TOPTUMSAL

TARIH

V

OCAK 2001

TOPLUMSAL TARİH

ISSN: 1300-7025
SAYI: 2001-01

i Hikmet Paşa'nın
nlüklerinden
ilil Mücadeleye
kış

umhuriyetin
k Döneminde
ze

ye'de
ybolan
r Meslek:
apulacılık

rtanlı Barajı'nın
tında Kalacak
r Kazı Alanı:
lanoi

30'larda
ehircilik
rtışmaları"

Karadeniz'de
Doğal ve
Kültürel Miras

Osmanlı'da
Gündelik Hayat

Eski Yılbaşı Tebrikleri

merhaba Atina
here İstanbul
Engin Özendes

İstanbul'dan beş fotoğrafçı Ara Güler, İzzet Keribar, Arif Aşçı, Sinan Koçarslan ve Cem Tugay

Atina'ya gittiler ve kentin günlük yaşamından sahneler çektiler. Atina'dan beş fotoğrafçı Nikos Economopoulos, Niki Typaldou, Alkis X. Xanthakis, Nikos Desyllas ve Stathis Efstathiadis İstanbul'a geldiler kenti fotoğrafladılar. Merhaba Atina / Here İstanbul adlı kitap böyle doğdu.

Büyük boy tamamen renkli kuşe kâğıda basılan bu kitap 228 sayfa

ISBN 975-7306-74-6

TARİH VAKFI

Satış ve Pazarlama: Tarih Vakfı, Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 Nişantaşı İstanbul
Tel: 0212 233 21 70 - 233 21 61 Fax: 0212 233 32 90
www.tarihvakfi.org.tr E-mail: mycgin@tarihvakfi.org.tr

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Bu sayımızda yer alan makalelerin önemli bir kısmı birbiriyle bağlantılı. Arkeolog Mehmet Özdoğan'ın konuk olduğu Tarihçinin Mutfağı sayfalarımızın arkasından bir başka arkeoloji yazısı geliyor: Bergama yakınlarında inşa edilmekte olan Yortanlı Barajı'nın suları altına kalacak olan Allianoi yerleşmesini, kazı başkanı Ahmet Yaraş kaleme aldı. Bu yazıyı doğal ve tarihsel çevreyi yeni baraj projelerinin ve otoyol yapımının tehdit ettiği Doğu Karadeniz bölgesi hakkında Trabzon Koruma Kurulu Başkanı Cengiz Eruzun'la yaptığımız bir söyleşi takip ediyor. Hemen arkasında, Aynur Tan'ın kaleme aldığı Ünye'de kaybolan mesleklerden "çapulacılık" üzerine bir yazı ve Mesut Çapa'nın cumhuriyetin ilk yıllarında Rize üzerine makalesi yer alıyor. Bunlar dergiyi karıştıran her okuyucunun fark edeceği bağlantılar. Ama kimi yazılar arasında, ancak derginin editörünün farkında olabileceği başka bağlantılar da var: Eruzun'la yaptığımız söyleşide kullandığımız Rize İkizdere Şimşirli köyündeki ahşap cami fotoğrafında görünen Ülkü Erenmemişoğlu'nun (evlilik öncesi soyadı Karamahmutoğlu), Rize makalesinde 8 Haziran 1933 tarihli *Çoruh* gazetesinden aktarılan, Halkevi'nin köylüler arasında bayrak sevgisini geliştirmek amacıyla düzenlediği törende Hamidiye (Gündoğdu) köyünde bayrağı direğe çeken Karamahmutoğulları'ndan 75 yaşındaki aksakallı ihtiyarın ahvadından olması gibi.

Yaz aylarında bir haftalık bir Karadeniz turu yapmıştık. Eruzun söyleşisinde kullandığımız fotoğrafların ve fotoğraf altlarında yer alan anlatıların bir kısmı o gezinin ürünü. Gezide yeni yayımlanmış bir kitap bize rehberlik etti. Sevan ve Müjde Nişanyan'ın yazdığı *Meraklısı İçin Gezi Rehberi: Karadeniz* kitabı, kendi başına gezmeyi sevenler için çok faydalı bir kaynak. Kitap Karadeniz'in görülmeye değer her köşesi hakkında temel bilgileri veriyor ve kalınacak yerler konusunda isabetli önerilerde bulunuyor. Ayrıca, rehber kitaplarda ender rastlanan bir şey, kitaptaki yol tarifleri de doğru.

Toplumsal Tarih bir süredir televizyonlarda ve günlük basında daha fazla yer almaya başladı. Bunda üniversite öğrencileri arasında düzenlediğimiz yarışmanın haber değerinde görülmesi kadar, güncel sorunlarla ilişkilendirilebilecek makaleler yayımlamamızın da etkisi var. Dergiye atıfta bulunan yazılardan en ilginci, *Hürriyet* gazetesi köşe yazarlarından Emin Çölaşan'ın 30 Kasım 2000 tarihli yazısıydı. Çölaşan, 1915'te Ermenilerin kıyıma uğradığı doğrultusunda görüş açıklayan tarihçi Halil Berktay'ı eleştirdiği, hatta "Türkiye'de bu gibilere 'dur' diyecek birileri yok mudur?" gibi her anlama gelecek sözler sarf ettiği yazısının sonuna, "Emin Çölaşan'ın notu" diye bir not düşmüştü. Bu notta "Söz tarihten ve geçmişten açılmışken, size çok güzel iki dergi ile bir albümü tavsiye ediyorum. Eğer yakın tarihimize merakınız varsa, dergilere abone olmanızı öneririm, ikisini de beğenecek ve çok şey öğreneceksiniz" dedikten sonra, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*'yle birlikte *Toplumsal Tarih*'in adını vermişti. Dergimizin çok güzel olduğuna, yakın tarih meraklılarının dergimizi beğeneceğine ve ondan çok şey öğreneceğine ilişkin görüşlere katılmamak mümkün değil. Ama Çölaşan'ın, övdüğü derginin künyesine bakmamış ve yazısının başından beri eleştirdiği Halil Berktay'ın dergimizin yayın politikasını belirleyen Danışma Kurulu üyelerinden biri olduğunu fark edememiş olmasını "araştırmacı gazetecilik"in Türkiye'deki düzeyini göstermesi bakımından kaygı verici bulduk.

OSMAN KÖKER

Ali Hikmet Paşa,
kızları Bedia ve Lamia'yla birlikte.
Aile albümünden.

Aylık Dergi
Ocak 2001 Sayı: 85 Cilt: 15
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu,
Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Z. Abidin Kızılyaprak
Abone
Meltem Yeğin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 10.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 20.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 12.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Abone Servisi tel: (212) 233 21 61/30
faks: (212) 234 32 90.

EPHEMERA 4
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda eski yılbaşı tebrikleri yer alıyor.

Ali Hikmet Paşa'nın Günlüklerinden Milli Mücadeleye Bakış 6
Sabri Yetkin, Milli Mücadelenin önemli isimlerinden Ali Hikmet Paşa'nın günlüklerini açığa çıkarıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 17
Yavuz Selim Karakışla, 1896'da Konya'da doğan yapışık ikizlere ilişkin Osmanlı Arşivi'nden bir belge aktarıyor.

Yunan İşgali Sırasında İzmir'de Katolik Rumlar 20
Elçin Macar, 1919'da kurulan Küçük Asya Katolik Rumları İzmir Derneği'ni tanıtıyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 23
Mehmet Özdoğan: Arkeoloji Ne Değildir?
Atilla Lök, Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Mehmet Özdoğan'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Su İle Gelen Sağlık, Su İçinde Yok Olan Kültür Allianoi 26
Ahmet Yaraş, Bergama yakınlarında inşa edilmekte olan Yortanlı Barajı'nın suları altında kalacak olan kazı alanındaki çalışmaları tanıtıyor.

Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanı Cengiz Eruzun'la Söyleşi 30
Doğu Karadeniz'de Doğal ve Tarihsel Miras
Cengiz Eruzun Osman Köker'le yaptığı söyleşide, Doğu Karadeniz'de otoyol ve baraj yapım faaliyetleri nedeniyle tehdit altında bulunan doğal ve kültürel zenginlikleri ve bunların nasıl korunacağını anlatıyor.

Kaybolan Bir Meslek Ünye'de Çapulacılık 37
Aynur Tan, artık kaybolmuş bir mesleği, Ünye'de elle yapılan ayakkabı üreticiliğini tanıtıyor.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize **41**
Mesut Çapa, eğitimden ulaşıma, sinema ve tiyatro çalışmalarına kadar 1920 ve 1930'ların Rize'sini anlatıyor.

1930'lardaki "Şehircilik Tartışmaları" Cumhuriyetin Kamusal Alanını Oluşturması **48**
Ömer Turan'ın, Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda birincilik ödülünü alan makalesi.

Papa Roncalli: Ölçek Sokak'ın Yeni Adı **57**
Rinaldo Marmara, Türkiye'deyken yaşadığı sokağa adının verilmesi olayından hareketle Papa 23. Johannes'i ve Papa Roncalli Sokağı'ndaki binayı tanıtıyor.

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması Gençler Tarih Yazıyor **60**
14 Aralık 2000 tarihinde yapılan ödül töreni hakkında bilgi.

KİTABİYAT **62**
Bunalım Dönemleri Dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun "İşleyişi"
Kerem Ünüvar, François Georgeon ve Paul Dumont'un derlediği, geçtiğimiz aylarda İletişim Yayınları'ndan çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak *adlı kitabı tanıtıyor.*

NOT DEFTERİ **64**
Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Ortaçağda Anadolu" başlıklı gezilerin programı.

EPHEMERA

Eski yılbaşı kartları Ephemera Derneği'nden Celâl Yıldırım'ın koleksiyonundan alınmıştır.

Ali Hikmet Paşa'nın Günlüklerinden Milli Mücadeleye Bakış

Dr. SABRİ YETKİN

Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

Ali Hikmet Paşa'nın Milli Mücadele dönemine ait günlükleri ve mektupları, paşanın bırakmış olduğu külliyatın çok küçük bir kısmıdır. Paşa, 1909 Harekât Ordusu'ndaki görevinden itibaren, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadelede görev yaptığı dönemlerde düzenli olarak günlükler tutmuştur. Ayrıca paşanın eşi Hamdiye Hanım'a ve Hamdiye Hanım'ın Ali Hikmet Bey'e yazdığı 50 civarında mektup da elimde bulunmaktadır. Eski Türkçe ve çok silik biçimde yazılmış olan bu külliyatın tamamının kitap halinde yayımlanabilmesi oldukça zamana ihtiyaç duymaktadır. Bu makale belgelerin çok az bir kısmına dayanmaktadır.

1877 yılı Mart ayında Mora-Yenişehir'de doğan Ali Hikmet Paşa, 1898 yılında Harbiye'den teğmen olarak mezun olduktan sonra, kurmay sınıfına ayrıldı. 1899'da üsteğmen olmuş, 1902'de kurmay yüzbaşı olarak Selanik'te piyade hizmetinde bulunmuş, 1903'te kolağalığına terfi ederek süvari hizmetini yerine getirmiştir. 1907 yılına kadar Selanik ve civarında birçok askeri görevleri üstlenmiş olan Ali Hikmet Bey, bu yılda binbaşılığa yükselerek Florina'daki 1. tabur 24. bölük kumandanlığını üstlenmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanında (1908) Manastır'da bulunmuş, ardından 31 Mart 1909 gerici ayaklanması sırasında Harekât Ordusu ile İstanbul'a gelmiş ve Yıldız Sarayı'm kuşatan ihtiyat kolu kumandanlığını yürütmüştür. 1910 yılında yeni oluşturulan İzmir şimendiferleri askeri komiserliğine tayin olmuştur. 1911 yılında bu görevinin yanı sıra 6. fırka erkanı harplik görevini de sürdürmüştür. 1912'de Balkan Savaşı'nın patlak vermesi, ardından da Şark Ordusu'nun Çatalca'ya kadar gelmesi üzerine, İstanbul'a hareket ederek, şark hattı komiserliğini üstlenip Haydarpaşa-Hadımköy trenlerini ıslah etmiş, aynı zamanda menzil müfettişliği erkanı harp reisliğini de yürütmüştür. Savaş sonrası 1913 yılında Ankara'daki 5. kolordu erkanı harbiye riyasetine tayin olan Ali Hikmet Bey, 1914'de kaymakamlığa terfi ederek İzmir'deki 4. kolordu erkanı harbiye reisliğini üstlenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1915 yılında Kafkas cephesinde görev yapmış, 1916 yılı sonunda İstanbul'a dönmüş ve 1 Mart 1917'de İzmir şimendiferleri işletme müdürlüğüne tayin olmuştur. Mondros Mütarekesi sonrası 15 Kasım 1918 tarihinde bu görevinden azledilmiş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın gazabına uğrayarak divanı harbe verilmiştir.[1] 1921 yılı Ocak ayına kadar mahkemelerde haklılığını ispatlamaya çalışan Ali Hikmet Bey, mahkemelerin bir türlü karar vermemesi üzerine 1921 Ocak ayında İstanbul'dan firar ederek Anadolu'ya geçmiştir. II. İnönü Muharebelerinde garp cephesi kumandan vekilliği görevini üstlenen Albay Ali Hikmet, Eskişehir ve Sakarya Savaşları sırasında 11. tümen kumandanlığını yürütmüş ve 15 Ağustos 1921'de milli müdafaa müsteşarlığına tayin olmuştur. 6 Kasım 1921'de 2. kolordu kumandanlığına getirilmiş ve 6 Eylül 1922'de livalığa yükselmiştir. 4. Rütbeden

Ali Hikmet Bey (ortada) Milli Mücadeleye katılmadan önce Mustafa Nazım Paşa'nın (soldan ikinci) Yeniköy'deki yalısında. Önde: Kızları Bedia, Lamia ve oğlu Nüzhet.

Mecidi, Gümüş İmtiyaz Harp, Alman Harp, Avusturya Fransuva Jozef ve İstiklal Madalya ve Nişanlarına sahip olan Ali Hikmet Paşa, II. dönemde Bursa milletvekilliğine seçilmiş, 30 Ağustos 1926'da korgeneralliğe terfi etmiş, 1934'te 6. kolordu komutanlığına atanmış, 30 Mayıs 1935'te kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. V. dönemde Gaziantep milletvekilliği yapmış, 22 Mart 1939 tarihinde vefat etmiştir.[2]

Hamdiye Hanım'la evli olan paşanın Nüzhet, Bedia ve Lamia isimlerinde üç çocuğu olmuştur. Hayatını askerlik mesleğine adadığından, ailesine hep hasret yaşatmıştır. Ali Hikmet Paşa, Anadolu hareketine katılmak için 1921 yılında İstanbul'dan firar ederken, ailesini, İstanbul'da bacanağı Fabrikayı Hümayun İmalatı Harbiye Müdürü ve Damat Ferit Paşa kabinesinin Harbiye Nazırı Mustafa Nazım Paşa'nın[3] Yeniköy'deki yalısında misafir olarak bırakmış ve işlerini Anadolu'da yoluna koyar koymaz ailesini de Anadolu'ya getirmeyi hedeflemişti. Ancak bu hedefini hiçbir zaman yerine getirememiş ve eşi Hamdiye Hanım'ı 1921 yılının sonlarında kaybetmiştir.[4]

Ali Hikmet Paşa Anadolu yolculuğuna 24 Ocak 1921'de başlamış ve bu günden itibaren günlük tutmuştur.[5] Milli Mücadele günlüklerini tuttuğu defterin ilk sayfasında son Osmanlı Sultanı Vahidettin'e yazmış olduğu, ağır ifadeler içeren bir dörtlük vardır.

Vahideddin imiş estağfirullah
kesirü'l-küfr
Dai-i duzahidir kalb ve hayatı
şeytanet ayin
Bütün tarih-i İslamiyete şin-i
müehheddir
Sezadır kendine ünvan-ı melun,
Yezidü'd-din (A.H)

Yolculuğa 24 Ocak günü başlayan Ali Hikmet Paşa, yolculuğunun ilk anlarını saat saat not etmiştir. Sabah 5'te gemiye girip kamara arkadaşları ile tanıştıktan sonra, kamarasına kapanmıştır. Gemi limandan 9.15'te ayrılmış, Kız Kulesi açığında yaklaşık bir saat süren kontrolden sonra, yoluna devam etmiştir. Kontrolde bir sorun çıkmadan yola devam edilmesine çok sevinen Ali Hikmet Bey, hemen güverteye çıkmıştır. Gemi saat 11 civarında Yeniköy'de Nazım Paşa'nın yalısı önünden geçerken Ali Hikmet Bey, mendiliyle yalıda misafir olarak bıraktığı ailesini selamlamış, çocukları ve ailesi de yalının pencere ve balkonlarından el sallayarak kendisini uğurlamışlardır. Bir müddet sonra Karadeniz'e çıkılmış ve fırtına başlamıştır. Gemideki yolcuların tamamını deniz tutmuş, hepsi kamaralarına çekilerek yolculuklarını sürdürmeye başlamışlardır. Gemi 26 Ocak sabahı İnebolu önüne gelmişse de şiddetli fırtınadan ötürü karaya yanaşamamış, kaptan da direk Samsun'a gitmeyi planlamıştır.

Kızı Bedia'ya atfettiği fotoğraf. 28 Teşrinievvel 1341 (1925).

Geminin İnebolu'ya yanaşamaması üzerine, Ali Hikmet Bey ve yolculardan ileri gelenler kaptana çıkarak, gemideki yolcuların tamamına yakınının subay ve mülki yönetici olduğunu ve gemiye yüklenen eşyaların da askeri malzeme olduğunu, bu yüzden Samsun'a gidemeyeceklerini, hiç olmazsa Sinop'a geminin yanaştırılmasının zorunlu olduğunu bildirmişlerdir. Kaptan, yapılan bu konuşma sonrasında bunun daha önce niçin söylen-

Ali Hikmet Paşa, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önceailesiyle birlikte. Ön sıra sağda: Babası. Arka sırada: Kızı Bedia, damadı Kadri Bey, kızı Lamia.

mediğini belirterek, teessüflerini bildirdikten sonra, Sinop'a doğru yola devam etmiş, 27 Ocak sabahı gemi Sinop'a yanaşmıştır.

Ali Hikmet Bey Sinop'a çıkınca, ilk önce Mevki Kumandanı Cemal Bey ile tanışmış, hemen ardından Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalara telgraflar çekerek Anadolu'ya geçtiğini ve ne yapması gerektiğine dair direktiflerini beklediğini bildirmiştir. Bu arada Ali Hikmet Bey parasız bir durumda olup, para arayışı içindedir, durumunu fark eden mevki kumandanı ona borç vermeyi önerir ve 50 lira borç verir.

28 Ocak'ta Sinop'tan hareket eden vapurla İnebolu'ya doğru yola çıkılmıştır. Ali Hikmet Bey aynı gün evine ilk mektubunu yazmış ve Anadolu'ya dahil olduğunu bildirdikten sonra bir müddet daha evine para göndereme-yeceğini de ilave etmiştir. Ali Hikmet Bey aynı gün İnebolu'ya varmış, burada 2 Şubat'a kadar kalmıştır. İnebolu'da kaldığı sürece hep Ankara ile muhaberede bulunmaya çalışan Ali Hikmet Bey, Kazım (Özalp) Paşa, Celal (Bayar) Bey, Ömer Lütfü (Yasan) Bey ve Ankara'daki bazı arkadaşlarına telgraflar çekmiştir.

Ali Hikmet Bey, İnebolu'da muhabere işlerinde bulunurken, 1 Şubat 1921 tarihinde ilk kez eşi Hamdiye Hanım'a mektup yazmıştır. Bu mektupta şu cümleler göze çarpmaktadır:

> Biz hâlâ İnebolu'dayız, daha bir iki gün kalacağımızı zannediyorum. Çünkü Kastamonu ile İnebolu arası bir buçuk metre kar ile kapalıdır. Yola çıkmak imkânı yok. Bugün yarın mekari geçebilecek kadar yolların açılabileceği ümit olunuyor. Açılır ise belki yarın yollanabileceğiz. Yol müşkülatı çok ama pek çoktur. Aile ile gelmiş bazı zabitânın çekmekte oldukları müşkülâtı tarif edemem. Anın için sizi beraber alıp, getirmediğime çok hamd ediyorum... Aile ile gelmek hiç, ama hiç caiz değil imiş. İnşaallah Ankara'ya varır isem, vaziyetim tayin edecektir. Daha hiç bir şey belli değildir.

Mektup, evine para göndere-meyişini ve ailesini zorda bırakışın üzüntüsünü içeren şu cümle ile bitmektedir:

> Seni bu defa çok müşkül bir vaziyette bıraktım. Fakat çaresiz olduğumdan katlanmak lazım geldi.

2 Şubat 1921'de Kazım ve Fevzi Paşalardan telgraf gelir. Derhal yola çıkması istenmekte, Fevzi Paşa'nın telgrafında ise şu sözler göze çarpmaktadır: "İnebolu'ya gelen Erkân-ı Harp Miralayı Ali Hikmet Beyefendinin teshilât-ı mümküne iraesiyle ve süratle Ankara'ya izamı ve işarı mercudur." Bunun üzerine 3 Şubatta Ankara'ya doğru yola çıkar ve yola çıkmadan önce Ali Hikmet Bey askeri üniformasını giyer. Bu giysiyi mütareke sonrasında görevden azledilişinden beri ilk kez giymektedir ve çok tuhaf duyguların benliğini sardığını günlüklerine kaydetmekten kendini alamaz. 3 Şubat'ta İnebolu'dan yola çıkan Ali Hikmet Bey ve arkadaşları 13 Şubat'ta Ankara'ya varabilirler. Yoğun kar yağışı ve ağır kış koşullarından ötürü çok zor bir yolculuk geçirirler. Bu zor yolculuk esnasında donma tehlikesi yaşarlar, yollarda asayişsizlik vardır, çok kötü hanlarda konaklarlar.

Yolculuk esnasında bazı tesadüfler de yaşanır, nitekim 5 Şubat'ta yolda Miralay Bekir Sami Bey ile karşılaşır ve ondan Ankara'daki gelişmeler hakkında bilgi alır. Bekir Sami Bey, Ankara'da şimendiferlerden sorumlu Behiç Bey'in sevilmediğini ve işini iyi göremediğini belirterek, Ali Hikmet Bey'in Ankara'ya varır varmaz bu görevi üstleneceği

şeklinde bir görüş oluştuğunu bildirir. Bekir Sami Bey'in anlattıkları Ali Hikmet Bey'in morali-ni bozmuş ve tepki göstermesine neden olmuştur.

6 Şubat'ta Kastamonu'da olan Ali Hikmet Bey, burada ziyaretlerde bulunur. Kendisine Ankara'dan harcırah ve maaş tahsis edilmiştir, 200 lira tutan parayı burada verirler. Ali Hikmet Bey de paranın 150 lirasını ailesine göndermiş, gönderebildiği ilk para nedeniyle içi biraz müsterih olmuştur. Aynı gün vali ve merkez kumandanını ziyaret etmiş, ziyaret sırasında şu konuşmalar geçmiştir:

> Muhittin Paşa "biz sizi daha evvel bekliyorduk" buyurdular. Ben de Divan-ı Harp işinin hitamını beklediğimi söyledim. Bu mecburiyeti İstanbul'dakilere karşı hissettiğimi fazla buldular.

Ali Hikmet Bey, 6 Şubat 1921'de Kastamonu'dan ailesine bir mektup daha yazmış, yolculuğunu, yaşadıklarını anlatmış ve ailesinin ısrarlarına rağmen onları dinlemeyerek yola çıktığı için özür dileyerek kendisini affetmelerini istemiş ve Anadolu'da gördüğü milli havayı zevkle aktarmıştır:

> Size bugün bu mektubumu Kastamonu'dan yazıyorum. Kastamonu'ya dün akşam geldim. Tamam üç gün karların üstünde mekari ile yürüdük... Yalnız geldiğime pek isabet etmişim, çoluk çocukla yapılacak yolculuk değil imiş. Ne dersin! ... Gördün mü ruhum, bizim bugüne kadar orada oturup kalmamız ne kadar manasız imiş. Bana her rast gelen, neden bu kadar geç geldin diye sitem ediyor. Hele Ankara bir an evvel varayım diye her tarafa telgraflar çekmiş. İnşaallah işimiz emin ve hayırlıdır. Ahval de pek iyidir, merak edecek hiç bir cihetі yoktur. İnşaallah cenab-ı hakk muvaffak edecektir... Paşa hazretleri buralarda hava-yı müstevli-i millînin derece-i şümul ve umumiyetini reyü'l-ayn bir görmüş olsalar benim bu yolculuğu ihtiyar etmekte ne kadar haklı bulunduğumu takdir ve tasdik ederler. Rıza-yı âlilerine ve sizin de muvafakatinize iktiran etmeksizin ihtiyar eylediğim bu seyahatdan dolayı beni afv etsinler.

Ali Hikmet Paşa, 1925'te Balıkesir Askeri Hastanesi'nde. Hemen sağındaki damadı Dr. Kadri Bey, veremle mücadelede emeği geçmiş doktorlardandır.

7 Şubat'ta Çankırı'ya doğru yola çıkılır. Bu güzergâh yolun en zor kısımdır, ağır kış şartları altında Ilgaz Dağı'nı geçeceklerdir. 8 Şubat'ta Ilgaz Dağı'nı tırmanmaya başlarlar, hava iyice soğumuştur, önlem almak için Ali Hikmet Bey muşambalı battaniyesini kullanmaya başlar. Ilgaz'ı inmek çok zor olduğu için inişi ertesi güne bırakarak geceyi Koçhisar'a yakın Kalehan'da geçirirler. Burada yalnızca iki oda vardır ve üst üste biçimde geceleriler. O gün Ali Hikmet Bey'in üzerinden bir bit çıkar, hepsinin morali çok bozulur ve kara kara düşünmeye dalarlar. 9 Şubat'da yola devam ederler, yine çok zorlu ve soğuk bir gün geçirirler ve yolda böbrek ağrıları başlar. Akşamına Çankırı'ya varırlar ve burada ziyaretlerde bulunurlar ve şehir ileri gelenlerince çok iyi ağırlanırlar.

11 Şubat'ta Çankırı'dan yola çıkılır. O gün yolculuğun en zor bölümlerinden biridir, Şoney Çamurluğu adı verilen çamurluk bir alan geçilecektir. Geçiş çok zor olmuştur. Geceyi Şoney karakolhanesinde geçirirler ve karakola Bakü'de görev yapan Yüzbaşı Büyükçe İbrahim Bey gelir. Bununla bolşeviklik ve Azerbaycan'ın durumu üzerine konuşulduktan sonra Ankara'daki gelişmeler üzerine de sohbet edilir. Yüzbaşı İbrahim şimendiferler sorumlusu Behçet Bey'in Londra'ya gönderileceğini ve şimendifer işinin Ali Hikmet Paşa'ya verileceğini duyduğunu anlatmıştır. Bu haber üzerine Ali Hikmet Paşa'nın morali bir kez daha bozulur.

12 Şubat'ta yol iyice zordur. Ravli'ye varmayı planlamışlar, Dömbelik Yaylası'nı don varken geçmek istemişlerdir. Dömbelik Yaylası donda geçilebilmiş, fakat sonra don çözüldüğü için çamurluk arazi çok zor aşılabilmiş ve Ravli'ye varılamayarak, Yenihan'da gecelemeye mecbur olmuşlardır. Bu geceki konaklama yeri çok daha kötüdür. Ali Hikmet Bey bunu şöyle ifade ediyor:

> İşgal ettiğimiz iki oda pek fena idi. Suat Bey buraları insana mahsus değildir, ancak hayvanat yatabilir diyor ve bir türlü ısmamıyordu, güçlükle teessürünü izale edebildik. Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner diyerek teselli eyledik, ale'l-usul birleşip, sabahı ettik.

Ali Hikmet Bey ve yanındakiler 13 Şubat tarihinde Ankara'ya varırlar. Ankara girişindeki karakolda kafile durdurulur, evrakları kontrol edildikten sonra eşyaları da aranmak istenir. Bunun üzerine kafiledekiler Ankara'daki tanıdıklarına ve kumandanlara ulaşmaya çalışmışlar, en sonunda Ankara Kumandanlığı

Erkanı Harp Reisi Osman Zati Bey'e ulaşabilmişler, onun delaletiyle yolcular Ankara'ya kabul edilmişlerdir. Ali Hikmet Bey'e karakolda Ankara'da evinde konuk olacağı arkadaşı Hakkı Bey'in adresi verilmiş ve evinde beklediği bildirilmiştir.

14 Şubat Pazartesi günü öğleye kadar dinlenip, ihtiyaçlarını giderdikten sonra Müdafaayı Milli'ye giderek, komutanlarla görüşmeyi arzular. Ancak komutanların büyük çoğunluğu Ankara dışında olduğundan ve özellikle Kazım (Özalp) Paşa dışarıda bulunduğundan kimse ile görüşemez. Oradan Büyük Millet Meclisi'ne gelir ve burada çalışmaları izleyerek, Bayındırlık Nazırı Ömer Lütfü Bey ile görüşür. Ayrıca Refet Paşa, Adnan Bey, Eyüp Sabri, Mazhar Müfid, Kadri ve Celal Beyler ile de Meclis'te karşılaşıp, görüşmeler yapar. Bu arada Kazım Paşa aleyhinde Meclis'te büyük bir cereyan yaşandığını öğrenir, Kazım Paşa'yı ancak evinde gececeleyin ziyaret edebilir.

15 Şubat Salı günü erkenden Müdafaayı Milli'ye giderek birçok kişiyle temasta bulunur. Bir an önce göreve başlamak arzusundadır. Ancak ona şimendifer müdüriyetini vermek istemektedirler. Daha sonra Meclis'e gider ve görüşmeleri takip eder. Bir ara şimendifer ve Behiç Bey konusunda tartışmalar başlar. Ömer Lütfü Bey, Behiç Bey'in yedi sekiz defa istifa ettiğini, yerine başkasını bulamadığı için kabul edemediğini söyleyince, gürültü artar. Bundan sonraki gelişmeler ise şöyle olmuştur:

Ölürse ne yapacaksın diyen olduğu gibi, Ali Hikmet Bey var diyen de zuhur ediverdi. Sonradan anladığıma göre, bu bizim Diyarbekir mebusu Kadri imiş, bu söz üzerine Ömer Lütfü Bey kürsüden bağırdı:

Ali Hikmet Bey'e daha bu sabah açdım, kabul etmiyor, "İşte kendisi de buradadır" diyerek, eliyle de gösterdi. Bütün Meclis'in nazarları üzerime tevcih etti. Bana kaçmak düştü. Çıkarken vatan evladı gibi bir iki kelime duymuştum. Sonra anladım ki, (vatan evladı, vatanın ihtiyaç gördüğü zamanda vatana hidmetten çekinmez) tarzında sözler söylenmiş, ben bundan çok müteessir oldum.

Ali Hikmet Bey bu gelişmeler üzerine derhal Meclis'ten ayrılır. Gece saat 8'de Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelir, Ali Hikmet Bey de paşayı görmek için istasyona gider, ancak paşa istirahata çekilmiş olduğundan göremeden geri döner.

16 Şubat'ta istasyona Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gider. Ali Hikmet Bey bu görüşmeyi şöyle kaydetmiştir:

> Yaver Salih Bey'in odasında bir az bekledim. Muzaffer Bey adındaki genç yaver, Paşa'ya geldiğimi haber verdiğini ve kalkıp hazırlanmakta bulunduğu ve bir az intizar buyurmaklığımı söylediği ifade edildi. Az sonra yukarıya davet olundum. Paşa'nın yanına dahil olunca, Paşa beni iki pazularımdan tutup öptü. Ben de öptüm. Bu öpüşmeyi müteakip oturdum. Yanında Meclis Başkatibi olacağını tahmin ettiğim Recep Bey isminde bir zat ile Doktor Refik Bey vardı. Recep Bey, Meclis hakkında Paşa'nın gaybubetinde güzeran eden işler hakkında malumat veriyordu. Celalettin Arif Bey, sık sık mevzuu-ı bahs oluyordu. Paşa bir aralık "İstanbul bize bir Celalettin Arif Bey gönderdi ki, baş belası" demek mecburiyetini hissetti... Müteakiben Recep ve Refik Beyler gittiler. Paşa ile yalnız kalınca Ömer Lütfü'nün Meclis'te yaptığını hikâye ettim. O da iyi bulmadı. Ben bilahire Fevzi ve Kazım Paşalar'ı gördüğümü ve fakat benim için bir şey söylemediklerini beyan ettim. Kazım Paşa! Evet Kazım Paşa ne söyledi buyurdular. Fevzi Paşa'yı görmekliğimi söylediler. O Kazım Paşa da bir tuhaf dediler. Fakat çalışırlar, hem de sistematik çalışırlar dedim. Evet, hem de tropi sistematik dediler. Sonra mesken buhranından dolayı bir yer bulup, yerleşdiniz mi diye sordular. Ahbaptan birisine misafir olduğumu söyledim. Öyle ise kolay! Siz şimdilik bir kaç gün intizar edebilirsiniz ve bu müddet zarfında Meclis-i Milli'ye gider, azalar ve müzakeratı görür, vekillerin tarz-ı mesaisini öğrenir, Müdafaa-ı Milliye'nin işlerine dikkat eder, cereyana peyda-yı ittıla eylersiniz, ben de Fevzi Paşa ile görüşür, size münasip bir vaziyet tayin ederiz buyurdular. Bunu müteakip ben veda edip çıktım.

İlerleyen günlerde şimendifer sorunu devam etmekte, Ömer Lütfü Bey de bu görevi kabul etmesi için yoğun baskı yapmaktaydı. Ali Hikmet Bey şimendiferin "ş"sini bile istemem diye reddediyordu. Ancak Ömer Lütfü Bey ısrarcılığını sürdürünce Eyüp Sabri ve Celal Beyler araya girip, şimendifer işinin Ali Hikmet Bey için iyi olmayacağını beyan etmişlerdir.

Ankara'da kendisine görev bulabilme sıkıntısı içinde olan Ali Hikmet Bey'in bir başka sıkıntısı ise, oturabileceği ev bulamama konusundaydı. Bu dönemde Ankara'da çok büyük ev sıkıntısı yaşandığı ve kentin mevcut yapısı yeni gelişmeleri karşılayamadığı için problemler giltikçe artıyordu. Ali Hikmet Bey, bu yüzden bağımsız bir ev sahibi olamamaktan ötürü çok rahatsızlık duymaktaydı.

18 Şubat 1921'de Fevzi Paşa'yı görmek için Müdafaayı Milliye'nin bulunduğu Ziraat Mektebi'ne gider, buradakiler gece geç vakitlere kadar çalıştığından saat 11'e kadar kimseyi bulamaz. İlk gelen Refet Paşa olur ve Ali Hikmet Bey onunla görüşmeye başlar. Refet Paşa, Ömer Lütfü Bey'in şimendifer işinden ötürü kırgın olduğunu belirtmesi üzerine, Ali Hikmet Bey; "Yeter yaptığım hizmet, ben hakkımı aldım, fazlasına tahammül kalmadı" diye mukabelede bulunur. Ali Hikmet Bey, Fevzi Paşa ile ancak öğle yemeğinden sonra buluşur. Aralarında geçen o günkü görüşmeyi günlüğüne şöyle kaydetmiştir:

O da bana Nafia'dan ve Ömer Lütfü'den bahsetti. Ben de "bu iş uğruna benim ettiğim namus fedakârlığı kâfidir paşam" diye cevap verdim ve sonra "hakkında bir emir verdiğinizi telakki etmedim" dedim. "Sizin için Osman Şevket Bey'e söylemiştim, daha bana bir haber göndermediler. Bir memuriyet bulup, teklif edeceklerdi" dediler. Sonra İzmir'den bahsettiler ve ben sevk-i kelâm ile Nuretin Paşa'dan, Edhem Bey'den ve bunlardan birincisinin incir vagonu mutalebatıyla, sade yağ tenekelerinden ve Edhem'in de istasyona suret-i vürudundan hikâye ettim.

19 Şubat'ta Ali Hikmet Bey yine Müdafaayı Milliye'dedir. Osman Şevket Bey'i ziyaret ederek, Fevzi Paşa ile yaptığı görüşmeyi anlatarak, memuriyet durumunu sorar. Osman Şevket Bey de şark cephesine gidip gidemeyeceğini sorması üzerine, Ali Hikmet Bey garp cephesinde daha başarılı olabileceği yönünde bir cevap verir.

Ali Hikmet Bey, 21 Şubat 1921'de ailesine mektup yazmış ve bir haftadır Ankara'da yaşadıklarını özetlemiştir. Mektupta iki konuyu ağırlıklı olarak işlemektedir: Bunlardan ilki Ankara'nın çok harap olduğu, bu yüzden ev bulamadığı; ikincisi ise, memuriyetine ilişkin olan ısrarlardır. Bu arada Ali Hikmet Bey Ankara'da paşaların iltifatlarına mazhar olduğunu belirterek, bu yüzden moralinin iyi olduğunu da ailesine bildirmiştir.

Şimendifer işi konusunda Ali Hikmet Bey'e yapılan baskılar devam etmektedir. Nihayet Behiç Bey'in istifası üzerine 24 Şubat'ta bu göreve Erkanı Harp Binbaşısı Halil Bey getirilir. Bu gelişme üzerine Ömer Lütfü Bey; "sen kabul etmedin, nihayet hatlı bir acemi eline teslime mecbur olduk" diye sitemde bulunur.

Münasip bir memuriyete tayin edilemediğinden, Mustafa Kemal Paşa'yı tekrar ziyaret etmeye ve İsmet Paşa'ya da bir mektup yazmaya karar verir ve İsmet Paşa'ya bir mektup yazar.

Bu arada ev problemi de sürmektedir, en sonunda 27 Şubat'ta kendisine düzgün bir oda bulabilir. Bulduğu odaya biraz eşya lazımdır, Ankara'daki arkadaşları kilim, halı, yatak ve yorgan gibi malzeme temin ederler.

Mustafa Kemal'in, eşi Latife Hanım'la birlikte Balıkesir'e gelişi, 6 Şubat 1923. Ali Hikmet Paşa, Mustafa Kemal'in solunda.

Karşı sayfada damadı Kadri Bey'e imzaladığı bir fotoğraf.

Ev işini halleden Ali Hikmet Bey, 1 Mart'ta Meclisi Milli'ye gider, burada mebuslarla görüştükten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunu izler. Bundan sonra İsmet Paşa ile bir araya gelir ve memuriyeti, cephenin durumu ve diğer gelişmeler hakkında oldukça uzun sohbet ederler.

Ali Hikmet Paşa, Mart'ın 2'si ile 12'si arasında hâlâ bir memuriyete atanamamıştır, bu yüzden "canım çok sıkılıyor" gerekçesiyle günlüklerini düzenli olarak yazmamış, özet olarak gelişmeleri not etmiştir. Bunlardan birinde şöyle yazmıştır:

> Osman Şevket Bey, İsmet'le görüşmüş ve benim onun mıntıkasına gitmek istediğimi söylemiş, fakat İsmet Bey'den bir cevap alamamış. Ancak mütemayil görünmüş, Osman Şevket Bey benim de bir kere görmekliğim mütenasip olacağını beni evimden celb ederek teblîğ etti. Fakat İsmet Paşa'yı yine göremedim. Zaten ilk Meclis'te görüştüğüm zaman ben mektuptan bahsetmek, mündericatına yanaşmak istedikçe, İsmet Paşa'yı uzaklaşıyor gibi hissetmiş ve bulunacağı yeri de bana istasyon olarak göstermişti.

Ali Hikmet Bey tekrar Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye karar verir ve gerçekleştirdiği görüşmeyi şöyle aktarır:

> Cuma günü istasyona gittim, Paşa'yı görmek kabil olamadı. Yaver Salih Bey, Paşa'nın telaşta olduklarını ihsas eyledi ve ben de Meclis'te görürüm diye ayrıldım. Ertesi Cumartesi günü Meclis'te bulundum ve kendileriyle görüştüm. "Siz irade buyurmadıkça, benim bir memuriyete tayinim husul bulamayacak" diye başlayıp, Müsteşar Muavinliği, Harbiye Dairesi Reisliği ve Muhittin Paşa'nın valiliğe vekaleti asalet yapılarak onun yerine tayinim gibi şıklar bulunduğunu söyledim. Müsteşar Muavinliği vardır demek diye o tarafa meyilleri bulunduğunu gösterdiler. "Ben Fevzi Paşa'yı görür sizin vaziyetinizi tespit ederiz dediler." Ben de ayrıldım.

Bu görüşmeden sonraki gelişmeleri, Ali Hikmet Bey'in eşi Hamdiye Hanım'a yazdığı 7 Mart tarihli mektubundan öğreniyoruz:

> Şark Cephesi Erkân-ı Harp reisliğini gösteriyorlar. Kolordu erkân-ı Harp reisliği yaptım. Şimdi de Ordu Erkân-ı Harp reisliği teklif ediliyor, fena görmüyorum. Şark Cephesinin o muazzam işleriyle boğuşmak bana zevk verir. Fakat aile meselesini artık düşünmekten sarf-ı nazar edemiyorum. Sizi aldıramayacağım bir tarafa gitmek işime gelmiyor. Kazım Karabekir Paşa ile çalışmak bana pek hoş görünüyorsa da artık sizi düşüneceğim. Uzak olduğu için gitmeyip, daha bir tayin bekleyeceğim.

Ali Hikmet Bey Ankara'da tam bir ay tayin bekleyip, oldukça sıkıntılı günler yaşadıktan sonra amacına ulaşır ve 12 Mart 1921 tarihinde garp cephesine ataması yapılır. İsmet Paşa'nın Ali Hikmet Bey'in görevlendirilmesini istediği telgrafta şu cümleler yer almıştır:

> İleride vaziyet ve ahvalin alacağı şekle göre, kendisine emir ve kumanda tevdi edilmek üzere Erkân-ı Harp Miralayı Ali Hikmet Bey'in Garp cephesi emrine gönderilmesini rica ederim. Arazi görmek, kıtaat ile yakından temas eylemek üzere şimdilik İnönü mevzii müstahzarı kumandanlığında bulundurulacağı.

12 Mart 1921'de göreve başlayan Ali Hikmet Bey'in düzenli olarak tutmuş olduğu günlüklerine, içinde bulunulan muharebe ortamı nedeniyle 5 Mayıs 1921'e kadar ara verdiğini görmekteyiz. Ancak aradaki bu boşlukları ailesine yazmış olduğu mektuplarla tamamlayabilmekteyiz. Yeni görevine başlayışının birkaç gün sonrasında, 23 Mart 1921'de Yunanlılar garp cephesine 3. genel saldırılarını başlatırlar. TBMM düzenli ordularının ilk başarısı olan ve II. İnönü Zaferi ile sonuçlanacak bu savaşta görev yapan Ali Hikmet Bey yaşadıklarını ve son derece heyecan verici görüşlerini, savaşın geneline ilişkin milli düşüncelerini, bağımsızlığa ulaşma beklentilerini ve umutlarını 2 Nisan 1921 tarihinde eşine yazdığı mektubunda yansıtmıştır:

> Birkaç gündür Eskişehir'deyim. Evvelki mektubumu İnönü'nden yazmıştım. İnönü'ne gelmeden evvel İsmet Paşa ile Yenişehir ve İnegöl taraflarını gezmeğe gitmiş ve daha muharebeye başlamadan bütün cepheyi dolaşmıştık. Yalnız İnegöl ve Yenişehir'e girmeğe imkân olmamıştı. Buralarını sırtlar üzerinden dürbünlerle seyretmiştik. Çünkü oralara gideceğimiz gün düşman taarruza geçmiş ve ilerlemeğe başlamıştı. Buna karşı fırkalar işlerini görmeğe başladıklarından bize de Paşa ile beraber geriye dönmek düşmüştü. Anın için biz de İnönü'ne gelmiştik. Artık söyleyebilirim: Ben bu tarafa "İnönü Mevzii Müstahzar Kumandanı" olarak gelmiştim. Ve onun için evvela Paşa ile cepheyi ve araziyi ve fırkaları gezmeğe çıkmıştım. Fakat daha etrafımı anlamadan harp başlayınca Paşa bizzat ileride kalmağa ve Eskişehir'deki karargahta benim bulunmaklığıma karar verdi. Ve ben de "Garp Cephesi Kumandan Vekili" sıfatıyla Eskişehir'de cephe kıtaâtının sevkiyât ve ikmal nevakısı işlerini Paşa'ya vekaleten ifaya başladım. Fi 23 Mart 37 tarihinde düşmanın ilerlemeğe başlamasıyla ibtidar edilen muharebe düne kadar devam etti. İlk üç gün düşmanın ilerlemesi ve bizim kıtaâtımızın muharebe kabul etmeksizin geriye çekilmesiyle devam etti. Fakat üç gün sonra İnönü mevzii müstahzarı önünde başlayan büyük meydan muharebesi tamam altı gün hilâ-fasıla denilecek bir şiddetle devam etti. Askerimiz cidden çok büyük hamaset ve mukavemet gösterdi. Zira düşman da pek amudâne harp ediyordu. Nihayet avn ve inayet-i hakla ordumuz kazandı. Bir meydan muharebesini kazanmak zevki ne kadar büyük bir zevk imiş. Bugün lehülhamd bütün ordumuz, bütün millet sürur ve şadmani içindedir. Bu muharebeyi kazanmak demek, istiklalimizi kazanmak demektir. Hiç bir muharebenin kazanılması bunun manası kadar mazmundar olamaz. Artık cenab-ı hakka hamdolsun. Bundan sonra milletimiz gülecek ve memleketimiz kurtulacaktır. Meydan muharebesi bitmiş ise de, Yunan harbi daha bitmiş değildir. Onu da inşaallah Yunan ordusunu mahvetmekle istihsal edeceğiz. Filhakika bugünkü vaziyete göre bu da husul bulacaktır. Eğer pek fevkalade bir şey olmaz ise yakında Yunan ordusunun esaretini bile duyacaksınız. Allah artık bizimledir. Yakında sizi Bursa'ya aldırmağa da inşaallah muvaffak olacağız. İstanbul'daki bazı bedhahlar kim bilir bundan ne kadar telaşa düşeceklerdir. Fakat Allah büyüktür. Allah bu millete nusret ve muvaffakiyet gösterecektir. Paşa hazretlerini milletimizin bu mazhariyet-i muazzamasından dolayı tebrik ederim. Buhlarının bu zafer-i milliden ne derece şad olacaklarını takdir ederim... Düşman esirleri en ziyade bizim topçularımızın ateşlerinden yılmış olduklarını söylüyorlar. Öyle ise bu uğura masruf himmetlerin ne kadar mecur olduğuna şüphe kalmaz. İsmet Paşa kendilerine arz-ı ihtiram ediyorlar. Selamlarını söyledim; pek memnun oldular. Bu çocuğun gayreli, iktidarı artık cihanca tanınmış oldu demektir. Bu İkinci İnönü zafer-i muazzamıdır ki bize hakk-ı hayat bahşedecektir. Ne ise bu hususta ne söylesem yeri vardır. Artık susmak daha iyi olur. Cenab-ı hakka hamd ediyorum ki, bu işte az çok beni de hissedar-ı hizmet eylemiştir. Buna imkân bahşeden Paşa hazretlerini, küçük hanım ablanı, seni ve hepinizi her vakit lisan-ı şükranla anmak borcumdur. Allah büyüktür, İzmir de kurtulacak ve memleketimiz nail-i istiklal-i tam olacaktır. Artık buna iman-ı kâmilim hâsil olmuştur... Fakat bu defa sana daha para göndereməyeceğim. Belki inşaallah yakında Bursa'dan gönderirim. Çünkü hiç de öyle şeylerle uğraşacak halde değilim, bu mektubumu da nasıl yazdığımı tarz-ı tahriri gösterir. Hele daha bir az sabredelim bakalım. Pek sıkışırsak her şeyi satıp feda etmeğe serbestsin. Eşya ziyanı her vakit kabil-i selametter.

II. İnönü Zaferi'ni böylesine heyecanlı bir üslupla anlatan Ali Hikmet Bey, Aslıhanlar Muharebesi'nde de bulunmuş ve o savaşta yaşananları da yine aynı heyecanla ve bağımsızlık aşkıyla 18 Nisan'da ailesine yazdığı mektupta bildirmekten kendisini alamamıştır:

> Size bu mektubumu da Kütahya'dan yazıyorum. On günden beridir buradayım. Cenab-ı hakk İnönü muzafferiyetinden sonra ordumuza mukarrer olan ikinci zaferi istihsalde de benim hisse-i hizmetim bulunmasını nasip etmiş olacak ki, o seferi müteakip, ordumuzun Karahisar tarafına teveccüh ü faaliyet eylemesiyle beraber, beni de bu tarafta ifa-yı hizmete sevk eyledi. Ve lehülhamd bu tarafta da üç gün üç gece devam eden Aslıhanlar meydan muharebesini ordumuz kazanmış oldu. Şimdi Yunan ordusu her iki taraftan da icraya kalkıştığı harekетlerde muvaffak olamamış; bilakis pek ağır darbeler yiyerek, eski mevzilerine çekilmeğe mecbur edilmiştir. Bazı tehiyâtın ikmaliyle beraber inşaallah kariben

topraklarımızdan büsbütün çıkarılması da müyesser olacaktır. Allah'a yine bin hamd ü senalar olsun ki, bu arada benim de naçizâne dahi olsa bu işlerde hizmetlerim geçmiş oluyor. Evvelki mektubumda da yazdığım vechile buradaki memuriyetim "Garp Cephesi Kumandan Vekili"dir. Bu nam ile ifa eylediğim vazife âdeta "Garp ve Cenup Cephelerinin Menzil Müfettiş-i Umumîliği" vezaifidir. Yani ordunun sevkiyât ve ikmal ve idaresini temin işleridir. Benim Balkan Harbinde yaptığım vazifenin daha esaslısı ve daha umumîsidir. Elan bu memuriyetle muvazzafım. İnşaallah bu muharebenin hitamına kadar daha çok hizmetler ifasına fırsat bulmuş olurum.

Savaşın sürdüğü ve düzenli orduların ilk başarılarını elde etmeye başladığı bu dönemde, ailesi ısrarla Anadolu'ya geçmeyi istemekteydiler. Ancak Ali Hikmet Bey'in bunu gerçekleştirebilecek durumu yoktu, nitekim bunu 23 Nisan 1921 tarihli mektubunda açıkça dile getirmiştir:

> Sizin daha Anadolu'ya aldırılmaklığımız biraz gecikecektir... Çünkü bu gavail arasında bunu çok müşkül görüyorum. Fakat inşallah bu daha pek çok uzamayacaktır. Kariben fırtına geçecek ve sizi aldırmak imkanı hasıl olacaktır. Daha bir az sabrediniz bakalım.

Aile, Anadolu'ya geçme isteklerine olumlu yanıt alamayınca, Hamdiye Hanım 13 Mayıs 1921'de yazdığı mektubunda iyice ısrar etmeye başlamış, hatta arkadaşları olan ailelerin Anadolu'ya geçişinden kıskanarak bahsederek, kendilerinin de Anadolu'ya aldırılmasını istemiştir:

> Simin hanım cidden çok bahtiyardır, çünkü Bey'i ile beraber buradan hareket edeceklerdir. Çok memnun oldum, hayırlı selametler ihsan eylesin. Biz bakalım ne zamana kadar bu halde kalacağız. Vaad etmiş olduğunuz üç ay ikmal oldu, daha henüz bizim burada ne kadar bir müddet kalacağımız belli olmadı. İki mektubunuzda yazıyorsunuz, sizi Bursa'ya aldıracağım, bu habere teşekkürler ederim. Lakin bu zamanın pek yakında husul bulmasını da arzu ediyorum.

Ne var ki bu ısrara rağmen Ali Hikmet Bey'in bu talebi yerine getirecek durumu yoktu ve bunu 4 Mayıs tarihli mektubunda aşağıdaki gibi dile getirmiştir:

> Buraya celbiniz meselesini ben bir türlü açamıyorum. Çünkü Lamia'nın mektubunda da yazdığım vechile buralarda zabitân aileleri gerilerde (Aile Ordugahlarında) bulundurduluyor, zabitân yanında bulundurulmaları memnudur. Fakat ileri hareket imkan bulunca bittabii buna hacet kalmayacaktır. Olvakit iş düzelecektir. Ben de olvakit sizi aldırırım, şimdilik imkansız görüyorum. Çünkü ben gerilerde bulunanlar gibi değilim, cephedeyim, iş başındayım. Şimdi kumandanlık deruhde ettim, İnönü'nde bulunuyorum. Binaenaleyh sizi aldırmağa vaziyet hiç müsait değildir. Arkadaşlarımızın beyleri Kastamonu'da ve bilmem nerede bulunduğu için ailelerini celp edebilirler, sen onları kıskanma! Ati inşaallalı selametlir ve saadettir.

Ali Hikmet Paşa, Balıkesir Belediye Reisi Naci Bey, Vali Salim Bey ve Şükrü Naili Paşa'yla birlikte.

II. İnönü ve Aslıhanlar Muharebelerindeki başarılardan sonra ordular yerlerine yerleşmeye ve daha sonra gerçekleştirilecek muharebelere hazırlanmaya başlarlar. Bu arada garp cephesi komutanlığınca yeni düzenlemeler gerçekleştirilir. İnönü Savaşı sırasında garp cephesi kumandan vekili olan Ali Hikmet Bey, Aslıhanlar Savaşı sonrası İnönü'ye gelir ve burada garp cephesi 1. grup 11. piyade tümeninin komutanlığını üstlenir. Emrinde 70., 126., 127. Piyade Alayları Tümen Hücum Taburu, Süvari Bölüğü Topçu Alayı ile tümen bağlı birlikleri bulunmaktadır.[6]

1. grup 11. piyade tümeni komutanlığını üstlenen Ali Hikmet Bey, bu görevini yerine getirmek için 5 Mayıs 1921'de İnönü'ye gelir ve bu günden itibaren günlük tutmaya yeniden başlar. Garp cephesindeki görevinde yaşananların yer aldığı defter 5 Mayıs 1921- 14 Temmuz 1921 tarihlerini içermektedir.

II. İnönü ve Aslıhanlar Savaşları düzenli ordunun ilk önemli başarısıdır, ancak bilinen gerçeklerdendir ki, Mondros Mütarekesi ile ordular dağıtılmış olduğundan, Anadolu'da Bağımsızlık Savaşı sırasında ordu kurmak

Ali Hikmet Paşa, bir askeri tatbikatta Dikili civarında Yılan Tepe'de, 9 Ekim 1932.

çok zor gerçekleşmiştir. Çok önemli ve sert önlemler alınmasına rağmen, II. İnönü Savaşı'na kadar bu konuda akıl almaz zorluklar yaşanmıştır. Bu savaşlar kazanılmış olmakla birlikte, Yunan işgali tüm şiddetiyle devam etmekte, Yunanistan'dan sürekli takviye birlikler gelmekte, hatta Yunanlılar Anadolu'da kalıcı olduklarını ispatlamaya çalışmaktaydı. Bu yüzden Yunan kralı bile Anadolu'ya gelerek, ordusunun başına geçmişti. Böylesi gelişmeler şunu göstermekteydi: Yunanlılar yeni taarruzlar yapacaktı. Taarruz ihtimalinden ötürü, ordunun çok daha düzenli çalışması, hazırlıklı olması, nitelik ve niceliğini artırması lazımdı.

5 Mayıs 1921'de İnönü'de komutanlık üstlenen Ali Hikmet Bey, 5-18 Mayıs 1921 tarihleri arasında sürekli teftişlerde bulunarak coğrafyayı tanımış, nerelerde yığınak yapılacağını ve emrindeki birlikleri nasıl yerleştireceğini planlamıştır. Ancak işi oldukça zordur, düzenli ordu henüz tam disipline edilememiştir, yapılan şeyler ise yetersizdir. Bu durumu Ali Hikmet Bey şu sözlerle dile getirmiştir:

> Kudret tepeye çıktık. Oradaki tahkimât pek az ve nâ-tamam idi. Ovayı gezdik, yapılan şeyleri hep gayri salim ve nâ-kâfi buldum. Neler yapılması iktiza ettiğini piyade kumandanı Sıdkı Bey'e söyle(dim).

Komutanlar emrindeki birlikleri eğitip, hazır hale getirmeye çalışırlarken, hep teyakkuzda bulunmak zorundaydılar. Nitekim karargâhtan sürekli istihbarat varakaları gelmekte, bunlarda Yunan ordusunun filan tarihte taarruzda bulunacağı bildirilmekteydi.

Ali Hikmet Bey görevdeki ilk birkaç haftasını sürekli teftiş ve tahkimatla geçirmiş ve bunları en ince ayrıntısına kadar günlüklerine not etmiştir. Bu dönemde Ali Hikmet Bey, sürekli dağlık arazide dolaşarak topçu birliklerinin yerleştirilmesine ve talimlerine çalışmış ve buna çok özel bir önem vermiştir. Ancak nitelikli eleman bulunamadığı için istediklerini tam gerçekleştiremiyor ve buna canı çok sıkılıyordu. Nitekim 24 Mayıs 1921'de gerçekleştirilen atış talimlerinden sonra şunları not etmiştir:

> Bugünkü endahtlardan yalnız Cebel obüsü bataryası kumandanı Cevdet Bey'in endahtı beğenilebilecek haldeydi. Diğer batarya kumandanları çok canımı sıktı. Hele Tanburcu Cevdet'i şimarıkça hitabından dolayı tekdir bile ettim.

Düzenli ordu oluşturmakta çok büyük sıkıntılar çekilmişti, özellikle firar eden askerler bu konuda çok önemli sorun yaratıyorlardı, hatta bir aralık asker firarları bir salgın halini almıştı ve mutlaka bunun önüne geçilmeliydi. Çünkü firariler düzenli ordunun oluşmasını engellediği gibi, cephe gerisinde de sürekli asayişsizlik çıkarmaktaydılar. Bu yüzden İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, alınan sert önlemler ile bunun önüne geçilmeye çalışılmış, özellikle birkaç kez firar eden askerler ait oldukları birlik önünde alenen idam edilmeye başlanmıştı. Ali Hikmet Bey'in emrindeki hücum taburundan firar eden bir asker, yakalanmış ve 27 Mayıs 1921'de idamına hükmedilmişti. Bunu günlüklerde şöyle görmekteyiz:

> Hücum taburundan firarî bir neferin idam hükmünün yarın alaylar muvacehesinde yapılması emrini verdim. Bugün hükm-i idamı fırka muvacehesinde icra edildi. Ben bulunmadım.

Ali Hikmet Bey yoğun çalışma ve çabasının karşılığını almaya başlamış olmalı ki, günlüğünün 28 Mayıs tarihli bölümüne şu notları kaydetmişti:

> Artık bütün fırka mıntıkasında muharebe kabul edilebilir. Tekmil tahkimât iyi bir hale gelebilmiştir. 126. Bölüğün tahkimâtını dahi 24 Mayıs 37 günü endahtlan sonra teftiş etmiş ve beğenmiştim.

Komutanlar emri altındakileri yalnız askeri açıdan hazırlamıyorlar, özellikle askerlere vatan sevgisi ve milliyet bilinci de vererek, ümmet anlayışında olan insan topluluklarından ulus yaratmaya ve bağımsızlık savaşının kazanılmasına zemin hazırlamaya çalışıyorlardı.[8] Haziran 1921 Ramazan Bayramı'nın 2. günüdür, Ali Hikmet Bey askerlerinin bayramını tebrik ederken, onları yukarıdaki görüşler doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır:

> Alaylar önünde nutuklar söyledim, harbimizin din muharebesi, cihad olduğunu anlattım.

12-15 Haziran tarihleri arasında Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Ali Hikmet Paşa'nın emrindeki birlikleri teftiş etmiş ve tüm birlik ve fırkalarda iyi bir "terakki" olduğunu belirterek, Ali Hikmet Bey'i tebrik etmiş, ancak biraz da sitemkâr biçimde Ali Hikmet Bey'in eski arkadaşı olmasına rağmen kendisini unuttuğunu, aramadığını söylemiştir.

Türk Bağımsızlık Savaşı, ulusal bağımsızlığın kazanmasını sağlarken, öte yandan ümmetten ulus çıkarmayı da becermiştir. Bunun için öncelikle silah altındaki askerlere bu bilincin aşılanmasına özel bir önem verilmiş ve savaşın kazanılabilmesi için moral güçlerinin kuvvetlendirilmesi yoluna gidilmiştir. 1921 yılında, özellikle II. İnönü Zaferi'nden sonra, Türk milliyetçiliğinin fikri altyapısını oluşturan ünlü şairlerden Mehmet Emin (Yurdakul) ve Samih (Rıfat), Mustafa Kemal Paşa tarafından ordunun ve halkın manevi gücünü artırmak için görevlendirilmişlerdir.[7]

Ünlü şairler 1921 yılı Haziran ayı içinde garp cephesindeki birlikleri ziyaret etmeye başlamışlar, 26-27 Haziran tarihleri arasında Ali Hikmet Bey'in kumandanlığını yaptığı 11. Piyade Tümeni'ni ziyaret etmişlerdir. Ali Hikmet Bey de bu önemli ziyaretleri günlüğüne yazmaktan kendini alamamıştır:

> Bu akşam üzeri (26 Haziran) Emin Beyle, Samih Bey geldiler. Geceyi konuşarak geçirdik, yarın sabah saat on buçukta fırkamın muayenesini icra edeceğim. Saat on birde (27 Haziran) şairlerle birlikte fırkayı muayene ettik. Şiirler (nutuklar) okudular. Sonra önünden geçirerek ordugahlarına gönderdim. Oldukça muntazam bir manzara görmüş oldular. 126'nın ihzar ettiği mahal hoş idi. Öğle taammi orada yapdık. Öğleden sonra da Milli oyunlar yaptırdık, hep mahzuz oldular. Gece yarısına kadar askerin oyunlarını seyredip kaldık. Bir taraftan da musika devam ediyordu. Saat 12'de odalarımıza çekildik, doktorun kemanını dinledik. Emin Bey benim ve ben de Emin Bey'in çekilmesini beklemek suretiyle saat 4'e kadar uykusuz kaldık. Fakat bu hoş bir hatıra kaldı. Ferdası bunu yad ile eğlendik.

Ali Hikmet Bey günlüklerinin 29 Haziran 1921 tarihli sayfasına, gelen istihbarata nazaran 30 Haziran'dan itibaren Yunan ordularının her taraftan taarruza geçeceklerini bildiren bir not düşmüştür.[8] 30 Haziran ile 14 Temmuz tarihler arasında tutulan günlüklerde çok önemli bir kayda rastlanmamaktadır. Bu tarihler arasında Ali Hikmet Bey günlük rutin, teftiş, eğitim, tahkimat işlerini yapmış, kendisine gelen sınırlı bilgiler nedeniyle duyduğu çarpışmaların zorlu geçtiğini bildiren notlar düşmüştür. Yunan genel taarruzu Ali Hikmet Bey'in bulunduğu mevkinin kuzeyinde cereyan ettiğinden, onlar daha çok destek işleri görmüşlerdir. Defter, 14 Temmuz günü şu cümle ile bitmiştir:

> Sol cenahta şiddetli ve ehemmiyetli muhareheler oluyormuş. Allah muvaffak etsin. Artık Allah'ın nusretine hasr-ı intizar lazım geliyor.

Bu tarihten sonra garp cephesindeki kuvvetler düzenli olarak Sakarya'nın doğusuna çekilmeye başladıklarından, Ali Hikmet Bey de tümeniyle birlikte çekilmeye başlamış olsa gerek ki günlük yazmamıştır.

Balıkesir valisi olarak katıldığı 10. Yıl balosunda. Damadı Dr. Kadri Bey (en solda), kızı Bedia (soldan üçüncü), torunu Şerare (Yetkin) ve Bingül (Erişir).

Yukarıda da belirttiğim gibi Ali Hikmet Bey'in günlükleri 14 Temmuz 1921 tarihinde biter. 15 Ağustos 1921'de milli müdafaa müsteşarlığına atanan Ali Hikmet Bey, ya işlerinin çokluğundan ötürü günlük tutamamış, ya da tutmuşsa da bugün için elimize ulaşamamıştır. Ancak eşi Hamidiye Hanım'ın yazmış olduğu 25 Ağustos ve 26 Eylül 1921 tarihli iki mektup, bize orijinal bilgiler sunmaktadır.

Milletvekilliği yıllarında.

> Dün Ankara'dan müsteşar olduğunuzu ve elyevm Ankara'da bulunduğunuzu tebşir eden bir telgrafınızı aldım. Cümlemiz son derece de memnun olduk, teşekkür ederiz ve cümlemiz de ayrı ayrı tebrik eder ve hakkımızda hayırlı olmasını temenni etmekteyiz. Gördünüz mü beyim, bu defa benim gönlüm yapdı, doğrusu ben bu defa fırka kumandanlığından hiç memnun kalmadım idi. Hangi Fırka Kumandanı olduğunuzu pek iyi bilmiyor idik. Bizim haber aldığımız 17. Fırka idi. Halbuki buradaki gazetelerde 17. Fırka için bir takım yanlış havadisler yazdı. Cümlemiz

fevkalade merak ve endişe içinde idik, sonra Polath'dan gönderdiğiniz haber-i afiyetinizi tebşir eden telgrafınız bizi bir dereceye kadar teskin etti. Her halde yanlışlık olduğunu anladık ve memnun olduk. Yüreğimiz emin oldu beyim, böyle afiyet haberlerinizi daima telgraf ile ihbar edecek olur iseniz çok memnun olurum. Telgrafınızı altı- yedi günde alıyoruz... Eksik olmayasınız, beni düşünüyorsunuz. Ben de elimden geldiği kadar üzülmemeğe gayret ediyorum. Bu günlerde hamdolsun bir dereceye kadar daha iyiyim, bir parça kuvvet bulmak üzereyim. Merak etmeyiniz, biz burada sayenizde pek güzel vakit geçiriyoruz, hiç parasız kaldığımız yoktur.

Hamdiye Hanım 26 Eylül 1921 tarihli mektubunda Sakarya Savaşı'ndan sonra İstanbul'da yaşanan gelişmeleri anlatıyor ve kendilerinin bu zafer günlerinde bir şey yapamamış olmalarından ötürü üzgün olduğunu belirtiyor:

> Paşa enişte çok ama çok meşgul. Gece ve gündüz çalışıyor, lakin para yok, ona da çok üzülüyor. Onlar da size bu gün ayrıca mektup yazacaklardı. Fabrikada Anadolu askerleri için çamaşır hazır ediyorlar. Herkes oradan mübayaa edecek, her aileden birer takım istiyorlar. Ben iki takım, diğerleri birer takım, beş takım hazırladık, gelip alacaklar. Bizim burada bulunduğumuz için hiç bir yardımımız olmuyor. Biz de eğer orada olsa idik elimizden geldiği kadar bir şeylere yardım eder ve bizim de hidmetimiz olurdu. Biz o şereften mahrum kaldık, Anadolu hanımlarının eyledikleri fedakârlıkları gazetelerden okudukça, iftihar ediyorum, lakin biz iştirak edemediğimizden cidden mahzun oluyoruz. Bizim o şerefe nail olmak nasip değil imiş.

Ali Hikmet Bey'in savaş sırasında tutmuş olduğu günlükleri, ailesine yazdığı mektupları ve eşinin Ali Hikmet Bey'e yazmış olduğu mektuplar ile Türk Bağımsızlık Savaşı'nın bir yönünü farklı üslup ve anlatımlar ile yansıtmaya çalıştım. Bilinmektedir ki, tarih araştırmaları gerçekleştirilirken, yaşanmışlıkların canlı yapısını betimleyen, küçük ayrıntıları anlatabilen bilgiler son derece sınırlı ya da hiç yoktur. Araştırmaları destekleyebilecek hatıralar ise, tarafgir olabilmekte ve araştırmacıları yanlış yollara sürükleyebilmektedir. Ali Hikmet Bey ve ailesine ait metinlerde görüldüğü gibi olaylar tüm canlılık ve sadeliğiyle günlükler ya da mektuplar halinde bize son derece orijinal bilgiler sunmuştur. Çünkü bu metinler hatıra mantığı ile sonradan yazılmış, tarafgir metinler olmayıp, yaşanmışlıkları tüm doğallığıyla yansıtmaktadır.

Yazılı metin bırakma konusunda geleneği pek bulunmayan ülkemizde, hatıraların yazılmasına pek önem verilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en buhranlı, çöküş dönemlerinin yaşandığı ve sonrasında cumhuriyetimizin kuruluş evrelerine yol açan gelişmeleri betimleyen anılar son derece sınırlı olup, bunlar da yaşandıktan çok sonra kaleme alınmış metinlerdir. Bu yüzden Ali Hikmet Bey'in yazmış olduğu metinler, yakın dönem tarihimiz için çok özel bir yer oluşturmaktadır. Özellikle buraya yansıtmaya çalıştığımı metinlerde görüldüğü gibi, bir komutanın ve ailesinin sıkıntıları, ruh hali, siyasi ve sosyal düşünceleri, parasızlıkları, bir komutanın ailesine para gönderemeyişi, akıl almaz derecede zor bir yolculuk geçirerek Ankara'ya ulaşabilme macerası, son Osmanlı Sultanı Vahidettin'e bakış açısı, Anadolu'ya geçişiyle burada teneffüs ettiği milli ortamı ailesine ve dolayısıyla İstanbul'a müjdeleyişi, Ankara'daki ilk günlerinde kendisine vazife arayışı, Ankara'da gerçekleştirdiği toplantılar, burada mebuslarla, komutanlarla yaptığı görüşmeler, Ankara'da yaşanan ev problemi ve bir türlü yerleşecek ev bulamayışı, milliyetçi ve bağımsızlıkçı düşüncelere sahip bir kumandanın kazanılan zaferleri heyecanlı/sevinçli biçimde anlatıp ailesini durumdan haberdar etmesi, ailesiyle olan ilişkileri ve onları Anadolu'ya getirememesi ve savaş dönemindeki faaliyetleri gibi çok özel yaşanmışlıkları, doğal bir biçimde, komplekssiz, hiçbir menfaat beklemeksizin yansıtılmıştır.

1. Ali Hikmet Paşa'nın görevden azledilip divanı harbe verilmesinin nedeni, savaş sırasında vagon ve koli satışındaki yolsuzlukları önlemek için gösterdiği çabalardan kaynaklanmıştır. Usulsüzlük yapan Hürriyet ve İtilaf Fırkalı tüccarları basın yolu ile teşhir etmesi ve nüfuzlarını kullanarak vagon-koli ticaretinden yararlanmak isteyen üst düzey subaylar ile akrabalarını engellemiştir. Bu yüzden Ali Hikmet Paşa'nın muhakemesi bir anlamda fırkacılık nüvesine bürünmüştür. 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanistan tarafından işgal edilince, mahkemeye esas belgeler bir türlü İstanbul'a getirilememiş ve mahkeme sürüncemede kalmıştır.
2. Ali Hikmet Paşa'nın künyesine ilişkin bilgiler, Milli Mücadele dönemini kapsayan günlüklerinde kendi elyazısıyla yazdıklarından derlenmiştir. Ayrıca daha özet bilgi için bkz. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem, 1923-1927*, III. Cilt, Ankara, 1995, s. 171-172 ve 11Aralık 1958 tarihinde T.C. M.M.Y. Kara Kuvvetleri Karargâhı tarafından düzenlenen bir rapordan bu bilgiler özetlenmiştir.
3. Nazım Paşa'nın Milli Mücadele'deki faaliyetleri için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1983, s. 448, 455-6, 478 ve 485. Nazım Paşa, İstanbul yandaşı olmakla birlikte Mustafa Kemal ve arkadaşlarına sempati ile bakmış, hatta Damat Ferit'in Mustafa Kemal ve Rauf Bey'i tutuklama isteğine direnmiştir.
4. Vücutça rahatsızlıkları bulunan Hamdiye Hanım, 1921 yılı sonlarında vefat etmiştir. Ali Hikmet Paşa savaşta bulunduğu ve Anadolu'dan İstanbul'a geçtiği takdirde tutuklanacağı korkusuyla eşinin cenazesine gelememiştir. Hamdiye Hanımı'n cenazesi misafireten yalısında yaşadığı eski Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın adamlarınca defnedilmiş, çocukları da küçük yaşta olduğu için cenazede bulunamamıştır. Bu yüzden Ali Hikmet Paşa, eşinin mezarını dahi öğrenememiştir. Ailesine ilişkin bu özel bilgi, paşanın yaşayan torunlarından Sayın Bingül Erişir ile 5 Haziran 1999 tarihinde yapmış olduğum görüşme sırasında edinilmiştir. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.
5. Ali Hikmet Paşa, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı, Bağımsızlık Savaşı ve milletvekilliklerı dönemine ait günlükler tutmuştur. Bunların toplamı beş defter olup, ikisi Milli Mücadele dönemini kapsamaktadır.
6. *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, 2. Cilt, 4. Kısım, s. 52-53.
7. *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem, 1923-1927*, C. III., Ankara, 1995, ss. 130-131 ve 732-734.
8. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, bu tarihte Yunan genel saldırısının başlayacağını bildiren genel bir emirle tüm askeri birliklerin hazırlıklı olmasını emretmiştir. Bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. III, Ankara, 1986, s. 571.

ARŞİVDEN BİR BELGE (22)

Konya'da İki Başlı, Dört Elli ve Dört Ayaklı Bir "Hilkat Garibesi"

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Sultan II. Abdülhamid dönemi (1876-1909), Osmanlı İmparatorluğu'nda en koyu mutlakiyetçi ve en kuvvetli merkeziyetçi yönetim biçiminin hüküm sürdüğü dönemdir. II. Abdülhamid'in "istibdat" adıyla anılan otuz yıllık (1878-1908) mutlakiyet rejiminde, mimari açıdan çok dağınık *(decentral)* olarak inşa edilmiş olan Yıldız Sarayı, imparatorluğun siyasi yaşamı üzerinde gayet merkezi *(central)* bir öneme kavuşur. Osmanlı İmparatorluğu'nda hazırlanan bütün yazışmaların, verilen bütün emirlerin, yapılan bütün atamaların izleyecekleri yol, şöyle ya da böyle, mutlaka Yıldız Sarayı'ndan geçmektedir. İmparatorluğu bir örümcek ağı gibi hızla saran telgraf telleri, Yıldız Sarayı'nı ülkenin bütün eyaletlerine bağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı, geniş bir örümcek ağının merkezinde avını bekleyen bir örümceği andırmaktadır.

Önemli veya önemsiz her şeyin Yıldız Sarayı'na şu ya da bu şekilde ulaştırıldığının belki de en güzel örneği, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Yıldız Tasnifi'nin Sadaret Hususî Marûzât bölümünde yer alan vesikalar arasında rastlamış olduğumuz ve yapışık ikizlere ait olduğunu düşündüğümüz bir belge dosyasıdır.[1]

Belgelerimize geçmeden önce, yapışık ikizlerin özelliklerini kısaca bir sıralayalım. Tıp dilinde "Siyam İkizleri" adı da verilen yapışık ikizler, baş veya vücut bölümlerinden birbirlerine yapışık olarak doğan tek yumurta ikizleridir. Kafa ya da bedenin ön, yan veya alt bölümlerinden birbirlerine yapışık olan bu ikizlerden pek çoğu belirli yaşamsal organlarını da paylaşmaktadırlar. Tarih boyunca yapışık ikizlerin doğageldiği ve onlara çoğunlukla "hilkat garibesi" gözüyle bakıldığı bilinmektedir. Modern tıp tarihinde kaydedilmiş olan en eski yapışık ikiz vakası, 11 Mayıs 1811 günü, bugün Tayland adıyla anılmakta olan Siyam'da Çinli bir anne ve babadan dünyaya gelmiş olan Chang ve Eng isimindeki simetrik yapışık ikizlerdir.[2] Chang ve Eng kardeşler göğüs kemiklerinden karınlarına kadar olan vücut bölümlerinden birbirlerine yapışık olarak doğmuş ve 57 yıl birlikte yaşamı paylaşmışlardır. Ayrıca, kendilerinden sonra dünyaya gelmiş olan bütün yapışık ikizlerin "Siyam İkizleri" adıyla anılmasına da yol açmışlardır.

Chang ve Eng kardeşler Siyam'ın başkenti Bankok yakınlarında bulunan Meklong köyünde, fakir bir ailenin çocukları olarak dünyaya gelmişlerdi. Siyam kültüründe ikiz çocuk annesi veya babası olmak oldukça prestijli bir durumdu. Buna rağmen, dönemin Siyam Kralı II. Rama, birbirine yapışık olarak doğmuş olan Chang ve Eng kardeşlerin öldürülmelerini emretmişti. Ancak bu karar hiçbir zaman uygulamaya konulmadı. Bebeklikleri sona erdiğinde yavaş yavaş yaşıtları gibi davranmaya başlayan Chang ve Eng, kısa bir süre zarfında ayaklanarak birlikte koşmaya, yüzmeye ve olağandışı bir uyum içinde beraberce kürek çekmeye başladılar. En büyük eğlenceleri birbirlerine sarılarak, kendilerini bir tepeden aşağıya yuvarlanmaya bırakmaktı. Bu garip oyun, onları göğüslerinden birleştiren bağın birkaç santim uzamasına ve biraz olsun uzaklaşabilmelerine de yol açmıştı.

Chang, kardeşinden fiziksel olarak daha ufak tefek olmasına rağmen kıvrak zekâlı, saman alevi gibi çabuk parlayan, baskın bir kişiliğe sahipti. Kardeşi Eng ise ondan daha iri yarı olmasına rağmen daha çevik bir vücuda, daha sakin ve daha uysal bir ruhsal yapıya sahipti. 1819 yılında bütün Siyam'da patlak veren kolera salgınında ailelerinin büyük bir kısmını kaybedince, Chang ve Eng kardeşler geçimlerini balıkçılık yaparak kazanmaya başladılar. 13 yaşlarına geldiklerinde, bütün

ailenin geçimini üstlenmişlerdi. Tahta yeni çıkan Siyam Kralı III. Rama, Chang ve Eng kardeşlerin şöhretini duymuştu. Onları Bankok'taki sarayında misafir ederek, soru ve armağan bombardımanına tuttu. Bu pahalı armağanlar yapışık ikizlerin refah düzeyini yükseltmeye yetip artmıştı.

Robert Hunter isminde İskoç asıllı bir tüccar, Chang ve Eng kardeşlerin Amerika ve Avrupa'da büyük bir ilgi uyandıracağını ve bu arada kendisine de önemli miktarlarda para kazandıracağını düşünmüştü. İkizlerin annesi bayan Nok ile Kral III. Rama'nın karşı çıkmalarına rağmen, Robert Hunter ve iş ortağı Abel Coffin çocukları Amerika'nın Boston şehrine götürmeyi başardılar. Yapışık ikizlerin Amerika'daki yaşamı günde dört saat süren gösterilere çıkmak, saçma sapan sorulara cevaplar vermek ve bedenlerini incelemek isteyen tıp uzmanlarıyla uğraşmakla geçiyordu. 1832 yılında Hunter ve Coffin'in boyunduruğundan kurtularak kendi başlarına ve kendi hesaplarına turneye çıkmaya başladılar.

1839 yılında Amerikan vatandaşlığına geçerek, "Bunker" soyadını benimsediler ve Kuzey Carolina eyaletine yerleştiler. Tarım ve hayvancılıkla uğraşıyor, marangozluk ve binicilik yapıyor, boş vakitlerinde satranç oynuyor ve gazete okuyorlardı. Bütün Güneyli Amerikalılar gibi tütün çiğnemekten zevk alıyor ve sayıları 28 kişiye ulaşan bir siyahi köle ordusunun emek ve hizmetlerinden faydalanıyorlardı.

Bu günlerde Chang, komşuları olan Yates ailesinin kızı Adelaide'e aşık oldu. Chang ve Adelaide çifti, Eng'in de Adelaide'in kız kardeşi olan Sallie ile ilişki kurmasına aracı oldu. Böylece, çiftler birlikte evlenmeye karar verdiler. 13 Nisan 1843 günü yapılan dörtlü nikâh töreni, dönemin ahlak anlayışına oldukça aykırı göründüğü için, tepki topladı. Ancak, yaptırdıkları dört kişilik yatakta "bir yastığa baş koyan" ikizler, Adelaide ve Sallie kardeşler ile evlendikleri ilk yılın içinde birer kız çocuk sahibi oldular. Yirmi yıllık evlilikleri müddetince Chang ve Adelaide Bunker çiftinin 10, Sallie ve Eng Bunker çiftinin ise 11 çocuğu oldu. Bu 21 çocuktan hiçbiri ikiz olarak dünyaya gelmemişti ve Chang'ın işitme özürlü iki çocuğu dışında çocuklardan hiçbirinin bedensel bir sakatlığı veya kusuru da yoktu.

Zamanla yapışık ikizlerin eşlerinin arasına kara kedi girdi. Chang ve Eng kardeşler evlerini ayırmak zorunda kaldılar. Yapılan anlaşmaya göre, haftanın belli günlerinde Chang'ın, belirli günlerinde de Eng'in evinde kalmak konusunda uzlaşmışlardı. Chang kendisini içkiye verdi, ancak Chang'ın içmiş olması Eng'i sarhoş etmeye yetmiyordu. O da poker masalarında sabahlamaya başladı. Amerikan İç Savaşı yıllarında (1861-1865) giderek artan çiftlik maliyetleri ve çoğalan aile bireyleri nedeniyle mali kriz içine giren yapışık ikizler yeniden turneye çıkmaya başladılar. 1868 yılında İngiltere'ye giderek Kraliçe Victoria ile tanıştılar, Rusya'ya geçtiler, Avrupa'da Fransa-Prusya Savaşı patlak verince Amerika'ya geri döndüler. Amerika'ya dönerlerken, yolda Chang'ın sağ tarafına felç geldi. Chang ile birlikte, aslında gayet sağlıklı olan Eng de yatağa düşmek zorunda kalmıştı. Bir gece yatağında Chang'ın soluk alıp vermeksizin yattığını gören Eng dehşete kapılarak "o halde ben de gidiyorum!" diye haykırmıştı. Chang beyin kanamasından, Eng de panik atak sonucu geçirdiği kalp sektesinden aynı gece ölmüştü. İkizlerin dul kalan eşleri Adelaide ve Sallie, yapışık ikizlerin vücutlarını satın almak isteyen meraklıların önerilerini geri çevirdiler. Yapılan otopside Chang ve Eng'i birbirlerine bağlayan bağın peritonal doku yani karın zarı ile kaplı olduğu ve yapışık ikizlerin karaciğerlerinin de yapışık olduğu anlaşıldı. Bu ise, dönem dönem birbirlerinden ayrılmak için zamanın en ünlü doktorlarına taşınmış olan Chang ve Eng kardeşlerin dönemin tıbbi teknolojisine göre yapılabilecek bir ameliyat ile kesinlikle ayrılamayacaklarına işaret etmekteydi. Chang ve Eng kardeşler, eşlerinin ortak istekleri doğrultusunda, Kuzey Carolina'da bulunan White Plains Baptist Kilisesi'nin avlusuna özel olarak hazırlanmış metal bir tabut içinde birlikte gömüldüler.[3]

Tıbbi açıdan bakıldığında, simetrik yapışık ikizlerde, yapışık oldukları bölüm haricinde, çocukların her ikisi de normal görünümdedirler. Hayati birtakım organları paylaşmadıkları bilinen simetrik ikizlerden bazıları ameliyatlarla birbirlerinden ayrılmışlar ve yaşamlarını ayrı ayrı sürdürmeyi başarabilmişlerdir. Geçtiğimiz yaz, göğüs kemiklerinden yapışık doğmuş olmalarına rağmen hiçbir hayati organlarını paylaşmayan ve bu nedenle gerçekleştirilmiş olan başarılı bir ameliyatla kolayca birbirlerinden ayrılarak yaşamlarını ayrı ayrı sürdürmeye başlayan Semanur ve Sedanur kardeşlerin hikâyesi hatırlanacaktır.

Ancak, asimetrik yapışık ikizler olarak anılan bazı vakalarda, ikiz çocuklardan birisi nispeten daha "normal" bir yapıya sahip ve kendi ihtiyaçlarını kendi bedeninden sağlayabilen bir konumda iken, tıp dilinde "asalak" olarak tanımlanan diğer ikiz nispeten daha az gelişmiştir ve yaşamak için kardeşinin bedenine bağımlı bir durumdadır. Asimetrik ikizler arasında, kendi yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmek için kardeşinin kalbine, karaciğerine, bağırsaklarına veya midesine ihtiyaç duyan bazı vakalar gözlenmektedir. Bu vakalarda nispeten "normal" olan ikizin kendi yaşamını sürdürebilmesi için, organları kendi yaşamını sağlıklı bir şekilde sürdürmeye yetmeyen "asalak" kardeşinden cerrahi müdahale yoluyla ayrılması ve yaşamını tek başına sürdürmesi gerekebilmektedir.[4]

Geçtiğimiz günlerde İngiltere'de Mary ve Joddie adı verilmiş olan yapışık ikizlere mahkeme kararıyla uygulanan ameliyat neticesinde kardeşinin kalbi ve akciğerlerini paylaşan Mary yaşama veda ederken, kardeşi Joddie'nin bu ameliyattan sağ çıkabilmesi, Mary'den alınan deri parçalarının ameliyat sırasında kendi vücudunda açılmış olan yaralarının kapatılmasında kullanılmasıyla mümkün olabilmiştir.[5]

Belgemize gelince, bu sayıda yayımlamakta olduğumuz yapışık ikizler ile ilgili belgeler, Konya vilayetinin Akseki kazasına bağlı İbrâdî kasabasında fakir bir hayat yaşadığı bilinen Ormanalı Veli adlı kişinin karısı Ümmügülsüm'üm bir batında doğurduğu "dört elli ve dört ayaklı ve iki kafalı kız çocuğu" ile ilgili olarak yapılmış olan yazışmalardır.

Birinci belgemiz, Dahiliye Nezareti'ni "bi-hikmeti teâlâ" mey-

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 352, Vesika No: 26, 6.12.1313, Vesika: 1, 2 ve 3.

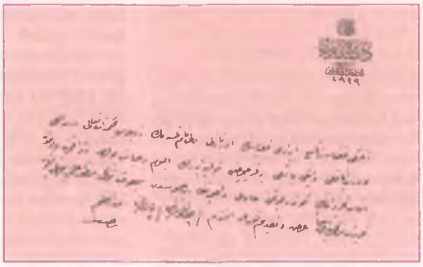

dana gelmiş olan bu garip doğumdan haberdar eden Konya vilayetinin, Konya vali vekilinin imzasını taşıyan 27 Nisan 1896 tarihli vilayet tezkeresidir.[6] Belgede, "re'sinden birisi ağlar ise diğeri sükûtda olup, elyevm ber-hayât olduğu" yani bebeklerden birisi ağlarken diğerinin sakin durduğuna değinilmekte ve bebeklerin "her şeye rağmen" hâlâ hayatta olduğu da vurgulanmaktadır.

İkinci belgemiz de Konya vilayetinden alınış olduğu bu bilgileri "berâ-yı ma'lûmât" Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya ileten dönemin dahiliye nazırının 16 Mayıs 1896 tarihli nezaret tezkeresidir.[7]

Son belgemiz ise, geçtiğimiz yüzyılın başlarında "hilkat garibesi" veya "ucûbe-i hilkat" olarak anılacak olan bu yapışık ikizlerle ilgili bilgileri bile II. Abdülhamid döneminin merkeziyetçi kuralları gereği Yıldız Sarayı'na, dolayısıyla da II. Abdülhamid'in "emir ve görüşlerine" iletmek durumunda bulunan Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın 19 Mayıs 1896 tarihli sadaret tezkeresidir.[8]

1. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 352, Vesika No: 26, Aded: 3, 6.12.1313.
2. Chang ve Eng kardeşlerin hayat hikâyesi *Biography*'den Bita Ürgan çevirisiyle internette yayımlanmış olan "Siyamlı İkizler" adlı makaleden derlenmiştir. Bkz. http://www.yore.com.tr/ayhim/%c/.
3. Aynı yerde.
4. "Yapışık İkizler", *AnaBritannica*, c. 31, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1994.
5. Jan Tevetoğlu, "Soluk Kesen Operasyon: İngiliz Siyam İkizleri Ayrıldı", *Sabah*, no. 5355 (7 Kasım 2000).
6. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 352, Vesika No: 26, Aded: 3, 6.12.1313, Vesika: 1.
7. Aynı yerde, Vesika: 2.
8. Aynı yerde, Vesika: 3.

Konya Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Numero
64

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Akseki kazasına tâbi' İbrâdî kasabasının aşağı mahallesinden ve efkâr-ı fukarâdan Ornazlı ["Ormanalı" olmalı] Veli nâm kimesnenin zevcesi Ümmügülsüm bi-hikmeti teâlâ dört elli ve dört ayaklı iki kafalı bir batında bir nefer kız çocuğu tevlîd ederek re'sinden birisi ağlar ise diğeri sükûtda olup elyevm ber-hayât olduğu kazâ-yı mezkûr kaymakamlığının iş'arına atfen bu kerre Teke sancağı mutasarrıflığından bâ-tahrîrât izbâr kılınmış olmağla arz-ı ma'lûmât kılınır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. fî 14 Zilkade sene 1313 ve fî 15 Nisan sene 1312 [27 Nisan 1896].

Konya Valisi Vekili
Defterdar
(mühür)

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 352, Vesika No: 26, 6.12.1313, Vesika: 1.)

Bâbıalî
Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye
Mektûbî Kalemi
aded
928

Huzûr-ı Alî-i Hazret-i Sadâretpenâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Akseki kazasına tâbi' İbrâdî kasabasının aşağı mahallesinden ve efkâr-ı fukarâdan Ornazlı Veli nâm kimsenin zevcesi bi-hikmetillahi teâlâ dört elli ve dört ayaklı iki kafalı bir kız çocuğu tevlîd ederek re'sinden birisi ağlarsa diğeri sükût etmekde olduğuna ve elyevm ber-hayât bulunduğuna dâir Konya Vilâyeti'nden alınan 15 Nisan sene 1312 tarih ve altmışdört numerolu tahrîrât berâ-yı ma'lûmât leffen takdîm kılınmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 3 Zilhicce sene 1313 ve fî 4 Mayıs sene 1312 [16 Mayıs 1896].

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye
(imza)

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 352, Vesika No: 26, 6.12.1313, Vesika: 2.)

Bâbıalî
Dâire-i Sadâret
Amedî-i Divân-ı Hümâyûn
2939

Akseki kazasına tâbi' İbrâdî kasabasında Ornazlı Veli nâm kimesnenin zevcesi bi-hikmetillahi teâlâ dört elli ve dört ayaklı ve iki başlı bir kız çocuğu tevlîd ederek elyevm ber-hayât bulunduğuna dâir Konya Vilâyeti'nden alınan tahrîrâtın gönderildiğini hâvî Dâhiliye Nezâret-i celîlesinden mesbûk tezkere manzûr-ı âlî buyurulmak için tahrîrât-ı merkûme ile maân arz ü takdîm kılındı efendim. fî 6 Zilhicce sene 1313 fî 7 Mayıs sene 1312 [19 Mayıs 1896].

Sadrâzam
Halil Rıfat

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 352, Vesika No: 26, 6.12.1313, Vesika: 3.)

YUNAN İŞGALİ SIRASINDA

İzmir'de Katolik Rumlar

ELÇİN MACAR
Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Küçük Asya Katolik Rumları İzmir Derneği, Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un (1864-1936) himayesinde kuruldu.

Tarih boyunca önemli bir liman olmasının sonucu olarak İzmir hep kozmopolit bir kent olmuştur. Bu özelliği, kenti misyonerlik çalışmaları açısından da önemli merkezlerden biri haline getirmiştir. İzmir'de Rumlara yönelik olarak açılmış, Katolik Fransız-Rum ve Alman-Rum liseleri vardı. Ege Adaları ve İzmir arasında, daha çok ticaretle uğraşan bir Katolik Rum cemaati de oluşmuştu. Yüzyıllardır Latin ayini uygulayan daha çok Siros, Naksos gibi Kiklad adaları kökenli bu Levanten Rumlar, genellikle Fransız ya da Yunan uyrukluydu.

15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali, kozmopolit kentin siyasi tavrını da ayrıştırdı. Birkaç ay sonra, Katolik Rum cemaatinin ileri gelenlerinden Zamanos'un öncülüğüyle, "iki unsuru" yani Ortodoks ve Katolik Rumları birbirine kaynaştırmayı amaçlayan Küçük Asya Katolik Rumları İzmir Derneği kuruldu.[1]

Dernek, 14 Eylül 1919'da üyelerinin katılımıyla "Halk Merkezi"nde bir toplantı yaptı. İşgal kuvvetleri komutanı Nider'in Ortodoks ve Katolik Rumları birleştirmeyi hedeflediği için derneğe teşekkür etmesiyle açılan toplantıda yapılan seçimlerde öğretmen Alfredos Vitalis,[2] Leandros Ksanthakis, F. Savvopulos, Rodolfos Filippuçis ve İosif Kallisiç, dernek tüzüğünü oluşturmakla görevlendirilen geçici yönetim kurulu üyeliklerine seçildi. Daha sonra Ksanthakis'in önerisiyle Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'a bir telgraf çekilmesine karar verildi. Birkaç gün içinde istenen tüzüğü hazırlayan geçici yönetim kurulu, 19 Eylül 1919'da yayımlanan bir gazete ilanıyla tüzüğü onaylamaları ve yeni yönetim kurulunu seçmeleri için üyelerini 21 Eylül günü 10.30'da Halk Merkezi'ne davet etti.[3] Söz konusu gün ve saatte yapılan toplantıda tüzük onaylandı, dernek başkanlığına *Liberte* gazetesi müdürü Leandros Ksanthakis, başkan yardımcılığına F. Savvopulos, genel sekreterliğe Alfredos Vitalis, özel sekreterliğe Stefanos Depollas, saymanlığa *Levant* gazetesinden Rodolfos Filippuçis, denetçiliğe L. Varoçis, müşavirliklere ise İosif Kallisiç, İosif Ksenopulos ve İakovos Missir seçilmişlerdi. Venizelos dernek başkanına Paris'ten göndermiş olduğu telgrafta "himayesini üstlenmekten memnun olarak, derneğinizin kuruluşunu tebrik ederim. Memleketin saadetinin temeli olarak, unsurların kardeşçe birleşmesi mükemmel bir amaçtır" diyordu.

Yunan ordusunun İzmir'i işgali, Ortodoks soydaşlarınca dışlanan, hatta "Latin dininin beşinci kolu" muamelesi gören bu Katoliklerin önüne "milliyetçiliklerini kanıtlama" fırsatı çıkarmıştı.

Venizelos, 1930'daki ziyareti sırasında Başbakan İsmet İnönü'yle birlikte.

1. Engin Berber, *Sancılı Yıllar:İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yay., 1997, s.87-88.
2. Vitalis'in Türk dili ile ilgili, 1894 ve 1895'te yayımlanmış iki kitabı vardır. Bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika-Nouvelles Additions et Compléments -I*, Centre D'Etudes D'Asie Mineure, Atina, 1997, s. 108 ve 222.
3. Berber. , s. 340.

KÜÇÜK ASYA KATOLİK RUMLARI İZMİR DERNEĞİ'NİN TÜZÜĞÜ (1919)

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

ΣΥΝΑΕΣΜΟΥ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΚΑΘΟΛΙΚΩΝ

ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ

Tüzüğün kapak ve son sayfası.

Sayın Millethaşı E. Venizelos'un yüksek himayesinde
İzmir, 1919

1. Bölüm
Amaç

1. Madde: İzmir'de "Küçük Asya Katolik Rumları Derneği" adını taşıyan dernek kurulmaktadır. Amacı, Küçük Asya'daki bütün Katolik Rumların birleşmesine moral dayanışması ve yurtseverlik açısından manevi öncülük etmek, ortak vatanın diğer unsurlarıyla kardeşliği ve onlardan en fakirlerinin maddi rahatlığını sağlamaktır.

2. Madde: Bu amaçların gerçekleştirilmesi için gerekli araçlar şunlardır: Yunan eğitiminin yayılması, bütün üyelerin birbiriyle dayanışma içinde olması, derneğin gelirine göre derneğin üyesi olan ya da olmayan fakirlere nakdi yardım yapılması, onlardan yardıma muhtaç olanların her açıdan korunması ve yüreklendirilmesi.

2. Bölüm
Üyeler Hakkında

3. Madde: Derneğin üyeleri: a) normal b) yardım eden c) fahri

a) Normal üyeler, Küçük Asya'da oturan, geçmişi şerefli ve temiz olan Katolik Rumlar olabilir.

b) Yardım eden üyeler, bütün yurtseverler, sanatseverler, dinine bakmaksızın ortak vatanımızın çocuklarının birliğini isteyenler olabilir.

c) Fahri üyeler, 4. maddeye göre topluluğumuzda özel yer ve değeri olan erkekler, derneğe ya da genel olarak Yunanlığa değerli hizmetler verenler olabilir.

4. Madde: Üyelik, derneğin üyeleri tarafından yönetim kuruluna önerilerek kazanılabilir. Bunun için yönetim kurulunun çoğunluğunun onayı gerekir. Normal ve yardım eden üyeler için iki normal üyenin, fahri üyelik için ise 30 normal ya da yardım eden üyenin önerisi gerekir. Normal ve yardım eden üyeler için, yönetim kurulu çoğunlukla karar alır, fahri üyelik için ise genel kurulda oylama yapılır. Normal ve yardım eden üyelerin eşit oy hakkı vardır. Fahri üyelerin seçimi, yerli ve yabancı basında yayımlanır. Fahri üye seçilenlere ilgili belge gönderilir.

3. Bölüm
Gelir-Gider

5. Madde: Derneğin gelirleri: a) Normal ve yardım eden üyelerin giriş aidatı. Bu zorunludur ancak miktarı, girenlerin isteğine bağlıdır. b) Normal üyelerin aidatı ayda üç drahmidir. c) Yardım eden üyelerin aidatı da ayda üç drahmidir. d) Derneğe olağanüstü yardım, bağış, devletten sübvansiyonlardır. e) Tiyatro, şenlik, gezilerden sağlanan miktarlardır.

6. Madde: Derneğe 250 drahmi bağışlayanlara "doritis", en az 500 drahmi bağışlayanlara "evergetis", 1000 drahmiden fazla bağışlayanlara "megalos evergetis" unvanı verilir.

7. Madde: Derneğin giderleri: a) Fakir olanlara sağlanan nakdi yardım. b) Tören ve şenlikler için yapılan harcamalar. c) Yurtiçinde ya da başka yerlerde seyahat için yapılan harcamalar. d) Yardımsever ve yurtsever kurumlara verilen nakdi yardımlar. e) Derneğin korunması için yapılan harcamalardır.

8. Madde: Yardıma ihtiyacı olan kişi bir form doldurur. Bu form, normal bir üye ya da iki yardım eden üye tarafından, yönetim kuruluna sunulur, çoğunlukla karar alınır.

9. Madde: Aidatını üç ay boyunca gerekçesiz olarak ödemeyen, ya da derneğin çıkarlarına karşı faaliyet gösteren, ya da dernekçe kabul edilmeyecek davranışta bulunan her üye, toplantı zabıtlarında gerekçesi belirtilerek, yönetim kurulu kararıyla üye kütüğünden silinir.

10. Madde: Dernekten ihraç olanlar, yönetim kurulu kararıyla, atılma gerekçesi yersiz kabul edilirse, geri alınabilir. Üyeliği yeniden kazananlardan, aradaki dönem için, yönetim kurulu kararı ile aidat istenebilir.

11. Madde: Kötü ekonomik durumda olan ve aidatı ödeyemeyen üye, bir yıl için üyeliğini sürdürebilir. Bu süreden sonra, sürenin uzatılması ya da üyelikten çıkarılması kararı yönetim kuruluna aittir.

4. Bölüm
Yönetim Kurulu Hakkında

12. Madde: Yönetim kurulu dokuz üyeden oluşur: a) başkan b) başkan yardımcısı c) sayman d) genel sekreter e) özel sekreter f) denetçi g) müşavirler

13. Madde: Yönetim kurulu üyelerinden biri istifa ederse, ölürse ya da azledilirse, birinci yedek üye onun yerini alır. O istemezse, ikinci sıradaki olur.

14. Madde: Yönetim kurulu ayda iki kez toplanır. Tarih ve saati başkan tarafından belirlenir. Gerektiği takdirde, başkan, başkan yardımcısı ya da müşavirlerden ikisince olağanüstü toplantı düzenlenir. Yeter çoğunluk için beş üye gerekir.

15. Madde: Kararlar çoğunlukla alınır. Oylar eşit olduğu takdirde, başkanın oyu sonucu belirler.

16. Madde: Üyelerin görevleri: a) Derneğin gelişmesini sağlamak. b) Var olan tüzüğün istisnasız uygulanmasını sağlamak. c) Yeni üyelikleri onaylamak veya reddetmek. d) Gerekli kayıtları tutmak. e) Derneğin varlığını korumak ve yürütmek. f) Konferans, oyun, gezi, ders ve derneğin amacına hizmet eden toplantılar düzenlemek.

17. Madde: Başkan, müşavirler aracılığı ile yönetim kurulunu olağan ya da olağanüstü toplantıya çağırır. Toplantıları yönetir, söz verir. Başkan, yardımcısı ya da iki müşavirce temsil edilir. Derneğin her belge ve makbuzunu imzalar.

Tüzüğün 2. sayfasındaki telgraflar:

TELGRAF:
Yunan Bakanlar Kurulu Başkanı Sayın Venizelos Hazretleri'ne, Küçük Asya Katolik Rumları, bugün bir araya gelerek, unsurların birleşmesi ve vatanın yücelmesi için çalışacak, Küçük Asya Katolik Rumları Derneği'ni kurdular. Derneğimizi yüksek himayenizin altına emanet ediyoruz. Bizim bozulmamış sadakatimizin ifadesini kabul etmenizi rica ederiz.

1/14 Eylül 1919

İmzalar:
Geçici Komite:
Alfredos Vitalis
Leonar. Ksanthakis
Fokion Savvopulos
İosif Kalisiç
Rodolfos Filippuçis

YANIT:
Tel. no. 223 27/9/1919

Himayesini üstlenmekten memnun olarak, derneğinizin kuruluşunu tebrik ederim. Memleketin saadetinin temeli olarak, unsurların kardeşçe birleşmesi mükemmel bir amaçtır.

Venizelos

Dış ilişkilerde ve hukuki sorunlarda derneği temsil eder.

18. Madde: Başkanın mazereti olduğunda, yerine yardımcısı ya da en yaşlı müşavir bakar.

19. Madde: Genel sekreter, derneğin yazışmalarından sorumludur. Başkanla birlikte, mektupları ve toplantı zabıtlarını, başkan ve saymanla birlikte de makbuzları imzalar. Derneğin mührünü ve gelen evrakları muhafaza eder.

20. Madde: Özel sekreter, üyelerin kütüğünden sorumludur. Aidat makbuzlarını gönderir ve genel sekretere vekalet eder.

Not: Ücretli memur ihtiyacına, yönetim kurulu karar verir.

21. Madde: Sayman derneğin varlıkları ile ilgili kayıtları tutar. Aidatları toplattırır, başkanın ve kendisinin imzasını ve mührü içeren çift suret makbuz keser. Bağışları alır. Başkanın ve genel sekreterin imzasını taşıyan makbuzlarla masrafları öder. Defter tutar, her üç ayda bir mali rapor hazırlar. Bürosunun küçük masrafları için, 20 drahmiye kadar harcayabilir. Makbuzsuz hiçbir ödeme yapılmaz. 200 drahminin üzerindeki meblağı saklamaz, İzmir'deki Yunan bankalarına yatırır. Hesap, başkan, yardımcısı, genel sekreter ve sayman adına açılır.

22. Madde: Denetçi, törenlerin, toplantıların, genel kurul protokolünün, derneğin imajının sorumlusudur. Kurulun onayıyla, müşavir ya da üyeler arasından yardımcı alabilir.

23. Madde: Diğer müşavirler, toplantılara katılmakla yükümlüdürler. Derneğin amaçlarının gerçekleştirilmesi için, her türlü yardımı sağlamak görevleridir.

24. Madde: Müşavirlerden, gerekçesiz olarak toplantılara iki ay katılmayanların yerlerine, kurul kararlarıyla yedekler atanır. İlgili kararı başkan, yedeklere açıklar, zabıtlara geçirir.

25. Madde: Yönetim kurulu, derneğin varlığından hiçbir zaman borç ve rehin veremez.

26. Madde: Yönetim kurulunun görev süresi bir yıldır. Üyeler yeniden seçilebilir.

5. Bölüm
Genel Kurul ve Toplantılar Hakkında

27. Madde: Dernek, yılda iki kez, ocak ve temmuz aylarında, yönetim kurulunca belirlenen tarihte olağan genel kurulunu yapar. Çağrı, toplantıdan en az bir hafta önce basında yayımlanır.

28. Madde: Gerekirse, 15 üyenin yazılı önergesiyle olağanüstü genel kurul yapılır.

29. Madde: Yeter çoğunluk, normal üyelerin yarısından bir fazlası ve yardımcı üyelerin dörtte biridir. Bu sağlanamazsa, toplantı, ertesi haftaya ertelenir. Ertelenmiş toplantı için yeter çoğunluk aranmaz.

30. Madde: Toplantılarda her türlü dini sohbet yasaktır.

31. Madde: Bütün üyeler, seçme hakkına sahiptir, seçilme hakkı yalnız normal üyelerindir. Derneğin verdiği görevi yapmayanlar seçme-seçilme hakkını kaybeder.

32. Madde: Süresi bittiğinde, yönetim kurulu genel kurula rapor verir. Yeni yönetim kurulu seçimi gizli oylama ile yapılır. Üç üyeli bir komite seçilir, bu komite son yönetimin faaliyetlerini inceler, bir ay sonra yeni yönetim kuruluna rapor verir.

6. Bölüm
Genel Kurallar

33. Madde: Mühür yuvarlaktır. Kenarında çift Yunan menderesi vardır. Ortada iki küçük Yunan bayrağı, defne dallarıyla bağlıdır. Etrafında yuvarlak olarak "Küçük Asya Katolik Rumları Derneği 1919" yazılıdır. Derneğin beyaz bir bayrağı vardır. Ortasında aynı işaretler yer alır. Onların üzerinde "Katolik Rumlar Derneği", bunun altında "Küçük Asya", onun da altında "1919" yazılıdır.

34. Madde: Yeni takvim ile eylülün ilk pazar günü derneğin kuruluş yıldönümü düzenlenir. Yönetim kurulu, aileleri ile bütün üyeleri ve katılmak isteyenleri davet eder. Askeri protokol de çağrılır.

35. Madde: Toplantılar, İzmir'de, derneğin binasında, olmazsa halk merkezinde yapılır.

36. Madde: İstifa edenlerin aidatları iade edilmez.

37. Madde: Tüzükte yer almadığı halde derneğin amaçlarında yer alan her türlü faaliyet, yönetim kurulunca gerçekleştirilebilir.

38. Madde: Gelirlerin dörtte biri üç yıl için bankaya yatırılacak, dörtte üçü ise derneğin amaçları için harcanacaktır.

39. Madde: Dernek, üye sayısı yirminin altında kalırsa fesih olunmak zorundadır. Varlığı, üyelerine aittir. Fesih olunduğu takdirde genel kurul bu şekilde karar verecektir. Aksi takdirde, İzmir ve Küçük Asya'daki Katolik Rumların yardımsever kurumlarına verilir.

Bu tüzük okundu, kabul edildi.
8/21 Eylül 1919
İzmir

Yönetim Kurulu

Başkan:	L. Ksanthakis
Baş. Yard.:	F. Savvopulos
Gen. Sek.:	Alfredos Vitalis
Özel Sek.:	Stef. Depollas
Sayman:	Rodolfos Filippuçis
Denetçi:	L. Varoçis
Müşavirler:	İakovos Missir, İosif Ksenopulos, İosif Kallisiç

Mehmet Özdoğan: Arkeoloji Ne Değildir?

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin kasım ayı konuğu Mehmet Özdoğan'dı. Toplantı 16 Kasım'da Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı öğretim üyesi olan Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, tarihöncesi uygarlıklar açısından en eski yerleşim yörelerinin önemli bir kısmının Türkiye sınırları içinde bulunduğunu dünya kamuoyunun bilgisine sunması bakımından, arkeoloji bilimine önemli katkılarda bulunmuştur. Özdoğan kuramsal çözümleme ve karşılaştırma yöntemleriyle, tarihöncesi kültürlerin değerlendirmesini yapan dünyanın sayılı bilim adamları arasında yer almaktadır. Özdoğan öğrencilik yıllarından başlayarak seksene yakın arkeolojik kazı ve araştırma projesine katılmış, özellikle doktora sonrası döneminde çok sayıda uluslararası makaleye imza atmıştır. İstanbul Yarımburgaz, Diyarbakır Çayönü, Tekirdağ Toptepe, Kırklareli Aşağı Pınar ve Kanlı Geçit kazılarının başkanlığını yürüten Özdoğan, *CNRS Paleorient*, *Anatolica*, *Prehistoire Europeenne*, *Neo-Lithichs*, *Arkeoloji ve Sanat* adlı dergilerin de yayın kurulu üyeliğini sürdürmektedir

"BULDUNUZ MU?"

Mehmet Özdoğan, arkeolojik açıdan çok zengin bir ülke olmasına rağmen Türkiye'de arkeoloji ve arkeolog hakkındaki düşüncelerin çok yanlış bir temel üzerine kurulduğunu belirterek toplantıyı açıyor:

"Türkiye genelinde arkeoloji sadece soyut, arkeolog da tuhaf bir adam gözüyle bakılan bir şeydir. Genel kanı olarak, arkeoloğun esrarengiz, toprağı belli bir şey bulmak için eşeleyen, bir şey bulduğu zaman çok mutlu olan ve ne aradığını bilen, yarı eksantrik, yarı büyücü gibi tuhaf bir adam gözüyle bakılan bir kişiliği var. Sanıyorum ki birtakım bilim kurgu filmlerinin de bu imajda önemli katkısı var. Bize hep sorulan şey 'buldunuz mu?' sorusu. 'Hayır bulmadık' deyip işin içinden çıkıyorsunuz, veyahut karşıdakini memnun etmek için 'bulduk' deyip rahatlatıyorsunuz."

KÖKLÜ GEÇMİŞ

Ülkemizde arkeoloji biliminin diğer bilim dallarına göre daha gelişmiş olduğunu belirten Özdoğan, bu gelişmede Türkiye'nin arkeolojik zenginliğinin değil, Osmanlı'dan bugüne kadar uzanan köklü geçmişin etkili olduğunu vurguluyor:

"Türkiye'de arkeolojinin uzun, köklü bir geçmişi var ve bu geçmişte önemli olan nokta, Osman Hamdi Bey'in, çok olağanüstü bu insanın bu işe başlaması. Ondan sonra uzun bir süre arkeoloji elitist bir uğraşı olarak kalıyor Türkiye'de. Eski kuşak arkeologlara baktığımız zaman, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda, gerek cumhuriyetin ilk yıllarında belirli bir elit aileden gelen, eğitimini yurtdışında yapan ve kırsal bölgeye gidip bir şeyler ortaya çıkarmaya tenezzül eden veya bu fedakârlığı gösteren bir insan imajı var. İlginç olan bir şey; arkeolojinin Türkiye'de gelişen bir dinamiği yok, Batıdan gelen bir kavram. Osmanlı İmparatorluğu'nun kapladığı alana baktığımız zaman, ilk kuşak Batılı arkeologların ilgisini çeken bütün bölgeleri; Mısır'dan başlayıp, bütün Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Ege, Yunanistan, Anadolu vesaire görürsünüz. Osmanlı, bunlarla üç yüz, beş yüz yıl yaşıyor. Ancak, hiçbir zaman geçmişe bilgi almak amacıyla bakmıyor. Osmanlı'da geçmişe ait izlere belge olarak bakmayan, onları bilgi almak için bir nesne olarak gör-

meyen bir bakış açısı var. Rönesans'la beraber yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu'na Batılı araştırmacılar geliyor. Giderek Osmanlı İmparatorluğu Batılıların akınına uğruyor. İlk başta Osmanlılar buna hiç aldırmamışlar. Bir zaman sonra 'neden gelip bunlar bu taşlara bakıyorlar?' sorusu ortaya çıkmaya başlıyor. Bu, anlaşılmaz bir Batılı heves olarak bir süre görüldükten sonra, o dönemlerdeki Batılılaşma hareketleri, Batıda okuyan insanların etkisi vesaire, bir kaygı getiriyor Osmanlı İmparatorluğu'na. Müzelerin kurulması ve daha sonra Osman Hamdi Bey'in, gerçekten çok büyük bir beynin, bu işe girmesi, bir düzenleme getiriyor Osmanlı İmparatorluğu'nda."

KAVRAM KARMAŞASI

Uzun yıllar elitist bir uğraşı olarak sürdürülen arkeoloji, YÖK sonrasında, üniversite kontenjanlarının ve bölüm sayısının keyfi bir şekilde artması sonucunda daha geniş bir kitlenin uğraşı alanı haline gelir. Ancak bu sefer de, niteliksiz ve ilgisiz, yani şişirme bir mezun topluluğu oluşmaya başlar. Arkeolojinin elitist bir uğraşı olmaktan çıkmasının olumlu bir gelişme olduğunun, ancak bunun temelsiz bir şekilde yapılmasının ise olumsuz olduğunun altını çizen Özdoğan, Türkiye'de arkeoloji hakkında büyük bir kavram karmaşası olduğunu belirtiyor:

"Genelde Türkiye'de karışan kavram, antikacılıkla arkeolojidir. Arkeoloji bir bilim dalı ve arkeolog olarak bizim amacımız eser toplamak değil, yani müzelere eser doldurmak değil, bizim onunla alakamız yok! Müzelere de eser veririz, müzelere giren eserler de bulunur ama arkeolojinin bilim dalı olarak amacı müzeleri doldurmak, güzel veya esrarengiz şeyler bulmak değildir.

Arkeolojinin amacı geçmişe ait bilgiler bulabilmek, yani insanlığın ilk başından günümüze kadar nasıl geldiğinin somut verilerini ortaya çıkartabilmektir. Bu bir hayvan kemiği de olabilir, bir şeyi kırmak için kullanılan taş da olabilir. İnsanın yaptığı, kullandığı, etkilediği yahut etkilendiği her şey arkeoloji kapsamına giren bir veridir. Bu nedenle çağdaş bir kazıyı gezecek olursanız, çok can sıkıcı, tekdüze, yavaş ilerleyen bir olgu ile karşılaşırsınız.

Sanat tarihine gelelim. Sanat tarihi daha çok estetik kaygılarla toplumun üstyapısını ilgilendirir. Biz de sanat tarihinden yararlanıyoruz. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren sanat tarihi bir araçtır, ama üslup açısından değil, konum açısından. Bizim için bir kahve fincanının yaldızlı versiyonu ile sade versiyonu aynı derecede öneme sahiptir. İnsanlar bunları kullanmış ve yapmışlarsa, bir arkeolog için bunlar aynı öneme sahiptir.

Bir de tarihçiyle arkeolog birbirine karıştırılıyor, birbiriyle bir yerde örtüşüyor gibi geliyor. Yani, 'tarihi çağların arkeolojisi olur mu?' gibi bir soruyla daima karşı karşıya geliyoruz. Tarihçiyle yöntemimiz farklıdır. Tarihçi yazılı belgelerden hareket eder, biz somut maddi kalıntılardan hareket ederiz. Tarihçinin bize göre bazı avantajları vardır. Bizim maddi kaynaklardan elde edemeyeceğimiz bilgileri elde etme olanağı vardır. Bizim de, tarihçinin yazılı kaynaklarda göremeyeceği şeyleri görme imkânımız vardır. Aslında, yazılı dönemlerde ikisi bir araya geldiği zaman anlamlı bir bütün oluştururlar. Bugün Türkiye'de ortaçağ arkeolojisi diye bir dal yok! ortaçağ sanat tarihi var, ortaçağ mimarlığı var ama ortaçağ arkeolojisi yok. Halbuki bir Osmanlı mezarlığı kazılsa, o günkü hastalıklardan, yapılan işin kemiklerde bıraktığı izlere kadar, yazılı kaynaklarla ulaşılamayacak birçok bilgi ortaya çıkar. Mezarlık incelendiği zaman, onun içindeki bazı ayrıntılar hiçbir zaman yazılı kaynaklarla elde edilemeyecek olan bilgilerdir. Onun için arkeolojiyi, bugünkü toplumumuzun geçmişten bugüne nasıl geldiğini gösteren, sınayan bir zaman laboratuvarı olarak görmek lazım."

ARKEOLOJİ VE YENİ YÖNTEMLER

Arkeolojide hızla yeni yöntemlerin ortaya çıktığını belirten Özdoğan, özellikle Türkiye'deki arkeolojların bir gün sonrasını ve bugünü değerlendirecek proje hazırlanmaları gerektiğini belirtiyor:

"Arkeolojide bir şeyin veri olması için, onunla ilgili bilgi birikiminin de olması gerekiyor. Mesela ben arkeolojiye başladığım zaman, toprak analizleri yoktu. Toprak bir veri sayılmadığından toprak örneği alınmazdı. Bugün, birtakım dokular bozulmasın diye bazı şeyleri yıkamadan, fırçalamadan bırakıyoruz. Bioarkeoloji yöntemlerinin olmadığı dönemde, herşeyi en temiz hale getirmek için fırçalardık. Birtakım yeni yöntemler çıktıkça, arkeolojinin de kazı yöntemleri ve saklama yöntemleri değişiyor. Bazı şeyleri, ilerde yeni yöntemler bulunacak diye tahmin ettiğimiz şeyleri, yedek ayırıyoruz, ama o kadar yeni yöntem çıkıyor ki, bugün hepsini öngörmeye gayet tabii imkân yok!"

Ayrıca Özdoğan, bilgi eksikliği, yeni yöntemlerin gelişecek olması, maddi imkânsızlıklar ve başa dönmenin imkânsızlığı nedeniyle her kazının bir anlamda tahribat olduğunu da belirtiyor:

"Şöyle tahribattır; bir odayı kazacak olursam, oradaki herkesin kemiğini toplayıp incelemem gerekir ve orayı bir daha geri dönülmez bir şekilde bozuyorum demektir. Onun için iyi belgelemek gerekir. Bu iyi belgeleme o andaki benim bilgi birikimime ve elimdeki teknolojiye bağlı bir şeydir. Her kazı bir yerde geçmişe ait bir parçanın arkeolog tarafından bozulması anlamına gelir. 'Kazmayayım' da diyemiyorsunuz. Özellikle Türkiye'de hiçbir yerin yarın sağlam kalacağının garantisi yok. Eminim şu an şu masada konuştuğumuz sırada, Türkiye'de en azından iki yer tahrip oluyor. Ayrıca o dönemdeki o anlayış içinde o bilgiyi çıkartmadığımız takdirde, bilgi gelişimi zaten olmuyor!

İşin daha kötü tarafı, arkeolojiyle ilgili yan dallardan, yani arkeometrik dallardan Türkiye'de hemen hemen hiçbir uzman yoktur. Bizim bütün kazılarda karşılaştığımız güçlüklerden biri bu; yan dallardan hiçbir uzmanın Türkiye'de bu işe soyunmaması."

TÜRKİYE'YE RAĞMEN ARKEOLOJİ

Arkeolojik açıdan zengin bir ülke olmasına rağmen Türkiye'de arkeolojinin birçok engelle karşılaştığını belirten Mehmet Özdoğan, arkeoloğun "can sıkıcı" bir imajı olduğunun altını çiziyor:

"Arkeolog olmanın, her zaman söylerim, Türkiye'de dayanılmaz bir zorluğu vardır. Türkiye'de arkeoloji Türkiye'ye rağmen vardır. Yani biz kazı yapmasak, Türkiye'nin büyük bir kesimi çok mutlu olur. Toplum, belediyeler, bütün kamu yöneticileri mutlu olur. Bir belediyenin Türkiye'de en korktuğu şey, o kentin eski olduğunu gösterecek bir şeyin ortaya çıkmasıdır. Üzerlerine bomba düşse yahut bir yerden bir havagazı borusu patlasa daha az üzülürler. Başka ülkelerde belediyeler kentin geçmişiyle, eskiliğiyle övünürler, kazıyı teşvik ederler ve örneğin müzeler kurarlar. Türkiye'de ise müzeler belediyeleri besler, yani müze gelirinin %40'ı belediyeye gider. Çoğu müzenin ışığını, elektriğini müze ödeyemediği için belediye kesmiştir. Müze, belediyeye rağmen varolur. Ama değişiyor, son yıllarda en azından bazı belediyeler ilgi de duymaya başladı. İşte 'gelin burada çalışın' demeye başlayan belediyeler de çıkmaya başladı, yok değil!

Toplum karşıdır! Yani Türkiye'de herkes kültürü, eski tarihi sever ama kendi bahçesinde olmamak koşuluyla; yani herkes eski evi sever, kendi evi eski olmaması koşuluyla! Türkiye'de ben, 'benim arazimde, aman ne güzel, tarihi kalıntı varmış!' diye mutlu olan hiç kimseyi görmedim! Yanaşmaya çalıştığımız zaman da, ya devlet zoruyla yanaşırsınız ya da adamı şu veya bu şekilde korkutarak yanaşırsınız! Türkiye'de arkeolojiyi en çok zorlayan şeylerden biri de Kültür Bakanlığı'dır. Şimdi herkes zanneder ki ben bir üniversite hocasıyım, otuz beş yıldır arkeoloji okutuyorum ve bilimsel olarak istediğim yere gidip kazı yapabilirim. Yapamam! Benim herhangi bir yerde kazı yapabilmem için bakanlar kurulundan karar

Mehmet Özdoğan, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Laboratuvarı'nda.

çıkartılması gerekir! Yani Tarım Bakanlığı'nın, köy işleri bakanının, milli savunma bakanının imzalanması gerekir. Ben bu izni aldıktan sonra, bunu değiştirip başka bir yere gideceğim zaman, o izni bakanlar kuruluna geri veremem ve tekrar yeni bir izin almam lazım! Onun için Türkiye'de herkes bir yere yapıştı mı, bırakmaz o yeri! Arkeolog olarak nereye gideceksem gideyim, ne yapacaksam yapayım, bakanlığın bir denetçisi benimle kalmak zorundadır. Mesela ben Ayasofya'yı bilimsel bir amaçla gezecek olsam, bakanlığın bir denetçisi olmadan giremem! Turist olarak girebilirim ama ben Ayasofya'yla ilgili bir araştırma yapıyor isem, Ayasofya'nın içine girmek için bile bir izne ve bir temsilciye ihtiyaç vardır.

Her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de kültür mirası ile çalışanlarla ilgili bir denetim mekanizması olması gerekli, bunu yadsımak olanaksız. Ancak bu denetimin akılcı olduğu kadar çağın gereklerine de uygun olması beklenir. Bu konuda ülkemize hâkim olan anlayış maalesef İkinci Dünya Savaşı öncesinden kalma; yani arkeolog ya hırsızdır ya casustur önyargısı. Artık dünya değişmiş, hiçbir gizli servisin arkeologlara gereksinimi kalmadığı gibi, eski eser kaçakçılığı da çok başka platformlara kaymış. Ancak bizim devlet olarak anlayışımız hâlâ arkeologların, bilim adamlarının potansiyel bir suçlu olduğu ve çok sıkı denetlenmesi gerektiği çizgisinde kaldığı için sistemimiz teşvik edici değil, olabildiğince engelleyici ve güçlük çıkartıcı. İyiyi, yapılması gerekli olam yapmaya özendiren hiçbir yaklaşımın izi yok. Bu herhangi bir kimseye ve bürokrata özel bir suçlama değil, sistemimizin özü bu. Bu anlayışı değiştirmez, güncelleştirmezsek o çok övündüğümüz kültürel miras zenginliğimiz yok olup gidecek.

Ayrıca ülkemizin yükümlülüğü olan uluslararası antlaşmaların da gerekleri var. Bu nedenle ayrıntılardan, 'kötüyü emsal' almaktan vazgeçip, her şeyden önce anlayışımızı çağdaşlaştırmamız gerek. Koruyamadığımız tarihi mirası koruyoruz diye kendimizi kandırıp, bu birikimi tüm insanların yararlanacağı duruma getirme sorumluluğundan kaçamayız. Zaten Türkiye'de arkeolog olmanın güçlüğü de bundan kaynaklanıyor, yoksa arazinin tozu, toprağı, sıcağından değil."

SU İLE GELEN SAĞLIK, SU İÇİNDE YOK OLAN KÜLTÜR!

Allianoi

AHMET YARAŞ
Arkeolog,
Bergama Müze Müdürü
Allianoi Kazı Başkanı

Antikçağda yaşayan bazı bilginler, geçen yüzyılın seyyahları gibi görüp yaşadıklarını gezi notları halinde tutmuşlardır. Bugün biz arkeologlar için en önemli rehberlerden biri bu seyyahların eserleridir.

Anadolu'yu en güzel tanıtan Amasyalı ünlü antik coğrafyacı Strabon, Pausanias veya Plinius, bu yazarların en ünlülerindendir. Bugün olduğu gibi antikçağda da her gezginin ilgi sahası değişik olduğundan eserlerinde farklı konuları ele alırlar. Antik dünyanın en önemli sorunlarından biri olan sağlık konusunu işleyen, ancak arkeoloji dünyasında pek tanınmayan P. Aelius Aristides de (İS 117-181) işte bu gezgin filozoflardan biridir.[1]

Roma çağı sofist ve hatiplerinden Hadrianotherai'lı (Balıkesir) Aristides, günümüze kalan eserlerinde yolculuklarını, gezip gördüklerini, kendi sağlığı ile ilgili sorunları, hatta gördüğü rüyaları anlatır. İS 2. yüzyılda yaşayan hatip, seyahatinde geçtiği yerlerin sosyo-ekonomik yapısını, özellikle asklepieionları, sağaltım yöntemlerini uzun uzadıya anlatırken, antikçağın tıp anlayışını da aktararak öğrenmemize yardımcı olur.

Hava fotoğrafı, Eylül 2000.

Bugüne kadar lokalize edilmemiş olan ve yalnızca P. A. Aristides'in *Hieroi logoi* (III. 1-6) adlı eserinde sözünü ettiği Allianoi yerleşmesi bir kurtarma kazısı sonucunda keşfedildi. Anadolu'nun sayısız antik yerleşmelerinden biri daha kültür envanterine kaydedildi. Ancak önemli olan, yerleşmenin bir sağlık merkezi olması ve yakın gelecekte tekrar su altında kalacak olması.

Bergama'nın kuzeydoğusunda Bergama-İvrindi karayolunun 18. km'sinde Paşa Ilıcası olarak bilinen mevkide, başkanlığımda, 1998 yılından bu yana kurtarma kazısı yapılmaktadır.

1970'li yıllarda DSİ tarafından projelendirilmeye başlanan Bakırçay Havzası Sol Sahil Sulama İşletme Projesi'nin bir bölümünü oluşturan Yortanlı Barajı'nın temeli, 1992 yılında dönemin yetkililerince atılmıştır. DSİ Genel Müdürlüğü ile Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında yapılan protokol gereği baraj inşaatı ile birlikte, Bergama Müze Müdürlüğü tarafından 1994 yılında kurtarma kazısına başlanmıştır.[2]

1998 yılından bu yana, Paşa Ilıcası ve çevresinde yapılan kurtarma kazısında, öncelikle yerleşmenin kimliğini ortaya çıkarmak için ılıca yapısı ve köprünün çevresinde kazı çalışmaları yoğunlaştırıldı. Çünkü bu kadar anıtsal ve halen kullanılmakta olan iki yapının etrafında farklı binalar, yapı kompleksleri olmalıydı.[3] Nitekim üç yıldır yapılan kurtarma kazılarında anıtsal bir yerleşme ile karşı karşıya olunduğu ortaya çıktı.

Yerleşmenin her dönem doğal afetlere açık bu çukur vadide kurulmasının esas nedeni, şifalı sıcak sudan yararlanmaktı. Sıcaklığı halen 45-50°C arasında değişen sıcak suyun deri, romatizmal ve kadın hastalıklarına iyi geldiği yapılan analizler sonucunda kanıtlanmıştır. Paşaköy fay hattı üzerindeki bu şifalı kaynak[4] en azından Helenistik çağdan bu yana kullanılmıştı.[5] Helenistik çağın sonlarında su ve kültle ilgili birkaç binanın olduğu bu yerleşme, İS 2. yüzyılda, kutsal bir kült merkezi görünümüne dönüştü. Yapılar, yerleş-

menin boyutlarına göre gerçekten büyük olduğundan, Sağlık Tanrısı Asklepios'a adanmış Asklepieion (sağlık yurdu) bugünün bir sanatoryumu olmalıydı. Yerleşme Bizans döneminde bazilikal bir kilise ve tespit edilen mezar şapellerinden dolayı bir süre daha kutsal bir sayfiye yeri olarak kullanılmış olmalıdır.

Ege havzasında, bugüne kadar bilinen az sayıdaki asklepieionlardan biri, Bergama'da Ayvaz Ali olarak tanımlanan mevkidedir.[6] Bu sağlık yurdunda müzik ve terapi ile sağaltım yapılmakta olup, antik Ege dünyasının psikoterapi merkezlerinden biridir. Sadece üç yıllık kazılar sonucunda, tespit ettiğimiz Allianoi ise, Bergama'nın ikinci sağlık yurdu konumunda olmalıdır. Allionoi Asklepeionu'nda büyük olasılıkla hidroterapi ile sağaltım yapılıyordu. Batı Anadolu'nun en büyük termal yapısı ve çevresindeki mimari doku ile birlikte ele geçen küçük buluntular, bizi bu sonuca götürmektedir.[7]

Sadece üç sezonluk kurtarma kazısında;

Paşa Ilıcası ve yakın çevresinde kurulan antik kült merkezinin, yaklaşık 31.000 m²'lik bir alan üzerine kurulduğu saptanmıştır.

Ortasından İlya Çayı'nın geçtiği yerleşim, Çam Tepe'nin eteğinde geniş bir vadide kurulmuştur. Bu yerleşmenin üçte birlik alanından fazlasını termal yapı oluşturmakta olup, termal ise Çam Tepe yerleşiminin aynı zamanda kuzeyini sınırlar. Çayın kuzeyinde kalan binaların toplamı, yaklaşık 4.500 m²; çay ve üzerindeki tonozların olduğu ara kısım 2.500 m²; çayın güneyindeki yapı topluluğu ise yaklaşık 4.000 m² alanı kaplamaktadır.

1365 m yüksekliğindeki Madra Dağı'nın sarp yamacından akıp gelen ve kışın debisi artan İlya Çayı, yerleşmenin tam ortasından geçmektedir. Bugüne kadar kuzeydeki bir kaynaktan geldiği söylenen sıcak su kaynağının, gerçekte çayın her iki yakasında da bulunduğu tespit edildi. Sıcak sudan maksimum derecede yararlanmak için dere kodunda kurulan termal yapı ile birlikte yakın çevresi de yerleşmeye açılmıştır. Erken dönemlerde sadece küçük bir yıkanma yapısı varken; İS 2. yüzyılda Roma İmparatoru

İlya Çay yatağı, tonozlar ve Roma Köprüsü'nün genel görünümü. **A. Yaraş, Haziran 2000.**

Hadrianus zamanında (İS 117-138) bütün Batı Anadolu'da olduğu gibi Allianoi da bayındırlık hizmetinden payına düşeni almıştır. Allianoi bu tarihten sonra küçük bir kült merkezi/sayfiye yeri olmaktan çıkmış, kutsal bir sağlık merkezi haline gelmiştir.

Termal, bu tarihte yaklaşık olarak 11.000 m² alana yayılan, en az iki katlı, ışık ve ısıdan azami derecede faydalanan ve güneye bakan büyük bir kompleks görünümü kazanmıştır. Oldukça karışık bir kompleks görünümündeki yapı, kullanılan teknik, üst yapı öğeleri, pencereleri, büyük bir kısmı korunmuş kaplama levhaları ve içindeki buluntuları ile başlı başına doktora tezi olmaya adaydır. Yerleşmenin, dolayısıyla termalin kuzeyini sınırlayan doğu-batı doğrultulu, şimdilik ancak 70 m uzunluğu kazılabilen bir Kriptoportikos tespit edilebildi. Alt kattaki tonozlu bu uzun koridoru üzerinde belli aralıklarla açılmış havalandırma deliklerinin olduğu kemer kapatmaktadır. Termalin, bugün üzerine tahrip edilerek oturtulduğu modern il özel idaresi binasının dışında kısmen tarafımızdan planı çıkarılmıştır. Hemen hemen kare formdaki bu Termal yapının tam ortasından, inşa edilen çift tonoz aracılığı ile İlya Çayı geçmektedir ki, bu, Roma çağı mimarlık ve mühendisliğinin şaheserlerinden biri olarak yorumlanabilir.[8]

Termal, son yıllara kadar il özel idaresince kiralanmak suretiyle çalıştırılırken, her yıl düzenli olarak gelen yerli ve yabancı çok sayıda müdavimi vardı.[9] Şifalı suyundan yararlanmak için halen yurtdışından bile ziyaretçiler gelmektedir.

Doğu batı doğrultusundaki cadde *(Decimanus)*, kilisenin başlangıcından kontrol yapısına kadar uzanan yaklaşık 210 m uzunluğunda, 6 m genişliğinde sütunlu yol, yerleşimin güneyini sınırlar. Bombeli olan caddenin ortasındaki ana kanal sistemine caddeye doğru eğimli stoanın çatısından akan yağmur suları, kenarlardaki ızgaralar ve balık sırtı şeklinde küçük kanallar aracılığı ile gelmektedir.

Doğu batı doğrultusundaki bu caddenin ortalarında, kuzey güney doğrultulu sütunlu cadde *(Cardo)* ise *propylon'dan* başlayıp *decimanus'a* açılır. *Decimanus* ise, yaklaşık 35 m uzunluğunda, 8 m genişliğindedir. Caddenin yanlarında biriken yağmur sularının, arazinin eğiminden de yararlanılıp ana merkezde kanallar aracılığı ile toplanması sağlanmış ve dışarıya aktarılmıştır.

Her iki sütunlu caddenin de atık su için düşünülen kanal sistemi son derece akılcı olup günümüz Bergama'sında bu tekniği bulmak olası değildir. Yağmur sularının yerleşmede yaşayanlara hiçbir rahatsızlık vermeden bütün mekânların çatısından, yerleşmenin tam ortasından geçen dereye kadar akması, farklı kanal ve boru sistemleriyle rahatlıkla sağlanmıştır.

Her iki caddenin de yanlarında sütunlu galeriler (stoa) ve iki basamaklı krepisin üzerine postamentler düzgün aralıklarla yerleştirildiği kenet deliklerin-

Frigidarium, mozaikli galeri ve avlu.
M. Güngör, Ekim 2000.

Termalde Venüs/Nymphe heykeli.
M. Güngör, Ekim 2000.

den ve postament izlerinden anlaşılır. Stoanın tabanı ise düz plaka taşlar ve sıkıştırılmış toprakla kaplanmıştır. Stoanın gerisinde bütün sütunlu caddelerde olduğu gibi birbiri ile bağlantılı dükkânlar ve konutlar bulunur.

Doğu-batı doğrultulu cadde ile kuzey-güney doğrultulu caddenin güney ve batı sınırlarını oluşturduğu insulanın doğusunu ve kuzeyini iki küçük sokak sınırlamaktadır. Dolayısıyla şehircilik açısından 30x40 m ölçülerinde oldukça belirgin bir insula tespit edildi. Bu insulanın içinde topografik eğimden dolayı güneyde tek, kuzeyde ise iki katlı yapılar bulunmaktaydı. Burası birbirlerine açılan kapıları, ortasında sütunlu ve çeşmeli bir avlusu ve çatı sularının tabandaki kanallar aracılığı ile boşaltıldığı önemli bir mahalle veya bir sağaltım kompleksi olmalıdır.

İnsulayı sınırlayan ara yolun güneyinde ise termalin 18,5x12,5 m ölçülerindeki frigidariumu bulunuyordu. Frigidariumun ortasında geniş bir avlu olup, etrafı sütunlu, üstü tonozla kaplı galerilerle çevriliydi. Frigidariumun güneyinde ise güneyinde çörteni olan bir havuz[10] bulunmaktaydı.

Kuzey-güney doğrultulu caddenin kuzey ucundaki anıtsal giriş yapısından bize sadece bir alınlık (tympanon) parçası, diş kesimli sima ve monolit mermer sütun gövdesi kalabilmiştir.

Ana girişin hemen altından başlayan hamam kompleksinin, propylon ve caddelerden daha erken olduğunu geç dönemde kapatılmış pencere ve girişlerinden anlamak olasıdır. Propylonun altında yarım tonozla insuladan termale sağlanan geçiş, Anadolu'da cadde altındaki belki de ilk altgeçitlerden biridir.

İnsuladan başlayıp servis koridoru ve propylonun altındaki alt geçitten devam eden tonozlu yol, uzun ve köşeli bir koridorla propylonun batısındaki kompleksle birleşir. Bu Roma kompleksinin üzerinde ise geç Bizans çağına ait küçük bir şapel vardır. Etrafından ve içindeki mezarlardan, geç antikçağda yerleşme içine gömünün gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

1999 yılı kazılarında doğu-batı doğrultulu caddenin hemen kuzeyinde, 4x7 sütunlu peristylli bir başka yapı daha tespit edilmiştir. Bu yapının batısında ise şimdilik kısmen korunmuş toplam dört seramik fırını tespit edilmiştir.[11]

Decimanusun bitiminde, Roma Köprüsü'nün aksındaki kontrol yapısı ise yerleşmenin hamamdan sonra en sağlam kalmış yapısıdır. Görkemli stoaların devamında yanlarda iki küçük, ortada ise araçların geçtiği büyük girişin olduğu çok büyük andezit blokların üzerine iki katlı bir yapı yükselmektedir. Çift kemerli antik Roma Köprüsü ile aynı doğrultuda olduğu için decimanus, kontrol yapısı ve köprünün şehir planlamacılığı açısından eşzamanda yapıldıkları söylenebilir.

Decimanusun doğu ucunda ise bazilikal tipte 19x21 m ölçülerinde bir kilise yapısı vardır. İçi ve etrafı Roma ve Bizans mezarları ile kaplanan yapının günümüze sadece temelleri kalabilmiştir.[12] Ancak en az iki evreye sahip yapı İS 5. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Genellikle alan kutsandığı için altında erken dönemlere tarihlenen yapı olabileceği düşünülerek sondaj çalışmaları yapılmış, ancak tapınağa ait yapı izine rastlanmamıştır. Decimanusun batısını sınırlayan antae altlıklarına benzer bir profilli mermer yapıtaşının kilisenin duvarında kullanıl-

mış olması, caddenin batısının olduğu gibi doğusunun da sınırlandırılmış olabileceğini göstermektedir.

Kilisenin güneydoğusunda ise yine üç nefli bir kısmı korunmuş olan kült yapısı vardır. Anadolu'da plan açısından bugüne kadar benzeri bulunmayan yapı, Roma çağında kült binası olarak kullanılmış olmalıdır.

Bu son derece zengin mimari buluntuların yanında, çok sayıda metal, kemik, seramik, terrakota, cam, sikke gibi küçük buluntular ele geçmiştir.

Epigrafik buluntular, nicelik olarak az olmasına karşın, Allianoi antik yerleşmesinin bir sağlık yurdu olduğunu göstermeye yeter sayıdadır.

Yortanlı Barajı'nı yaptıran DSİ aynı zamanda Yortanlı Barajı kurtarma kazısının bugüne kadar sponsorluğunu da yapmaktadır. Bakırçay Vadisi, Kınık Sol Sahil Sulama Projesi kapsamında, Çaltıkoru Barajı ile Yortanlı Barajı[13] birlikte planlanmıştır. Türkiye genelinde projelerin henüz planlama aşamasında iken, kurumlar arasında yeterli ön hazırlık ve koordinasyon çalışması olmadığını gösteren en ilginç örnekleri burada görmek mümkündür. Çünkü Roma çağına ait Paşa Ilıcası tesisleri ve Roma Köprüsü tamamen ayakta ve hatta kullanılıyorken, baraj gölet alanının tam ortasında bırakılması pahasına projenin uygulamaya konulması, başlı başına bir cinayettir. Hatta 1994 yılında temeli atılan barajın bitiminde su altında kalacağı temel atılan barajla kesinleşirken, Roma Köprüsü'nün çok kötü bir restorasyon projesiyle ihale edilmek suretiyle karayolları tarafından 1994 yılında yaptırılması, yine hemen yanı başında Roma çağına ait Paşa Ilıcası binasının aynı yıllarda il özel idaresince onarılması, yaşanan tezatlardan sadece birkaçıdır.

Türkiye'de yapılmakta olan onlarca baraj projesi içinde Yortanlı Barajı bunlardan sadece biridir. Ancak daha acısı, kültür envanteri olmayan ülkemizde, neye sahip olduğumuzu bilmemekdir. Konuyla ilgili bir düşünür "Sanki Türkiye'de tüm sistem, tarihsel her türlü referansı silmek için çalışmaktadır" derken; bu sistem içinde yaşayan ve görev alan herkes gelecek kuşaklara karşı sorumluluğunu bilmeli ve ona göre yaşamalıdır. Çünkü sorumluluk hepimizindir.

Yortanlı Barajı'nın inşaatı bu görkemli antik yerleşimin ortaya çıkmasından sonra derhal durdurulmalı, sulama amaçlı barajın gövdesi biraz doğuya veya batıya kaydırılmalı ya da yüzde ellisi tamamlandığı söylenen baraj mutlaka yapılacaksa etrafının radyal bir sedde ile çevrildiği antik çağdaki gibi bir ören yeri olarak korunmalıdır. Teknik adamların yapacağı bilimsel analiz ve ölçümler sonucunda, her iki tepe arasında suyun basıncına dayanıklı ana kayaya beton enjekte edilmek suretiyle kalın bir duvar inşa edildiği ve Çam Tepe'ye de bir tünel yapıldığı takdirde antik yerleşme ve ılıca, turizmin hizmetine sunulabilir. Eğer bugün gürbüz ağaçların olduğu Çam Tepe'de, doğayı bozmadan kongre turizmine dönük bir tesis yapılabilirse kültür, sağlık ve kongre turizminin aynı alanda buluşturulduğu, hem ilçe hem de ülke turizmi için büyük bir değer kazanılmış olur. Kanımızca bu projenin sağlayacağı ekonomik getiri tarımdan çok daha fazla olacaktır.

Bu proje ile aynı zamanda, genç Türkiye Cumhuriyeti dünyaya, Bergama'da kültürel değerleri koruduğunu -geçmişe sahip çıkarak geleceğin yönlendirilebileceğini- gösteren bir ilke daha imza atma onurunu kazanacaktır.

1. Atina ve Bergama'da eğitim gördü. Denizaşırı uzun seyahatlerden sonra İzmir'e yerleşti. Bir hastalık hastasıydı *(hypochondriac)*. Pergamon'da çok uzun zaman kalarak günümüze kadar ulaşan yazılarını kaleme aldı.
2. Bizans yerleşimi ve nekropolün tespit edildiği alanda ne yazık ki, bugün barajın dolgu tipi gövdesi yükselmektedir.
3. Pergamon kazısını yapan ilk hafirlerinden Schazmann, Paşa Ilıcası ve çevresini dolaşmış; *Altertümer von Pergomon*'un 1. cildinde (Berlin, 1906) kısa da olsa geçen yüzyıldaki durumunu aktarmıştır. Daha sonra Pergamon ekibinde görev yapan fotoğrafçı E. Stein'la ılıcaya gelinmiş, yetkililerin gözü önünde zaman zaman yaşanan tahribat fotoğraflarla belgelenmiştir.
4. R. Reman, *Şifalı Suları Kullanma İlmi, Balneologi, Türkiye'nin Şifalı Kaynakları*, s. 405 (Tablo XXII A).
5. Batı Anadolu'daki pek çok depreme sahne olan yerleşmede bunun izlerini görebilmek mümkün.
6. Kazısı yüzyılın başında Alman meslektaşlarımız tarafından yapılmış, Türk müzeciliğinin en önemli simalarından biri olan Bergama Müze Müdürü rahmetli Osman Bayatlı tarafından da bir süre devam ettirilmiştir.
7. Yerleşmenin adının başka hiçbir yerde geçmemesi, sikke darbının olmaması, bugüne kadar yönetim binalarının bulunmaması, kent olmadığını göstermektedir.
8. Benzer bir uygulama yine İS 2. yüzyıla ait Bergama Bazilikası'nda (Kızıl Avlu) uygulanarak Selinus Nehri avlunun altından çift tonozla verilmiştir.
9. Şubat 1998'de gelen büyük bir afet, ılıcanın su altında kalmasına neden olmuştur. Bu tarihten sonra işletilemeyen yapı, Haziran 1998 tarihinden itibaren kazı evi olarak hizmet vermektedir.
10. Frigidariumun avlusu, 6,5 x 5,8 m, havuz 6,70 x 4 m ölçülerindeydi.
11. Dairesel planlı seramik fırınları, içindeki geç antik kap formları ile başlı başına araştırma konusudur.
12. Kesin olarak kanıtlanmamış olmakla birlikte, Bizans çağı mimari kalıntılarla küçük buluntuların yoğunluğu ve dini yapılara dayanılarak, Mysia bölgesinde henüz bilinmeyen iki piskoposluk merkezinden birinin kazı yapılan alan olabileceği düşünülmektedir.
13. Barajın su hacminin 41.60 hm³ civarında olması beklenmekte olup, su seviyesi minimum 114.00 m kodunda olacak. Etrafındaki bitki örtüsü nedeniyle 30 ya da 40 yıllık ömrü olduğu düşünülen baraj sadece sulama amaçlıdır. Ve eğer bu şekilde yapılırsa, gölet alanının tam ortasında kalacak antik yerleşmenin üzerinde 15-17 m su birikecek.

Asklepios başı.
F. Sayılan.

TRABZON KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA KURULU BAŞKANI CENGİZ ERUZUN'LA SÖYLEŞİ

Doğu Karadeniz'de Doğal ve Kültürel Miras

Söyleşi:
OSMAN KÖKER

Prof. Dr. Cengiz Eruzun.

Ordu'nun Fatsa ilçesinde birinci derece doğal sit alanı olan Gaga Gölü.
Cengiz Eruzun.

Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun başkanısınız. Bu koruma kurulunun görev alanına nereler giriyor, yetkileri nelerdir? Bunları yerine getirecek olanaklara sahip midir?

Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu çok yakın zamana kadar Sarp'tan İnce Burun'a kadar, iç kesimlerden de Gümüşhane dahil olmak üzere neredeyse bütün Doğu Karadeniz bölgesini içeren geniş bir alanı kapsıyordu. Bu alanın çok geniş olduğu ve burada ikinci bir koruma kurulunun kurulmasının zorunlu olduğunu kendimiz dile getirdik. Bunun üzerine epeyce uzun zaman geçtikten sonra nihayet Samsun'da bir kurul daha oluşturuldu. Trabzon'a kalan alanlar ise Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize ve Artvin illerini kapsıyor.

Fakat bu alan daralması Trabzon Koruma Kurulu'nun yoğun çalışmalarına rahatlama getirmiyor. Doğu Karadeniz, kültür varlıklarına oranla tabiat varlıkları bakımından çok zengin bir bölge. Fırtına Vadisi ve Deresi son günlerde oldukça sık gündeme geldi. Topografik biçimleniş, flora (bitki) ve fauna (bitki dışındaki canlılar) bakımından dünyada benzerine rastlanılmayan zenginliğe sahip; ama bütün bölgede, çok geniş bir alana yayılan, benzer karakterde vadiler var. Bu vadilerde de hem kültür varlığı olarak korunması gereken kırsal yerleşmeler, hem de birinci derecede doğal sit karakterini oluşturan dağlar, tepeler, kayalar, yöreye özgün ormanlar var. Buralara ulaşabilmek için engebeli arazide emniyetli ulaşım sağlayabilen araç gerekir. Resmi kuruluşlardan sağlanan araçlar oldukça eski ve güvensiz. Üstelik çoğu kez araç vermekten imtina ediyorlar. Ya belediyelerin sağladığı araçlarla gidiyorsunuz ya da minibüs tutuyorsunuz. Stabilize bile olmayan toprak yollarda, yağışlı günlerde o minibüslerle yaylaya çıkmak gibi bir zorunluluk var. Yükseklik korkusu olan arkadaşlar bu tür araçlara binmekten çekiniyorlar. Can güvenliğinin sağlanması gerekiyor; en azından arazi vitesi olan cipler devletin elinde var, onlardan birinin bize tahsis edilmesi ya da istediğimiz an kullandırılması gerekirken bu mümkün olamıyor. Bu nedenden ötürü Trabzon Koruma Kurulu zor koşullar altında çalışan bir kuruldur.

Kurulumuz sürekli eksik üyelerle çalışıyor, şu anda da 5 kişiyi tamamlayamadık.

Aslında yetkilerimiz fena değildi, ama daha sonra yönetmelikte yapılan birtakım kısıtlamalar söz konusudur. Mesela, kurulun devamlılığı esastır, eskiden alınan ve son ilke kararlarına ters düşen kararları değiştirme olanağı yoktur. Koruma anlayışında sürekli bir gelişme var. Bu gelişmeyi dikkate alıp bugünkü ilke kararlarını yürürlüğe soktuğunuz zaman, "vatandaşın kazanılmış hakları" gibi bir sorun ortaya çıkıyor. Eski ilke kararlarına göre uygulaması tamamlanmış konular için bu değerlendirme doğrudur. Ama uygulamaya geçilemeyen, sürüncemede kalmış, aradan on yıl gibi bir süre geçmiş ve zamanaşımına uğramış konular yeniden gündeme geldiğinde bugün yürürlükte olan ilke kararlarına göre değerlendirme yapılması gerekir. Ama Kültür Ba-

kanlığı'nın yorumu, ancak vatandaşın lehine olabilecek kararların bugünkü ilke kararlarıyla sanuçlandırılabileceği; vatandaşın aleyhine olabilecek bazı durumlar için ise eski ilke kararlarının kullanılabileceği biçimindedir. Bir başka deyişle 1995'te yürürlükten kalkmış olan bir ilke kararın bugün de çalıştırmamız gerektiği yorumu yapılmaktadır. Uluslararası koruma ilkeleriyle de çelişen bu yorumlar bir anlamda koruma kurullarının özgür iradelerini sınırlandırma anlamına da geliyor.

Ayrıca yorumdaki, vatandaşın "lehine" ve "aleyhine" olabilecek kararların kriteri nedir? Örneğin koruma kurulu bir karar veriyor ve yapılaşmada kat sınırlaması getiriyorsa, bu karar için "vatandaşın aleyhine" yorumu yapılabilir mi? Gerçekte koruma kamu yararınadır ve kamunun lehine olan bütün uygulamalar vatandaşın da lehinedir. Korunan tarihsel çevrede kat ilave etmeden yapılacak bir bina veya herhangi bir uygulama çevreye uyumu açısından daha değerli olacaktır. Antalya Kaleiçi örneklenirse, sit alanındaki tescilli bir ev bir apartman değerinde olabilmektedir. Demek ki, bir apartman yapmaya gerek yok.

Koruma ilkelerini belirlerken, her ne kadar her ülke kendi koşullarına göre bu ilkeleri belirliyorsa da, uluslararası standartlara uymamız gerektiğini düşünüyorum. 1995 yılından önce üçüncü ve dördüncü grup tarihi eser uygulaması vardı. Röleve çıkardıktan ve arşivledikten sonra binanın korunmasına artık gerek yok anlamına gelen bir uygulamaydı. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şey yoktur. Çünkü korumada amaç röleve değil, eserin yıkılmadan korunmasıdır. 1995 yılından sonra ülkemizde de üçüncü, dördüncü grup uygulaması ortadan kalktı. Daha önce açıkladığım gibi "vatandaşın lehine" yorumu ile üçüncü, dördüncü grup uygulamasını sürdürmek gibi bir durumla karşı karşıya kalıyoruz. Buradaki çelişkiler, bu konunun kamuda henüz kabul edilmediğini, gerekli bilincin henüz aşılanamadığını ortaya koyuyor.

Fatsa'nın doğusunda Bolaman Konağı. Konak eski bir kalenin üzerine 18. yüzyılda inşa edilmiş.
Osman Köker.

Yine Fatsa civarında Yasun Killsesi. Kilisenin zeminl define avcıları tarafından delik deşik edilmiş durumda.
Neşe Ozan.

Bir de milli parklar, kuş cennetleri var. Bizim koruma alanımızın dışına çıkarılmış olan Kızılırmak'ın deltası Bafra Ovası'nda kaçak olarak deniz kıyılarına yapılmış villalar var. Kıyı çizgisinin deniz tarafında kaldıkları için bu ruhsatsız binaların yasallaştırılması mümkün değil. Bu konuda vatandaş deniz çizgisinin değiştirileceği beklentisi içinde; birinci derece doğal sit alanlarının üçüncü derece doğal sit alanı olarak değiştirilmesini talep edebiliyor. Kıyı çizgisinin değişmeyen bir doğal sınır olduğunu, mahkeme kararıyla değiştirilemeyeceğini anlatabilmek adeta imkânsızlaşıyor.

Bölgenizdeki tarihsel varlıkların envanteri hangi oranda çıkarılmış durumda?

Bence, kendi bölgemizin envanterinin henüz yüzde 10'u bile tamamlanmış değil. Ulaşılması zor olan dağ yerleşimleri ile korunması gereken havzalarda yerleşmeler var ki, bunların çoğunun yolu patikadır, vasıta bile giremez. Tabii buralara ulaşım ille de karayoluyla olacak diye bir zorunluluk yok. Teleferik gibi doğaya uygun başka teknolojiler de kullanılabilir. Ülkemizde bu gibi ulaşım sistemlerine itibar edilmediği için ulaşma olanağı oldukça güçtür. Kültür Bakanlığı'nın da bu konuda parasızlık nedeniyle katkısı olamıyor.

Envanter çalışmasının Türkiye genelinde yüzde 15 civarında gerçekleştiği, yüzde 20'ye ulaşılamadığı yaklaşık olarak ifade ediliyor. Kesin bir oran verilemez. Kesin bir oran verilebilmesi için za-

Rize Çamlıhemşin Fırtına Deresi üzerinde taş köprü. Köprünün hemen kuzeyinde taşocağı açılmış.
Cengiz Eruzun.

Hidroelektrik santrali yapıldığında suyun debisi yüzde 10'a düşecek.
Cengiz Eruzun.

Çoruh Nehri. Birbirini takip eden barajlar yapıldığında nehir, içi su dolu dev basamakları hatırlatan bir merdiven haline gelecek.
İhsan Avcı.

ten korunması gereken kültür ve tabiat varlıklarının toplamının kesin bilinmesi gerekir ki bu da envanterin tamamlanması demektir.

Doğu Karadeniz'deki bazı doğal sit alanları eleştirilirken, aşırı geniş alanın korunmasından yakınmalar oluyor. Oysa "doğal sit"i tarif eden metin var, eğer tanımları uyuyorsa geniş veya dar olması önemli değil; ne kadar benzer alan varsa hepsinin doğal sit olması lazım. Doğu Karadeniz'de alınan kararlar geniş değil, aksine sınırlıdır. Çünkü birçok vadiye henüz ulaşılamamıştır. Örneğin Melet Irmağı'nın belki bütünü sit olabilecekken, ulaşılamadığı için bilemiyoruz. Belgelemek için belki de helikopterden yararlanarak hava fotoğraflarını elde etmek, yakına yaklaşıp detaylar almak gerekir diye düşünüyorum.

Envanterin tamamlanmasında en büyük problemlerden biri de harita yokluğudur. Yalnızca 1/25000 ölçekli askeri haritalar var. Onları da gizli haritalar olduğu için elde etmek son derece zor. Hatta mülkiyet haritaları (kadastro haritaları) bile tamamlanmamıştır. Haritalar tamamlanmadan sağlıklı bir envanter çalışması yapabilme olanağı yoktur.

Envanter meselesinin ciddi bir biçimde ele alınması gerekir. Bu konuda önerilerimiz, envanterin tek başına Kültür Bakanlığı tarafından yapılmamasıdır. Envanter, kültür ve tabiat varlıklarının tespit ve tescilinden ibaret bir çalışmadır. Tespiti, tespit fişlerini doldurup fotoğrafları yapıştırabilecek her vatandaş yapabilir; ama tescili koruma kurulları yapmalıdır. Kültür ve tabiat varlıklarını koruma yönetmeliklerine göre tespit ve tescil yapmak bakanlığın yetkisindedir. Bakanlık Kaçkarlar'ın tepesine çıkıp tespit yapmaya ne zaman, ne kadro, ne de para ayırabiliyor. Yetkilerin tümünü elinde tuttuğunda da envanter çalışmasının ancak yüzde 10'larda dolaşması, Türkiye'nin gerçek değerinin ortaya çıkamaması sonucu ortaya çıkıyor. Envanter tamamlanabilse Türkiye'nin bu konuda ne denli önemli bir ülke olduğu dünyaca kavranacak ve belki de bundan sonra bazı yardımlar almak mümkün olabilecektir.

Türkiye'de tüm bölgelerimize, hatta kentlerimize yayılmış üniversiteler var. Bunların öğretim üyesi sıkıntıları olmasına karşın mimarlık, şehircilik, restorasyon eğitimi gören, yüksek lisans eğitimi yapan pek çok üniversite envanter oluşturmada görev üstlenebilir. Yaz aylarında yazokulu ve benzeri uygulamalar yapabilirler. Hem kendi arşivlerini, hem de bakanlığın arşivini zenginleştirecek çalışma-

lar yapabilirler. Bakanlığın da buna bir miktar para ayırması gerekir. Bu kaynak, restorasyon için vatandaşa verilmek üzere ayrılan paralardan sağlanabilir.

Envanter oluştururken koruyucu envanter ve bilimsel envanter olmak üzere iki yaklaşım var. Koruyucu envanter tarihi eserleri yıkımdan kurtarmaya yönelik tedbirlerdir. Bir başka deyişle koruyucu envanter tarihi eserler, doğal sit alanları belirlenerek, sit sınırları geçirilerek oluşturulur. Ama dereceleri ve nitelikleri tam olarak belli değildir, sınırları da çok doğru olmayabilir. Bilimsel envanter, koruyucu envanter çalışmasından sonra başlatılır. Yöre hakkında tarihi, yazılı, görsel ve çizili bilgiler elde edildikten sonra bilimsel envanter oluşturulur.

Son dönemde barajlar çok tartışılmaya başlandı. Karadeniz'de de Fırtına Vadisi'nde baraj çalışması var. Bu vadinin özelliği nedir? Yapılacak olan baraj hangi doğal ve kültürel varlıkları tehdit ediyor?

Sadece Çamlıhemşin'deki Fırtına Deresi değil, Doğu Karadeniz'deki birçok vadi benzer karakterdedir.

Tehlike tek başına barajlar da değildir. Fırtına Deresi'nde baraja karşı çıkılırken unutulan bir şey var: Karadeniz otoyolunda kullanılmak üzere açılmış taşocakları. Taşocaklarının barajdan daha büyük tahribatı olduğunu düşünüyorum. Sivil toplum kuruluşları haklı olarak kendilerini bilgi alabildikleri alandan sorumlu hissediyorlar ve o konuda mücadele ediyorlar. Taşocakları konusunda bilgileri olmadığı için o konuda hiç mücadele vermemişlerdir.

Karadeniz'in özellikle ilkbaharda çok büyük debiyle akan, yazın da tamamen yok olmayan küçük akarsuları var. "Bunlar boşa akıyor, değerlendirmek gerekir" söylemleri ile son yıllarda küçük barajlar gündeme geldi. Barajın ekolojik dengeyi bozacağı, belli bir alanı da su altında bırakacağı gerekçesiyle bazı kesimlerde barajlardan vazgeçildi, onun yerine hidroelektrik santralları öngörülüyor. Çoruh Nehri üzerinde de yedi ya da sekiz kadar arka arkaya baraj projeleri var. Bunlardan biri uygulama

Trabzon Sürmene'de Yakuboğlu Memiş Ağa Konağı. 19. yüzyıl başında Yakuboğlu derebeyi ailesi tarafından yaptırılmış. Kastel Konağı olarak da bilinen konak deniz kıyısındaki bir yükseltinin üzerinde kurulu. Daha sonra önünden üç yol geçirilmiş: 1916'da Rus işgali sırasında yapılan ve Trabzon'la Rize'yi ilk kez birbirine bağlayan yol, Cumhuriyet döneminde yapılan karayolu ve şimdi de Karadeniz otoyolu. Konak şimdi denizden bir hayli uzakta kalmış.
Neşe Ozan.
Cengiz Eruzun.

aşamasındadır. Artvin'in biraz daha iç taraflarında baraj için set çalışmaları yapılıyor. Bu baraj gölünün bittiği yerden ikinci baraj, ikinci baraj gölünün bitiminde de üçüncü baraj gibi, içi su dolu dev basamakları hatırlatan bir merdiven düşünün, işte Çoruh Nehri adeta yedi sekiz basamaklı barajlar merdivenine dönüşecek. Orada elektrik enerjisi elde edilecek; ancak akan suyun bu hale gelmesinin getireceği ekolojik dengesizliğin sonuçları ne olacak, bunun vereceği zarar barajın getireceği yararla denkleştirildiğinde hangisi ağır basar, onu şimdiden tam bilmek mümkün değil. Bildiğimiz Çoruh'un dar bir havza olduğu, bu havzada büyük güçlüklerle su kenarlarında meyve sebze yetiştirilmekte olduğudur. Bütün bunlar barajın altında kalıyor. Bu geçim kaynaklarının yerine neyi koyacaksınız, insanlar nasıl geçineceklerdir?

Bu barajlar yapılırken, benim zamanımda Trabzon Koruma Kurulu'na sorulmamıştır. Belki de daha önceki kurul karar vermiş olabilir. Belki de Çoruh Vadisi'nin rant değeri olmadığı peşinen kabul edildiği için sorulmamıştır. Oysa sadece ağaçlar ve bitkilerden değil, kaya biçimlenişleri ve ilginç topografya özelliklerinden dolayı da doğal sit karakterini görmek mümkündür. Orada kanyonlar, dik kayalar ve kayalıkların belirlediği değişik görünümler var, bütün bunlar şimdi baraj sularının altında kalacak.

Doğu Karadeniz bölgesinin diğer bölümlerinde, nerede bir yerleşme varsa orada bir dere bulunmaktadır. Hopa'nın, Arhavi'nin, Fındıklı'nın yakınında dereler vardır. Fırtına Deresi de Ardeşen'in deresidir. Çayeli'nde, Rize'de, İkizdere'de dereler vardır. Ayrıca Trabzon'un batısında da pek çok dere bulunmaktadır. Bütün bu derelerin etüt edilmesi gerekiyor. Tümünde olmasa bile kayalıkları olan yerlerde taşocağı vardır. Bu taşocakları taşın tümünü çıkarmak üzere hem derinlemesine ve hem de alta doğru inen ocaklardır. Doğayı tahrip ediyor ve tahrip ettikten sonra da riskli bir bölge oluşturuyor. Toprak kaymasına neden olduğuna, bazı alanların evlerle birlikte kaydığına, bazı yerlerde de-

Trabzon'un dış mahallelerinden birindeki Kaymaklı Manastırı şimdi bir ailenin özel mülkiyetinde. Aile bireylerinden aldığımız bilgilere göre dedeleri 1915 öncesinde manastıra maraba olarak girmiş. Ermeni tehcirinden sonra da bütün arazi kendilerine kalmış. Manastırın 15. yüzyıldan kalma kilisesi samanlık olarak kullanılıyor. İç duvarları fresklerle kaplı kilisenin şimdi folluk işlevi gören nişlerinden birinde taze bir yumurtaya rastladık.
Neşe Ozan.

renin önüne setler yığarak göl oluşturduğuna, daha sonraki şiddetli bir yağmurda ise yumuşak olan setin de yıkılmasıyla mil taşıyan bir sel felaketine yol açtığına tanık oluyoruz.

Hidroelektrik santrallarının, doğal çevrenin ekolojik dengelerini bozması gibi olumsuz etkileri söz konusudur. Bu santralların ekolojik dengeyi bozmadığı iddia edilse bile uygulama sırasında bazı yolların açılma zorunluluğu; su çok küçük göletlerle alınacağından çevreyi bozmayacağı söylense bile yüksekliği 6-7 metreyi bulan setler oluşturulma zorunluluğu nedeniyle doğanın zarar göreceği açıktır. Derelerden alınan sular yeraltından götürülüp elektrik santralına indiriliyor. Suyun yeraltından götürülmesini doğayı aşırı tahrip etmesini engelleyen bir uygulama olarak değerlendirebiliriz. Ama gene bu tünellere ulaşmak için oralara yol yapılması söz konusu olduğu zaman bir doğa tahribatı söz konusu oluyor.

Hidroelektrik santrallarındaki en büyük olumsuzluk, suyu aldıktan sonra, alınan noktadan santrala kadar olan bölümdeki suyun içinde herhangi bir canlı yaşayamaması; su alınan noktadan hidroelektrik santralına kadar olan bölümde endemik balık türlerinin yaşamasına olanak tanıyacak kadar bırakılması gerekirken su miktarı tespit edilemiyor. Mesela yüzde 10 civarında bırakıldığı zaman bu suyun canlıların yaşamına imkân vermediği çevre uzmanlarınca ifade edilmektedir.

Bu da suya bağlı olan canlıların yok olmasının yanı sıra hem orada yaşayan insanlara hem de doğanın bundan sonraki yaşamına olumsuz etki ettiği için çözümü olanaksız büyük problem olarak ortaya çıkıyor.

Fırtına Vadisi'nde yol açılmış, ağaçlar kesilmiş, arazi kaymaları olmuştur. Doğa ve orman uzmanlarınca Fırtına Vadisi'ndeki doğal alanın olduğu gibi korunması, tek bir ağacın bile kesilmemesi gerektiği ifade edilmektedir; yaşı tükense bile ağaçlara müdahale edilmeden kendi kendine yıkılmasına olanak verilmesinin doğru olduğu, flora ve fauna zenginliği nedeniyle laboratuvar olarak korunabileceği tespitleri yapılmıştır. Bitki türleri çok zengin olduğu için dünyaya referans verebilecek bazı bulgular burada elde edilebilir.

Bütünü sit alanı ilan edilmiş olsa da olmasa da bu yörelerin tamamı bana göre sit karakteri taşıyor. Vadilerin tümünde envanter çalışmalarının yapılması ve bu verilere dayalı tedbirler alınması gerekir.

Yayla turizmi için en uygun yerlerden biri olarak bilinen Uzungöl için bile bir hidroelektrik santralı projesi vardı.

Uzungöl için birden fazla, belki dört ya da beş kadar barajın kurulması için projeler vardı. Ama orada daha projeler kurulumuza gelmeden ÇED raporları reddedildiği için şimdilik öyle bir konu gündeminize gelmemiştir.

Bölgedeki tarihsel varlıklar da oldukça dağınık vaziyette, değil mi?

Doğu Karadeniz bölgesinin özellikle iç kesiminde daha çok noktasal kuleler biçiminde küçük

kaleler var. Kıyı kesiminde de eskiden bazı kaleler varmış ama onlar çoğunlukla tahrip olmuş. Giresun'da adanın üzerinde bir kale var. Pazar'da bir kale var, ama hemen hemen yıkılmış durumda. Fırtına Vadisi'nde Zil Kale ve Kale-i Balâ adıyla bilinen iki kale var. Trabzon'un iç taraflarında, Maçka yakınlarındaki tepelerde çok küçük arazi parçasının surlarla çevrilmiş olduğunu görüyoruz. Bunların henüz bilimsel envanteri oluşturulmadığından yalnızca koruyucu envanter olarak tespit ve tescili yapılmıştır. Bunların dışında sayılarının 250'yi aştığı söylenen küçük kiliseler, şapeller var. Trabzon Koruma Kurulu'nun raportörleri çok çalışkandır. Kendi imkânlarıyla gidip orada tespitler yapıyorlar, fotoğraflar çekiyorlar. Kendi imkânlarımızla envanteri tamamlamaya çalışıyoruz. Ama bu çok yetersiz. Her yerin üzerinde iki üç ay çalışmak gerekir. Hava fotoğrafları da oralarda çok önemli. İçerideki dağ köylerinde eski olanaklarla, geleneksel malzeme kullanılarak yapılan evlerin oluşturduğu yerleşmeler var. Bunların hepsini henüz tespit edebilmiş değiliz. Ama büyük bir özveri ile çalışmaları sürdürüyoruz. Özellikle taş köprüler, mezarlıklar, mescitler yöreye özgü mimari karakter taşımaktadır.

Karadeniz otoyolu bölgeyi nasıl etkileyecek, özellikle kültür ve doğa varlıkları bakımından?

Şimdiden çok kötü etkiliyor. Birincisi otoyolun malzemesini, hep anlatmaya çalıştığım gibi sit karakteri taşıyan vadiler sağlıyor. Bunlardan bir tanesi Kızılırmak Vadisi'ndedir. Bafra Ovası'nın biraz arkasına gidildiğinde kaya mezarlarının olduğu kanyonlar var. Sert kayalar sütun şeklinde oyularak kayanın arkası da boşaltılmıştır. Yekpare kaya içinden çıkarılmış bir boşluk yaratılmış. Olağanüstü değerli ve güzel arkeolojik kalıntılar yer almaktadır. Orada çok büyük bir taşocağı açılmış. Burada Karadeniz otoyolu için mıcır kırılıyor. Böylesine bir imalatın orada olmaması gerekirken teknik elemanlarca en iyi, en dayanıklı malzeme bu kayalardan elde edilebildiğinden buranın tercih edildiği ifade edilmiştir.

Rize İkizdere'nin Şimşirli ve Güneyce köylerindeki ahşap camiler, yöreye özgü mimari yapılar.
Osman Köker.

Altta: Trabzon Çaykara'da Uzungöl (Şerah) Büyük Mahalle.
Cengiz Eruzun.

Aslında doğal değerler de işin içine giriyor: Kanyonun kendisi bir doğa varlığı, hemen arkasında koyu yeşilliğin taşları sarmasından kaynaklanan ilginç görüntü geliyor.

Ordu ilinde Melet Irmağı'ndaki taşocakları açılırken Kültür Bakanlığı'ndan önce bütün bakanlıkların izni alınmış. Koruma kurulu sit karakterini

Kızılırmak Vadisinde kaya mezarları, Bafra, Samsun.
Cengiz Eruzun.

Ünye'de kaya mezarları.
Aynur Tan.

Çamlıhemşin Topluca'da taşocağı.
Cengiz Eruzun.

belirlediği için için doğal sit kararını aldı. Vatandaşlar kararı yetersiz bularak mahkemeye başvurdu, mahkeme de olumlu karar verince, sit alanı bölge idare mahkemesi kararı doğrultusunda genişletilmiştir.

Doğu Karadeniz'de sadece vadilerdeki değil, kıyılardaki taşlar da kırılıyor ve deniz dolduruluyor. Bazı yerlerde kayalar kırılarak hafriyatlar yapılıyor. Çıkan malzemeler taşınarak başka yerlerde deniz dolduruluyor. Karadeniz'in denizden görünümü tamamen değişti. Eskiden yeşilliklerin kıyının üstüne konsollar oluşturduğu, dik kayalarla kıyının bütünleştiği, ayrıca denizin içinde de çeşitli biçimde kayaların su ile birlikte ilginç görünümler oluşturduğu ve bu kayaların üzerinde martıların ve diğer su kuşlarının kaynaştığı alanlar şimdi yok. Gürültü nedeniyle deniz kuşlarının hepsi göç etmiş. Kıyının biraz açıklarında eğer küçük bir kaya varsa martıların bütünüyle orada konaklamış olduğunu görüyorsunuz, kayanın üzerinde bir tek martı konacak kadar yer kalmamacasına. Martıları bile yurtsuz bırakılacak kadar bir doğa tahribatı var.

Deniz doldurulurken otuz metre derine kaya atılıyor, onun üzerine yol yapılıyor. Bu büyük harcama ile yapılan tahribatı Karadeniz'in affetmesi mümkün değildir. Günün birinde deniz alanları oyacak ve insanlardan öcünü alacak. Ama yine de bu kolay kazancın tadını alanlar yılmayacak, yeniden kaya kırarak yeniden denize dökeceklerdir. Denizin doldurulması maliyeti yükselten bir unsur. Karayolu yanlıştır. Ama madem ki yapılıyor, hiç olmazsa denize uzanan dik burunların tünellerle geçilmesi gerekiyor. İşte o zaman bu güzellikler tahrip olmaz. Karadeniz otoyolunun fizibilitesi 2 katrilyon civarındadır. Ancak bu israfla maliyet 5 katrilyonu geçecektir. Aslında Karadeniz'in sıfır maliyetli bir denizyolu vardır. Karadeniz yerleşmeleri tümü ile kıyıdadır. Buna rağmen şimdi Trabzon'a gemiyle gidilemiyor. Denizyolları seferleri iptal etmiş durumdadır. Gerekçesi de yolculuğun üç günde tamamlanabilmesinden ötürü vatandaşların karayolunu tercih etmesi olarak gösteriliyor. Karayolundaki 2000 model otobüsün yerine denizde 2000 yılında üretilmiş bir deniz taşıtı alternatif olarak sunulmuyor. Sunulmadığında zorunlu tercih otobüs olacaktır. Ama bu alternatif yaratıldığında yolculuk çok daha kısa süreceğinden ve konforlu bir yolculuk sağlayacağından denizyolunun tercih edileceği çok açıktır.

Otoyolun yerleşim alanlarında da kıyıdan geçmemesi gerekir ama, koruma kurullarının ilgi alanı ancak doğal sit karakteri taşıyan yerlerle sınırlıdır. Raportörlerimizin yapmış olduğu envanter çalışmaları doğrultusunda belirlenen doğal sitlerde haşarı elde edildi. Örneğin Konakönü'nde arkadan yol varken kıyıdaki kayalar kırılmaya çalışılıyordu. Konakönü sit alanı ilan edildikten sonra bu uygulamadan vazgeçildi. Deniz de sit bitişiği olduğu için denizin doldurulması önlenmiş oldu. Arkadaki yolu genişleterek nispeten daha doğru bir uygulama olabildi. Diğer bazı sit alanlarında da tünellerden yararlanılmıştır. Denizin doldurulması, kayaların kırılması vs yol maliyetini artırıcı etken olduğundan, bazı imtiyazlı kişilerin çıkarlarına uygun düşmektedir. Herhangi bir ulaşım planına dayandırılmadan yöre insanına ve ülkemize dayatılan Karadeniz otoyolu, yalnızca sit alanlarını değil bütün kıyı şeridini tahrip eden, yerleşimlerin denizle ilişkisini kesen, balıkçıların işlerini zora sokan korkunç bir proje. Yapılmaması gereken bir yol çok büyük paralarla yapılıyor. Yakın bir gelecekte teknolojik gelişmeler ulaşım sistemlerini de değiştirecektir. Ama Doğu Karadeniz'in yok edilen kültürel ve doğal değerleri geri gelmeyecektir.

KAYBOLAN BİR MESLEK

Ünye'de Çapulacılık

AYNUR TAN
Tarih Öğretmeni, Ünye

Günümüzde "kaybolan meslek" diye söz edebileceğimiz pek çok meslek vardır. Meslekler silinip gitse de isimleri zaman zaman karşımıza çıkar. Çıkar çıkmasına da, çoğumuz ne anlama geldiklerini bile bilmeyiz bu kelimelerin. Bunun nedeni teknolojidir. Artık bu mesleklere, dolayısıyla ürünlerine gerek kalmayışıdır. Peki unutmak mı gerek? Bizim kültürümüzdür bu meslekler, daha doğrusu bu "sanat"lar. Bir kenara atmak değil; hatırlamak, korumak gerekir. Asıl olan sadece tarihi eserleri korumak olmamalıdır. Onlara bir ruh, işlerlik, canlılık vermek, onlara hayat kazandırmak, hatta onlardan kazanç elde etmek gerekir. O halde gelin Ünye'deki en eski mesleklerinden birinden söz edelim.

Bu mesleği anlatırken iki ustadan bilgi aldık. İşte size iki güzel insan, iki usta ve iki eski dost.

Burhan Yazgan ve Mustafa Kalafat, "Çapulacılık" mesleğinin ustaları. "Çapula" sözlük anlamı ile, kaba deriden yapılmış ucu sivri ve kırık ayakkabı demektir. Çapulacı ise, çapula yapan ve satan kimsedir. Çapulada en önemli özellik, ayakkabının tamamen el yapımı olmasıdır. Çarıkçılığın devamı olan bu zanaat; çarıkçılık, çapulacılık derken teknolojiye yenilmiştir. Günümüzde, fabrikasyon ayakkabı anlamına gelen "kavafiye" sürmektedir.

İşte bu iki ustadan Mustafa Kalafat'ı yıllardan beri tanırız. Orta Cami karşısında, Eski Suluhan'ın yerindeki dükkânında şimdilerde kavafiye işiyle uğraşmaktadır. Dükkânın içindeki küçük tezgâhında bir yandan eski mesleğinin kazandırdığı hünerleri sergilemekte, bir yandan da eski ayakkabıları onarmaktadır.

Kalafat Usta için onarılamayacak ayakkabı yoktur. O sanatını konuşturup her ayakkabıyı giyilebilir duruma getirir. Benim yolum Orta Çarşı'daki bu dükkâna çok sık düşer. Kendisini yıllardır tanırım. Kalafat Usta ne zamana söz verirse o zamana ayakkabınızı mutlaka hazırlar. Artık çok iyi biliyorum ki o, söz verdiği günden bir gün önce mutlaka işini bitirmiştir. Kendisi yoksa bile işini tamamlayıp bırakmıştır. Sizi ikinci, üçüncü kez getirtmez dükkânına. Onarımını en iyi şekilde yapmıştır. Kalafat Usta'daki meslek ahlakıdır, işine ve müşteriye saygıdır. Dolayı-

Mustafa Kalafat (solda) ve Burhan Yazgan Ustalar. Burhan Yazgan görüşmelerimizden bir süre sonra vefat etmiştir. Kendisini saygıyla ve rahmetle anıyoruz.

Cumhuriyetin 10. yıl kutlamaları Ünye'de çok coşkulu geçmiştir. Her meslek grubu hazırlık yapmış, hatta yarış halinde katılmıştır kutlamalara. Fotoğraftaki yer Orta Çarşı. Sağ baştan ikinci, çapula imalatçısı Hasan Ürer. Kız çocuğu ise Halide Sümer. Yedi yaşındaki Halide Sümer'i "Cumhuriyet Kızı" diye niteleyip bayrağa sarmışlar ve Belediye Caddesi'ndeki yüz yıllık çınar ağacına cumhuriyetin doğuşunu temsilen iplerle kayık çıkartıp cumhuriyetin ilanını coşku ile kutlamışlardır.

sıyla kendisine saygıdır. Bu meslek anlayışı pek çok insana, gençlere örnek olmalıdır.

Mesleğine öylesine saygılı ki Kalafat Usta, eski meslekleri araştırma çalışmalarımda çapulacılıkla ilgili kendisinden yardım istediğimde memnuniyetle kabul etti. Ancak "Benden daha büyük ustalarım var" dedi. "Onlarla birlikte bilgi verelim." Burhan Yazgan Usta'yı da böylece tanımış oldum.

Sohbetimiz sürerken, aralarındaki saygı, sevgi, meslek aşkı ve eski günlerin özlemi gözler önüne seriliyordu. Tabii eski Ünye hatıraları da.

Kalafat Usta "Ünye ile ilgili anlatılacaklar cilt cilt kitaplara sığmaz hanım kızım" diyordu. Öyle çok şey vardı ki anlatılacak, konuşulacak. Sohbetimiz birkaç gün sürdü; laf lafı açıyor, sohbet uzayıp gidiyordu. Sohbetimize başka mesleklerden eski arkadaşları da katıldı. Özetle "...eski Ünye bir başkaydı canım."

Kalafat Usta ile Yazgan Usta'nın soyadları bile tarih. Kalafat soyadı, çocukluğunda dayısının yanında gemi inşasında çalıştığı zamandan kalma. Sözlük anlamı ile geminin kaplama tahtalarının arasını üstüpü[1] ile doldurup ziftle su geçirmez duruma getirme.

Yazgan Usta'nın soyadı da yazıcı anlamına geliyor. Eskiden okuma yazma bilen kimseler evlerde kendilerini yetiştirir ve halka resmi işlemlerde yardımcı olurlardı.

Çapulacılık mesleği, Ünye'de yaşayan Ermeni ve Rum ustalarından öğrenilmiştir. I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı sırasında ve 1926'dan sonra göç eden bu ustaların yerini tamamen Türk ustalar almıştır. Ünye'de üretilen çapulalar şehrin ihtiyacını karşıladığı gibi dışarıya da satılarak gelir getirir ve bir yandan da çıraklar yetiştirilirdi. Çapulacılıkta pek çok usta yetişti mutlaka. Hüseyin Sümer bunlardan birisidir. Günümüze kadar gelebilen halen sağ olan ustalarımızı saygıyla selamlıyor, kaybedilenleri rahmetle anıyor, halen çalışmaya devam eden Mustafa Kalafat Usta'ya sağlıklı, uzun yıllar diliyoruz. Her iki ustamıza verdikleri bilgiler için, Burhan Yazgan Ustamıza ayrıca fotoğrafları için teşekkür ediyoruz.

ÇAPULACILIK

Çapulacılık, çarıkçılığın devamıdır. Çarık camız derisinden yapılan, derinin güneşte kurutulmasıyla elde edilen ve elle dikilen bir ayak giysisidir.

Çapulacı fotoğraflarında küçük yaşta pek çok kişi var. Çapula ustalarının yanına çocuklar üç, altı yaşından itibaren verilirmiş. Usta, kalfa, çırak zinciri ile meslekler öğretilirken, çocukların aslında çocukluklarını yaşadıkları söylenemez. Bu durum, makine ile imalata geçilip insan gücüne ihtiyacın azalması ve ilköğretimin zorunlu tutulması ile son bulmuş, okul harici zamanlarda çocuklar oyun oynamaya başlayabilmiştir.

Köşker (kevşger) ise yemenici, yani ayakkabı tamircisidir. Örneğin "Deli terzi, kör köşger, iğneyi ipliği yitirmezse günde bir kaftan diker" atasözü dilimizde bu kelimenin kullanıldığını göstermektedir. Farsça kökenli köşker kelimesi günümüzde unutulmuştur. 19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarında çapula işiyle uğraşan ustalar için kullanılmaktadır. Adana dolaylarında bu kelimeye hâlâ rastlanmaktadır.

Çapulacılık, Rumlardan gelme bir meslek koludur. Daha sonra kundura imalatı nedeniyle iş "kavafiye"ye dönmüştür. Çapulacılıkta hammadde hayvan derisidir. Bu deriler tabakhanede, eski söylenişiyle debbağhanede hazırlanır. Bu yerler eskiden Ünye'de Tabakhane Deresi etrafında toplanmış, şimdilerde kalmamıştır. "Debbağ"ın kelime anlamına bakılırsa, yapılan iş, hayvan postlarının, kullanılabilecek duruma getirilmesi için çeşitli kimyasal maddelerle işlenmesi, terbiye edilmesidir. Tabakhanede işlenen deriler çiğ ve ham olmak üzere ikiye ayrılır. Renk genelde siyahtır. Boya ve diğer kimyasal maddeler gemi ile dışarıdan gelmektedir. Bu arada halk arasında hafif ve kaba ayakkabıya yemeni de denilmektedir. Yemenici de bu işle uğraşan kimsedir. Yemeni günümüzde kadın başörtüsü anlamında kullanılmaktadır.

Çapulacılıkta diğer malzeme köseledir. Köselenin sözlük anlamı ayakkabı tabanı, bavul çanta yapımında kullanılan büyükbaş hayvanların işlenmiş derisidir. Bu kelime Farsça "gosâle"den gelmektedir. Kösele ayrıca kösele taşı denilen taşla, çapulacılar tarafından dövülerek inceltilmektedir. Çapula derisinin üst kısmı tabakhanede inceltilir. Büyükbaş hayvan derisinin çivili ve dikişli olmak üzere iki kısmı vardır ve çapula ıstampalara[2] göre yapılır, ters dikilip çevrilir. Dikişte kullanılan iplik, Adana'dan makaralarla getirilir. Belli ölçüde kesilerek dikişe hazırlanır. Çapulacılıkta kullanılan ipliğin eğerlerde eğirildiği de olur. Elemitte yani çıkrıkta[3] eğirilip, beş katlı ip haline getirilir. İp eğirme işi çırakların dır. İplik altı, yedi, hatta sekiz kat olabilir. Bu durum sağ

Yukarıdaki fotoğraf Burhan Yazgan'dan alınmıştır. Ünyeli olup da İstanbul'a çalışmaya giden ustalar. Orta sırada sol baştaki usta Hüseyin Canbulat aynı zamanda deri imalatçısıdır ve II. Dünya Savaşı sırasında İstanbul Heybeliada'ya yerleşmiş, zanaatını orada sürdürmüştür. Bir süre sonra eşini de yanına aldırır. İstanbul'a gitmeden önce iki çocuklarından birini yitirirler. Dervişoğlu Abdullah Efendi'nin kızı Ayşe ile evlidir.

Mustafa Kalafat ve Burhan Yazgan'ın neredeyse çocukluk yıllarına ait yandaki fotoğrafta Orta Çarşı esnafı bir arada görülüyor: Burhan Yazgan, Hikmet Başaran, Salp Zeren, Mustafa Kalafat, Abdullah Yazgan, Yaşar Aksoy, A. Gürkan. Ünye'deki Orta Çarşı adını Orta Cami'den almaktadır ve başta çapulacılar olmak üzere bakırcılar, terziler, doğramacılar, tenekeciler, makaracılar gibi esnafı barındırmaktadır. Buradaki çapulacıların bir kısmı (Ürer, Soysal ve Tonyalı aileleri) 1960'larda plastik ayakkabı imalatına yönelmiştir. Günümüzde Ünye'de ayakkabı imalatı kalmamıştır. Bu ailelere ait iki eski fabrika kalıntısı da, 2000 Ünye Festivali anısına yapılacak köprü için tamamen yıkılmıştır.

Ünye'de hâlâ Suluhan Geçidi'den başlayıp, Orta Cami'den Büyük Cami'ye kadar devam eden bir "arasta", ayakkabıcılar çarşısı mevcuttur. Bu arastanın bir de sokak kahvesi vardır. Eski esnaf sohbetlerini burada sürdürür.

Çapula ustası, imalatçısı ve tüccarı Hüseyin Sümer, tezgâhta bitmiş çapulaları ve çıraklarıyla. Ünye'den pek çok Anadolu kentine hatta Rusya'ya çapula ihracatını anlatan Hüseyin Sümer, bugün 85 yaşındadır. Oğlu Sadi Sümer halen aynı yerde, Orta Çarşı Caddesi'ndeki aynı dükkânda ayakkabı işini yürütmektedir. Çarıkçılar Geçidi'ndeki ayakkabıcıların hemen hemen tamamı bu işi atadan, dededen devralmıştır. Çapulacılık mesleği, Ünye'de de tamamen unutulmuş durumdadır.

Makine ile ayakkabı imalatında ilk isimlerden Nuri Tahmazoğlu, 1950.

lamlığını artırır. Ancak en az beş kat olmalıdır. İpin kaç kat olması gerektiği çapulaya göre değişmektedir. Mesela erkek için olanı kalın iple dikilir.

Elde iplik eğirmeye yarayan tahtadan yapılmış araca kirman denilmektedir. Kirman demirden de olabilir. İpler belli kalınlıkta hazırlandıktan sonra balmumu ile yapıştırılır, belli boyutta kesilerek dikişe hazırlanır. İş bunlarla bitmemiştir. Bu kez "uca" denilen teknikle tek tek hepsinin uçları ayrılır, yani saçaklandırılır. Sonra balmumu ile birleştirilir. İp bir çapulayı dikecek uzunlukta olmalıdır.

DİKİM İŞLEMİ

Dikim için "ekiplik" denilen bir iplik bulunur. Bu iplik herhangi bir boyutta, herhangi bir ipliktir. Sağlam olmalıdır ve iğnede sabit durmalıdır. Çapulanın dikileceği iplik, ekipliğe geçirilir. Çapula kalıpları İstanbul'dan getirilmektedir. Ünye'de de Kara Ahmet, Kara Mustafaoğlu gibi kalıp yapabilen ustalar vardır. Kalıp gürgen ağacından olur. Sol, sağ ayrı ayrı üretilir. Çapulalar büyüklüklerine göre, patik, filet, garson, merdane olarak adlandırılır. Çapulada renk siyahtır. Kadınlar dikişli ve iki model çapula giyer: Muabey'in (kova modeli) ve kapalı model.

Keçi derisinin yağsız olanı[4] çapula için tercih edilirdi. Çocuklara yönelik yağlı vidala ise İtalyanca "vitello"dan gelir. Çanta ve ayakkabı yapılan, yağlı ayakkabı derisi anlamında kullanılır. Çapulacılıktan önce yapılan çarık imalatında ise hayvan derisi güneşte kurutulur, ağaca gerilir, daha sonra göztaşı[5] ile hasırlama[6] yapılırdı. Daha sonra hazırlanan çapulalar Fatsa, Amasya, Elbağ, Tokat, Samsun'a gönderilirdi. Çapula ustaları gemilere binip İstanbul'a giderler, zanaatlarını orada geliştirir, sılaya dönerlerdi.

Ünye'de çapulacılar bugünkü Orta Cami karşısında Sulukhan'da (bugün yerinde işhanı var) bulunmaktadır. Mustafa Kalafat, Burhan Yazgan, Hüseyin Sümer, Tevfik Bıçgm, Hakkı Basgan, Mehmet Köylü, Ahmet Köylü Ünye'nin eski çapula imalatçılarıdır.

1. Üstüpü: Gemi kalafatlığında, işliklerde, buharlı makinelerde temizlik işlerinde kullanılan didiklenmiş kendir.
2. Istampa: Ağaç, metal vb üzerine oyulduktan sonra bir yere basılan biçim.
3. Çıkrık: İplik bükmek, iplik sarmak gibi işlerde kullanılan el veya ayakla çevrilen dolap.
4. Sahtiyan: Tabaklanarak boyanmış ve cilalanmış deri.
5. Göztaşı: Bazı göz, deri, bitki hastalıklarında ve bağcılıkta kullanılan koyu mavi renkte zehirli bir tuz, bakır sülfat
6. Hasırlama: Deriye şapla yapılan işlem.
   Şap: Alüminyum ve potasyum sülfattan ya da amonyum sülfattan oluşan, sıcak suda eriyen tadı buruk, antiseptik bir madde.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize

MESUT ÇAPA

Milli Mücadele yıllarında liva merkezi olan Rize, 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre Pazar (Atina), Hopa ve Rize kazalarından oluşan bir vilayet haline getirildi. Mutasarrıf Mehmet Hurşit Bey bu değişiklikten sonra görevini vali olarak sürdürdü.[1]

1924 yılında Rize ve kazalarındaki yöneticilerden bazıları şunlardı: Rize Müftüsü Nuh Efendi, Sağlık Müdürü Tevfik Bey, Nüfus Müdürü Mehmet Hulusi Bey, Belediye Başkanı Hakkı Bey; Pazar Kaymakamı İbrahim Edhem Bey, Müftü Ömer Lütfi Efendi; Hopa Kaymakamı Sabri Bey, Müftü Rıza Efendi.[2]

1924 yılında merkez kaza 126.773, Pazar 53.162, Hopa 41.215 nüfusa sahipti. Rize merkez kazasının İkizdere (Kuraiseba), Çayeli (Mapavri), Kalkandere (Karadere) nahiyeleriyle 178 köyü; Pazar kazasının Ardeşin, Hemşin nahiyeleriyle 101 köyü ve Hopa kazasının Arhavi, Fındıklı (Viçe) ve Kemalpaşa nahiyeleriyle 79 köyü vardı.[3]

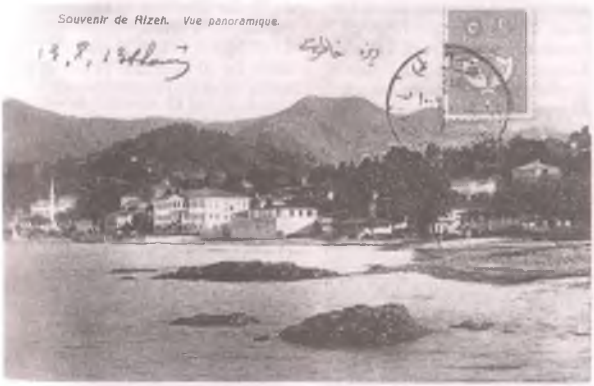

Cumhuriyet öncesi Rize. The Costline of Asia Minor: From Pontus to Mediterranean. Postcards 1880-1920.

1932 yılı içinde, nüfus dairesindeki kayıtlara göre 1.548 doğum, 570 ölüm, 459 evlenme, 572 yer değişikliği, 128 kayıt tashihi, 37 yeniden kayıt ve 17 boşanma olayı meydana gelmişti.[4]

1932 yılında, Rize merkez kazasında 2611 ev, 530 dükkân ve mağaza, 4 otel ve 5 han, 1 hastane, 1 kütüphane, 1 sinema, 1 hükümet dairesi, 1 askerlik dairesi, 1 belediye dairesi, 1 Cumhuriyet Halk Fırkası binası, 1 ortaokul, 3 ilkokul, 1 hamam, 2 demirhane; İyidere nahiyesi dahilinde büyük kereste fabrikası; Pazar ilçe merkezinde 200 ev, 1 ilkokul, 1 dispanser, 185 dükkân; Hopa ilçe merkezinde 1 ilkokul, 1 dispanser, 380 ev, 171 dükkân bulunuyordu.[5]

1 Haziran 1933'ten itibaren geçerli olan "Lağvedilen ve Birleştirilen Vilayetler Hakkındaki Kanun" gereği Rize vilayeti yeniden teşkilatlandırıldı: Artvin ve Rize vilayetleri birleştirilerek merkezi Rize olmak üzere Çoruh vilayeti teşkil edildi. Yusufeli kazası dışında Artvin'le birleşen yeni vilayet teşkilatı şu şekilde idi: Çoruh vilayeti Rize, Hopa, Pazar, Artvin, Şavşat, Borçka adıyla altı kaza ve 17 nahiyeden oluşmaktaydı.[6] Rize vilayet teşkilatı üç yıl sonra yeniden değiştirildi. 2 Ocak 1936'da Çoruh ili kaldırılarak, yalnızca Pazar ve merkez ilçeden oluşan Rize ili teşkil edildi.[7]

6 Ağustos 1931 tarihinde, Rize Valisi Ekrem Bey'in (Ahmet Ekrem Engür, 1930-1935) teşviki ve tüccardan Şevket Bey'in katkılarıyla açılan matbaada ilk defa vilayetin bir yayını olan *Rize* gazetesi çıkmaya başladı. Açılış münasebetiyle vali bir konuşma yaptı. Bu haftalık resmi gazetenin ilk sayfasında, "Perşembe günleri çıkar Resmî Vilâyet Gazetesidir" ibaresi yer alıyordu. Rize Matbaası'nda basılan gazetenin idare yeri önceleri Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) binasındayken, 16 Şubat 1933'te 79. sayıyla birlikte Rize Halkevi binası olmuştur.[8] Gazete, vilayet teşkilatında yapılan değişiklik üzerine, 94. sayıdan itibaren *Çoruh* adıyla yayımlanmıştır. İnkılapçı bir yayın politikası takip eden bu gazetede yerel haberlere de yer verilmiştir.[9]

غازی پاشا

"Gazi Paşa Rize'nin tekliflni memnuniyetle kabul ettiğini hemşehrilerine bildirmiştir." ***Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Nisan 1923.**

ATATÜRK VE RİZE

1923 yılında Rizeliler Atatürk'e hemşerilik teklifinde bulunmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa, Nisan 1923'te Rize livası idare meclisi üyelerinden Hüseyin Bey ile arkadaşlarına gönderdiği bir yazıyla Rizelilerin hemşeriliğini kabul ettiğini bildirdi.[10]

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 17-18 Eylül 1924 tarihinde Rize'yi ziyaret etti. İçinde bulunduğu *Hamidiye* zırhlısı, Rize önlerinde halk, vali, komutan ve muhtelif heyetler tarafından karşılandı. Atatürk Rize iskelesine çıkarken gemiden toplar ve halk tarafından silahlar atılıyordu. Cumhurbaşkanının güzergâhına halılar serilmiş, yolda kurbanlar kesilmişti. Aynı gün, şehirde iki çeşme ve yeni bir caddenin açılışı yapıldı. Mataracı Mehmet Bey'in evinde ikamet eden Atatürk, ertesi gün hükümet binasını ve daireleri ziyaret etti.[11]

Atatürk'ün hükümet binasından ayrılmakta olduğu sırada, Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi ve Pazar müftüleri bir dilekçe vererek kapatılan medreselerin yeniden açılmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Atatürk, "Medreseler kapanmıştır. Açılmayacaktır. Bize mektep lazımdır. Mekteplerden alacaksınız. Bu kanunu yapanlar sizden çok âlim olanlardır. Artık bu milleti kendi haline bırakın, ulu nurunu mekteplerden alacaktır" diyerek buna karşı çıkmıştı. Bu olaydan sonra müftü değiştirilmiş [12] ve onun yerine atanan Nuh Efendi, uzun yıllar Rize müftülüğünde bulunmuştur.[13]

Milli günlerin yıldönümü ve muhtelif vesilelerle Rizelilerle irtibatını karşılıklı telgraflarla sürdüren Atatürk, Büyük Taarruz'un yıldönümü dolayısıyla 1932'de, Rize Vali Vekili Behçet Bey'e bir kutlama telgrafı gönderdi. 29 Ekim 1932'de Vali Ekrem, Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanı Mehmet ve Halkevi Başkanı Oğuz Beylerin, cumhuriyetin 9. yıldönümü dolayısıyla gönderdikleri kutlama telgraflarına Cumhurbaşkanı Atatürk, "Cumhuriyet bayramının dokuzuncu yıldönümünü kutlayan tel yazınızdan ve hakkımda gösterdiğiniz temiz duygulardan pek sevindim. Teşekkür ederim ve ben de sizi kutlularım" sözleriyle karşılık verdi.[14]

Türkiye Büyük Millet Meclisi, cumhuriyetin 10. yıldönümünün kutlanmasına ayrı bir önem vermişti. 2305 numaralı Onuncu Cumhuriyet Bayramını Kutlama Kanunu gereğince İcra Vekilleri Heyeti'nce oluşturulan Yüksek Komisyon'a bağlı olarak bütün mülki ve idari birimlerde kutlama komiteleri kurulmuştu. Rize'de, cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları için kurulan komite Başkan Vali Ekrem Bey; asıl üyeler Askerlik Şubesi Başkanı Vehbi, Milli Eğitim (Maarif) Müdürü Ali, Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanı Mataracı Mehmet, Belediye Başkanı Hakkı Beyler; yardımcı üyeler ise Vilayet Yazışleri Müdürü (Mektupçu) Behçet, Ortaokul Müdürü Oğuz, Vakıf (Evkaf) Müdürü Tahir Beylerle Çocuk Esirgeme (Himaye-i Etfal), Kızılay (Hilaliahmer), İktisat ve Tasarruf Cemiyetleri başkanlarından oluşmaktaydı.[15] Cumhuriyetin 10. yıldönümü, bütün yurttta olduğu gibi Rize'de de büyük bir coşkuyla kutlanmıştı.

1933 yılında il teşkilatında yapılan değişikliği Rizeliler sevinçle karşılamışlardı. Cumhuriyet Halk Fırkası Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet ve Belediye Başkanı Hakkı Beyler, duygularını cumhurbaşkanına şu telgrafla bildirdiler:

> Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,
> Yeşil Rize'mizin son bölümde Türk ülkesinde sayılı olan vilayetler arasında kalmasından dolayı sevinçle coşan halkımızın Büyük Reislerine kalpten gelen sarsılmaz saygılarını sunmakta olduklarını ve öz vatan haritasında Çoruh diye anılacak vilayetin cumhuriyetçi halkının bıkmaz ve yorulmaz bir çalışma ile medeniyet çığırında Ulu Gazinin peşinde ilerlemeğe ve yükselmeğe savaşmakta bulunduklarını arz eyleriz. Efendim.[16]

EĞİTİM HAYATI

Rize'de 1923-1943 yılları arasında 25 öğretmenli, 63 eğitmenli okul yapılmıştı. 1923'te toplam 41 ilkokulda 61 öğretmen ve 332 öğrenci bulunuyordu.[17]

1924 yılında merkez ilçe dahilinde bulunan 1 ortaokul, 1 imam hatip okulu, 71 ilkokulda (6'sı kız, 65'i erkek ilkokulu) 4.330 öğrenci öğrenim görüyordu. Pazar ilçesinde 18 ilkokulda (1'i kız, 17'si erkek ilkokulu) 1.166 öğrenci vardı. Hopa ilçesinde ise 30 ilkokulda (4 kız, 26 erkek ilkokulu) 2.500 öğrenci bulunuyordu.[17]

1920'li yılların sonuna doğru merkez ilçede Kurtuluş, Gülbahar ve İstiklal ilkokulları olmak üzere üç ilkokul mevcuttu.[19] İl dahilinde 1 köy yatılı ilkokulu (96 erkek öğrenci), 105 ilkokul (7.469 karma öğrenci) olmak üzere 107 okul, 7.725 erkek ve 6 kız öğrenci vardı.[20]

1931-1932'de il dahilindeki şehir ilkokullarından 145 (37 kız, 108 erkek); köy ilkokullarından 179 (27 kız, 152 erkek) öğrenci

mezun oldu. Rize merkezinde Haziran 1933 tarihinde ilkokulların son sınıflarında yapılan imtihanlar neticesinde 88 (10 kız 78 erkek) öğrenci mezun olmuştu.[21]

1932-1933 öğretim yılında Rize'ye 3'ü Erzurum, 2'si Trabzon Öğretmen Okulu'ndan mezun 5 öğretmen atandı.[22]

1931 yılı sonlarına doğru, Vilayet İlk Tedrisat Müfettişliği'ne Ordu Vilayet Müfettişi Nazif Bey tayin edildi. 1933 yılında bu görevde Cavit Bey'in bulunduğu anlaşılmaktadır.[23]

1936-1937 öğretim yılında 39'u resmî gündüzlü, 5'i özel olmak üzere 44 ilkokul bulunuyordu. İlkokullardan 4'ü merkez ilçede olup bunlardan 1'i üç sınıflı, 3'ü 5 sınıflıydı. 44 ilkokulda 84 öğretmen ve 6.101 öğrenci bulunuyordu. İl dahilindeki 39 resmi ilkokuldan 2'si 1, 18'i 3, 9'u 4 ve 10'u 5 sınıftan oluşmaktaydı.

Bu tarihte il dahilinde bulunan ilkokulların sınıf, derslik ve öğretmen mevcutları tabloda gösterilmiştir.[24]

1937-1938 öğretim yılında 41 resmi gündüz, 1 özel olmak üzere 42 ilkokul vardı. Bu okullarda asil ve vekil olarak 83 öğretmen görev yapıyordu. Toplam 6.456 öğrenci öğrenim görmekteydi. Rize merkez ilçede o yıl ilkokula başlayanların sayısı 181'i erkek, 61'i kız olmak üzere 242 öğrenciydi. Beş sınıflı okuldan mezun olanların sayısı 89 erkek, 25 kızdan ibaretti.[25]

1943 yılında Rize ili dahilinde 35 öğretmenli (5'i şehir, 30'u köy), 63'ü eğitmenli olmak üzere 98 ilkokul bulunuyordu. 125 öğretmenin (22 şehir, 44 köy, 59 eğitmen) görev yaptığı bu okullarda, 8.077 öğrenci öğrenim görmekteydi.[26] 1923'te 332 olan öğrenci sayısı 1943'te 8.077'ye çıkarak yaklaşık 25 kat artmıştı.

24 Kasım 1928'de, Milllet Mektepleri Talimatnamesi'nin yayınlanmasıyla Türkiye'de okuma yazma seferberliği başlatılmıştı. Bu çerçevede Rize'de 1928-1929 yılında köy ve şehir merkezlerinde 245 Millet Dershanesi (37'si şehirde, 208'i köylerde) açıldı. Bu dershanelere büyük çoğunluğu erkekler olmak üzere 5.166 öğrenci (856'sı şehirde, 4.310'u köylerde) devam ediyordu. 1932 yılına gelindiğinde Millet Mektepleri dersanelerinin faaliyetleri büyük ölçüde sona ermişti. Bu tarihlerde köylerde 73 öğrencinin devam ettiği 2 dershaneye karşılık, şehir merkezinde herhangi bir dershane bulunmuyordu.[27] Eğitim seferberliğine rağmen, okur-yazar sayısının genel nüfusa oranın yüzde on olduğu tahmin edilmekteydi. Bu sırada il dahilinde okur-yazar sayısı 903'ü kadın ve 13.138'i erkek olmak üzere 14.041 kişiden ibaretti[28] ki, kadınlar arasında okuma yazma oranının genel orana göre çok daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Rize Ortaokulu, ilin tek ortaöğretim kurumu durumundaydı.

1928-1929 öğretim yılında 166 (160 erkek, 6 kız) öğrencisi bulunan ortaokulun,[29] 1936-1937 öğretim yılında öğrenci mevcudu 226'ya çıkmıştı. Bu sırada 12 öğretmen görev yapmaktaydı.[30]

1930-1931 öğretim yılında Rize Ortaokulu'ndan 3 kız, 4 erkek olmak üzere 7 öğrenci diploma aldı. 15 Haziran-1 Temmuz 1933 tarihlerinde yapılan ortaokul bitirme imtihanları sonunda 36 öğrenciden 16'sı başarılı olmuştu.[31]

1937-1938'de il dahilinde 407 öğrencinin öğrenim gördüğü 2 ortaokulda 22 öğretmen görev yapmaktaydı.[32]

1936-1937 ÖĞRETİM YILINDA RİZE'DE İLKOKULLAR

Sınıf / Okul				Dershane / Okul				Öğretmen / Okul			
1 sınıflı	2 okul			1 dersaneli	17 okul			1 öğretmenli	18 okul		
3	"	18	"	2	"	12	"	2	"	10	"
4	"	9	"	3	"	5	"	3	"	6	"
5	"	10	"	4	"	1	"	4	"	1	"
				6-10	"	3	"	6	"	3	"
				10 +	"	1	"	7-10	"	1	"

RİZE HALKEVİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında Millet Mekteplerinin açılmasıyla başlayan halk eğitimine yönelik çalışmalar, 1932 yılından itibaren daha da genişletilerek Halkevleri vasıtasıyla yürütülmüştür. Cumhuriyet yönetiminin dünya görüşü aydınlar ve mahalli önderler aracılığıyla halka götürülüp, bu çerçevede toplum kültürünün canlandırılması ve yükseltilmesi sağlanacaktı.

Halkevleri, ilk defa 19 Şubat 1932'de 14 il merkezinde, ikinci aşamada 24 Haziran 1932'de 20 il merkezinde birden faaliyete geçti. Rize Halkevi bu ikinci grup arasında yer almaktaydı.

Rize Halkevi 24 Haziran 1932 Cuma günü açıldı. Açılışın yapılacağı Cumhuriyet Halk Fırkası binası "baştan başa donatılmış, salonunun duvarları Halkevini teşkil eden şubelerin isimlerini ve gençliğe hitaben yazılan çok güzel cümleleri ihtiva eden renkli levhalarla" süslenmişti. Törene salonda bulunanan radyodan Fırka Genel Sekreteri Recep (Peker)'in yapacağı konuşmayla başlanacaktı, ancak radyonun parazit yapması sebebiyle bu mümkün olamadı. Açılışta, fırka genel merkezinde yapılan program uygulandı. İstiklal Marşı'ndan sonra Cumhuriyet Yemini yapıldı. Vali Ekrem Bey, Halkevi'ni "Halkın kendi evi gibi serbestçe içine gireceği, halkın kendi evi gibi içinde oturup eğleneceği bir yer. Halk işlerinin içinde düşünüp konuşulacağı bir mahal. Halkın görgüsünü, bilgisini, halkın servetini sıhhatini artıracak bir kaynak. Halkın asıl neslini iyi bilmeyenlere halkın istikbaldeki mevkiini iyi anlamayanlara öğretecek birer kültür ve kuvvet menbaı demektir" sözleriyle tanımlıyordu. Onun ifadesiyle, "siyasî inkılâplar içtimaî, iktisadî, harsî bağlarla perçinlenmezse sallanır. Dipten çürür yıkılır ki, bunun için döktüğümüz kanlar, verdiğimiz canlar heder olur gider. Büyük inkılâpçı Gazi Mustafa Kemal eserini sağlamlandırmak için Cumhuriyetin muhafazasını gençlere, gençlerin omuzlarına bırakıyor"du.[33]

Törende, ortaokul öğrencileri tarafından Behçet Kemal Çağlar'ın "Açılırken" adlı şiiri ile Feyzullah Sacit Bey'in "Türklük" adlı şiirleri okundu. Halkevi'nin açılışı münasebetiyle, gençler tarafından Cumhuriyet Sinema-

Rize

Muhterem Okuyucularımızın « Cumhuriyet » Bayramını Candan Kutlarız .

Bize Bugünü Kazandıran Sevgili Kurtarıcımız

RİZE

Cümhuriyet ne Demektir?

RİZE

Halkevi Parlak Merasimle Açıldı

RUH

Daha sonra Çoruh adıyla yayınını sürdüren Rize vilayet gazetesi.

sı'nda bir müsamere verildi. Akşam, Cumhuriyet Sineması'nda hasılatı Rize-İspir yolunda çalışanların işaesine sarf edilmek üzere "Canavar" piyesi sahneye konuldu.[34]

Halkevleri, ilk defa 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü büyük kongresinde hazırlanan nizamnamede yer almıştı. Halkevlerine girmek ve çalışmak için partiye girmek şartı bulunmamakla beraber, şubeler o mahaldeki parti yönetim kurulu üyelerinden birinin başkanlığı altında çalışmaktaydı. Bu sebeple Rize Halkevi Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimiyle işbirliği içinde bulunmaktaydı.[35] Halkevi başkanlığına getirilen Ortaokul Müdürü Oğuz Bey'in Mayıs 1933'te istifası üzerine, Cumhuriyet Halk Fırkası yönetim kurulunca Avukat C. Orhan Bey başkanlığa seçildi.[36] Halkevi'ne tahsis edilen eski Halk Fırkası binasının üst katının inşaatı, Cumhuriyet Halk Fırkası Yönetim Kurulu Başkanı Mataracı Mehmet Bey'in nezaretinde 1932 yılı sonuna doğru tamamlanarak, salonu Trabzon'dan getirilen mobilyalarla düzenlenmişti.[37]

Rize'de kültürel faaliyetlere öncülük yapan öğretmenler, Halkevi'nin muhtelif kollarında temsil, konferans, kurs gibi muhtelif etkinliklere katılıyorlardı: Ziya Gökalp'in ölümünün sekizinci yıldönümü münasebetiyle 1932'de, Ortaokul Türkçe Öğretmeni Sıtkı (Can) Bey "Hayatı ve Eserleri"ne dair bir konferans verdi. Yine Sıtkı Bey tarafından, Abdülhak Hamit'in (Tarhan) doğumunun 81. yıldönümü münasebetiyle yapılan törende şairin hayatı ve eserleri hakkında Şubat 1933'te bir konferans verilmişti. Kasım 1932'de Ortaokul Tarih Öğretmeni Enver Bey, kütüphanede Türk tarihine ait üçüncü konferansını verdi. Halkevi'nin bir odasında ortaokul öğretmenleri tarafından Fransızca kursları açıldı. Aralık 1932'de faaliyete geçen Dil, Edebiyat ve Tarih Kolu komite üyeliklerine Ortaokul Tarih Öğretmeni Enver Bey ile Fransızca Öğretmeni Arif Bey seçildiler.[38] 16 Şubat 1933'te Halkevi binasına taşınan *Rize* gazetesinde Halkevi'nin çalışmalarıyla ilgili birçok haber ve yazıya yer verilmişir ki, bunlar arasında özellikle Ortaokul Türkçe Öğretmeni Sıtkı Bey'in yazıları dikkati çekmektedir.

1933 yılında çeşitli il ve ilçelerde 21 Halkevi daha açılmıştı. Halkevlerinin açılışını kutlamak üzere Rize Halkevi'nde yapılan toplantıya Vali Ekrem Bey de katıldı. Halkevi saz heyetinin çaldığı parçalarla başlayan programın ardından, Avukat Cemil Orhan Bey Halkevlerinin kuruluş gayelerini anlattı. Okunan şiirlerle "Bursa Olayı" telin edildi. Ankara'dan yayınlanan açılış nutku radyodan hoparlörle duyurulmaya çalışıldı.[39]

Vali Ekrem Bey, Halkevi'nin çalışmalarını yakından takip ederek zaman zaman toplantılara başkanlık ediyordu. 1933 Şubat başlarında "Cuma Derneği"ne başkanlık eden Vali Bey, Halkevi şubelerinin daha canlı bir surette faaliyete geçmeleri hususunda bazı direktifler vermişti.[40] Bunun üzerine Halkevi Yönetim Kurulu, "halkı haftanın tatil günleri kendi sinesinde toplıyarak, türlü türlü salon oyunlarıyla eğlendirmek, biraz da faydalı mevzular etrafında musahabeler yapmak düşüncesiyle" haftada bir defa, 18 yaşından büyük herkesin katıldığı "Cuma Dernekleri" düzenlemeye başlamıştı. "Cesur atılgan tabii meziyyetlerimizin" geliştirilmesi amacını taşıyan Halkevleri, "bu uğurda çalışacak mefkureci vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yuva" olarak görülmekteydi.[41]

Halkevi Temsil Kolu'nca, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Kemal Çağlar'ın eserleri sahneleniyordu. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Haziran 1932'de Halkevi'nin açılış törenlerinde sahneye konulan Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Canavar" piyesinin yanı sıra cumhuriyetin yıldönümü münasebetiyle, 29 Ekim 1932 günü akşamı "Akın" piyesi sahneye konuldu.[42] 1933 yılında ise, Behçet Kemal Çağlar'ın *Çoban* piyesinin büyük bir başarıyla sahnelendiği şu sözlerden anlaşılmaktadır:

> Behçet Kemal'in halkevlerinin ilk açıldığı gün Ankara Halkevi'nde oynanarak gençliğin ilk sesi halinde halkevleri tavanlarını çınlatan bu millî ve ülkülü destanını Rize Halkevi gençleri aynı heyecanı duyarak oynamışlar. Bilhassa Çoban'ın gençliğin vazifesini, Türklüğün yüksekliğini haykıran mısraları seyredenler üzerinde derin bir tesir yapmış, bedbin ihtiyara çıkışan birinci ve inanlı ihtiyarın genç ve dinç varlığı, çok manalı ve güzel bir misal teşkil etmiştir. Çoban kızının Türk kadınlığının fazilet ve feragati, Türk erkeği ile yanyana, ayni safta vatan işlerinde çahşmaya hazır ve ateşli olduğunu anlatan haykırışları çok güzel bir tesir uyandırmış ve bu münasebetle Halkevi halktan, rağbetin en fazlasını görmüştür.[43]

Köycülük Kolu, çevre köylere yönelik kültürel faaliyetlerde bulunmaktaydı. Haziran 1933 tarihinde Halkevi salonunda, merkeze bağlı köylerden gelen yüzden fazla muhtar ve ihtiyar heyeti azalarının katıldığı bir toplantı yapıldı. Temmuz 1933 tarihinden itibaren her cuma günü merkezi köylere geziler düzenlenmeye başlandı. Bu ziyaretlerde köylülerle çeşitli konularda görüşmelerde bulunulacak ve köylüler arasında bayrak sevgisini artırmak için köy meydanında "bayrak çekme merasimi" yapılacaktı. Böylece yurt ve vatandaşlık duygusunun pekiştirilmesi hedefleniyordu.

Halkevi heyeti ilk ziyaretini Gündoğdu nahiyesine yaptı. Daha önce nahiyeye gelen köylüler, ortasında bayrak sırığı bulunan bir meydana toplanmışlardı. Köycülük Kolu Başkanı Behçet Bey, bu toplantının sebebini anlattıktan sonra hediye edilen bayrak, Hamidiye köyünden Kara Mahmutoğulları'ndan 75 yaşında aksakallı bir ihtiyar tarafından direğe çekildi. Alkışlarla tamamlanan bu törende Halkevi yöneticileri tarafından konuşmalar yapıldı.[44]

Halkevi Yönetim Kurulu ikinci gezisini 23 Temmuz Cuma günü Çayeli nahiyesine yaptı. O gün aynı zamanda nahiyenin pazarı idi. Bu sebeple bayrak merasimi için köylerinden davet edilenlerle birlikte kasabada büyük bir kalabalık toplanmıştı. Halkevi heyetinin kasabaya geldiği duyulunca, "kesif bir halk kütlesi kasabanın geniş meydanını doldurmuş süslü bir bayrak direğinin etrafını almışlardı." Burada yapılan törende Halkevi Başkanı Cemil Orhan Bey, millet ve memleket açısından bayrağın öneminden, bayrak sevgisinden ve cumhuriyet döneminde köylüye verilen önemden bahsetti.[45]

1944 yılında Rize Halkevi'nin 9 kolunda 256 erkek ve 23 kadın üye bulunuyordu. Milli günler, önceden hazırlanan programlara göre kutlanıyordu. Bir yıl içinde öğretmenlere, ortaöğretim öğrencilerine ve halka 35 konferans verilmişti. Bunlardan dördü sanat, on yedisi tarih, dokuzu eğitim, dördü ailede çocuk eğitimi ve biri de sağlık bilgisi konularından oluşmaktaydı. Bunun yanı sıra, aynı yıl içinde 17 aile toplantısı, 8 tören, 13 halk ve gençlik toplantısı, bir Rize çay bayramı ve 5 balet gösterisi düzenlenmişti. Bu tören ve toplantılarda saz ve folklor ekipleri de gösterilerde bulunuyorlardı.

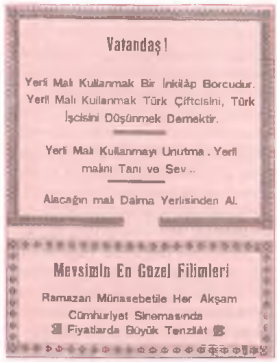
Vatandaş!

Yerli Malı Kullanmak Bir İnkılâp Borcudur. Yerli Malı Kullanmak Türk Çiftçisini, Türk İşçisini Düşünmek Demektir.

Yerli Malı Kullanmayı Unutma. Yerli malını Tanı ve Sev..

Alacağın malı Daima Yerlisinden Al.

Mevsimin En Güzel Filimleri

Ramazan Münasebetile Her Akşam Cümhuriyet Sinemasında Fiyatlarda Büyük Tenzilât

Rize gazetesi 73. sayıdan ilanlar.

Rize Halkevi'nde 'Çoban' oyunu

"Çoban" piyesinin temsiline ilişkin bir haber.

Yol yapım çalışmaları: "Ergenekon efsanesini hakikate isâl eden Rizelilerin, Rize-Erzurum yolundaki azim ve imanından canlı bir misal". Akın, no. 17, (Trabzon, 1932).

Temsil Kolu tarafından "Yanık Efe", "Züğürtler", "Mete", "Para Delisi", "Vatan" ve "Vazife" adlı oyunlar sahnelendi. Bu oyunlar 2750 kişi tarafından seyredilmişti. Sosyal Yardım Kolu ile Temsil Kolu'nun çabalarıyla muhtaç halk ve öğrencilere maddi yardımlarda bulunulmuştu.

Halk Ders Evleri ve Kurslarında birçok tulukluya okuma yazma öğretilmişti. Milli savunmaya yönelik pasif korunma kurslarında erkek ve kadın birçok vatandaşa belge verilmişti. Saz ve ses kurslarından birçok genç yararlanıyordu.

Köycülük Kolu'nda köy eğitmen ve öğrencileriyle geçici başöğretmenler ve ziraatçılar da görev alıyorlardı. 18 Temmuz'da yapılan Çay Bayramı'nda başarılı çiftçilere ödüller verilmişti.[46]

SİNEMA

1930'lu yıllarda, Rize'nin tek sineması olan Cumhuriyet Sineması'nda yerli ve yabancı filmler gösterilmekteydi. 1933 yılının ilk günlerinin ramazana rastlaması dolayısıyla her akşam "mevsimin en güzel filmleri"nin gösterileceği duyuruluyordu. Bayramın birinci gününden itibaren "Çanakkale Harp Filmi" gösterilmeye başlanacaktı.[47]

Rize'ye ilk sesli sinema, Mart 1933'te Trabzon'dan Harunzade Hafız ve arkadaşı Hayrunnas Beyler tarafından getirildi. Bunlardan üçü Muhsin Ertuğrul tarafından çevrilen "İstanbul Sokakları", "Bir Millet Uyanıyor" ve "Karım Beni Aldatırsa" adlı Türk sinemasının ilk sesli filmlerinden oluşuyordu. Yabancı yapımı diğer üç film ise "Mavi Melek", "Belalar Mubareki" ve "Aşk Valsi" adını taşıyorlardı.[48] Cumhuriyet Sineması'nda bir aya yakın bir süre gösterilen bu filmlere halk büyük bir rağbet göstermişti. Sesli filmlerin son gecesinin geliri, Rize Cumhuriyet Halk Fırkası Şubesi menfaatine ayrılmıştı. Bu gecede, "Karım Beni Aldatırsa" filminden önce Atatürk'ün alkışlarla TBMM'ye gelişi ve açılış konuşması ile Reşit Galip Bey'in bir konuşması Ankara'dan birkaç manzara ve geçit töreniyle birlikte verilmişti. Haziranda Rize Himaye-i Etfal Cemiyeti'nce getirilen filmler, perşembe akşamı erkeklerce, cuma günleri de gündüz hanımlarca izlenmekteydi.[49]

TÜRKÇE EZAN

1930'lara gelindiğinde, dilde başlatılan sadeleştirme çalışmalarına paralel olarak ezan da Türkçeleştirilmişti. Rize merkezde bir komisyon tarafından sınava tabi tutulan köy imamlarının, büyük çoğunluğunun "yeni harflerle okur ve yazar olmadıkları gibi dini ve ilmi malumatları da pek noksan olduğundan" görevlerine son verilerek sadece 13 imama vesika verilmişti.[50]

1932 yılı başlarında, ramazanın son günlerinden itibaren ilk defa Çarşı Camii'nde Türkçe ezan okunmaya başlandı. Şehrin güzel sesli müezzini Hafız Hakkı Efendi'nin Arapça usul ve makamına uygun olarak okuduğu Türkçe ezanı "herkesi mütehassis" etmekteydi. O zamana kadar ezanın anlamını bilmeyen halk, "kendi lisanlarıyla bunu dinlemekten daha ziyade ruhani bir zevk duymakta" idi.[51]

Vakıflar Genel (Evkaf Umum) Müdürlüğü'nce vilayetlere gönderilen bir genelgede, Türkçe ezan ve kametin her tarafta aynı usul ve kaide ile okunmasını sağlamak için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Hüseyni makamında beste yaptırıldığı bildirilmekteydi. Ancak, o zamana kadar muhtelif makamlarda okunan ezan ile kametin bir makamla sınırlandırılmasının, "hüsnü eda ve tabiatın tahdidi" demek olacağı ve ayrıca nota ile öğrenilip okunmasının güçlüğü dikkate alınarak notaların gönderilmesinden vazgeçilmişti. Bunun yerine, "bunların her yerde musiki, eda ve seda ile ünsiyyet etmiş zevatın murakebesi altında müezzinlere meşkettirilmesi" uygun görülmüştü.[52]

Şehirdeki müezzinler için Evkaf Müdürü Tahir Bey'in idaresinde açılan kursta, bütün mahalle ve köy müezzinlerine Türkçe ezanın güzel bir makamla ve ahenkle okutulması öğretilerek 1932 yılı sonlarından itibaren her yerde Türkçe ezan okunmaya başlanmıştı.[53]

ULAŞIM

Bu yıllarda Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi Rize'de de yollar ulaşım için yeterli değildi. Trabzon sınırından İyidere-Rize arasında 20, Rize-Sarp arasında ise 158 km uzunluğunda sahil şosesi bulunuyordu. Rize-Trabzon arasında otomobille ulaşım yapılabiliyordu. Ancak, iç kısımlarla ulaşım pek de kolay olmuyordu. İyi havalarda denizyolu daha avantajlı olduğundan, sahil yolu ulaşımı kötü havalarda otomobil nakliyatına ve köyden köye kısa gidiş gelişte kullanılmakta ve vilayete ekonomik açıdan önemli bir yarar sağlamamaktaydı. İç kısımlardaki köyler kıyılara dar kalır yollarıyla bağlıydı. Taşıma insan ve hayvan gücüyle yapılıyordu. Yükler genellikle kadınlar tarafından çuval ve sepetlerle sırtlarda taşınıyordu. Bu sırada Rize'yi Karadere ve İkizdere nahiyeleri üzerinden Erzurum'a bağlayacak olan Rize-İspir yolunun yapımına önem verilmişti.[54]

Rize-İspir yolu, vilayetin "şahdamarı" olarak görülmekteydi. Vali Ekrem Bey, vilayetin ekonomik hayatına büyük katkı sağlayacağı düşünülen bu yolun yapımını, 29 Mayıs 1931 günü, başlangıç noktası olarak tespit edilen Değirmendere Köprüsü başında "memurlar ve belediyeciler olduğu halde ellerinde kazma, kürek" başlatmıştı. Bu çalışmaları idare etmek üzere valilikçe kırk kişilik bir "faal heyet" oluşturuldu. Rize-Karadere nahiyesi arasındaki 25 km'lik yolu yapmak üzere, bu güzergâhtaki mahalle ve köylerde oturanlar görevlendirildi.[55]

Yolun bir an önce tamamlanması için halk her vesileyle teşvik ediliyordu. Kasım 1931'de Halk Fırkası Başkanı Mataracı Mehmet ve Belediye Başkanı Hakkı, il genel meclisi üyelerinden Hasan, Güveli Ahmet, Akzade Mehmet ve Lazzade Osman Beyler, başmühendisle birlikte yoldaki çalışmaları yakından görmek üzere ziyarette bulundular.[56] Kısa bir süre içinde yol çalışmalarına çevre nahiye ve köylerden de çok sayıda katılanlar oldu. Temmuz 1932'de Çayeli (Mapavri) nahiyesinden gelen ve büyük bir coşkuyla karşılanan tüccar, esnaf ve çiftçilerden oluşan 1400 kadar işçi akşam üzeri Karadere'ye ulaşmıştı. Birkaç gün sonra, başlarında muhtarları olduğu halde Gündoğdu nahiyesinden gelen 1200 işçi Taşhdere'de bandoyla karşılandılar. Bunların ardından, "Salarha, Potomya, Eyidere ve Erik limanı mıntıkaları halkının da gelmek üzere hazırlık yaptıkları memnuniyetle işitilmişti". Ağustos 1932 tarihine kadar 20 km'lik otomobil yolu yapılmıştı. Ekim 1932'de, Eyidere nahiyesi halkından sekiz yüz kadar gönüllü işçi, başlarında Nahiye Müdürü Fevzi Bey olduğu halde Kayabaşı denilen yerde yol çalışmalarına katılmışlardı.[57]

Yolda gönüllü çalışan işçilerin iaşeleri için bağışlar yapılmaktaydı. Eski Rize Mebusu Osman Bey tarafından 40 çuval un gönderilmişti. Ağustos 1932'de Rize'yi ziyaret eden Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, "Rize'den halkın coşkun tezahüratı arasından otomobillere binerek ayrılmış, Rize-İspir yolunu görmek istediğinden yolun üç kilometrelik kısmına kadar giderek dönmüş ve halkın kuvvet ve kudretinden doğan bu muazzam ameliyatı görünce memnun ve mütehassis olmuşlardı". Şükrü Kaya da, yolda "meccanen çalışanların iaşesi" için elli lira bağışta bulunmuştu.[58]

1931 yılında yapımına başlanılan Rize-İspir yolu 1945 yılına gelindiğinde henüz tamamlanamamıştı. Bu tarihlerde de, yolun Rize ekonomisine büyük yarar sağlayacağı beklentisi devam etmekteydi. Eğer bu yol bitirilmiş olsaydı, "bugün taşıma yüzünden il içinde değer bulmayan yemişler Doğu Anadolu'ya sevk edilirler, meyveler değerlenir, halk da meyve yetiştirmeye teşvik edilir"di.[59]

Rize'de posta ulaşımı kara ve denizyoluyla yapılıyordu. Rize-Trabzon arasında haftada bir defa nakliyat otomobilleriyle "mükellef bir posta sürücülüğü" vardı. Bu mesafe yazın 7, kışın ise 9 saatte alınıyordu. Ayrıca postaneler arasındaki posta nakliyatını karşılıklı olarak sağlamak için de Rize-Pazar ve Hopa merkezlerinde posta müteahhitlikleri vardı. Haftada bir defa İstanbul'a sefer yapmakta olan Denizyolları İşletmesi'nin (Seyrisefain Kumpanyası) vapurları, Rize, Pazar ve Hopa merkezlerine uğrayarak, posta idaresinin gemilerde görevlendirdiği memurlar aracılığıyla, İstanbul'la olan posta işlerini yürütüyordu.

Deniz taşımacılığına gelince, kış mevsiminde İstanbul-Rize arasında haftada 5-6 tüccar vapuru sefer yapmaktaydı. 1931 yılı içinde Rize limanına 344 gemi, 1932 yılında 280 gemi, 2711 yelkenli ve motor uğramıştı.[60]

1. Mehmet Hurşit Bey, ilk defa Eylül 1923'te Şile kaymakamı iken Rize mutasarrıflığına tayin edilmişti. Rize'de 1923-1924 yılları arasında mutasarrıf, 1924-1926 yılları arasında da vali olarak görev yaptı. *İstikbal*, 4 Eylül 1923, 1002; 24 Eylül 1924, 1291. Cumhuriyetin ilk yıllarında Mehmet Hurşit Bey'den sonra sırasıyla S. Mehmet Eşref Bey (1926-1927), Mehmet Cemil Bey (1927-1929), Mehmet Arif Bey (1929-1930), Ahmet Ekrem (Engür) Bey (1930-1935), Ahmet Cevdet Ertuğrul (1935-1937) Rize valiliğinde bulundular. *Yurt Ansiklopedisi*, c. 9, s. 6383.
2. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1926, s. 632.
3. Cumhuriyetin ilk yıllarında yer adlarında değişiklikler yapılmıştı: Devlet Yıllığı'nda Kuraiseba (İkizdere), Mapavri (Çayeli), Karadere (Kalkandere) nahiyeleri aynı zamanda Çağırankaya, Yenipazar ve Medrese adıyla anılmaktadır. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 600, 605; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, 1926, s. 631; Atina ilçesi 1928'de Pazar adını aldı, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 6362.
4. *Rize*, no. 76, 26 Kanunisani 1933, s. 3.
5. *Rize*, no. 45, 23 Haziran 1932, s. 8.
6. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 20 Mayıs 1933 tarihli toplantısında kabul edilen, 27.5.1933'te yayımlanan ve 1 Haziran 1933'ten itibaren geçerli olan "Lağvedilen ve Birleştirilen Vilayetler hakkındaki Kanun"un ikinci maddesine göre, "Artvin ve Rize vilayetleri birleştirilerek merkezi Rize olmak üzere Çoruh vilayeti teşkil edilmiştir. Artvin vilayeti merkez kazası mülhakatını ihtiva eden Artvin kaza merkezi haline konulmuştur. Yusufeli kazası bugünkü teşkilatıyla Erzurum vilayetine bağlanmıştır", *Çoruh*, no. 94, 1 Haziran 1933, s. 3, 6.
7. *Yurt Ansiklopedisi*, c. 9, s. 6362.
8. "İlk Söz", *Rize*, no. 1, 6 Ağustos 1931, s. 1; "Hir Nuluk", *Rize*, no. 2, 13 Ağustos 1931, s. 1.
9. Yayın hayatının üçüncü yılına girilmesi münasebetiyle şu ifadelere yer verilmekteydi: "Gazetemiz bu sayısı ile üçüncü yıla girmiş bulunuyor. İki sene içinde hem ismi değişti ve hem de daha geniş bir okuyucu kitlesi buldu. Bu yılın Haziranına kadar Rize namını taşıyordu. İkinci yıl koleksiyonumuzda Rize ve Çoruh isimleri birleşmiş oldu. Çoruh adı sade gazetenin ismini değiştirmekle kalmadı memlekette bir inkişaf sahası, bir ilerleme ufku yarattı." *Çoruh*, no. 104, 10 Ağustos 1933, s. 1.
10. "Gazi Paşa", *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Nisan 1923, no. 802; "Gazi Paşa Hazretleri Lazistan Hemşehrisi", *Yenigün*, 29 Nisan 1923, 1165-788; Ilkz. Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Rize", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, no. 39, Kasım 1997, s. 865-874.
11. *İstikbal*, 21 Eylül 1924, no. 1288; Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara, 1998, s. 594-597.
12. *İstikbal*, 24 Eylül 1924, 1291; 1 Teşrinievvel 1924, no. 1297.
13. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbau-i Amire, İstanbul, 1926, s. 632. "Vilayet Müftüsü Nuh Efendinin kıdemine binaen maaşına beş lira zamedilerek asli maaşı yirmi beş liraya iblağ olunmuştur", *Rize*, no. 52, 11 Ağustos 1932, s. 4.
14. *Rize*, no. 57, 15 Eylül 1932, s. 4; no. 64, 3 Teşrinisani 1932, s. 3-4.
15. "Cumhuriyet Bayramını Kutlulama Komiteleri", *Çoruh*, no. 101, 20 Temmuz 1933, s. 4.
16. *Rize*, no. 85, 30 Mart 1933, s. 5.
17. *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943*, Maarif Matbaası, Ankara, 1944, s. 21.
18. *Salname*, 1926, s. 631.
19. *Rize*, no. 81, 2 Mart 1933, s. 4.
20. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1929-1930*, s. 600, 605.
21. *Rize*, no. 51, 4 Ağustos 1932, s. 4; *Çoruh*, no. 96, 15 Haziran 1933, s. 5.
22. *Rize*, no. 54, 25 Ağustos 1932, s. 5.
23. *Rize*, no. 9, 1 Teşrinievvvel 1931, s. 5; "Mesleki bilgilerinin artırılması tedris ve terbiye işlerinin ilerletilmesi maksadıyla Maarif Müdürlüğünden yapılan tebligat üzerine muallimler arasında her perşenbe günleri merkez mekteplerinde konferanslar verilmektedir. İlk tedrisat müfettişi Cavit B, idaresinde verilmekte olan konferanslar arasında mesleke ait münakaşalı nümüne dersleri de gösterilmekte ve bunda iyi ve fena cihetler aranmaktadır. Konferanslar ve dersler Cavit Bey tarafından verilmekle beraber tesbit edilen mevzular üzerinde muallimler tarafından da verilmektedir...". "Maarifte Hareketler", *Rize*, no. 81, 2 Mart 1933, s. 4.
24. *Kültür 1936-1937*, no. 121, İstanbul, 1938, s. xvi-xvii, xx-xxi, 26.
25. *Maarif 1937-38 İstatistiği*, no. 145, İstanbul, 1939, s. xviii-xix, xxii-xxiii, 82-83.
26. Bu öğrencilerden 1.558 erkek, 308 kız öğrenci şehir okullarına; 5.476 erkek, 435 kız öğrenci ise köy okullarına devam ediyorlardı. *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943*, Ankara, 1944, s. 71.
27. *Maarif 1928-33, Millet Mekteplerı Faaliyeti İstatistiği*, no. 28, İstanbul, 1934, s. 34.
28. *Rize*, no. 47, 7 Temmuz 1932, s. 6.
29. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1929-1930*, s. 600, 605.
30. *Kültür, 1936-1937*, s. xx-xxi.
31. *Rize*, no. 8, 24 Eylül 1931, s. 5; *Çoruh*, no. 99, 6 Temmuz 1933, s. 4. 1933 yılında ortaokula bağlı olarak ücretli bir pansiyon açılacağı duyurularak, "pansiyona 120 lira ücretle girmek isteyenlerin" okul müdürlüğüne müracaatları isteniyordu. "Yatılı Ortamektep", Çoruh, no. 102, 27 Temmuz 1933, s. 4.
32. *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, s. xxii-xxiii.
33. *Rize*, no. 46, 30 Haziran 1932, s. 1-2.
34. *Rize*, no. 46, 30 Haziran 1932, s. 1-2; no. 45, 23 Haziran 1932, s. 3.
35. Milli Mücadele döneminde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kurulunda görev alan Mataracızade Mehmet Bey, daha sonra Halk Fırkası'nda bu görevini sürdürdü. 1933 yılında yapılan Halk Fırkası vilayet kongresinde Mataracızade Mehmet Bey'le birlikte Zırhzade Ahmet, Mataracızade Hakkı, Tavilzade Mustafa, Güvelizade Ahmet, Avukat C. Orhan, Avukat Ahmet Galip, Eczacı Tevfik, İsmailzade Ömer Beyler yönetim kuruluna seçildiler. *Çoruh*, no. 94, 1 Haziran 1933, s. 3; Çapa, *agm*, s. 865-866.
36. *Rize*, no. 91, 11 Mayıs 1933, s. 3.
37. *Rize*, no. 72, 29 K.evvel 1932, s. 4.
38. *Rize*, no. 58, 22 Eylül 1932, s. 3; no. 63, 27 Teşrinievvel 1932, s. 4; no. , 3 Teşrinisani 1932, s. 4; no. 65, 10 Teşrinisani 1932, s. 3; no. 78, 9 Şubat 1933, s. 3. "Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi", no. 71, 22 K.evvel 1932, s. 3; "Dil inkılâbımıza yardım etmek düşüncesiyle Halkevinin 'Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi' açılmıştır. Dilini seven ve bu işle çalışmak isteyenlerin Dil Şubesine aza yazılmaları rica olunur.", "Halkevi Reisliğinden", *Rize*, no. 69, 8 Kanunievvel 1932, s. 4.
39. *Rize*, no. 81, 2 Mart 1933, s. 4.
40. *Rize*, no. 68, s. 5; no. 78, 9 Şubat 1933, s. 3.
41. *Rize*, no. 43, 9 Haziran 1932, s. 3; no. 78, 9 Şubat 1933, s. 3; martın sonlarında Halkevi'nin yedinci derneği yapılmıştı, *Rize*, no. 85, 30 Mart 1933, s. 5.
42. *Rize*, no. 45, 23 Haziran 1932, s. 3; no. 64, 3 Teşrinisani 1932, s. 4.
43. *Servetifünun*, 5 Teşrinievvel 1933, no. 1038-253, s. 292.
44. *Çoruh*, no. 95, 8 Haziran 1933, s. 4; "Halkevi R. Cemil Orhan B. bayrağın kudsiyetinden ve bayrağa hürmet edilmesi hususundan bahsederek bu bayrağın her cuma günü aynı merasimle çekilmesi gerektiğini anlattı. İctimai Muavenet Ş. R. Doktor Sedat Bey de halkevinde açılan muayene evinden ve sağlığın korunmasından bahsetti. Biraz da köy işlerinden görüşüldü köylülerle bir arada fotoğraflar alındı, heyet akşam döndü." *Çoruh*, no. 101, 20 Temmuz 1933, s. 4.
45. *Çoruh*, no. 102, 27 Temmuz 1933, s. 3-4.
46. *Ülkü*, no. 62, 16 Nisan 1944, s. 9.
47. *Rize*, no. 75, 5 Kanunisani 1933, s. 8; "Çanakkale Filimi Geliyor", *Rize*, no. 76, 26 Kanunisani 1933, s. 8.
48. "Müjde!", *Rize*, no. 81, 2 Mart 1933, s. 4; Muhsin Ertuğrul, *Benden Sonra Tufan Olmasın! Anılar*, İstanbul, 1989, s. 474, 501, 556-557.
49. "Sesli Sinema Gitti", *Rize*, no. 85, 30 Mart 1933, s. 6; "Himayei Etfalin Filimleri", *Çoruh*, no. 97, 22 Haziran 1933, s. 4.
50. *Rize*, no. 21, 24 K.evvel 1931, s. 5.
51. *Rize*, no. 28, 18 Şubat 1932, s. 3.
52. *Rize*, no. 68, 1 K.evvel 1932, s. 5.
53. *Rize*, no. 72, 29 K.evvel 1932, s. 4.
54. *Rize*, no. 50, 28 Temmuz 1932, s. 6; Süleyman Kazmaz, "Rize", *Ülkü*, c. 8, 16 Eylül 1945, s. 13.
55. *Rize*, no. 1, 6 Ağustos 1931, s. 1; no. 50, 28 Temmuz 1932, s. 6.
56. *Rize*, no. 15, 12 Teşrinisani 1931, s. 4.
57. *Rize*, no. 50, 28 Temmuz 1932, s. 5; no. 51, 4 Ağustos 1932, s. 4; "Yol Faaliyeti Devam Ediyor", *Rize*, no. 61, 13 Teşrinievvel 1932, s. 4. Yol çalışmalarıyla ilgili bir resmin altında şunlar yazılıydı: "Ergenekon efsanesini hakikate isâl eden Rizelilerin, Rize-Erzurum yolundaki azim ve imanından canlı bir misal", *Akın*, no. 17, (Trabzon 1932), s. 23.
58. *Rize*, no. 54, 25 Ağustos 1932, s. 5.
59. Kazmaz, *agm*, s. 13; *Çoruh*, no. 96, 15 Kasım 1933, s. 10-15.
60. *Rize*, no. 51, 4 Ağustos 1932, s. 6; *Rize*, no. 83, 16 Mart 1933, s. 5.

1930'LARDAKİ "ŞEHİRCİLİK TARTIŞMALARI"

Cumhuriyetin Kamusal Alanını Oluşturması

ÖMER TURAN

Bu makale Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'ndan birincilik ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, kamusal alanın yaratılan ve belirli tercihler doğrultusunda şekillendirilen bir gerçeklik olduğu teorisinden hareketle, cumhuriyetin ilk yıllarındaki Batılılaşma/modernleşme çabasının bir altkümesi olan şehircilik çalışmalarını, 1930-1940 yılları arasında konuya ilişkin söylenenler, yazılanlar ve uygulamalar aracılığıyla izlemektir. Bu izleme, cumhuriyetin nasıl bir kamusal alan yaratma çabası içinde olduğuna kısmen cevap verebilecek, Türkiye'nin Batılılaşma deneyimini anlamada kamusal alanın daha büyük oranda dikkate alınması gereğini ortaya çıkaracaktır.

Kamusal alan hakkında düşünmek için öncelikle "kamu" üzerinde durmak gerekir. Hannah Arendt'e göre "kamu" terimi farklı iki görüngüye işaret eder. Birincisinde terim, kamu [alanın]da gözüken her şey herkes tarafından görülebilir ve duyulabilirdir ve mümkün olan en geniş açıklığa sahiptir anlamına gelir.[1] Arendt'in üzerinde durduğu ikinci görüngüdeyse, "kamu" terimi, içinde özel olarak bize ait olandan ayrı, hepimiz için ortak olan bir dünyayı ifade eder. Bu ortaklık, insan eseri dünyada birlikte yaşayanlar arasında olup biten meselelerle olduğu kadar, insan elinden çıkma [şeylerle], insani yapıntılarla da ilintilidir. Arendt'in ikinci görüngüsü, Jürgen Habermas'ın tanımladığı ve kullandığı "kamusal alan"daki kamuya yakındır. Habermas, kamusal alanı kendi içinde bir anlamda kamuoyuna benzer bir alanın oluşabileceği, toplumsal yaşantının bir parçası olarak tanımlar. Devlet otoritesi siyasal kamu alanında icra etmekten sorumlu olsa da, kamusal alanın bir parçası değildir. Kamuoyunun varlığı dinamik olarak karar alabilen bir kamunun varlığına bağlıdır.[2] Ve Habermas burjuvaziyle kamusal alan arasındaki bağlantıyı net bir şekilde çizerken; bu kategorinin, burjuva toplumunun tarihsel gelişimi akılda tutularak ve sadece 17-18. yüzyıllardan itibaren ortaya çıkmış bir nesnellik olarak ele alınması gereğini savunur.[3] Bu gereklilik de dikkate alınarak, kamusal alanın tanımı şu şekilde formüle edilebilir: Kamusal hayat, devletin oluşumu, ev ve iş dışındaki konularda katılım, ortak ilgi noktaları üzerine tartışmalar, bunlara ek

ÖMER TURAN 1976 İstanbul doğumlu. Saint Benoit Lisesi mezunu. Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü son sınıf öğrencisi. Üniversite giriş sınavındaki tercihleri arasında tarih bölümleri yer almıyor. Tarih, sosyoloji, siyasetbilim arasında geçişkenlikler olduğunu, kendisinin ilgi alanının salt tarih değil, bu sosyal bilimlerin kesişme noktalarında olduğunu belirtiyor.

Toplumsal Tarih dergisinden ilk sayılarından itibaren haberdar, benzeri dergileri de izliyor. *Tarih ve Toplum*'un Eylül 2000 tarihli sayısında "Radyo Haftası ve 1950'de Ankara Radyosu'nun Kore Neşriyatı" başlıklı bir makalesi yayımlanmış. Hatta yarışmayı ilk duyduğunda "Keşke makaleyi göndermeseydim, yarışmaya onunla katılırdım" diye düşünmüş.

Ankara'da sahaflari dolaşırken 1930'larda yayımlanmış 12 sayılık bir *Siyasal Bilgiler Dergisi* koleksiyonu bulmuş. Burada Osman Nuri Ergin'in "Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı" başlıklı konferanslarına rastlamış. Kamusal alan konusunda daha önce okuduklarıyla 30'larda bir ucunu yakaladığı çalışmanın birleştirilebileceğini düşünmüş. Yarışmaya katılacağı konu böylece şekillenmiş.

Önümüzdeki günlerde Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalışmasıyla ilgili bir sunuş yapacak. Yarışma koşullarındaki sayfa sınırlaması nedeniyle kısaltmak zorunda kaldığı çalışmasının uzun versiyonunu da başka bir dergiye vermeyi düşünüyor.

Yarışmaya gönderdiği çalışmayı hazırlarken büyük bir zevk aldığını ve gençler için en büyük ödülün, çalışmalarının dergide yayımlanacak olması olduğunu belirtiyor.

olarak kamusal binaların ve mekânların oluşturulması.[4]

Bu tanım ışığında cumhuriyetin bir kamusal alan oluşturma çabası olduğu ve bunu fiiliyata da döktüğü söylenebilir. Bu, cumhuriyetin daha önceden hiç var olmamış bir şey olarak kamusal alan yarattığı anlamına gelmez.[5] Ancak kendisinin şekillendirdiği ve önceki dönemden radikal kopuşları yansıtan bir kamusal alan yaratma konusundaki tutumu da son derece açıktır. Örneğin, bir dönem kamusal alanda Türk müziği yasaklanır.[6] Dinin insanların yaşamındaki yerinin daha az alenî olması yönünde çaba gösterilir. Ya da insanların, ama özellikle kadınların,[7] kamusal alanda nasıl bir giyimle yer alabilecekleri net kodlarla belirlenir. Bunların hepsi cumhuriyetin kamusal alan yaratma ve yarattıktan sonra da orada (tek) belirleyici olma isteği (ve bu iradenin büyük ölçüde gerçekleşmiş olması) olarak okunabilir.

Cumhuriyetin ilk dönemini ve özellikle Batılılaşma çabalarını kamusal alan üzerinden hatırlamanın bir dayanak noktası da Hilmi Yavuz'un bu sürece ilişkin değerlendirmesidir. Yavuz, modernleşme ve çağdaşlaşmayı eşanlamlı kavramlar olarak görmez. Modernleşmeyi kamusal alana, çağdaşlaşmayıysa özel alana ilişkin olarak kullanır. Ve Yavuz, Türkiye'de "modern" devletin kamusal alanı modern ya da Batılı ölçülere göre yeniden yapılandırdığını, fakat birey alanında (özel alanda) çağdaş değerleri taşıyacak öznel üretemediğini yazar. Yavuz'a göre modernizm formeldir ve biçimsel gerçeklerinin yerine getirilmesiyle gerçekleşir; ama demokratlaşmayı ve çoğulculuğu kapsayan çağdaşlaşma, zihinsel somuta dönüşmedikçe gerçekleşemez. Bu bağlamda Yavuz, Türkiye'nin modernleştiğini ama çağdaşlaşamadığını belirtir.[8] Bu kamusal alana odaklılık nitelemesi, bu çalışmanın konusunun cumhuriyetin kamusal alanını oluşturması olarak seçilmesini desteklemektedir.

Cumhuriyetin kamusal alanı oluşturma süreci üzerine düşünürken şehircilik tartışmalarının neden önemli olduğu sorusunun yanıtını da Bilsay Kuruç sağlamaktadır. Kuruç'a göre erken dönem cumhuriyet kadrolarının iki temel amacı vardır: barışı ve kentleri kurmak. Kurucu kadroların neredeyse kutsal kavramı olan uygarlık, rejime bir çerçeve çizer. Savaş, cumhuriyet kadrolarının tüm özlemlerini, tasarılarını yıkabilecek bir tehlikedir. Bu yüzden barış önemlidir. Kentleri kurmanın önemini de 1927-1938 yılları arasında dahiliye vekili olan Şükrü Kaya, kent-uygarlık ilişkisinden (eşitliğinden) hareket ederek şöyle anlatır:

> Medeniyet ve terakki şehirlerin mahsulüdür. Bir milletin irfan, sanat ve ticaret menbaı şehirlerdir.
> Köylerin dağınık ve küçük olması oraya medeniyetin girememesi için en büyük sebeptir. Maatteessüf, bizim köylerimizin yarısı böyle küçük ve dağınıktır. Küçük köylere asayiş, irfan, maarif, milli terbiye giremez. Ancak büyük şehir ve kasabalardır ki, milli irfan ve medeniyet teessüs edebilir. Şehir ne kadar büyük olursa, medeniyetin oradaki tecellisi de o kadar geniş olur.[9]

Burada özellikle uygarlık, kent ve milli terbiye arasında kurulan bağlantı dikkat çekicidir. Kaya'nın söyledikleri kent yaratma iradesinin bir göstergesidir. Bu irade dile getirilirken de, milliyetçilik ilkesine atıf yapılır; çünkü ana sorunsal bir ulus yaratmaktır.

İlhan Tekeli de Türkiye'de kent planlamasının bir modernleşme projesi olarak (ya da onun bir bileşeni olarak) okunabileceğini söyler.[10] Tekeli'ye göre planlama aydınlanma düşüncesine ve nesnel bir sosyal bilimin olabileceği kabulüne dayanır. Eğer böyle bir sosyal bilim varsa, bu bilgi sosyal mühendislik amaçlarıyla kullanılacaktır. Ve bu, toplumun yönlendirilmesinde ve dönüştürülmesinde teknik aklın kullanılması, yani modern planlama düşüncesinin doğuşuna tekabül eder. Tekeli, planlamaya bu derece genel yaklaşıldığında Türkiye'nin tüm modernleşme projesini bir planlama olarak görmenin mümkün olduğunu vurgular. Kent planlaması da bu makro projenin bir altkümesi ya da bir mikro yansımasıdır. Buna ilave olarak Tekeli, Habermas referansıyla, kentsel planlamanın modern toplumlarda bireysel alandan farklılaşmış bir kamusal alanın oluşmasıyla olan ilişkisini de hatırlatır. Cumhuriyetin izlediği mekânsal stratejiler, rejim için önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur ve hatta bunların başında gelen Ankara'nın başkentleştirilmesi, sembolik değerler sıralamasının en üstlerine yerleşmiştir. Buna bir çeşit "gözle görünür siyaset *(visible politics)*" de denebilir.[11] Modernleşmeyi temel amaç edinmiş yönetim hem görünür siyasetle erkini ilan etmeye ve pekiştirmeye ihtiyaç duymaktadır hem de kendisinin yansımasını olacak olan bir kamusal alan oluşturma isteğindedir. Bu olup bitenlerin ana sahnesi de 1930 ile 1940 arasındaki süreçtir.

İdeal Türk köyü.
Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Birinci Sanayi Planı*, Ankara, 1933.

1930-1940 İMAR VE ŞEHİRCİLİK ÇABALARI

Bu yıllarda imar çabası sıklıkla olmasa da, zaman zaman yöneticilerin ifadelerinde yer bulur. Örneğin Atatürk 1 Kasım 1935'te Meclis'te yaptığı konuşmada şunları söyler:

> Türk ülkesi içinde, köylere varıncaya kadar küçük büyük bütün şehirlerimizin, birer genlik ve bayındırlık göreyi olması, önde tuttuğumuz amaçlardandır. Türk'e ev ve bark olan her yer; sağlığın, temizliğin, güzelliğin, modern kültürün örneği olacaktır.
> Devlet kurumlarının yanında, doğrudan doğruya bu işlerle ilgili olan belediyelerin, bu görüş ve düşünüşle çalışmalarını istiyorum.[12]

Atatürk'ün konuşması, Onuncu Yıl Marşı'nda göze çarpan demiryolu yapımıyla başlar ve hemen bunun ardından vurgu, modern kültüre özel bir referansla,

şehirlere, bayındırlığın önemine, konut meselesine ve kamu sağlığına yapılır.

9 Mayıs 1931'de okunan beşinci İsmet İnönü hükümetinin programı da "Hükümetimizin göz önünde bulundurduğu başlıca konu, memlekette imar çalışmaları ile ekonomik durumun gelişmesidir"[13] cümlesiyle başlar. İsmet Paşa'nın imar işine verdiği önem ve bu meseleyi genel olarak ekonomiyle birlikte düşünmesi, kendisinin *Ülkü*'de yayımlanan bir yazısından da anlaşılır:

> MEMLEKETİN imarı ve kuvvetlendirilmesi hareketine ara vermeden devam etmeğe mecburuz. Cihanın vaziyetine ve gidişine göre, Türkiye'nin refahı, emniyeti ve itibarı bu faaliyete bağlıdır.[14]

İsmet Paşa'nın bu yazısında dikkat çekici olan, imar meselesinin nasıl ulusal güvenlikle (emniyet) ve ülkenin itibarıyla ilişkilendirildiğidir.

Ele alınan dönemde devletin asıl ilgisi şehirlerden ziyade köylere yöneliktir. "Köylü milletin efendisidir" mottosuyla özetlenen bu ilgi paralelinde pek çok yayın yapılmış, Halkevleri Köycülük Şubelerinde yoğun faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu yaklaşım memleketin imarıyla köyün imarını birbirine eşitler.[15]

Köyleri şehirlerin haiz olduğu özelliklerle donatmak fikri ise Cemal Köprülü'nün, "Şehirle köy arasında nasıl bir ahenk kuralım?" sorusuna verdiği cevapta, "Şehirle köyü birleştirmek, diğer tâbirle köylerde bâkir yaşayan manevî ruha, kültüre beynelminel olan ve dış ihtişamı, dış hüviyyeti temsil eden sivilizasyon unsurlarını aşılamak..." olarak belirir.[16]

Dönemin imar ile ilgili yaklaşımlarının nasıl köyden başlayıp, giderek şehre kaydığı M. Şevki'nin bir yazısından okunabilir.[17] Yazar önce köye yoğunlaşmıştır ancak somutu tasvire gelindiğinde odak yine şehre kayar. "Türkiyenin kalbi Ankaradan başlayıp dalga dalga harice taşan, ikinci derecede şehirlere, kasabalara ve hattâ köylere kadar inen bir 'yapı' heyecanı görüyoruz. Bu, Türk inkılâbının diğer büyük davalarının belki hepsinden daha üstün olan mukaddes bir davadır" ifadeleriyle açılan yazıda imar ve şehircilik meselesinin önemi daha giriş bölümünde, bir kutsallaştırmayla da vurgulanarak belirtilir. Yazının önemi göz önüne alındığında uzun bir alıntının gereği vardır:

> ...hakiki yükselme(yi) ... ilk temin edecek şey ise insanca meskendir. Köylüye bu zevkı ve bu hissi verecek te ne pederane nasihat, ne kitap üstünde sözlerdir. Hayvanla yanyana yatmayı meneden kanun, köy evlerinin şeklini tesbit eden talimat, köylüyü bunları tathikata mecbur tutacak idarî tedbirler ve fakat bunların hepsinden daha evvel bu idarî işleri başaracaklara gösterilecek güzel nümuneler dir. İşte Ankaranın en modern bir şekilde inşasındaki en büyük hikmet ve hizmet te idarecilere ve yapıcılara nümune, hedef ve heyecan vermesindedir.
> Uzak vilâyetten gelen vali, uzak kasabaları ve şehirleri imar edecek olan mühendis ve mimar her merkeze gelişinde bu bozkır topraklarının nasıl ormanlandırıldığını, bu çorak yerde en zarif bulvarların nasıl tesis edileceğini, en modern binaların nasıl kurulacağını görürler ve daha mühimi bunun heyecan, ümit ve şevkını beraber alıp götürürler ve siz bir gün tuzlu çölün ortasındaki "İnönü" köyündeki kerpiçten kübik bir ev, Kırıkkale nahiyesinde en son sistem bir idare binası, buhrandan en çok müteessir olan Konyada bütün müşküllere rağmen eski zamanla kıyas kabul etmiyecek kadar bir inşa faaliyeti görürsünüz. Bunların hepsi merkezin verdiği güzel nümuneler ve heyecanların mahsulüdür.

M. Şevki'nin yazısında, köylerde uygulanması önerilen talimat ve idarî tedbirlerin modernistliği kayda değerdir. Fakat yapılan alıntının ilk paragrafında köyün imarından şehire hatta başkente geçişin hızı da dikkate değerdir. Bu paragrafla şehirdeki imarın asıl amacı olarak örnek oluşturma gösterilmekte ve bu örneğin köylere yönelik olduğu izlenimi verilmektedir. Ancak alıntının izleyen paragrafında bir merkez kurmadaki asıl hedefin kasabalar ve şehirlere yönelik örnek oluşturmak olduğu vurgulanır.

1930-1940 arası köy ve kent kavramlarının kamusal algıda nelere tekabül ettiklerini bulmada, Dağlarca'nın 1935'te kaleme aldığı "Şehir" adlı şiiri ipucu sağlayabilir niteliktedir.[18] "Mazi köylere benzer, istikbal şehirlere; / Alnımda sarhoş mânâsı bütün güzelliklerin. / Ben yaşamayı severim uzak şehirler için, / Mazi köylere benzer, istikbal şehirlere" dörtlüğüyle başlayan şiirde köy imgesel olarak geride kalanı ya da kalması gerekeni ve şehir de özlenen, arzulanan geleceği temsil eder. Buradaki imgesel ilişki sembolik değil, temsilidir; yani şehir güzel geleceğin sembolü olmaktan ziyade asli bir unsurudur. Bu da dönemin kamusal algısında şehrin ve şehirciliğin yeri konusunda önemli bir noktadır.[19]

ŞEHİRCİLİĞİN BELEDİYECİLİK/İSKÂN İŞLERİ OLARAK ALGILANMASI

Ankara'nın başkent olarak örnek olması gereği genç cumhuriyetin yöneticileri için netliğe kavuşmuşsa da, şehirciliğin kavramsal içeriği ve uygulama sınırı konusunda bir netlik yoktur. Ele alınan dönemin başında kentlerde iyileştirme, düzenleme ve yönetim ilkelerini belirleme amacıyla bir dizi yasa çıkartılır. 1930'da Belediye Kanunu, 1933'te Umumî Hıfzısıhha Kanunu[20] ve Ebniye Kanunu'nun yerine geçmesi amacıyla çıkarılan, Belediye Yapı ve Yollar Kanunu bu kapsamdadır. Bu kanunların çıkartılmasını sağlayan yerel yönetim odaklı iradeyi, şehircilik olarak niteleyenlere rastlanmaktadır. Bu da, kısmi de olsa şehirciliğin belediyecilikle eşanlamlı kullanılması, şehirciliğin belediyecilik olarak algılanması olgusunun varlığına işaret eder. Şehircilikle belediyeciliğin birbiriyle karıştırılması 1930-1940 döneminde konuya ilişkin gözlenen tek yaklaşım değildir, bu dönemde şehirciliğin kentsel planlamayla ilişkisine vurgu yapanlar da hiç şüphesiz vardır; fakat şehirciliğin belediyecilik olarak algılanması da ender rastlanan bir tutum değildir.

Örneğin, K. Naci'nin *Ülkü*'de yayımlanan bir yazısında bu tür bir algı öne çıkar.[21] Yazı "YERYÜZÜNDE her büyük işin başında Türk vardır. Umumî tarih, harp tarihi, her türlü yaşayış ve ilerleyiş bakımından medeniyet tarihi, Türk eliyle yazıldığı gibi, belediye ve şehircilik tarihinin başlangıcı da Türk emeğiyle yazılmış-

tır" ifadeleriyle başlar. Bu cümlede dönemin egemen tarih anlayışının,[22] şehircilik konusunda yeniden üretimi dikkat çekicidir. Yazara göre mahalli idarelerde İngiliz usulü, Fransız usulü ve bir de Türk belediyeciliği vardır ve 1930'da yayımlanan Belediyeler Kanunu Türk belediyeciliğinin en gelişmiş şeklidir:

> Belde ve belediye idarelerinin muhtelif şekilleri arasında belediyecilik tarihinde mühim bir mevki işgal eden bir de Türk belediyeciliği vardır.
> Türk şehirciliği, Türk mimarîsi ve Türk idareciliği başbaşa ve yanyana bütün tarih boyunca ilerlemiş ve nihayet dört senedenberi tatbik edilmekte bulunan Cumhuriyet Belediye Kanununda Türk belediyeciliği, mevzuat ve yeni hükümler bakımından en mütekâmil şeklini almıştır. ...
> Kanunda ana düşünce olarak üç esas göze çarpar:
> 1 - Kanunlara muhalif olmıyarak mahallî ihtiyaçları karşılıyan her türlü tedbirleri almakta belediyelerin serbest olması;
> 2 - İntihaplı meclisler vasıtasiyle bütün belediye işleri üzerinde halk mürakabesi;
> 3 - Belediye işlerinde kanuni hükümlerin en iyi şekilde tatbikini temin için kuvvetli bir hükûmet kontrolü.

Görüldüğü gibi Türk şehirciliği planlama anlayışını içermeyen Belediye Kanunu'nun bir bileşeni olarak görülmekte, böylece şehircilik belediyeciliğe yakın hatta eşanlamlı olarak değerlendirilmektedir.

1930 Belediyeler Kanunu'nun 8. maddesi üzerinde durmak, bu kanunun kamusal alana Türklük vurgusu yüksek ve rejimin sembolleriyle donanmış bir şekil vermede nasıl bir işlev gördüğünü özetlemesi bakımından önemlidir. Erkan Serçe'nin ifadesiyle cumhuriyet dönemi yer isimlerindeki değişiklikler "topyekûn Türkleştirmenin" bir parçasıdır.[23] Örneğin İzmir'de, içinde "bir belediye sınırı içinde mahalleler ihdası, ilgası, birleştirilmesi, isimleriyle hudutlarının değiştirilmesi, belediye meclisinin ve mahalli idare heyetinin kararı ve valinin tasdiki ile icra edilir" ifadesi yer alan bu madde uyarınca, 13 Kasım 1932 tarihinde "Sınırların tespiti ve mahalle isimlerinin Türkçeleştirilmesi hakkında" başlıklı bir tezkere belediye meclisince kabul edilir. Amaç "gayr-ı millî" isimlerden kurtulmak değildir. Bu zaten 1920'lerde tamamlanmış bir süreçtir. Artık yapılan eski rejimi hatırlatır isimleri kaldırmak ve yeni rejimin değerler sistemine referanslı isimleri yaygın olarak kullanıma sokmaktır. 1937'de isimlendirme süreci tamamlandığında İzmir'de mevcut 85 mahalleden 49'unun ismi tamamen değişmişti. Değişmeyen mahalle adlarının da zaten sadece 1922'de kararlaştırılmış olanlar olduğu hatırlandığında; İzmir'de en eski mahalle isminin yaşı belirlenir, dahası cumhuriyetin eskiden ne denli kesin bir kopuş gerçekleştirdiği ortaya çıkar. 1937'de yapılan değişikliklerden bazı örnekler olarak şunlar verilebilir:[24] Fatih, Altıok'a çevrilir; Osmanlı'nın en önemli padişahı yerini tek parti rejiminin temel ilkelerine bırakır. Hacı İbrahim, Bozkurt olur; dini bir sıfatın geçtiği isim, milliyetçi bir sembolle yer değiştirir. Akçalı Mescit'in yerini Namıkkemal'e bırakmasında da yine dini referansların dışlanması gözlenir. Kılıcmescit'in Sümer olmasını ise dini referansın dışlanmasına ilaveten resmi tarih tezinin yaygınlaştırılması ve gündelik hayata sokulması olarak okumak mümkündür.

Dönemin yayınlarına bakıldığında da zaman zaman şehirciliğin belediyecilikle eşanlamlı kullanıldığı gözlenir. Örneğin *Mülkiye İçtimaî İlimler Mecmuası*'nda "Şehir İdaresi Örnekleri: Stockholm'un İdarî Teşkilâtı" başlıklı yazı derginin koyduğu "şehircilik" üst başlığıyla yayımlanır.[25] Benzer kullanım çeviri yazılarda da mevcuttur. Örneğin *İstanbul Belediye Mecmuası*'nda yayımlanmış bir yazıda "Şehircilikte Yüksek Tahsil" alt başlığından sonra yazı "Belediye hizmetlerinde çalışan yüksek memurların sağlam bir umumî kültüre malik olmaları lüzüm geldiği fikri her yerde hâkim bulunmaktır" ifadesiyle devam etmektedir.[26]

Şehirciliğin belediyecilik olarak algılanmasının en kapsamlı örneği olarak, İstanbul Vilayeti Mektupçusu Osman Nuri Ergin'in kitapları hatırlanmalıdır. Ergin'in kitaplarından bu çalışma bakımından en önemli olanı *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*'dır.[27] Kitabın adında şehircilik

olsa da kitap asıl olarak bir belediyecilik kitabıdır ve Ergin her ne kadar, "Belediyecilik; bir meslek, bir ders ve nihayet bir ilim olarak Türkiye'de ortaya çıkışını Cumhuriyet rejimine ve o rejimi kuranlara borçludur" dese de yalnız Türk belediyeciliğinin Osmanlılar devrine göz gezdirmekle iktifa edeceğini de söyler.

Ergin de genel yaklaşım itibariyle şehri medeniyetle özdeş görme eğilimindedir. Yeni bir yapı kümesinin ya da imar hareketinin bulunduğu yeri nasıl değiştireceğini "medenileştirmek" fiiliyle anlatır. Bunu özellikle imaretleri tasvir edip tartışırken yapar:

> Civilisation = medeniyet kelimesi Cité den alınmış olduğuna göre medeniyet şehirlilik demek olacağı gibi dilimizde Medine yerine 'şehir' tabirini kullanmakta bulunduğumuza göre de bizim 'şehirli' ve 'köylü' tabirlerimiz medenî, bedevî mukabili olmuş olur. ...
> Türklerin şehircilik ve imar sahasında ortaya çıkarmış oldukları 'imaret' tabirinin ve imaret sisteminin tam frenklerin Cité si ve Arapların Medinesi mukabili olduğunu isbat ve izah içindir... Bilmem hiç 'Gebze' ye gittiniz mi? Gittinizse orada kasabanın en hâkim bir tepesinde Çoban Mustafa Paşa adında birisi tarafından vücude getirilmiş büyük bir umran eseri görmüşsünüzdür. Ortada büyük bir cami, dört tarafında bimarhane, tabhane, aşhane, medrese, kütüphane, kervansaray, hamam, han 'otel' tekke ve mektep gibi müesseselerin ve en nihayet vakıfın ebedî istiratgâhı olan türbesinin dizilmiş olduğunu elbette görmüşsünüzdür.

> İşte bu sayılan binalar kasabanın bir çok medenî, sıhhî ve ilmî ihtiyaçlarını telâfiye yaradıkları gibi aynı zamanda orada, o çöl ortasında, ufak tefek tahta binalar arasında bir mamure vücude getirmiş, orasını medenileştirmiş oldukları için heyeti mecmuasında da "imaret" denilir.[29]

Ergin imaret ve şehircilik arasında kurduğu ilişkiyi daha sonra vakıflarla şehircilik arasında tekrarlar. Abdülhalim Baki'nin 1935'te "İzmir Panayırı" için yayımlanan "Evkaf yönetkesi"nden şu alıntıyı yapar ve alıntıdan sonra da "işte benim de buraya kadar söylemek, anlatmak ve müdafaa etmek istediğim bu idi" der:

> Evkafı iyice tanımamış olanlar vakıflarla "ürbanizm" arasında belki bir münasebet bulamazlar. Türk vakıfları tamamile "ürben" ihtiyaçlardan doğmuş bir varlıktır. Uzun asırlar cemiyetlerin ihtiyacı olan yollar, köprüler, şehirlerin suları, genel toplantı yerleri, hamamlar, hastahaneler, kimsesizler ve düşkünler için bakım veya barınma yurtları, yaz ve kış sığınakları, açlara ekmek ve sıcak çorba veren sosyal teşkilât ile vakıflar bugünkü ürbanizmin esası olmuştur.[29]

Ergin'in yazdıklarında cumhuriyetin kamusal alanını oluşturmasına ilişkin başka notlar da vardır. Örneğin vatandaşların, verimlilik sağlanması için erken yatması gereği ve buna bağlı olarak belediyelere düşen görev yine kamusal alanın şekillendirilişine bir örnek teşkil eder.[30] Ergin çalışmasında kamusal alanda yeni bir düzenleme olan haftalık tatillere ilişkin düzenlemeyi de betimler ve savunur; ve bir kez daha sözü yerel yönetimlerin konuya ilişkin görevleriyle bağlar. Ergin'in ana odaklarından biri yine toplumsal verimliliktir. Toplumda homojenlik de buna bağlı olarak önem kazanır. Din sadece içtimai düzenlemeler bütünü olarak değerlendirilir.[31]

Ergin başka çalışmalarında[32] da kendi ilgilendiği konuyu şehircilik olarak sunar. Fakat genel olarak yazdıkları belediye tarihi, belediyecilik ve kamusal yaşam (alan) ile ilgili düzenlemelerdir. Yazdıklarında sınırlı sosyolojik analizlere rastlansa da örneğin bir kent planından hemen hemen hiç söz etmemektedir. Doğal olarak insanların erken yatmasını sağlamanın ya da halla tatilinin şehircilikle dolaylı/dolaysız bir ilgisi yoktur. Bu nedenlerle Ergin'in yazdıklarını şehirciliğin belediyecilik olarak algılanmasının önemli bir örneği saymak mümkündür.

Şehirciliğin belediyecilikle karıştırılmasına bir karşı çıkış Celâl Esad Arseven'in Güzel Sanatlar Akademisi için yazdığı şehircilik ders kitabında belirir. Arseven için şehircilik, "insan topluluklarının yaşayacakları yerleri, onların hayat ve çalışmasına en uygun bir şekilde kurmak ve düzeltmek için lüzumlu olan bilgileri toplayan yeni bir ilimdir." Arseven şöyle yazar:

> Şehirci ismini alan bu şehir mîmarları işe koyulunca yepyeni bir ilim meydana geldi, ve artık şehircilik bir handese ve inşa işi olmaktan çıktı; insanların hayatına ilgili sosyal ilimler arasına girdi.
> Eskidenberi bu işle karıştırılan belediyecilik de ayrı bir bilgi olarak ayrıldı. ...
> Bir şehrin sokaklarının bakımı, temizliği, süprüntülerinin kaldırılması, yiyecek, içecek, yatacağının kontrolü, taşıma vasıtalarının işletilmesi, gelirinin arttırılması gibi işlerin o şehri kurmak ve bina etmek için lazım olan bilgilerden başka bilgilerle ilgili olduğu görüldü. Bu sebeble şehircilikle belediyecilik birbirinden ayrıldı.[33]

Ancak 1930-1940 arasında şehircilik sadece belediyecilikle karıştırılmaz, zaman zaman iskân mesclesiyle de bir tutulur. Lozan mübadillerinin, daha önce Balkanlar'dan göç edenlerin, göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi bu meselenin ana kapsamıdır. 1934'te çıkan İskân Kanunu da bu doğrultudadır. Kanun iskân bakımından ülkeyi üç ana bölgeye ayırır: 1) Türk kültür ve nüfusunun gelişmesi istenen yerler. 2) Türk kültürüyle kaynaşması istenilen nüfusun yerleştirilmesine ayrılan yerler. 3) Sağlık, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat nedenleriyle iskânın yasaklandığı yerler.[34] Bu bölgelendirme de, iskân işlerinin kamusal yaşam (alan) yaratmadaki işlevini gösterir. İskân işlerinin bir diğer işlevi de, bölgelerin tanımlarından açıkça okunabileceği gibi, nüfusu (ve kamusal yaşamı) Türk kimliği altında homojenleştirmek, Türkleştirmektir.

ŞEHİRCİLİK UYGULAMALARI

1930-1940 arasında şehircilik kısmi olarak belediyecilik olarak algılanmışsa da bunu genel durum olarak yansıtmak mümkün değildir. Şehirciliğin belediyecilik dışında ve esasen bir kentsel planlama işi olduğunu vurgulayan, yukarıda adı anılan Arseven gibi, pek çok kişi vardır. Ve konuya ilişkin kanunlar hazırlanırken de şehirciliğin bir kentsel planlama meselesi olduğu göz önünde tutulmuş, 21 Haziran 1933 tarihli Belediye Yapı ve Yolları Kanunu'nun ikinci maddesi belediyeleri beş sene içinde, müstakbel plan tanzim ettirmekle mükellef tutmuştur.[35] Aslında bu kanun da şehirciliği yol ve bina inşaatına indirgemektedir ve projeye dönüktür. Bütün belediyeleri, olanaklarla orantı kurmaksızın, beş yıl içinde 50 yıl geçerliliğini koruyacak bir plan hazırlamak zorunda bırakmıştır. Ruşen Keleş'e göre, geleceğe ait tahminlere olanak verecek inceleme ve araştırmaların o dönemde yeterince gelişmemiş olmasına rağmen, planların 50 yıl gibi tahmini çok güç bir uzunlukta bir süre için hazırlanması mecburiyeti, planlardan çoğunu etkisiz ve uygulama olanağından yoksun durumda bırakmıştır.[36]

Semih'in *Ülkü*'de yayımlanan, "Yeni Şehirler Doğar Ken" başlıklı ve "yol yapı kanunu demek ister ki:" alt başlıklı, adı geçen kanunu açıklayıcı yazısında şehircilik planlama çerçevesinde düşünülmektedir:

> ŞEHİRCİLİK denildiği vakit şehrin harici şeklinin her bakımdan teşekkülü ve bilhassa bu teşekkülün kararlaştırılması, plânlaştırılması ve tatbik edilmesi anlaşılmaktadır. ... Bugün bilhassa büyük değişmeler ve anlıyarak savaşmalar, inkılâplar zamanını yaşıyoruz. Her şeyi yeniden tetkik ediyorlar, her şeye yeniden değer biçiyorlar, nizamları yeniden kuruyorlar, müessesatı rasyonalize ediyorlar. Ve bütün bunları moda olduğu için değil ihtiyaç olduğu için yapıyorlar.[37]

Yazının hemen başında planlamaya net bir vurgu yapılmaktadır. İzleyen paragrafta da değerlerin yeni baştan inşa edildiği ve her şeyin rasyonalize edildiği vurgulanmaktadır. Peki burada kullanılan üçüncü çoğul şahıs kimlerdir? Şehirciler mi müessesatı rasyonalize ediyordur yoksa genel anlamda batı mı kastedilmektedir? Bir diğer olasılık ise burada kastedilenin genç cumhuriyetin kurucuları olduğudur. Her şeye yeniden değer biçmek ve nizamları yeniden kurmak ifadeleri hatırlandığında bu olasılığın düşük olmadığı gözükür. Böylece şehir planlaması ile daha bütüncül bir şekilde yeni değerler ve yeni bir nizam kurulması arasındaki bağlantı da, satır arasında kurulmuş olur. Yazıda şehir planının nasıl yapılması gerektiğine ilişkin bölümler de vardır. Şehir projesinin temini için kabul edilebilecek iki yoldan birinin yerli veya yabancı fen adamları arasında şehir projesi yarışmaları açmak olduğunu söylemektedir.[38]

Bu yazıda tasvir edilen süreç şehirciliğin planlama olarak algılanmasına ve yabancı uzmanlardan yararlanma fikrinin yaygın bir kabul görmeye başlamış olmasına delalet eder. Gerçekten de 1930-1940 döneminde Türkiye'ye pek çok mimarın yanı sıra şehir plancıları da gelmiştir. Ankara İmar Müdürlüğü Danışmanlığı, Ankara İmar Planı ve Raporu (1928-1932), Mersin, Adana, Ceyhan, Gaziantep ve İzmir İmar Planları (1930-1939) için Hermann Jansen; İstanbul İmar Planı ve Raporu (1933) için Herman Ergötz; Erzurum'un yeni kesimleri için yöresel bir imar planı (1933) ve Trabzon İmar Planı için (1933) Donat Alfred Agache; İstanbul İmar Danışmanlığı, Bayındırlık Bakanlığı Şehircilik Danışmanlığı için (1935-1938) Martin Wagner; İstanbul İmar Planı için (1936-1950) Henri Prost bu adlar arasında sayılabilir.[39]

Doğrudan uygulamaya konan bir plan yapmamış olmakla birlikte,[40] Wagner hem danışmanlığı, hem Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimari Şubesi'nde verdiği derslerle, hem de konferansları ve yazılarıyla o dönem kamuoyu ile ilgilenenlerin kafalarında kavram olarak şehirciliğin oluşmasında ve dönemin şehircilik politikalarını şekillendirmede, kısmi de olsa etkili olmuş bir uzmandır. Wagner'in genel ölçekte şehirciliğin ne olduğu ve Türkiye'de nasıl uygulanması gerektiği üzerine yazıları vardır ve bu yazılar cumhuriyetin nasıl bir kamusal alan istediğini ve bu iradenin şehircilikle bağlantısını göstermesi bakımından önemlidir.

Wagner'in 1938'deki bir yazısının hemen başında Atatürk adı anılarak, cumhuriyetin planlı ekonomiyi tercih etmiş olduğu vurgulanır. Ekonomide planlılık şehir imarında da planlılığı, mantıki bir süreç olarak gerektirir. Hemen ardından Wagner şehircinin asıl görevlerini, özellikle başkent yaratma sürecini düşünerek yeni şehirler inşası ve mevcut (ya da eski) şehirleri "yeni Türk ruh ve ülküsüne uyacak bir tarzda yeni bir hayat ve iktisadî şekil vermek" olarak sıralar. Dolayısıyla şehircinin görevi hem "hayatı imar ve kalkınma"yı planlamak ve başlatmak, hem de "iktisadî imar ve kalkınma"yı getirecek ortamı hazırlamak olarak belirir.[41]

Hayatı imardan anlaşılması gereken net bir şekilde toplum mühendisliğidir. Bu mühendisliğin özellikle eski şehirlerde uygulanması gerektiği Wagner'in yazdıklarına bakılarak söylenebilir. Wagner'in bu yazısında, nasıl cumhuriyetin ilk dönemlerindeki yöneticilerin düşünüşü için de aynısı geçerliyse, İstanbul öteki'ni temsil eder ve dönüştürülmesi, kazanılması gerekendir. Ayrıca işin gündelik hayata ilişkin düzenlemeler yönünün ötesinde bir de iktisadi kalkınma yönü vardır. Wagner, zaten o dönemde hemen her yerde geçerli olan bu kalkınmacı söylemi şehircilik içinden üreterek, kalkınma için de şehirciliğin gereğini vurgular. Bu noktada, Wagner'in yazdıkları, genel olarak şehirciliği belediyecilikle bir tutan Osman Nuri Ergin'in yazdıklarıyla bir çapraz okumaya tabi tutulduğunda; birindeki kalkınma vurgusuyla, diğerindeki toplumsal verimlilik vurgusu arasında bir ilişki gözlenebilir. Bu ilişki muhtemelen bir paralellikten çok, belirli bir saik örtüşmesinin, şehircilikteki farklı yaklaşımlara yansımasıdır.

Yangından sonra, 1923'te Al-

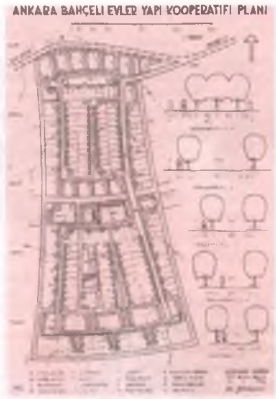

Hermann Jansen'in Ankara'da Bahçelievler için yaptığı plan. ***75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*****, İstanbul, 1998.**

sancak için yöresel bir imar planı hazırlayan[42] Fransız uzman René Danger de burada anılmalıdır. Danger *Belediyeler Dergisi* için yazdığı yedi bölümlük (makale), şehircinin görevini öncelikle yönetime şehrin güvenliğini sağlamada yardımcı olmak, yönetime yönetebilmesi için maksimum kolaylığı sağlamak ve bunlara ilaveten yaşayanların rahatını düşünmek olarak sıralar, ki bu da şehirciliğin yönetim odaklılığının bir örneğidir.[43]

ANKARA'NIN İMARI

Elbette 1930-1940 arasında şehircilik alanında olup bitenleri anlamada Ankara'nın imarı çok önemli bir yer tutmaktadır. Öncelikle bu bir başkent yaratma sürecidir. Ankara bu bağlamda, güçlü milliyetçi söylemin, kozmopolit bir geleneğe sahip ve uluslararası ticaret sistemine entegre sahil kentlerini merkez olarak örgütleyemeyeceği olgusundan hareketle, başkent olarak seçilmiştir. Bu bakımdan Ankara yine bir ulusal birliği sembolize etmek üzere sahilden iç kesimlere çekilme örneği olan Brasilia'ya benzemektedir.[44] Bu seçimde kentin sahip olduğu savunma kolaylıkları da etken olmuştur.

Ankara'nın imarına ilişkin ilk önemli adım 16 Şubat 1924'te Ankara Şehremaneti Kanunu'nun

Hermann Jansen tarafından çizilen İzmit'in genel görünüşü. **Belediyeler Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 6 (İkinciteşrin 1935).**

çıkartılarak, şehrin yönetimine İstanbul benzeri bir organizasyon şeması getirilmesiyse; bir diğer önemli adım da 22 Mayıs 1926'da Emlâk ve Eytam Bankası'nın ilgili kanunla kurulmasıyla atılmıştır. Bu tarihten önce inşaat işleri için kredi verecek bir banka yoktur ve bu banka genel olarak bütün Türkiye'ye inşaat kredisi vermek için kurulmuştur. Fakat ilk yıllarda bankanın kredi kaynaklarının ve fonlarının büyük bölümünün Ankara'nın imarına ayrıldığı gözlenmektedir.[45]

Ankara'nın imarına yönelik kilit önemdeki bir diğer adım da, 28 Mayıs 1928'de kabul edilen kanun uyarınca Ankara Şehri İmar Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Bu müdürlük ciddi yetkilerle donatılmış bir planlama ve uygulama müdürlüğü olarak kurulmuştu ve şehremanetine değil doğrudan Dahiliye Vekaletine, diğer bir değişle merkezi hükümete bağlıydı. Daha Ankara Şehri İmar Müdürlüğü kurulmadan önce Almanya'dan Hermann Jansen, M. Brix ve Fransa'dan Leon Jausseley'in davet edildiği bir plan yarışması açılmıştı. Yarışmada varsayımlar ve sınır şartları önceden verilmişti.

Yarışmayı, daha önce Berlin için yapılan yarışmayı da kazanan Jansen kazandı. Jansen Planı 23 Temmuz 1932'de bakanlar kurulu kararnamesi ile onaylandı ve hazırlanan Beş Yıllık Uygulama Planı 9 Haziran 1934'te uygulamaya kondu.[46]

Jansen'in yazdıklarına bakmak dönemin şehircilik konusunda en yetkili kişilerinden birinin konuya yaklaşımını görmek bakımından önemlidir. Jansen'e göre "şehir imarı, ekonomik bakımdan dermansız olan yurddaşları korumak demektir. Bundan dolayı bu gibileri de devlete faydalı unsurlar haline sokabilmek için onlara, en basit vasıtalarla sıhhî yuvalar ve kendilerini dinlendirecek sahalar kurmak lâzımdır."[47] İlk anda Jansen şehirciliğin sınırlarını zorlayan bir korumacılık görevini üstlenmektedir. Ancak hemen ardından esas amacın kentte yaşayanları devlete faydalı "unsurlar" haline getirmek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Jansen'e göre kentsel planlama, planlı ekonomiyle bağlantılı olarak düşünülmelidir.[48] Jansen için ulusal ölçekli bir iktisadi plan esastır ve sanayinin nerede kurulacağı, nüfusun yönlendirilmesi, üretim temelli bölgelendirme ve tabii ki kentsel planlama bu makro ölçekli yaklaşımın altkümelerini oluşturmaktadır. Jansen aynı yazısında spekülasyon olasılığına ve bunun önlenmesine önem verdiğini göstermektedir.[49]

Semih'in yazısına geri dönülürse, yani bir çapraz okumayla, o yazıda da spekülasyonun önlenmesi üzerine çareler arandığı görülür.[50] Burada önerilen spekülasyonu önleyici önlemler elbette çok tartışmalıdır fakat dönemin bu konuda özel bir hassasiyeti olduğuna da delalet etmektedir.

Jansen yeni kurulmakta olan bir ulus-devlete yeni bir başkent yaratmakta olduğunu ve bunun temelinde yeni ulus-devleti görünür kılacak, somutlayacak bir mekânsal stratejinin yattığını biliyor gibidir.

Jansen Planı'yla[51] 1934-1950 döneminde birçok uygulama yapılmıştır. Yenişehir ve Cebeci'de konut bölgeleri, yüksekokullar bölgesi, Bakanlıklar Sitesi, hastaneler, spor ve dinlenme alanları (Gençlik Parkı, Hacettepe Parkı, Hipodrom, Stadyum), önemli yol ve altyapı projeleri bugün de planın Ankara'daki izleri olarak görülebilir. Ancak ilginç olan nokta, Jansen'in görevine Ocak 1939'da son verilmesidir. Özcan Altaban'ın ifadesiyle bunun en büyük nedeni de hızla artan nüfus ve konut sıkıntısının yanı sıra kentte imarlı alanda aşırı ölçülere varan arsa spekülasyonudur ya da bir başka değişle arsa sahiplerinin baskılarıdır.[52] Yani spekülasyonun oluşmasına karşı bir iradenin varlığı, spekülatif baskıların planı etkilemesini önleyememiştir. Bunu, modernite projesi olarak kentsel planlamanın bütünselliğini koruyamadığı nokta olarak görmek mümkündür. Modernite projesi olarak kentsel planlamanın bütün hedeflerine ulaşamamasının nedenlerinden biri de spekülasyondur ve bunu önceden bir tehlike olarak görmek dahi bunu engellemeye yetmemiştir.

İSTANBUL

Yeni cumhuriyetin asıl dikkatini yoğunlaştırdığı başkentinde bunlar olup biterken, eskinin başkenti İstanbul ise bir bakıma unutulmuşluğu, ikinci plana itilmişliği yaşar. Ancak 1930-1940 arasında İstanbul'a ilişkin olarak bir dizi idari ve kentsel planlamaya yönelik kararın uygulamaya konduğu görülür. 1930'da, yeni yürürlüğe giren Belediyeler Kanunu'yla, şehremaneti kaldırılır ve belediye başkanının görevleri valinin görevleriyle birleştirilir. Planlamaya ilişkin olaraksa, 1933'te üç kent plancısı çağrılarak bir yarışma açılır. Çağrılan plancılardan Alfred Agache Rio de Janeiro master planını hazırlamış, H. Lambert Paris, New York ve Chicago kent planlarıyla ilgilenmiş, Hermann Elgoetz de Essen planını yapmıştır.[53] Plancılardan planlarıyla birlikte birer de rapor yazarak neler yapabileceklerini anlatmaları istenmiştir.

Yahya Kemal'in de bu yarışmanın jürisinde olduğu bilinmektedir. 6 Şubat 1935'te İstanbul'un imarı konusunda, İstanbul valisinin başkanlık ettiği toplantıya katılır ve oyunu Elgoetz'den yana kullanır. Yahya Kemal'in bu toplantıda yaptığı konuşmada, hem planlama meselesine, hem de bu işin yabancı uzmanlarca yapılmasına muhalif bir ton sezilir. Zaten kendisi de oyunu Elgoetz'den yana kullanmasının nedenini, Elgoetz'ün "bir şehrin inkişafı yalnız ecnebi mütehassısların eline bırakılamaz... Türk şehirci ve mütehassıslar tarafından başarılabilir"[54] demesi olduğunu da açıklar.[55]

Sonuçta, yarışmayı kazananın Elgoetz olduğu ilan edilir. Fakat bilinmeyen nedenlerle Elgoetz'le resmi bir anlaşma yapılmaz ve Doğan Kuban'ın ifadesiyle Elgoetz'ün "ılımlı ve akılcı" önerileri kısa sürede unutulur. 1936'da, 1933 yarışmasına da çağrılan ama işlerinin yoğunluğu nedeniyle katılamayan Fransız plancı Henri Prost, İstanbul'u planlamak üzere davet edilir.

Prost, planıyla uzun yıllar İstanbul'un geneline etkide bulunmuştur. Bunda 1939'da, İsmet İnönü'ye yakınlığıyla bilinen Lütfi Kırdar'ın vali ve belediye reisi olarak atanması ve Kırdar'ın konuya önem vermesi de etkili olmuştur. Planın Hipodrom'a Cumhuriyet Meydanı ya da Yenikapı Limanı gibi uygulanmayan kısımları olmuştur. Fakat bugün bile İstanbul'da, hayvanat bahçesinden, Prost'un deyişiyle Taksim'deki opera binasına kadar, bu planın izlerini görmek mümkündür. Başta Eminönü ve Taksim meydanları olmak üzere, pek çok meydanın düzenlenmesi bu plan uyarınca yapılmıştır. Yenikapı'dan başlayan Atatürk Bulvarı ve bunun Beyoğlu tarafındaki uzantısı Tarlabaşı'na kadar gerçekleştirilmiş, planın iki numaralı parkı, Maçka kesimi ve Taksim gezisi şeklinde oluşturulmuştur.[56] Ve daha o dönemde Prost, Boğaz'a köprü ve daha da şaşırtıcısı İstanbul'da olimpiyatların düzenlenmesi gibi konularda öngörülerde bulunmuş ve fikirler üretmiştir.

SONUÇ

Görüldüğü gibi, cumhuriyetin ilk yıllarında; kamusal alanın Batılılaşma/modernite projesine uygun tercihler doğrultusunda biçimlendirilmeye çalışılması, şehircilik tartışmalarına ve uygulamalarına net bir biçimde yansımıştır. Yukarıda iki farklı şehircilik algısı üzerinde durulmuştur. Ancak iki farklı algının referansları ve genel hedefleri büyük bir örtüşme göstermektedir ve bu nedenle iki farklı algıdan çıkabilecek genel noktaları tespit etmek, sonuç bölümünün ana amacını oluşturmaktadır.

İlk olarak belirtilmesi gereken nokta, bu dönemde gerek yerel yönetim anlayışında, gerekse kentsel planlamada aşırı bir merkezi kontrolün mevcut oluşudur. Bu durum gerek valilerin aynı zamanda belediye başkanı olarak görev yapmalarında, gerekse planlama işinin merkezi yönetimin, hazırlanan kanuna da yansıyan, insiyatifiyle başlaması ve onun kontrolü altında gelişmesinde gözlenebilir. Planlamada merkezi yönetim kontrolünün en net hali Ankara Şehri İmar Müdürlüğü'nün şehremanetine değil doğrudan Dahiliye Vekaleti'ne bağlı olarak kurulmasıdır.

Bu durumu anlamak için, İlber Ortaylı'nın işaret ettiği bir paradoksu hatırlamak gerekir. Ortaylı'ya göre Türkiye'de yerel yönetim geleneği modern merkeziyetçilikle yaşıttır. Yerel yönetim fikri ve uygulaması Babıâli imparatorluğu etkin bir biçimde kontrol etmeye giriştiği ve kısmen bunu başardığı bir dönemde doğduğu için, yerel yönetimler üzerinde merkezi kontrol her zaman yoğun biçimde hissedilmiştir.[57]

Michael Danielson ve Ruşen Keleş de, Türkiye'nin modernleşme ve eşanlı şehirleşme çabalarının bağımsız belediyeler ve yerel otonomi mirasından yoksun olarak geliştiğini belirtirler. 1930'larda belediyelerin bağımsız gelir kaynakları da yoktur. Emlak vergileri bile, merkezi yönetim tarafından toplanmaktadır ve bu nedenle belediyeler, görevleri olan işlevleri yerine getirebilmek için gereken fonları sağlamada ulusal hükümete bağımlıdırlar.[58]

Dönemin şehircilik tartışmalarında göze çarpan bir diğer unsur da kalkınmaya, sanayileşmeye, toplumsal verimliliğin sağlanmasına yapılan özel vurgu ve bu hedeflerin şehircilikle ilişkilendirilmesidir. Bu yaklaşımla şehirciliğin görevi kalkınmayı, sanayileşmeyi ve verimliliği sağlamak olarak şekillenir. Burada Ahmet İnsel'in iktisadi alanın kurulmasındaki temel saikin devletin bekasını sağlamak olduğuna ilişkin formülasyonu,[59] bir kez daha önem kazanır. Asıl amaç devletin bekası olunca, onu sağlamak için gereken şeylerin önkoşulu olarak şehircilik belirir. Böylelikle şehirciliğin insanların yaşamına getirdiği yararlardan çok, devletin bekasına, sanayileşmeye yardımcı olmak yoluyla yaptığı katkı önemsenir olur. Zaten ele alınan tartışmalarda, insanlar devlete yararlı hale sokulması gereken unsurlar olarak değerlendirilmektedir. İnsanların ihtiyaçları da, temel haklar olarak değil devlete hizmet edeceklerin bu hizmeti eksiksiz sağlamalarının koşulları olarak görülmektedir.

Şevket Süreyya Aydemir'in "Devletçilik nizamı, ordulaşmış millet nizamıdır ve bu nizam, tarihin bilinmeyen devirlerinden beri bizim milletimizin, öz ve kendine has millî nizamıdır"[60] ifadesinden de okunabileceği gibi devletçilik sadece bir iktisadi tercih değil, planlamanın merkezi bir modernite projesi olarak mümkün olan her şeyi planlamaya çalışmasıdır. Şehirciliğin belediyecilik ve planlama şeklindeki tezahürleri, *Kadro*'da savunulan "planlı bir cemiyet nizamı" fikrinin yansıması olarak da değerlendirilebilir. Bu noktada düzenli şehirlerin daha kolay yönetilebilir hale geldikleri, şehri planlı hale getirmenin yönetimin kontrolünü kolaylaştırdığı da açıktır. Merkezi yönetim daha geniş alanda erk sahibi olmak istedikçe, bir iktidar mücadelesi alanı olan şehirde asıl belirleyici olmak istemekte ve kendi inisiyatifiyle şekillenmiş şehirde kontolü elinde tutma şansını yükseltmektedir.

Konuya kamusal alan yaratma bağlamında yaklaşıldığında; yeni yapının iktidarını güçlendirmek için, modern değerlerle yaratılmış kamusal alanı kullandığı düşünülebilir. Yeni kurulan

devlet kamusal alanı kendi sembolleriyle donatmak istemektedir. Cadde ve mahalle adlarının yenilenmesi, meydanların oluşması, heykeller bu yeni devletin sembolik alanda görünür olma çabalarının ürünleridir.

Elbette ele alınan dönemdeki şehircilik çabalarının hiçbir olumlu sonucu olmadığı söylenemez, fakat bu çabaların daha ayrıntılı olarak değerlendirilmesi gerek dünü anlamada, gerekse bugüne yönelik nasıl bir devlet, nasıl bir yerel yönetim, nasıl bir şehircilik sorularını yanıtlamada yararlı olacaktır.

1. Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 74-77.
2. Jürgen Habermas, "Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale", *Birikim*, sayı 70 (Şubat 1995), s. 62-66.
3. Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
4. Nicholas Abercrombie vd., *The Penguin Dictionary of Sociology*, Penguin, Londra, 1994, s. 340.
5. Elbette Osmanlı döneminde de kamusal alan kavramıyla açıklanabilir mekânlar olduğu açıktır. Bkz. Kerem Ünüvar, "Osmanlı'da Bir Kamusal Mekân: Kahvehâneler", *Doğu Batı*, sayı 5 (1998-9), s. 186-196; Ralph S. Hattox, *Coffee and Coffeehouses*, University of Washington Press, Seattle, 1996.
6. Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1980, s. 92; Cem Akaş, "Yetmiş Yıl Sonra 'Müzik Devrimi'", *Cogito*, sayı 15 (Yaz 1998), s. 119-131.
7. Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.
8. Hilmi Yavuz, "Çağdaşlaşma ve Eurotarih", *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1996 içinde s. 91-99. Hilmi Yavuz, "Modernleşme ve Çağdaşlaşma", *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999 içinde s. 11-15.
9. Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 17.
10. İlhan Tekeli, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (ed.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999 içinde, s. 136-152.
11. Sibel Bozdoğan, "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (ed.), *age* içinde, s. 118-135.
12. Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, TTK Yay., Ankara, 1972, s. 121-122.
13. Afet İnan, *age*, s. 113.
14. İsmet Paşa, "Memleketi İmar Edecek Sermaye", *Ülkü*, cilt 2, sayı 11 (Birinci Kânun 1933), s. 353-355.
15. Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 104.
16. Cemal Köprülü, "Büyük Şehir ve Köy Meselesi", *Ülkü*, cilt 7, sayı 42 (Ağustos 1936), s. 459-462.
17. M. Ş. (Şevki), "Yapı Heyecanı", *Kadro*, sayı 32 (Ağustos 1934), s. 37-39.
18. Fazıl Hüsnü Dağlarca, *İlk Yapıtla 50 Yıl Sonrakiler*, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul, 1985, s. 13.
19. Elbette edebiyat ve şehir konusunda Tanpınar'ın *Beş Şehir*'ini hatırlamamak olmaz. İlk yayını 1946 olduğu için bu çalışmada ayrıntılı olarak tartışılmayan bu kitapta Tanpınar "hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan özüntü ile yeniye karşı beslenen iştiyak"ı, şehirler üzerinden tartışır. Bir bakıma Tanpınar için de şehir yitirilenin ve yeninin bir aynasıdır. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979.
20. Ayla Ödekan, "Mimarlık ve Sanat Tarihi". Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997 içinde s. 508.
21. K. Naci, "Belediyeler", *Ülkü*, cilt 4, sayı 19 (Eylül 1934), s. 19-23.
22. Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
23. Erkan Serçe, "İzmir Mahalleleri", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, sayı 1 (Nisan 2000), s. 162-175.
24. Erkan Serçe, *agm.*
25. Talût Benlerli, "Şehir İdaresi Örnekleri: Stockholm'un İdari Teşkilâtı", *Mülkiye İçtimaî İlimler Mecmuası*, sayı 44 (İkinciteşrin 1934), s. 17-20.
26. M. William Oualid'in konferansından derleyen ve çeviren H. Şükrü Adal, "Komün Bilgisi", *İstanbul Belediye Mecmuası*, yıl 12, sayı 141-142, 1936, s. 297-304.
27. Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1936.
28. Osman Ergin, *age*, s. 36.
29. Osman Ergin, *age*, s. 75.
30. Osman Ergin, *age*, s. 107.
31. Osman Ergin, *age*, s. 113-114.
32. Osman Nuri Ergin, *Türk Belediyeciliği ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi ve TC Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, İstanbul, 1987.
33. Celâl Esad Arseven, *Şehircilik (Urbanizm)*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 5.
34. Cevat Geray vd., "Şehircilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 9, s. 2358-2374.
35. Mehmet Ali Şevki, "Beldelerimizin Müstakbel Planları ve Büyük Şehirli Türkiye", *Mülkiye İçtimaî İlimler Mecmuası*, sayı 45 (Birinci Kânun 1934), s. 19-26.
36. Ruşen Keleş, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1972, s. 165-166.
37. Semih, "Yeni Şehirler Doğar Ken", *Ülkü*, cilt 4, sayı 23 (İkinci Kânun 1935), s. 343-351.
38. Semih, *agm.*
39. Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996, s. 41.
40. Wagner İstanbul için bir plan yapmış ancak bu çalışma gerekli yankıyı bulmamıştır. Bkz. Martin Wagner, "İstanbul Havalisinin Plânı", *Arkitekt Dergisi*, İstanbul, 1937. [Ayrıca bkz. *İstanbul Araştırmaları*, sayı 7 (Güz 1998), s. 237-266.]
41. Dr. Martin Wagner, "Şehir İnşası Ne Demektir?", *Arkitekt*, yıl 8, sayı 1, 1938, s. 21-25.
42. Metin Sözen, *age*, s. 41.
43. Rene Danger, "Şehircilikte Egemen (Hakim) Olması Lâzım Gelen Fikirler", *Belediyeler Dergisi*, yıl 1, sayı 2 (Temmuz 1935), s. 10-17.
44. Gönül Tankut, *Bir Başkentin İmarı*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993, s. 23.
45. İlhan Tekeli, *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s. 59.
46. İlhan Tekeli, *age*, s. 62.
47. "Profesör Yensen'in Konferansı", *Belediyeler Dergisi*, yıl 1, sayı 6 (İkinciteşrin 1936), s. 21-22.
48. Profesör Yensen, "Türkiye'de Planlaşma İşinin Islahı", *Belediyeler Dergisi*, yıl 1, sayı 12 (Haziran-Temmuz 1936), s. 24-34.
49. Profesör Yensen, *agm.*
50. Semih, *agm.*
51. Dr. h. c. Herman Jansen, "Ankara İmar Planı Raporu", *Belediyeler Dergisi*, yıl 1, sayı 2 (Temmuz 1935), s. 23-40.
52. Özcan Altaban, "Cumhuriyet'in Kent Planlama Politikaları ve Ankara Deneyimi", Yıldız Sey (ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998 içinde s. 41-64.
53. Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 384.
54. Cümlenin esası şöyledir: "... milli hisler bu eski Türk merkezini sürükleyerek ondan yeni bir şehir yapacaktır. Bunun için bu inkişaf yalnız ecnebi mütehassıslarım ellerine bırakılamaz. Yüksek medeni bir idare altında ancak vatan toprağında yetişen, millî tarihle terbiye edilen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin istikbaline iman eden Türk şehirci ve mütehassısları bu vazifeyi başarabilirler. Yalnız ecnebi memleketlerde toplanmış olan teknik ve iktisadî tecrübeden istifade edilmelidir." Herman Elgötz, *İstanbul Şehri'nin Umumî Planı*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1934. [Bu çalışmada kullanılan metin için bkz. *İstanbul Araştırmaları*, sayı 1 (Bahar 1997), s. 255-274.] Görüldüğü gibi Elgoetz'in yaklaşımı, o dönem de genel bir kabul görmüş olan Gökalp'in hars/medeniyet formülasyonunu çağrıştırmaktadır.
55. Yahya Kemal, "İstanbul'un İmârı"; *Aziz İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1992, içinde, s. 161-171.
56. İlhan Tekeli, "İcabında Plan...", *İstanbul*, sayı 4 (Ocak 1993), s. 26-37.
57. İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayın, İstanbul, 1985.
58. Michael N. Danielson-Ruşen Keleş, *The Politics of Rapid Urbanization-Government and Growth in Modern Turkey*-, Holmes & Meier, New York, 1985, s. 72-75.
59. Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye -Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü-*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
60. Ahmet İnsel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 192.

Papa Roncalli: Ölçek Sokak'ın Yeni Adı

RİNALDO MARMARA

Çeviren:
SAADET ÖZEN

10 Aralık 2000 günü, sivil ve dinsel yetkililerin huzurunda, eski adı Cedidiye olan Ölçek Sokak'a yeni bir ad verildi. Bu karar geçtiğimiz 10 Ekim günü, Şişli Belediye Meclisi'nin tüm üyelerinin hazır bulunduğu bir toplantıda, oybirliğiyle alınmıştı. İçten bir dostluğu simgeleyen bu tavrından dolayı, Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül'e saygılarımızı sunuyoruz. Bu sokak bundan böyle, 1935'ten 1944'e kadar yaklaşık on yıl boyunca ağırladığı, papanın gayri resmi temsilcisi ve İstanbul Latin cemaatinin önderi olan Türk dostu ünlü konuğunun anısına, "Papa Roncalli" adını taşıyacak. Tören, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından 23. Johannes'in onuruna düzenlenen, 8-10 Aralık 2000 tarihleri arasında yapılan kutlamalar çerçevesinde gerçektirildi.

Ölçek Sokak'ın adının Papa Roncalli Sokağı olarak değiştirildiği 10 Aralık 2000 tarihinde yapılan tören. Rum Ortodoks Patriği Bartolomeos, Kardinal Paul Poupard, Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül, eski Çevre Bakanı İmren Aykut, Ermeni Patriği Mesrop Mutafyan.

Monsenyör Roncalli'nin kaldığı ve bugün Papalık Büyükelçiliği olarak hizmet veren bina, Monsenyör Hilléreau tarafından 1840 yılında, yeşil tepeleriyle bir mesire yeri olan, merkezden uzaktaki ıssız bir bölgede inşa ettirildi. Küçük Taksim'in ötesinde yer alan, o zamanki adı İcadiye olan bu bölge, 1860 civarında, burada bir birahane işleten Giovanni Battista Pancaldi'nin adından ötürü "Pangaltı" adını aldı. 1842 yılında Monsenyör Hilléreau, kentin bu bölgesinde, eski Ermeni mezarlığının tam karşısında ve Surp Agop Hastanesi'yle bugünkü Düşkünler Evi'nin hemen hemen ortasında yer alan 2 bin piklik[1] bir araziyi, 40 bin kuruş karşılığında satın aldı. İşte bu arazide, 1845 yılında yeni Saint-Esprit Kilisesi'nin ve kiliseye bağlı papaz evinin inşaatını başlattı. Monsenyör Hilléreau, bu ilk arazinin ardından, 11.128 piklik başka bir araziyi, 123.685 kuruş bedelle satın aldı. 1849'da, bu yeni arazinin kuzey köşesinde, Cedidiye ve Cebel (Cebel Topu Sokak) sokaklarının kesiştiği noktada, 232.610 kuruşa taş bir ev yaptırdı (bugünkü Vatikan Temsilciliği). Bina, 1854'ten 1857'e kadar, Louis Nicod adında birine kiralandı.

Monsenyör Hilléreau, Saint-Esprit Kilisesi'nin inşaatı sırasında, papanın gayri resmi temsilciliğini de aynı semte kurmaya karar vermişti. Bu amaçla kilisenin önüne, Pangaltı Caddesi'ne (Cumhuriyet Caddesi), piskoposluk sarayı, kanonlarya ve papaz okulu olarak kullanılmak üzere büyük bir bina diktirdi. Öte yandan, Pera'daki Sainte-Trinité Kilisesi'nin ek binası olan kendi konutu da, artık gereksinimleri karşılayamaz olmuştu.

1846'da Monsenyör Hilléreau, Saint-Esprit Katedrali'nin yakınlarına yerleşti; daha önce de belirtildiği gibi, o dönemde Katedral eski kiliselerin bulunduğu kent merkezinden uzaktaydı. Üstelik kışın yollar kullanılmaz hale geliyordu; yazınsa, papanın temsilcisinin yeni konutunu ziyaret etmek "son derece sıcak" bir işti.

Üstte: Papa Roncalli'nin evi.

Karşı sayfa: Evin dahili görünümleri.

Altta: Aynı evin önünde 1913'te yapılan bir tören.

Sonuç olarak, Monsenyör Hillereau'nun müritlerinden bu kadar uzakta olmasına herkes sızlanıyordu. Bu şikâyetlerin sonucunda, Propaganda Birliği, naipten Pera'ya dönmesini rica etti. O da kendisinden istenileni yaparak, 1855'te ölmesinden birkaç ay önce, 1854 yılında açılan Saint-Nom-de-Jésus Kilisesi'nin yakınındaki yeni konuta yerleşti. Pangaltı'daki bina, Aziz Vincent de Paul tarikatının rahibelerine kiralandı; Galata'daki yatılı okullarını buraya taşıdılar (14 Nisan 1855); bir yıl sonra da binayı Notre-Dame de Sion rahibelerine bıraktılar.

5 Haziran 1870 tarihinde çıkan ve Pera'nın yarısını harap eden yangın sırasında, Saint-Jean Chrysostome Kilisesi ile, papanın gayri resmi temsilcisi Monsenyör Pluym'ün bitişikteki evi de kül oldu. Beklenmedik bir anda evsiz kalan Monsenyör Pluym, 1849 yılında Monsenyör Hillereau tarafından yaptırılmış olan taş eve yerleşmeye karar verdi. Böylece 1870'ten itibaren bina, papalığın gayri resmi temsilcilik heyetinin merkezi haline geldi ve bu 1960'da, Vatikan ve Türkiye'nin karşılıklı olarak resmi diplomatik temsilcilikler kurmaya karar vermesine kadar sürdü. Geçici papalık elçiliğine atanan Monsenyör Francesco Lardone Ankara'ya yerleşti; Türkiye'nin Vatikan'daki ilk elçisi olan M. Nureddin Vergin de, 11 Nisan 1960'ta Papa 23. Johannes'e güven mektubunu sundu.

Cedidiye Sokağı, daha sonraki adıyla Ölçek Sokak, şimdiki adıyla Papa Roncalli Sokağı 67 numarada bulunan papalık heyetinin binası, Monsenyör Rotelli'nin vekilliği sırasında büyütüldü. Monsenyör Rotelli, 21 Eylül 1886 tarihli mektubuyla, Pera VI. Belediye Dairesi Başkanı olan Blak Bey'den, konutuna yeni bir kanat eklemek için izin istiyordu.

Geleceğin Papa 23. Johannes'i olan Monsenyör Roncalli, 5 Ocak 1935'te Boğaziçi kıyılarına geliyordu: 23 Aralık 1944'e kadar da orada kalacaktı. Altmış yaşına girmesi nedeniyle kendisine yüklü bir miktar para verildi; o da bunun büyük bir bölümünü, son olarak Monsenyör Rotelli zamanında elden geçmiş olan Papalık Temsilciliği binasının onarımında kullandı. Monsenyör

Roncalli tarafından gerçekleştirilen bu restorasyona, temsilcilikte yaşadığı günlere ilişkin anı plaketinde de yer verilmiştir.[2] Plaketin üzerindeki yazının Latinceden çevirisi şöyledir:

Kutlu 23. Johannes adıyla
Şu anda Katolik kilisesini yöneten
Melek ruhlu Joseph Roncalli
1935'in başından
1944'ün sonuna dek
Türkiye'de papalığı temsil ettiği
On yıl boyunca
Bu binada yaşadı ve masraflarını
kendi cebinden karşılayarak
binayı yeniletti
Onu yüksek erdemiyle yüceltti
Dindar, ihtiyatlı, sevecendi,
Hem kilise içinde,
hem de kilise dışında,
Sözleri ve girişimleriyle
kutsal din ateşini körükledi.
Papalığın şanını yükseltti.
Böyle önemli bir anıyı korumak için
Bu taş buraya konuldu
Yıl 1960

Papa Roncalli'nin Türk halkına duyduğu dostluk nasıl sınırları aştıysa, Türk halkının bu papaya duyduğu dostluk da zamanı aşmıştır. Papa Roncalli'nin kilise tarafından kutsal kişi ilan edilmesi sırasında hazır bulunan Kültür Bakanı İstemihan Talay ve eski Çevre Bakanı, Papa 23. Johannes onuruna yapılan kutlamaları düzenleyen komitenin başkanı İmren Aykut nezdinde Türk halkı, Papa Roncalli'ye duyduğu dostluğu göstermiştir; bu dostluğu anılmak üzere yayımlanan çok dilli kitap ile Kardinal Paul Poupard'ın katılımıyla aralık ayı başında yapılan kutlamalar da, gene bu dostluğun işaretleridir. Ölçek Sokak'ın adının değişmesi, bu kültürel etkinliklerin can alıcı noktasını oluşturmuştur.

Papa Roncalli'nin yaşadığı sokak, bundan böyle onun adını taşıyacak. Bu açık işaret, 23. Johannes'in çok önem verdiği, Türk geleneğinde de derinlere kök salmış olan "evrensel kardeşlik" mantığında yankısını bulan bu karşılıklı dostluğun anısı ve anlamlı tanığı olarak yaşayacaktır.

1 Mimar piki 75.8 cm'dir.

2 Papa 23. Johannes'in İstanbul'da kaldığı on yıl ve plaketin yerine konuluş öyküsü için bkz. Rinaldo Marmara, "'Türk Dostu' Olarak Tanınan Papa 23. Johannes Aziz İlan Ediliyor", *Toplumsal Tarih*, no. 80 (Ağustos 2000).

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

"Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması" ödül töreni 14 Aralık 2000 Perşembe günü, Yıldız Sarayı Dış Karakol Binası'nda yapıldı. Derece ve mansiyon alan öğrencilerin, seçici kurulun, Tarih Vakfı personelinin, basın mensuplarının ve diğer davetlilerin katıldığı törenin ayrıntılarını sizlerle paylaşmak istiyoruz.

Ödül töreni Osman Köker'in açılış konuşmasıyla başladı. *Toplumsal Tarih* dergisi Yayın Koordinatörü Osman Köker, yarışma fikrinin nasıl oluştuğuna özetle değinerek, ödül törenine gelinceye değin geçen zamanı ve yarışma organizasyonundaki önemli adımları anlattı. Kazanan arkadaşlara verilen "Gordion düğümü"nü temsil eden ödüllerin, genç tarihçilere önlerinde çözmeleri gereken daha çok düğüm olduğunu anlatabilmek için özel olarak seçildiğini söyleyen Osman Köker, yarışmaya katılan tüm öğrencileri kutlayarak konuşmasını bitirdi. Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier ise 1998'de gerçekleştirilen "Liseli Gençlerin Gözüyle Cumhuriyetimiz, Yerel Tarih Yarışması"ndan "Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması"na Tarih Vakfı'nın bu alandaki deneyimlerini aktaran konuşmasında, diğer ülkelerdeki yerel tarih yazımı yarışmalarına da değindi ve tarih yazımının artık çok daha genç yaşlarda başlatıldığını vurguladı. Seçici kurulu temsilen söz alan Mete Tunçay ise yaptığı kısa konuşmada, derece alanlar kadar almayan öğrencilerin de kendileri için aziz olduğunu, öğrencilerin makalelerini tamamlamış ve bu deneyimi edinmiş olmalarının yarışmanın en önemli amacı olduğunu vurguladı.

Birincilik ödülünü almaya hak kazanan Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü öğrencisi Ömer Turan'ın ödülünü veren Necdet Sakaoğlu ödülü sahibine verdikten sonra "Bu ödülü almakla artık resmen tarihçi oldunuz. Geri dönüşünüz yok. Bundan sonra da araştırmak ve yazmak zorundasınız" dedi. Ömer Turan seçici kurulda yer alan isimlerin yarışmaya başvurmak konusunda kendisine önemli teşvik edici güç oluşturduğunu söyleyerek herkese teşekkür etti. "1957 Fethiye Depremi" başlıklı çalışmasıyla ikinciliğe hak kazanan Servet Yanatma'ya ödülünü Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Selçuk Esenbel verdi. Üçüncülük ödülünü Melissa Bilal'e Zafer Toprak, dördüncülük ödülünü Asiye Yılmaz'a Hülya Balcı, beşincilik ödülünü de Salih Budakoğlu'na Edhem Eldem verdi. Öğrenciler yaptıkları kısa konuşmalarda araştırma ve yazma safhalarında edindikleri deneyimlerin kendileri için en büyük

Yarışma birincisi Ömer Turan, ödülünü Necdet Sakaoğlu'ndan alırken.
Fotoğraf: Vural Yazıcıoğlu

ödül olduğunu söylediler. Öğrencilerin pek çoğunun sözleşmiş gibi, yarışmaya başvururken kaleme aldıkları bir makalenin Prof. Dr. Mete Tunçay tarafından okunacağını bilmenin kendileri için işin en heyecanlı yanını oluşturduğunu söylemesi, Mete Tunçay'ı utandırırken, davetlileri gülümsetti. Meğer pek çok arkadaş için yarışmanın en önemli özelliği makalelerinin Mete Tunçay tarafından okunacak olmasıymış. Bu bağlamda bir sonraki yıl da düzenlemeyi düşündüğümüz yarışmanın seçici kurulunda Mete Tunçay'ın yeri bizler için kesinleşmiş oldu! Mansiyon almaya hak kazanan arkadaşların da ödüllerini almasıyla tören, fotoğraf çekimleriyle son buldu.

Öğrencilerin ödül olarak kazandığı Tarih Vakfı yayınlarından 50 milyon liralık kitap, *Toplumsal Tarih* aboneliği ve ilk üç dereceyi alanların hak kazandığı para ödüllerinin yanında bazı yayınevleri de genç tarihçilerin kitaplıklarına katkıda bulundular. Adam Yayıncılık, Aras Yayıncılık, Bağlam Yayıncılık, Metis Yayınevi ve Oğlak Yayınları kendi yayınlarından seçtikleri genellikle tarih konulu kitapları öğrencilere hediye ederek törene ayrı bir renk kattı. Scrikss de öğrencilere kalem takımı hediye etti. Tüm bu hediyeler için öğrenciler adına ilgililere teşekkür ederiz.

Ödül töreninin organizasyonu sırasında bizlere yardımcı olan arkadaşlara da ayrıca teşekkür etmek istiyoruz. Mimarlar Odası İstanbul Şubesi yönetimi ve çalışanlarına, törenden önce müthiş bir koşuşturmaca içinde bizlere yardımcı olan Tarih Vakfı personeline ve özellikle törenden sonra sunulan zengin ikramın yaratıcısı Tarih Vakfı Yayınlar Bölümü Reklam ve Tanıtım Koordinatörü Füsun Kiper'e teşekkür ederiz. Füsun Kiper, törenden önce bir akademisyen titizliğiyle çalışarak hazırladığı masaların düzeni, ikramın kusursuzluğu ve davetlilerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için küçük kâğıtlara çizdiği organizasyon şemaları ve gönüllü desteğiyle hep hatırlanacak.

Önümüzdeki yılın yarışmasını düzenleyebilmek için sponsor arayışımız halen devam ediyor. Törende görüştüğümüz derece alan ve almayan arkadaşların bir sonraki yılın konularını şimdiden belirlemiş ve hatta araştırmaya başlamış olmaları bizler için iyi bir motivasyon kaynağı.

14 Aralık'ta yapılan ödül töreninde yarışmada derece alan öğrenciler, seçici kurul ve yarışma sekreteryasıyla birlikte. Ön sıra: Servet Yanatma (ikinci), Çağla Cenker (kardeşi Işıl Cerem Cenker adına mansiyon ödülünü teslim aldı), Salih Budakoğlu (beşinci), Murat Koraltürk (yarışma sekreteryası), Eray Alaca (mansiyon), Asiye Yılmaz (dördüncü), Melissa Bilal (üçüncü).
Zafer Toprak (seçici kurul), Müsemma Sabancıoğlu (yarışma sekreteryası), Osman Köker (yayın koordinatörü), Ömer Turan (birinci), Mete Tunçay (seçici kurul), Necdet Sakaoğlu (seçici kurul), Hülya Balcı (yarışma sekreteryası), Edhem Eldem (seçici kurul), Yasemin Nazlıkoğlu (mansiyon), Yavuz Selim Karakışla (yarışma sekreteryası).
Fotoğraf: Vural Yazıcıoğlu.

Son olarak mart ayından beri devam eden yarışmada emeği geçen herkese, seçici kurul görevini üstlenen *Toplumsal Tarih* dergisi danışma kurulu üyelerine, yarışma sekreteryasına, yarışmanın ana destekçiliğini üstlenen İxir'e ve hepsinden önemlisi öğrencilere teşekkür ederiz.

K İ T A B İ Y A T

Bunalım Dönemleri Dışında Osmanlı Toplumunun "İşleyiş"i

KEREM ÜNÜVAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. Yüzyıllar), der.: François Georgeon-Paul Dumont, çev.: Maide Selen, İletişim Yay., İstanbul, 2000, 423 s.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal hayatın çeşitli veçhelerini ortaya koyan pek çok telif ya da çeviri eser okuyucuların dikkatine sunulmakta. Özellikle son birkaç yıldır, daha kapsamlı ve daha çeşitli esere ulaşmak mümkün. Geçtiğimiz günlerde İletişim Yayınları tarafından yayımlanan ve kısa zamanda ikinci baskısı yapılan *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak* adlı eser, bahsedilen önemli çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilir.

Kamusal alanın tanımlanması ile ilgili tartışmaların etkili olduğu bir dönemde imparatorluktaki toplumsallık biçimlerinin ve ilişkilerin bu bağlamda değerlendirilmesi oldukça önemli bir nokta. François Georgeon ve Paul Dumont tarafından derlenen kitap, farklı toplumsallık biçimlerinin (çocuk oyunlarındaki imge/dil ya da Selanik'te *Hêrmes* gazetesi tarafından yürütülen kenti Batılılaştırma mücadelesi gibi spesifik örneklerle) altını çizen ve imparatorluğun "sakin" günlerindeki hayatı anlamaya yardımcı olan makalelerden oluşuyor. Georgeon tarafından makaleler üzerine yapılan uzun değerlendirme, hem kitap hakkında hem de kitabın ortaya çıkışındaki saikler hakkında okuyuculara yabana atılmaz ipuçları sunuyor.

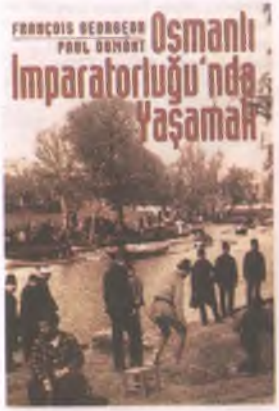

Georgeon hazırlanan bu çalışmanın, Fransa'daki Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi tarafından biçimlendirilen bir Teşvik Çalışması'nın ve Sosyal Bilimler Yüksekokulu'nda, 1993-94 öğretim yılında "Osmanlı'da ve Osmanlı Sonrasında İletişim" konusunda sunulan bir dizi bildirinin sonucu olduğunu belirtiyor. Toplumsallık kavramını araştırmakla başlayan tartışma, imparatorluğun içerdiği farklı toplumsallıklar ve ilişkilerin varlığı nedeniyle oldukça farklı ve spesifik örneklerin beslediği bir hal almış.

Toplumsallık biçimleri aslında her makalede farklı bir yüzü tasvir ederken, diğer toplumsallık biçimlerini ve ilişkilerini ister istemez kendi eksenine katmış. Alexandra Yerolympos tarafından kaleme alınan ve 19. yüzyıl sonunda Selenik'teki kentlilik bilincini tartışan yazı en güzel örneklerden birisi. *Hêrmes-Phare de la Macédoine*, Selanik'te 1875-1895 yılları arasında yayımlanan gazetelerden birisi. Gazeteye kimliğini veren, batılı bir kentin nasıl olması gerektiği hakkında yürüttüğü tartışmalar, belediyecilik anlayışının oluşması konusunda hazırladığı kampanyalar, cemaatlerarası ilişkileri hep bu kentlilik mantığına uygun olarak değerlendirmesi... Alexandra Yerolympos bu araştırmayı kaleme alırken kentin yayın hayatını (arşivlerin durumu dahil), cemaatlerin okuma alışkanlıklarını, bir gazetenin kentin toplumsallık bilinci üzerindeki etkisini ve mobilizasyon gücünü yazısına taşımayı başardığı için, yalnızca *Hêrmes*'i değil, Selanik'teki toplumsallık biçimlerini de tartışma olanağı bulmuş. Öte yandan Hans-Lukas Kieser'in Urfa'da 1897-1922 yılları arasında faaliyet gösteren bir misyoner hastanesi hakkındaki yazısı da oldukça ilginç. Bir grup İsviçreli Protestan tarafından, çok büyük güçlüklerin ortasında, kentin farklı cemaatlerini bir misyoner hastanesi çevresinde "birlikte yaşatma" girişimini anlatıyor Kieser'in yazısı. 1915'te olan bitenin niçin "sözde" olmadığının, kentteki hassasiyetin Ermeni bir eczacıya güveni bile nasıl bertaraf ettiğinin, hastane korkusunun ve bir kentte "...her şey, savaşın korkunç katliamlara dönüşecek şekilde yozlaşacağının" işaretlerini nasıl verir, işte bunların hikâyesini anlatan bir yazı. Kitabın sunuşunda

Georgeon'un belirttiği gibi "Osmanlı toplumunun bunalım dönemlerinin dışında kalan 'işleyiş'ini daha iyi görme fırsatı sunan yazılar" bazen bunalım dönemlerinde nelerin farklılaştığının altını çizmektedir.

Kitapta, İstanbul'da imparatorluktan cumhuriyete ramazanların hikâyesini (F. Georgeon'un yazısı. Kendisi bu yazıyı iki yıl önce Ankara'da düzenlenen "Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış" Uluslararası Kongresi'ne sunmuştu), sokaklarda esnaftan aldıklarıyla geçinen ve hamamların külhanlarında yatmaları nedeniyle unvanlarını buradan alan külhanbeylerini (Server Tanilli) ve Nakşibendiyye tarikatının toplumsallığını (Thierry Zarcone) okuyabilirsiniz. Belki de İzmir'de "Batılılaşan" bir Yahudi ailesinin serüveni ilginizi çeker (Henri Nahum) ya da birlikte yaşayan etnik-dini cemaatlerin bir şehrin coğrafyasına nasıl dağıldığını, gündüz her yerde birlikte yaşanan hayatın gece olunca nasıl bölündüğünü okumak istersiniz (Marie-Carmen Smyrnelis). Osmanlı toplumsal düzeni, sınıf yapısı ve sınıfların rolleri Osmanlı tarihçiliğinin vazgeçilmezleridir. Ortodoks Marksizmin çizgisel mantığına hitap eden şemalardan, Weberyan sınıf tahlillerine uzanan bir dizi modelin uygulandığı Osmanlı toplumunun "sınıf"landırılması tartışmaları da mevcut. Meropi Anastassiadou ise 19. yüzyıl sonunda Selanik'teki spor kulüpleri ve sporcu seçkinler hakkındaki yazısında akıllara Simmelvari bir burjuvazi tanımı getiriyor. Elbette kendisi böyle bir tartışmaya girmiyor. Burada sadece akla gelenden bahsetmekte fayda var. Selanik'te 1895-1902 yılları arasında kurulan spor kulüpleri belirli bir seçkinler grubuna hizmet etmekle birlikte, kent hayatına sportif etkinliklerin eklemlendiği bir sürece yol açıyor. Halk bisiklet yarışlarını ilgiyle takip ediyor. Tabii futbol her dönemin favorisi. Özellikle bisiklet konusunda sıkı feminist tepkiler ortaya çı-

Bir kahvehane.

kıyor. Kadınlar için tenis gibi "daha şık ve oynayana asalet katan" sporlar önerilirken, kadınların bisiklete binmek konusunda sürdürdükleri tartışma dikkate değer. Anastassiadou'nun yazısını Simmelvari bir okumaya denk düşüren de bu nokta: Seçkinlerin yalnızca kendilerine has kılmadıkları, kamusal hayatta arzı endam eyledikleri yeni bir iletişim, müdahale, kabul edilme beklentisi. Toplumsallığa daha içerden ama yüzeysel bir müdahale. Bunlar elbette başka bir tartımanın konusu.

Çocuk tarihi konusunda Philippe Ariès'in 1960 yılında yayımlanan öncü çalışmasının ardından çocukluk, çocuk oyunları, çocukların sanıldığı

Sébah ve Joaillier'in bir fotoğrafında ayakkabıcılar.

kadar güçsüz ve etkisiz bir kategori olmadığı tartışmaları tarih çalışmalarında önem kazandı. Bu konu Anahide Ter Minassian tarafından Doğu Anadolu'da çocukların, cinsel rollerin tanımlandığı, toplumsal ve siyasal düzenin içselleştirildiği oyunlar üzerinden tartışılıyor. Oyunlarda iktidar rollerinin tanımlanması, hicvin kullanımı ve hayatın tasviri, çocukların-gençlerin hayatı kavramada ve onu yansıtmada ne derece başarılı olduklarını gösteriyor.

Toplumsallık biçimleri ve cemaatlerarası ilişkiler söz konusu olduğunda saf anlamıyla mekânları ihmal etmek söz konusu olamayacağı için, Osmanlı toplumunda hanların rolü Işık Tamdoğan-Abel'in yazısında ele alınıyor. Handa konaklamak, hanın misafirleri/yabancıları, hanın ticareti, pazarlığı içermesinin yanı sıra mekân olarak insanlara sunduğu ortaklaşmalar, ibadet ve "konforsuzluk". Mekân ziyareti Yunan toplumu özelinde Maria Couroucli tarafından anlatılmakta. Ziyaretin amacı, misafirlik, yabancı olmak ya da evin kutsalına dahil ve dokunulmaz olmak, ikram... ve bir ziyaretin/misafirliğin dili. Konuşmak, iletişim, kelimeler, vurgular, tanımlamalar, en önemlisi anlaşabilmek. Bernard Lory 19. yüzyılda Osmanlı Balkanlarındaki çokdilliliği ve Türkçenin sınırlarını tartışırken; Johann Strauss, Osmanlıca ile yürütülen kibar ve bilimsel tartışmaları, Fransızcanın imparatorluk elitinin yeni iletişim aracı oluşu sürecini anlatmaktadır. "Sözgelimi, İzmir Yahudileri için Fransızca öğrenme -Evrensel İsrail Birliği'nin dolaylı yoldan açtığı okullarda-, bir yandan cemaat içinde, kuşaklar ve cinsler arasında yeni ayrılıklar yaratırken, öte yandan dışa açılmaya ve dış dünyayla temasta genişleyen olanakları ilade eder".

Böyle bir kitabı değerlendiren ya da tanıtan bir yazı, genelde iki şekilde kaleme alınır. Bunlardan biri kitaptaki bütün makaleler hakkında kısa özetler sunmak ve sonra lafı toparlamaktır. Diğeri yeri geldiğinde bazı makalelere değinen ama aslında kitabın geneli hakkında konuşan yazılardır. Georgeon ve Dumont tarafından derlenen bu kitapta ise, kitap hakkında yazı yazanın eli kolu bağlıdır, çünkü kitabın başında makaleler hakkında Georgeon'un kaleme aldığı toparlayıcı bir sunuş yazısı vardır. Makaleler ise özgün örnekler üzerinden hikâyenin farklı taraflarını detaylandırmaktadır. Dolayısıyla kitabın geneli hakkında konuşup yeri geldiğinde makalelerden örnekler vermek eğreti duracaktı. En iyisi kitabın hikâyesine kulak vermektir.

NOT DEFTERİ

"Ortaçağda Anadolu" Gezileri

Tarih Vakfı yeni yılda "Ortaçağda Anadolu" başlığıyla bir dizi gezi düzenliyor. 27-28 Ocak 2001'de düzenlenecek ilk gezinin durakları İznik, Bilecik, Söğüt ve Mudurnu. "Osmanlı Kültür Mirası: Kuruluş" temasıyla organize edilen gezide akademik liderliği Nuri Akbayar yapacak. Antakya, Halep ve Antep'e düzenlenen ikinci gezinin tarihiyse 25-28 Ocak. Prof. Dr. Mahmut Hretani'nin akademik liderliğinde gerçekleşecek gezinin teması "Su, Sınır ve Kültür: Doğu-Akdeniz". 14-18 Şubat'ta gerçekleşecek gezinin rotasında Kayseri, Kapadokya, Konya ve Alanya var. Bu gezide akademik liderliği Prof. Dr. Haşim Karpuz yapacak. Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa'ya düzenlenen geziyse 24-25 Şubat tarihlerinde yine Nuri Akbayar'ın akademik liderliğinde gerçekleşecek.

24-28 Şubat tarihlerinde ise Nedim Gürsel'le Venedik gezisi düzenlenecek. Gezi "Karnavalda 'Resimli Dünya'nın İzinde Venedik" başlığını taşıyor.

Geziler hakkında ayrıntılı bilgi Tarih Vakfı Seminerler ve Kültür Turizmi biriminden alınabilir (Tel.: 0212 233 21 61).

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 10.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 20.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: ☐☐☐☐ ☐☐☐☐ ☐☐☐☐ ☐☐☐☐
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

AYLIK KİTAP VE
ELEŞTİRİ DERGİSİ
SAYI: 37

virgül,

Dengbej ve govendler
Ayşe Tütüncü

Opera Tarihi
Cevat Yıldırım

Enis Batur
Orhan Koçak

Beşir Ayvazoğlu
Vivet Kanetti

Reytingsiz Sohbetler
Rıfat N. Bali

No Logo
Demet Tığın

Mitolojiler Sözlüğü
Ulus Baker

Gore Vidal'in Yaradılış'ı
Tansu Açık

Coşkun Aral
Feza Kürkçüoğlu

HER AN İNTERNETTE HER AY BAYİLERDE

Pusula Yayıncılık ve iletişim Ltd. Büyükparmakkapı sok. 1/2 80060 Beyoğlu/İSTANBUL
Tel: 212.252 42 80 • Fax: 212.293 15 44 • e-posta: pusula@pusula.com • web: www.pusula.com

Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul

Topograf mühendis Jacques Pervititch tarafından Türkiye Sigortacılar Daire-i

Merkeziyesi için çizilen 208 adet İstanbul haritası, "Jacques Pervititch, Sigorta Haritalarında İstanbul" kitabında toplandı. Üsküdar, Kadıköy ve tarihi yarımadanın tamamını gösteren haritalar 1922-1945 arasında çizildi. İstanbul tarihi araştırmaları için, önemli verileri barındıran bu haritaların biraraya getirilmesiyle, İstanbul tarihiyle ilgilenen hemen herkesin kullanabileceği bir kaynak kitap oluşturuldu. Bu kitap, mimarlar ve şehir bölge planlamacıları tarafından sıkça kullanılan Pervititch haritalarının çok daha geniş bir alanda duyulmasını sağlayacak

Büyük boy tamamen renkli kuşe kâğıda basılan bu kitap 334 sayfa

ISBN 975-7306-73-8

TARİH VAKFI

Satış ve Pazarlama: Tarih Vakfı, Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0212 233 21 70 - 233 21 61 Fax: 0212 233 32 90
www.tarihvakfi.org.tr E-mail: mycgin@tarihvakfi.org.tr

ŞUBAT 2001

TOPLUMSAL TARİH

86

enizlerin
essamı:
yvazovski

smanlı
hra Postaları:
rf ile Mazruf

thiye Depremi
957)

rtuluş Savaşı'nda
oğla:
enteşeliler Müdafaa-i
tan Cemiyeti

Mısır Notları:
Sfenks'in
Kuyruğu Var

Tulumbacı
Destanları

Basına Kur'an Yasağı

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz. Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz. Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.
Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti
Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz. Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz. Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.
Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti
Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz. Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz. Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.
Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti
Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz. Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz. Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.
Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti
Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz. Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz. Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.
Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti
Başka bir arzunuz?

Biriktiren Hesap

Garanti'den geleceğiniz için kârlı bir yatırım hesabı: Biriktiren Hesap. Dolar veya mark. Diyelim ki her ay bir kenara 100 dolar koyup biriktiriyorsunuz. Üç sene sonra 3600 dolar biriktirmiş olursunuz. Ama aynı 100 doları Biriktiren Hesaba yatırırsanız, üç sene sonunda 4079 dolarınız olur. Kısacası, 500 dolara yakın fazladan birikmiş olur. Daha fazla yatırırsanız, daha fazla birikmiş olur. Nasıl, kârlı değil mi? Ödemelerinizi kredi kartınızla veya otomatik ödemeyle yapabilirsiniz. Hatta ödemelerinizi düzenli yaparsanız ücretsiz hayat sigortanız bile olur.
Bilgi için: Şubeler, 444 0 333, www.garanti.com.tr

Garanti
Başka bir arzunuz?

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

19 Ocak akşamı, deniz tablolarına hayran olduğum İvan Konstantinoviç Ayvazovski'nin resim sergisinin açılışındaydım. "Kızıldeniz'den Geçiş" tablosunu incelerken yanı başımdaki bir çift tablonun sergilenmek üzere nereden temin edildiğine dair notu okuduktan sonra hayret içinde birbirine sordu: "Ermeni Patrikhanesi'nden alınmış! Orada da mı varmış tabloları?" Anlaşılan, Ayvazovski'nin Ermeni asıllı olduğu, ilki 1945'te 28 yaşındayken olmak üzere İstanbul'a sekiz kez geldiği bilinmiyor, uzun süre İstanbul'da kalmış birisi olarak bağlı olduğu kiliseye tablosunu hediye edecek veya kilisenin kendisine tablo ısmarlayabileceği bir ilişkide olabileceği tahmin edilemiyordu. Oysa, sergi öncesi Ayvazovski hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için internette bir arama yaptığımda bazı Ermeni sitelerinde sanatçıya "Ermeni Ressamlar" arasında büyük bir yer ayrıldığını fark etmiştim. Hatta bu sitelerin bazılarında sanatçının adı Hovhannes Aivazian (Ayvazyan) olarak geçiyordu. Hovhannes, İvan'ın Ermeniler arasındaki karşılığıydı (Jean, Johannes vb de bir Hıristiyan azizinden gelen aynı ismin başka dillerdeki karşıkları olmalı). Ayvazyan soyadını bir dönem dedeleri kullanmış ve kendisi de bazı tablolarına Ermeni alfabesiyle "H. Ayvazyan" şeklinde imza atmıştı. Bu sitelerde Ayvazovski'nin özellikle 1895 Ermeni olayları karşısında tepkisine dair bilgiler de veriliyor, hatta sitelerden birinde sanatçının üzerinde çalışırken beyin kanaması geçirerek yaşamını yitirdiği son tablosu "Patlayan Gemi"de resmedilen geminin bir Türk gemisi olmasına bazı anlamlar yükleniyordu.

Sorun sadece sergideki bu olayda değil. 17 Ağustos depreminde toplanan yardımlarla ilgili bir yazıda Ermeni Patriği'nin bölgeyi ziyaret ederek birkaç yerde depremzedelere battaniye vb dağıtması yurtdışından gelen yardımlar arasında sayılıyordu. Görülüyor ki, farklı dünyalarda yaşıyoruz ve toplumuzdaki diğer kültürlere karşı gün geçtikçe cahilleşiyoruz. *Toplumsal Tarih*'te, bir arada yaşadığımız farklı kültürlerin, Ermenilerin, Rumların, Yahudilerin tarihlerine de ışık tutan yazıların yer almasının önemli bir boşluğu doldurmaya hizmet ettiğini düşünüyorum.

Geçen sayımızda yer alan Doğu Karadeniz'le ilgili yazılarımız, özellikle de Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanı Prof. Dr. Cengiz Eruzun'la yaptığımız söyleşi büyük ilgi topladı. Bölgedeki yerel basında yankı bulan söyleşi, Karadeniz'i konu edinen birçok internet sitesine de yerleşti.

Bu arada aldığımız eleştirileri de aktaralım. Ordunun Fatsa ilçesindeki Gaga gölü ve Bolaman Konağı'na ait iki fotoğraftan sonra koyduğumuz üçüncü fotoğrafı "Yine Fatsa civarında Yasun Kilisesi" ifadesiyle tanıtmıştık (s. 31). Tarih Vakfı Kurum İçi Planlama ve Eşgüdüm Sorumlusu Özgür Dirim Özkan arkadaşımızdan bu bilginin yanlış olduğuna, Yasun Kilisesi'nin Fatsa'ya 40-45 km, Perşembe'ye 10-15 km mesafede bulunduğuna dair bir eleştiri aldık. Mesafeler geçen yaz yaptığımız gezi sırasında aklımızda farklı kaldığı için "Fatsamerkezli" bir ifade kullanmış olabiliriz. Özkan'a katkısı için teşekkür ediyoruz.

Geçen sayı bize ulaşan eleştirilerin büyük bölümü ise "Ali Hikmet Paşa'nın Günlüklerinden Milli Mücadeleye Bakış" adlı makalede kullandığımız bir fotoğrafa ilişkindi. Eleştiriyi ve yanıtını fotoğrafla birlikte vermenin daha anlaşılır olacağı düşüncesiyle o konudaki eleştirilerden birini 64. sayfamızdaki Not Defteri'ne koyduk.

Gelecek ay buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

İvan Konstantinoviç Ayvazovski, "İstanbul". *Gianni Caffiero-İvan Samarine,* Denizler, Şehirler ve Düşler: İvan Aivazovsky'nin Resimleri, *Alexandria Press ve Kültür Yayınları İş Türk Ltd. Şti., 2000.*

Aylık Dergi
Şubat 2001 Sayı: 86 Cilt: 15
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Zeynep Doğukan
Abone
Meltem Yeğin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Birsay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 10.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 20.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 12.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Abone Servisi tel: (212) 233 21 61/30
faks: (212) 234 32 90.

Külhanbey-Tulumbacı Destanları 4
Mehmet Ergün, külhanbey-tulumbacı çevresinde yaygın olan ve dinleyiciler üzerinde büyük etki bırakan destanları tanıtırken, bu kesim hakkında ilginç bilgiler sunuyor.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara Esir Düşen Muhittin Dinçsoy'un Başından Geçenler 13
Esra Üstündağ Selamoğlu, Muhittin Dinçsoy'un Sarıkamış'ta Ruslara esir düşmesiyle başlayan ve savaşın bitiminde İstanbul'a gelmesiyle son bulan anılarını sunuyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 20
Cemil Koçak: Dönem Tarihi
Atilla Lök, Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Cemil Koçak'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

17 Şubat - 4 Mart 1923, İzmir 23
Türkiye İktisat Kongresi'nin Belgeleri
Murat Koraltürk, 78 yıl önce düzenlenen İzmir İktisat Kongresi hakkında bilgi veren yazısında bir kısmı daha önce Latin alfabesine aktarılmamış bazı belgeler sunuyor.

"Denizlerin Ressamı" 26
Ayvazovski'nin Hayatından Sayfalar
Gülsen Sevinç, 1874'te İstanbul'a gelerek bir süre kalmış ve birçok eser bırakmış olan Ermeni asıllı Rus ressam İvan Konstantinoviç Ayvazovski hakkında bilgi veriyor.

Ölümünden Yüz Yıl Sonra 29
Ayvazovski Yeniden İstanbul'da
Mehmet Üstünipek, geçtiğimiz ay İstanbul'da açılan "Denizler, Şehirler Düşler: Ölümünün Yüzüncü Yılında Aivazovsky Sergisi"ni değerlendiriyor.

Sfenks'in Kuyruğu Var... 32
Ayşen Anadol'un, kutsal bokböceğinden kuyruklu sfenklerine kadar Mısır gezisi notlarını.

EPHEMERA 36
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda kâğıttan yapılan ve kullanıldıktan sonra atılan su bardakları yer alıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 38

Yavuz Selim Karakışla, gazetelerde Kuran'dan ayetler ve hadis-i şerifler yayımlanmasını yasaklayan, Osmanlı Arşivi'nden 1904 ve 1921 tarihli iki belge aktarıyor.

41

Kuruluş ve Teşkilatlanma Çalışmaları

Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Mehmet Çanlı ve Ünal Türkeş, Kurtuluş Savaşı sırasında Muğla ve kazalarında faaliyette bulunan cemiyetin kuruluş ve örgütlenme sürecini inceliyor

Fethiye Depremi (1957) 52

Servet Yanatma'nın, Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda ikincilik ödülünü alan makalesi.

KİTABİYAT 61

Osmanlı Sahra Postaları: Zarf ile Mazruf

Müsemma Sabancıoğlu, Osmanlı Sahra Postaları: Filistin (1914-1918) Alexander Koleksiyonu *adlı kitabı inceleyen yazısında bir zarfın ilk bakışta fark edilenlerden çok daha fazla şeyler anlatabileceğini gösteriyor.*

NOT DEFTERİ 64

Derginin geçen sayısında yer alan bir fotoğraf hakkında bir eleştiri ve editörün yanıtı ile Adnan Menderes Üniversitesi Söke Meslek Yüksek Okulu'nun Söke Belediyesi'yle birlikte düzenlediği "Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu"nun duyurusu.

Külhanbey-Tulumbacı Destanları

MEHMET ERGÜN

Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı[1] örnekleri arasında destanların, alıcı üzerindeki etkileri ve söz konusu çevrenin bazı çizgilerini yansıtmaları açısından, özel bir yeri vardır. Altını çizdiğim öğelere Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatının öteki örneklerinde pek rastlanmaz. Bu tür örnekler içinde dinleyiciyi (alıcıyı) belirli bir ruhsal durumna sokan tek tür, destandır. Tanıkların, dinleyici kitlesine ilişkin anlattıkları da bunu doğruluyor. Söz gelimi Ahmet Rasim, "Destanlar" başlıklı yazısında şunları söylüyor:

> ... Bir defa kendi gözlerimle gördüm idi. Sanırım Üsküdar'da Selamsız taraflarında büyücek gazinomsu bir dükkânda saz şairlerinden biri *İskenderiyeli Bedi'nin Destanı*'nı okuyup çalıyordu. Şairin sazını, sözünü ağzı açık dinleyenlerden biri:
>
> İsmim Bedi'i idi
> yaşım yirm(i) altı
> Telef oldum geçtim
> destanımı kaldı
> Vâlidem de o gün
> mektup yolladı
> Bilmezdi bir evlâd(ı) gitmiş
> ne yane
>
> kıtasını dinler dinlemez ağlayıp boşandı.[2]

Daha sonra yaşamının belirli bir döneminde söz konusu ürünlerden kendisinin de etkilendiğini belirtir Ahmet Rasim:

> Hiç unutmam, gençliğime doğru gittiğim yani henüz saz şairleri seviyesinde bulunduğum zamanlarda yayımlanan *Yorgancı Sadık Destanı* bende zavallıyı vuran Hırvat'a karşı derin bir kin uyandırmıştı. Siz derinliğin derecesine bakın ki o kin hâlâ sürmektedir. *Mektepli Âlî'nin Destanı*'ndan da üzülmüştüm.[3]

Osman Cemal Kaygılı'nın *İstanbul'da Semaî Kahveleri ve Meydan Şairleri* adlı yapıtında söyledikleri de, Ahmet Rasim'inkilerle örtüşüyor:

> ...(bu destanlar) gâh hiddetler, tehevvürler, küfürler, naralar gâh ta ahlı-oflu göz yaşları içinde yıllarca okunup dinlenmiştir.[4]

Kaygılı, daha sonra bu destanların en ünlülerinden biri olan *Komiser Hüsamettin'in Destanı* için, "...uzun yıllar bütün semaî kahvelerinde gözyaşları içinde okunup çalınmıştı."[5] diye ekliyor.

Sermet Muhtar Alus ise, "Destanlar acıklı mevzulara temas eden, mersiye tarzında şeylerdi. Öyle ciğergâhtan doğmuş ve yürekten okunmuşları olurdu ki, işiten pala bıyıklı, saçlı sakallı dinleyiciler arasında göz yaşlarını silenler, hattâ hüngür hüngür ağlayanlar mı istersin?" diyerek[6] onlara katılıyor.

Yayımlanan destanların büyük bir alıcı, tüketici kitlesi bulması da bu gözlemleri, tanıklıkları doğruluyor. Meydan şairlerinden Üsküdarlı Vâsıf Hoca, kendisi gibi bir meydan şairi olan Âşık Râzi'nin, Hafız Fatma Hanım'ın ağzından Tulumbacı Altınbaş Mustafa için yazdığı destana ilişkin olarak şunları söylüyor:

> Râzi bu destanı bastırdı. 1000 nüsha yalnız Üsküdar'da bir günde, hatta birkaç saat içinde kapış kapış satıldı. Nüshasını 5 paraya alan 10 kuruşa bir başkasına sattı. Bunun üzerine 1000 nüsha daha basıldı onlar da tükendi. 10.000 nüsha basılsa gidecek.[7]

Üsküdarlı Vâsıf Hoca, Kabadayı Arap Süleyman Bey'in öldürülmesi üzerine yazdığı destan için de şu bilgileri veriyor:

Abdullah Biraderlerin bir fotoğrafında tulumbacılar.

Cinayet İstanbul'da bilhassa tulumbacılarla bahriyeliler arasında o kadar büyük bir teessür uyandırdı ki, devrin âdetince vak'a üzerine 28 kıt'alık bir destan yazıp bastırdım; beşbin nüsha kapışılarak tükendi, paranın bereketli zamanı, tanesi 5 paradan 5,5 altın getirdi, hayli dünyalıktır. O zamanlar İstanbul'da iki bin nüsha satılır gazete yoktu. Destanın derhal taklidi çıktı; rivayete göre iki, üç bin nüsha da o taklit baskı satılmış.[8]

Üsküdarlı Vâsıf Hoca'nın iki destanına ilişkin sözleri de bunlarla örtüşüyor:

Rıza'nın şehâdeti üzerine uzun bir destan yazmıştım, üç günde kapışılıp elimde bir tane kalmadı, okuyanlar hem ağlar, hem de katil kürde lânet ederlerdi.[9]

(Küpeli Beyoğlu) Hudud dışı edildikten sonra bencileyin gurebâdan bir Rum ahbâbım geldi, o zaman için büyük para, üç mecidiye vererek benden Küpeli Beyoğlu için bir destan istedi:
"-Bizim serserilerin hepsine satacağım, sayende biraz para kazanacağım" dedi. Destanı yazdım. Rum harfleri ile Türkçe olarak basıldı, ahbâbımın dediği gibi birkaç gün içinde satıldı tükendi.[10]

Öte yandan "Destancı Behçet" için de, "O devrin tulumbacılık âdetlerine uyarak bazı vak'alar üzerine pek güzel destanlar yazmıştır, cebinde zaman zaman biraz para gördü ise kaleminin hakkı destanlardan aldığı paradır" diyor.[11] Üsküdarlı Vâsıf Hoca'nın sözlerinden çıkan ve destana gösterdiği ilgiyi somutlayan bir sonuç var: Yakın çevresindekilerin "öldürülen" için "ısmarlama" destan yazdırmaları. Hendek Sandığı tulumbacılarından Trabzonlu Laz Dimitri'nin işlediği cinayete ilişkin şiiri nasıl yazdığını şöyle anlatır Vâsıf Hoca:

Hendek Sandığından bana geldiler, devrin âdetince bu cinayet üstüne katilin ağzından bir destan istediler ve bir altın yazı ücretini peşin verdiler.[12]

Yayımlanan destanların dolaşım hızına ilişkin bu bilgiler alıcı, tüketici kitlesine ilişkin tanıklıkları, gözlemleri doğruluyor. Vurgulanan ilgi yoğunluğu, destanların alıcıyı belirli bir ruhsal durumla sokluğunu kanıtlıyor. Öte yandan destanlar külhanbey-tulumbacı çevresinin çizgilerini yansıtan tek türdür. Diğer türlerde daha çok "aşk" konu edilirken, destanlarda toplumu etkileyen savaş, yangın, yer sarsıntısı, öldürme gibi olayların yanı sıra, daha çok ünlü külhanbey-tulumbacı tiplerinin serüvenleri konu edinilir. Dolayısıyla onlarda bu çevrelerin çizgilerini bulmak, yakalamak olasıdır. Ayrıca oluşturdukları ruhsal duruma bakarak da alıcı, tüketici kitlesine ilişkin saptamalarda bulunabiliriz. Altını çizdiğim nedenlerden ötürü Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı destanlarına, etkilerinin arttasarımında yatanı açığa çıkarmak ve külhanbey-tulumbacı çevresini tanımak açısından, yakından bakmakta yarar var.

HALK ŞİİRİNDE DESTAN

Destana ilişkin genel açıklamalara girmeye gerek görmüyorum. Çünkü bu yazıda Âşık Edebiyatının bozulmuş biçimi olarak, Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatında destan üzerinde duruyoruz. Dolayısıyla da halk şiirinde destan konusuna değinmek, amaçlanan hedef açısından yeterlidir.

Halk Şiirinde Türler adlı yapıtında Hikmet Dizdaroğlu, "Tür olarak destan, koşma tipine girer. Varsağı, semaî gibi, destanın yapısı da koşmanın aynıdır. Aralarındaki ayrım, dört noktada toplanır: Dörtlük sayısı, konu, anlatım (kompozisyon), ezgi." diyerek[13] belirttiği ayrım noktalarını irdeliyor:

1. Dörtlük sayısı bakımından: Koşmalarda dörtlük sayısı az olduğu halde, destanların uzunluğuna bir sınır çizilemez. Dörtlükler konunun özelliğine, şairin yaratma gücüne göre artar.[14]

2. Konu bakımından: Koşma, semai, varsağı da duygusal temalar işlediği halde, destanda temel öğe belirli bir olay, bir vak'adır. Savaş, deprem, salgın, yiğitlik olayları, eşkıyaların serüvenleri, güldürücü konular, toplumsal yergi ya da eleştiri, çevrede yankı uyandıran olaylar. Bir başka deyişle destanların kapsamına girmeyen hiçbir konu yoktur.[15]

3. Anlatım (kompozisyon) bakımından: Konunun değişik olması, ekseninde bir olayın bulunması nedeniyle destanların anlatımı öteki türlerden ayrılır. Destanlarda hikâye etme esastır. Destanlar, "epik şiiri daha doğrusu vak'a anlatan *(narratif)* şiiri temsil ederler." (Edmond Sausssey, Türk Halk Edebiyatı, s. 21). Destanlar, "didaktik şiir tipini meydana getirir." (age, s. 22).[16]

4. Ezgileri bakımından: Öteki halk şiiri türleri gibi, destanlar da özel bir ezgiyle okunur. Bu ezgi, destanı öbür türlerden ayırır.[17]

Halk şiirindeki destanlara ilişkin bu genelleme, âşık edebiyatının bozulmuş biçimi olan Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı destanları için de geçerlidir. Dizdaroğlu'nun altını çizdiği dört öğeye bu destanlarda da rastlanır.

KÜLHANBEY-TULUMBACI EDEBİYATI DESTANLARINDA İÇERİK

Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı destanlarında, çokluk, bu çevreyi yakından etkilemiş olaylar konu edinilir. Savaş, yangın, yer sarsıntısı, salgın gibi diğer toplum kesimlerini etkileyen olayların da konu edildiği olur. Ancak ağırlık külhanbey-tulumbacı çevresini etkileyen olaylardadır.

Osman Cemal Kaygılı, "Destanlarda ekseriyetle kabadayılıklar, hazin, feci ölümler, ara sıra harpler terennüm edilirdi" diyor[18] ve ekliyor.

Eski külhanbeylik edebiyatının epik kısmına girebilecek ne kadar böyle vak'alar varsa hemen hepsinin bu kahvelerde (semaî kahvelerinde) birer destanı yapılmış ve yıllarca okunup dinlenmiştir. Bu destanlar arasında mesela şunlar vardır: *Çiroz Ali'nin Ölüm Destanı* -ki bir çeşit mersiyedir-. *Sandıkçı Şükrü Destanı, Yorgancı Sadık Destanı, Pamukçu İhsan Bey'in Destanı, Komiser Hüsamettin'in Destanı, Yemen Destanı, Esrarkeşlerin Destanı* -ki bu da bir esrarkeşin çok tuhaf, çok gülünç hülyalarını gösteren şathî ve mizahî bir destandır-. Sonra daha eskilerden meşhur *Zampara Destanı*, bir zamparanın başına gelen rezalet ve maskaralıkları tasvir eder. Bunların arasında söylenen bir de *Er-Avret* destanı vardır ki bu baştan başa evlenmenin hayatını ve evlenen bir erkeğin yavaş yavaş nasıl kadının hâkimiyeti altına girdiğini gösteren didaktik ve zamanına göre kuvvetli bir eserdir.[19]

Sermet Muhtar Alus'un söylediklerini de bunlarla çakışıyor:

Destanlar yiğitlik ve kabadayılık menkıbelerine en ziyade kaza, belâ, ölüm ve felâket gibi acıklı mevzulara temas eden, mersiye tarzında şeylerdi. Mamafih *Zampara Destanı*, *Kaynana Destanı*, *Gelin-Görümce Destanı*, *Hovarda Hacıbabanın Destanı* gibi tuhaf ve alaylı olanları da köprü üstünde, seyir yerlerinde onar paraya satılırdı.[20]

Gerek Kaygılı'nın, gerekse de Alus'un söyledikleri, Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı destanlarının içeriklerini, ana çizgileri ile de olsa aydınlatıyor. Bununla birlikte konuya biraz daha yakından bakmakta yarar var. Bu amaçla onları izleksel yönden kümeleştirmeyi deneyeceğim.

KÜLHANBEY-TULUMBACI EDEBİYATI DESTANLARININ KÜMELEŞTİRİLMESİ

Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı destanlarını izleksel yönden altı kümede toplayabiliriz:

1. Tulumbacıların yaşam ve serüvenlerinin konu edinildiği destanlar: Bu kümeye giren destanlar aşağıda, "Destanlarda Tulumbacı Çevresi" başlıklı bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Şu kadarını belirtmekle yetinelim ki, bu kümeye giren destanlarda tulumbacılık olayları, sivrilmiş tulumbacıların serüvenleri, diğer bir deyişle tulumbacı dünyasında olup bitenler konu edinilir.

2. Toplumda yankı uyandıran öldürme olaylarının konu edinildiği destanlar: Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı Destanlarının büyük bölümünde ölme ve öldürülme olayları konu edinilir. Bunlar arasında yankısı külhanbey, tulumbacı çevresi ile sınırlı kalanlar bulunduğu gibi, daha geniş kesimlerde yankı uyandıranlar da vardır. Bunlar arasında en yaygın olanlar *Komiser Hüsamettin'in Destanı*, *Mektepli Atıf'ın Destanı*, *İskenderiyeli Bedi'nin Destanı*, *Yorgancı Sadık Destanı*, *Pamukçu İhsan Bey'in Destanı*... vs'dir.

3. Büyük yangınların ve yersarsıntılarının konu edinildiği destanlar: Bu kümeye giren destanlarda, İstanbulluların korkulu düşleri, yangınlarla yer sarsıntıları konu edinilir. Bir gecede bir semtin yerle bir olmasına yol açan yer sarsıntıları ya da kül olmasına neden olan yangınlar, destancıların kalem oynattıkları konuların başında yer alıyor. 1892 Beşiktaş Yangını ile 1898'de Aksaray Cellâd Çeşmesi'nde çıkan yangında ölen üç tulumbacı genci konu edinen destanı, 1894 yer sarsıntısını konu edinen *Destan-ı Hareket-i Arz*'ı, bu kümeye giren destanlara örnek gösterebiliriz.

4. Savaş destanları: Bu kümeye giren destanlarda utkunun coşkusu ya da yenilginin acıları dile getirilir. En bilinenleri *Sivastopol Destanı*, Âşık Hacı Hakkı'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı münasebetiyle yazdığı destan, Âşık Lütfi'nin 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı münasebetiyle yazdığı destan, *Yemen Destanı* vs'dir.

5. Mizahi destanlar: Aralarında "bir esrarkeşin çok tuhaf, çok gülünç hülyalarını gösteren şathi ve mizahi" *Esrarkeşlerin Destanı* ya da bir esrarkeşle, sarhoşun tartışmasını konu edinen *Sarhoş İle Tiryakinin Destanı* gibi destanlar bulunsa da, bu kümeye giren destanlarda daha çok kadın-erkek ilişkileri konu edinilir. Ya doğrudan doğruya külhanbey-tulumbacı çevresinin gerçeklerinden biri olan zamparalık ele alınır (*Zampara / Baskın Destanı*, *Kırıklık Destanı*); ya da külhanbey-tulumbacı çevresinin duygularını okşayacak biçimde evlilik kurumu ele alınır (*Er-Avret Destanı*, *Kari-Koca Destanı*). Bu tür destanlarda erkeğin giderek kadının egemenliği altına girmesi, kıhbıklaşması anlatılır.

6. Nasihat destanları: Bu kümeye giren destanları Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatının didaktik örnekleri olarak düşünebiliriz. Bunlarda insanın nasıl olması gerektiği sorunu iki biçimde ele alınır. Ya doğrudan doğruya nasıl olunması gerektiği anlatılır; ya da olunmaması gereken yüceltici bir dille anlatılarak nasıl olunması gerektiği gösterilir. İkinci destanlarda mizahi bir hava vardır. Nasihat destanlarının en bilinenleri Vâsıf Hoca ile Rahmi'ninkilerdir.

DESTANLARDA KONULARIN İŞLENİŞİ

Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatının, alıcıyı çok etkileyen, onu belirli bir ruhsal duruma sokan bir tür destan olduğu belirtilmişti. Bunun gerisinde iki öğe yatıyor. İlki, ele alınan konular; ikincisi, asal ve belirleyici olanı ise konuların işlenişidir.

Destanların alıcıyı etkileme gücünün gerisinde yatan ilk öğe, ele alınan konulardır. Bu tür destanlarda yangın, salgın, yer sarsıntısı gibi çoğunluğu yakından ilgilendiren ve kısa sürede pek çok insanın canını yitirmesine, evinin yanmasına ya da yıkılmasına yol açan yıkımlarla şu ya da bu nedenle öldürülenlerin serüvenleri konu edilmektedir. Ölüm gibi geriye dönüşü olmayan bir olgunun konu edildiği ürünlerin ölümlüleri etkilememesi düşünülemez. Kuşkusuz bunun için konuların işlenişinin de etkileyici olması gerekir. İşleniş etkileyici olmazsa, konu bir başına yeterli etkiyi sağlayamaz. Asal ve belirleyici öğenin ko-

nların işlenişi olması da bundan ileri geliyor. Konuların işlenişinde ilgiyi çeken birkaç nokta var. Olguyu tüm boyutları ile kavrayabilmek için onları tek tek ele almak ve irdelemek gerekiyor. Böylelikle destanların etkileme gücünün gerisinde yatan asal öğeler de açığa çıkmış olacak. İlgi çeken ilk nokta sunumun, olay kişisinin (ya da kişilerinin) ağzından yapılması. Bu destanlarda destancı kendini siler. İşlevini tutanakçılıkla sınırlar. Yaptığı, olay kişisinin (ya da kişilerinin) anlattıklarını aktarmaktır. Kişisel duygularını işin içine katmaz. Kullandığı dil kendinin değil, olay kişisinin (ya da kişilerinin) duygularını taşır. Kahramanı, salt serüven aracılığıyla değil, serüveni ona anlattırarak da öne çıkarır. Diğer bir deyişle destan kahramanı, alıcının karşısına yazar (destancı) aracılığı ile çıkmaz. Serüveni öykülenmez, serüvenini öyküler. Çoğu zaman, doğal olmayan biçimde yaşamını yitirmiş bir kişidir. Ölmüş bir kişinin ölüm sürecini, acıklı, dokunaklı bir dille öykülemesi, alıcıyı etkileyen öğelerin ilkidir. Nasıl etkilemesin? Bir insan ölümü ile noktalanacak bir serüveni tüm ayrıntılarıyla öykülüyor. Kişilik özelliklerinden başlayarak adım adım ölüme yaklaşmasını, geride bıraktığı insanlardaki yıkımı, gömülüş törenini betimliyor. Alıcı anlatılanların dinleyicisi olmaktan çıkarılıp izleyicisi durumuna getiriliyor. Dil, aşağıda da üzerinde durulacağı gibi, bu duygunun oluşmasına yol açacak nitelikte seçiliyor. Okuyucunun katkıları ile daha da pekişiyor bu. Alıcı-tüketici, olup bitenleri izleyendir artık. Ölmüş bir kişinin, ölüm sürecini, son derece duygusal bir anlatımla ve alıcıyı gözlemci durumuna getirerek öykülemesinden etkilenmemek olası mıdır?

İlgiyi çeken ikinci nokta dildir. Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı destanlarında dil son derece duygusaldır. Destanlar yakınan, giderek de acındırıcı bir anlatımla gelişir. Destancı konunun acıklı olmasını yeterli bulmaz, acındırmayı gereksinir. Bu amaçla, sokaktaki adamın yüreğini kabartacak, gözlerinin dolmasına yol açacak ne varsa tümünü kullanır. Halkımızın belirli koşullardaki ölümlere karşı oldukça duyarlı olduğu bilinir. Zamansız ölümlere, başkaları için yaşamlarını yitirenlere, kalleşçe öldürülenlere, öğrenim görürken, bayram eşiğindeyken, evlilik hazırlığındayken ya da tam rahat bir soluk alacakken göçüp gidenlere bakışı, yaklaşımı son derece duygusaldır. Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı destanlarında bu motiflerin sık sık kullanıldığı görülüyor. Arkadaşınca öldürülen Ada Mektebi öğrencisi Fehmi'nin ağzından, "Anam bak Fehmi'ne gör ne hal oldu, Gonce tomdan açmadan soldu" denir sözgelimi. 1894 veba salgınında yıkılan bacanın altında kalarak ölen Ada Mektebi öğrencisi Salih'in ağzından ise şunlar söylenir:

Yangına koşturan tulumbacılar.
Burçak Evren, *Osmanlı Esnafı*, İstanbul, 1999.

Anamın rahminden düştüm düşeli
Görmedim gözümün yaşını silen
Maderle pederim vefat edeli
Güldürmedi beni felek bir zaman

Kader böyle imiş ben ne yapayım
Kalmıştı dünyada bir tane dayım
Bu gidişle n'olur acep bu halim
Diye gece gündüz eylerdim efgan[21]

Bunların yanı sıra feleğin zulmü, yaşamın güzelliğine karşın şu ya da bu nedenle dünyadan kop(arıl)manın acılığı, geride kalanların dokunaklı durumları gibi motifler de çok sık kullanılır. Üstelik bunlar öyle bir biçimde eklemlenir ki ölüm dayanılır olmaktan çıkar. Sözgelimi *Komiser Hüsamettin'in Destanı*'nda kayınbiraderi ile kayınbiraderinin arkadaşınca sarhoş edilerek öldürülen Komiser Hüsamettin, ölümün eşiğinde şöyle yalvarır:

Dedim: Kusurum ne, söyle bileyim?
Ciğer pâremi bir gidip göreyim
Yavrumu görüp de öyle öleyim
Yeter vurma artık imansız Mervân[22]

İyinin iyisi bir insan kalleşçe öldürülürken saldırganlara canını kurtarmak için değil çocuğunu bir kere daha görebilmek için yalvarıyor. Acınaklı, dokunaklı bir sesin bu dizeleri okuduğu düşünüldüğünde dinleyenlerin çok etkileneceğini tahmin etmek çok zor değil. Ya şu dizeler:

Sürdüğüm devranı çok gördü felek
Canımı cananı çok gördü felek
Bize aşiyanı çok gördü felek
Yıktı yuvamızı eyledi yağma[23]

Bütün bunlar Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı destanlarında dilin son derece duygusal olduğunu, sokaktaki adamı kucaklayacak motiflerin tümünün kullanıldığını gösteriyor. Etkileme güçlerinin gerisinde yatan ikinci öğe işte budur.

İlgiyi çeken son nokta da tiplemedir. Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı destanlarının alıcıyı etkileme gücünün gerisinde yatan öğelerden biri de budur. Gerçekten de bu destanlarda tiplemenin il-

ginç bir özelliği vardır. Ölenin de, öldürenin de ülküselleştirilerek sunulması. Ölen olumlu, öldüren ise olumsuz insani değerlerle donatılarak sunulur. Bu olguya Osman Cemal Kaygılı da değinir ve şunları söyler:

> Bu gibi destanlarda ölen daima kabadayı, fakat ağır başlı, namuslu, asil, temiz, iyiliği sever, dostlarına karşı fedakâr bir insandır. Onu öldürenler ise korkak, cebin, iki yüzlü, allâk, kalleş, hain, arkadan vurucu kahbedir.[24]

Kaygılı'nın saptamasını doğrulayan pek çok örnek var elimizde. 1894 yer sarsıntısında bacanın altında kalarak yaşamını yitiren Salih, "Kazandım herkesin teveccühünü / Severlerdi Salih diyerek beni" sözleri ile sunar kendini. 1898 Aksaray Cellâd Çeşmesi yangınında yaşamını yitiren üç tulumbacıyı konu edinen destanda da benzer öğelere rastlanır. Ölen tulumbacıların üçü de güler yüzlü, yiğit ve kahramandır. "Candan sever idi cem-i ihvan" onları. Komiser Hüsamettin dünya meleğidir. "Hamd ola yezdân" düşmez dilinden. Yorgancı Sadık ise şöyle sunar kendini:

> Öyle kahpelikte gezmedim aslâ.
> Yüzbeyüz ederim ben mezd-i davâ.
> Dostuma dost idim, düşmanıma hattâ.
> Lâyikile icrâ ederdim hemân[25]

Bunlar ölen, öldürülen kişiler. Ya öldürenler? Komiser Hüsamettin'i öldürenler "insafsız câni"dirler. Yorgancı Sadık'ı öldüren fabrika bekçisi "cehl-i nâtık"tır, "mervân"dır. Kasımpaşalı Arap Süleyman'ı öldürenler "kalpleri kare" kişilerdir. Mahzun Bahâeddin'i öldürenler ise, "beşer şekli sûretinde üç ejder"dir. Görüldüğü gibi "tipleme"de ölen için de öldüren için de ülküselleştirme söz konusudur. İlki olumlu insani değerlerle yüceltilir; ikincisi olumsuz insani değerlerle yerilir. Aslında iki durumda da yapılan, karşıt yönde, özdeştir. Burada eklenmesi gereken bir yan var. Ülküselleştirmede çoğu zaman gerçekle çatışacak denli ileri gidilir. Ölenin kişiliğinin çiziminde kullanılan kalıplar, kimi durumlarda gerçek kişilikleriyle bağdaşmaz. Bunu Kafesçi Ahmed Bedri için yazılan destanda görebiliriz. "Mahbub dostlukla tanınmışlığı"nın ve canına kıyılmasının gerisinde bu sapık ilginin yatmasının destancı açısından hiçbir önemi yoktur. Olumlu bir kişidir o. Olumsuz olan, yüz vermeyerek canına kıymasına yol açan "mahbub"dur. Yüceltilmek için bunu hak edecek niteliklerle donanmış olmak gerekmez, ölmek yeterlidir. Bunun gerisinde yatanı, Mehmet Halit Bayrı, şöyle açıklıyor:

> ... çalgılı kahve şairlerinin mazlûmu daima haklı, zalimi daima haksız sayan halk zihniyeti içinde yetişmiş oldukları göz önünde bulundurulursa, umumiyetle masallarda ve halk hikâyelerinde olduğu gibi, destanlarda mullak surette ölenin iyi ve öldürenin fena olduğunu kabul eden ruhî haleti kendi kendimize izah etmiş oluruz.[26]

Destanları etkileyici kılan konuların işlenişine ilişkin son öğe de budur: Ölenle öldürülenin kişilikleri arasındaki karşıtlık. Kötünün, olumsuzun kazanması; iyinin, olumlunun ölümünü daha da dayanılmaz kılar.

DESTANLARIN YAPISI

Konuların işlenişine ilişkin söylenenler destanların yapısına da büyük ölçüde açıklık getiriyor. Sunumun, dilin ve tiplemenin bir olması, yapısal yönden destanların bir örnek oldukların gösteriyor. Ancak bir örneklik söz konusu öğelerdeki özdeşlikle sınırlı değil; iskelete dek sinmiş bir şey. Belirtilen özdeşlik de iskeletin tüm destanlarda bir olmasının dolaysız sonucudur. Belirlenmiş bir yatakta akan suyun, etkileyemediği yatağın biçimini almasıdır bu. Bu yüzden destanların yapısına yakından bakmakta yarar var. Özellikle ölme, öldürme olaylarının konu edinildiği destanların dört bölümden oluştuğu görülüyor. Bu bölümlerin içeriği kişi, yer adları ve olay dışında, tüm destanlarda birdir. İlk bölümde ölen, öldürülen kendini tanıtır. Yaşını, semtini, işini söyler; kişilik özelliklerini sergiler. Böylelikle de alıcının olayın kahramanı ile tanışması sağlanır. Konuya giriş iki türlü olur: Ölen, öldürülen kişi ya "Adım Bahaeddin yaşım on sekiz"; "Semtim Üsküdar idi, ismim Rıza"; "Ünvânım çulhayan nâmımız Dikran" diye söze başlar; ya da "Diyeyin yaranlar hal-i ahvalim" diye başlar. Alıcının anlatılacak olaya hazırlandığı bu bölüm gerilimsiz, ama sırlarla doludur. Mertliği, mazlumluğu, iyiliği vurgulanan kişinin başına bir şeyler geleceği imlenir çünkü. İkinci bölümde olay öykülenir. İlk bölümde kişilik özellikleri sergilenen kişinin nasıl öldüğü, öldürüldüğü anlatılır. Olayda taraf olanlar tanıtılır. Bu bölüm dramatik bir hava taşır. Gerilimin giderek arttığı gözlenir. Olaya taraf olanlar ile öldürülenin kişilik özellikleri arasındaki karşıtlıkla başlar ve öldürülme anında doruğa ulaşır. Öldürücü vuruşun yapıldığı anda ölenin düşündükleri, doruk noktasıdır. Üçüncü bölümde ölenin, öldürülenin yakınlarının durumu betimlenir. Gözü yaşlı bir eş, öksüz kalan çocuklar, saçını yolan ana, beli bükülen baba, yıkılan kardeşler, üzüntülü arkadaşlar ve yazıklanan tanıdıklar. Duygusal dozun en yüksek olduğu bölüm budur. Gerilim, azalarak sürer. Son bölümde, gömme süreci anlatılır. İkinci bölümde dalga dalga yükselen gerilim, bu bölümde özdeş biçimde söner. Destan genellikle ölümlülere verilen öğütlerle son bulur.

Yukarıdaki model tüm destanlar için geçerli. Öyle ki kişi ve yer adları ile olayı değiştirerek bir destanı bir başkasına dönüştürmek çok kolaydır. Böyle olmasa herhangi bir olay sıcağı sıcağına destan konusu yapılamaz ve ısmarlama destan üretilemezdi.

DESTANLARDA KÜLHANBEY-TULUMBACI ÇEVRESİ

***Solda:* Kocakarıların Hikâyesi. *Sağda:* Destan-ı Yorgancı Sadık. *Karşı sayfada:* Destan-ı Kahve.**
Mehmet Ergün koleksiyonu.

Destanlarda toplumu etkileyen savaş, yangın, yer sarsıntısı, salgın, öldürme gibi olayların yanı sıra ve daha çok külhanbey-tulumbacı çevresinde sivrilen kişilerin serüvenlerinin konu edildiğini belirtmiştim. Bu kümeye giren destanlar söz konusu çevrenin aynası gibidir. Onlara bakarak hem külhanbeylerin, tulumbacıların yaşadıkları ortamı ve serüvenlerini; hem de yaşadıkları ortama damgasını vuran değerleri saptayabiliriz. Böyle bir yaklaşımla dinleyici, alıcı kitlesine ilişkin önemli ipuçları da elde edilecektir. Önceden de belirttiğim gibi, Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı örnekleri arasında alıcıyı belirli bir ruhsal duruma sokan, dolayısıyla da etki gücü en yüksek olanları destanlardır. "Ak sakallısından yok sakallısına", dinleyicilerin tümünün, "gözyaşları" ile ve hatta "hüngür hüngür ağlayarak" karşılık vermeleri de bunu gösteriyor. Anlatılanla, dinleyenin özdeşleşmesi, ilkinden ikincisine açılmayı ve alıcıya ilişkin çıkarımlarda bulunmayı olanaklı kılar. İlgiyi çeken ilk nokta, bu kümeye giren destanlarda, daha çok ölme, öldürülme olaylarının konu edinilmesidir. Eldeki örneklerin büyük çoğunluğunda külhanbeylerin, tulumbacıların öldürülmeleri konu edinilir. Bunda yadırganacak bir yan da yoktur. Çünkü külhanbey-tulumbacı çevresinde tek değer güçtür. Salt yükselmek için değil, ayakta durabilmek, başkalarına yem olmamak için de güçlü olmak gerekir. Güçlü imgesi yaratmak ve onu korumayı başarmak saygınlığın temel koşuludur. Parmakla gösterilir olmak, parmakla gösterileni alaşağı etmekle olasıdır bu çevrelerde. Parmakla gösterilen de öyle yaparak ulaşmıştır o noktaya. *Yorgancı Sadık Destanı*'nın ana kişisi Yorgancı Sadık'ta da görebiliriz bu özlemleri:

> Bir zamanlar gezerdim ben ateş meşrep
> Yiğitlik bahsini güder idim hep
> Kahramanlık aklü fikrim ruzü şeb
> Böyle yazmış idi hükmüm yaradan[27]

Bundan kavganın bu çevrenin temel gerçeklerinden biri olduğu sonucuna varılabilir. Gerçekten de külhanbey-tulumbacı çevresinde her an fırtına kopabilir. Yangın yerine gidilirken bir sandık diğerine yetişirse "yumruklara tükürükler basılır, muştalar parmaklara geçirilir, usturpalar bileklere dolanır"[28]; "Tutulan" mânici "mat" mı oldu, "şipşak girtlak girtlağa" gelinir, kahvedekilerin ağız tadı bozulsun istenmiyorsa "kuytu bir köşebaşı yahud civardaki viranelerden biri boylanır, kozlar paylaşılır."[29] "Kırık"a ya da "aftos"a yan mı bakıldı, silaha davranılır. Usa gelecek gelmeyecek daha nice durum kavga nedenidir. Çoğu zaman neden de gerekmeyebilir. Durduk yere de çıkabilir kavga. Birinden "gıcık" mı kapıldı, hemen "fiyakası" bozulur; gidilen yerde beklenen ilgi gösterilmedi mi, "gözdağı" vermek için ortalık altüst edilir. Tulumbacıların yaşamlarından alacağımız kesitlerle de doğrulayabiliriz bu gerçeği:

> 1908'de, Meşrûtiyet'in ilânının ilk günlerinde Beylerbeyi'nde bir yangına giderken Toygarlı Rıza'nın da içlerinde bulunduğu Üsküdar Karakollular, önleri sıra giden Paşakapuluları Paşalimanı'nda yetişip tutmuşlardı. ... Tulumbacılığın pis geleneği olarak âdi bir adam olan Davud'un savurduğu koca saldırına Toygarlı Rıza'nın kasığına saplanmışdı. Zavallı genç, arkadaşları tarafından bir sedye içinde eczahane eczahane dolaştırılmış, güzel delikanlı feryad ede ede sabaha karşı öhnüşdü.[30]

> Martdokuzlu Ali geçen asrın sonlarında Üsküdar'ın namlı bir tulumbacısı, hem de gayetle pençeli bir kabadayısıydı. ... bir meseleden kin güden Dâire tulumbacılarından Kara Mehmet, Martdokuzlu Ali'yi gafil avlayıp kasığından bıçaklayıp kaçmış(tır).[31]

> Tulumbacı Yazmacı Kız Artin, çok sevdiği ve yine Artin adında bir omuzdaşını müdafaa yolunda Çopur Yervant adında erâzilden bir sabıkalıyı meyhânede bıçakla vurmuş, öldürmüştür.[32]

> Tulumbacı Mahzun Bahaeddin, yüz vermediği paşa eşinin kurbanı olur. Kocasının tuttuğu üç kiralık katil, genç tulumbacıyı bütün habâset, mel'anet ve şenaatleriyle hırpalayarak, ayrıca onbeş yerinden de bıçaklarlar.[33]

> Tulumbacı Dikran Çuhacıyan, 1880'de Kumkapı'da bir meyhânede üç balıkçıyı tabanca ile yaraladıktan sonra balıkçı reislerinden Tekvor Reis'i bıçakla katletmiş(tir).[34]

> 1897 ile 1900 arasında Cibâli Sandığı uşaklarından ve tulumbacıların şâkilerinden, âdem ejderhâsı hed tıynet, hed ahlâk bir rezil Kürd Dilâver ... Reşid adındaki delikanlıyı habâset ve mel'anet yolunda öldürmüştür.[35]

> Tulumbacı Trabzonlu Laz Dimitri, 1880'de Galata'nın namlı şıkırdım bıçkınlarından olub dâima yanında gezdirdiği ... şahsımerad Yani'yi akşam üs-

tü bir meyhâne âleminden sonra Yağkapanı iskelesinde bıçakla vurup öldürmüştür.[36]

Tulumbacı Deligâvur Angelidis, yaşamını anlatırken, "... çapkınlık itlik yollarında girmediğim yer, boyanmadığım boya kalmadı..." der.[37] Tulumbacı Küpeli Beyoğlu "umumhânecilerle meyhânecilerden, kumarhânecilerden haraç alarak (ve) topladığı haraç paralarını ... Rum gençleri ile rezilâne" yiyerek yaşar.[38] Tulumbacı Kozlucalı Tahir içinse, Üsküdarlı Vasıf Hoca, "Tanıdığımda bütün Üsküdar'ın yaka silktiği bir itti..." der.[39]

Buraya değin söylenenler tulumbacı çevresinin ana çizgilerini ortaya koyuyor. Kabadayılar ordusunu besleyen en önemli kaynak da bu çevredir. Böyle bir çevreyi konu edinen destanların ölme, öldürme olayları üzerinde yükselmesinden daha doğal bir şey olamaz. Yukarıda yaşamlarından kesitler sunulan Toygarlı Rıza, Yazmacı Kız Artin, Mahzun Bahaeddin, Dikran Çuhacıyan, Gürcü Reşid, Trabzonlu Laz Dimitri, Küpeli Beyoğlu da destan kişileridir. Destanlarda ilgiyi çeken ikinci nokta söz konusu çevrede eşcinsel ilişkinin son derece yaygın olmasıdır. Üsküdarlı Vâsıf Hoca'nın İnce Dimitri için yazdığı destanla Trabzonlu Laz Dimitri'nin ağzından balıkçı çırağı Yani için bir altın karşılığında yazdığı destanda bunu açıkça görebiliriz:

... İçim yanarak misâli külhan
Dildârı soydum dayanamadım

Ama gel gör ki ben de soyunup
Halvet olub da yıkanamadım

... Geçen yangında cihan yandı da
Yar ateşiyle ben yanamadım

... Şarâbı lâ'li lebi ile mest
Dile düşmekden sakınamadım[40]

... Mestâne gözleri var kırlangıcın kanadı
Sırma perçemli yârim İspiro güzel adı

... Âşıka cevrü cefâ durmaz sözünde bir gün
İllerle muhabbeti illerle dernek düğün

... İspiromun aşkına her gün çekerken kürek
Ayağımda zincirler meskenim oldu kürek[41]

Yukarıdaki şiirlerde sözü edilen sevgili, kadın değil erkektir. Konu ile ilgili diğer çalışmalarda da söz konusu çevrede eşcinsel ilişkinin yaygın olduğuna değinilir. Sözgelimi Ercüment Ekrem Talu, bir külhanbeyin yaşamını konu edindiği *Kodaman* adlı romanında böyle bir olaydan söz eder. Kasımpaşa Haddehanesinde yatılı öğrenci olan yoksul esnaf çocuğu Yaşar, okul arkadaşlarından Saim'in eşcinsel isteklerine boyun eğmemek için katil olur. İlkin kendinden başkası ile görüşmemesi için gözdağı vermeye kalkışır ona Saim, ardından yolunu keser. Yaşar da öldürmek zorunda kalır onu. Şöyle anlatır Talu:

... Onun arkadaşlığını, mektepte arıyanlar çoktu ve bir iki kişi ile samimî olup diğerlerini ihmal etmesini çekemiyorlardı. Bu çekememezliğe birtakım gizli suiniyetler, çirkin duygular da karışıyordu. Memleketin o vakitki ahlâk bozukluğu mekteblere de sirayet etmişti. İçtimaî bünyemizde bu gayri tabiî temayüller cılk bir yara teşkil ediyordu. Temiz ve yüzüne bakılır gençler, bu yaraya temas etmemek endişesile mütemadiyen mücadeleye yahut ki cahil kalmağa mahkûm gibi idiler. Mekteblerin talim heyeti de bozuktu. Onlar da ya bu çirkinliklere lâkayıt kalıyor yahut ki iştirak ediyorlardı.[42]

Kodaman yazınsal bir metin. Dolayısıyla da anlatılanların kurgusal olduğu düşünülebilir. Ama tamıklıklar da var bu konuda. Sözgelimi Burhan Felek *Yaşadığımız Günler*'de şöyle diyor:

Paşakapısı İdadîsi denilen mekteple evimizin arası yaya beş dakikalık bir mesafe idi. Ama ben gene birinin refakatinde giderdim. Çünkü İdadînin şöhreti pek parlak değildi. Zaten bunu mektebe girdikten sonra da gördüm. Ne var ki ikinci sınıfa imtihanla girdiğim için çalışkan talebe diye biraz korurlardı. Kim korurdu? Mektep idaresi, hocalar ve mektebin üçüncü dünyası olan külhanbeyi güruhu! Esasen bizim gibi sabi sübyanların değil, üçüncü sınıfa geçmemiş talebenin hele aile çocuklarının giremediği bir yasak bölge vardı. Abdesthane arası! Alt kapıdan girince sol tarafta üç ayak taş merdivenle çıkılan sarı badanalı ve pek eski bir yapı olan bu abdesthaneler sıra ile yapılmış geniş helâlar idi. Burasın şöyle içeriye dönük bir de arahk kısmı vardı. Çocuklar ders aralarında yani dinlenme saatlerinde baştaki bir iki abdesthaneye girebilirlerdi. Herkes derste iken oraya girmek veya her zaman daha içerideki helâlara girmek tehlikeli idi. Bu gerçeği dört sene görmüş bir kişi olarak burada yazmayı vazife bilirim. Bu yasak bölge mektebin ipsiz külhanbeyi takımının karargâhı idi. Buraya eli bıçaklı, döne döne atlı karıncaya dönmüş kazık gibi herifler ve bir de eli ayağı tutan gözü pek herkesin saydığı büyük yaşta talebeler girerdi. Burada yapılan en hafif kabahat, mekteplerde yasak olan sigara içmekti. Bütün bu külhanbeylik âleminin iki tasası vardı. Birisi kabadayılık, ya bilek kuvveti, ya silâh kuvveti ile. İkincisi de cinsî sapıklık!. Ama bu yalnız Üsküdar İdadîsine mahsus bir ahlâksızlık değildi.[43]

Felek, daha sonra Sezai adında üçüncü sınıftan bir çocuğun, tutkun olduğu dördüncü sınıftan Sadrazam ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın torunu Muhittin beyi yüz vermediği için tahanca ile vurduğunu belirtir.[44] Öte yandan Galip Vardar, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*'de dönemin ünlü kabadayılarından Arif Bey için "onda garip huylar, is'afı kolay olmayan arzular vardı" diye söz eder.[45] Galata'da Manolaki adında genç ve güzel bir Rum garsonla Beyoğlu'nda Taki adlı garsonun hizmetinden çok memnun kaldığını, ancak Manolaki'ye daha mütemayil bulunduğunu ekler.[46]

Yukarıda tulumbacıların yaşamlarından alınan kesitler de bu gerçeği doğruluyor. Eşcinsel ilişki söz konusu çevrede oldukça yaygın ve meşrudur. Bunun en önemli göstergesi, Üsküdarlı Vâsıf Hoca'nın Trabzonlu Laz Dimitri'ye ilişkin şiirini, Hendek Sandığı'ndan gelen arkadaşlarının isteği üzerine yazmış olmasıdır. Olayın önemi şurada: Arkadaşları, eşcinsel tutkusunun kurbanı olan Laz Dimitri'nin bir destanla yüceltilmesini istiyorlar. Bunun için para bile ödüyorlar. Söz konusu ilişki biçimi yadırganıp ayıplansa, arkadaşları, Laz Dimitri'nin destan konusu yapılmasını değil, yapılmamasını isterlerdi. Eşcinsel ilişkinin yaygın olmakla kalmayıp meşruluk da kazandığını gösterir bu. Söz konusu sapık ilginin sıradan bir ilgi olmayıp tutku düzeyine eriştiğini de yine destanlardan öğreniyoruz. Sözgelimi Tulumbacı Balıkçı Dikran, yangından yangına yanına uğrayan mahbubu ile birlikte olabilmek için sürekli yangın çıkmasını bile diler:

Yangından yangına uğrar koğuşa
Hasret ile çekdirmeye âgûşa
Yâ Rab ne garip bir cilve-i kader
Yâri görmeye bir lâne tutuşa[47]

İlgi çeken üçüncü ve son nokta ise söz konusu ilişki biçiminin, alıcı kitlesince yadırganmaması dahası doğal karşılanmasıdır. Bunun tartışmasız göstergesi alıcıyı en çok etkileyen, onu belirli bir ruhsal duruma sokan tek türün Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatındaki destan olmasıdır. Dinleyici kitlesinin durumuna ilişkin gözlemlerle, tanıklıklarla destanların dolaşım hızına ilişkin bilgileri girişte sergilemiştik. Eşcinsel ilginin odaklaştırıldığı destanlar için de geçerli bunlar. Semai kahvelerinde belirli destan örnekleri değil, tüm destanlar okunuyor çünkü. Yayımlanmalar için de benzer şeyler söylenebilir. Diğer bir deyişle genç erkekten kadına özgü nitelemelerle söz edilen destanlar da gerek okunarak gerekse de yayımlanarak alıcıya sunuluyor. Alıcı da bunları diğerlerine gösterdiği tepkilerle tüketiyor. Dolayısıyla, söz konusu ilişki biçiminin alıcı kitlesince yadırganmadığı, hatta onaylandığı rahatlıkla söylenebilir. Yukarıda verilen örneklerin yanı sıra, aşağıda, "mahbub dostluk ile tanınmış" ve "tululduğu" "kasap Filip denilen genç çırak"ın kendisine yüz vermemesi üzerine canına kıyan tulumbacı Kafesçi Ahmed Bedri için yazılan destandan alınan bölüm de söylediklerimizi doğrular:

Sarhoşların Destanı.
Mehmet Ergün koleksiyonu.

Akşamı eyledik oldu saat bir
Yanımdan yoldaşları savdım bir bir
Zirâ budur yâre gitmede tedbir
Lâkin çekmişdim fazlaca kafayı

Meyhânenin kapusuna dayandım
Dedim Filip aç kapuyu ben yandım
Tahammül kalmadı candan usandım
Merhamet et sever isen İsâ'yı

Lâkin yârim bana cevap vermedi
Kulak verdim nedir Filip'in derdi
Biriyle urumca kelâm ederdi
Karardı gönlümün direhşan ayı

Üfürdü şamdanı bir zulmet sardı
Saat bir buçukdan ikiye vardı
Açmadı kapuyu gözüm karardı
Çekdim sağ yanımdan soktum kamayı[48]

Ek bir açıklamayı gerektirmeyecek ölçüde açık her şey. Erkek sevgilisinin kendisini aldattığını düşünerek kıskançlık krizleri geçiren Kafesçi Ahmed Bedri umarsızlıktan canına kıyıyor. Bu ve benzeri destanlar alıcı kitlesince yadırganmadan, dahası benimsenerek tüketiliyor. Eşcinsel ilişkinin konu edildiği ve alıcı kitlesinin tepki gösterdiği destanlar da var. Ancak onlarda tepki gösterilen eşcinsel ilişki değil bunun ırza geçme biçiminde gerçekleşmesidir. Buna Âşık Râzi'nin *Mahzun Bahaeddin'in Destanı* ile *Tophaneli Fehmi'nin Destanı* örnek gösterilebilir.

EŞCİNSELLİĞİN GERİSİNDE YATAN

Gerek külhanbey-tulumbacı çevresinde eşcinselliğin yaygınlığını, gerekse de alıcı, tüketici kitlesinin tutumunu açıklayabilmek için eşcinselliğin Osmanlı toplumundaki durumuna eğilmek, dahası genel olarak doğulu özel olarak da Müslüman toplumlardaki görünümüne bakmak gerekiyor. Ancak bunu böyle bir yazıda gerçekleştirmeye olanak yok. Bunlar bağımsız bir çalışmayı gerektirecek ölçüde kapsamlı bir konunun öğeleridir. Dolayısıyla da burada, söz konusu olgunun külhanbey-tulumbacı çevresi özelindeki durumuna kısaca değinmekle yetineceğiz.

Külhanbey-tulumbacı çevresi kadının her türlü ilişkinin dışında tutulduğu bir toplumda yer alıyor. Toplumda egemen olan kadın anlayışının bu çevrede de geçerli olması son derece doğal. Ne var ki kadına bakış, bu çevrede, çok daha özgül çizgilere sahip. Kadınla erkeği eşit görmemekte oldukça ileri gidiliyor. Yatay ilişkilerde yeri bulunmayan kadın, sıradan bir cinsel nesne olarak algılanıyor. Ataerkil yaklaşımın kadını yükümlü kıldığı analık, eş olmak gibi işlevler bile bir yana iteleniyor. Kadın, cinselliği ile özdeşleştirilerek onunla tanımlanıyor. Öte yandan söz konusu çevrenin temel gerçeği güçtür. Cinsellik de gücün kanıtlandığı, üstünlüğün duyulduğu edimlerden biri olarak görülüyor. Bu ise bir yandan kadına bakışı etkiliyor, diğer yandan da eşcinselliği kışkırtıyor. Antropologları selâmlık düzeni diye adlandırdıkları yapının tüm öğelerini külhanbey-tulumbacı çevresinde de buluyoruz. Kate Millett söz konusu yapıya ilişkin olarak, şunları söylüyor:

> ... Selâmlıklardaki ufak oğlanların durumu öylesine aşağıdır ki, bunlara genellikle hamilerinin karısı denir. Buradaki karı sözüyle cinsel nesnenin yeri ve aşağılığı belirlenir. Toy çocuklar, yaşlıların ve daha güçlü olanların erotik ilgilerini çekerler. Bu ilişkiye Samuray düzeninde, doğudaki dinsel kurumlarda ve Yunan cimnazyumunda rastlanır.[49]

Millett'nin sözünü ettiği olgu, adlandırmadaki küçük bir değişiklikle, külhanbey-tulumbacı çevresi için de geçerli. Karı yerine, "kırık" kullanılıyor bu çevrede. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey de belirtiyor bunu:

> Kopukların çoğu 15-16 yaşlarında iken kendilerince nüfuzlu addolunan ve biraz yaşını almış olan azılı ve edepsizlere sığınır ve onların koltuğu altında yaşarlar. Bu gençlere, aralarında "filânın kırığı" denir.[50]

Millett'nin antropolog Hays'tan yaptığı şu alıntı da konumuz açısından önemli:

> Genç oğlanlarla cinsel ilişki kurmak ve onu bir kadın durumuna getirmeye çalışmak, yaşlı savaşçının güçlü olma özlemini giderir, kendisine rakip olarak yetişmekte olan erkeğe beslediği düşmanlık duygusunu doyurur.[51]

Yukarıda cinselliğin külhanbey-tulumbacı çevresinde gücün kanıtlandığı, üstünlüğün duyulduğu edimlerden biri olarak algılandığını belirtmiştim. Hays'in sözleri bunun gerisinde yatan ruhbilimsel etkene büyük ölçüde açıklık getiriyor. Etkin eşcinsel hem karşısındakini aşağılıyor, hem de gücünü kanıtlıyor. Özetle, gücün tek değer durumunda bulunduğu çevrede cinselliğin gücün kanıtlandığı edimlerden biri olarak görülmesi eşcinselliği ayakta tutan ve yaygınlaştıran temel ögedir.

DESTANLARIN OKUNUŞU, ÜNLÜ OKUYUCULAR VE DESTANCILAR

Noktayı koymadan önce destanların okunuşuna, ünlü okuyucularla destanlara da kısaca değinelim. Ahmet Rasim, "Destanlar" adlı yazısında, destanların özel bir biçimde okunduğunu belirtir ve şunları söyler:

> ... Destanlar da mâniler gibi, fakat ayrı şekilde söylenmedikçe taşıdıkları nükteleri açığa vurmazlar. Şarkı biçiminde söyleme bunların da ruhudur. Bunlar rast makamında okunur ve giriş olarak:
>
> Tay raram tay ram, tay raram tay ram
> Tay ra ra ray ram, ray ra ra ray ram
>
> hususî deyişine uygun düşen şarkı şekline veya söyleyişine dökülür. Sonra yine mâhûr üzerinden özel bir deyişle metin okunur, her kıt'a bitiminde giriş tekrar edilir. Benim bildiğim zamandan beri semaî kahvelerinde okunan "külhanbey şarkıları" çeşidinden sayılır. Fakat eski kabasaz takımlarında da okunur ve bir özel zevkle dinlenirdi.[52]

Ahmet Rasim, daha sonra eski kabasaz takımları eşliğinde destan okuyan başarılı okuyucuların adlarını da verir:

> Bu sazlarda şair Serkiz adında bir Ermeni şarkıcı ile oğlu Mihran, özellikle Sarı Onnik sivrilmiş ve şimdi bu yolda okuyanlardan kala kala bir Ovrik Efendi kalmıştır.[53]

Üretici olarak ise, yalnızca Ermeni saz şairlerinin adlarını anar.

> Derviş Hampar, Meydanî, Lenkiya, Dîdadî, Harabat Haçik, Âşık Şirinî, Mihrî, Püryanî geçen asrın son Türk saz şairlerindendi. Sevdaî, Saliki, Sabriya, Enverî, Nutkiya, Resmî, Ahlerî, Namiyâ da ünlülerdendir. Evet, bunlar, hem okurlar hem çalarlardı.[54]

Osman Cemal Kaygılı, "Zaten çok hazin olan *Komiser Hüsameddin'in Destanı*'nı ses, eda, tavır itibarile en hazin söyleyenler arasında Bahriyeli Yusuf Kenan ile Alaşehirli Mehmet, Beygirci Tosun en ileri gelenlerdendir" der[55] ve ekler: "Hatta bir gece Keçecilerli Ömer Reis'in kahvesinde Yusuf Kenan bu destanı söylerken ellerinde mendil ağlamayan hiç kimse kalmamıştı."[56] Üretici olarak da üç kişinin adını verir: Zeytinburnulu Konik Mustafa Çavuş,[57] bedesten bekçilerinden Yaylalı Halim Ağa (Baba)[58] ve Deli Hakkı.[59]

Mehmet Halit Bayrı'nın verdiği bilgiler ise şöyle:

> Ahmet Derûnî, Behçetî, Dercî, Deli Hakkı ve Halim Baba ile Memdûhî'nin destan söylemekte çok başarı gösterdikleri rivayet edilmektedir.[60]

1. Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatını, külhanbey, tulumbacı zümresinin kabadayıca zevklerine uygun olan edebî tarz biçiminde tanımlayabiliriz. Bkz. Tahir Alangu, *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Numuneleri, İstanbul Yazıları*, 1943, No.10.
2. Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, Haz. Hikmet Dizdaroğlu, 1969, Devlet Kitapları, s. 261.
3. Ahnet Rasim, *age*, s. 262.
4. Osman Cemal Kaygılı, *İstanbul'da Semaî Kahveleri ve Meydan Şairleri*, 1937, Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı II, s. 21.
5. Osman Cemal Kaygılı, *age*, s. 22.
6. Sermet Muhtar (Alus), "Semaî Kahveleri", *Yeni Mecmua*, 1939, sayı 12, s. 27.
7. Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*, 1981, Ana Yayınevi, s. 307.
8. Koçu, *age*, s. 109.
9. Koçu, *age*, s. 139.
10. Koçu *age*, s. 290.
11. Koçu *age*, s. 190.
12. Koçu *age*, s. 252.
13. Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, Ankara, 1969, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 93.
14. Dizdaroğlu, *age*, s. 93.
15. Dizdaroğlu, *age*, s. 94.
16. Dizdaroğlu, *age*, s. 95.
17. Dizdaroğlu, *age*, s. 95.
18. Kaygılı, *age*, s. 21.
19. Kaygılı, *age*, s. 21.
20. Alus, *age*, s. 27.
21. Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul, 1947, Türkiye Yayınevi, s. 24.
22. Bayrı, *age*, s. 27-28.
23. Kaygılı, *age*, s. 24.
24. Kaygılı, *age*, s. 25.
25. Mehmet Halit Bayrı, "Yorgancı Sadık Destanı", *Kalem*, 1939, sayı 13, s. 25.
26. Bayrı, *age*, s. 27-28.
27. Bayrı, *age*, s. 25.
28. Sermed Muhtar Alus, "Onikiler...", Tefrika No: 21, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1935.
29. Alus, *agt*, No: 3.
30. Koçu, *age*, s. 139-140.
31. Koçu, *age*, s. 160.
32. Koçu, *age*, s. 166.
33. Koçu, *age*, s. 177.
34. Koçu, *age*, s. 219.
35. Koçu, *age*, s. 245.
36. Koçu, *age*, s. 252.
37. Koçu, *age*, s. 166.
38. Koçu, *age*, s. 289-290.
39. Koçu, *age*, s. 354.
40. Koçu, *age*, s. 250.
41. Koçu, *age*, s. 253.
42. Ercümend Ekrem Talu, *Kodaman*, İstanbul, t.y., Semih Lûtfi Matbaa ve Kitapevi, s. 76.
43. Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, İstanbul, Nisan 1974, Milliyet Yayınları, s. 17-18.
44. Felek, *age*, s. 20.
45. Samih Nazif Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, Anlatan: Galip Vardar, İstanbul, 1960, İnkılâp Kitabevi, s. 29.
46. Tansu, *age*, s. 167.
47. Koçu, *age*, s. 222.
48. Koçu, age, s. 187-188.
49. Kate Millet, *Cinsel Politika*, İstanbul, Şubat 1973, Payel Yayınevi, s. 88-89.
50. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul, t.y., Tercüman 1001 Temel Eser: 13, s. 91.
51. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *age*, s. 89.
52. Ahmet Rasim, *age*, s. 257-258.
53. Ahmet Rasim, *age*, s. 258.
54. Ahmet Rasim, *age*, s. 258.
55. Kaygılı, *age* s. 25.
56. *age*, s. 25.
57. *age*, s. 25.
58. *agy*, s. 25.
59. *age*, s. 25.
60. Bayrı, *İstanbul Folkloru*, s. 76.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA RUSLARA ESİR DÜŞEN

Muhittin Dinçsoy'un Başından Geçenler

Yayıma Hazırlayan:
ESRA ÜSTÜNDAĞ SELAMOĞLU

1896 yılı Ekim ayında Erzincan'ın Karaağaç mahallesinde doğan Muhittin Dinçsoy 1970 yılında daktilo ile yazdığı anılarına önce "Hayatım" başlığını uygun görmüş; fakat daha sonra elyazısı ile bu başlığın önüne "Macera Dolu" sözcüklerini eklemiştir. Gerçekten de başından geçenler, Muhittin Dinçsoy'un hayatının bu tanımlamayı fazlasıyla hak ettiğini göstermektedir.

Muhittin Dinçsoy oldukça uzun olan anılarında hayatının kendince önemli bulduğu pek çok safhasına yer vermiştir. Fakat anılarının tamamının bir derginin sınırlı sayfalarında yer alabilmesi imkânsız olduğundan biz burada sadece Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından esir alınışı ile başlayan ve İstanbul'a gelişiyle son bulan maceralarına yer vermeyi uygun bulduk.

Okuma kolaylığı sağlayabilmek için noktalama işaretleri eklemek ve cümle başlarını büyük harfle başlatmak dışında (yazının orijinalinde pek ender olarak nokta, virgül ve parantez kullanılmış bunlar dışında da noktalama işaretine yer verilmemiştir) bir değişiklik yapılmamıştır. Bu nedenle Siberya, olmuş, kopmuş vb gibi bugün farklı yazıp okuduğumuz kimi kelimeler ayrıca yer, kişi ve kuruluş (vayemsiye gibi) isimleri de olduğu gibi bırakılmıştır.

Muhittin Dinçsoy *Yigbert* vapuru ile işgal altındaki İstanbul'a ulaşmasıyla son bulan esaretinin ardından Harbiye Nezareti tarafından Anadolu'ya gönderilir. Samsun'da kendisine birinci tabur, birinci bölüğe tayin olduğu bildirilir. Yedi yıldır görmediği anne ve babasını görebilmesini sağlayacak izinse ancak tayininden yirmi gün sonra verilir. 6 Haziran 1339'da (1923) umumi terhis emri gelir ve Erzincan'da terhis olur. Bir müddet öğretmenlik yaptıktan sonra Ziraat Bankası'nın açtığı imtihanlara girer, iyi dereceyle kazanarak 15 Şubat 1928'de Pasinler/Hasankale şubesine müdür muavini olarak 55 lira aylıkla tayin olur. Bu arada evlenir, iki çocuğu Perihan ve Ayhan'ı küçük yaşlarda yanlış tedavi nedeniyle, büyük kızı Bedia'yı ise Aralık 1939'da Erzincan depreminde kaybeder. Anılarının sonunda yaşamının dökümünü yapar; buna göre dokuz sene üç ay Birinci Cihan Harbi, esaret, firar ve milli mücadele ile, yedi sene bankada çalışarak, on dört sene hususi teşekküllerde geçmiştir. Ceman elli sene, üç ay sonra tam emekli olabilmiştir. "...Yaşım da tam 74 oldu bekliyorum" diyerek anılarını bitirir.

Dedesinin anılarının yayımlanmasına aracı olmama izin veren arkadaşım Gencer Emiroğlu'na teşekkür ederim.

Muhittin Dinçsoy Ziraat Bankası Gebze Şubesi müdürüyken, 20 Mayıs 1949.

Muhittin Dinçsoy (önde ortada) Ziraat Bankası Erzincan Şubesi müdürlüğünden emekliye ayrıldığı gün, banka personeliyle birlikte, 31 Temmuz 1954.
Fotoğraflar Gencer Emiroğlu'ndan temin edilmiştir.

MACERA DOLU HAYATIM

1330 senesinde K. K. Zabit olarak Erzincan'da bulunan 29. F. 85. Alay makineli tüfek bölüğüne tayin edildim. Bu mektebe girerken yaşımın küçüklüğü sebebile iki yaş büyütmüş ve doğumum 1310 olmuştu. Tatil günleri harici elbiselerimizi giyip püsküllü kasaturalarla kasabada pek caka satıyorduk. İki ay kadar talimden sonra fırkamız Erzurum'a hareket emri aldı zira Birinci Cihan Harbi başlamıştı ve biz de Ruslarla harb edecektik. Erzurum'un İsavan köyünde bir ay kaldık ve cepheye hareket ettik. Hasankale'ye geldiğimizde top sesleri işitiliyordu, halbuki bize Sarıkamış'ın Ruslar'dan alındığını söylüyorlardı. Köprü köyüne geldiğimizde düşmanla karşılaştık. Dağlarda kar vardı. Bir sabah erkenden bir tepe arkasında bölüğümüz durdu ve bölük kumandanımız rahmetli çok cesur Bayburtlu Ali Bey bana cephaneleri yukarı sevk ettikten sonra takımıma iltihak etmemi söyledi. Sevkiyat bitip de yanımdaki borazan neferiyle tepeye tırmanırken Ruslar tarafından atılan bir obüs topu üstümüzde patladı. Beş şehit verdik, dört er yaralandı. Yanımdaki borazan neferi de alnından aldığı bir kurşunla şehit olunca bende müthiş bir korku belirdi. Ne yapacağımı şaşırmış bir halde iken bir er yanıma gelerek kumandanın acele beni istediğini söyledi. Çarnaçar yanına çıktığımda kumandan "Korkuyor musun, niçin geç kaldın?" dedi. Ben de hadiseyi hemen anlattım...

...Havalar çok soğuktu, kar yağıyordu. Dağlarda kar bir metreyi aşmıştı. Yol yok, ikmal yok, askerin karnı aç, arkasında elbise yok... Bilhassa sahil çocukları kendi elbiseleriyle karların içinde donuyorlardı. O zamanki sınır kapısı Bardız'a kadar binbir müşkülatla; aç, çıplak ve yolsuz geldik. Burada düşman oldukça sert bir mukavemet gösterdi fakat yine bozuldu. Sınırdan itibaren muntazam yol açılmıştı, kar yoktu, yine düşmanı takip ettik. Sağ tarafımızdan ateş sesleri geliyordu ki meğer düşman arkamızı çevirme hareketi yapıyormuş. Biz ileri taarruza devamı ettik ve bilhassa Allahüekber dağlarında açlık ve soğuktan çok zayiat verdik. Öyle ki Sarıkamış önüne geldiğimizde birlikler mevcutlarının yarısını kaybetmiş durumda idi. Kar iki metre, arkamız Ruslar tarafından çevrilmiş... Ne cephane ne kuvvet ne de yiyecek bir şey geliyordu. Bu vaziyette bir kaç defa Sarıkamış'a girdik fakat geri püskürtüldük çünkü biz hiçbir kuvvet alamazken düşman her ikmalini yapıyor hatta bir iki günde bir cephedeki askerini bile değiştiriyordu. Gerek hücumlar gerek açlık ve don yüzünden birlikler iyice erimiş, mevcutlar dörtte birden de aşağı düşmüştü. Nihayet Başkumandan Vekili Enver Paşa bir akşam birlik kumandanlarını toplayarak son nefere kadar çarpışılacağını kati bir emirle bildirdi ve kuvvet göndermek üzere açık bulunan sol dağdan [?] erkân-ı harb ile ayrıldı.

Biz üç gün daha savaştık. Ruslar o kadar yaklaştı ki çamları siper ederek tabancalarla çarpışıyorduk. Artık sonumuz gelmişti, düşman iki metre kadar kar üzerinde aç bilaç Soğanlı meşelerinden ağır toplarla bizi döverken bizim ancak mantelli ve cebel topларımız cevap vermeye çalışıyor fakat ne çare ki attığımız mermiler kendi üzerimizde patlıyordu.

1330 senesinin 22 Aralık günü ikindi vakti tüfeklerimiz işliyordu. Ben üçüncü tüfek başındaydım ki bir ara solumdaki dördüncü tüfeğe baktığımda Rusların tüfek başındaki Şevket Çavuş'u süngüleklerini gördüm. Hemen tüfek mecrasını çıkarıp kara gömdüm. Ruslar tepemde dikildiler. Artık son nefesimi verdiğimi sanarak içimden kelime-i şahadet getiriyordum ki tabancamla dürbünümü aldıktan sonra bana tepenin ardına gitmemi işaret ettiler. Tepenin yarısına gelmiştim ki bir Rus'un diz çökerek beni vurmak için nişan aldığını gördüm ve yere yattım. İkinci bir ateşe gerek kalmadan bir Kazak zabitinin araya girdiğini ve bana işaretle yürümemi söylediğini anladım. Koşarak tepeyi döndüğümde Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa, Fırka Kumandanı Miralay Arif, benim bölük kumandanım Ali Beyler'le daha bazı subay ve askerlerin orada toplandığını gördüm, aralarına ben de karıştım. Karargâh beygirleri başıboş dolaşıyorlardı. Baktım herkes bir beygire biniyor ben de üzerinde topçu dürbünü olan bir beygire bindim. Bizi Sarıkamış'a doğru yürüttüler, tam Taşhtepe'ye geldiğimizde karşıda Soğanlı meşelerinden Rus topçusu taarruz ettiğimizi zannederek bizi dövmeye başladı. Bu sırada beygirdeki dürbünün hem beni rahatsız etmemesi hem de düşmanda kalmaması için çıkarıp solumdaki dereye karların içine attım fakat arkamdaki Rus görmüş olacak ki ensemden yediğim bir tüfek dipçiğiyle yere yuvarlandım. Tam o sırada tepemizde bir şarapnel patladı, pek çok şehit ve yaralı verdik. Arkamda bana vuran Rus'un da kolunun biri kopmuş, bağırıyordu. Ruslar filamalarla işaret vererek esir olduğumuzu ve ateşi kesmelerini bildirdiler. Bir müddet sonra kalktık, Sarıkamış solda kalmıştı, sağımızda bir dereye doğru yürüttüler, derede bir saat bekledik fakat sebebini anlayamadık. Akşam olmuştu ki tekrar Sarıkamış'a doğru yürüdük ve karanlıkta Sarıkamış'a girdik. Yolda Tatar askerlerinden öğrendik ki ordu kumandanı Antranik bizi öldürtmek istemiş fakat cephe kumandanı Tatar Osman Paşa, Çar Nikola'ya durumu bildirerek mâni olmuş.

Tam köprüyü geçerken kafileden biraz geri kaldım. O sırada benim bulunduğum kafilenin arasına bir Kazak birliği girdi ve ayrıldık. Bir müddet bekledim. O sırada yanıma bir Rus Kazağı geldi. Türkçe küfür ederek para ve saatimi aldı. Birliğin arkasından geçen bir zabit görünce hemen yanına fırlayarak Türkçe anlatmağa çalıştım. Zabit durumu anlamış olacak ki bir er çağırdı, onunla yürüdüm. Tabii bu sırada beni soyan nefer kaçmıştı. Kapısında nöbet tutulan bir 'kazarma' (kışla) önünde beni nöbetçiye teslim etti ve ayrıldı. Nöbetçi kapıyı açarak beni içeri itti ve kapıyı kapadı.

Her taraf zifiri karanlıktı, adım attıça insan ölülerine basıyordum. Ara sıra da "Ah", "Vah" sesleri geliyordu. Zorlukla bir kaç adım daha yürüdüm, artık takatım kalmamıştı. Bir ölünün üstüne oturdum, cebimde biraz kelle şekerle bir paket de sigara vardı. Bir sigara yaktım ve bekledim. Meğer biz Sarıkamış'a hücumla girdiğimizde ağır yaralanıp orada kalan askerlerimizi buraya dol-

durup kendi hallerine terk etmişler. Vakit yarıgeceyi geçmişti ki kapıda bir gürültü duydum ve hemen üzerine oturduğum cesetlerin arasına yüzükoyun uzandım. Ellerinde elektrik fenerleriyle beş altı Rus içeri girerek Türkçe din ve imanımıza küfür etmeye başladılar. Ses gelen tarafa koşup süngülüyorlardı. Bu hal beş on dakika devam etti ki artık bir hırıltıdan başka ses kalmadı. Bu canavarlar iki üç defa da benim üstüme basarak geçtiler. Tabii beni ölü zannetmişlerdi. kapı tekrar üstümüze kapandı. Bir müddet öyle kaldıktan sonra kalkmak için bir hayli güçlük çektim. Zira yaralılardan akan kan soğuğun şiddetinden donmuş ve elbiselerime de yapışmıştı. Nihayet kalktım ve yine yerimi alarak bir sigara yaktım. Bir müddet sonra tavlayı andıran binanın yukarıki ufak pencerelerinde ışık gördüm, lecir zamanıydı. Ben yine şehitlerimizin arasına uzanmış bekliyordum ki kapıda sesler işitildi. Kapı açıldı, kollarında salip bantları görünce bunların doktor olduklarını anlayarak sürüne sürüne onlara yaklaştım.

Yanlarına vardığımda beni kaldırıp Türkçe sorular sordular. Ben de hadiseyi olduğu gibi anlattım. Onlar içerde durumu incelerken bana Türkçe soru soran Tatar beni yandaki odaya sokup bir kova soğuk su vererek banyo yapmamı söyledi. Tabii elbiselerimi de çıkarttı ve bana bir Çin lurkası, pamuklu bir pantolon ile bir takke verdi (Bu hal bilahare temsili olarak fotoğrafla temsil edilmiştir).

Türkçe konuşanla bir nefer beni bir kızağa bindirdiler. Yolda Türkçe bilenden öğrendim ki gece Ermeni nöbetçisinin saatında beş altı Ermeni içeri girerek o korkunç cinayeti işlemişler. Hava açık fakat son derece soğuktu, bir müddet sonra Çerkez köyüne geldik. Çerkez köyü ile Sarıkamış arasındaki tren hattını bizim 11. kolordu tahrip etmişti. Burada treni ilk defa gördüm. Beni trene teslim edip döndüler. Tren yük vagonlarıydı. Bitap düşmüşüm ne kadar gittiğimizi bilmiyorum. Uyandığımız zaman Rostof'a geldiğimizi söylediler. Vagonda kırk kişi kadar vardı. Kasaba civarında otele benzer üç katlı bir binaya soktular.

Rus cephesinde esir düşen Osmanlı askerleri Erzurum yakınlarındaki bir esir kampında kar üstünde beklerken, 1916.

Burada 350 kadar Türk, Alman, Avusturya ve Macar esiri vardı. Hepimiz tifo hastası idik. Bir ay kadar burada bakımsız, ara sıra verilen bir takım ilaçlarla avunduk. Her gün bir kaç kişi ölüyor hatta daha ölmeden binanın bir tarafındaki alt kat bodruma sürükleyerek bırakılıyordu. Ben de çok hastalandım. Bir gün, etrafımıza gaz, benzin varillerinin konduğunu ve hastalığın kasabaya sirayetini önlemek için bina ile bizi yakacaklarını öğrendik. Aramızdaki Alman ve Avusturyalılar hemen harekete geçerek doktorlar getirttiler. Bizi muayeneden geçirdikten sonra bir kısmımızı hastaneye naklettiler. Ben artık iyiliğe dönmüştüm. Onbeş gün de burada tedaviden sonra çıkarıp bir trende yük vagonlarına bindirdiler. Her vagonda kırk kişi vardı. Artık Siberya'ya gidiyorduk. Bir iki gün sonra müthiş bir bitlenme oldu. Herkes elinde bir taşla bit kırıyordu. Ben vagonun pencere yanındaki bagaj yerine çıktım fakat ne çare ki o menhus haşareden korunmak ne mümkün. Benim alaydan Erzincanlı Hüsnü Çavuş ve demirci Süleyman Usta ile Çuhukçu Ahmet efendiler yanımda idiler. Allah onlardan razı olsun, hayatımı onlara borçluyum. Zira ben daha onsekiz yaşında ana kuzusu idim. Bu muhterem hemşehrilerim tam kırk gün bana bir çocuk gibi bakıp doyurup korudular. Benim mektep arkadaşlarımdan birini ve daha bir kaç kişiyi bit boğduğu için vagondan karlara attılar.

Nihayet Dauriye denilen askeri kışlalarla dolu mevkie geldik. Her taraf kar ve buzlarla örtülüydü. Kışlalar çok muntazam köşclere yapılmıştı. Binalar, peşko tabir ettikleri tuğladan yapılmış, iki metreden yüksek firınlarla ısıtılıyordu ve her taraf kaloriferli gibi oluyordu. dışarıda soğuk -40 derece iken içerde ısı 20 dereceden aşağı düşmüyordu. Birbuçuk sene burada kaldıktan sonra bizi Baykal gölü civarında Verhniudinsk kasabası yakınında Park nam üsera kampına getirdiler. Tabii etrafımız tel örgülerle çevrili, bir tarafa çıkmamıza imkân yoktu. (Fotoğraflarla tespit edilmiştir). Burada 5000 Avusturya-Macar ve bir kısım da Alman esir vardı. Bulgarlar Slav ırkından olduğu için onlara daha iyi muamele yapılıyor ve ayrı kamplarda bulunduruyorlardı. Beraberimizde dört de doktorumuz vardı. bunlar Rıfat, İbrahim Nogo, Aspiritis ve Anastas'dı. Ruslar ayda elişer manat veriyorlardı ki Çar devri olduğu için zabitan çok iyi idare ediyordu. Biz henüz ayrılmamış, erlerle kazandan yiyorduk fakat bizim zabitler dört arkadaşı tabildottan idare ediyor ve sefil bırakmıyorlardı.

Nihayet sene 1333, Rus İhtilali başlamıştı. Burada erleri Siberya ve Rusya içine köylere çalışmağa sevk ettiler. Bir gün kalktığımızda kollarında kırmızı bantlarıyla Bolşevik askerlerinin ilerlediğini gördük. Yanımızdan geçerlerken Menşevik, yani Beyaz Rus soruyorlardı. Bir kaç gün sonra da kapıları açtılar, "Kasaba dahilinde

serbestsiniz" dediler. Geziyoruz lakin para sıfıra düştü. Yine ayda elli manat veriyorlar. Zabitan da geçinememeğe başladı. O sıralarda Japonlar Mançurya kıtasını Baykal'a kadar işgal ettiler. Erleri sevkettikten sonra biz de daha şarka, Harbin ve Viladivostok arasındaki Nikolskusuriski kasabasına geldik. Burada Almanlar ve Avusturyalılar gibi bizim kamp kumandanlarının teşebbüsüyle zabitanla birleştik ve nasıl geçineceğimizi düşünmeğe başladık.

Otuzbeş arkadaştık, grup kumandanımız K. Yüzbaşı Adem Bey'di. Evvela bir tütün şirketi kurduk. Tütün alıyor, sigara Papiros yapıp satarak karnımızı iyi doyuruyorduk. İki ay sürdü ve şirket tefessüh etti. Herkes bir tarafa dağıldı. Bu arada Sivaslı mülazım Ali Rıza Efendi, Viladivostok'ta Türkiye'den gitme gayet zengin bir Rumun furun tezgâhtarlığını bulmuş çalışıyordu (Ali Rıza Bey bilhare Askeri Yargıtay'da General oldu ve Allah rahmet eylesin vefat etti). Ben ve mülazım evel Sırrı Bey, Ali Rıza Bey'e müracaatla bize de oralarda bir iş bulmasını rica ettik. Aynı Rum'un gazinosunda garsonluk buldu, gidip çalışmaya başladık. İşimiz ocakta çay, süt vesaire pişirmekti. Bir müddet sonra bir gün sabahleyin büyük bir kazanla süt kaynatıyorduk. Konuşurken birden sütün taştığını gördük. Kazanı kaldırıncaya kadar devrildi ve sütü döktük. Pis pis düşünmeye başladık çünkü biraz sonra patron gelecek ve durumu anlayınca işimize son verecekti. Halbuki Rum bize ayda binbeşyüz manatla yemeklerimizi de veriyordu. Nihayet korktuğumuz başımıza geldi ve herif pür hiddet içeri girerek ileri geri söylenmeye başladı. Tabii haksızdık bir şey söylemedik.

O sıralarda da Viladivostok'un inzibatını Ruslar tarafından tutulmuş olan bizim Türk erleri milis olarak temin ediyorlardı. Zira birbuçuk milyon nüfuslu bu beynelmilel şehirde gündüzleri bankalar soyuluyor, her türlü rezalet yapılıyordu. biz Ali Rıza Bey'in yanına giderek durumu anlattık bizi işçilerin çalıştığı kısma aldı ve "Şimdi ekmek çıkar, veririm gidersiniz" dedi. Burada Çinliler'in yemek yemelerine şahit olduk. Yedi sekiz kişi çevrelenmiş, önlerinde bir teneke lenger, içinde her nevi haşerat dolu olduğu halde ballandırarak yiyor, bize de buyurda kusur etmiyorlardı. Ekmekler hazırdı; birer büyük beyaz, birer de siyah (çorbi hilep) aldık ve kampımız olan Nikolskusurisk'e döndük. Kampta 'Şark Türk Temsil Heyeti' adile bir tiyatro kumpanyası kurduk ve işe giriştik. Macarlar'dan rejisör ve Avusturyalılar'dan da caz temininе muvaffak olduk. Zengin Tatarlar'dan da yardım alarak işi büyüttük ve kısa zamanda temsillere başladık. Hepimiz Rusça, Almanca, Macarca biliyorduk. İçimizde iyi komedi, düeto, kuple ve Türk halk oyunları bilenlerimiz olduğu ve verilen temsiller de muhtelif lisanlara tercüme edilerek teksir ve tevzi edildiği için az zamanda ün kazandık ve para kazanmağa da başladık. Aramızda kadın olmadığı için Kasımpaşalı Necmettin Bey, anne, ben de kızı rollerini aldık. Çok muvaffak olduk. ilk temsilimiz 'İzdivaçta İnkılap' isimli dram komedi bir piyesti. Bunu Viladivostok'ta Ruslara ait Narodnidom Halk Evi'nde verdik. Burası 1500 kişilik bir yerdi ve muhtelif milletlerden dolmuştu. Hatta ön sırada onbeş kadar da Japon general ve subayı vardı. Piyes bitti. Necmettin Bey'le kuple ve düetolara başladık. Ayrıca da zemin zamana uygun kafiyeli 'vay vay'lar yazıp söylüyorduk ki bunların kahramanı tabii bendim. Mesela Türkçesi 'Eşittik olmış burada fırtına, devrilmiş çamlar, kopmış curcuna, iştirak etmiş pek kaba zorba, peşrev beklenmez zurnadan vay vay'; Macarca 'Hazza visnekmar innen benünket össeju folnok minta herinket hat het molvamot hamer irgezünk haebböl çınar dohoz ban lezünk'; Japonca 'Surray kıraşive roknen suzuke' mısrasını henüz tamamlamamıştım ki Japon generallerinin sahneye ve sahne arkasına gelerek bizi büyük bir sevgi ile tebrik ettiklerini aynı zamanda masa üstüne Japon yenlerini attıklarını gördük. Tabii çok memnun kalmışlardı.

Elhasıl bu başarılarımızı gören Amerikalılar bizi vayemsiye yardım müesseseleri vasıtasile destekliyor ve çok kazançlar elde ediyorduk. Nihayet yine bir temsilden sonra ön sırada oturan zengin Tatar ailelerinden iki buket aldık ve içinde birer kartla bizi davet ediyorlardı. Necmi ile gittik. Bize evlenme teklif ediyorlardı. Bazı şartları vardı ki Necmi şartlarını kabul ederek Yaufof ailesine mensup bir kızla evlenmeğe karar verdi. Ben de o sıralarda Alman hükümeti tarafından Alman esirlerini götürmek için Japonlar'dan kiralanıp limanda bekleyen Kaygumaro gemisiyle bir iki arkadaşla kaçmağa karar vermiştim. Vapurun hareketinden bir gün evvel Necmi'nin mükemmel düğününü yaptık.

Sabahleyin Necmi ve hanımını tebrik ederek ayrıldım. İskelede trende bekleyen Alman arkadaşımı Şults'un yanına geldim. Zaten beni koruyacak olan bu Alman sayesinde bu işe teşebbüs etmiştim. Vakit akşam yakını idi. Şults'u buldum, beni çeşme başına götürerek beklememi söyledi. Bir müddet sonra elinde iç içe konmuş dört su kovasıyla geldi ve ikisini bana vererek doldurup onu takip etmemi tenbih etti, yürüdük. Meğer ona vapura çeşmeden su taşımak için görevlendirmişler. Avrupa'ya Bolşevik casus gitmemesi için rıhtımda son derece emniyet tedbiri almışlar. Öyleki Rus, İngiliz, İtalyan, Japon ve Fransız devriyeleri kuş uçurmuyorlar. Ben vapurun işçisi sıfatile geçtim ve nazarı dikkati çekmedim. Zira bir Alman'dan farkım yoktu. Kasketi kaşlarımın üstüne indirmiştim, ismim de Frits'di. Vapura çıktık, güverteye kovaları bıraktık. Doğru ambarlara bir bölümün kösesine kadar gittik. Burası vapurun burun tarafında, ranzaların altı ve direk yanı idi. Şults biraz ekmek ve bir paket sigara verip vapurun hareketine kadar kalmamı öğütleyerek ayrıldı. Ben o gece hayatımın en tehlikeli anlarını geçirdim. Çünkü gece üç defa beynelmilel komisyon tarafından vapurda kaçak olup olmadığı kontrol edildi. Hatta bir defasında ramak kalmıştı ki yakayı ele veriyim. el fenerlerile ranzaların altını tarıyorlardı. Eğer biraz daha eğilselerdi beni görecek ve İngilizler'in prangasına vuracaklardı. Onlar gitti sanki hayata yeni kavuşmuşçasına sevindim. Ertesi gün isim okumak suretile gidecekleri içeri aldılar ve vakitte ikindi olmuştu. Vapura yediyüz kadar Romen askeri girecekti. Şults 'Allah vere de bu kısma düş-

mesçler' diyordu. Allahtan Almanlar geliyordu, bir ara benden şüphelenenler oldu. Fakat Şults imdadıma kavuştu ve o kısmı değiştik. Bir müddet sonra vapur demir almağa başladı. 22 Birinci teşrin 1336'da Viladivostok'tan ayrıldık.

Ayrılırken bizim arkadaşlar rıhtıma gelmiş bizi izliyorlardı. Bir ara beni gördüler ve bağırmaya başladılar. Kimi Adana'da, kimi Samsun'da elhasıl Türkiye'nin her tarafındaki ana babalarına sağ olduklarını bildirmemi istiyorlardı. (Şurasını da belirtmek isterim: Esaretimizin beşinci senesine kadar memleketimizle hiç muhabere edemiyorduk. Nikolskusurisk'de iken Danimarka Salibi Ahmer'den bir heyet gelerek bizi ziyarette haberleşip haberleşmediğimizi sormuş ve adreslerimizi de almıştı. Fakat memleketimin Ruslar tarafından işgal edilmiş olması sebebile bunun beyhude olacağını düşünüyordum. Halbuki aldanmışım, Sivas'a hicret eden ailemi Erzincan'dan öğrenerek, Muhacirin kaleminde memur olan kardeşim Nurettin'i polisler bulmuş ve bana sıhhat haberlerini iletmişlerdi ki bu iki ay içinde olmuştu). Bu sırada Şults hemen beni geri çekti ve oradan ayrıldık. Vapur hareket etmiş Japon denizine doğru yol alıyordu. Vapur 5500 kişilik, o zaman dünyanın ikinci transatlantiği idi. Birincisi Almanlar'ın Vaterland'ı idi ki İngilizler batırmışlardı. Japon süvarisi Avrupa'ya ikinci seferini yapıyordu.

Gündüzleri geziyor, kantinden yiyecek temin ediyordum. Fakat gece oldu mu herkes ranzalarda yerlerini alıyor ben ise açıkta kalıyordum. Gece nöbetçilerin dikkatini de çekmemek için oradan oraya mütemadiyen dolaşıyor ve pek çok saatlarımı vapurun tuvaletlerinde geçiriyordum. Zira vapurdaki Romen askerlerinin bizi tanımamaları tenbihlenmişti. Yediyüz kadar olan bu Romenleri, İngilizler Bolşevikleri tedip için oraya getirmişlerdi. bu çok sıkıcı hal 15 gün sürdü. Japon ada ve kayalıklarını geçiyorduk, bir gün öğleyin yine rahat bir nefes almak için bermutad tuvalete gittim. Arkamda biri de yanımdaki kısmı girdi. Ben bekledikçe o da bekliyordu, bu hal beni ürküttü. Mutlaka beni takip eden biri çıkmamı bekliyordu ki beni yakalasın. Bu korku içinde tahta perdelerle ayrılmış olan ve uzanınca iki kişinin başları görülebilecek vaziyetteki kısına baktığımda beraber firar ettiğim mülazımevvel Pöti Fuat (Selanikli) Bey'le gözgöze geldik ve korku ile sevinç arasında afalladık. Hemen dışarı çıkarak konuşmağa başladık. Tabii o da benim gibi aynı sıkıntılar içinde idi. bana tanış kimse görüp görmediğimi sordu. Ben de "Hayır" dedim. Halbuki o bir kaç arkadaş görmüş, bana iki numaralı baca etrafında dolaştıklarını benim de oralarda onları aramamı ve gördüklerime akşamdan sonra iki nolu baca altında toplanmamızı tenbihledi, ayrıldık. Hakikaten bizim lagerden olmayan bazı Türk arkadaşlara rastladım ve onlara da aynı şeyi tenbihledim. Akşam bacanın yanma geldiğimde kalabalık bir grupla karşılaştım. Rus ve Japon kamplarından kaçmış tam ondört arkadaştık; dokuz subay beş de er idi. Bunlardan aklımda kalanların isimlerini yazıyorum.

1- Şükrü Bey, mülazım, Erzincanlı hemşehrim, aynı zamanda okul arkadaşım, halen emekli tümgeneral olup Kızıltoprak'ta oturmaktadır.

2- Üsteğmen Pöti Fuat Selanik, Erzurum askeri hastanesinde vefat etmiştir. Allah rahmet etsin.

3- Üsküdar Salacak'tan Hüseyin Bey, halen yerini bilmiyorum.

4- Sivaslı Ali Rıza Bey, askeri yargıtayda general oldu, o da Allah'ın rahmetine kavuştu. Diğer arkadaşlardan kimseyi görmedim. İçimizden bir de Dersimli bir er vardı ki bu, Türkçe dahi konuşamıyordu. Arkadaşlar nasıl kordondan geçtiklerini anlattılar. Sıra Dersimli'ye geldi, sorduk, dedi ki "ben geçerken Rus nöbetçisine rastladım bana Rusça 'Kuda' (Nereye) dedi, ben de 'Zanim' dedim, bana 'İdi' dedi, geçtim". Kürtçe "Zanim" ve Rusça "Iznaym" "Biliyorum" manasına geliyor. Bilhare vapurdaki yaverden anlıyoruz ki o gece Rusların parolası 'Iznaym'mış ve bizim İdris'in 'Zanim'i Rus tarafından 'Iznaym' manasında anlaşılmış ve bu benzerlik İdris'in kurtulmasına sebep olmuş.

Nihayet arkadaşlar bu halin daha fazla devam edemiyeceğine [karar verdiler], zira daha kırkbeş gün vapurla gidecektik. İki arkadaşı fedai olarak seçtiler. Transport kumandanı Alman generaline gidip dehalet edecek ve himayesini isteyecektik. Bu iki fedai, ben ve Pöti Fuat idik. Kumandanın kapısına salevat getirerek yanaştık ve Fuat kapıyı vurdu, içerden sert bir sesle "Herayn" dendi ve girerek birer selam attık. Fuat durumumuzu anlattı, adam anlamamış gibi "Ne söylüyorsun, bizde Türk yok siz nasıl geldiniz?" dedi ve kısaca girişimizi anlattık adam sakinleşti fakat ondört kişi olduğumuzu duyunca hayretle ayağa kalkarak parmaklarile "ayn, sıvay..."diye saymaya başladı ve bir de "Sakremant' savurdu bize "Oturun" emrini verdi. Biraz rahatladık, yaverini çağırdı ve bizi göstererek "Bunları tanıyor musun?" dedi. Yaver baktı, tabii "Nayn" dedi. General "Bunlar Türk" dedi. Bu sefer yaver afalladı ve "Efendim bizde Türk olmayacak" dedi. kumandan "Ben de öyle biliyorum ama işte varlar, hem ondört tane" deyince yaver büsbütün afalladı. Tabii biz merakla neticeyi bekliyoruz. General yavere "Bu arkadaşlar misafirimizdir. Bunları, erleri bir zabitleri bir gruba yerleştir ve vapurun hareketinden itibaren istihkaklarını öde, yiyecek ve yatacak yerlerini temin et ve bana malumat ver" emrini verdi. Biz hemen generalin ayaklarına kapanırcasına eğilerek teşekkür ettik ve yaverle çıktık. Bizin arkadaşlar merakla bekliyorlardı, şayet bize aksi bir muamele yapılırsa onlar yine saklanacaklardı. Fakat biz çıkar çıkmaz ellerimizi kaldırarak müjdeledik ve yaverin talimatı üzerine yanlarına giderek beklemeğe başladık. Bir saat sonra yaver geldi ve bize yerlerimizi gösterdi. Herşeyden ziyade uykusuzluktan bitap bir halde yerlerimize uzandık, o geceyi rahatça geçirdik. Sabahleyin yaver istedi ve onaltı günlük istihkakımızla yevmiye, dörder buçuk markta para verdi.

Vapurumuz Japon kayalıklarından Malaka boğazına doğru yol alıyordu. Filipin adaları civarında idik. Hava gayet sisli ve fırtınalı idi. Çin denizine yaklaşıyorduk. O akşam çok fena bir fırtına vardı. Hatta Japonlar her ihtimale karşı birer cankurtaran simitleri de verdi ve bizi anbarlara kapatarak muşambaları çektiler.

Fırtına gittikçe şiddetleniyordu öyle ki insanları sağa sola savuruyordu. Bir ara büyük bir gürültü ile vapur durdu. "Eyvah bir kayaya çarptık vapur su alıyor" dedik. Meğer önden gelen bir dalga vapurun kıç tarafına gidince tabi kıç havaya kalkmış ve pervane boşta dönmüş, bereket süvari gayet mahirane bir surette yaptığı manevrayla tehlikeyi atlatmış, yoksa bir iki saniye daha gecikseymiş pervane parçalanacak ve batacaktık. O tehlike anında en ziyade dikkat nazarı çeken vapurdaki muhtelif milletlere mensup insanların kendi dillerile "Allah" diye haykırmaları idi. Bir kaç dakika sonra Japonlar tehlikenin geçtiğini müjdelediler ve bir daha ölümden kurtarmış olduk. Ertesi gün süvarinin bildirdiğine göre aynı mıntıkadan geçen İngiliz, Amerikan ve Japonlara ait 14 parça ticaret gemisi batmış. Biz de Malaka boğazından Singapur'a geldik. Burası Hollanda idaresinde idi. Vapur kömür almak için beş-altı saat bekleyecekti. Herkes iniyor biz ise korkuyorduk. O sırada polis ve inzibatlardan ibaret dört kişilik bir Hollandalı [grup] vapura gelerek Türkler'i sormağa başladı ki bu sırada yaver bizi bularak korkmamamızı, generalin isteğile bize yardım yapacaklarını söyledi ve çıktık. Hakikaten bizi bir anbara götürdüler. Her türlü giyecek elbiselerden beğenip almamızı dediler. Biz de kravat iğnesine kadar aldık ve geydik. Birer baston almayı da ihmal etmedik. Ve bir müddet gezerek esas halkı Müslüman olan bu cennet gibi yerin cami ve kaplıcalarını gezdik ve vapura birer kontvari döndük. Artık kaçak esir değil birer zengin turist durumunda idik. Kasabayı gezerken ulu önderimiz Ata'nın bir de İsmet ve Ali İhsan Paşalar'ın kahvelerde fotoğraflarını gördük ve çok sevindik. Artık vapur hareket etti, gittikçe sıcaklara yaklaşıyorduk. Ben İspanyol nezlesi olmama rağmen ekseri vaktimi vapurun burnunda oturarak geçirir, o muazzam balinaların vapurla yarışlarını seyrederdim. Denizlerde sık sık Amerikan ve İngiliz harp gemilerine rastlanıyor ve muhabereden sonra yol alıyorduk. Nihayet hareketimizin yirmiyedinci günü Süveyş kanalına gelerek kara yüzü gördük, vapur kılavuz aldı. Adende iki saat kaldık. Kanaldan geçerken fesli Araapları görüyor ve kurtulduğumuzu sanıyorduk. Halbuki öğrendik ki bu gibi Türkleri İngilizlere teslim ediyorlarmış. Tabii çıkamadık ve kanalı geçtik bir müddet sonra Malta adasına geldik, kaleye yakın bir yerde durduk, kimse dışarı çıkmadığı gibi pencerelerden dahi bakılmasının yasak olduğunu söylediler. buna rağmen Almanlar kale ve civarının fotoğraflarını çektiler. Vapurdan adada gezen ve İngilizler tarafından sürgün gönderilen bizim ileri gelen ricallarımızı görüyorduk. Üç saat kaldık ve hareket ettik. Yunan adalarını geçerek İtalya'ya (Trieste'ye) gittik. Burada Avusturya, Macar ve Romenler indiler. Vapurda sırf Almanlar'la biz kaldık. Eşitiyorduk ki İtalyanlar bizim gibi esirleri Anadolu'ya gönderiyorlarmış. Biz de merkez kumandanına müracaat ettik. Fakat adamdan olumlu bir cevap alamayınca vapura döndük. Bir saat sonra bir iki polis ve inzibat vapura gelerek bizi sordular fakat biz saklandık. Transport kumandadına müracaat edip bizi istemişler. Kumandan da bunlara itimat etmeyerek vapurda Türk yok diye adamları savmış. Sonradan anladık ki hakikaten iyi niyetle gelmişler lakin cesaret de edemedik ve hareket ettik. Vapur Sicilya'nın cenubundan Tunus istikametinde yol aldı ve Tunus'a vardık. Vapur yedi saat kalarak kömür ve saire alacağından Fransız idaresinde olan şehre çıktık. Bir Türkiye'de tahsil görmüş doktora rastladım. Beni evine götürüp izaz ve ikramda bulundu. Şehrin Arap kesimi iptidai fakat Fransız kesimi son derece asri idi. Hatta mezarlıkları dahi görülmeye şayandı. Vapura döndük ve Cebelütarık istikametinde yol aldık. Boğazı geçtik. İspanya sahillerine geldiğimizde deniz yine kudurmuştu. Ne ise kazasız geçtik, İspanya'nın yanardağları görülüyordu. Nihayet Fransa ile İngiltere'yi ayıran Padökale boğazına girdik. Geçerken vapur daimi kontrole tutuluyor, gündüz Filama, gice Helyosta ve telsizlerle muhabereden sonra ilerliyorduk. Nihayet Şimal denizinde Hamburk civarında Almanlar'a ait Brunsbüttel limanına geldik fakat daha bu limana 10 mil varken yüzlerle motor, vapur dolusu Alman aileleri gelen esirleri karşılıyordu. Viladivostok'tan hareketimizin tam 60. günü karaya ayak bastık. Bando Almanları'ın milli marşları olan 'Deutchland'ı çalıyordu fakat ikinci mısradaki 'überalles' yerine 'unteralles' diye terennüm ediliyordu. Limana beş mil kala eşyalarımızın bagajlanması bildirildi, sardık hazır bekliyoruz ve karaya çıktık. Bizi bir binaya aldılar. bina bayraklarla donatılmış ve kapısında 'Hoş geldiniz' yazılı idi. Girdik nutuklar verildi, biralar, pastalar yendi. Bir saat sonra eksprese bindik. bu sırada eşyalarımız numaralı olduğu için trene alınmıştı. Stettin civarında İzeho karantine mahalline geldik. Karantine mahallinin antresinde büyük bir tak ve yine süslü bayrak ve dövizlerle donatılmış, sağında bir, solunda bir iki çocuk ellerinde beş altı sahifelik yapılması gereken işleri gösteren kitapçık verdiler. Tabii bize de... İçeri girdik, burada bir hafta bekleyecektik. Bir hafta sonra bütün Almanlar gittiler. Biz de ertesi gün Stettin civarında Krekov askeri garnizonuna geldik. Burası aynı zamanda bir köydü, her şey mıntazamdı, sinema, elektrik vesaire gibi... Ertesi akşam şerefimize bir balo verdiler. Çok parlak geçti. İkişer arkadaş bir odada kalıyorduk. Bir de Alman nefer hizmet ediyordu. Vapurda olduğu gibi yine yevmiye 4,5 mark, birer paket sigara, sabah ikindi kahvealtıları odamıza geliyor. Öğle akşam yemekleri de garnizonda Alman zabitleriyle yeniyordu, son derece rahatlık. Bir sinema, tiyatro meccanen, başkaları mısıf ücretli bize tahsis edilmişti. Ellerimizdeki müsaade kartlar ile serbest geziyorduk. Her ay elbiselerimiz yenileniyor ve her an banyo yapabiliyorduk. Aradan bir iki ay geçmişti bir gün gazetede evlendirme ilanları gördük. Bu Berlin evlendirme bürosundandı. Fuad, Hüseyin ve ben üç kıza talip olduk, birer fotoğraf gönderdik. Zaten Berlin'i görmek istiyorduk, bir kaç gün sonra bürodan davetiye aldık. Yalnız Hüseyinin talip olduğu kızın menfi cevabı geldi fakat yine beraber gittik. Trenden indiğimizde bizi büronun müstahdimini tanıdı ve beraber büroya gittik. Bizi bir salona aldılar, bir müddet sonra benim ve Fuad'ın taliplerimiz geldi. Büro müdürü bizi tanıştırdı ve onar mark alarak bize bir hafta mehil verdi. Bu müddet zarfında mutabık kalındığı takdirde büroya

müracaatla evlenme işlerine başlanacaktı. İki kız üç de biz çıktık biraz gezdik öğle olmuştu yemek yememizi kızlar teklif ettiler ve bir lokantaya girdik. Burası Kayzer Vilhelm Caddesi'nde idi. Kızlar balık istediler. Öyle bir balık geldi ki bütün kılçık. Fuad "Aman çocuklar bu kızlar bizi deniyorlar dikkatli yiyelim" dedi. Biz korkarak yemeğe başladık. Bizim Hüseyin bir ara ötmeğe başladı, meğer korktuğumuz başımıza gelmiş ve kılçık Hüseynin boğazına saplanmıştı, güçbela kılçığı çıkarmıştı ki dışarda fevkalade bir kalabalık ve sesler eşitildi. Biz de çıktık meğer aynı caddede 200 metre ilerde bizim rahmetli Talat Paşa'yı Ermeni vurmuş. Tabii biz de hemen kalabalık arasına karışarak kızlardan ayrıldık. O kadar kalabalık vardı ki yanaşmamıza imkan yoktu ve vakitte geçmişti. Tren zamında geliyordu. Stettin'e döndük ve büroyla alakamızı kestik. Ertesi gün Berlin'e giderek şehbenderliğe uğradık ve durumu anlattıktan sonra yakında Türkiye'ye gelebileceğimizi şehbenderden öğrendik. Tekrar lagerimize döndük. Altıncı ayımızı doldurmuştuk ki İstanbul tarikile Batum'dan Alman üserasını almak üzere gidecek (Vigbert) vapurile biz de gidecektik. Bu sırada bir gün Alman arkadaşım Şults o akşam Viktorya tiyatrosuna gideceğimizi söyledi ve gittik. Biletlerimiz ayrı idi. Ben başka o da başka bölümde oturduk. O akşam General Fon Mekenzin de gelecekmiş. Bir süre sonra Makenzin'in marşı çaldı ve geldi. Ben yol kenarında oturuyordum, yanımdan geçti, ben kendisine cephe alarak selamladım. Birkaç dakika sonra yaveri gelerek hüviyetimi sordu gitti. Biraz sonra gelerek paşanın beni çağırdığını söyledi gittim. Yanına alarak Krekof'daki Almanlarla gelen Türklerden olup olmadığımı sordu. Ben de 'Evet' dedim. Bana arkadaşlarla beraber, Ştettin civarında oturduğu çiftliğine gitmemizi rica etti. Ben de "Tabii emredersiniz" cevabını verdim ve "Sizi fazla rahatsız etmeyeyim" diyerek müsaade istedim, ayağa kalktı ve beni selamladı, yerime geldim. Bütün Almanlar'ın gözleri bende idi. Bilhassa yanımda oturan 60'lık bir bayanla 18'lik kızı merakları çıldırır gibi hüviyetimi anlamak istiyorlardı. Nihayet dayanamayıp sordular ben de anlattım, daha sözümü bitirmiştim ki hemen bizim haremden sormağa başladılar, anlattım. Oyun bittiği zaman vakit çok geçti ve lagere son tramvay da kalkmıştı. Beraber oturduğum bayan bundan sonra gidemiyeceğimi ve beni akşam misafir edebileceklerini söyleyerek beraber gitmemizi rica ettiler. Meğer bu ailenin erkekleri Bağdat demiryolunda mühendisken Türkiye'de çok kalmış ve ailesi de Türkiye de bulunmuşlar. Gittik beni misafir ettiler, memnunlukla ayrıldım. Arkadaşım Şults çok merak etmiş ve iş polise kadar aks etmiş. Ne ise durumu anlattık, bir iki gün sonra Berlin'de tahsilde olup da bizimle Türkiye'ye gelecek 17 erkek 1 de kız talebemiz geldiler. Ve iki gün sonra Hamburg'a hareket ettik. O akşam vapurda kalacak ertesi gün de hareket edecektik. Çıktık, gezerken bir gazino önünde alaturka şarkı söyleyip çalan bir müzik topluluğuna rastladık ve içeri girdik, 9 arkadaştık, bir masaya otararak içmeğe ve yıllardır hasretini çektiğimiz şarkı ve müziğimizi dinlemeğe koyulduk. Tabii yanımıza kızlar da geliyor ve onlara da ısmarlıyorduk. Vakit bir hayli ilerlemişti, bir ara arkadaşlardan biri "Yahu üstünüzde ne var, mütemadiyen sarf ediyoruz" dedi ve paralarımızı saydık. 170 mark vardı, hesabı istedik 220 markı olmuş. Bizi düşünce aldı, pis pis düşünürken gazinoda ani bir fevkaladelik oldu. Garsonlar sağa sola koşarca çalışıyorlardı. Bu sırada yanımıza orta boylu esmer bir zat gelerek "Hoş geldiniz" dedi ve arkasında bulunan şef garsona masanın yenilenmesini emr etti. Meğer bu zat patronmuş. Kendisinin Kayserili olduğunu ve 5 sene evvel gelerek ilk yoğurdı kendisi burada icat ettiğini ve şimdi apatrımanı, gazino ve arabaları olduğunu ve çok zengin olup mesut olduğunu söyledi. Memnun olduk bir zaman daha eğlendikten sonra bizden para almadı ve bizi arabalarile Hamburg'u gezdirdi, sonra vapura gittik. Sabahleyin hareket etmeden akşamki yurt ve Türk kardeşimiz hepimize bir çok hediyelerle geldi ve bizi uğurladı.

Vapurumuz hareket etti, 17 gün sonra İstanbul'a geldik. İstanbul işgal altında idi. Vapurumuz Saray burnu önlerinde durdu, bizi gelip alacakları bekledi. Vaktı doldu, kimse gelmedi. Bizi yakınımızda duran bir Fransız torpidosuna teslim ederek vapur hareket etti. Biz bir iki saat bekledik sonra bir motorla bir inzibat subayı geldi, "Saatlerdir bekliyoruz niçin bizi almıyorsunuz?" dedik. Herif bize "Siz iyi olsa idiniz esir olmazdınız" cevabını verdi ve def olup gitti. Bir saat sonra iki sandal geldi. Köprüye çıktık, subayı aradık bulamadık, elimize geçirse idik pataklayacaktık. Zira bizim çektiğimiz yetmiyormuş gibi herif bizi suçlandırmaya kalkmıştı. Ne ise doğruca Harbiye Nezareti'ne gittik, bize onar lira avans verdiler. Subayları Kasımpaşa Bahriye Ilastanesi'ne, erleri de Selimiye'ye gitmemizi bildirdiler. Arkadaşların bir kısmının İstanbul'da ev ve akrabaları olduğu için gittiler. Ben de Kasımpaşa'ya gittim. Fakat durmadım zira bir iki sene evvel İngiliz ve sair yerlerden gelenler çok perişan durumda idiler. O geceyi bir otelde geçirerek ertesi gün muamelatı zatiyeye uğradım. Benim Fırka kumandanım, miralay Arif Bey müdürmüş. Görüştüm, bana Anadolu'ya geçip geçmeyeceğimi sordu. "Geçeceğim" dedim. "O halde iki gün sonra Zonguldak vapuru gidecek ben işini yaparım, hazır ol ve ticaret maksadile gideceğini unutma ve çok dikkatli ol" dedi. İki gün sonra belirli saatte geldim ve vapur kalktı. Her hanki bir tehlikeye maruz kalmadan Zonguldağa geldik. Burada beni aldılar o gece emniyette beton bir odada sabaha kadar bir iskemle üzerinde bekledim. Sabahleyin komser odasında bana tarziye vererek bavulumu incelediklerini şüpheli bir şey olmadığım söyledi ve başka bir vapurla Samsun'a hareket ettik. Samsun'a geldik, otele henüz yerleşmiştim ki iki inzibat gelerek Merkez'e davet ettiler, gittim. Merkez kumandanı sabahleyin Merkez'e gelmemi söyledi. O gece otelde kaldım ve ertesi gün Merkez'e gittim. 10. fırka karargâhına gittik. Oradan da 44. alay karargâhına gittim. Kumandanı Veysi Bey 1. tabur 1. bölüğe tayinimi bildirdi. Her ne kadar vaziyeti anlattımsa da hele işe başla izin alırız dedi. Halbuki ben yedi senedenberi hasretini çektiğim ve memleketimin Ruslar tarafından alınması dolayısile Sivas'a hicret eden ana ve babamı görmek istiyordum.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI

Cemil Koçak: Dönem Tarihi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin aralık ayı konuğu Cemil Koçak'tı. Toplantı 21 Aralık'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Cumhuriyet dönemi Türkiye siyasi tarihi, Türk dış politikası tarihi, Türk-Alman ilişkileri, tarih yazımı ve metodolojisi gibi alanlarda çalışmaları bulunan Koçak, 1956 yılında İzmir'de doğdu. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Basın Yayın Yüksekokulu'ndan 1978 yılında mezun olan Koçak, yüksek lisans eğitimini de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyasal bilimler alanında yaptı. Koçak, doktora çalışmasını ise Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi alanında tamamladı. 1991 yılında Siyaset ve Sosyal Bilimler alanında doçentlik unvanını kazanan Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945* adlı çalışmasıyla 1990 Alet İnan Tarih Araştırmaları, *Türk-Alman İlişkileri 1923-1939* adlı kitabıyla da Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler ödülüne layık görüldü. Tarih Vakfı'nın kurucu üyelerinden olan Koçak, Anadolu Üniversitesi'nde lisans ve yüksek lisans dersleri verdi, halen Sabancı Üniversitesi'nde öğretim üyesi.

KİMLİK BUNALIMI

Lisans eğitimini bitirdikten sonra kısa bir süre gazetecilik yapan Cemil Koçak, bu mesleğin kendi tarzına uymadığına karar verdikten sonra, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyaset bilimi alanında yüksek lisans ve doktora programına başladığını ve öğrencilik yıllarının bitmesiyle birlikte mesleki açıdan bir kimlik bunalımı yaşadığını belirterek toplantıya başlıyor:

"Türkiye'de ev hanımlığının meslek kabul edilmesi gibi öğrencilik de bir meslektir! Öğrenciliğim süresince meslek hanesini doldurmak zorunda olduğum her türlü kâğıda 'öğrenci' yazıyordum. Öğrencilikten sonra işsizlik hayatım başladığında, en zor şey meslek hanesini doldurmaktı. 1984'e kadar bu kimlik bunalımı devam etti. 1984'te Tübitak'a girmem mümkün oldu. Tübitak'ta onların deyimiyle 'uzman yardımcısı' olarak çalışıyordum. Esas itibariyle Tübitak, devlet memuriyeti statüsünde insan çalıştırmazdı, halen de öyledir. Orada SSK'ya bağlı işçi olarak çalışırdık. O dönemlerde pasaport almak için başvurduğumda, meslek hanesine ne yazmak gerektiğini bilemediğim için memura sordum; 'acaba ne yazmam doğru olur?' diye! Bitirdiğim okul lisansta gazetecilik, yüksek lisansta siyaset bilimi, doktorada ise siyaset bilimi ve kamu yönetimiydi ama bunlardan hiçbiri ile alakalı bir iş yapmıyordum. Memur uzun uzun düşündükten sonra benim siyaset bilimci olduğuma karar verdi ve pasaportumdaki meslek hanesine 'siyaset bilimci' olduğum yazıldı. Bundan sonra, Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi olarak, meslek hanesinin karşısına öğretim üyesi yazacaklar herhalde. Böylelikle daha anlaşılır bir mesleğe sahip olmuş olacağım ve bu yüzden yaşadığım kimlik bunalımının da bu şekilde ortadan kalkacağını ümit ediyorum!"

Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki yüksek lisans programı sırasında aldığı derslerden tam olarak yararlanamadığını belirten Koçak, bu yılları farklı bir açıdan değerlendirdiğini vurguluyor:

"Bir insanın yetişmesinde iki önemli nirengi noktası vardır. Nispeten daha geleneksel ve

klasik bir yörüngede olan bilgi edinme noktası ve insanın görüş açısının genişlemesi. Bunu anlatmak zor. Sadece kitap okuyarak, bilgi edinerek elde edilebilecek bir şey değil. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okuduğum iki yılda, üç dört sevgili hocamdan bir meseleye bakışın esas itibariyle nasıl olması gerektiği konusunda, şimdi tanımlayamadığım bakış açılarını öğrendim."

ALAYLI TARİHÇİLİK

Lisans eğitimlerine göre Türkiye'deki tarihçileri ikiye ayıran Koçak, bu ayrım kapsamında tarihle olan ilişkisini açıklıyor:

"Ben tanıdığım yakın hocalarım, ahbaplarım ve hatta benden sonraki nesil arasında, nadiren bakiki tarihçiye rastladım, yani üniversitede gerçekten tarih okumuş da gelmiş tarihçileri kastediyorum. Osmanlı Devleti'nde, Harbiye'de subay yetiştirilmeye başlandıktan sonra orduda bir alaylı-mektepli çatışması başlar ve uzun bir süre devam eder. Bizde de tarihçilik alanında böyle bir alaylılık-mektepliik meselesi var. Mesela ben kendimi alaylı sayıyorum. Dolayısıyla burada benim anlayışım açısından, tarihin tanımlanması lazım. Ben bütün bu anlattığım hadiseleri yazıyorum, tarih okuyorum, tarihi tartışıyorum; fakat bütün bunları tarihçi sıfatından ziyade bir siyaset bilinci olarak yapmaya çalışıyorum. Benim için tarih, yaşadığım coğrafyanın ve toplumun politik problemlerini anlamaya yönelik bir araçtan ibaret. Bunu anlamaya çalışarak tarihe başvurdum. Bugün içinde bulunduğumuz problemlerin ne olduğunu ya da ne olmadığını tarihi kullanarak anlamamız, bugünkü meselelere çözüm formülleri üretirken bunlardan da hareket etmemiz mümkün müdür? İşte bu sorulara cevap arıyorum."

1980 yılında doktora tezini yazmaya başlayan Cemil Koçak, "Toplumumuzun geçmişine ve benim anlayışıma göre bugününe de ışık tutabilecek ve bugünün problemlerini de aydınlatabilecek anlayışla bir tarih yazabilmek fırsatının yaratılıp yaratılmadığını düşündüm" diyerek SBF'de hocası olan Mete Tunçay'dan, doktora tezine yardımcı olmasını istediğini belirtiyor. 1938-1945 yılları arasındaki dönemin literatürde çok az ve üstünkörü işlendiğini gören Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945* adlı çalışmasına başladığını ve dönem tarihi yazmanın kendisi için özel bir tercih olduğunu belirtiyor:

"Genellikle o dönemde, doktora öğrencileri dönem tarihi almak yerine, tıpkı bugün olduğu gibi tematik meseleler üzerinde dururlardı. Benim dönem tarihi almamın nedeni, esas itibariyle ilgi alanımın politika olmasındandı. Anlamak istediğim konu, belirli bir dönemin problemlerinin, kendinden önceki ve sonraki dönemle bağlantılarının ve mümkün olursa da bugünle bağlantılarının ne olduğuydu. O sırada bir başka vesileyle İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerine hemen hemen hiçbir şey yapılmadığının da farkına varmıştım. O bakımdan, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*'ni kaleme alırken, kendime üç ayrı boyut belirledim. İlki Türkiye'nin o dönemdeki dış politikasıydı. Dönemin uluslararası ilişkiler sistemindeki yeri anlaşılmadan, Milli Şef döneminde Türkiye'de ne olup bittiğini söylemeye çalışmanın anlamı olmayabilirdi. İkinci boyut; İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığının bu ilk dönemine ait iç politik meselelerin yazılmamasıydı. Üçüncü olarak da; Milli Şef dönemini çalışırken, politik ve diplomatik tarihin yanına iktisat tarihinin de konmasıyla çerçevenin tamamlanabileceğini düşündüm. Dönemin iktisat tarihini, iktisadi konular üzerinde uzman ya da iddialı olmamakla birlikte, kaleme almak gerektiğine karar verdim. Bir dönemin tarihini tüketici bir şekilde yazmak; bir şeyleri atlamamak; ele aldığım konuların arasındaki bağlantıları, etkileri ortaya koyabilmek; bunları analiz edebilmek ve bugünkü meselelere ışık tutabilecek şekilde tahlil edebilmek. Sanıyorum benim asıl yapmak istediğim buydu."

KİTABİYAT

Kapsamlı çalışmalarının dışında sıkça kitap tanıtımı ve eleştirisi yazan Koçak, bu tür çalışmaların bir ülkenin akademik geleneğinde önemli yeri olduğunu vurguluyor:

"Gerek *Tarih ve Toplum*, gerekse *Toplumsal Tarih*'in, 'Kitabiyat' bölümünde yapılan kitap eleştirilerini ve tanıtımlarını çok önemsiyorum. Bu bizde gereği kadar ilgilenilmiş bir alan değil maalesef. Hâlâ da bu eksikliği hissediyoruz. Bir yayının şimdiye kadar çıkanlar arasında hangi kapsamda yer alması gerektiği, ne ölçüde kalıcı olduğu, neresinin övgüye neresinin eleştirilmeye değer olduğu, şimdiye kadar yapılmış çalışmalar arasında anlamının ve öneminin ne olduğu hakkında maalesef çok eksiğiz. Bunu yapmaktan değişik nedenlerle kaçınıyoruz. Belki mesleki rekabetten, belki de bir miktar kıskançlıktan. Bunlar meselenin objektif olarak görülmesini ve soğukkanlı yaklaşımları büyük ölçüde olumsuz etkiliyor. Bir akademik tartışma geleneğinin ve üslubunun oturmamış olması, herhan-

gi bir eleştirinin kısa zamanda bir sövgüyle karşılanmasına neden oluyor. Bu anlayışın kısa zamanda ortadan kalkacağı gibi bir iyimserliğe sahip olmamakla birlikte, yavaş yavaş, küçük adımlarla bu kültürün kazanılması açısından bir şeyler yazmaya çalışıyorum. Gönül isterdi ki bu bir alışkanlık olsun ve herkes kendi konusunda çıkan yeni kitapları, makaleleri, tebliğleri, hatta panel konuşmalarını günü gününe kendi uzmanlık alanı ve yaklaşımı açısından değerlendirsin ve bunu kamuoyuna deklare etsin."

Dönem tarihi çalışırken hiçbir belgeyi göz ardı etmediğini vurgulayan Koçak, kıyıda köşede kalmış değerli bilgileri, tamıklıklar içeren hatıraları yayımlamaya çalıştığını, bu tanıklıklar sayesinde ulaşılmaz olduğu düşünülen birçok bilgiye ulaşılabildiğini belirtiyor:

"Bunlardan biri Samet Ağaoğlu'nun hatıralarıydı. Oğlu Tektaş Ağaoğlu'nun bulduğu hatıralar, benim de dahil olduğum bir çalışma sayesinde gün ışığına çıkabildi. Sadece Ağaoğlu'nun anıları değil, yine Tektaş Ağaoğlu'nun, evinin bir başka köşesinde bulduğu 1947-1950 arasındaki Demokrat Parti İdare Kurulunun zabıtları, -ki bunlar daha önce bilinen şeyler değildi- ortaya çıktı. İkinci yaptığım şey, cumhurbaşkanlığı özel kalemini yapmış olan sevgili Haldun Derin'in, tesadüfen haberdar olduğum ve yayımlanma şansı hiç olmayan anılarını, Tarih Vakfı'nın yayınları arasında yayımlama fırsatı buldum. O da birinci elden bir tanıklığın son izleriydi. Keşke daha fazla sayıda böyle malzeme yakalayabilsek ve bunları yayımlayabilsek. Çünkü bizde maalesef günlük, anı vesaire gibi tarihsel malzeme son derece kıt; olanlar da üstünkörü, basit ve çok defa bildiklerimizin tekrarı. Onun için bize heyecan verecek, malzeme sunacak, tarihsel bir anlamı ve önemi olan anıların yayınlanmasına açıkçası çok ihtiyaç olduğunu düşünüyorum."

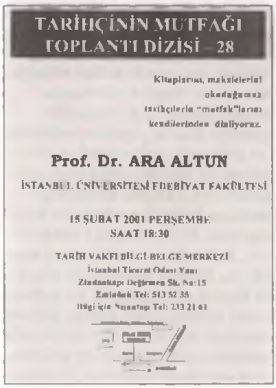

TARİH VE POLİTİKA

Tarihin ve tarihçiliğin siyasetle sıkı bir ilişkisi olduğunu vurgulayan Koçak, tarihçilerin bilerek veya bilmeyerek bu ilişkinin içinde önemli bir konumda olduğunu ve bu konuma göre davranmaları gerektiğini belirtiyor:

"Eğer bir tarih metni yazıyorsanız, aslında politik bir metin yazıyorsunuz demektir. Pür bir tarih metni yazıyor olsanız dahi, farkında olun ya da olmayın, politik bir mesleği gündeme getiriyorsunuz demektir. Çünkü tarih, siyasi pozisyonların kendilerine argüman sağlamaya çalıştıkları ve bunun da son derece mümkün ve kolay olduğu bir alan. Kim ne isterse, bu açık pazarda bulabilir. Benim tarzım esas itibariyle şu: Bir tarih metni yazarken, belki biraz tuhaf gelecek ama, öncelikle objektif, eleştirel, sorgulayıcı olmaktan ziyade dürüst olmanın çok önemli olduğunu düşünüyorum. Tarih metni yazarken başkalarına karşı değil, öncelikle kendimize karşı dürüst olup olmadığımızı sorgulamamız lazım. Ben bir tarih metni yazarken, hangi siyasi pozisyonda olursam olayım, kendimi o siyasi pozisyonun savunucusu olarak görmüyorum. Zaman zaman yazdıklarımın son derece ikna edici geldiği, 'bundan daha gerçeği olamaz, işte nihayet hakikati buldum!' dediğim zamanlarda ve tam aksi durumlarda şunu yapmaya çalışıyorum: 'Şimdi bu yazdığımı doğrulamayacak, yanlışlayacak ne var elimde? Ne bulabilirim başka? Bir başkası bulmasın bunu, ben bulayım ve yazı üslubumu, tarzımı, öykümü değiştirebileyim bu sayede.' Dolayısıyla kalıcı bir şey yazmak istiyorsam, sadece yazdığım şeyi doğrulayacak olan malzemeyi ve argümanları değil, aksine bunu yanlışlayacak bütün malzemeyi görmeliyim ve ikna olmalıyım ki, 'elimden gelen her şeyi yaptım, benim aksi tezimi savunan bütün malzemeyi ve argümanları gördükten sonra bu malzeme ve argümanın benim tezimi ortadan kaldıracak kadar geçerli olmadığına ikna oldum ve şimdi bunu yazıyorum' diyebileyim. O yüzden bir miktar uzun yazmak zorunda kalıyorum."

ALTERNATİF TARİHÇİLİK

Tarih yazımında zaman zaman farklı modaların çıktığını belirten Koçak, bu modalardan, kendisinin de içinde görüldüğü alternatif tarihçiliğin, kişinin bu yönde karar vererek yapabileceği bir tarz olmadığını belirtiyor:

"Bambaşka bir tarih yazmak üzere masaya oturmak başka bir şey, masadan kalkarken bambaşka bir tarih metni yazarak kalkmış olmak başka bir şey. Eğer aradaki ayrımlar yeteri kadar fark edilmezse, farklı şeylerden konuşuyoruz demektir. Ben hiçbir zaman masaya alternatif tarih yazacağım diye oturmadım. Yazdığım şeyin alternatif bir tarih olduğu kanısında da değilim. Alternatif tarih yazmak çok daha iddialı, çok daha derinlikli bir iş. Elimizde olandan çok daha geniş ölçülerde ve yeni malzemenin ortaya çıkmasına bağlı. Ben, elimden geldiğince, dönem tarihçiliği yaparken o dönemle ilgili var olan bütün malzemeyi taramaya çalışıyorum. Bunu mümkün olduğu kadar tüketerek yapmaya çalışıyorum. Bu yapıldığı takdirde alternatif tarihçilik gibi bir moda akımla değil ama farklı şeyler söylemek, yeni bakış açıları getirmek, bir meselenin eskiden söylendiğinin dışında başka boyutları da olabildiğini söylemek mümkün hale gelebilir. Benim esas itibariyle yapmaya çalıştığım şey budur."

17 ŞUBAT - 4 MART 1923, İZMİR

Türkiye İktisat Kongresi'nin Belgeleri

MURAT KORALTÜRK

İzmir İktisat Kongresi'nin 78. yıldönümü vesilesiyle kongreye ilişkin, bir kısmı daha önce Latin alfabesiyle yayımlanmamış bazı belgeler veriyoruz. Kongre hakkında genel bilgiler veren metnimizin ana kaynağının A. Gündüz Ökçün'ün kitabı (*Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, AÜSBF yay., Ankara, 1968) olduğunu belirtelim.

1923'te Türkiye'nin nüfusu yaklaşık 12,5 milyondu. Savaşlarda yorgun ve bitkin düşmüş bu nüfusun, çok büyük bir bölümü köylerde yaşıyordu. Bu nüfus, durağan olduğu gibi nitelikli işgücü açısından da elverişli değildi. Okuryazarlık oranı çok düşüktü. Yaşam koşulları çok ağırdı. Beslenmeden sağlığa, son derece ilkel olanaklar söz konusuydu.

Gayri safi milli gelirin büyük bir bölümünün tarım kesiminde üretildiği Türkiye'de kişi başına düşen gayri safi milli gelir 1923'te, 45 dolar civarındaydı. Başlıca iktisadi uğraşı olan tarım, karasabanla sembolize edilen ilkel yöntemlerle gerçekleştiriliyordu. Sınai üretim ülke gereksinimini karşılayacak nitelik ve nicelikten uzak bir yapıya sahipti. Topluğnenin dahi üretilemediği ve ancak ithal edilebildiği ülkede, cumhuriyetin ilan edildiği 1923'te 36 milyon dolar tutarında bir dış ticaret açığı söz konusuydu.

İzmir İktisat Kongresi'ne katılan delegelerden bir grup.

Milli Mücadele henüz sona ermişti. Ankara Hükümeti ve bu hareketin önderi Mustafa Kemal, Türkiye'nin topyekûn sefalet ve yokluk içindeki hazin durumu karşısında, savaş meydanlarından sonra ekonomide de verilecek ciddi bir mücadele olduğu bilinci ile harekete geçti. Bu hareketin ilk adımı 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'dir.

İzmir'de toplanan kongreden önce, İstanbul'da Millî Türk Ticaret Birliği etrafında bir araya gelen Müslüman-Türk ticaret kesimi bir dış ticaret kongresinin hazırlıklarına girişmişti. Ancak Ankara Hükümeti, İzmir'de daha geniş bir kongre düzenleyeceğini bildirerek İstanbul'un girişimini engelledi. Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı günlerde İktisat Vekaleti'nin girişimi ile toplanan ve 4 Mart 1923'e kadar süren kongreye 1135 kişi katıldı. Kongrede her ilçeyi, mesleki temsil anlayışına göre bir tüccar, sanayici, sanatkâr, amele, şirket, banka ve üç çiftçi temsilcisinden oluşan sekiz kişilik heyetler temsil etti.

Bunun yanında bazı dernekler ve meslek örgütleri de kongreye temsilci gönderdiler. Bunların başında Millî Türk Ticaret Birliği, İstanbul Esnaf Cemiyetleri, İstanbul Hamallar Cemiyeti, Umum Terziler Cemiyeti, Darülfünun Hukuk Mektebi, İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlisi, Çiftçiler Derneği, Fransa Darülfünun ve Mekteb-i Âliye Mezunları Cemiyeti ile Macaristan Türk Mezunları Cemiyeti yer alıyordu.

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa kongrenin açılışında yaptığı tarihi konuşmasında ülkenin ufukta beliren yeni dönemdeki hedeflerini şu sözlerle ifade etmişti:

> Kılıç kullanan kol yorulur; fakat saban kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün daha çok sahip olur... Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilemezse semere-i netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerat-ı nafiayı temin için hâkimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini lazımdır.

Meslek grupları ve kurumlar adına görüş ve beklentilerin dile

TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NİN MÜZÂKERE USULLERİ

1- Celsenin küşadında ictima-ı sabıka aid olarak divan-ı riyasetçe tanzim edilen zabıt hülâsası kıraat olunur. İşbu zabıt hülâsasının heyet-i umumiyenin kabulüne iktiranı şarttır. Kongre müzâkerat-ı umumiyesi aynen ve harfiyen zapt edilir.

2- Söz isteyen zat ismini yüksek sesle söyleyerek kaydettirir ve sıraya dahil olur.

3- Hatipler kürsüye gelerek söz söyler. Muhavere şekli caiz değildir. Hatibin sözünü azadan kimse kesemez. İcab ettiği zamanda riyaset müdahale ve kat eder.

4- Teklif yapmak isteyen arkadaş bir kâğıda yazarak teklif edebilir. Ağızdan teklif kabul olunmaz.

5- Usul-i müzâkereye ve müzâkerenin kifayetine aid olan teklifler tercihen reye konur. Tadil teklifleri evvela, red teklifleri bilahare reye konduktan sonra esas teklif reye vaz olunur.

6- Kitabet mevkiinde bulunan aza söz söyleyeceği zaman yerini diğer bir kâtip arkadaşa terk eder.

7- Müzâkeratın intizamını makam-ı riyaset temin eder. Müzâkeratın intizamını söz kesmek, gürültü etmek, söz almadan söylemek vesaire suretiyle ihlal edenleri makam-ı riyaset sükûn ve i'tidâle davet eder. Bu daveti dinlemeyenlere o mesele veya celse için söz vermemek ve heyet-i umumiyenin kararına iktiran etmek şartıyla muvakkaten ictimaa iştirakten men etmek makam-ı riyasetin cümle-i salâhiyetindendir.

8- Müzâkerat ittihaz-ı mukarrerata müsaid olmayacak derecede karıştığı takdirde makam-ı riyaset celseyi muvakkaten tatil eder.

9- Yevmi müzâkeratın hitamında reis celsenin hitam bulduğunu ve ictimaın akd edileceği zamanı tefhim eder.

10- Encümenlerce ihzar gruplarca tasdik edilen esasat-ı umumiyeden kongrece haklarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce kavanin-i mahsusa vazı icab edenleri heyet-i umumiyece müzâkere edilir. Lâyihayı veren grup namına bir zata teklifatı müdafaa için söz verilir. Bunu müteakib diğer gruplardan söz almak isteyenlerin isimleri kaydedilir ve kendilerine söz verilir. Yuku bulucak mütâlaatın muterizin mensub olduğu gruba zarar tevlidine veya unutulmuş bir faideye taalluk etmesi ve mezkûr teklifin diğer gruplarca tanzim edilen esasat ile tearuz teşkil eylemesi hususatına hasrı lazımdır.

11- Gruplar namına tefrik edilen hatipler söz istedikleri halde bunlar diğer söz almış olanlara tercih olunur.

12- En son söz, teklif yapan gruba aid olup müzâkeratın neticesinde keyfiyet her grubun, ayrı ayrı el kaldırması suretiyle, ârâ vaz olunur bu tarza göre her grubun ekseriyeti bir rey addolunur. Bir teklifin adem-i kabulü, teklif yapan grubun haricindeki bilumum grupların ekseriyetle reddetmesiyle kabildir. Mamafih bu gibi teklifat dahi ol vechile şerh verilmek suretiyle tanzim edilecek umumi rapora tezyil kılınır.

13- Teklifatdan her hangi birisinin müzâkeresi bir grub ekseriyetinin talebiyle grup heyetince tedkik edilmek üzere ictima-ı atiye ta'lik edilebilir.

14- Encümenler gruplarda fikirleri ekalliyetde kaldığı için kabul ettirmeyenler itirazlarını bir raporla divan-ı riyasete verebilirler. İşbu raporlar itiraz edilen maddenin müzâkeresinde divan-ı riyaset tarafından heyet-i umumiyenin nazar-ı dikkatine vaz olunur. Muterizin raporu hakkında izahat-ı şifahiyesi; ancak heyet-i umumiyenin ekseriyet-i ârâsıyla karar verildiği takdirde dinlenebilir.

15- Laakall iki grup muhtelif layihalardaki aynı mesaili mevzu-ı bahs ettiği takdirde bunlar tevhiden müzâkere edilir.

16- Heyet-i umumiyece kabul edilen umumi esasatı tesbit etmek üzere her grupdan müntehâb üçer kişiden müteşekkil bir mazbata encümeni tefrik ve son bir ictima-ı umumide bu encümence tesbit olunan esasat okunarak aynen veya tadilen kabul edilir.

(Divan-ı Riyaset)

getirildiği kongrede Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar ile bağdaşır siyasal ve ekonomik mesajlar ortaya çıktı. Lozan'da, barış görüşmelerinin kilitlendiği bir sırada dış dünyaya, çok uzakta olmayan yeni Türkiye'nin barışçı bir dış siyaset izleyeceği ve özellikle, Milli Mücadele sırasında Sovyetlerle gerçekleşen yakınlaşma ve işbirliğinden dolayı Bolşevizmi benimseyeceği kanısına varılmaması mesajı verildi.

Kongrenin sonunda on iki maddeden oluşan ve üzerinde bütün kesimlerin mutabık kaldığı "Misak-ı İktisadi" başlığı altında yayınlanan bir bildiri kamuoyuna sunuldu. Oldukça duygusal bir dille kaleme alınmış olduğu anlaşılan ve Türkiye'de, Milli İktisat anlayışının çok önemli belgelerinden biri olan Misak-ı İktisadi aynen şöyledir:

1- Türkiye, milli hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

2- Türkiye halkı milli hakimiyetini, canı ve kanı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve milli hakimiyete müstenit olan meclis ve hükümetine daima zahirdir.

3- Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imâr eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

4- Türkiye halkı sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: Vakitte, servette ve ihtalatta israftan kaçar. Milli istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiârıdır.

5- Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenleri kendi milli istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

6- Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımızdır; taassuptan uzak dindarane bir salâbet her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

7- Türkler, irfan ve marifet âşığıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat her şeyden evvel memleketin mahdır. Maarife verdiği kutsiyet dolayısıyla (Mevlud-i şerif) kandil gününü, aynı zamanda kitap bayramı olarak tes'id eder.

8- Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korun-

ması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir. Bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdâd mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve ehemmiyeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

9- Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

10- Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

11- Türkler, hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

12- Türk kadını ve kocası, çocukları iktisadi misaka göre yetiştirir.

Kongre, Ankara Hükümeti'nin yeni dönemde ekonomide de söz sahibi olma isteğini yüksek sesle dile getirdiği bir platform olmuştur. Kongre süresince İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un İstanbul'dan gelenlere karşı sıcak olmayan tutumu da bunu yansıtmaktadır.

Kongrede ileri sürülen, tartışılan ve benimsenen kararların ve görüşlerin bir bölümü 1920'ler boyunca birer birer hayata geçti: 1924'te ticaret kesiminin şiddetle ihtiyaç duyduğu ve üzerinde durduğu bir finans kurumu olarak Türkiye İş Bankası kuruldu; 1925'te çiftçinin belini büken aşar vergisi kaldırıldı; 1926'da kabotaj ile ilgili düzenleme gerçekleştirildi; 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu yeniden düzenlendi.

Kongre vesilesiyle basılan reklam amaçlı bir kart:

İzmir İktisat Kongresi Meşher-i Yadigârı 15 Şubat 1339
İzmir'de Şekercilerde Bursalı Şekerci Ali Galib
Lokumların Envaı:
Bademli, kaymaklı, ceviz-i bevvalı, güllü, vanilyalı, fıstıklı, sakızlı vesaire
Şekerlerin Envaı:
Türlü meyvelerle içerisi doldurulmuş Avrupakâri modellerle ve enval kokularla imal olunmuş şekerler ve her çeşit meyvelerden imal olunmuş reçeller ve enval çeşit pastalar mağazamızda imal olunur.

Kongrenin ardından yayımlanan kitabın kapağı:

İktisadi Esaslarımız
"Milletimiz mazisinden değil artık istikbalinden mesuldür"
17 Şubat 339 : 4 Mart 339 tarihine kadar İzmir'de toplanan ilk Türk iktisat kongresinde kabul olunan esaslar ve irad olunan nutuklar. İzmir "Anadolu" Matbaasında tab olunmuştur.

Kongre vesilesiyle basılan reklam amaçlı bir el ilanı:

İzmir'de
İktisat Kongresi Aza-yı Muhteremesine

İmrahorzade Selahaddin Hüsnü

Her Nevi İhracat ve İthalat Komisyoncusu
Ve Gümrük Muamelatı

İzmir'de Halim Ağa Çarşısında 51 Numarada
Telgraf Adresi: İzmir - İmrahor

Ereğli ve Zonguldak Havza-i Fahmiyesi
İzmir Satış Acentası

İktisat Kongresi aza-yı muhteremesinin yerli kömürlerimizin himayesi hakkında musib mukarreratına bir vesile-i şükran olmak üzere havzamızda mevcut yıkanmış, tasfiye edilmiş fevkalade kömürleri en ehven şerait ve fiyat ile takdim ile arz-ı minnetdari eylerim. Suret-i mahsusada celb ve kongre meşherinde teşhir ettiğimiz numuneler üzerine müracaat vukuunda derhal izahat-ı lazime maalmemnuniye ita olunur efendim.

İzmir: Marifet Matbaası

"DENİZLERİN RESSAMI"

Ayvazovski'nin Hayatından Sayfalar

GÜLSEN SEVİNÇ

İvan Konstantinoviç Ayvazovski, Kırım'ın Feodosiya kentinde, orta halli bir ailenin çocuğu olarak 1817 yılında dünyaya geldi. Ailesinin maddi sıkıntıya düşmesi nedeniyle, küçük yaşta kahvehanelerde çalışmak zorunda kaldı. Bu dönemde Türkçe, İtalyanca, Rumca ve Ermenice öğrendi. 11-12 yaşlarında, kemanla halk ezgileri çalan, çeşitli milletlerin kahramanlarının portreleri ile savaş konulu desenler çizen Ayvazovski, Çar Nikola I. Parloviç'in beğenisini kazandı. Çar tarafından, 1833 yılında St. Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi'ne eğitime gönderildi. Gogol, Briullov, Glinka ve Puşkin'le zenginleşen bir sanat ortamında yetişen Ayvazovski, romantizmin Rus sanatındaki üstünlüğünü sağlayan Briullov ve akademideki manzara hocası M. Vorobyov'dan etkilenip, romantizmi benimsedi. Çar Nikola'nın saray ressamı Philippe Tanneur'un yardımcılığını yapan Ayvazovski, "Açık Deniz'de Hava" adlı tablosuyla gümüş madalya kazandı. Bu, sanat yaşamının ilk ödülüydü.1836 yılı yazında, Akademi'deki savaş resimleri hocası A. Sauerweid'in isteğiyle, Baltık Denizi Rus Donanması'nın tatbikatına katıldı. 1837 yılında, akademideki mezuniyet gününde, tatbikatlar sırasında yaptığı "Petersburg Yöresinde Deniz Görünümü" adlı tabloyla altın madalya kazandı. Çalışmalarını ilerletmesi için dört yıllık yurtdışı gezisine gönderilen sanatçı Roma, Venedik, Paris ve Amsterdam'da açtığı sergilerle dikkat çekti. Gezi dönüşünde, St. Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi'ne üye olduğu gibi, Bahriye Nezareti'ne, Birinci Ressam olarak, ateşe atandı.[1]

1845'de, Rus Veliahtı Grandük Konstantin Nikolayeviç'in maiyetinde Anadolu ve Ege adalarını gezen Ayvazovski, ülkesine döndüğünde, kendisine her zaman esin kaynağı olan Karadeniz'in kıyısında, Feodosiya'da, resim çalışmalarını sürdürebileceği bir ev yaptırır. 1847 yılında sanatçıya, St. Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi Profesörü unvanı verilir. 1850 tarihli, dünyaca ünlü "Onuncu Dalga" adlı tablosu, romantik dönemin en tipik örneğidir. 1853'te Feodosiya kentindeki arkeolojik kazılara katılan Ayvazovski, Rus Coğrafya Cemiyeti onur üyesi seçilir. 1853- 1856 yıllarındaki Kırım Savaşı sırasında Kırım'da bulunan sanatçı, bu savaş sırasında yaptığı tabloları Paris'te sergi-

İvan Konstantinoviç Ayvazovski. Gianni Caffiero-İvan Samarine, *Denizler, Şehirler ve Düşler: İvan Aivazovsky'nin Resimleri.*

Sağda: Ayvazovski'nin doğduğu kent Feodosiya'yı resmeden bir tablosu, 1839. Caffiero-Samarine, *age.*

Karşı sayfa: "Haliç'te Akşam Karanlığı", 1845. Caffiero-Samarine, *age.*

Karşı sayfa altta: Ayvazovski'nin resim yaparken yararlandığı, Sultan Abdülaziz'in, deniz savaşını gösteren deseni. Milli Saraylar Arşivi I, 1392.

ler. Bu tablolarda ateş, duman, paramparça olmuş gemilerde, savaşın korkunç yüzü başarılı bir realizm ile yansıtılır. Ayvazovski, 1858'de Paris'te açtığı sergisinde, dalgalı denizleri ve ışığın suya yansımasıyla, sanatseverleri etkilemiş ve altın madalya kazanmıştır.[2]

1857'de İstanbul'a gelen Ayvazovski, Sultan Abdülmecid'e hediye ettiği tablo nedeniyle, IV. dereceden Osmanlı Nişanı ile ödüllendirilir.[3] 24 Kasım 1857 tarihinde Ayvazovski tarafından Hariciye Nazırı Keçecizade Fuad Paşa'ya gönderilen mektup,[4] Ayvazovski'nin Osmanlı Sarayı ile yakınlığını yansıtır:

> Aziz Ekselans, nazik ve doyurucu mektubunuzu büyük bir memnunlukla aldım. Beni son derece duygulandıran iyi anılar için samimi teşekkürlerimin kabulünü rica ederim. İlk fırsatta size bir tablomu küçücük bir armağan olarak göndermekle mutlu olacağım. Yeğeniniz Sara Kâmil Hanımefendi'nin el işlemesinin, güzel bir hatıra olarak hep gözümün önünde durduğunu lütfen kendilerine söyleyiniz... Eşim edindiği güzel izlenimler ve hatıralar için size teşekkürlerini bildirmemi istedi. En derin saygı ve sevgilerimi kabul buyurunuz efendim.

Sultan Abdülaziz dönemi (1861-1876), Sultanın sanatçıları yönlendirecek ölçüdeki ressam kişiliğinin yanında, resim sanatına olan desteğin artması ve heykel sanatına olan çekingenliğin kaybolması ile dikkati çeker. Ayvazovski, Çelebovski ve Guillemet gibi ressamlarla anılan bu dönemde, Guillemet'nin atölyesi, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi, Darülşafaka gibi sivil okullar ve Ahmed Ali'nin düzenlediği sergiler yeni bir sanat ortamı oluşturur.

1874 yılında İstanbul'a gelen ve Saray Başmimarı Sarkis Balyan'ın Kuruçeşme'deki konağında kalan Ayvazovski, Sultan Abdülaziz'e, Sarkis Bey tarafından takdim edilir ve Sultanın isteğiyle, Saray için birçok tablo yapar.[5] Ayvazovski, Saray'ın sipariş verdiği bazı tabloları, Sultan Abdülaziz'in çizdiği desenler doğrultusunda oluşturur.

Dönemin gazetelerinde, güzel sanatların ülkede yaygınlaşması hakkında çıkan yazılar, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 1883'te açılması, idareciliğine Osman Hamdi Bey'in getirilmesi ve düzenlenen sergiler, Sultan II. Abdülhamid dönemine (1876-1908) kültürel bir zenginlik vermiştir.

İstanbul'da çeşitli sergiler düzenleyen Ayvazovski'ye, 1880 yılında Beyoğlu'ndaki Rus Sefareti'ndeki sergisinin gördüğü ilgi nedeniyle, Sultan II. Abdülhamid tarafından elmas bir nişan verilir. 1890 yılında İstanbul'a gelen Sultan II. Abdülhamid tarafından Yıl-

"Moskova'da Kış", 1875.
Millî Saraylar Tablo Koleksiyonu, Env. no. 11/376.

dız Sarayı'nda kabul edilen, Sultana iki tablosunu hediye eden sanatçı, I. rütbeden Mecidi Nişanı ile ödülendirilir.[6]

Rus gazetelerinin dediği gibi, "ışığı, havayı ve suyu o denli gerçek ve inandırıcı olarak yalnız Ayvazovski'nin tasvir etmeye muktedir olduğu konusunda herkes hemfikirdir".[7] 19. yüzyılın ikinci yarısında, Rus Sanatı'na hâkim olan realizmden etkilenen Ayvazoski, romantik eğilimlerini de sürdürmüştür. Doğa görünümlerini yerinde resmetmeyi seven sanatçı, bellek gücüyle doğayı resmetme yöntemini de uygulamış ve belleğindeki ütrek bir ışığın yansıdığı dalgalı denizlerin resmini yapmıştır. Deniz savaşları ve dalgalı denizleri resmedişiyle, Rusya'nın ve dünyanın en büyük deniz ressamı olan ve hızlı çalışmasıyla ünlenen Ayvazovski, tablolarında; tarihten ve Kutsal Kitap'tan alman olaylara, geleneksel halk masallarına, kent ve doğa görünümlerine yer vermiştir.[8]

Ayvazovski'nin ünlü Osmanlı fotoğrafçısı Kevork Abdullah'a yazdığı 15 Şubat 1882 tarihli mektubu, sanatçının, Osmanlı Sarayı ve Osmanlı fotoğrafçıları ile kurduğu yakın ilişkiyi göstermektedir.[9]

> Sevgili Abdullah Biraderler,
> Sizlere karşı mektubunuzun yanıtını bugüne kadar geciktirmiş olduğum için çok mahçup bir durumdayım. İstanbul'a gelmeyi ben de çok arzu etmekteyim. Haşmetli Sultanımız da gelmem için çok ısrar ediyor. Kendisinin bana göstermiş olduğu kabul, beğenildiğimin bir kanıtıdır. Bu nedenle yeni davetinin gerçekten samimi olduğuna inanıyorum. Süreyya Paşa'ya ve Emin Bey'e birer küçük tablo gönderiyorum, ancak onları Feodosiya'ya döndükten sonra göndereceğim. Rica ederim, bu küçük mektubu Vahan Efendi'nin kızına veriniz. Sarkis Bey'i gördüğünüzde benden çok selam. Lütfen selamlarımı kabul ediniz, daima en sadık dostlarınızdan biri olduğumu unutmayınız ve güveniniz. Sevgi ve saygılarla.

Sanatçının yine Kevork Abdullah'a yazdığı, 13 Temmuz 1883 tarihli bir mektubu ise, Ayvazovski'nin, Abdullah Biraderler'in fotoğraflarından, tablolarında yardımcı unsur olarak faydalandığını göstermektedir. Ayrıca sanatçının özel hayatı hakkında da bilgi vermektedir:[10]

> Sevgili ve değerli Abdullah Biraderler, mektubunuzu aldım. Duyduklarınız doğrudur. Geçen mart ayında dul bir Ermeni hatunla evlendim. Şimdi gayet rahat ve mutluyum. Eski karımı yirmi yıldan beri boşamak istiyordum. Zaten on dört yıldır da yüzünü görmedim. Göndereceğiniz fotoğrafları, çok rica ederim, ikisini de güzel ve sağlam sandıklara koyup, Sivastopal'a gönderin... Daima candan ve samimi dostunuz.

Amerika'nın keşfini konu alan tablolarında izlediği çalışma yöntemi sanatçının çalışkanlığını, işine gösterdiği sevgiyi, özeni ve tablolarının belgesel değerini ortaya koymaktadır. Yaşadığı yüzyılın olaylarını ve tarihteki önemli olayları resmederken izlediği çalışma yöntemiyle, resim sanatında özel bir yeri vardır. Kırım Savaşı için Kırım'a giden sanatçı, 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı'nı resmeden ilk sanatçı olmuştur. 1879 yılında Cenova'ya giden Ayvazovski, Amerika'yı keşfeden Kristof Kolomb hakkında incelemelerde bulunmuştur. Sanatçı ve yeni eşi Anna, 1892 yılında Amerika'ya gidip, New York, Boston, Philadelphia, Washington, Chicago şehirlerini gezmiştir. Amerika ve Cenova'da yaptığı incelemelerde, keşifle ilgili gerekli malzemeleri toplamıştır. 1879-1892 yılları arasındaki bu araştırma süresi, Ayvazovski'nin işine gösterdiği saygı ve sevginin en güzel örneğidir.

Amerika'nın keşfinin 400. yıldönümü nedeniyle, düzenlenen 1893 Şikago Sergisi'nde, Ayvazovski'nin "Kristof Kolomb'un Törenle San Salvadar Adasına Ayak Basışı", "Kristof Kolomb'un Kurtarılışı" gibi, beşi keşifle ilgili ondört tablosu sergilenmiştir.[11]

Doğduğu kent Feodosiya'da bir resim galerisi yaptıran Ayvazovski, "Geminin Patlaması" adlı tablosunu yaparken, 2 Mayıs 1900 tarihinde evinde ölmüştür. Sanatçının, Türkiye'de çeşitli müzelerde ve özel koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır.

1. Pars Tuğlacı, *Ayvazovski İstanbul'da*, İstanbul, 1985, s. 9- 12.
2. Pars Tuğlacı, *age*, s. 12-14.
3. Pars Tuğlacı, *age*, s. 53.
4. Pars Tuğlacı, *age*, s. 58.
5. Pars Tuğlacı, *age*, s. 53.
6. Pars Tuğlacı, *age*, s. 55.
7. Pars Tuğlacı, *age*, s. 15.
8. Pars Tuğlacı, *age*, s. 53.
9. Engin Özendes, *Abdullah Frères: Osmanlı Sarayı'nın Fotoğrafçıları*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 94.
10. Engin Özendes, *age*, s. 94- 98.
11. Gülsen Sevinç-Ayşe Fazlıoğlu, "1893 Şikago Sergisi'ne Türklerin Katılımı", Türk- Amerikan İlişkilerinin 200. Yılı Konferansı'na sunulan tebliğ (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, Kasım 2000).

ÖLÜMÜNDEN YÜZ YIL SONRA

Ayvazovski Yeniden İstanbul'da

MEHMET ÜSTÜNİPEK

Denizler, Şehirler, Düşler: Ölümünün Yüzüncü Yılında Aivazovsky Sergisi, İş Sanat Kibele Galerisi, İstanbul, 19 Ocak-28 Şubat 2001.

19. yüzyıl, tüm sanat dallarında, özellikle de resimde birbiri ardına gelen yenilikçi yaklaşımlara sahne olmuş, çok sayıda büyük ressamın ve onların ürettikleri başyapıtların, sanatın, eşsiz zenginlikteki tarihine mal oluşuna tanıklık etmiştir. 19. yüzyıl resminin romantizmle başlayan serüveni Gericault, Delacroix, Constable, Turner ve Goya gibi isimlere hayat vermiş; Courbet, Millet ve Daumier'nin çarpıcı realizmleriyle devam etmiş ve yüzyılın ikinci yarısında Manet, Monet, Renoir ve diğer izlenimcilerin çıkışlarıyla yepyeni bir yön kazanmıştır. Yüzyılın sonunda, bir yandan sembolistler diğer yandan modern resmin öncüleri olan Cezanne, Gauguin ve Van Gogh gibi izlenimcilik sonrası dönem sanatçıları, yüzyılın resim alanındaki son ve en çarpıcı çıkışını yapmışlardır.

19. yüzyıl sanatının bütün bu görkemi içerisinde kendisine ayrıcalıklı yer edinmiş bir isim dikkat çeker: İvan Konstantinoviç Ayvazovski (1817-1900), Rusya'nın Batı kültür ve uygarlığına uyum sağlama sürecinin plastik sanatlar alanındaki ilk önemli ürünüdür. Romantik geleneğe renk katan deniz manzaralarıyla, daha yaşadığı dönemde uluslararası bir şöhrete ulaşmış ve bu şöhret günümüze değin süregelmiştir.

Onun, ülkemiz açısından ayrıcalıklı bir öneme haiz olduğu da, üzerinde özellikle durulması gereken bir konudur. Batılı anlamda Türk resminin emekleme dönemlerinde İstanbul'a birkaç kere gelmiş ve tutkuyla bağlandığı bu şehri ve onun pitoresk görünümlerini resimlerine defalarca kez konu etmiştir. 1874 yılında, Sultan Abdülaziz'in davetlisi olarak şehre gelip saray için resimler yapmak üzere siparişler aldığında ise, Batılı anlamda tuval resminin Osmanlı tebaasından ilk önemli temsilcileri; Şeker Ahmed Paşa, Osman Hamdi Bey ve Süleyman Seyyid'in Paris'teki eğitimlerini tamamlayarak İstanbul'a dönüşlerinin üzerinden uzun bir süre geçmiş değildir. Ayvazovski'nin, gerek çağdaş Türk sanatı tarihindeki yeri gerekse resimlerine taşıdığı İstanbul tutkusu, onu bizler için ayrıca önemli kılmaktadır.

Bütün bu özellikleriyle Ayvazovski, Abdülaziz'den günümüz sanatseverlerine kadar Türk koleksiyoncuların ayrıcalıklı ilgisine sahip olmuştur. Bu ilgi sonucunda, Ayvazovski'nin dünyanın dört bir yanına

Sergiye paralel olarak yayımlanan kitap. Gianni Caffiero-İvan Samarine, ***Denizler, Şehirler ve Düşler: İvan Aivazovsky'nin Resimleri***, Alexandria Press Londra ve Kültür Yayınları İş Türk Ltd. Şti., 2000.

Ayvazovski, "Otoportre", 1881.

Sergiden bir görünüm.

Ayvazovski'nin doğduğu kent Feodosiya başta olmak üzere ABD ve Avrupa'nın çeşitli kentlerinden gelen 39 tablonun yer aldığı sergiye, Türkiye'den de 11 tablo katılmış. Ermeni asıllı sanatçının tablolarının sergilenmek üzere alındığı yerler arasında Ermeni Patrikhanesi'nin yanı sıra Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Yıldız Sarayı Çadır Köşkü ve Mimar Sinan Üniversitesi Resim ve Heykel Müzesi de bulunuyor.

Üstte: Cumhurbaşkanlığı Köşkü koleksiyonundan bir tablo: "Rodos" (ayrıntı), 1874.

Altta: "Sivastopol Limanına Giren Karadeniz Donanması", 1852.

Karşı sayfa üstte: "Günbatımında Karadeniz Boyunda Sohbet Eden Türkler", 1898.

Karşı sayfa altta: "Su Kıyısında Balık Tutan Hanımefendiler" (ayrıntı), 1870.

dağılmış olan resimlerinin bir kısmı da Türkiye'de bulunmaktadır. Özel koleksiyonlar, Dolmabahçe Sarayı, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Cumhurbaşkanlığı Köşkü ve Ermeni Patrikhanesi'nde bulunan Ayvazovski resimlerine; doğduğu şehir olan Feodosiya'nın müzesinden tutun Amerika Birleşik Devletleri ya da Avrupa'nın herhangi bir yerindeki kişi ve kurum koleksiyonlarından gelen diğerleri de eklenerek oluşturulan bir sergi, 19 Ocak 2001 tarihinde, İş Bankası'nın yeni kültür merkezi bünyesinde yer alan Kibele Sanat Galerisi'nde açıldı.

Sanatçının yüzüncü ölüm yıldönümüne denk gelen bu sergi, bir kültür ve sanat başkenti olma iddiasındaki İstanbul'un ihtiyaç duyduğu uluslararası bir etkinlik mahiyetindedir. Galeri, Beyoğlu gibi, sosyal etkinliklerin yoğun olduğu bir merkezde bulunmadığı halde, İstanbulluların sergiye gösterdiği ilgi, bu ihtiyacı açıkça ifade etmektedir.

Bu sergi, Ayvazovski konusunda uluslararası birer uzman olan Gianni Caffiero ve Ivan Samarine'in dünyanın dört bir yanında yürüttüğü çalışmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Ayvazovski'nin doğduğu şehir olan Feodosiya ve Venedik, İstanbul, Londra gibi şehirlerde yapılan çalışmalar, Caffiero ve Samarine'in uzmanlıklarıyla biraraya gelince bu sergi ortaya çıkmıştır. Sergide Ayvazovski'nin, 1840 yılından hayatının son dönemine kadar, geniş bir zaman dilimi içerisinde ürettiği resimler yer almaktadır. Bu zamansal izlek, serginin ana temalarından birisini oluşturmaktadır. Sanatçının, neredeyse 60 yıllık bir süreç içerisine yayılan üretim tutarlılığı dikkat çekicidir.

Sergide, oldukça küçük boyutlu resimlerin yanı sıra büyük resimler de yer almaktadır. Bu sergide bulunmayan "Dokuzuncu Dalga" (221 x 332 cm) ve "Dalga" (304 x 505 cm), sanatçının değişmeyen konularını bir kitap sayfası öl-

çeğinden, insanı ezen anıtsal boyutlara kadar aynı kompozisyon, renk ve ışık duyarlılığıyla yansıttığının birer göstergesidirler.

Ayvazovski sanatsal yaşamının her döneminde, kullandığı malzeme her ne olursa olsun denizin, dalgaların, gökyüzü koşullarının ve bu koşulların suyun üzerindeki değişen etkilerinin en çarpıcı sunumlarını üretmiştir. Bu eşsiz güzellikteki deniz resimleriyle donatılmış olan sergi mekânı, izleyiciyi kuşatan olağanüstü bir görsel şölene sahne olmaktadır. Resim yüzeyinden izleyiciye doğru savrulan bir dalganın içine işlemiş ışığın turkuvazıyla kendinizden geçiyor, sakin bir denizin üzerinde batan güneşin şarap rengine boyadığı bulutlara bakarak sarhoş oluyor ya da gecenin karanlığını delen ay ışığının su yüzeyinde yarattığı ışık oyunlarına dalıp gidiyorsunuz. Bütün bunlar adeta büyülü bir fırçanın dokunuşuyla biraraya gelen ışık ve rengin yarattığı sıradışı görsel etkilerdir.

Bu etkiler ve romantik geleneğe bağlılığı, İngiliz resminin büyük romantik ressamı Turner'ın da hayranlığını kazanmasına neden olmuştur. Ayvazovski, kimi resimlerinde, başta Turner olmak üzere, pek çok romantik ressamın vazgeçemediği konulardan birisi olan gemi kazasını ele almıştır. İnsanoğlunun doğa karşısındaki acizliği, fırtınanın soluklarıyla biçimlenen dev dalgaların parçalayıp yutmak üzere olduğu bir gemi içerisinde mücadele veren küçük insan figürleriyle somutlanır.

Doğa ve Ayvazovski'nin resimlerindeki başlıca doğa kesiti olan deniz, kimi zaman da sakin ve huzur vericidir. Ama, bu durumunda bile görkemli ve ezicidir. Ayvazovski'nin resimlerinde, insan figürü daima doğanın içerisinde küçük bir varlık olarak verilir. Doğanın ışığı onu var ettiği sürece oradadır, anlamını bu ışıktan almaktadır.

Sergide, Ayvazovski'nin çok sayıda resmi arasından derlenerek bir araya getirilmiş önemli bir kesit yer almaktadır. Sergi kapsamını aşan bir başka çalışma ise *Denizler, Şehirler ve Düşler: İvan Aivazovsky'nin Resimleri* adıyla yayımlanan kitaptır. Ayvazovski'nin yaşamı ve sanatı hakkındaki ayrıntılı bilgilerin yanı sıra, ciddi bir katalog çalışması ve kaliteli bir şekilde basılmış renkli resimleriyle dikkat çeken bu kitap, çağdaş Türk sanatı üzerine çalışma yapanlar için de önemli bir kaynak vazifesi görecektir.

Sfenks'in Kuyruğu Var...

AYŞEN ANADOL

Eski Mısırlıların kutsal böceği scarab/scarabbe. Bizde "bokböceği" olarak tanınan böcek, Nil taşacağı zaman topraktan çıkar, halkı uyarırdı. **Kahire, Mısır Müzesi, Tutankamon hazinesi.**

Beni Hasan'da Hnumkotep'in mezar odasından. Asya'dan gelen gezginler (solda). Firavunların mezar odaları böyle rengârenk sahnelerle dolu.

Anadolu'da ya da Yunanistan'da büyük Grek tapınaklarını görmüş olabilirsiniz. Roma tiyatrolarını, ya da Avrupa'nın gotik katedrallerini gezmiş, hatta Edirne Selimiye'nin, ya da Ayasofya'nın kubbesi altında nefes almış olabilirsiniz. Ama hiçbir şey sizi Karnak'ın muazzam sütunlarının yanında durduğunuz anki duygularınıza hazırlayamaz.

Evet, geçen bayram tatilinde bir grup dost kendimizi bir turizm acentasının kollarına teslim edip Mısır'a giden bir uçağa bindik. Uçağın çıkış kapılarında "huruc" yazıyordu; can yeleklerimiz "tahtü'l-mak'ad"daydı ve tuvaletlerde "tedehhun", "memnu" idi.

Mısır hakkındaki bilgi kırıntılarımızı tazeleyelim. Milattan Önce 3000'lerde piramitleri yaptıran Eski Krallık var, 2000'lerde ise Krallar Vadisi'nin mezar odalarını bezeyen yeni krallık. Binlerce yıl yabancı egemenliği görmeyen Mısır uygarlığı MÖ 500'lerde yabancı istilacılarla karşılaşıyor: Persler, Büyük İskender (İskenderiye'yi ona borçluyuz), Roma (Sezar ile Kleopatra!), tabii Bizans, derken Kahire kalesini inşa eden Selahaddin Eyyubi. 1250'lerde Memlukler, 1517'de Yavuz Sultan Selim ve yüzlerce yıllık Osmanlı egemenliği. 19. yüzyılda ünlü Mehmed Ali Paşa, sonra krallık (Kral Faruk'un kara gözlüklerini hatırlayan var mı?) ve 1952'de Nasır ile gelen cumhuriyet.

Eski Mısır uygarlığının muhteşem anıtlarının varlığı eskiden beri biliniyor, Herodotos uzun uzun yazmış. Ama Avrupalı 16. yüzyıla kadar bu, kimin yönettiği belli olmayan ve eşkıyanın kol gezdiği memlekette seyahat etmeyi tehlikeli bulmuş. Ancak Osmanlı Mısır'da düzeni sağlayınca seyyahlar birer ikişer sökün etmiş ve ülkenin zenginliklerini gelen giden ha babam taşımış. Örneğin 1585'te bir İngiliz, John Anderson, Londra pazarı için 270 kilo "çeşitli mumyalar" getirmiş, çünkü o sırada mumyaları ilaç niyetine kullanıyorlarmış (nasıl yani diye sormayın, bilmiyorum). O kolossal heykeller (muazzam kelimesi yetmiyor, inanın) sökülmüş, diğer bin bir çeşit obje ile birlikte British Museum'a, Louvre'a ya da Avrupa ve Amerika'daki müzelere, özel koleksiyonlara tıkış tıkış konmuş. Türkiye'nin bile bir dikilitaşı, Arkeoloji Müzesi'nde mumyaları var. Mısırlı hırsızların varlığı da zaten biliniyor. Bir firavunun mezar kapısı örülür örülmez hırsızlar bir yolunu bulup içeri giriyor, mezarı talan ediyorlardı. Avrupa'da bilim çevrelerinde heyecanla karşılanan papirüslerin birçoğunun yoksul Mısırlılarca yakacak olarak kullanıldığı da malum (papirüs nasıl yapılıyor, gördüm. Kabaca, bitkinin köşeli ince sapları "Nil suyu"nda bekletilip yassıltılıyor, üstüste konup oklava ile bir tür "açılıyor", güneşte kurutuluyor, tekrar suda bekletiliyor, kurutuluyor vs).

Bunca yağmadan arta kalanlar bile öylesine etkileyici ki... Ne kadar belgesel görmüş, fotoğraf bakmış olursanız olun, o tapmakların yanında durmak, mezar odalarının rengârenk bezemelerini dünya gözüyle görmek bambaşka. Peki nasıl kurtulmuş o yağmadan bu anıtlar? Birinci sebep Mısırlıların mezar odalarının, piramitlerin kapısını gizlemeleri... Hırsızlar bir kısmına girse de kapısını bulama-

ılıkları da olmuş. İkincisi çöl... Çöl kumu örtmüş her şeyi. Ünlü 19. yüzyıl gezgini David Roberts'ın resimlerinde, örneğin Ebu Simbel'in heykelleri yarı yarıya kuma gömülü. Lady Lucie Duff-Gordon, yine 19. yüzyılda, hasta olup İngiltere'nin neminden Mısır'ın güneşine kaçtığında, tamamen kuma gömülü Luksor tapınağının üstüne yapılmış bir ev tutmuş, mektuplarında aradan gözüken sütun başlarından bahsediyor.

Önce Nil... Coğrafya kitaplarında okumuştuk, Nil kabarır, bıraktığı alüvyon çok verimli topraktır, Mısır'a hayat verir vs. Bu lafın önemini uçaktan aşağı bakınca anladım. Uçsuz bucaksız çöller, sapsarı, bozbulamk... Tam ortasında bir yeşil kurdele: Nil ve sayesinde yaşayan tarlalar, palmiye ormanları, insanlar, yerleşimler. Mısır'ın Nil'den başka hiçbir şeyi yok. Çöl ölüm, Nil hayat. Evet bu kadar basit.

Ve Nil büyük bir sükûnetle akıyor. Balıkçıl kuşları ezelden beri kurbağa avlıyor, eşekler kıyısında siftiniyor, kadınlar çocuklarını ve bulaşıklarını onda yıkıyor, çöplerini atıyor. Ama Nil güzelim palmiye, hurma ormanlarının, yemyeşil tarlaların arasında hep akıyor. Onunla birlikte bütün düşünceleriniz dertleriniz de akıp gidiyor ve siz birkaç günlüğüne "fani" olmaktan çıkıp "ebedi" oluyorsunuz. Sadece birkaç günlüğüne...

Önce Luksor kentine götürdüler bizi ve buradaki iki tapınaktan Karnak'a. O muazzam sütunların altına. Feleğimi şaşırdığım yer orası. Zaten Karnak olağanüstü büyük bir tapınak, adeta bir şehir, çünkü her firavun bir tapınak daha eklemiş. Mısır tapınakları dış duvarlarla çevrili. İçeri "pilon" denilen yaklaşık 30 metre yüksekliğindeki kalın duvarların arasındaki kapıdan giriliyor. Karnak'ın ilk pilonundan içeri girdik, önce bir iç avluya, sonra sütunlu salona (hipostil) giriliyor. İşte bu bölüm Eski Mısır mimarisinin, ancak orada olup kendi gözlerinizle gördüğünüzde görkemini tam kavrayabileceğiniz bir örneği. Birbirine çok yakın ve çok kalın yaklaşık yüz otuz sütun var burada. Duvarlar ve sütunlar hiyeroglif kaplı. Deniyor ki açılmış nilüfer çiçeği biçimli sütun başlıklarının üstünde yan yana 100 adam durabilirmiş. Kendimi bir fındık faresi gibi hissettim bu salonda.

Luksor Tapınağı. Pilon, giriş kapısı. Solda Obelisk.

Haşepsut Tapınağı. Kayalara oyulmuş bu tapınak baştan aşağı restore ediliyor.

Nil ve felukkalar.

Kahire, kaleden genel görünüm. Çok kalabalık, çok pis ve çok farklı bir şehir.

Atmaca kafalı Horus. Muhtemelen Yeni Krallık dönemine ait. Obsidyen gözler canlı gibi duruyor.

Edfu Tapınağı, pilon. İnsanlarla kabartmaların oranlarına dikkat edin.

Nil'in bereketi, zamanında rengârenk boyalı olan bu sütunlarda billurlaşmıştı sanki.

Karnak'tan biraz ötede Luksor tapınağı... Türkiye'dekinin aksine, Mısır'da ören yerleri geceleri de açık ve ışıklandırılmış. Gece gittik Luksor'a. Az önce söylediğim gibi, yüzyıllar boyu kumun altında kalmış, üstüne bir köy kurulmuş, bir de cami yapılmış. 19. yüzyılın sonunda köyü kaldırıp kumları temizlemişler, ama cami kuş yuvası gibi tapınağın üstünde kalmış, hâlâ kullanılıyor. Tuhaf bir görünüm.

Kral Faruk'un kışlık sarayı... Şimdi lüks bir otel. Pera Palas tarzında, yine yüzyıl başı görkemini yaşatan bir yer. Önünde Nil akıp gidiyor. Ve felukkalar (filika; bembeyaz üçgen Latin yelkeni olan tekneler) yüzyıllardır olduğu gibi nehrin iki yanına sessizce gidip geliyorlar.

Mısır inanışına göre nehrin batısı ölüm, doğusu yaşam. Mezarlar batı yakada, tapınaklar genellikle doğuda. Eski Mısırlılar ömürleri boyunca ölüme hazırlanıyor, ister piramit olsun ister baştan aşağı hiyeroglif ve fresklerle dolu bir oda, mezarlarını henüz yaşarken yaptırıyorlar. Ölenin bütün eşyası yanında oluyor. Hatta bazı zenginler bütün yaşamlarının sahne sahne maketini yaptırıp yanlarına alıyorlar. Yeniden doğduklarında, hayattayken edindikleri her şeyi çevrelerinde bulmak için. Kahire'deki Mısır Müzesi böyle "hayat-ı hakikiye" sahnelerini betimleyen, aşağı yukarı 30-40 santim boyutlarında maketlerle dolu. Gemide balık ağı çekenler, evde yün eğirip ekmek yapanlar. Zengin tüccarın evi, Frenk inciri ağaçları ve havuzuyla renk renk boyalı duruyor. Bir kâtip toprak damlı bir evin tepesinde, çevrede çalışanların, koyun güdenlerin yaptıklarını harıl harıl kaydediyor.

Krallar Vadisi... Firavunların mezar odalarıyla dolu taş çölün ortası. Gerçekten de her yere ölüm hâkim. Firavunların mezarlarına mağara ağzı gibi bir kapıdan giriyorsunuz. Birden çölün sarı-kuru rengi bitiyor, yer gök renkleniyor. Tavanda gök lacivert, bir tanrı portakal rengi güneşi hapsediyor ve gece oluyor, sonra bir tanrı güneşi kurtarıyor, gündüz oluyor. Duvarlarda Horus, Anubis, Osiris, İsis maceralarını anlatıyorlar. Her figüre tek tek bakmak isterdim... Ama ben faniyim, o kadar vaktim yok.

Nil'in yukarısına doğru gidiyoruz. Edfu... Horus tapınağı. Horus, Osiris ile İsis'in oğlu, amcası Seth ile büyük savaşlar yapmış. Bir uçan atmaca, atmaca başlı bir tanrı, bazen de kanatlarını açmış bir güneş. Pilonun önündeki granit Horus-atmaca, gözünü dikmiş bana bakıyor. Tapınak, kumtaşından yapılmış ve hiç yıkılmadan olduğu gibi kalmış. Girişin sağ tarafında küçücük bir oda: Kütüphane. Girişinin çevresinde kitap kataloğu da mevcut! İlk defa gerçekten tavanı da kapalı, duvarlarında gedik olmayan her şeyiyle tam bir tapınağa giriyorum. Karanlık. Yan yana dizil-

miş muazzam sütunlar daha bir esrarengiz. Yine bir fındık faresiyim. Buraya firavundan ve rahipten başka kimse giremez. İşte meşaleler yandı, geliyorlar. Horus'a akşam yemeğini getiriyorlar. Rahip, Horus'u yıkayıp temizleyecek, örtülerini düzeltecek, yemeği bırakıp geri geri, bastığı yerleri süpüre süpüre dışarı çıkacak.

Tapınak girişinin batısında Doğumevi var. IX. Ptolemi yaptırmış. Küçük bir ev ama her yanı, fresk ve hiyeroglif: Horus'u emziren Hathor, çevresinde çeşitli müzik aletleri çalanlar... Bir duvarda doğum sahnesi...

Daha yukarıda Kom Ombo... Yine gece geziyoruz, ışıklar içinde bir çifte tapınak. Pilonda iki kapısı, avludan tapınağa girişte yine iki kapısı, en içte iki tanrıya, timsah kafalı Sukhos ile atmaca kafalı Harocris'e adanmış iki iç odası var. Dış duvardaki hiyerogliflerden bazıları bir doğumu ve çeşitli tıp aletlerini betimliyor.

Nilometre'yi de unutmayalım. Hemen her tapınakta büyük bir kuyu var. Nil'in ne kadar yükseldiği bu kuyudan izlenir, önlem alınırmış.

Asuan. Karşıda Elefantin adası. Old Cataract otelinin (Agatha Christie burada kalmış; biz kalmadık) bahçesi yasemin ve amber kokuyor. Dışarıda çöp yığınlarını yakıyorlar.

Asuan'daki Nubya Müzesi yeni. Baştan aşağı granit, çünkü burada granit ocakları var. Eski bir ocakta, ayağa kaldırılamadan çatlamış bir obelisk binlerce yıldır öyle yatıyor. Müze çok modern.

Efsunkar Nil'den ayrılıyoruz. Kışı Nil kıyısında geçiren Osmanlı ricali hakh. Pırıl pırıl bir gök, sıcacık, ama yakmayan bir güneş. Mis gibi bir hava. Görülebileceklerin pek azını görmüş, doyamamış, epeyce sersemlemiş bir grup turist uçağa binip soluğu Kahire'de alıyor.

On altı (rakamla 16) milyonluk bir kent. Korkunç bir kalabalık, korkunç bir pislik, sefalet, korkunç bir trafik, müthiş ve farklı bir tarih, farklı bir kültür, farklı bir dünya.

Kahire'de görülecek çok Memluk camisi, çok eski çarşı, Memluk türbeleri, Kopt kiliseleri var. Kahire Müzesi başlı başına bir dünya. Kopt Müzesini mutlaka görmek lazım. Yerim kalmadı.

Ya piramitler diyeceksiniz. Piramitlerden söz etmemek olur mu? Açıkçası, Mısır'da beni en az etkileyen, garip ama gerçek, piramitler oldu. Belki tam ortasından asfalt geçtiği, her tarafında garip çelik konstrüksiyon yapılar olduğu ve hemen arkasında Kahire'nin çirkin apartmanları çölün bütün sihrini bozduğu için...

Ama Sfenks bütün haşmetiyle bizi seyrediyor. Ve bir kuyruğu var, üstelik kıvrık...

Üstte: Kutsal Mısır kedisi ve günümüzün Kahire kedisi.

Altta: Kahire kedisinin de, Kahire Müzesi'ndeki Sfenks'in de kuyruğu kıvrık.
Lorraine Chittock, *Cairo Cats.*

Bardağın orijinal boyutu.

ön yüz

arka yüz

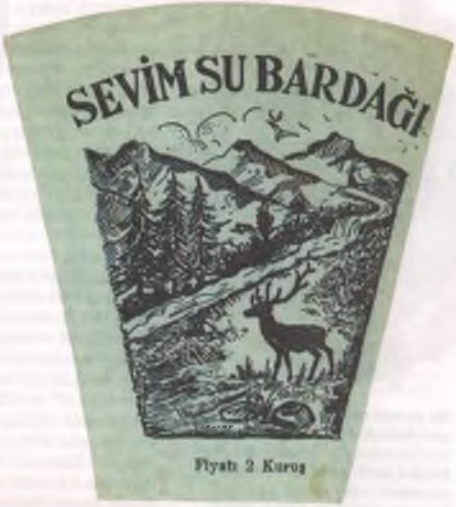

ön yüz

arka yüz

Kâğıt su bardakları Ephemera Derneği'nden Celâl Yıldırım'ın koleksiyonundan alınmıştır.

ARŞİVDEN BİR BELGE (23)

Gazetelerde Kuran'dan Ayetler ve Hadis-i Şerifler Yayımlama Yasağı

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Bu yazıda aktarılan, günlük gazetelerde Kuran-ı Kerim'den ayetler veya Hz. Muhammed'in hadis-i şeriflerinden örnekler yayımlamasına yasak getiren belgeler 1904 ve 1921 tarihli. Belgeler, sadece II. Abdülhamid'in hükümdarlığı sırasındaki "İstibdad Dönemi"nde değil, VI. Mehmed Vahideddin'in hükümdarlık döneminde de aynı yasakçılığın sürdüğünü gösteriyor.

Sultan II. Abdülhamid'in "İstibdâd Devri" (1878-1908) ile II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) ve Mütareke Dönemi (1919-1923) birbirinden taban tabana ayrılan, çelişen, çok farklılaşan dönemlerdir. Sultan II. Abdülhamid döneminin merkezî mutlakiyetçi rejimi II. Meşrutiyet Dönemi'nin liberal ortamında gevşemiş, Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı politikaları yerini önce dönemsel bir siyasi çokseslilige bırakmış, daha sonra da yaşanan savaşlarda alınan büyük yenilgiler nedeniyle giderek tahammülsüzleşen ve sertleşen İttihâd ve Terakki Cemiyeti iktidarının acımasız ve baskıcı rejimine dönüşmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda birbiri ardınca gelen yenilgilerden ve 2 Kasım 1918 günü Enver, Talat ve Cemal paşaların bir Alman denizaltısıyla kaçmak zorunda kalmalarından sonra Fransız, İngiliz ve İtalyan askerleri tarafından işgal edilen İstanbul, Anadolu'dan giderek güçlenerek yükselen Kuvva-yı Milliye akımının oldukça dışında kalmış, işgal kuvvetlerinin "hoşgörülü" ve "liberal" tutumu altında gittikçe "serbest" bir toplumsal hayata dönüşmüştür. Ekim 1917 Devrimi'nden kaçarak İstanbul'a sığınan Beyaz Ruslar'ın toplumsal etkileri ve İstanbul'a birer "fatih" edasıyla giren Fransız ve İngiliz subaylarının işgal İstanbul'unda başlattığı modalar, İstanbul'un Milli Mücadele yıllarında (1919-1923) bambaşka bir toplumsal hayat sürmesine neden olmuştur.

İlginçtir, birbiriyle taban tabana zıt siyasi, ekonomik ve toplumsal dalgalanımalar gösteren bu üç dönemde de devamlılığını sürdürmeyi başaran bazı değerler ve yasaklar vardır. Gündelik gazetelerde Kur'an-ı Kerim'den ayetler veya Hz. Muhammed'in hadis-i şeriflerinden örnekler yayınlamanın yasaklanması da bu sürekliliği gözler önüne sermek için gayet güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Belgelerimize geçmeden önce, önemli bir noktaya, gündelik gazetelerde Kuran-ı Kerim'den ayetler ve Hz. Muhammed'den hadis-i şerifler yayınlanmasının mahzurlarına değinmekte yarar var. Özellikle Ramazan ayı süresince arttığı gözlenen bu yayınların yararları yanında bazı akla gelmez "zarar"ları da var. Tahmin edilebileceği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gündelik yaşamında, okunmuş ve bir kenara atılmış gazeteler okunmak dışında pek çok işlevde tekrar kullanılmaya devam ediyorlardı. Bunlardan en önemlisi, gazete kâğıtlarının paketleme işlerinde yaygın bir şekilde kullanılmasıdır. Günümüzde gazete kağıdından yapılmış kesekâğıtları artık neredeyse yerini tamamen plasik poşetlere bırakmış olsa bile, bundan yirmi-otuz yıl öncesine kadar hâlâ yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. II. Meşrutiyet Dönemi'ne ait kalabalık sokak fotoğraflarından ciğercilerin ciğer, kasapların et, bakkalların her türlü nevaleyi gazete kâğıtlarına sarmakta oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, günümüzde mahalle bakkallarından alışveriş edenlerimiz çok iyi bilirler, rakı şişeleri gazete kâğıdına bir güzel sarılmadan müşteriye asla verilmez.

Osmanlı gündelik yaşamında gazete kâğıtlarının bir diğer önemli kullanım alanı da "tahâret ve nezâfet," yani temizlik işleriydi. Tırnak kesmekten, taharetlenmeye, bugünkü kâğıt peçete, kâğıt havlu ve tuvalet kâğıdı işlevlerinin hemen

hepsini gazete kâğıtları üstlenmişti. Giderek azalan bir oranda, ama günümüzde hâlâ rastgelmekte olduğumuz bir halk inanışı vardır. Yere düşmüş ve üzerinde eski Türkçe yazı bulunan kâğıt parçalarının, Kur'an-ı Kerim'den bir sayfa olduğu zannıyla öpülüp baş üzerine konulduktan sonra yüksekçe bir yere bırakılmakta olduğu hepinizin malumudur. Eski Türkçe bilenlerin bu kağıtla ne yazdığına göre davranacakları aşikârdır. Ancak, eski Türkçe bilmeyenlerin öpüp baş üzerine koymuş oldukları kâğıdın daha önce ne gibi işlerde kullanılmış olabileceğini, daha da kötüsü, içinde ne yazdığını bilmediği eski Türkçe bu kağıdın *Kaymak Tabağı* veya *Bir Zambağın Hikâyesi* gibi pornografik Osmanlıca bir eserin bir sayfası olabileceğini de dikkate almak gereklidir.

Belgelerimize gelince, ilk belgemiz, Sultan II. Abdülhamid'in "İstibdâd Devri" adıyla anılan merkezî mutlakiyetçilik döneminden (1878-1908) kalma, 12 Aralık 1904 tarihli bir irâde-i seniyyedir. Bu "husûsî irâde"de Kuran-ı Kerim'den ayetlerin ve hadis-i şeriflerin gündelik gazetelerde aynen yayımlanmasının daha önceden de yasaklanmış olduğu belirtilmektedir. Buna rağmen, İzmir'de yayımlanmakta olan *Hidmet* gazetesinde Kadir Gecesi münasebetiyle yer alan bir yazıda Kuran-ı Kerim'den aynen alınan ayetler yayımlanmış olduğu "arz-ı atebe-i ulyâ kılındığı" yani Sultan II. Abdülhamid'e jurnallenmiş olduğu için, bundan böyle "gazetelere âyât-ı kerîme ve ehâdisât-ı şerîfenin derc etdirilmemesi" emredilmektedir.[1]

İkinci belgemiz ise Sultan II. Abdülhamid'in küçük kardeşi Sultan VI. Mehmed Vahdeddin zamanından ve mütareke dönemi işgal İstanbulu'ndan, 16 Ekim 1921 tarihli bir Meclis-i Vükelâ kararıdır. Meclis-i Vükelâ kararına göre, Allah'ın kelâmı olan ayetler ile peygamberimiz Hz. Muhammed'in sözleri olan hadis-i şeriflerin gazetelerde yasaklanması öteden beri yasaktır. Bu yasağın nedeni olarak, gazetelerin okunduktan sonra sokaklara atıldığı ve üzerinde mukaddes sözler yazılı olan gazete ve dergilerin bunlara layık olmayan suretlerde kullanıldığı, hatta yerlerde sürüklendiği gösterilmiştir.[2] Bu durum "şerâit ve adâb-ı diniyeye mugayyir" bulunduğu için, 29 Haziran 1909 tarihli ve 108 numaralı Matbû'ât Kanûnu'na ek madde halinde bir Meclis-i Vükelâ Karârnâmesi hazırlanmıştır.[3]

Hazırlanan Meclis-i Vükelâ Karârnâmesi'nin birinci maddesine göre, belirli aralıklarla yayımlanan dini yayınlar dışında kalan bütün gündelik gazetelerde Kuran-ı Kerim'den ayetler ve hadis-i şeriflerin "meâllerinden bahs olunabilir ise de", bunların "aynen ve tamâmen derci" yasaktır. Bu yasağa uymayan gazetenin sorumlu yazı işleri müdürü ile makalenin yazarı onar liradan yirmişer liraya kadar para cezası, yirmidört saatten bir haftaya kadar hapis veya bu cezaların her ikisi ile birden cezalandırılabileceklerdir. Karârnâme'nin diğer maddelerinde, Matbû'ât Kanûnu'na eklenen bu ek maddenin neşrinden itibaren geçerli olacağı ve Hariciye, Dahiliye ve Adliye Nezâretleri tarafından uygulanacağı belirtilmiştir.[4]

Üçüncü ve son belgemiz ise, Meclis-i Vükelâ Kararı'na ek olarak kaleme alınmış olan Sultan VI. Mehmed Vahdeddin imzalı irâde-i seniyyedir.[5]

1. BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1094 (1039), Husûsî No: 14, 4 İ. 1322.
2. BOA, Meclis-i Vükelâ (MV), Sıra: 4667, Dosya: 255, Gömlek: 130, Adet: 2, 1340 S 6, Vesika: 1.
3. "Matbû'ât Kanûnu", *Takvîm-i Vekâyi*, No. 287, 13 Receb 1327 / 18 Temmuz 1325, ss. 1-3; "Matbû'ât Kanûnu," *Düstur: Tertîb-i Sânî*, c. 1, (Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1329), s. 395-403.
4. BOA, Meclis-i Vükelâ (MV), Sıra: 4667, Dosya: 255, Gömlek: 130, Adet: 2, 1340 S 6, Vesika: 1.
5. *aynı yerde*, Vesika: 2.

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
6934

Âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfenin evrâk-ı havâdis sütûnlarına derci münâfî-i hürmet olduğu cihetle mukaddemâ memnûiyete alınmış iken İzmir'de münteşir Hidmet gazetesinde leyle-i celîle-i kadir münâsebetiyle bazı âyât-ı kerîmenin aynen münderic bulunduğu arz-ı atebe-i ulyâ kılındığından memnûiyet zımnında pek kat'iyyen ve tamâmen muhafazasıyla ba'ademâ gazetelere âyât-ı kerîme ve ehâdisât-ı şerîfenin derc etdirilmemesi şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı celîlinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 4 Şevvâl sene 1322 fî 28 Teşrînisânî sene 1320 [12 Aralık 1904].

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Tahsîn.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1094 (1039), Husûsî No: 14, 4 İ. 1322.)

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1094 (1039), Husûsî No: 14.

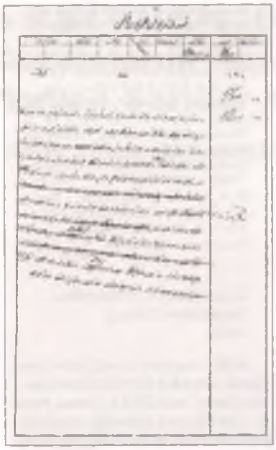

BOA, Meclis-i Vükelâ, Sıra: 4667, Dosya: 255, Gömlek: 130, Aded: 2, Vesika: 1.

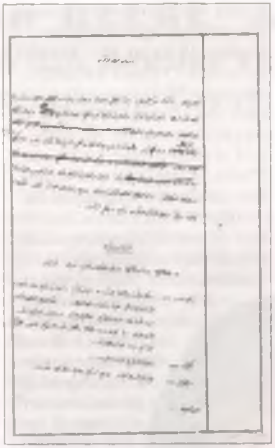

Amedî-i Divân-ı Hümâyûn Kalemi

Mazbata

Bir müddetden beri yevmî gazetelere vesâil-i müteaddide ile âyât-ı kerîme-i kur'aniyye ve ehâdis-i şerîfe-i nebeviyyenin bi-ibâretihâ derc olunmakda bulunduğu manzûr-ı âlî-i hilâfet-penâhî buyurulub kelâmullah ve akvâl-i şerîfe-i peygamberiye ibrâz-ı ta'zîm ve hürmet vecâib-i diniyeden olarak cerâid-i mezkûre ise ba'de'l-mütâlaa vücûh-ı adide ile istimâl edildikden sonra sokaklara atılmakda olmasına ve elfâz-ı mukaddese muharrer evrâk-ı havâdisin gayr-ı lâyık sûretlerde kullanılmasının ve yerlerde sürüklenmesinin kâffe-i efrâd-ı islâmiyece muhâfazası ehemm ve elzem şerâit ve adâb-ı diniyeye mugayeret-i külliyesi derkâr bulunmasına binâen bunun kat'iyyen men'i ve ba'dezîn mütecâsirleri hakkında mücâzât-ı lâzımenin bir madde-i mahsûsada bi't-ta'yîn Matbûat Kanûnu'na ilâvesi şeref-sunûh ve sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî muktezâ-yı münîfinden bulunarak irşâdât-ı seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mahz-ı isâbet bulunması husûsunda ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn tanzîm edilen karârnâme ve esbâb-ı mûcibe lâhiyaları leffen arzû takdîm olunmağla kâtibe-i ahvâlde.

Esbâb-ı Mûcibe Lâhiyası

Kelâmullah ve akvâl-i seniyye-i peygamberiye ibrâz-ı ta'zîm ve hürmet vecâib-i diniyeden olduğu hâlde bir müddetden beri yevmî gazetelerde âyât-ı kerîme-i kur'aniyye ve ehâdis-i şerîfe-i nebeviyye bi-ibâretihâ derc ve bu gazeteler ba'de'l-mütâlaa vücûh-ı adide ile istimâl edilmekde olmasına ve bu ise bi'l-cümle elfâd-ı islâmiyece muhâfazası ehemm ve elzem olan adâb-ı diniyeye mugayyir bulunmasına binâen âyât ve ehâdis-i şerîfenin cerâid-i yevmiyeye aynen ve tamâmen dercinin memnûiyetini ve bu memnûiyete muhâlif hareket edenlerin düçâr olacağı mücâzâtı mutazamnun Matbû'ât Kanûnu'na zeylen merbût Karârnâme lâhiyası terîb ve tanzîm olunmuşdur.

Karârnâme Lâhiyası

11 Receb sene 1327 ve 16 Temmuz sene 1325 [29 Haziran 1909] tarihli Matbû'ât Kanûnu'na Müzeyyel Karârname

Birinci Madde- Resâil-i mevkûteden mâadâ cerâidde âyât-ı kur'aniyye ve ehâdis-i şerîfenin meâllerinden bahs olunabilir ise de aynen ve tamâmen derci memnûdur. İşbu memnûiyete muhâlif hareket eden gazetenin müdir-i mes'ûlü ile makaleyi yazan onar lirâdan yirmişer lirâya kadar cezâ-yı nakdî ya yirmidört saâtden bir haftaya kadar habs ile veyahûd her iki cezâ ile birden mücâzât olunurlar.

İkinci Madde- İşbu karârnâme tarih-i neşrinden mu'teberdir.

Üçüncü Madde- İşbu karârnâmenin icrâsına Hariciye, Dâhiliye ve Adliye Nâzırları me'mûrdur.

Meclis-i Umûmiye.

13 Safer sene 1340 / 15 Teşrînievvel sene 1337 [16 Ekim 1921].

(BOA, Meclis-i Vükelâ (MV), Sıra: 4667, Dosya: 255, Gömlek: 130, Aded: 2, 1340 S 6, Vesika: 1.)

BOA, Meclis-i Vükelâ, Sıra: 4667, Dosya: 255, Gömlek: 130, Aded: 2, Vesika: 2.

[İrâde-i Seniyye Müsveddesi]

Resâil-i mevkûteden mâadâ cerâidde âyât-ı kur'aniyye ve ehâdis-i şerîfenin meâllerinden bahs olunabilir ise de aynen ve tamâmen derci memnûdur. İşbu memnûiyete muhâlif hareket eden gazetenin müdir-i me'sûlü ile makaleyi yazan on lirâdan yirmi lirâya kadar cezâ-yı nakdî ve yirmidört saâtden bir haftaya kadar habs veyâhûd her iki cezâ ile birden mücâzât olunur.

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Hariciye, Dâhiliye ve Adliye Nâzırları me'mûrdur.

(BOA, Meclis-i Vükelâ, Sıra: 4667, Dosya: 255, Gömlek: 130, Aded: 2, 1340 S 6, Vesika: 2.)

Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

MEHMET ÇANLI
Yard. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

ÜNAL TÜRKEŞ
Muğla Gazeteciler Cemiyeti Başkanı

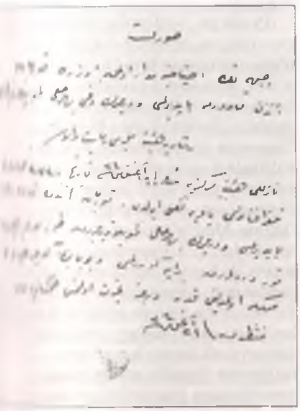

Cephenin ihtiyacını karşılamak üzere kurban etinden kavurma yapılırmasına ve kurban derilerinin toplanmasına dair Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Marmaris Şubesinin hitabedildiği 24 Ağustos 1336 (1920) tarihli yazı.
İ.İ.T.A., Belge No: 89.

Ocak 1919'da toplanan Paris Konferansında Yunanistan'a İzmir, Aydın ve havalisi vaat edilmiş ve bu haber Türk kamuoyunda büyük bir etki yaratırken, kısa bir süre sonra da İzmir Valisi ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa önderliğinde Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri kurulmuştur. Bu cemiyetlerin kongresine çevre il ve ilçelerden temsilciler katılmıştır. Muğla'yı temsilen ise bu kongreye Belediye Başkanı Zorbazzade (Zorbazade) Ragıb Bey, Müftü Hacı Hamzazade M. Zeki Efendi, İttihat ve Terakki Reisi Süleymanzade Murat Bey, Şehir Meclisi üyesi Serezlizade Memiş Efendi, Hürriyet ve İtilaf Reisi Müllüzade Sadettin Bey, Genel Meclis üyesi Bozöyüklü Hacı Süleyman Efendi katılmıştır.[1]

17 Mart 1919'da toplanan İzmir Cemiyetinin bu kongresinde kısaca, bölgenin büyük bir çoğunluğunun Türk olduğu ve Türk kültürünün merkezi olan Anadolu'nun muhafazası esasına bağlı kalınması hususlarının barış konferansına bildirilmesi kararına varılmıştır.[2] Bu kararlar çoğaltılarak 20 Mart 1919'da İtilaf temsilcilerine gönderilmiştir.

İzmir Kongresinden sonra diğer bölge illerinde ve Muğla'da da cemiyetin kurulması fikri oluşmuştur.[3] Nitekim işgal söylentilerinin artmaya başlamasıyla birlikte halkın galeyana gelmemesi için, İstanbul Hükümeti tarafından diğer illere ve Muğla'ya bir nasihat heyeti gönderilmiştir.[4] Fakat bu heyet, politik tutumları yüzünden pek etkili olamamıştır.

11 Mayıs 1919'da işgal edilen Muğla'da, Kuva-yı Milliye fikrine sahip kişiler, toplanarak işgali protesto etmişlerdir. İtalyanlar, Muğla'yı 11 Mayıs'ta işgal etmeye başladılarsa da şehre Haziran sonlarında gelmişlerdir. Yunan işgal sahasıyla sınır olan Güllük, Milas, Söke ve Çine bölgesine daha çok ağırlık vermişlerdir.

Biz, bu çalışmada Muğla'nın işgali ve gelişen diğer olaylar yerine, Kuva-yı Milliyeyi teşkilatlandıran, bir bakıma bölgede hükümet ve devlet rolünü üstlenmiş olan Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluşu, teşkilatlanması ve bazı faaliyetleri üzerinde durmaya çalışacağız.

CEMİYETİN KURULMASI

Muğla'da müdafaa cemiyetinin kurulması fikri veya Kuva-yı Milliye'ye uygun ortamın oluşması 1916'larda başlamıştır. Muğla ve sahil kazalarında, adalardaki Rumların tehlike oluşturması bölge ileri gelenlerini müdafaa teşkilatını kurmaya zorlamıştır. 1916'dan sonra da Muğla Kardeş Yurdu ve Yeni Hayat Kulübü ile halkın müdafaa azmi ayakta tutulmaya çalışılmıştır.[5] Nitekim daha önce belirttiğimiz gibi 17 Mart 1919'da İzmir'de toplanan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin kongresinde oluşmuştur. Bu kongreden sonra Muğla'da 17 Mayıs 1919'a kadar gizli veya resmi herhangi bir cemiyet kurulmamış, bir bekleme sürecine girilmiştir. Ancak Muğla halkı gayri resmi olarak işgale karşı bir birlik göstermiştir. Bu arada bir cemiyet olmamasına rağmen işgale karşı Kuva-yı Milliye adı altında bir birlik oluşturdukları bilinmektedir.

Muğla Kuva-yı Milliyecilerinin veya halkının işgal öncesi ve sonrası faaliyetlerine baktığımızda, İtalyan işgaline rağmen ağırlıklı olarak Yunan işgaline karşı teşkilatlandıkları

Emin Kâmili Bey.

görülmektedir. Bunun birçok sebebi vardır. Ancak başlangıçta görülen ilk sebep, Yunanlıların İzmir ve havalisindeki tutumları ve yerli Rumların taşkınlıklarıdır. Diğer taraftan ilerde de değineceğimiz gibi İtalyan işgali protesto edilmesine rağmen[6] cemiyetin yazışmalarında İtalyanlar hakkında pek fazla bir faaliyete rastlanmamaktadır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ikinci günü akşamı, Muğla'nın ileri gelenlerinden bazıları, Belediye Başkanı Ragıb Bey'in öncülüğünde toplanarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Bu toplantıda bulunan Hafız Sabri, Sadettin ve Emrullah Beylerin, İtalyanlarla görüşmek üzere Marmaris'e gönderilmelerine karar verilmiştir. Bu arada Mutasarrıf Serfiçeli Hilmi Bey de Marmaris Kaymakamı vasıtasıyla, Rodos'taki İtalyan valisinden bir mektup almıştır. Mektupta kendisinin Marmaris'e gelmesi istenmektedir. Mutasarrıf ve diğer üç kişi, ertesi gün (17 Mayıs 1919) Marmaris'e giderler ve İtalyan temsilcisi ile görüşürler. Bir sonuç elde edilemez.

Aynı günün akşamı (17 Mayıs 1919) tekrar belediye binasında toplanılmış, daha önce temeli teşkil edilen ve gizli olarak faaliyet gösteren Kuva-yı Milliyeciler cemiyetleşme safhasına geçmiş ve gizli olarak Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Bu toplantıda ilk idari meclis de oluşturulmuştur (17 Mayıs 1919). Bu seçimde Hürriyet ve İtilafçılar, idari heyete seçilmediği için birtakım dedikodular çıkarmışlardır.[7] Daha sonra cemiyetin tüzüğünü hazırlamak üzere Hafız Sabri ve Emin Kâmili Beylere görev verilmiştir. Cemiyetin kuruluş tarihi çeşitli kaynaklarda 16 Mayıs 1919 olarak belirtiliyorsa da, bu tarihte Muğla ileri gelenleri, Belediye binasında Belediye Başkanı Ragıb Bey'in başkanlığında toplanmışlardır. Bu toplantıda her ne kadar cemiyetin oluşturulması gündemde ise de cemiyet, bir gün sonra (17 Mayıs 1919) Mutasarrıf Hilmi Bey'in ve diğer üç kişinin İtalyan temsilcisi ile Marmaris'te görüşmesinden sonra yapılan toplantıda gizli olarak kuruluyor.

Cemiyetin kurucu üyelerinin ve toplantıda bulunan altmış yetmiş kadar kişiden bazılarının isimleri şunlardır:[8] Zorbazade Ragıb Bey (belediye başkanı), Dr. Cemil Şerif Baydur (hastane operatörü), Hacı Kadızade Hafız Sabri Bey (sandık emini), Zorbazade Emin Kâmili Bey (çiftçi), Sinanzade M. Cemal Bey (dava vekili), Serezlizade Memiş Efendi (belediye meclis üyesi), Selimzade İsmail Efendi (molla-imam), Mestan Efendi (kereste tüccarı), Serfiçeli Reşit Bey (mutasarrıfın kardeşi), Bozöyüklü Hacı Süleyman Efendi (il genel meclisi üyesi), Mehmet Cemal Karamuğla (orman müfettişi), Dr. Hüseyin Avni Ercan (hastane doktoru), İskender Alper (mekteb-i hukuk talebesi), İbrahim Bey (Muğla jandarma mülazımı), Gölcüklüzade Şevket Bey (çiftçi), Tokuçzade Ömer Azmi Bey (istatistik memuru), Türüdüzade Kâmil Bey (tüccar), Kara Mollazade Ethem Efendi, Osman Bey (eczacı), Şekerzade Halil İbrahim Efendi, Mehmet Bey (Muğla hapishane müdürü).

Hafız Sabri ve Emin Kâmili Beyler, üç dört hafta gibi bir sürede cemiyetin tüzüğünü hazırlamışlardır. Cemiyetin tüzüğü, büyük bir ihtimalle 6 Haziran 1919 tarihinde toplanan kongrede kabul edilmiştir. Çünkü bu kongrede cemiyetin gizliliği kaldırılarak cemiyete resmiyet kazandırılmıştır. Ancak tüzüğün bütün ilçelere 19 Haziran 1919 tarihinde gönderildiğini görmekteyiz.[9]

Cemiyetin kurulmasıyla yetinmeyen Muğla ileri gelenleri, ilerleyen Yunan ve İtalyan işgallerine karşı, bölge halkının ve Türk'ün sesini kamuoyuna duyurmak amacıyla *Menteşe Gazetesi*'ni çıkarmaya karar vermişlerdir.[10] Gazete çıkarma fikri, cemiyet üyelerinden Ulalı Cavit Bey'den çıkmış ve teklif kabul gördükten sonra bölgedeki İtalyan Temsilcisi Dr. Necarato ile görüşülerek yayma karar verilmiştir. Bu fikre sıcak bakan İtalyanlar, basım için gerekli malzemeyi Haziran 1919'da Roma'dan getirtmişlerdir. Gazete yayın hayatına 30 Haziran 1919'da başlamıştır. İdarehanesi, Hacılar Hanı'nda bulunan gazetenin, litograf türünde baskısı yapılmıştır.[11]

Pazar ve perşembe günleri yayımlanan *Menteşe Gazetesi*'nin imtiyaz sahibi Hafız Sabri Bey, yazı işleri müdürü Emin Kamili Bey ve mes'ul müdürü Şevket Emin Bey'dir. Gazetede yoğun olarak Yunan zulümleri işlenmiş olup, İtalyanlarla ilgili kötü haberler vermemeye dikkat edilmiştir. Gazete Muğla'nın işgal edilmesinden (23 Temmuz 1919) sonra İtalyanlar tarafından kapatılmıştır. Gerçi gazeteyi çıkaranlar da, içinde bulundukları şartlardan dolayı yayın yapamayacaklarına karar vermişlerdir. İşgalin ertesi günü yayınlamayı planladıkları son sayıda bu durumu okuyucularına bildirme niyetinde iseler de İtalyanlar buna izin vermemiştir. Yayınlanması düşünülen yazı 18 Ağustos 1919 tarihinde Mutasarrıf Hilmi Bey'in imzasıyla "İhtirasat-ı Beşeriyeye hat ve Payan Bulunamıyor" başlığı altında başyazı olarak yayınlanmıştır.[12]

CEMİYETİN AMACI

Cemiyetin nizamnamesinde kuruluş amacı, "yakın gelecek hakkında sahip oldukları hak ve salahiyeti kullanmak suretiyle medeni milletlerin küşad ettikleri asr-ı cedid siyasi ve içtimai hakimiyet-i Osmaniyeyi korumak" (Madde 1), siyasi ve sosyal hukuku her türlü iç ve dış taarruzdan korumak (Madde 4) gibi ifadelerle açıklanmaktadır. Bu genel amaçlardan başka cemiyetin, bir yazışmasında gördüğümüz kadarıyla, amacı vatanın Yunan istilasından kurtarılmasıdır.[13] Başka bir belgede cemiyetin amacının, nizamnamenin dördüncü maddesine atıf yapılarak, önce livayı (Muğla) daha sonra ise müsait görüldüğü takdirde, komşularımızı Yunan işgalinden kurtarmak olduğu belirtilmektedir.[14]

Cemiyet kurulmadan önce İtalyan işgaline karşı birkaç protesto teşebbüsü olmuşsa da, daha sonra cemiyetin herhangi bir mücadelesine dair yazıya rastlamadık.[15] Bunun başlıca sebebi İtalyanların bölge halkına iyi davranması ve Yunanlılara karşı bölgesel kuvvetleri desteklemesidir. Diğer taraftan Balkan Savaşlarından sonra sahillerdeki Rumlar, adalardaki ve sahillerdeki Türkleri rahatsız etmiş ve birçoğunu göçe zorlamıştı. Göç ettirilen Türklerin birçoğu, Muğla ve çevresine gelmişti. Yine Aydın'ın, Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra binlerce insan, Muğla'ya sığınmıştı.[16] Aydın'dan ve kıyılardan göç ettirilen Türklerin, kısa sürede kalabalık bir nüfus oluşturarak mücadelenin Yunanlılara karşı yönlendirilmesinde etkili oldukları söylenebilir. Son olarak, Menteşe Milletvekili Dr. Rüştü Aras'ın[17] belirttiği gibi, Muğla'da mücadelenin İtalyanlara karşı değil de Yunanlılara karşı yapılmasında Mustafa Kemal de etkili olmuştur. Ancak bu değişik sebeplerden en önemlisi çevre illerden ve adalardan gelen göçmenlerin etkisidir.

CEMİYETİN ADI

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'da başlayan işgallerle birlikte -Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye, Redd-i İlhak, Müdafaa-i Vatan gibi adlarla- birçok cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetlerden başka çeşitli amaçlarla daha önce kurulmuş olan cemiyetler, işgal ile birlikte üyelerini işgale karşı mücadeleye teşvik etmişlerdir. Sonunda bu cemiyetlerin birçoğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmıştır.

17 Mayıs 1919'da gizli olarak kurulan Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, ad konusunda herhangi bir tartışmaya mahal kalmadan kurulmuştur. Cemiyetin adı, bir bakıma o dönemdeki halkın, vatan kavramı ve müdafaası hakkındaki düşüncelerini yansıtmaktadır.

Anadolu'da işgale karşı değişik adlar altında kurulan ve amaçları bir olan cemiyetlerin, Sivas Kongresinde tek bir ad altında teşkilatlandırılması gündeme geldiğinde Muğla Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, "Hürriyet-i Milliye-i Müdafaa-i Vatan", "Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye" adlarından birini teklif ederek, Sivas Heyet-i Milliyesine bildirmeyi kararlaştırmıştır. Ancak yine de, 14 Ekim 1335 (1919) tarihinde yapılan kongrede cemiyetin adının Müdafaa-i Vatan Cemiyeti olarak kalmasına karar verilmiştir.[18]

Anadolu'daki cemiyetlerin

Zorbazade Ragıb Bey (solda) ve Ulalı Asım Beyzade Hamza Bey.

Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmesine rağmen Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin adının uzun bir süre değiştirilmediğini görmekteyiz. Ancak cemiyetin adının değiştirilmeden önceki ve sonraki yazışmalara baktığımızda değişik adlara rastlamaktayız: Heyet-i Milliye, Kuva-yı Milliye, Cemiyet-i Milliye, Müdafaa-i Hukuk ve Müdafaa-i Vatan... gibi. Cemiyetin adının, "Müdafaa-i Hukuk" veya "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" şeklinde kullanılmaya başlandığını 20 Ocak 1920 tarihinden itibaren görmekteyiz.[19] Muğla Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin ad değişikliğine dair herhangi bir karara rastlamadık. Cemiyetin adının "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" şeklinde değiştirilmesi, 5. kongre sonucu seçilen (Mayıs 1920 ortaları) idare heyetinin tasarrufu olabilir.[20] Kesin bir tarih yoktur. Genel olarak yazışmalarda cemiyetin adı "Kuva-yı Milliye, Heyet-i Milliye" şeklinde kullanılmaktadır.

Bu gecikme, Muğla'da uzun zamandan beri hakimiyet mücadelesini sürdüren gruplar arasındaki çatışmadan kaynaklanmıştır.[21] (İttihatçı-İtilafçı, Hamza Bey-Ragıb Bey, Yörük Ali Efe-Demirci Mehmet Efe çekişmeleri.) Zorbazade Ragıb

Demirci Mehmet Efe, yaşlılık günlerinde (solda). Yörük Ali Efe (sağda).

Bey ile Hamza Bey'in çekişmesi, ve mücadelelerine Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe'yi karıştırmaları sonucu Muğla'da Milli Kuvvetlerin, köy ve kazalarda teşkilatlanması ve diğer cemiyetlerle irtibatlı olarak çalışması gecikmiştir. Tabiatıyla, ad değişikliği konusu da gecikmiştir. Bunu, cemiyetin teşkilat yapısını incelerken açıkça göreceğiz.

Kısaca özetlemek gerekirse, gizli olarak 17 Mayıs 1919'da kurulan Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Mayıs 1920'den sonra "Müdafaa-i Hukuk" veya "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almıştır.

TEŞKİLAT YAPISI VE TEŞKİLATLANMASI

6 Haziran 1919'da resmen kurulan Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin nizamnamesi, bu dönemdeki diğer cemiyet nizamnamelerinden çok farklı bir özellik göstermemektedir. Kuva-yı Milliyenin, Anadolu'da bir çatı altında toplanmaya başlamasıyla birlikte, cemiyetin teşkilat yapısında birtakım değişikliklere gidilmiştir. Biz burada, cemiyetin Muğla merkezi, Marmaris kazası, Reşadiye nahiyesi, Dadya, Hızırşah, Kızlan, Karakarye (Karaköy) köylerinin teşkilatlarını ele almaya ve teşkilatlanma ile ilgili diğer gelişmeleri vermeye çalışacağız.

MERKEZ TEŞKİLATI VE KONGRELERİ

Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, kurucu üyelerinin seçtiği, yedi kişiden oluşan idari heyet tarafından yönetilecekti. 17 Mayıs 1919'da cemiyet ilk kurulduğunda seçilen ve daha sonra 6 Haziran 1919'da yapılan kongrede resmen seçilen idari heyeti şu kişiler oluşturmaktaydı:[22]

Zorbazade Ragıb Bey (belediye başkanı), Ulalı Cavit Bey (emekli jan. yzb.), Müftüzade Sadettin Bey (eski sandık emini), Bozöyüklü Hacı Süleyman Efendi (il genel mec. üyesi), Hacı Kadızade Hafız Sabri Bey (sandık emini), Sinanzade M. Cemal Bey (dava vekili, İttihat Terakki murahhası), Zorbazade Emin Kâmili Bey (şehir meclisi üyesi).

Cemiyetin, köylere kadar teşkilatlanacak bir şekilde nizamnamesi hazırlanmıştı. Nizamnameye göre cemiyet, merkezde idari, siyasi mali heyetlerden oluşacak ve tali heyetler de kurulabilecekti. İdari heyet, cemiyetin her türlü işlerini organize edecekti. İdari heyet, kendi içinden bir başkan, bir başkan yardımcısı ve bir de katip seçecekti. Siyasi heyet, siyasi çevreler nezdinde teşebbüslerde bulunarak, elde ettiği bilgileri idari heyete takdim edecekti.[23] Ancak siyasi heyet, kaza ve diğer alt teşkilatlarda bulunmayacaktı.[24] Kaza idari heyetlerinde merkezle temasta bulunmak amacıyla bir siyasi müşavir bulundurulacaktı. Mali heyet ise, milli ve siyasi teşkilatın devamı için idari heyet tarafından düzenlenen bütçenin gelir ve giderlerini tutacaktı.[25]

Muğla'daki cemiyet, iç çekişmelerden dolayı Haziran 1919'a kadar fazla bir faaliyet gösterememiştir. Bu duruma kızan Demirci Mehmet Efe, Karacasu Askerlik Şubesi Başkanı Yakup Bey'e gönderdiği mektupta, cemiyetin teşkilatlandırılmasını istemiş, eğer teşkilatlandırma faaliyetleri hızlandırılmazsa kendisinin iki yüz süvari ile Muğla'ya geleceğini bildirmiştir.[26] Bu arada cemiyet, 6 Haziran 1919'da resmen kurularak çevre illerle irtibata geçecektir. Nazilli'de ve diğer illerde de bölgesel mücadele için çalışmalar devam ediyordu. 26 Temmuz 1919'da Denizli'de (Buldan), 8 Ağustos 1919'da Nazilli'de ve 15 Ağustos 1919'da da Alaşehir'de kongreler toplanmıştır.[27]

Muğla'daki cemiyet, temsilciler vasıtasıyla Nazilli ve Denizli'ye giderek ortak mücadele için zemin aramaya başlamıştı. Ancak Nazilli Kuva-yı Milliyecilerinin kendi aralarında bazı anlaşmazlıkları vardı. Demirci Mehmet Efe, Galip Hoca (Celal Bayar) ve Yörük Ali Efe arasındaki sürtüşmeler devam ediyordu. Diğer taraftan Muğla'da da birtakım sür-

tüşmeler sürüyordu. Özellikle Yörük Ali Efe'nin Muğla üzerinde etkisi büyüktü. Nazilli'ye giden Muğla Mutasarrıfı Serfiçeli Hilmi Bey ve Zorbazade Ragıb Bey, Demirci Mehmet Efe'nin yanında yer alırken, Ulalı Hamza Bey ise Yörük Ali Efe'nin[28] yanında yer alıyordu. Bu çekişmeler sürerken 8 Ağustos 1919'da Nazilli'de bir kongre yapılır ve Nazilli, bölgesel direniş teşkilatlarının merkezi kabul edilir, cemiyetlerin teşkilat yapılarında da bazı değişikliklere gidilir.[29]

Nazilli Kongresinde alınan kararlar gereğince Muğla Müdafaa-i Vatan Cemiyeti de teşkilatını bu kararlar yönünde tekrar düzenlemek için 18 Ağustos 1919'da 3. kongresini toplamıştır. Bu kongre sonucunda teşkilat yapısı genişletilerek idari heyet teşekkül edilmiştir. İdari heyete seçilen yeni kişiler şunlardır:[30]

Başkan: Ulalı Hamza Bey; başkan yard.: Zorbazade Ragıb Bey; maliyeden sorumlu: Zorbazade Ragıb Bey, Müftüzade Sadettin Bey; gönüllü asker ve ulalı toplama: Leyneli Yzb. Cavit Oral, Cemal Karamuğla, İskender Alper; istihbarat (umum ask. danışman): Bnb. Hüseyin Hüsnü Bey; irşattan sorumlu: Müftüzade Mehmet Zeki Efendi, Sinanzade M. Cemal Efendi, Serezlizade Memiş Efendi, Karahafızzade Hakkı Efendi, Hacı Nasuhzade Hacı Halil Efendi; ulaştırmadan sorumlu: Şerif Efendi; muhaciriden sorumlu: Süleyman Beyzade Murat Bey, Selimzade Molla İsmail Efendi.

Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin 3. kongresinde teşkilat yapısının genişletildiğini görmekteyiz. Bu kongrede cemiyetin başkanlığını Hamza Bey üstlenmiştir. Hamza Bey'in bu kongreden sonra cemiyetteki etkinliği fazlalaşacak ve Muğla'daki rakip gruplar arasındaki önceden var olan sürtüşme daha da artacaktır. Bu arada cemiyet, yavaş yavaş kaza ve köylerde teşkilatlanmaya başlayacaktır.

Muğla'da cemiyetin teşkilat çalışmaları sürerken Nazilli'de de ikinci bir kongre çalışmaları devam ediyordu. 19 Eylül 1919'da açılan ikinci Nazilli Kongresinde, cephe gerisindeki hazırlıkların tek elden yürütülmesi için Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Aydın ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi kuruldu.[31] Nazilli Kongresine Muğla'dan kalabalık bir heyet katılmıştı. Muğla heyetinin kongreye sunduğu bir teklif birçok tartışmalara neden olmuştur. Teklife göre iller, kendilerine bağlı köy ve kazalardan sorumlu olmalıdır. Bundan sonra iller müteselsilen, Nazilli Heyet-i Merkeziyesine bağlanmalıdır.[32]

Muğla Heyetinin bu teklifi sunmasının sebebi, Muğla'ya bağlı bazı köy ve kazaların, Nazilli'ye çok yakın olmasıdır. Bu konu sonraya bırakılarak bir süre tartışmaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar bu iş sonraya bırakılmış ise de çekişme veya ayrılık tohumları atılmıştı. Muğla Cemiyeti bu işin arkasını bırakmayarak, ilişkilerini bundan sonra Nazilli ile değil, doğrudan Sivas ile veya M. Kemal'le yapmaya başlamıştır. Cemiyetin bu tavrını yazışmalarında açıkça görmekteyiz. Örneğin Demirci Mehmet Efe'nin asker ve levazımat isteği geri çevrilmiş, cemiyet merkezinin haberi olmadan kaza ve köy şubelerinin hiçbir şekilde yardım yapmaması istenmiştir.[33]

İkinci Nazilli Kongresinden sonra Muğla teşkilatı, İstanbul ile ilişkilerini keserek Sivas ile ilişkilerini artırmaya çalışacaktır. Muğla Cemiyetinin Sivas ile irtibata geçmesini savunanların başında Mutasarrıf Serfiçeli Hilmi Bey gelmektedir. Nitekim Mutasarrıf Hilmi Bey, kısa bir süre sonra ikinci Nazilli Kongresinde Sivas'a gitmeye karar verecektir.[34] Muğla Cemiyetinin Nazilli'den uzaklaşıp Sivas'a yaklaşmasının en bariz örneklerini 13 Ekim 1919 Pazartesi günü yapılan Muğla Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin kongresinde alınan kararlarda görmekteyiz.

Bu kongreye katılan temsilcilere ve kararlarına baktığımızda, cemiyetin kazalarda ve diğer yerlerde teşkilatlanmasını tamamladığı görmekteyiz. Nitekim alınan kararlarda çevre illerdeki cemiyetlerin programlarının farklılığı dile getirilerek bunların birleştirilmesi,[35] Nazilli kongresinde tartışma konusu olan, kazaların müteselsilen bir merkezde toplanma konusu da halledilerek Muğla'ya bağlı kaza ve köylerin merkeze (Muğla'ya) bağlanması kararına varılmıştır.[36] Bu kararlar, Sivas'a gidecek olan Mutasarrıf Hilmi Bey'e[37] verilerek (27 Ekim 1919) Sivas Heyet-i Temsiliyesine bildirilmiştir. Gerçi aynı gün (15 Ekim 1919) M. Kemal imzalı Sivas'tan gönderilen bir telgrafta da, şubelerin müteselsilen bir merkeze, merkezin de birleşik heyet-i temsiliyeye bağlanması ile ilgili kararlardan bahsedilmektedir.[38] Bu telgrafla Muğla cemiyetinin teklifleri haklılık kazanmıştır.

Muğla Heyet-i Merkeziyesi her ne kadar bu kararları almışsa da Nazilli ile ilişkilerini kesmemiştir. Cemiyeti temsil için de Nazilli'ye iki temsilci gönderilmesine karar verilmiştir.

Nazilli'deki tartışmalarda Ulalı Hamza Bey, Nazilli heyeti tarafında yer alınca rakibi Zorbazade Ragıb Bey, Nazilli'den döndükten sonra cemiyeti toplar ve Hamza Bey'in komite kararlarını uygulamadığını, şahsi davrandığını ileri sürerek onu başkanlıktan düşürme kararını aldırır.[39] Cemiyetin başkanlığını da kendisi üstlenir.[40] Bu olaya içerleyen Hamza Bey, Yörük Ali Efe ile aralarında var olan dostluğu pekiştirerek, Muğla'ya baskın yaptırıp cemiyetin yönetimini tekrar değiştirecektir.

Yörük Ali Efe'nin milislerinin de yardımıyla Hamza Bey, halkı ve cemiyet üyelerini toplayıp, 15 Kasım 1919'da 4. kongreyi yapacak ve idari heyeti yeniden oluşturacaktır. Cemiyetin yeni idari heyetine, eski yöneticilerden birçoğu alınmayarak yeni üyeler İtilafçılardan seçilir. 4. kongrede yönetime seçilen kişiler şunlardır:[41]

Başkan: Akşehirlizade Mehmet Hilmi Efendi (müderris);

MENTEŞELİLER MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ NİZAMNAMESİ

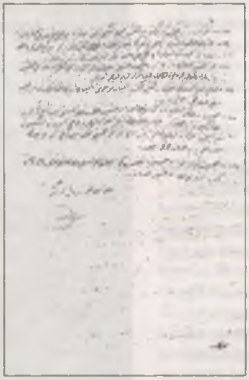

Menteşe Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin nizamnamesidir.

Madde 1. Tayin-i mukadderat hususunda sahip oldukları hak ve salahiyeti istimal suretiyle milel-i mütemeddinenin küşad ettiği asr-ı cedid siyasi ve içtimai hakimiyet-i Osmaniye'yi haiz Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti de tevlid eylemiştir.

2. Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin merkezi Muğla kasabasıdır.

3. Muğla'ya mülhak kazalarla nevahi ve kurada cemiyetin şubeleri vardır.

4. Menteşeliler Cemiyetinin takib ettiği gaye vatanın müdafaasıyla milletin hukuk-ı siyasiye ve içtimaiyesini dahili ve harici her türlü taarruzdan sıyanetdir.

5. Cemiyetin müessisleri tarafından intihab edilmiş yedi zatdan mürekkeb bir heyet-i idaresi ile mali ve siyasi umurunu temşit etmek ve heyet-i idareye merbut olmak üzere iki heyet vardır.

6. Tali heyetler azası heyet-i idarenin sülüsan ekseriyet-i arasıyla tayin olunur.

7. Heyet-i idare azalığına memur, mahkûm su-i hal ile müştehir ve yirmi beş yaşından dun olanlar tayin edilemez.

8. Heyet-i idare ekseriyet-i mutlaka ile içlerinden bir reis, bir reis-i sani, bir de katib intihab eder.

9. Reis cemiyeti temsil ve heyet-i idare müzakeratını idare eder. Karar ittihazı azadan la akl dört zatın huzuretiyle vabestedir.

10. Heyet-i idarenin kararı kat'idir.

11. Heyet-i idare tali komisyonların mukarreratını tetkik ile tasdika iktiran edenleri li ecl'l inkad ait olduğu heyete tevdi eder.

12. Heyet-i siyasiyenin vazifesi tedarik edebileceği vesaitle icab eden ...mahafil-i siyasiye nezdinde teşebbüsat-ı lazimede bulunmak ve elde edeceği netayici barapor heyet-i idareye bildirmektir.

13. Kaza merkezlerinde küşad olunacak şuabatda ayrıca siyasi bir komisyon teşkil olunmayıb ancak merkezdeki siyasi heyetle temas ve muhaberatda bulunmak üzere şuabat-ı mezkure heyet-i idareleri nezdinde bir müşavir-i siyasi bulundurabilir.

14. Mali heyet teşkilat-ı siyasiye ve milliyenin temin-i devamı için heyet-i idare tarafından tanzim edilecek bütçe mucibince cemiyetin varidat ve masarifatı vesair her türlü umur-u maliyesini ruiyet ve muamelat-ı ruz merresini havi cedaveli heyet-i idareye tevdi ile mükelleftir.

15. Heyet-i idare mühim olan bazı umur-u siyasiyede heyet-i siyasiyeyi umumiyetle ve umur-u maliyede heyet-i maliyenin reis-i evvel ve sanisiyle muhasebecisini sahib-i rey olmak üzere müzakeratına iştirak ettirir.

16. Kazalarda küşad olunacak şuabatın suret-i teşekkül ve tesisi merkezdekinin aynıdır. Gerek heyet-i idare gerek diğer tali heyetlerin suret-i intihab ve vazaifi mevad-ı salifede muharrer olduğu veçhiledir. Şu kadarki kaza şubelerinde ayrıca bir heyet-i siyasiye teşkil olunmayıb ancak merkezdeki siyasi heyetle temas ve muhaberatda bulunmak üzere bir müşavir-i siyasi bulundurabilir.

17. Nevahide açılacak şuabatda yedi kişiden mürekkeb bir heyet-i idare bulunur. Heyet-i mezkure içlerinden bir reis, bir katib, bir de veznedar intihab ederek vazaif-i asliyelerinden maada şubelerinin umur-u maliyesini de deruhde eder.

18. Karyelerde üçer kişiden mürekkeb birer heyet-i fa'ale teşkil olunub bunların bağlı oldukları nevahi ve kazalara merbut bulunur.

19. Livaya merbut kazalarla merkeze mülhak nevahideki şuabat doğrudan doğruya heyet-i merkeziye ile ve diğer kazalara bağlı olan nevahideki şubeler tabi oldukları kaza merkezleriyle temas ve muhaberatda bulunur.

20. Kura heyet-i fa'aleleri dere edecekleri ianatı musaddak defterleriyle nevahi heyetleriyle ve nevahi heyet-i idareleri doğruca tabi oldukları kaza merkezlerine teslim ederler.

21. Lüzumu mübrem görüldüğü takdirde heyet-i merkeziye esbab-ı mucibesini izah ederek kaza şubelerinden para celb etmek salahiyetini haizdir.

22. Cemiyet vazaif-i esasiye ve daimisinden maada vaziyet-i hazıranın icabatını Piş-i teemmüle alarak milli teşkilatı yapacaktır. Cenab-ı hakkın inayetiyle ahval lehimize tevcih ederde teşkilat-ı milliye için sarfiyata lüzum kalmaz ise mebalığ-ı müterakime cemiyetçe memlekete en nafi görülecek umur-u hayriyeye sarf olunacakdır.

23. Cemiyet merkez liva ve mülhakatı dahilindeki ahali-i gayri müslimenin muhafaza-ı ırz ve mal ve canını kendisine en büyük vazife addeder.

Aslına mutabıktır. Fi 2 Temmuz 1335

Mühür (Marmaris Heyet-i Milliyesi)
İmza (Mehmed)

(Ünal Türkeş Arşivi, Belge No: 1.)

Hamza Bey, Müftüzade Sadettin Bey (Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi), Erzurumlu Cemal Bey (ağır ceza reisi), Bekir Ağa (çiftçi), Şerif Efendi (çiftçi), Mercanzade Hamdi Bey (dava vekili), Hacı Abdurrahmanzade Ethem Efendi, Düğerekli Hafız Mehmet Efendi (tüccar), Kara Hafızoğlu, Hakkı Efendi (tüccar), Kökçüzade Osman Efendi (tüccar), Hacı Arapzade Mehmet Ali Efendi (tüccar).

Meclis-i Mebusan seçimlerinin hazırlıkları yapılırken[42] Hamza Bey ve ekibi, rakiplerini sindirmeye ve Sivas ile ilişkiler konusunda birtakım ters tavırlar takınmaya başlamıştı. Bu durumdan en çok rahatsızlık duyan Ragıb Bey ve çevresi olmuştur. Ragıb Bey, Yörük Ali Efe ve Hamza Bey'e karşı Demirci Mehmet Efe ile ilişkilerini artırarak Demirci Mehmet Efe'nin Muğla'da karşı bir baskın yapmasını sağlayacaktır. Nitekim Demirci Mehmet Efe'nin Başzeybeği Zurnacı Ali Efe, Yatağan'da Leyneli Yüzbaşı Cavit Bey ile birleşerek 27 Kasım 1919'da Muğla'yı basacaktır.[43]

İki efenin çekişmesinden veya çatışmasından halkın ve Kuva-yı Milliyenin zarar görmemesi için, ileri gelen kişiler araya gireceklerdir. Hatta bu işe İtalyan işgal temsilcisi Dr. Necarato da karışacaktır. İki efeyi barıştırmak için birtakım çabalar sarfedilmiş ve tehditlerde bulunulmuştur.[44] Sonunda barıştırılan Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efeler 28 Kasım 1919'da Muğla'dan ayrılmıştır.

Her ne kadar iki efe barıştırılmış ise de Muğla'daki çekişmeler bitmemiştir. Nitekim Ocak 1920'de Muğla bölgesine gözlem amacıyla gelen İngiliz Yüzbaşı P. Hadkinsan'a göre, bu iki efenin çekişmesi devam etmektedir. Hatta genel seçimlerde kendi adaylarının seçilmesi için kıyasıya mücadele etmektedirler.[45] Cemiyetin 4. kongresinde seçilen heyet, göreve devam etmiştir. Başka bir ifadeyle Hamza Bey veya İtilafçılar, cemiyette ve Muğla'da bir süre daha tesirli olmuşlardır.

Seçimlerden sonra toplanan Mebusan Meclisi, İngilizler tarafından dağıtılınca M. Kemal, yeni bir meclisin oluşturulması için tekrar seçimlere gidilmesini ister. 19 Mart 1920'de yapılan seçimde, cemiyetin gösterdiği adayların hepsi seçilir.[46] Daha sonra bazı değişiklikler olacaktır. Muğla'da, çekişmelere rağmen bu adayların seçilmesi önemlidir. Ancak Sivas Heyet-i Temsiliyesinin kararıyla (19 Eylül 1919) bölge kuvvetleri, Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliyesi adı altında Ali Fuat Paşa'nın denetimine verilmesine[47] rağmen Muğla'daki çekişmeler ve huzursuzluklar devam etmiştir.

Bu çekişmeler devam ederken Yörük Ali Efe'nin tekrar Muğla'ya gelmesi (3-24 Nisan 1920) ve milislerinin taşkınlıkları halkı canından bezdirmiş, cemiyetin ve halkın şikâyetine neden olmuştu.[48] Yörük Ali Efe'ye ilk tepki Yatağanlı Şeyh Mehmet Efe'den gelmiştir (4 Mayıs 1920).[49] Gerginliğin artması üzerine 57. Tümen Komutanı Miralay Şefik Bey, 23 Nisan 1920 öncesi Muğla'ya gelir ve duruma müdahale ederek Cemiyetin idari heyetinin istifasını ister. 4. kongrede seçilen idari heyet, 14 Mayıs 1920'de istifa eder. Ragıb Bey, iki efenin Muğla'dan çıkmasından sonra Muğla'ya gelmiş olan Komiser Hamdi Bey'in, asayişsizliğe el koyduğundan ve yolsuzluk yapanları tevkif ettiğinden bahsetmektedir.[50]

15 Mayıs 1920'de cemiyetin 5. kongresi yapılır. Kongrede seçilen yeni idari heyet, şu kişilerden oluşmaktadır:[51]

Başkan: Hamza Bey;[52] başkan yard.: Ragıb Bey; üyeler: Sinanzade M. Cemal Efendi, Serezlizade Memiş Efendi, Süleyman Beyzade Murat Bey, Selimzade Molla İsmail Efendi, Kara Mollazade Ethem Efendi, Kara Hafızzade Hakkı Efendi, Mehmet Zeki Efendi (müftü), Bekir Efendi (dava vekili), Dr. Hüseyin Bey.

Bu idari heyet, düzenli ordunun kurulmasına kadar göreve devam etmiştir. Aynı zamanda bu idari heyet döneminde cemiyet Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır. Daha sonra bu cemiyet Halk Fırkasının Muğla'daki çekirdeğini oluşturacaktır.

CEMİYETİN HEYET-İ MERKEZİYESİ VE UMUM HEYET-İ MERKEZİYENİN KURULMASI

Cemiyet, teşkilat yapısı gereği kaza ve köylerde şube açabiliyordu. Şubeler merkeze bağlı olup bunların yönetimi merkezde teşkil edilen bir heyet tarafından sağlanacaktı. Bu yapı, cemiyetin 19. maddesinde belirtilmektedir.[53] Ancak cemiyetin Heyet-i Merkeziyesi, kuruluşundan dört-beş ay sonra oluşturulmuştur. Bu süre içinde teşkilatlanma çalışmaları sürdürülmüştür. Kazalarda şubeler açıldıktan sonra nizamname gereği temsilciler seçilmiş ve merkeze gelmişlerdir. 13 Ekim 1919 tarihinde yapılan kongrede Heyet-i Merkeziye oluşturularak görev taksimatı yapılmıştır.

13 Ekim 1919 tarihinde toplanan kongreye, merkezden Sadettin Bey, Hafız Sabri Bey; Milas'tan Hafız Emin, Dr. Servet; Bodrum'dan Ahmet Hamdi (Toker), Fuat (Dede Rıfkı oğlu); Köyceğiz'den Osman, Bekir; Marmaris'ten Emin, Dede Rıfkı; Fethiye'den İbrahim Bey ve Sadettin Efendi katılmıştır.[54]

Fethiye temsilcisi Sadettin Bey'in başkanlığında çalışmalarına başlayan Heyet-i Merkeziye, birtakım kararlar almış ve cemiyetin her türlü işlerini yürütmeye başlamıştır. Heyet-i Merkeziye üyelerine aylık 31 lira maaş verilmiş, ayrıca kazalardan gelen temsilcilere masraflar için 20'şer lira fazla verilmiştir.[55]

Bu heyet üyelerinin bazıları, merkezdeki çekişmelerden ve başka değişik sebeplerden dolayı görevden ayrılmıştır. Muğla'daki çekişmelerin daha sonra azaldığını ve cemiyetin 5. kongresi sonunda seçilen idari heyet döneminde yeni bir Heyet-i Merkeziyenin oluşturulduğunu görmekteyiz.[56] 5. kongre idari heyeti döneminde cemiyetin hemen hemen bütün teşkilat yapısının oturduğunu söyleyebiliriz.

Alaşehir Kongresinde (15 Ağustos 1919) Nazilli'nin, milli kuvvetlerin merkezi kabul edilmesinden sonra burada bir genel merkez heyeti oluşturulmuştur. Nitekim Muğla Cemiyeti de 13 Ekim 1919'dan sonra Nazilli'ye iki temsilci göndermiştir. Muğla'yı temsilen eski Milas Müftüsü Rüştü ve Muğlalı Ömer Efendizade Hafız Sabri Efendi seçilerek Nazilli'ye gönderilmiştir.[57]

1920 seçimleri ve ertesinde BMM'nin açılmasından sonra Muğla, Ankara'da temsil edilmeye başlanmıştır. Gerçi Muğla, halen askeri yönden Nazilli'ye bağlıydı. Bu bağlılığı da düzenli ordunun kurulmasına kadar devam edecektir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Muğla Cemiyetinin, Nazilli ile birtakım problemleri olmuş ve başlangıçtan itibaren Muğla Cemiyeti, Sivas Heyet-i Temsiliyesine yaklaşmıştır.

CEMİYETİN İCRA KUVVETİ (SİVİL MEMURLARI)

Cemiyetin sivil işlerini yürüten birimi Kuva-yı İcraiyedir. Kuva-yı İcraiye, milli teşkilat için gerekli olan her türlü işi cemiyetin görevlendirmesiyle yürüten ve cemiyetten belli bir ücret alarak çalışan sivil kişilerden oluşmaktadır. Kuva-yı İcraiyeye seçilen kişilerin çoğunlukla askeriye mensubu ya da devlet memuru olduğunu görmekteyiz. Askeriyeye mensup kişilerden de genellikle bahriyeli[58] olanlar tercih ediliyordu.

Diğer taraftan Milli Mücadele döneminde haberleşmeyi sağlayan telgrafçılar ve postacılar Kuva-yı İcraiyede istihdam edilmişlerdir.[59] Bu kişilere cemiyet tarafından maaş bağlanmıştır. Bir ara telgrafçıların maaşlarının yetmemesi üzerine Cemiyet Heyet-i Merkeziyesi, maaşlarını artırmıştır.[60] Cemiyetin idari heyetinde bulunan kişiler Kuva-yı İcraiyede de görev alabiliyordu. Kuva-yı İcraiye, başlangıçta Cemiyetin Heyet-i Merkeziyesine bağlıyken, bunun sakıncaları görülmüş ve kamu hizmeti yapan bu kişiler, Ağustos 1920'den sonra mülki amirin emrine verilmiştir.[61]

Reşadiye nahiyesi Kuva-yı İcraiyesi başlangıçta üç kişiden oluşmaktaydı. Bu kişilere günlük 30 kuruş (aylık 9 lira) veriliyordu.[62] Daha sonra Marmaris Şubesi, Kuva-yı İcraiyede bir kişinin görevlendirilmesini ve bu kişinin de bahriyeli, mızıkacı veya telefon sınıfından olmasını istemiştir. Bu istek üzerine Reşadiye şubesi, telefon sınıfından Hamdi oğlu Akif Efendi'yi görevlendirmiştir.[63] Akif Efendi'nin kısa bir süre sonra Muğla muhabere memurluğuna tayin edilmesiyle yerine Kızlan Köyünden Seyyid Ali oğlu Rahmi Efendi 15 kuruş yevmiye ile tayin olunmuştur.[64] Aralık 1919'dan sonra ücret ödenmeden dört kişi daha istihdam edilmiştir.[65]

Ancak ücretsiz istihdamın başarılı olmadığını görmekteyiz. Çalışan kişiler, birer ikişer ay çalışarak istifa etmektedirler. Başlangıçta bu kişiler, Kuva-yı İcraiyeye girerek askerlikten muaf olacaklarını sanıyorlardı. Nazilli ve müteselsilen cemiyet şubelerinin devamlı asker talebinde bulunması ve bu kişilerin cepheye gönderilme tehlikesiyle ile karşı karşıya kalması istifa nedenlerinden biridir. Diğer bir sebep ise ekonomik nedenlerdir.

Nitekim cemiyet, bu durumu görmüş ve ücretsiz eleman çalıştırmaktan vazgeçerek Mart 1920'den itibaren ücretli eleman çalıştırmaya başlamıştır.[66] Yine Mart 1920'den itibaren Kuva-yı İcraiyede istihdam edilen kişilere baktığımızda bu kişilerin cemiyet yöneticileri olduklarını görmekteyiz.[67]

Reşadiye Cemiyeti, bölgede etkinliğinin artmaya başlamasıyla birlikte Düyun-ı Umumiye idaresine, iskele oktruva vergisine (ithalat ve ihracat gümrük vergisi) ve devlet tekeli durumunda olan diğer idarelere el koymuştur.[68] Tabiatıyla Kuva-yı İcraiyedeki eleman sayısını da artırmak zorunda kalmıştır. İşlerin artması ve Kuva-yı İcraiyede çalışanların da uzun süreli çalışmaması üzerine Nisan 1920'de cemiyet, zorunlu olarak on bir kişiyi Kuva-yı İcraiyeye alarak bir süre cepheye göndermeme kararı vermiştir.[69]

Kuva-yı İcraiyede görev alan 47 kişinin dökümü şöyledir:

Reşadiye: 10 kişi, Karaköy: 3, Hızırşah Köyü: 5, Emecik Köyü: 19 kişi (bir kısmı inzibat kuvvetinde), Kızlan Köyü: 8, Dadya Köyü: 2.

MARMARİS ŞUBESİNİN KURULMASI VE TEŞKİLATLANMASI

Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 19 Haziran 1919 tarihinde cemiyetin kurulduğunu kazalara bildirerek buralarda da teşkilat kurulmasını istemiştir.[70] Nitekim bu bildirinin alınmasından sonraki birkaç hafta içinde (Haziran 1919 sonlarında) Marmaris'te bir cemiyet şubesi kurulmuş ve cemiyet merkez nizamnamesine uygun olarak kendi nizamnamesini hazırlamıştır.[71]

Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Marmaris Şubesinin idari heyeti şu kişilerden oluşmaktadır:[72] Binbaşı Edip Bey, Dede Rıfkı Efendi, Hafız Mehmet Efendi, Hafız Kamil Efendi, Aydınlı Halil Bey, Avukat Sait oğlu Münir Bey, Hamdi Yüzak.

Cemiyetin nizamnamesinde kaza teşkilatının kaç kişiden oluşacağı belirtilmezken Marmaris Şubesi İdari Heyetinin yedi kişiden oluştuğunu görmekteyiz.[73] Kaza şubelerinde idari ve mali heyetler kurulabilecekti. Ancak siyasi heyet kurulmayacak,[74] şubeyi temsilen bir kişi, danışmanlık için merkezde bulundurulabilecekti.[75]

Marmaris Şubesi, merkezde oluşturulan cemiyetin Heyet-i Merkeziyesine Emin ve Dede Rıfkı Efendileri göndererek temsil hakkına sahip olmuştur.[76]

REŞADİYE VE BAĞLI KÖYLERİNDE TEŞKİLATLANMA

Nahiyelerdeki teşkilatlanma faaliyetlerini kazalar üzerine almıştır. 19 Haziran 1919 tebliğinden sonra Marmaris

kazası, kendisine bağlı nahiye ve köylerde teşkilatlanma faaliyetlerine girişmiştir. Teşkilatlanma sırasında kaza, nahiye ve köyün ileri gelenlerinden veya idarecilerinden yardım istenmiştir. Bunun sebebi onların maddi ve manevi güç ve yetkilerinden faydalanmaktır. Nitekim Marmaris Kuva-yı Milliyesi, teşkilatlanma konusunda Reşadiye belediye başkanından yardım talebinde bulunmuştur.[77] Bu isteğin cevabı gecikmiş olmalı ki, Muğla merkezince 21 Ağustos 1919'da tekid edilerek Reşadiye'de teşkilatın hemen kurulması, eğer bunu yasaklayan veya engelleyenler varsa cezalandırılacakları bildirilmektedir.[78]

Bu tekidden sonra Reşadiye nahiyesinde nizamnameye uygun olarak 5 Eylül 1919'da Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin şubesi kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları şunlardır:[79] Başkan Rüştü Efendi;[80] azalar: Ömer Lütfü Efendi (Kızlan köyünden), Abdullah Niyazi Efendi, Kıreç Mehmet, Mustafa Efendi, Halil Efendi, Hacı Efendizade Mehmet Efendi.

Nizamnameye göre yedi kişiden oluşan idari heyet, içinden bir başkan, bir katip ve bir de veznedar seçmiştir. Bu heyet, mali işleri de yürütmüştür. Nahiye şubelerinde siyasi heyet bulunmamaktadır. Nahiyelerin bu tür işleri, bağlı bulundukları kaza ve il merkezince müteselsilen yürütülmektedir. Bunun yanında nahiye şubelerinde sivil memurlar ve inzibat kuvveti bulunmaktadır.

Reşadiye Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin olağan kongresi 9 Temmuz 1336'da (1920) bağlı köylerin ihtiyar heyetlerinin katılmasıyla yapılmıştır. Bu kongrede cemiyetin yöneticilerinin birçoğunun değiştirildiğini görmekteyiz. Yeni seçilen cemiyet yöneticileri şunlardır:[81] Başkan: Tuhfezade Fehmi Bey;[82] aza ve katip: Rüştü Efendi (eski başkan); azalar: Kaba Osman Oğlu Osman Ali Ağa, Emrullah (Kâmil) Efendi, Hacı Halil Oğlu Kâmil Efendi (Peker), Hacı Halil Oğlu Mustafa Efendi (Peker), Topal Oğlu Mustafa Sulhi (Subhi ?) Efendi.

Daha sonra cemiyet yöneticilerinden biri kaçakçılıktan dolayı azledilmiştir (27 Temmuz 1336).[83] Diğer bir yönetici ise gayri meşru işlerden dolayı kendi isteği ile istifa etmiştir. İstifa eden bu iki yöneticinin durumunu Reşadiye Cemiyeti, Marmaris şubesine bildirmiştir.[84] Bu heyet döneminde Reşadiye Cemiyetinin adı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şeklinde değiştirilmiş olabilir. Ancak bununla ilgili herhangi bir karara rastlamadık.

CEMİYETİN KÖY TEŞKİLATI

Nizamnameye göre nahiye, kaza ve merkeze bağlı olmak şartıyla köylerde Heyet-i Fa'ale adıyla, üçer kişiden oluşacak heyetler kurulacaktı.[85] Teşkilatlanmaya paralel olarak Reşadiye nahiyesine bağlı olan Hızırşah, Karaköy, Dadya, Kızlan ve Reşadiye köylerinde teşkilat kurulmuştur. Köylerde birinci ve ikinci muhtarlar ve köy imamları, Heyet-i Fa'ale'nin içinde yer almıştır. Köyleri temsilen nahiyeye ikişer kişi aza olarak gönderilmiştir. Köylerdeki Heyet-i Fa'alelerin görevi, köylerin asayişini sağlamak ve milli teşkilat için gerekli yardım ve düzenlemeyi yapmaktır. Yukarıda isimlerini belirttiğimiz köylerin Heyet-i Fa'alelerinin nahiyeye gönderdikleri azaları şunlardır:[86] Tuhfezade Fehmi Bey, Rüştü Efendi, Emrullah (Kâmil) Efendi, Topal oğlu Mustafa Efendi, Hacı Halil oğlu Mustafa Efendi, Hacı Halil oğlu Kâmil (Peker), Kaba Osman oğlu Osman Ali Ağa. Bu kişiler, aynı zamanda nahiye teşkilatının idari heyetini oluşturmaktadır.

Eylül 1920'ye gelindiğinde cemiyetin teşkilatının oturduğunu görmekteyiz. Bu tarihten sonra Ankara Hükümeti kendi yöneticilerini atamış ve cemiyetler de bu yöneticilere yardımcı olmaya çalışmıştır. Yunanlıların, Anadolu'dan çıkartılmasından sonra cemiyet ve şubeleri Cumhuriyet Halk Fırkası'nın çekirdeğini oluşturmuşlardır.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi sonrasında İtalyanlar tarafından işgal edilen Muğla da, Anadolu'nun diğer şehirleri gibi işgale karşı direnmiştir. Nitekim 17 Mayıs 1919'da gizli olarak kurulan ve 6 Haziran 1919'da resmiyet kazanan Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti (Mayıs 1920'den sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti), bölgedeki direniş hareketlerini yakından takip etmiş ve irtibata geçerek Yunan işgaline karşı askeri ve mali katkıda bulunmuştur.

Muğla'da direnişin İtalyan işgaline rağmen Yunanlılara karşı yapılmasının çeşitli sebepleri vardır. İlk sebep, İtalyanların halka iyi davranması ve birçok konuda yardımda bulunmuş olmasıdır. Diğer taraftan yerli ve adalı Rumların taşkınlıkları, Yunan işgal bölgesinden kaçıp Muğla'ya gelen Türklerin yarattığı kamuoyuda etkili olmuştur.

Muğla'da teşkilatlanma diğer Batı Anadolu şehirlerine oranla daha geç yapılabilmiştir. İki rakip arasındaki (Hamza Bey-Ragıb Bey) çekişme hem teşkilatlanmayı geçiktirmiş, hem de halkı tedirgin etmiştir. Teşkilatlanmanın gecikmesinin sebebini, İtalyan gözetiminde rahat yaşanıyor olmasında aramamız da gerekir. Muğla'daki çekişmelere rağmen teşkilatın kurulduğu, özellikle Yunan işgal bölgesine yakın yerlerde ve Rum azınlığın yoğun olduğu bölgelerde halkın daha iyi teşkilatlandığı ve mücadele ettiği görülmektedir.

Cemiyetin Reşadiye Şubesinin sonradan zorla kurdurulmasına rağmen çok büyük faaliyet içine girdiğini görmekteyiz. Özellikle bu şube, Muğla Kuva-yı Milliyesinin mali gücüne büyük oranda katkıda bulunmuştur. Yine Reşadiye'nin, adalara yakınlığı münasebetiyle buradaki cemiyet şubesi, adalardaki Türkleri Milli Mücadeleye kazandırmıştır.

1. Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul, 1973, s.157.
2. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, Aydın, 1964, s. 35; Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s.192.
3. Muğla'da daha önce 9 Şubat 1916'da Müdafaa-i Milliye Heyeti kurulmuş ise de 1919'da kurulan Heyet-i Milliye ile ilişkisi yoktur. Bunun yanında Muğla'da Kardeşlik Yurdu Klübü ve Cemiyet-i İlmiye kurulmuştur. Kuva-yi Milliye, bu cemiyetler vasıtasıyla oluşturulmuş ve geliştirilmiştir. Türkeş, 84-91.
4. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul, 1967, C. 6, s.1782.
5. Türkeş, s. 84-91, 151-250.
6. Mevlüt Çelebi, "İstiklal Savaşında İtalyan İşgal Bölgesi", DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988, s. 134.
7. Milli Mücadele dönemi olaylarını soruşturmak üzere görevlendirilen Mülkiye Müfettişi A. Sakıp Bey'in, Muğla'da 25.6.1927 tarihinde yaptığı soruşturma metni. Soruşturmada Zorbazade Ragıb Bey'in verdiği bilgi. Bu soruşturma metinleri daha sonra Cavit Aker tarafından toparlanmıştır. Bu tutanakların orijinallerine ulaşamadık. Büyük bir ihtimalle Cavit Aker'in oğlu Sağlık Bakanlığı eski müşteşarlarından Dr. Ertuğrul Aker'de olabilir. Biz bu soruşturma metnini, Aker'in sağlığında tuttuğu notlardan temin ettik. Bu metinler, Ünal Türkeş'te bulunmaktadır. Cavit Aker, aslen Ula'lı olup Milli Mücadele döneminde yüzbaşıdır.
8. Türkeş, s. 257.
9. Ünal Türkeş Arşivi (Ü.T.A.), Belge No:1/2, Belge Tarihi: 2 Temmuz 1335 (1919) ("Marmaris Kuva-yı Milliyesi'nin, Reşadiye Nahiyesi Belediyesine teşkilatlanma ile ilgili gönderdiği yazı. Yazıda Muğla'da Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin kurulduğu belirtilerek 19 Haziran 1919 tarihli yazı ile birlikte nizamnamesinin de ekli olarak gönderildiği bildirilmektedir.).
10. Mevlüt Çelebi, "Menteşe Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1993, Sayı 112, s. 30-33.
11. Türkeş, s. 109, 340, 341.
12. *Menteşe Gaztesi*, 18 Ağustos 1919, Sayı 8.
13. Ü.T.A., Belge No: 2, Belge Tarihi: 22 Ağustos 1335 (1919) (Muğla Cemiyetinin, Marmaris Şubesine ve Marmaris Şubesinin Reşadiye Nahiyesi Teşkilatına gönderdiği yazı.)
14. Ü.T.A., Belge No: 1/2, Belge Tarihi: 2 Temmuz 1335 (1919) (Marmaris Kuva-yı Milliye'sinin, Reşadiye belediye başkanlığına teşkilatlanma ile ilgili gönderdiği yazı.).
15. Cemiyetin yazışmalarında protesto ile ilgili belgelere rastlamadığımız gibi basında da sadece *Menteşe Gazetesi*'nin son sayısında çıkan bir yazıda rastlamaktayız. Muğla Mutasarrıfı Hilmi Bey'in "İhtirasat-ı Beşeriyeye Hat ve Payan Bulunamıyor" başlıklı yazısında düşman işgali kınanıyor ve işgalin kaldırılması isteniliyor. *Menteşe Gazetesi*, 18 Ağustos 1335, Sayı 8.
16. *Menteşe Gaztesi*, 6 Temmuz 1919, "Zavallı Aydın ve Aydınlar" başlıklı yazı; 10 Temmuz 1919, "İtalyanlarını İnsaniyeti" başlıklı yazı.
17. Menteşe Milletvekili Ulah Hamza Bey'in koruması Milli Aydın Alayı Kavakalanı Tabur Komutanı Ulah İdris Karazeybek'in, dönemin Menteşe Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'tan nakden duydukları. Fakat nedeni açıklanmamaktadır. (Ünal Türkeş'in, İdris Karazeybek ile 1971-1987 yılları arasında çeşitli tarihlerde yaptığı mülakatların notları.)
18. Ü.T.A., Belge No: 21, Belge Tarihi: 19 T. Sani (Ekim) 1335 (1919) (Menteşe Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin 14 Ekim 1919'da toplanan kongresinde alınan kararlar.)
19. Ü.T.A., Belge No: 31, Belge Tarihi: 20 K. Sani (Ocak) 1336 (1920) (Reşadiye Nahiyesi Heyet-i Milliyesinin, Marmaris Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine gönderdiği yazı.)
20. Türkeş, s. 383.
21. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde Aydın Çidali ve 57. Tümen*, c. 3, 1937, s.119-126, 131-134 (Bu çekişmelerden Aker, uzun uzadıya bahsetmektedir.); Sıtkı Aydınel, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*, Ankara, 1993, s. 242-245.
22. Türkeş, s. 264 (Bu kişiler aynı zamanda Muğla'da ilk Kuva-yı Milliye Komitesini oluşturmaktadır.)
23. Nizamname, Madde 12.
24. Nizamname, Madde 13.
25. Nizamname, Madde 14.
26. Hafız Sabri (Aksoy) Bey'in, Mülkiye Müfettişi A. Sakıp Bey tarafından hazırlanan 25.6.1927 tarihli koğuşturma sorularına 3.7.1927'de verdiği yazılı cevap metni.
27. Ü.T.A., Belge No: 6, Belge Tarihi: 2 Eylül 1335 (1919) (Telgraf sıra No: 1, Tarihi: 9 Ağustos 1919. Belge, çok sayıda telgraftan oluşmaktadır.)
28. Yörük Ali Efe, Muğla'yı çok seviyordu. Sebebi Hamza Beydir. Bundan dolayı da Muğla ve Aydın vilayetlerinden asker ve toplanan yardımların kendisine verilmesini istiyordu. Nazilli'de Umum Kumandan olarak bulunan Demirci Mehmet Efe ise, umum kumandan olması hasebiyle merkez Nazilli heyeti ve bilumum asker ve yardımların kendisine gönderilmesini emrediyordu. (Ragıb Bey'in ve Hafız Sabri Bey'in Mülkiye Müfettişine verdikleri cevap metinleri.)
29. Asaf Gökbel, s. 374 (Cemiyetlerin teşkilat yapılarında yapılan değişiklige göre şu iş bölümü yapılmıştır. 1. Maliye, 2. İstihbarat, 3. Gönüllü asker ve silah toplama, 4. İrşat, 5. Fedekaran ve muhacirine yardım, 6. Ulaştırma, 7. Alım satım, 8. Sağlık şubeleri gibi.).
30. Türkeş, s. 319.
31. Asaf Gökbel, s. 376.
32. Türkeş, s. 329.
33. Ü.T.A., Belge No: 9, Belge Tarihi: 13 Eylül 1335 (1919) (Merkezden gelen bir emri Marmaris şubesinin, Reşadiye şubesine bildirdiği yazı.)
34. Mutasarrıf Serficeli Hilmi Bey, Muğla'daki iç çekişmelerden rahatsız olmuştur. Hatta bir ara vilayette muhtar bir idare kuracağı, İtalyanlarla işbirliği yaptığına dair Hürriyet ve İtilafçılar tarafından dedikodular çıkartılmıştır. Hilmi Bey, Nazilli'ye giderken İstanbul Hükümetince görevden alındığını biliyordu. Onun için yerine bıraktığı vekilinden, görevden alınış evrakını, ortalığın karışmaması için gizli tutmasını istemiştir. Ancak Hürriyet ve İtilafçıların vilayeti basması üzerine bu evrak ortaya çıkmış ve bundan sonra vilayet tamamen İtilafçıların eline geçmiştir. Bunun farkına varan Hilmi Bey tekrar Muğla'ya dönmeyerek Sivas'a gider ve M. Kemal'in hizmetine girer. (Ragıb ve Hafız Sabri Bey'in Mülkiye Müfettişine verdiği cevaplardan özetle anlaşılan bilgi.); Hilmi Bey, Sivas'a vardıktan sonra Heyet-i Temsiliyenin 18 Kasım ve 19 Kasım 1919'daki toplantılarına katılacaktır. Ancak 26 Kasım 1919 tarihinde yapılan toplantıda Hilmi Bey'in adı tekrar geçmektedir. Burada Hilmi Bey'in, Sivas'a murahhas olarak çağrılmadığından bahsedilerek bir bakıma kendisinden şüphelenilerek, Nazilli Kongresi tarafından gönderildiğinden bahsedilmektedir. (*Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Haz. Ulug İğdemir, Ankara, 1975, s. 39, 58, 111, 112) .
35. Ü.T.A., Belge No: 21, Belge Tarihi: 19 T. Evvel (Ekim) 1335 (1919), Madde 2.
36. Ü.T.A., Belge No: 9, Belge Tarihi: 13 Eylül 1335 (1919), Madde 3.
37. Serficeli Hilmi Bey, Nazillili Hacı Süleyman Efendi, Denizlili Başağazade Yusuf Bey ile birlikte Nazilli, Dinar, Afyon, Ulukışla, Niğde, Kayseri yoluyla Sivas'a gitmiştir. 13 Kasım 1919'da M. Kemal'le görüştükten sonra M. Kemal, Serficeli Hilmi Bey'i geri göndermemiştir. Daha sonra Serficeli Hilmi Bey, sırasıyla İçel (23.08.1920), Adana (01.02.1921), Diyarbakır (27.09.1922), Elazığ (05.05.1923), mutasarrıflıklarını yürütür. Cumhuriyet döneminde ise Sivas ve Trabzon valiliklerinde bulunur. Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İst., 1975; Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968-69, s. 530.
38. Ü.T.A., Belge No: 20, Belge Tarihi: 18 T. Evvel (Ekim) 1335 (1919) (Telg. sıra No: 2, Belge beş telgraftan oluşmaktadır.)
39. Ragıb Bey'in ifadesine göre Hamza Bey'in görevden alınmasının sebebi, Hamza Bey'in Muğla'yı Nazilli Heyet-i Merkeziyesinde yeteri kadar savunmaması, Muğla'nın Nazilli heyetine tahhütte bulunduğu bin lirayı vermemesi ve bunun yanında idari heyetin bilgisi olmadan Ula şubesi veznesinden beş yüz lirayı harcamasıdır. (Ragıb Bey'in Mülkiye Müfettişine verdiği cevap metni.) (Sabri Bey'in ifadesine göre ise Hamza Bey, Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurulmasına karşı çıktığı ve engellediği, Nazilli'ye taahhütte bulunulan bin lirayı vermediği ve Ula şubesinin parasını harcadığı için görevden uzaklaştırılmıştır. (Sabri Bey'in Mülkiye Müfettişine verdiği cevap metni.).
40. Türkeş, s. 346 (Başkan yardımcılığına Müftüzade Sadettin Bey getiriliyor.)
41. Türkeş, s. 349.
42. Muğla'da mebusan seçimleri ile ilgili bazı yolsuzlukların olması cemiyet yöneticilerini ve halkı seçime katılmaktan soğutmuştur. Örneğin Reşadiye'den seçime katılacak delegelerin, seçildikleri halde Muğla'ya gelmemeye özen göstermesi dikkat çekicidir. Reşadiye cemiyet temsilcileri, Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe, Hamza Bey ile Ragıb Bey arasındaki çekişmelerden korkmaktadır. (Ü.T.A., Belge No: 25, Belge Tarihi: 21 T. Sani (Kasım) 1335 (1919); Belge No: 27, Belge Tarihi: 8 K.Evvel (Aralık) 1335 (1919); Belge No: 29, Belge Tarihi: K. Evvel (Aralık) 1335 (1919).
43. Türkeş, s. 351-353.
44. Türkeş, s. 354.

45. Ahmet Özgiray, "İngiliz Yüzbaşı P. Hadkinsan'ın 1920 Yılında Kuşadası, Muğla, Fethiye, Antalya ve Burdur'a Ait Gözlemleri". *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu Tebliğleri*, Haz. Prof. Dr. Tuncer Baykara. İzmir, 1993, s. 217.
46. Seçilen adaylar şunlardır: Rifat Efendi (Ankara müftüsü), Ethem Fehmi Efendi (Menteşe mutasarrıfı), Hacı Ahmet Efendi, Mesut Efendi, Kasım Nuri Efendi (Türkeş, s. 382).
47. Türkeş, s. 354.
48. Ş. Aker, c. 3, s. 132.
49. Buna başka bir tepki ise Ekim 1919'dan beri Heyet-i Temsiliyenin Batı Anadolu'daki askeri temsilcisi Miralay Refet Bele'den gelmiştir. Bele, 6 Şubat 1920'de 419 numaralı kararıyla Küçük ve Büyük Menderes havzalarında bulunan Milli Aydın Alayı, Milli Menderes Alayı ve Milli Aydın Dağ Taburunu "3. Milli Fırka" adıyla birleştirmiştir. Bu karar Düzenli Ordunun ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Refet Bele izleyen aylarda Gerede ve Bolu isyanları için Aydın Cephesinden birkaç yüz süvari isteyecektir. 57. Fırka Komutanı Şefik Aker, bu isteği Yörük Ali Efe'ye bildirerek yüz kadar süvari göndermesini istemiştir. Gerginliğin artmasından çekinen Yörük Ali Efe de beraberinde getirdiği Yatağanlı Mehmet Efe ve Fıstık Efeler ile birlikte elli kadar kızamı ile 4 Mayıs 1920'de Muğla'dan çekilip gitmiştir. (Şefik Aker, c. 3, s. 26, 129).
50. Ragıb Bey'in Mülkiye Müfettişi A. Sakıp Bey'e verdiği cevap metni.
51. Ş. Aker, c. 3, s.134.
52. Ş. Aker, 5. Kongre sonucu olarak sadece Ragıb Bey'in başkan seçildiğinden bahsetmektedir. Ancak Miralay Şefik Aker, beraberinde Giritli Zekai Bey olduğu halde 13 Mayıs 1920'de Nazilli'den, Muğla'ya geldiğinde Muğla Heyet-i Milliyesi idaresinin hemen istifa etmesini istemiştir. Muğla'da karışıklığa sebebiyet vermemek için, 14 Mayıs 1920'de istifa eden Hamza Bey'in ve 15 Mayıs 1920'de yapılan seçimde yeni heyete alınması uygun görülür ve seçimde en çok oy alan Hamza Bey olmamasına rağmen Hamza Bey başkan seçilir. Hamza Bey bundan sonra işlere fazla karışmaz. Haziran 1920'de milletvekili seçilmesiyle yerine Ragıb Bey başkan olur. (Cavit Aker'in yayınlanmamış notları, s. 46. Bu notlar Ünal Türkeş'te bulunmaktadır.).
53. Nizamname, Madde 19.
54. Ü.T.A., Belge No: 21, Belge Tarihi: 19 T. Evvel (Ekim) 1335 (1919) (Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kongresinde alınan kararlar.) (Kongrede, Dede Rıfkı Efendi geçici başkan, Hafız Sabri Efendi kâtip seçilmiştir. Daha sonra Fethiye temsilcisi Sadettin Efendi başkan, Marmaris temsilcisi Hacı Emin Efendi kâtip seçilmiştir. Kongre, Sadettin Bey'in başkanlığında çalışmalarına başlamıştır.).
55. Aynı belge, Madde 5.
56. Ü.T.A., Belge No: 92, Belge Tarihi: 1 Eylül 1336 (1920) (Belgede Heyet-i Merkeziyenin teşekkül ettirildiğinden bahsedilirken kimlerin bu heyete seçildiğinden bahsedilmemektedir. Heyet-i Merkeziye, Milli Hükümetin livada temsilcisi olup, heyet içinden seçilecek bir başkan ve yardımcısı ve yeteri kadar memur ve hademe istihdam edecekti. (Madde 1) Heyet, idari ve mali kısımlardan oluşmaktadır. Vazifesi ise halkı Milli Mücadeleye sevketmek, bağlı şubelerin mali durumlarını teftiş etmek ve Milli Hükümete yardım etmektir. (Madde 2) Müdafaa-i Milliye Vekaletine bağlı olarak bölgede idari, mali ve askeri her türlü işin yürütülmesini sağlamakta ve defterlerini tutmaktadır. (Madde 3) Heyetin kararlarını birinci başkan uygulamaya yetkili olup (Madde 5), haftada üç defa toplanacaktır. (Madde 6).
57. Ü.T.A., Belge No: 21, Belge Tarihi: 19 T. Evvel (Ekim) 1919 (Bu iki temsilciye harcırahlardan başka aylık 25'şer lira maaş bağlanması karara bağlanmıştır.), Madde 6.
58. Ü.T.A., Belge No: 16, Belge Tarihi: 16 T. Evvel (Ekim) 1335 (1919); Belge No: 13, Belge tarihi: 22 Eylül 1335 (1919).
59. Ü.T.A., Belge No: 24, Belge Tarihi: 6 T. Sani (Kasım) 1335 (1919).
60. Ü.T.A., Belge No: 21, Belge Tarihi:19 T. Evvel (Ekim) 1335 (1919) (Muğla merkez telgraf müdürüne ayda 15, muhabere memurlarına 10, kaza ve nahiye müdürlerine 10, memurlarına 8, genel hat çavuşlarına ve hatlardaki memurlara 4, posta memurlarına 5'şer lira maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. İmkân olursa maaş her ay artırılabilecekti.)
61. Ü.T.A., Belge No: 82, Belge Tarihi: 11 Ağustos 1336 (1920), 5 Ağustos 1920 tarihinde BMM'den gelen telgraf sureti.).
62. Ü.T.A., Defter No: 1, Karar No: 4, Karar Tarihi: 10 T. Evvel (Ekim) 1335 (1919).
63. Ü.T.A., Defter No: 1, Karar No: 10, Karar Tarihi: 7 T. Sani (Kasım) 1335 (1919).
64. Ü.T.A., Defter No: 1, Karar No: 14, Karar Tarihi: 10 K.Evvel (Aralık) 1335 (1919) Bahmi Efendi, kısa bir süre sonra istifa etmiş ve yerine ücretsiz olarak Kızlan Köyünden Abdi oğlu Hacı Hüseyin tayin olunmuştur. Ü.T.A., Defter No: 1, Karar No: 18, Karar Tarihi: 30 K. Evvel (Aralık) 1335 (1919).
65. Ü.T.A., Defter No: 1, Karar No: 15, Karar Tarihi: 15 K. Evvel (Aralık) 1335 (1919) Bu kişiler Dadya'dan Koca Mehmet oğlu Hamit, Reşadiye'den Murat Halil Ağazade Akif. Kasımzade Hamdi oğlu Ziya (kâtipliğe), Kudi Halil Ağazade Emin Efendidir.
66. Ü.T.A., Defter No:1, Karar No: 23, Karar Tarihi: 15 Mart 1336 (1920).
67. Ü.T.A., Defter No:1, Karar No: 35, Karar Tarihi: 26 Mart 1336 (1920).
68. Ü.T.A., Belge No: 31, Belge Tarihi: 20 K. Sani (Ocak) 1336 (1920) (Reşadiye şubesinin, devlet tekellerine el konulmasıyla ilgili Marmaris cemiyetinden izin talebi. Talep sonunda izninin verildiğine dair yazı.).
69. Ü.T.A., Defter No: 1, Karar No: 41, Karar Tarihi: 17 Nisan 1336 (1920).
70. Ü.T.A., Belge No: 1/2, Belge Tarihi: 2 Temmuz 1335 (1919).
71. Ü.T.A., Belge No: 1, Belge Tarihi: 2 Temmuz 1335 (1919) (Bu nizamnamede daha sonra başka bir nizamnamenin hazırlanacağından bahsedilmektedir.)
72. Türkeş, s. 283.
73. Ü.T.A., Belge No: 1, Belge Tarihi: 2 Temmuz 1335 (1919).
74. Ü.T.A., Belge No: 1/3, Belge Tarihi: 2 Temmuz 1335 1919), Madde 13.
75. Aynı belge, Madde 16.

57. Fırka Kumandanlığından alınan telgrafın sureti: "Geceleri artık pek soğuk yapmakda ve mebusatsızlık yüzünden cebhede bulunan efrad tiril tiril titremekdedir. Bu şerait-i hayatiye ile efradı cebhede tutamıyoruz. Millet bu hale bir an evvel çaresaz olamazsa cebhe boşalacakdır..."
Ü.T.A., Belge No: 95.

76. Ü.T.A., Belge No: 21, Belge Tarihi: 19 Ekim 1335 (1919).
77. Ü.T.A., Belge No: 1/2, Belge Tarihi: 2 Temmuz 1335 (1919).
78. Ü.T.A., Belge No: 2, Belge Tarihi: 22 Ağustos 1335 (1919).
79. Ü.T.A., Reşadiye Nahiyesi Müdafaai Vatan Cemiyeti karar defteri, Defter No: 1, Karar No: 1, Karar Tarihi: 5 Eylül 1335 (1919).
80. Aynı defter, Karar No: 19, Karar Tarihi: 4 K. Sani (Ocak) 1336 (1920) (Rüştü Efendi, 11 Aralık 1919'da istifa etmiş yerine Ömer Lütfü Bey başkanlığa getirilmiştir. Kısa bir süre sonra Rüştü Bey, tekrar başkanlığa getirilmiştir. Zaten bu karar, defterde iptal edilmiştir.)
81. Defter No: 2, Karar No: 1, Tarihi: 9 Temmuz 1336 (1920). Seçilen yeni yönetıcilerin adları kararda belirtilmemiştir. Biz bu isimleri cemiyet kararlarının altındaki imzalara göre tespit ettik.
82. Tuhfezadeler, aslen Giritli olup, Ali Giridi olarak bilinen ailenin atası, Reşadiye köyüne yerleşmiş ve burada ayanlık, mütesellimlik yapmıştır. Fehmi Bey ise Rodos Adasının eski Belediye Başkanlarından Mehmet Ali Ağa'nın oğludur. Rodos Cemiyet-i İslamiyesinin Menteşe Kuva-yı Milliyesine yapacağı yardımlarda bu ailenin rolü büyüktür.
83. Azledilen cemiyet yöneticisi Topal Oğlu Mustafa Suhi (Subhi) Efendi olabilir.
84. Ü.T.A., Defter No: 2, Karar No: 8, Tarihi: 5 Ağustos 1336 (1920) Bu iki yöneticinin yerine yenilerinin seçilmediği görülmektedir.
85. Nizamname, Madde 18.
86. Ü.T.A., Belge No:73, Belge Tarihi: 8 Temmuz 1336 (1920).

Fethiye Depremi (1957)

SERVET YANATMA

Çalışmamda bana yardımcı olan Fethiye Belediyesi'ne, Mehmet Alpman'a, Osman Ş. Olgun'a, Tuğrul Yılmaz'a ve Hidayet Yanatma'ya teşekkür ederim.

Bu makale Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'ndan ikincilik ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

Ege ve Akdeniz bölgeleri arasında geçiş sahası görüntüsündeki Muğla'nın en önemli yerleşim merkezlerinden biri Fethiye'dir. İlçenin, merkeze bağlı 21, Eşen bucağına bağlı 15, Kemer bucağına bağlı 25, Üzümlü bucağına bağlı 8 ve Seki bucağına bağlı 10 köy olmak üzere, toplam 79 köyü vardır.[1] 1955 nüfus sayımına göre, Fethiye ilçe merkezinde 5.665, köy ve bucak merkezlerinde ise toplam 53.997 kişi yaşamaktaydı.[2]

Hem bölgenin tektonik yapısını daha iyi anlamak, hem de sismik tehlikeyi değerlendirmek için, bölgede gerçekleşmiş depremlerle ilgili bilgimizi zaman olarak olabildiğince geriye götürmek önemlidir.[3] Bu yüzden, Fethiye ilçesinin konumuyla ilgili zemin ve tektonik bilgilerini aktarmak yararlı olacaktır. Fethiye'de zeminin genç alüvyonlardan oluşması ve yeraltı suyunun da yüksekte bulunması, depremlerde şiddeti artırıcı bir rol oynamaktadır. Seki bucağı havzası hariç, Fethiye'nin diğer bütün kesimleri dağların eteklerinden gelen toprağın kaymasından meydana gelmiştir. Eşençayı vadisi ile deniz kenarına kadar olan düz saha alüvyonludur. Bu bölgede çakıl, kum ve siltten oluşan ve geniş bir sahayı kapsayan gevşek bir zemin vardır.[4]

Fethiye, Türkiye'nin birinci derecede tehlikeli deprem kuşağı içinde yer alır.[5] Kasaba batıda Kerme körfezinden Kocaçayı vadisine kadar giden ve Akdeniz kıyısına paralel olarak uzanan bir tektonik çukurluk sisteminin içindedir. Bu çukurlukta sık sık yerel depremler oluşmaktadır. Fethiye ayrıca, İstanköy, Meis ve Rodos adaları deprem merkezlerinin etki alanı içindedir. Geçmişte de Fethiye'de önemli depremler meydana gelmiştir. Bunların en önemlileri; 528'de Antalya ile Fethiye arasındaki kıyı sarsıntıları, 3 Nisan 1851'de Fethiye ile Rodos Adası arasındaki denizaltı çukurluğundaki sarsıntı, 1856'da ilçenin tamamen yıkıldığı ve birçok can kaybının meydana geldiği büyük sarsıntı, 2 Ekim 1864 ve Mayıs 1897 sarsıntıları, dolma arazide yer alan 2 ev ve 1 ilkokulun tamamen yıkıldığı 1926, Temmuz 1940 ve 19 Ekim 1951 depremleridir.[6]

Fethiye'de 1950'li yılların ortalarındaki konut tipleri ise şöyledir: İlçenin merkez ve köylerinde evler ve diğer binalar

SERVET YANATMA 1981 Fethiye doğumlu. İlkokulu Fethiye'de, ortaokulu Antalya Kumluca'da, liseyi Antalya'da okumuş. Lisedeyken tarihle ilgiliymiş ama tarih okumayı düşünmüyormuş. Üniversite girişte sekizinci tercih olarak yazdığı Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünü kazandığında sevinememiş ama şimdi ikinci sınıfında okuduğu bölümünden memnun.

Yarışma sekretaryasından Yavuz Selim Karakışla'nın sınıfta bütün öğrencilere yarışma hakkında *Toplumsal Tarih*'te yayımlanan ilk duyurunun fotokopisini dağıtması sonucu yarışmadan haberdar olmuş. Daha sonra dergiyi takip ederek ve yarışma bürosunu ziyaret ederek bilgi almış. Kazanırsa ileriki aşamalarda yerel destekler de bulabileceği düşüncesiyle yerel bir konu aramış. 17 Ağustos'tan sonra artık "güncel bir konu" olan deprem dikkatini çekmiş. 1957 Fethiye depremini haber veren gazete koleksiyonlarını karıştırdığında manşetlerden ve bazı ayrıntılardan çok etkilenerek konusunu seçmiş. Sadece basılı kaynakların taranmasıyla yetinmeyip depremi yaşayanlarla görüşmeler yapmış. Dönemin belediye başkanının tuttuğu notlara ulaşmış. Tek taraflı olmasın diye muhalif partinin ileri gelenlerinden bir avukatla görüşüp onun günü gününe tuttuğu notlarından aktardığı bilgileri de kullanmış.

Yarışmada derece alması, hem Fethiye'den birisinin kazanmış olması hem de kendi kasabalarındaki bir olayın aktarılıyor olması bakımından Fethiye'de ilgiyle karşılanmış. Yerel iki televizyon kanalının program yapma isteğini dergide araştırmasının yayımlanacağı şubat ayına bırakmış. Önümüzdeki aylarda, yarışmaya nasıl hazırlandığına, konuyu nasıl araştırdığına ve ne zorluklarla karşılaştığına dair üniversitede bir sunuş yapacak.

***Depremde meydana gelen hasar. Hürriyet*, 27 Nisan 1957.**

kireç harçlı taş duvarlar örülerek yapılır, yine kireç harçla sıvanır ve üzeri kiremitle örtülürdü. Ancak resmi devlet binaları ile maddi durumu müsait olan kimseler betonarme bina yaptırırlardı. Kireç harçla yapılmış taş duvarlar beton kadar dayanıklı olmayıp kısa ömürlü olurdu. Zelzelede yıkılan binaların çoğu tabii taş ve zayıf bir harçla inşa edilmiştir. Birçok binada duvar üstlerinde ve döşeme seviyelerinde yatay hatılları mevcut değildi. Hasarın çoğu duvarların eğilme noksanlığı yüzünden meydana gelmiştir.[7]

1957 DEPREMİ VE ETKİLERİ

24 Nisan 1957 gecesi saat 21.17'de 6.2 şiddetinde, 25 saniye süren, merkezi Fethiye olan ve Marmaris, Köyceğiz, Rodos, Muğla, Kaş, Bodrum, Milas, Yatağan, Acıpayam, Tefenni, Finike, Aydın, Isparta, Burdur, Ödemiş, Nazilli, Denizli, Symi ve Kos'ta da yer yer etkili olan bir sarsıntı meydana gelmiştir.[8] Bu sarsıntıdan yaklaşık 7 saat sonra, 25 Nisan sabahı saat 04.26'da 7.1 şiddetinde ve 60 saniye süren ikinci bir zelzele daha meydana gelmiş ve yine aynı alanlarda etkili olmuştur.[9] Bununla birlikte, artçı sarsıntılar yaklaşık bir hafta boyunca devam etmiştir.

Yaşanan ilk sarsıntıda, Fethiye halkının büyük bir bölümü teravih namazı için camilerde toplanmış bulunuyordu. Depremle birlikte halk sokaklara dökülmüş, kasabada büyük bir karışa ve korku yaşanmaya başlamıştır. Yeni Cami'nin minaresinin yıkılması sonucu 4 kişi hayatını kaybetmiştir.[10] Bu durumu gören halkın korkusu daha da artmıştır. Ölüm olaylarının duyulması ve "tekrar deprem olacak" söylentilerinin hızla yayılması sonucu halk evlerini terk etmiştir.

7.1 şiddetindeki asıl sarsıntı sabaha karşı 04.26'da yaşanmıştır. İlk sarsıntıdan sonra halkın büyük bir bölümünün evlerini terk etmiş olması, ikinci sarsıntıdaki can kaybının nisbeten az olmasını sağlamıştır. Fakat, yine de, kaza merkezi ve ona bağlı köylerde 27 ve diğer ilçelerde 40 kişi olmak üzere toplam 67 kişi hayatını kaybetmiştir.[11] Evlerine çok yakın geceleyen ya da bina duvarlarının yanında uyuyanlar arasında hayatını kaybedenler olmuştur. Karanlığın yanı sıra, kargaşa ve paniklen dolayı halkın yardımlaşmaları da etkisiz kalmıştır. İlçede bir kurtarma ekibi mevcut olmadığından, resmi bir kuruluş ilk etapta yardımda bulunamamıştır. Bununla birlikte, kaymakamlık, belediye ve diğer emniyet görevlileri önce kendi ailelerine yardımda bulunmayı tercih etmişlerdir. Günün aydınlanmasıyla birlikte, zelzelenin büyüklüğü daha iyi fark edilmiş ve jandarma kuvvetleri halka yardım etmeleri için görevlendirilmiştir.[12]

Depremin yörede yaratığı hasarı şu şekilde özetlemek mümkündür: Fethiye'de rıhtımın 5-6 metrelik kısmı sahilden koparak sulara gömülmüş, bu civardaki asfalt yollar yer yer yarılmış ve kum kümeleri ortaya çıkmıştır. Telefon telleri kopmuş, haberleşme tamamen kesilmiştir. İrtibat ancak iki gün sonra sahra telsizi ile sağlanmıştır. İlçedeki hastane, cezaevi, postane, ortaokul, sağlık okulu ve belediye binası tamamen yıkılmış, Yeni Cami'nin ve diğer camilerin minareleri kısmen hasar görmüştür.[13]

Muğla'da 2 cami, lise ve kız enstitüsü; Milas'ta ilkokul, zeytinyağı fabrikası, Hacılyas ve Belen Camileri; Finike'de Taşova Camisi'nin minaresi; Çameli ve Tavas'ta binaların yüzde 80'i kısmen zarar görmüş; Gölhisar'da ise jandarma karakol binaları tamamen yıkılmıştır. Ayrıca, zelzele bölgesinde yaklaşık 1.500 hayvan telef olmuştur.[14]

Devlet Vekâleti tarafından verilen resmi istatistiklere göre, bütün deprem bölgesinde toplam 3.796 ev, 20 okul binası, 3 cami, 23 resmi bina, 124 işyeri tamamen yıkılmış; 586 ev, 34 okul, 5 cami, 1 resmi bina ve 14

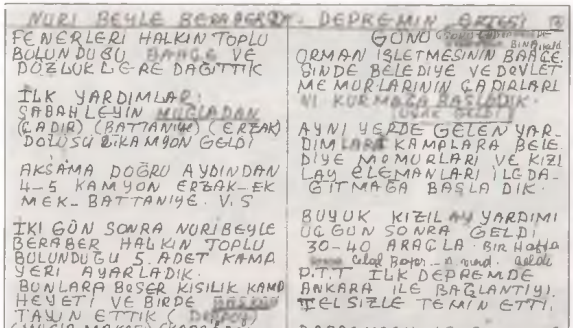
NURİ BEYLE BERABER DEPREMİN 2. GÜNÜ

FENERLERİ HALKIN TOPLU BULUNDUĞU BAHÇE VE DÜZLÜKLERE DAĞITTIK

İLK YARDIMLAR SABAHLEYİN MUĞLADAN (ÇADIR) (BATTANİYE) (ERZAK) DOLUSU BİR KAMYON GELDİ

AKŞAMA DOĞRU AYDINDAN 4-5 KAMYON ERZAK-EK MEK-BATTANİYE V.S

İKİ GÜN SONRA NURİ BEYLE BERABER HALKIN TOPLU BULUNDUĞU 5 ADET KAMA YERİ AYARLADIK. BUNLARA BEŞER KİŞİLİK KAMP HEYETİ VE BİRER [illegible] TAYİN ETTİK (DEBBOY) (MUĞLA MAKASI) (KARAÖRENİN BAHÇESİ) (PATLANGIÇ KAMPI) (ALİ ONBAŞI KAMPI) FETHİYE KIZILAYI ÜYELERİ DE BİZE ÇOK YARDIM ETTİLER (BAŞKAN AHMET ERKEK)

ORMAN İŞLETMESİNİN BAHÇESİNDE BELEDİYE VE DEVLET MEMURLARININ ÇADIRLARINI KURMAĞA BAŞLADIK.

AYNI YERDE GELEN YARDIMLARI KAMPLARA BELEDİYE MEMURLARI VE KIZILAY ELEMANLARI İLGİLİ GİTMAĞA BAŞLADIK.

BÜYÜK KIZILAY YARDIMI ÜÇ GÜN SONRA GELDİ 30-40 ARAÇLA. BİR HAFTA [illegible] P.T.T İLK DEPREMDE ANKARA İLE BAĞLANTIYI TELSİZLE TEMİN ETTİ.

DEPREMDEN 15 GÜN SONRA ALİ ONBAŞI KAMPINA TOMEN ÇADIRLI SAMSUN HASTA HANESİ Geldi. 6 AY HİZMET GÖRDÜ

Dönemin belediye başkanı Mehmet Alpman'ın tuttuğu notlar.

işyeri ağır; 669 ev, 46 okul binası da hafif hasar görmüştür.[15]

Gazeteci Şahap Balcıoğlu'nun, Fethiye'de gördüklerini anlattığı cümleler de bize depremin ilçede meydana getirdiği hasar hakkında fikir verecek niteliktedir.

> Ev gördüm Fethiye'de duvarı yok, damı yok
> Cami gördüm Fethiye'de minaresi yok, cemaati yok
> Fırın gördüm Fethiye'de işçisi yok, ekmeği yok
> İnsan gördüm Fethiye'de gözleri var, feri yok
> Bir şehir gördüm Akdeniz kıyısında, haritada yeri var, fakat heyhat...[16]

DEPREMZEDELERE İLK YARDIM FAALİYETLERİ

24 Nisan günü 21.17'de yaşanan ilk sarsıntıda, zaiyat fazla olmadığı için yardıma fazla gerek görülmemiştir. Sabaha karşı yaşanan ikinci zelzeleden sonra, depremzedelere ilk yardıma koşan çevredeki jandarma birlikleri olmuştur. Daha sonra Belediye Başkanı Mehmet Alpman belediye işçilerini ve zabıta memurlarını halka yardım etmeleri için görevlendirmiştir. Jandarma birlikleri ve işçiler, duvarların yakınında gecelerken enkaz altında kalan kişileri kurtarmışlardır. İlçede bulunan devlet hastanesi ve belediye tabipliği tamamen yıkıldığı için ilk günler düzenli sağlık hizmeti verilememiştir. Fakat, ilçede bulunan az sayıdaki doktor bireysel olarak sağlık hizmeti vermeye çalışmıştır.[17]

Bölgeye ulaşan ilk yardım aracı, Muğla Valiliği'nden gönderilen ve muhtelif gıda maddeleri taşıyan bir kamyon olmuştur. Yine aynı gün, Denizli ve Aydın Valiliği'nden erzak taşıyan kamyonlar gönderilmiştir. Çadır ve battaniye gibi barınma eşyaları bölgeye ulaşmadığı için, halk ilk gece güvenli gördüğü bahçelerde kendi olanaklarıyla gecelemiştir. İlçede elektriklerin kesilmesi ve her-

Depremden sonra halkı zor kullanarak evlerinden çıkaran jandarmalar hırsızlık olaylarını engellemek için enkaz başında nöbet tuttular.
***Hürriyet*, 27 Nisan 1957.**

hangi bir aydınlatıcının olmaması halk arasında deprem korkusunun daha da artmasına neden olmuştur.[18]

Bölgeye ilk Kızılay yardımı 26 Nisan Cuma günü ulaşmıştır. Kızılay havayoluyla bölgeye 1.350 çadır, 2.500 battaniye, çeşitli ilaçlar ve 2 sandık taze kan göndermiştir. Fakat, temin edilen çadırlar ihtiyacı karşılamaya yetmediği için, Kızılay'dan yeni çadırlar istenmiştir. Ayrıca Milli Müdafaa Vekâleti'nce İzmir'de tertip olunan ve 17 cemse, 1 pikap, 3 jip, 2 Kanada doçu, 1 su tankı, 4'ü doktor 6 subay, 12 sıhhiye memuru, 50 er, 5 hemşire, 1 ebe ve 20 müstahdemden oluşan 60 yataklı seyyar askeri hastane ilçeye ulaşarak, depremzedelerin sağlık sorunlarıyla ilgilenmeye başlamıştır.[19] İlk gece yaşanan karanlığın halktaki korkuyu ve paniği artırdığının farkına varan belediye yöneticileri, enkaz altındaki dükkânlardan 50 civarında gemici feneri temin etmişlerdir. Fenerler ve şişelere doldurulmuş gazyağı dağıtılınca, aydınlanma sorunu geçici olarak çözülmüş ve halk arasındaki korku biraz azalmıştır.[20]

Zelzelenin üçüncü günü olan 27 Nisan Cumartesi günü, Kızılay bölgeye tekrar yardım göndermiştir. Ayrıca, yardım cemiyetlerinin gönderdiği gıda ve diğer yardım maddelerinin sevk işine devam edilmiş, çok sayıda ulaşım aracı durmadan İzmir, Aydın, Denizli ve Muğla'dan erzak taşımıştır. Fakat halk dağınık durumda bulunduğu için, gösterilen özene rağmen yardımlar etkili ve eşit dağıtılamamıştır. Belediye Başkanı Mehmet Alpman, Muğla valisi tarafından kendisine yardım için gönderilen savcı Nuri Devrim'in önerisiyle, halkı kamplara bölerek toplu hale getirmek istemiştir. Debboy, Muğla Makası, Mustafa Bey, Ali Onbaşı ve Patlangıç adında beş çadır kampı kurularak halk buralara yerleştirilmiştir. Hırsızlık olaylarının önlenmesi için, bütün halk kamplarda barındırılmış ve kamplardan izinsiz ayrılarak evlerine dönmeleri engellenmiştir. Bunun yanı sıra, jandarma kuvvetleri de yıkılan evlerin ve işyerlerinin yer aldığı Çarşı Caddesi'nde nöbet tutmuştur.[21]

Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Dahiliye Vekili Namık Gedik deprem sonrası Fethiye'de incelemelerde bulunurken.
***Havadis*, 29 Nisan 1957.**
***Cumhuriyet*, 27 Nisan 1957.**

Altta: Tedavisi yapılan bir depremzede.
***Hürriyet* 27 Nisan 1957.**

28 Nisan Pazar günü, bölgeye Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Dahiliye Vekili Namık Gedik gelerek incelemelerde bulunmuş, halka yatıştırıcı açıklamalar yapmış ve gerekli yardımların süreceğini söylemişlerdir. Bu arada bölgede sayıları artırılan jandarma birlikleri enkaz kaldırma çalışmalarına başlamış, fakat sürekli yağan yağmur çalışmalara engel olmuştur. 29 Nisan Pazartesi günü, İngilizlerin Akdeniz filosuna ait bir gemi, beraberinde 2.000 battaniye, 500 çadır, ilaç ve gıda maddesiyle ilçeye gelmiştir. Gemide bulunan doktorlar depremzedelerin sağlık sorunlarıyla ilgilenmiş ve yerel yönetim yetkililerini bulaşıcı hastalıklara karşı uyarmıştır. Ayrıca, İngiliz filosuna bağlı teknisyenler elektrik motorunu onararak ilçenin yeniden aydınlatılmasını sağlamışlardır. Elektriklerin gelmesi halkı sevindirmiş, moralleri yükseltmiş, karanlık ve deprem korkusuna son vermiştir. Aynı gün Kızılay'ın kurduğu aşevi de depremzedelere sıcak yemek dağıtmaya başlamıştır.[22]

Sonraki günlerde gelen yardımlar ve gıda maddeleri ihtiyaçları karşılamaya yeterli olmuş, ve Fethiye halkı yaşamını çadır kamplarında sürdürmüştür. Fakat, giderek artan bir su sıkıntısı yaşanmıştır. Su sıkıntısı ilk günlerde İzmir'den arozözlerle su getirilerek çözülmüştür. İlerleyen günlerde ise kasabaya 5 km uzaklıktaki bir kaynaktan, borular döşenmek suretiyle su ihtiyacı karşılanmıştır. 2 Mayıs Salı günü, halk şeker bayramını bayram namazı kılarak sade bir şekilde kutlamıştır.[23] Depremden yaklaşık bir ay sonra, belediye yetkilileri pazar yerini onararak hizmete açmış, çevre ilçelerden gelen esnaf halka satış yapmıştır. Ayrıca, belediye yetkilileri pazar yerinden sağladıkları kazançla işçilerinin ücretlerini ödemişlerdir.[24]

BARINMA İHTİYACI

Deprem sonrası yaklaşık 8.000 kişi açıkta kalmıştır.[25] Diğer depremlerde bu gibi durumlarda akla gelen ilk çözüm, resmi binalarla birlikte ayakta kalan diğer binaları geçici olarak kullanmak olmuştur. Fakat, Fethiye depreminde binaların büyük oranda yıkılmış olmasından dolayı buna imkân olmamıştır. Bundan dolayı iskân sorunu aşamalar halinde çözümlenmeye çalışılmıştır.

İskân sorununu çözmek için yapılan çalışmaları üç aşamada incelemek mümkündür. İlk olarak çadır kampları kullanılmıştır. Belediye görevlileri tarafından, halka yapılan yardımların gerek düzenli ulaştırılması gerekse daha güvenli olması için beş çadır kampının oluşturulduğunu yukarıda belirtmiştik. Ayrıca Orman İşletme Müdürlüğünün bahçesinde de bir kamp oluşturulmuş, resmi daireler buraya taşınarak kısa bir süre içinde hizmete açılmıştır. Çadır kampları dört ay kadar kullanılmıştır.[26]

Depremden iki ay sonra ise geçici baraka yapımına başlanmıştır. Deprem İnşaatları Kontrol Amirliği kurularak 470 halk barakası ile birlikte 18 resmi daire barakası yapılmış, halk ve resmi daireler geçici olarak bu barakalara taşınmıştır.[27] Ayrıca, ihtiyacı olanlara hükümet tarafından kereste dağıtılmıştır. Bazı kimseler kendi barakalarını kendileri yapmayı tercih etmişlerdir. Geçici barakaların yapımında askerler ve belediye işçileri görev almıştır.[28] Barakaların bir an önce teslim almak isteyen yöre halkı da çalışmalara katılmıştır.

Fethiye yöresinin deprem sahası içinde bulunduğunu dikkate alan hükümet, depremden zarar görenlere konut yapmayı öngören 7010 sayılı kanunu çıkararak, depremden bu kanunda belirtilen derecede zarar görenlerden beyanname almıştır. Depremzedelerin beyannamelerdeki isteklerine cevap verebilecek şekilde, Fethiye'nin imarı için önce 21.000.000, sonra 45.000.000 TL daha ayrılmıştır.[29] Mayıs 1958'de evlerin yapımına Karagözler mahallesinden başlanarak, 70 ev birinci, 163 ev de ikinci Karagözler mahalle-

7010 SAYILI KANUNLA DEPREMZEDELERE SAĞLANAN OLANAKLAR

Muğla, Denizli, Bolu, Aydın ve Sakarya vilayetleri dahilinde kendileri veya miras bırakanların adlarına tapulu veya tapusuz kullanma hakları olan binaları, yer sarsıntısında yıkılmış veya oturulamayacak derecede hasara uğramış olanlarla bu binalarda kiracı bulunanlara borçlanarak ve borçlanma bedelleri taksitle ödenmek şartıyla binalar ve mahalli mahiyetleki âmme tesisleri ile şehir ve kasabalarda yıkılan veya hasara uğrayan ilkokulları yaptırmak üzere, yıllık ödeme miktarı 20-20-10 milyon lirayı geçmemek üzere 50 milyon liraya kadar bono çıkarmaya Nafıa ve Maliye Vekili yetkilidir.

Bununla birlikte, binaları iskâna engel teşkil etmeyecek derecede az hasar görenlere Nafıa Vekaleti'nce toplu inşaata imkân görülmeyen durumlarda zarar gören bina sahipleri aynı haklardan yararlanabilirler.

Gayri menkullerin bedelleri köylerde köy ihtiyar meclislerinden iki, görevli fen adamlarından bir kişiden olmak üzere üç kişilik, şehir ve kasabalarda belediye meclisi azasından, mülk sahiplerinden ve görevli fen adamlarından seçilecek üçer kişilik komisyonlar tarafından takdir edilir.

Bu kanuna göre yapılacak binalardan şehir ve kasabadakiler Türkiye Emlâk Kredi, köylerdekiler ise Ziraat Bankası tarafından bu kanundan faydalanacak kimselere ödenir. Bu kanuna göre yaptırılan binaların borçlanma bedelleri faizsiz olarak 20 yılda ve senelik eşit taksitlerle tahsis olunur. Ancak köylerde kuraklık ve âfet gibi olağandışı bir sebep yüzünden taksitlerin vadesinde ödenmemesi halinde Ziraat Bankası mevzuatına göre tecil işlemleri yapılır.

Bu kanuna göre yapılacak binalara gerekli her cins tomruk ve kereste, Nafıa Vekâleti'nin talebi üzerine Ziraat Vekâleti'nce en yakın Devlet Orman İşletmeleri istif yerleri veya fabrikalarından şehir, kasaba, ve köy tefrik edilmeksizin yalnız kesme, taşıma, imal masrafları karşılığında verilir.

Yardım komiteleri emrinde toplanan bağış paralarından bina inşaasına tahsisi mümkün olan paralar Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi'nde açılacak özel bir hesapta toplanır ve bu paralar yer sarsıntısından zarar görenler için yapılacak binaların inşaatında kullanılmak üzere Kızılay'ca Nafıa Vekâleti emrine verilmiştir.

Resmî Gazete, 20 Haziran 1957, s. 17345-17348, Kanun No: 7010, Kabul tarihi 14/6/1957.

sinde olmak üzere, toplam 233 ev yapılmış ve bu evler ilk parti olarak Nisan 1960 tarihinde hak sahiplerine dağıtılmıştır. Daha sonra Kesikkapı mahallesinden Kordon'a doğru inşaata başlanmış, burada da 294 ev yapılarak hak sahiplerine dağıtılmıştır. Hak sahiplerine dağıtılan toplam 527 ev üç tipte yapılmıştır.[30] Büyüklüklerine göre 5B, 4B, 5A şeklinde yapılan evler için depremzedeler eşit taksitler halinde ve 20 yıl içinde 15.000, 20.000 ve 35.000 TL gibi sembolik ücretler ödemişlerdir. Burada ilgi çeken nokta deprem evlerinin gereğinden fazla sayıda yapılmış olmasıdır. Dönemin belediye başkanı Mehmet Alpman'ın verdiği bilgiye göre, depremde ilçe merkezinde tamamen yıkılan evlerin sayısı 450 civarındadır. Fazladan inşa edilen 80 kadar ev, aslında hak sahibi olmayanlar tarafından paylaşılmıştır. Gerek deprem dönemindeki gerekse depremden sonraki belediye yetkilileri, vatandaşlarının ev sahibi olmalarına sevindiklerini söyleyerek, bu duruma sessiz kalmışlardır.[31]

Cumhurbaşkanı Celal Bayar bölgede incelemelerde bulunurken, "Yeni Fethiye"nin teknisyen mühendislerin raporları doğrultusunda dağ sırtlarında kurulacağını, zelzele bölgesinin de park haline getirileceğini belirtmiştir. Depremden sonra jeofizik mühendisleri bölgede çalışmalar yapmış ve ayrıntılı raporlar hazırlamıştır. Değerlendirme sonuçları şöyledir:

> Alüvyon teşekkülâtı üzerinde zelzele hasarı fazla olmaktadır. İlçede zemin genç alüvyonlardan oluşmuştur. Bundan dolayı alüvyon tabakasının terkibi üzerinde çalışılmalıdır.[32]

> Fethiye'de iki tür arazi vardır:
> 1. Sahilde olan ve denizden dolma arazi, ki çürüktür.
> 2. Dağ eteğinde, kayalık ve sağlam arazi
> Dolma arazide deprem dalgaları yavaş intişar eder, dolayısıyla da tahribat fazla olur.[33]

Bütün bu açıklama ve raporlara rağmen, şehir yine zelzeleden hasar gören bölgede kurulmuştur. Dönemin belediye başkanı Mehmet Alpman, şehir kurulurken halkın fikrinin alındığını ve genel isteğe uyulduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan, bugün Fethiye'de yaşayanlardan bazıları bu görüşe katılmamaktadır. Onlara göre, şehir kurulurken ilçede yaşayan, Kemal Karadenizli, Hilmi Döverli, Hakkı Dontlu ve Baha Şıkman gibi bazı zengin kişilerin görüşleri etkili olmuştur. Nedeni ise zelzele bölgesinde fazla arazisi ve mülkü olan bu mal sahiplerinin Fethiye şehri başka bir yere kurulursa servetlerini yitirme veya mal varlıklarının değerini kaybetme korkusuyla yaptıkları çalışmalardır.[34]

NAKDİ YARDIMLAR

Depremzedelere yapılan yardımlar ya genel hükümet bütçesinden aktarılmış ya da yardım cemiyetlerinden toplanan paralardan karşılanmıştır. Hükümetlerin ilçeye yaptığı harcamalar şöyledir. Karagöz mahallesinde yapılan evler için 21.000.000, Kesikkapı mahallesi için 45.000.000, istimlak için ise 15.000.000 TL harcanmıştır. Ayrıca Deprem Amirliği, 1.200.000 liraya belediye sarayını, 2.600.000 liraya da Atatürk İlkokulunu, itfaiye garajı ve buz fabrikasını yaptırmıştır. Bunlara ek olarak, depremde yıkılan diğer resmi binalar bağlı bulundukları bakanlıklar tarafından yaptırılmıştır.[35]

Yardım cemiyetlerinin ve yardımseverlerin yaptığı bağışlar ise şu şekildedir: İzmir Valiliği 30.000, Çine kazası halkı 2.000, Antalya halkı 2.000, İzmir Tariş Kooperatifi 10.000, Pfizer ilaç fabrikası 8.000 liralık ilaç, sanatçı İlham Gencer çalıştığı pavyonda yardım sergisi açarak 708 lira, İnhisar Nakliyat Şubesi emrinde çalışan kara ve gemi adamları bir pazar yevmiyelerini bağışlamışlar, İstanbul'da yapılan toplantı sonucu vilayet

20.000, belediye 50.000, Ticaret Odası 25.000 ve yüksek mimar Muhiddin Güven 50.000 TL teberruda bulunmuşlardır. Ayrıca, Hatay Deprem Komitesi 10.000, Menemen Kızılay Cemiyeti 4.000, Bergama Kızılay Cemiyeti 500 lira, Ilgaz Şoför Odası 100 lira, Samsun Esnaf-Kefalet kooperatifi 200 lira, Tirilye nahiye merkezi 10.000, Silifke halkı 300, Kadir Ünlü kardeşler 253, Balıkesir cezaevindeki 300 kadar mahkûm da 309 lira bağışla bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra, Burdur Karamanlı halkı 548, Zonguldak Yardımseverler Derneği 895 lira değerinde giyim eşyası, İzmir Öğretmenler Derneği 309, Edremit Terziler Cemiyeti 125, Ankara Elektrik-Havagazı İşletmesi memur ve işçileri 465, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası memurları 2.040 ve Çine Atatürk İlkokulu öğrencileri 92 lira yardımda bulunmuşlardır. Ermeni patriği Karekin Haçaduryan 20.000 lira teberruda bulunmuştur.[36] Yapılan bütün bu yardımlar Muğla Valiliğinin emrine verilmiştir.

Nakdi yardımlar ülkemizle sınırlı kalmamış, yabancı ülkeler de depreme karşı duyarlılıklarını göstermiştir. İngilizler 500 çadır, 2.000 battaniye, gıda ve sağlık maddeleri göndermiştir. Amerikan elçisi Fletcher Warren zelzele bölgesine gelerek incelemelerde bulunmuş, ilgililere gerekli yardım malzemelerini sormuştur. Kızılay'ın cevabı üzerine, 2.500 çadır, 3.000 battaniye ve her birinden 1.000 şişe olmak üzere antibiyotik ve vitamin göndermiştir. Ayrıca, Kıbrıs Türktür Partisi, Kıbrıs Türk Kurumları ve Kıbrıs Türk Kadınlar Birliği felaketzedelere yardım için bir komite oluşturmuştur.[37]

DEPREM SÖYLENCELERİ

Depremin ardından son derece yaygın olan deprem söylenceleri halk arasında hızla yayılmıştır. Görgü tanıklarının hâlâ anlattığı ve gazetelere de yansımış olan başlıca söylenceler şöyledir:

İstanbul'da bulunan bir üniversite öğrencisinin anlattığına göre şubat ayında Fethiye bölgesinde on defadan fazla hafif sallantı olmuştur. Öğrenci, bir sabah denizin birkaç yüz metre ilerisinde köpürmeler gördüğünü ve o mıntıkadan kırmızı toprakların su üstüne çıktığını söylemiştir. Yaşlılar bunun altından bir felaket çıkacağını haber vermişlerdir.[38]

Lütfiye Mutlu isimli depremzede kadın ise rüyasında zelzelenin olacağını hissettiğini söylemiş ve şunları anlatmıştır:

> Ne zaman rüyamda tırnaklarımı yesem, başıma bir felaket gelir. Bunu defalarca denedim. Zelzelenin olduğu gece de henüz uyumuştum. Rüyamda sol tırnaklarımın hepsini yemiştim.[39]

En çok duyulan söylence ise her depremde olduğu gibi hiç şüphesiz şuydu:

> Tekrar deprem olacakmış, başka yerlerde de oluyormuş. Ayrıca aşırı sıcaklar vardı, sıcaklar depremin habercisiydi. Fethiye'de dağlar yarılmış, ormanlar suya gömülmüş. Birçok yerlerde toprak çatlamış ve hatta bu çatlaklardan sular fışkırmaya başlamıştır. Deniz altında toprak yarılması olmuş.[40]

Diğer bir depremzede, Mehmet Köse de, gayet enteresan bir olay anlatmıştır. Mehmet Köse'nin anlattığına göre ilk zelzelenin olduğu günün akşamı Fethiye'nin kuzey batısında semada kıpkırmızı bir leke görülmüş. Lekeyi gören Mehmet Köse derhal evine koşmuş ve karısına "bugün zelzele olacak; evde bulunmayalım" demiş. Böylece evi boşaltmışlar.[41]

Yörede en çok yayılan söylence ise Kaymakam Nezihi Okuş'un halkı dışarı çıkmaya davet ederek ikinci sarsıntıdan kurtardığı hakkındadır. Yaşlı kimseler bu olaya dini bir yakıştırmada bulunmuşlardır. Onlara göre, ilk zelzeleden sonra beyaz sakallı, nur yüzlü, yaşlı bir dede kaymakama gelerek tekrar deprem olacağını söylemiştir. Bunun üzerine, kaymakam halkı evlerinden dışarı çıkartmıştır.[42]

Bugüne kadar yayınlanan kaynaklarda, 1957 Fethiye zelzelesinde can kaybının az olmasının en önemli nedeni, Kaymakam Nezihi Okuş'un ilk sarsıntıdan sonra zor kullanmak pahasına halkı evlerinden dışarı çıkarması olarak geçer. Ancak, bu olayın aslı ilk bakışta göründüğü gibi değildir. İlk sarsıntıdan sonra halkın dışarı dökülmesinin nedeni, camide yaşanmış olan ölüm olaylarından dolayı korku ve panik başlaması, ölüm haberlerinin hızla

FETHİYE VE ÇEVRESİNDE HASAR GÖREN YAPILARIN DAĞILIMI

	Tamamen	Kısmen	Diğer
Fethiye	1500	150	Hastane, cezaevi, postane, ortaokul, sağlık okulu, belediye, Yeni Cami'nin ve diğer camilerin minareleri
Marmaris	170	200	-
Köyceğiz	269	756	-
Muğla	11	80	2 cami, lise, kız enstitüsü
Datça	38	80	-
Milas	79	200	İlkokul, zeytinyağı fabrikası, Hacılyas ve Belen camileri
Eskihisar	230	140	-
Ula	12	145	-
Finike	-	-	Taşova Camii'nin minaresi
Kalkan	55	-	-
Çameli	-	-	Resmi ve özel binaların % 80'i
Tavas	-	-	Sazak Köyü'ndeki binaların % 90'ı
Gölhisar	52	18	Jandarma karakol binaları

Hakkı Öcal, *25 Nisan 1957 Fethiye Zelzelesi*, Ankara, 1958, s. 4-6; "Zelzele Mıntıkasına Yardım Yağıyor", *Hürriyet*, 28 Nisan 1957, "Yardımlar Sürüyor", *Vakit*, 1 Mayıs 1957, "Kıbrıs'tan Yardım," *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1957 ve Mehmet Alpman ile görüşmeden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Havadis
İki dağ parçalanıp ovaya doğru akmaya başladı

Milliyet
YENİ ZELZELE DAĞLARI İKİYE BÖLDÜ

AKŞAM
Babadağı ve Menteş dağları ikiye bölündü

Gazeteler depremle ilgili haberleri abartılı bir şekilde verdi.
***Havadis*, 29 Nisan 1957.**
***Milliyet*, 29 Nisan 1957.**
***Akşam*, 29 Nisan 1957.**

yayılması ve tekrar deprem olacağı yönündeki söylentilerin olumsuz etkisidir. Başbakan Adnan Menderes inceleme yapmak üzere ilçeye geldiği zaman, Fethiye kaymakamlığını yaptığı çalışmalardan dolayı kutlamak için kendi ceketini kaymakam Nezihi Okuş'a hediye etmiştir. Bu durum gazetelere "Kaymakam Nezihi Okuş halkı zor kullanarak dışarı çıkardı ve ölü sayısının az olmasını sağladı" şeklinde yansımıştır.[43] Jandarma kuvvetlerinin halkı depremden sonra yer yer evlerinden zor kullanarak çıkartıkları doğrudur. Fakat, bunun nedeni halkın çadır kamplarına alınmasından dolayı artma ihtimali gösteren hırsızlık olaylarının engellenmek istenmesidir.[44]

Başbakan Adnan Menderes'in kaymakama iltifatları, "her ne olursa olsun hükümet sizin arkanızda, desteğe hazır" mesajını vermek için ceketini hediye etmesiyle sınırlı kalmamıştır. Nezihi Okuş depremden hemen sonra terfi ettirilmiş ve iki ay sonra da bir gezi için Londra'ya gönderilmiştir. Okuş, DP'ye yakınlığıyla da tanınmaktadır.[45]

DIŞ BASINDA DEPREM

Deprem haberleri, ölü sayısı çok yüksek olmamasına rağmen, hasarın fazla olmasından ve yabancı gazetelerin kendi ülkelerinin yaptıkları yardımları okurlarına duyurmak istemelerinden dolayı, dış basına da yansımıştır. *The New York Times*'in haberi şu şekildedir:

> Türkiye'nin güneybatısında Fethiye ve köylerinde dün meydana gelen depremde ölü sayısı 22'ye yükseldi. Bölgede enkaz kaldırma ve kurtarma çalışmaları devam ediyor. Bugüne kadar 100'den fazla insan tedavi edildi. Ayrıca 250 milkarelik bir alanda 8.000 kişi evsiz kaldı. 6 askeri uçak ve 12 özel araç Kızılay'ın sağladığı yiyecek, içecek, çadır, battaniye ve fenerleri Ankara'dan deprem bölgesine taşıyor. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Fethiye ve diğer zelzele bölgelerine gitmek için bugün Ankara'dan ayrıldı. Amerikan kurtarma ekipleri kötü hava şartlarından dolayı bölgedeki enkaz kaldırma çalışmalarına katılamadı. Fakat, ekipler depremzedelerin acil ihtiyaçlarını ve isteklerini ABD adına sağlayacaklar. Amerikan Kızılhaçı'nın yardım paketi merkezi Cenevre'de bulunan Uluslararası Kızılhaç'ın bölgedeki bürosuna ulaştı.[46]

Amerikan haber ajansı Associated Press, Fethiye Depremi'ni dünyaya şu cümlelerle duyurmuştur:

> Amerikan Kızılhaç teşkilatı perşembe günü derhal hareket geçerek Türkiye'deki zelzeleden zarar görenler için yardıma girişmiştir. Sözcünün ifade ettiğine göre, teşkilat ilgili makamlarla temasa geçerek, hangi hususlarda yardıma ihtiyaç olduğunu sormuştur. Ayrıca Cenevre'deki Kızılhaç Birliği de harekete geçecektir.[47]

DİĞER OLAYLAR

Zelzelede Fethiye ilçesinin cezaevi de yıkılmıştır. Fakat, çoğunluğu aslen Fethiye bölgesinden olan mahkûmlar fırsattan istifade ederek kaçmaya yeltenmemiştir. Bunun en önemli nedeni, cezaevinde ağır cezalı mahkûmların bulunmamasıdır. Mahkûmlara daha sonra hem şeker bayramından dolayı, hem de depremden zarar görmüş olan ailelerine yardım etmeleri için izin verilmiştir.[48]

Zelzele gerek yerli basında, gerekse dış basında yerini almıştır. Fakat birçok olayda olduğu gibi abartılı, hatta yanlış haberler de basına yansımıştır. Bu haberlerin en çok ilgi çekeni ise "Babadağı ve Menteşe Dağları İkiye Bölündü" manşetiyle verilen haber olmuştur. Aynı haberde üç hektarlık ormanın toprak altında kaldığı, Naldöken Dağı'ndan kopan 1 km² lik bir dağ parçasının Seki yoluna düşmesi sonucu, yolun 4 km'sinin kapandığı, birbirinden ayrılan dağların ovaya doğru kaymakta olduğu, iki dağın arasındaki çatlakların üst noktalarından kopan parçaların korkunç gürültülerle ortadaki geniş yarığın içine düştüğü bildirilmiştir.[49] Haberlerin aynı sözcük ve cümlelerle verilmesi ilgi çekicidir. Bu haberlerin aynı kaynaktan hareketle yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Görgü tanıklarına ve dönemin belediye başkanına göre böyle bir olay olmamıştır. Sadece gevşek yapıdaki kaya parçaları yola düşmüştür.[50]

Yanlış verilen diğer haber ise şudur: Bazı çapulculuk vakaları olmuş, enkaz altında kalmış olan kıymetli eşyaları çalmak isteyen 2 kişi linç edilmekten güç kurtarılmıştır. Çapuculuğa kalkan 12 kişi daktilo ve dikiş makinelerini çalmak isterken yakalanmıştır.[51] Görgü tanıklarının ifadesine göre, bu haber de tamamen asılsızdır. Sanırım, daha önceki depremlerde bu tür olaylar olduğundan, gazeteciler bu depremde de aynı tür olayların yaşanmış olabileceğini düşünmüşlerdir. İlçede halk çadır kamplarına alındığı

1926, 1957 VE GÜNÜMÜZDE FETHİYE'DE YERLEŞİM VE DEPREMLERDE MEYDANA GELEN HASAR

1926 depreminde kasabanın tamamına yakın bir kısmı sağlam zemin üzerinde kurulu olduğu için çok az hasar meydana geldi.

1957'de Fethiye'deki binaların büyük kısmı riskli zemin üzerinde olduğu için binaların yüzde 85'i yıkıldı.

Günümüzde ise binaların yüzde 80'i riskli zemin üzerinde, hatta deniz doldurularak kazanılan arazi üzerinde kurulu.

Grafik: Tuğba Çekmez

ve kamplardan izinsiz ayrılmalarına müsaade edilmediği için jandarmalar tarafından sıkı korumaya altında alınmış olan Fethiye'de çapulculuk olaylarına olmak yoktu.

DEPREMDEN SONRA

Depremden sonra Fethiye halkı, genel itibariyle, ilçede kalmış ve yaşamlarını burada sürdürmeye devam etmiştir. Fakat, sayıları az da olsa, bazı kimseler şehirden ayrılarak başka yerlere göç etmişlerdir. Göç edenlerin bir çoğu Aydın ve İzmir'deki akrabalarının yanlarına yerleşmişlerdir.

Resmi daireler, çadırlara ve barakalara taşınarak hizmete açılmasına rağmen, altı ay kadar etkili çalışamamışlardır. Özellikle mahkemeler ilk üç aylık sürede hiç işlem yapamamıştır. Bu dönemde ilçede avukatlık yapan Osman Ş. Olgun'un verdiği bilgi de ilginçtir. Olgun, zelzeleden hemen sonraki günlerde kendisine "kız kaçırma" konusunda çok sayıda davanın geldiğini belirtmektedir.[52]

Depremden sonra şehrin nereye kurulacağı, üzerinde en çok konuşulan ve tartışılan konu olmuştur. Belediye yetkililerine göre halkın genel isteğine uyulmuştur. Fakat, Osman Ş. Olgun'un anlattıklarına göre, şehrin yeri belirlenirken siyaset etkili olmuştur. 27 Temmuz 1957'de bazı milletvekilleri Fethiye ilçesinin durumunu görüşmek üzere Muğla'da toplanmışlardır. Bu toplantıya katılan Osman Ş. Olgun, enkazlar hâlâ kaldırılmadığından dolayı Muğla valisini milletvekillerine şikâyet etmiştir. Bu toplantıdan hemen sonra, 4 Ağustos 1957 günü Devlet Bakanı Cemil Mengü ilçeye gelmiştir. Depremzedelerle yapılan görüşmede Osman Ş. Olgun söz hakkı istemesine rağmen, iddiasına göre, CHP'li diye kendisine söz hakkı verilmemiş ve toplantıda konuşanların büyük bir kısmı DP mensupları olmuştur.[53]

SONUÇ

Deprem ve diğer doğal afetlerin toplumda büyük yıkımlara sebebiyet verdikleri bilinmektedir. Önemli olan, bu gibi felaketlerde yıkımı azaltmaktır. Bu da ancak, geçmişteki hatalardan ders alınarak, aynı hataların tekrarlanmamasıyla mümkün olabilir. Fakat, görünen o ki, Fethiyeliler geçmişten ders almayı pek başaramıyorlar. 1926'da Fethiye'de bir zelzele daha yaşanmış, kasaba yeni gelişmeye başladığı, nüfus ve ev sayısı fazla olmadığı için bu depremde fazla hasar meydana gelmemiştir. Fethiye'nin şimdiki dolma kısmında o zamanlar 2 ev ve 1 ilkokul varmış. Bunlar tamamen yıkılmasına rağmen, dağın sırtlarında olan "eskişehir" hiç hasar görmemiştir.[54]

1926 Depremi'nin tahribat alanları ile 1957 Depremi'nin tahribat alanları karşılaştırıldığı zaman, hasarın tamamına yakınının "yenişehir" denilen dolma arazide meydana geldiği görülür. Günümüzde Fethiye'de yerleşim "yenişehir"de yoğunlaşmıştır. Hatta, bu bölge halk arasında "dolgu sahası" olarak adlandırılır.

Depremlerde genellikle önce büyük sarsıntı ardından da artçı sarsıntılar meydana gelirken 1957 Fethiye Depremi'nde ender olan şey gerçekleşmiş ve ilk sarsıntının şiddeti nispeten daha düşük olmuştur. Fethiye'de tekrar ne zaman deprem olacağı bilinmediği gibi, Fethiye halkı 1957'deki kadar şanslı olur mu, o da bilinmez.

Ayrıca, bundan iki yıl önce Fethiye'de şiddeti fazla olmayan ve yaklaşık bir hafta boyunca süren bir dizi yer sarsıntısı yaşanmıştır. Fethiye'de yerel yayın yapan Kanal F televizyonu bu sarsıntıları haber yapmak istemiştir. Ancak, yaz mevsimi olmasından dolayı ilçedeki

FETHİYE İÇİN

Yirmidörtü Nisan gece sabaha karşı,
Karıştı birden bire cadde ve çarşı
Feryatlar göklere çıktı, tutlu arşı.
Gömüldü gönüllere Güzel Fethiye

Kimi evlât kaybetti, kimi ana.
Zelzele yıktı evleri, kıydı cana
Gözümden yaşlar akıyor yana yana
Gömüldü gönüllere güzel Fethiye

Fethiye dedikleri güzel diyardı,
Orda da çoşan taşan insanlar vardı,
Gün geldi karabulutlar ufku sardı
Gömüldü gönüllere güzel Fethiye.

Ünal Dirlik
(*Kadın Gazetesi*, 4 Mayıs 1957)

turizm işletmecileri hemen harekete geçerek haberlerin yayınını engellemişlerdir. Gerekçeleri turistlerin depremden korkma ihtimali ve bundan dolayı kazançlarının azalma olasılığıdır. Buradaki ilginç nokta ise, turizm işletmecilerinin yerel televizyonun haberlerini engellemek için kaymakama başvurmuş ve onun desteğini almış olmasıdır.[55]

1. M. Kâzım Yılmaz, *Her Yönüyle Fethiye*, (Fethiye: Emek Matbaası, 1969), s. 13-14.
2. İmâr ve İskan Bakanlığının, Planlama ve İmar Genel Müdürlüğünün "Muğla: Genel Araştırma" adıyla yayınladığı 1966/31 tarihli raporundan alınmıştır.
3. Nicalas N. Ambraseys ve Caroline F. Finkel, "Osmanlı Coğrafyasında Depremler", Çeviren: Ahmet Fethi, *Toplumsal Tarih*, no. 79 (Temmuz 2000), s. 34.
4. *Türk Ansiklopedisi*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1968), c. XVI, s. 270-271.
5. *Yurt Ansiklopedisi*, (İstanbul: Anadolu Yayıncılık AŞ, 1982, 1985), c. VIII, s. 54-58.
6. Hakkı Öcal, *25 Nisan 1957 Fethiye Zelzelesi*, (Ankara: Maarif Vekâleti İstanbul Kandilli Rasathanesi Sismoloji Yayınları: 3, 1958), s. 1-4.
7. Syun'itiro Omote ve Hajimo Omasura, "24-25 Nisan 1957 tarihli Fethiye Zelzelesi hasarı üzerinde yapılan incelemeler ve imâr planı hakkında tavsiyeler", (Deprem Araştırma Enstitüsü Arşivi, Bayındırlık Bakanlığı, Ket no: 500, sıra 511-16). Bu rapor yayınlanmamıştır. Fethiye Belediyesi arşivinden yararlanılmıştır.
8. Kâzım Ergin, Uğur Güçlü ve Zeki Uz, *A Catalog of Earthquakes for Turkey and Surrounding Area*, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi Ofset Baskı Atölyesi, 1967), s. 154-155.
9. "Fethiye Kasabası Tamamen Harap", *Hürriyet*, no. 12456, 26 Nisan 1957, s. 1; Kâzım Ergin, Uğur Güçlü ve Zeki Uz, *age*, s. 154-155.
10. Dönemin belediye başkanı Mehmet Alpman ile 2 Eylül 2000 tarihinde Fethiye'de yapılan görüşme. Alpman'ın verdiği bilgiler, depremden birkaç ay sonra, bilgiler taze iken aldığı notlara dayanmaktadır.
11. *Ana Britannica*, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1986), c. VIII, s. 453; Mehmet Alpman ile görüşme.
12. Tuğrul Yılmaz ile 12 Ağustos 2000 tarihinde Fethiye'deki evinde yapılan görüşme. Tuğrul Yılmaz, *Her Yönüyle Fethiye* adlı kitabın yazarı olan M. Kâzım Yılmaz'ın oğludur. Bu kitap hazırlanırken, babasına yardımcı olduğu için bu konu hakkında oldukça bilgi sahibi birisidir. Kendisi Fethiye'nin yerlilerinden olduğu için uzun dönemde yapılanlar ve yapılmayanlar hakkında anlattığı çok şey oldu.
13. Hakkı Öcal, *age*, s. 5-6.
14. "Deprem Sürüyor", *Milliyet*, no. 2500, 29 Nisan 1957, s. 5; "Fethiyeliler Bayramı Açıkta Geçirecekler", *Vakit*, no. 12016, 1 Mayıs 1957, s. 1.
15. Hakkı Öcal, *age*, s. 5.
16. Şahap Balcıoğlu, "Fethiye Kasabası Tamamen Harap", *Cumhuriyet*, no. 11765, 26 Nisan 1957, s. 5.
17. Mehmet Alpman ile görüşme.
18. Mehmet Alpman ile görüşme.
19. "Fethiye Harabe Halinde", Cumhuriyet, no. 12456, 27 Nisan 1957, s. 5.
20. Mehmet Alpman ile görüşme.
21. Osman Ş. Olgun ile 9 Ağustos 2000 tarihinde Fethiye'deki bürosunda yapılan görüşme ve Mehmet Alpman ile görüşme. Deprem döneminde ilçede avukatlık yapan Osman Ş. Olgun, gençlik yıllarından beri günlük tutmaktadır. Verdiği bilgiler sadece hafızasında kalan bilgiler değildir. Görüşmemizde günlüğünden de yararlanmıştır.
22. Osman Ş. Olgun ve Mehmet Alpman ile görüşme.
23. "Ege Bölgesinde Dün Yeniden Zelzeleler Oldu", *Cumhuriyet*, no. 12457, 28 Nisan 1957, s. 1 ve 5.
24. Mehmet Alpman ile görüşme.
25. 1955 nüfus sayımında Fethiye kazasının merkez nüfusu 5.582 idi. Merkez kazada binaların büyük bir oranda yıkıldığı ve köylerdeki yıkılan binalar göz önüne alındığında, yaklaşık sayı bu şekildedir.
26. Osman Ş. Olgun ile görüşme.
27. M. Kâzım Yılmaz, *age*, s. 93.
28. Mehmet Alpman ile görüşme.
29. Depremin meydana geldiği günlerde 1$, 2,8 liraya eşitti. Yapılan toplam harcamalar dolar bazında 23.571.428 $ dir. "Borsa", *Akşam*, no. 1234, 24 Nisan 1957, s. 4.
30. M. Kâzım Yılmaz, *age*, s. 94.
31. Mehmet Alpman ile görüşme.
32. Syun'itiro Omote ve Hajimo Omasura, adı geçen rapor.
33. "Ord. Prof. Hâmit Nafiz Pamir'in Zelzele Üzerine Açıklamaları", *Dünya*, no. 1851, 27 Nisan 1957, s. 5.
34. Mehmet Alpman ve Tuğrul Yılmaz ile görüşme.
35. M. Kâzım Yılmaz, *age*, s. 117-118.
36. Yardım bilgileri, "Ege Bölgesinde Yer Sarsıntısı", *Akşam*, no. 14043, 25 Nisan 1957, s. 1 ve 5; "Fethiye Kazası Tamamen Harap Oldu", *Akşam*, no. 14044, 26 Nisan 19507, s. 1 ve 5; "İzmir'de Yardım Kampanyası", *Akşam*, no. 14045, 27 Nisan 1957, s. 1 ve 5; "Zelzele Felâketzedelerine Yardım Komitesi Kuruldu", *Akşam*, no. 14047, 29 Nisan 1957, s. 1 ve 5; "Deniz Karaya İltcum Etti", *Havadis*, no. 191, 26 Nisan 1957, s. 1; "Zelzele Bölgesine Yardım Yağıyor", *Hürriyet*, no. 3229, 25 Nisan 1957, s. 1 ve 5; "Fethiye Kazasında Sağlam Ev Kalmadı", *Cumhuriyet*, no. 11765, 26 Nisan 1957, s. 5; "Ermeni Patriği'nden Yardım", *Vakit*, no. 12016, 1 Mayıs 1957, s. 2; "Zelzele Bölgesine Yardım Yağıyor", *Milliyet*, no. 2498, 27 Nisan 1957, s. 5'ten derlenmiştir.
37. "Zelzele Mıntıkasına Yardım Yağıyor," *Hürriyet*, no. 3232, 28 Nisan 1957, s. 5; "Yardımlar Sürüyor," *Vakit*, no. 12016, 1 Mayıs 1957, s. 2; ve "Kıbrıs'tan Yardım," *Cumhuriyet*, no. 11767, 28 Nisan 1957, s. 5.
38. "Hafif Sallantılar", *Hürriyet*, no. 3231, 27 Nisan 1957, s. 5.
39. "Tırnaklarını Yemiş", *Hürriyet*, no. 3231, 27 Nisan 1957, s. 5.
40. "Toprak Çatlamış", *Milliyet*, no. 2500, 29 Nisan 1957, s. 5; "Dağlar İkiye Bölündü", *Vakit*, no. 12016, 1 Mayıs 1957, s. 1.
41. "Semada Kızıl Leke", *Hürriyet*, no. 3231, 27 Nisan 1957, s. 5.
42. Ramazan Yanatma ile 7 Temmuz 2000 Cuma günü Kadıköy'deki işyerinde yapılan görüşme. Ramazan Yanatma deprem döneminde Fethiye'nin Çamırköy'ünde yaşamaktadır. O yıllarda çocuk yaşta olmasına rağmen, Fethiye'ye karşı özel ilgisinden dolayı bu konuda oldukça bilgi sahibidir.
43. "Taltîf ve Mecburi İzin", *Hürriyet*, no. 3235, 1 Mayıs 1957, s. 5.
44. Mehmet Alpman ile görüşme.
45. Mehmet Alpman ile görüşme.
46. *The New York Times*, 27 Nisan 1957, s. 4.
47. Associated Press, (Washington: 26 Nisan 1957).
48. Tugrul Yılmaz ve Mehmet Alpman ile görüşme.
49. "İki Dağ Parçalanıp Ovaya Doğru Akmaya başladı", *Havadis*, no. 194, 29 Nisan 1957, s. 1; "Fethiye'yi Kısa Zamanda İmar Edeceğiz", *Dünya*, no. 1852, 29 Nisan 1957, s. 5; "Dağlar Birbirinden Ayrıldı", *Vakit*, no. 12014, 29 Nisan 1957, s. 1; "Fethiye'de Dün de Biri Çok Şiddetli Üç Zelzele Oldu", *Cumhuriyet*, no. 11768, 29 Nisan 1957, s. 1.
50. Mehmet Alpman ve Sadi Çiçem ile yapılan görüşme. Fethiye Belediyesi, Mayıs 2000'de, 1957 Fethiye Zelzelesi'nin görgü tanıklarını bir araya getirerek hasar alanları hakkında bilgi almıştır. Sadi Çiçem, görgü tanıklarıyla görüşmeyi yapan jeofizik mühendisidir.
51. "Çapulculuk Olayları", *Vakit*, no. 12013, 28 Nisan 1957, s. 5; "Hırsızlık Olayları", *Günüz*, 30 Nisan 1957, s. 5.
52. Osman Ş. Olgun ile görüşme.
53. Osman Ş. Olgun ile görüşme.
54. İlhan Rado, "Yeni ve Eski Fethiye", *Akşam*, no. 14046, 28 Nisan 1957, s. 4.
55. Mehmet Alpman ve "Kanal F" televizyonu yöneticileri ile 2 Eylül 2000 tarihinde Fethiye'de yapılan görüşme.

DEPREMDE HAYATINI KAYBEDENLERDEN BAZILARI

Fethiye merkezinde: Ercan Sazcı, Adile Uğurlu, Hasan Demirci'nin eşi ve 6 aylık çocuğu, Erçin Dikici, Melâhat Ergül, Ali Yaba'nın 13 yaşındaki oğlu, İbrahim oğlu Zekai, Lütfiye Mutlu'nun yeğeni, Molla Demir Bey ve karısı, Erol Dikici, Kunduracı Niyazi

Ovacık Köyü: Emine Coşkun ve 1 yaşındaki çocuğu Gülsüm, Hanife Tunç, Sait Erişgen

Köyceğiz: Ayşe Koç

Diğer: Adile Oğuz.

Osmanlı Sahra Postaları: Zarf ile Mazruf

MÜSEMMA SABANCIOĞLU

Osmanlı Sahra Postaları Filistin (1914-1918) Aleksander Koleksiyonu, İstanbul, 2000, 120 s.

Mukaddes Topraklar Filateli Derneği (H.P.S.), The Oriental Philatelic Association of London (O.P.A.L.) ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını olan *Osmanlı Sahra Postaları (1914-1918) Aleksander Koleksiyonu* adlı kitap Zvi Aleksander'ın yaklaşık on iki yılda toparladığı malzemeden oluşuyor.

Bir posta zarfının farklı algılara sahip meslek erbabına ve meraklısı koleksiyonculara anlatığı pek çok hikâye vardır. Filatelistlerin en tutkulu koleksiyoncular olduğunu söylemek de sanırım abartılı olmaz. Hiç görmediği bir pulun, damganın karşısında profesyonel bir koleksiyoncunun duyduğu hazzı biraz olsun tahmin edebilirsek, bu kitabın bin bir türlü hazla dolu olduğunu rahatça düşünebiliriz. Örneğin kitabın "Giriş" bölümünde anlatıldığına göre Filistin'de yetmiş yıldır çalışan yabancı posta şubeleri, 30 Eylül 1914'te, yani Osmanlı'nın savaşa girme kararını aldığı arifesinde kapatılır. Bunu kutlamak için, 1914 basımı resimli seriden 7 pula özel sürşarj tatbik edilir. "Ecnebi İmtiyazlarının Lağvı" sürşarjlı pulların çok azı postadan geçer. Bu pulların postadan geçenlerini *Osmanlı Sahra Postaları*'nda görmek mümkün. 1914'te "Sina Serisi" adıyla basılan ama tedavüle çıkamayan bir seri pul da kitapta yer alıyor. Osmanlı yetkilileri tarafından Mısır'ın zaptedileceği öngörüsüyle basılan bu seri, Mısır zaptedilemediğinden hiç kullanılmaz.

Moshe Shertok ve Ârif el-Ârif isimli iki Osmanlı subayının yazışmalarını da içeren kitabın önsözünde, söz konusu subaylarla ilgili ilginç bir tesadüfün altı çiziliyor. Ordudaki Alman subayların tercümanı olarak görev yapan Moshe Shertok daha sonra 1948'de İsrail'in Dışişleri Bakanı, 1953'te de İsrail Başbakanı olur. Rus Cephesindeki Osmanlı ordusunda subayken, Kırım'da yakalanarak, Sibirya'daki Krasnoyarsk esir kampına gönderilen Ârif el-Ârif ise sonradan, Ürdün yönetimi altındaki Filistin'de Kudüs belediye başkanlığı ve eğitim bakanlığı yapar. Farklı görevlerle, farklı coğrafyalarda aynı orduya hizmet eden bu iki subayın hayatını benzerlerinden ayıran önemli özellik, aileleriyle yaptıkları

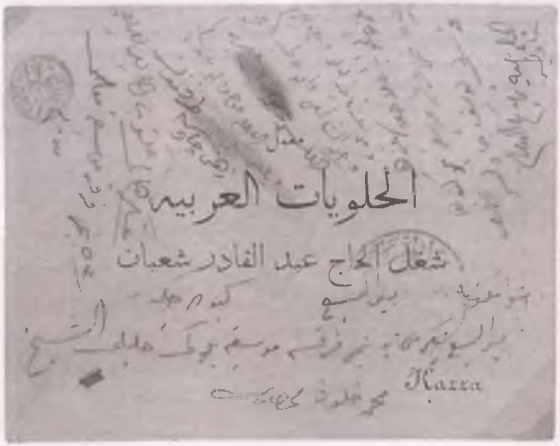

14.10.1917 Gazze'den Bi'r'ü's-sebi'ye mülazım Hamî'nin gönderdiği posta. Hac için tatlı imalatı yapan bir tüccara ait kavanozun üzerine "Teyit edilir ki bu bir asker mektubudur" notuyla gönderilmiş.

Bandırma ordu beş emir zabiti süvari mülazımı evveli Ekrem Rüşdü Beye takdim.
İstanbul tarikiyle
Mürsel: 16. Fırka yaveri Nureddin Necdet
Aziz kardeşim Ekrem
Sana cevabımı geciktirdiğim için beni mazur gör. Çünkü Gazze muharebatıyla muhterem fırkamız düşmanı pek eritti. Düşman pek bitti. Üç gün devam eden muzaffer muharebeden avdetten sonra kartını aldım. Ben çok afiyetteyim. Bir piyade bölüğüne kumanda ediyormuşsun, tabi muvakkat olacak değil mi? İzmir'e gidip gelebiliyor musun? Buraları pek sıcak. Herhalde orası da sıcak olur. Bilhassa gözlerinden öperim iki gözüm kardeşim. Senin Nureddin Necdet.

Altta: Osmanlı ordusunda Alman subaylara tercümanlık yapan ve sonradan İsrail Başbakanı olan Moshe Shertok'un Hayfa'dan Tel Aviv'deki annesine gönderdiği posta.

yazışmaların seksen beş yıl sonra yayımlanmış olması. Osmanlı ordusu gibi bir orduda buna benzer pek çok hikâyenin yaşanmış olduğunu tahmin etmek çok zor değil.

Savaş halinde, askerlerin posta kabul ve dağıtımını yapmak için kurulan Sahra Postaları özellikle çöl gibi, yerleşim olmayan yerlerdeki birliklere hizmet veren özel bir servis. Kendilerine ait damgalara sahip olan Sahra Postalarına, ihtiyaç duyulan pulları İstanbul'daki Genel Sahra Posta İdaresi sağlıyordu. Savaş nedeniyle düzenli posta sevkiyatının yapılamadığı durumlarda en yakın sivil posta idaresinin pullarına el konuyor, nadir olarak da, Sahra Postaları kendilerine ait geçici pullar basıyordu. Askeri birliklerin personel karargâhında büroları bulunan Sahra Postaları, dağılımı

develerle gerçekleştiriyordu. Kuryeler yanlarında pul ya da damga taşımıyorlar, alıcılara postaları ulaştırıp paraları topladıktan sonra en yakın posta şubesine götürerek postalara iptal damgası vuruyorlardı. Güvenlik nedeniyle Sahra Postalarının büroları arasında değiştirilen iptal mühürleri çoğu zaman karışıklıklara sebep oluyor, bazen de kayboluyordu. Büroların yer değiştirmesi damgaların yeniden dağıtılması ya da askeri hareketlere göre yeni numaraların belirlenmesi Sahra Postası bürolarının yerlerinin tam olarak tespitinde önemli bir zorluk çıkarıyor. Çıkış damgası ve göndericinin adresine göre bu yerlerin tespit edilmesinin, aslında herhangi bir Sahra Postası'nın yerini belirlemek ya da posta tarihine ışık tutmaktan çok daha başka anlamları var. Örneğin, birliklerin savaş sırasındaki hareketlerini bu postalar sayesinde tespit etmek mümkün. Nitekim kitabın sonuna eklenen "Osmanlı Askeri Birliklerinin Hareketi" başlıklı dökümde bu tür bir alan çalışmasının örneği veriliyor. Söz konusu askeri bir posta olunca zarfın üzerindeki damga, pul, göndericinin adresi, imza, rütbe gibi verilere dayanarak askeri tarih hakkında önemli pek çok bilgiye ulaşmak mümkün. Ancak bir zarfı, olağanüstü savaş koşullarını bir yana bırakarak, okuldan arkadaş, iki mülazımı evvelin birbirlerine gönderdikleri hatır soran, afiyette olunduğunu bildiren bir belge olarak okumanın da ayrı bir anlamı var. Nitekim Nureddin Necdet'in 29.04. 1917'de Gazze Cephesinden, Bandırma'da görev yapan arkadaşı Ekrem Rüşdü Bey'e gönderdiği kart da bu kapsamda değerlendirildiğinde ayrı anlamlar kazanabiliyor. Aynı şekilde kitabın 82. sayfasında Trabzon'dan Yüzbaşı Ziya Bey, kardeşi Arif İrfan Bey'e "mektubun sizi bulacağına pek itimad etmediğimden mufassal yazmıyorum" diyerek eski arkadaşlardan haberinin olup olmadığını soruyor.

Kitabın 47. sayfasında yer alan bir kartvizit ise, savaş koşullarındaki "yokluk" kavramına iyi bir örnek. Hac için tatlı ticareti yapan bir tüccara ait olan bu kartvizitin üzerindeki "Teyit edilir ki bu bir askeri mektuptur" notunu postanın göndericisi 53. Tümen Bando Bölüğü öğretmeni mülazım Hami düşmüş. Savaş koşullarında posta kartı, zarf ve kâğıt yokluğundan kullanılan bu tür örneklere sıkça rastlamak mümkün.

Kitabın 7. sayfasında yer alan Ünyon Sigorta, Hayat Kısmı müdürüne gönderilmiş bir zarf ise 1915'te ilgili müdürün Simon Kaiserlian olduğu bilgisini taşıyor. Mikro tarih araştırmalarını kendilerine iş edinen araştırmacılar iyi bilirler ki, bu tür bir bilgiye ulaşmak bazen aylar alabilir.

Filatelistlerin damga ve pulların ne anlattığını gözardı eden, çoğu zaman profesyonel koleksiyoncu olmalarından kaynaklanan, birtakım zaaflarının bu kitapta en az seviyede olduğunu söyleyebiliriz. Çoğu zaman bir zarfın sadece damgasına dikkat ederek, kendi ilgi alanları kapsamında çok daha önemli tarihi verileri gözardı eden filatelistlerin, bu kitapta daha fazla kaygı taşıdığına şahit olmak mümkün. Nitekim kitabın tümüne hâkim olan "Osmanlı askeri birliklerinin hareketlerini sıkı takip" havası da bunun göstergelerinden biri.

"SİNA SERİSİ" PULLAR

Osmanlı yetkilileri tarafından Mısır'ın zapt edileceği tahminiyle hazırlanan Sina Serisi pullardan üç örnek.
Mısır seferi başarılı olamadığı için bu seri tedavüle çıkmamıştır.
5 kuruş: Sultan V. Mehmed,
10 para: Taş Kubbe,
20 para: Kuseyme Çeşmesi.

Diğer yandan mühür, damga ve pul dışında diğer verileri de toplayan ve zarfı bir bütün olarak dillendirme gayretindeki filatelistlerin çoğuna kısaca "araştırmacı" dendiğini de gözardı etmemek gerekir. Koleksiyoncular çoğu zaman ellerine geçen malzemenin taşıdığı tarihi değeri atlayarak malzemeyi sadece kişisel tatmin boyutunda değerlendiriyorlar. Koleksiyoncu olmanın malzemeyi sadece toplamak değil, onu doğru şekilde yönlendirip değerlendirmek olduğunu bilen toplayıcıların sayısının artması, tarih araştırmalarının geleceği açısından son derece önem taşıyor. *Osmanlı Sahra Postaları* kitabı, malzemenin ifade ettiği anlamı ön plana çıkartma, bunu bir adım öteye taşıma kaygısında olan nadir çalışmalardan biri. Kitabın bu değerli kaygısının yanında bir de zaafı var. Daha önce posta tarihiyle hiç ilgilenmemiş birinin konuyla ilgili bilgilenmesine hizmet etme amacını taşımıyor gibi görünen kitapta, bazı terimlerin ne anlama geldiği, kısa bir sözlükte açıklanabilirdi. "Sürşarj" terimi Fransızca bilmeyen okuyucu için teknik bir terimdir. Negatif mühür, sansür kaşesi gibi terimleri, hiç bilmeyenler için açıklamak gerekirdi. Bir de koleksiyonun sahibi olan Zvi Aleksander'la ilgili iki satır da olsa bilgi arıyor insan.

Bu tür çalışmaları daha ayrıntılı gerçekleştirmekte fayda olabilir. Aksi takdirde farklı bilimdallarımda çahşan pek çok bilim adamının çoğu zaman düştüğü hataya düşmek bu tür çalışmaların gereği gibi değerlendirilmesine engel olabiliyor. "Okuyucuyu biliyor varsaymak" diye tanımlanabilecek bu zaafın neticesinde pek çok değerli çalışma, körlerin ve sağırların birbirini ağırladığı tenha mekânlar haline geliyor.

Sonradan Ürdün yönetimi altındaki Filistin'de Kudüs Belediye Başkanlığı yapmış olan Ârif el-Ârif'in ailesiyle mektuplaşması. 5.12.1916'da Kudüs'ten atılan posta 14.2.1917'de Krasnoyarsk Sibirya'ya varmış.

NOT DEFTERİ

"Sonunda Bunu da Yaptınız!"

Toplumsal Tarih'in Ocak sayısında bazı Osmanlıca hataları dikkatimi çekti. Bunları derli toplu eleştirmeli mi, diye düşünürken 11. sayfadaki fotoğrafı gördüm ve "Pes doğrusu" dedim: Sonunda bunu da yaptınız! Fotoğrafı ters basmışsınız ve yazı Osmanlıca olduğu için de bu hatayı fark etmemişsiniz.

Dr. E. Erdem

Geçen sayımızdaki bazı Osmanlıca hatalarını dergi yayımlandıktan sonra biz de fark ettik. Bunlardan en barizi, bir fotoğraf altında "ithaf edilen" yerine "atfedilen" yazılmasıydı ki, bunun editoryal bir hata olduğunu kabul ediyoruz.

Sadece sayın Erdem'den değil, bürodaki arkadaşlar dahil birçok dostumuzdan söz konusu fotoğrafın ters basıldığına dair eleştiri aldık. Diaların ters taraftan taranması sonucu bazı fotoğrafların ters basılması yayıncılıkta sık başa gelen talihsizliklerden biridir. Bu tür hataları önlemek için basım aşamasına kadar dikkatli olmak ve fotoğrafı orijinaliyle karşılaştırmak gerekir. Bazen fotoğraf üzerindeki bir yazının yönü, bazen yazı yazanların veya yemek yiyenlerin hangi ellerini kullandığı, bazen madalyanın hangi göğüse takıldığı veya ceketin düğmelerinin ya da göğüs cebinin sağda mı, solda mı olduğu gibi ayrıntılar ip ucu sunar.

Mustafa Kemal'in Balıkesir ziyaretini gösteren fotoğrafta yazının ters çıktığı doğrudur. Ama arkasını gösteren bir beze yazılmış olduğunu sandığımız o yazı fotoğrafçının ve okuyucunun baktığı yöne göre terstir. Mustafa Kemal'in geldiği yönden baktığımızı düşünürsek yazı ters değildir. Karşılama törenlerindeki yazılar da, doğaldır ki, fotoğrafı çekenin değil, karşılananın okuyabileceği yönde asılır.

Osman Köker

Solda: Fotoğrafın Ocak 2001 tarihli 85. sayımızda yayımlanmış hali. Sağda: Aynı fotoğrafın "umumi arzu üzerine" ters çevrilmiş hali. Fotoğrafı bu şekilde bassaydık "Yaşasın şanlı muzaffer ordumuz" yazısı okunabilecekti; ama Mustafa Kemal de sol elle selam veriyormuş gibi görünecekti.

Aşağı Büyük Menderes Havzası Sempozyumu

Adnan Menderes Üniversitesi Söke Meslek Yüksek Okulu ve Söke Belediyesi bir sempozyum düzenliyor. 15-16 Kasım 2001 tarihlerinde Söke'de yapılacak olan "Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu"na tebliğleriyle katkıda bulunmak isteyenler Yard. Doç. Dr. A. Adnan Öztürk'ten (aozturk@adu.edu.tr) ve Söke Belediyesi'nden (Osman Bulut, tel: 0256 518 23 11) bilgi alabilirler.

Voyvoda Caddesi Toplantıları

Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Merkezi'nin düzenlediği ve her ay bir iktisat tarihçisinin katıldığı toplantıların bu ayki konuğu Prof. Dr. Şevket Pamuk olacak. 21 Şubat 2001 günü saat 18.00'de yapılacak toplantıda Pamuk, "Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?" konusunda konuşacak. Bilgi için tel: 0212 292 16 65.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 10.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 20.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Keşfe Gidiyoruz...

Tarih Dostları Gezi Programı

...bat 2001

...Kapadokya-Konya-Alanya • 14-18 Şubat
...ağda Anadolu: Selçuklu'nun Kalbinde Yolculuk
... Dr. Haşim Karpuz

... • 24-25 Şubat
...ağda Anadolu: Osmanlı Kültür Mirası: İlk Başkent
... Akbayar

...dik • 24-28 Şubat
... Tarih: Karnavalda "Resimli Dünya"nın İzinde
...dik
... Gürsel

Mart 2001

Midilli-Gemi ile Pire-Atina • 5-11 Mart
Yaşayan Tarih: Tat ve Müziğin İzinde: Atina
Sula Bozis

Selçuk-Pamukkale-Eğirdir-Antalya • 8-11 Mart
Ortaçağda Anadolu: Beyliklerin İzinde: Ege'den Akdeniz
Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal

Edirne • 24-25 Mart
Ortaçağda Anadolu: Osmanlı Kültür Mirası: İkinci Başkent
Nuri Akbayar

TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 Nişantaşı İstanbul Tel: 0212 233 21 70 - 233 21 61
Faks: 0212 233 32 90 E-posta: tarihdostlari@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr/tarihdostlari

Bankacılık ve Finans Tarih

Araştırma Yarışması

TÜRKİYE BANKACILIK VE FİNANS TARİHİNİN SAYFALARINI ARALIYORUZ...

BU YARIŞMA, OSMANLI BANKASI BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ ARAŞTIRMA VE BELGE MERKEZİ, AVRUPA BANKACILIK TARİHİ BİRLİĞİ (EABH) VE TARİH VAKFI'NIN İŞBİRLİĞİYLE DÜZENLENMİŞTİR. YARIŞMA OSMANLI BANKASI SPONSORLUĞUNDA YAPILMAKTADIR.

SON BAŞVURU TARİHİ:
27 NİSAN 2001

BİLİMSEL MAKALE (1 ADET) 2.000.000.000 TL
YÜKSEK LİSANS TEZİ (1 ADET) 3.000.000.000 TL
DOKTORA TEZİ (1 ADET) 5.000.000.000 TL
KİTAP (1 ADET) 10.000.000.000 TL

AYRINTILI BİLGİ, BROŞÜR VE BAŞVURU FO

OSMANLI BANKASI
BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ
ARAŞTIRMA VE BELGE MERKEZİ
VOYVODA CADDESİ NO:35/37,
80000 KARAKÖY, İSTANBUL.
TEL: 0.212 292.74.05, FAKS:0.212.292.16.67
www.ottomanbank.com, www.osmanli.com.tr

TARİH VAKFI NİŞANTAŞI OFİSİ
VALİKONAĞI CADDESİ, SAMSUN APT. NO. 57
80200 NİŞANTAŞI, İSTANBUL.
TEL:0.212.233.21.61, FAKS:0.212.234.32.90
www.tarihvakfi.org.tr

AYRICA, ÜNİVERSİTELERİN İKTİSAT, İŞLETME, MALİYE VE TARİH BÖLÜM BAŞKANLIKLARI VE OSMANLI BANKASI ŞUBELERİNDEN TEMİN EDİLEBİLİR.

YURTDIŞI BAŞVURULARI İÇİN:

AVRUPA BANKACILIK TARİHİ BİRLİĞİ
(EUROPEAN ASSOCIATION FOR BANKING HISTORY e.V.)
ZIMMERWEG 6, 60325
FRANKFURT AM MAIN, GERMANY.
TEL:49.69.9720.3307
FAKS:49.69.9720.3308
www.bankinghistory.de

OSMANLI BANKASI

OSMANLI BANKASI
BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ
ARAŞTIRMA VE BELGE
MERKEZİ

TÜRKİYE EKONOMİ VE TOPLUMU
TARİH VAKFI

MART 2001

87

TOPLUMSAL TARİH

Hayganuş Mark: Feminizm, Bir Adalet Feryadı

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Genç Kız ve Kadın Kitapları

Mecmua-i Ebüzziya'da Tesettür ve Feminizm Tartışmaları

Tanin Dergisinde Sosyal Bir ve Anne Olarak Kadın

Tevfik Fikret ve Din

Ziya Gökalp ve Hilafet

Kadın Düşmanı Kartpostallar

COLLECTION

Geçmişin Değerlerini Geleceğe Taşıyanların Dergisi

2. SAYI ÇIKTI...

Koleksiyon kültürüne ilgi duyan herkesi yakından ilgilendiren, ilk sayısı büyük ilgi toplayan COLLECTION Dergisinin ikinci sayısı çıktı...

Dergide, filateli, nümismatik, efemera ve çeşitli obje koleksiyonlarının tanıtımları ile koleksiyonerlerin, yazarların değerlendirme ve önerileri yeralıyor...

İşte bu sayımızdan imzalar:
Gökhan Akçura, Erol Akkaya, Meral Altındal, Cem Barlok, Zühtü Bayar, Uğur Göktaş, İzzet Kırbaş, Sener Köksümer, Prof. Dr. Haluk Oral, Nilgün Tugaykan, Tunca Varış, Aybala Yentürk, Nejat Yentürk, Mustafa Murad Yucad...

İKİNCİ SAYIMIZI TÜKENMEDEN ALMANIZI ÖNERİYORUZ...

BAŞLICA SATIŞ NOKTALARI:

- D&R TÜRKİYE SATIŞ MERKEZLERİ
  (Adana, Adana Real, Adapazarı, Alsancak, Ank. Migros, Antalya, Ant. Havaalanı, Atatürk Havaalanı, Bakırköy, Bebek Corner, Beylikdüzü, Bilkent, Bodrum Corner, Bolu Corner, Bornova, Bostanlı, Bursa, Bursa Asmerkez, Çınar Otel, Çorlu, Bornova EGS Park, Erenköy, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Etiler, Fatih, Fenerbahçe Migros, Fethiye, Gaziantep, Gaziosmanpaşa, Has Center, İŞ Blokları, İzmit Real, Karşıyaka, Kartal, Kayseri, Kazasker Korner, Konur, Maslak Çarşı, Mavişehir, Mecidiyeköy Gima, Mersin, Nişantaşı, Olivium, Ortaköy, Profilo, Samsun, Samsun Corner, Trabzon, Yeniköy, XPACE Bağdat Caddesi)
- İSTANBUL: FİLATELİ PUL GALERİSİ (Tünel), LEVANT KOLEKSİYON (Tünel), ADA (Beyoğlu), DESTİNE (Beyoğlu), DENİZLER (Beyoğlu), PANDORA (Beyoğlu), SİMURG (Beyoğlu), MEFİSTO (Beyoğlu), ETKİN (Beyoğlu), ARKADAŞ (Beyoğlu), NEZİH (Kadıköy), NEZİH (Şaşkınbakkal), EYLÜL KİTABEVİ (Mecidiyeköy), REMZİ (Akmerkez), REMZİ (Rumeli Cad.), REMZİ (Mayadrom), REMZİ (Profilo), REMZİ (Carefour - Erenköy)
- ANKARA: DOST (Kızılay), ARKADAŞ (Kızılay), TURHAN (Kızılay), SANAT (Kızılay), KORKUT ERKAN (Tunalı Hilmi - Aynalı Çarşı)
- İZMİR: İLETİŞİM (Alsancak), KABİLE (Konak)
- KONYA : NÜVE KÜLTÜR MERKEZİ

www.collectiondergisi.com

ADRESİNİZE POSTA İLE GÖNDERİLİR

ANT YAYINCILIK

Şehit Muhtar Cad. No: 26 Kat:1-2, Taksim, 80090 İstanbul Tel:(212) 256 92 58 Pbx Fax:(212) 253 08 57

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Yayın hayatına yeni atılanlar dahil tarih dergilerinin -hatta genel olarak belli bir entelektüel birikimin üzerine oturmaya çalışan dergilerin- künyelerine baktığımızda kalabalık bir yayın kurulu ya da danışma kurulu üyeleri listesine rastlıyoruz. Bu üyelerin çoğunluğunun derginin yayın sürecinde fiilen yer almadığına, kendilerine bir şey danışılmadığına, hatta önemli bir kısmının, künyesinde adlarının geçtiği dergiyi de izlemediğine, sadece kalben destek verdiğine eminim.

Toplumsal Tarih, vitrini zengin göstermekten öte bir anlam taşımayan bu tür düzenlemeleri hiçbir zaman tercih etmedi. Dergiyi şimdiye dek, her ay toplanan, gerçeğe yakın bir yayın/danışma kuruluyla çıkardık. Gerçek işleyişle künye arasında bir sapmadan bahsedilecekse, aslında bir süredir bu daha çok, Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nın sekretaryasında adları "genç akademisyen arkadaşlarımız" parentezi içinde geçen Hülya Balcı, Yavuz Selim Karakışla ve Murat Koraltürk'ün fiilen yayın kurulu üyesi olarak çalışmasıydı. Bu sayıda künyemizde bazı değişiklikler yaparken yukarıda bahsettiğim üç arkadaşımızın adlarını künyeye eklemenin yanı sıra üç yeni üyeyi daha kurulumuza dahil ettik. Boğaziçi Üniversitesi'nden sanat tarihçisi Çiğdem Kafescioğlu, yine aynı üniversiteden Bizans tarihçisi Nevra Necipoğlu ve İstanbul Üniversitesi'nden eskiçağ tarihçisi Oğuz Tekin'in derginin yeni alanlara girmesinde de çok büyük katkılar sunacaklarını düşünüyoruz.

Adresi www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih olan dergimizin web sitesinde özellikle dört beş aydır bazı yenilikler yaptık. Arama motorunu kullanarak yazar ya da makale adına göre düzenlenmiş dizinden yararlanabiliyor, hangi makalenin hangi sayımızda yayımlanmış olduğunu öğrenebiliyorsunuz. Ayrıca, her sayının içindekiler listesine ulaşıp o sayıda yer alan makalelerin içeriğiyle ilgili birer cümlelik bilgilere ulaşabiliyorsunuz. Bunun yanı sıra her ay o sayıda yayımlanmış makalelerimizden en azından birinin tam metnini internet kullanma olanağı olan herkesin ulaşabilmesi için web sitemize koyuyoruz. Bu makaleler hakkında eleştiri ve düşüncelerinizi ileteceğiniz linkler de var. Örneğin bu sayımızda Ahmet Arslan tarafından kaleme alınan, Tevfik Fikret'in genel olarak din ve tanrı, özel olarak da İslamiyet hakkındaki düşüncelerini ortaya koyan bir makaleyi internet sitemizde de yayınlıyoruz. Bununla da yetinmiyor makaleyi dergiden izleyen okuyucularımızın başvurmaya ihtiyaç duyacaklarını düşünerek, makalede irdelenen Tevfik Fikret'in *Tarih-i Kadim*, *Tarih-i Kadim'e Zeyl* ve *Haluk'un Amentüsü* adlı şiirlerini de sitemize yerleştiriyoruz. Bir tarih dergisinin internet sitesinde neler olmalı, okuyucularımızın beklentileri nelerdir, ayrıca böyle bir siteyi oluşturmakta kendilerinin de bir katkısı olabilir mi? Bütün bu konularda mektup, telefon ve e-postalarmızı bekliyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Hayganuş Mark'ın editörlüğünü yaptığı *Hay Gin* (Ermeni Kadını) dergisinin kapağı.

Aylık Dergi
Mart 2001 Sayı: 87 Cilt: 15
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Yönetmeni
Osman Köker
Yayın Yönetmeni Yardımcısı
Müesseme Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Çağlar Keyder, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Zeynep Doğukan
Abone
Meltem Yeğin
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Birsay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 10.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 20.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 12.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Abone Servisi tel: (212) 233 21 61/30
faks: (212) 234 32 90.

Tevfik Fikret ve Din 4
Ahmet Arslan, Tarih-i Kadim, Tarih-i Kadim'e Zeyl *ve* Haluk'un Amentüsü *şiirlerinden hareketle Tevfik Fikret'in genel olarak din ve tanrı, özel olarak da İslamiyet hakkındaki düşüncelerini ortaya koyuyor.*

Ziya Gökalp ve Hilafet 11
T Tankut Soykan, saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılması sürecinde Ziya Gökalp'in hilafet konusundaki düşüncelerini aktarıyor.

***Mecmua-i Ebüzziya*'da** 16
Tesettür Meselesi ve Feminizm Tartışmaları
Özgür Türesay, 1911 yılı ortalarında yeniden yayımlanmaya başlanan Mecmua-i Ebüzziya*'da yer alan tesettür meselesi ve feminizm üzerine makaleleri aktarıyor.*

Şeyhülislam Abdurrahman Nesib Efendi'nin Tesettüre Dair Beyannamesi 24
Meral Altındal, modayı takip eden kadınların giderek çarşafların şeklini değiştirdiğinden yakınan 1912 tarihli "beyanname-i meşihatpenahi"yi sunuyor.

Doktor Cemal Zeki'nin "Delişmen, Çılgın Kızlar"ı Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları 25
Zafer Toprak, Cumhuriyetin ilk yıllarında genç kız intiharlarını ele alan yazısında intihar konusundaki uluslararası literatürü de tanıtıyor.

***Yedigün* Dergisinde İdeal Eş ve Anne Olarak Kadın** 30
Feryal Saygılıgil, 1933-1950 arasında Sedat Simavi tarafından yayımlanan dergide yaratılmak istenen "Türk kadını tipi"ni inceliyor.

EPHEMERA 34
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda "kadınlar nasıl susturulur" konulu kartpostallar yer alıyor.

Durgunluk Döneminde Cüretkâr Talepler 36
Kadın Gazetesi
Ayşegül Yaraman, 1947'de yayımlanmaya başlanan Kadın Gazetesi*'ni tanıtıyor.*

ARŞİVDEN BİR BELGE 42

Yavuz Selim Karakışla, Amsterdam'daki bir şarkılı kahvede oynanmakta olan bir tiyatro oyununun yasaklanmasına dair Osmanlı Arşivi'nden 1894 tarihli belgeler aktarıyor.

Hayganuş Mark'ın (1885-1966) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri "Feminizm: Bir Adalet Feryadı" 48

Melissa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu ve Belinda Mumcu'nun, Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda üçüncülük ödülünü alan makalesi.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 57

Murat Özyüksel: Demiryolu Tarihi

Atilla Lök, Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Murat Özyüksel'in konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

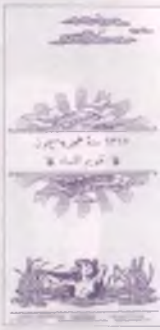

KİTABİYAT 60

Denizaşırı Ülkelere Yolculuk ve Türkler

Zeki Arıkan, 15. yüzyıl Anadolusu hakkında geniş bilgi içeren Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati *adlı kitabı tanıtıyor.*

NOT DEFTERİ 64

Ocak sayımızda kendisiyle yaptığımız bir söyleşiyi yayımladığımız Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu Başkanı Prof. Dr. Cengiz Eruzun'un görevden alınışı konusunda bir mektup ile Yıldız Teknik Üniversitesi'ndeki koleksiyonculuk sertifikası programının ve 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi'nin duyuruları.

Tevfik Fikret ve Din

AHMET ARSLAN
Prof. Dr., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 25 Ekim 2000 tarihinde yapılan Ölümünün 85. Yıldönümünde Tevfik Fikret Sempozyumu'na sunulan bildiridir.

Makalede ele alınan Tevfik Fikret'in *Tarih-i Kadim*, *Haluk'un Amentüsü* ve *Tarih-i Kadime Zeyl* adlı şiirlerine dergimizin www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih adresindeki web sitesinden ulaşabilirsiniz.

Tevfik Fikret.
Taha Toros arşivi.

Bu incelemede yapmaya çalışacağım şey, Tevfik Fikret'in genel olarak din, özel olarak semavi dinler, daha da özel olarak İslam dini ve semavi dinlerin temel kavramı olan tanrı anlayışı hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktır. Bu konuyla ilgili olarak dayanacağım metinler ise onun doğrudan doğruya bu konularla ilgili en işlenmiş düşüncelerini ifade ettiğini düşündüğüm ünlü üç şiiri, *Tarih-i Kadim*, *Haluk'un Amentüsü* ve *Tarih-i Kadime Zeyl* adlı şiirleridir.[1]

İncelememi üç nokta üzerinde sürdürmeye çalışacağım. Önce bu şiirlerde sözünü ettiğim konularla ilgili olarak ortaya konan düşünceleri belli bir plan ve düzen içinde sergilemeyi ve tahlil etmeyi deneyeceğim. İkinci olarak bu düşüncelerin ve görüşlerin felsefi olarak hangi akımlara sokulabileceği, hangi kavramlar altında incelenebileceğini anlamaya çalışacağım. Nihayet onların, hiç şüphesiz Fikret'in yaşadığı çağda bilinen ve Fikret'in kendilerinden etkilenmiş olduğu muhakkak olan Batılı yazar, filozof ve düşünürlerden hangilerine dayandırılabileceği hakkındaki düşüncelerimi belirtmeye çalışacağım.

Tarih i Kadim'den başlayalım. *Tarih-i Kadim* aslında adının da gösterdiği gibi insanlığın tarihi üzerine Fikret'in gözlem ve düşüncelerini ifade eden bir şiirdir. Dolayısıyla şiirin ana konusu tanrı, din veya İslam değildir. Ancak Fikret'in insanlığın kendi zamanına kadar olan tarihine karşı eleştirel bakışı; bu tarihin gerisinde dini, tanrıyı, onun adına işlenen kötülük ve cinayetleri gösterdiği için aynı zamanda genel olarak dinin, özel olarak semavi dinlerin ve onların tasvir ettikleri şekilde tanrı anlayışının bir eleştirisi olmaktadır. Fikret bu şiirinde insanlık tarihini onur, erdem, barış, özgürlük gibi üstün ahlaki değerlerin gerçekleştirilmesi uğruna gösterilen çabaların, kahramanlık ve fedakârlıkların tarihi olarak görmemektedir. Tersine onu savaşların, katliamların, kanlı taç kavgalarının, elleri kanlı komutanlarıyla muharebe ordularının, zincire vurulmuş alay alay esir kafilelerinin, zindana atılmış işkence edilen insanların tarihi olarak tasvir etmektedir. Bu tarihte ona göre güçlüler hep ezmiş, güçsüzler ise hep ezilmiştir. Onda her şeref uydurma, her kahramanlık kan ve vahşettir. Kısaca Doğunun, Batının ve bütün insanlığın tarihi bize bazıları tarafından bir şan, şeref, kahramanlık, fedakârlık tarihiymiş gibi gösterilmek istenen; gerçekte bir tahakküm, istibdat, zorbalık, haydutluk ve cinayetler tarihidir. Ancak Fikret'e göre bu artık böyle devam etmeyecektir çünkü insanlığın önünde bundan böyle güzel ve yeni bir çağ açılmaktadır. Bu çağ gerçek bir özgürlük çağı olacaktır. Onda artık ne savaş, ne akın, ne istibdat, ne tahakküm, ne ezen ne ezilen olacak; insanlar barış, huzur ve güvenlik içinde, sürekli bir ilerleme ve gelişmenin nimetlerini tadarak yaşamlarını sürdüreceklerdir.

Peki geçmişin, kadim tarihin kan ve gözyaşı, barut ve ateş, zorbalar ve esirler, yıkımlar ve katliamlarla dolu tablosunun sorumlusu kimdir veya nedir? Önümüzde açılmaya başladığı görülen bu yeni çağın, ilk ışıkları görülen "yaratılış inkılabı"nın müessisi kim olacaktır? İşte bu soruyu sorduğumuzda Fikret'in sahneye dini, semavi dinleri ve tabii onların temel dayanağı olan tanrı kavramını çıkardığını görmekteyiz. Bütün bu öldürmeler ve ölmelerin, bütün bu kurbanların, her tarafta görülen kan banyolarının temel nedeni, suçlusu, öyle anlaşılmaktadır ki, Fikret'e göre tek kelime ile dindir. "Din şehid, asuman kurban istemekte"dir ve bunun sonucu olarak da "her tarafta görülen kan, kan ve yine kan"dır. Bütün bu kavgalar, insanlığın bütün

sefalet ve acıları kâinatın sahibi olan tanrı adına yapılmakta ve sürdürülmektedir. Peki bu tanrı nasıl bir tanrıdır ve neden bütün bu sefaletin sorumlusudur? Bu tanrı, atalarımız tarafından bilinen bütün o olumlu sıfatlarla nitelendirilen bir tanrıdır: O kimseye benzemez, eksiksizdir, canlıdır, kadirdir, âlimdir, rızık vericidir vb. En önemli özelliği ise başka bir ortağının olmamasıdır. Evet, onun eşi, benzeri, ortağı olmadığı söylenmektedir ama aslında bu dünyada onun gölgesine sığınarak, onun adını kullanarak hüküm süren sayısız küçük tanrılar, müstebit yöneticiler, taç ve taht sahipleri vardır. Başka deyişle tanrı bu dünyada, kendi cehennemlerini yaratan, kendi cellatlarına sahip olan, kendi cennetlerinde müstebit olarak hüküm süren birçok zorbanın prototipi olarak görev yapmaktadır. Bu zorbalar, bu müstebit yöneticiler, bu taç ve taht sahipleri prototipleri olan tanrı örneğini izleyerek, onun adına insanlar arasında saltanat sürmekte, emirler, yasalar yayınlamakta, insanların hayatları ve ölümleri üzerine karar vermektedirler.

Bu noktada haklı olarak Fikret'e, tanrının kendi adına bütün bu kötülüklerin yapılmasından, kendi gölgesinde bütün bu zorbalıkların işlenmesinden sorumlu tutulamayacağı itirazını yapabiliriz. Ancak Fikret bu itirazı kabul etmeyecektir; çünkü ona göre sözü edilen tanrının bizzat kendisi kibirli, azametli, yanına yaklaşılmayan, asık suratlı bir tanrıdır. İnsanların acı çığlıklarını, inlemelerini, yakarışlarını dinlemeyen, onlara kulak vermeyen bir tanrıdır. Dolayısıyla boş kubbe, insanların acı çığlıkları ile dolmakta, yankılanmaktadır ama tanrı insanların çektikleri acıların azaltılması yönünde bir ilgi göstermemektedir. O halde bu tanrının acımasız, müstebit bir tanrı olduğunu kabul etmekten başka çare yoktur. Kısacası Fikret'in *Tarih-i Kadim*'de tanrıya karşı yönelttiği bu itiraz ve eleştiri, görüldüğü gibi esasta ahlaki bir eleştiridir. Bu eleştiri tanrının var olup olmadığına ilişkin felsefi, akli veya tecrübi kanıtların gözden geçirilmesi, tartılması ve sonuçta tanrı kavramının bilimsel-felsefi bir temelinin olmadığının gösterilmesine yönelik bir araştırmanın sonucu değildir. Semavi dinler, özellikle İslam dini tarafından varlığı ileri sürülen ve sıfatları belirtilen tanrının ahlaki bir varlık olup olmadığına yönelik bir eleştiridir. Fikret'in bu şiirde tanrının var olup olmadığı üzerine görüşü ise felsefi, teknik anlamda ateist olmaktan daha ziyade şüpheci veya bilinemezci *(agnostisist)* görünmektedir. Çünkü, Fikret'in bu şiirde dile getirdiği tanrı belki gerçekten vardır. Belki tanrı hakkında söylenen herşey de doğrudur; kendisi, yanılgı duygusu içinde, var olanı yok veya yok olanı var sanmaktadır. Yine onun kendi ifadesiyle, belki gerçekten başka bir dünya, ölümden sonra bir hayat da vardır. Bu konularda Fikret kesin bir görüş beyan etmekten çekinmektedir. Ancak söz konusu tanrının ahlaki niteliğine gelince, Fikret bu konuda kesin olarak kararlıdır. Böyle müstebit bir tanrı, insanlara karşı bu kadar acımasız, böyle ahlak dışı davranan bir tanrı, tanrı olmaz.

Şiirin son bölümü, özelliklerini yukarda tasvir ettiğimiz bu tanrının artık dünyadan ayrılma zamanının geldiğini Nietzsche'vari bir üslupla haber vermekte ve bütün dünyaya ilan etmektedir. Tanrının insanın yaradılışı içine koyduğu şüphe, o hayırlı, hakikati arayan, nura koşan şüphe, sonunda tanrıyı kendi saltanatından kovmakta, kendi mülkünden etmekte, mabedindeki mumları söndürmekte, elleriyle heykellerini kırmakta, o mağrur ve müstebit tanrı ise bütün kudretine ve haşmetine rağmen bunları adeta eli kolu bağlı, felç olmuş bir durumda seyretmektedir. Voltaire, ünlü alaycı sözünde tanrının insanı kendi imgesine göre yarattığını, insanın da aynı şeyi tanrı hakkında tekrar ettiğini, yani onun da tanrıyı kendi imgesine göre şekillendirdiğini söylemişti *(Dieu a crée l'homme à son image et l'homme l'a lui bien rendu)*. Fikret de aynı espri içinde tanrının o zamana kadar insanlara yaptığı kötü muamelenin karşılığını aldığına inanmaktadır. Bu küfür, kutsal olana yönelen bu dehşet verici saldırı tabiatta en ufak bir yankı uyandırmadan olup bitmekte, ne dünyanın burçlarında bir çöküntü, ne yıldırımlarında bir ses, ne cehennemlerde bir kaynama, ne de kulaklarda bir çınlama meydana gelmeksizin, en küçük bir ses veya şikâyet duyulmaksızın, sadece ahmaklarla riyakârların ağlamaları, diğerlerinin ise kahkahaları arasında, tanrı tahtı ve tacı ile bir daha geri gelmemecesine bu dünyadan göçüp gitmektedir.

İkinci şiire, *Tarih-i Kadim'e Zeyl*'e gelelim. Bu şiirin Mehmet Âkif'in *Safahat*'ının ikinci cildinde, Süleymaniye Kürsüsü'nde vaize Türk edebiyatını tenkit ettirirken, Fikret'i telmih ederek "şimdi Allah'a söğer... sonra biraz bol para ver, hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder" şeklindeki aşağılayıcı sözlerine bir karşılık olarak yazıldığını biliyoruz.[2] Fikret bu şiirde, Âkif gibi kendisinin de İslam dini hakkında hem bilgi sahibi olduğunu, hem de gençliğinde dine inandığını ve ibadetlerini yerine getirdiğini belirterek sözlerine başlamaktadır. Her Müslüman çocuğu gibi kendisi de kulağını ezanın nağmesine verip cami cami dolaşmış, namaz kılıp oruç tutmuş, Kuran'ı okumuştur. Ancak bu dönem artık çok geride kalmıştır. Fikret bu şiirde *Tarih-i Kadim*'de olduğundan çok daha açık olarak artık sadece Müslümanların tanrısına değil, herhangi bir tanrıya inanmadığını söyler. *Tarih-i Kadim*'de şairin tanrı, İslam ve din hakkındaki genel olarak şüpheci veya bilinemezci üslubunun yerini burada İslam dini ve onun tanrısı ile ilgili olarak kararlı ve keskin bir tanrıtanımazlığının aldığını söyleyebiliriz. *Tarih-i Kadim*'de hırçın, öfkeli ve isyan dolu bir çığlık olarak karşımıza çıkan Fikret bu şiirde sakin, dingin ve kararlı bir üslubu benimsemektedir. *Tarih-i Kadim*'deki, insanın bu dünyadaki acıklı kaderine kayıtsız, acımasız ve müstebit, kötü ve zalim tanrısının yerini bu şiirde insanın kendi zayıflığının, korkularının, vehimlerinin yaratmış olduğu bir tanrı

Tevfik Fikret.
Taha Toros arşivi.

alır. Başka deyişle Fikret bu şiirde insandaki tanrı fikrinin kaynağına ilişkin psikolojik bir açıklama getirir. Allah, şeytan, Buda, Ehirmen, Yezdan, bütün bu varlıkları yaratan korkak bir vehimdir. İnsan başlangıçta içinde bulunduğu çaresiz, zayıf ve korku dolu hayat şartlarının sonucu olarak putunu kendisi yapmakta, sonra ilerleyip geliştikçe artık kendisine ihtiyacı olmadığını gördükçe kendi yarattığı putu yine kendi elleriyle kırmaktadır.

Bu şiirde yine bir önceki şiirden farklı olarak Fikret'in dinle, özel olarak İslamla ilgili inanmadığı şeylerin tam bir listesi de karşımıza çıkmaktadır. Bunlar İslam Amentü'sünde bir Müslümanın inanmakla mükellef kılındığı şeylerin aşağı yukarı tümünü içine alır. Fikret tanrının varlığına, peygamberlerine, onların tanrıdan aldıklarını ileri sürdükleri kitaplarına, meleklere, gelecek hayata, cennet veya cehenneme, iyi ve kötünün tanrıdan geldiğine inanmamaktadır. Bu arada semavi dinlerin, peygamberlerin hak peygamberler olduğuna ve getirdikleri mesajların doğruluğuna kanıt olarak gösterdikleri mucizelere de Fikret'in inanmadığını görürüz. İnsanların harikalar, mucizeler olarak gördüğü ve inandığı şeyler, insanın zekâsı ve bilgisi geliştikçe bilimsel açıklamalarının yapılmasının mümkün olduğunu görecekleri, doğal olaylar veya düpedüz yalan, uydurma şeylerdir.

Tarih-i Kadim'e Zeyl'de karşımıza çıkan bir başka yeni ve önemli tema, Fikret'in kadim dinlere yönelttiği eleştiri yanında onların yerine koymayı teklif ettiği, insanlığın bundan böyle inanması gereken doğru inançlar bütünü olarak takdim ettiği yeni bir din temasıdır. Bu yeni dinin ne olduğu tam olarak açık değildir. Hatta onun kelimenin alışılagelen anlamında bir din olduğunu söylemek bile tartışma götürebilir. Ancak Fikret'in onu, kendisinin ve gelecek kuşakların, gelecekteki insanlığın inanacağı bir metafizik inançlar, ahlaki değerler, kısaca yeni bir mukaddesler bütünü olarak tasarladığı açıktır. Bu yeni din kendi ifadeleriyle bir yaratılış, hilkat veya fıtrat, varlık dinidir. Bu dinin mabetleri göktedir. İbadeti, yaratılışı ve doğayı hayranlıkla seyretmek, varlığın önünde secde etmektir. Bu dinin tanrısına yaratılışı, doğayı ve ondaki harikuladelikleri incelemekle varılır. Bir örümceğin yapısının incelenmesi, (ondaki inceliklerin bilgisi) bu yeni dinde insanı tanrıya götürebilecek en emin yoldur. Bu dinin ahlaki esasları, doğruluk sevgisi, alçakgönüllülük, acıma, insanlara iyilik yapma, hamiyet, insaf, vefa ve tabii diğer insanlara iftira etmemek, örneğin bir şaire haksız olarak zangoç demektir. Bu yeni dinin prensibi insanca yaşamak, imanı varlığa iman, kitabı tabiat levhalarının kitabı, sevgisi insan sevgisidir. O halde bu yeni din kısaca varlık, doğa, ahlak, insanlık, vicdan ve sevgi dinidir.

Haluk'un Amentü'sü zaman bakımından *Tarih-i Kadim'e Zeyl*'den önce yazılmış olmasına rağmen son şiirde sözü edilen yeni dinin veya Fikret'in dine ilişkin müspet öğretisinin içeriğini biraz daha açıklığa kavuşturmamıza imkân veren bazı unsurlara sahiptir. Bu yeni insanlık dini, bütün insanların birbirlerinin kardeşi olduğunu, insanların birbirlerine uyguladıkları kan ve şiddetin yerine karşılıklı yardım ve iyilikseverliği geçirdikleri takdirde bu dünyayı cennete çevirebileceklerini, aklın yardımı ile saçma inançların ortadan kalkacağını, fennin, bilimin yardımıyla kara toprağın altın'a çevrileceği bir bolluk, zenginlik yaratılabileceğini, her şeyin değiştiğini, tekâmül ettiğini, evrimin yaratılışın temel ilkesi olduğunu söyleyen bir dindir. Bu yeni dinin mensupları tüm yeryüzünü vatanları, bütün insan türünü de milletleri olarak kabul edeceklerdir. Bu yeni dinde artık ne zalimler, ne mazlumlar olacaktır. Ancak bu şiirde, şiirin bütününe ve Fikret'in sözünü ettiğimiz diğer iki şiirindeki görüşlerine pek uymuyor gibi görünen problemli bir bölüm vardır ki, o da, "bütün varlıklar üzerinde hüküm süren yüksek ve temiz, kutsal ve yüce külli bir kudret"e olan inancın dile getirildiği mısralardır.

Fikret'in konumuzla ilgili olduğunu düşündüğüm ünlü üç şiirinde din, tanrı ve İslamla ilgili olarak söylediği şeyler, teklif ettiği yeni dinin özellikleri hakkında yapacağım açıklama bunlar. Şimdi bu görüşlerini felsefi bakımdan hangi akımlara yerleştirebileceğimizi, hangi kavramlar altında toplayabileceğimizi gör-

meye çalışalım ve bu vesileyle Fikret üzerinde inceleme yapan diğer bazı araştırmacıların yapmış olduğu değerlendirmeleri de gözden geçirelim.

Fikret'in *Tarih-i Kadim*'de dine karşı yönelttiği eleştirinin tek tanrı kavramına dayanan bütün semavi dinlere, bu arada özel olarak da İslama karşı bir eleştiri olduğunu tekrar etmemiz gerekir. Yine bu eleştirinin, Fikret araştırmacılarının -özellikle Berkes'in- belirttiği ve bizim de yukarda işaret ettiğimiz üzere, temelde tanrının ahlaki niteliğine karşı yaptığı bir eleştiri olduğunu belirtmemiz gerekir. Berkes haklı olarak Efganlı Cemaleddin'den Ahmet Midhat Efendi'ye kadar son dönem Müslüman düşünürlerinde, hatta onun sözlerine ekleme olarak biz söyleyelim, bütün gelenekçi İslamcı düşünürlerde- o zamana kadar ahlakın kaynağı olarak dinin kabul edilmiş olduğunu ve buna paralel olarak bir dehrînin, yani bir materyalist veya natüralistin, o zamana kadar bir ahlak düşmanı olarak gösterildiğine de işaret etmektedir.[3] Fikret'te ise bunun tam tersi olan bir tutumun varlığını görmekteyiz. Ona göre dinler, özel olarak da İslam ve tasvir ettikleri tanrı anlayışı ahlaka aykırı bazı temel görüşler veya anlayışlar içermektedir.

Acaba bu görüş orijinal bir görüş müdür, yoksa bu görüşün Batı dünyasında Fikret'in kendilerinden yararlandığı savunucuları olmuş mudur? Bu konu ile ilgili olarak kısaca bilgi vermemiz gerekirse Batı düşüncesinde dinle ahlak arasındaki ilişkiler sorununun 17. yüzyıldan başlayarak çok ciddi tartışmaların konusu olduğunu belirtmemiz gerekir. Leibniz'in, içinde yaşadığımız dünyanın "mümkün dünyaların en mükemmeli" olduğu ve tanrının bu dünyadaki kötülüklerin sorumlusu olmadığı şeklindeki ünlü tezine ve bu tezini desteklemek üzere yazdığı *Tanrı Savunması*'na (*Theodicée*) Voltaire'in alaycı bir şekilde yaklaştığını ve binlerce insanın ölümüne yol açan Lizbon depreminden sonra daha da kötümser bir bakış açısı edinerek, dünyada nesnel bir kötülük olmadığı veya tanrının bu dünyadaki kötülüklerden sorumlu olmadığı şeklindeki Leibniz'ci iyimserliği gülünçleştirmek amacıyla, başta *Candide* adlı romanı olmak üzere, yergiler yazdığını biliyoruz. Yine evrendeki kötülük problemiyle ilgili olarak ünlü İngiliz şüpheci düşünür David Hume'un şu ünlü dilemmasını ortaya attığını da biliyoruz: Ya tanrı evrendeki kötülüğü ortadan kaldırma gücüne sahiptir, ancak onu ortadan kaldırmak istememiştir; o halde kötü niyetlidir veya ahlaki olarak kötüdür ya da onu ortadan kaldırmak istemekte, ancak buna gücü yetmemektedir; o halde güçsüzdür. 18. yüzyılın büyük Alman filozofu Kant ise dinle ahlak veya tanrı arasındaki ilişkiler problemine tamamen farklı bir bakış açısı getirir. Ona göre bu dünyada tanrı iradesinden bağımsız, evrensel ve nesnel bir iyi ve kötü vardır ve bir şey tanrı iyi dediği için iyi veya tanrı kötü dediği için kötü değildir. Tersine, bir şey yapısı gereği iyi olduğu için tanrı onu emretmek zorundadır. Kant böylece ahlakın kaynağını dinden ve tanrı kavramından bağımsızlaştırarak *a priori* ve bilim değerinde bir ahlak yaratma girişiminde bulunur.

Tevfik Fikret.
Taha Toros arşivi.

Ancak ahlakın değil de ahlaksızlığın kaynağı olarak din ve tanrı kavramına yöneltilen en şiddetli eleştiriler 18. yüzyıl boyunca ünlü Fransız aydınlanmacılarından, özellikle de, başta De la Mettrie ve D'Holbach olmak üzere, ansiklopedistler ve materyalistlerden gelecektir. Bu filozoflar Voltaire'in esas olarak tanrıya değil de kiliseye karşı yönelttiği, ünlü "alçağı ezin" *(ecrasez l'infame)* sloganını doğrudan doğruya Hıristiyanlığa ve onun temel kavramı olan tanrı kavramına yöneltmekten çekinmeyeceklerdir. 19. yüzyıl Avrupa'sında başta Büchner, Moleschott ve Haeckel olmak üzere Alman biyolojik materyalistleri ve başta Comte olmak üzere Fransız pozitivistleri, kendi tarzlarında, bu eleştirileri sürdüreceklerdir. Biyolojik materyalistler bilimde, özellikle doğa bilimlerinde gösterilen ilerlemeler karşısında, doğanın dışında ve üstünde bir tanrı kavramının gereksizliğini tebarüz ettirmeye çalışırken Comte ve onun başını çektiği pozitiv-

vistler, benzeri bir zihniyet içinde, insanlığın teolojik ve metafizik düşünme aşamalarını artık geride bıraktığı ve içinde yaşanan pozitif zihniyet çağında insanlığın, eski zihniyet biçimlerinin ürünü olan doğaüstü bir tanrı ve dine değil, yeni bir dine ihtiyaç duyduğunu bu dinin pozitif bir din, bir insanlık ve bilim dini olacağı görüşünü ileri süreceklerdir. Yine bu yüzyılda, Darwin'in biyolojik âlemle ilgili olarak ortaya attığı evrim kavramını insani kültürel dünyaya uygulayan Nietszche'nin, geleneksel Hıristiyan tanrısı ve ahlakına en şiddetli eleştirileri yönelterek, tanrının ölümünü insanlığa verilecek en büyük müjde olarak bir peygamber edası ile ilan edeceğini de biliyoruz. Marx'ın, dini toplumların afyonu olarak telakki eden ve gelecekte gerçekleşecek komünist toplumda ne tanrıya, ne dinlere ihtiyaç göstermeyecek yeni bir mutluluk çağının insanlığın önüne açılacağı görüşünün geleneksel dinler ve tanrı kavramına karşı açıları genel kampanyanın bir başka görüntüsü olduğunu da kaydedelim. Kısacası 19. yüzyılın belli başlı felsefi akımları içinde çok sayıda düşünür bir yandan geleneksel dinlerin ve onların tanrı anlayışlarının ölümünü ilan ederken, öte yandan bu eski ve modası geçmiş, insanlığa zararlı olarak düşündükleri dinlerin yerine akla, bilime, ilerlemeye, evrime dayanacak yeni birtakım dinler, doğal pozitif veya insanlık dini diye adlandırılabilecek yeni bir inançlar ve değerler bütününden oluşan dinleri teklif etmektedirler.

İşte Fikret'in, sözünü ettiğimiz şiirlerinde dine, İslama, tanrıya, dinsel ahlaka karşı yönelttiğini gördüğümüz acımasız eleştirilerinin ve insanlığa teklif ettiği yeni kavramlara, yani akla, ilerlemeye, doğaya, varlığa inanca ve onları kutsallaştırmaya dayanacak yeni din ve ahlak anlayışının temelinde yukarda kısaca özetlemeye çalıştığımız bütün bu gelişmelerden ve öğretilerden bir şeyler olduğu muhakkaktır. Zaten 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı dünyası ile çok sıkı ilişkilere giren ve sözünü ettiğimiz Batılı filozoflar ve düşünce akımları hakkında bilgisi olduğunu gördüğümüz bütün diğer Osmanlı aydınlarının da yazılarında bu görüşlerin izlerini gösteren sayısız örnekler vardır. 1887 gibi erken bir tarihte ölen Beşir Fuad'ın Voltaire hakkında bir biyografi yazdığını biliyoruz.[4] Yine onun, 19. yüzyılda materyalist dünya görüşünü vulgarize ederek geniş halk kitlelerine tanıtan L. Büchner'in "Kuvvet ve Madde"sini tercüme ettiği (ancak yayımlamadığı) bilinmektedir.[5] Beşir Fuad'ın çeşitli makalelerinde takdir ettiği filozoflar olarak Comte, Spencer, Mill gibi nispeten daha yakın zamana ait olan filozoflar yanında, 18. yüzyılın önemli filozofları olarak Diderot, D'Alembert, De la Mettrie'den bahsettiğini de biliyoruz.[6] Baha Tevfik'in daha sonraki bir tarihte, Büchner'in *Kuvvet ve Madde*'si yanında Haeckel'in *Kâinatın Muammaları* adlı eserini de Türkçeye çevirip yayımladığım ve 19. yüzyılın biyolojik ve evrimci materyalizminin Türkiye'deki en önemli temsilcisi olduğunu biliyoruz.[7] Abdullah Cevdet'in Gustave le Bon hayranlığı ve ondan yaptığı çeviriler, Ahmed Hilmi, Ahmed Şuayb gibi, yine bu dönem aydınlarının pozitivizm hayranlıkları ve bu akımın görüşlerini Osmanlı dünyasının problemlerine uygulamak konusundaki çabaları da bilinmektedir.[8] Kısacası 19. yüzyılın ortalarından itibaren, gitgide daha büyüyen ve gelişen bir süreçte, Osmanlı aydınları bu ve bundan önceki yüzyıl içinde Avrupa'da ortaya çıkan temel düşünce akımları ve onların temsilcileri hakkında bilgi sahibidirler; onların düşüncelerinin Osmanlı fikir dünyasında temsilcileri ve yayıcıları konumunda bulunmaktadırlar.

Fakat bizim tespitlerimize göre Fikret'i özellikle *Tarih-i Kadim*'de öne sürdüğü düşünceleri bakımından en fazla etkilemiş görünen yazarlar, 18. yüzyılın Voltaire, Diderot, Holbach gibi ünlü Fransız düşünürleridir. Diderot'un *Felsefi Düşünceler*, Holbach'ın *Doğa Sistemi*'nde *(Le Système de la Nature)* ileri sürmüş olduğu bazı görüşlerle Fikret'in *Tarih-i Kadim*'deki, yukarıda anlatılan görüşleri arasında yaptığımız basit bir karşılaştırma onlar arasında gerek genel havaları, gerekse özel öğretileri bakımından açık benzerlikler olduğunu göstermektedir. Bu benzerliklerin en açık iki örneği olarak iki pasaj vermekle yetineceğiz. Bunlardan birincisi Lange'nin toplumsal tanrıtanımazcılık olarak adlandırdığı ve mevcut toplum, devlet, kilise, aile ve okul tarafından kabul edilmiş olduğu şekliyle tanrı fikri ile savaşan ve bu, tanrıyı reddeden görüşü[9] en iyi bir biçimde dile getiren, Diderot'un *Felsefi Düşünceler*'inden alınmış olan bir pasaj, diğeri ise Holbach'ın *Doğa Sistemi*'nin, tanrıbilimle ilgili birinci kısmının önsözünde karşılaştığımız çok ilginç bir pasajdır.

Diderot *Felsefi Düşünceler*'inde "iğrenç zindanlara kapatılmış inleyen kadavraları gördüğünde ve onların iç çekişlerini, acıklı çığlıklarını duyduğunda sadece hoşgörüsüzlükle savaştığı iddiasındadır. Ancak bu hoşgörüsüzlük bütünüyle hâkim tanrı fikrinden ileri gelen bir hoşgörüsüzlüktür. Diderot sorar: -Bu zavallılar hangi suçu işlemişlerdir? Onları bu işkencelere mahkûm eden kimdir? -Kendisine karşı saygısızlık ettikleri tanrı. -Peki kimdir bu tanrı? -İyilik dolu bir tanrı. -İyilik dolu tanrı insanların gözyaşlarıyla banyo yapmaktan nasıl zevk alabilir? Öyle insanlar vardır ki, kendilerinden söz ederken onların tanrıya karşı bir saygı duyduklarını söylemek yerine O'ndan korktuklarını söylemek gerekir. Yüce Varlık'a ilişkin bana çizilen portreye, onun çabuk öfkelenmesi, dinimek bilmeyen öç alıcılığı, yardım elini uzatmaya tenezzül ettiği insanların sınırlı sayısıyla karşılaştırılırsa mahvolmalarına ses çıkarmadığı insanların o korkunç miktarıyla ilgili olarak bana söylenenlere bakarsa en adil bir insan bile 'bu tanrı keşke hiç var olmasaydı' diye düşünmekten ve bunu arzu etmekten kendini alamaz".[10]

Sözünü ettiğimiz ikinci pasaj, yani Holbach'ın *Doğa Sistemi*'nin tanrıbilime ilişkin önsözünden alacağımız pasaj ise insanın mutsuzluğunun tek nedeninin doğayı tanımaması olduğunu, insan zihninin önyargılardan ve çocukluğundan itibaren kendisini çevreleyen yanlış kararlardan ötürü bozulmuş olduğunu, birtakım hayaletlerin peşinde koşarken doğa incelemesini küçümsemiş olduğunu, bunun başına bütün felaketleri getirmiş olduğunu, coşkunun başına getirmiş olduğu hastalıkların çarelerinin doğada aranmasının artık zamanının geldiğini belirttikten sonra şöyle devam etmektedir:

> Doğru tektir ve hiçbir zaman zarar veremez. Zorba yöneticilerin ve papazların dünyanın her yanında ulusların boynuna geçirmiş oldukları zincirler yanlışın eseridir. Hemen hemen bütün ülkelerde halkların içine düşmüş oldukları kölelik, yanlışın eseridir. Dünyanın her tarafında insanların korku içinde eriyip tükenmelerine ve birtakım düşler uğruna birbirlerini boğazlamalarına neden olan dinsel terör, yanlışın eseridir. Tanrı adına çığlıklarla ortaya atılan insanların yarattıkları ve yeryüzünün çok defa tanığı olmuş olduğu kökleşmiş kinler, vahşice işkenceler, aralıksız soykırımlar, insanı isyan ettirecek trajediler, bütün bunlar, yanlışın eseridir. O halde insanın yaşam yolunda güvenli adımlarla yürümesine engel olan bulutları ortadan kaldırmaya çalışalım. İnsana cesaret verelim ve onlarda akla karşı saygı uyandıralım... [İnsanlar] bu dünyada adil, yardımsever ve barışçı olmalarının çok önemli şeyler olduğuna artık inansın. Doğayı bilmediği için insan kendi kendine tanrılar yaratmış ve bu tanrılar onun umut ve korkularının biricik konusu olmuşlardır.[11]

Kanaatimize göre Diderot'nun yukardaki pasajında Tevfik Fikret'in *Tarih-i Kadim*'inde karşımıza çıkan temaların hemen hepsi, aynı öfkeli ve isyan dolu hava içinde tekrar karşımıza çıkmaktadır. Acı çeken insanlar; zindanlara kapatılmış mahkûmlar; insanların gözyaşlarından zevk alan, saygı duyulmaktan çok, korkulan, öfke dolu, acımasız, insan yakarışlarına, acılarına karşı kayıtsız, öç alıcı, iyilikten nasibi olmayan bir tanrı ve bu tanrının yardım elini uzatmadığı, mahvolmalarına ses çıkarmadığı sayısız insan yığınları, her iki metinde ortak temalar olarak kendilerini göstermektedir. Diderot'nun dile getirdiği, en hakkaniyetli bir insanın bile "böyle bir tanrı keşke hiç var olmasaydı" dileğine Fikret'in cevabı, bildiğimiz gibi, böyle bir tanrının işte bu özelliklerinden ötürü zaten var olmadığı olacaktır.

Holbach'ın pasajı ise Fikret'te rastladığımız diğer bazı tamamlayıcı fikirlerin kaynağını teşkil etmektedir. Yalnız, Holbach'ta "yanlış"a izafe edilen bütün suçları Fikret "tanrı"ya izafe etmek yönünde bir değişiklik yapmaktadır. Bu değişiklik ise metnin ruhunda zaten mevcuttur. Burada da zorba yöneticiler ile papazların veya din adamlarının işbirliği fikri açıkça görülmektedir. Dünyanın her tarafında insanların korku içinde tükenmelerine ve birbirlerini boğazlamalarına neden olan, yanlış tanrı fikridir. Yeryüzünün o kadar çok tanık olduğu kökleşmiş kinler, vahşi işkenceler, aralıksız soykırımlar dinsel terörün sonucudur. Dinsel terörün kaynağı ise doğal olarak din ve onun dayandığı tanrı kavramıdır vb.

Osmanlı dünyasının son dönem aydınları acaba sözünü ettiğimiz 18. yüzyıl Fransız ansiklopedistleri veya aydınlanmacı düşünürlerini, bu arada özel olarak Diderot ve Holbach'ı, tanıyorlar mıydı? Voltaire'in Fransız Devrimi'ni hazırlayan zararlı ve tanrıtanımazcı bir düşünür olarak 18. yüzyılın birinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından bilindiğini ve onun sözü edilen tehlikeli fikirlerine karşı çıkıldığını biliyoruz. Beşir Fuad'ın 1886'da Voltaire hakkında bir biyografi yazdığına ve yazılarında Diderot'dan sık sık söz ettiğine yukarıda işaret ettik. Holbach'a gelince onun *Doğa Sistemi*'nin, sözünü ettiğimiz dönem içinde Türkçeye çevrilmiş olduğuna dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Yalnız 1847 yılında Türkiye'ye gelen Mac Farlane, Tıbbiye Kütüphanesini ziyaret ettiğinde incelediği, çoğunlukla Fransızca olan kitaplar arasında Fransız devrimini hazırlayan ünlü materyalist filozofların eserlerinin bulunduğunu gördüğünde çok şaşırdığını kaydetmektedir. Çoktan beri açıkça materyalist olan filozofların kitaplarını bir araya toplayan böyle bir koleksiyon görmemiş olduğunu söylemekte ve sözlerine şunu eklemektedir: "Genç bir Türk oturmuş dinsizliğin el kitabı olan *Système de la Nature*'ü (*Doğa Sistemi*) okuyordu".[12] Yine aynı zat Üsküdar'da askeri hastaneyi ziyaret ettiğinde doktorlara ve Türk asistanlara ayrılmış mükemmel döşenmiş bir salona davet edildiğinde kanepe üzerinde bir kitabın dikkatini çektiğini, onu eline alıp baktığında Baron Holbach'ın dinsizlik kitabı olan *Système de la Nature*'ün en son Paris baskısı olduğunu gördüğünü, bu kitabın çok

Tarih-i Kadim
Her müvezzi ve her kitabcıda bulunur.
fi 15 sene 321
[Ay belirtilmemiş. Yıl 1903 veya 1905]
Fiyatı 20 paradır.
Taha Toros arşivi.

okunmuş olduğunu sayfalarının birçok parçalarının işaretlenmiş olmasından anladığını belirtmektedir. Sözünü ettiği parçaların, özellikle tanrının varlığına inanmanın saçmalığını, ruhun ölmezliği inancının imkânsızlığını matematikle gösteren parçalar olduğunu eklemektedir.[13] O halde daha 18. yüzyılın ortaları gibi erken bir dönemde Holbach'ın ünlü kitabının genç Türk aydınları tarafından tanındığını ve ilgiyle okunduğunu, güvenilir bir bilgi olarak kaydedebiliriz.

Fikret ve onun fikir dünyası üzerine önemli bir inceleme yapan Sabiha Sertel onun *Tarih-i Kadim*'deki tarih görüşünü ve genel olarak düşüncesini materyalist bir görüş olarak adlandırmaktadır.[14] *Tarih-i Kadim'e Zeyl*'i tahlil eden Mehmet Kaplan ise onun bu şiirdeki, tabiatı kutsallaştıran din görüşünü tamamiyle maddeci olarak tavsif etmenin ne dereceye kadar mümkün olduğunu kendine sormaktadır.[15] Kanaatimize göre, Fikret'in gerek tarih görüşünü, gerekse din, İslam ve tanrı anlayışını, hele hele teklif ettiği yeni insanlık veya yaratılış dinini materyalist olarak nitelendirmek gerçekten de şüpheli bir meseledir. Fikret'in tanrı eleştirisinde kendisine ne kadar yakın olduğunu yukarda verdiğimiz birinci pasajda göstermeye çalıştığımız Diderot'nun, materyalist olmak bir yana, tanrıtanımazcı bir filozof olarak bile nitelendirilemeyeceğini söylememiz gerekmektedir. Nitekim *Felsefi Düşünceler*'inde Diderot, tahmin edebileceğimizin tersine, doğa biliminde yapılmış olan son araştırmaların tanrıtanımazcılık ve materyalizme en büyük darbeleri indirdiğini düşünmektedir. Ona göre mikroskobun ortaya serdiği harikalar, tanrının gerçek mucizeleridir. Bir kelebeğin kanadı, bir sineğin gözü bir tanrıtanımazcıyı ezmek için yeterlidir.[16] Fikret'in *Tarih-i Kadime Zeyl*'de, bir örümceğin kendisini hakka götürdüğü pasajının, Diderot'nun burada verdiği örneklerle gösterdiği benzerliği ilgiyle kaydetmemiz gerekir. Nitekim Fikret hakkındaki tahlillerinde Berkes de onu bir tanrıtanımaz veya materyalist olarak nitelendirmek yerine "deist ahlak görüşüne sahip" biri olarak nitelendirmeyi bizce haklı olarak tercih etmiştir.[17] Fikret'in *Tarih-i Kadim-Doksan Beşe Doğru* şiirlerini yayına hazırlayan İlasan Âli Yücel'in bu kitapçığın başında ileri sürdüğü, Fikret'in "kendisine imansız diyenlerden çok daha mümin olduğu" şeklindeki duygusal değerlendirmesini[18] bir yana bıraksak bile *Haluk'un Amentüsü*'nün başında söylediği ünlü "Bir kudreti külliye var ulvi ve münezzeh-kudsi ve mualla, ona vicdanla inandım" mısralarının ne materyalist, ne de tanrıtanımazcı bir görüşün ifadesi olarak ele alınamayacağı açıktır.

Bizim, Fikret'in sözünü ettiğimiz üç şiirinin içeriklerini tahlilimizden, onun bu şiirlerde ileri sürdüğünü gördüğümüz fikirlerinin kaynakları hakkındaki araştırmamızdan ve Fikret'in bu şiirlerde ortaya koyduğu görüşlerinin hangi felsefi akımlara ait olduğu veya hangi felsefi kavramlar içinde ifade edilebileceği şeklindeki incelememiz ve bu konuda diğer Fikret araştırmacılarının görüşlerini karşılaştırmamızdan vardığımız netice şudur: Fikret bir filozof değildir. Dolayısıyla bütün unsurları birbiriyle tutarlı, sistemli ve birlikli bir felsefi öğretinin sahibi değildir. Yine bundan ötürü, onu dar anlamda materyalist, idealist veya pozitivist bir felsefi akımın mensubu olarak değerlendirmek uygun değildir. Hatta onu, yine dar anlamda, bir deist veya ateist düşünür olarak nitelendirmek bile bize çok uygun görünmemektedir. Fikret'in İslam dinine ve onun tanrısına inanmadığı açıktır. Bu manada onu bir tanrıtanımazcı olarak adlandırmak doğrudur. Ancak öte yandan cümlelerinde deist unsurlara da rastlanmaktadır. Fikret esas itibariyle bir duygu, heyecan ve ideal adamıdır. Son derece güçlü ahlaki kaygıları olan moralist bir şairdir. O, öz itibariyle 18. yüzyılın özel felsefi görüşleri bakımından birbirinden farklı olan, ama tümü insan aklına, bilimin gelişmesine, insan düşüncesinin evrimine ve müesses dinlerin, bu dinlere dayanan kurumların, dinsel inançların ve geleneklerin insanlığın fikri ve ahlaki gelişmesine en büyük engeli oluşturduğuna inanan aydınlanmacı filozofların izinden ilerlemekte ve gelecekle ilgili olarak da herkesin barış, özgürlük, kardeşlik içinde yaşayacağı, özgürleştirilmiş insan aklının, bilimlerin ilerlemesinin bütün bunları sağlayacağı yeni bir çağa ve bu çağda hâkim olacak olan yüksek ahlaki ve insani değerlere dayalı yeni bir düzene, bu düzenin temelini teşkil edecek yeni bir dinin, insanlık dininin imkânına inanmaktadır. Nihayet Fikret'in, özellikle *Tarih-i Kadim*'de, dile getirdiği insanlık tarihi, insanların çektikleri acılar ve sefaletler, bunların nedeni olarak suçladığı din ve tanrı kavramının eleştirisine ilişkin görüşlerinin kaynağı olarak da, kendisine zaman bakımından daha yakın olan 19. yüzyıl materyalistleri veya pozitivistleri, evrimcileri yerine, 18. yüzyılın Fransız aydınlanmacı düşünürlerini, bu arada Diderot ve Holbach'ı düşünmek daha doğru olacaktır.

1. Tevfik Fikret'in ele aldığım şiirleri ile ilgili olarak şu baskıya dayanıyorum: *Rübab-ı Şikeste ve Tevfik Fikret'in Diğer Bütün Eserleri*, haz: Fahri Uzun, İstanbul, 1962.
2. Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul, 1971, s. 183.
3. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, s. 339.
4. M. Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, İstanbul, tarihsiz, s. 181 vd.
5. *age*, s. 185.
6. *age*, s. 186-187.
7. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1966, s. 228, 235.
8. *age*, s. 155 vd., 240.
9. F. A. Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, c. I, çev: Prof. Dr. Ahmet Arslan, Ankara, 1990, s. 209.
10. *age*, s. 209.
11. *age*, s. 254.
12. Berkes, *age*, s. 205.
13. *age*, s. 205-206.
14. Sabiha Sertel, *İlericilik Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret*, 3. baskı, İstanbul, 1996, s. 139, 140.
15. Kaplan, *age*, s. 184.
16. Lange, *age*, s. 209.
17. Berkes, *age*, s. 330.
18. Hasan Âli Yücel, *Tarihi Kadim-Doksan Beşe Doğru*, Yay. Haz. Canan Yücel Eronat, Ankara, 1998, s. V.

Ziya Gökalp ve Hilafet

T. TANKUT SOYKAN
İstanbul Üniversitesi
Adalet Yüksekokulu
araştırma görevlisi

SALTANAT VE HİLAFETİN BİRBİRİNDEN AYRILMASI

Kurtuluş Savaşının kazanılmasının ardından 15 Ekim 1922' de Mudanya Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte başlayan barış görüşmeleri, saltanatın kaldırılmasını da gündeme getiriyordu. İtilaf Devletleri, 13 Kasım'da Lozan'da toplanacak barış konferansına Ankara ve İstanbul hükümetlerini ayrı ayrı davet etmişti (27 Ekim 1922). Böylece İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında ortaya çıkacak ihtilaflardan yararlanmayı amaçlıyorlardı.[1]

İstanbul hükümeti çağrıya hemen olumlu cevap verdi. Ancak, Ankara'daki milliyetçilerin kazanılan zaferin sonuçlarını "teslimiyetçi-işbirlikçi" İstanbul hükümeti ile paylaşmak gibi bir niyetleri yoktu. TBMM hükümeti kendisini ulusun tek meşru temsilcisi görüyordu. Bu nedenle, Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Lozan'daki görüşmelerde alınılacak tutumu belirlemek üzere Ankara'dan İstanbul'a bir temsilci gönderilmesi isteği kesin bir dille reddedildi ve kendileri devlet işlerine karışmaması hususunda uyarıldı. Ayrıca, Refet Paşa da, Ankara'dan aldığı yetkiyle, Sultan Vahideddin'den hükümetin derhal istifasını istedi. Fakat, padişah bunu kabul etmedi.[2] Padişahın ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın bu tutumları TBMM'de yapılan görüşmelerde sert bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştı. Bunun üzerine, öncelikle 31 Ekim'de Müdafaa-i Hukuk Grubunda ve daha sonra 1 Kasım'da Meclis toplantılarında padişahlığın kaldırılıp kaldırılmaması konusunun yoğun bir şekilde tartışılmasına girişildi. Konu Rıza Nur, Hüseyin Avni ve arkadaşlarının verdikleri bir önerge ile Meclis Anayasa, Dinişleri ve Adalet komisyonlarına da intikal etti.[3] Karma komisyonda egemen görüş, saltanat ile hilafetin birbirinden ayrılamayacağı yönünde olduğu için, padişahlığın kaldırılması bir türlü gerçekleşemiyordu.[4] Bu durumda, M. Kemal komisyonun çalışmasına müdahale etti. Sorunun İslam kamu hukuku yönünden tartışılarak değil, bir oldubitti şeklinde cle alınarak çözümlenebileceğini vurguladı:

> Efendiler, egemenliği hiç kimse hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik güçle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk ulusunun egemenliğine el koymuşlardı. Bu yolsuzluklarını altı yüz yıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline alınış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan ulusa egemenliği bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun emrivaki olmuş bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu ne olursa olsun olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürlerse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.[5]

Bu konuşma üyeler üzerinde hemen etkisini gösterdi. Komisyon oybirliği ile hilafet ile saltanatın birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılması lehinde görüş bildirdi. Daha sonra, 1 Kasım 1922'de yapılan açık oylama sonucunda saltanat TBMM tarafından kaldırıldı.

Meclis tarafından kabul edilen metne göre, "Misak-ı Milli" ile belirlenmiş sınırlar dahilindeki

Ziya Gökalp Bey **(1), *Vali Refet Bey*** **(2), *Belediye Reisi Ali Münif (Yeğenağa)*** **(3), *Giresun Maarif müdürü İshak Refet (Işıtman)*** **(4), *Eczacı Mustafa Rıfat Bey*** **(5), *Remzi Oğuz (Arık)*** **(6 *numaranın arkasında solda), Asaf Bey*** **(7), *Cebelibereket mebusu Avni Paşa*** **(8), *sultani müdürü Ali Haydar Bey*** **(9), *Mart 1924'te Adana Sultanisi (Adana Erkek Lisesi) önünde.***
Taha Toros arşivi.

Resimli Hafta'nın Ziya Gökalp'in ölümünden sonraki sayısı. "Ziyayla bütün milleti mateme sevk eden büyük âlim ve mürşidimiz merhum Ziya Gökalp Bey."
***Resimli Hafta*, no. 10, 6 Teşrinisani 1340 (Kasım 1924). (Taha Toros arşivi)**

ülkede tek yetkili hükümet, ulusal egemenliğe dayanan TBMM hükümetiydi; kişisel egemenliğe dayalı İstanbul'daki hükümet şekli ise, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ortadan kalkmıştı. Çünkü bu tarihten itibaren ulus artık kendi kaderini eline almıştı. Saltanat kaldırılırken saltanat ile hilafet birbirinden ayrılmış, halifeliğin yine Osmanoğulları ailesinde olduğu kabul edilmişti. Ancak bu aile içinden, halifeliğe bilim ve ahlak yönünden kimin en uygun olduğuna Büyük Millet Meclisi karar verecekti. Ayrıca Türkiye Devletinin halifelik makamının korunağı olduğu da kabul edilmişti.[6]

ZİYA GÖKALP'İN HİLAFET KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMI

Saltanatın hilafetten ayrılması Ziya Gökalp'in son dönemlerine rastlar. Gökalp 1924 yılında vefat etmiştir. Yaşamı boyunca ülkesinde meydana gelen siyasi olaylara hiçbir zaman kayıtsız kalmadığı gibi, bu olay karşısında da tavrını ve düşüncelerini yayımladığı makaleler ile açık bir şekilde ortaya koymuştu.

Gökalp, gelenekçi-reformcu bir siyasal bakış açısına sahipti. Siyasal programlarını bu perspektife göre oluşturuyordu. Siyasal olgu ve olaylara ilişkin yaptığı analizleri ve ürettiği çözümleri, gerekli bazı reformlar ile var olan yapının muhafaza edilmesine dayandırmıştı. Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı milleti fikrini savunuyordu. Bu düşünce, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan gayrimüslim milletlerin devlete bağlılığını sağlamak için geliştirilmişti. Diyarbakır gazetelerinde yayımladığı ilk yazılarında, "çeşitli unsurlardan mürekkep ve Müslümanlıktan kuvvetini alan Osmanlı milleti, tıpkı bir Amerikan milleti gibi gerçek olabilir" diyordu. Ona göre, Osmanlılar artık Türk değildi. Kendilerine Türk demedikleri gibi, dillerine de Türkçe değil, Osmanlıca diyorlardı. Unsurlardan mürekkep Amerikan milletine mensup bir ferdin "ben Amerikalıyım" demesi gibi, Osmanlı milleti de şarkın terakkiperver Amerikalısıydı.[7] Ancak, Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı'ya bağlı gayrimüslim unsurların büyük bir kısmının devletten kopmasıyla bu fikrin savunulabilir bir tarafı kalmamıştı. Bu nedenle, birçok İttihatçı gibi Gökalp de Türkçülüğe yöneldi. Kendisi daha Diyarbakır'da *Peyman* isimli dergiyi çıkarırken İttihat ve Terakki'ye katılmış, 1909'da Partinin Selanik Kongresi'ne Diyarbakır bölge üyesi olarak iştirak etmişti. Selanik'te *Genç Kalemler* grubuyla Türkçülüğü açık bir biçimde savunmaya başladı. 1913'te İstanbul'a geldiğinde *Genç Kalemler*'deki yazı arkadaşları ile yeniden buluştu. Artık İttihat ve Terakki Merkez-i Umumî üyesi olmuştu. *Türk Yurdu* ve *Muallim* dergilerinde yazıyordu. *Türk Yurdu*'nda çıkan "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" yazısı ona asıl hüviyetini kazandırdı. Bu şekilde, II. Meşrutiyet'in belirgin karakteri olan üç karşıt fikir hareketi arasında bir ahenk bulmaya çalışıyordu. Ayrıca Darülfünun'daki reform hareketine de katılmıştı. Burada sosyoloji ve metafizik kürsüleri kurmasının yanı sıra sosyoloji dersleri de vermeye başladı. Akademik kariyeri, ona siyasal görüşlerini daha bilimsel temellere oturtma imkânını da sunmuştu. Ancak faal bir düşünür olarak Gökalp, çoğu zaman politikanın her an değişebilen etkilerinden kendisini kurtaramıyordu. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Arapların imparatorluktan kopmasını durdurmak için, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu örnek alarak, hükümet-i müsennaya (ikili idareye) dayanan bir Türk-Arap İmparatorluğu projesi dahi ortaya atmıştı.[8] Fakat savaş sonrasında Arapların kopmasını "Öğün çoban öğün el'in saf kaldı/Sevin çoban sevin, dilin saf kaldı" diyerek memnuniyetle karşıladığını açıklayacaktı. Ancak tüm bu çelişkiler, Gökalp'in fikirlerinin tutarsız olmasının değil, sadece gelenekçi-reformcu bir düşüncenin ülkede yaşanan hızlı dönüşümü açıklamakta aciz kalışının bir sonucuydu. Değişim evrimci değil, devrimci bir tarzda gerçekleşmekteydi.

Ziya Gökalp'in, olgunlaşmış karakteristik düşüncesi, Türkçülük, İslamcılık ve Çağdaşlaşmacılık arasında oluşturduğu birleşime dayanıyordu. "İçtimaî mefkûre"sinde kendisini "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" şeklinde tanımlıyordu. Burada milleti hars/kültür birliği olarak ele alıyordu. Kültür ise, milletin ruh varlığında yaşayan değer hükümleriydi. Bunlar dil, âdet, ahlak kaideleri, güzel sanat anlayışı, efsaneler, masallar, atasözleri, halk oyunları gibi, yalnız bir millete mahsus konulardan oluşuyordu. Bunların dışında, ekonomi, ziraat, ticaret, endüstri, bilim, fen, metot gibi, teknik mahiyette ve objektif olan, akıl ve mantıkla ilgili gerçek hükümler ise, medeniyeti oluşturan unsurlar arasında yer alıyordu. Hars milli olmakla birlikte, medeniyet beynelmileldi.[9]

Gökalp'in milliyetçilik anlayışında ferdiyetçilik değil, dayanışmacılık ön plandaydı. Bu nedenle, öngördüğü düzende, ekonomik yapı kapitalist olmayı sürdürmekle birlikte, sosyal ve siyasal yapı liberal değil, korporatistti. Korporatist modelde, bireyi toplumun temel birimi gören liberal toplum modelinin aksine, meslek grupları ve bunların örgütleri, yani korporasyonlar temel birim kabul ediliyordu. Bu anlayışa göre, toplum, birbirine karşılıklı bağımlı ve işlevsel bakımdan birbirini ta-

mamlayan parçalardan oluşan, kendi içinde uyumlu organik bir bütündü. Burada birey kendi başına bir değer ifade etmiyordu. Kişilerin toplum içindeki değeri, yerine getirdikleri fonksiyonlara göre belirlenmekteydi. Korporatist devlette, bireysel ya da sınıfsal çıkarlar değil, ancak mesleki korporasyonlar tarafından temsil olunan toplu çıkarlar temsil olunabilirdi. Bu mesleki örgütler yönetenler ile yönetilenler arasında birer aracı konumundaydılar.[10]

Gökalp'in milliyetçiliğinde dinle kurulan ilişki, laik düzenle bir tezat oluşturmuyordu. Kendisi İslamiyetin devletin resmi dini olmasına açık bir şekilde karşı çıkmıştı. O İslamı, diğer dinler gibi, toplumda birlik ve dayanışmayı sağlamaya yardımcı bir unsur olarak görmüştü. Bu nedenle, dini, hukuksal ve siyasal kurallardan arındırılmış bir ahlak sistemi olarak değerlendirerek, barsı meydana getiren öğeler içine katmıştı. Ayrıca, imparatorlukların dağılmasından sonra milletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, ümmet dinlerinin yerlerini millet dinlerine bıraktığını, bu aşamada dinlerin reforma tabi tutulduğunu da ileri sürmüştü. Dolayısıyla, millet ile ümmetin birbirinden farklı kavramlar olduğunu sık sık vurgulamıştı. Ziya Gökalp'i toplumsal koşullara bağımlı tarihsel bir olgu olarak gördüğü dinde asıl ilgilendiren, tasavvufun, toplumu oluşturan bireyler arasında dayanışma kurabilecek anlamı ve paylaşılan ortak ahlaki değerleriydi.[11] Bunun dışında siyasetin, teokrasinin tüm kalıntılarından temizlenmesini ve yasamanın laik devletin elinde bulunmasını savunmuştu. Ona göre, siyasal ve dinsel otoriteleri birbirinden tamamen ayırmak ve bağımsızlaştırmak gerekiyordu. Bu nedenle şeyhülislamlık müessesesine devlet kurumları içerisinde yer verilmemeliydi. Şeyhülislamın yetkileri sadece inanç ve dinsel tören işleriyle sınırlandırılmalıydı. Yasama ve yargı ile ilgili yetkilerinin elinden alınması gerekiyordu.

Gökalp'in dinsel kurumlara siyasal-sosyal yapıda verdiği yer Batı Avrupa'daki Katolik Kilisesi'nin konumu ile bir paralellik arz ediyordu. Bu nedenle, her ne kadar önceleri İttihat ve Terakki Genelgesi'nde saltanatla hilafetin birbirinden ayrılamayacağını ve hilafetin siyasi bir teşkilat olduğunu savunmuşsa da, bu düşüncelerini daha sonra 1922'de değiştirerek saltanatın hilafetten ayrılmasını desteklemiştir.[12] Böylece halife sadece dini işlerle ilgilenebilecekti. Siyasal egemenlik hakkına sahip bulunmayacaktı. Öte yandan hilafet makamı, milli değil, ümmetle ilgili bir makamdı; beynelmilel bir niteliğe haizdi. Artık Avrupa'da olduğu gibi, bizde de millet teşkilatları ile beynelmilel teşkilatların birbirinden ayrılması bir zorunluluktu. Halife millet işleriyle değil, ümmet işleriyle ilgilenmeliydi. Bu yüzden, halifeliğin, siyasal alandan çıkarılmasının yanı sıra, ulusal siyasal otoritenin etkisinden tamamen uzak olması gerekiyordu. Ancak bu şekilde gerçek işlevini yerine getirebilir, dini otoritesini ulusal sınırların ötesine taşıyabilirdi. Halifeliğin yeni şeklini adeta papalık kurumu gibi kurgulamıştı. Hilafet, "imamet-i kübrâ", halife de baş imam olarak ümmet yapısı içindeki yerini alıyordu. *Küçük Mecmua*'nın 4 Aralık 1922 tarihli 25. sayısındaki "Hilafetin İstiklali" isimli makalesinde, her ülkede, korporatif temelde, imamların yönettiği yerel camilerden müftülerin yönettiği kentlerdeki büyük camilere ve oradan da şeyhülislama kadar uzanan; ülke şeyhülislamlarının ise, halifeye bağlı olduğu, siyasal otoritelerden tamamen ayrı uluslararası dini bir örgütlenme tasavvur ediyordu. Medrese ve tekkeler de dereceleri itibarıyla bu örgüte bağlanacaklardı. Ayrıca İslam dinine ilişkin meselelerde halifenin tek başına yetkili olmayacağını, yetkilerini "Dâr'ül-hikmet'ül-İslamiyye" isimli, tüm İslam dünyasının en seçkin ulemalarından oluşan bir meclise danışarak kullanacağını belirtiyordu. Halifenin başlıca görevleri, İslam milletleri arasında müftülük teşkilatı yapmak, ümmetin birliği ve dini sorunlarla ilgili milletlerarası kongreler toplamak, dini kitaplar yayımlatmak ve terim sorunlarını çözmeye çalışmaktı. Ancak pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da gelişmeler Ziya Gökalp'in arzu ettiği şekilde gerçekleşmedi. Türk toplumu modernleşmesini Doğulu İslam medeniyetinden köktenci bir kopuşla gerçekleştirdi. 1924

Ziya Gökalp, "Hilâfetin İstiklâli", *Küçük Mecmua*, no. 25, 4 Kanunievvel 1338 (Aralık 1922).

yılında hilafet kaldırıldı ve Osmanoğulları soyundan olanların hepsine Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturmak süresiz olarak yasaklandı.[13] Gökalp, her ne kadar Sultan Vahideddin'i İngilizlerle yaptığı işbirliği nedeniyle kınamış ve Malta adasına gitmek üzere, İngiliz hükümetine sığınması nedeniyle halifeliğin kendisinden alınmasını onaylamışsa da, Osmanlı hanedanlığını, millet egemenliğinin gâsıpları[14] olarak değil, muhterem bir aile, birkaç bin seneden beri Türklüğe, altı yüz seneden beri de hem İslamiyete, hem de Türklüğe büyük şanlar kazandırmış, büyük hizmetler ifa etmiş mübarek bir hanedan olarak görmüştü. Bu nedenle, egemenliğin ulusta olmasını savunurken, halifeliğin Osmanoğullarında kalması gerektiğini ileri sürüyordu. Onun gelenekçiliği, İslam dünyasından ve Osmanlı siyasal-sosyal yapısından kopuşa engeldi. Oysa, Türk toplum hayatının son derece geniş bir alanında gerçekleşecek olan devrimler, birçok geleneksel kırım ve anlayışı hızla yıkacaktı. Gökalp'in Türk tarihi ve İslam milletleri ile bağlantıyı sağladığı için korunması gerektiğine inandığı Arap harfleri dahil, geçmişten beri kullanılmakta olan pek çok uygulama terk ediliyordu.

Tüm bu hususlar gözönüne alındığında, Gökalp'in düşüncelerinin -pek çok yönden Türk milliyetçiliğini etkilemişse de-

aslında Türk siyasal hayatında başarılı olamamış bir modernleşme anlayışını temsil ettiği anlaşılacaktır. Bu, Tanzimattan beri savunulageten, gelenekçi, evrimci ve reformcu bir anlayışın Türkçülüğe uyarlanmış haliydi.

Aşağıda Latin harflerine aktardığım makale bu anlayışı yansıtması açısından önemlidir. Saltanat kaldırıldıktan ve Vahideddin de ülkeyi terk ettikten sonra 1923'te Abdülmecid'in halife olarak kalması üzerine, halifelik makamı etrafında ciddi yayınlar olmuştu. Bunlar *Hilafet ve Milli Hâkimiyyet* adlı bir kitapta toplanmıştı. Bu kitapta Ağaoğlu, Rasih Kaplan, Hoca Ubeydullah, Yunus Nadi, Necmettin Sadık, Falih Rıfkı, Ahmet Emin ve Celal Nuri'nin hilafet konusunda makalelerinin yanı sıra Halife Abdülmecid'in beyanları da yer alıyordu. Ayrıca Gökalp'in *Küçük Mecmua*'da hilafet ile ilgili yayımladığı yazılar burada da basılmıştı. Transkripsiyonunu yaptığım makale, kitabın ilk makalesidir. Daha önce, *Küçük Mecmua*'nın 17 Kasım 1922 tarihli 24. sayısında da basılmıştı. Bu makalenin Latin harflerine çevrilmiş hali Abdülhalûk Çay'ın hazırladığı Ziya Gökalp'in *Makaleler*'inin VII. cildinde yayımlanmıştır (1980). Ancak transkripsiyonda bazı hatalar vardır.

1. Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, Der Yayınları, 1993, s. 326.
2. *age*, s. 328.
3. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 278-79.
4. Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, İstanbul, Beta Basım Yayım, 1989, s. 176.
5. M. Kemal Atatürk, *Söylev*, Haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1998, s. 337.
6. Yılmaz Altuğ, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1993, s. 153-54.
7. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları, 1979, s. 299.
8. *age*, s. 319.
9. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Ziya Gökalp", *1964-1965 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları, Beşinci Kitap*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1965, s. 1-5.
10. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 86-99.
11. *age*, s. 79-85.
12. Bu konuda bkz. Cihan Osmanoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, İstanbul Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı basılmamış yüksekisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 130-31.
13. Göze, *age*, s. 464-65.
14. Bkz., Atatürk, *age*, s. 337.

HİLÂFETİN HAKİKİ MÂHİYYETİ

Muharriri: Ziya Gökalp

Bir insanın ictimâ'î vazifelerinden en birincisi, hangi milletten, hangi ümmetten olduğunu bilmesidir. Bunun için de, ibtidâ "millet" zümresiyle "ümmet" zümresi arasındaki farkı görmesi, anlaması lâzımdır. Avrupa'da ictimâ'î tekâmül çok ilerlemiş bulunduğu için her ferd, milletle ümmetin farkını bildiği gibi, kendisinin hangi milletten ve hangi ümmetten olduğuna da şuûrlu bir sûrette vâkıfdır; Şarkta ise, bu iki kelimenin ma'nâları henüz iyice tasayyün etmediğinden dolayı çok kimseler "hangi milletten sin ve hangi ümmete mensûbsun" suâllerine doğru bir cevâb veremezler. O halde, ictimâ'î hüviyyetimizi iyi anlayabilmek için evvelemirde bu iki kelimenin ma'nâlarını ta'yîne çalışmalıyız.

Ümmet, aynı dîne mensûb ferdlerin mecmûu demektir. Meselâ Hıristiyânların mecmûu bir ümmettir, Yahûdilerin mecmûu bir ümmettir, Müslümânların mecmûu bir ümmettir. Demek ki, yeryüzünde ne kadar "dîn" varsa, o kadar da "ümmet" mevcuddur.

Görülüyor ki, "ümmet"te müşterek olan hayât yalnız "dîn"den ibârettir. Halbuki, millette "dîn" müşterek olduğu gibi, bundan başka "lisân", "ahlâk", "hukuk ve siyâset", "güzel san'atlar", "iktisâd, ilm, felsefe ve fen"de müşterektir. Bir ümmetin içinde lisânlar, ahlâklar, hukuk ve siyâsî teşkîlâtlar, bedîî zevkler, iktisâdî uzviyyetler, terbiyevî müesseseler ayrı olabilir. Bir milletin içinde ise, dîn gibi bütün bu saydığımız hayâtlarını da müşterek ve müttehid olması lâzımdır. Bir cem'iyyetteki dînî, ahlâkî, hukukî, siyâsî, bedîî, iktisâdî, terbiyevî hayâtların mecmûuna "hars" nâmı verilir. Hars, bütün ictimâ'î hayâtları ihtivâ' eden câmi' bir kelimedir. O halde, milleti ta'rîf için "aynı harsa mensûb ferdlerin mecmûu" demek kâfidir.

Bu ta'rîflerden anlaşılıyor ki, "cem'iyyet" nâmını verdiğimiz bütün ictimâ'î hayâtları müşterek olan zümre, ümmet değil, millettir. Ümmet, ekseriyyâ bir çok cem'iyyetleri, yani bir çok milletleri muhtevî olan bir câmi'adır. Bundan dolayıdır ki ekseriyyâ "ümmet" beynelmilel denilmektedir. Zaten beynelmileliyyet ibtidâ ümmet hâlinde başlar. Beynelmilel müesseseler, bidâyette yalnız dînî müesseselerdir. Kurûn-ı vustâda, Avrupa beynelmileliyyeti Hıristiyân ümmetinden ibâretti. Oradaki beynelmilel müesseseler de kiliseye âid müesseselere münhasırdı. O zaman Avrupa'da millete âid teşkîlâtlarla; ümmete âid teşkîlâtlar birbirinden tamamiyle ayrılmamıştı. Bizde de yakın bir zamana kadar bu iki nev' teşkîlâtlar birbirine karışıktı. İctimâ'î tekâmül, işlerin taksîmini, işlerin taksîmi de cihet-i câmi'aları ayrı olan zümrelerin birbirinden temeyyüz etmesini iktizâ ettiğinden son zamanlarda - Avrupa'da olduğu gibi bizde de-millet teşkîlâtıyla ümmet teşkîlâtı birbirinden ayrılmaya başladı, hususiyle Mütârekeden sonra, iki mühim sebep bu ayrılmayı ta'cil etti.

Bu sebeplerin birincisi bir çok milletleri muhtevî olan büyük imparatorlukların inhilâliyle, her milletin ayrı bir devlet hâlini almasıdır. Evvelce bir dereceye kadar bir ümmetin dînî reisi, o dîne mensûb bir çok milletleri ihtivâ' eden bir imparatorluğun siyâsî reisi de olabilirdi. Fakat, bu milletler ayrı devletler teşkil edince, ümmetin dînî reisi bunlardan yalnız birinin siyâsî reisi olamaz. Çünkü ümmet reisinin vazîfesi, bütün Müslümânların dînî hayâtlarını i'lâya çalışmaktır. Her milleti idâre eden hükûmetin vazîfesi ise, yalnız o milletin teâlisini düşünmektir. O hâlde, bu iki türlü riyâset aynı şahısta birleşirse, ba'zân ümmetin umûmî menfaati bir milletin husûsî menfaatine fedâ edilmek, ba'zân de bu milletin hayâtına taalluk eden siyâsî gayeler ümmet mefkuresine feda edilmek tehlikeleri baş gösterir.

Sebeplerin ikincisi de, siyâsî vicdânın tekâmülü neticesi olarak, saltanatın tamamiyle millete âid olması ve hiç bir ferdin saltanat hakkına iştirak iddiâsında bulunamaması umdelerinin son zamanlarda büyük bir kuvvet kazanmasıdır. Ta'rihin bir çok tecrübeleri, sarayların menfaatiyle milletlerin menfaatinin ayrı şeyler olduğunu meydana koydu. Bilhâssa, Mütârekeden sonra, hâin bir hükûmdârla onun damadı olan hâin bir sadrazâmın düşmanlara satılıp millet aleyhinde son derece şenî' cinâyetleri irtikâb etmeleri hep millete âid hakların saray menfaatine gasp edilmesi maksadından ileri geldi. Bu acıklı tecrübeler Türk milletine gösterdi ki bundan böyle siyâsî mukadderâtını kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen bir sarayın eline bırakmak asla câiz değildir. Buna binâen, Türk milleti, kendine âid olan saltanat hakkını, tamamiyle eline alarak, teşrî' ve icrâ sâhalarındaki velâyet-i âmmesini vekâlet tarîkiyle yalnız Büyük Millet Meclisi'ne tevdî' etti. Bu sûretle millet teşkîlâtı husûsî bir mâhiyyet aldı.

Millet teşkîlâtı böyle husûsî bir mâhiyyet alınca, millet teşkîlâtının daha bâriz ve daha şa'şaalı sûrette

meydana çıkmasına imkân hâsil oldu. Ümmet teşkilâtının başta bulunan ve bütün Müslümânların dinî muktedâları tanınan zâta "Halîfe" nâmı verilir. Hazreti Peygamber, vefâtiyle neticelenen hastalığında namâzlarda imâmet vazîfesini ifâya Hazreti Ebû Bekir'i tevkîl buyurmuştu. Hilâfet makâmı, işte bu imâmet vazîfesinden doğdu. Ma'lûmdur ki İslâmiyyette beş vakit namâz cemaat hâlinde edâ edilir. Namâzı cemaatle edâ edebilmek için, cemaatin bir imâma iktidâ etmesi lâzımdır. Cuma ve bayram namâzlarına gelince, bunların yalnız cemaatçe değil, aynı zamanda ümmetçe de edâ edilmesi iktizâ eder. Bundan dolayıdır ki cuma ve bayram namâzları köy ve mahalle mescitlerinde kılınamaz. Ancak şehirlerin büyük câmi'lerinde kılınabilir. Bu namâzlarda imâmet ve hitâbet vazîfelerini ifâ eden imam ve hatîplerin de Halîfe tarafından husûsî bir berâtle vekâlet almaları şarttır. Bu mecbûriyyet gösteriyor ki, câmi' cemaatleri birer husûsî imâma uydukları gibi, bu husûsî imâmların da umûmî ve büyük bir imâma iktidâ etmeleri lâzımdır. Bu sûretle, cuma ve bayram namâzları edâ edilirken, bütün İslâm ümmeti, Halîfe hazretlerinin umûmî imâmetiyle, müttehiden ümmetçe bir ibâdet icrâ eylemiş olurlar. İşte bu sebepten dolayıdır ki "Hilâfet" müessesesi, "İmâmet-i Kübrâ" ta'bîriyle ta'rîf olunur. Cuma ve bayram hutbelerinin Halîfe hazretlerinin nâmına okunması ve Halîfe mevcut olmadığı zaman cuma ve bayram namâzlarının eda edilip edilmemesindeki muhtelif yolların mevcûdiyyeti de gösteriyor ki Halîfenin esâs vazîfesi bir İmâmet-i Kübrâdır.

Hazreti Peygamberin hâl-i hayâtında yalnız bir imam vardı ki Hazreti Peygamberin zâtı mübârekelerinden ibâretti. İmâmetin bu vahdeti ümmetin ittihâdine en vâzıh bir timsâldi. Sonraları mescit ve câmi'lerle beraber imâmlar da çoğaldı. Bu kesret ümmetin vahdetini nazarlardan gizlemeğe bir sebep olabiliyordu. Hilâfet makâmının te'sîsiyle, bu mahzûrun önüne geçilmiş oldu. (Halîfe), İmâm-ı ekber, imâmlar imâmı demektir. İmâmlar çoğaldıktan sonra bunların, cümleten bir İmam-ı ekbere iktidâ etmeleri, ümmetteki vahdeti yine bâriz bir sûrette meydana çıkardı. O zamandan beri, İslâm ümmeti, kendi varlığını, kendi vahdetini, kendi tesânüdünü bu İmam-ı ekberin yani Halîfenin vahdetinde mütecelli görür. İslâm ümmetinin vahdetine timsâl olan bu makâmı, bir milletin husûsî siyâsetine bulaştırarak o siyâsetin beşerî ve gayri kâbil ictinâb hatâlarıyla şâibedâr etmek nasıl câiz olabilir?

خلافت وملی حاکمیت

Selçukîler zamanında Bağdat'ta, Kölemenler zamanında Mısır'da, ümmetin riyâsetiyle milletin riyâseti tabîatiyle birbirinden ayrılmamışlı. Bu devirlerde Halîfe yalnız ümmete âid dînî vazîfelerle işligâl ederdi. Velâyet-i âmmeye taalluk eden bütün siyâsî işleri de Bağdat'ta Selçukî, Mısır'da Kölemen sultanları icrâ ederdi. İslâm tarihin gerek diyânet ve gerek siyâsetçe en yüksek bulunduğu devirler de ancak bu zamanlardır. Sultan Selim'in tekrar bu iki makâmı birleştirmesinden sonradır ki Osmanlı İmparatorluğu inhilâle, dînî hayâtıyla siyâsî hayâtı inhitâta yüz tuttu. İslâm tarihi bu nokta-i nazardan tedkîk edilirse, çok mühim hakîkatler meydana çıkacaktır.

Geçen cuma günü İslâm âleminin bütün câmi'-i şerîflerinde müttehiden icrâ olunan yeni Halîfe hazretlerinin intihâb merasimi, bütün Müslümânları kalben birleştiren büyük bir bayram oldu. Zirâ, o gün tamamiyle ümmete âid ve İmam-ı ekbere nâil olan İslâm âlemi müteşânid bir ümmet olduğunu geçmiş zamanlara nisbetle daha kuvvetle hissetti.

Şimdiye kadar, Osmanlı Halîfelerinin dînî nezâretleri yalnız siyâsî tebaaları arasında bulunan Müslümânlara münhasırdı. Başka devletlere tâbi' bulunan Müslümânlara Osmanlı Halîfelerinin dînî nezârette bulunmalarına, onların siyâsî metbû'ları olan devletler mâni' olurlardı. Zirâ bu dînî nezârete siyâsî emellerin karışmayacağına emin olamazlardı. Şimdi ise, Halîfe hazretleri hiçbir devletin husûsî siyâsetine merbût bulunmadığından, bütün âlemdeki İslâm müftüleriyle alenen muhâbere edebilecektir. Bütün İslâm âlemindeki hatîplere ve imâmlara berât vermek hakkını isti'mâl edebilecektir. Bütün dünyadaki dînî müesseseler üzerindeki nezâret hakkını tatbîk edebilecektir. Müslim ve gayrimüslim hiçbir

کوچوک مجموعه

Ziya Gökalp'in "Hilafatin Hakiki Mâhiyyeti" makalesinin yayımlandığı Hilâfet ve Millî Hâkimiyyet adlı kitabın (Matbûât ve İstihbarat Müdiriyet-i Umûmiyesi yayını, no. 22, Ankara, 1339/1923) iç kapağı.

Makalenin daha önce yayımlandığı Küçük Mecmua'nın 24. sayısı (17 Kasım 1922).

devlet bu dînî vazîfelerin ifâsına mâni' olamayacaktır.

Görülüyor ki bugünkü Hilâfet makâmı, eskisinden binlerce def'a daha kuvvetlidir. Türkiye Devleti ve Milleti onun başlıca istinâdgâhı olmakla beraber, bütün İslâm Devletleri ve Milletleri de mâddeten ve ma'nen ona zahîr olacaklardır. Fakat onun en hakîki ve en büyük kudret menba'ı, bugün Avrupa'yı da kendine hürmet etmeğe mecbûr eden İslâm dinînin azametidir.

Hilâfete intihâb olunmak hakkının Âl-i Osman'a hasredilmesi husûsuna gelince, bu da son derece mu'sibdir. Zirâ bu muhterem aile, birkaç bin seneden beri Türklüğe, altı yüz seneden beri de hem İslâmiyyete, hem de Türklüğe büyük şânlar kazandırmış, büyük hizmetler ifâ etmiş mübârek bir hanedandır. Bu kâidenin kabulüyle, hem ehliyetle kazanılmış tarihi bir hak sahipleri elinde ibkâ edilmiş, hem de intihâb esnasındaki ihtilâflar ve ihtirâzlar asgarî bir hadde indirilmiştir. Hilâfet makâmına hem asrî siyâsetin esası olan halkçılık ve millî saltanat umdeleriyle kabil-i te'lîf ve hem de dîn sâhasında hakîki bir İslâm ittihâdı vücûda getirmeğe sâlih bir mâhiyyet vermeğe muvaffak olan Büyük Millet Meclisi'yle şânlı reisine bu cihânşümûl hizmetlerinden dolayı bi-pâyân teşekkürler arz ederiz.

MECMUA-İ EBÜZZİYA'DA

Tesettür Meselesi ve Feminizm Tartışmaları

ÖZGÜR TÜRESAY
Paris-INALCO'da yüksek-lisans öğrencisi

Bu yazının ortaya çıkmasındaki teşvik ve yardımlarından dolayı Yavuz Selim Karakışla'ya teşekkür ederim.

1317 Sene-i Hicriyesi İçin Takvimü'n-nisa.

***Karşı sayfada: Ebüzziya Tevfik.** Resimli Kitab*, **no. 46, Kanunievvel-Kanunisâni 1328 (Aralık 1912-Ocak 1913).**

1908 Jön Türk Devrimini izleyen basın patlamasının tarihçiler için ne denli zengin kaynaklar ortaya çıkardığı sıkça tekrarlanan bir gerçektir. Devrimin ardından yayımlanmaya başlayan gazete ve dergilerin tam sayısı belli olmamakla beraber, yayın izni (imtiyaz) isteyenlerin sayısının 700'e yakın olduğu bilinmektedir.[1] Doğaldır ki, böylesine hareketli bir ortam hemen her konuda ateşli tartışmalara meydan vermiştir. Bu yazının kaynağını da, yakın tarihimizin çok yönlü simalarından ve öremli yayıncılarından Ebüzziya Tevfik tarafından, yaklaşık 11 yıllık bir aradan sonra, 1911 ortasında yeniden yayımlanmaya başlayan *Mecmua-i Ebüzziya* oluşturuyor.[2]

22 Ağustos 1880'de çıkarmaya başladığı dergisini, çeşitli nedenlerle defalarca ara verse de, 1900'e kadar yayımlayan Ebüzziya Tevfik, 1900 senesinde Konya'ya sürgün edilince yayıncılık faaliyetlerine -belirsiz bir süre için- ara vermek zorunda kalır. 1908 Devrimi'nin ardından 8 yıldır sürgünde bulunduğu Konya'dan İstanbul'a döner ve seçimlerde İttihat ve Terakki Partisi'nden Antalya mebusu seçilir.[3] Matbaasını işler hale getirip 1909 Mayısında *Yeni Tasvîr-i Efkâr* gazetesini yayımlamaya başlarsa da, görünüşe göre mali sebeplerden,[4] 6 Nisan 1911'de gazetenin yayımına ara verir ve yaklaşık bir ay sonra *Mecmua-i Ebüzziya*'yı haftalık olarak yeniden çıkarmaya başlar. 1880'de başladığı yayın hayatını yaklaşık 32 yıl boyunca sürdüren dergi, 1911 ve 1912 yıllarını kapsayan son döneminde tesettür ve feminizm tartışmalarına da sahne olmuştur. Çalışmamızda ele alacağımız makalelerin ilki Ebüzziya Tevfik'in tesettür hakkındaki görüşlerini içerirken, çevrimyazılarını da vereceğimiz diğer üç makale dergide feminizm hakkında yaşanan tartışmaları gözler önüne seriyor. Tüm bu yazıların söz konusu yıllarda kadın sorununun hangi düzlemde ve ne düzeyde tartışıldığını gösterebilmek açısından aydınlatıcı olacağını düşünüyoruz.[5]

Ele alacağımız ilk makale, Ebüzziya Tevfik imzalı "Tesettür Mes'elesi",[6] ilk olarak bu tarihten yaklaşık bir yıl önce "Tesettür Mes'elesini Öğrenmek İsteyen Bir Madam" başlığıyla *Yeni Tasvîr-i Efkâr*'da yayımlanmıştır.[7] Bu yazı, bir hafta önceki *Yeni Gazete*'de "Mühim Bir Mes'ele-i Diniye ve İctimâiye" başlığıyla tekrar yayımlanınca Ebüzziya Tevfik de yazısını -bir anlamda- sahiplenmek zorunda kalıyor. Müslüman olmaya karar vermekle beraber, tesettür konusunda tereddütleri olan Barones von Rozen adında bir Alman tarafından Gaspıralı İsmail'in çıkardığı *Tercüman* gazetesine gönderilen bir mektuba cevap İstanbul'dan gelir.

Ebüzziya Tevfik, önce, "ahkâm-ı İslâmiye gibi asla ve örf ve 'âdât-ı bilâd gibi fer'e taalluk eden" tesettür meselesinin uleması ile meşhur olan Kırım ve Kazan'da halledilememiş olmasına şaştığını belirtip, barones gibi "mütemâyilân-ı İslâm"a bu meselenin aslını açıklamanın her Müslümanın görevi olduğunu ekliyor. Barones, tesettür konusunda danışılığı kişiler, İslamı kabul ettiğinde bir peçe ile yüzünü perdeleyip dünyadan çekilmesi gerektiğini söyleyince hayrete kapılmıştır:

> Mülkümü, ve büyük bir fabrikada hissemi bi-z-zât idâre ede geldiğim hâlde, şimdi yüzüme yaşmak veya perde çekmek ve işlerimi başka ellere teslim etmek bana güç gelecek. Resmen İslâmiyeti kabülden beni durduran bu maddedir. Bu hâli rûhum ve âhvâl-i iktisâdiyem kabûl edemiyor... Kalben kabûl etdiğim dîn-i mübîn, fıtrî, 'âdil, ve en mantıkî bir dîn olduğu

hâlde bu derdime dermân vardır ümîdindeyim. Çünkü Hıristiyanlığımı resmen muhâfaza ettiğim hâlde hürriyetim, iffetim kendi elimde. İslâmı resmen kabûl ettiğim hâlde hukûk-ı hürriyetim tenâkus edeceğine aklım kâil, vicdânımı râzı olmuyor.[8]

Ebüzziya Tevfik'in buna verdiği cevap birkaç açıdan dikkate değer. Yazara göre, dinini seçmek birisinin hizmetine girmeye benzer: Şartlar, tabir-i caizse patron tarafından önceden belirlenmiştir ve tartışılmadan baştan kabul edilmelidir:

> Kendisinde bu mecbûriyeti görmeyen ve kendi keyf ü irâdesiyle hareket edecek olan kimse bi-t-tab' âhere hizmet edemez, ve etmemek lâzım gelir. Çünkü kâr-ı evvelde şurût-ı mukavelenin hilâfı zâhir olunca me'mûru muaheze emîrin hakkıdır.[9]

Bu önermenin ardından tesettüre ilişkin Kuran'da yer alan şartlar kısaca sayılıp "mes'elenin fer'e taalluk eden" kısmına, diğer bir deyişle yerel uygulamalara geçiliyor. Yazımın bu bölümü, Ebüzziya Tevfik'in tesettürün son otuz senelik dönüşümü üzerine ilginç gözlemlerini içeriyor:

> İstanbul ahâlisinden bugün kırk yaşında bulunan bir adam, nisvân-ı memleketin otuz sene zarfında emr-i tesettüre terk ve ittihâz ettiği usûlü pek â'lâ idrâk etmişdir. Bundan otuz sene mukaddem nisvân-ı İslâm umûmen yaşmak tutunur, ferâce giyinirdi. Bundan yirmi sene mukaddemine kadar bu vâsıta-ı tesettür yarı yarıya çarşaf ve ferâceye inhisâr etmişdi. Şimdi ise umûm nisvân-ı İslâm çarşaf giymekte ve peçe tutunmaktadır.[10]

İstanbul'da çarşaf kullanımının görece modern bir olgu olduğunu gösteren bu tanıklık, günümüzdeki tesettür tartışmalarını hatırlayınca insanın aklına ister istemez sosyal bilimler ve özellikle de tarih alanındaki "geleneğin icadı" çevresinde gelişen çalışmaları getiriyor.[11]

Osmanlı topraklarında tesettürün oldukça farklı yerel uygulamalarına tanık olan Ebüzziya Tevfik, baronese Kuran'daki şartları bilip "dâr-ül-hilâfe olan İstanbul'da nisvân-ı Müslimenin bulunduğu hâli taklîd ve iktibâs" etmesini tavsiye ettikten sonra baronesin mektubundaki can alıcı soruya geri dönüyor: O güne kadar açık gezerek koruduğu iffet ve namusu bundan sonra "yarım arşın bez parçasına mı" bağlı olacaktır? Sözü Ebüzziya'nın kıvrak kalemine bırakalım:

> Evet! İffet ve nâmûs yarım arşın bez parçasıyla değil, demirden kafes içine girmekle de muhâfaza olunamaz. Şeriat onu muhâfız-ı iffet add etmiyor, hakkı olmayan ricâlin enzâr-ı taarruzundan masûn kılmak ve bunumla ifsâd-ı ahlâkı mûcib olacak temâyülât-ı şehvâniyeye meydân vermemek için muhassınât-ı nisânın bir lâzıme-i setriyesi olmak üzere ta'yin eyliyor.[12]

Gelelim *Mecmua-i Ebüzziya* sayfalarında feminizm üzerinde cereyan eden tartışmaya. İlk ele alacağımız makale olan "Nisâ'iyyûn",[13] Ebüzziya Tevfik'in feminizm üzerine görüşlerini içeren oldukça uzun bir yazı. Aslında bu makale, yazarın 1899'da kadınlar için çıkardığı *Takvimü'n-Nisâ*'da "Feminizm" başlığı altında yer alan uzun yazısının birkaç ekleme ve kısaltmayla az da olsa değişmiş şeklidir.[14] Yazar "feminist" ve "nisâ'iyyûn" kelimelerinin etimolojisini verdikten sonra feminizmden ne anladığını açıklıyor. Feminizm, 15-20 sene önce Amerika'da başlayıp ardından Avrupa'da ve özellikle de Fransa'da ortaya çıkan, kadınların toplumsal ve siyasi

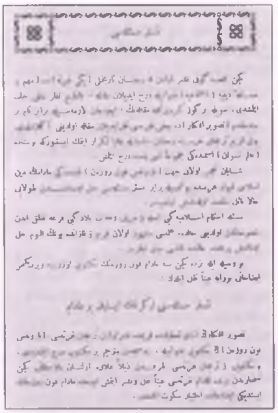

Ebüzziya, "Tesettür Mes'elesi", *Mecmua-i Ebüzziya*, no. 112, 26 Ağustos 1327 (8 Eylül 1911), s. 1075.

haklar bakımından erkeklerle eşitliğini savunan bir "fırka"dır. "Bizde"ki[15] modaya uyma illeti yüzünden, Batıdaki feminizm olgusunu yalan yanlış bilen bir kesim de hemen feminist kesilmiştir. Feminizmi yanlış anlamaları nedeniyle de "hukûk-ı esâsiye-i ictimâiye ve siyâsiyeden tecrîd ile âdâb ve ahlâk mütealliklarından olan örf ve âdete intikal ettirmekdedirler". Halbuki, Osmanlı toplumunda kadınlara reva görülen birtakım kötü muamelelerin, ne haklar ne de örf ve âdetlerle alakası olmadığından böyle bir hareketin, yani feminizmin "bizde" dayanağı yoktur. Ebüzziya Tevfik'e göre sorun başka yerdedir. Sorun, İslâm'da "ruhbaniyet" olmamasına karşın herkesin bir "rahip" kesilip üstüne vazife olmayan şeylere karışıp hoşnut olmadığı durumları dinî bir kılıf uydurarak eleştirmesindedir. Kadınlar toplumun zarif bir süsü olduklarından, erkeklerin sahip olduğu -çirkin yükümlülükleri de beraberinde getiren- bazı haklardan mahrum olmalıdırlar. Ebüzziya Tevfik'in, söz konusu hak ve ödevlere ilişkin hiçbir açıklama ya da imada bulunmadığını da belirtelim.

Yazar bu açıklamalardan sonra Batıda feminizmi ortaya çıkaran nedenleri anlatıp "bizde" söz konusu nedenler mevcut olmadığından feminizmin de gereksiz olduğunu göstereceğini söylüyor. Sonrası malum; Ebüzziya Tevfik, İslam hukukunda kadınlara verilen hakların Avrupa hukukunda hiçbir karşılığı olmadığını göstermekten ibaret olan Müslüman aydınların klasik kanıtlama yöntemine başvuruyor. İç tutarlılığı tartışma götürmeyen bu kanıtlamada, uygulamaya hiç değinilmeyip sorunun yalnızca hukuki açıdan ele alınmasının yanı sıra, yazarın siyasi haklar başlığı altında sadece medeni haklardan bahsetmesi de dikkati çekiyor. Yazının son bölümünde ise Fransa, İngiltere ve Amerika'da feminizmin kısa bir tarihçesi yer alıyor.

Cevâd Sami imzasını taşıyan "Feminizm Mes'elesi"[16] adlı ikinci makale, Ebüzziya Tevfik'in "Nisâ'iyyûn" makalesine yazılmış bir cevap. Yazar, Müslüman kadınların içinde bulunduğu kötü durum ortadayken İslamın kadınlara bahşettiği hakların sağlamlığından dem vurulmasını hayret verici bulduğunu belirttikten sonra bu tutumu sarraftan borç isteyen fakir bir adamın sarrafı ikna etmek için gasp edilmiş emlaktan ve kaybedilmiş paralarından bahsetmesine benzetiyor. Bunu yaparken amacının İslam medeniyetini çökmüş bir medeniyet olarak gördüğünü uygun bir şekilde ima etmek olduğu açık. Cevâd Sami yazısının sonunda bu kötü durumlarını düzeltmeye çalışan kadınların "dinsizlik ve hamiyetsizlik"le suçlanmasına veryansın edip, milletin geleceğinin kadınların gelişmesine bağlı olmasından dolayı yaptıklarının vatan ve dine hizmetten başka bir şey olmadığını açıklıyor. Bu sözleriyle de kadın sorununu tamamen yararcı bir yaklaşımla ele aldığını gösteriyor. Yazara göre, bu aşamada yapılması gereken kadınların eğitim düzeyinin artırılmasına çalışmaktır. Bu tür çabaların boşa gitmediğini gösteren kadın mektupları da bu yolda çalışanların en büyük teselli kaynağıdır.

Son yazımız ise, Ebüzziya'nın Cevâd Sami'nin makalesine karşı "Mülâhazamız"[17] başlığıyla kaleme aldığı şiddetli eleştiri. Cevâd Sami'nin İslam medeniyetinin çökmüş olduğunu ima etmesi Ebüzziya Tevfik'in gözünden tabii ki kaçmaz ve "Feminizm Mes'elesi" yazarıyla birlikte onun gibi düşünenler de usta gazetecinin sivri kaleminden nasibini alır. Ebüzziya Tevfik, Cevâd Sami'yi yabancı özentiliğiyle suçladıktan sonra İslam medeniyetinin savunmasına girişir. Aslında, suç tek bir tanesi bile harcanmamış büyük bir hazineye benzeyen İslam medeniyetinde değildir; "biz"[18] fethettiğimiz yerlerin ahalisinin âdetlerini benimseyip kendimizinkileri kaybettiğimiz için bozulmuşuzdur. Konuyu böylece değiştirdikten sonra Avrupa'da kadınlara gösterilen saygıyı öven Ebüzziya Tevfik, yazının sonunda kendilerine de gelen kadın imzalı mektupların yazarları hakkındaki şüphelerini ifade ederken, feministlere karşı ağır hakaretlerde bulunmaktan da kendini alamıyor.

Bu tartışmaların cereyan ettiği 1911-1912 yıllarında 60 yaşını aşmış olgun bir Osmanlı aydını olan Ebüzziya Tevfik'in tesettür meselesi ve feminizme ilişkin görüşleri, kadının toplumdaki yeri sorununun, modernleşmenin nüfuz etmekle beraber henüz tethedemediği bir alan olduğunu düşündürüyor. Göze çarpan bir diğer husus ise, Ebüzziya Tevfik'in Batı medeniyeti karşısında savunusuna girişliği "biz"i oluşturan unsurların iç içe geçmişliği; söz konusu olan kimi zaman Müslüman, kimi zaman Türk, kimi zaman da Osmanlı yanının öne çıktığı muğlak bir bütün. Yazımıza son verirken işaret etliğimiz bu iki hususu gözlemek isteyen okurları çevrimyazı metinlerle başbaşa bırakıyoruz.

1. Bkz. François Georgeon, "Lire et écrire à la fin de l'Empire Ottoman: quelques remarques introductives", *Revue du monde musulman et de la Méditerranee*, 75-76, 1995/1-2, s. 172.
2. Ebüzziya Tevfik üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma Âlim Gür'ün yayımlanmış doktora tezidir: Âlim Gür, *Ebüzziya Tevfik: Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998. Daha yakın tarihli bir çalışma için bkz. Özgür Türesay, "Ebüzziya Tevfik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912)", *Müteferrika*, sayı 18, Kış 2000, s. 87-140.
3. Bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 390.
4. Bkz. Necdet Sakaoğlu, "Ebüzziya Tevfik Bey'in Divan-ı Harb'den Kapatma Kararı Beklemesi", *Tarih ve Toplum*, sayı 32, Ağustos 1986, s. 42-43 ve Âlim Gür, *age*, s. 252-254.
5. Aynı dönemde bir başka Osmanlı aydınının feminizm konusundaki fikirleriyle karşılaştırma açısından bkz. Zafer Toprak, "Müslihiddin Âdil'in Görüşleri: Kadın ve "Hukuk-ı Nisvan", *Toplumsal Tarih*, Mart 2000, sayı 75, s. 14-17.
6. Ebüzziya, "Tesettür Mes'elesi", *Mecmua-i Ebüzziya*, sayı 112, 8 Eylül 1911, s. 1075-1079.
7. Ebüzziya, "Tesettür Mes'elesini Öğrenmek İsteyen Bir Madam", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, sayı 367, 27 Eylül 1910, s. 1.
8. Ebüzziya, "Tesettür Mes'elesi", *Mecmua-i Ebüzziya*, sayı 112, 8 Eylül 1911, s. 1076.
9. *aynı yerde*.
10. *agm*, s. 1077.
11. Olası bir yanlış anlamaya meydan vermemek açısından söz konusu çalışmaların başka bir bağlamda, devletin meşruiyetini sağlama almak amacıyla geçmişe yönelik yeni bir okuma süreciyle kurgulanan "gelenekler" üzerinde cereyan ettiğini belirtelim. Bkz. Eric Hobsbawm, Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983. Türkçede öncü bir çalışma için bkz. Selim Deringil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı', 'Muhayyel Cemaat' ve Panislamizm", *Toplum ve Bilim*, sayı 54/55, 1991, s. 47-64. Bu makalede yazar icat edilmiş bir gelenek örneği olarak "fes"i veriyor, bkz. Selim Deringil, *agm*, s. 50.
12. Ebüzziya, *agm*, s. 1079.
13. Ebüzziya, "Nisâ'iyyûn", *Mecmua-i Ebüzziya*, sayı 148, 30 Mayıs 1912, s. 225-236.
14. Bkz. N. Ayla Demiroğlu, "1899'da Osmanlı Basınında Feminizm", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1993, sayı 114, s. 53-56. Burada söz konusu yazının sadeleştirilmiş ve kısaltılmış bir çevriyazısı da bulunmaktadır. *Takvimü'n-Nisâ* için bkz. N. Ayla Demiroğlu, "Bir Kadın Takvimi: Takvimu'n-Nisâ", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1992, sayı 106, s. 62-64.
15. Ebüzziya Tevfik yazı boyunca Avrupa'ya karşıt olarak "biz" demektedir. Yazıdaki kullanımından da anlaşılacağı üzere "biz", evrensel İslam kültürüyle Müslüman-Osmanlı kimliği arasında -kuşkusuz Müslüman öğesi hayli ağır basan- muğlak bir yerlere tekabül etmektedir.
16. Cevâd Sami, "Feminizm Mes'elesi", *Mecmua-i Ebüzziya*, sayı 150, 13 Haziran 1912, s. 294-296.
17. Ebüzziya, "Mülâhazamız", *Mecmua-i Ebüzziya*, sayı 150, 13 Haziran 1912, s. 296-299.
18. Buradaki "biz"in Osmanlı'ya, ya da belki de Türk'e, tekabül ettiğine kuşku yoktur.

NİSÂ'İYYÛN

Ebüzziya

Bu kelime gâliba |feminist| ma'nasına olarak istiʿmâl edilmiştir. Bundan on beş sene evvel buna |müstâ'nisûn| demek istiyorlardı. Çünkü |feminizm|i bî-ma'na olarak |isti'nâs| ile tercüme etmişlerdi.

Biz burada münâkaşa-i lafziyede bulunacak değiliz. İster |nisâ'iyyûn| desinler, beğenmezlerse |müstâ'nisûn| ıtlâk eylesinler. Zaten aslı olan Fransızcası bile bunnla ifhâm edilmek istenilen ma'naya zerre kadar temâs etmez. Fakat Fransız erbâb-ı kalemi birâz zamândan beri tevsîʿ-i lisân maksadıyla |neolojizm|e mesâğ verdiklerinden |feminizm| |feminist| kelimelerini istiʿmâl ve istiʿmâl etmişlerdir. Hatta Latince |feminus|dan |femina| lafzını iştikak etdirerek kadın ma'nasına tasarruf eylemişlerdir.

Bizde bir hâl vardır ki akvâm-ı mütemeddinenin hîç birinde o derecesi meşhûd değildir. O hâl ise |moda|ya itbâ'daki ifrâtımızdır. On beş yirmi sene vardır ki Amerika'dan başlayarak Avrupa'da, hususâ Fransa'da nisvânın hukûk-ı ictimâiye ve siyâsiyece erkeklerle müsâvî tutulması dâiyesini esâs-ı meslek edinmiş bir fırka zuhûr etmişdir. Bu fırkanın mürevvici oldukları mes'ele-i hukûkiye-i nisâiyeye |feminizm| ve kendilerine |feminist| nâmı verilmekdedir.

İşte bu mes'ele meydâna çıkıb da |moda| şeklini alalı bizde de gûyâ Müslümân nisvânının hukûk-ı ictimâiye ve medeniyeden hissedâr olmalarına tarafdâr görünür bir fırka vücûda gelmişdir. Hâl bu ki Avrupa ve Fransa'da bu dâiyenin illet-i asliyesi nedir; neden hâdis olmuşdur, ve tarafdârlarının ta'kîb ve tervîclerine sebeb nedir, zann etmeyiz ki buraları mütâlaa ve tedkik edilmiş bulunsun. Kâffîdir ki envâ'-i matbû'âtdan bir iki gazete ile bir kaç risâle-i mevkûtede mevzû'-i bahs olmuş olsun! Onlardan iktibâs ve intihâlde ne mahzûr mutasavverdir!

Fakat garâbet, buradaki feministlerle zât-ı mes'ele arasındaki mübâyenetdedir. Bizdeki nisâ'iyyûn |feminizm|i hukûk-ı esâsiye-i ictimâ'iye ve siyâsiyeden tecrîd ile âdâb ve ahlâk müteallikatından olan örf ve âdete intikal ettirmekdedirler. Bir kadının peçesi ince çarşafı kısa olmasına ta'rîz veyâ onları tasvîb ve tahsîn maddelerini feminizme kat'â taalluku olamamak lâzım gelir.

Sokakda, kendine lâyık gördüğü, yakışdırdığı kısa, uzun bir çarşafla yâhûd ince kalın bir peçe ile kendi hâlinde giden bir kadına taarruz ve onu, lisân-ı düşnamı revâ görerek, tekdîr etmek hakkını efrâd-ı cemâatden bir ferd hâiz değildir, ki bunu müdâfaa müddeâsıyla meydâna çıkanlara |feminist-nisâ'iyyûn| nâmı verilebilsin.

Sırf kendi vazîfe nâ-şinâslığımız, terbiyesizliğimiz bizi birer şahne-i ale-l-ıtlâk menzilesine ıs'âd ediyor. Bir kadının tavr ve kıyâfetine, onun haysiyet ve şerefini ihlâl edecek elfâz ile ta'rîz ve intikadda bulunuyoruz.

|İslâmda ruhbâniyet yokdur| Bu asl-el-usûl-ı şeriâta karşı biz, hepimiz, topumuz birer râhib kesilerek râst geldiğimizi dîn nâmına ta'zîr ve terhîbde bî-pervâ oluyoruz. Maa-t-teessüf buna hükûmet de sebeb vermekdedir. Tâ Mahmûd Nedîm sadâretinden başlayan bir sakîme, -her hâdisede kendi seyyiâtını siper-i diyânigüster ile şekl-i mendûbda temsîl etmek isteyen- Abdülhamîd devrinde tetimmât-ı iftâriyeden olan |hardal| kabîlinden mâh rûzenin ikinci veyâ üçüncü günlerinde |âdâb-ı İslâmiye| nâmına gazetelerin sütûn-ı mefharetine ser-nâme-i mübâhât olur; bu sûretle mezâk-ı erbâb-ı hamiyet telh-kâm edilir idi. İnsânlarda tabiat-ı sâniye hükmünü alan ba'zı hâlât-ı redîe gibi, bu sakîme de, bir ülfet-i seyyie-i hükûmet yerini tutduğundan hâlâ ikide birde -fakat ahlâk-ı milliyemizi pek ziyâde çirk-âlûd bir sûretde nazar-ı ağyârda teşhîr etmesindeki mahzûr düşünülmeksizin- bir tedbîr-i salâh-cûyâne gibi ortaya sürülüyor.

Cenâb Şehâbeddîn Bey'in, bu tarz salâh-ı fermân-ı resmîye karşı gâyet zarîfâne bir sûretde temhîd etdiği tehekkümât, garîhdir ki cidden mahmûl olmuş ve ifrât-ı gayretle nisvilik modasına iktifâ' eden zâtları hiddetlendirmiştir. Bence Cenâb Şehâbeddîn Bey'in tarz-ı intikadı, bu gibi mesâil üzerine şimdiye kadar icâle-i hâme-i ta'rîzde bulunanlara bir vâdi-i nevîn-i zarâfet küşâd etdirmişdir ki nezâhet-i tab'a mâlik olan her sâhib-i fikr ve kalem o vâdi-i nevîn-i latîf sâyesinde pek çok hakîkatleri, pek acı bir kahkaha-i istihzâ' da'vet edebilecek şekle ifrâğ edebilir.

Volter'in muâsır ve muârızı olan meşhûr Ferreron: "Nisvânı i'zâz etmeli çünkü lâyıkdırlar. Fakat i'zâm etmemeli çünkü hilkaten nâ-müstahakkdırlar." demiş. Ben

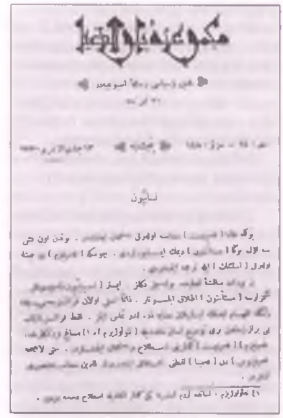

Ebüzziya, "Nisâ'iyyûn", *Mecmua-i Ebüzziya*, no. 148, 13 Cemaziyelahir 1330 (30 Mayıs 1912), s. 225.

Ferreron değilim. Fakat benden sorarlarsa derim ki: Nisvân hayât-ı cem'iyetin bir rûh-ı bârîkidir. Daha ziyâde bârîk olması ile cem'iyet-i beşeriye kesb-i kemâl-i nezâket eder. O nev'-i zîbâya ricâlin ba'zı hukûğu dirîğ olunmalıdır; çünkü o hukuğa galîz ve sakîl bir tâkım vezâif de terâdûf eder ki işte o zamân o rûh-ı bârîk, bizim hâlet-i rûhiyemizle tekeyyüf ve binâen-aleyh kesb-i gılzet eder. Artık öyle bir keyfiyet ve külfeti müteahammil olanların yanında bizim işimiz kalmaz.

Feminizm Mes'elesi

Bahs hâzır |feminizm|e intikal etmiş iken esbâb-ı mütâlaaya onda dâir ba'zı izâhât i'tâ'sı fâideden hâlî değildir. Çünkü bu mes'ele Avrupa hukûkîyûnu arasında elyevm fasl ve hall edilememiş mesâil sırasındadır. Farazâ bin tarafdârı var ise yüz bin de hilâf-giri vardır. Müddeîlerin sened-i iddiâ'ları ne kadar kuvvî olursa olsun, muhâliflerin mesrûdât-ı ibtâliyeleri de kuvvetçe onlardan dûn değildir. Biz onları teşrîh edecek değiliz. Çünkü öyle bir bahs-i mutavvele mecmûamız mütehammil değildir. Avrupa'da |feminizm| dâiyesini ihdâs eden esbâb ile bizde böyle bir dâiyenin hudûs ve lüzûmuna ihtiyâc olmadığını irâe edeceğiz.

Yirmi seneden beri akvâm-ı garbiye mütefekkirîn-i nisvâm

arasında bir da'vâ hükm sürmekdedir. ki o da: -nisvânın, kâffe-i hikat-ı hukûkiyede erkeklerle müsâvât-ı kâmile hâlinde bulunmalarını iddiâ' ve talebden ibâretdir- çünkü Avrupa akvâmında ricâlin hâiz olduğu hukûkdan bir çoğu nisvândan dirîg olunmuşdur.

Hulâsat-ül-hulâsa sûretiyle bu dâiyenin ale-l-asliyesini tasvîr edelim:

Avrupa'da bir kadın ba'de-l-izdivâc, eğer nikâh mukâvelenâmesinde derc ve tasrîh olunmamış ise malını istediği vechile tasarruf edemez, ya'ni hâne-i pederden getirdiği emvâl ve eşyâyı veyâ peder vâlidesinden alâ-tarîk-il-irs kendine intikal eylemiş olan emlâkı satamaz. Zevci bunları istediği gibi idâre eder. Nasıl arzû eylerse öylece isti'mâl ve istîfâdeye selâhiyetdârdır. Âdetâ kendi mâl ve mülkü gibidir.

Bizde ise zât-ül-zevc bir kadın gerek pederinin hânesinden getirdiği, gerek ebeveyninden tevârüs eylediği nukud ve emvâli canı nasıl isterse öylece isti'mâl ve tasarruf eder. Ne zevcinin rey ve rızâsını istihsâle mecbûrdur; ne de zevcin müdâheleye selâhiyeti vardır.

Avrupalı bir kadın, elinde bulunan pâreyi kocasının izni olmaksızın meselâ [Emniyet Sandığı'na] tevdî' ve istirdâd edemez.

Bir Müslümân kadın ise elinde bulunan pâreyi her ne zamân, kimi isterse, ve nereyi arzû ederse teslîm ve tevdî'de şer'an muhtârdır. Bunu mâni' bir fıkra-i kanûniye de yokdur. [Cinnet, sefeh gibi hâlât bi-t-tab' bahsimizden hâricdir].

Avrupalı bir kadının, meselâ çamâşır yıkamakla, veyâ dikiş dikmekle, hâsıl-ı sarf-ı mesâî ile kazandığı beş on frankı, eğer isterse kocası elinden alır. Şâyed kadın muhâlefet edecek olsa kanûn onun i'tâ'sını emr eder.

Bizde ise bir zevce kedd-i yemîniyle kazandığı pâreyi zevcine vermek, hatta göstermek mecbûriyetinde bulunmak şöyle dursun, meselâ zevc çarşıda pişmiş yemek veyâ dikilmiş gömlek satmakla te'mîn-i maîşet eder bir adam olsa da zevcesine sokakda satacağı yemeği pişirtse ve yâhûd gömleği dikdirtse, bu işleri âher birine gördürmek mecbûriyetinde bulunduğu zamân kaç gurûş ücret-i tabâhat ve hıyâtet vermesi lâzım gelirse onu aynen zevcesine te'diyeye mecbûrdur ve kanûn-ı şer' indinde medyûndur. Eğer vermez ise zevce ikâme-i da'vâ eder; ve hâkim-i şer' dahî te'diyesini hükm eyler.

Zevce taannüd ederse hâkim habsini emr eyler; ve bu müddet-i habsinde dahî zevcinin nafakası zevcin üzerine borcdur. Ve elbette te'diyeye mecbûrdur. Meğer zevce rızasıyla hakkından ferâğ ola.

Bunlar nisvânın hukûk-ı medeniyesinden olduğundan, her sûretle isti'mâlde selâhiyeti müsellemdir. İşte şeriât-ı İslâmiye her şahıs gibi nisvânın dahî bu gibi hukûkunu muhâfaza eylemiş olduğu hâlde Avrupa kanûnları nisvândan bu hakkı dirîg etmişdir. Hâl böyle iken Avrupalılar bizdeki nisvânın âdetâ esîr gibi her türlü hukûkdan mahrûm olduklarına kaildirler.

Birâz da hukûk-ı siyâsiyece olan mevkî'lerini mukayese edelim:

Avrupa'da zât-ül-zevc veyâ âzâde bir kadın meselâ fenn-i tıbb tahsîl etse ve tıbb mektebinden bir de doktora istihsâl etse hükûmet o kadına icrâ-i tabâbet için ruhsat vermez. Ve şâyed hükûmetin ruhsatı olmaksızın o kadın tabâbet eyleyecek olsa kanûn onu men' eder. [Bu mes'ele Fransa'da tamâmıyla hall olunmamışdır. Ba'zı müessesât müstesnâ olmak üzere kadınlar sellemeh-üs-selâm tabâbet edemiyorlar. Ebelik bahisden hâricdir.]

Bir Müslümân kadını bir tabîbe lâzım olan fünûnu tahsîl etmiş bulunsa da usûlen o fennin ulemâsı nezdinde hazâkatini isbât etse, tabâbet etmesine men'-i şer'î şöyle dursun eğer bir kasabada erkek olarak üç tabîb-i câhil bulunmuş olub da kadının hazâkatı müshet bulunsa, şeriât o üç câhil tabîbi icrâ-i tabâbetden men' ile hakk-ı tabâbeti o kadına hasr eyler.

Avrupa'da bir kadın ulûm-ı hukûkiye mektebinden tahsîl edib de doktora denilen allâme şehâdetnâmesini ihrâz etse bir mahkemede bir şahsa vekâleten müdâfaaya giremez.

Çünkü kanûnda bir kadının avukatlık etmesine dâir sarâhat yokdur. [Bu madde dört beş sene ale-l-devâm bir çok münâkaşâtı mûcib olduğu hâlde nihâyet ba'zı istisnâât ile kabûl edilmişdir.]

Bir Müslime ise mekteb-i hukûkda değil, hatta kendi sa'y ve ikdâmıyla, kendi hânesinde erhâbından mesâil-i hukûkiye ahkâm-ı fıkhiyeyi tahsîl etse ve bu ulûmdaki kudretini yine erhâbı nezdinde edilecek imtihân ile isbât eylese her husûsda, her da'vâda kime isterse vekâlet edebilir. Ona şer' mümânaat etmedikden mâ-adâ câhil bir vekîl-i zükûra tercihen tervîc-i vekâlet eyler.

Avrupa'da bir kadın bir dâr-ülfünûnda ulûm-ı hukûkiyeyi tahsîl edib de çıkdıkdan sonra yine bir dâr-ül-fünûnda ulûm-ı hukûkiye tedrîsi için muallimeliğe tâlib olsa, ona bu hakk-ı tedris i'tâ' olunamaz.

Hâl bu ki bir Müslümân kadın tedris-i ulûm-ı âliyeyi isbât-ı iktidâr eylese de medâris-i âliyeden birinde bir muallimelik taleb eylese ona şeriât-ı İslâmiye müsâade eder. Nitekim 14 asırdan beri memâlik-i İslâmiye'nin pek çoğunda hadîs ve fıkh ve usûl-ı hadîs, usûl-ı fıkh tedrîs etmiş nisvân ve bunların rahle-i tedrîsinden icâzet almış ve sonra fazl ve kemâl ile istihâr eylemiş ricâl-i benâm görülmüşdür.

Ne hâcet, fakîhliğin mertebe-i kemâli demek olan müftülüğü bile ihrâz ederek sürülen mesâile fetvâ vermiş Müslimeler gelmişdir ki onlardan biri de Fâtıma el-Fakîhiye'dir.[2]

Kazâ'-i Nisâ

Şi'rânî [Mîzân] ismindeki te'lîfinin kadılık faslında der ki:

"İmâmumız Nu'mân bin Sâbit hudûd ve cerrâhdan başka mesâlihde[3] kadınların cevâz-ı kazâ'sına kail olmuşdur."

[Muhammed bin Cerîr gibi ba'zı eimme ise hiç bir istisnâ' kabûl etmeksizin her mes'elede nisvâna hakk-ı kazâ' i'tâ' eylemişdir. Zîrâ İslâm'da fasl-ı da'vâ: [Emr bi-l-ma'rûf ve nehy an-il-münker] bâbına mülhak olarak, ma'rûfu emr ve münkeri nehy etmekde zükûr ve inâs müsâvîdir. Çünkü nazar-ı şeriâtda şâyân-ı i'tibâr olan cihet hükmdür. Hâkim değildir. Binâen-aleyh kadın olan hâkimin hükmü hakka tevâfuk etdikden sonra hâkimin kadın olması hükmü ibtâl etmez. Butlânı zâhir olan bir hükm, hâkimin erkek olması ile hakk-ı hâtıl olamayacağı gibi]

İşte Avrupa nisvânı, vâzı'-ı kavânîn tarafından kendilerinden dirîg olunmuş olan bu hakkı, dahâ doğrusu insân oldukları haysiyetiyle fıtraten hâiz oldukları bu gibi sâir bir çok hukûkdan istifâdeyi taleb ve iddiâ etmekdedirler. Binâen-aleyh bu yoldaki mutâlebâtı [feminizm] ta'bîr-i istılâhîsi şâmil olduğu gibi, bu iddiâ' taraftârlarına veyâ mürevvîclerine de [feminist] nâmı verilmekdedir.

Feminizmin Târihi

Kadınların hukûk nokta-i nazarından erkeklerle müsâvât-ı kâmile hâlinde bulunması fikrini

Avrupa'da en evvel Fransızlar meydâna koydular; on sekizinci asrın nihâyetine doğru [1793] senesinde bu müddeâya pîşvâlık edenler meşâhîrden [Siyez] ile |Kondorse|dir.

[Siyez| ibtidâî neş'etde ruhbân tarîkine sâlik olmuş ise de hadd-i zâtinde hürr-el-vicdân bir adam olması o meslekde devâma mesâg vermediğinden, meslek-i ruhbâniyeti terk etmiş ve tahsîl sâyesinde hâiz olduğu ilm ve irfânıyla kavminin husûsât-ı ictimâiye ve siyâsiyesine âid mesâile hasr-ı hizmet eylemişdir.

Kondorse dahî bir edîb-i sâhib-i neşriyât olarak, ulûm-ı riyâziyede dahî kemâl ile meşhûr idi. Bu da Siyez gibi Meclis-i Kavânîn a'zâsındandır.|

İşte bu iki zât, nisvânın kendilerinden dirîg edilmiş olan hukûk-ı medeniye ve siyâsiyelerini kendilerine için en evvel teşebbüsde bulundular. Fakat esmâ'-i merâm edemediler.

Fransız nisvânının, Fransa Kavânîn Meclisi'nden istihsâline muvaffak oldukları hukûk pek cüz'îdir:

Bunun birincisi: [Emniyet sandıklarına pâre tevdî'i] hakkını meşrûten istihsâlden ibârettir. Ya'nî zât-ül-zevc bir kadın kocası muhâlefet etmediği hâlde pâresini bi-z-zât sandığa tevdî' ve istediği zamân sandıkdan istirdâd edebilecekdir.

Şâyân-ı dikkatdir ki zevci izin vermeyince pâresini yine sandığa veremeyecek. O hâlde ne yapacak? Zevcinin eline teslîm ile, ya'nî keyfine terk eyleyecek.

İkincisi: [separe dö kor*] hâlinde bulunan, ya'nî zevciyle birlikde yaşamakdan iftirâk-ı kanûnî ile müfterik bulunan zevce servet-i zâtiyesini istediği gibi istî'mâl edebilecek.

Bunda da dikkat edecek bir cihet var; bu hakkını istihsâlden evvel zevce ba'zı esbâb ve ma'zeret ile zevcinden kanûnen iftirâk etdiği hâlde dahî servet-i zâtiyesini zevcinin elinden kurtaramaz idi. Hatta ba'zı harîs-i servet ve mühibb-i sefâhat olan kocalar, mücerred karısının servet-i zâtiyesini keyle mâ yeşâ tasarruf etmek için zevcesini ortadan kaldırmak ister, binâen-aleyh kadını mecbûr-ı iftirâk edecek sûretde ezâ eyler idi.

Üçüncüsü: Mukavelât muharrifliğinden musaddak heyânnâmelerde şehâdetleri kabûl olunmak.

İşte zavallı Fransız nisvânının istihsâline muvaffak oldukları hukûk-ı medeniye bunlardır.

Hukûk-ı medeniye nokta-i nazarından |feminist|ler mevâdd-ı âtiyeyi de taleb ediyorlar:

Birinci: Kendi evlâdından mâadâ âherin evlâdına dahî vasî ta'yîn olunabilmek. [Şeriât, evsâf-ı vesâyeti hâiz bir kadını gerek kendi, gerek âherin evlâdına vasî nasb eder.]

İkinci: Zât-ül-zevc olan bir kadın semere-i sa'y ve iştigâlini ahrâr-âne ve bilâ-mezâhim isti'mâl eyleyebilmek.

Üçüncü: [separe dö kor] sûretiyle ayrılmış kadına i'tâ' olunmuş olan hukûku [separe dö bien**] olan kadına da şâmil kılmak.

[separe dö bien] demek, bir kadın kocasının onda, ya'nî zevciyle berâber yaşadığı hâlde servet-i zâtiyesini kocasının emvâlinden ayırmak demektir; bu da hîn-i izdivâcda mukavelenâme-i nikâha derc olunmamış ise muahharen kadının istid'â'sı üzerine kanûnen müsâade olunur. Meselâ kadının kocası kumârbâz olmak ve yâhûd sefâhatle me'lûf bulunmak gibi netîcesi iflâs olan hâllerde kadın kendi emvâlini olsun tehlikeden kurtarmak üzere, kanûndan istimdâd eder. Fakat yine kocasının re'y ve muvâfakati munzamın olmadıkça mâlından bir âkçelik şey ve emlâkından bir karış yer satamaz.

Dördüncü: İngiltere'de cârî olduğu üzere muvâfakat-i tarafeyn ile fesh-i nikâh.

Beşinci: |Konsey Prüdom***|a a'zâ intihâb etmekle berâber bi-z-zât intihâb olunabilmek hakkı.

|Konsey Prüdom, amele ile, amele istihdâm eden fabrika sâhibleri arasında zuhûr eden münâzaaları fasl ve hasm için a'zâsı intihâb ile teşkîl olunan meclislerdir ki evâilde bizdeki esnâf |lonca|ları kabîlinden idi.|

İngiltere'de

İngiliz nisvânının mütâlebât-ı hukûkiyeye teşebbüsleri Fransa'dan sonra 1832 senesindedir ki Madam |Mari Taymş| tarafından iddiâ' ve taleb olunmuşdur. Lakin istihsâl etdikleri hukûk, Fransız nisvânına ibzâl olunan hukûk ile nisbet kabûl etmeyecek mertebede azîmdir.

1867'de meşhûr |Istuart Mil| nisvânın hakk-ı intihâba mâlikiyetini taleb etmiş idi. |Feminist|ler bunun üzerine mutâlebât-ı vâkıayı istihsâl edinceye kadar teşebbüsâtda bulunmak üzere |Praym Roz Lig| isminde bir cem'iyet teşkîl eylediler.

Bu cem'iyet Muhâfazakâr Fırkası'na mensûb olduğundan Serbesti Fırkası'nın rekabetini celb eylemişdi. Binâen-aleyh kesr-i nüfûzları maksadıyla 1869'da Madam Gladston'un riyâseti altında bunlara hilâf-gîr olmak üzere bir cem'iyet teşkîl edilmişdir.

Siyâseten İngiliz |feminist|leri evvelâ idâre meclislerine ve belediyeye a'zâ intihâb etmek hakkını, sâniyen A'vâm Kamarası'na meb'ûs intihâbı esâsını |ya'nî zât-ül-zevc bulunmayan ve vergi veren nisvân intihâb edebilirler hakkını| kazandılar.

Manş Denizi'nde kâin |Man| ve |Greneze| adalarındaki kadınlar umûmen bu adaların parlamentolarına a'zâ intihâb edebilirler.

Hukûk-ı medeniyece İngiliz nisvânı, evvelâ servetlerini ve kazanclarını isti'mâl hakkını, sâniyen mahâkimde müdâfaa-i hukûk selâhiyetini ve zevclerinin müsâadesine hâcet görmeksizin sanâyi' ve ticâretle iştigâl edebilmek hürriyetini, sâlisen evlâd-ı âhere vesâyeti, râbian mekteblerin mecâlis-i mahsûsasına intihâb etmek ve edilmek ve muhtâcîne mahsûs iânât müfettişliğini ihrâz eylemek haklarını istihsâl eylemişlerdir.

Şimdi de [sufrajetler****]in teşebbüsâtı hukûk-ı intihâbiyelerini lâyık olduğu vechile tevsî'e te'mîn-i muvaffakiyet edecekdir.

Amerika'da Feminizm

1869'da feminizm mes'elesi birden bire meydâna çıkmakla berâber o rütbe tevessû' ve intişâr eyledi ki bir sene zarfında ikişer, üçer bin a'zâlı iki cem'iyet teşekkül etdi. [Muahharen bu cem'iyetler 1890'da "Amerika Nisvânının Hukûk-ı İntihâbiye Cem'iyeti" nâmıyla büyük bir cem'iyete kalb edilmişdir.]

Amerikalı nisvân, mahâkimin umûmunda da'vâ vekâleti derûhde edebilirler. [Kanzas] |Misuri| [Kolombiya] eyâletlerinde |sulh hâkimliği| vazîfelerini îfâ eylerler.

1. Neolojizm, lisânda lüzûmı üzerine yeni kelimeler ittihâzıyla ıslâh vaz'ına denir.
2. Meşâhîr-i fukahâdan Alâeddîn Semerkandî'nin kızıdır. Kendisi de pederi gibi fakahetle meşhûr idi. Asrının ezkiyâ'-i ulemâsından Alâeddîn Kâşânî ile tezevvüc etmişdir. Bu Alâeddîn, mukaddemâ kaim-pederi Alâeddîn Semerkandî'nin [Tuhfet-ül-Fukahâ"] nâmındaki te'lîfini şerh etmişdi. Bunun üzerine kızını Kâşânî'ye vermişdir. Binâen-aleyh iki fakîh ile bir fakîhe bu vechile Kâşân'da bir hânede cem' olarak halka fetvâ verirler idi. Fâtıma, fakahetiyle berâber ifrât-ı zekâvetle de mecbûl olduğundan

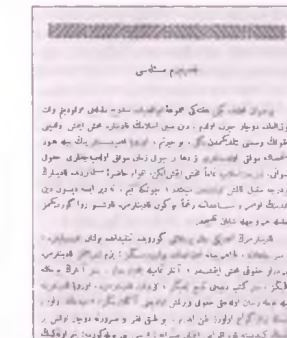

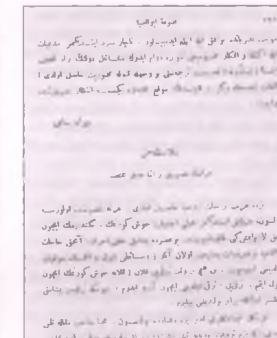

Cevâd Sami'nin yazısı ve Ebüzziya Tevfik'in cevabı.

Cevâd Sâmi, "Feminizm Mes'elesi", *Mecmua-i Ebüzziya*, no. 150, 27 Cemaziyelahir 1330 (13 Haziran 1912), s. 294.

Ebüzziya, "Mülâhazamız", *Mecmua-i Ebüzziya*, no. 150, 27 Cemaziyelahir 1330 (13 Haziran 1912), s. 296.

zevci, ekser mesâil-i müezzilede-ki şübhâtını mümâ-ileyhânın delâletiyle hall ederdi. Kaim-pederinin vefâtından sonra zevce-siyle berâber Haleb'e hicret eyle-diler. Haleb'de ise o târihinde Melik Âdil Nüreddin şehîd-i pâd-şâh olmağla fakîh ve fakîhe olan zevceynin kudûmlarından fevk-al-gaye mesrûr olmuş ve refâhiyet ve istirâhatleri esbâbını mebzû-len ihzâr eylemişdir.

Bizim [iftâriye] dediğimiz reçel ve sâire ile tebsiler donadarak fukahâ'ya iftâr tertîb etmeği müşârûn-ileyhâ îcâd etmişdir. Ve ondan sonra âlem-i İslâm'da [iftâriye] âdet olub kalmışdır. Müşârûn-ileyhâ altıncı asr-ı hicrî evâhirin-de Haleb'de vefât eylemişdir.

3. Te'dîb için hadd örülmesi lâzım gelen husûsât ile mecrûh olmuş adamlara müteallik maslahatlar.

(*). *Séparé de corps:* Ayrılık hâli (y.n.).

(**). *Séparé de bien:* Mal ayrılığı (y.n.).

(***). Fransızca aslı *Conseil des prud'hommes* (y.n.).

(****). İngiltere'de seçim yasasının değişmesinden önce kadınların oy hakları için mücadele edenlere verilen ad. Bu deyim ilk olarak 1906'da İngilizcede ortaya çıkmış, 1907'de de Fransızcaya geçmiştir (y.n.).

Mecmua-i Ebüzziya, sayı 148, 13 Cemaziyelahir 1330 (30 Mayıs 1912), s. 225-236.

FEMİNİZM MES'ELESİ

Cevâd Sâmi

Bu ünvân tahtında geçen haftaki *Mecmûa-i Ebüzziyâ*'da münderic makaleyi okuduğum vakit fevk-al-âde düçâr-ı hayret oldum. Dîn-i mübîn İslâmın kadınlara hakş etmiş olduğu hukûkun vüs'atını bilmediğimden değil, bu hayretim, Avrupa feministlerinin bile henüz istihsâline muvaffak olamadıkları ve daha birçok zamân muvaffak olamayacakları hukûk-ı nisvâmı, şeriat-ı İslâmiye tamâmen hakş etmiş iken, akvâm-ı hâzıra-i müslimeniz-den de kadınların bu derece sefil kalmış olmasından münbaisdir; çünkü kim, ne der ise desin Dîn-i Muhammedî'nin o emr ve müsâidâtına rağmen bu gün kadınlarımıza karşı revâ gördüğümüz muâmele her vechile şâyân-ı takbîhdir.

Kadınlarımızın şimdiki hâl-i pür-melâlini görüb de tenkîdâtda bulunan Avrupalılar'a: "Siz câhilâne, zâhir-i binâna i'tirâzâtda bulunuyorsunuz! Bizim Şeriat'ımız kadınlarımıza her türlü hukûku hakş etmişdir; onlar tamâmıyla bahtiyârdırlar. Siz onların bu hâline bakmayınız; siz kütüb-i dîniyeyi tetebbu' ediniz; o vakit kadınlarımı-za, Avrupa kadınlarına bile gıbtaresân olacak hukûk verilmiş olduğunu anlarsınız!" diyecek olur isek birâz gülünç oluruz zannı ederim. Bu tıbkı fakr u zarûrete düçâr olmuş bir adamın kendisine pâre ikrâz etmeyen sarrâfa: "Sen beni böyle görme! Benim ötekinin berikinin yed-i gasbına geçmiş ne kadar emlâkım vardır; iflâs etmiş bankada ne kadar pâralerim mevcûd idi." demesine benzer. Sarrâf buna karşı beyân-ı teessüf etmekden başka bir şey yapmaz ve şübhesiz bu sözlerin sıhhatine rağmen kailini zügürd, fakîr bir adam add etmekde devâm eyler.

İşte bizde mevzû'-ı bahs olan mes'elc, ya'nî bizdeki feminizm, Şeriat-ı İslâmiye'nin kadınlarımıza bahş etdiği ve fakat maa-t-teessüf tûl-ı müddet devâm eden i'tiyâdâtın kâim lem yekün hükmünde bırakdığı hukûkun kısmen olsun istirdâdı mes'elesidir.

Alâ kadr-il-imkân, muhîtin müsâid olduğu mertebe teâlî-i nisvâna çalışmak, kadınlarımızın terfîh-i hâline gayret etmek, hem vatana hem de ahkâm-ı diniyeye hizmetden başka bir şey olamaz iken ne kadar şâyân-ı teessüfdür ki bu yolda sarf-ı mesâ'i edenleri teşvîk ve tahsîn şöyle dursun dinsizlik, hamiyetsizlik ile ithâma kadar varıyorlar! Ma-mâfih her türlü mevâni'e göğüs gererek mücâhedeye devâm lâzımdır; zirâ milletin âtîsi ancak nisvânın terakkisi sâyesinde te'mîn olunabileceği umûmen matbûât-ı Osmâniye'nin teslîm eylediği bir hakîkatdir.

Şâyân-ı teşekkürdür ki edilen gayretler pek de semeresiz kalmıyor; inâs mektûblarının tekessür etmekde olduğu maa-t-memnûniye müşâhede olunuyor. Efkâr-ı umûmiye tenvîr ediliyor. Okumak yazmak erkeklere nasıl mecbûrî ise, kadınlar için de o mecbûriyet mevcûd olduğu teslîm edilmeye başlanıyor. Muhadderât-ı İslâmiye'nin bu hâlde kalamayacağına yavâş yavâş kanâat hâsıl oluyor. Emeklerinin boşa gitmediğini görmek gencelerin tahayyül edecekleri mükâfâtın en tâtlısıdır; kadınların da kendileri için ihtiyâr olunan bu gayretleri, bu zahmetleri takdîr etmeye başlamaları ayrıca mûcib-i teselliyetdir.

Acabâ bizde istirdâd-ı hukûk-ı nisvân mes'elesi kız mektebleri açdırmak, muhadderâta taarruz edenleri cezâ-dîde etmek, kadınların bir mevki'-i ictimâiyesi bulunduğunu ve onlara hürmet ve riâyet lâzım geldiğini anlatmakdan ibâret midir? Bu gibi bir suâl vârid olabilir. Biz o suâle şimdilik [evet!] demekle iktifâ' edeceğiz; çünkü maa-t-teessüf hükûmet-i hâzırayı bu cereyâna pek müsâid görmüyoruz. Bil-akis kadınlarımızın mes'ûd ve bahtiyâr olduklarını ve hâllerinin tebeddülüne hiç bir ihtiyâc hisa edilmediğini iddiâ' edenlere dahâ müsâid buluyoruz. Ne gibi hukûk taleb etdiğimizi mufassalen izâh edecek olur isek hükûmet o hukûku i'tâ' etmek şöyle dursun, bizi tahdîş-i ezhâm mücib neşriyâtda bulunmak ile ithâm edebilir. Nâçâr serd etdiğimiz müddeayât ile iktifâ' ve efkâr-ı umûmiyeyi tenvîre devâm ederek meşâgil-i devletin biraz tahaffüf etmesine ve nisâ'iyyûna [feminist tercümesini bu vec-

hiç kabûle mecbûriyet hâsıl oldu| ilitifât edecek diğer bir kabinenin mevki'-i iktidâra geçmesine intizâr zarûretinde bulunuyoruz.

Mecmua-i Ebüzziya, sayı 150, 27 Cemaziyelahir 1330 (13 Haziran 1912), s. 294-296.

MÜLÂHAZAMIZ

Ebüzziya

Herkesin maksûdu bir ama hedefleri muhtelif

Bizde garîb bir hâlet-i rûhiye hâsıl oldu. Her ne husûsda olursa olsun, her yapmak istediğimiz şeyi cenebîlere hoş görünmek, beğendirmek için yapmak lâzım imiş gibi davranıyoruz da, bu asırda yaşamak hakkını ihrâz, ancak hâcât-ı ictimâiye ve zarûrât-ı medeniyeden olan âsâr ve vesâiti kabûl ve ihtihâza mevkuf olduğunu unutuyoruz. Ben hiç bir vakit terakkîyi filân ve filâna hoş görünmek için kabûl etmem. Terakkîyi, terakkî olduğu için ârzû ederim, çünkü terakkîsiz yaşamak ecelsiz ölmekle berâber bulunduğunu bilirim.

Frenkler istedikleri kadar bize düşnâmda bulunsun. Acabâ sâhib-i makale zann eder mi ki bizim terakkiyât-ı cedîdeye teşebbüs edib de o yolda her türlü mevâni'ye galebe, her türlü mezâhimi iktihâm edeceğimizi Avrupalılar yakînen bilecek olurlarsa memnûn olurlar. Yâhûd bizi gaileden gaileye düşürüb de hedef-i hareketimizden alakoymazlar. Ben o kadar hüsn-i zann erbâbından değilim. Bu cihetle aksine kailim. İslâmda hukûk-ı siyâsiye ve ictimâiye-i nisvânın şimdiki hâlinden dolayı îrâd edilen iflâs ve indirâs mutlâkı doğru değildir. Çünkü o hukûk-ı esâsiye ne düçâr-ı iflâsdır, ne de müşerref-i indirâs. Belki henüz hiç bir habbesi zâyi' olmamış bir ras-ül-mâl-ı hikmet ve medeniyetdir. Binâen-aleyh o hazîne-i hikmet ve medeniyetden bizim istifâde edemediğimize, masrûf-ı lehini bilemediğimize bakıb da onu zâyi' eylemiş olduğumuza hükm etmek doğru değildir. Çünkü ona elimizi süremedik ki hatta iflâsa varacak kadar israf etmiş olalım.

Bizim buralara düşdükden sonra istihâz ettiğimiz husûsât-ı ictimâiyeye bakıb da onu sû-i isti'mâl olunmuş kavâid veyâ hukûk-ı İslâmiye kıyas etmek en büyük hatâdır.

Biz istîlâ' etdiğimiz yerlerin kalfesine bir safvet-i bâkirâneyi hâiz olarak dâhil olduk. Hâl-i tefessühe gelmiş, asabiyet ve garîze-i gürûhçu-yı vehn ve zevâl olmasından dolayı acz ve meskenete düşmüş kavmlerin âdât ve ahlâk ve fî'liyâdâtını tevârüs eyledik. Sâf bir mâyi'ye, ceyyid bir mâ'-i hayât-efzâya müşâbih olan ahlâkımıza bir takım mevâdd-ı müntenciyi hâvî ve fakat zâhiren bir ak görünen müfsid suları karışdırdık.

Erbâb-ı istilâ'mın yüzde doksan dokuzu mücerred idi. Girdikleri, feth ve teshîr etdikleri bilâdını nisvânıyla izdivâc ve onların âdât ve meşâribiyle imtizâc eylediler. Nihâyet onlara döndüler. Çünkü muttasıl-ı feth ve istilâ' ile iştigâl ederek lâzımе-i hikmet ve fazîleti istihsâl ve istikmâli düşünmediler.

Sabâh'ın [Şundan Bundan] muharrir-i muhteremi, geçen pâzâr nüshasında kadınların bizdeki hâlet-i hâzıra-ı ictimâiyelerini ve onu intâc eden esbâbı, galeyân-ı efkâr ve bir lisân-ı şedîd ve hârr ile intikad ve ta'dâd ediyordu. Fikrine esâsen, ya'nî şekliyâtına tamâmıyla iştirâk etmekle berâber, bizde henüz kadınların hukûk-ı ictimâiyelerinden evvel erkeklerin muhtâc-ı terbiye olduğunu tahattur ve muâhezât ve neşriyâtını ona hasr etmesini ve ne kadar şiddet-i beyâna kadirse o kadar şedîd davranmasını ârzû ve ihtâr ederiz.

Bu muharrir-i hakîkat-hîn peka'lâ bilir ki dünyânın hiç bir tarafında bâ-husûs yeri gelince lisân-ı düşnâm ile, bilerek bilmeyerek fazâyihinden dem urduğumuz Avrupa'da, hatta hezâr âşinâ bir kadına erkekler tarafından sokakda lâübâli bir lisân ile hitâb edilemez. Bizde ise hiç bilmediği bir kadını hemân herkes her türlü levm ve tahkire lâyık görür; ve lisân-ı hezeyânı nasıl döner ve dilerse o sûretle düşnâmda bulunur. Senin benim haremlerimize sokakda velev âdâb ve ahlâk ilcâ'sıyla olsun söz söylemek, onları edeb veyâ göreneğe da'vet etmek hakkını şuna buna kim vermişdir ki evbâşâna taarruz edebilsinler.

Geçen yangın günü idi. Yerebatan'dan geçmekde olan genc bir kadına, ki kıyâfeti kâffe-i alâim-i iffet ve edebi kâfil idi. Cağaloğlu'ndan doğru gelen bir terbiyesiz herîf birden bire: - Kahr olası kaltak, işte azgınlığımızın neticesi! İstanbul yamb kül oluyor. Dahâ siz sokaklarda fink uruyorsunuz. - hitâb ve itâbında bulundu. Ben evvelâ kadının bu herîfe müteallik nisvândan olduğuna zâhib olmuştum. Ma-mâfih bu zehâbım dahi herîfi ma'zûr göstermezdi. Çünkü sokakda alâ melei-n-nâs insân olan bir erkek, kendine müteallik olan bir kadını böyle evsâf-ı kabîha ile değil hiç bir sûretle tekdîr ve muâheze edemez. Hâl bu ki kadının, hiç bilmediği bir kadın olduğunu anlayınca hayret ve hiddetden ne yapacağını şaşırdım. Ve orada o bî-çâreye tesâdüfümden dolayı hicâbımdan terler dökdüm. Çünkü kadın, o anda [erkek] ism-i cinsini taşıyanları umûmen ve bi-hakkın tel'în edebilirdi ve etmişdir.

Şu hâlde Şundan Bundan muharririyle tevhîd-i fikr ve beyân ederek kalemimizi bu edebsiz mahlûkatın, bu fuzûlî muhteremlerin teşhîrine hasr edelim. Binâenaleyh kadınlarımıza akl ve naklin tecvîz ve râygân kıldığı hukûk-ı siyâsiye ve ictimâiyelerinden evvel, ricâl, akl ve naklin takbîh etdiği akvâl ve ef'âlde bulunamamak, insân olmak için her şeyden evvel erkek evlâdımızı terbiye edelim. Tâ ki batn-ı müstakbelde terbiye-i ictimâiye ve medeniyeyi hâiz birer peder-i âile olmağa ve nisvân hakkında nasıl davranmak, onları nasıl i'zâz ve tekrîm etmek lâzım geldiğini idrâka muktedir olsunlar. İşte ondan sonra benât-ı memleket mazhar-ı fevz ve selâmet olur.

Mülâhazamızı itmâmdan evvel Ahmed Râsim Bey'in [Bizde Hünsâiyet] makalesine de bir göz gezdirdik. Evet! Tagyîr-i nev'iyet işvesiyle i'lân-ı hüviyet edenlere Ahmed Râsim'in lâyık gördüğü [hünsâiyet]den dahâ lâyık bir ta'bîr vardır ki o da [muhannes] lafzıdır. Ve ma'nâ ve maddeten iştikakları da birdir.

Kamûs mütercimi Âsım der ki: "Muhannes, müennes vezninde ma'rûfdur ki zen-haslet olan nâmerd-i yâd-gârlara denir ki ıstılah-ı zürefâda [müzekker-i semâi] ta'bîr olunur. Bir nesneyi eğib iki büklüm eylemek ma'nâsına olan [tahnîs]den me'hûzdur. Bunda ism-i fâil ünvânıyla lûgatlır. Nefsini [tahnîs] eylediği için ve ism-i mef'ûl ünvânıyla câizdir. ... balını bu gidercliği için diyâr-ı Mağreb ıstılahında onlara [muzahher] derler zâ-ı mu'cceme ve hâ'-i müşedde ile. Ve asıl Türk lisânında [kekiz] ta'bîr ederler [çerez] vezninden."

İşte galat-ı hilkat, ya'nî âsî-i tabîat beyler veyâ efendiler sûretde kelm-i nev'iyet ve hakîkatde ifşâ-i mâhiyet ederek kadın imzâlarıyla bir takım mektûblar yağdırmakdadırlar. Bunlardan biz de almakdayız. Nasılsa bize o kadar başı açık sütûmlarda bulunmuyorlar; serzenişkârâne olmakla berâber bir dereceye kadar zarîfâne sitemler ediyorlar. Ma-mâfih her ne isteseler mâdem ki kisve-i rücûliyetden tecarrî ile [çarşaf] tutunmak kabilinden adlarını değişdirmekdedirler; indimizde [muhannes]den başka bir şey değildirler.

Mecmua-i Ebüzziya, sayı 150, 27 Cemaziyelahir 1330 (13 Haziran 1912), s. 296-299.

Şeyhülislam Abdurrahman Nesib Efendi'nin Tesettüre Dair Beyannamesi

MERAL ALTINDAL

Sultan Reşad dönemi şeyhülislamlarından Abdurrahman Nesib Efendi'nin kadınların örtünmesiyle ilgili 1912 tarihli beyannamesinde, modayı takip eden Müslüman kadınların giderek çarşafların şeklini değiştirmesinden yakınılıyor. Milletlerin ilerlemek için gelenek ve âdetlerini muhafaza etmesi gerektiğinden bahisle, Japonya örneği veriliyor ve Japonların geleneklerine sahip çıktıkları için son yıllarda ilerlediği belirtiliyor. Son olarak, tesettür hükümlerine riayet etmeyenlerin ceza kanununda belirtilen şekilde cezalandırılacağı duyuruluyor. Osmanlı devletinin 122. şeyhülislamı olan Abdurrahman Nesib Efendi (Üsküp, 1842 - Bakırköy 1913), Said Paşa'nın 9. hükümetinde 6 ay 16 gün şeyhülislamlık yaptıktan sonra kabineyle birlikte 16.7.1912 tarihinde istifa etti. Muhiddin-i Arabî'nin eserlerine düşkün olan Abdurrahman Nesib Efendi, onun *Füsusü'l Hikem* adlı eserinden 62 adet hikemi (hikmetle ilgili sözler) Türkçeye kazandırmıştır.

BEYANNAME-İ MEŞİHATPENAHİ

Din-i mübin-i islamın tesettür-i nisvan hakkındaki ahkâmı nice menafi'i calib ve bunca mefasidi mani' ve salib olup hatta Avrupa hükemasından birçokları tarafından dahi takdir edildiği halde bizde bu vazife-i diniyyenin ve bunun üzerine teessüs ve takarrur eden adat-ı müstahsene-i milliyenin günden güne ehemmiyetten ıskat edilmekte olduğu kemal-i teessürle müşahede olunmaktadır. Nisvan-ı müslimenin tesettür maksadıyla min-el-kadim isti'mal ve iktisa etmekte oldukları çarşafların şeklini refte refte tagayyür ederek bir müddetten beri modaya tebean iktisab eylediği şekil ve suret aklı başında olanların cümlesini teessürat-ı amîkaya duçar ediyor. Namus ve haysiyetini, iffet ve ismetini muhafaza kaydında bulunan İslam hanımlarının dünyada en büyük fenalıkları calib ve dar-ı ahirette sual ve azab-ı elimi müstevcib olan bu gibi hallerden tevakki eylemeleri ne derecelerde vacib ise biz erkeklerin dahi erbab-ı namus nazarında çirkin görüldüğü şüphesiz olan bu gibi modalarla gitgide dairei edepten harice çıkmak isteyen zevcat ve benatımıza hudud-ı şer'iyyeyi telkin ve tefhim ve fevkalade muhafazası herkese vacib olan adat-ı milliyeye riayeti tavsiye ve hilafı harekette bulunanları te'dip ve men' eylemekliğimiz iktiza eder. Milletin matlub olan terakkisi adab-ı diniyye ve adat-ı müstahsene-i kavmiyyenin hüsn-ü muhafazasıyla kaim olup hatta Japon kavminin otuz kırk sene zarfında işitilen terakkiyat-ı harika-nüması bu sayede müyesser olmuştur. Biz bu hakikatlerden gafil ve heva ve heves-i nefsaninin icabatına mail olursak ümit ettiğimiz ve cidden muhtaç olduğumuz terakki ve tealiye bedel-i kem-nam olmaklığımız muhakkaktır. Memalik-i Osmaniye'de tanınmış olan edyan erbabı kendi mezheblerine adab ve icabatını icra ile mükellef olup buna muhalif harekatın memnuiyeti dahi kanun-ı cezanın 99. maddesinin 3. zeyli mucebince ba-irade-i seniyye ittihaz ve i'lan edilen mukarrerat ile bu kere hükümet-i seniyye-i Osmaniye'ce te'yid edilmiş ve mukarrerat-ı mezkûreye temas eden ceraimin ta'kibi ve mürtekibleri için mahakim-i cezaiyece ceza tertibi de mukarrer bulunmuştur. Bu babda ta'kibat-ı kanuniyeye duçar ve akran ve emsali meyanında şerm-sar olmamak için nisvan-ı müslimenin icabat-ı şer'iyye dairesinde tesettüre riayet ve alışveriş bahanesiyle töhmet mevkilerine girip çıkmaktan mücanebet ve aile reislerinin de bu hususdaki evamir-i diniyye ve adab-ı milliyeye daima dikkat ve ihtimam eylemeleri lüzumu ahali-i muhteremeye suret-i mahsusada tavsiye ve ihtar olunur.

Fi 11 Rebi'ül-ahir sene 330 (H) ve fi 18 Mart sene 328 (R), 30 Mart 1912 (M)

(Şems Matbaası)

DR. CEMAL ZEKİ'NİN "DELİŞMEN, ÇILGIN KIZLAR"I

Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları

ZAFER TOPRAK

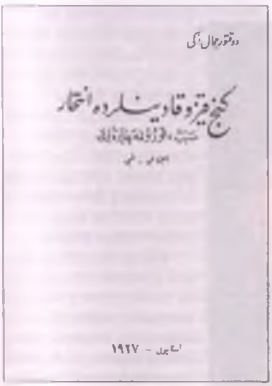

Doktor Cemal Zeki, *Genç Kız ve Kadınlarda İntihar, Sebeb ve Korunma Çareleri, İctimaî-Tıbbî*, İstanbul, 1927.

Cumhuriyetin ilk evreleri Türkiye'de toplumsal cinsiyet alanında hatırı sayılır dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Başta Medeni Kanun olmak üzere, kadınlara birçok eğitim kurumunun kapılarının açılması, meslek kadınlığının özendirilmesi, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması kamusal alanda bu kazanımları, önde gelenleridir. Keza, özellikle okumuş kesim arasında, çekirdek aileye yönelik beklentiler, özel alanda da kadının giderek toplumda kalıcı bir konum elde ettiğinin kanıtıdır. Ancak, siyasi bağlamda ya da yurttaş kimliği olarak eşitlik vurgulanırken biyolojik alanda, genellikle tıp literatüründe, zaman zaman gözlenen ayrımcı tavır beklenenin aksine ters yönde sonuçlar doğuracak niteliktedir. Bunun temel nedeni kadınların özgürlük alanı genişledikçe, var olan düzenin sarsılması, aile içi ve dışı ilişkilerde toplumun ahşageldiği normların ötesinde çözümler aranması, Cumhuriyetle birlikte gündeme gelen "yeni hayat"m, Cumhuriyet adına erkeğin hoşgörü sınırlarını zorlaması, kadının serbest tavrı, giyimi, kuşamı, tutkusu, hüsranı, yani kadının yaşamındaki köklü değişikliklerler olarak özetlenebilir. Bir başka deyişle, Cumhuriyet yol kat ettikçe kadını denetleme gereği duyulmuştur. Buna gerekçe olarak da kadının "bünyesi", biyolojisi gösterilmiştir. Bu görüşler tıp çevrelerinde daha da başka bir vurgu almış, bilim adına kadının erkekten farklı bir "mahluk" olduğu ve ona zaman zaman çekidüzen verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özetlersek, Cumhuriyetle birlikte tıp bilimi toplumsal mekânda özellikle iki alanı kuşatmıştır. Bunlardan biri öjenizmdir. Sağlıklı nesiller kadının sorumluluğudur. Diğeri ise kadın ruhiyatıdır. Aile kutsaldır; kadın ancak aile normları içinde meşruiyet kazanabilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kadındaki "ruhi bozukluk" tıp âleminin temel uğraşlarından biridir. Bu bozukluğun en bariz göstergesi intihardır. Cumhuriyetle birlikte genç kız ve kadınlarımız intihar etmektedir ve buna bir çare bulunmalıdır. Aslında Devlet İstatistik Enstitüsü'nün son yıllardaki verilerine göre Türkiye'de erkeklerde kadınlardan fazla intihar vakasına rastlanmaktadır. Ama Cumhuriyetin ilk evresindeki literatüre bakılırsa, (fazla öteye götüremiyoruz, çünkü intihar haberleri bir süre sonra yasaklanmıştır) genç kız ve kadın intiharlarının erkeklere oranla çok daha yüksek olduğu kanısı uyanmaktadır.

Hekimlerimize göre buluğ çağındaki genç kız erkekten farklıdır; çok daha farklı tesirler altındadır. Bu nedenle denetim altına alınmalıdır; kuşatılmalıdır; doğru yola sevkedilmelidir. Çözümsüzlüğün nedeni genç kızlara aile terbiyesi veremeyişimizdir. Eğitim nedeniyle sokağa çıkan genç kızlarımız birçok "çılgınlığa" neden olmaktadır. Dönemin "müstehcen" sayılabilecek mizah dergileri ya da romanları, hikâyeleri, özellikle moda, dans tutkusu (iptilaları), aşk oyunları yaşamın zehirleridir (hayat-ı içtimaiyyenin zehirleri). Tüm bunlar buluğ çağındaki genç kızlarda ruhi bunalımların birden parlamasına neden olmaktadır. Sonuç ise vahimdir: Genç kız ya da kadın canına kıyar; intihar eder.

Bilindiği gibi, intihar toplumbilimin klasik diye nitelendirilen alanlarından biri. Guerry, Morselli gibi "ahlak" istatistikçilerinin ilgi gösterdikleri intihar sorunu, 1897'de Durkheim'm *İntihar* başlıklı toplumbilim çalışmasıyla ünlenir. Durkheim'in tezleri Halbwachs'ın *İntiharın Nedenleri*'yle (1930) tekrar ele alınır ve bir anlamda düzeltilir. 60'lı yıllarda Henry ve Short'un *İntihar ve Adam Öldürme* adlı çalışmasında bir adım daha öte-

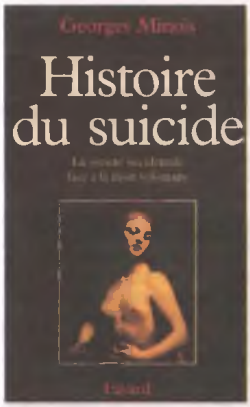

ye götürülür. Bu eserler anahatlarıyla intihar vakalarının düzenini, değişimini ve farklılıklarını oransal olarak resmi istatistiklerde izleyerek ortaya koyar.

Türkiye'de intihar ile ilgili sayısal bilgiler 20'li yıllarda Türkiye İçtimaiyat Enstitüsü'nün zabıtaya başvurması sonucu elde edilir. İçtimaiyat Enstitüsü'ne göre, son on yılda İstanbuldaki intihar vakaları bir artış göstermiştir.

Bugün de intihar istatistikleri Devlet İstatistik Enstitüsü'nün ilgi alanı kapsamında. İntihar istatistikleri 1962'den itibaren düzenlenmiş. Önceleri adalet istatistikleri içinde yer alan bu istatistikler 1974'ten sonra "nedenlerine göre intihar"a ayrılarak "hayati istatistikler"de izlenmiş. Hastalık, aile geçimsizliği, geçim zorluğu ve ticari başarısızlık, hissi ilişkiler ve istediği ile evlenememe, öğrenim başarısızlığı, diğer ve bilinmeyenler tasnifin ana başlıkları. DİE verilerinin kaynağı polis ve jandarma. Ancak kolluk kuvvetlerine intikal eden olaylar kayda geçmiş. Kırsal kesimde ve geleneksel ortamlarda intihar vakalarının resmiyet kazanmadığı bir gerçek. Bunlar resmi makamlara yansımamış, bu nedenle DİE verilerinde görülenler gerçek sayıların altında. DİE "İntihar İstatistikleri"ni ayrı ciltler olarak çıkarmış. Cumhuriyetin 75. yıldönümü nedeniyle yayımladığı *75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti* başlıklı derlemesinde 1996 yılı için toplam intihar vakasını 1815 olarak veriyor. 1973 için bu sayı 618. Cinsiyetlere göre bakıldığında 1996 yılı için toplam intiharların yüzde 61.8'i erkekler (1122 vaka), yüzde 38.2'si kadınlar (693 vaka) tarafından gerçekleştirilmiş. Yıl ortası tahmini nüfus 62.697.000 milyon olduğu öngörülürse kaba intihar oranı yüzde 0.0289 olarak çıkıyor.

Batıda intihar üzerine literatür epey geniş. Fransa'da tarihçiliğin kapsadığı alanlardan biri de intihar. Georges Minois'nin "İntiharın Tarihi - İradi Ölüme Karşı Batı Uygarlığı" (*Histoire du suicide - La societé occidentale face à la mort volontaire*, Fayard, 1995) kapsamlı bir çalışma. Aynı yıl Fransa'nın ünlü popüler tarih dergisi *L'Histoire* özel bir sayı yapmış intihar üzerine. Herbert Heudin, M. D.'nin kitabı "Amerika'da İntihar" (*Suicide in America*, W. W. Norton & Company, New York, 1982) yeni dünyayı ele alan en kapsamlı çalışma. Lee A. Headley Asya ve Ortadoğu'daki intihar olgusu üzerine eğilmiş (*Suicide in Asia and the Near East*, Berkeley, University of California Press, 1983). Bu araştırmada Türkiye yer almıyor.

Türkiye'de de epey yayın yapılmış intihar üzerine. Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi 1991 yılında *Türkiye'de İntihar Olgusu Bibliyografyası*'m (Ankara; Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991) yayımlamış. 1990 yılı sonuna kadar, tezler dahil, 183 kaynak veriliyor bu kaynakta. Akademik literatürde Nezahat Arkun'un *İntiharın Psikodinamikleri*, 1978'de ikinci basımını yapmış. Çoğunluğu psikiyatristler ve klinik psikologları tarafından üretilen intihar literatürün dışında genel okuyucuya yönelik kitaplar da var . Mesela Çetin Yetkin'in *Belgelerle Türkiye'de 17 İntihar Olayı* bir zamanların Milliyet Yayınları arasında çıkmış (Nisan 1978). Faruk Güçlü'nün *İntihar: Umutsuzluğun Tırmanışı* 1988 yılında Öğretmen Yayınları arasında yer almış. Aynı kitap genişletilmiş ikinci basımını 1992'de Karşı Yayınları'ndan yapmış.

Faruk Güçlü, kitabının girişine, Türkiye'deki gelenek doğrultusunda, tarihsel bir anlatımla başlıyor. Osmanlı toplumunda intihar olaylarının, özellikle İslamiyetin intihar karşısındaki tutumu nedeniyle asgari bir düzeyde seyrettiğini, natüralist yazar Beşir

Fuad'ın intiharının basında yer olmasından sonra intihar salgınının basına sansür konarak durdurulduğunu, zaman zaman siyasal başarısızlıkların, Timur'a yenik düşen Yıldırım Bayezid'in yüksüğündeki zehiri içerek canına kıymasında olduğu gibi, intihara neden olduğunu kaydediyor. Açıkçası, Osmanlı toplumunda intihar olgusu ciddi bir toplumsal sorun olmaktan uzak görünüyor. Cumhuriyete geçiş evresindeki siyasi ve askeri intiharlar gözlenmiş. İttihatçılardan Reşid Bey'in ve Kemal Bey'in (Kara Kemal diye bilinir) intiharları epey yankı uyandırmış basında. Bu gibi siyasi, askeri nedenlerle intiharlara zaman zaman rastlanmış. Miralay Çiğiltepe, Çiğiltepe'yi saatinden sonra kurtarmayı gururuna yedirememiş için intihar etmiş.

Faruk Güçlü, Cumhuriyet dönemindeki intihar olaylarının özellikle 1929 buhranı sonrası yaygınlaştığını söylüyor. 30'lu yıllar ekonomik yönden sorunlu bir evre. İşsizlik kol geziyor; nüfusun önemli bir kesimi geçim derdine düşmüş. İntihar ve cinayet olayları karşısında İstanbul Vali Muavini Fazlı Bey gazetelere gönderdiği tamimde cinayet ve intiharların polisten geldiği biçimde yayımlanmamasını bildirmiş. Buhran sonrası tekrar eski seyrine dönen intihar olayları 1950'lerin ikinci yarısında, yine ekonomik sorunlardan olsa gerek, işçi, öğrenci, aydın arasında görülmüş. 1962-1980 arasındaki olağan seyrini 1980 sonrası köklü bir değişim izlemiş. 24 Ocak ve 12 Eylül 1980'i "İntihar tarihimizin miladı" diye nitelliyor. 1978 ile 1984 yılı karşılaştırıldığında yüzde yüzü aşan bir artışla karşı karşıya olduğumuzu söylüyor. Sıkıyönetim Komutanlıkları, gazeteleri bu konuda uyararak intihar olaylarını yayınlamamalarını bildiriyor. İstatistikler konusunda DİE verilerini de eksik olduğuna dikkat çeken Faruk Güçlü, 1985-1992 arasındaki yaklaşık 20.000 dolayında intiharı inceliyor. 1987 yılının ilk aylarında İzmir'de genç bir kızın belediye binasından kendini atmasıyla birlikte intihar olaylarının ilk kez kamuoyunun gündemini işgal eden konuların

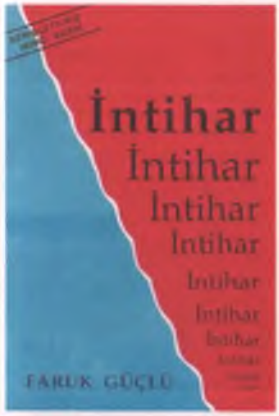

Batıda (karşı sayfada) ve bizde intihar literatüründen örnekler. Georges Minois'nin "İntiharın Tarihi" (1995); L'Histoire'in "İntihar" özel sayısı (Haziran 1995); Çetin Yetkin'in Belgelerle Türkiye'de 17 İntihar Olayı (İstanbul, 1978); Faruk Güçlü'nün İntihar'ı (2. baskı, İstanbul, 1992).

Karşı sayfa altta: William Hogarth'ın "Kontesin İntiharı" tablosundan ayrıntı.

başında yer aldığını söylüyor. Tabii unutmayalım, Boğaz köprüleri de intiharın cazibe noktaları olarak beliriyor.

Bizim ilgi alanımız Cumhuriyet ve toplumsal değişim: Değer yargılarında Cumhuriyet ortamının neden olduğu dönüşümler toplumda ne tür sonuçlar doğuruyor; kent kültüründeki başkalaşım, geçim sorunları, nesiller arası çatışmalar, yeni duygusal bağ türleri, kadın-erkek ilişkileri vb sorunlar ve bireyin bu yumağa olan tepkileri. Daha da sınırlayalım, Cumhuriyetimizin ilk yıllarında genç kızlarımız. Genç kızlarımızın karşılaştığı duygusal sorunlar. Ve nihayet çözümsüzlük ve intihar.

Türkiye'de intihar üzerine kafa yoran ilk hekim Doktor Cemal Zeki. İntihar konusunu enikonu değerlendiren yayın organı ise *Resimli Ay*. İntihar üzerine ilk "bilimsel" çalışma 1927'de Doktor Cemal Zeki'nin, eski Türkçe olarak yayımlanan *Genç Kız ve Kadınlarda İntihar - Sebep, Korunma Çareleri - İçtimai-Tıbbi* başlıklı eseri. Cemal Zeki'nin alam nisaiye, yani kadın hastalıkları (jinekoloji) olsa gerek. *Gebelik, Doğum, Loğusalık Devrelerinde Görülen Hastalık ve Ölümlerden Korunma Çareleri* ve *Çocuk Doğurmak* başlıklı iki kitabı daha var. Cemal Zeki'nin, Kadınlar Birliği tarafından yayımlanan *Kadın Yolu* dergisinde de "Genç Kız ve Kadınlarda İntihar" başlıklı bir makalesi var. (*Türk Kadın Yolu*, no. 30, 1 Ağustos 1927, s. 2-3). Kadınlarla ilgili birçok tıbbi ve toplumsal soruna eğilen Cemal Zeki, başka bir makalesinde "Çocuk Düşürmek Hakkında Malthus Nazariyesinin İflası"nı ele ahyor. (Tıbbi Musahabeler: Çocuk Düşürtmek Hakkındaki Malthus Nazariyeinin İflası *Türk Kadın Yolu*, no 19, 15 Eylül 1925, s. 3-5.), "Tıbbi Musahabe: Çarliston ve Kadın" (*Türk Kadın Yolu*, no 23, 15 Teşrin-i sani 1926, s. 1-2), "Tıbbi Musahabe: Verem ve İzdivaç (*Türk Kadın Yolu*, no 25, 1 Kanun-ı sani 1927), "Tıbbi Musahabe: Grip ve Kadınlarımız," (*Türk Kadın Yolu*, no. 27, 15 Şubat 1927, s. 3-4) dergide Cemal Zeki'nin yayımladığı diğer makaleler.

Cemal Zeki, anlaşıldığı kadarıyla kadın sorunuyla yakından ilgileniyor. Mesleği bunu gerektiriyor. Ama satır araları okunduğunda görülüyor ki Cumhuriyet

nisaiyesinin ilk evresinde kadın toplumsal bir sorun olarak algılanmakta ve mizacı nedeniyle kadına çekidüzen verme gereği birçok hekimin söyleminde gizlenmekte. Toplumsal bilimlerde yaygın olan "buhran" sözcüğü, kadın ve genç kızlarımız için ayrı bir önem taşıyor Cumhuriyetin ilk yıllarında. Geleneksel aile yapısının çözülüşü, "monden" kadın tipinin ortaya çıkışı, kadın modası, giyim kuşamı, saç modeli, sigarası, kumarı, dansı vb birçok etmen kadın konusunu gündemden düşürtmemiş. Nasıl ki, daha meşrutiyet yıllarında "milli aile" ile yeni bir kurgu gündemde idiyse, Cumhuriyetle birlikte de ulusal kimliğe sahip bir kadın modeli inşa edilmeye çalışılmış. Bu nedenle her türlü aşırılıktan arınmış, biyolojik işlevini yerine getirebilen, özel alanda olduğu kadar kamusal alanda da sorumluluk yüklenen bir kadın tipini kuşatmanın en etkin yolu "tıp" olarak görülmüş. Zira "tıp" bilimi simgelemiş. Hekim bilim adına konuşmuş, bilimsel çözüm önermiş.

Risaleye dönersek, Cemal Zeki "kitabın yazılmasındaki maksat ve muhteviyatı hakkında bir fikir" verirken "memleketin gençliğinde bilhassa genç kız ve kadınlarda pek korkunç tahribat yapan bir facia" olarak intiharı gösteriyor, ve "acz ve yeisin timsali" olan bu faciaların salgın bir halde devam ettiğini söylüyor. "Gün yok ki; beynimizi tırmalayan bir intihar faciası duyulmasın" dedikten sonra "intiharın fenalıklarını telkin" etmek gerektiğini, "bu iptila ile mücadele"nin bir vicdan borcu olduğunu kaydediyor. Ve devam ediyor:

> İşte: burada ufak bir hasbıhal yaparak bilhassa genç kız ve kadınlarda görülen intiharlar, bunların sebepleri, korunma için yapılması lazım gelen tedabir hakkında küçük bir fikir vermek isteriz: Ümid ediyorum ki bu küçük fikir bu faciaya sed çeker;
> Ölüme sarılanların nispetini tahdit eder, ve sarılmak isteyenlere de bir saniye tereddüt yaşatır.

Cemal Zeki "intihar ve sebepleri"ni bir bir sıralıyor:

> İnsanlardaki acz ve zaafın, ruhi muvazenesizliklerin bir nev' tezahürü olan intihar; bir çok sebepler taht-ı tesirinde tekevvün eder. Bu hususta; bünye, yaş, neşvünümadaki ittiradsızlıklar, şerait-i hayatiyedeki tahavvülat, ruhi, asabi hastalıklar gibi amillerin her birisi ayrı ayrı mühim birer sebep teşkil eder.

Bir tasnife tabi tutarak intiharları üçe ayırıyor: a) Alelade veya basit intiharlar. b) Sinir hastalıklarından mütevellit intiharlar, c) Gençlerde buluğ buhranından mütevellit intiharlar. Cemal Zeki, alelade intihar diye nitelediğini birkaç örnekle geçiştiriyor. Sinir hastalıklarından kaynaklanan intihar önemli bir alan oluşturduğu için bunun uzmanlara, "sinir doktorları"na bırakılması gerektiğini söylüyor. Ve kitabının ana konusu olan "gençlerde bilhassa kız ve kadınlarda buluğ devresindeki buhranlardan mütevellit intiharlar"a geliyor.

"Alelade intiharlar", Cemal Zeki'ye göre, her yaşta görülebiliyor, fakat en çok 30-50 yaşlarda rastlanıyor. Bu tür intihar facialarına ender rastlanıyor. "Çok defa kahramanlarının ahval-i sıhhiyesi iyi, sinirleri sağlam, iradeleri kuvvetli olur. Ölüme şayan-ı hayret bir azim ve irade ile atılırlar" diyor. Verdiği örneklerse:

1- Harp sahasında düşmana esir olmaktansa ölümü şeref bilen bir kumandanın ölüme sarılması,

2- Yakalanan bir casusun; bildiği esrarı düşmana ifşa etmektense ölümü tercih edip kendini öldürmesi,

3- Banker, tüccar gibi bir sermayedarın, iflas edince beynine kurşun sıkması,

4- Yıldız salonlarının kumar masalarında ceplerini boşaltan sefih bir kumarbazın silahını kalbine boşaltması.

5- Sefaletle çırpınan yoksul bir aile reisinin elinde avcunda kalmayınca iple kendini tavana asması,
gibi vukua gelen intiharlar.

Sinir hastalıklarından kaynaklanan intiharlar "irsi, kesbi, asabi ruhi hastalıklarla malul olanlar"da görülüyor; cinnet, cinayet gibi birçok olayda intihar vakasına rastlanıyor. Bu tür intiharlar her yaş için varit. "Ahval-i irsiyesi meşkuk, ebeveyni frengili, alkolik (ayyaş) olanlarda kesretle görülür" diyor. Histeri, nevrasteni, melankoli denilen "malhulya"larda, psikopatlarda ve birçok asabi hastalıkta sıkça tekrar eden bu tür intiharların çoğu kez şeklen de bir benzerlik gösterdiğini kaydediyor ("çok defa intiharın tarz-ı vukuu ayrı bir hususiyet gösterir").

Gençlerde buluğ buhranından kaynaklanan intiharlar Cemal Zeki'nin uzmanlık alanı. Genç kız ve erkeklerde buluğ evrelerinde görülen ve birçok dedikoduya neden olan intiharların, delilikten çok fizyoloji addedilebilecek bir "halet-i maraziye" olduğunu söyleyen yazar, öncelikle buluğ olgusunu tanımlıyor. Cemal Zeki'ye göre, genç kız ve kadınlarda intihar, çözümsüzlüğün doruk noktası. Buluğ devresinde görülen asabi buhranlar, ruhi sadmeler birçok kez intiharla sonuçlanmış. Buluğ sorunu ise özellikle genç kızların sorunu. Nitekim Doktor Cemal Zeki'nin genç kızlar ve kadınlardaki intiharı bir kitaba dönüştürmesi de bu tür bir gerekçeden kaynaklanıyor.

Cemal Zeki'ye göre tıbbi olduğu kadar içtimai bir sorun intihar. Buhran kısmen buluğ çağındaki tedaviyle çözüm bulur, kısmen de toplum adına kamusal alana müdahale edilerek giderilir. İntiharlar ancak bu girdaptan çıkamayanların kişisel çözümüdür. İrsiyet, bünye, bedenin mukavemetsizliği buluğ buhranlarının ortaya çıkışında önemli unsurlar olmakla beraber, bu buhranları kamçılayan güçlü neden yaşam koşullarındaki ve toplumsal düzendeki değişiklik ve düzensizliklerdir (şarait-i hayatiyye ve içtimaiyedeki tahavvülat ve intizamsızlıklar). Bunları, Cemal Zeki şöyle sıralar: "Aile terbiyesinin fıkdanı, tahsil hayatındaki çılgınlıklar, bilgisizlik, mizah, roman edebiyatı, bilhassa moda, dans iptilaları, aşk oyunları gibi hayat-ı içtimaiyenin zehirleri; buluğ sadmesinde sendeleyen genç kızlarda ruhi buhranların birden parlamasına sebep verir." Bedendeki bu zehirler, tenasül uzuvlarının gelişmesi ve yapılacak tedaviyle giderilerek asabi buhranlar giderilebilir. Bir denge oluşur. Uzviyette denge ya-

ni "tevazün" oluşunca bütün bu buhranlar tedricen geçer, sükûnet teessüs eder. "Delişmen, çılgın" denilen kızlar doğal bünyelerine dönerler. "Tabir-i diğerle akıllanır, uslanırlar". "Mazideki hayatlarını tetkik edince kızarır güler, çocukluk der ve geçerler." Yalnız irsiyeti belirsiz, anne babaları ruhen hasta, özellikle frengi geçirmiş, ya da içki müptelası olanlarda buluğ döneminde görülen ruhi sadmeler, sinir buhranları kolay kolay geçmez. Bilakis giderek vahamet arz eder. Buluğ devresi bu gibilerde her türlü deliliğin tezahürüne müsait bir zemin oluşturur.

Gençlerde, özellikle genç kız ve kadınlarda buluğ devresinde görülen hırçınlığa ve asabi ruhi buhranlara mani olmak veya bunları mümkün mertebe hafifletmek tıbbın uğraş alanıdır.

Ancak, buluğ çağının aşılmasında topluma düşen önemli görevler vardır: Bunlara, Cemal Zeki "şerait-i hayatiye ve içtimaiye ile mücadele esasatı" der. Ana babalar kızları buluğ çağına yaklaştıkça denetimlerini arttırmalı, onlarla ilgilenmeli, kötü alışkanlıkları zamanında önlemelidirler. Arkadaşlarının ahlak ve terbiyesi sürekli gözetim altında tutulmalı, müsaadeleri dışında arkadaş edinmemelerine dikkat edilmelidir. Okula gidip gelmeleri ve yatılı olanların hafta başındaki gezintileri sürekli nezaret altında bulundurulmalıdır. "Bu bakir kalpleri, muvakkat bir eğlence için avlayan yalancı aşklardan korunmalı, aşk oyunlarının fecaati, iğrenç sahneleri hakkında fikirlerini tenvir etmeli"dir. Genellikle, buluğ devresindeki genç kızların ruhi dengelerini bozan edebiyat, ahlaki-polisiye roman, şiir, hikâye, mizah namı altında "el ile tutulmaktan yüz kızaracak, çıplak, dekolte yazıların okunmasına asla müsaade edilmemeli"dir. Keza okulda "dersini ihmal eden gürültücü, çılgın kızlar" sıkı kontrol altında bulundurulmalı, diğer arkadaşlarının ahlakını bozan, "ruhlarını kundaklayan", sözden, mesaftten anlamayan, cezayla iflah olmayan, kısaca eğitimleri sürece hırçınlıkları dinmeyen ve ictimai dengesizlikleri sürgit devam eden "muhitini zehirleyerek salah kesb etmek kabiliyetinde olmayan genç kızlar, ayıklanarak bir zaman mektep hayatından uzaklaştırılmalı"dır. Şehvani duyguları dizginlenemeyenler "bir an evvel evlendirilmeli ve hatta cemiyet hayatından ayırtılarak köy, çiftlik hayatı gibi sakin, münzevi bir muhite gönderilmeli"dir. "Bunlara lüzumuna göre seyahat, kır, dağ gezintileri, ılık banyolar tavsiye etmeli, ahval-i ruhiyeleri fevkalade muhattal olan, sık sık ruhi buhranlar gösterenler tecrit edilmeli"dir.

* * *

Büyük Millet Meclisi'nde "Aile Hakları Kararnamesi" görüşülürken İstanbul'daki bazı hanımların birtakım dileklerde bulunması üzerine patlak veren "birden fazla kadın alınmalı mı?" tartışmalarında "evet" deyişinden dolayı bir sürü ta'rizlere uğrayan devrin sinir ve akıl hastalıkları üstadı Profesör Doktor Mazhar Osman, bu ta'rizlere cevaben şu beyanatta bulunur:

> Beni tanıyanlar bilirler ki, hekimlikte çalışma sahama ne edebiyat ne de siyasiyat girmiştir. Taaddüd-ü zevecât [birden fazla kadın almak] hakkındaki fikirlerimi söylemek ihtisasıma ait bir meseledir. Bu mevzu, mütehassısı bulunduğum ruhi hayatın bir safhasıdır. Bu hususta senelerden beri birikmiş fikirlerim var. Taaddüd-ü zevecât şüphesiz ki, fuhuşu çok tahdit eder. O halde sosyal hastalıkların en fecii olan fuhuşu azaltan, doğumları çoğaltan, kadını fahişelikten hanımefendiliğe, çocuğu piçlikten aile evlâtlığına yükselten böyle bir örf ve âdeti cebren kaldırmak elbette isabetli bir hareket değildir. Hele birçok defalar tekrar ettiğimiz gibi işin içinde zorlama yoksa, bu en faziletkâr ve hür bir usuldür.
>
> Bir zevcesiyle kanaat edemeyecek ruhi halette olan erkek, evi dışında fahişelerle ömür geçirecek, servetini sefahat yolunda sarf edecek, bitirecek, zührevi hastalıkları aile ocağına getirecek. Halbuki tekrar evlenirse servetini sefahata değil, meşru bir aile teşkiline sarf eder, zevcelerinin her ikisi de temiz kalır.
>
> Düşünmelidir ki; Türkiye yalnız İstanbul'dan ibaret değildir. Zaten İstanbul'da birden fazla kadın almak, her babayiğitin harcı değildir. İktisat müsaade etmez. Fakat aym hayatı Anadolu'ya da teşmile kalkışırsak, büsbütün gayritabii bir iş yapmış oluruz.
>
> Kıskançlık meselesine gelince; doktor olmam dolayısıyle gördüğüm birçok ailelerden, ortak hayat yaşamış hanımefendilerin, kocalarını ezmeğe alışmış bugünkü küçük hanımlardan daha az me'sut ve daha çok şikâyetçi olmadığına şahit oldum. Esasen ortaklık olmasa da, kadınların birçoğu marazi mizacları aynı kıskançlığın zebunudurlar. Kocasını kıskanır, kaynanasını kıskanır, görümcesini kıskanır, nihayet kendisini köpeğini, hâtta evde sevdiği bardağını bile kıskanır.

Dr. Besim Ömer Akalın

TÜRK ÇOCUĞUNU NASIL YAŞATMALI?

— 1 —

NÜFUS SİYASETİNDE ÇOCUK

Sağlam nesil — Öjenizm — Sağlam ırk

KISIRLAŞTIRMA

İSTANBUL

Mazhar Osman bir hekim olarak ihtisası kapsamında konuşmaktadır. Tıpkı Cemal Zeki gibi, kadınların marazi mizaçlarından yola çıkarak toplumsal sorunlara çözüm getirmeyi amaçlamaktadır. Tıp literatüründe, ayrımcı söylem toplumsal cinsiyet bağlamında uzun yıllar sürmüştür. Bu söylem kimi kez kişi haklarını sınırlayan bir boyut kazanmıştır. Özellikle ulusdevlet inşasında kadına tanınan haklar, yığınsal görevlerinin altında ezilir. İki dünya savaşı arası dünya bunalımı Türkiye'de nüfus sorununu ön plana çıkarır. Öjenik fikirlerin oluşmasında hekimlerimiz başı çekerler. Dr. Besim Akalın'ın 1938 yılında yayımladığı kitap *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı - Nüfus Siyasetinde Çocuk - Sağlam Nesil - Öjenizm - Sağlam Irk - Kısırlaştırma* başlığını taşır.

Yedigün Dergisinde İdeal Eş ve Anne Olarak Kadın

FERYAL SAYGILIGİL

17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen Medeni Kanun, ailenin hangi bağlarla yürüyeceğini düzenleyen bir belge niteliğindedir.[1] Aile, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için kutsal bir kurumdur ve devlet geleneğinin yaşayabilmesi için önemlidir. Modern Türk toplumunun temeli olacaktır. Devletin bekası aile kurumunun gücüne bağlıdır. Bu kurumun işleyebilmesi ve devamlılığının sağlanmasında yaym organlarına da çok büyük görev düşmektedir. Bu yayınlardan birisi de yazımızın konusu olan *Yedigün* dergisidir. Derginin, bilinçli bir politikayla devletin aileyi yüceltme anlayışını desteklediğini görüyoruz.

Yedigün, no. 677.

Yedigün, 1933-1950 yılları arasında[2], haftalık olarak Sedat Simavi tarafından yayımlanır. Konu çeşitliliği, halkın ilgisini çekebilecek kişilerle yapılan röportajlar ile yerli ve yabancı fotoğraflar açısından oldukça zengin olan *Yedigün* dergisi, Reşat Nuri Güntekin, Nezihe Muhittin, Şükûfe Nihal, Halide Edip Adıvar, Cahit Uçuk, Sait Faik gibi tanınmış edebiyatçıların çeşitli konulardaki yazılarının ve öykülerinin yanı sıra Münif Fehim ve Ramiz Gökçe gibi çizerlerin illüstrasyonlarının da yer aldığı, döneminin en çok satan magazin dergisidir.[3]

Derginin bunların dışında en önemli özelliği, yaratmak istediği "Türk kadını tipi"dir. Cumhuriyetin yeni kadını, iş ve aile çifte görevini birarada yüklenen bir kahramandır.[4] Dergide de, "yuvayı dişi kuş yapar" deyimi adeta her fırsatta hatırlatılarak, ideal kadın tipinin hatta tek tip bir kadının derginin sayfaları arasında dayatılmaya çalışıldığını görüyoruz. Derginin tanımladığı kadın, Hikmet Feridun Es'in makalesinin başlığı olan "Evde Hizmetçi Dışarıda Hanım"[5] olan kadındır; kocası eve geldikten sonra ona yardım eden, fedakâr anne, anlayışlı eş tipidir. Derginin kadınlara bakışı birçok açıdan incelenmeyi hak ediyor. Ancak bu yazının sınırları çerçevesinde *Yedigün*'ün yalnızca "iyi eş ve iyi anne" olarak kadınlara bakışı ve toplumda kabul gören tek model olarak aileyi sunuş biçimi üzerinde durulacaktır.

Derginin ilk yıllarında kadınla ve aileyle ilgili yazılar pek fazla değildir.[6] Bu yazılar da esas olarak kamusal yaşamda yer alan kadınlarla yapılan röportajlardır.[7] 1935 yılından itibaren evlilik ve kadınla ilgili yazılar dikkat çekici bir orana ulaşır. *Yedigün*, edebiyatçı birkaç kadın yazar dışında erkek yazarların ağırlıkta olduğu bir dergidir. Kadınla ilgili yazıları da erkek yazarlar yazmaktadır. Derginin düzenli yazarlarından İbrahim Alâaddin Gövsa (1889-29 Ekim 1949) dergide kadın hakkında en çok yazı yazan yazarlar arasındadır. "Cemiyette Kadın"[8] isimli yazısında kadının tamamen özgürleşmesiyle ilgili

Yedigün, no. 479 ve 214.

çekincelerini dile getiren Gövsa, geçmişte erkekler tarafından yapılan kimi işlerin kadınlar tarafından yapılmasından şikâyetçi olmadığını belirttikten sonra şöyle devam eder:

> ...Ama asıl mesele ocaktaki tavayı, bilhassa beşiktekine ait mamayı, yani yuvayı unutmamaktır. Çünkü erkek ne kadar gönüllü olsa tam manasıyla kadınlaşamıyor. Kadın pek çok işlerde erkeğin yerini mükemmel bir surette tutabildiği halde erkek onun marifetini hakkıyla beceremiyor...

Gövsa, "kadın işi" sayılan ev işleri, çocuk bakımı gibi görevlerini yerine getirmeyip "vazifesini ihmal eden" kadınlara, erkekleşen ve dejenere olan insan tipi olarak bakar:

> Biraz refahlı olan modern ve monden cemiyet hayatı ne yazık ki bu tiplerin çoğalmasına elverişli bulunuyor. Onlar gerçi süsleri, nazları ile sadece bir lüks eşyası halinde bulunmaları bakımından kendilerini lüzumundan fazla kadın sayabilirler ama erkeğin muvaffakiyetine, yuvanın saadetine yardımları, hele çocuklarına itinaları yoksa ve yaşayışları memlekette aile hayatının kötü bir örneği halinde ise işte asıl bu mahlukları "üçüncü cins" olarak cemiyet dışı saymak icap eder. Bence erkekleşen, hatta erkekten de beter olan böyleleridir.

Gövsa'nın idealindeki Türk kızı,[9] taassup derecesinde kuvvetli, dayanıklı, daima uyanık bir milliyet şuuruna hâkim ve ayrıca güçlüklerin her türlüsüne dayanabilecek bünye ve ruh kudretine sahip olmalıdır. Türk erkeğini aile ve iş hayatında destekleyerek daima ayakta tutmak ve yarının Türk çocuğunu yetiştirmek için bu vasıflar elzemdir. Gövsa, kadınların pantolon giymesini, saçlarını kestirmesini asla kabul edemez. Gövsa aynı makalede, kadınların çalışmasını aile yaşamını ihmal edeceği gerekçesi ile hoş görmediğini açıkça ifade eder. Hatta daha da ileri giderek kadınların hangi meslekte çalışması gerektiğini belirler:

> Mesela nadir olarak ve faydalı olacağı ihtisas dairesinde hekim olmasını caiz bulsam bile bir kadının avukatlığa veya mühendisliğe hazırlanmasını tamamıyla lüzumsuz ve münasebetsiz sayarım. Bu itibarladır ki, zaruretlerin neticesi olan müşterek orta mekteplerle liselerin imkân hasıl oldukça ayrılmasına, hatta üniversite şubelerinde kızlarımızın rasgele her şubeyi takip etmelerinin de terviç olunmamasına taraftarım... Aile teşkilini, çocuk yetiştirmeyi düşünmeyen kızı normal saymam.

Esas olan kızların "hanım kız" olmasıdır.[10] Zaten Kız Enstitüleri ve Akşam Dershaneleri de kızların bu hanım kızlık vasfını beslemek için kurulmamış mıdır? Gövsa, kadının eline kalemi asla yakıştırmaz. Ona göre kadının eline buse ya da yüzük yakışır. Fakat kalem kadın elinin zarafetini kaybettirir. Bu tezini tarihten de birkaç örnek vererek destekler.[11]

Gövsa'ya göre,[12] aileleri çelimsiz olan milletlerin kalkınmasına imkân yoktur ve bunun için de olabildiğince çok kadını yuvaya iadeye çalışmak gereklidir. Gövsa, başka bir yerde, kadının çalışma gerekçesini "iyi bir kısmet bulmak" ile ilişkilendirir.[13] Bunun gerçekleşebilmesi için de genç kızın nasıl giyinmesi, ne şekilde davranması gerektiğini etraflıca tarif eder.

Dergide, bir de Rakım Çalapala'nın kendisine gelen mektupları cevapladığı mektup köşesi vardır. Örneğin burada yer alan mektuplardan biri[14] 22 yaşında, iyi eğitim görmüş bir kadına aittir. Genç kadın, talibinin çıkmadığından ya da çıkanların da kendisinden daha az eğitimli kişiler olduğundan yakınmaktadır. Çalapala, verdiği yanıtta evlenmenin önemine değindikten sonra, bir evde erkeğin hâkim olması gerektiğini vurgular ve genç kadının okuduğu kitaplara, elindeki diplomaya o kadar da önem vermemesi gerektiğinin, onların aile hayatında hiçbir değerinin olmadığının altını çizer.

14 Ekim 1947 tarihinde kurulan Evlendirmeyi Kolaylaştırma Cemiyeti'nin varlığını da dergiden öğreniyoruz.[15] Üye sayısının üç yüzden fazla olduğuna işaret edilen cemiyete girebilmek için aranan tek şart bekâr olmaktır. Erkek sayısı kadın sayısından fazladır ve açıldığından itibaren yetmiş çift evlendirilmiştir.

Yedigün, no. 212.

Yedigün'e göre ideal evlenme yaşı, kadınlarda 24, erkeklerde 29'dur. Evlenilecek kadında aranacak özelliklere gelince,[16] erkeklere birtakım tavsiyelerde bulunulur:

> Öncelikle kadın hakiki olmalıdır. Anneliğe tam anlamıyla yakışmalıdır. Mükemmel bir anne ve tam bir ev kadını olacağıma hiç ihtimal vermediğiniz kadınla sohbet ediniz ama asla zevce olarak intihaba yanaşmayınız.

Gövsa'nın evlenilecek kadının dış görünümü hakkında da önerileri şöyle:

> Vücudu sağlam, asabı kuvvetli, çizgileri yuvarlak, gözleri parlak, dudakları dolgunca bir kadının normal olması ihtimali fazla görünür.

Kadınlardan beklenen ya da kadınlara atfedilen de "koca avlamak"tır.[17] Bu avda uyulması gereken on iki kural vardır; özetle, iyi huylu olmak, fazla boyanmamak, erkeğe arkadaş olabilmek, iyi ev kadını olmak, kıskanç olmamak ama erkeği kıskandırmamak, akıllı hareket etmek, artist ruhu barındırmak, erkeğine göre gösterişli ya da gösterişsiz giyinmek, çok zayıf değil, aksine balıketinde olmak.

Yedigün, no. 679.

Dergi,[18] "sahte münevver, ukala, şımarık, artist, dişi kurt, süs kadını" gibi, kadınları sınıflara ayırır ve bu tür kadınlarla erkeklerin evlenmemesi konusunda uyarır.

Dergide "Mesut İzdivaç" için çeşitli öneriler verilirken her zaman altı çizilen, kadının yapması gereken fedakârlıklardır. Bunlar fedakârlık olarak bile görülmez, zaten olması gerekendir, kadının görevidir. Anneliğin kutsallığı her fırsatta öne çıkarılır. Kadının en güzel mesleği olarak kabul edilir.[19] Babalık erkek için sadece vazifeyken, annelik kadın için hem vazife hem de meslek, üstelik en güzel meslektir. Erkeğin çocuklarıyla ilgilenmesi, kucağında taşıması hiçbir surette hoş karşılanmaz; "erkek anneler" başlığı altında karikatürize edilir.[20] Gövsa, kadınların kamusal hayatta var olmaları yüzünden erkeklerin çocuklara ilgilenmemesine isyan eder:

> Erkek annelerin artmasına yalnız monden kadınlar değil, biraz da iş kadınları sebep olmaktadır. Kadının, aile vazifesiyle tamamen uyuşmayacak işlere girmesi bu bakımdan da yanlış olur. Doktor kadın, hakim kadın, avukat kadın. Nadir olduğu zaman cemiyet için bir çeşit süs ve belki o mesleklere de fayda veren bir çeşnidir. Ancak bu türlü mesleklerin ev içindeki daha esaslı vazifelerle kolay uyuşamayacağını düşünmeli ve bütün kız mekteplerimizin gidişlerini daha fazla aileye doğru çevirmeliyiz.

Sadece Gövsa değil, Dr. Mahmut Şemsi de "Mutlu Evliler"[21] isimli yazı dizisinde kadınların eğitiminin ve kamusal yaşamda var olmalarının sağlıklı nesiller yetişmesinin önünde engel oluşturduğunu ileri sürer. Şemsi'ye göre, evli kadının kamusal yaşamdaki başarısı ancak kocanın kamusal yaşamdaki başarısıyla değerlendirilebilir, yüksek maaşlı bir yerin bir kadın tarafından işgal edilmesi, münevver bir erkeğin aile kurmasına ve böylece başka bir kadının evlenmesine engel olur. Meslek sahibi olmak kızların evlenmeye olan istekleri üzerine fena tesir etmekte ve neticede sosyal yükselişlere de izin vermemektedir.

Erkek ve kız çocuklarının okul eğitiminin yanı sıra aile içinde de farklı yetiştirilmesi gerektiği vurgulanır.[22] Ailede ana kızıyla, baba oğluyla daha yakın ilişkide ve işbirliği içinde olmalıdır. Her fırsatta kadınlara ev içi yaşamda mutlu olmanın sırlarından söz edilir. Ev içi yaşam ve kadın özdeşleştirilir.[23] Ev işleri, kadının bir parçası olarak sunulur ve kadının bu tür işleri görev olarak değil, sevgiyle yapması gereği vurgulanır. Bu konuyla ilgili yayımlanan fotoğrafta,[24] bir kadın pencere camlarını silmekte ve yüzü gözükmemektedir. Fotoğraf altındaki yazıda ise, kadının yüzünün hiçbir önemi olmadığı ileri sürülür ve bu kadının, evini seven, yaptığı temizlik sırasında pencerelerin camını özellikle kendisi parlatan biri olduğu belirtilir.

Yedigün'e göre, ideal bir eş kocasından desteğini esirgememeli ve kocasının muvaffak olabilmesi için onun arkasında yer almalıdır. Bu duruma ideal örnek olarak, Bayan Pasteur verilir.[25] Evlilikte, kadın kocasından hiçbir konuda şikâyetçi olmamalı, evde onu olabildiğince rahat ettirmeli, müsrif olmamalıdır.[26]

> Kocasının sıhhat ve saadetini düşünen akıllı kadın akşam kocası eve döndüğü zaman büsbütün hususi bir vaziyet almalıdır. Şikâyetler ve dedikodularla kocanızın kafasını şişirmeyiniz... Düşünceli evli kadınlar evde geçirdikleri herhangi bir üzüntüyü, akşam işinden yorgun argın eve dönen kocasına anlatmanın doğru olmadığını pek iyi takdir ederler. Erkek eve geldi mi, kadın her türlü üzüntüyü unutmalı, şen güler yüzle kocasını karşılamalıdır.[27]

"Kocanıza Yardımımız Dokunuyor mu?"[28] isimli makalede, ideal bir eşin kocasını evde rahat ettirebilmesi için neler yapması gerektiği maddeler halinde sıralanmıştır. Bunlar: Sessizlik içinde çalışmasını temin etmek, çocuk varsa onun kocasının yanına girmesine engel olmak, köpeği varsa kocasının yanından uzaklaştırmak, hizmetçinin kocasının yanına girmesine izin vermemektir. Ayrıca kadın da kocasının yanma girerek ehemmiyetsiz konularda konuşmamaya özen göstermelidir. Kocaya olur olmaz telefon etmemek, sipariş edilecek bir şey sabah söylenmemişse onu arayıp rahatsız etmek yerine evin ihtiyacını kendi çıkıp almak gibi, kocası evden çıktıktan sonra kadının yapması gerekenler de sıralanmıştır.

Dergide, aile kurumunun bu denli yüceltilmesinin yanında boşanma aleyhine de birçok yazıya rastlıyoruz. Gövsa'ya göre, boşanmalar son yıllardaki istatistiklere göre arttığından, birtakım sakıncaları da olsa, "boşanma vergisi"nin çıkarılması düşünülmelidir.[29]

> ...Cemiyetimiz için aile ve evlilik bağının gevşemesi her bakımdan tahlil edildiği zaman o derece zararlı bir haldir ki onu memleketin ilerisi için komünizm kadar, hatta ondan daha fazla tehlikeli saymak hiç de yanlış olmaz... Biz, aileyi ayakta tutacak ve kuvvetlendirecek çarelerden hiçbirini ihmal etmemeli, hatta uzaktan, yakından bu işe yardım edecek çareler icat etmeliyiz. Bu arada epeyce zamandan beri "boşanma vergisi" diye bir mesele zihnimi uğraştırıp duruyor...

Ancak Gövsa, boşanma vergisinin çıkarılması ile ilgili olarak, çocuk haklarının korunması gibi göz ardı edilemeyecek bir gerekçe de ileri sürmektedir. Bu ko-

nuda verilen diğer tavsiyeler, evli insanların bekârlara göre çok daha anlayışlı, olgun olmaları gerektiği,[30] boşanmanın hiçbir şekilde gaye olamayacağı,[31] kadınların eğer kocalarıyla ilgili sorunları varsa hemen boşanmaya karar vermemesi, evliliklerini korumaya çalışması gerektiği üzerinedir.[32]

Yedigün, bir yandan ideal eş ve anne tipi yaratıp hangi tip kadınlarla evlenilemeyeceği,[33] kadınların ne kadar süslenip boyanacağı,[34] güzelliğin huzur ve saadet vermeyeceği,[35] aile için kadının tutumlu olması gerektiği[36] gibi başlıklara yer verirken bir yandan da Hollywood yıldızlarının yaşam biçimlerine, evlenme-boşanma öykülerine, aşklarına, ilgi alanlarına yıldızların fotoğraflarıyla birlikte sayfalarında yer vererek, bu kadınların büyülü dünyalarına bir pencere açar. Ancak bu dünya Türk kadını için çok uzaktır, adeta bir masal alemidir, rüyadır. Bu rüyada da ona düşen, her şeye rağmen "mutlu aile yuvasının" saadetini korumak ve "iyi bir ev kadını" olmaktır. İdeal bir eş hem ev kadını, hem salon kadını, hem erkeğin arkadaşı hem de dostu ve sevgilisidir. Her ne kadar Hüseyin Cahit Yalçın[37] gibi kimi yazarlar, yer yer yazılarında çalışan kadının önemine dikkat çekseler de, derginin genel havası, kadının bir birey olduğunu kabul etmekten yana değildir. Kadının kendine bakması, kendine özen göstermesi bile kocası ve çocukları içindir ve öyle olmalıdır.

1. Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) 17 Şubat 1926'da Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada bunu tüm açıklığıyla dile getirmişti: "...Efendiler Milletler ailelere dayanır. Aileler millet bünyesinin en kuvvetli hücreleridir... İsviçre Medeni Kanunu, insanlık idrakinin hukuk namına bulabildiği bütün esasları içine toplamıştır. Aileyi kuvvetlendirir, fazileti severdir. Yetimleri ve çocukları korur. Bundan başka, çeşitli tabiatları ve unsurları içine alan bir memlekette uygulanmıştır, iyi neticeler vermiştir. Yeni Medeni Kanun'un boşanmayı kayıtlara bağlaması, çok karılığı men etmek gibi bazı hususları vardır. Efendiler, bunlar Medeni Kanun'un değil, medeniyetin zaruretidir..." Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 5, 1973, s. 118.

2. 15 Mart 1933-14 Mart 1948: 1-784 sayı, 20 Mart 1948-13 Mart 1949: 1-52 sayı, 17 Mart 1949-9 Mart 1950: 1-52 sayı ve 16 Mart 1950-17 Ağustos 1950: 1-23 sayı olmak üzere toplam 911 sayı çıkarılmıştır.
3. Orhan Koloğlu, "7 Gün", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1994, s. 457.
4. Ayşe Kadıoğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Bilanço 98, İstanbul, Ekim 1998, s. 96.
5. Hikmet Feridun Es, "Evde Hizmetçi Sokakta Hanım", c. 20 (1945), no. 518, s. 6.
6. Nurullah Ata'nın yazısından söz edilebilir. "Kadın erkekle müsavi değildir; olmadığını ispata hacet yok... İşte meydanda... diyorlar. Aksini iddia etmiyoruz ki ...Fakat müsavi olacaktır... diyoruz." Bkz. Nurullah Ata, "Kadın-Erkek Müsavatı", c. 2 (1933-1934), no. 36, s. 6-7.
7. Bu röportajlara, "Deniz Kızı Eftelya", c. 1 (1933), no. 5; "Feriha Tevfik Hanımla Bir Saat", c. 2 (1933-1934), no. 38; "Habibe Molla", c. 2 (1933-1934), no. 40; "Zarzavatçı Fatma Hanım", c. 2 (1933-1934), no. 44; "Yaşar Nezihe Hanım", c. 3 (1934), no. 72; "Nezihe Muhittin", c. 4 (1934-1935), no. 92 gibi örnekler verilebilir.
8. İ. A. Gövsa, "Cemiyette Kadın", c. 26 (1948), no. 12, s. 5.
9. Gövsa, "Taşavvur Ettiğim Türk Kızı", c. 18 (1940-1941), no. 412, s. 5.
10. Gövsa, "Hanım Kızlarımız", c. 18 (1941-1942), no. 459, s. 6.
11. Gövsa, "Kadın Elinde Kalem", c. 9 (1937), no. 214, s. 6.
12. Gövsa, "Kadın Erkekleşiyor", c. 26 (1948), no. 8, s. 15.
13. Gövsa, "İşe Giden Genç Kız", c. 23 (1946), no. 706, s. 14.
14. Rakım Çalapala, "Diplomalı Kız", c. 24 (1947), no. 741, s. 15.
15. Ferdi Öner, "Evlendirmeyi Kolaylaştırma Cemiyetinde", c. 25 (1947-1948), no. 775, s. 8-9, 18.
16. Gövsa, "Zevce Seçme Meselesi", c. 10 (1937-1938), no. 249, s. 4.
17. Nüzhet, "Koca Avlamak", c. 7 (1936), no. 159, s. 7-8.
18. "Bu Kadınlarla Evlenmeyin", c. 28 (1949), no. 23, s. 7, 11.
19. Gövsa, "Kadının En Güzel Mesleği", c. 8 (1936-1937), no. 208, s. 18-19.

***Yedigün*, no. 491 ve 712.**

20. Gövsa, "Erkek Anneler", c. 19 (1942), no. 491, s. 7, 11.
21. Dr. Mahmut Şemsi, "Aile Köşesi; Mutlu Evliler; Kadının Sosyal Yükselişi ve Evlilik", c. 5 (1935), no. 109, s. 17.
22. Gövsa, "Ana-Kız, Baba-Oğul", c. 10 (1937-1938), no. 248, s. 10, 18.
23. A. B., "Bayan Evinizi Seviyor musunuz?", c. 16 (1940), no. 415, s. 14.
24. *agm*'de yer alan fotoğraf.
25. "Evli Kadınlara Örnek: Madam Pastör", c. 9 (1937), no. 220, s. 220.
26. Dr. F. R, "Kocanıza Muvaffak Olabilmesi için Her Zaman Yardım Ediniz", c. 27 (1948-1949), no. 36, s. 20, 24.
27. Dr. Mahmut Şemsi, "Aile Köşesi; Mutlu Evliler; Erkeğin Akşam İstirahatı", c. 5 (1935), no. 129, s. 4.
28. A.B., "Kocanıza Yardımınız Dokunuyor mu?", c. 20 (1943), no. 513, s. 8-9.
29. Gövsa, "Boşanma Vergisi", c. 28 (1948), no. 9, s. 8.
30. "Boşanmalarda Kadın mı, Erkek mi Kabahatlidir?", c. 27 (1948-1949), no. 39, s. 12, 23.
31. "Boşanma Gaye Olamaz", c. 27 (1948-1949), no. 35, s. 5, 23.
32. "Hemen Boşanmaya Kalkmayınız", c. 26 (1948), no. 13, s. 8-9.
33. Bkz. Gövsa, "Eksantrik Kadınların Kıymeti, c. 10 (1937-1938), no. 235, s. 3-4; N. R., "Hangi Çeşit Kadınlardan Sakınmalı", c. 11 (1938), no. 270, s. 2-3; Gövsa, "Latif Cinsin En Korkuncu: Avare Kadın", c. 26 (1948), no. 5, s. 15; Ferdi Tuğman, "Lakayt Kadın", c. 26, no. 11, s. 14, 19.
34. Gövsa, " Yüz Boyası Göz Boyası", c. 8 (1936-1937), no. 204, s. 14, 25; N. R., "Boya", c. 19 (1942), no. 501, s. 9; Haluk Durukal, "Süs ve Kadın", c. 23 (1946), no. 707, s. 15; Cemil Cahit Cem, "Süs Her Kadının Hakkıdır Fakat...", c. 23 (1946), no. 712, s. 5.
35. "Güzellik Huzur ve Saadet Verir mi?", c. 10 (1937-1938), no. 241, s. 4.
36. Gövsa, "Kadın İsrafı", c. 10 (1937-1938), no. 252, s. 4.
37. Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Hayatta Genç Kızlar", c. 5 (1935), no. 117, s. 5.

"Bu küçük tedavi seni iyileştirecek."

"Darağacına, kazığa
Seni ihtiyar geveze,
seni ihtiyar saksağan."

"İftiracı kadınlar için patentli bukağı modeli."

"Tehlikelidir! Hayvanları tahrik etmeyin."

Fransızca: "Rahat etmek için sana bunu yapmak lazım." Arapça bir atasözü: "Hıfzu'l-lisan selametü'l-insan" (İnsanın selameti dilini tutmasıyladır).

Fransızca: "Seni böyle zincirlenmiş, ağzın bağlanmış görmek isterdim. Sıkı gözetim altında buradan uzağa, çok uzağa götürülen mahkûm." Osmanlıca: "Zabt etmek için yeni bir usûl."

Fransızca: "Bunu hak etmiştin." Osmanlıca: "Bu ceza sana layık."

Seksen yıl kadar öncenin kadın düşmanı kartpostalları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

DURGUNLUK DÖNEMİNDE CÜRETKÂR TALEPLER

Kadın Gazetesi

AYŞEGÜL YARAMAN
Doç. Dr., Marmara Üniv.
Fransızca Kamu Yönetimi
Bölümü

Kadın Gazetesi'nin başyazarı İffet Halim Oruz.
***Kadın Gazetesi*, no. 158 (1950).**

Kadın hakları için verilen mücadelenin sürecine bakıldığında taleplerin ve eylemlerin yoğunlaştığı iki ana dönemle karşılaşılır:

1. Kadınların, özellikle yasalar önünde erkeklerle birebir eşitliğinin hedeflediği dönem,

2. Yasal eşitliğin yaşama geçirilmesi için değer ve normların sorgulandığı dönem.

Burjuva devrimi ile olgunlaşan insan hakları tartışmasının bir türevi olarak ortaya çıkan ve bunun siyasal yansıması ulus-devletin tektipleştiriciliğiyle özdeşleşen birinci aşama, tüm bu dönüşümün ve buna bağlı yaşam biçimi olarak gelişen modernitenin de olmazsa olmazı niteliğindedir. Ancak üst yapıda gerçekleştirilen "eşitlik" amaçlı değişikliklerin toplumsal ilişkileri kendiliğinden dönüştüreceği varsayılmış ve dünya genelinde, kadınlar, yasal haklarını elde etmelerinin ertesinde mücadele açısından bir geri çekilme göstermişlerdir. Bu bekleme süreci, farklılıkların modern yaşam biçimi içindeki yerinin sorgulandığı, biçimsel yasal değişikliklerin günlük ilişkilere umulan hız ve etkinlikle yansımadığının tespit edilip, pratiğin ve bununla etkileşim içinde bulunan zihniyet kalıplarının dönüştürülmesi amaçlı yeni/yeniden bir hareketlenme dönemine dek sürmüştür. Dünya geneli ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'deki kadın mücadelesinin kronolojik açıdan ihmal edilebilir farklılıklar gösterdiği, içerik açısından ise temelde büyük paralellikler içinde bulunduğu ortaya konmuştur.[1] Ancak tüm toplumsal dönüşümler gibi, Türkiye'deki suskunluk döneminin de bir sonraki dönemin mücadele ve dönüşümünün belirtilerini ürettiği, somut bir örnekle ifade edilirse, 1980'li yılların ikinci yarısında telaffuz edilebilen taleplerin kimi kez daha bile cüretkâr biçimde 1950'li yılların *Kadın Gazetesi*'nde yer aldığı görülmektedir. Bu yazının amacı, kadın tarihinin bir suskunluk olmadığının gösterilip çeşitli belgelerle resmi tarihe alternatif olarak sunulduğu çalışmaların ardından, kadın araştırmacılarınca dahi durgunluk dönemi diye tanımlanan kimi yılların bile ne denli aktif geçtiğini ve metodolojik açıdan, toplumsal dönüşümün dinamiğinde göz ardı edilebilen karşıtın "durgun" varlığım ortaya koyabilmektir.

KADIN GAZETESİ

1 Mart 1947 tarihinde "kadınlarımızın düşünce, görüş, duyuş ve isteklerine hizmet etmek için" çıkmaya başlayan *Kadın Gazetesi*, "haftalık içtimai, siyasi kadın gazetesidir." Yapılan arşiv taramasına göre kimi zaman haftada, kimi zaman on beş günde bir yayımlanmış; 1965'ten itibaren *Kadın* adım alarak, içeriğinin de daha çok moda ve magazine dönüşmesiyle birlikte aylık yayına geçmiştir. "Altı arkadaş arasında bir hususi şirket teşkil ederek" yaymlanan söz konusu gazetenin 1953 yılında, Türk Kadınlar Birliği İstanbul merkezinin yayın organı olduğu duyurulmuştur; başyazarı ise İffet Halim Oruz'dur. Toplumsal konulara yer verilirken annelik rolünün ifası için çağdaş bilgiler sunulmakta, modern kadının giyim ve yemek gibi alanlardaki yeni yönelimleri tanıtılmakta; ama 21. yüzyıl başında dahi kadınlar açısından çözülememiş bir sorun olma niteliğini öncelikle koruyan siyaset gerek talepler, gerek yönlendirmeler, gerek dünya örnekleri açısından daha ayrıcalıklı bir konumda bulunmaktadır. Sorunun güncelliğini koruması, makale boyutunun daha genel bir incelemeyi engellemesi, gazetede yer alışımın yoğunluğu ve niteliği, bu yazı boyunca *Kadın Gazetesi*'nin, siyasal söylemini irdelemeye çalışmama neden olmuştur.

KADIN GAZETESİ'NİN SİYASAL SÖYLEMİ

Kadın Gazetesi'nin özellikle İ. H. Oruz tarafından kaleme alınan başyazılarında, manşetlerinde ve birinci sayfalarında yer alan siyaset konuları, ağırlıkla kadın çıkarlarını ve bakışını öne çıkaran bir nitelik taşımaktadır.

Gazetenin sekizinci yılında, kuruluş anılarını aktaran başyazı bu bakış açısının planlı niteliğini belgelemektedir. Oruz'un dönemin başbakanı Recep Peker'den gazetesi için hükümet desteği istemesi üzerine, başbakan kendisine *Ulus*'a yazmasını önerir. Yanıt şöyledir:

> Beyefendi ben *Ulus*'a yazı yazarım, istenilen makale girer, istenilmeyen girmez. Halbuki davamızın günden güne zayıfladığını ve sunileştiğini görüyorum. Bırakın kendi kendimizi savunalım. Türk kadını ordular kadar geniş aydın unsuru ile 1947 seçimlerinde dokuz miletvekili çıkarmamalı idi.(...) O tarihlerde bunu söylemek bir mesele idi. (...) *Kadın Gazetesi*'nin yolu ve ülküsü kadınlığımızın kendi inisiyatifini eline almasıdır.[2]

Görüldüğü gibi çıkışının en önemli nedenlerinden biri kadın siyasasının kadınlarca oluşturulması ve yayılması olan gazetedeki siyasal konular, aşağıdaki başlıklar altında sınıflanabilir:

1. Atatürk ve Cumhuriyete borçlu olunan siyasal kazanımlar
2. Seçim dönemlerinde kadınlar
3. Kadın siyasetçiler
4. Kadın ve siyaset konusuna kuramsal yaklaşımlar
5. Dünyada kadınların siyasal mücadelesinden ve kadın siyasetçilerden örnekler
6. Dış ve iç siyasete yönelik tutumlar.

KADINLARIN SİYASAL KAZANIMLARI

Kadın Gazetesi'nin Türkiye'de kadınların siyasal kazanımlarıyla sonuçlanan birinci dalga kadın hareketini yorumlayışı 20. yüzyılın sonundaki retrospektif kadın bakışının "bulgularına" paralel nitelikte olup, resmi tarihten oldukça farklıdır; siyasal yöneticilerin kadınlara yaptıkları bağış izleniminı egemen değildir. Gazete yazarları, Atatürk ile arkadaşlarının bu konudaki katkılarını yadsımamakla birlikte, hakları önceleyen kadın hareketine ayrıcalıklı bir önem vermektedirler:

> Türk kadınına uzun mücadelelerden sonra mutlaka kazanacakları haklarını bir an evvel tanımakta tereddüt gösterme-

Millet Vekilleri Seçimi Yapılırken T.B.M.Meclisine 30 Kadının girmesini bekliyoruz :

Çankaya eğitim evleri

yen ileri görüşlü büyük Atamız[3]

Meşrutiyetle başlayan Türk kadınının fikri gelişmesi, Cumhuriyet devrinde tam bir tekamüle ulaşmıştır. Yaşamak için didinmenin en basit uçlarından en ileri en üstün zihniyetlere kadar ulaşan kadınlığımız, bizim kadar bütün dünyanın da kabul ettiği bir hakikattir. 1934'te Atatürk, Türk kadınına siyasi hakları -liyakatlerine bînaen- verirken, dünyanın daha ileri memleketlerinde kadınlara örnek ve hamle olmuştuk.[4]

SEÇİM DÖNEMLERİNDE KADINLAR

Kadın Gazetesi'nin kadın ve siyaset konusundaki yazıları, kadın çıkarlarını savunan bir baskı grubu gibi çalıştıkları genel seçim dönemlerinde belirgin bir yoğunluk kazanmaktadır. Gazete, kitle iletişim aracının temel işlevini yerine getirerek, siyasal iktidarla hedef kitlesi arasında bir köprü olma niteliğini de böyle dönemlerde başarıyla yerine getirmektedir. Bu alandaki yazıları ise beş başlık altında sınıflanabilir:

a. Partilerin kadın aday konusundaki davranışları: Gazetenin yayın hayatını sürdürdüğü tüm seçim dönemlerinde partilerin kadın aday tespitinde gözlenen nicel kısıtlılık eleştirilmiş ve bu durum kadınların Cumhuriyetle yasalaşan haklarından geriye dönüş olarak yorumlanmıştır. Önerilen çözüm, çıkar grubu olarak Kadınlar Birliği'nin ve Kadınları Koruma Cemiyeti'nin konuya el koyması, ancak mücadelenin, başta kadınlarca olmak üzere, kadın erkek elbirliğiyle kotarılmasıdır; zira tehlike kadınlık durumuna yönelidiği kadar Atatürk devrimlerine ve Cumhuriyete karşı olarak da tanımlanmaktadır:

Kadın Gazetesinin Seçim Anketi :

Atatürk'e ait bir HATIRA

Kadınlığınız her Partinin çıkaracağı listede bulunacak olan kadın adayları

KADIN GAZETESİ NİN Seçim Anketi

KADIN MİLLETVEKİLİ

Kadın Gazetesi*'nin 1957 seçimleri sırasındaki sayıları.* **No. 473, 474 ve 475.**

> Türk kadınlığı aile durumunu ve çocuk yetiştirmedeki vazifesini elde tutarak eşitlik konusunda başarı gösteren bir kadınlıktır. (...) 1946 seçimlerinde sezinlemiş olduğumuz ve ilk adımın buhranıdır diye, bütün iyi niyetlerimizle tefsire çalıştığımız bu hal [aday listelerinde kadın sayısının azlığı A.Y.], yazık ki 1950 seçimlerinin ilk anında daha dikkate değer bir durum arzetti.[5]
>
> Milletvekili adaylarının tesbit olunduğu şu günlerde kadınlığımız üzüntülüdür. Zira Meclis'te kendisinin temsil edilmesi için henüz partiler listesi tatmin edici değildir.(...) dileğimiz bir taraftan parti idarecilerinin bu meseleye önem vermeleri sonra Kadınlar Birliği Genel Merkezi'nin işi dikkatle takip etmesidir.[6]
>
> Bilhassa bu devrede CHP teşkilatı kadın aday sayısını dörde düşürmüştü. DP teşkilatında beş kadın aday varsa da onlar da yoklamalarda iki kadın seçmişlerdir. Sonra yüzde yirmi-

KADIN
GAZETESİ
Kadınlığımızın Düşünce, Görüş, Duyuş ve isteklerine
Hizmet Etmek için Çıkıyoruz!
Çıkış Amacımız
İPEKLİ ÇORAPLAR

KADIN
GAZETESİ

***Kadın Gazetesi*, no. 1 (1947) ve no. 15 (1947).**

lerden olarak bu adet beşe çıkarılmıştır. CMP'nin de miktarları o merkezdedir. (...) Teşkilat içinde kadının neden seçilmediği üzerinde durmak icap eder. Millete bir takım gerilik fikri isnat edenler, kendi menfaatleri icabı bu hikayeyi ortaya atmaktadırlar. (Oysa)(...) tepki en aydından gelmektedir.(...) İdareciler bir takım listeleri fısıldayarak seçilecek kadınları da baltalamaktadırlar.(...) İşte kadınlığın asıl mücadele edeceği şey budur.[7]

Aziz Atatürk'ün hayatından sonra ne kadar seçim yapıldı ise, onun açtığı kadın inkılabı bahsinde, inat edercesine, kadın mebus ve belediye üyesi aday sayısını düşürmeye savaştılar. (...) 1957'nin partiler listeleri de, (...) bahsettiğim ruh haleti içinde göz önüne dökülüvermiştir. On ikiyi aşan yok 1935'i asla aşan yok... Halen bu geri zihniyet perdesini yırtan tek ses Kadınları Koruma Cemiyeti çevresinden yükselmiştir. (...) artık olayın bizzat kendi ilgilileri tarafından kavranması ve kanuni hakkın gene ilgilileri tarafından kullanılması zamanı çoktan gelmiş ve geçmiştir bile. (...) ama siyasi parti olacakmış, ama dernek kurulacakmış... Her ne olursa olsun kadın seçmenin ve seçileceğin kendi meselesini kendisinin savunması babında yükselen bir sestir bu.[8]

Atatürk devrimlerini perçinleme çalıştığımız şu anda kadın adaylarını azlığı ve bilhassa listelerin gerilerinde yer alması, basınımızı önemle ilgilendirmiştir. (...) kadınlığımızın savaşarak başarı elde etmesini de istemekle beraber, (...) kadın erkek davaya el koymalıyız.[9]

b. Kadın adayların tanıtımı: Adayların tanıtılması sırasında *Kadın Gazetesi*'nin izlediği partilerüstü tutum, çıkar grubu olarak kadınların dünya genelinde çok sonraki yıllarda benimsediği bir eğilimdir. Yazılar genellikle adayın doğum yeri, yılı, eğitimi, mesleği ve bunun ardından partisi ile ilgili bilgi ve son olarak da sosyal etkinliklerinin tanıtımı biçiminde kaleme alınmıştır.[10] Kadın çıkarı ötesinde bir siyasal kaygı taşınmadığını gösteren bir diğer örnek de 7 Ekim 1961 tarihli *Kadın Gazetesi*'nde yayımlanan bağımsız kadın milletvekili adaylarının seçim bildirgesidir. Bir önceki seçim döneminde kadın partisini kurmayı hedefleyecek denli mevcut partilerdeki ataerkil yapıya tepki gösteren kadınlardan oluşan bir grubun yayımladığı on beş maddeden oluşan bu bildirgenin yalnızca dört maddesinin kadınlarla ilgili olması[11] ise kadın çıkarlarının o dönemde toplumsal çıkarlarla ne denli örtüşmüş olarak algılandığının bir göstergesi olarak dikkat çekicidir.

c. Kadın seçmenlerin beklentileri: Kadınların farklı toplumsal ve siyasal beklentiler içinde bulunduğunun tespitiyle, 1950 ve 1957 seçim dönemlerinde *Kadın Gazetesi* tarafından kadın seçmenlere yönelik anket çalışması uygulanmıştır.

> Türk kadını, seçmen olarak yalnız İstanbul ilinde 500.000 küsur ve Türkiye'de ise, 10 milyon kişilik bir kütledir. Bu varlığın hangi partiden olursa olsun, seçeceği kimselerden isteyeceği işler vardır. Kadınlığımız seçme kudretini tevcih edeceği kişilerden dileklerinin tatbikini isteyecektir ve bu dilekleri, hangi parti mensubu dile getirirse, onun iktidarda kalmasına amil olacaktır.[12]

1950 yılında, mevcut durumdan çok bir dileği yansıttığı düşünülen bu tespite ek olarak, sorular kadınların hâlâ öncelikle ev içi alanla ve annelik rolüyle tanımlanması nedeniyle, mesken ve çocuk üzerinde yoğunlaşarak mevcut işbölümünü koşulları iyileştirerek pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu aşamada gazetenin kanaat önderi niteliği ağır basmaktadır. 1957 yılının ekim ayında yer alan aynı konudaki yazı dizisinde ise, erkeklerin görüşlerine de yer verilirken, sorularda tümüyle kadınların siyasal katılımı üzerinde yoğunlaşılmaktadır: 1. Önümüzdeki seçimlerde BMM'ye kaç kadın girmelidir? 2. Bu kadın milletvekillerinin hangi vilayetlerden seçileceğini tahmin ediyorsunuz? 3. Kadın milletvekillerinin ne gibi vasıfları olmalı? Sayısal beklentinin yüzde 50'ye varan yüksekliği yine gerçeğin değil, dileğin aktarıldığı izlenimini vermektedir. Milletvekili olacak kadından beklenen nitelikler ise çok seçkindir ve muhtemelen bu nedenle, özellikle büyük illerden kadın milletvekili çıkacağı tahmin edilmektedir.

d. Kadın seçmenlerden beklentiler: *Kadın Gazetesi*'nin kanaat önderliği niteliği kadın seçmenlere yönelik öğütlerde açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Seçimlerdeki sayısal başarısızlıktan dolayı erkekegemen siyasal sistem suçlansa da, kadınların bu konudaki sorumluluğunun altı çizilmekte ve buna bağlı olarak durumun başka bir dış nedene yansıtılmadan kadınların alacağı çeşitli önlemlerle giderilebileceği fikri yayılmak istenmektedir. Bu tespit de, Türkiye'de kadın haklarının kazanılması sürecinde,

***Kadın Gazetesi*, no. 2 (1947), no. 157 (1950); ve no. 169 (1950).**

***Altta:* Kadın Gazetesi'nin *1950 yılında verdiği ek. Türk Çocukları*, no. 8.**

kadın mücadelesini yadsıyan resmi söylemin egemen kılındığı bir dönemde yapıldığı için dikkat çekicidir; zira 20. yüzyılın ortalarından çok sonuna uygun düştüğünden ilk bakışta bir anakronizm izlenimi vermektedir:

> Şimdi bu aydın kadınlığa sormak gerek: Erkeklerin yaptıklarını bu kadar mı beğendik, biz bu kadar mı davasızız; cinsimizin kendine göre hiç mi bir görüş tarzı yoktur? Yoksa yirmi yirmi beş yıldır güdülen bu davadan sonra ve ortada her mesleği edinmiş başarılı, zeki, gayretli bir kadın zümresi yaşayıp dururken kendimizi inkar mı etmekteyiz? (...) Azınlıkların bile birleşerek kendi temsilcilerini seçtirmek için gayret gösterdiği yerde bir kadın bulup Millet Meclisi kürsüsüne oturtmayan İstanbul kadınlığı disiplinsiz hareket etmiştir.[13]
>
> Evet sahiden neden hâlâ yarı yarıya değiliz, diyorum. (...) Kabahat bizde. Kendimizi ihmal edişimizde ve bu ihmale göz yumuşumuzda. Birbirimizi desteklemeyişimizde, ortaya atılmayışımızda.(...)Seçim sandığı başındaki aday listelerinde adlarını gördüğümüz erkek adaylardan hangisini kendimizi tanıdığımız kadar tanıyoruz ki.[14]

Öneriler sorunlarının ve dolayısıyla çıkarlarının bilincinde bir grup yaratmaya yönelikti:

> Bir defa fazla oya iştirak etmek suretiyle inisiyatifi elden bırakmamak icap eder. Ondan sonra da her kadın kendi kanaati çerçevesi içinde kadın adayları korumalıdır.[15]

Sandık başında tetkik edeceğim listede, kadın adayların ismini görmezsem reyimi kullanmayacağım. (...)Kocalarımıza, çocuklarımıza müstakil kadın adaylara reylerini vermelerini söyleyelim.[16]

(...)bu siyasi partilere akın akın girmenin, yahut bir kadınlar partisi kurmanın çaresine bakmalıyız.[17]

Kadınlara birey olarak düşen görevlerin ötesinde, örgütlerinin de bir baskı grubu olarak çalışması önerilmektedir:

> Kadınlar Birliği'ne düşen bir vazife vardır. O da partiler üzerinde tesir edici rol oynamasıdır. Yani her partinin daha fazla aday göstermesi için teşebbüslere geçmesi, yarı reyi elinde tutan kadın vatandaşı uyandırarak bu teşebbüsünü müessir hale getirmesidir. (...)İnsan kendi hakkını aramazsa, başkalarından medet ummamalıdır.[18]

e. Seçim sonuçlarının değerlendirilmesi ve beklentiler: *Kadın Gazetesi* seçim sonuçlarını kadınlar için kadın bakış açısıyla irdelerken parti ayrımı gözetmeyerek siyasal kadroları halkın talepleri ve Atatürk devrimlerinin dışına düşmekle suçlamakta, meclis dışı muhalefeti gerçekleştirmek ve ileriki yıllarda kadınları seçtirebilecek zemini oluşturmak amacıyla kadın örgütlerini göreve çağırmaktadır; bu çağrı yine anakronik bir yapıda olup birinci dalga kadın hareketinin kapanışı hakkında ancak 20. yüzyıl sonunda yöneltilebilen eleştirileri de içermektedir:

> Bizlere artık Kadınlar Birliği'ne ne lüzum var, işte Halk Evleri kurulmuştur, orada kadın erkek milletin yetişmesi bahis mevzuudur diyenlerin başında Kemal Atatürk vardı. İnkılapçı gözükenlere katıldık. (...) bütün siyasi teşekküllerin kadınlığı bir tahta'da çizivermesi halinin kadınlığın teşkilatsız ve biraz da uyuşturucu fikirlerle şu ve bu şekilde arkasından sürüklenmesinden ileri gelmektedir. (...) Ya partiler mevzuu tam bir

samimiyetle ele alıp Atatürk'ün yolunda yürüyecekler yahut kadınlık tam teşkilatlanacaktır. Birinci yolu cemiyetimizin normal inkişafı adına çok arzu ederiz. (...) Bununla beraber kadınlığı teşkilatsız bırakmanın artık caiz olmayacağı da beshellidir. (...) Bir kadın teşekkülüne artık lüzum yoktur fikrini çok savunduk. (...) Kadınların seçimi davası realitede gene kadınlar tarafından desteklenmeye muhtaç durumdadır.[19]

Sonuçlardan sorumlu olanın Türk milleti değil, partiler ve sorununa sahip çıkmayan kadınlar olduğu sık sık vurgulanmaktadır:

> Bir türlü intibak edemediğimiz kadınlık inkılabının sorumlusu, herhalde Türk milleti olmayacaktır. Zira hiçbir zaman milletimiz herhangi bir vilayette, herhangi bir kadın adayı liste dışı bırakarak yerine erkeği seçmemiştir. (...)Meselenin ruhu şu ki; ihtiraslı partizan beylerin ellerinde bu iş dejenere oluyor.[20]

DP ve CHP'nin kadın devrimine karşı gösterdikleri ilgisizlik aydınları üzmüştür. Hele Atatürk'ün partisi olmak iddiasını taşıyan ve bununla övünen CHP'nin kadın haklarının savunucusu olması gerekirken tam tersine hareketi herkesi şaşırtmıştır.[21]

> Bayanların ilgisi geç kalmıştır. (...) Ne çare ki alaka ne zaman uyanırsa uyansın, gene kârdır. Hiç değilse sekiz kadın milletvekili ardında aydın bir kadınlık zümresinin varlığını hisseder de daha kuvvetli olur ve sesini duyurur.

Kadın milletvekillerinden beklentilerin çıtası ise niceliğe hiç aldırmadan yüksek tutulmakta ve Türkiye'de ancak 1980'lerin ortasından itibaren gerçekleşebilen olgular gündeme getirilmektedir:

> İlk önce sekiz kadın milletvekilimizden sıkı bir tesanüt havası bekliyoruz. Muhalif, muvafık, kadınlığa taalluk eden mevzuları partiler üstü tutarak iş çıkarmaları mümkündür.[22]

> Mesela sosyali sağlıktan ayırarak neden onu bir kadının eline bırakmıyız. Neden kadından bir Çalışma Vekili yapmayız? Bir Maarif Vekili kadın bulunamaz mı?[23]

Kadın Gazetesi, no. 6 (1947).

KADIN SİYASETÇİLER

Kadın Gazetesi'nin sıklıkla yer verdiği konulardan bir diğeri de kadınların siyasal alanda gösterdiği etkinliklerdir. Yayın yoluyla propaganda çalışmasında, öğütler kadar gösterilen modellerin de etkili olduğu düşünüldüğünde bu içerikteki yayının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu başlık altında toplanabilecek olan yazılar partilerin kadın kolları çalışmalarını, kadın milletvekillerinin gezilerini ve diğer etkinliklerini içermekte, bunların yanı sıra çeşitli kadın siyasetçilerin portreleri de yayımlanmaktadır. Ayrıntılı öyküleriyle yer verilenler arasında Halide Edip Adıvar, CHP İl İdare Kurulu üyesi ve milletvekili Hasene Ilgaz, İzmir Belediye Meclisi üyesi ve milletvekili Latife Bekir Çeyrekbaşı, Seyhan milletvekili Makbule Dıblan, DP İl İdare Kurulu üyesi Adviye Fenik, DP'nin ilk kadın ilçe başkanı (Üsküdar) Şükran Tanca, Mersin Belediye Başkanı Mülide Ilhan, İstanbul milletvekili Nazlı Tlabar, DP Ankara delegesi Piraye Bigat, CHP 7. Büyük Kurultayındaki tek kadın delege Nefise Ural bulunmaktadır.

KADIN VE SİYASET KONUSUNA KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Dünya kadın hareketinin izlediği yol açısından bakılırsa, kadınlık durumuyla ilgili, pratik sorunlara çözüm arayışının dışındaki yoğun kuramsal çalışmalar ancak 1970'li yıllardan itibaren literatürde yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla *Kadın Gazetesi*'ndeki düşünce yazıları da daha çok güncel sorunlara, siyaset söz konusu olduğunda ise kadınların Meclis'teki fiili yokluğuna somut çözümler üreten niteliktedir. Tutarlı ve ısrarcı bu çözümler baskı gruplarının siyasal yaşamdaki varlığını fazlasıyla önemseyen içeriğiyle dönemin Türkiye'sinden farklılaşmaktadır:

> Demokratik inkişafı ancak organize edilmiş zümrelerle korumak mümkündür. (...) Bir kadın organizasyonu meydana getirerek cinsimizi ilgilendiren ve kabiliyetlerimize göre sosyal meseleleri destekleyecek bir hareket yaratmalıyız.[24]

> Kabiliyetli ve iyi niyetli kadınlarımızın birleşerek, tesanüde kuracakları ve destekleyecekleri kadın teşkilatları ve kulüpleri, kadının cemiyetimizdeki şahsiyetini kuvvetlendirecek ve pasif sızlanmalara, şikayetlere set çekebilecektir.[25]

Kadın çıkarlarının özgünlüğünden yola çıkarak örgütlenmeyi hedeflemenin yanı sıra, erkeklerin de kendi çıkarlarının bilincinde davranarak kadınları engelledikleri gibi bir feminist tespite ulaşılmaktadır. Bu noktadan itibaren ise Meclis dışı bir muhalefet için, örgütlenme aşılarak kadınların partileşmesi gündeme getirilmektedir:

> Siyasal alanda eşitlik haklarımızdan biri de Meclis'e yarı yarıya kadın milletvekili seçilmesidir. Şimdiye kadar edindiğimiz tecrübeler, erkeklerin bu kadar çok faydayı elde etmemizi istemediklerini gösteriyor. Biz ise hâlâ parti propagandalarında ve seçim işlerinde hep erkeklere başarı sağlamak için çalışıyoruz. Yurt meselelerini düşünmek erkeğin olduğu kadar bizim de kutsal bir ödevimizdir. Ancak bu şerefli ödevi elde edebilmek için kendi kendimizi desteklemek gerekiyor. Bunun için de yapacağımız tek şey bir kadın partisi kurarak teşkilatlanmaktır. Kadın partisine yalnız kadın seçmenlerin oy vermeleriyle Mecliste yüzlerce sandalye elde edilebilir.[26]

Kadınların kendi aralarında örgütlenmeleri ancak kendi çı-

karlarını savunmak kaydıyla kabul görmekte, aksi takdirde parti kadın kolları durumunda görüldüğü gibi erkek egemenliğine hizmet söz konusuysa karşı çıkılmaktadır:

> Siyasi parti bir hayır derneği değildir ki, ayrı ayrı hizmetlerle fonksiyonlara katılmak mümkün olsun. Parti idarecileri, üyelerini parti programlarına uygun olarak çalıştıracak, yetiştirecektir ve partinin dinamizmi ikiye ayrılamaz. Kadın erkek ayrılığı diye bir bölüm kabul edilmemelidir. Toplantılarda kadın varlığı ve düşünceleri yer almalıdır. (...)Kadın kolları, toplantıda görüşülen memleket olaylarında gündeme giren kararlarda hir oldu bitti karşısında kalmaktadır.[27]

DÜNYADA KADINLARIN SİYASAL MÜCADELESİNDEN VE KADIN SİYASETÇİLERDEN ÖRNEKLER

Bu başlık altında toplanabilecek olan yazılar iki bölümden oluşmaktadır: Yabancı kadın siyasetçilerin tanıtılması ve yabancı ülkelerdeki kadınların siyasal deneyimleri. Birinci bölümde dönemin önce İngiltere veliahdı sonra kraliçesi II. Elizabeth, İngiltere'deki milletvekili kadınlar, Eva Peron, İngiltere Milli Eğitim Bakanı Ellen Willinson, Golda Meir, Eleonor Roosvelt, Amerika'da oy rekoru kıran Margaret Chase Smith, Mrs Truman, Asyalı ilk kadın büyükelçi (Hindistan) Vijalaksmi Pandit, Fin milletvekili Ima Karvikker, Çin milletvekili Emine Buğra, Ohio eyaletinin temsilciler meclisi üyesi Mrs Payre yer almıştır. Diğer bölümde ise Amerikan kadınlarının hak mücadelesi, Kıbrıs'ta, Belçika'da kadınların seçim hakkını kazanması, İtalyan seçimlerinde kadınların propagandaya etkileri, Finli kadınlar ve komünizm, Amerikan seçimlerinde kadın seçmenler, Amerikan Kongresi'nde kadınlar, İngiltere'de kadınların siyasal deneyimleri konu edilmiştir. *Modern Woman* dergisinden çevrilen sonuncu makalede kadınların siyasetle ilişkisini engelleyen unsurlar irdelenirken öne sürülen zaman kullanımı sorunu özellikle, ancak ikinci dalga kadın hareketinin tartışma konuları arasında yer bulan, geleneksel işbölümünü eleştirdiği için dikkat çekicidir:

> Evde fazla mesai keyfiyeti, hakikaten kadınların siyaset aleminde esaslı bir unsur olarak gelişmelerine mâni teşkil etmektedir.[28]

DIŞ VE İÇ SİYASETE YÖNELİK TUTUMLAR

Kadınların siyasetle ilişkisi dışında, bu konuyla, günümüzdeki gibi, birlikte değerlendirilerek laiklik temasına değinilmekte; ayrıca çok partili döneme geçiş sürecinde DP'nin muhalefeti, Lozan Konferansı ve İnönü, Cumhuriyet döneminde siyasal partiler, iktidar değişikliklerinin ardından gündeme gelen eskiyi karalama kampanyaları, parti kurultayları gibi iç siyasetle ilgili yazılar yayımlanmakta; dış siyaset alanında ise hemen hemen yalnızca Kıbrıs'la ilgili gelişmelere yer verilmektedir.

SONUÇ: KADIN TARİHİNİN SÜREKLİLİĞİ AÇISINDAN *KADIN GAZETESİ*

Retrospektif değerlendirmelerdeki anakronik yaklaşım ve bir milad yaratma dürtüsü çalışmaların bilimsel niteliğiyle ilgili şaibe uyandıran önemli unsurlardandır. Her iki yöntemsel hata da egosantrik bakışla doğrudan ilişkilendirilebilecek bir biçimde ortaya konmakta ve içinde bulunulan dönemin önemini abartılması ile sonuçlanmaktadır. Bir diğer deyişle, tarihsel olgular bugünün değerleriyle irdelenmekte ve/veya tarihsel süreklilik ihmal edilmektedir. Oysa *Kadın Gazetesi*'ne yönelik kısıtlı bir çalışma bile bu kalıpların sorgulanmasını dayatmaktadır. Söz konusu yayın organı, örneğin Türkiye'de 1980'lerin ikinci yarısında ivme kazanan kadın hareketinin, özellikle siyasal taleplerinin daha 1950'lerde telaffuz edildiğini belgelemektedir. Gerek yayılma alanı açısından gerek özel alan-kamusal alan bağlamında geleneksel rolleri sorgulamaması nedeniyle bugünün tartışmaları bağlamında bu "yayın hareketini" küçümsemek olanaklıdır; ancak nicel ve nitel kısıtlılığına karşın bu olgu, tarihin sürekliliğinin göstergesidir.

1. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Yaraman-Başbuğu, *Elinin Hamuruyla Özgürlük/Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992; Ayşegül Yaraman, *Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999; Ayşegül Yaraman-Başbuğu, "Kadın Tarihinin Evrenselliği Açısından Ş. Sami'nin 'Kadınlar' Risalesi", *Toplumsal Tarih*, no. 39 (Mart 1997), s. 61-64.
2. 6 Mart 1954, s. 1, 7.
3. Halide Nusret Zorlutuna, "Kadın İnkılabımıza Dair", 15 Mayıs 1950, s. 1, 4.
4. Zehra Cihasiu, "Atatürk'ün Türk Kadınına Verdiği Siyasal Haklar", 24 Nisan 1954, s. 2.
5. İ. H. Oruz, "Üzüntü Verici Bir Mesele", 10 Nisan 1950, s. 1, 2.
6. İ. H. Oruz, "Kadınlığın Dileği", 3 Nisan 1954, s. 2.
7. İ. H. Oruz, "Kadınların Seçilmesine Dair", 24 Nisan 1954, s. 1, 2.
8. İ. H. Oruz, "Yükselen Ses". 12 Ekim 1957, s. 1, 3.
9. İ. H. Oruz, "Kadın Adaylar Meselesi", 30 Eylül 1961, s. 1.
10. Bkz. 3 Nisan 1950, 24 Nisan 1950, 1 Mayıs 1950, 14 Ekim 1961 tarihli *Kadın Gazetesi* nüshaları.
11. 1. Kadın ve erkek işçilerin haklarını eşitlendirmek, 2. Atatürk'ün kadınlara sağladığı hakları tamamiyle korumak, 3. Fena yollara sapan kadınları kurtarmak için ıslahanede atölyeler açarak iş sahası temin etmek, 4. Beyaz kadın ticaretini önlemek.
12. 24 Nisan 1950, s. 1, 2.
13. İ. H. Oruz, "İstanbul Kadınlığı ile Açık Konuşma", 28 Haziran 1948, s. 1, 2.
14. Kınalı, "Kadınlar Arasında", 20 Mart 1950.
15. İ. H. Oruz, "1950 Seçimlerinde Kadınlarımıza Düşen Ödev", 27 Mart 1950.
16. Kınalı, "Sandık Başında", 24 Nisan 1950, s. 1, 4.
17. Kınalı, "Kadınlar Partisi", 15 Mayıs 1950, s. 1, 7.
18. İ. H. Oruz, "Seçimler ve Kadınlar Birliği Çalışmaları", 5 Ekim 1957, s. 1, 5.
19. İ. H. Oruz, "Kadınların Seçimi", 6 Mayıs 1954, s. 1, 2.
20. İ. H. Oruz, "Kadınların Seçimi", 2 Kasım 1957, s. 1, 5.
21. O. Akbal, "600 Erkek, 7 Kadın", 9 Kasım 1957, s. 3.
22. İ. H. Oruz, "Beklemek Doğru Olur mu?", 23 Kasım 1957, s. 1, 5.
23. İ. H. Oruz, "Neden Bir Kadınvekil Yok?", 30 Kasım 1957, s. 1, 5.
24. İ. H. Oruz, "Bir Mücadele Yolunda", 5 Haziran 1950, s. 1, 7.
25. Leyla Kara, "Kadın ve Politika", 10 Temmuz 1950, s. 1, 7.
26. "Kadın Partisi", 14 Mayıs 1952, s. 1, 2.
27. Saide Çalt, "Partilerde Kadın Kolları", 21 Ekim 1961.
28. Elain Burton, "Kadın Bir Siyasi Unsur mudur?", 9 Ağustos 1948, s. 1, 6.

ARŞİVDEN BİR BELGE (24)

Amsterdam'da Oryantalist Bir Harem-i Hümayûn Tiyatrosu (1894)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Sevgili öğrencilerim Leman Yasemin Altar ve Güneş Çelikkol'a teşekkür borçluyum.

Sultan II. Abdülhamid'in otuz yıl süren istibdâd dönemi (1878-1908) Osmanlı İmparatorluğunda yaşamın her alanının baskı altında tutulduğu, siyasi otoritenin her şeyi kendi kontrolü ve denetimi altına aldığı yıllardır. Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında sunacağımız belgeler dizisi, Yıldız Sarayı'nın, etrafında olup biten her şeyi denetim altına alma gayreti neticesinde dönem dönem düştüğü komik durumlar konusunda ayrıntılı bilgi vermektedir.

Dizimizin adı Arşivden Bir Belge olmasına rağmen bu sayıda, Amsterdam'daki bir şarkılı kahvede oynanmakta olan tiyatro oyununun yasaklanması konusunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin İrâdeler ve Yıldız tasniflerinin çeşitli bölümlerinden gelen dört farklı belge dosyasını oluşturan on bir belge ile karşınızdayız.

Amsterdam polisinin konuyla ilgili raporundan anlaşıldığı kadarıyla, yasaklanması istenen piyesin konusu Wolfgang Amadeus Mozart'ın bizde *Saraydan Kız Kaçırma* adıyla bilinen ünlü operasının konusuna oldukça benzemektedir. Avusturya-Macaristan İmparatoru II. Joseph'in ısmarladığı (K. 384) *Die Entführung aus dem Serail (Saraydan Kız Kaçırma)* operası ilk kez 16 Temmuz 1782 günü Viyana'da sergilenmiş ve Mozart'ın bestelediği on altı opera arasında en çok sevilenlerden birisi olmuştur.[1]

Mozart'ın *Saraydan Kız Kaçırma*'smda batan gemiden kurtularak Osmanlı sarayına satılan genç kız, yani "gözde", operanın finalinde sevgilisinin yardımlarıyla saraydan kaçarak kurtulmaktadır. Ancak, Amsterdam'da oynanan oyunda hikâye "mutlu son" ile sonuçlanmamakta, durumu öğrenerek ortaya çıkan sultan kaçış teşebbüsünün âşıklar için tam bir hezimete dönüşmesine yol açmaktadır. Oyunun finalinde, sevdiği kadından ayrı kalmaktansa yaşamının geri kalan bölümünü sarayda haremağası olarak geçirmeyi tercih eden saygıdeğer âşık, hadım edilmek pahasına çok sevdiği kadının yanı başında kalmaktadır.[2]

Gelelim, Yıldız Sarayı'nın bu oyundan nasıl haberdar olduğuna, oyunu niye yasaklatmak istediğine, Osmanlı devlet adamlarının oyunun yasaklanması için girişliği yazışmalara ve Osmanlı elçilerinin Hollanda hükümeti nezdinde verdiği uğraşlara. Damat Kâzım Beyefendi tarafından hazırlanarak doğrudan II. Abdülhamid'e verilmiş olduğu belirtilen bir jurnalden, "Amsterdam'da bir kafe şantanda bazı kadınlar tarafmdan harem-i hümâyûn-ı mülûkânenin taklid edilmekde olduğu"nun öğrenildiği anlaşılmaktadır.

İlk belgemiz, 4 Temmuz 1894 günü bizzat II. Abdülhamid tarafından yazdırıldığı anlaşılan "hususî" bir irâde-i seniyyedir. İrâdede "böyle münâsebetsiz bir hâlin devâmı gayr-ı câiz" olduğu vurgulanarak, Hollanda ile Osmanlı devletleri arasındaki iyi ilişkilere zarar verebilecek olan bu oyun hakkında girişimlerde bulunulması, Hollanda Elçiliği ve Hollanda'da bulunan Osmanlı Konsolosluğu aracılığıyla oyunun derhal yasaklanması istenmektedir.[3]

Oryantalist ressamların gözüyle haremde bir hamam sahnesi.

Bu "husûsî" irâde-i seniyyeden durumu öğrenen Osmanlı bürokrasisi oyunu durdurabilmek için hemen harekete geçer. İkinci belgemiz, Osmanlı İmparatorluğu'nun Lahey Konsolosu Karaca Paşa'nın oyun hakkında Fransızca kaleme aldığı raporun Hariciye Nezâreti tarafından yapılmış olan özet çevirisidir.[4]

Üçüncü belgemiz, Karaca Paşa imzalı ve 17 Temmuz 1894 tarihli bu raporun Fransızca aslından yapılmış çevirisidir.[4] Karaca Paşa, Yıldız Sarayı'na durumu özetlerken, şarkılı kahvelerin Hollanda'da ayaktakımının ve aşağı kesimden insanların gittiği yerler olduğunu, saygın kimselerin buralara asla adımını atmadığını, sundukları oyunların isimlerinin afişlerde dahi yer almadığını, bu nedenle de, oralarda olup bitenlerin kendisinin ve yerel otoritelerin bilgisi dışında olduğunu belirtir. Zaten Amsterdam polisinin verdiği bilgiye göre gösteri sultanımıza karşı hiçbir şey içermemektedir: Oyunda bir "sultan" vardır, ama Hollandalılar bu sözcüğü çok geniş anlamda kullanırlar ve küçük Hint prenslerine bile "sultan" derler. "Türkiye" kelimesinin hiçbir şekilde telaffuz edilmediği oyunda kullanılan kostümlerin de bizim ülkemizde kullanılan kıyafetlerle hiçbir alakası yoktur.[6]

Karaca Paşa zaten üç aydan beri oynanmamakta olan bu oyunun, kendi girişimleri neticesinde Amsterdam polisi tarafından tamamen yasaklanmış olduğunu bildirmektedir. Amsterdam'daki polis yetkilileri bu oyunu yasaklamakla yetinmeyip, şehirde bu oyun veya benzer konulu bir başka oyunun tekrar sahnelenmeyeceği konusunda kendisine garanti de vermişlerdir.[7]

Dördüncü belgemiz, Karaca Paşa'nın raporuna ek olarak gönderdiği, Amsterdam polisinin oyun hakkındaki Fransızca raporudur.[8] İlginçtir, bu tarihsiz raporda adı bilinmeyen bu oyunun konusunun özetinden başka hiçbir şey yoktur. Yani ne oyunun oynandığı kahvenin niteliklerine değinilmiş, ne de oyunun yasaklanması ile ilgili bir yorumda bulunulmuştur.

Beşinci belgemiz, Babıâli'nin girişimleri üzerine hareketc geçtiği anlaşılan İstanbul'daki Hollanda Sefareti'nin 18 Temmuz 1894 tarihli yazısıdır.[9] Hollanda Sefiri bu oyunu "mümkün ise nihâyet verilmesi" için Hollanda Dışişleri Bakanlığı'na çoktan başvurduğunu, sadrazamın diğer bir yazısı üzerine bu talebini yenilediğini ve Hollanda hükümetinin bu isteği yerine getirmek için elinden geleni yapmaya devam edeceğine inandığını belirtmiştir.[10]

Altıncı belgemiz, Lahey Sefiri Karaca Paşa'nın önceki raporunda yer alan bilgileri tekrarlayan 18 Temmuz 1894 tarihli bir başka raporudur.[11] Karaca Paşa, "mezkûr oyun pek münâsebetsiz bir yolda tertîb olunmuş ise de zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişâhînin nefs-i mukaddes-i hümâyûnları hakkında hiçbir şey hâvî değildir" demekte ve bu oyunun varlığından haberi bile olmamış olmasını "Flemenk'de bulunan kafe şantanlar âdî birahânelerden ibâret olup oralara devâm edenler birtakım kızlarla esâfil-i nâsdan ibâretdir. Mezkûr kahvelerde oynanan oyunlar ise pek âdî şeyler olduğundan i'lânnâmeleri bile yokdur" sözleriyle açıklamaya çalışmaktadır.[12] Karaca Paşa, durumu kurtarmak için, Hollanda'da basın ve tiyatro üzerinde polisin yaptırım gücünün yok denecek kadar sınırlı olduğunu ve bir hükümdarın şahsına hakaret edilmediği müddetçe oyun kapatmanın polisin yetkilerinin dışında olduğunu açıkladıktan sonra, kendisinin ısrarlı baskıları neticesinde Amsterdam polisinin, yetkilerini aşmak pahasına bu oyunu yasaklamış olduğunu vurgulamaktadır.[13]

Yedinci belgemiz, beşinci belgede yaptığı girişimleri anlatan Hollanda Sefiri'nin, Hollanda hükümeti nezdindeki ısrarlı girişimleri üzerine oyunun yasaklandığını bildiren ve bu konuda kendisine Amsterdam'dan gönderilen mektubun önemli bilgiler içermesi halinde bizzat Sadrazam Cevâd Paşa'nın huzuruna çıkmak istediğini söyleyen 20 Temmuz 1894 tarihli yazısıdır.[14]

Sekizinci belgemiz, Hariciye Nezareti'nin oyunun Lahey'deki Osmanlı Sefiri ve İstanbul'daki Hollanda Sefiri'nin girişimleri sonucunda yasaklanmış olduğunu Sadrazam Cevâd Paşa'ya bildiren 22 Temmuz 1894 tarihli yazısıdır.[15]

Dönemin sadrazamı Cevâd Paşa.

Dokuzuncu belgemiz, Hariciye Nâzırı'nın bu yazısını Hollanda Sefareti'nin yazısıyla beraber Yıldız Sarayı'na ileten Sadrazam Cevâd Paşa'nın 23 Temmuz 1894 tarihli sadaret tezkeresidir.[16]

Onuncu belgemiz, Lahey Sefiri Karaca Paşa'nın, daha önce altıncı belge olarak verdiğimiz 18 Temmuz 1894 tarihli ve 27 numaralı ikinci raporunu Sadrazam Cevâd Paşa'ya sunan ve oyunun kesin olarak gösterimden kaldırılmış olduğunu bildiren Hariciye Nezareti'nin 22 Temmuz 1894 tarihli yazısıdır.[17]

On birinci ve son belgemiz ise Hariciye Nezareti'nin bu haberini Yıldız Sarayı'na müjdeleyen Sadrazam Cevâd Paşa'nın 23 Temmuz 1894 tarihli sadaret tezkeresidir.[18]

Yani, 4 Temmuz 1894 günü II. Abdülhamid'in "husûsî" bir irâde-i seniyyesi ile başlayan yazışma ve diplomasi trafiği, 23 Temmuz 1894 günü Sadrazam Cevâd Paşa'nın Yıldız Sarayı'na verdiği bu çifte müjdeli haberle sonuçlanmıştır. Ancak, Yıldız Sarayı'nda bulunan hiç kimsenin aklına jurnalci Damad Kâzım Beyefendi'nin, Karaca Paşa'nın "Flemenk'de bulunan kafe şantanlar âdî birahânelerden ibâret olup oralara devâm edenler birtakım

kızlarla csâfil-i nâsdan ibâretdir. Mezkûr kahvelerde oynanan oyunlar ise pek âdî şeyler olduğundan i'lânnâmeleri bile yokdur" sözleriyle anlatmış olduğu Amsterdam kafe şantanlarında ne aradığını sormak gelmemiştir![19]

Dahası, II. Abdülhamid rejiminin girişimleriyle Amsterdam polisi tarafından yasaklanan bu ismi bile bilinmeyen oyun, türünün ne ilk ne de son örneğidir. Örneğin, 31 Mayıs 1900 tarihli ve Halil Rıf'at Paşa imzalı bir başka sadaret tezkeresinden açıkça anlaşıldığına göre, İngiltere'de Mösyö Max Goldenberg tarafından yazılmış olan *Esrâr-ı Harem* yahut *Hilâl ve Sâlip* adlı tiyatro oyunu da yasaklanmıştır. Oyunun "Ermeni Meselesi'ne asla cihet-i taalluk ve münâsebeti olmadığı ve efkâr ve hayât-ı siyâsiyeyi tahrik etmediği" iddiasına rağmen, II. Abdülhamid tarafından "zikr olunan oyun programında ahiren pek ziyâde ta'dîl ve en şiddetli birtakım fiilleri tayy ü ihrâc olunduğu" gerekçesiyle gelen talep ve istek üzerine, eserin Londra'da oynatılmasının yasaklanmasına Lord Salisbury hükümeti tarafından karar verilmiştir...[20]

1. "Wolfgang Amadeus Mozart", *Ana-Britannica*, c. XXIII, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994), s. 170-171.
2. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV., Dosya: 100, Vesika No: 26, 13.1.1312, Vesika: 3.
3. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 458 (1457), Husûsî No: 141, 30 Z 1311.
4. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV., Dosya: 100, Vesika No: 26, Aded: 3, 13.1.1312, Vesika: 1.
5. ibid, Vesika: 2.
6. ibid.
7. ibid.
8. ibid, Vesika: 3.
9. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 303, Sıra: 86, Aded: 4, 19.1.1312, Vesika: 1.
10. ibid.
11. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 304, Sıra: 36, Aded: 3, 25.1.1312, Vesika: 1.
12. ibid.
13. ibid.
14. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 303, Sıra: 86, Aded: 4, 19.1.1312, Vesika: 2.
15. ibid, Vesika: 3.
16. ibid, Vesika: 4.
17. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 304, Sıra:386, Aded: 3, 25.1.1312, Vesika: 2.
18. ibid, Vesika: 3.
19. ibid, Vesika: 1.
20. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS, Dosya: 407, Ira: 10, Aded: 3, 2.2.1318.

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
9009

Amsterdam'da bir kafe şantanda bazı kadınlar tarafından harem-i hümâyûn-ı mülûkânenin taklîd edilmekde olduğu mesmû'-i âlî buyurulmuş olup böyle münâsebetsız bir hâlin devâmı min külli'l-vücûh gayr-ı câiz olduğu gibi Devlet-i Aliyye ile Flemenk hükümeti beynindeki münâsebât-ı hasene ile de kâbil-i te'lîf olamayacağı derkâr bulunmuş olduğundan gerek sefâret-i seniyyesi gerek buradaki Flemenk sefîri vâsıtasıyla teşebbüsât-ı lâzımede bulunarak şu hâlin kat'iyyen men'i esbâbının istihsâli muktezâ-yı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 30 Zilhicce sene 1311 fî 22 Haziran sene 1310 [4 Temmuz 1894].

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Süreyyâ.

(BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 458 (1457), Husûsî No: 141, 30 Z 1311.)

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi

Lahey Sefâret-i Seniyyesi'nden gelen tahrîrâtın hülâsaten tercümesidir

Amsterdam'da bir şarkılı kahvehânede bir haremin dâhilini gösteren sûretde icrâ olunacak oyuna dâir telgrafnâme-i hümâyûnlarıyla tebliğ buyurulan emr ü fermân-ı hümâyûn-ı mülûkâne mantûk-ı celîli vechile icrâ-yı tahkîkât eyledim. Evvel emirde şurasını arz ederim ki Flemenk'deki şarkılı kahvehâneler gayet âdi yerler olup oralarda oynanan oyunlar pek ziyâde ehemmiyetsiz bayağı şeyler olduğundan bunları i'lân bile etmezler. İşte mahallî hükümetin ve sefâret-i seniyyenin öyle bir oyun oynanacağından haberdâr olmaması dahi bundan neş'et ediyor. Zâten melfûfen takdîm kılınan polis raporundan ma'lûm-ı hümâyûnları buyurulacağı üzere bu oyunda veli-nimet-i bî-minnetimiz zât-ı kudsiyyet-sıfât efendimiz hazretlerinin harem-i hümâyûn-ı şâhânelerinde[n] hiç bir şey yokdur. Vâkıa bir saltanat kelimesi vardır. Lâkin Flemenkliler saltanat kelimesinin ehemmiyet-i mahsûsasını bilmeyerek bir çok Hind prenslerine dahi bu nâmı vermekdedirler. Bundan başka mezkûr oyunda Türkiye lafzı olmadığı gibi libâslar da memâlik-i mahrûsa halkına mahsûs elbiseden değildir.

Mezkûr oyun üç aydan beri men' olunmuş idi. Teşebbüsât-ı vâkıa-i âcizânem üzerine ba'demâ oynatılması dahi Flemenk hükümetince men' olundu. Bundan sonra bu gibi ahvâlde iltizâm-ı dikkat olunacağı ve bu işde Flemenk hükümeti tarafından pek ziyâde nezâket ve hayırhâhâne ibrâz edildiği ma'rûzdur. Ol bâbda. fî 17 Temmuz sene 1894.

Karaca

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV., Dosya: 100, Vesika No: 26, Aded: 3, 13.1.1312, Vesika: 1.)

Türkiye Büyükelçiliği
Lahey, 17 Temmuz 1894
No: 1780

Ekselansları
Süreyyâ Paşa
Majestelerinin Başkâtibi
Sultan'ın Sarayı
Konstantinople

Ekselans,

Ekselanslarınızın Yüce Efendimiz'in emirlerini bana iletmek maksadıyla yollamış olduğu telgrafı alma şerefine ulaşmamla birlikte, Amsterdam'ın küçük bir şarkılı kahvesinde (café chantant) sahnelenen ve haremin içini tasvir eden piyes meselesini netleştirmek için hemen işe koyuldum. Şehir polisi-

Üstte: BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 458 (1457), Husûsî No: 141.

Sağda: Yıldız Tasnifi, Y.MTV., Dosya: 100, Vesika No: 26, Aded: 3, Vesika: 1.

nin araştırmalarının neticeleri dün akşama değin elime ulaşmamış olduğundan size sonucu saygılarımla ancak birkaç satırla aktarabiliyorum.

Her şeyden önce, tekrar etme bürriyetimi kullanarak, Ekselanslarına cevaben yollamış olduğum son altı telgrafı tekrar etmek isterim. Şarklılı kahveler Hollanda'da ayaklakımının ve aşağı kesimden insanların gittiği yerlerden başka bir şey değildir. Saygın bir kimse buralara asla adımını atmaz. Dahası, bu tarz birahaneler öylesine sefildir ki, sundukları oyunların isimleri afişlerde dahi yer almaz. Bu sebepden dolayı, oralarda olup bitenler yerel otoritelerin ve başta da benim bilgimin dışındadır.

Öte yandan, Amsterdam Polisi'nin verdiği bilgiye göre bu gösteri Kutsal Kimse Yüce Efendimiz İmparatorluk Majestesi Sultanımız'a karşı hiçbir şey içermemektedir. Oyunda bir "sultan" vardır, ama Hollandalılar bu sözcüğü çok geniş anlamda kullanırlar ve küçük Hint prenslerine bile tereddüt etmeksizin "sultan" derler. Zaten oyunda "Türkiye" kelimesi de hiçbir şekilde telaffuz edilmemiştir, ve öğrendiğime göre oyunda kullanılan kostümlerin de bizim ülkemizde kullanılan kıyafetlerle hiçbir alakası yoktur.

Piyesin temsili, ilk girişimlerimizden itibaren, yani üç aydan beri durdurulmuştur. Bunu Lahey merkezî yöneliminin emirleri izlemiş ve girişimlerimiz üzerine oyunun temsil edilmesi oyununun metinlerine bile bakılmaksızın yasaklanmıştır. Bu piyes bir daha oynanmayacaktır ve benzer bir yapıt hiçbir yerde ortaya çıkmayacaktır. Benim bölgemde toplanacak olan maslahatgüzarlara sonuç bilgilerini verdim.

Satırlarıma son verirken, saraya içten bağlılıklarımı sunarım. Bu bağlılık sayesinde, Hollanda hükümeti bu olayda bize beklenmedik tarzda olumlu yaklaşmıştır. Bir de belirtmek durumundayım ki, genelde Amsterdam yöneticileri ve özellikle de Amsterdam polisi bu meselede istediğimiz düzenlemeleri yapmak için büyük çaba sarfetmişlerdir.

Ekselanslarına dua ederim ki, çok yüksek güven haberlerimi ve sahip olmaktan şeref duyduğum bağlılığımı kabul buyursun.

Aciz köleniz ve sadık hizmetkârınız

Karadja

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV., Dosya: 100, Vesika No: 26, Aded: 3, 13.1.1312, Vesika: 2.)

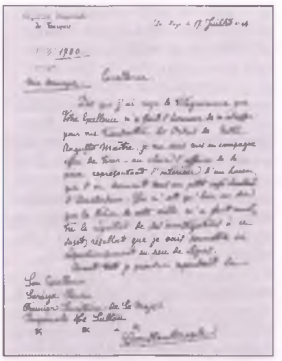

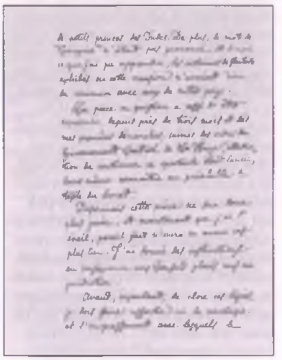

[Amsterdam Polisi'nin Raporu]

Batan bir Hollanda gemisinden, köylü bir kız ile bir oğlan ve bir de Beyefendi kurtarılır. Köylü kız ve oğlan Sultan'ın haremine götürülür. Genç kız Sultan'ın gözdesi, oğlan da hadım edildikten sonra Sultan'ın harem ağası olur.

Bir süre sonra, kazadan sağ kurtulan Beyefendi genç kızın aşığı olan köylü genci kılığında bir turist olarak Sultan'ın sarayına gelir.

Sultan'ın gözdesi (genç kız) haremde yaşayan diğer kadınlarla birlikte bir komplo düzenleyerek saraydan kaçmaya çalışır. Ancak, bu kaçış Sultan'ın doğu tarzında düzenlenmiş sahnede ortaya çıkmasıyla engellenmiş olur.

Birkaç dans gösterisinden sonra, Beyefendi haremin Sultan'ın izniyle görmesine müsaade edilen bölümlerini dolaşmak için saraya gelir.

Bu sırada, genç kızla karşılaşır ve onu Hollanda'ya geri götürebilmek için Sultan'a yalvarır. Bunu sarayda yaşamakta olan diğer bütün kadınlar da isteyeceğinden, bu istek kesinlikle reddedilir.

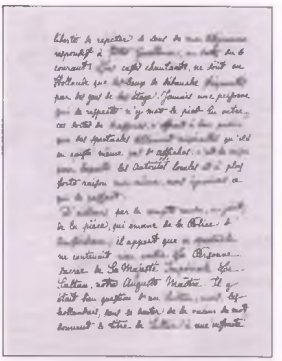

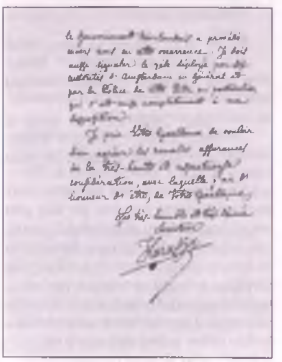

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV., Dosya: 100, Vesika No: 26, Aded: 3, Vesika: 2 (üstte dört sayfa).

Vesika: 3 (altta).

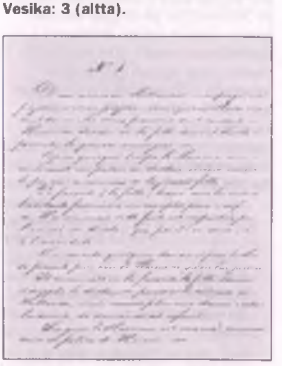

Sevdiğini terk etmektense sarayda onun yanında kalmayı tercih eden Beyefendi saraya harem ağası olarak atanır.

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV., Dosya: 100, Vesika No: 26, Aded: 3, 13.1.1312, Vesika: 3.)

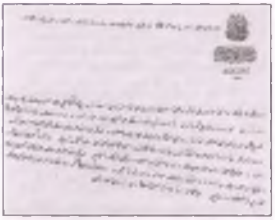

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 303, Sıra: 86, Aded: 4, Vesika: 1.

Bâbıâli
Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye
Tercüme Odası
aded

Hâriciye Nezâreti'ne fî 18 Temmuz sene 1894 tarihiyle Flemenk Sefâreti'nden vârid olan mahremâne takrîrin tercümesidir.

Dünkü tarihli ve altı numerolu tezkere-i aliyye-i asafânelerine cevâben şurasını iş'âr ederim ki Dâmâd Kâzım Beyefendi hazretlerinin ziyâreti üzerine bundan bir kaç gün evvel Amsterdam şehrindeki çalgılı kahvehânelerden birinde bazı tiyâtro oyuncularının harem-i hümâyûn ahvâlini sahne-i temâşâya vaz' etmekde oldukları maddesi hakkında hükümet-i metbû'amın nazar-ı dikkatini celbe müsâraat etmiş ve mârrü'z-zikr tiyatro oyunlarına mümkün ise nihâyet verilmesi zımnında icâb-ı hâlin icrâsını ricâ eylemiş idim. Tezkere-i asafânelerini alır almaz taleb-i acizânemi Hâriciye Nezâreti'ne bâ-telgraf ihtârda tecvîz-i kusûr etdim. Hükümet-i metbû'amın taraf-ı ali-i asafânelerinden ihtâr buyurulan arzûya mümkün olduğu hâlde mümânâat için mâlik olduğu kâffe-i vesâit-i kanûniyyeye tevessül eyleyeceği cezm ü i'tikâdındayım. Beyân-ı hâl ibrâz-ı meâsir-i ihtirâmkâriden zería ittihâz kılındı.

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 303, Sıra: 86, Aded: 4, 19.1.1312, Vesika: 1.)

Bâbıâli
Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye
Tercüme Odası
aded

Hâriciye Nezâreti'ne fî 18 Temmuz sene 1894 tarihiyle Lâhey sefâret-i seniyyesinden vârid olan 27 numerolu tahrîrâtın tercümesidir.

Telgrafnâme-i asâfânelerini ahz ve anı müteâkib Ma'beyn-i Hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne başkitâbet-i celilesinden tebliğ buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhiyi telakki eder etmez bundan takrîben üç ay evvel Amsterdam kafe şantanlarından birinde mevki'-i temâşâya vaz' edilmiş olan oyuna müteallik hâdiseyi meydân-ı vuzûha çıkarmağa çalışdım. Mezkûr oyun o zamândan beri bir daha mevki'-i temâşâya vaz' edilmemiş olduğu gibi Flemenk hükümetiyle Amsterdam me'mûrîn-i mahalliyesinin vesâit-i nezâketkârâneleri sayesinde ba'demâ dahi mevki'-i temâşâya vaz' olunamayacakdır. Bundan başka Amsterdam polis idâresinden alıp derhâl Ma'beyn-i Hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne başkitâbet-i celilesine takdîm etmiş olduğum rapordan dahi müstebân olacağı vechile mezkûr oyun pek münâsebetsiz bir yolda tertîb olunmuş ise de zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişâhînin nefs-i mukaddes-i hümâyûnları hakkında hiç bir şey hâvî değildir. Telgrafla dahi arz ü iş'âr kılındığı üzere Flemenk'de bulunan kafe şantanlar âdî birahânelerden ibâret olup oralara devâm edenler birtakım kızlarla esâfil-i nâsdan ibâretdir. Mezkûr kahvelerde oynanan oyunlar ise pek âdî şeyler olduğundan i'lânnâmeleri bile yokdur. Hatta mezkûr oyundan haberdar olmamaklığım dahi bundan münbais olduğu bi's-suhûle anlaşılır. Maamâfih Amsterdam polis idâresinin bu oyundan ma'lûmâtı yok iken tarf-ı acizânemden vukû' bulan taleb üzerine bunun icrâsını dâire-i selâhiyeti hâricinde olarak derhâl men' etmişdir. Çünkü Flemenk'de matbû'ât ve lu'biyyât işlerince polisin selâhiyeti ale'l-husûs hükümdârândan birinin zât-ı âlisine bir hakâret vukû' bulmadıkça pek mahdûddur. Matbû'ât için yapdıkları gibi tiyatro oyunları hakkında dahi icrâ-yı dikkat ve nezâret etmelerini me'mûriyet-i acizânem dâiresi dâhilinde mukîm şehbenderlerimize bir kıt'a tahrîrât-ı umûmiye ile tavsiye ve ihtâr etdim. Emr ü fermân hazret-i men lehû'l-emrindir.

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 304, Sıra: 36, Aded: 3, 25.1.1312, Vesika: 1.)

Bâbıâli
Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye
Tercüme Odası
aded

Hâriciye Nezâreti'ne fî 20 Temmuz sene 1894 tarihiyle Flemenk Sefâreti'nden vârid olan mahremâne takrîrin tercümesidir.

Şurasını zât-ı âlî-i asafânelerine maa'l-memnûniye iş'âr ederim ki Flemenk Hâriciye Nezâreti'nden mevrûd bir telgrafnâmeye nazaran Amsterdam şehrinde bir çalgılı kahvehânede verilen ve evvelsi günkü takrîr-i mahremânemde mevzû'-i bahs olan tiyatro oyunları hitâm bulmuşdur. Taraf-ı senâverâneme bir mektûb gönderildiği dahi mârrü'z-zikr telgrafnâmede münderic olmağla mektûb-ı mezkûr hâiz-i ehemmiyet bazı tafsilâtı hâvî olduğu takdîrde nezd-i âlî-i asafânelerine azîmetde tecvîz-i kusûr etmeyeceğim derkârdır. Beyân-ı hâl tecdîd-i te'mînât-ı ihtirâmkâriye vesile ittihâz kılındı.

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 303, Sıra: 86, Aded: 4, 19.1.1312, Vesika: 2.)

Bâbıâli
Dâire-i Hâriciye
Mektûbî Kalemi
aded
1328

Huzûr-ı meâli-mevfur-ı hazret-i sadâret-penahiye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Amsterdam'da bir kafe şantanda bazı kadınlar tarafından harem-i hümâyûn-ı mülûkânenin taklîd edilmekde olduğu mesmû'-ı âli buyurularak böyle münâsebetsiz bir hâlin devâmı min külli'l-vücûh gayr-ı câiz olduğu gibi Devlet-i Aliyye ile Flemenk devleti beynin-

Solda: BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 304, Sıra: 36, Aded: 3, Vesika: 1.

Üstte: BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 303, Sıra: 86, Aded: 4, Vesika: 2.

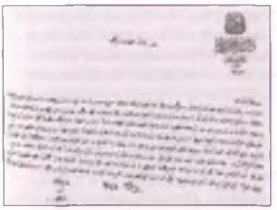

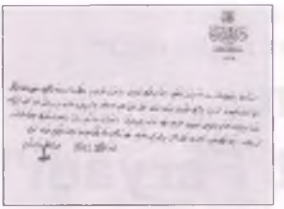

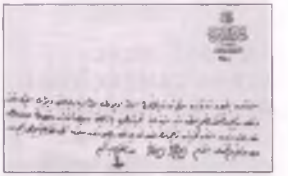

Üstte solda ve ortada: BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 303, Sıra: 86, Aded: 4, Vesika: 3 ve 4.

En üstte ve üstte: BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 304, Sıra: 36, Aded: 3, Vesika: 2 ve 3.

deki münâsebât-ı hasene ile de kâbil-i te'lîf olamayacağı derkâr olduğundan gerek Lahey sefâret-i seniyyesi ve gerek buradaki Flemenk sefiri vâsıtasıyla teşebbüsât-ı lâzımede bulunularak şu hâlin kat'iyyen men'i esbâbının istihsâli hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı münîfince sefâret-i müşârünileyhâ ile sefîr-i mûmâileyhe icrâ olunan vesâyâ ve tebliğâta cevâben Amsterdam zâbıtasının şehir-i mezkûr baş-şehbenderi vâsıtasıyla vukû' bulan iş'ârına nazaran bu oyunun iki mâhdan beri mevki'-i temâşâya vaz' olunmadığı anlaşıldığına ve bu bâbda alınacak tafsîlâtın bildirileceğine dâir sefâret-i seniyye-i müşârünileyhâdan alınan telgrafnâmenin tercümesi 7 Muharrem sene 312 [11 Temmuz 1894] tarihli tezkere-i cevâbiye-i aciziyle takdîm kılınmışdı. Bu madde hakkında hükümet-i metbû'anın nazar-ı dikkatini celbe müsâraatle mârrü'z-zikr tiyatro oyunlarına nihâyet verilmesini mükerreren taleb etmiş olduğunu ve Flemenk Hâriciye Nezâreti'nden alınan telgrafnâmeye nazaran mezkûr tiyatro oyunları hitâm bulmuş olduğu ve işbu telgrafnâmede gönderildiği beyân olunan mektûbun hâiz-i ehemmiyet bazı tafsîlâtı hâvî olduğu takdîrde tebliğ-i keyfiyet edeceğini şâmil sefîr-i mûmâileyhden bugün ahz olunan iki kıt'a mahremâne takrîrin tercümeleri dahi leffen arz ü tesyîr olunmuş olmağla emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 18 Muharrem sene 1312 ve fî 10 Temmuz sene 1310 [22 Temmuz 1894].

Hâriciye Nâzırı
(imza)

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 303, Sıra: 86, Aded: 4, 19.1.1312, Vesika: 3.)

Bâbıâli
Dâire-i Sadâret
Amedî-i Dîvân-ı Hümâyûn
253

Amsterdam'da bir kahvehânede münâsebetsiz bir taklîd icrâ edilmekde olduğu rivâyetinden dolayı ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî vâki' olan tebligât üzerine bu bâbda hükümet-i metbû'anın nazarı dikkatini celbe müsâraatle bu oyunlara nihâyet verdirilmesini mükerreren taleb etmiş olup mezkûr oyunların hitâm bulduğu Flemenk Hâriciye Nezâreti'nden bildirildiğine ve ifâdât-ı sâireye dâir Dersaâdet Flemenk sefîri tarafından gönderilen iki kıt'a takrîr tercümeleri manzûr-ı âlî buyurulmak için Hâriciye Nezâret-i celîlesinin tezkiresiyle maân arz ü takdîm kılındı efendim.

fî 19 Muharrem sene 1312 fî 11 Temmuz sene 1310 [23 Temmuz 1894].

Sadrâzam ve yaver-i ekrem
Cevâd.

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 303, Sıra: 86, Aded: 4, 19.1.1312, Vesika: 4.)

Bâbıâli
Dâire-i Hâriciye
Mektûbî Kalemi
aded
1389

Huzûr-ı meâlî-mevhur-ı sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Amsterdam'da bir kahve şantanda bazı kadınlar tarafından harem-i hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkânenin taklid edilmekde olduğu mesmû'-ı âlî buyurularak şu hâlin men'i esbâbının istihsâli hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mûcib-i âlisince Lâhey sefâret-i seniyyesiyle Flemenk sefirine icrâ olunan vesâyaya cevâben bu oyunun iki aydan beri mevki'-i temâşâya vaz' edilmediği anlaşıldığına ve tafsîlâtın posta ile bildirileceğine dâir sefâret-i seniyye-i müşârileyhâ ile ol bâbda sefîr-i mûmâileyhden alınan telgrafnâme ve tekâririn tercümeleri 7 ve 18 Muharrem sene 1312 tarihli tezkere-i çâkeriyle takdîm kılınmışdı. Mezkûr oyunun ba'demâ oynatılmayacağını ve bu bâbda icrâ-yı dikkat ve nezâret için Flemenk'de mukîm saltanat-ı seniyye şehbenderlerine tahrîrât-ı umûmiye yazıldığını ve bazı ifâdât ve tafsîlâtı şâmil sefâret-i seniyye-i müşârileyhâdan vârid olan 18 Temmuz sene 94 tarihli ve yirmiyedi numerolu tahrîrâtın tercümesi dahi leffen arz ü tesyîr olunmağla emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 24 Muharrem sene 1312 ve fî 16 Temmuz sene 1310 [28 Temmuz 1894]

Hâriciye Nâzırı
(imza)

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 304, Sıra: 36, Aded: 3, 25.1.1312, Vesika: 2.)

Bâbıâli
Dâire-i Sadâret
Amedî-i Dîvân-ı Hümâyûn
332

Amsterdam'da bir kahve şantanda mevki'-i temâşâya konulmuş olan oyunun ba'demâ oynatılmayacağım ve bu bâbda icrâ-yı dikkat ve nezâret için Flemenk'de mukîm saltanat-ı seniyye şehbenderlerine tahrîrât-ı umûmiye yazılacağını ve bazı ifâdât ve tafsîlâtı hâvî Lâhey sefâret-i seniyyesinden alınan tahrîrât tercümesinin leffiyle Hâriciye Nezâret-i celîlesinden meb'us tezkere manzûr-ı âlî buyurulmak için arz ü takdîm kılındı efendim. fî 25 Muharrem sene 1312 fî 17 Temmuz sene 1310 [29 Temmuz 1894]

Sadrâzam ve yâver-i ekrem
Cevâd

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS., Dosya: 304, Sıra: 36, Aded: 3, 25.1.1312, Vesika: 3.)

HAYGANUŞ MARK'IN (1885-1966)
HAYATI, DÜŞÜNCELERİ VE ETKİNLİKLERİ

"Feminizm: Bir Adalet Feryadı"

MELİSSA BİLAL
LERNA EKMEKÇİOĞLU
BELİNDA MUMCU

Bu makale Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'ndan üçüncülük ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

Eğitimli ve aydın bir insan olan belediye reisi, bizden öğrenecek değil elbet; ancak unutmuş olmalıdır ki kadınlar da savaşmaktalar... Belki erkekler gibi 50-60 yılda bir tesadüfen çıkmış olan bir muharebede değil; fakat, insanlık soyunu kendi fedakârane görevleriyle çoğaltmak için her daim savaşmaktadırlar. (...) hamilelikte veya doğum sırasında ölen kadın sayısı az mı? Bu bir savaş değil mi? Benzerlerini katletmenin vahşiliğini değil, kendini feda etmenin tanrısal eylemini barındıran nazik bir savaş. Ayrıca kanlı savaş meydanlarında kadınlar da hastabakıcılık ve hemşirelik yaptılar, yapıyorlar. Bu da gerçek askerliktir![1]

Yıl 1927... Bu sözler, feminizmin bir "adalet feryadı"[2] olduğunu söyleyen ve kendini ilk feminist aktivist Ermeni kadını olarak tanımlayan, yazar ve yayıncı Hayganuş Mark'a ait. Muhatabı ise dönemin İstanbul belediye başkanı. Türk Kadınlar Birliği'nde verdiği bir konferansta, kadınların erkeklerle eşit olamayacaklarını iddia eden belediye başkanı, bunun nedeni olarak, kadınların askerlik yapmamalarını ve savaşa gitmemelerini gösterir. Demeci, ertesi gün tüm gazetelerde yer alır.

Hayganuş Mark, o dönemde "kadın dünyasını ilgilendiren her konuyla meşgul olmak" amacıyla kurulan *Hay Gin* (Ermeni Kadını, 1919-1933) dergisinin editörüdür ve bu söylenenler "derginin prensiplerine" aykırıdır.

"Hristiyan olmakla beraber bir Türk kadını" olarak Mark, hemen ertesi gün, yukarıda bir kısmı alıntılanan "cesur" yazıyı yazar. Bu yazının yayımlandığı günün gecesinde, evine gazeteciler doluşur. Yazı, *Hilâl-i Ahmer* gazetesinde yayımlanır[3] ve şehirdeki tüm dergilerde, Mark'tan ve cesaretinden söz eden yazılar yer alır.

Kadınla erkeğin eşit olup olmadığı sorusunun, yabancı ülkelerde çözülmüş olduğunu söylediği bu yazıda Mark, konuyu, artık "sofraya getirilemeyecek kadar soğumuş bir yemek"e benzetir. Başkalarının da bu hakarete tepki göstermesini beklemiş ve yine aynı yazıda şöyle demiştir:

MELİSSA BİLAL 1978 İstanbul doğumlu. İlk ve ortaokulu Aramyan Uncuyan Ermeni Ortaokulu'nda, liseyi Getronagan Ermeni Lisesinde okudu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji bölümü son sınıf öğrencisi.

LERNA EKMEKÇİOĞLU 1979 İstanbul doğumlu. İlk ve ortaokulu Dadyan Ermeni Ortaokulu'nda, liseyi Getronagan Ermeni Lisesinde okudu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü son sınıf öğrencisi. Şu anda öğrenci değişimi programı çerçevesinde gittiği Atina Üniversitesinde okuyor.

BELİNDA MUMCU 1977 İstanbul doğumlu. İlkokulu Anarathığutyun Ermeni İlkokulunda, ortaokul ve liseyi Işık Lisesi'nde okudu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü yarışmaya başvurduktan sonra bitirdi.

"Feminist okumalar" çerçevesinde başka arkadaşlarıyla da bir araya gelen Melissa, Lerna ve Belinda iki yıldır Hayganuş Mark ve tarihte iz bırakmış diğer Ermeni kadınlar üzerine çalışıyorlarmış. Hayganuş Mark ile dönemin Türk feministleri arasında belli bir paralellik olduğunun, buna karşın Mark'ın Türk okurlar tarafından bilinmediğini fark etmişler. 2000'in 8 Mart'ında Mark üzerine bir etkinlik da düzenlemişler. Yarışmadan haberdar olduklarında, yarışmanın hem Hayganuş Mark'ı tanıtmak için, hem de Ermenice bilmelerinin avantajıyla elde etikleri birikimi Ermeni feminist hareketi hakkındaki kaynak yetersizliğinden yakınanlara aktarmak için iyi bir fırsat olacağını düşünmüşler.

Belinda Mumcu (sağda) ve Lerna Ekmekçioğlu (ortada) yurtdışında bulunmaları nedeniyle ödül törenine katılamadı. Ödülü arkadaşları adına Melissa Bilal aldı.

İçinde çok tahsilli ve ileri görüşlü kişiler bulunan Türk Kadınlar Birliği'nin, bu nokta üzerinde düşünmüş olduğuna ve bu konu hakkındaki cevabını vereceğine inanıyoruz. Biz de, kadınların layık oldukları yerin korunması için çalışan, titiz bir organ olarak, bu cevabı mutlulukla okuyacağız. Bu münasebetle, çalışmalarını böylesi bir güç ve dirayetle yürüten Türk Kadınlar Birliği'ni içtenlikle ve kız kardeş sevgisiyle kutluyoruz.[4]

Türk Kadınlar Birliği'nin 25 Mart 1927 tarihli kongresinde, dernek üyeleri arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Özellikle derneğin kurucusu ve başkanı Nezihe Muhittin'e karşı bir muhalefet oluşmuş, hakkında yolsuzluk iddialarında bulunulmuştur.[5] Mark, yukarıdaki yazıyı yazdığı sıralarda, Muhittin'in başkanlıktan çekilmesi ile ilgili tartışmalar sürmektedir. Bu bağlamda, Türk Kadınlar Birliği ile ilgili sözlerindeki eleştirel tonu yorumlarken, birliğin bu dönemdeki iç karışıklıklarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Belediye reisinin iddialarına bir yanıt verme gereği hisseden ve verdiği yanıtla herkesi şaşırtan bu kadın kimdi ve kendini nasıl tanımlamaktaydı? Bu çalışmada, Hayganuş Mark'ın kendini kadınlık davasıyla nasıl ilişkilendirdiğini, söylemini nasıl oluşturduğunu, ve bu bağlamda kendini nasıl tanımladığım anlamaya çalıştık. Amacımız, feminist aktivist, Ermeni, Osmanlı-Türk kimlikleri arasında kendini tanımlamaya çalışan bir kadının, kimliğini nasıl kurduğunu anlayabilmektir. Mark'ın, bu çalışmanın konusu olmasının sebebi, bir yazar ve yayıncı olarak kendine ve aydınlara toplumu değiştirme görevi yüklemiş olması ve İmparatorluktan Cumhuriyete geçişin en çalkantılı yıllarında bir Ermeni kadın dergisini, prensiplerinden şaşmadan, on dört yıl ayakta tutmayı başarabilmiş olmasıdır. Biz, Hayganuş Mark'ın yaşamöyküsünü izlerken, Türk kadın hareketini bilenlerin de, kendilerini farklı uluslara ait hisseden fakat aynı coğrafi ve politik alanı paylaşmış olan bu "Osmanlı" kadınlarının öykülerindeki paralellikleri görmelerini istedik.

Hayganuş Mark, 1892 ve 1905.

Altta: Hayganuş Mark'ın editörlük görevini yürüttüğü Dzağig (Çiçek) dergisinin logosu.

Bu çalışmada, ana kaynak olarak, "Hayganuş Mark'ın Hayatı ve Eserleri"[6] adlı kitaptan ve elimizde sınırlı sayıda bulunan *Hay Gin* ve *Dzağig* dergilerinden faydalandık. Kaynaklarımızın sınırlı olması birçok sorumuzu yanıtsız bıraktı ve anlattığımız hikâyede boşluklar yarattı. Ancak biz, bu yanıtsız soruların ve boşluklarm da kendi hikâyelerinin olduğuna inanıyoruz.

HAYGANUŞ MARK'IN YAŞAMÖYKÜSÜ

Hayganuş Mark, 19. yüzyıl sonlarında (1885) Pera'da, İstanbullu bir anneyle, Vanlı bir babanın kızı olarak dünyaya gelir. Eğitimine Sörler (rahibeler) okulunda başlar ve Esayan[7] okulunda devam eder. Okuldaki Ermenice derslerine olan tutkusundan dolayı, mezun olduktan sonra, iki yıl Ermenice dersleri alır. 1900'de Yedikule Ermeni Hastanesi Yetimhanesi'nde[8] yatılı yardımcı öğretmenlik görevine başlar ve burada dört yıl çalışır.

19 yaşında, "Gahorramı" (Salıncak) adlı yazıyla, Ermenice yayımlanan Manzume-i Efkâr dergisinde başlayan yazı hayatı; şiirler, hikâyeler ve kadınlar için çıkardığı dergilerle devam eder. Mark'ın yazılarındaki dili kullanma becerisi ve fikirlerinin akıcılığı, "İstanbul Ermeni aydın çevreleri" tarafından, bu yazıların bir erkek yazara ait olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Hatta, Mark'ın belirttiğine göre kimileri, çalıştığı yetimhaneye kadar gelerek kendisini şahsen görmek ve kadın olduğuna inanmak isterler.

1905'te kendisine yapılan bir teklif üzerine, zaten yayımlanmakta olan *Dzağig* (Çiçek) dergisini bir kadın dergisine çevirir ve yayımlandığı iki yıl boyunca derginin editörlüğünü yapar. *Dzağig*, yayın hayatına "yalnız kadınlarla ve kadınlar için" sloganıyla başlar, ancak ne yazık ki, bu hayal gerçekleşemez. O günlerde bunu başarabilecek kadro bulunamadığından, dergide erkek yazarlar da çalışır; fakat yazılarını, kadın isimleriyle imzalamak şartıyla... *Dzağig*'in esin kaynağının neler olduğunu Mark şöyle anlatır:

> O günlerde, İngiliz süfrajetlerinin gür taleplerinden ve Odette La Guerre'in güçlü çağrılarından haberdardım. Ve özellikle Fransız *La Fronde*[9] dergisinin birkaç ateşli sayısı elime geçmişti... Gücüme inandım ve *Dzağig* doğdu.[10]

Derginin önsözünü, Mark'm liseden edebiyat öğretmeni, "bü-

Hayganuş Mark, 1910.

yüleyici dava arkadaşı ve öğüt vereni", Zabel Asadur (Sibil) yazmıştır:[11]

> İçimizden kim kadınlara özel bir dergi çıkarmayı hayal etmemiştir ki? Kadınlarla ilgili birçok sorundan özgürce ve cesurca bahsedebileceğimiz bize özel bir mülk.
> (...) başladığınız işle herkesin yardımını, takdirini ve minnettarlığını hak ediyorsunuz.

Mark ve eşi Vahan Toşigyan, 1907'den 1909'a kadar İzmir'de kalıp *Arşaluys* (Gün Doğumu) ve *Artzakank* (Yankı) dergilerini yayımlarlar. Mark, *Dzağig*'in misyonunu bu iki dergide kadın sayfaları hazırlayarak devam ettirir.

Meşrutiyetin ilanının hemen ertesinde, kendisinden, İzmirli Ermeni kadınlar adına, halka açık bir toplantıda bir konuşma yapması istenir. Hayganuş Mark, bu teklifi reddeder. Özyaşamöyküsünde konuyla ilgili olarak şöyle yazmıştır:

> O günlerin en güçlü ismi olan Dr. Nazım Bey'e ölçülü bir mektup yazmakla yetindim. Buna cevaben, Nazım Bey'den "Muhterem ve vatanperver hanımefendi" diye başlayan, cinsim ve soyum ile ilgili olan nazik bir mektup aldım. Böylece ben de akımın bir parçası olmuştum...[12]

Aynı yıllarda, İstanbul'da bir başka kadın, Zabel Asadur, kendisine gelen benzer bir teklifi kabul etmiş ve Taksim Parkı'nda etkileyici bir nutuk okumuştu. Benzer bir bakış açısına sahip olan bu iki kadından birisini isteyerek Meşrutiyetin parçası olmaya, bir diğerini ise İttihat ve Terakki liderlerinden Dr. Nazım Bey'in teklifini reddetmeye iten nedenleri bilemiyoruz.

Mark, 1909'da eşiyle birlikte İstanbul'a döner ve Meşrutiyetten sonra yeniden açılmış olan çeşitli hayır kurumlarında ve kadın derneklerinde[13] çalışır, Nigoğosyan Kız Okulu'nda Ermenice dersleri verir.

1915'ten 1918'e kadar hiç yazı yazmaz.

1919'da, tam 14 yıl aralıksız yayımlanacak olan kadın dergisi *Hay Gin*'i yayımlamaya başlar. Dergi 1933'te kapanınca büyük hayal kırıklığına uğrar ve dört yıl boyunca tek bir satır yazamaz. Burada belirtmeliyiz ki Mark, dergisinin "aniden" kapanmasından duyduğu derin üzüntüyü "kızımı kaybetmiş gibiydim" sözleriyle ifade etmiş, buna rağmen kapanma nedeni üzerinde durmayıp "herkesin bildiği bir sebepten dolayı"[14] demekle yetinmiştir. Bununla beraber, İsdepan Şahbaz, Beyrut'ta yayımlanan *Yeridasart Hayuhi* (Genç Ermeni Kadını) dergisinde, Mark'ın ölümü dolayısıyla yazdığı yazıda,[15] derginin devlet tarafından kapatıldığından bahsetmiştir. Şahbaz'ın belirttiğine göre Mark, yazarlarının özgürlüğüne saygılıydı, dergisine içeriğine hiç katılmadığı yazıları dahi alırdı ve İstanbul'un o dönemi için en "cesur" sayılacak yazıları yayımlamaktan çekinmezdi.[16]

1921'de *Dzulutyan Baheres* (Tembellik Anlarımdan) adlı bir şiir kitapçığı basılır ve İtalyancaya çevrilir. 1936'da editörlüğünü eşinin yaptığı *Nor Lur* (Yeni Haber) gazetesinde bir kadın köşesi hazırlamaya başlar; fakat bir süre sonra "Ermeni cemaatinin iç çekişmeleri yüzünden kadın sayfasının sönük kaldığını" görür ve bu köşeyi hazırlamaktan vazgeçer. Onu bu sayfaları hazırlamaktan vazgeçiren çekişmelerin neler olduğu hakkında herhangi bir şey yazmamıştır. Anlaşılan o ki, *Hay Gin* dergisinin, dolayısıyla kendisinin, 1920'li yıllarda gördüğü kabul geçmişte kalmıştır. Yazıları eskisi gibi heyecanla okunup gündemi belirleyememektedir. Aynı yıllarda Türk Kadınlar Birliği'nin çalışmalarının da giderek "sönükleşmesi" ve birliğin 1935 yılında kendisini feshetmesi bir tesadüf müdür? Bu sorunun yanıtı, olayların geçtiği sosyal ve siyasal bağlamda yatmaktadır.

"İLK AKTİF ERMENİ FEMİNİST KADIN"

İzmir'e varışımla, İstanbul'dan sonra Ege kıyıları da, ilk aktif feminist Ermeni kadınla tanışmış oldu.[17]

Mark'ın yaşamını ve fikirlerini çözümlerken, onun kendini tanımlarken kullandığı bu sözlerin üzerinde durmak bizce önemlidir.

Mark kendini, feminist olarak nitelendirdiği bir silsilenin halkası olarak görür. Bu silsileyi takip ettiğimizde, 18. yüzyılın ortalarına kadar geliyoruz. Mark, "zincir"in en önemli halkalarından birinin, yazılarında Sibil imzasını kullanan Zabel Asadur (1863-1934) olduğunu söyler. Sibil, Anadolu'da kız okulları açmak ve bu okullara öğretmen yollamak amacıyla Azkanıver Hayuhyatz Ingerutyun'u (Milletperver Kadınlar Birliği) kurmuş, daha sonra birliğe Mark'ı da davet etmiştir. Sibil ve Mark, birliğin feshedildiği tarihe, 1915'e kadar beraber çalışmışlardır. Birçok kadına esin kaynağı olmuş olan Sibil, kızların eğitimine adanmış bir başka kuruluşu, Tıbrotzaser Dignanıtz Ingerutyun'u (Eğitimsever Kadınlar Birliği) annesiyle birlikte kurmuş olan Sırpuhi Düsap'tan (1842-1901) etkilenmiştir. Düsap, Ermeni edebiyatının ilk kadın romancısı ve ilk feminist yazarıdır.[18] Mark'ın belirttiğine göre, kadının sosyal ve hukuksal durumu hakkında yazan ve bu uğurda mücadele veren Düsap'ın fikirleri, dönemin aydınlarına pek de o kadar eğlenceli gelmemiş, polemiklere neden olmuştur. Yıkıcı eleştirilere, kızı

nın ölümü de eklenince Düsap, derin bir suskunluğa bürünmüştür. Mark'a göre, "Düsap'ın soylu öncülüğü böylece teoride kalmış, hayata geçirilememiştir."[19]

İlk Ermeni kadın yazar ise, İstanbul'da yayımlanan ilk kadın dergisi *Gitar*'ın (1862) editörü Elbis Gesaratzyan'dır (1830-1911).[20] O da, döneminin erkek aydınları tarafından çok eleştirilmiş, dergisini yedi sayı sonra kapatmak zorunda kalmıştır.

Mark, bu kadınları anlatırken, "İstanbul Ermeni Feminizmi" tabirini kullanmıştır. Buradan da anlaşılabileceği gibi, İstanbul fikir hayatında, bir feminist söylem geleneğinden bahsetmek ve Mark'ın da kendini bu geleneğin bir parçası olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

HAYGANUŞ MARK'IN BÜYÜK İDEALİ: *HAY GİN*

Adı *Hay Gin* (Ermeni Kadını) olan bir dergi, Cumhuriyet gibi radikal bir değişimden sonra, yayın hayatına devam ederken, söylemini ve çizgisini acaba nasıl değiştirmişti? Çıkış itibariyle, "Ermeni Ulusal Rönesansı" için çalışmayı temel amaçlarından biri saymış olan derginin milliyetçiliğinin, zaman içinde, ulusalcılıktan cemaatçiliğe dönüşüm sancılarını görebiliyoruz.[21]

Hay Gin'in feminist taleplerini, dönemin milliyetçi terimleriyle ifade etmiş olduğu açıktır. Derginin ilk sayısında Mark'ın ilk cümlesi, *Hay Gin*'in "Kadın dünyasını meşgul eden her konuyla ilgilenmek için" kurulduğudur.[22] Ardından eklemektedir: "Ermeni kadınlarına Ulusal Rönesans'ta görev düştüğü böyle bir dönemde, onun varlığının elzem olduğuna inanıyoruz". Dolayısıyla, herkesin "refahı" için, yani ulusu savaşın kötü sonuçlarından kurtarmak için kadınları seferber edeceği ve onlara toplumsal görevlerini aşılayacağı vaadiyle çıkan derginin fikirleri, genel bir kabul görmüştü. Mark, Ermenilerin dini ve idari liderlerinin dergiyi desteklediklerini ve *Hay Gin*'in yalnızca İstanbul'da değil Avrupa'da, Hindistan'da, Japonya'da "bir Ermeni kadının ya da erkeğinin olduğu her yerde" okunduğunu belirtmiştir.

Hay Gin'e böyle bir destek verilmesi, Ermenilerin o günkü durumuyla yakından ilgilidir. Örneğin, *Hay Gin*'in Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermenice harflerle basılan ilk yayın olması bu açıdan önemlidir. Mark, bu konudan gururla bahsetmiştir: "Ermenice harfleri dergi kapaklarında kullanmanın pek mümkün olmadığı böyle bir dönemde *Hay Gin*, bir ilki gerçekleştirdi; kapakta iki tane kadın resmiyle beraber Ermenice "Hay Gin" yazısı da yer aldı."[23] Ayrıca, Hayganuş Mark, *Dzağig*'i yayınladığı dönemki politikasından farklı olarak dergide, iki cinsten de yazarlar çalıştırmaktadır. Bu da derginin, "tek yanlı" olarak görülme olasılığını azaltmış, dolayısıyla okuyucu kitlesini genişletmiştir.

Hay Gin'de feminizmin tarihi, kadın hareketinin amaçları ve yönü, Avrupa ve Amerika'daki kadın hareketi ile ilgili yazılar yayımlanıyordu. Son sayfada, "Kadın Dünyasından Haberler"

Hayganuş Mark'ın öncülleri Ermeni feminist kadınlar:

Altta solda:
Elbis Gesaratzyan (1830-1911).

Üstte solda:
Sırpuhi Düsap (1842-1901).

Üstte sağda:
Zabel Asadur (1863-1934).

adlı bir bölüm bulunmaktaydı. Burada Türkiye'den ve Türkiye dışından kadınların hayatını ilgilendirebilecek her türlü habere yer veriliyordu. İngiliz kadınlarının eve sıcak su borusu taktırmaları da, ilk Müslüman Türk kadınının sahneye çıkması da, Ermeni Kadınlar Birliği'nin programı da bu bölümün konusunu oluşturabiliyordu.

Hay Gin, sadece 15 günde bir yayımlanan bir dergi değil, kadınların maruz kaldıkları haksızlıklara karşı aktif mücadele veren bir kurumdu da aynı zamanda. Mark'ın bahsettiği bir olay bu durumun açık bir örneğidir. Bir sabah, iki "taşralı kıyafetli, utangaç duruşlu kadın" Mark'ın evine gelir. Yaşlı olanı Mark'a, "masum yavrusunu o canavarın elinden kurtaracak bir kilise inşa etmeye kadir" tek insanın kendisi olduğunu söyler. Bu kadın, kocası tarafından dövülen kızını korumak için, Mark'a sığınmaktadır. Mark onlara, gidip hastaneden rapor almalarını söyler. Kadınlar, dediğini yaparlar ve rapor gelir. Mark raporu Patrikhane'ye gönderir ve olay kısa sürede çözü-

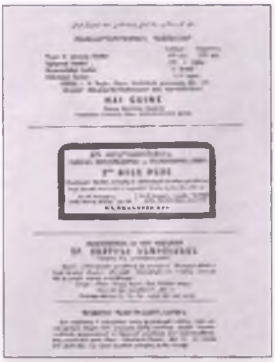

Hay Gin'in kapağı ve künyesinin yer aldığı kapak içi. İstanbul ve Anadolu'nun yanı sıra Mısır ve Amerika için de abonelik bedelleri belirtilmiş. ***Hay Gin*****, 16 Mart 1926.**

Altta sağda:
Hayganuş Mark, 1930.

lür, böylelikle kadın kocasından boşanır.

Bu olay cemaat içinde duyulunca, *Hay Gin*'e bu tür başvurular artar. Kadınlar haksızlığa uğradıklarını düşünmekte ve *Hay Gin* dışında haksızlığı giderebilecek bir yer, herhangi bir cemaat kurumu hayal edememektedirler.

Hay Gin cemaatin yönetiminde ve düzenlenmesinde kadınların çıkarlarının da gözetilmesi için, idari kadrolarda kadınların da yer almaları gerektiğini savunur. Döneminin Türk feministlerinin siyasal hak taleplerine paralel olarak Hayganuş Mark, Ermeni milletinin yönetim konseylerine[24] kadınların da alınmasını talep eder. Mark, özellikle kadınları ilgilendirdiğini düşündüğü aile, evlilik, boşanma ve miras işleri gibi konuları düzenleyen Muhakeme Konseyi'nde kadınların yer almamasının büyük ve affedilemez haksızlıkların yaşanmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Mahkemeye davacı olarak gelen kadınların "doğal" utangaçlıklarıyla acılarını ve şikâyetlerini açıkça ifade edemediklerini ve bunun, haklı oldukları davaları dahi kaybetmelerine sebep olduğunu söylemiş ve eklemiştir: "Bu durum ayrımcılığın açık bir göstergesidi."[25] Konseylere kadınların alınması gerektiğine dair yazdığı bir yazıyla, kendi deyimiyle, "bütün kadın dünyası çalkalanır."[26] Birçok yerden kendisine destek mesajları gelmektedir. *Hay Gin*, Muhakeme Konseyi'ne kadın üye alınmasına çok çalışır, fakat başarılı olamaz. Çünkü, bu konseye kadın üye alınması talebi, Umumi Meclis tarafından, adaylık için hukuk bilgisinin şart olduğu gerekçesiyle reddedilmektedir.[27]

Diğer yandan, *Hay Gin*'in ve kadınların muhalefetiyle, Cemaat Merkezi Yönetimi, Maarif Konseyi'nde iki kadın üyeye yer ayırma "lütfunda" bulunur. Fakat kadınlar asil üyeler değil, sadece "yardımcı üyeler" olabileceklerdir. Zabel Asadur ve Hayganuş Mark'a teklif götürülür. Mark'ın belirttiğine göre, daha deneyimli olan Sibil, ilk anda bu teklifi reddeder, kendisi ise "yardımcı üyelik" şartına itiraz ederek eşit haklarla üyelik talep eder ve şu savı öne sürer:

> Cemaatin tüm idari işlerinin düzenlendiği 1876 Nizamnamesinde kadınlar hakkında hiçbir madde olmadığına göre, konseylere üye olmaları durumunda "yardımcı üye" olabilecekleri konusunda bir maddenin olması da imkansızdır. Nizamnamede "ulusun üyesi 21 yaşından büyük her birey" dendiğine ve kimse de kadınları "ulusun üyesi" olmaktan dışlayamayacağına göre, kadınların konseylerde bulunmaları, iddia edildiği gibi kanunlara aykırı değildir.[28]

Mark'ın "şartı" kabul edilir ve kendisi, konseye asil üye olarak tekrar davet edilir. Kabul eder ve toplantıya gider. Bir erkek grubundan oluşmuş olan konseyde başkan söz alır ve "kanunla belirtilmediği için kadınların yönetim kurulu üyesi olamayacaklarını" söyler. Bunun üzerine Mark şu cevabı verir:

> Ey efendiler! Eğer Sibil teklifinizi kabul etmiş ve şu anda, şu toplantıda bulunmuyor olsaydı, aranızdan hanginiz yalnızca erkek olduğu için[29] şu başkanlık koltuğunda oturma cesaretini gösterebilecekti?[30]

Mark, kendisine verecek cevap bulamayan kalabalığı arkasında bırakarak salonu terk eder. Daha sonra bu olayı, konseylerin tarihine geçen bir sabıka olarak nitelendirmiş ve kadınların bulardaki var olamamalarını her zaman büyük bir kayıp ve haksızlık olarak görmüştür.

Mark dergisinin, gittikçe Ermeni kadınının "evi" haline geldiğini belirtmiştir. Anlaşılan o ki, bu evin kirlenmemesi için çok çaba göstermiştir. Kendisine birçok yerden gelen, bir kurumun ya da organın yayını olma tekliflerini veya propaganda yapılması "ricalarını" reddetmiştir. Belirttiğine göre, amacı dergiyi "siyasi" akım ve etkilerden korumaktır. Gelen tekliflere hep aynı yanıtı verir:

> Eğer *Hay Gin* bir bayrak altında yaşayacaksa, bu ancak kadınlık bayrağı olabilir![31]

TÜRK KADINLAR BİRLİĞİ VE HAYGANUŞ MARK

Jayawardena, feminist hareketin, onu üreten ulusal bağlamdan bağımsız olmadığını belirtmiştir.[32] Milliyetçi hareket, bir yandan kadınları ulusal aktörler (anne, eğitimci, işçi, savaşçı) olarak kodlarken ve toplumsal hayata daha fazla katılmaya davet ederken, bir yandan da kültürel olarak kabul edilebilir kadın davranışlarının sınırını tayin eder.[33]

Modernleşme çabalarının bir uzantısı olan bir "yeni kadın" yaratma projesi, dönemin feminist söyleminin merkezindedir. Peki, Nezihe Muhittin'in "Türk Kadını" ile Hayganuş Mark'ın "Ermeni Kadını" birbirlerinden ne kadar farklıdır? Bunlar acaba, başka başka isimler altında, aslında aynı "yeni kadın"ı tanımlama ve yaratma projeleri midir?

Hayganuş Mark, "kabul edilebilir davranışların" üst ve alt sınırlarını çizerek, bu "yeni kadın"ı, beden üzerinden tanımlar. Üst sınırda, her şeyi abartan, modayı çok yakından takip ederek her yeni çıkan şeye sahip olmak isteyen, aynı zamanda kolay yanaşılabilen, hafif meşrep ve güzelliğiyle öne çıkmayı amaçlayan "mütecaviz ve tehditkâr öteki" vardır. Alt sınırda ise ev içinde gerektiği kadar tertipli olmayan, bakımsız, misafir karşısına eli soğan kokarak çıkabilecek kadar "rahat", giyimine kuşamına özen göstermeyen, aynı zamanda dedikoducu, cahil ve vefasız, yani "yetersiz bir öteki" kurgulanmıştır. Mark bu iki tür kadının sınırladığı alanda, "uygun" bir kadının nasıl olması gerektiğinin resmini çizmektedir. Modernliğin bir talebi olan modaya, "hoş ve sağlıklı" görünmek için uyan, ölçülü olanı ciddi, uygun ve güzel gören, ilgi çekmeye meyli olmayan ve süsüyle şımartılmak yerine, beğenilir bir görünümde kalmak isteyen bu kadın, saygıdeğer, etrafına sevgi ve ilgi dağıtan, neşeli, eğlenceli, fakat asla "laubali" olmayan, kısacası "modern fakat iffetli" kadındır.[34] Bu "yeni kadın" tasviri dönemin feminizminin ortak söylemidir.

Bu söylem, kadının eğitimini önemli bir "hak" olarak görmüştür. Hayganuş Mark, *Hay Gin*'deki bir yazısında, Rum kızlarına ticaret derslerinin verilmeye başlandığını belirtir ve ekler:

> Neden bizim yüksek okullarımızda da kızlarımız için ticaret bölümü bulunmasın? Bugün kadınlar da erkekler kadar piyasaya girmiş durumdalar ve iki sene sonra bu sayının artmasının önünde hiç bir engel yok. Neden pratik eğitimden mahrum kalsınlar?[35]

Bu açıdan, çağdaşı bir Osmanlı kadın hakları savunucusu olan Müfide Ferid Tek (1892-1971) ile aynı görüşü paylaşmaktadır:

> Bizim cemiyetimizin iktisadi vaziyeti herkesin çalışmasını, kendini beslemesini icab ettiriyor.(...) Demek ki Türk feminismi şimdilik kendine gaye olarak, tabii muvakkat bir gaye olarak "hakk-ı mesai"yi isteyecek.(...) Türk kadınlığı için gaye olarak "hakk-ı sa'yı" istediğimize göre kızlara vereceğimiz tahsil-i ilmi de düşünmeliyiz ki onlar bir gün kadın ve anne olacakları gibi belki de diğer bir gün hayatlarını kazanmak mecburiyetinde kalacaklardır.[36]

Mark'a göre, kadınların eğitiminin amacı, onları sadece meslek sahibi yapmak değil, hak ve ödevlerinin bilincine varan "gözlerinin nereye ve niçin baktığını bilen, ideal kadın"lar[37] yetiştirmektir. Bu "ideal kadın", yalnız kendisinin değil, ailesinin, ulusunun ve insanlığın iyiliğini düşünür ve fedakârlıktan kaçınmaz, "toplumsal görevinin" bilincindedir. Kadın artık, yalnız anne ve evinin bekçisi olmakla yetinemez, modern zamanlarda, üstüne düşen yeni bir toplumsal görevi de vardır. Düşünmeli, çalışmalı, konuşmalı, kısaca "uyanmalıdır". Mark, kadını "efkâr-ı umumiye"nin bir parçası olmaya çağırmaktadır. Nezihe Muhittin ise kadınlar için benzer bir talebi şöyle ifade etmiştir:

> Kadının her meslekte yerini almasını gerekli görenlerden biriyim. Kadın, doktor, avukat, tüccar, memur, öğretmen, sanatçı, milletvekili hatta bakan olmalıdır ki, yaşamı düzenleyen aydınlar ve yazarlar arasında kendi varlığını hissettirebilsin.[38]

Söylemlerindeki bu paralellik, kadınla erkeği ayrılmaz parçalar

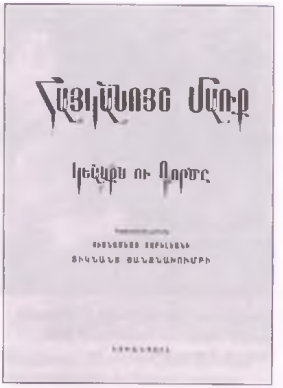

Solda: Hayganuş Mark'a edebi ve toplumsal etkinliklerinin 50. yıldönümünü kutlama töreninde sunulan kitap:* Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı *(Hayganuş Mark'ın Hayatı ve Eserleri).

olarak gördüklerini belirttikleri ifadelerinde de devam eder. Muhittin, "Maharet, bu iki kutup arasında iyi yaşamamızı temin eden bir hayat cereyanı geçirebilecek kabiliyette bir nakil rabt edebilmektir. Şimdiye kadar bizler içtimai hayatımızı, kudretimizin tek kutbu ile idare etmek istedik, diğer kutbu ihmal ettik. Hayat büyüdü, fakat noksan ve sakim kaldı. Biz hakiki feministler, içtimai ve siyasi hukuku ancak, hayat pilinin iyi işleyebilmesi ve maseri vasıtın kuvvetli teamülleri için istiyoruz. Pilin tam ve mükemmel kudretini ise elektrotların icap eden hususi vasıflarında görüyoruz"[39] derken, hem yürüttüğü kadın hareketinin amacını açıklamakta hem de iki cinsin ayrılmazlığını pozitivist bir anlayışla vurgulamaktadır. Mark da benzer bir şekilde, kadına seslenirken "toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sen erkekle el ele vereceksin" ve "tek cinsten oluşan bir insanlık, ne kadar da uygunsuz bir şey olacaktır. O zaman, düşünen kim olacak, hisseden kim olacak?"[40] demiştir.

Mark'a göre, kadının özgür olamamasının sebebi ise sosyal koşullardır. Kadın, bir zamanlar

Hayganuş Mark (sağda) Koharig Ğazarosyan'la birlikte, 1960.
Hagop Ayvaz arşivi.

eşi ve çocukları için tüm yeteneklerini, iradesini ve arzularını kaybetmiş, erkeğin kölesi olmuştu:

> "Eğir kadın!" demişlerdi vaktiyle sana. Ve senin çıkrık ve örekeyle uzun zaman oyalanman, hayatını eğirdiğinin telleriyle bin bir ufak şeye bağladı. Bu, esaret dönemindi: Kulübeni inşa ettin, orası daha sonra evin oldu, giderek...hapishanen... Böyle istiyordu o, dışarıdaki işlerini yürüten. (...) ve evladına bağlandın. Çünkü bunu senden başkası yapmayacaktı. Senin dünyan onun beşiği oldu, onun kollarıysa senin boynunun etrafında ağırlaşan bir zincir... Bütün yeteneklerini, sevgilerini, arzularını, iradeni, aklını, değerlerini ve özgürlüğünü feda ederek, çocuğun için çalıştın, evin için, ailen için...[41]

Mark'a göre, o günler geride kalmıştır. İçinde bulunduğu, kendi deyimiyle "tarihsel kriz dönemi"nde toplumsal yapı ve koşullar değişmiştir. Kadınlar kendi konumlarını kendileri belirlemelidirler. Aynı şekilde, Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin kurucusu Ulviye Mevlan (1893-1964) da kadının kurtuluşunun sadece kendi gücüyle olacağını vurgulamıştır.

> Biz bizi iğfal eden muharrirlerin sözlerine artık ehemmiyet vermeyeceğiz. Kadınlar erkeklerin enis-i canı imiş, refik-i ömrü imiş, aklın, iz'anın mütemmimi, yuvanın nazımı, idarenin nazırı velhasıl şerik-i hayatı imiş. Daha bilmem ne imiş. Bunların hepsi yalan. Yalan olmakla beraber ince olan hislerimizi ihtizaza getiriyor, bizi aldatıyor. Bu aldanma yüzündendir ki hukukumuzu müdafaa edemiyor, daima erkeklere aul bir esir kalmışız. İnsanların dünyada şuyu bulduğu zamandan beri hal bu minval üstündedir. Erkek kadın daima ayrı ayrı "hayat" takip etmiştir.[42]

Mark da, Ulviye Mevlan'ı desteklercesine, kadının özgürleşme yolunda aktif rol alması gerektiğini ve kadınların birlikte hareket etmelerinin lehlerinde tarihi bir adım olduğunu birçok yerde vurgulamıştır. Özyaşamöyküsünde "*Dzağig* dergisini niye yayınladım?" sorusunun cevabını şöyle verir:

> Kendimi ödevlerle ağırlaşmış hissediyordum ve belki de bunun karşılığı olarak bana verilen haklar yeterli gelmiyordu. Feminizmin bir adalet feryadı olduğuna çok derinden inanmıştım, onu rica etmek çocukluk olacaktı. Kendim şahsen elimi uzatıp haklarımı almalıydım. İşte bir başlangıç![43]

Kadının doğasını ve özelliklerini 'değersiz' gösteren erkek dünyasına karşı kadınlarda daha haskın olarak gördüğü çoğu özelliği "meziyet" olarak yeniden anlamlandırmıştır. Kadınlığa olumlu bir anlam yüklemiş, şefkat, yardımseverlik, fedakârlık gibi erdemlerini sahiplenmiştir. "Erkek olmaya özenmeyi feministlikten saymadığını" belirtmiş ve kadına seslendiği "Kadın Ol" başlıklı yazısında şöyle demiştir:

> Yanlış anlaşılan bir doktrine göre, seni, yeteneklerinden ve özelliklerinden feragat etmen gerektiğine inandırdılar. Dengeni sağlamak için erkek olman gerektiğine inandın. Ve bir ip cambazına döndün...[44]

Nezihe Muhittin ise, bu noktada şöyle demiştir:

> (...) iki cinsin birbirine benzemesi bizim istediğimiz neticeyi vermez. Asıl benzememektir ki içtimai muvazene ve kudretin tecellisine esas teşkil eder.[45]

Hayganuş Mark, kadının kamusal alanda var olmasının gelenek ve göreneklere ters düşmediğine, bunun kadınların "kadınlığını eksilten" bir şey olmadığına vurgu yapar. Mark ev dışında çalışmanın hiçbir şekilde "kadın kadınlığından yabancılaştırmayacağını" söylemekte ve eklemektedir:

> ...Bilakis, evden uzak olup da aile kurumunun özlemini çekenler daha bir kadındır. Bu içgüdüyü kadının içinden hiçbir şey söküp atamaz. Gerek iş yaşamında, gerek aile içinde, kadın aile yaşamına fazlasıyla bağlıdır. İş yaşamının bu iç güdüsüne ve davranışlarına halel getireceğinden kimsenin korkusu olmasın.[46]

Hayganuş Mark'ın feminist söylemi ile dönemin Türk feministlerinin söyleminin paralelliğini gördükten sonra aklımıza gelen soru, "bu kadınlar birbirlerini tanımışlar mıydı, birbirlerini okumuş, birbirlerinden etkilenmişler miydi?" oldu. Cevapların izini ararken, Mark'ın verdiği ipuçlarından yararlandık.

Kendisinin belirttiğine göre, kadın-erkek eşitliği konusunda belediye başkanına verdiği cevap üzerine (1927), Hayganuş Mark, Türk Kadınlar Birliği'ne davet edilir. Bu davet, o sırada İstanbul'da bulunan, Uluslararası Feminist Kadınlar Birliği genel sekreteri İsviçreli Ann Stis tarafından, Türk Kadınlar Birliği adına yapılır. Mark teklifi başlangıçta reddeder, bunun sebebi aynı vatanı paylaştığı Türk kadınları tarafından doğrudan çağrılmamış olmasıdır. Fakat Stis, kendisinin onlar adına konuştuğunda ısrar edip büyük bir içtenlikle teklifi yineleyince Mark, kabul eder.

Yine kendisinin belirttiğine göre, ertesi gün tüm Türk gazeteleri Türk Kadınlar Birliği'nin *Hay Gin*'in editörünü üyeliğe davet ettiğini yazar.[47] Fakat birliğin başkanıyla görüşmüş olan bir gazete, birliğe üyeliği Mark'ın ken-

disinin teklif ettiğini iddia eder.[48] Bunun üzerine Mark, Stis'e gidip sözünü tutamayacağını söyler; böylesine onur kırıcı bir davranış yalnız kendisini değil, temsil ettiği Ermeni kadınını da hedef almaktadır. Stis'in artık söyleyebileceği bir şey yoktur, İsviçre'ye döndüğünde yazmaya ve Mark'ı Feminist Kadınlar Birliği'yle ilişkiye geçirmeye söz verir. Fakat erken ölümü bunların gerçekleşmesini engeller.

Özyaşamöyküsünde, bu olayla ilgili yazdığı yazıda Mark'ın böyle bir dayanışmanın gerçekleşememesinden ötürü müteessir olduğunu belli eden bir ton vardır. Türk Kadınlar Birliği'nin kuruluş programının 5. maddesinde, birliğe "kadınlığın tealisini arzu eden her Türk ve Müslüman hanım"ın üye olabileceği yazılıdır.[49] Yani bir Ermeni kadının derneğe üye olması aslında hukuka aykırıdır. Fakat görünen o ki, birliktelik ve dayanışma noktası yakalandığı bir anda da hukuk harici engellerle karşılaşılmıştır.

Bir akıl hastanesinde yalnız ve unutulmuş bir durumda ölen (1958) Nezihe Muhittin'le aynı kaderi paylaşarak Yedikule Ermeni Hastanesi'nde öldüğünde (1966) Mark yalnızdı. Kendini farklı biçimlerde yeniden üreten bu hikâyenin aslında neyin hikâyesi olduğu bizi bu araştırmaya iten soru oldu.

SONUÇ YERİNE

Osmanlı kadınları arasında, bir avuç eğitimli kadın, 20. yüzyılın başlarında, özellikle de II. Meşrutiyet döneminde, kendilerini feminist olarak tanımladılar.[50] Farklılıklarıyla, benzerlikleriyle "kadınlık mefkûresi" yolunda mücadele verirken, "adalet feryatları" attılar, meydanlara çıkıp seslerini duyurdular.[51] Ne yazık ki, bu öncü kadınların sesleri, "tarih" yazılırken bastırıldı.

Kadın tarihçiliği, işte bu "tarih" yazımının bilgi üretme süreçlerini elinde tutan güç odaklarına eleştirel bir bakış açısıyla doğmuştur. Bu eleştiri çok genel olarak, "tarih" denen şeyin erkek deneyimlerinin ürünü olduğundan ve bu erkek deneyimlerinin tarihinin insanlığın tarihi olarak sunulduğundan hareket etmiştir. Çözümleme aracım "toplumsal cinsiyet" olarak alan "kadın tarihçiliği", "kadın" kategorisi üzerinden yeni bir tarih yazımına olanak vermiştir.[52]

"Kadın" kategorisi, şüphesiz, homojen değildir. Bu kategoriyi farklılıklara aldırmadan kurgulamak ve bütünü oluşturan gruplardan bazılarına öncelik vermek, eleştirilen "tarih" anlayışının tuzaklarına yeniden düşmek, yani tarih bilincini eksik temeller üzerine yapılandırmak olacaktır. Amacımız, sürekli bir "ötekileştirme" politikası izleyerek, "onlar da vardı!"ları biriktiren koleksiyoncu zihniyetin eleştirisidir. Tarihe, onu oluşturan parçaların birbirleriyle etkileştiğini ve dönüştüğünü anlayabilmemize olanak veren bir bakış açısıyla yaklaşmak istiyoruz. Önemli olan, sadece "Hayganuş Mark da yaşamıştı" diyerek onu tarih yazılarına eklemek değil, bunun yerine, Mark'ın, döneminin tüm olayları, isimleri, ideolojileri, oluşumlarıyla etkileşimini göz önünde bulundurarak onu tarihsel bağlamına oturtmak, hem o tarihi, o bağlamı hem de Türk toplumunda kadının, aileden ayrı bir kategori olarak ortaya çıkmasının koşullarını anlamaktır.

Osmanlı dönemi kadın hareketi üzerine bugüne kadar yapılmış olan çalışmaların ortak özelliği, "Osmanlı kadını" kimliğinin sınırlarının Müslüman Türk kadınlarıyla çizilmiş olmasıdır.[53] Ele alınan dönemde bu harekete farklı yollarla ya da ortaklıklarla katılan bütün Osmanlı kadınlarının deneyimleri yansıtılmamış, "çoğunluk olan" ya da "tarihi yazılmak istenen" gruba ait olmadıkları için "gözden kaçırılan", ancak tablonun olmazsa olmaz parçalarını oluşturan kadınların deneyimleri göz ardı edilmiştir. Deneyimleri aktarılan kesime, yani Müslüman Türk Osmanlı kadınlarına ise Osmanlı olup da Müslüman olmayan kadınların temsilciliği görevi yüklenmiştir. Bu çerçevede, Osmanlı kadınının sadece Türk, Ermeni, Müslüman, elit değil, Yahudi, Alevi, Arap, Çerkez, Kürt, Rum, evlatlık, hanım, cariye, dul, yetim, sakat gibi birçok farklı kimliklerden oluştuğunu hatırlamak gerektiği kanısındayız. "Kadınlık" kategorisinin, oluşturulmaya çalışılan "yeni" toplumda nasıl bir yere oturacağını, ne tür kimliklerin kurulacağını, bu kimliklerin birbirleriyle hangi ilişkiler içerisinde bulunabileceğini ve farklılığın sınırlarının nasıl çizileceğini anlamak, oluşturulan toplumun yapısını anlamamızı sağlayacaktır.

Hayganuş Mark'ın Şişli Ermeni Mezarlığında bulunan mezarı.

1. "Gineri Havasar Yen Ayrerun" (Kadınlar Erkeklerle Eşit midirler?), *Hay Gin*, yıl 8, no.7, 1 Nisan 1927.
2. *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı* (Hayganuş Mark'ın Hayatı ve Eserleri), İstanbul, "Hayganuş Mark'ın Edebi ve Toplumsal Etkinliklerinin 50. Yılını Kutlama Töreni Tertip Komitesi", 1954, s. 40
3. O gün bayram olduğundan, bütün gazetelerin birleşimi olarak tek bir gazete yayınlanmıştır.
4. "Gineri Havasar Yen Ayrerun", *Hay Gin*, yıl 8, no.7, 1 Nisan 1927.
5. Yaprak Zihnioğlu, "Nezihe Muhittin: Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu", İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, 1998.
6. 7 Mayıs 1954'te Hayganuş Mark'ın edebi hayatının 50. yılı, Pera Park Otel'de, dönemin pek çok aydınının ve Patrik Karekin'in katılımıyla kutlanır. Bir grup Ermeni entelektüel kadın tarafından derlenmiş olan, *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı* (Hayganuş Mark'ın Hayatı ve Eserleri) adlı bu kitap, o gün kendisine "kadınlar için çalışmış bir kadına, kadınlar elinden bir demet çiçek" olarak sunulur.
7. 1895 yılında, Taksim'de kız ve erkek okulları olarak kurulmuştur. İlk ve orta kısımlardan oluşan okulun kız bölümü, 1930'da liseye dönüştürülmüştür. Uzun yıllar kız lisesi olarak kalmış olan, birçok değerli kadının yetiştiği okul, 1995'ten itibaren karma eğitim vermektedir.
8. 1834'te Yedikule'de, hayırsever Harutyun Amira Bezciyan tarafından

kurulmuş olan Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi'nin yetimhanesidir. Yetimhanenin ilk, orta ve yüksek kısımlardan oluşan bir okulu, bir kundura ve bir dikiş atölyesi bulunmaktaydı. Hastanenin kadınlar bölümünde karma bir yetimhane daha vardı. Burada da elişi ve biçki-dikiş dersleri verilmekteydi.

9. Marguerite Durand tarafından kurulmuş ve 1897-1914 yılları arasında yayımlanmış olan feminist gazetedir.
10. *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı*, s. 41.
11. *age*, s. 42.
12. *age*, s. 50.
13. Azkanıver Hayuhyatz Ingerutyun (Milletperver Kadınlar Birliği), Hay Dignantz Ingerutyun (Ermeni Kadınlar Birliği), Hay Ganantz Lig (Ermeni Kadınlar Birliği) ve Galatio Ağkadahmam (Galata Fakirler Kolu) çalıştığı hayırsever organlardan bazılarıdır.
14. *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı*, s. 65.
15. İsdepan Şahbaz, "Gunantş Miçazkayin Ori" (Uluslararası Kadınlar Günü), *Yeridasart Hayuhi*, yıl 15, no. 3, Mart 1966.
16. Başvurduğumuz yazılı kaynaklarda ve yaptığımız kişisel görüşmelerde, *Hay Gin*'in kapatılma nedeni tam olarak açıklanmamakta. bu konuda söylenenler kişisel tahminlerin ötesine geçememektedir.
17. *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı*, s. 44.
18. Sırpuhi Düsap, kadınların kendi seçimlerini özgürce ve bağımsızca yapabilmeleri gerektiği savına dayanan üç roman yazmıştır. İlk romanı *Mayda*'nın (1882) önsözünde haksızlığın ve önyargıların düşmanı olduğunu ve dolayısıyla kadın cinsini engelleyen zincirleri öfkelenerek gördüğünü belirtmiştir. Ona göre kadın "toplumun zavallı kurbanıdır". Bu ilk romanında savunduğu çoğu fikir o günlerin anlayışına ters düşmektedir. Bu fikirler, Ermeni erkek aydınlar arasında polemiğe sebep olur. Tartışmalar sürerken, Düsap ikinci romanını yazar: *Siranuş* (1884). Annesine ithaf ettiği bu romanda, görücü usulü evliliğe karşı çıkar ve önsözünde eleştirilere değinir: "*Mayda* yayınlandığında erkeklerin çoğu üzüldüler ve hatta bazıları beni kötü örnek olarak gösterdiler. Peki bu üzüntünün sebebi ne?" Son romanı, *Araksia Gam Varjuhin*'i (Araksia veya Öğretmen, 1887) ise kızına ithaf etmiştir.
19. *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı*, s. 40.
20. H. Yeprem Boğosyan, *Hay Humpak ruhiner* (Ermeni Kadın Yayıncılar), Viyana, 1953.
21. Bu çalışmanın yapıldığı döneme kadar, *Hay Gin* dergisi hakkında monografik bir araştırma yapılmadı. Bu derginin Ermeni ve diğer uluslardan kadınlar için ne ifade ettiği, burada yazan kadınların feminizmi algılayışları, Ermeni cemaatinin dergiyi sahiplenmesindeki sebeplerin neler olabileceği, derginin genel söylemi ve bu söylemin Cumhuriyetle nasıl dönüştüğü gibi konular henüz incelenmedi.
22. "Başlarken", *Hay Gin*, yıl 1, no. 1, 1 Kasım 1919.
23. *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı*, s. 56.
24. 1856 Hatt-ı Hümayün'un (Islahat Fermanı) ilanıyla değişmeye başlayan Osmanlı yönetiminin, gayrimüslim milletlere bazı haklar vermesi, bu milletlerin yönetim şekillerinde reformlar yapmasıyla sonuçlanmıştır. Bu reformlardan biri de Ermeni milletinin 1860 yılında hazırladığı anayasadır. Bu "anayasa"yla beraber Ermeni milletinin yönetimi, "Umumi Meclis"e verildi. Meclisin cismani kolu, milleti konseylerle yönetiyordu. Bunlar. Maarif, Tesisat, Muhakeme Konseyleri ile üç idare konseyi (Muhasebe idaresi, Vasiyet idaresi ve Hastane idaresi) idi. Maarif Konseyi, eğitim, öğretmenlerin yetiştirilmesi, ders kitaplarının tedariki vb konulardan sorumluydu. Tesisat Konseyi de millete ait tüm gayrimenkullerden sorumluydu. Muhakeme Konseyi ise dördü papaz, kırk yaşını aşmış ve evli, sekiz kişiden oluşuyordu. Görevi eşler arasındaki sorunları çözmek, aile hukukuna ilişkin olan ya da Babıâli'nin Patrikhaneye havale ettiği benzer davalara bakmaktı. Umumi Meclise seçilebilme hakkı her sınıfa açık olmakla beraber, ödenen vergi miktarı ve kişisel özellikler gibi faktörler, meclis üyesi olmakta belirleyiciydi. Kadınlar, bu konseylerde hiçbir şekilde görev alamıyorlardı. Bugün de, Ermeni cemaatinin okullarının, kiliselerinin ve vakıflarının yönetim kurullarındaki kadın üye oranı yüzde 10'u geçememektedir.
"Ermeni anayasası" ve meclisler hakkında etraflı bilgi için bkz. Mesrop Krikorian, *Armenians in the Service of the Ottoman Empire, 1860-1908*, Londra: Routledge ve Kegan Paul, 1977; Arus Yumul, "Osmanlı'nın İlk Anayasası", *Toplum ve Bilim*, no. 83, Kış 1999-2000, s. 338-349
25. *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı*, s. 61.
26. Mark'ın "kadın dünyası" sözüyle hangi ulustan kadınları kastettiği belli değildir.
27. *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı*, s. 62.
28. *age*, s. 62.
29. "Yalnızca erkek olduğu için", Hayganuş Mark'ın kendi vurgusudur.
30. *age*, s. 62.
31. *age*, s. 58.
32. K. Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, Londra, Zed Press, 1988.
33. Deniz Kandiyoti, "Kimlik Kavramı ve Yetersizlikleri: Kadınlar ve Ulus", *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* içinde, İstanbul, Metis Yayınları, 1997 s. 148-166.
34. "Bedk E Noratzevutyan Hedevil" (Modaya Uymak Gerekli Mi?), *Hay Gin*, yıl 5, no.4 , 16 Şubat 1926.
35. "Ağçgantz Kordznagan Girtutyunı" (Kızların Meslek Eğitimi), *Hay Gin*, yıl 1, no. 23, 1 Ekim 1920.
36. Hülya Balcı, "Müfide Ferid Tek ve Feminizm Üzerine Bir Konferans", *Toplumsal Tarih*, no. 46, Ekim 1997, s. 16-22.
37. "Zurkatzir Gin" (Kendini Geliştir Kadın), *Hay Gin*, no. 3, 1932, *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı* içinde, s. 336-337.
38. Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s. 73.
39. Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan - Nezihe Muhittin", *Toplumsal Tarih*, no. 46, Ekim 1997, s. 6-14.
40. "Gin Yeğir Gin" (Kadın Ol Kadın), *Hay Gin*, no.14, 1931, *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı* içinde, s. 356.
41. "Yedit Naye Gin" (Geriye Bak Kadın), *Hay Gin*, no. 2, 1932, *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı* içinde, s. 334-335.
42. Serpil Çakır, *age*, s. 9.
43. *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı*, s. 40.
44. "Gin Yeğir Gin" (Kadın Ol Kadın), *Hay Gin*, no. 14, 1931, *Hayganuş Mark, Gyankn U Kordzı* içinde, s. 356.
45. Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan- Nezihe Muhittin", *Toplumsal Tarih*, no. 46, Ekim 1997, s. 6-14
46. "Ağçgantz Kordznagan Girtutyunı" (Kızların Meslek Eğitimi), *Hay Gin*, yıl 1, no. 23, 1 Ekim 1920.
47. Haber, *Hay Gin*'in bir sonraki sayısında da yayımlanmıştır. "Hay Gin'i Nahort Himpakraganı" (Hay Gin'in Önceki Sayısının Editör Yazısı), *Hay Gin*, yıl 8, no. 8, 16 Nisan 1927, s. 2804 .
48. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu sıralarda, Türk Kadınlar Birliği'nde, başkan Nezihe Muhittin'e karşı bir muhalefet oluşmuş, onun başkanlıktan çekilmesi ile ilgili tartışmalar doğmuştu. Bu iç karışıklık döneminde, Mark'ın "Türk Kadınlar Birliği başkanı" dediği kişinin kim olduğuna ve hangi gazeteye ne söylediğine dair bir bilgimiz yok. Nezihe Muhittin hakkında yapılmış olan çalışmalarda da bu konuya değinilmemiştir.
49. "Belgeler: Kadın Derneklerinin Programları". Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 340-342.
50. Nükhet Sirman, "Feminism in Turkey: A Short History", *New Perspectives on Turkey*, c. 3, no. 1, Güz 1989; Zafer Toprak, "Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, no. 51, Mart 1988, s. 30-31.
51. Bu kadınlar, yazılarında, vaat edilen "özgürlük"ün sadece erkeğin özgürlüğüne dönüştüğünü, kadınların unutulduğunu vurgulamakta ve kadınların özgürleşmesinin ancak kadınlar tarafından sağlanabileceğini savunmaktaydılar. (Bkz. Nükhet Sirman, *age.*)
52. Joan Wallace Scott, *Gender and the Politics of History*, New York: Columbia University Press, 1988.
53. Örneğin, Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, Nezihe Muhittin ve Türk kadını 1931, İstanbul, Metis Yayınları, 1999; Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul, Metis Yayınları, 1996; Şirin Tekeli, "Emergence of the New Feminist Movement in Turkey", Ed. D. Dahlerup, The New Women's Movement içinde, Beverly Hills: Sage, 1986, s. 179-199; Yaprak Zihnioğlu, "Nezihe Muhittin Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu", İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, 1998.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI

Murat Özyüksel: Demiryolu Tarihi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin ocak ayı konuğu Murat Özyüksel'di. Toplantı 18 Ocak'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyeliği yapan Prof. Dr. Murat Özyüksel'in çalışma alanını, çeşitli boyutlarıyla Osmanlı demiryolları oluşturuyor. Bu konudaki ilk kapsamlı çalışması, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları* (1988) adlı kitabı. Yine Osmanlı demiryolları üzerine çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinden bazılarının başlıkları ise şöyle: "Osmanlı Demiryollarının Finansmanı", "Bir Nüfuz Mücadelesi Aracı Olarak Suriye Demiryolları (1888-1914)", "Emperyalizm, Doğu Sorunu ve Osmanlı Demiryolları", "Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu", "Abdülhamid Dönemi Dış İlişkileri". Özyüksel ayrıca TRT için on bölümlük "Osmanlı Demiryolu" isimli bir belgesel hazırladı.

TARİH VE EZBERCİLİK

Lise yıllarında tarihle arasının pek iyi olmadığını belirten Murat Özyüksel, bunu ezbercilik üzerine kurulmuş ortaöğretim anlayışına bağlıyor. Ayrıca Özyüksel,

gençlerin tarihi sevebilmesi için eğitim anlayışımızda farklı bir yol izlememiz gerektiğini vurguluyor ve *Annales* dergisi etrafında oluşan disiplinlerarası tarih anlayışına dikkat çekiyor:

"Pür ve klasik anlamdaki siyasi tarihin tek başına yeterli olmadığını düşünüyorum. Lisede çok sevdiğim bir hocam vardı; ama derste anlattıklarını anlamak çok zordu, her şey kopuk kopuktu. Neden sonuç ilişkilerini hiç kuramazdık. Birdenbire 'İskitleri anlatın' derdi, ne olduğumuzu şaşırırdık. Müfredat programı olarak okutulan, Emin Oktay'ın yazdığı tarih kitabı da savaş ve antlaşmaların kopuk kopuk anlatıldığı bir kitaptı. Oysa Maitland adlı ünlü tarihçi 'Bir tarih kitabı açlık duygusu yaratmalı. Özellikle de araştırma açlığı' diyor. Burada iki zıt anlayış karşımıza çıkıyor. Birisi İskitleri ezberlemek ve konuyu kapamak, öbürü geçmiş üzerinde neden sonuç ilişkileri bağlamında çalışmak ve sürekli araştırma gereğinin bilincinde olmak. Elbette ikincisi daha doğru geliyor bana. Yani tarihi sadece savaşların, kahramanlıkların, antlaşmaların tarihi olmaktan çıkarmak gerekiyor. Devlet merkezli bir tarih anlayışının hem sevilmesinin hem de kavranmasının zor ve sıkıcı olduğunu düşünüyorum. Toplumu dahil etmediğimiz bir tarih eğitimi hem akademik hem de pedagojik açıdan yetersiz oluyor."

Tarihle arasını düzeltemeden İktisat Fakültesinde lisans eğitimine başlayan Özyüksel, mezuniyet zamanı yaklaştıkça bölümünden uzaklaşmaya ve tarihe ilgi duymaya başlar:

"Bir önceki toplantıda Cemil Koçak, akademik anlamda bir kimlik bunalımından bahsetmişti. Bu durum benim için de geçerli. Ben klasik anlamda bir tarihçi değilim. İktisat Fakültesinin İşletme-Maliye bölümünü okudum. Orada tarihle ilgili olarak sadece, Türk iktisat tarihi ve Avrupa iktisat tarihi derslerini gördüm. Bu dersler bana ilk önce, lise eğitiminin de etkisiyle fazla çekici gelmedi fakat biraz içine girince çok zevk aldım. Tarihe ilgi duymaya, biraz geç de olsa, başlamış oldum. Fakat bölümümde başka tarih dersi yoktu. Okulun son yıllarında meslek seçimi gibi dev bir sorun gündeme ge-

lince işletmecilik yapmanın bana çok uzak olduğunu, bu okuma sürecinin devam etmesi gerektiğini düşündüm. Akademik süreç içinde yer almak gibi bir hedef o zaman karşıma çıktı ve şunun farkına vardım: İktisat Fakültesi mezunuyum ama iktisata da çok yakın değilim, kendimi tarihe daha yakın hissediyordum."

MARKSİZM VE ANNALES EKOLÜ

Tarihle ilgilenmeye başlamasına rağmen bu konuyla ilgili birikiminin o yıllarda yeterli olmadığını belirten Özyüksel, yöntem açısından iki önemli noktanın kendisi için çok faydalı olduğunu vurguluyor: "Bir tarafıyla Marksist metodolojiyi tamamıyla benimsemiştim. Hele o yıllarda şimdiki gibi eleştirel değil, daha ortodoks Marksizme yakındım ve benim tarih diye çalışmayı hedeflediğim konular; üretim tarzı, üretim ilişkileri, feodalizm, kapitalizm, sanayileşme, emperyalizm, oligarşi, faşizmdi. Tüm bunlar daha sonra anladım ki, tarihin doğrudan konusu değil. Eğer klasik ekolün en sağlam temsilcilerinden Halil Sahillioğlu gibi bir hocam olmasaydı o çizgide giderdim; yani daha çok ekonomi politik yapmaya çalışırdım herhalde. Tarih metodolojimin oluşum sürecinde Annales ekolünü, uzun döneme yayılan bir süreçte ve biraz da deneme yanılma yoluyla kavradığımı da vurgulamalıyım. Kısaca klasik, Marksist ve Annales okullarının etkisi olduğunu belirtebilirim üzerimde."

Tarihçinin demiryolları konusuna ilgi duymasında ise, biraz tesadüfler biraz da araştırmacı ruhu rol oynar:

"Bu doğrultuda bir tez konusu seçerken, Orhan Kurmuş'un *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* kitabıyla haşır neşir oldum. Kitabın en önemli bölümü İzmir-Aydın Demiryolu'dur. Demiryolunun Batı Anadolu bölgesinde yarattığı iktisadi/sosyal dönüşüm ve bunların politik uzantıları ortaya konmuştu. Kurmuş'un tez çalışmasında İngiliz emperyalizminin Anadolu'ya girişi slogansal olmayan titiz bir çalışmaya konu olmuştu. Ben de aynı soruları Alman emperyalizmi için sorabilir miyim diye düşündüm. Alman orijinli lise eğitimim de bu konuda yardımcı olabilirdi. Almanya Osmanlı İmparatorluğuna nasıl girdi? Bu sorunun yanıtı tam olarak verilmiş değildi. Ben de bu boşluğu doldurmaya çalışayım diye düşündüm. İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na girebilmek için daha çok ekonomik mekanizmaları kullanmıştı. Almanya ise iktisadi olanlarla birlikte, konjonktürün de etkisiyle, başka kanalları da kullanmayı yeğlemişti; bu noktada Bağdat Demiryolu çok boyutlu bir işlev görmüştü. Almanya'nın kendi özel koşulları, geç kapitalistleşmesi, sömürge topraklarının paylaşılmış olması, Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durum, İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü desteklemekten vazgeçmesi vb nedenlerle, Almanya bu yolu seçmişti. Buralardan başlayınca şunu anladım ki, Osmanlı tarihi açısından demiryolu çok önemli. Dolayısıyla demiryolu merkezli bir çalışmayla Osmanlı tarihine birçok önemli noktadan katkı yapılabilir. Anadolu ve Bağdat demiryolları üzerine çalışırken karşıma çok ilginç bulduğum Hicaz Demiryolu çıktı. Bu arada oldukça yol almıştım, doğrusu neden baştan Hicaz'a yönelmedim diye biraz da pişman olmuştum. Bağdat Demiryolu konusunu ne kadar kuramsal bir çerçeve içine almaya çalışsam da, dağınık bir konu gibi gelmeye başlamıştı. Hicaz Demiryolunun, teorik çerçevesini oluşturmak daha mümkün ve zevkli göründü. Bu arada başlamış olduğum tezi tamamladım: 'Osmanlı İmparatorluğunda Alman Demiryolları'. Anadolu-Bağdat Demiryolu çalışmam böylece ortaya çıktı."

HİCAZ DEMİRYOLU

Tezini bitirdikten sonra Hicaz Demiryolu konusunu araştırmaya başlayan tarihçi, bir önceki çalışması sayesinde demiryolu tarihi konusunda deneyim sahibi olduğunu ve neyi nerede bulacağını daha iyi anladığını belirtiyor. Bu avantaja rağmen, öğretim üyeliği görevi nedeniyle sık sık kesintiye uğrayan çalışmasını uzun bir süre sonunda tamamlayan Özyüksel, bu çalışmasında yöntem açısından önceki eserlerine göre biraz daha farklı bir yol izlediğini belirtiyor:

"İşte bu arada, Marksist kökenim, -ki Marksizmi metodoloji olarak hala benimsediğimi ifade etmeliyim- ve Annales ekolünün etkisi birleşince, Hicaz Demiryolunu da sadece Hicaz Demiryolu olmaktan biraz çıkarmaya çalıştım. Diğer disiplinlerden yardım almaya çalıştım. Marksizmden vazgeçmeden Annales ekolünün bazı temel yaklaşımlarının da benimsenmesinin bir çelişki olup olmayacağını ise, Braudel'den yapacağım bir alıntıyla açıklamak isterim: '...Marx'ın dehası, uzun süren gücü, ilk gerçek toplumsal modelleri kurmuş ve tarihsel uzun zamandan yola çıkmış olmasına dayanmaktadır. Ancak, bu modellere yasa gücü, her yerde her topluma otomatik olarak uygulanabilen açıklama değeri verilerek, onları en basit biçimde dondurmuşlardır. Böylece geçen yüzyılın en güçlü toplumsal çözümlemesinin yaratıcı gücü sınırlandırılmıştır. Oysa bu modeller, ancak zamanın değişken nehirlerine bırakılacak olurlarsa dokularını açığa çıkartabileceklerdir, çünkü bu doku sağlamdır ve iyi yapılmıştır; bu doku başka kurallar ve başka modeller tarafından tanımlanmaya yatkın başka yapıların varlığıyla sürdürülmüş veya canlandırılmış bir şekilde yeniden ortaya çıkacaktır.'"

TARİHİN YAN ETKİLERİ

Tarihin birçok yönüyle insanlığa faydalı olduğunu belirten Özyüksel, bununla birlikte tarihin çok tehlikeli bir alan olduğunu ve kimi zaman da zararlı etkilerinin olabileceğini vurguluyor:

"'Tarihi kimler yapıyor?' sorusundan başlarsak, bu sorunun iç içe geçmiş iki boyutu var: Elbette ki Treitschke'nin vurguladığı gibi 'insanlar tarih yapar' ama bunu söylemek yetmez, Braudel gibi, ilave etmek gerekir 'hayır, tarih de insanları yapar ve onların kaderini biçimlendirir.' Yani insanlar tarih yapıyor ama sadece bu kadar değil, karşılıklı bir etkileşim var. Tarih de insanların kaderini biçimlendiriyor. Bu gerçeği Marx'ın 'tarihi insanlar yaparlar ama onu yaptıklarını bilmezler' sözüyle birlikte düşünmek lazım. Bir de şu var: Tarihin yararları

üzerine birçok şey söylenmiştir ve hâlâ da söylenebilir, ancak tarih bazen çok tehlikeli olabiliyor. Yani kimi zaman insanların hayatını, toplumun yaşamını olumsuz yönde etkileyebiliyor. Tarih, toplumların geçmişleriyle ilişki kurmasını sağlayan önemli bir araçtır. Ancak geçmişle kurulan bu ilişki, çoğu zaman, toplumda farklı yönelimlere, çeşitli düşmanlıklara, olumsuz düşüncelere, ulusçu boş inançlara, gereksiz ve aşırı tepkilere yol açabilir. Temkinli ve dikkatli olmak gerekir. Yani Paul Valery'nin tarihin 'insan beyninin kimyasınca oluşturulan en tehlikeli madde' olduğu düşüncesi bir uyarı olarak algılanmalı. Tarih alanında yapılan çalışmaların önemli bir bölümünün, bu tür tehlikeleri var. Aşırı milliyetçi ve ulusları birbirine düşman eden tarih yazımına, sanırım pek de yabancı değiliz."

TOPLUMSAL TARİH

Tarihçiler arasındaki alaylı/mektepli ayrımına dikkat çeken Özyüksel, bir dönem kendini tanımlamakta sıkıntı çektiğini, ancak Annales ekolünün getirdiği anlayış çerçevesinde bu sorunu önemli ölçüde aştığını belirtiyor:

"Bana soruyorlar; 'siyasi tarihçi misin, iktisat tarihçisi misin?' Bu soruya yanıt vermekte oldukça zorlanıyorum. Bir kere klasik anlamda tarihçi olduğumu söylemek bile çok kolay değil. Eğer alaylı/mektepli ayrımı söz konusu edilirse ben kesinlikle alaylıyım. Yani iktisat fakültesi mezunuyum, doktora tezime kadar hiçbir tarihsel çalışmam olmamıştı ve yöntem falan da bilmiyordum; hepsini biraz deneme yanılma yoluyla, biraz da hocama danışarak edindiğim tecrübelerle buldum. İşte Annales ekolünün bana sağladığı katkı, bu konularda bir ölçüde rahat olmamı sağlıyor. Yani iktisat tarihçisiyim diyemiyorum, siyasi tarihçiyim de diyemiyorum ama zaten Braudel, Bloch ve Lucien Febvre tarih bunların hepsi olan bir şey diyorlar, yani toplumsal tarih diye bir şey var. Dolayısıyla bu bağlamda fazla bir sorun yok diye düşünüyorum. Bu konuyu Weber'den bir anekdotla noktalıyayım. Max Weber kendini pek sosyolog olarak düşünmezmiş. Yaşamının son yıllarında Münih'te sosyoloji kürsüsüne atanınca, 'tayin evrakıma göre artık sosyolog olmuşum' demiş. Kendini daha çok bir siyasal iktisatçı ya da karşılaştırmalı tarihçi olarak görürmüş. Bu hesaba göre, ben kendimi tayin evrakıma göre de tarihçi olarak göremem zira tamamen pratik nedenlerle, (kadro meseleleri) hiç ilgi duymadığım Uluslararası İlişkiler bölümüne atanmıştım ve kadrom hala orada.

Murat Özyüksel, TRT için hazırlanan belgeselin çekiminde.

BELGELER VE TARİHÇİ

"Almanların, demiryolu yapımı sırasında, tarihi eser kaçakçılığı yaptığını gösteren bir belgeye rastladınız mı?" sorusu üzerine Murat Özyüksel araştırma yaparken belgelere temkinli yaklaşmak gerektiğini ve geçmişte yaşanan her şeyin kesin olarak belgelere dayandırılamayacağını, tarihçiliğin asıl bu gibi durumlarda ön plana çıktığını belirtiyor:

"Araştırma yaparken belge elbette tarihçinin temel dayanağı, ama belge her şey değil. Diyelim ki yüz yıl sonra şimdiki ev fiyatları üzerine bir araştırma yapılsa neye bakılacak? Tapu kayıtlarına, özellikle de rakamlara. Halbuki hepsi de, biliyorsunuz, vergiden kaçmak için olduğundan farklı kaydedilmiş. Bir başka örnek: Bir televizyon programında Ahmet Akgündüz'le yapılan bir söyleşide, yanlış hatırlamıyorsam Rıza Zelyut diyor ki, 'Osmanlı'da da her yerde olduğu gibi işkence vardı'. Bunun yanıtı 'bir tane belge göster' oluyor. Yeryüzünde belgeyle yapılmış bir işkence örneği olabilir mi? Yani yüz yıl sonra bugünün Türkiye'sinde işkence yapılıp yapılmadığını araştırsalar tek bir belgeye rastlayamazlar. Belki gazete taraması sonucunda 'Sema Pişkinsüt diye bir milletvekili böyle böyle şeyler söylemiş' derler. Dolayısıyla kaçakçılığın da belgesine rastlamadım, ama bu olmadığını göstermiyor elbette ki. Tam tersine sanırım, şu anda burada hepimiz bu tür kaçakçılığın olduğuna inanıyoruz Bağdat mebusu İsmail Hakkı'nın Meclis-i Mebusan kayıtlarındaki somut eleştirileri diğer bilgilerimizle bütünleşince, Almanların tarihi eser kaçakçılığı konusunda bilgi sahibi olabiliyoruz."

TARİHÇİNİN MUTFAĞI TOPLANTI DİZİSİ - 29

Kitaplarını, makalelerini okuduğumuz tarihçilerin "mutfak"larını kendilerinden dinliyoruz.

Prof. Dr. BAHA TANMAN

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

15 MART 2001 PERŞEMBE
SAAT 16:30

TARİH VAKFI BİLGİ-BELGE MERKEZİ
İstanbul Ticaret Odası yanı
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü tel: 212 513 52 55
Bilgi için Nişantaşı tel: 212 233 21 81

K İ T A B İ Y A T

Denizaşırı Ülkelere Yolculuk ve Türkler

ZEKİ ARIKAN

Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati'nin *Ch. Schefer'in uzun bir girişi ve açıklayıcı notlarıyla yayımlanan 1892, Paris baskısı.*

Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati, Enstitü üyesi Ch. Schefer tarafından yayına hazırlanmış ve açıklayıcı dipnotlar eklenmiştir. Eski Fransızca orijinalinden çeviren: İlhan Arda, Sunuş: Prof. Dr. Semavi Eyice, Yayına hazırlayan: Muhittin Salih Eren, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, 335 s. Metin içinde 2 harita, 3 resim, ön ve arka kapaklar renkli resim.

Haçlı Seferleriyle birlikte, bugün Ortadoğu olarak adlandırılan bölge, özellikle Kutsal Topraklar, Avrupa'nın siyasal, ekonomik ve sosyal yönden ilgi odağı haline gelmişti. Bu savaşlar, aynı zamanda, Doğu ve Batı dünyası arasında karşılıklı ilişkilerin kurulmasına, Müslüman ve Hıristiyan toplulukların birbirini daha yakından tanımasına önemli bir katkıda bulunmuş ve son derece kalıcı sonuçlar doğurmuştur. Büyük bir canlılık kazanan Doğu ticaretinin, Doğudaki Latin krallıklarının yıkılmasından sonra da aksamadan devam ettiği görülmektedir. Ancak, Kutsal Yerleri ziyarete giden Hıristiyan hacılar, Müslüman toplulukları ya görmezlikten gelmiş ya da önyargıyla değerlendirmeyi yeğlemişlerdir. Öyle ki, yüzyıllarca varlığını ve etkisini sürdüren bu olumsuz yargıların kemikleşmesinde bu Hıristiyan hacıların önyargıya dayalı yazıları belirleyici bir rol oynamıştır. Öte yandan Avrupa'nın prens, dük, kral ve imparatorlarının uzun süre Haçlı ideolojisine bağlı kalarak Kutsal Yerleri yeniden Hıristiyanlığa kazandırmak için birbirleriyle yarışmaktan geri durmadıklarını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Ortaçağın Haçlı ideolojisine bağlı hükümdarlarından biri olan Bourgogne dukası Philippe le Bon (1396-1467), Kudüs'e yapmayı tasarladığı bir Haçlı Seferi için öncelikle Doğunun siyasal durumunu kavramaya çalışmış ve bu amaçla Bertrandon de la Broquière'i gerekli verileri toplamak üzere bu bölgeye göndermişti. Broquière, 1432-1433 yıllarında yaptığı bu gezinin notlarını, dönüşünden tam 24 yıl sonra derleyip toparlayarak kitap haline getirmiş ve efendisine sunmuştur. Doğu ülkeleriyle ilgili, 15. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış üç Fransız seyahatnamesinden biri işte budur. Diğer iki seyahatnameden biri, 1418 yılında Kutsal Yerleri ziyaret eden Nompar de Caumont'un, diğeri de yine Philippe le Bon'un maiyetinde yer alan Ghilbert de Lannoy'un imzalarını taşımaktadır.[1] Bu seyyahlar içinde, Nicola Iorga'nın deyimiyle en ilginç olanı herhalde Bertrandon de la Broquière idi.[2]

Broquière'in Denizaşırı Seyahati (Le Voyage d'Outremer) uzun süre yazma halinde kalmış, ancak 1804 yılında varlığından söz edilmiş, 19. yüzyıl ortalarında Vivien de Saint Martin'in Anadolu üzerine çalışmalarıyla değeri daha iyi anlaşılmış ve son olarak, Türkiye ile ilgili birçok eseri bilimsel yöntemlerle yayımlayan, Enstitü üyesi Ch. Schefer'in uzun bir girişi ve açıklayıcı notlarıyla basılmıştır (Paris, 1892). Türkçe çeviride esas alınan metin budur. Sözün kısası, bu değerli seyahatname, yayımlanmasının üzerinden yüzyıldan fazla bir zaman geçtikten sonra, İlhan Arda'nın çevirisi, Prof. Dr.

Semavi Eyice'nin sunuşu ve Eren Yayınevi'nin titiz baskısıyla Türk okuruna sunulmuş bulunmaktadır. Şunu da ekleyelim ki seyahatnamenin nüshaları oldukça nadirdir. Bazı kütüphanelerimizde bulunduğu fişlerden anlaşılmakta, ancak kitap istendiğinde yerinde olmadığı, "kaybolduğu" söylenmektedir.

Denizaşırı Seyahati Türk okuruna bu kadar geç ulaşmakla birlikte, kitabın Türkiye, Yakındoğu ve Balkanlar açısından önemi öteden beri biliniyordu. Fuad Köprülü'den Halil İnalcık'a birçok tarihçimiz bu seyahatnamenin önemine dikkati çekmişlerdir. M. İzeddin de seyahatnamenin önemine işaret etmişti.[3] Broquière'in seyahatnamesi, Türklerin Balkanlar'daki yerleşim tarihine de önemli bir ışık tutmaktadır.[4] Prof. Dr. Semavi Eyice'nin Broquière ve seyahatnamesi üzerine 1975 yılında yayımlanan ayrıntılı bir araştırması da, makaleye konulan resimler çıkarılmak suretiyle, söz konusu çevirinin başına konulmuştur.

Philippe le Bon'un maiyyeti, danışmanı ve baş *ecuyer tranchante*'ı,[5] Toulouse yakınındaki La Broquière arazisinin senyörü, Guyenne'li soylu Bertrandon de la Broquière, efendisinin kendisine verdiği gizli görevi yerine getirmek üzere 1432'de Gand'dan hareket ederek İtalya'ya doğru yola çıktı. Bu gizli görev kendi anlatımına göre, "Eğer herhangi bir Hıristiyan kral ya da prensi, Kudüs'ü fethetmeye ve buraya büyük bir orduyu karadan sevk etmeye kalkışırsa veya herhangi bir soylu kişi oraya gitmek ve ulaşmak isterse, Bourgogne dükalığından Kudüs'e kadar yol üzerindeki bütün kentleri, kasabaları, bölgeleri, ülkeleri, ırmakları, dağları, ülkelere giriş yerlerini bilsinler istedim..." (s. 101-102).

Seyahatname, 15. yüzyıl Türkiye'sinin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısıyla ilgili kesin gözlemleri içermektedir. Bunlara değinmeden önce, Broquière'in uzun yolculuğunun kısa bir özetini vermek yerinde olacaktır.

Broquière; İtalya-Kandiye-Rodos-Kıbrıs üzerinden Kutsal Topraklara vardı. Kudüs'ten sonra, Mekke'den dönmekte olan bir kervana katılarak Şam'a gitti. Kervanda bulunan hacılardan Müslümanlık ve Hz. Muhammed üzerine bilgiler almaya çalıştı. Anadolu'ya doğru yola çıkmadan önce bir Türk gibi giyindi. Türk silahları kuşandı. Bir de Türk çyeri sağladı. Yol arkadaşlarının yardımıyla Türkçe öğrenmeye çalıştı. Zaman zaman tanınma tehlikesiyle karşılaşmakla birlikte, kılık kıyafeti onu kurtarmaya yetti. Öyle ki kimi yerlerde Türk hacısı samlarak saygıyla karşılandı.

Broquière; Adana-Tarsus-Ereğli yoluyla Konya'ya geldi. Konya, Karaman Beyliğinin en büyük kentidir. Zengin bir ticaret merkezidir. Kuleli surlarla ve hendeklerle çevrilidir. Bir uçla küçük bir iç kale vardır. Ayrıca ortada yıkık bir kale daha bulunmaktadır. Broquière Konya'da dört gün kaldı. Karaman'da tanıştığı Kıbrıs elçileriyle birlikte Karamanoğlu İbrahim Bey'in huzuruna kabul edildi. Bu kabul töreni oldukça ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Konya'da kervan dağıldıktan sonra kervan emini, kendi adamları, karısı ve iki çocuğuyla Broquière yola çıktılar. Ilgın ve Akşehir'den geçerek Karahisar'a geldiler. Burası Osmanlılara bağlıdır. Kent, büyük ve zengindir. Çevresinde sur olmamakla birlikte kalemle yontulmuş gibi yüksek bir kayanın tepesinde bir kalesi vardır. Konya'dan beri sıcak bir yemek yememiş olan gezgin, burada yediği nefis koyun paçasından övgüyle söz etmektedir. Ayrıca burada lezzetli ceviz sucuğu da yapılmaktadır.

Broquière'in uğradığı Bursa, her türlü ticaretin yapıldığı ve her türlü malın bulunduğu zengin, ticarette çok ilerlemiş, güzel ve büyük bir kenttir. Burada darüşşifalar, imarethaneler vardır. Buralarda yoksullara ekmek, et gibi yiyecekler veriliyor ve isteyen olursa şarap (?) da dağıtılıyordu. Tanıştığı tüccarlar kendisini çok iyi karşılamışlar ve her yeri gezdirmişlerdir.

Broquière, Bursa'dan Bizans İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul'a gitmiştir. Önce Pera'ya çıkmış, sonra da Konstantinopolis'i gezmiştir. Çok büyük ve çekici bu kent, üç köşeli kalkana benzetilmektedir. Kara tarafından sağlam surlarla sarılmıştır. Ayasofya'dan hayranlıkla söz etmektedir. Türklerin eline geçmesinden aşağı yukarı 20 yıl önce verilen bilgiler kentin tanınmasına önemli bir katkıda bulunmaktadır. Kendisine burada Purcelle [=Jeanne d'Arc (1412-1431)] hakkında soru sorulmasını da şaşkınlıkla karşılamıştır.[6] Broquière, Bizans'ın başkentinden Osmanlı'nın başkenti Edirne'ye geldi.

Broquière'in büyük ve kalabalık bir kent olarak betimlediği Edirne'de pek çok Venedikli, Katalan, Cenovalı, Floransalı tüccar yaşamaktadır. Broquière, Edirne'de Sultan II. Murat'ın divanında hazır bulunmuş ve padişahın ayrıntılı bir betimlemesini yapmıştır. Verdiği ayrıntılar Osmanlı kaynaklarındaki bilgilerle örtüşmektedir. Broquière, Edirne'den ayrıldıktan sonra Filibe-Sofya-Niş-Belgrad-Segedin, Budin ve Viyana üzerinden ülkesine döndü. Götürdüğü eşya içinde Türk giysileri, el yazması bir Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'le ilgili Latince bir kitap da vardı.

Bertrandon de la Broquière'in seyahatnamesi; gezdiği, gördüğü, konakladığı yerlerin, iletişimde bulunduğu insanların tarihine çok büyük bir katkıda bulunmaktadır. Güzergâhı üzerinde bulunan kent, kasaba, yol, köprü, kale, han, kervansaray vb hakkında verdiği bilgilerin doğruluğu, gerek Ch. Schefer'in ayrıntılı sayfaaltı notlarından gerekse Prof. Semavi Eyice'nin yukarıda anılan çalışmasından anlaşılmaktadır. Türklerin ortaçağ gezginlerinin kaleminde en ağır biçimde suçlandığı bir dönemde, gerçekçi gözlemlere dayanan Broquière'in onları nesnel bir bakış açısıyla değerlendirmiş olması, seyahatnamenin vurgulanması gereken bir başka özelliğidir. Nitekim Rouillard,[7]

Türkleri liberal bir bakış açısıyla ele alan bu seyahatnamenin kendi döneminde basılmamış olmasını bir kayıp olarak görmekte ve bu yüzden Fransızlar üzerinde gereken olumlu etkiyi yapmamış olmasından yakınmaktadır. Çünkü Fransız kamuoyu Türkleri uzun süre, bağnazlıktan gözleri kararmış Hıristiyan hacıların verdikleri bilgilerle değerlendirmiş ve onları, İstanbul'un fethi ve arkasından Rodos'un alınmasıyla "uygarlığa saldıran barbar sürüleri" olarak görmeye devam etmiştir. Soruna bu açıdan yaklaşınca, Broquière'in Türkleri kendi gerçekleri içinde tanımakla ve değerlendirmekte büyük bir başarıya ulaştığını söylemek gerekir. Sözgelimi, Mekke'den Bursa'ya yolculuk eden hac kafilelerinin başında bulunan kervan emini Hoyarbarak (Hacı Barak) kendisine "tam bir özgürlük ve koruma" sağlamış, yol boyunca yaşanan olaylarda ona "bir Hıristiyan olarak" hep güven verici sözler söylemiştir (s. 148). Türkler, kendi dillerinde konuşması için o kadar çok yardım etmişlerdir ki bir süre sonra Broquière, derdini Türkçe anlatacak bir duruma gelmiştir (s. 149). Şam'dan yola çıktıktan sonra Türkler, onun her yaptığını hoşgörüyle karşılamışlardır (s. 153). Yol boyunca karşılaştığı Türkmenleri "güzel insanlar" olarak nitelemekten çekinmemektir. Din konusundaki hoşgörüden de şaşkınlıkla söz etmektedir. "...Onların nasıl ibadet ettiklerini ve adaklarını nasıl yaptıklarını gördüm, çünkü benden hiçbir şeylerini saklamıyorlar ve ben de onlara göre harikulade şeyler olan kendi dualarımı okuduğumu görünce memnun oldular" (s. 173). Götürüldüğü hamamı "son derece güzel, aydınlık ve tertemiz" bulduğundan söz etmekte ve Türklerle giderek gelişen bir yakınlaşmanın söz konusu olduğunu belirtmektedir: "Bu insanlara günden güne daha fazla yakınlık duymaya başlamıştım, daha önce böyle duygularım yoktu." (s. 174) Yine Broquière, Türklerin birbirlerine duyduğu saygıdan ve konukseverliklerinden övgüyle söz etmektedir: "Birbirlerine saygı duyan, iyi niyetli insanlardı. Yemek yerken çoğu zaman görmüşümdür, yanlarından bir fakir geçiyorsa onu kendileriyle birlikte yemek yemeğe çağırıyorlardı; bu bizim hiç yapmadığımız bir şeydi" (s. 174). Broquière, daha da ileri giderek asık suratlı, çatık kaşlı, sarkık bıyıklı vb bir Türk tipinden oldukça farklı bir görüntü çizmektedir: "Türkler neşeli, şen şakrak insanlar; canları isteyince türkü söylerler onların hayatlarının bir parçasıdır; düşünce ve hüzün nedir bilmezler, her şeyi iyilikle karşılarlar. Sade bir yaşamın ve büyük zorlukların insanlarıdır" (s. 174).

Kütahya'ya doğru giderken kendisine veda eden yol arkadaşı Mehmet'ten şu insancıl duygularla söz etmektedir: "Çok iyiliksever bir insandı; o olmasaydı, yollarda çok zahmet çeker, zorlukla yol alabilirdim... O kendine baktığı kadar bana da bakıyordu, kendi atına da, benim atıma da gerekenleri yapıyordu. Bunları şunun için yazıyorum: Bizim inancımızdan olmayan bir insan, sadece Tanrı aşkıyla bana çok büyük iyilikler yapmıştır, bu unutulmamalıdır..." (s. 192). Broquière, Pera'da karşılaştığı güçlükleri sayarken Türklerin kendisine yaptığı iyilikleri bir kez daha anımsamak gereğini duymaktadır: "Bu Rumlarla ne kadar temasım olduysa o kadar zarar gördüm; ama Türkler işin içinde olduğu zaman onlardan dostluk gördüm, bu yüzden Rumlardan çok Türklere itimat ederim" (s. 214). Buna benzer bir yargıya Macarlarla iletişim kurduktan sonra da varmaktadır: "Onlarla [Macar] temasım arttıkça anladım ki bir Macarın sözünden çok bir Türkün verdiği söze güvenmem gerekirmiş" (s. 279).

Daha sonraki sayfalarda, Broquière, Türkleri daha yakından tanıtmaya çalışmaktadır: "Türk gibi kuvvetli" sözü yersizdir. Çünkü aralarında güçsüz ve zayıf olanlar da vardır. Ancak bunlar "dikkatli çalışan gayretli insanlar"dır (s. 265). Azakanar insanlardır. "Pek az şeyle hayatlarını sürdürebilirler" (s. 265). Türklerin azakanar oldukları daha sonraki birçok Fransız, Alman vb gezginler tarafından da ortak bir görüş olarak sık sık dile getirilmiştir. Broquière, Türklerle hep bir arada olmanın kendisine sağladığı yararları da içtenlikle dile getirmektedir: "Türklerle hep bir arada olmak istedim; böylece onların neleri ve tarzda yaptıklarını, yaşama biçimlerini ve savaş giysilerini gördüm; hatta ayrıca devletin yüksek mevkilerindeki önemli kişilerin konuşmalarını dinledim.." (s. 264). Bütün bu deneyimlerin sonucu şudur: "Türkler hiç de korkulacak ve ürkülecek insanlar değil; ne olursa olsun onları kınamak istemediğimi söylemeliyim; çünkü onları samimi ve dürüst buluyorum" (s. 270). Dahası, "şuna da inandım ve gördüm ki bu insanlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, şimdiye kadar hep yiğitçe davranmışlardır" (s. 270).

Türklerle ilgili bu tür yargı ve değerlendirmeleri değil 15. yüzyılda, 16. yüzyıl gezi yazılarında bile bulmanın biraz zor olduğunu belirtmek gerekir.

Türkleri oldukça yakından tanıyan Broquière'in onların yeme-içme konusundaki alışkanlıklarıyla ilgili olarak da birçok ayrıntıya dikkat çektiğini görüyoruz. Sözgelimi Türklerin tükettiği ekmek, "buna alışık olmayana çok tuhaf gelebilir, çünkü bu ekmek çok yumuşaktır ve bizim alışkanlıklarımıza göre yarı pişmiş sayılabilir" (s. 174).[8] "İnce ve bir kadem genişliğinde yassı ekmek" kâğıt külah gibi kıvrılarak içine katık konulabilir (s. 169). Broquière, etin de güneşte kurutulup çiğ olarak yenildiğinden söz etmekledir ki bu pastırmadır (s. 175). Daha önemlisi Broquière, yoğurttan söz eden ender gezginlerden biridir: "Sonra da bize sütten yaptıkları ve yoğurt adını verdikleri bir yiyecekten bol bol ikram ettiler" (s. 168). İmparator Ferdinand'ın Kanuni Sultan Süleyman nezdindeki elçisi Busbecq'ten önce -eğer yanılmıyorsak- yoğurttan ilk söz eden seyyah Broquière olsa ge-

rektir.[9] Broquière'in kaymaktan da söz etmesi ilginçtir. Kütahya'da yediği kaymağı "çok güzel ve çok lezzetli, bir çeşit krema" olarak niteler ve buna kaymak denildiğini belirtir (s. 199). Şiş kebabından da söz ettiğini görüyoruz.

Acılar karşısında tutulan yasın kendilerinde tutulan yastan farklı olmadığına da dikkatimizi çekmektedir (s.199).

Edirne'de Sultan II. Murat'ın divanını tanıtırken Osmanlı devlet örgütü, yeniçeri ordusu, devletin bütçesi konusunda verilen ayrıntıların son derece değerli olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü, Fatih dönemine kadar Osmanlı devlet örgütü, bütçesi vb konular üzerine bilgilerimiz oldukça sınırlıdır ve ilk Osmanlı tarihlerinde seyrek olarak verilen ufak tefek ayrıntılardan öteye gitmez.

Broquière'in Doğu ülkelerini gezdiği sırada, Doğu ticaret yolları henüz yön değiştirmemişti ve Doğu-Batı arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler canlılığını koruyordu. Bu yüzdendir ki, Broquière gezdiği her büyük kentte Frenk tüccarlarıyla karşılaşıyordu. Çoğu kez kesin bir sayı vermemekle birlikte, bu kentlerin kalabalık bir nüfus barındırdıklarını yazmaktadır. Kudüs, benzeri olmayan güzel ve büyük bir şehirdir (s. 109). Şam'da birçok Fransız, Venedikli, Cenevizli, Floransalı, Katalonyalı tüccarla karşılaşmıştı (s. 125). Fransız tüccarları, başta baharat olmak üzere, birçok malın ticaretini yapıyorlardı. Gördüğü kentler arasında Şam "en büyük ve en güzel bahçelerin bulunduğu yerdir" (s. 127). Burada tüccarların malların koyabilecekleri güvenli bir han vardır. Başka topraklardan, "Nahip Jehan'ın ülkesinden" büyük gemilere yüklenerek deniz kıyısında bir limana (Cidde) getirilen baharat ve diğer mallar, burada develere, diğer hayvanlara yüklenerek Kahire'ye, Şam'a ve öteki kentlere götürülmektedir (s. 145). Broquière, her yerde yükleri baharat olan katırlara, develere rastlamıştır.

Denizaşırı Seyahat'in, *seyahatten 24 yıl sonra, 1457'de hazırlanan yazmasındaki minyatür. Tamamen bir Batı şehri görünümünde tasvir edilen İstanbul'un dışında Türk kuvvetlerinin çadırları, Haliç'te Türkler tarafından yapılan geçici köprü ve karadan Haliç'e indirilen kadırgalar.*

Bursa pamuklu kumaş ve beyaz sabunların satıldığı bir yerdir. Çarşıda her cinsten ipekli kumaşlar, değerli taşlar ve inci satılmaktadır. Cenovalı tüccarlar Bursa'dan aldıkları baharatı Pera'ya götürmektedirler (s. 201-204). Broquière'in verdiği ayrıntılar, Bursa'nın o dönemde uluslararası bir ticaret merkezi olduğunu doğrulamaktadır.[10] Türklerin Rumeli'de sahip olduğu kentlerin en önemlisi olan Edirne, çok güzel bir kent olarak tanımlanmaktadır. Kent "çok büyük, çok kalabalık ve ticareti çok gelişmiş... Burada Venedikli, Katalonyalı, Cenevizli ve Floransalı birçok tüccar var" (s. 231).

Bütün bunların ötesinde Bertrandon de la Broquière, kendisine verilen gizli görevi de unutmamış ve Türkleri dize getirecek bir Haçlı Seferi için gerekli verileri de toplamaktan geri kalmamıştır. Türklerin savaş taktik ve stratejisini, askeri düzenini, kullandığı silahları oldukça ayrıntılı olarak açıklamakta, alınması gereken önlemler üzerinde titizlikle durmaktadır. Broquière'in bu tasarısı, Djuvara'nın 20. yüzyıl başlarında 100 olarak belirlediği,[11] ancak Prof. Şerafettin Turan'ın 120-130'a kadar çıktığını söylediği, Türkiye'yi paylaşım projelerinden biridir. Bu projeye bağlı olarak Bizans imparatorunun maiyetçisi Johannes Torzelo'nun hazırladığı iki rapor da kitabın sonuna konmuştur.

1. Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French History, Thought and Literature (1520-1660)*, Paris, ty, önsöz, 1938, 38-40.
2. N. Iorga, *Les Voyageurs Français dans l'Orient Européen*, Paris, 1928, 17: "le plus remarquable, sans doute, tous ces voyageurs..."
3. M. İzeddin, "Deux voyageurs du XVe siècle en Turquie: Bertrandon de la Broquière et Pero Tafur", *Journal Asiatique*, 239 (1951), 159-174.
4. Bkz. D. Angelou, "Certain aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs", *Byzantinoslovica*, XVII/2 (1956), 220-275.
5. Bu deyimin dilimizde tam karşılığı olmamakla birlikte, kralın sofrasında hizmet eden, çaşnigirbaşı anlamına gelebileceği üzerinde durulmuştur. Ancak çevirenin uzun bir notu, *ecuyer tranchant*'ın, Broquière'in saraydaki konumunu göz önüne alarak, sofra görevlisi anlamına gelmediği üzerinde durmaktadır. Buna göre bu deyimi yaverle karşılamayı uygun görmektedir (s. 42, not 1).
6. Jean Ebersolt, *Constantinople byzantine et le Voyageurs du Levant*, Ernest Leroux, Paris, 1918, 58-60.
7. Rouillard, *The Turk in French History*, 42.
8. Şüphesiz bu dönemde yapılan ve tüketilen ekmek hiçbir yerde nitelikli değildi. Ekmeğin tarihini yazan Fernand Braudel *(Civilisation materielle et Capitalisme*, Armand Colin, Paris, 1967, 1, 78-133) insanlığın ancak 18. yüzyılda has ekmeği yakalayabildiğini belirtmektedir.
9. 17. yüzyıldaki kimi Fransız gezginleri de yoğurttan söz etmişlerdir. Krş. Ufuk Semercioğlu, *Les Mots Turcs dans le Vocabulair français* (Etude linguistique) Thèse de doctorat, presentée devant le Departement de langue et littérature françaises .... de l'Université de Hacettepe, Mai 1979, p. 52.
10. Halil Inalcık, "Bursa and the Commerce of the Levant", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, III/2 (1960), 131-147; aynı yazar, "Bursa I. XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, 93 (1960), 224-258.
11. J. C. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, 1914, 39-41.

NOT DEFTERİ

Cengiz Eruzun Görevden Alındı

Ocak sayımızda Karadeniz'le ilgili yayımlamış olduğunuz kültür ve tarihi varlıkları dosyasına içtenlikle teşekkür ederim. Özellikle Çamlıhemşin'de yapımı planlanan santrale ayırdığımız yer için de. Bir Çamlıhemşinli olarak beni sevindirdiniz. Oradaki bir sorunun cevabını ben vereyim: Fırtına Vadisi, bünyesinde barındırdığı 2460 tür bitki ile Türkiye florasının yüzde 28'ini oluşturmaktadır. Ve vadi Dünya Doğayı Koruma Vakfı tarafından dünyada korumada öncelikli 200 karasal alandan biri ilan edilmiştir. Bu ve benzeri karakteristik özellikleri, vadiyi korumamız için yeterli nedenlerden. Sayın Cengiz Eruzun'un bahsettiği taşocaklarına da tarafımızdan dava açılmış, ancak siyasi sebeplerden dolayı sonuçlanamamıştır. Söz konusu taşocaklarını işleten firmanın malum bir şahsiyete olan yakınlığı sorunun çözümünü engellemektedir. Neyse, biz geçelim. Ama maalesef Cengiz Bey size verdiği demeçten dolayı Kültür Bakanlığı tarafından görevinden alındı. İşte, bizim ülkemizde tarihe, kültüre değer veren, onu koruyan insanlara uygulanan cezai müeyyide de bu; yazık!

Uğur Biryol

Prof. Dr. Cengiz Eruzun'un Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu başkanlığı görevinden alınmasına dergimizde yayımlanan röportajın neden olup olmadığını bilmiyoruz. Öğrenebildiğimiz kadarıyla kendisine de bir gerekçe iletilmemiş; Kültür Bakanlığının onayıyla atandığınız göreviniz yine Kültür Bakanlığının onayıyla sona ermiştir mealinde bir bildirimde bulunulmuştur. Görevine son verilmesinde bize demeç vermesi değilse de bize verdiği demeçte de açıkça görülen korumacı tavrının etkili olduğunu düşünüyoruz.

Osman Köker

Koleksiyonculuk Sertifika Programı

Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzecilik Anabilim Dalı 13 Mart-31 Mayıs 2001 tarihleri arasında Koleksiyonculuk ve Koleksiyon Yönetimi Sertifika Programı düzenliyor. Salı ve perşembe günleri 18.00-21.00 saatleri arasında Prof. Tomur Atagök'ün sanat koleksiyonculuğu, Burçak Evren'in koleksiyonculuk, Sabahattin Türkoğlu'nun koleksiyonculuk mevzuatı, Feza Can'ın koruma ve bakım, Doç. Dr. Hülya Tezcan'ın belgeleme, Zehra Erkün Oruçoğlu'nun koleksiyon tanıtımı konusunda ders vereceği programa lise mezunları katılabilecek.

Bilgi için: YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzecilik Anabilim Dalı tel: 0212 2597070/2317.

38. Uluslararası Tıp Kongresi

Uluslararası Tıp Tarihi Derneği'nin (ISHM) yetmiş beş yıldan bu yana iki yılda bir düzenlediği tıp tarihi kongrelerinin 38.'si Türkiye'de yapılıyor. 1-6 Eylül 2002 tarihleri arasında İstanbul'da toplanacak olan kongrede tıp tarihindeki gelişmelerin yanı sıra, eski tıp okullarının günümüz tıbbına etkisi de tartışılacak.

Prof. Dr. Nil Sarı'nın başkanlık (nilsa@turk.net), Dr. Yeşim Işıl Ülman'ın (yesimul@yahoo.com) sekreterlik görevini yürüttüğü kongreye katılacakların tebliğ özetlerini 15 Kasım'a kadar iletmeleri istenmektedir. Kongre hakkında ayrıntılı bilgi www.neurobio.ucla.edu/ishm/ishm2002.html web adresinden alınabilir.

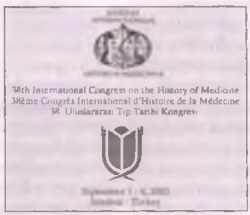

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 10.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 20.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Keşfe Gidiyoruz...

Tarih Dostları Gezi Programı

Mart 2001

Gemi ile Pire-Atina • 5-11 Mart
Tarih: **Tat ve Müziğin İzinde: Atina**
Hazırlık

Pamukkale-Egirdir-Antalya • 8-11 Mart
Anadolu: **Beyliklerin İzinde: Ege'den Akdeniz'e**
Dr. Rahmi Hüseyin Ünal

• 24-25 Mart
Anadolu: **Osmanlı Kültür Mirası: İkinci**
Akbayar

Nisan 2001

Antakya-Halep-Şam • 20-23 Nisan
Su, Sınır, Kültür: **Doğu Akdeniz, Suriye**
Prof. Dr. Mahmut Hretani

28-29 Nisan
İznik-Bilecik-Söğüt-Göynük-Mudurnu
Osmanlı'nın Doğduğu Topraklar
Nuri Akbayar

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 Nişantaşı İstanbul Tel: 0212 233 21 70 - 233 21 61
Faks: 0212 233 32 90 E-posta: tarihdostlari@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr/tarihdostlari

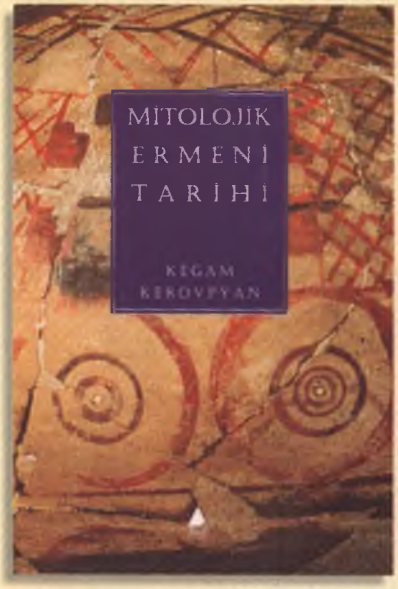

Keğam Kerovpyan'ın, Ermeni mitolojisindeki efsanelerin yanısıra akademik kaynaklarla da zenginleştirdiği bir tarih derlemesi.

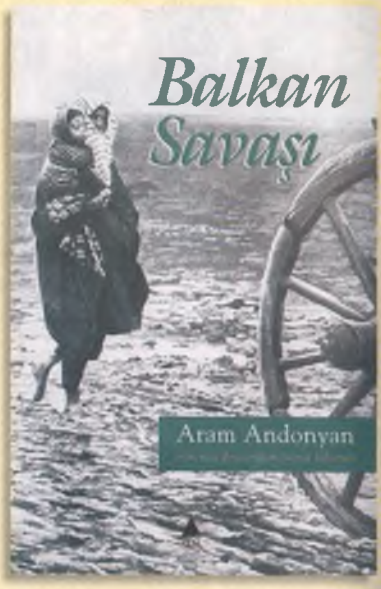

Osmanlı İmparatorluğunun başkentindeki bir Ermeni gazetecinin kaleminden Balkan Savaşı'nın sıcağı sıcağına aktarımı ve tahlili.

Yoldaş Pançuni
Yervant Odyan
Mizahi roman
Kasım 2000

Balıkçı Sevdası
Yervant Sırmakeşhanlıyan
Öykü
Kasım 2000

Konuş Halil Bey Konuş
Raffi Kebabcıyan
Öykü
Kasım 2000

Kum Saatinde Kumkap
Jaklin Çelik
Öykü
Ağustos 2000

ARAS

ARAS YAYINCILIK

İstiklal Cad. Hıdivyal Palas No: 465/Z 80050 Tünel, Beyoğlu/İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02 Faks: (0212) 252 65 19
e-mail: arasyayincilik@superonline.com www.arasyayincilik.com

V NİSAN 2001

TOPLUMSAL TARİH

88
ISSN: 1300-7025
SAYI: 2001-04

Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri

Sabri Kolçak'ın Pazarören Köy Enstitüsü Anıları

Osmanlının Son Döneminde Tütün Kaçakçılığı

Çerkes Kadınları Çevrün Cemiyeti (1919)

Eşya Piyangosu Biletleri

Selçuk Erdem'le Karikatür ve Tarih Üzerine

Sikkelerin Işığında Troas'ta Din ve Mitoloji

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

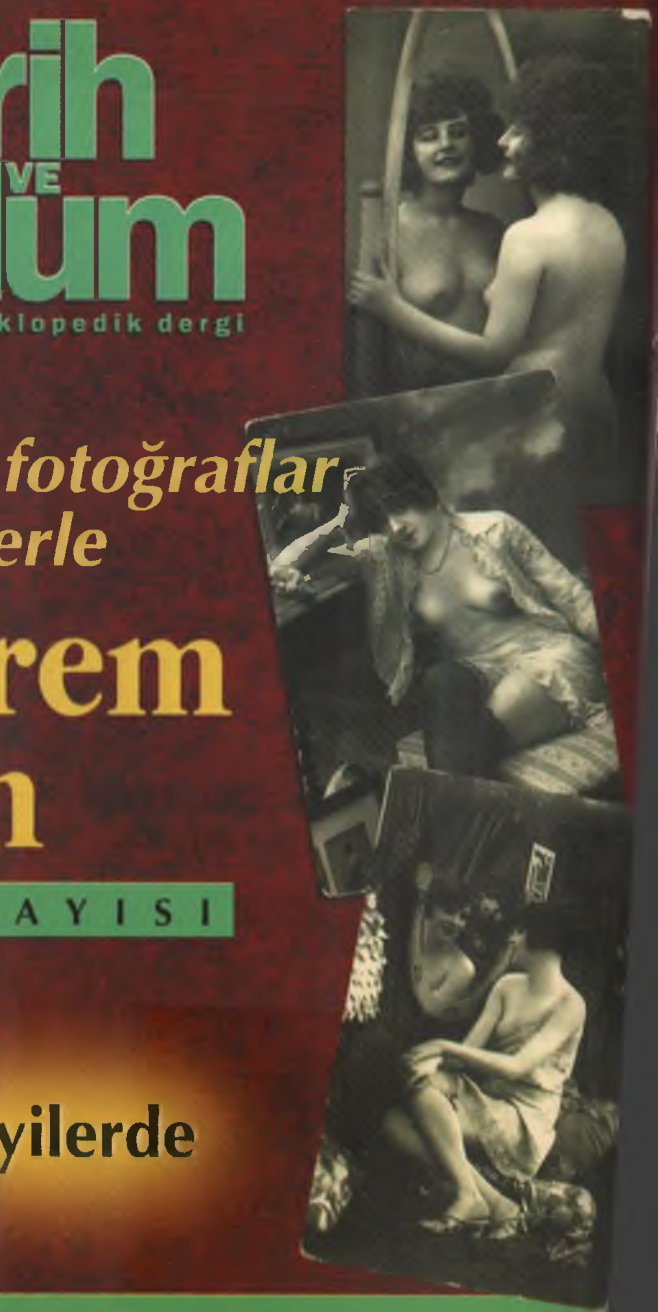

Çok özel fotoğraflar ve belgelerle

Mahrem Tarih

ÖZEL SAYISI

Bayilerde

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş. Klodfarer Caddesi İletişim Han 7, 34400 Cağaloğlu -
Tel. (0212) 516 22 60-61 62 • Fax (0212) 516 12 58 • E-MAIL: iletisim@iletisi

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Geçen sayımızındaki "Editörden Sunuş" yazısını *Toplumsal Tarih*'in (www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih adresindeki) web sayfalarında yaptığımız yenilikleri aktararak bitirmiştim. "Evet, nerede kalmıştık?" diyip, kaldığımız yerden devam ediyorum.

Tarih Vakfı'nın her ay bir tarihçiyi konuk ettiği Tarihçinin Mutfağı toplantıları üç yıldır devam ediyor. Her ay bir tarihçinin, nasıl yetiştiğini, nasıl çalıştığını, neler ürettiğini, önünde hangi projelerin bulunduğunu, kısaca "kendi mutfağını" anlattığı toplantıların bu ay otuzuncusu yapılıyor. Toplantılardan derleyip dergide yayımladığımız "mutfak" yazılarının tamamını şimdi web sitemize de koyuyoruz. Böylece internet üzerinden araştırma yapanlar, Türkiye'nin önde gelen tarihçileri hakkında etraflı bilgiye ulaşabilecekler.

Web sitemiz, dergide gönüllü olarak çalışan genç arkadaşımız Sedat Şenoğlu'nun ve Tarih Vakfı webmaster'ı Gökalp Ekremoğlu'nun yoğun emekleriyle zenginleşmeye devam edecek.

Dergide yayımlanan makalelerden en az birini web sitemize de alıyoruz. Bu ay Müsemma Sabancıoğlu arkadaşımızın karikatürist Selçuk Erdem'le yaptığı söyleşiyi sitemizde yayımlayacağız. Selçuk Erdem'i *Toplumsal Tarih* dergisi okuyucuları ne kadar tanıyorlar, bilmiyorum. Selçuk Erdem benim dikkatimi ilk kez, Osmanlı'nın kuruluşunun 700. yıldönümü etkinliklerine denk gelen bir dönemde çizdiği padişah karikatürleriyle çekmişti. Bu söyleşi, tarih karikatürleri çizen birini, tarihi kendisine meslek edinmiş ya da bir tarih dergisini izleyecek kadar tarihle doğrudan ilgili bir kesimle tanıştırma fırsatı da veriyor. Selçuk Erdem'in söyleşi sırasında söylediği "tarihi kendisine meslek edinmiş kişilerin karikatürlerim hakkında ne düşündüğünü merak ediyorum" sözlerini yanıtlamak isteyenler bize yazabilir.

Geçen yıl düzenlediğimiz Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda dereceye giren çalışmaları yayımlamaya devam ediyoruz. Dördüncülük ödülü aldığı için bu ay yayımladığımız Asiye Yılmaz'ın çalışmasının başlığı "16. Yüzyılda Zengin Bir Üsküdarlı: Dellâk Hızır Ağa'nın Terekesi." Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Merkezi'nin her ay düzenlediği Voyvoda Caddesi Toplantılarının şubat ayı konuğu Prof. Dr. Şevket Pamuk'tu. Pamuk'un konusu, Asiye Yılmaz'm çalışma alanına daha global bir bakışı barındırıyordu. "Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanırlardı?" başlıklı toplantıda Pamuk şeriye sicillerindeki tereke kayıtları üzerinde birkaç yıldır sürdürdüğü çalışmasını anlattı. Oldukça önemli bilgiler içeren ve tartışmalı geçen toplantıyı gelecek sayıda yayımlayacağız.

Gelecek ay buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

III. Ahmed Sumamesi'ndeki bir minyatürde, padişah, şehzadelerinin 20 gün süren sünnet düğününde, deniz üzerinde yapılan gösterileri tersane bahçesinden izliyor, 1720.
Nuran Atasoy, Otağ-ı Hümayun: Osmanlı Çadırları, *Aygaz yay., İstanbul, 2000.*

Aylık Dergi
Nisan 2001 Sayı: 88 Cilt: 15
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Yönetmeni
Osman Köker
Yayın Yönetmeni Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Çağlar Keyder, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Zeynep Doğukan
Abone
Meltem Yeğin
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Birsay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 12.500.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 25.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 15.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Abone Servisi tel: (212) 233 21 61/30
faks: (212) 234 32 90.

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı 4
Mehmet Temel, 20. yüzyılın başında artan tütün kaçakçılığını önlemek için alınan tedbirleri aktaran yazısında 1914 tarihli İnhisâr-ı Duhân Kânûn-ı Muvakkati'ne de yer veriyor.

Sabri Kolçak'ın Pazarören Köy Enstitüsü Anıları 12
Mustafa Şahin, Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesindeki Pazarören Köy Enstitüsü kurucu müdürü Sabri Kolçak'ın fotoğraf albümü şeklinde hazırladığı anılarını aktarıyor.

Osmanlı Askerine Teslim Çağrısı 19
Zeki Konur, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Arap cephesinde İngilizler tarafından teyyarelerden atılan iki bildiriyi sunuyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 22
Yavuz Selim Karakışla, Rehber-i Saâdet Mektebi talebelerinden, yaşları 11 ile 14 arasında değişen beş çocuğun İstanbul'dan yürüyerek hacca gitme girişimi hakkında Osmanlı Arşivi'nden 1908 tarihli bir belge aktarıyor.

Tarih Gibi Ciddi ve Ağırbaşlı Bir Alana Karikatürle Giren Selçuk Erdem'le Görüştük "Beni Asıl İlgilendiren Tarihe Geçmemiş Adamlardır" 24
Müsemma Sabancıoğlu'nun, karikatürlerinin önemli bir kısmında tarihi konuları işleyen Selçuk Erdem'le yaptığı söyleşi.

EPHEMERA 28
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda Emekli Sahne Sanatkârları Yurdu Cemiyeti'nin 1948 yılında düzenlediği eşya piyangosu biletleri yer alıyor.

Eskiçağda Çanakkale ve Civarı Sikkelerin Işığında Troas Bölgesinde Din ve Mitoloji 30
Sencan Soyal, dinsel ve mitolojik konuların Troas bölgesindeki kentlerde darp edilmiş sikkelere nasıl yansıdığını inceliyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 36
Ara Altun: Sanat Tarihi
Atilla Lök, Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Ara Altun'un konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti (1919) 39
Yavuz Selim Karakışla, Mütareke döneminde Çerkes kadınlarının kurduğu bir yardımlaşma derneğini ve derneğin tek sayı çıkarabildiği yayın organını tanıtıyor.

İstanbul, 24-25 Şubat 2001 44
Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu
Tahsin Özcan, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği sempozyumu aktarıyor.

50 Yıl Önceki Bir Arayışın Hikâyesi 46
1951 Sanayi Kongresi
Cem Çetin, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıllarda düzenlediği sanayi kongresi hakkında bilgi veriyor.

16. Yüzyılda Zengin Bir Üsküdarlı 49
Dellâk Hızır Ağa'nın Terekesi
Asiye Yılmaz'ın, Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda dördüncülük ödülünü alan makalesi.

KİTABİYAT 55
Mor Salkımlı Ev ve Halide Edib'in Benliği
Güneş Çelikkol, Halide Edib Adıvar'ın hatıralarını değerlendiriyor.

Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 59
Hasan Yüksel, Mehmet Arslan'ın Türk Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler *adlı kitabını tanıtıyor.*

NOT DEFTERİ 63
Tanrıların Tahtı Nemrut Dağı *adlı belgesel film hakkında Mete Tunçay'ın kısa bir yazısı, Fotoğraf ve Belgelerle Auschwitz Sergisinin, Türk Kültüründe Ayrıntılar: Tuz Sempozyumunun ve Tarih Vakfının düzenlediği Osmanlıca Seminerlerinin duyuruları ile 35. sayımızda tanıtığımız bir kitap hakkında Akif Ulusayar'ın eleştirisi.*

OSMANLI DEVLETİNİN SON DÖNEMİNDE

Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı

MEHMET TEMEL
Yrd. Doç. Dr., Muğla Ünv. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

Amerika ve Avustralya kökenli olan tütün 16. yüzyılda Avrupa'ya, ardından da Asya'ya girmiştir. Osmanlı Devletinde 17. yüzyıldan itibaren üretimi hızla artmaya haşlayan tütüne ilk defa 1687 yılında vergi konmuştur.[1] 1759 yılına kadar malikâne sistemiyle yönetilen tütün resmi mukataası, bu tarihten itibaren devlet tarafından işletilmeye ve yönetilmeye başlamıştır.[2] 1775 yılında piyasada satışa sunulan İstanbul Tütün Gümrüğü hisselerinin yoğun ilgi görmesi üzerine, ülkedeki diğer tütün gümrükleri birleştirilerek tek elden yönetilmesi yoluna gidilmiş ve böylece tütünde yed-i vâhid (tekel) usulü başlatılmıştır.[3]

Tanzimatla birlikte tütün ve tütün mamülleriyle ilgili yasal düzenlemelerde büyük bir artış gözlenmiş, Tanzimattan Cumhuriyete kadar geçen süre içerisinde 37 nizamnâme, kararnâme, şartnâme, tarifnâme, kanûn-ı muvakkat, irâde, mazbata ve mukâvelenâme hazırlanmıştır.[4]

Osmanlı Devleti'nin son döneminde çıkarılan en kapsamlı tütün ve tütün mamülleri yasası, 16 Nisan 1914 tarihli İnhisâr-ı Duhân Kânûn-ı Muvakkati'dir. Bu geçici kanunda, tütün ekimi için ziraat ruhsatnamesi verilemeyecek kişiler ve tarlalar, tütünlerin yazımı, fidanların dikimi, tütün ziraatinin denetlenmesi, nakli ve ambara teslimi, tütün dükkânlarının denetimi ve kontrolü, tütün satış tezkeresi, tütün kaçakçılarına verilecek cezalar, harç tarifeleri, yabancı tütün mamullerinin ithali ve satılmasına ilişkin ve yerli tömbekilerle ilgili hükümler yer almıştır.[5] Bu yasa ile tütün ziraatine yeni bazı kurallar ve sınırlamalar getirildiği gibi kaçakçılığa verilecek cezalar da artırılmıştır. Yasaya göre, cinayetten veya inhisâr-ı duhân kanûn ve nizâmnamesine aykırı fiil ve hareketlerden hüküm giyenlere, tüm hükümet memurları ve ailelerine, tütün ekeceği tarlanın sahibi veya kiracısı olduğunu resmi evrak ile belgeleyemeyenlere tütün ziraat ruhsatnamesi verilmeyecektir. Etrafı duvarla çevrili, yüzölçümü yarım dönümden az, ürünü peşpeşe iki yıl süreyle satılmamış ve tütün ziraatine elverişli olmadığı anlaşılmış tarlalar, Gebze ve Şile hariç olmak üzere İstanbul vilayet merkezi, nüfusu 15 bin ve daha fazla olan kasabaların merkezleriyle kenarlarından itibaren 3 km mesafe içinde kalan tarlalar, son iki ay içerisinde ziraatinde ve mahsulünde inhisâr kanûn ve nizamına aykırı hareketten dolayı hakkında mahkûmiyet kararı alınmış tarlalar ziraat ruhsatnamesi alamayacaktır. Tütün ziraatçilerinin ruhsatname alırken en fazla şikâyetçi olduğu konu, önceki Reji şartnamesinin birinci maddesine göre, tütün dikecekleri her bir tarla için ayrı ayrı arzuhal vermek zorunda olmaları idi. 1910 Mayısında Edirne, Selanik, Sofulu, İskeçe ve Ortaköy yöresindeki çiftçiler, gereksiz masraflara yol açtığı gerekçesiyle valiliklerden bu uygulamanın kaldırılarak tüm tarlalar için tek arzuhal verilmesinin yeterli sayılmasını istemişler, ancak Maliye Nezareti, Düyûn-ı Umûmiye ve Reji İdaresi, şartnameye aykırı olduğu gerekçesiyle bu isteği kabul etmemiştir.[6] 16 Nisan 1914 tarihine kadar devam eden bu uygulamaya İnhisâr-ı Duhân Kanûn-ı Muvakkati ile son verilerek, çiftçilere aynı karye içindeki birden çok tarla için tek arzuhal verme hakkı tanınmıştır.[7]

Tütünlerin Reji tahrir komisyonları tarafından yazımı konusunda da bazı sorunlarla karşılaşılmıştır. Bazı tütün üreticileri, az öşür ödemek ve yazdırmadıkları tütünleri ka-

çak yollarla satıp fazla kazanç elde etmek amacıyla yazım memurlarına direnerek, dönüm başına elde edilecek tütün miktarını çok düşük yazdırmışlardır. Kaçakçılara meyleden köy muhtarlarının da yazım esnasında memurlara karşı olumsuz tavır göstermesi nedeniyle, dönümünden ortalama 60-70 kilo veya daha fazla tütün alınabilen yerlerden, direnmeler ve engellemeler sonucu, 10 ila 30 kg arasında tütün alınabileceği yazılmıştır.[8]

Ankara vilayetine bağlı Mihalıççık kazasındaki tütün üreticileri tütün tahrir komisyonuna ürünlerinin onda birinden fazlasını kaydettirmeyeceklerini açıklayınca durum Maliye Nezaretine intikal etmiş, Nezaret de, bunun nizamname hükümlerine aykırı olduğunu bildirerek Ankara Valiliğine, yazımın yapılmasının sağlanmasını isteyen 9 Ekim 1919 tarihli bir tahrirat göndermiştir.[9] Yazım dışında bırakılan tütünlerin yol açtığı kaçakçılığın Rejiyi zaafa uğrattığını düşünen Reji İdaresi, tütün tahrir komisyonlarının görevlerini hakkıyla yapamadığı bölgelerin adlarını ve dönüm başına yazabildikleri tütün miktarını gösterir bir cetvel hazırlayarak, bilgi edinilmesi ve önlem alınması için 14 Temmuz 1910 tarihinde Maliye Nezaretine göndermiştir.[10]

Tahrir komisyonlarına yazdırılan miktarın dışında üretilen tütünler ise, tespit edildiği takdirde kaçak işlemi görmektedir. Ruhsatname alınmadan dikilen tütünlerin Reji şartnamesi ve geçici kanun gereğince sökülmesi gerekirken bu yola sıkça başvurulmamıştır. Reji İdaresinin ruhsatsız dikilen tütünlerin söktürülmesine ilişkin pek çok isteği hükümet ve yetkel yöneticiler tarafından ya sağırdan alınmış ya da değişik gerekçelerle tütün sökümüne izin verilmemiştir. Elimizdeki arşiv belgelerinden tespit edebildiğimiz tek söküm örneği, 1913 yazında Darende kazasında ruhsatsız olarak dikildiği için Reji tarafından söktürülen tütünlerdir.[11] Reji İdaresi1904 yılında Yanya'nın Berat kazasında ruhsatsız olarak dikilen

GERÇEK MİKTARINDAN AŞAĞI TÜTÜN YAZIMI YAPILAN MAHALLERİ GÖSTERİR CETVEL

Vilayet	Mahal	Ziraate Ayrılmış Arazi Sathı	Dönüm Başına Ortalama Kilo
Adana	Hassa	86 dönüm	23 kilo
Adana	Osmaniye	55 dönüm	33 kilo
Adana	Anamur	58 dönüm	37 kilo
Adana	Karaburun	111 dönüm	5 kilo
Aydın	Nif	349 dönüm	26 kilo
Aydın	Bozdoğan	94 dönüm	24 kilo
Aydın	Soma	16 dönüm	5 kilo
Aydın	Bodrum	255 dönüm	20 kilo
Aydın	Marmaris	148 dönüm	10 kilo
Halep	Kilis	130 dönüm	20 kilo
Edirne	Gelibolu	104 dönüm	10 kilo
Edirne	Keşan	89 dönüm	12 kilo
Edirne	Kırkkilise	172 dönüm	18 kilo
Edirne	Vize	992 dönüm	23 kilo
Edirne	Çorlu	412 dönüm	18 kilo
Ankara	Mihalıççık	243 dönüm	28 kilo
Ankara	Nallıhan	15 dönüm	32 kilo
Ankara	İskilip	22 dönüm	26 kilo
Beyrut	Akka	12 dönüm	32 kilo
Beyrut	Nablus	126 dönüm	29 kilo
Beyrut	Benisaab	32 dönüm	23 kilo
Bitlis	Muş	59 dönüm	21 kilo
Bursa	Mudanya	147 dönüm	21 kilo
Bursa	Kirmastı	503 dönüm	20 kilo
Bursa	Bilecik	838 dönüm	28 kilo
Bursa	Söğüt	231 dönüm	13 kilo
Bursa	Yenişehir	159 dönüm	26 kilo
Kastamonu	Bartın	297 dönüm	34 kilo
Kastamonu	Hamidiye	36 dönüm	37 kilo
Suriye	Başya	25 dönüm	41 kilo
Yanya	Aydonat	1121 dönüm	23 kilo
Yanya	Filat	105 dönüm	11 kilo
Yanya	Ergiri	895 dönüm	20 kilo
Yanya	Delvine	235 dönüm	18 kilo
Yanya	Margliç	3024 dönüm	22 kilo
Konya	Isparta	1118 dönüm	28 kilo
Konya	Eğirdir	289 dönüm	24 kilo
Konya	Astanos Nahiyesi	81 dönüm	33 kilo
Manastır	Nefs-i Manastır	682 dönüm	13 kilo
Manastır	Resne	339 dönüm	23 kilo
Manastır	Ohri	331 dönüm	21 kilo
Manastır	Filorina	2016 dönüm	24 kilo
Manastır	Görice	105 dönüm	18 kilo
Manastır	Kesriye	263 dönüm	8 kilo
Selanik	Nefs-i Selanik	17 dönüm	22 kilo
Selanik	Kesendire	878 dönüm	22 kilo
Selanik	Yenice	395 dönüm	22 kilo
Sivas	Gümüşhacıköy	452 dönüm	21 kilo
Van	Gevaş	450 dönüm	44 kilo
Balıkesir	Bigadiç Nahiyesi	115 dönüm	22 kilo
Balıkesir	Fırt Nahiyesi	237 dönüm	15 kilo
Balıkesir	Burhaniye	94 dönüm	21 kilo
Balıkesir	Gönen	2647 dönüm	15 kilo
Balıkesir	Erdek	44 dönüm	12 kilo
Balıkesir	Bandırma	861 dönüm	12 kilo
Balıkesir	Sındırgı	408 dönüm	22 kilo
Biga	Nefs-i Biga	110 dönüm	16 kilo
Biga	Çan	471 dönüm	17 kilo
Biga	Ezine	288 dönüm	12 kilo
İzmit	Geyve	41 dönüm	31 kilo
İzmit	Yalova	144 dönüm	36 kilo
İzmit	Kandıra	530 dönüm	38 kilo
Kudüs-ü Şerif	Nefs-i Kudüs-ü Şerif	5 dönüm	30 kilo
Kudüs-ü Şerif	Nasıra	157 dönüm	33 kilo
Kudüs-ü Şerif	Gazze	23 dönüm	34 kilo
Çatalca	Silivri	476 dönüm	24 kilo

(BOA, Dahiliye Nezareti İdare Kısmı, Dosya: 95-1, nr. 8, Lef. 7-8.)

Kavala'da tütün nakliyatı.

tütünlerin söktürülmesini istemiş, ancak Maliye Nezareti, tütünlerin olgunlaşıp kırma işlemlerinin başladığı, sökülen tütünlerin yerine başka bir şey ekilmesi için ziraat zamanının geçtiği, bunun da çiftçileri geçim sıkıntısına düşürebileceği gerekçesiyle tütünlerin söktürülmemesine ve Reji tarafından yazımının yapılmasına karar vermiştir.[12]

Denizli'nin Garbîkaraağaç kazasında da bazı üreticilerin ruhsatnamede belirtilen dönümün haricinde tütün diktiği tespit edilince, Reji nizamnamesinin 42. maddesinin 3. fıkrası gereğince, tütünün söktürülüp söktürülemeyeceği Sadaret'ten sorulmuş, Sadaret de 18 Eylül 1912'de konuyu Şûra-yı Devlet'e havale etmiştir.[13]

Reji İdaresi ile tütün üreticileri arasında zaman zaman fiyat tespiti konusunda da anlaşmazlıklar çıkmıştır. Ülkenin değişik yerlerinden birçok üretici, tütünlerine değerinin çok altında fiyat verildiği iddiasıyla Maliye Nezaretine şikâyette bulunmuştur. Tütünün fiyatını kalitesine göre, muhammin adı verilen Reji eksperleri belirlemekte, tütün sahibi bu fiyatı kabul ettiği takdirde satış gerçekleşmektedir. Rejinin fiyatını kabul etmeyen üreticinin başka bir eksper belirleme hakkı bulunmaktadır. Reji eksperi ile üreticinin önerdiği eksper fiyatta uzlaşır, Reji İdaresi de halen tütüne ihtiyacı olduğunu bildirir ise üreticinin tütünü iki eksperin uzlaştığı fiyattan satın alınmaktadır. İki eksperin fiyat konusunda uzlaşamaması durumunda Vilayet İdare Meclisi üçüncü bir eksper tayin etmektedir. Reji İdaresi kendi fiyatında ısrar edip üçüncü eksperin belirlediği fiyatı kabul etmezse, durum Dahiliye Nezareti ile Maliye Nezaretine intikal ettirilmektedir.[14]

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Dahiliye İdare Kısmı fonunda üreticilerin fiyat şikâyetleri ile ilgili önemli belgeler bulunmaktadır. Yanyalı bazı tütün üreticileri, 13 Şubat 1911 tarihinde, Reji ambarına teslim ettikleri tütünlere Reji muhammini tarafından çok düşük fiyat verildiği iddiasıyla, tütünlerinin muhammin tayin ettikleri Medhi Efendi'nin belirleyeceği fiyattan satın alınmasını istemişlerdir.[15] Maliye Nezareti bu şikâyet üzerine gerekli araştırmayı yaptırmış, araştırma sonunda Yanya Reji ambarlarına teslim edilen 93.000 kilo tütünden 60.000, Parga ambarına teslim edilen 86.000 kilo tütünden de 84.000 kilonun, tütün sahipleriyle uzlaşılarak satın alındığı, söz konusu şikâyetlerin bazı çıkarcıların iddia ve kışkırtmalarından kaynaklandığı anlaşılmış;[16] 15 Nisan 1911 tarihinde de araştırma sonuçları bir tahriratla Yanya Vilayetine bildirilmiştir.[17]

Akçaabad ve Polathaneli tütün üreticileri de, Reji İdaresi tarafından tütünlerine çok düşük fiyat verildiği gerekçesiyle, 15 Nisan 1911 tarihinde Sadaret'e şikâyette bulunmuştur. Sadaret'in yaptırdığı soruşturmadan, Trabzon'da Ozo Fabrik ve Ozo Aleksandros adlarında iki çeşit tütün üretildiği, Ozo Fabrik denilen tütünün daha kaliteli olması nedeniyle yüksek fiyattan satın alındığı, Ozo Aleksandros adlı tütünün ise Mısır piyasası için, tüccar tarafından özel bir şekilde üretildiği, fiyatının da Mısır piyasasında belirlenmiş olması nedeniyle daha düşük olduğu anlaşılmış ve yapılacak herhangi bir işlemin olmadığı üreticilere bildirilmiştir.[18]

Düşük fiyat verildiği iddiasıyla yapılan şikâyetlerin, bazen üretici lehine sonuçlandığı da görülmüştür. Trabzonlu tütün üreticileri Reji tarafından, tütünlerine ucuz fiyat verilince, 1912 Şubatında Trabzon Mülki Müfettişliğine bir dilekçe ile başvurarak konunun soruşturulmasını istemiş,[19] soruşturma sonucunda, Reji yöneticisinin, üreticilere düşük fiyat verdikten sonra, bir tüccar ile anlaşarak tütünü Rejinin takdir ettiği fiyattan iki-üç kuruş fazlasına, yine Reji İdaresi hesabına aldırdığı anlaşılmıştır.[20]

Düzce, Hendek ve Trabzonlu bazı tütün üreticileri de, Rejinin, Reji şartnamesine uygun davranmadığı, tütünlerine çok düşük fiyat verdiği ve zorunlu alımları azalttığı gerekçesiyle Maliye Nezaretine şikâyet dilekçesi göndererek Reji'nin depolarında bekleyen tütünlerinin, atanacak yeni muhamminlerin belirleyeceği fiyattan satın alınmasını istemiştir. Maliye Nezareti tarafından birleştirilerek Şûra-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesine havale edilen bu şikâyet dilekçelerini inceleyen Daire, dilekçe sahiplerini haklı bulmuş, Reji İdaresinin, Reji şartnamesinin 10., 18. ve 20. maddeleri gereğince üreticinin tütünlerini iki yıl süreyle ambarlarında korumak ve yeni belirlenecek olan muhamminlerin takdir edeceği fiyattan üreticinin tütününü almak zorunda olduğuna karar vermiştir.[21] Dairenin bu kararı 16 Şubat 1913 tarihinde tütün

Reji döneminde Cibali Tütün Fabrikasında üretim.

Altta: Tütün kutusu.
Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, İstanbul, 2000.

ziraatine izin verilen vilayetlere de gönderilmiştir.[22]

Tütün üreticileri ile Reji İdaresi ve tüccar arasında sıkça yaşanan diğer sorunlar da, yasak kapsamına alınan bölgelerden gelen tütün dikim isteklerinin kabul edilip edilmemesi, üreticiye ödenecek pey akçeleri ve avanslarla ilgilidir. Gerek Reji nizamnamesi, gerekse 1914 yılında çıkarılan geçici inhisâr-ı dûhan kanunu bazı vilayet ve kazaları tütün ekim yasağı uygulanan bölgeler kapsamına almıştı.[23]

Yasak bölgeler kapsamında olan Bolu'nun Düzce ve Bartın dışındaki ilçelerindeki birçok çiftçi tütün dikim çalışmalarına başlayınca, Reji İdaresi, Mutasarrıflığa başvurarak üreticilerin dikimden vazgeçmesi için lebligatta bulunulmasını istemiştir. Halkın tütün dikim hevesini gözardı edemeyen Bolu Mutasarrıflığı, Rejinin önerisine olumlu bakmamış olacak ki, 28 Kasım 1914 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği tahriratta, Bolu'nun Mudurnu ve Devrek kazalarında uzun yıllardan beri tütün ziraati yapıldığını, Bolu merkez kazasında her yıl artan tütün üretiminin 1914 yılında 80 bin kiloya ulaştığını, Bolu tütününün Düzce tütününden daha nefis olduğunu ifade ettikten sonra, dikimin iki ilçe ile sınırlandırılmasının ahaliyi geçim sıkıntısına düşüreceğini, bu nedenle geçici kanunun, tütün ekimini sınırlayan 13. maddesinin mümkünse kaldırılmasını ya da bu yıl için ertelenmesini istemiştir.[24] Dahiliye Nezareti de Mutasarrıflığın bu isteğini 6 Aralık 1914 tarihinde Maliye Nezaretine bildirmiştir.[25]

Antalya ve Akka'dan da Bolu Mutasarrıfınınkine benzer istekler gelmiştir. Tütün ziraatinin yasaklandığı bölgeler kapsamına alınan Antalya'nın liva genel meclisi, Antalya'nın ikliminin tütün için elverişli olduğunu, yetiştirilen tütünlerin kalite bakımından İskeçe ve Samsun tütününe eşdeğer bulunduğunu bildirerek Dahiliye Nezareti'nden Antalya'nın yasak bölgeler kapsamından çıkartılmasını istemiştir.[26] Akka mebusu da 30 Ocak 1915 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir arzuhalde, Akka merkez kazası, Hayfa, Nasıra, Taberya kazaları ve Cebel nahiyesiyle 20 köyünde tütünden başka bir ziraat olmadığından Akka bölgesinin yasak bölgeler kapsamından çıkarılmasını istemiştir.[27]

Devletin, tütün ziraatine bazı sınırlamalar getirmesine rağmen, üretimin her aşamasında tütün üreticisini desteklediği anlaşılmaktadır. Kaliteli tütün üretilmesi için alınan önlemler ve uygulanan teşviklerden bazıları şunlardır:

- Tüccarın, tütünlerini aldığı halde pey akçesi ödemediği üreticilere Ziraat Bankası'ndan borç verilmiştir. Tüccarın pey akçesi ödemediği Dramalı üreticilere 18 Aralık 1910 tarihinde kefalet-i müteselsile ile 100.000 lira borç verilmiştir.[28] Samsun tütün üreticilerine de 1909 yılında 17.000, 1910 yılında 25.000 lira avans ödenmiştir.[29]

- Tütün üretiminin artması istenen bölgelerde vergi muafiyeti uygulanmıştır. Örneğin Sakız Adası'nda üretilecek olan tütünlerden, 1906 yılından itibaren 10 yıl süreyle öşür alınmaması kararlaştırılmıştır.[30] Osmanlı tütününün, yabancı tütünlerle rekabet edebilmesini sağla-

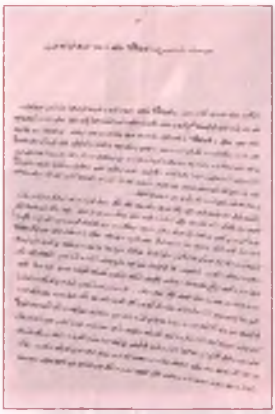

Bolu Mutasarrıflığının, Bolu'nun merkez ilçesiyle Mudurnu ve Devrek ilçelerinde de tütün dikimine izin verilmesi için 28 Kasım 1914 tarihinde gönderdiği tahrirat.
BOA, DH-İD., Dos. 95-2, nr. 30, Lef. 1.

mak amacıyla, Trabzon'dan Mısır'a ihraç edilen tütünlerden beher kilo başına 3 kuruş olarak alınan mürûriye resmi 1910 Şubatında kaldırılmıştır.[31]

- Tütün yetiştirme işini öğrenmek amacıyla Avusturya'ya gitmek isteyenlere izin verilmiştir.[32]

- Tütün şirketlerinin tütün imal ve korumasına ait binalarından 3 Ocak 1911 tarihinden itibaren vergi alınmaması kararlaştırılmıştır.[33]

- Tütün işçileri ve üreticilerinin örgütlenmesi bu dönemde başlamış, 26 Ekim 1911 tarihinde Drama ve Kavala'da Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, 20 Ağustos 1912 tarihinde İskeçe Tütün Amelesi Cemiyeti ve Kulübü adlı örgütlerin kurulmasına izin verilmiştir.[34] Avans verilmediği gerekçesiyle Reji İdaresini protesto etmek için miting düzenleme kararı alan Zileli tütün üreticilerine engel olunmamıştır.[35]

- Çok düşük kalitedeki tütünlerin ihracına izin verilmemiştir.[36]

- Tüccar ile üretici arasında yaşanan sorunlara kalıcı bir çözüm getirilmesi amacıyla Drama Mutasarrıflığı ile Drama mebusu Rıza Bey, her iki tarafın katılacağı bir kongre düzenlenmesini, bu kongrede ortaklaşa alınacak kararların nizamname haline getirilerek uygulamaya konmasını teklif etmişlerdir. Düzenlenen kongrede alınan kararlar nizamname haline getirilmek üzere 8 Eylül 1910 tarihinde Şûra-yı Devlet'e gönderilmiştir.[37]

Hükümet, olağanüstü durumlarda mevzuatın dışına çıkarak üreticiyi mağdur olmaktan kurtarmaya çalışmıştır. 1904 Haziranında Amasya ve Havza'da meydana gelen dolu ve sel felaketi, köylünün hububatını harap edince, ziraatçiler, boş kalan arazilerine tütün dikilmesine izin verilmesi isteğinde bulunmuşlar, Rejinin, ruhsat istek süresinin dolduğu gerekçesiyle kabul etmediği isteği, Dahiliye Nezareti kabul etmiş, yalnız 1904 yılma mahsus olmak üzere Amasya, Havza, Sivas, Konya, Trabzon, Polathane, Siverek, Bitlis ve Adana'da tütün yetiştirilmesine izin vermiştir.[38]

Bu desteklerin etkisiyle 1910 yılına kadar sürekli artış gösteren tütün üretimi, I. Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren savaşın etkisiyle hızla düşmüş, buna karşın tütün fiyatı da yükselmeye başlamıştır. 1913 ila 1918 yılları arasında tütün üretimi ve Samsun tütünü fiyatları ile ilgili veriler şöyledir.[39]

Yıllar	Üretim (1000 ton)	Fiyat (kıyye/kuruş)
1913	53.31	11.3
1914	43.87	11.6
1915	13.87	15.0
1916	14.91	22.0
1917	17.01	30.0
1918	21.04	32.5

TÜTÜN KAÇAKÇILIĞININ ÖNLENMESİ

Ülkedeki olumsuz ekonomik koşulların etkisi ve tütün kaçakçılığını önlemeye yönelik hukuki mevzuatın yetersiz olması nedeniyle ülkenin her yerinde tütün kaçakçılığı yapılmıştır. 16 Nisan 1914 tarihli geçici kanuna kadar, tütün kaçakçılarını izlemek ve yakalamak, kaçak tütün bulunduğu bildirilen ev ve işyerlerinde arama yapmak Reji kolcularının görevi idi.[40] Jandarma ve polis, ancak kolcuların istemesi durumunda yardımcı oluyordu. Bu durum zaman zaman karışıklık yaratmış ve kaçakçılıkla mücadeleyi büyük ölçüde aksatmıştır. Polisin, kaçak tütün bulunduğu bildirilen ev ve işyerlerine girme yetkisi bulunmadığından, Rejinin, kolcularına yardım etmesi için polis görevlendirilmesi isteğine kimi zaman olumsuz yanıt verilmiştir. Ankara'nın Debbağhane Mahallesi'nde Debbağ esnafından İnce'nin Ali ve biraderi İsmail'in dükkanında bir denk kaçak tütün bulunduğu ihbar edilince, Ankara Reji Başmüdürlüğü, Ankara Polis Müdürlüğünden, kaçakçıları yakalayacak Reji kolcularına yardımcı olmak üzere bir polis görevlendirilmesini istemiş, ancak bu istek, ceza kanunnamesinin 105. maddesinin polis memurlarına hâkim kararı olmadan ev ve işyerlerine girme yetkisi vermediği gerekçesiyle 28 Kasım 1911 tarihinde reddedilmiştir.[41] Benzer bir olayın Hüdavendigâr Vilayeti'nde meydana gelmesi üzerine sorun Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliğine intikal ettirilmiş, Müşavirlik, Kanûn-ı Esasi'nin 22. maddesinin Memalik-i Osmaniyye'de herkesin mesken ve menzilini taarruzdan koruduğunu, usûl-i muhakemât-ı cezaiyye kanununun, hangi hallerde ve ne şekilde meskene girilebileceğine işaret ettiğini, cürm-i meşhûd ve cerâim-i gayr-ı meşhûde hükümlerinin 29., 30., 33., 82., 83., 217. ve 218. maddelerinin, kaçak tütün bulunduğu ihbar edilen mesken ve işyerlerine girilmesine izin vermediğini bildirmiştir.[42]

Bu durumda ateşli silahlarla ve 50'şer-100'er atlıdan oluşan kafilelerle dolaşan tütün kaçakçılarıyla mücadele etmek, Reji kolcularına kalıyordu. Reji kolcularıyla kaçakçılar arasında zaman zaman silahlı çatışmalar da meydana gelmiştir. Üsküdar Bakkalköy'de 12 atlıdan oluşan tütün kaçakçılarıyla

kolcular arasında çıkan çatışmada bir kolcu ile bir kaçakçı yaralanmış, kaçakçıların pek çoğu tütünler mahalli Reji İdaresine teslim edilmiştir.[43]

Reji kolcuları, büyük çaptaki kaçakçılıkla mücadelede pek başarılı olamamıştır. 1913 Nisanında yapılan bir takipte, 30 yüklü bir kaçakçı kafilesinin Bursa, İnönü, Bilecik, Kütahya ve Karahisar sancaklarından, 30 ila 60'ar yük arasında değişen altı kafilenin Ankara, Aziziye ve Yalvaç'tan, yine 30 yüklü bir kafilenin de Sivrihisar'dan geçtiği anlaşılınca jandarmadan yardım istenmiş, fakat kaçakçılar ele geçirilememiştir. Dahiliye Nezareti bunun üzerine Konya, Ankara ve Hüdavendigâr vilayetlerine birer telgraf çekerek kaçakçıların yakalanmasını istemiştir.[44] Konya Valiliği, 20 Nisan 1913 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği cevabî tahriratta kaçakçıların yakalanması için vilayet Jandarma Alay Kumandanlığına tebligatta bulunulduğunu, Konya'ya kaçak tütün getiren en meşhur kaçakçıların, Bolvadin kazasının Akbaba karyesinden Salih, Söğüt kazasının Düzdağ karyesinden Uzun İsmail oğlu Raif, İnegöl'ün Meziddere karyesinden Kör Aziz adlı kişiler olduğunun belirlendiğini ve ele geçirilmeleri için gerekli girişimlerin başlatıldığını, kaçakçıların durumları hakkında da vilayetlerine bilgi verildiğini bildirmiştir.[45]

Reji komiserliği, kaçak takibinde polisin desteğini sağlamak ve kaçakçılıkla mücadeleyi teşvik etmek amacıyla, kaçak olarak yakalanan tütünlerden alınan para cezalarından, muhbirlere verildiği gibi takipte yardımcı olan polislere de bir miktar verilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu paralardan bazı polis merkezlerine de gönderilmeye başlanınca Polis Müdüriyeti bunun yasal olmadığını öne sürerek teklifi kabul etmemiş ve konu Maliye Nezaretine havale edilmiştir. Konuyu değerlendiren Nezaret, 26 Şubat 1912 tarihinde tütün kaçakçılığının önlenmesinde etkili olabileceği ve hazinenin gelir kaybını azaltabileceği düşüncesiyle polislere ceza paralarından ikramiye verilmesinin uygun olduğuna karar vermiştir.[46] Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, 28 Şubat 1912 tarihinde İstanbul Polis Müdüriyetine, Rejinin gönderdiği paraların alınabileceğini bildiren bir tezkere göndermiştir.[47]

Kaçakçılıkla mücadelede bazı yerel idarecilerin Reji kadar duyarlı davranmadığı dikkati çekmektedir. Yunanistan ve Teselya'dan alınıp, Anadolu'ya sevk edilmek üzere Sömbeki'ye getirilen kaçak tütünlerin beher kıyyesinden, ada ihtiyar meclisi tarafından, iskele rüsumu adıyla vergi alınmıştır. Bu uygulamaya tepki gösteren Maliye Nezareti, Bahr-ı Sefid Vilayeti'nden bunun önlenmesini istemiş, Dahiliye Nezareti de 21 Temmuz 1911 tarihinde vilayete gönderdiği tahriratta, yerel hükümetin kaçakçılığa göz yummasının ve lakayt davranmasının kabul edilemeyeceğini bildirmiş ve derhal etkin önlemlerin alınmasını istemiştir.[48] Yılda yaklaşık 415.000 kilo yaprak tütünün kaçak olarak girdiği Sömbeki ve Kalimnos adalarında, aynı yıl içerisinde meydana gelen diğer bir kaçakçılık olayı da, Reji idaresinin bazı yerel idarecilerin duyarsızlığı hakkındaki şikâyetini haklı çıkaracak niteliktedir. Anfitrini adlı bir Yunan gemisiyle Sömbeki adasına çıkarılan 100 denk kaçak tütünün, sahildeki iki mağazaya indirildiğinin anlaşılması üzerine jandarmaların bu mağazalarda arama yapabilmesi için kaymakama başvurulmuş, kaymakam arama izni vermediği gibi jandarmaların da o bölgeyi terk etmesini istemiştir. Bu gelişme üzerine Maliye Nezareti, 16 Ocak 1912 tarihinde Dahiliye Nezaretine bir tezkere göndererek, tütün kaçakçılığının hükümet tarafından himaye gördüğü izlenimini verilmemesi için kaçakçılıkla mücadelede yardımcı olunmasını istemiştir.[49] Dahiliye Nezareti 5 Mart 1912 tarihinde Bahr-i Sefid Vilayeti'ne gönderdiği tahriratta Reji ve Tarassut vapurlarının sayısının yetersiz olmasının kaçakçılığın önlenmesini zorlaştırdığını, bu nedenle ada içinde de inzibati önlemlerin alınması gerektiğini bildirmiştir.[50] Bahr-i Sefid Valisi de Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tahriratta adada yakalanan tütünlere devletçe el konmamasını, el konduğu takdirde adada asayişin bozulabileceğini bildirmiştir.[51]

Kaymakam ve valinin bu tutumlarının, kaçakçılığın üzerine gidildiği takdirde asayişin bozulmasından çekindiklerinden mi, yoksa kaçak tütünlerden vilayete sağlanan gelirin ortadan kalkmasını istemediklerinden mi kaynaklandığını kestirmek güçtür. Adaya giren kaçak tütünlerden hem iskele rüsûmu hem de balya başına iki kuruş resm alınması ikinci olasılığı daha güçlendirmektedir. Bu iki adada işlenen tütünler daha sonra diğer adalara ve Antalya'ya sevk edilmektedir.

Bazı devlet görevlilerinin de doğrudan kaçakçılığa karıştığı anlaşılmaktadır. Arapkir'de bir kaçakçıda yakalanan 42 kilo kaçak tütünün Arapkir kaymakamına ait olduğu belirlenince, Reji İdaresiyle kaymakam arasında anlaşmazlık çıkmıştır. İlçede ruhsatsız ekilen tütünlerin sökülmesine izin vermeyen kaymakam, kaçakçıları da kolcular aleyhine kışkırtarak taciz ettirmiş, kaçakçıların kolculardan şikâyetçi olmasını sağlamıştır. Reji İdaresi, kaymakamın bu tutumu nedeniyle Dahiliye Nezaretine şikâyette bulunmuş,[52] Nezaret de 19 Eylül 1912 tarihinde Mamuratü'l-aziz Valiliğine kaymakamın uyarılmasını isteyen bir telgrafname göndermiştir.[53]

Trablus Avusturya Konsülatosu Yasakçısı Misbah Tehlik'in de Trablus'a 55 kese kaçak tömbeki kaçıran kumpanyanın reisi olduğu anlaşılınca Beyrut Valiliği Konsülato'dan Tehlik'in memuriyetten çıkarılmasını istemiştir. Suça iştirak eden diğer kişiler cezalandırılmak üzere adliyeye sevk edilmiş, kaçakçılıkta kullanılan kayığa da el konulmuştur.[54]

Tömbeki kaçakçılığı, özellikle Dersaadet, Beyrut, Hicaz ve Suriye bölgesinde daha sık görülmüştür. 1912 yazında Dersaadet'ten, Gelibolu, Kale-i Sultaniyye, Tekirdağ, Biga,

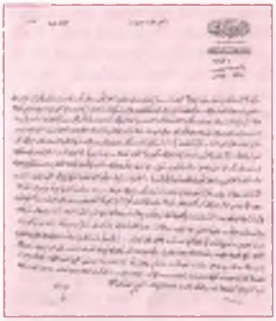

Maliye Nezaretinin Dahiliye Nezaretinden, tütün kaçakçılığının hükümet tarafından himaye gördüğü izleniminin verilmemesi için kaçakçılıkla mücadelede yardımcı olunmasını isteyen 16 Ocak 1912 tarihli tezkeresi.
BOA, DH-ID., Dos. 95-1, nr. 43, Lef. 3.

Edirne, Selânik, Bursa, Bandırma, Erdek, Eskişehir, Ankara, Samsun, Harput, Diyarbakır, Trabzon, Konya, Balıkesir ve Hüdavendigâr'a yerli tömbeki sandıkları içerisinde yabancı tömbeki kaçırıldığı tespit edilince, Maliye Nezareti 25 Ağustos 1912 tarihinde Dahiliye Nezaretine bir tezkere göndererek söz konusu vilayet ve kazalardaki tömbeki bayilerinin dükkânlarında Reji vekilleri tarafından arama yapılacağını, arama ve kontrol esnasında yerel idarecilerin de yardımcı olmasının sağlanmasını istemiştir.[55] Dahiliye Nezareti de 1 Eylül 1912'de ilgili vilayet ve mutasarrıflıklara, aramalarda her türlü yardım ve kolaylığın gösterilmesini isteyen birer tahrirat göndermiştir.[56]

Rejinin en önemli tömbeki satış bölgesi olan Beyrut, Hicaz ve Suriye'deki kaçakçılık ise Rejiyi, idari masrafları bile karşılayamayacak duruma düşürmüştür. Tömbeki Reji Müdüriyeti, 1914 Mayısında Hicaz bölgesindeki son altı aylık tömbeki satışını gösteren bir cetvelle birlikte Maliye Nezaretine bir tezkere göndererek tömbeki satışlarının aşırı derecede düştüğünü, bunun da bölgede artan kaçakçılıktan kaynaklandığını bildirmiş, bu nedenle inzibati önlemlerin artırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Maliye Nezareti bunun üzerine 1 Haziran 1914 tarihinde Dahiliye Nezaretine, bölgede kaçakçılığın önlenmesi hususunda ilgili vilayetlere tebligatta bulunulmasını isteyen bir tezkere göndermiş,[57] 17 Haziran 1914 tarihinde de Dahiliye Nezareti söz konusu vilayetlere tebligatta bulunmuştur.[58]

Dahiliye Nezareti'nin zaman zaman tüm vilayet ve mutasarrıflıkları kaçakçılığa karşı alınması gereken önlemler hususunda uyarmasına rağmen kaçakçılığın artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Darendeli tütün üreticilerinin, tüccarın tütün alımı için bölgelerine girmediği, Rejinin de alım yapmadığı gerekçesiyle 27 Eylül 1913 tarihinde Maliye Nezaretine iletilen şikâyetleri araştırılınca, kaçakçılığın hangi boyutta olduğunu gösteren durumlarla karşılaşılmıştır. Maliyenin yaptığı araştırmadan, Darende'de 1913 yılında üretilen tütünlerin işe yarar kısmının 2.503 kilo olduğu, bunun tamamının kaçakçılara satılıp, kalitesiz yaprak kırıntılarının Rejiye teslim edildiği, bu nedenle tüccarın bölgeye girmediği, Reji'nin de alım yapmadığı anlaşılmıştır.[59]

Tütün kaçakçılığının neden kaynaklandığı, niçin önlenemediği ve nasıl önlenebileceği hususunda taşradaki valilerden ilginç tespitler ve ciddi öneriler gelmiştir. Trabzon Valiliği, Dahiliye Nezaretinin tütün kaçakçılığının önlenmesine ilişkin 25 Ekim 1913 tarihli tahriratına 17 Kasım 1913 tarihinde şu cevabı vermiştir: Reji kolcularının sayısı günden güne azalmakta olduğundan kaçakçıları takip görevi jandarmaya verilmelidir. Trabzon'da beş ay önce 30 olan kolcu sayısı bugün 14'e inmiştir. Vilayetlerdeki memurların, kaçakçılığın önlenmesiyle görevli polis ve jandarmaların birçoğu kaçak tütün kullanmaktadır. Bu nedenle zabıta ile kaçakçı arasındaki irtibatın kesilmesi gerekmektedir. Bu da ancak tütünün hükümet malı olduğunun ve bunu kaçıranların cidden takip edileceklerinin kesin bir şekilde bildirilmesiyle mümkün olabilir.[60]

HİCAZ BÖLGESİNDE TÖMBEKİ SATIŞLARI (1907-1912)

Sene	Kilogram
1907	141.552
1908	74.826
1909	115.226
1910	80.550
1911	76.312
1912	47.833

(BOA, DH-ID., Dos. 95-2, nr. 3, Lef. 4)

Menteşe Sancağı İdare Meclisi de 7 Aralık 1913 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği mazbatada kaçakçılık konusunda önemli noktalara değinmiştir. Mazbatada, sermayesi olmayan tütün üreticilerinin rağbet ettiği kara tütünün tamamen kaçağa gitmesi nedeniyle Reji nizamnamesine ek bir madde konarak üretiminin yasaklanması ve tütün tohumlarının ıslah edilerek üreticinin kokulu tütün yetiştirmeye yönlendirilmesi istenmektedir. Mazbatada ayrıca, sermayesiz üreticiye kara tütün üretimine yönelmemesi için 20.000 lira avans verilmesinin ve tütün mahsulünün, tüccara satılamaması durumunda değer fiyatıyla Reji tarafından satın alınmasının yararlı olacağı da belirtilmiştir.[61]

Kaçakçılığa karşı alınabilecek önlemler konusunda Halep Valiliği de geniş kapsamlı ve köklü önerilerde bulunmuştur. Dahiliye Nezaretine 18 Aralık 1913 tarihinde gönderdiği tahriratta, son dört ayda 6000 kiloya yakın kaçak tütün yakalandığını, bu kadar tütünün son 2-3 yılda bile ele geçirilmediğini, bunun da Reji İdaresinin tütün kaçakçılığının arttığına dair şikayetlerinin yerinde olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Bugüne kadar alınan önlemlerden, beklenen sonucun elde edilemediğine değinen vali, şu tespitlerde bulunmuştur. Jandarma ve polisin görevi kaçakçıyı takip etmek değil, Reji kolcularına yardım etmektir. Bu nedenle kaçakçıyı takip edecek olan

Reji kolcularının sayısı artırılmalıdır. Halep'te kaçak tütün satan yüz kadar dükkân bulunmaktadır. Esnaf, dükkânın gizli yerlerinde sakladığı 1-2 okka miktarındaki tütünü isteyene satar, ancak Reji kolcusunun geldiğini görünce hayret edilecek bir çeviklikle hemen tütünleri saklar. Jandarma ve polisin bu dükkânlarda arama yapabilmesi için mustantik kararı gerektiğinden, mahkemede bunları mahkûm edecek delil elde edilememekte ve mahkeme tarafından serbest bırakılmaktadırlar. Otuz yıldır devam eden kaçakçılığın mevcut nizamnamelerle önlenemeyeceğini ifade eden vali, kaçakçılığın önlenebilmesi için şu önerilerde bulunmuştur:

- Kaçakçılığın ortadan kalkmasını sağlayacak yeni kanunlar ve nizamlar konmalıdır.
- Tütün kaçakçıları serseri kabul edilerek serseri kanunnamesine uygun olarak cezalandırılmalıdır.
- Kaçak tütün satanlar, Dersaadet'te yapıldığı gibi, başka yerlere sürülmelidir.
- Mahsülleri Reji tarafından satın alınmayan ve dışarıya ihracı da mümkün olmayan mahallerde tütün ziraati yasaklanmalıdır. Yasak kapsamına alınacak bölgeler, üyelerinin bir kısmı tütün üreticisi olan o bölgenin idare meclisi tarafından değil, idare memurları tarafından belirlenmelidir.
- Bir şahsın kaçakçı olduğuna dair, zabıtanın ve hükümet yetkilisinin belirteceği kanaat mahkemece yeterli delil sayılmalıdır.
- Kaçakçılara, üzerinde bulundurdukları kaçak tütünün beher kıyyesi için 40 kuruş para ve hapis cezası verilmelidir.[62]

Taşradan gelen bu öneriler dikkate alınmış olmalı ki 16 Nisan 1914 tarihli geçici kanunda ruhsatsız fidan yetiştiren, yasal süresi dolduktan sonra geride kalan fidanları imha etmeyen, yazdırdığı tütün ile Reji ambarına teslim ettiği tütün miktarı arasında fark olan, üzerinde kaçak tütün, sigara, sigara imaline yarayan bıçak, havan ve diğer özel aletleri bilerek bulunduran, imal eden veya satan, sigara kâğıdı ve kutusu imal eden, inhisar idaresinin bandrol ve amblemini taklit eden, kaçak tütün ve sigaraları nakledenlere, 25 liraya veya 5 Osmanlı altınına varan para cezası verilmesi öngörülmüştür. Verilen para cezaları, depozito edilmedikçe veya ödenmesi, muteber bir kefil ile temin olunmadıkça ertelenmeyecektir. İnhisar idaresinin muhafaza memurları, resmi dairelerin kaçakçılık takibiyle görevli yetkilileri, adliye zabıtaları ve bütün kuvve-i icraiyye memurları kaçakçılığın takibine, araştırılmasına ve kaçak eşyanın zabtına yetkili kılınmıştır. Kaçak tütün naklinde kullanılan hayvanlara, araba ve deniz vasıtalarına el konacak ve tahsili gereken cezanın ödenmesi için satılacaktır. Cezayı karşılamadığı takdirde suçlunun diğer menkul ve gayrımenkullerine el konubilecektir. Kaçakçılara ceza kanununun 150. maddesine göre hapis cezası da verilebilecektir.[63]

Halep Valiliğinin, tütün kaçakçılığının önlenmesi için alınabilecek önlemlere ilişkin 29 Aralık 1913 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği tahrirat. **BOA, DH-İD., Dos. 95-2, nr. 8.**

1. M. Belin, *Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler*, Çev: M. Ziya, İstanbul, 1931, s. 166.
2. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986, s. 81.
3. Cezar, *age*, s. 82; Belin, *age*, s. 234.
4. *Tanzimattan Cumhuriyete Yasalarımız Dizini 1839-1923*, Haz: Ahmet Ziya, Ankara, 1990, s. 56, 116, 117.
5. İnhisâr-ı Duhân Kanûn-ı Muvakkatî'nin hükümleri için bkz. *Düstûr*, Tertip II, c. 6, s. 442-491.
6. BOA, Dahiliye Nezareti İdare Kısmı, Dosya: 95-1, nr. 3, Lef. 1-7; BOA, aynı dos., nr. 16
7. *Düstûr*, Tertip II, c. 6, s. 444.
8. BOA, aynı dos., nr. 8, Lef.1.
9. BOA, aynı dos., nr. 6.
10. BOA, aynı dos., nr. 8, Lef. 7-9. Cetveli 5. sayfamızda yayımlıyoruz.
11. BOA, DH-İD., Dos. 95-2, nr. 9.
12. BOA, DH-İD., Dos. 95-1, nr. 1.
13. BOA, aynı dos., nr. 55, Lef. 1.
14. BOA, aynı dos., nr. 20, Lef. 3.
15. BOA, aynı belge, Lef. 1-11.
16. BOA, aynı belge, Lef. 12.
17. BOA, aynı belge, Lef. 13.
18. BOA, aynı dos., nr. 21.
19. BOA, aynı dos., nr. 41, Lef. 1.
20. BOA, aynı belge, Lef. 2.
21. BOA, aynı dos., nr. 69, Lef. 1-2.
22. BOA, aynı belge, Lef. 3.
23. Tütün ziraatine ruhsat verilen vilayet ve kazaların listesi için bkz. *Düstûr*, Tertip II, c. 6, s. 460.
24. BOA, DH-İD., Dos. 95-2, nr. 30, Lef. 1.
25. BOA, aynı belge, Lef. 2.
26. BOA, aynı dos., nr. 32, Lef. 1-2.
27. BOA, aynı belge, Lef. 3.
28. BOA, DH-İD., Dos. 95-1, nr. 10.
29. BOA, aynı dos., nr. 14.
30. BOA, aynı dos., nr. 18.
31. BOA, aynı dos., nr. 40, Lef. 1-2.
32. BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter, 91, nr. 59.
33. BOA, MV. Maz., Def.148, nr. 1.
34. BOA, DH-İD., Dos. 132, nr. 4; BOA, aynı dos., nr. 7.
35. BOA, DH-İD., Dos. 95-1, nr. 35.
36. BOA, MV.Maz., Def. 203, nr. 67.
37. BOA, DH-İD., Dos. 95-1, nr. 5.
38. BOA, DH-İD., Dos. 91, nr. 10, Lef. 4, 5.
39. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 38, 53.
40. BOA, DH-İD., Dos. 95-1, nr. 56, Lef. 1.
41. BOA, aynı belge, Lef. 2.
42. BOA, Dahiliye Nezareti Hukuk Müşaviriliği, Dos. 2, nr. 12-3.
43. BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti Asayiş Kalemi, Dos. 62, nr. 41.
44. BOA, DH-İD., Dos. 95-2, nr. 1, Lef. 1.
45. BOA, aynı belge, Lef. 2.
46. BOA, DH-İD., Dos. 95-1, nr. 42, Lef. 4.
47. BOA, aynı belge, Lef. 5.
48. BOA, aynı dos., nr. 34, Lef. 1, 2.
49. BOA, aynı dos., nr. 43, Lef. 3.
50. BOA, aynı belge, Lef. 6.
51. BOA, aynı belge, Lef. 1.
52. BOA, aynı dos., nr. 56, Lef. 1.
53. BOA, aynı belge, Lef. 2.
54. BOA, aynı dos., nr. 64.
55. BOA, aynı dos., nr. 54, Lef. 1.
56. BOA, aynı belge, Lef. 2.
57. BOA, DH-İD., Dos. 95-2, nr. 3, Lef. 1.
58. BOA, aynı belge, Lef. 2.
59. BOA, aynı dos., nr. 49, Lef. 1, 2.
60. BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti, Dos. 2/1, nr. 24, Lef. 1, 2.
61. BOA, DH-İD., Dos. 91, nr. 10, Lef. 1.
62. BOA, DH-İD., Dos. 95-2, nr. 8.
63. *Düstûr*, Tertip II, c. 6, s. 452-455.

Sabri Kolçak'ın Pazarören Köy Enstitüsü Anıları

MUSTAFA ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Ün. Buca Eğitim Fakültesi

Bu yazıda, eğitim sisteminin farklı yerlerinde görev yapmış olan Sabri Kolçak'ın kısa bir özgeçmişi verilmiş ve kurucu müdürlüğünü yaptığı Kayseri Pazarören Köy Enstitüsü'ne ilişkin anıları aktarılmıştır. Sabri Kolçak, 1976 yılında, toplam dört ciltten oluşan bir fotoğraf albümü hazırlamıştır. Bu albümde, yaşamının ilk yıllarından başlayarak 1950 yılına kadar gelen döneme ait fotoğraflar yer almaktadır. Albümdeki fotoğraflar kronolojik sırayla düzenlenmiş ve pek çoğuna açıklama yazılmıştır. Aşağıdaki anılar bu albümden alınmıştır.

SABRİ KOLÇAK'IN KISA ÖZGEÇMİŞİ

Sabri Kolçak 1913'te Bolu Mengen'de doğmuştur. 1927-1928 öğretim yılında İstanbul Öğretmen Okulu'na başlamış, 1933-1934 öğretim yılında mezun olmuştur. Aynı yıl ilk görev yeri olan Lüleburgaz, Kırıkmusa köyünde öğretmenliğe başlamıştır. 1936-1938 yıllarında Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümünde okuyan Sabri Kolçak, okul bittikten sonra 1938-1940 yılları arasında Kars'ta müfettişlik yapmıştır. Aynı yıllarda Kars Cılavuz-Susuz Eğitmen Kursunda Eğitim Şefliği görevinde de bulunmuştur. 1940-1943 yılları arasında, Kayseri Pınarbaşı-Pazarören Köy Enstitüsünün kurucu müdürlüğünü yapmıştır.

Müdürlüğünün ilk dönemlerinde Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç ile iyi bir diyalog içinde olmuştur. Sonraki yıllarda İsmail Hakkı Tonguç ile yolları ayrılmış ve Sabri Kolçak, kendi ifadesiyle, cezalandırılıp İzmir'e müfettiş olarak nakledilmiştir. 1946 yılında İstanbul'a müfettiş olarak atanmış, 1949'da ise bakanlık tarafından tekrar İzmir'e gönderilmiştir. 1959 yılında İzmir Rehberlik Araştırma ve Uygulama Merkezini kurarak on yıl süre ile müdürlüğünü yürütmüştür. Emeklilik sonrası, eğitim çevresinden kopmuş, kendisine yapılan haksızlıklar nedeniyle eğitim camiası ile ilişkisini önemli ölçüde koparmıştır. Her iki çocuğunun rahatsızlığı ve bir oğlunun küçük yaşta ölümünün de etkisiyle, 1977 yılında, genç sayılabilecek bir yaşta İzmir'de ölmüştür. Adı İzmir'de bir ilköğretim okuluna verilmiştir.

Sabri Kolçak, öğrencilik yıllarından itibaren gazete ve dergilere yazılar yazmaya başlar. 1937 yılında Giresun *Akgün* gazetesinde "Yerli Değerler", 1938-1940 yılları arasında yine aynı gazetede "Doğu Mektupları" başlıklı seri yazıları yayımlanır. 1944 yılında ise, bir başka seri yazı dizisi İzmir'de çıkan *Köycülük Dergisi*'nde "İzmir'de Milli Eğitim Hareketleri" adıyla yayımlanır. Bu yazı dizileri dışında *Uyanış*, *Gayret*, *Kültür* ve *İlköğretim* dergilerine de yazılar yazmış olan Sabri Kolçak, 1947 yılında *Temel* isimli gazeteyi yayınlamaya başlamıştır.[1]

Yazarlığı sadece gazetecilik ile sınırlı değildir. Aynı zamanda şu eserleri yayımlanmıştır:

1. *Zamanlı Mektuplar*ı, Kayseri, 1943.

Pazarören Köy Enstitüsü Müdürü Sabri Kolçak

2. *İlköğretimin Temel Davaları*, İstanbul, 1947.

3. *Pedagojik Danışma Kurulları ve Pratik Eğitim Kongresi Projesi*, İzmir, 1950.

4. *Eğitimde Mizahtan Faydalanmanın Yolları* (N. Işık ile birlikte), İzmir, 1953.

5. *Yaratıcı Öğretmen* (N. Arısoy ile birlikte), İzmir, 1954.

6. *Özel Eğitime ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Muhtıra*, İzmir, 1963.

7. *Türk Eğitim Düzeni Hakkında Rapor* (H. Güneş ve M. Gürkaynak ile birlikte), İzmir, 1964.

8. *İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nin Kuruluş Tarihçesi ve Çalışmaları*, İzmir, 1966.

9. *İsmail Hakkı Baltacıoğlu: Hayatı, Eserleri, Tezleri, Felsefesi*, İzmir, 1968.

PAZARÖREN KÖY ENSTİTÜSÜ ANILARI

Pınarbaşı Pazaören Köy Enstitüsünde Tam Üç Yılın Öyküsüdür

19 Haziran 1940'dan 19 Haziran 1943'e kadar bu kurumun başında kaldım. İkinci Dünya Savaşı'nın ülkemize yansıyan bütün yokluk ve sıkıntıları içinde bu kurumu biçimlendirmeye çalıştım. Eğitmen kursunu İlhan Görkey'den devralmıştım. Ondan önce de Kayseri müfettişlerinden Bedri Alkıncı orada çalışmış, başına bir sürü iş açılmıştı. Zamamında ödenek gönderemeyen bakanlık yüzünden kuruluş hazırlıkları için birçok inşa malzemesini veresiye almış. Ona yukarıdakiler: "Kredi ile Kayseri tüccarından al" demişler, parayı da göndererememişler. Hemen ilkâyetlerin arkasından tahkikat başlamıştı. Ben onun hesabını da vererek, çok emeği geçmiş bu dürüst insanı kurtarmıştım. Ne çare ki Kars Vali Muavini Sadi Bey'in ayrılırken bana dedikleri doğru çıkmıştı. O, "Gittiğin yer tekin bir yer değildir. Çıkarları için her türlü fırayı yaparlar. Uyanık ol kolçak kardeşim" demişti. Ne güzel bir uyarı olmuştu bu benim için. Bütün dikkat ve titizliğime rağmen bu habis hava bana da bulaştırılacaktı. Üstelik, doğadan gelen çok çetin koşullara İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı zorluklar da eklenince işim gerçekten korkunç bir biçim almıştı.

Birinci dönem öğrencileri okula çağırdım. 26 Ağustos 1940 tarihinde, köy enstitüsünü törenle resmen açtık. Söylediğim söyleve inanıyordum. Bu söylevim "Bir Eğitimcinin Savaşları" adlı -henüz basılmamış- kitabımda yer almıştır.[2] Kayseri Valisi rahmetli Şefik Refik Soyer beni çok desteklemişti.

Aile düzenim kurulmuştu. Yeşilay'a İstanbul'da iken üye olmuştum. Onun için kendimi alkole kaptırmaktan koruyabilmiştim. Hayatım sade ve temiz bir çizgi üzerinde ilerliyordu. Hiçbir kirli işe aklım hiçbir zaman yatmadı. Memurluğu, çilelerle dolu geçirdim. Pazaören gerçeği ise bende çok derin izler bıraktı.

Şu ülkücülük nelere mal oldu? Atatürkçülüğe inanmanın bir suç olacağı akla gelmiyordu. O, Türk gençliğine bir ülkü aşılamıştı. 1924 Anayasasında angarya yasaktı. Ama işte biz, eğitmen kurslarında ve köy enstitülerinde gün doğarken işe başlayıp gün batarken işleri bırakma emri almış, bunu da doğal karşılamıştık. Yeter ki ulusumuz bir an önce uyansın, kalkınsın, bütünleşsin diye düşünüyorduk. Özveri ile çalışmayı namus borcu saymıştık!

Pazaören'de 1940 Yazında Olağanüstü Bir Yapı Hazırlığı

Askerlikte öncü güçlerin görevi, kendilerinden sonra geleceklerin utkusunu hazırlamaktır. Her ikisinin de yaptığı iş bir amacın gerçekleşmesine hizmetti. Biz öncüler, kanım odur ki, kısa zamanda gücümüzün üstünde olağanüstü bir görev yapmışızdır. Gerçi bunu görüp değerlendirecek yetenekte yöneticiler çıkmamıştır. Eğitmen, öğrenci ve öğretmen-yönetici, sıkı işbirliği içinde inanılması çok güç bir özveri ile taş kırmışlar, kireç yakmışlar 250.000 kerpiç dökmüşler ve kış için acil yapıları hazırlamışlardır. O denli ayrıntılı güçlükleri yenmişlerdir ki yaşamayanların bunu anlaması olanaksızdır. Şimdi bu geçici yapılardan çoğu belki yok olmuştur. Koca Sinan'ın bu kurumun temelinde yatan son emekleri geçen torunlarının manevi huzurunda saygı ile eğilirim.

Ben ve arkadaşlarım ilk kadro ile eğitmen ve ilk iki dönem öğrencilerimin döktükleri terleri ve gömdükleri emekleri bir talihsizlik sonucu olarak zamanında değerlendirip inkârcıların gözleri önüne serme olanağı bulamadım. Bunda çok da geç kaldığımı biliyorum. Ama beni tanıyanlar -iyi tanıyanlar- mazur göreceklerdir...

Herkes büyük bir inançla ölürcesine çalışıyordu. Tahta barakanın içinde kışın çalışılamazdı, yatılıp uyunamazdı. Bu barakaların dışına acele kerpiç duvarlar örüldü. Çatı kerestesi, tahta bulunamıyordu. Göksun'dan sağlanan çam kütükler acele orada testere ile doğrandı. Çatılar, tavanlar yapıldı. 150 kişilik bir kocaman kerpiçten yatakhane binası örülüp çatısı çekildi. Üç tane öğretmen evi taştan örülüp tamamlandı. Yemekhane binasının eksik duvarları örüldü ve çatısı örtüldü. İnsanlar, hastalar ve hayvanlar için kışın barınılacak bütün yapılar tamamlandı. Bine yakın canlının hayatı güven altına alındı. Ondan sonra da yiyecek sağlanıp kış öğretimine geçilmesi olağanüstü bir işti.

1940 yazında dört aylık hummalı bir çalışma ile 1. ve 2. dönem öğrencileri için gerekli bütün kış hazırlıkları bitirilmişti:

I. Gerekli acil bütün yapı eksikleri,

II. Yiyecek ve yakacak işleri,

III. Okuma masaları, sandalyeler,

IV. Ranzalar, yatak, yorgan, battaniyeler,

V. Kadro eksikleri....

Bunları şimdi böylece yazıvermek ne de kolay! Biz yatakhane binasına "gülcemal macerası" adını koymuştuk. Bu yapı ile yemekhanenin çatılarını örttük. Tavan tahtalarını çakmadan kış birden bastırdı. Yollar karla tıkandı. Çocukları tavan-

sız yatakhanede yatırmak, tavansız yemekhanede yedirmek zorunda kaldıktı. Ne ki çocukların hiçbirini hasta etmeden, öldürmeden kara kışı çıkarmayı başarmıştık. Tek sıkıntımız temizlik güçlüğü olmuştu. Ama ben geceleri, bekçilerle birlikte evlatların açılan üstlerini örterek, kırılan camları derhal takıtırarak geçirirdim. Fırtınalar amansızdı. Odun sobasıyla ayazı kırmaya çalışırdım. Gençler mışıl mışıl uyurlar dip diri kalkarlardı. Bahar gelince hemen bu iki yapıya tavan çakıtırdık, üstlerini de samanlı çamurla sıvattıktı. Sanki kış geri gelir diye korkmuştum. Sabahları sızan karlar altından kalkarlardı.

İsmail Hakkı Tonguç'un Pazaören Köy Enstitüsü'nü ziyareti (1941)

Hakkı Tonguç Gerçeği

1941 Baharında Yalçın Orkun ile Mehmet Ersoy olayında Tonguç bizi anlayışla karşılamış, üstümüze gelmemişti. Muvaffak Uyanık'ı atlayarak Sarmısaklı'da inmiş, dinamitlenen mağarayı görerek memnun olmuştu. Orada da acele bir yapıya başlamıştık. Beni de alarak Malatya'ya gitmişti... Önceleri dedikoduları umursamazdı.

1940 Yazında Sabri Kolçak Yalçın Orkun Gerçeği

Pazaören'e gelince iki hazır evle, temelleri atılmış iki ev başlangıcı bulmuştum. Bunlar ikişer ailelik bitişik yapılardı. Bir bölümüne ben yerleştim. Bitişiğimi de Orkun'a ayırdım. O henüz Kepirtepe eğitmen kursundaydı. Gelince yanıma yerleşti. Diğer evi de iki aileye vermiştim. Bunda geliş sırasına uyuyordum. Yalçın'la paçaları sıvadık. Geceli gündüzlü her türlü düzenlemeye giriştik. Acil işler bizi zorluyordu. Bir yandan da tarım öğretmenlerinin yardımı ile önce müdür evinin önüne Sivas ili fidanlığından hemen getirttiğimiz akasya ve akçaağaç fidanlarını diktik. Orası iki yılda adeta ağaç denizi oluvermişti. Hele 1942'nin 14 Temmuzunda, (Hasan Âli) Yücel evlerin önündeki ağaçları ve yemyeşil sebze bahçelerini görüverince ne çok sevinmişti. Onu kendi evimde bir gece misafir etmiştim. Arkasından da 22 Ağustos 1942'de İnönü gelmiş, aynı derin memnunluğu göstermişti.

Bugün oradan gelenler ağaçlardan artık binaların görünmediğini söylüyorlar. Bu alandaki sıcak inançlar boşa gitmiş olamaz. Şimdi adı Mimar Sinan İlköğretmen Okulu olan bu kurum işte böyle doğmuştu! O denli hızlı bir derlenip toparlanma çabası gösterilmiştir ki ertesi yıllarda bu açıdan enstitüye çok daha ağır görevler verilmesine bu çabalar neden olmuştur. Hepsi de başarılmıştır. Ancak bina temeline gömülen emekler gibi bu çabaların da önemi pek anlaşılamamış, sonradan gelenler bizleri küçümsemeye kalkmışlardır. Âdet böyledir...

1940-1941 içinde Yalçın Orkun'la çalışırken Tonguç, başımıza bir de Ramazan Bey adlı yaşlı bir müfettiş gönderdi. Bu bir ajandı. Bucak Müdürü ayrı bir ajandı. Kimse işin zor yanını görmek istemiyor, küçük jurnaliciliklerle uğraşıyordu. Tiftik keçisi kurs zamanı alınmış, kimse bakımını bilmiyor. Bu ne biçim işti? İlk yıl sanki başkalarının yanlış başlangıçlarını tasfiye ile çok yorucu geçmişti. Program, yönetmelik yoktu. Her şeyi düşünüp çözmek zorundaydık. Ne çileli dönemdi?

Tez Giden Çabuk Yorulur

Bu atasözü kanımca geçerliğini hiçbir zaman yitirmeyecektir. Bu kanıya en derin yaşantı deneylerinden sonra vardım. Biliyorum, çağımız ivedi çağı. Ne ki her çalışmanın bir normal ve zorunlu süreci var. Biz Pazaören'de birinci yıl olağanüstü hızlı çalıştık. Bunu gören Hakkı Tonguç, kendi işlerimiz az geliyormuş gibi bir de Hasanoğlan ve Yıldızeli Köy Enstitülerine yardım görevi de verdi. Şu tarihsel gerçeği herkesin bilmesini isterim: Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün ilk yapısını Pazaören ekibi yapmıştı. Bu bir öğretmen evi idi.

Yıldızeli'nde Etem Salmangil Müdür Vekili olarak fena sı kışmıştı. Oraya da koşmuştuk. Nitekim Salmangil'i bir süre sonra Kızılçullu'ya yardımcı olarak çekmiş, ateş hattından kurtarmıştı. 1943 Haziranında

Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ne giden öğrenciler

Kolçak'ın açıklamada bulunduğu birinci fotoğraf (solda)

Kolçak'ın açıklamada bulunduğu ikinci fotoğraf

beni de Kızılçullu'ya aldı. Ama iş işten geçmişti. Benim çocuklar artık mahvolmuşlardı. Ne ki Etem'i "Karaoğlan Köy Yollarında" adlı yazıma imzasını attırarak bir kez daha ben kurtarmıştım. O, Milli Eğitim Müdürü yapılmıştı. Ya ben?

Bende Temel Altyapı Bilinci Nasıl Doğdu?

Şurada üç resim görüyorsunuz. Birinci resim ilk kadroda çok aktif rol almış yedek subay üniformalı birisini (x) anlatmak için konuldu. Bu arkadaşım 1940'da Kars merkezinde öğretmendi. Kendisini görev başmda hiç teftiş etmemiş, yakından tanımamıştım. Pazaören'e gelince kendisinden bir mektup aldım. Kayseri merkezine bağlı Erkilet bucağından olduğunu, yanıma alırsam bana çok büyük yardımları dokunacağını yazıyordu. Doğrusu o günlerde ben de taştan adam aramaktaydım. Hele iyi niyetli arkadaşlara çok muhtaçtım. İlk-temel kadromu kuruyordum. Derhal yanıma çekip aldım. Gerçekten işlere dört elle sarıldı. Birinci yılın çilelerini benimle çok çekenlerden biriydi. Yalnız mizacı aceldi. Yönetimi güçlü. Onu her yana koşturarak yoruyor, doygunluk elde etmesini sağlıyordum. Ne var ki 1941 baharında yardımcım ve arkadaşım Orkun'la öğrenci önünde her nasılsa çatışmışlardı. İş bakanlığa değin yansıdı. O da kendi şikâyeti yüzünden oldu. Ayırdılar, fakat yıllar sonra ben haksız ithamlara uğrayacaktım. Pınarbaşı Ağırceza Mahkemesi'nde hiç duruşmasız bu arkadaşımın çok dürüst tanıklığı sonucu beraat edecektim. O, ilçenin Belediye Başkanı idi. Bense İzmir'de mefluç iki yavrumu kurtarma çabaları ve acıları içinde bir de bu haksız ithamla uğraşacaktım. Mehmet Ersoy! Sen, sözünde yiğitçe durdun, benim beş para yemediğimi, düşünce ve kam dürüstlüğümü olduğu gibi savundun. Oysa başka birisi olsaydı bu denli temiz ve dürüst bir tanıklık yapmaz, intikam duygularına bile kapılabilirdi. Çünkü sınıf arkadaşım Orkun'la senin aranda bir tercih zorunda bırakıldığın zaman sırf yönetim otoritesini korumak için senin ayrılmanı ben istemiştim; sen de mütevazı bir davranışla "peki müdürüm, öyle olsun!" demiştin. Seni yıllar sonra dürüst bir meslek arkadaşım olarak Türk milli tarihine, Pazaören Köy Enstitüsü'nün kuruluş tarihçesi içinde, şerefle anarak tevdi ediyorum. Temel kadromun kahraman öğretmeni, saygılarımla, sevgilerimle ömrüm boyu seni hep andım. *Temel* gazetesinde de bir resmini basabilmiştim. Elime başka olanak geçmedi.

İkinci resim, okul meydanındaki tümseği büyük bir coşku ile kazıyarak kamyonla kaya parçalarını uzaklara atıyorum. Çocuklar el arabaları ile molozları taşıyorlar. Bu işler sonradan hep bilinmez, görünmez oldu. Oysa o meydanda bütün bir hayatın kaynaşması sağlanıyordu. Bütün törenler, toplantılar, oyun ve eğlenceler, işe başlama ve işten dönüş son konuşmaları... Bir çivinin bile korunması söylevlerimi çocuklar hep o meydanda dinlemişlerdi... O meydanı ki, İnönü'nün ayak izlerini bile taşımaktadır! Benim bizzat bütün öğrencilerime nasıl bulaşık yıkanıp sofraların düzenleneceğini öğrettiğim meydan! Benim de götürgülerle moloz taşıdığım meydan!...

Üçüncü resim ise başlı başına bir olaydır, bir tarihsel olayı yansıtır: Sili adlı Macar usta bize güya kışın iyi işleyen, tıkanmayan bir hela binası yaptı. Bunu, hamam suları ile eriyen karların geçeceği bir çukura cingi taşları ile örülü 50 santimlik bir temel üzerine oturtmuştu. Türk yapı teknisyenleri ve ben bu temelin baharda mutlaka çökeceğini söylemiş, yanlıştan bu yabancıyı caydıramamıştık. Çünkü o, Tonguç'un mutemet adamıydı. Ona inanıyordu. Onun sözü ile yapı öğretmenim olan Ali Ergül ve Kemal Burku adlı, değerli ve çok çalışkan iki Türk çocuğunun görevlerine son verilmişti. Bu kararnameleri kendilerine tebliğ etmemiş, iptal ettirmiştim. Haklı da çıkmıştık. Baharda karlar eriyince bu bina bir pazar günü büyük bir gürültü ile çökmüştü. Güneşlenmek için saçak altında bulunan üç öğrenci de altında kalmıştı. Ama biz derhal gerekli tedbirleri alarak, burunlarını kanatmadan enkazın altından onları çıkarmıştık. Çok da sevinmiştik, Sili'de bir daha bizim oraya gelemez olmuştu.[3] Ne ki, Hakkı Tonguç nedense

Kolçak'ın açıklamada bulunduğu üçüncü fotoğraf

bu gerçekçi direnmelerimin anlamını, değerini bir türlü anlayıp gereğince serinkanlı davranamadı. Bu zatın ölçüsü neydi? Ben de onu geç anlamıştım. Yazık ki geleceğimi mahvettikten sonra onun elinden kurtulabilmiştim. Köy enstitülerini kurduğu kadar yıkan da onun yanlış politikasıdır, dediğim zaman gerçekleri iyi bilmeyen hayranları beni çiğ çiğ yiyeceklerdi. *Temel* adlı öğretmen meslek gazetemin başyazısında bunları anlattım.[4]

Pazaröreni'de Spor Çalışmaları

Daha ilk yıldan itibaren hemen çeşitli beden eğitimi ve spor çalışmaları başlatılmıştı. Çocuklar her olanaktan hemen yararlandırılıyordu. Hemen bir miktar bisiklet alınmış, öğrenmeleri sağlanmıştı. Acele işlerde çiftlikle merkez arasında haberleşme bu yolla sağlanıyordu. Bir de enstitünün birkaç binek atı vardı. Bunlar da binicilik öğretiminde ve ulaşım işlerinde kullanılıyordu. Arabaya koşulanlar da vardı.

Kayseri Milli Eğitim Müdürü rahmetli Muvaffak Uyanık dağ sporları hastasıydı. Hemen başımıza bir kayakçılık işini sarmıştı. Ankara'dan İzcilik ve Kayakçılık İşleri Müdürü Mehmet Arıkan Kayseri'ye gelmiş, haşmıza toy bir kayak öğretmenini dolamıştı. O, öğretmen ve öğrencilere 15 günlük bir kurs yaptı. Bu arada -şimdi ünlü yazar ve müfettiş- Ali Dündar ilk kazayı geçirdi, ayağı kırıldı. İşler çeşitli, sorunlar çoktu. Barınma ve bu ek işler için gelenleri yerleştirme, besleme, memnun etme apayrı bir dert oluyordu. Yer darlığı sürüp gidiyordu. Bütün çıkmaz işlerin cevabını önce benim bulup söylemem isteniyordu. Motorlu ulaşım aracı derdimizse çok büyüktü. Kayak öğretmeni giderken bela çıkarmıştı.

Pazaröreni'de 1941 Yılı Çalışmaları

Bu yıl boyunca bir yandan yapı eksiklikleri tamamlanırken -elbet bunlar acil barınmalardı- bir yandan da merkez binası çevresinde tarım denemeleri yapılıyordu. Ayrıca da işlik kurma çabaları sürdürülüyordu. En önemli iki hazırlıksa şunlardı:

1. Zamantı Suyu kıyısındaki Saçlı Çiftliği'ni işletmeye açma hazırlıkları.

2. Köy enstitüsünün esas yapılarının temellerinin açılması hazırlıkları.

Bunların yanında teorik-pratik çeşitli eğitim-öğretim çalışmalarını geliştirme çabaları. Doğadan ve çevre toplumundan gelen akıl durdurucu güçlüklerle savaşım... Ben kendimi yeniden inşa etmek durumunda kalmıştım. Bu direncim, bakalım ne zamana değin sürecekti?

Pazaröreni'de 1940-1941 Dönemi Tören ve Eğlenceleri

Çalışma kadar törenlere, eğlencelere de çok önem veriyorduk. Enstitüyü biteviyelikten kurtarmış ve kısa zamanda çok canlı bir çalışma ve yaşama merkezi haline getirmiştik. Öğretmen ve aileleri için tatil günlerine özgü eğlence lokali kurmuştum. Öğrencilerle çarşamba ve cumartesi geceleri eğlence ve demokratik tartışma toplantılarını bizzat yönetiyordum. Bütün bayramlar kutlanıyordu.

Pazaröreni'de 1941 Yılı Olayları

Törenler, eğlenceler çok acı verici bir olayla yürekleri burkmuştu: Enstitüye ölüm de girmişti!..

1. Muavinim, Yalçın Orkun, Öğretmen Mehmet Ersoy'la bir sabah okul koridorunda öğrenci önünde, bugün iç yüzünü iyi hatırlayamadığım bir neden yüzünden kavgaya tutuşmuşlardı.

2. Mehmet Ersoy şikâyet etti. Milli Eğitim Müdürü Muvaffak Uyanık tahkikata geldi. Ona ifade vermeyi Yalçın istemedi. Ben de çaresiz ona uydum. İş, Bakanlığa yansıdı. Bakanlık Müfettişi Hayrullah Örs ve M. Adil Binal, Yalçın'ı suçlu bulduular. Sonbahara doğru onu Yıldızeli Köy Enstitüsü'ne müdür vekili olarak Sarımsaklı istasyonundan uğurlamak zorunda kaldım.

3. Yerine Hakkı Tonguç kendi yakın adamlarını hemen resen muavin verdi: Samsun'dan Fikret Madaralı, Eskişehirli hemşehrileri Mehmet Öztekin, Memduh Hakkı gibi arkadaşlarını yanıma sanki sabotör olarak bırakıp gitmişti. Onlar yeni gelenlerle hemen klik kurdular. İyi mi? Sonu artık gelirdi...

4. Bahara doğru -kış çıkarken- Hakkı Tonguç, Rauf İnan, Tokat Milli Eğitim Müdürü Fazıl... misafir geldiler. Gece müdür odasında yapılan toplantıda Hakkı Tonguç bana ağır hücumlarda bulundu. Hiç karşılık vermedim. Ertesi gün benden dönüş için altmış lira yol parası

istedi. Kapalı bir zarf içinde verdim. Maiyetim istifa dilekçemi verdiğimi sanmışlar. Ben Genel Müdürden bir haftalık izin istedim. Onlar gittikten sonra İstanbul'a değin uzandım. Dönüşte Hakkı Tonguç bana Saçlı Çiftliği'nde tarım seferberliği buyruğunu verdi. Güvencesini belirtti. Oysa ben başka bir yere naklimi isteme kararındaydım. Bu fırsatı vermedi. Kayseri'de Ankara Oteli'ne indiğim zaman Sabri Karaduman adlı öğrencimin, bir oyun dönüşü terlediği ve yerime müdür vekili olarak kalan Bedri Akalın tarafından derhal revire aldırılmadığı, mani olunduğu için öldüğü haberi verildi. Yöneticiliği kolay iş sanan kişiydi bu adam! Çok üzülmüştüm.

Pazarören'de 1942 Tarım Seferberliği

1942 başlarında -kış ortasında- genel müdürden iyi bir zılgıt yemiştim. Bu adam mazurdu; adamları özel mektuplarla onu yanıltıyorlardı. Aslında yeni kurulan bu kurumların baştan sonra -genel müdür dahil- bütün kadrosu elbette ki acemiydik. Hepimizde önyargılar egemendi. Kimi kişisel çıkarlarını -amaçlarını ustaca gizleyerek- sağlamak için buralara gelmişlerdi. Kimileri de -benim gibi- gerçekten bir ulusal amaca hizmet inancının derin sorumluluk bilincini taşıdığı için gelmiş, özveri ile çalışıyorduk. Öğrencilerim benim içtenliğime ve dürüstlüğüme inanmışlardı. Tarım seferberliği başlatılmıştı. Ben Hakkı Tonguç'tan güvence aldığımı gelip maiyetime açıkça söyledim. Söz de verilmişti. Seferberlik başarı ile sonuçlanmalıydı. İnandılar, onla başla işlere sarıldılar. Saçlı Çiftliği yamaçlarında öğrenci, öğretmen ve yöneticiler için gerekli çadırlar baharda derhal kurulmuştu. Çardaklar yapılmıştı. İçecek su pınarı bile bulunmuştu. Ancak 24 saatte bir testi temiz su verebildiği için adına Nazlıpınar denmişti. 4.000 dönüm tahıl, 250 dönüm sebze bahçesi hazırlanmıştı. Hasan Âli Yücel, Köy Enstitüsü öğrencilerine hitap etmişti.

Kolçak ihmalden öldüğünü söylediği öğrencisinin mezarı başında

1942 Yazı Pazarören Tarihinde Çok Önemli Bir Yer Tutar

Tarım seferberliği çalışmaları hakkında bakanlığa gönderdiğim raporlar çok ilgi uyandırmıştı. Zaten bizden her on beş günde bir zorunlu çalışma raporu istenirdi. Müsvedde dahi yapmaya olanak bulamadan daktilo başına geçer, işlerin akışını olduğu gibi bizzat kendim yazar postalardım. Bunun sonucunda akla gelmeyen bir öncü kontrol akımı başladı: T.T.D. üyesi Hakkı Ziya Kalkancı, sonra üçlü bir bakanlık müfettişleri ekibi (başlarında Hikmet Türk vardı), daha sonra benim Kars-Cılavuz'daki Müdürüm Halit Ağanoğlu... geldiler. Demek bunlar daha sonra gelecekler için haberci idiler. Ama ben pek ihtimal vermiyordum. Fakat 4 Temmuz 1942 günü Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Tonguç'la çıkageldiler. Onları 24 saat misafir ettik, teftiş verdik. Diyebilirim ki köy enstitüleri tarihinde en güzel söylevi Yücel, Pazarören toplantı salonunda söylemişti. Hiçbir enstitüde böyle bir konuşma yapıldığına dair bir yazı elime geçmedi. Konuşmayı Genel Müdür rahmetli İsmail Hakkı Tonguç not etmişti. Bu söylevde belirttikleri tamamen doğruydu, özeti: "Başınızda müdür ve öğretmenleriniz olduğu halde köylü kardeşlerimizle sizleri tam bir kaynaşma içinde buldum, çok mutlu oldum!" diyordu rahmetli Yücel. Kanım odur ki ben tam bir disiplin içindeydim...

Elimde en değerli bir belge olarak bulunan bu söylevi şimdiye değin bir kazanç aracı olarak kullanmayı asla tenezzül etmedim. Ben köy enstitüsüne hayatımı ve çocuklarımı verdim. Fakat onu asla sömürmeyi düşünmedim. 22 Ağustos 1942'de Yücel'den sonra Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nu da yanıma alarak sayın İnönü gelmişti. Ona da altı saat teftiş vermiştim. Saçlı Çiftliği onları büyülemişti.

Ne var ki hasat sonu ham toprak bizi aldatmıştı. Beklenen üç yüz ton ürün yerine -kurtların, kuşların hakkını da topladığımız halde- sadece 35 ton ürün alabilmiştik. Sonuç: karakış ortasında ekmeksiz kalmıştık. Toprak Mahsülleri Ofisi bize Pınarbaşı Harası'nın dışına taşmış, çürümekte olan buğdaylardan ekmeklik buğday vermişti. Yakacak sıkıntısı ise korkunçtu. Deliye dönmüştüm, sorumluluk duygusu taşımak ne güç şeydir... Bunu yaşamayanlar anlayamazlar. Tam bu sıralarda içerden ve dışarıdan çıkarcı fitnecilerin jurnalciliği de başlamıştı. Bu zorlukların hangi birisini, nasıl yeneceğimi gece gündüz düşünürken evimdeki iki yavrumu bile unutmuştum. O kış onların da hastalanması, seksen santim karın kapladığı Pazarören-Kayseri arasının ge-

çit vermemesinin sonucu tedaviye vaktinde götürememek çocuklarımın mahvına neden olmuştu. Ama ben öğrencilerimi kurtarmıştım.

Ben başarısız müdür müydüm? Kıskançlık neleri yıkmıyor ki? Yazık ki çıkarcıların gizli isnat ve iftiralarıyla karşılaşmakta gecikmemiştim. Hep aynı hastalık: "Senden yanalık, benden yanalık hastalığı". Kimse nesnel, yansız, yurt sorunlarının bilimsel bir kafa ile çözülmesine alışık değildi. Yazık ki, sinirlerim ve dengem bozulmuştu. Kimse beni anlamak istemiyordu. Başarılı, gösterişli günler birden unutulmuş, her şey sanki tersine dönmüştü...

1941-1943 arası Pazaören'de muavinliğimi yapan, şimdi kapitalist olan fakat o zamanlar sosyalist geçinen Fikret Madaralı ile, öğrencim Sabri Karaduman gibi sapasağlam bir gencin ölümüne neden olan öteki yandaşı (Bedri Akalın) muavinimle bana bir gün isyan bayrağını çekmişlerdi. Özellikle Fikret Madaralı aynen: "Biz Bulgaryadan geldik. Babalarımız orada komitacı idi. Biz Türkiye'de köylü ihtilali yapacağız. Sense burada bize istediğimiz gibi çalışma fırsatı vermiyorsun" diye beni tehdit etmişti.

Ondan sonra da uyduruk şikâyetlerin arkasında olduğu anlaşılmıştı. Bunları bakanlığa derhal yazıp nakillerini istedim. Ama aynı türden yenileri tayin ediliyordu. Şevket Gedikoğlu gelmişti. Zaten ben de artık durucu değildim, durdurmazlardı da...

SONUÇ

Sabri Kolçak hem Pazaören Köy Enstitüsündeki yapılanma aşamasında üst üste yaşadığı olumsuzluklar yüzünden hem de rahatsız olan iki çocuğunu tedavi ettirmek amacıyla İstanbul'a naklini istemiştir. Oysa İsmail Hakkı Tonguç, onu İzmir Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdür Yardımcılığına atamıştır. Hemen ardından Pazaören Köy Enstitüsü ile ilgili olarak Sabri Kolçak hakkında soruşturma açılır ve dava İzmir Ağır Ceza Mahkemesine intikal ettirilir.

Pazaören Köy Enstitüsü öğretmen ve öğrencileri birarada. Ön sıra soldan 4. ve 5. kişiler müdür muavinleri Bedri Akalın ve Fikret Madaralı. İkinci sıra ortada müdür Sabri Kolçak.

Mahkeme ilk duruşmada Sabri Kolçak'a beraat kararı verir. Ancak bu yapılanları Kolçak hiçbir zaman unutmaz ve kendisine komplo kurarak önünü kestiklerini düşündüğü bu kişilerle yollarını ayırır.

Kuruluş amacı yoksul ve başarılı köy çocuklarını kazanmak, onları öğretmen yapıp köylere öğretmen olarak göndermek, böylelikle Türk Devrimi'ni en ücra köşelere kadar yaymak olan köy enstitüleri, kurumlaşma ve öğrenci yetiştirme aşamasında farklı bir yapıya bürünmüştür. Bu nedenle köy enstitülerinde görev alan yönetici ve öğretmenlerin bakış açılarına dayalı olarak, yollar ayrılmaya başlamıştır. Sabri Kolçak da bu yol ayrımında yer alan köy enstitüsü yöneticilerinden biridir.

1. Haftalık eğitim, öğretim, meslek, fikir ve sanat gazetesi olarak çıkan *Temel*'in ilk sayısının tarihi 21 Nisan 1947'dir. Künyesinde gazetenin sahibi Sabri Kolçak ve Mustafa Çingir, fiilen idare eden ise Sabri Kolçak görünmektedir. Yayın hayatına İstanbul'da başlayan gazete, önceleri dört sayfa yayımlanırken sayfa sayısı sonradan sekize olmuştur.
2. Sabri Kolçak'ın sözünü ettiği "Bir Eğitimcinin Savaşları" isimli anıları oldukça dağınık bir halde olup, ileride tarafımızdan düzenlenip değerlendirilecektir.
3. Sabri Kolçak bu olayı *Temel*'de şöyle açıklamaktadır:
   Bir Mucar ustanın sözü bir Türk'ün sözünden üstün tutulmuş: "Buraya bu yapının oturtulması yanlıştır: Bahara doğru mutlaka çöker. Burası bir kavuşak noktasıdır. Bütün eriyen kar ve yağmur suları yapının Temel'ini alttan oyar. Esasen yapının Temeli gevşek bir topraktan ibared bir zemine rastlamaktadır, gelin etmeyin. Bu yapıyı buraya kurmaktan vazgeçelim!".
   - Hayır. İlla buraya olacaktır.
   - Yetkilisiniz. Ne diyelim?
   Günü gelir. Yapı çöker! Ve altında 5 yiğit katır. Ancak, Tanrı büyüktür; onları korur. Tanrı hepimizi korumuştur. Yiğitler enkazı temizler ve yiğitleri dipdiri meydana çıkarırlar. İşte TEMEL fikri, bizde böyle bir hatıranın silinmez izlerine bağlanmıştır. Bu maddi bir misaldir ("İşe Başlarken I". *Temel*, sayı:1, 21.04.1947).
4. Fikrimizin iyi anlaşılması gerekir: Biz 23 Nisan 1920 tarihinde 7 asırlık sosyal nizam devrini kapamış XX. yüzyıl icaplarına uyma kararını vererek yepyeni bir devir açmış bir milletiz.
   Biz öyle bir milletiz ki yeniden doğmak, yeniden var olmak ve kendimizi ebedi kılma kararıyla sayısız sosyal değişmeler, devrimler yapmış ve hâlâ da yapmak zorunda olmuşuzdur.
   Bütün bunların sonunda cemiyetimize mal edeceğimiz yepyeni inanç ideal ve değerlerin yayıcısı, işleyicisi ve ruhların örgüsünün dokuyucusu olan tek unsurun, yani öğretmenin hâlâ tam, doğru bir anlayışını millete vermiş ve doyurmuş bir durumda değilizdir.
   Bu hazin sonucu bugün artık görmemeliydik!
   Öğretmen, yeni kurulan bir cemiyetin ruh yapısının en lüzumlu bir TEMEL'dir: O, bilgisiz, kültürsüz yetişemez. Bilgi yaymaya, ruhların inşasına memur bir unsur ihmal edilemez. O yanlış anlayış ve kararların kurbanı yapılamaz.
   Vakti ile bir çokları gibi biz de bu işi böyle anlıyor ve kendimize göre itirazlarda bulunuyorduk.
   - "Öğretmen anlayışında doğru, şaşmaz bir kararımız olması gerek. Öğretmen hakkındaki düşüncelerin TEMEL'i çürüktür; Yeni bir öğretmen zümresi yaratmak istiyorsunuz. Onun inşasında kullandığımız fikir malzemesi arasında seyyal olan hayal unsurları fazla yer almış görünüyor.
   - Zaman bu hayalleri uçurur. Bu manevi yapı da çatırdar ve Tanrı esirgesin çökebilir de!"
   - Hayır. Siz işi anlamıyorsunuz. Bizim dediğimiz olacak!
   - Ona da peki!
   Gün gelir yapı çatırdamaya başlar. Yine olan bizim mesleğe ve öğretmene olmuştur! ("İşe Başlarken I", *Temel*, sayı:1, 21.04.1947)

Osmanlı Askerine Teslim Çağrısı

Çevrimyazı:
ZEKİ KONUR

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Arap cephesinde İngilizler tarafından tayyarelerden atılan bildirilerden ikisini sunuyoruz. Bunlar, 1917 yılında Şam Hat Umum Komiser Muavini görevini yürüten Mülazim-i Evvel Sedat Aziz [Erim] Bey tarafından saklanmıştır.

Bunlardan birincisi (metin içinde geçen tarihten anlaşıldığına göre) 13 Mart 1917 tarihlidir. Bir gazete sahifesi büyüklüğünde olan bu bildirinin arkasında Arapça bir metin de vardır.

Osmanlıca olan metin, Osmanlı (İttihat ve Terakki) hükümetini ve Almanya'yı kötülemekte, İtilaf devletlerinin savaşı kısa bir süre içinde kazanacağından, Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünün Ruslar tarafından işgal edildiğinden söz etmekte ve bu sebeplerle Osmanlı askerlerini İngiltere ordusuna teslim olmaya çağırmaktadır. İttihatçılar Mason olmakla, padişahı yetkilerini kullanamaz hale getirmekle suçlanırken, veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin de öldürüldüğü iddia edilmektedir.

Bildirinin arka yüzündeki Arapça metinde ise Osmanlı ordusunun yanında savaşmanın yararsız olduğundan söz edilirken "Belki siz İslam için savaştığımızı zannediyorsunuz. Ancak İslam için çok önemlidir. Bundan dolayı siz bizimle İslamın saygınlığını ve mahremiyetini korumak için savaştığınızı zannediyorsunuz. Bu doğru mu? Hayır, hayır, kesinlikle! Bu apaçık hatadan dolayı Allahtan af diliyoruz. Bilin ki biz size gerçekleri haber veriyoruz. Allah biliyor ki, biz doğruyu söylüyoruz. Kendinize hâkim olun. Biz İslamla savaşmıyoruz. İslam bizim ve bizden öncekiler için bir tehlike değildir" denmektedir. Arapça metin, giriş bölümünden sonra Osmanlı metinle tamamen aynıdır.

İkinci bildiri ise daha küçüktür ve arkası boştur. Tarihi 17 Mayıs 1917'dir. Bu bildiride de, ülkeyi harap bir hale koyan İttihat ve Terakki hükümeti eleştirilmekte ve İngilizlere teslim olan Osmanlı askerlerine iyi davranıldığından söz edilerek teslim ol çağrısı yapılmaktadır.

* Sedat Aziz Erim [1891-1974] savaş yıllarından sonra kaymakamlık ve valilik görevlerinde bulunmuştur. Kütahya valiliğinden emekli olmuştur. Belgeleri elinde bulunduran Gönül Konur-Zeki Konur'a ve Arapça bölümü için yardımlarını esirgemeyen Celali Yılmaz'a teşekkür ederiz. *(Ed.)*

Sedat Aziz Bey, savaş yıllarında Şam'da.

MASUM OSMANLI ASKERİ NİÇİN HARB EDİYORSUN?

Ey asker! Seni bir lahza silahına dayanarak ve başını iki elinin arasına alarak düşünmeye davet ediyoruz. Evet! Düşün biraz! Niçin harb ediyorsun?

İslamiyet için mi?! Hayır! Bin kere hayır! Çünkü ekseriyet-i İslâm bugün bizimle beraber harb ettiği gibi sülâle-i hazret-i peygamberîden Mekke Emiri Şerif Hüseyin dahi Cermen ve Mason cemiyeti aleyhine harb ile din-i İslamı müdafaa ediyorlar. Şeyhülislâm ... efendi, İttihatçıların muhâlif-i din harekât ve a'mâlinden dolayı istifaya mecbur kalıyor.

Yoksa padişah ve hanedan-ı âl-i Osman için mi harb ediyorsun? Yine hayır! Çünkü sarayın bir köşesinde hapsedilmiş olan padişah Mason cemiyetinin dişleri arasında lerzenâk olduğu halde gözyaşları dökmektedir. Sultan Mehmed Reşad hakikaten gayet bedbaht bir hükümdar imiş. Abdülhamid zamanında hayatını hapis içinde ve ölüm tehditleri altında geçirdiği gibi şimdi de saray-ı hümâyûnlarında bile nüfûzu geçmiyor. İttihatçıların en ednâsı kendilerinden ziyade kudret sahibidir.

Zavallı tâcidâr, onların muvâfakati olmaksızın kerimelerinden birini istediğine tezvic etmek selâhiyetinden bile mahrum bırakılmıştır. Cemiyete muhalefet eden veliaht-i saltanat Yusuf İzzettin Efendi mazlumen katledilmiş ve Cemiyetin harcâtını takbihe cüret edecek azayı hanedan-ı saltanatın hayatları tehlikede kalmıştır.

O halde ey asker niçin harb ediyorsun? Acaba istiklâl-i memleket için mi?! Hayır! Bunun için de değil! Zira senin memleketinin istiklâline kasd edenler onu bir Alman müstemlekesi haline getirenler, devâir-i hükümeti, nezaretleri, orduyu velhasıl bütün varlığınızı Almanların haris ellerine teslim edenler serhadde olmayıp dahildedir. Evet memleketini bir Alman timarına ifrâğ eden, evlad ü ayâliniz aç ve sefîl olduğu halde mahsulâtınızın cebren gasbedilmesine göz yuman ancak İttihad ve Terakki cemiyet-i mütegallibesidir.

Yoksa nihayetü'l-emr Almanların muzafferiyetine kani olduğun için mi harb ediyorsun? Farz-ı muhâl olarak bu kanaatin doğru olsa! Memleketin için ne büyük bir musibet? Ne acı bir felâket? İşte o vakit sen, hükümetin ve padişahın bir Alman harac-güzârı haline geleceksiniz ve varlığınız ortadan kalkacaktır. Fakat emin ol. Bugün İtilâf hükümetleri gerek asker ve gerek mühimmât ve menâbi-i servetçe Almanlara kat kat fâiktirler. İkibuçuk seneden beri kıblegâh-ı enzarı Paris'e müteveccih olan Almanlar bugün İngiliz ve Fransız ordularının tazyik-i şedîdi altında veche-i istikametlerini meyûsen Berlin'e çevirmeye mecbur kaldılar.

Amerika hükümeti Almanlarla kat-ı münasebet ettiği gibi Çin hükümetinin dahi Amerika'yı imtisâl ettiği dün (yani Martın 14'ünde) resmen bildirildi. Almanlar Osmanlı ittifakını Türkiye'nin saadet ve teâlisi için değil fakat düştükleri girdâbdan kurtulmak için aramışlardır. Vekayi-i ahire bunu vâzıhan göstermektedir: Van, Trabzon, Erzincan elinizden gitti. Yegâne kaleniz Erzurum sukut etmiş burçlarında Rus bandıralı temevvüc etmekte, Basra'ya ikibuçuk sene evvelda ettiniz. Şimdi ise Kûtül amare'de ordunuz inhizâma uğrayarak binlerce esir, silah ve yüzlerce top terketmiştir. Kûtülamare inhizamından onbeş gün sonra yani Mart'ın 11 inci günü Bağdad şehr-i şehîri de sukut etmiştir. Bugün Bağdad'ın işgaliyle

kıta-i Irakiyenin kısm-ı azamını elde etmiş olan İngiliz ordusu şimâle doğru ilerlemekte ve hezimetten hezimete uğrayan Osmanlı ordusunu Musul'a doğru bî-âmânâne takip etmektedir. Mısır'a karşı hareket eden ordumuza gelince: (İçinizden birçoklarının gözleriyle gördüğü vechile) açlık ve susuzluktan kısm-ı âzamı kum deryalarında telef ve binlerce esir ve ganaim-i harbiye bırakarak Kudüs'e doğru çekilmiş ve Arîş'i istirdâd eden İngiliz ordusuna, Filistin kapıları küşâd edilmiştir. İran'a dahil olan ordunuz dahi Hemedan ve Kirmanşah'da perişanlığa dûçâr olarak eyâlât-ı mezkureden tard ile münhezimen ve makhûren Ruslar tarafından hudud dahilinde takib edilmektedir.

Memleketin her tarafından tehdid edildiği şu buhranlı hengâmede müttefikiniz bulunan Almanlar imdada yetişecekleri yerde kendi varlıklarını kurtarmak için Türk fırkalarını Dobruca, Tuna, Galiçya ve Riga cihetlerine sevk etmekte ve neslinizi kökünden sökmek ve sizi mahvü ifnâ etmek için İttihat ve Terakki fırkasını istediği gibi alet etmektedir. O halde niçin harp ediyorsun? Yoksa servet ve evlad ü ayâlini muhafaza için mi? Hayır! Yine bin kere hayır! Zira bâlâda farz edilen hadisâttan istintâc edileceği vechile, sen harbe tıkçe evlad ü ayâlinin sefaleti artacak ve en nihayet şiddet-i felâkete dayanamayarak dünya yüzünden ufûl edecektir.

Ve sen ey masum asker bu sahne-i feciaya bî-his kalarak o dinsizlerin kara gözleri için el a

kanını dökmekte devam edecek misin? Mason cemiyetinin ve Volf Ajansının yalanları clan seni aldatacak mı? Ey asker! Gel bulunduğun bu hal-i perişaniye bir nihayet ver, Alman tahakkümünden kurtul, bizim âgûşumuza iltica et. Sana yedimizde bulunan binlerce arkadaşlarımıza vâki olduğu gibi nüvâzişle muâmele edilecektir. Bu nasihat bir düşman nasihatı değil, bir dost nasihatıdır. Bu hareketinle hem harbin bir an evvel hitamına, hem de evlâd ü ayâline çabuk kavuşmağa sebep olacaksın. Senin hayatın Alınanlardan ziyade göz yaşlarıyla avdetini beklemekte olan sevgili ailen için elbette daha muazzez ve daha kıymetdârdır.

ASAKİR-İ OSMANİYE'YE

Vatanı harabe-zâra çeviren ittihat ve Terakki hükümet-i müstebiddesi aşkına harb eden sen, ey Osmanlı askeri! Niçin bu çölde açlık ve perişaniye katlanıp o hain mütegalliplerin memlekete iras ettiği sefaletin uzamasına sebep oluyorsun? Bugün senin arkadaşlarından binlercesi Mısır'da asakir-i Osmaniye karargâhında toplanmış ve toplanmaktadır. Senin yapacağın birşey varsa o da ancak bizim tarafa iltihak etmektir. Sana da arkadaşların misillü kemal-i nüvaziş-le muamele edilecek, yeni elbise, müsterih mahaller, mebzûl erzak, taze et, balık, ekmek, sebze vesaire verilecektir.

Ahiren bize iltihak eden bazı arkadaşlarınız güya "İngilizler tarafından esir edilip bilahire firar eden bazı Osmanlı esirlerinin fena muamele görmüş oldukları" şayi' olduğunu beyan etmişlerdir. Bunlar sizi iğfâl etmek maksadıyla zabitleriniz tarafından tasni' edilmiş eraciften ibarettir. Bunlara kat'iyyen kulak asmayınız. Tarafımıza iltihak eden Osmanlı esirlerinden hiçbiri harbin hitamından evvel avdetini arzu etmez.

Bize ne kadar çabuk iltihak ederseniz sulh-i mesudun akdini o kadar yakına getirmiş olacaksınız.

15 Mayıs sene 1333

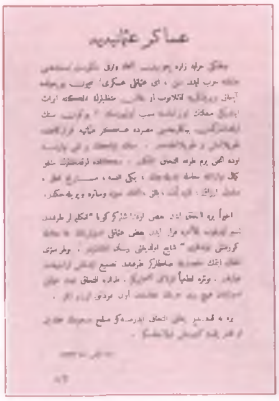

عساكر عثمانيه

Karşı sayfada:
"Masum Osmanlı Askeri niçin harp ediyorsun" başlıklı, 13 Mart 1917 tarihli bildirinin önyüzü ve (Arapça) arkayüzü. (Boyutlar: 45 x 53 cm)

Solda:
"Asakir-i Osmaniye'ye" başlıklı 15 Mayıs 1917 tarihli bildiri. (Boyutlar: 16,5 x 25,5 cm)

Üstte:
Şehzade Osman Fuad Efendi'nin aynı dönemde, aynı bölgede Sedad Aziz Bey'e imzaladığı fotoğraf. "Şehzade Osman Fuad Sedat Aziz Bey'e Birussebi, 30.6.33" (13 Temmuz 1917)

ARŞİVDEN BİR BELGE (25)

İstanbul'dan Yürüyerek Hacca Gitmeye Kalkan Mektep Talebeleri

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında, Rehber-i Saâdet Mektebi talebelerinden, yaşları on bir ile on dört arasında değişen beş çocuğun başından geçen ilginç, komik ve bir o kadar da düşündürücü bir hac yolculuğu hikâyesi bulacaksınız.

Malum olduğu üzere, İslam'ın beş şartı var: Kelime-i şahadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek. Bu beş şartın son iki tanesi Müslümanın gelir durumu ile yakından ilgili. Yani zekât vermek ve hacca gitmek yükümlülüğü Müslümanlar için, ancak belirli bir refah düzeyini yakaladıkları zaman farz haline geliyor. Zaten toplumun zekâtına muhtaç olduğu düşünülen fakir Müslümanların zekât vermesi gerekmiyor. Belirli bir servete sahip olmayanların ve sağlığı elvermeyenlerinde geçen yüzyılın başlarında çok pahalı ve çok meşakkatli bir seyahat olduğu anlaşılan hac yolculuğuna çıkması beklenmiyor.

Ancak, Müslüman Osmanlı toplumunda "hacı" olmak, yani hac yolculuğuna çıkmış ve hacı olmanın bütün dini gereklerini yerine getirmiş olmak çok önemli kabul ediliyordu.[1] Hz. Muhammed'in mezarını ziyaret etmek, ihrama girmek, Allah'ın evi olarak kabul edilen Kâbe'yi tavaf etmek, Arafat'a çıkmak, şeytan taşlamak, ilk Müslümanların yaşamış olduğu Mekke ve Medine'yi görmek, Hicaz'ın kutsal havasını teneffüs etmek, kutsal zemzem sularından içmek, büyük küçük her dindar Müslümanın rüyası.[2]

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında okuyacağınız hikâye de yaşları küçük olmasına rağmen kalpleri ve imanlarının büyük olduğu anlaşılan Rehber-i Saâdet Mektebi talebeleri Abdullah (14), Sâcit (11), Halîm (11), Seyfeddin (11) ve İzzet (11) efendilerin hac yolculuğu girişimiyle ilgili. Belgedeki dizilişlerine göre, 14 yaşındaki Abdullah, Nazmi Efendi Dergâhı Şeyhi Asâf Efendi'nin; 11 yaşlarındaki Sâcit, Maliye Kâtibi Neş'et Bey'in; Halîm, Adliye Nezâreti Başkâtibi Mehmed Sâdık Bey'in; Seyfeddin, Büsümât-ı Deniz Me'mûru İbrahim Lütfi Efendi'nin ve nihayet İzzet de Koltukçu Süleymân Efendi'nin oğludur. Yani çocukların belgedeki dizilişi babalarının ne iş yaptığı ile doğru orantılıdır.[3]

Bu beş çocuğun ortak yönü, Rehber-i Saâdet Mektebi'nde öğrenci olmaları ve bu mektepte "ulûm-ı diniyye" yani dinbilgisi derslerini veren Hafız Ahmed Efendi'nin derste hac konusunda anlattıklarından çok etkilenip, 11 Temmuz 1908 günü, "meşyen" yani yürüyerek hacca gitmeye kalkışmış olmalarıdır. Aralarında para toplayan beş kafadar, topladıkları 15 kuruş ile üç kıyye (kilo) ekmek ve bir miktar da soğan almış ve bir çuvala dol-

Simonet'in gravüründe surre alayının Mekke ve Medine'ye gitmek üzere Beşiktaş'tan yola çıkışı.

durdukları bu mütevazı erzak ile Beyazıt'tan yola koyulmuştur. Hicaz'ın Anadolu Hisarı'ndan görünecek kadar yakın olduğunu sandıklarından, karşı yakaya geçmiş ve Anadolu Hisarı civarında elde çuval dolaşırken mahalle arasında devriye gezen bekçilere yakalanarak, Anadolu Hisarı Karakoluna getirilmişlerdir.[4]

Beş kafadarın gece karakolda verdiği ifadelerden, okudukları okul ve yaşadıkları evlerin adreslerine ulaşılmış, Aksaray Karakoluna telgraf çekilerek velilerine haber verilmiş ve 12 Temmuz 1908 sabahı Anadolu Hisarı Karakolu'na gelen velilerine imza karşılığında teslim edilmişlerdir.[5] Üsküdar Polis Müdüriyeti 16 Temmuz 1908 günü durumu İstanbul Polis Müdüriyetine, İstanbul Polis Müdüriyeti de bu bilgiyi aynı gün Emniyet-i Umûmiye'ye bildirmiş ve dosya böylece kapanmıştır.[6]

Beş kafadarın, hac yolculuğuna çıkmaya kalkışmadan önce ellerine bir harita alıp İstanbul ile Hicaz arasındaki mesafeyi neden gözden geçirmemiş oldukları bilinmez. Ayrıca, hac zamanı her yıl zilhicce ayının 9 ila 12. günleri arasındadır. Yani 2-5 Ocak 1909 günleri arasında gerçekleşecek hac için neden 11 Temmuz 1908 günü yola çıktıkları da bilinmemektedir. Üstelik, beş kafadarın Surre Alayı'nın ihtişamından etkilenmiş olması da mümkün değildir. Çünkü Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı İmparatorluğu'nun sultanı ve İslâm dünyasının halifesi sıfatıyla, kalabalık bir kafile eşliğinde, hac sırasında kullanılacak altın işlemeli Kâbe örtüsünü ve diğer kıymetli hediyeleri götürmek üzere, İstanbul'dan 15 Şaban 1326 yani 12 Eylül 1908 günü yola çıkacak Surre Alayı, beş kafadar 11 Temmuz 1908 günü yürüyerek hacca gitmeye kalkıştığında, henüz yola koyulmamıştı.[7]

Yürüyerek hacca gidebileceğini zanneden ve bu amaçla evden kaçan bu beş kafadara velilerinin ne ceza verdiği de meçhul. Dahası, Rehber-i Saâdet Mektebi'nin "ulûm-ı diniyye" hocası Hafız Ahmed Efendi'nin çocukların imanını coşturan dersler verdiği için tebrik mi edildiği, yoksa talebelerin evden kaçmasına neden olduğu için tenbih mi aldığı bilinmiyor. Ancak, insan kendini "hoca da amma hocaymış haaa!" demekten alıkoyamıyor...

1. Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
2. "İslam'da Hac", *AnaBritannica*, c. XIV, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 273-274.
3. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.EUM.VRK, Sıra: 198, Dosya: 3, Gömlek: 35, Aded: 1, 1328.C.18.
4. *ibid.*
5. *ibid.*
6. *ibid.*
7. Necdet Sakaoğlu, "Surre Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 80-81.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.EUM.VRK, Sıra: 198, Dosya: 3, Gömlek: 35, Aded: 1.

Üsküdâr Polis Müdüriyet-i Aliyesine

Müdür bey efendi

Dersaâdet'de Şehremini'de Baruthâne Yokuşu'nda Nazmi Efendi Dergâhı şeyhi Asâf Efendi'nin mahdûmu Rehber-i Saâdet Mektebi talebesinden on dört yaşında Abdullah ve Yusuf Paşa'da Kadri Bey Sokağı'nda mâliye kâtiplerinden Neş'et Bey'in mahdûmu mekteb-i mezkûr talebesinden on bir yaşlarında Sâcit ve Hasköy'de Sami Paşa arsasında Adliye Nezâreti hey'et-i intihâbiyesi başkâtibi Mehmed Sâdık Bey'in mahdûmu yine mezkûr mekteb talebesinden onbir yaşlarında Halîm ve Tatlı Kuyu'da rüsûmât-ı deniz me'mûrlarından İbrâhim Lütfi Efendi'nin mahdûmu mekteb-i mezkûr talebesinden on bir yaşlarında Seyfeddin ve Deniz Abdal Mahallesi'nde Koltukçu Süleymân Efendi'nin mahdûmu mekteb-i mezkûr talebesinden on bir yaşında İzzet nâm çocuklar bulundukları mezkûr mekteb ulûm-ı diniyye muallimi Hafız Ahmed Efendi'nin mezkûr dersteki takrîri üzerine kendilerine heves gelib meşyen Hicâz'a gitmek üzere beyinlerinde bi'l-ittifâk terâküm etdirdikleri on beş kuruşa üç kıyye ekmek ve bir mikdâr soğanı bir çuval derûnuna vaz' ederek Hicâz Anadolu Hisârı'na yakın olduğunu bildiklerinden Hisâr'a çıkıb mahallât arasında seyahât gibi erzâk ve eşyâlarıyla beraber dolaşdıkları devriye me'mûrları tarafından görülüb bekçi mu'cib-i ahvâlden bulunulduğu cihetle karakola getirilmiş ve keyfiyet kendilerinden su'âl edildikde bervech-i ma'rûz ifâdâtda bulunmaları hasebiyle Anadolu Hisârı Komiser Muâvinliği tarafından Aksaray Merkez Me'mûrluğu'na velilerine ma'lûmât verilmek üzere bâ-telgraf iş'ârâtda bulunulmuş ve çocukların da karakolda esbâb-ı istirâhatleri te'mîn edilerek bu sabâh velilerinin mevki'-i mezkûra müracaatla çocuklarını aldıkları ve teslîm aldıklarına dâir birer varaka verdikleri malûm-ı âlî olmak üzere arz ü takdîm kılındı. fî 12 Cemâziyyelahir sene 1326 [12 Temmuz 1908].

(imza ve mühür)

İstanbul Polis Müdüriyeti'ne takdîm kılındı, fî 16

Üsküdâr Polis Müdüriyeti numerosu
1495
(mühür ve imza)

Emniyet-i Umûmiye'ye arz ü takdîm kılındı, fî 16

İstanbul Polis Müdüriyeti Numerosu
6 / 778
(mühür ve imza)

(BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.EUM.VRK, Sıra: 198, Dosya: 3, Gömlek: 35, Aded: 1, 1328.C.18.)

TARİH GİBİ CİDDİ VE AĞIRBAŞLI BİR ALANA KARİKATÜRLE GİREN SELÇUK ERDEM'LE GÖRÜŞTÜK

"Beni Asıl İlgilendiren Tarihe Geçmemiş Adamlardır"

MÜSEMMA SABANCIOĞLU

Bu söyleşi dergimizin web sitesinde de yer almaktadır. Söyleşi ve Selçuk Erdem'in karikatürleri hakkındaki düşüncelerinizi internet üzerinden iletebilirsiniz.

Duyanları gülümseten bir isme sahip olmak hoş bir duygu olsa gerek. Hele bu gülüş yaptığınız iş sayesinde yayılıyorsa yüzlere... Türkiye'de karikatür tarihiyle ilgili ne gibi çalışmalar yapıldı bilmiyorum, ama tarihle ilgili karikatürler çizen, tarihin "tozlu" sayfalarından bugüne aklındakileri taşıyan ve insanları gülümseten biri var. Adı Selçuk Erdem. Eğer tarihle, özellikle Osmanlı tarihiyle biraz ilgiliyseniz, Selçuk Erdem'in karikatürlerine gülmemeniz çok zor. Ya çizdiği padişahlardan birini şahsen tanıyorsunuz(!), ya tarihi, ağır çekimde okunup anlatılan bir ders olarak hatırlıyor ve her hatırlayışta yüzünüzü ekşitiyorsunuz ya da insanoğlunun ve dolayısıyla tarihin özdeki değişmezliği konusunda hiç düşünmemişsiniz.

Selçuk Erdem'le yaptığımız söyleşi, tarih karikatürleri çizen biriyle görüşüyor olmanın amaçlarını aşarak, tarih eğitimiyle ilgili pek çok sorunu da gündeme getirdi.

1973 doğumlu olan Selçuk Erdem halen İstanbul Bilgi Üniversitesinde sinema eğitimi görüyor. Yine de esas olarak onun vaktini alan iş, karikatür. *Leman* dergisinde ve kendisine ait web sitesinde (www.sinek.com) düzenli olarak çiziyor. Padişahları veya tarih öncesi dönemleri konu alan karikatürler de çiziyor ve çizerken merak ediyor: Tarihi kendisine meslek edinmiş kişiler onun karikatürleri hakkında acaba ne düşünüyor?

Bir üniversitede hocalardan birinin kapısında onun karikatürüne rastladığında akademisyen kadro arasında da Selçuk Erdem'in çizgilerine bir ilgi olduğunu fark etmiştim. Kendi adıma, padişahın, "Sağda solda saltanatı kaldırmaktan bahseden laflar ediyormuşsun" dediği yeniçeriden "Evet ama bunu kişisel almamalısınız" cevabını aldığı karikatüre gülerken sandalyeden düştüğümü söyledim.

Tarih gibi ciddi ve ağırbaşlı bir alana karikatürle girme cesaretini nereden aldınız?

Tarihin çok ciddi olduğunu düşünüyorum, aynı zamanda çok da eğlenceli. Bizim ortaokulda aldığımız tarih eğitiminin kötü olduğunu düşünüyorum. Çok masallaştırılmıştı. Keşke tarihi daha aydınlatıcı bir biçimde görseydik. "Fatih İstanbul'u aldı; çünkü o çok şahane bir insandı" ya da "Padişah bahıklara altın para atıyordu; Osmanlı o yüzden battı" gibi hikâyeler vardı. Bir de "zevku sefaya dalındı" denirdi her fırsatta. Tüm bunların altında daha karmaşık bir dinamik olduğunu anladığım gün tarih benim için başka bir anlam kazandı.

Karmaşık dinamiklerin nasıl farkına vardınız?

Tamamen tesadüfen, daha doğrusu tesadüfi okumalarla. Düzenli bir tarih okuyucusu olduğumu söyleyemem. Tarih masallaştığı zaman, kendiliğinden, eğlenceli bir hale geliyor bence. İçinde rahatça gezebileceğiniz bir alan var karşımızda. Aslında tarihe daha ayrıntılı olarak girmek isterdim bu bağlamda; ama benim için pek mümkün değil bu. Herkesin bildiği alanlarda dolaşmak gibi bir durumum var benim. Fatih'in İstanbul'u alması, tarihte herkes tarafından bilinen bir olaydır mesela. Bunun dışında tarihi çok iyi bildiğim söylenemez.

Bu alanda ilginizi çeken şey tam olarak nedir?

Küçük şeylerin tarihi beni ilgilendiriyor. Mesela gramofon Türkiye'ye geldiğinde, adamlar Kuran gramafondan okunur mu diye uzun uzun tartışmışlar. Bu olay mesela, ilgimi çekiyor. Hatta tarihle ilgilenmemin en önemli sebebi bu. Bu, biraz, tarihi romanlarda da vardır. Maksat o dönemi anlamak veya anlatmaya çalışmak değildir de,

daha çok, bugünü o döneme yansıtmaktır. Tarih bir bahanedir aslında. Benim karikatürlerimde de vardır bu. Genel olarak insan malzemesiyle, insani durumlarla ilgilendiğim için bir şeyi bugünün şartlarında incelemek adına onu başka bir yere yönlendirmek gerekiyor. Diğer karikatürlerimdeki absürd durumlar da bunun için. Biraz da anakronizm üzerine kurulu bir mizahı vardır ki, anakronizm denen şey zaten başlı başına komiktir.

Masalları, halk söylencelerini kullanmanızın ya da uzaylı penguenler çizmenizin de sebebi bu mu?

Evet, tarihe geçmemiş, ama orada olduğundan emin olduğumuz adamlar da vardır mesela. Tekerleği bulan bir adam vardır, bir de onun karşısına geçip laf söyleyen, "Bu olmamış böyle" diyen bir adam vardır mutlaka. İşte o ikinci adam benim daha çok dikkatimi çekiyor. Bu, yine masallaştırmayla ilgili gibi geliyor bana. Yani tarih hep eksik kalan, sürekli değişen bir alandır ya, bu durum çok komik olaylara sebep olabiliyor. Bir formül vardır mesela, "Meğer böyleymiş" diye. İşin aslı öyle değil de böyleymiş meğer. Fatih'in gemileri karadan yüzdürmesiyle ilgili bir espri vardı. "İşin aslı sizin bildiğiniz gibi değildi, böyleydi" demeye çalışan, ama komik bir şekilde. Masalların kolektif bilinçaltı olduğu teorisi vardır ya, tarih de buna benziyor. Bilinen şeyin arkasında ne var, onu merak ediyor insan. Pamuk Prenses prensle evlendi ve mutlu oldular. Peki sonra ne oldu? Bildiğimiz olayların ardında ne var? Fatih İstanbul'u aldı, peki Fatih'in kafasından neler geçiyordu? Belki o gün karnı ağrıyordu, belki bir kadını düşünüyordu. Kısacası, insan beyninin içinde dolaşıyorum ve tarih de bunun için iyi bir bahane.

Karikatürlerde padişahın sürekli boyun vurdurması bir tür bilinçaltı mı yani, ya da kafanızdaki padişah tipi nasıldır?

Boğdurma, boyun vurdurma meselesi iktidarla küçük adamın ilişkisini, günümüzdeki herhangi bir olaya yansıtabileceğim bir durum. Patronunla kurduğun ilişki de buna benzer bir şeydir. Padişaha gelince, daha çok, dışarıya mağrur görünmeye çalışan ama küçücük bir dünyaya sahip bir adam düşünüyorum. Belki psikolojik dertleri de olan, hayli gerilimli bir tip. Benim karikatürlerimde genel olarak, "insan her zaman aynı adamdır, geçmişte de günümüzde de farklı değiliz" gibi bir düşünce vardır. Padişah çok farklı, çok zeki gördüğümüz bir adam, ama belki de değil. "Seni tahta çıkınca boğduracağım" esprisi de bunun içindi. Adam padişah olacak ama sonuçta bir çocuk, ya da çocuk ruhlu. Benim karikatürlerimde padişahlar belirsizdir. Sadece

Fatih bellidir, onunla ilgili hayli tepki de aldım zaten.

Karikatürlerdeki detaylarla, mesela kostümlerle ilgili özel bir araştırma yapıyor musunuz?

Aslında bu alanla ilgilenmemin nedenlerinden biri de dekor ve kostüm meselesi. İlk önceleri uyduruyordum açıkçası. Kafamızda belli bir padişah görüntüsü vardır, çizdiğin zaman okuyucu onu kolayca anlar. Şimdi daha çok araştırarak çiziyorum. Özellikle bir harem esprisi varsa, birkaç yere bakıp çiziyorum. Herhangi bir yere bir süsleme koymaya çalışıyorum. Sonuçta, bir yeniçeri çizerken kıyafeti birebir yeniçeri kıyafeti olmayabilir, ama genel hatlarıyla onun kimliğini anlatmaya yetiyor. Eskiye gittikçe malzeme çoğalıyor, günümüze yaklaştıkça alan daha tehlikeli hale geliyor. Çünkü birinden, doğrudan bahsetmiş oluyorsunuz. Yeni arayışlar, biraz daha ayrıntıya gireyim diye kaygılar da var. Son zamanlarda fesli padişahlar da çizeyim diyorum.

Ayrıntılarda birkaç nokta yakaladık. Mesela zenci harem ağaları, ya da bir karikatürünüzde çizdiğiniz, kale kapısını açmakta kullanılan kütüğün başındaki koç kafası...

O koç kafası aslında karikatürün kendi tarihiyle ilgilidir. Bazı şeyler belli bir çizgi tutturuyor. Cehennem çizerken farkında olmadan Dante'nin cehennem tasvirinden bir şeyler almışımdır belki. Dante'nin kitabını resimleyen bir adam vardır, oturup onu öyle çizmiştir; ama Dante de aslında, o tasviri Antik Yunan'daki mitolojik tasvirlerden yürütmüştür gibi bir zincir var burada. Karikatürün diline ait bir şey. Bu koç kafası yabancı karikatürlerde de vardır. Mesela ıssız ada çizimi vardır, herkes ıssız adayı aynı çizer. Küçük bir toprak parçasının ortasında bir palmiye ağacı. Issız adada, çam ağacı değildir çizilen. Filmlerde, kapı açmaya yarayan bu ağaç çok daha büyük ve mekanik bir şeydir. Buradaki koç

kafası, karikatürün o mekanizmayı basitleştirmesiyle ilgili bir durum.

Karikatürlerle masalcı tarih anlayışına karşı alınmış bilinçli bir tavrınız var mı?

Hayır. Aslında sadece eğlenmek ve eğlendirmek kaygısındayım. Bu biraz da insanın kendiyle ilgili bir şey. İnsanlar karikatürlere bakıp, gülüp geçerse bu iyi bir şeydir, ben buna razıyım; ama diğer yandan, bunları düşünerek yapıyorum sonuçta. Bu düşünme sırasında birileri de bana eşlik ederse çok daha güzel olur. Mesela okullarda eğlendirerek öğretmek gibi bir formül de vardır. Aman eğlendirmesinler bence; biz öğreniriz. Birçok insan, tarih çok eğlenceli olduğu halde ondan uzaklaşıyor okulda. Eskiden daha çok okurdum, çocukken üç ciltlik bir padişahlar ansiklopedisini okuyup çok eğlendiğimi hatırlıyorum mesela. Şimdi karikatürleri beslemek için bile çok okuma yapmam gerekmiyor, çünkü daha önce de dediğim gibi, herkesin bildiği sularda gezinmek zorundayım. Elbette resmi tarih de olacak her zaman. Tarihteki eksik kalan yanlar, onu kolay yönlendirilebilir, kullanılabilir hale getiriyor. Tarih insanı istediği gibi manipüle edebiliyor. Mesela bende *Western Civilization* diye kalın, büyük bir kitap var. Orada biz hiç yokuz, çok garip gelmişti, hiç katkımız yoktu olup bitene. Halbuki bizim kitaplarda öyle değil durum. Şunu da yeni yeni anlamaya başlıyorum. Anadolu uygarlıkları mesela. Biz okulda Anadolu Uygarlıkları başlığı altında okuruz onları: Hititler, İyonya kentleri, Urartular... Sanki birbiriyle çok ilişkili ve yakın tarihlermiş gibi. İnsan öyle anlıyor. Halbuki aralarında dağlar kadar fark var, hepsi apayrı kültürler, daha da önemlisi apayrı dönemler. Geçmişe baktığımızda, geçmişte çok şahane insanlar olduğumuza dair bir düşünce etrafında toplanıyoruz. "Biz geçmişte çok güçlüydük, diğer devletler bize kötü davrandı, hâlâ da bizi sevmezler" gibi bir düşünce. Aslında karakter olarak paranoyak bir kişiliğim olduğu için hep, "Bana böyle dediler ama bu kesin böyle değildir" diye düşünürüm. Bir olayın arkasını merak etmiyorsan, şüpheci değilsen, olmuyor bu iş.

Bu şüpheci yönünüzle iyi bir tarihçi olurdunuz aslında.

Evet muhtemelen. Belgelerin arasında dolaşmaktan zevk alırdım. Bir tarihçinin ilginç bir şey bulduğu zaman hissettiklerini, heyecanını anlayabiliyorum. Ben de büyük zevk alırdım bundan.

EPHEMERA

Cahide Sonku

Bedia Muvahhit

Hazım Körmükçü

Vasfi Rıza Zobu

Ferih Egemen

Halide Pişkin

Muammer Karaca

Raşit Rıza

Neyyire Neyir

İsmail Dümbüllü

Şaziye Moral

Şevkiye May

Behzat Butak

[Biletlerin arka yüzü:]

İstanbul Vilâyetinin 27.4.948 Tarih 2504 sayılı müsaadesile satışa çıkarılmıştır.

1- Biletlerin beheri bir liradır. 2- Eşya Piyangosu 1 Ağustos Pazar günü İstanbul Şehir Tiyatrosu binasında Noterler huzurunda çekilecektir. 3- Piyango çekilişi gündelik gazetelerle ilân edileceği gibi ayrıca ikramiye listeleri de dağıtılacaktır. 4- Kazanan biletlerin hediyeleri İstanbul Şehir Tiyatrosu Dram kısmında Cemiyet elile dağıtılacaktır. 5- İkramiye planında yazılı eşyaların ve keşidenin bütün mes'uliyetini Emekli Sahne San'atkârları Yurdu Cemiyeti teahhüd eder. 6- Üzerinde Vilâyet ve Cemiyetin mühürleri bulunmayan biletler muteber değildir.

2165 Adet Hediyeden Bazıları:

Deniz motörü, otomobil, buz dolapları, radyolar, halılar, avizeler, altın tabaka, motosiklet ve bisikletler, yazı makinası, gümüş tabakalar ve tepsiler, dikiş makineleri, çamaşır yıkama makinesi, komple gümüş çatal bıçak takımı, morono avize, keten işlemeli masa örtüleri vs.

Suavi Tedü

Emekli Sahne Sanatkârları Yurdu Cemiyeti piyango biletleri Ephemera Derneği'nden Günyüz Demirhan'ın koleksiyonundan alınmıştır.

ESKİÇAĞDA ÇANAKKALE VE CİVARI

Sikkelerin Işığında Troas Bölgesinde Din ve Mitoloji

SENCAN SOYAL
İstanbul Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi,
Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı
Araştırma Görevlisi

Bu makale, yazarın İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş olan "Troas Bölgesi Kültleri" adlı yüksek lisans tezine (1999) dayanmaktadır.

TROAS'IN YERİ VE TARİHÇESİ

Troas, kabaca, Çanakkale ili ve çevresini içine alan Biga Yarımadası'nın bulunduğu, Anadolu'nun kuzeybatı köşesinin antikçağda taşıdığı addır. Kuzeyinde Hellespontos (Çanakkale Boğazı) ve Propontis (Marmara Denizi), güneyinde Edremit körfezi, doğusunda ve güneydoğusunda Balıkesir, batısında ise Ege denizi bulunur.

Bölgenin en eski halkı, Beşiktepe ve Kumtepe yerleşmelerinden bilinen Kalkolitik dönem halkıdır. Bunları, İÖ 3000'lerden 1200'lere kadar (Tunç Çağı) yaşamını sürdürmüş olan Troia halkı izlemiştir. Troas bölgesindeki Hellen kentlerinin kesin kuruluş tarihleri ve kuruluş süreci belli değildir. Genel olarak, bölgenin ilk sahiplerinin Aioller olduğu söylenebilir. İÖ 480'de Pers Kralı Kserkses, imparatorluğun sınırlarını Abydos'a kadar getirmiştir. Kral, Ilion'a (Hisarlık mevkii) gelerek Athena Ilias'a "doğurmamış" bin inek kurban etmiştir *(Herodotos, VII.43)*. Attika-Delos Deniz Birliği'nin İÖ 425-424 yılları vergi listelerinden anlaşılacağı üzere Ilion, Birlik hazinesine 2 talanton vergi ödemiştir. Buradan Ilion'un, 5. yüzyılın en azından son çeyreğinde, Atina önderliğindeki birliğe üye olduğunu anlıyoruz. Ancak Ilion, kısa bir süre sonra Spartalıların egemenliğine geçmiştir. Bu sırada bütün Troas Bölgesi, Perslerin Daskyleion (Ergili) Satraplığına bağlı olmuştur. İÖ 387'de yapılan "Kral Barışı" sonucunda Troas'taki kentler Pers egemenliğine girmiştir. İÖ 360-359'da Skepsis (Kurşunlu), Kebren (Çaldağ) ve Ilion, Kharidemos adlı Atinalı bir komutan tarafından ele geçirilmiştir. Büyük İskender'in generallerinden Antigonos, İÖ 310 yılında, bölgeye ticari açıdan önem kazandıran Antigoneia adlı kenti kurmuştur. İÖ 301 yılında ise Thrakia kralı Lysimakhos, Troas'a hâkim olmuş ve Antigoneia kentinin ismini Aleksandreia Troas olarak değiştirmiştir. İÖ 281 yılında Lysimakhos'un yenilmesiyle, bölge Seleukos Krallığının hâkimiyeti altına geçmiştir. İÖ 227'de Troas'ta Seleukos iktidarı son bulmuş, bölge Bergama Krallığının egemenliği altına girmiştir. İÖ 188'de Troas şehirleri, Roma tarafından bağımsız müttefik statüsü ile onurlandırılmıştır. Roma İmparatorluk döneminde, bölgedeki kentlerin bir kısmına Roma kolonisi statüsü verilmiştir.

ABYDOS

Roma İmparatorluk döneminde, bölgede dokuz kent sikke basmıştır. Abydos (Nara), Aleksandreia Troas (Eski İstanbul), Antandros (Altınoluk), Assos (Behramkale), Dardanos (Maltepe), Gargara (Küçükkuyu), Ilion (Hisarlık), Pionia ve Skepsis'ten oluşan bu dokuz kentin sikkeleri üzerinde 38 ayrı tip (tasvir) görülmektedir. Bu tipler bizi Troas Bölgesi'nin Roma İmparatorluk dönemindeki dinsel inançları ve mitosları hakkında aydınlatmaktadır.

Abydos kentindeki bazı sikkelerde, elinde dal tutan bir Artemis figürünün yanı sıra oktostil tarzda bir tapınak içinde ayakta duran ünlü Ephesos Artemis figürünü görmekteyiz. Roma İmparatorluk döneminde sikkeler üzerindeki yaygın tiplerden olan Dioskur kardeşler bölgede sadece Abydos sikkelerinde görülür. Bunlardan birinde, Dioskurlar mızrak ve meşale tutmakta, diğerinde ise atlarının yanında durmaktadırlar. Söz konusu

kentte Poseidon ve Nike'nin de kültleri vardır.

Hellenistik çağ yazarlarından Mousaios tarafından anlatılan Hero ile Leandros'un aşk öyküsünden bir sahneye Abydos sikkelerinde rastlanmaktadır. Efsaneye göre, Abydos'ta yaşayan Leandros, karşı kıyıdaki Sestos'ta (Akbaş Limanı) yaşayan rahibe Hero'ya aşık olur. Leandros, her akşam yüzerek sevgilisini görmeye gider; fakat bir gün fırtınaya yakalanır ve boğularak ölür. Sevgilisinin öldüğünü öğrenen Hero da denize atlayarak intihar eder. Roma imparatorluğu döneminde basılmış Abydos sikkelerinde Leandros, deniz fenerinde kendisini bekleyen sevgilisi Hero'ya doğru yüzerken betimlenmiştir (Res. 1). Bu sikkede eskiçağda bilinen bir aşk öyküsünün adeta tablolaştırıldığını görüyoruz.

ALEKSANDREIA TROAS

Augustus döneminde (İÖ 27 - İS 14) bir Roma kolonisi haline getirilmiş olan Aleksandreia Troas kentinin koloni dönemi sikkeleri Caracalla devrinde (İS 198-217) basılmaya başlamış, Gallienus (İS 258-263) döneminde ise son bulmuştur. Troas Bölgesinde Apollon tasvirli sikkeleri en çok basan kent, Aleksandreia Troas'tır. Aleksandreia Troas'ın Apollon tasviri içeren sikkelerinin ilki, İÖ 300 civarından itibaren görülmeye başlamıştır. Kentin koloni dönemi sikkeleri ise Commodus'tan (İS 177-192) itibaren görülür. Bu kent, sikkelerinde Apollon, çoğunlukla "Smintheos" sıfatı ile, himation giyimli, omuzunda sadak, patera ve yay tutarken veya bir sunak üzerinde sunuda bulunurken (libasyon) karşımıza çıkar. Apollon Smintheos'un, İÖ 8. yüzyıldan itibaren Troas sınırları dahilindeki halkın yerel tanrısı olduğu düşünülür; ancak kesin kült yeri belli değildir. Coğrafyacı Polemon, Apollon'un Smintheos sıfatı ile anıldığını, tapınağının Troas'ın Sminthos mevkiinde bulunduğunu söyler ve şu öyküyü anlatır:

"Troas şehirlerinden Khrysa'daki Apollon rahibinin yakışık almaz bir hareketi yüzünden Apollon kendisine hiddetlenmiş ve Khrysa halkının başına fareleri musallat etmiştir. Fareler tarlalardaki ürünlere zarar vermiş, böylece rahibin ve halkın cezalarını ödemesini sağlamıştır. Rahip ise bu iyiliğe karşılık, tanrı Apollon'a Smintheos ismi ile ilgili bir tapınak inşa ettirmiş ve aynı isimden gelen Smintheos sıfatını vermiştir."

Strabon, Apollon Smintheos adında bir tanrının Troas sahillerinin tanrısı olduğunu ve Hamaksitos civarında bulunan Smintheon'dan başka iki kutsal yerin daha bulunduğunu söyler; Smintheos sıfatının etimolojisini ise şu öyküyle açıklar:

Teukros'lular Kreta'dan (Girit) Khrysa'ya geldiklerinde, bir kehanete göre, "canlıların onlara saldırdığı yerde durmaları" gerekiyormuş; saldırı Hamaksitos çevresinde gerçekleşmiş. Geceleyin, çok miktarda tarla faresi topraktan sürüler halinde çıkarak silah ve teçhizatlarındaki deri kısımları yemiş. Bu olay üzerine Kretalılar da orada yerleşmişler.

Paros'lu Skopas'ın Smintheon için yaptığı bir heykelde, Apollon'un ayakları altında fare görülür. Herakleides ise tapınağın çevresinde sürüler halinde dolaşan farelerin kutsal olduğunu ve bu nedenle, heykelin, bir ayağı ile farenin üzerine basar şekilde yapılmış olduğunu söyler. Farenin, Smintheon'da kutsal bir hayvan olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bir ihtimale göre ise, Apollon Smintheos kültü önceleri var olan bir fare-tanrıdan doğmuş, sonra da Apollon ile birleştirilmiş olabilir. Yine aynı kent sikkelerinde, Apollon'un sembolü olduğundan, üç ayaklı kazan da görülür. Apollon, Smintheos sıfatını almadan da Aleksandreia Troas sikkelerinde görülmüştür. Yanında kent tanrıçası Tykhe varken, Griffon üzerindeyken veya defne dalı tutar halde betimlenen çıplak tasvirleri bunlara örnektir.

Aleksandreia Troas'ın inançlarını belirleyen diğer tiplerden biri de, Roma'nın kuruluş efsanesiyle ilgili olan dişi kurt ve ikizlerdir. Bu tipin yaygın olmasını kentin bir Roma kolonisi oluşuna bağlayabiliriz. Bu durumu kanıtlayacak diğer bir tip ise, omuzunda şarap tulumu tutan Marsyas heykelidir. Söz konusu tipin bir kentte görülmesi, o kentin yurttaşlarının Latinlerle eşit haklara sa-

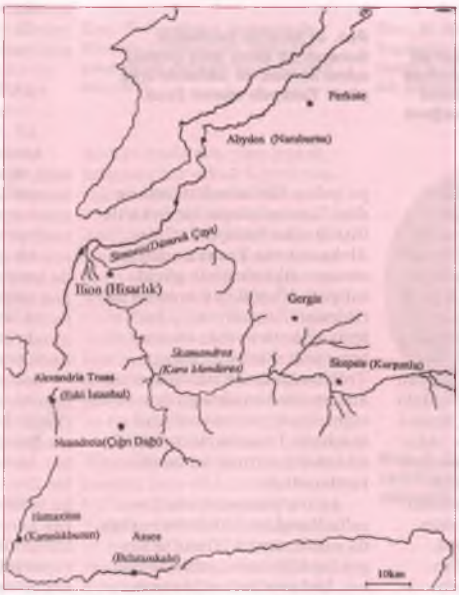

Troas Bölgesi (Eskiçağda Çanakkale ve civarı).

Res. 1: Roma imparatoru Severus Alexander zamanında basılmış bir Abydos sikkesinin arka yüzü: Hero ile Leandros efsanesinden bir sahne.

Res. 2: Caracalla zamanında Aleksandreia Troas'ta basılmış bir sikkenin arka yüzü: Herakles ile Antaios'un güreşi.

Res. 3: Ilion'da Roma imparatoru Marcus Aurelius'un karısı II. Faustina adına basılmış bir sikkenin arka yüzü: Athena Ilias heykeli ile karşısında ağaca asılı boğa.

Res. 4: Ilion'da Septimius Severus'un karısı Iulia Domna adına basılan bir sikkenin arka yüzü: Tahtında oturan Zeus.

hip olduğunu kanıtlar. Marsyas'ın Aleksandreia Troas'ta bir kültünün olduğu kanısına varmak yerine, bu sikke tipinin izlenen Roma siyaseti nedeniyle kullanılmış olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır.

Aleksandreia Troas sikkelerinde görülen farklı bir tip, pençelerinde boğa başı taşıyan kartaldır. Bu sahne Suriye'deki Antiokheia'da görülen Orontes (Asi Irmağı) hikâyesinde olduğu gibi, bir kuruluş efsanesiyle ilgili olmalıdır. Bu efsanede bir kartal, kutsal bir hayvanın başını taşıyıp yeni bir kentin kurulacağı yeri saptayarak başı oraya bırakmıştır. Troas'ta, sadece Aleksandreia Troas sikkeleri üzerinde, bu tipe çokca rastlamak mümkündür. Yine mitolojik bir öykü ile ilişkili olan "otlayan at" tipi, Aleksandreia Troas'ın *quasi otonom* sikkelerinde görülmüştür; İÖ 400-310 arasına tarihlenen Neandreia (Çığrı Kalesi) sikkelerindeki otlanan attan esinlenilmiştir. Bu atın, Tros'un babası Erikhtonios'un atlarından biri olduğu öne sürülmektedir ve sadece Aleksandreia Troas'ın darbettiği sikkeler üzerinde bu tasvire rastlanmıştır.

Ayrıca Aleksandreia Troas'ta Herakles kültünün varlığı da saptanmıştır. Troas'ta yaygın bir külte sahip olan Herakles, Aleksandreia sikkelerinde ayakta, sopası ve aslan postu ile tasvir edilmiştir. Bunun dışında iki farklı sahne ile sikkeler üzerinde yer almıştır: Euripides ve diğer satirik drama yazarlarının, hatta komedi yazarlarının eserlerinde, yarı komik, en zor şeylere bile ses çıkarmadan katlanan, sarhoş olup yemek yemekten başka bir şey düşünmeyen, külhanbeyi bir karakterle yer alınış olan kahraman, bahsettiğimiz sikkelerde de bu rollerinden herhangi birinde görülür; Pan'ın ve satirlerin desteğiyle yürümeye çalışmaktadır. Aleksandreia'nın diğer bir sikke emisyonunda ise, Antaios ile olan güreşi yer alır (Res. 2). Bu olay, Herakles Hespereidler'in altın elmalarını çalarken yaşanmıştır.

Aleksandreia Troas'ın kent tanrıçası Tykhe, Ilion'un Tykhe'si gibi başındaki sur tacı ve taşıdığı *vexillum* ile görülür. Bazen de elinde Apollon Smintheos'un kült heykeli vardır. Ayrıca Skepsis'te genel atribüleri ile görülen Nike, Aleksandreia Troas'ta dünyayı simgeleyen bir *globus* üzerinde durarak elinde başka bir *globus* taşır. Bu sahne kazanılan zaferin gücünü ve dünya hâkimiyetini vurgular.

ANTANDROS, ASSOS VE PIONIA

Antandros'ta Ephesos Artemisi, Apollon, Herakles ve önemli ölçüde Asklepios kültünün varlığı belirlenmiştir. Antandros'un bazı sikkelerinde *exomis* giyimli ve elinde çekiç ile karşımıza çıkan "demir döğen tanrı" Hephaistos'un kültü Roma İmparatorluk döneminde Troas'ın sadece bu kentinde yerleşmiştir.

Roma İmparatorluk döneminde, sikke darbı Augustus (İÖ 27-İS 17) ile başlayıp Commodus (İS 177-192) ile son bulan Assos kentinde, gelişmiş bir Zeus kültü mevcuttur. Sikke yazılarında Zeus Idaios olarak karşımıza çıkar. Athena kültünün yanı sıra şehrin koruyucu tanrısı Tykhe'ye de Assos'ta tapınılmıştır. Tykhe bu kentin sikkelerinde bazen be-

reket boynuzu, dümen ve *vexillum* gibi olağan atribüleri ile birlikte, bazen de Apollon Smintheos, Roma personifikasyonu veya imparator ile beraber görülür. Bu dönemde Troas sikke tipleri arasında bir tek Assos'ta rastlanan ve Dionysos ile ilgili dinsel törenlerde kullanılan *cista mystica*, tanrı için yapıldığı düşünülen mistik bir tören sahnesinde, duvaklı bir tanrıçanın elinde yer alır. Bu sahneye dayanarak, Assos'un diğer sikke tipleri arasında görülmeyen Dionysos'un, Assos'ta kült sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Antandros, Pionia ve Assos'un, Septimius Severus (İS 193-211) döneminde basılan sikkelerinde yılan sarılı asa tutan Asklepios yer almıştır. Antandros ve Pionia'ya ait sikkelerdeki tipler arasında, kaide üzerinde duran yılan figürü de Asklepios'un sembolü olarak bu tanrının kültüne işaret eder. Anlaşıldığı üzere, Asklepios kültü, bu tanrının Küçük Asya'daki en önemli kült merkezi Bergama'ya sınırı olan Troas'ın güney kentlerinde de yerleşmiştir. Sikke darbını Hadrianus ve Caracalla döneminde başlatıp Septimius Severus devrinde sona erdiren Pionia'da Athena Ilias, Asklepios, Herakles, Tykhe ve Artemis'in kültleri gelişmiştir. Bu kentteki Artemis, Abydos ve Antandros tiplerinde olduğu gibi Ephessoslu değildir. Tanrıça tetrastil tapınak içinde, *kalathos* giyimli ve taşıdığı yay ile betimlenmiştir. Pionia'nın, bir de kimliği belirlenemeyen nehir tanrısı vardır. İki değişik varyasyonu olan bu sikkelerin hazılarında tanrı iki Nike arasında yer almış, bazılarında da sikkenin kesim yerinde yunuslar betimlenmiştir. Buradaki yunusların varlığından, söz konusu nehrin denize döküldüğü sonucu çıkıyor.

DARDANOS VE GARGARA

Dardanos sikkelerinde ırmak tanrısı Rhodios betimlenmiştir; bir elinde saz tutan ve kolunu, içinden su akan amphoraya yaslayan, yarı çıplak, uzanmış bir erkek figürü olarak görülür. *Ilias*'ta *(XII. 17-33)*. Rhodios, tanrı Poseidon ile Apollon'un, Troialılara karşı olan Argoslıların üzerine salmayı tasarladıkları küçük nehirler arasında gösterilir. Ilion'la olan yakın ilişkileri nedeniyle Dardanos'ta Athena Ilias'a tapınılmış, Troia kral soyundan gelen Dardanos, Aineias ve Ganymedes kültleri de bu kentte var olmuştur.

Troas'ta, Septimius Severus döneminde Gargara kentinde basılan bazı sikkelerde Demeter tasvirine rastlanmıştır. Tanrıça burada, mısır koçanı ve meşale tutar. Demeter'in yanında ayakta duran, uzlaşma, uyum kavramlarının kişileştirilmiş hali olan Concordia,

***Res. 5:** Commodus zamanında Ilion'da basılmış bir sikkenin arka yüzü: Troia kahramanı Hektor quadriga içinde.*

***Res. 6:** Ilion'da Septimius Severus zamanında basılan bir sikkenin arka yüzü: Hektor'un Patroklos'u öldürme sahnesi.*

***Res. 7:** Flavianus zamanında Ilion'da basılmış bir sikkenin arka yüzü: Aineias'ın Troia'dan kaçırılışı.*

***Res. 8:** Ilion'da Roma imparatoru Marcus Aurelius'un karısı II. Faustina adına basılmış bir sikkenin arka yüzü: Apollon.*

***Res. 9:** Severus Alexander zamanında basılmış bir Skepsis sikkesinin arka yüzü: Nike.*

antik Yunan'da Homonoia adı ile anılmakta olup adına tapınaklar yaptırılmıştır. Resmi ideolojide adı sık geçen bu personifikasyon, özellikle bir ayaklanmanın yatışmasından ya da bir iç savaşın son bulmasından sonra bunu belirtmek üzere sikkeler üzerinde betimlenmiştir. Concordia bu sikkelerde bereket boynuzu ve patera tutmaktadır. Concordia'nın, bereket tanrıçası Demeter ile birlikte görünmesi, Septimius Severus döneminde siyasal veya ekonomik bir nedenden ötürü kıtlık yaşanmasıyla açıklanabilir.

ILION

En fazla kültün yerleşmiş olduğu kent Ilion'dur. Ilion kenti sikkelerinde bol miktarda Athena tasviri işlenmiştir. Roma imparatorluk döneminde Troas'ta Athena tasvirli sikkelerin darp edilmesi Augustus ile başlar. Tanrıça bu kentte yerel bir tanrıça niteliği ile, Ilion'un Athena'sı olarak "Athena Ilias" adı ile anılır. Athena Ilias kültü bölgedeki diğer kentlere de yayılmıştır. Ilion'daki tasvirlerde Athena, silahlanmış, Korint miğferi, ve seyrek olarak *polos* giymiş, *aegisli*, kalkanlı, bazen *colus* bazen de *patera* tutarken görülür. Bazı sikkelerde ağaca asılmış bir boğanın, şehrin kurucusu Ilos olması muhtemel bir erkek figürü tarafından kurban edilişi resmedilmiştir (Res. 3). Bazı başka sikkelerde de görülen bu boğanın, Athena'ya yapılan ibadetle ilgisi olabileceğini varsayabiliriz. Ilion'daki tipler arasında Athena Nikephoros da görülür.

Roma başı, Senato başı ve dişi kurt ile ikizleri gösteren sikke tipleri, bu kentin Roma ile olan soy bağlılığını vurgulamaktadır. Roma ile Senato büstlerinin ortasında Athena Ilias kült heykelinin yer alması Troas'ta yalnızca Ilion kentinde görülür. Roma'nın başında sur tacının olması aynı zamanda onun kent tanrıçası sıfatını vurgulamaktadır; Senato ve Athena Ilias ile birlikte resmedilmiş olmasıyla da, Ilion'un hem hukuksal hem de kutsal geçmişiyle Roma'ya bağlılığı hissettirilmek istenmiştir. Aleksandreia Troas'ta görülen, dişi kurt ve ikizlerin bulunduğu sahneye Ilion'da bazen bir kartal tasviri de eklenmiştir. Bu tasvir Ilion'daki Zeus kültünün gelişmişliği ile ilgili olabileceği gibi, Romulus'un tanrılar arasına sonradan katılmış olduğu inancının bir göstergesi de sayılabilir. Zeus Idaios, Ilion'da her zaman, tahtta otururken ve kentin en önemli tanrıçası olan kızı Athena Ilias'ın kült heykelini tutarken gösterilmiştir (Res. 4).

Ilion'da Troia kraliyet ailesinin betimlendiği sikkelerden onların bu kentte yüceltildiği ve kültlerinin oluşturulduğu anlaşılır. Troia kral soyunun atası sayılan Dardanos, kendi adını taşıyan kentin yanı sıra Ilion'da da görülür. Ilion sikkeleri üzerinde, eşi Khryse veya Bateia olması muhtemel bir kadın figürü ile tahtta otururken tasvir edilmiştir. Troia kentinin ünlü kralı Priamos ve oğlu Hektor yalnızca Ilion'da karşımıza çıkar. Priamos, Ilion sikkelerinde *Phryg* başlığı ve *himation* giymiş, elinde asası ile tahtında oturur vaziyettedir. Hektor ise *Ilias*'ta anlatıldığı üzere, Troia kentinin koruyucusu ve önde gelen kahramanı olarak, bu kentin pek çok sikkesinde savaşçı niteliği ve donanımı ile görülür. Bunlardan birinde de, Andromakhe ve oğlu Astyanaks ile birlikte olup elini karısına doğru kaldırmıştır. Bu ünlü sahne, *Ilias*'taki, Andromakhe ile vedalaştığı dokunaklı dizeleri anlatmaktadır (Homeros, *Ilias, VI 441 vd*). Zaman zaman *biga* ve *quadriga* üzerinde savaşırken (Res. 5), bazen de Yunanlıların gemilerine ateş fırlatırken görülür. Düşmanı Patroklos'u öldürmüş olduğu sahne ise oldukça canlı betimlenmiştir (Res. 6). Bütün bu tipler, *Ilias*'ta anlatılan olaylara uygun olup onları açıkça sergilemiştir.

Troia'dan kaçış sahnesi daha çok, Ilion kenti sikkelerinde görülmektedir. Sikkelerde Aineias babasını kolu üzerinde taşımakta, oğluna da eli ile yol göstermektedir. Bu sahne ile, yangın ve yıkım gören şehirden panik halinde kaçışı ve geride kalan şehri için hissettiği üzüntü anlatılmak istenmiştir (Res. 7). Bazı sikkelerin kesim yerinde, kurt ve ikizler tasviri görülmektedir. Bu figürlerin Aineias ve ailesi ile birlikte gösterilmesinin amacı, Roma'nın kuruluşunun Troia ile olan bağlantısını vurgulamak olabilir. Yine Troia kraliyet soyundan gelmiş genç bir kahraman olan Ganymedes'in, Zeus'u temsil eden kartal tarafından kaçırılışına ilişkin ünlü sahne, Ilion sikkelerinde işlenmiştir.

Troia Savaşı'nın başlamasına yol açan güzellik yarışmasını tasvir eden sahne de, bazı Ilion sikkelerinde betimlenmiştir. Bu ünlü sahnede Paris, üzerine "en güzeline" yazılmış olan elmayı Aphrodite'ye vermektedir.

Ilion'da, Roma imparatoru Marcus Aurelius'un (İS 161-180) karısı II. Faustina adına bastırılmış bazı sikkelerde sürpriz bir şekilde "Hekatos" sıfatlı Apollon'u görürüz. "Uzakları vuran" anlamıyla Apollon'un okçuluğunu belirten bu sıfata *Ilias*'ta da iki kez rastlanır. Bu sikke üzerinde Apollon, en rahat duruşuyla tasvir edilmiştir. Yayı ise tam olarak görülmez. Şu açıklık ki, bu zarif fakat tembel figür, Apollon Hekatos kült heykelidir (Res. 8). Ayrıca Abydos ve Aleksandreia Troas kentlerinde karşılaşılan Poseidon'a, Ilion sikke tipleri arasında da genel atribüleri ile birlikte rastlanılır. Ilion kentinin darbettiği sikkeler arasında, diğer nehir tanrılarının yaygın atribülerini taşıyan Skamandros'a çaştlanmaktadır. Bu tanrı gerçekte Troia Ovası'ndaki Skamandros Irmağı'nın tanrısıdır. *Ilias*'ta *(XXI. 131 vd.)* Zeus'un oğlu olarak bahsedilmiş, sularının renginden ötürü Ksanthos (kızıl) adıyla da anılmıştır. Skamandros,

Nympha Idaia ile birleşince, Troia kral soyunun atası olan Teukros adında bir oğlu olmuştur. Troialılar Skamandros ırmağına kurban sunarak onu onurlandırmıştır. Troia savaşı sırasında suyunun pek çok ceset ve kanla dolmasına kızarak, Akhilleus'u çılgınca öldürmelerinden alıkoymaya karar vermiş, yatağından taşarak, onu boğmakla tehdit etmiştir. Sonunda Hephaistos, ırmağı, yatağına geri çekilmek ve tarafsız kalmak zorunda bırakmıştır.

SKEPSIS

Roma İmparatorluk döneminde Troas'ta sadece Skepsis kenti sikkelerinde Aphrodite tipine rastlanır. Betimlerde Nike ve asa tutan Aphrodite figürünün yanında bazen Eros da bulunur. Abydos sikkelerinde bir arslan üzerinde karşımıza çıkan Dionysos tipine Skepsis'te de rastlanmıştır, burada bazen bir panter ile birlikte görülmektedir. Sikke tiplerinin işaret ettiği, Skepsis'in diğer kültleri ise Nike (Res. 9), Zeus, Pan ve Aineias'a aittir.

TROAS KENTLERİNDE İMPARATOR BETİMLERİ

Roma İmparatorluk döneminde Troas Bölgesi'nde (Dardanos, Ilion, Pionia ve Skepsis) darp edilmiş olan sikkeler üzerinde imparatorlar -kendi dönemlerinde veya farklı zamanlarda- sikkelerin arka yüzlerinde betimlenmiştir. Bunların arasında, en çok Augustus görülür. Ancak bir kentte imparator kültünün varlığından söz etmek için bazı koşulların var olması gerekir. İmparator kültünün olup olmadığını, sikkeler üzerindeki "neokoros" lejandından ya da üzerinde imparator adının bulunduğu tapınak betimlerinden anlayabiliriz. Roma İmparatorluk döneminde "neokoros" sıfatının bir kente verilmesi, o kentte, her türlü bakım ve giderleri kentliler tarafından karşılanan, şerefine dini törenler, bayramlar düzenlenen bir imparator kültü olduğu anlamına gelir. Bu şartlar göz önüne alındığında, bu dönemde Troas'ta imparator kültünün varlığı şüphelidir.

Roma İmparatorluk döneminde sikke darp etmiş bu dokuz kentin sikke tiplerinin incelenmesiyle beliren tablodan çıkan sonuca göre, bölgede en çok tapınılan tanrılar, Athena Ilias ve Apollon olup, ikincil önem taşımış olanlar ise Zeus, Asklepios, Artemis ve Tykhe'dir. Troia kraliyet ailesi de, özellikle Ilion ve çevresinde kült olarak yayılmış ve önem kazanmıştır.

SEÇME BİBLİYOGRAFYA

Bellinger, A.R., *Troy. The Coins. Supplementary Monograph 2*, Cincinati, 1961.

Bellinger, A.R., "The Earliest Coins of Ilium", *MNANS 7*, New York, 1956.

Cook, J.M., *The Troad. Archaelogical and Topographical Study*, Oxford, 1973.

Cook, J.M., "In and around the Troad", *The Annual of the British School at Athens*, Londra, 1988.

Krzyzanowska, A., "Monnaies de la colonie d'Alexandreia Troas", *WN 5*, Varşova, 1961.

Leaf, W., *Strabo on the Troad*, Cambridge, 1923.

Sylloge Nummorum Graecorum Copenhagen. *The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Troas*, Kopenhag, 1945.

Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung H.v.Aulock, Troas-Aeolis-Lesbos, Heft. 5, Berlin, 1959.

Tenger, B., "Zur Geographie und Geschichte der Troas" *Asia Minor Studien. Die Troas. Neue Forschungen III*, Bonn, 1999.

Wroth, W., *British Museum Catalogues of Greek Coins, Troas, Aeolis and Lesbos*, Bologna, 1964.

BİZANS'IN SOYLU KADINLARI

ON PORTRE, 1250-1500

DONALD M. NICOL

Bizans sarayındaki kadınlar nasıl bir hayat sürdürüyorlardı? Erkek egemen bir toplumda hangi alanlarda nefes alabiliyorlardı? Ünlü Bizans tarihçisi Donald M. Nicol, On Bizanslı "hanımefendi"nin portresini çizerken, imparatorluğun en azından son yüzyıllarında bu soylu kadınların toplumda etkin bir rol oynadıklarını gösteriyor. Sultan II. Murad'ın karısı Mara Brankoviç, rahibe ve bilgin Theodora Raulaina, İmparatoriçe Eirene Palaiologina, başrahibe Eirene Humnaina, Trabzon İmparatoriçesi Elena Kantakuzena Komnena ve diğerleri, toplumun ve sarayın kısıtlayıcı geleneklerine rağmen, bilimde, dinde, edebiyatta ve siyasette yeteneklerini gösterme fırsatı bulmuşlardı. Hikâyeleri bize hem Bizans İmparatorluğu'na, hem de tarihte kadınların rolüne dair yeni bakış açıları sunuyor.

(Çev. Özden Arıkan / viii + 152 s.)

TARİH VAKFI

Satış ve Pazarlama: Tarih Vakfı, Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0212 233 21 70 - 233 21 61 Fax: 0212 233 32 90
www.tarihvakfi.org.tr E-mail: mycgin@tarihvakfi.org.tr

Ara Altun: Sanat Tarihi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin şubat ayı konuğu Ara Altun'du. Toplantı 15 Şubat'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Ortaokul ve lise tarih ders kitaplarında geçiştirilerek verilen sanat tarihi bölümlerinin de etkisiyle, sanat tarihinin birçok kişi tarafından gereksiz ve sıkıcı bir uğraş alanı olarak görüldüğünü hatırlatan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ara Altun, uzun yıllardan beri severek çalıştığı bu alana yöneliminin ilkokulda başladığını belirtiyor:

"Benim zamanımda ilkokulda derslerin hocaları farklıydı, yani birinci sınıftan alıp beşinci sınıfta mezun eden hoca sistemi henüz yoktu. Bizim Türkçe ve kültür derslerine gelen Münevver Hanım vardı. Onun, benim üzerimde, çok büyük etkisi olduğuna inanıyorum. Gerçekten çok iyi bir öğretmendi. Kültür derslerinin içinde tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi vardı. Bu üç konuda temel eğitimi Münevver Hanım sayesinde iyi aldık diye düşünüyorum ve ona şükran duyuyorum. Sonra, lisede çok iyi bir tarih hocamız vardı: Hikmet Omay. Hikmet Hanım da çok iyi bir tarihçiydi ve her sene başında bize, tarihin bir pozitif bilim olduğunu anlatmaya çalışırdı. Sosyal bilimlerin, ama özellikle de tarihin, pozitif bir bilim metoduna sahip olduğu takdirde önemli bir bilim dalı olduğunu bize Fikret Hanım öğretti. Ona da çok büyük şükran borçluyum."

Liseyi bitirdikten sonra Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu'nda İç Mimarlık Bölümüne devam eden Altun, bölümdeki sanat tarihi derslerinin yeterli olmamasının da etkisiyle kütüphanelere vakit ayırmaya başlar:

"O sıralar sık sık İstiklal Caddesi'ndeki Amerikan Kütüphanesi'ne gidiyordum. Oradaki dekorasyon ve mimarlık dergilerini incelerken, ortaöğretimde kıpırdanma halinde olan konu birdenbire canlandı sanki. Sonra, işte, hepimizin başından geçer, biliyorsunuz; aile istekleri vardır, onları kırmamak vesaire. Böylece İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir yıl geçirdim. Fakat o arada İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne organik kimya derslerini dinlemeye geliyorduk. Kantinde Edebiyat Fakültesi'ndeki sanat tarihi derslerinin zevkli geçtiğini öğrendik. Çarşamba günleri Oktay Aslanapa'nın derslerine girmeye başladım. Derken İznik'e gittik. Oktay Aslanapa orada kazı yapıyor dediler. Kısmetmiş, her şeyi bir kenara itip, ben burada buna devam etsem galiba daha iyi olacak diye düşündüm, yani başlangıç bu."

1943'te Profesör Ernest Diez'in İstanbul Üniversitesi'nde sanat tarihini belirli bir disiplin olarak kurduğu zaman, yanında tek bir kişinin, Oktay Aslana-

Prof. Dr. Ara Altun (sağda) Prof. Dr. Oktay Aslanapa ile birlikte Edebiyat Fakültesi'nde.

pa'nın bulunduğunu hatırlatan Ara Altun, kendisinin sanat tarihine girdiği 1960'ların başlarındaki durumu şöyle anlatıyor:

"Mazhar Şevket İpşiroğlu Estetik ve Sanat Tarihi kürsüsünün, Oktay Aslanapa Türk ve İslam Sanatı kürsüsünün, ve Semavi Eyice de Bizans Sanatı Tarihi kürsüsünün başındaydı. Güzel bir kütüphane vardı, ama çok az sayıda Türkçe yayın bulunuyordu."

HAÇLI SEFERLERİ

Üniversite yıllarındaki sertifika uygulamasından yararlanarak Fikret Işıltan'ın Ortaçağ tarihi derslerine devam eden ve bir sertifika alan Ara Altun, bu dersler sırasında özellikle Haçlı Seferleri üzerinde yoğunlaşır. Altun Haçlı Seferlerinin, özellikle Anadolu yakın tarihini kavrayabilmek açısından, önemli bir konumda olduğunu vurguluyor:

"Fikret Işıltan'ın Ortaçağ tarihi derslerinde üç belirgin konu vardı; bunlardan biri Haçlı Seferleri, birisi Bizans tarihi, diğeri de İslam tarihiydi, yani bu üç ana konu üzerinde ders anlatılırdı. Ben şuna inanıyorum; günümüze yakın Anadolu tarihini genel hatlarıyla kavrayabilmek için Haçlı Seferleri tarihini iyi bilmekte gerçekten layda vardır. Çünkü Haçlı Seferlerinin, kendi umduklarının ötesinde, birtakım sonuçları olmuştur. Haçlı Seferleri için, bütün dünyayı birbirine katan, Doğu'yla Batı'yı birbirine karıştıran, kervan yolları üzerindeki iletişimin ötesine geçen bir tecrübe, yani kitlesel iletişimin temelleri denebilir."

MARDİN

Seçimini sanat tarihinden yana kullandıktan sonra, hocası Oktay Aslanapa'nın *Türk Mimarisi ve Sanatı* adlı çalışmasına yardım eden Altun, bu çalışma sırasında Anadolu mimarisinin 12. yüzyılda büyük bir değişime uğradığını fark eder:

"Mesela Metin Sözen'le biz o çalışma sırasında Diyarbakır'a, Urfa'ya, (Mardin'e gitmedik sanırım) Gaziantep'e, Adana'ya çok gittik geldik. Oktay Aslanapa'nın bir Diyarbakır çalışması vardı.

Prof. Dr. Ara Altun (sağda) 1998 İznik Çini Fırınları Kazısı ekibiyle.

Bu çalışmadan yola çıkarak Artukoğulları dönemine ait, özellikle Diyarbakır ve Mardin'deki yapıların Anadolu'nun on üçüncü yüzyıl yapılarıyla ilişkisi konusunda kafamda bir şeyler oluşmaya başladı. Bir gün Oktay Bey'e "Ben bitirme tezi olarak Mardin'i yapmak istiyorum" dedim, "Çok iyi olur" dedi. O iş, önce küçük bir arkadaş grubuyla, sonra tek başıma mahallinde yaptığım iki aylık bir çalışma gerektirdi. Kırk küsur yapı üzerinde çalıştım. Sonra bana, bu bitirme tezini niye kitap yapmıyorsun, dediler. İşte Tarih Vakfı'nın yıllar sonra Mardin'le ilgilenmeye başladığı zaman, 'böyle bir kitap varmış', diye beni aramasına vesile olan 1971 tarihli kitap böyle ortaya çıktı!"

TAKIM ÇALIŞMASI

Uzun yıllardan beri sanat tarihi alanında çalışan Ara Altun, bir sonraki nesil olarak adlandırdığı genç sanat tarihçilerinin, bu alanda çalışırken, takım çalışmasına önem vermesi gerektiğini vurguluyor:

"Takım çahşması tarihçiler için o kadar gerekli değildir. Tarihçi olmak, kişinin kendi çalışmalarıyla mümkündür; arşiv tararsınız, kaynak tararsınız, yayın tararsınız, belgelendirirsiniz, temellendirirsiniz, kendi sonucunuzu kendiniz çıkarırsınız; ama sanat tarihinde bunu yapamazsınız. Sanat tarihinde çok daha fazla somut belgeye ihtiyacımız var, çünkü belgeleri konuşturacaksınız. Sanat tarihinin yönteminde, sanat eserinin tanımlanması vardır. Mesela envanter çalışması yaparken, bu taşınırda da olur, taşınmazda da olur, bir envanter fişi örneğiniz vardır; onu genişletebilirsiniz, ama belli girdileri oraya mutlaka işlemeniz gerekir. Bu, Avrupa Konseyi'nin müzeler ve anıt eserler için kullandığı formlarda da böyle, bizde de böyle. Hatta lise kitaplarının arkasında bile, 'sanat eserinin incelenmesi' diye bir bölüm vardır, yani üslup ince-

lemesi. Bunu rahmetli Mazhar Şevket İpşiroğlu çok güzel yapardı. Bir tane slaytı koyardı, bir dersi giderdi, ama o slaytın etrafında her şey konuşulurdu."

Mazhar Şevket İpşiroğlu'nun yönteminden etkilenerek, arkadaşlarıyla birlikte Anadolu'da gördükleri eserler hakkında kayıt tuttuklarını belirten Altun, bu çalışma sonrasında çok büyük bir arşiv oluşturulduğunu ve bu arşivi değerlendirmek istediğini belirtiyor:

"O zamanlarda Vakıflar Genel Müdürlüğünden bize bir dosya geldi. Sadece beş bin tespit edilmiş yapı, yani mimari dosyası vardı. Biz, kent taramasıyla on bin yapı fişine ulaştık, yirmi yıl içinde. Sadece İstanbul'da sur içinde dolaşsanız çeşmesiyle, sebiliyle, camisiyle, neredeyse beş bin vakıf eser çıkacak durumdadır. Bu açıdan, belgelendirmenin son derece önemli olduğuna işaret ediyorduk. İçinde bulunduğum çabanın bana öğrettiği en önemli konulardan biridir belgelemek. Türkiye'de, bırakınız ilk çağdan günümüze kadarki önemini, Türk döneminin bile somut, ayakta olan mimari envanterinin tamamına bir merkezi dokümantasyon sistemiyle sahip değiliz. Bu gerçekten çok acıdır! Yapmak istediğim, ama bir türlü gerçekleşemeyen projelerden biri de bu. O on bin fiş, öğrencilerimizin ve arkadaşlarımızın yardımıyla, belki bir proje kapsamında internet ortamına geçirilebilecek. Keşke böyle bir imkânımız olsa. Tabii arşivde üzerinde çalışılması gereken şeyler de var; hepsi çok doğru, çok kesin şeyler değil, ama bunun temelini kurmakta çok yarar görüyorum."

Ara Altun, günümüzdeki arşivleme sisteminin zaman karşısında dirençli olmadığını ve bu konuda önlem alınmazsa gelecekte, günümüze dair birçok bilginin değerlendirilemeyeceğini de belirtiyor:

"Biz şimdi belki altı-yedi yüzyıl önceki belgelere ulaşabiliyoruz, onlardan bir şeyler çıkarabiliyoruz. Ama kâğıdı alıp naylon kılıfın içine koyup dosyalıyoruz. Yirmi sene sonra sadece naylon kılıfı bulacağız, kâğıt toz olacak. Bu bir hatamız. İkinci hatamız da her şeyi bugünkü programlar gibi kalacak zannedip kâğıttan, dosyadan vazgeçip, 'bunlar artık gereksiz, bürolarda artık kâğıt ne arıyor' diyerek bilgisayar disketlerine yahut hafızalarına alıp saklamamız. Çünkü bugün bakın, çok yakında bir şey duydum, siz de herhalde duydunuz; yavaş yavaş panik yaşıyor Amerika. Dosyalamadıkları belgeleri, artık bilgisayarlarda programlar o kadar gelişti ki, o programı okuyacak programı üretemiyorlar ve o programlarda o bilgi var, o büyük disklerde ama disklerden okuyamıyorlar, çekemiyorlar. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında çok çabuk kaptırdık kendimizi bu teknolojiye ve gelenekseli ihmal ettik. Gelenekseli ihmal ettiğimiz için de şimdi o açığı kapamanın çaresini bulmamız gerekiyor. Her şeyin her gün değiştiği bir hayatın içinde yaşıyoruz. Belki de çok mutlu olmamız gerekir, çok değişik bir çağda yaşıyoruz; her şey her gün değişiyor. Benim çocukluğumla bugün arasında teknoloji, düşünce, davranış, ne bileyim her şey açısından çok büyük farklar var. Beş sene öncesiyle bugün arasında bile çok büyük farklar var."

SANAT TARİHİ VE TARİH

Sanat tarihi ve tarih arasındaki ilişkinin sadece teoride değil, pratikte de ön planda tutulması gerektiğini belirten Ara Altun, tarihçilerle birlikte çalışmanın sanat tarihçileri açısından gerekli olduğunu belirtiyor:

"Sanat tarihinde yöntem son derecede önemlidir. Bizim üniversiteye girdiğimiz yıllarda rahmetli Haldun Taner'in çevirdiği ve Edebiyat Fakültesi yayınları arasından çıkan Dagobert Frey'e ait bir konferans metni vardı, "Mukayeseli Bir Sanat İlmini Temellendirme." Bunun tam adı aslında, mukayeseli bir tarih ilmini temellendirme olmalıydı. Çok zor okunan, çok zor anlaşılan bir metindir. İlk okuduğumuzda bize çok zor gelmişti, kavram kargaşasına sürüklemişti bizi, ama temellendirme tarih yönteminde nasıl esassa, sanat tarihinde de esastır. Temellendirmeyi yapmadığımız zaman, hiçbir yere varamıyoruz. Türkiye'de, çok önemli tarihçilerle kıyısından köşesinden birlikte çalışma veya bir arada bulunma olanağına da sahip olduk. Faruk Sümer, İbrahim Kafesoğlu gibi hocalar yöntem açısından çok önemli şeyler getirdiler, bunu kimse yadsıyamaz. Biz onlardan çok faydalandık ve belki, Viyana-Berlin ekolünün, yani temellendirmeye, belgelendirmeye dayalı sanat tarihçiliğinin Türkiye'deki temsilcileri olduk. Sanat felsefesinden gelen bir sanat tarihçiliğinden çok, belgelendirmeye ve somut verilere dayanan bir sanat tarihçiliğine veya daha çok arkeolojiye, arkeoloji bilimine yaklaşan daha pozitif bir sanat tarihçiliğinin temsilcileriyiz. Bu yüzden tarih bizim için de temeldir Tarih, sanat tarihi, arkeoloji, felsefe, sosyoloji hepsi de birbirinin içine giren, çakışma noktaları olan bilim dalları ve disiplinler. Bunların sınırlarını ve içinden hangisini öne çıkaracağınızı iyi bilmeniz gerekiyor".

İKTİDAR VE MİMARİ

Konuklardan gelen bir soru üzerine, coğrafi üslup ile iktidar arasında kurulan ilişkinin ancak belli sınırlar içerisinde mimariyi şekillendirebileceğini belirten Ara Altun, bunu örnekler ile açıklıyor:

"İç Asya'da, İran'da yapı malzemesi tuğladır. Suriye'de, Anadolu'nun belli bir kesiminde kesme taştır. Yani coğrafi üslup önemlidir, bu coğrafi üslubun içinde ulusal üslup kendi çizgisini devam ettiriyorsa, bunu bulmak gerekiyor. Malzemenin kullanılmasıyla ilgili birtakım zorunluluklar var. Bir bölgede, yeni bir iktidar oluştuğu zaman, daha önceden orada bulunan insanlar yine aynı işi yapacak, yani onlar elini kolunu bağlayıp durmayacak, değil mi? Yani onlar da birşey üretecek. Onların çalışmasını sağlayacak olan kimdir? Yeni iktidar erkini kullanan insanlar, ve onların düşüncesidir. Ama neyi kullanacak? Yerel malzemeyi kullanacak. Yerel malzeme kesme taşsa, kesme taşı kullanacak."

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti (1919)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Çerkes gelini Refika Hanımefendi'nin aziz hatırasına...

23 Temmuz 1908 günü ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte, Osmanlı toplumu da örgütlenme hakkına kavuşmuş oldu. II. Meşrutiyetin ilanıyla iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin önderliğinde, 1908 yılı içerisinde çok sayıda cemiyet kuruldu. II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde cemiyetleşme o denli hızlandı ki, kendisi de illegal bir cemiyet olarak kurulmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, duruma müdahale etmek ve birbiri ardınca kurulan bu cemiyetleri kontrol altına alabilmek amacıyla, 16 Ağustos 1909 günü "Cemiyetler Kanûnu" adında 19 maddeden oluşan bir kanun çıkarmak zorunda kaldı.[1] Cemiyetler Kanûnu'nun üçüncü maddesinde yer alan "anâsır-ı muhtelife-i Osmâniye'yi siyâseten tefrîk maksadına müstenid olmak üzere cemiyetler teşkîli câiz değildir"[2] ibaresine dayanarak, "kavmiyet ve cinsiyet", yani etnik milliyet ve cinsiyet esasına dayanan cemiyetler yasaklanmaya çalışılmış, ancak bu çabalar Osmanlı etnik gruplarının ve Osmanlı kadınlarının kendi cemiyetleri etrafında örgütlenme girişimini önlemeye yetmemişti.[3]

Ancak, II. Meşrutiyetin ilanını izleyen günlerde hem Müslüman ve gayrimüslim azınlıklar, hem de bu iki toplumun kadınları tarafından, "kavmiyet ve cinsiyet" esasına dayalı çeşitli cemiyetler kurulmuştu. 1908 yılında kurulan Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti[4] ile ilişkili kadınların 1919 yılında kurduğu Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti de bunlardan biridir.

Osmanlı kadın örgütleri üzerinde çalışmış olan Serpil Çakır "Osmanlı Kadın Dernekleri" başlıklı makalesinde, Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'ni "Kültür Amaçlı Dernekler" kategorisine yerleştirmekte ve cemiyetin faaliyetlerini şu sözlerle özetlemektedir:

> Merkezi İstanbul'da bulunan, merkez kurulu oniki kadından oluşan Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin amacı, Çerkeslerden yardıma muhtaç olanlara yardım etmek, kız ve erkek çocukları, kuracağı yetimevleri, okullar ve işevlerinde korumak ve aynı zamanda ulusal kültürü geliştirmekti. İçişleri Bakanlığı'nın 18 Mayıs 1335 ve 102 numaralı ilmuhaberiyle kurulan dernek, amacına ulaşmak için konserler, konferanslar, müsamereler düzenleyecek, gazeteler, broşürler ve kitaplar yayınlayacak ve kütüphane kuracak, kütüphane herkese açık bulundurulacaktı.[5]

Bu sözler daha sonra Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi*[6] kitabında ve Tarih Vakfı'nın yayımlamış olduğu *İstanbul Ansiklopedisi*'nde de özetlenerek tekrarlanmıştır.[7] *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını* kitabının yazarı Şefika Kurnaz, kitabın Osmanlı-Türk kadın örgütlerini incelediği bölümünde, muhtemelen Çerkesleri Türk olarak kabul etmediği için, Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'ne yer vermemiştir.[8] Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'ne ilk kez, Sefer Bozdağ'ın 1985 tarihli *Gurbetteki Kafkasyadan Belgeler* kitabında değinilmiş olduğunu da belirtmekte yarar var.[9]

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti ile ilgili elimizde bulunan ilk bilgi, 15 Mayıs günü Dahiliye Nezareti'ne bağlı Hukuk Müşavirliği şubesinin, İstanbul Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne bu cemiyet hakkında göndermiş olduğu bir "derkenâr"dır.[10] Bu yazıda, cemiyetin nizamnamesinden hareketle, cemiyetin faaliyet alanı belirtilmekte ve cemiyetin kurulabilmesi için istenen izin belgesine ek olarak verilen nizamnamenin cemiyetin resmi

Ilyâne,
Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin Nâşir-i Efkârıdır
Numero:1, birinci sene, Perşembe, 12 Mart 1336 [12 Mart 1920].
İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1336
Piyatı 10 kuruştur.

DİYÂNE'NİN MESLEĞİ, GÂYESİ

Bütün beşeriyet, bilhâssa bütün küçük ve zayıf milletler gibi Çerkeslik de bugün ağır, acı bir imtihân devresi geçiriyor. Biz bunu bütün ağırlığı, bütün acılığı ile hiss ediyoruz. Fakat imân ediyoruz ki, insânların insânlığını ölçen bu büyük tecrübe ne kadar sürerse sürsün, ne kadar muhtelif safahât geçirirse geçirsin hiç şüphesiz, zafer yine nihâyet insânlığındır. İsteriz ki milletimiz buna i'timâd ve hatta bizim gibi imân etsin. Bunun aksine inanmak belki onun için felâketlerinin en büyüğünü teşkil eder.

Yüz sene Rus Çarlığı önünde eğilmeyen Çerkeslik, kendisindeki cengâverlik hasletlerinin ne temiz ve ne yüksek bir derecede vardığını âleme göstermişdir. Şimdi ise Çerkes varlığı artık başka bir sâhada müdâfaa bekliyor. Fikirlerini neşre vâsıta olan risâleye "Di-yâne" ismini veren Çerkes kadınları korkuyorlar ki arkadaşlarındaki cengâverlik hiss ü şevki onlardaki diğer hasletler zararına nisbetsiz bir sûretde inkişâf etmiş olmasın! Düşünüyorlar ki, cesâretlerin en büyüğü cenk ederken gösterilen olmadığı gibi en büyük zaferler de harben kazanılanlar değildir. Medeni mücâdeleler artık başka sâhalar ve başka silâhlarla yapılıyor. Biz milletimizi artık bu sâhalarda ve kolunu değil dimâğını kullanır görmek isteriz. Binâen-aleyh *Diyâne*'yi bizde pek çok bulunduğuna imân etdiğimiz zekâlar için muayyen bir gâyeyi gösteren bir meş'ale gibi tutuyoruz. Bu meş'alenin altında gençlerimizi tarih, lisân, edebiyât, musikî ve ictimâiyâtımızı, sanâyimizi, hülâsa milli varlığımızı tedkîk ve tetebbu'a ve o varlığın âzamî inkişâf ve tekemmülüne çalışmağa da'vet ediyoruz. Bu da'vetde pek çok ıstırâb çekmiş ve nihâyet evlâdının saâdeti sırrını keşf etmiş bir vâlde sesinin şefkatli ihtizârları vardır. Eminim ki hakîki bir ruh-ı millî taşıyan her Çerkes bu sesdeki şefkat ve asâbiyeti anlayacak, ona koşacak ve onun gösterdiği gâye etrâfında kuvvetli bir kütle hâlinde toplanacakdır.

Hayriye Melek Honç.

(*Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 1.)

mühürüyle mühürlenmemiş olması haricinde, Cemiyetler Kanûnu hükümlerine göre, cemiyetin kurulması için hiçbir engel bulunmadığı belirtilmektedir. Cemiyetin nizamnamesinde yer alan bir ibareden, Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin bu yazıdan üç gün sonra, 18 Mayıs 1919 tarihli ve 102 numaralı Dahiliye Nezareti ilmühaberiyle kurulduğu anlaşılmaktadır.[11]

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin merkezi, İstanbul'da Beşiktaş Akaretler'de bulunan Çerkes Kız Numune Mektebi'nin binasında bulunmaktadır. Cemiyetin nizamnamesine göre, cemiyet yönetimince gerekli görüldüğü takdirde, çeşitli şubeler açılabilecektir. Cemiyet nizamnamesinde, Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin maksadı, yardıma muhtaç Çerkeslere yardım etmek, kız ve erkek Çerkes çocuklarını yetiştirme yurtları, okullar ve işlikler açarak eğitmek ve "Çerkes milli terbiyesi"ni bu çocuklara öğretmek olarak özetlenmiştir.[12] Eğitim dili Çerkesce ve Türkçe olan bu kurumlarda Çerkes çocuklarına Avrupa dillerinin de öğretilmesi düşünülmüştür. Cemiyetin yayın organı olan *Diyâne* dergisine verilmiş bir ilanda, cemiyete bağlı olarak kurulan Çerkez Kız Numune Mektebi'nde, İngiltere'de eğitim görmüş bir kişi tarafından İngilizce özel ders verilmekte olduğu belirtilmektedir. Çerkesce öğrenmek ve piyano dersleri almak isteyenlerin de bu mektebe müracaat etmeleri istenmektedir.[13]

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti, yardıma muhtaç Çerkeslere para veya yiyecek yardımı yapmaktansa onlara kendi emekleriyle kendi hayatını kazanmayı öğretmek gibi zorlu bir misyon yüklenmiştir. Bu amaçla açılacak olan işliklerde, gümüş işleme, dokumacılık, nakış ve terzilik gibi mesleklerin öğretilmesi planlanmış ve ilk etapta, cemiyetin Beşiktaş Akaretler'deki binasında bir de terzihane açılmıştır. *Diyâne* dergisinde yayımlanmış bir ilanda, "Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin taht-ı nezâretinde küşâd edilen (gözetiminde açılan) terzihânede şâyân-ı rağbet ehveniyetle modaya muvâfık her türlü kostüm yapıyor, fantâzî elbiseler, işleme ve müzeyyenâtlı çamaşır takımı, Çerkes kadın ve erkek elbiseleri ve çocuk elbise ve takımları dikiyor. Sipârişât günü gününe teslîm olunur" sözleriyle, bu terzihane okurlara tanıtılmaktadır.[14]

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin diğer faaliyetleri konser, konferans, müsamere, tenezzüh (gezi), piyangolar, kurslar ve sergiler düzenlemek, gazete, kitap ve risaleler yayımlamak ve herkese açık bir kütüphane oluşturmak olarak özetlenmiştir. Cemiyetin geliri olarak, bu faaliyetlerden elde edilecek paralar ve üyelik aidatları gösterilmiştir. Cemiyetin aktif üyelerinin yanı sıra "tabîî" üyeleri de vardır. Aylık yirmi kuruş vermeyi kabul eden herkes, cemiyetin üyesi olmaya hak kazanacaktır.[15]

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin yedi veya on iki kadından oluşan bir "diyâne heyeti", yani yaşlılar konseyi vardır. Diyâne sözcüğü Çerkescede "milli ana" anlamına gelmektedir. Cemiyetin ayrıca, yedi kadından oluşan bir yönetim kurulu vardır. Bu sayı, gerek görüldüğü takdirde on ikiye çıkarılabilecektir. Her iki heyet de, cemiyet üyelerinin kongresi tarafından, gizli oyla ve bir yıl hizmet etmek üzere seçilmiştir. Yönetim kurulunun kendi içindeki işbölümü kurulun kendisine bırakılmış ve yönetim kurulu üyelerinin seçimlerde tekrar aday olabileceği de ayrıca belirtilmiştir.[16]

Cemiyetin yönetim kurulu haftada bir kez toplanmakta, reise veya kâtib-i mes'ûl (genel sekreter) tarafından olağanüstü toplantıya da çağrılabilmektedir. Diyâne heyeti de on beş günde bir toplanarak, yönetim kurulunu denetlemektedir. Üç kez üst üste toplantıya katılmayan üyenin istifa etmiş sayılacağı ve yerine yenisinin seçile-

ceği de cemiyetin nizamnamesinde belirtilmiştir.[17]

Cemiyetin bütün yazışmaları reise ve kâtib-i mes'ûl tarafından imzalanacak, hükümet ile olan ilişkileri de cemiyet adına onlar yürütecektir. Cemiyetin bütün harcamaları yönetim kurulu kararı ve kâtib-i mes'ûlün imzâsıyla yapılmalıdır. Reise, kâtib-i mes'ûl ve veznedardan oluşan "kasa heyeti" heyet-i idareye, heyet-i idare diyâne heyetine, diyâne heyeti de kongre heyetine karşı sorumlu tutulmuştur. Kongre üyelerinin cemiyetin yönetim kurulunun hesaplarını incelemesi ve aklaması, cemiyetin ihtiyaçlarına göre maaşlı memurlar alınması, toplanan aidatlar ile yapılan bağışların makbuz karşılığında alınması ve nizamname değişikliklerinin sadece kongre tarafından yapılabilmesi de ayrıca karara bağlanmıştır.[18]

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin, kuruluşunu izleyen bir yıl içerisinde Beşiktaş Akaretler'de bir Çerkes Kız Numûne Mektebi kurmayı başardığı, yetiştirme yurdu açmaya çalıştığı ve Çerkes milli müziğini öğretmeye başladığı anlaşılmaktadır.[19] Ancak, cemiyetin bu faaliyetlerinden bugün için en elle tutulur olanı "Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin Nâşir-i Efkârıdır" ibaresiyle, yani Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin yayın organı olarak yayımlanan *Diyâne* dergisidir. Öyle anlaşılıyor ki, 1920 yılında yalnızca bir sayı çıkarılabilmiş olan *Diyâne* dergisinin dünya üzerinde tek bir nüshası var.[20] Aslı, yıllardır kapalı bulunan Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshanın, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Merkezi Vakfı'nda bulunan fotokopisinden yararlanma olanağı buldum.[21] Derginin çıkış yazısı olarak Hayriye Melek Honç hanımın kaleme almış olduğu "*Diyâne*'nin Mesleği, Gâyesi" başlıklı makalede, Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin Çerkes gençlerini, Çerkes tarih, lisan, edebiyat, musiki ve sosyolojisini incelemeye ve adını, "Çerkes anası" olarak bilinen Diyâne'den alan *Diyâne* dergisinin meşalesi etrafında birleşmeye çağırdığı vurgulanmaktadır.[22] Derginin ikinci yazısı Met İzzet tarafından kaleme alınmış olan "Diyâne, Nâm-ı Diğerle Millet Anası" başlıklı makaledir.[23] Bu makalenin giriş kısmında Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin faaliyetleri özetle anlatıldıktan sonra, "Diyâne" kelimesinin etimolojik geçmişi ve bu kavramın Çerkes toplumdaki yeri ve önemi incelenmektedir. Daha sonra, Sezâ Poh imzalı ve "İctimâi Hayâtımızda Kadınlığın Mevkii" başlıklı geniş kapsamlı bir yazı yer almaktadır.[24]

***Solda:** Diyane'nin Çerkesce sayfalarından.*

Sağda: "Çerkesce kısmını okumak arzû eden hemşirelere suhûlet olmak üzere bervech-i âti cedvel tertîb olunmuşdur."

Derginin diğer sayfalarında Blenov Batuk imzalı "Lisân-ı Millinin Ehemmiyet-i İlmiye ve Medeniyesi" başlıklı bir linguistik incelemesi,[25] Cankat Levstenbi'nin Çerkes törelerini ve toplumsal hukukunu *(xabze)* örneklerle anlatan "Xabze"

Dâhiliye Nezâreti
Hukûk Müşâvirliği

"Çerkes Kadınları
Teâvün Cemiyeti" Hakkında
Emniyet-i Umûmiye'ye Derkenâr
15 Mayıs 1335

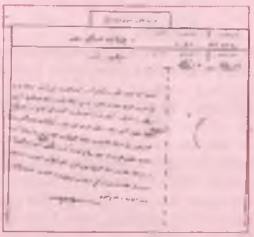

Merkezi İstanbul'da olmak ve bilâhâre icâb eden mahallerde şubeler küşâd edilmek üzere Çerkes'lerden muhtâc-ı muâvenet olanlara yardım etmek ve kız ve erkek çocuklarını te'sîs edeceği dârü'l-eytâmlar, mektebler ve dârü's-sınâalarda himâye ve aynı zamânda terbiye-i milliyeyi ta'mîm eylemek maksadıyla teşkîl edilip ruhsat-ı resmiyesi taleb edilen "Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti" nâmındaki cemiyet-i hayriyenin merbût nizâmnâmeleri mündericâtı Cemiyetler Kanûnu ahkâmına mugayyir mevâddı ihtivâ etmemek i'tibârıyla muktezâ-i ilmühaberin i'tâsında mâni'-i kanûnî görülemediği için teşkîl edilen cemiyetlere aid verilecek nizâmnâmelerin cemiyetin mührüyle mahtûm olması hükm-i kanûnî iktizâsından olduğundan ve merbût nizâmnâme mühr ile tahtîm edilmemiş olduğundan bu noksânın ikmâli lâzım geldiği beyânıyla iâde ve takdîm kılındı.

(imza)

(BOA. Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-41, Âded: 1, 1337.8.14.)

ÇERKES KADINLARI TEÂVÜN CEMİYETİ NİZÂMNÂME-İ ESÂSİSİ

1 Maksad-ı Teşekkül

Madde 1- Merkezi İstanbul'da olmak ve bilahâre icâb eden mahallerde şubeler küşâd etmek üzere "Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti" nâmıyla bir cemiyet teşekkül etmişdir.

Madde 2- Cemiyetin maksadı Çerkes'lerden muhtâc-ı muâvenet olanlara yardım etmek, kız ve erkek çocuklarını te'sîs edeceği dârü'l-eytâmlar, mektebler ve dârü's-sınâalarda himâye ve aynı zamânda terbiye-i milliyeyi ta'mîm etmekdir.

Madde 3- Teessüs edecek dârü's-sınâalarla mekteblerde tedrisât Türkçe ve Çerkesce olacağı gibi ecnebi lisânları dahi ta'lîm etdirilecekdir.

چرکس قادینلری

۱۳۳۵

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti Nizâmnâme-i Esâsisi
Ahmed İhsân ve Şürekâsı, İstanbul, 1335, 7 s.

Madde 4- Dârü's-sınâalarda dokumacılık, terzilik, [s. 4] nakış, gümüş işleri öğretilerek, hem sanâyi-i milliyeyi ihyâ ve hem de kadın ve erkeklerden zarûret ve sefâletde kalanları sa'y-i zâtileriyle sefâletden kurtarmak ve teşebbüs-i şahsîyi ta'mîm etmekdir.

Madde 5- Cemiyet [bu] maksada vusûl için konserler, konferaslar, müsâmereler tertîb, gazeteler, risâleler ve kitâblar neşr ve kütüphâne te'sîs edecek; kütüphâne umûma küşâde bulundurulacakdır.

Madde 6- Cemiyet birinci maddede zikr olunduğu vechile taşralarda şubeler küşâd edeceği gibi imkân hâsıl olunca ibtidâi mektebler de açacakdır.

Madde 7- Cemiyetin vâridâtı, âzâ taahhüdâtı, konser, müsâmere, tenezzühler ve her nevi' teberru'ât ve küşâd edeceği piyango ve sergi hâsılâtıdır; İcâbında te'mîn-i vâridât için akâr ve emlâk alabilir.

Madde 8- Cemiyet âzâ-yı faâle ve tabiiyeden müteşekkildir. Asgari yirmi kuruş taahhüdât-ı şehriyede bulunan her zât cemiyetin âzâsıdır. [s. 5]

2 Teşkilât

Madde 9- Cemiyetin umûru yedi, icâb ederse oniki hanımdan mürekkeb diyâne [*] hey'eti yani bir hey'et-i merkeziyye ile kezâ yedi veyâhûd oniki hanımdan mürekkeb bir hey'et-i idâre tarafından tedvîr edilecekdir.

Madde 10- Her iki hey'et cemiyet âzâsından müteşekkil kongre tarafından rey-i hâfî ile intihâb edilecekdir. Hey'et-i umûmiye tarafından intihâb edilen bu hey'etler yine rey-i hâfî ile her hey'et için birer re'îse, birer re'îse-i sâniye, birer kâtib intihâb edecekler, ve hey'et-i idâreye intihâb edilen kâtib cemiyetin kâtib-i mes'ûlü olacak ve hey'et-i idârede müntehib bir veznedâr bulunacak, ve bu hey'etler bir sene müddetle ifâ-yı vazîfe edecekdir. Bu hey'etler sene-i âtiyede intihâb olunmak hakkına mâlikdir. [s. 6]

3 Vezâif

Madde 11- Hey'et-i idâre cemiyetin hey'et-i icrâsı olub lâ-âkal haftada bir def'a ictimâ' ederek cemiyetin umûruyla iştigâl edecekdir. Re'îsenin göstereceği lüzûm veya kâtib-i mes'ûlden vukû' bulacak da'vet üzerine daha sık ictimâ' edebilir. Üç def'a bilâ-mazeret gelmeyen âzâ müstafî add edilerek derhâl bir diğeri intihâb edilir.

Madde 12- Diyâne hey'eti cemiyet nizâmnâmesinin nigâh-bânî ve cemiyetin nâzımıdır. Onbeş günde bir ictimâ' ederek, hey'et-i idâre misillü cemiyetin tedvîr-i umûruna nezâret ve müzâheret edecekdir. Lüzûmunda daha sık ictimâ' eder. Ve üç def'a bilâ-mazeret gelmeyen âzâyı müstafî add ederek yerine bir diğerini intihâb eder.

Madde 13- Cemiyetin, bilumûm muharrerâtı cemiyetin mühr-i resmîsiyle temhir edilecek ve mühr-i resminin yanında kâtib-i mes'ûlün imzâsı bulunacakdır.

Madde 14- Cemiyetin hükümete karşı murahhası hey'et-i idâre re'îsesiyle kâtib-i mes'ûldür. [s. 7]

Madde 15- Cemiyetin sarfiyâtı hey'et-i idâre karârıyla ve kâtib-i mes'ûlün imzâsıyla icrâ edilecekdir.

Madde 16- Cemiyetin umûr-ı hesâbiyesinden hey'et-i idâre re'îsesiyle kâtib-i mes'ûl ve veznedârdan mürekkeb kasa hey'eti hey'et-i idâreye karşı mes'ûl olduğu gibi hey'et-i idâre âzâsı da diyâne hey'etine, diyâne hey'eti de kongre hey'etine karşı mes'ûldür.

Madde 17- Her sene nihâyetinde hey'et-i idâreden vukû' bulacak da'vet üzerine akd edilen kongre cemiyetin hesâbâtını tedkik ve sene-i âtiye bütçesini tertîb ve tasdîk edecekdir.

Madde 18- Cemiyet inde'l-lüzûm muvazzaf me'mûrlar istihdâm edecekdir.

Madde 19- Cemiyet bilumûm taahhüdât ve teberruâta mukâbil makbûz i'tâ edecekdir.

Zeyl: Lüzûmunda kongre karârıyla nizâmnâme ta'dîl veya tebdîl edilebilir.

Dâhiliye Nezâreti-i celîlesinin 18 Mayıs 1335 tarih ve 102 numerolu ilmühaberiyle teessüs etmişdir.

[*] "Diyâne" Çerkesce "anamız" demektir.

başlıklı yazısı,[26] ve Şimali Kafkasya Cemiyeti azasından Blenov Harun'un bir Çerkesce konuşma kitabı yazarına yönelttiği eleştiriler[27] yer almaktadır. Derginin Osmanlıca olarak yayımlanan bölümünün son sayfasında ise çeşitli ilanlar bulunmaktadır.[28] Nihayet, derginin en son dört sayfası, Latin alfabesi ile Kiril alfabesi karışımı bir alfabeyle yazılmakta olduğu anlaşılan Çerkesce bölümce ayrılmıştır. Bu bölümün son sayfası olan dördüncü sayfada, "Çerkesce kısmını okumak arzû eden hemşirelere suhûlet olmak üzere bervech-i âti [aşağıdaki] cedvel tertîb olunmuşdur" açıklaması altında Çerkesce alfabe listesi verilmiştir.[29] Dergi yönetimi "gayretli hemşehrîlerimizden gönderilecek her nev'i Türkçe ve Çerkesce makâlâta [makalelere] Diyâne'nin sayfaları açıktır" çağrısında bulunmakta ve Türkçe harflerle gönderilecek Çerkesce yazıların "milli hurûfât"a, yani Çerkes alfabesine çevrileceğini de okurlarına duyurmaktadır.[30]

Sonuç olarak, Osmanlı Müslüman azınlıklarına men-

sup kadınların kendilerini diğer Müslüman etnik gruplardan soyutlayarak, kendi etnik ve cinsel kimliklerini vurgulayan bir örgütlenmeye gittikleri yegâne örnek, Mütareke İstanbul'unda kurulan Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'dir. Diğer bir deyişle, Mustafa Kemal Paşa'nın ünlü *Bandırma* vapuruyla Samsun'a doğru yol almakta olduğu 18 Mayıs 1919 günü, Çerkes kadınları da kendi etnik ve cinsel kimlikleri etrafında örgütlenmeye girişmişlerdir.

1. "Cemiyetler Kanûnu", *Düstûr, Tertib-i Sânî*, Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniye, 1329, s. 604-608.
2. *ibid*, s. 604.
3. BOA. Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.HMŞ., Dosya: 19, Sıra: 14, Aded: 1, 1327.10.17.
4. *Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti Ta'lîmâtnâmesi*, Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniye, 1324, 7 s.; *Çerkes Teâvün Cemiyeti Beyânnâmesi*, İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, t.y.
5. Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", *Toplum ve Bilim*, no. 53, Bahar 1991, s. 144.
6. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 52-53.
7. Serpil Çakır, "Osmanlı Dönemi Kadın Örgütleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 355.
8. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
9. Sefer Bozdağ, *Gurbetteki Kafkasyadan Belgeler*, Ankara: Şafak Matbaası, 1985, s. 29-31.
10. BOA. Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-41, Aded: 1, 1337.8.14.
11. *Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti Nizâmnâme-i Esâsîsi*, İstanbul: Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1335, s. 7.
12. *ibid*, s. 3.
13. "İlânât", *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 12.
14. *ibid.*
15. *Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti Nizâmnâme-i Esâsîsi*, s. 4.
16. *ibid*, s. 5.
17. *ibid*, s. 6.
18. *ibid*, s. 6-7.
19. Met İzzet, "Diyâne, Nâm-ı Diğerle Millet Anası", *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 1-2.
20. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri, 1828-1928*, c. 1, Ankara: Enformasyon ve Dokümentasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s. 262.
21. *İstanbul Kütüphanelerindeki Kadın Dergileri Bibliografyası*, İstanbul: Metis Yayınları, 1992, s. 28-29. Kadın Eserleri Kütüphanesi görevlisi sayın Nuray Güner'e yardımlarından dolayı teşekkür borçluyum.
22. Hayriye Melek Honç, "Diyâne'nin Mesleği, Gâyesi", *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 1.
23. Met İzzet, "Diyâne, Nâm-ı Diğerle Millet Anası," *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 1-5.
24. Sezâ Poh, "İctimâî Hayâtımızda Kadınlığın Mevkii" *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 5-6.
25. Blenov Batık, "Lisân-ı Millinin Ehemmiyet-i İlmiye ve Medeniyesi", *Diyâne*, No. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 6-8.
26. Cankut Levstenbi, "Xabze", *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 8-10.
27. Blenov Harün. "Çerkesce Sarf Muharrir-i Muhteremine", *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 10-11.
28. "İlânât", *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 12.
29. "Çerkesce Kısmını Okumak Arzû Eden Hemşirelere Suhûlet Olmak Üzere Bervech-i Ati Cedvel Tertîb Olunmuşdur," Diyâne, No. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, Çerkesce bölümü, s. 4.
30. "İlânât", *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 12.
31. *Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti Nizâmnâme-i Esâsîsi*, İstanbul: Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1335, 7 s.
32. Hayriye Melek Honç, "Diyâne'nin Mesleği, Gâyesi", *Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 1.
33. BOA. Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-41, Aded: 1, 1337.8.14.

İ'LÂNÂT

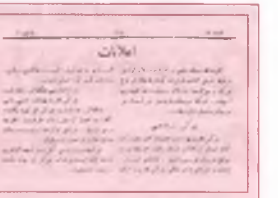

Mecmûanın meslek-i ilm-i ictimâiyesine mugayyir olmamak şartıyla gayretli hemşehrilerimizden gönderilecek her nev'i Türkçe ve Çerkesçe makâlâta *Diyâne*'nin sayfaları açıkdır. Türkçe hurûfâtla yazılacak Çerkesçeler millî hurûfâtımıza tebdîl olunacakdır.

Çerkes Terzihânesi

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin taht-ı nezâretinde küşâd edilen terzihânede şâyân-ı rağbet ehveniyetle modaya muvâfık her türlü kostüm yapıyor, fantüzî elbiseler, işleme ve müzeyyenâtlı çamaşır takımı, Çerkes kadın ve erkek elbiseleri ve çocuk elbise ve takımları dikiyor. Sipârişât günü gününe teslîm olunur.

Merkez-i idâresi: Beşiktaş Akaretler'de Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti binâsı.

Beşiktaş Akaretler'de Çerkes Kız Numûne Mektebi'nde İngiltere'de tahsîl görmüş bir zât tarafından İngilizce dersi verilir. Şerâiti öğrenmek arzûsunda bulunan zevât mektebe mürâcaat edebilirler.

Çerkesce, piyano dersi almak ve Çerkesce kitâblarını tedârik etmek isteyen zevât Çerkes Kız Numûne Mektebi'ne mürâcaat edebilirler.

(*Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 12.)

DİYÂNE, NÂM-I DİĞERLE MİLLET ANASI

Çerkes kadın aleminin bir teâvün cemiyeti teşkîl ederek mesâi-i milliyeye iştirâke karâr vermiş olması pek mes'ûd bir hâdisedir. Dersaâdet'deki muhterem hemşirelerimizin teşkîl eyledikleri Teâvün Cemiyeti hey'et-i merkeziyesinin ancak bir seneye bâliğ olan hayât-ı mesâisinde bir Kız Numûne Mektebi küşâdına muvaffak olduğu ve bir taraftan millî mûsikimizi teshîl ve ta'mîm etmek ve diğer taraftan dârü'l-eytâm te'sîs etmek ile pek ciddi bir sûretde meşgûl olduğunu görmekle hiss etdiğimiz zevk ve müftehirâtı bihakkın tasvîr etmek gayr-ı kâbildir. Bugün ise bu muhterem cemiyetin *Diyâne* nâmıyla bir irsâle-i mevkûtesinin intişârını tes'îd ve tebcîl etmekle bahtiyârız. Mukaddes ve asîl Kafkas'ın kadınlarından müteşekkil bir cemiyet-i ilm ü irfânın vâsıtasıyla neşr-i efkârı olacak olan bir risâleye bundan daha münâsib bir isim olamaz idi!

Şâyân-ı dikkatdir ki cemiyet-i muhteremenin nizâmnâmesinde hey'et-i idârenin fevkinde olmak üzere bir Diyâne heyet-i aliyesinin vücûda getirilmesi dahi tasavvur edilmiş ve bu sûretle teşkîlât-ı esâsiyesinde millî an'aneye riâyet olunmuşdur. Şimâli Kafkas Cemiyeti'nin nizâmnâmesinde dahi buna mukâbil bir Tahamata hey'et-i aliyesi vardır.

Met İzzet

(*Diyâne*, no. 1, 12 Mart 1336 / 12 Mart 1920, s. 1-2.)

İSTANBUL, 24-25 ŞUBAT 2001

Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu

TAHSİN ÖZCAN

1999 yılını Osmanlı Devletinin kuruluşunun 700. yılı kutlamalarıyla geçirdik. Daha çok akademik çevreler tarafından gerçekleştirilen etkinliklerde Osmanlı tarihi çeşitli yönleriyle ele alınarak incelendi; toplantılar düzenlendi, özel sayılar ve derleme kitaplar yayımlandı. Ancak, resmi ve özel kuruluşlar tarafından, biraz da modaya uyularak gerçekleştirilen bu faaliyetler nicelik açısından yeterli seviyeye ulaşamadığı gibi, yapılan yayınlar ve diğer etkinliklerin, birkaç istisna dışında, mevcut bilgi birikimimizin değerlendirilmesi noktasında beklenen faydayı sağladığını söylemek de bir hayli zor görünmektedir.

Başta *İslâm Ansiklopedisi* olmak üzere önemli kültürel hizmetlere imza atan İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi) 700. yıl etkinliklerini takiben, konuyla ilgili araştırmalarının bir muhasebesini yapma ihtiyacından da hareketle, Osmanlı araştırmalarının bulunduğu noktayı ve bu alanda yapılması gerekenleri tespit amacıyla 24-25 Şubat 2001 tarihlerinde "Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tesbitler Problemler Teklifler" başlıklı bir sempozyum düzenledi. Yeterince duyurulmamasına rağmen beklenenin üzerinde bir ilgiyle karşılanan ve iki gün boyunca kalabalık ve canlı bir dinleyici topluluğu tarafından izlenen sempozyumda, dokuz ayrı oturumda farklı açılardan değerlendirmeler yapıldı.

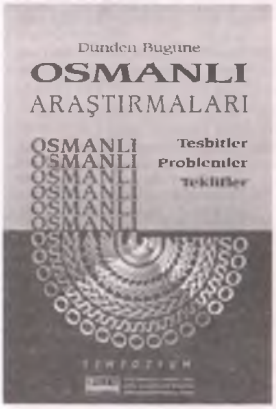

Sempozyumun açılış oturumunda, kurum yetkililerinin açış konuşmasından sonra Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni meselesi gibi güncel konularla da irtibatlandırarak, Osmanlı araştırmalarının ve arşivlerinin şu anki durumuyla ilgili genel bir değerlendirme yaptı. Siyasi tarihin ele alındığı ilk oturumda Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Osmanlı tarihine yönelik araştırmalarda özellikle akademik unvan kaygısının ve önyargıların aşılması gerektiğini vurguladı, ayrıca kaynak değerlendirmesi ve eleştirisinin yeterince yapılmadığı hususunu dile getirdi. İdari sistemin ele alındığı oturumda konuşan Prof. Dr. İlber Ortaylı, Osmanlı tarihçiliğinde ortaya çıkan ekollerin bir değerlendirmesini yaptığı konuşmasında, tarih araştırmalarında yapılan sosyal, siyasi vb ayrımlarının suniliğini ve tarihin bir bütünlük içinde ele alınmasının gerekliliğini vurguladı. Doç. Dr. Ali Akyıldız ise arşiv belgelerine dayanmayan çalışmaların yetersizliğinden söz etti.

Hukuk alanındaki çalışmalara ayrılan üçüncü oturumda Prof. Dr. M. Akif Aydın, hukuk tarihi araştırmalarının genel bir değerlendirmesini yaparak, bu alanın kaynakları hakkında bilgi verdi ve yapılan araştırmaların yetersizliğine dikkat çekti. Doç. Dr. Fethi Gedikli ise hukuk tarihi araştırmaları açısından şer'iyye sicillerinin önemi üzerinde durdu ve bunlara dayanarak yapılan araştırmaları değerlendirdi. Dr. Şükrü Özen ise Osmanlı fıkıh literatürü konusunda yaptığı çalışma neticesinde, bu alandaki literatürün henüz yeterince bilinmediğini, elde edilen rakamların bile, alanla ilgili bilgilerimizin yetersizliğini ve önyargılara dayalı olduğunu gösterdiğini vurguladı.

Edebiyat alanındaki çalışmaların değerlendirildiği dördüncü oturumda Prof. Dr. Orhan Okay, Batılılaşma dönemi Türk edebiyatını değerlendirirken Prof. Dr. İskender Pala da Osmanlı şiiri hakkındaki tespit ve tekliflerini aktardı.

İktisat tarihi alanında yapılan çalışmaların değerlendirildiği beşinci oturumda Prof. Dr. Murat Çizakça, 18. yüzyıla kadar yapılan çalışmaların ayrıntılı bir dökümünü vererek genel eğilimleri ve farklı konularda yapılan çalışmaları değerlendirdi. Çizakça, Osmanlı ekonomisinin daha iyi anlaşılabilmesi için, altyapı ve finansman oluşturma açısından vakıf konusundaki araştırmalara önem verilmesi hususunu özellikle vurguladı. Bu alandaki bilgi birikiminin fazla olmasına karşın, dünya iktisat tarihi açısından öneminin yeterince anlatılamadığını belirten Çizakça, ayrıca, Osmanlı iktisadının İslami yönünün incelenmesi ve İslam iktisadı çalışmalarında bu alandaki araştırmalardan faydalanılması gerektiği hususu üzerinde durdu. 18. ve 19. yüzyıllarla ilgili çalışmaları değerlendiren Dr. Mehmet Genç ise, konuyu daha çok kaynaklar ve teorik izah açısından ele aldığı konuşmasında, bu alandaki çalışmaların henüz başlangıç seviyesinde olduğunu, arşivlerdeki malzemenin değerlendirilmesi ve Osmanlı iktisat tarihinin bütün yönleriyle aydınlatılması için 200-300 yıllık uzun bir süreye ihtiyaç duyulduğunu vurguladı. Cumhuriyet döneminde bu alanda yapılan araştırmaların gelişme seyrini tablo ve grafikler eşliğinde sunan Genç, özellikle siyasi ve iktisadi krizlerin araştırmalar üzerindeki olumsuz etkisinin belirgin bir şekilde görülebildiğini ortaya koydu.

İkinci günün ilk oturumunda İslam Felsefesi ve Kelâm araştırmaları ele alındı. Dr. İhsan Fazlıoğlu Osmanlı bilim ve felsefesinin özelliği, kaynakları ve nasıl çalışılması gerektiği üzerinde durdu. Doç. Dr. M. Sait Özervarlı ise Osmanlı Kelâm geleneği, klasik dönem Osmanlı kelâm araştırmalarının durumu ve önemli problemleri hakkında tespitlerde bulundu. Yeterli çalışma olmaması nedeniyle Osmanlı âlimlerinin bu sahaya katkılarının henüz yeterince bilinmediğine dikkat çekti.

Tasavvuf konusunun ele alındığı bir sonraki oturumda Prof. Dr. A. Yaşar Ocak, 1980 sonrasında yapılan Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırmalarını değerlendirirken, Prof. Dr. Mustafa Kara, tasavvuf kültürünün anlaşılması için ifrat ve tefritten kaçınılması gerektiğini vurguladı. Bu oturumda varılan ortak kanaat, tasavvuf tarihi araştırmalarında henüz tarafsız ilmi bir üsluba ulaşılamadığı, tarikat tarihçiliğinin ötesine geçilemediği, tasavvufun kavram ve meseleleri konusundaki araştırmaların ise yeterli seviyede olmadığı şeklindeydi.

Bilim tarihi ve ilmiyenin tartışıldığı sekizinci oturumda Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu Osmanlı bilim tarihi alanında yapılan çalışmaların bir değerlendirmesini yaparak literatürün tespiti konusunda önemli seviyelere ulaşıldığını, bundan sonra yapılacak şeyin bu literatürün tahlili ve Osmanlıların farklı bilim alanlarındaki katkısının ortaya çıkarılması olduğu hususunu vurguladı. Prof. Dr. Emre Dölen ise son yirmi beş yılda yapılan Osmanlı bilim tarihi çalışmalarının bir değerlendirmesini yaparak, bu alanın daha çok amatör araştırmacılar tarafından doldurulduğunu, ancak bilimsel altyapıya sahip araştırmacıların katkısıyla araştırmalarda önemli mesafelerin alınabileceğini dile getirdi. Prof. Dr. Mehmet İpşirli ise Osmanlı'da ilmiyeye dair yapılan çalışmaların ayrıntılı bir değerlendirmesini yaptı.

Sempozyumun son oturumunda ise Doç. Dr. Gökhan Çetinsaya ile Doç. Dr. İsmail Kara, çağdaş Türk düşüncesi konusunu değerlendirerek bu sahada çalışmanın zorluklarından bahsettiler. İsmail Kara, özellikle bu alandaki yanlış anlamaların yaygınlığından bahsederek kavramların ve bu kavramlara yüklenen anlamların tespit edilmesi gerektiğini vurguladı.

Kısa bir değerlendirme oturumuyla sona eren sempozyumun gördüğü ilgi, bu tür organizasyonlara olan ihtiyacın büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Sempozyum, benzerleriyle mukayese edildiğinde, genel seviye ve tebliğ sunanların sahalarına hâkimiyeti açısından başarılı bir organizasyon olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. Ancak, bu bizi daha iyiyi aramaktan alıkoymamalıdır. Geçmişe yönelik bir muhasebe, bugünün değerlendirilmesi ve ileriye yönelik tekliflerin geliştirilmesi böyle kısa bir sempozyumun boyutlarını aşmakta, çok daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Ülkemizdeki akademik hayatın durumunu düşünürsek, böyle bir ihtiyacın farkına varılması ve buna yönelik bir sempozyum düzenlenebilmesi bile başlı başına bir başarıdır.

Sempozyumun konusunun geniş bir değerlendirme hedeflenerek belirlenmesi, kaçınılmaz olarak bazı eksiklerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bunların başında Osmanlı tarihinin kaynakları, arşivler, yazma kütüphaneleri ve bunlardan istifade yollarının geliştirilmesi gibi temel meselelerin de bir oturumda ele alınması oldukça uygun olurdu. Bu konuda en azından İSAM'ın şer'iyye sicilleri ile ilgili projesinin tanıtılması yerinde olurdu. Bunun yanı sıra, sosyal tarih alanındaki çalışmaların değerlendirildiği bir oturumun olmayışı da önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. İSAM'ın uzmanlık alanı olan ilahiyat alanında da aynı eksiklik göze çarpmaktadır. İlave edilmesi gereken bir husus da genç araştırmacılara yeterince yer verilmeyişi. Bu konuda İSAM'ın kendi bünyesindeki potansiyel değerlendirilmiş ve farklı kesimlerin katılımı da sağlanabilmiş olsaydı, sempozyuma ayrı bir zenginlik katılmış olacaktı. Son olarak, değerlendirme oturumu daha geniş tutularak, özellikle yeni araştırmacılara ışık tutabilecek bir teklifler rehberi oluşturulması, sempozyumun amacına ulaşması açısından önemli bir faktör olabilirdi.

Her şeye rağmen önemli problemlerin dile getirildiği tebliğler, İSAM'ın önceki sempozyumlarında olduğu gibi, kitaplaştırıldığında bu alanda önemli bir başvuru eseri olacağı muhakkaktır.

50 YIL ÖNCEKİ BİR ARAYIŞIN HİKÂYESİ

1951 Sanayi Kongresi

CEM ÇETİN

Türkiye'nin yakın tarihinde bir dizi iktisat, sanayi ve tarım kongresinin gerçekleştiği bilinmektedir. Bunların başlıcaları 1923 İzmir İktisat Kongresi, 1930 Sanayi Kongresi ve Ziraat Kongreleri, 1935 Endüstri Kongresi, 1948 Türkiye İktisat Kongresi, 1981 ve 1994 İzmir İktisat Kongreleridir. Bu kongreler incelenecek olursa, belki de, aralarındaki tek ortak noktanın Türkiye ekonomisinde önemli kararların alındığı veya dönüşümlerin cereyan ettiği dönemlerde gerçekleşmeleri olduğu ortaya çıkacaktır. Yani bu kongrelerin hiçbiri, olağan koşullar altında ilgili kesimlerin bir araya gelerek gerçekleştirdiği toplantılar değildir. Bu kongrelerin bir başka ortak noktası, egemen iktisat politikalarının lehine kulis veya kamuoyu oluşturma çabalarının eseri olmalarıdır. Bu kongrelerin kimisi de, egemen iktisat politikasının değil, ona alternatif gösterilen politikanın öne çıkarıldığı toplantılardır. Tıpkı, devletçiliğin resmi iktisat politikası olarak nitelendirilebileceği bir dönemde daha liberal iktisat politikalarının öne çıkarıldığı 1948 Türkiye İktisat Kongresi gibi. Bu bir dizi kongre arasında pek bilinmeyen bir kongre daha vardır. Bu, yazıda konu edilen ve hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağımız 1951 Sanayi Kongresidir.[1] Diğer kongreler için yaptığımız genel değerlendirmeyi 1951 Sanayi Kongresi için de yapacak olursak, bu kongre 1950'lerde egemen olan sanayi politikasının genel özelliklerini ve arkasındaki dinamikleri incelemek açısından önemli bir tarihsel olaydır. Kongreye ilişkin değerlendirmeler yapmayı mümkün kılan kaynak ise kongrenin tamamlanmasından bir süre sonra basılan kongre kitabıdır.[2]

Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın düzenlediği kongreye Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, bakanlar, basın temsilcileri, eski ekonomi bakanı, ekonomi ve ticaret bakanları, milletvekilleri, iktisat ve maliye profesörleri, sanayiciler, iktisatçılar ve işadamları, eski sanayi umum müdürleri, sanayi birlikleri, sanayi dernekleri, işçi ve işveren sendika ve birlikleri, ticaret ve sanayi odaları ve Tüccar Derneği, bazı iktisadi dernek, kurum, kooperatif ve cemiyet temsilcileri, bakanlıklar, üniversiteler, iktisadi devlet teşekkülleri, banka ve sigorta şirketleri, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı temsilcileri davet edildi.

1948 Türkiye İktisat Kongresine dönemin iktidarının ilgisi, yok denecek kadar azdı. Ancak 1951 Sanayi Kongresi, zaten hükümetin organize ettiği bir toplantı idi. Kongre 9 Nisan 1951 Pazartesi günü saat 15.00'da

Kongre kitabı.
1951 Sanayi Kongresi,
T.C. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Yayınlarından, Ankara, 1951.

Kongre adına Atatürk'ün geçici kabrini ziyarete giden heyet.

EKONOMİ VE TİCARET BAKANI MUHLİS ETE'YE GÖRE CHP İKTİDARININ SANAYİ ALANINDAKİ HATALARI

27 yıllık Cumhuriyet rejiminde, hükûmetlerin tatbik ettikleri sanayi politikasını bir bakımdan iki devreye ayırarak mütalâa etmek kabildir:

a) 1923-1938 yıllarına tesadüf eden ilk devrede sanayi politikasının esaslı ve toplu hamlesini 1933 ve 1935 yıllarında kurulan Sümerbank ve Etibank işletmelerinde görürüz. Bu devrede hususî teşebbüs ve sermayenin dikkatsizliğini gören Devlet, iktisadî boşluğu doldurmak ve icabında millî savunma ihtiyaçlarını da, karşılamak üzere muhtelif tesisler kurmağa mecbur olmuştur. 1938 yılında bu tesisleri İktisadî Devlet Teşekkülleri sistemine bağlamış ve fakat bunlar muayyen bir zamandan sonra hususî teşebbüslere devri derpiş etmiştir.

b) 1938-1950 yıllarına giren ikinci devrede ise, bu esas kaideden inhiraf edilmiş, Devlet işletmeciliği vasıta olmaktan çıkarılmış, gaye haline getirilmiş, bir kelime ile Devlet kapitalizminin içine girilmiştir. Bu devre ait hadiseleri burada zikretmeğe ne vaktimiz ve ne de Kongrenin teknik karakteri müsaittir.

(...)

CHP'nin sanayi sahasındaki hareket tarzı üç bakımdan hatalıdır:

1- İktisaden gelişmiş memleketlerde, sanayiin büyük bir yer tuttuğunu müşahede eden CHP, teessüs ve inkişaf şartlarını hazırlamadan, yurtta sanayi kurarak memleketi iktisaden kalkındıracağını zannetmiştir. Vasıtayı gaye yapan bu görüş, sanayi, ticaret, ziraat, hayvancılık gibi çeşitli iktisadî sahalarda verimin artması ile kalkınmanın sağlanabileceğini, yerine göre hattâ bir koyun ağılının bir fabrikadan daha faydalı bir iktisadî kalkınma unsuru olabileceğini anlayamamıştır.

2- Ferdleri sanayi kuracak bir seviyeye çıkaramadığı için Devlet parası ile fabrika kurarak memleketi sanayileştireceğini zannetmiş, iktisadî hayatta Devletin mevkiini genişlettikçe fertlerin faaliyet sahasını daralttığının ve onları ürkek ve müteredditt bir duruma soktuğunun farkına varamamıştır.

3- Devlet parası ile ancak büyük fabrikalar kurulduğu için, CHP Hükûmetleri ve Devletin sanayi ile ilgili teşkilâtı yalnız Devlet sanayii ile ilgilenmiş, bu memleketin iktisadî bünyesine uygun olarak yurdun her tarafına dağılmış bulunan ve sınaî istihsal kudretimizin asıl temelini teşkil eden orta ve küçük sanayi tamamen ihmal edilmiştir.

(Muhlis Ete'nin kongre açılış konuşmasından. *1951 Sanayi Kongresi*, Ankara, 1951, s. 28-30.)

Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi konferans salonunda, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Prof. Muhlis Ete'nin açış konuşmasıyla başlar. Açılışta, aralarında TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes'in de olduğu kalabalık bir topluluk hazır bulunur.

1948 Türkiye İktisat Kongresinde Türk Ekonomi Kurumu'nun başkanı olarak bulunan Ete, 1951 Kongresinin açılışında yaptığı konuşmada, kongrenin amacı hakkında önemli ipuçları verir. "Türkiye'de iktisat kongreciliğinin" tarihine kısaca değindikten sonra "devletçilik" politikasını eleştirir. Ancak devletçiliği iki döneme ayırır. 1923-1938 arası uygulanan iktisadi devletçilik politikalarını makul bulduğunu ifade eder. Bu devletçiliğin bir "araç" olduğunu, gereken şartlar sağlandığında devletin yerini "özel sektöre" bırakmasının temel ilke olarak kabul edildiğini belirtir. 1938-1950 arasındaki uygulamaların ise bu amaçtan saptığını ve devletçiliğin adeta bir "amaç" haline geldiğini ifade eder. Ete, uygulanmakta olan sanayi politikasının "tufeyli" bir sınai yapıya neden olduğunu belirtir. Yasalar ve tüzükler çıkarmakla sorunlar giderilemez. Bu yasa ve tüzükler yaşama geçirilebilmelidir. "İktisadi demokrasi"yi kurmak istediklerini belirten Ete, konuşmasının sonunda, bunun ancak sanayicilerle hükümet arasında "eskisinden daha sıkı" ilişkiler kurulmasıyla mümkün olacağını belirtir.

Ete'nin ardından kürsüye kongre umumi katibi eski sanayi umum müdürü Hayri Tokay gelir ve kongre programı hakkında bilgi verir. Tokay, faaliyetlerin düzenlenmesi için kongrenin beş komisyon halinde çalışacağını belirtir. Ardından da kongreyi idare edecek başkan, vekil ve kâtip seçimine geçilir. Yapılan seçimler sonucunda birinci başkanlığa Gümrük ve Tekel Bakanlığı uzman müşaviri ve eski sanayi umum müdürlerinden Recai Turul, başkan vekilliğine İzmir Sanayi Birliği Başkanı Muhittin Alam ile İstanbul Sanayi Birliği Başkanı Hilmi Naili Barlo, kâtip üyeliğine ise İzmir Sanayi Birliği Umum Kâtip Vekili Necmi Bora, İstanbul Tüccar Derneği Umumi Kâtibi Hamdi Öziş ve İstanbul Sanayi Birliği Umumi Kâtibi Halit Güleryüz seçilirler. Bu oturum, Atatürk'ün kabrini ziyarete gidecek temsilcilerin seçimiyle son bulur.

Kongrenin beş ayrı komisyon halinde çalışmalarını sür-

Kongreye katılan eski sanayi genel müdür ve vekilleri: Fuat Taylan, Nizamettin Ali Sav, Recai Turul, Nafiz Kıcıman, Şerif Önay, İlhami Nafiz Pamir, Reşat Ağrıboz, Necati Topçuoğlu, Kemalettin Apak, Cevat Alpar ve Hayri Tokay.

dürmesi kararlaştırılır. 17.00'da toplanan ikinci oturuma bu beş komisyondaki delegelerin adının okunmasıyla başlanır. Buna göre, Sanayi Politikasının Ana Hatları Komisyonuna 73, Sanayinin Teşkilatlandırılması Komisyonuna 19, Sanayinin Teşvik ve Himayesi Komisyonuna 91, Sanayinin Murakabesi Komisyonuna 22, Sanayinin Olağanüstü Zamanlardaki Durumu, Alınması Gereken Tedbirler Vesair Teklifler Komisyonuna 5 kişi seçilir. Daha sonra son iki komisyon birleştirilir.

Komisyonlara seçilen üyelerin isimleri okunurken söz alan Ankara İşçi Sendikaları Birliği Mümessili İsmail Aras, kongreye işçilerin çağrılmayışını, 400 işçi sendikasından ancak 4 temsilcinin iştirak edebilmiş olduğunu, böylelikle 5 komisyona birer delegenin bile düşmediğini ve bu koşullar altında kongreye katılamayacaklarını belirterek toplantıyı terk ettiklerini bildirir.

Seçilen komisyonlara, raporlarını hazırlamaları için üç gün süre verilir ve 13 Nisan 1951'de saat 14.30'da toplanmak üzere, oturum kapanır. 10, 11 ve 12 Nisan 1951 günlerinde komisyonlar kendi içinde çalışmalarını sürdürür. Kongre sırasında, oturumlar tatile girdikten sonra Türkiye ekonomisinin çeşitli yönlerini tanıtan kısa metrajlı Türkçe filmler gösterilir. Bunlar çelik sanayii (40 dk.), boya sanayii (10 dk.), sosyal yardım (20 dk.), dokumacılık (20 dk.), kum ve ateş (12 dk.), makine işçileri (35 dk.) ile ilgili idi.

13 Nisan 1951 Cuma günü oturuma saat 14.30'da Sanayi Politikasının Ana Hatları Komisyonu raporunun okunmasıyla başlanır ve diğer komisyonların raporları okunarak devam edilir. Her komisyona ait raporun okunmasının ardından raporlar müzakere edilir ve oya konur. Kongre sonunda, hazırlanan bütün raporlar kabul edilir. Gece yarısına doğru kongrenin sonuna gelinir. Kürsüye gelen Ete, kongreye katkısı olan herkese teşekkür ederek kongreyi kapatır.

Komisyonlarca hazırlanan ve oylanan raporlar incelendiğinde, hükümetin düzenlediği ve özel kesimin de önemli oranda katılımının söz konusu olduğu kongrede, sanayi politikalarının özel kesimin önünü açıcı bir biçim alması talebinin dile getirildiği görülmektedir. Bu bağlamda "Sanayi Teşvik İdaresi", "Bankalar Arası Kurul", "Sanayi Kredi Kooperatifleri" ve "Milli Sanayi Bankası" gibi yeni kurum ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesi önerilmiştir.

Kongrede genel olarak, iktisat politikaları ve özellikle sanayi politikalarında devletçiliğin terk edilerek özel sektöre yeni olanaklar tanınması ve teşvik sağlanması biçiminde öne çıkan liberal bir söylem yükselirken, özel kesimin iki temel kanadını oluşturan sanayi ve ticaret sermayesinin temsilcileri arasında da bazı sürtüşmeler yaşanır. Müstakil bir sanayi bakanlığına gereksinim olmadığı dile getirilir ve ticaret odalarından bağımsız sanayi odalarının kurulmaması talep edilir.

1951 Sanayi Kongresi, Türkiye tarihinde uzun sayılamayacak bir süre önce, yani 50 yıl evvel cereyan etmiş bir olay olmakla birlikte, pek üzerinde durulan bir olay değildir. Bu yazı ile kongrenin varlığına bir kez daha işaret edip önemini dile getirmek istedik. Türkiye'de kongrelerin ya bir gerileme, yani iktisadi bir terimle ifade etmek gerekirse "deflasyon" durumunda ya da bir "take off", yani sanayileşmenin başlangıç aşamasında gerçekleştiği göz önüne alınırsa, 1950-1960 dönemi Türkiye ekonomisini algılamada 1951 Sanayi Kongresinin çok önemli bir yere sahip olduğu görülür. Hükümet-sanayici ilişkisinin boyutlarını, Demokrat Parti'nin iktidarını destekleyen sanayicilerin yeni hükümetten beklentilerini ve ileriye yönelik açılımlarını hep bu kongrede görmek mümkündür. Özellikle "kendine has bir liberalleşme" kavramı, dönemin sanayicilerinin beklentilerini belirtmesi açısından ilginçtir. Sözgelimi, Sanayinin Murakabesi Komisyonunda sanayiciler liberal bir ekonominin özlemini dile getirmekle birlikte, devletten bir dizi istek ve talepte de bulunmaktadır. Hatta bu durum kongredeki kimi delegelerin itirazına da neden olur. Bu yazıda 1951 Sanayi Kongresini, genel olarak işleyerek "bir arayışın hikâyesi" hakkında bilgi vermeye çalıştık.

1. Kongrenin varlığına işaret eden ve kongre kitabını vererek bu kısa yazıyı yazmamı öneren hocam Dr. Murat Koraltürk'e teşekkür ederim.
2. *1951 Sanayi Kongresi*, T.C. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1951.

16. YÜZYILDA ZENGİN BİR ÜSKÜDARLI

Dellâk Hızır Ağa'nın Terekesi

ASİYE YILMAZ

Bu makale Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'ndan dördüncülük ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

İstanbul'un fethinden önce kurulmuş olmakla beraber fetih döneminden sonra İstanbul kadılığına bağlı bir nâibiik haline dönüşen Üsküdar kadılığı, şer'î mahkemelerin lağvı tarihine kadar, dört asır boyunca faaliyet göstermiş ve bu zaman zarfında 811 defterden müteşekkil büyük bir arşive sahip olmuştur.[1] Diğer İstanbul kadılıklarıyla beraber Üsküdar kadılığı sicilleri de bugün, İstanbul Müftülüğü'ne bağlı Şer'iye Sicilleri Arşivinde muhafaza edilmektedir. Çalışmamızda Üsküdar kadılığının Hicri 927-930 (Miladi 1520-1524) yıllarını muhtevi 3 numaralı sicilinden bir grup belge, kaynak olarak değerlendirilecektir.

Söz konusu kadılığın 3 numaralı şer'iye sicilinde borçlar, ticari anlaşmazlıklar, hırsızlık, adam öldürme, içki içme, darb, hakaret, iftira, kaçak köleler, esnaf, vakıf ve mütevelliler, nafaka, evlenme, boşanma, mukataa, kefillik, vergiler, veraset ve terekeler ile narhlarla ilgili toplam 873 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan 1'i evlenme, 4'ü kıtlık, 5'i iftira ve hakaret, 6'sı darb, 10'u boşanma, 12'si narhlar, 12'si içki içme, 12'si adam öldürme ve yaralama, 32'si vakıf ve mütevelliler, 86'sı terekeler, 127'si kaçak kölelere ilişkin ve 205'i gayrimüslimlerin de dahil olduğu davalarla ilgili kayıtlardır. Defterdeki kayıtların 92'sinde kadın isimleri geçmektedir.

3 no'lu defterde, bırakmış olduğu terekenin zenginliğiyle dikkat çeken Dellâk Hızır bin Abdullah ve mirası, bu çalışmamızın ana konusunu teşkil edecektir. Fakat Dellâk Hızır'ın hayatına dair, 1 no'lu Üsküdar sicilinde geçen kayıtlar, konumuzla ilgisi nedeniyle öncelikli olarak değerlendirilecektir.[2]

Dellâk Hızır Ağa ile ilgili ilk bilgilere ölümünden altı yıl önce (H. 27 Safer 920/M. 25 Şubat 1514) düzenlenmiş olan bir mahkeme kaydı vasıtasıyla ulaşmaktayız.[3] Bu kayda göre, Davutpaşa Vakfı imaretinde günlük 7 akçe ücret ile mütevelli olarak görevli bulunan Cafer bin Abdullah, padişahla birlikte sefere çıkacaktı; bu sebeble, yerine vekil bırakması gerekmekteydi. Söz konusu kayıttan anlaşıldığına göre Dellâk Hızır, Cafer bin Abdullah tarafından imaretin mütevelliliğine vekil tayin edilmişti. Dellâk Hızır bu görevi, kendisine bırakılan 2.740 akçe ile imareti tamir ettirmek, Üsküdar fakirlerinin yiyecek ihtiyacını karşılamak, İstanbul'da bulunan bir hamamı satmak ve Mihaliç'teki vakıf gelirlerinden 10 akçe tahsil etmek şeklinde sıralanan bir dizi şart dahilinde kabul etmişti. Bütün bu

ASİYE YILMAZ 1976 Trabzon doğumlu. İlk öğrenimini İstanbul Kocamustafapaşa'da, orta öğrenimini Zeytinburnu İmamhatip Lisesinde tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümüne girdi. Üniversiteyi, yarışmaya başvurduktan sonra bitirdi.

Üniversite giriş sınavları sırasında fazla bilgi sahibi olmadan tercih ettiği bölümünü okudukça sevmiş, modern arşivcilik ve klasik arşivcilik olarak ikiye ayrılan bölümde, tarihe duyduğu ilgiden dolayı klasik arşivcilik üzerine okumayı tercih etmiş. Yarışmadan bölüm panosuna asılı olan ilan sayesinde haberdar olmuş. Mezuniyet tezi olarak zaten incelediği Üsküdar 3 no'lu şeriye sicilinden, hocalarının da teşvikiyle bir makale çıkarmaya karar vermiş. Bölüm birincisi olarak ödül alacağı mezuniyet törenine, başının örtülü olması nedeniyle alınmadığından, *Toplumsal Tarih* dergisinin yarışmasında da aynı engelle karşılaşacağından endişelenmiş.

Yükseklisans programlarına da aynı nedenle kaydolamadığı için, bir kuruma bağlı olmaksızın, sanki yükseklisans yapıyormuş gibi çalıştığını ve yarışmaya sunduğu konuyu geliştirmekte olduğunu belirtiyor. Üniversite yıllarındayken tanıştığı ve ikinci bir üniversite olarak benimsediği Bilim ve Sanat Vakfı'yla ilişkisini sürdüren Asiye Yılmaz, önümüzdeki günlerde orada, yarışmaya katıldığı konuda bir sunum yapacak. Dış ülkelerde var olan bazı merkezleri örnek alarak, bir Osmanlıca okuma grubu oluşturmayı, veya varsa böyle bir grupta yer almayı idealleri arasında sayıyor.

ŞSA, Üsküdar Mah., no: 1, vr. 12a, h.no: 66.

ŞSA, Üsküdar Mah., no: 1, vr. 12b, h.no: 67.

yaptıklarının karşılığı olarak günlük 2 akçe[4] ulûfe alacaktı.

Bu kayıttan hemen sonraki ikinci bir hüccete göre[5] Dellâk Hızır'ın Üsküdar'da fırın işletmekte olduğu, ekmekçilikle uğraştığı anlaşılmaktadır. Belgede ayrıca, İstanbul'un tamamını harap eden zelzeleden bahisle, zelzele sonrasında ihtiyaç fazlası olarak artan bir miktar unun, İstanbul, Galata ve Üsküdar ekmekçilerine dağıtıldığından söz edilmektedir. Dellâk Hızır'a da Üsküdar ekmekçilerinden olması dolayısıyla 387 akçelik un verilmişti. Hızır'dan bu unun bedeli talep olununca, unun Terzi Musa'ya verildiği ifade edilerek bedelinin ise ağa bölükbaşlarından Sinan tarafından kendisinden tamamiyle tahsil edildiği söylenmiştir. Dellâk Hızır, hakkını Terzi Musa'nın metrukâtından tazmin edecektir.

1 no'lu defterde, Dellâk Hızır ile ilgili son kayıt H. 27 Muharrem 926/ M. 19 Ocak 1519 tarihlidir.[6] Belgeden, Dellâk Hızır'ın altı yıl sonra da ekmekçilikle iştigal ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kaydın mahiyeti şöyledir: Üsküdar dahilinde altı kişi, Üsküdar'ın ekmek ihtiyacını karşılamayı üzerine almıştı. Hızır ise bu altı kişilik gruba kethüda tayin edilmişti. Kendisi Üsküdar ekmekçilerinin önde gelenlerinden biri olarak hem kethüda nasb olunmuş hem de Üsküdar halkı için her gün ekmek çıkarmayı kabul etmişti. Dellâk Hızır dışındaki altı fırıncı, üçer kişilik gruplar halinde ve birer gün arayla, nöbetleşe ekmek üretecekti. Ekmekçiler görevini yerine getirmediği takdirde siyaset cezasıyla cezalandırılacaktı,[7] ayrıca cuma günü üretim yapılmayacaktı.

Dellâk Hızır'ın ölümü ve ölümünden sonraki gelişmeler ise 3 no'lu defterde yer almaktadır. İlgili ilk kayıt[8] "Metrûkât-ı merhûm Dellâk Hızır..." şeklinde başlayan bir tereke kaydıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla; Dellâk Hızır, vakıf mütevelliliğiyle uğraşmış, ekmekçilik yapmış ve nihayet ölümünden altı yıl kadar önce de Üsküdar ekmekçi esnafına kethüda olmuş bir şahıstır. 927 yılının ramazan ayında (M. Ağustos 1521) velat ettiği zaman, geriye üç erkek ve bir kız çocuk, iki hanım[9] ve oldukça yüklü bir miras bırakmıştı. Makalemizin asıl konusunu bu tereke kaydı oluşturacaktır. Adı geçen vesika 16. yüzyılda Üsküdar'da yaşayan bir ailenin iktisadi ve içtimai durumuna ışık tutması açısından incelenecektir.

DELLÂK HIZIR AĞA'NIN METRUKÂTI

Dellâk Hızır'ın metrukâtı 3 no'lu defterde 2-3 sayfalık bir yer işgal etmektedir. Defterde mevcut 86 tereke içinde Dellâk Hızır'ın terekesinin, hem kıymet yekûnu hem de kapladığı sayfa sayısı itibariyle, ilk sırada geldiği görülmektedir. Mirası 96.900 akçe tutarında olan Hızır'ın, gayrimenkullerle birlikte toplam 100 kalem eşyası kaydedilmiştir. Bu sayı, 14.022 akçelik mirasla defterde ikinci sırada gelen Dimitri bin Nikola'nın[10] terekesinde 7 kalem iken, üçüncü sırada gelen İlyas'ın terekesinde 25 kalemdir.

Dellâk Hızır Ağa'nın terekesini kendi içerisinde sınıflandırarak verdiğimiz tablodan da anlaşıldığı üzere, Dellâk Hızır'ın servetinin neredeyse yarısını gayrimenkuller oluşturmaktadır. Aynı durumun defterdeki diğer terekeler için de geçerli olması dikkat çekmektedir. Ayrıca terekelerde bulunan veriler, 16. yüzyıl başlarında, iktisadî ve ticarî faaliyetlerin Üsküdar halkı için oldukça düşük seviyelerde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Dellâk Hızır'ın terekesindeki nakit ve alacak miktarı, hayvanlar, tarım ve hayvancılık aletlerinin kıymetleri göz önünde bulundurulduğunda, tarımın Üsküdar'da ticaret ve hayvancılıktan daha önemli bir mevkide olduğu düşünülebilir. Zira 96.900 akçelik servetinin ancak 1.000 akçesini nakit ve 919 akçesini alacaklar oluşturmaktadır. Buna karşılık, 2 ton 975 kg[11] yulaf, 1 ton 750 kg çev, 700 kg buğday, 175 kg berz, 175 kg un, 100 kg bulgur, 75 kg burçak, çeşitli demircilik ve tarım aletleri, büyük ve küçük bağlar, bostan hasılı, 2 manda, 5 sığır, 1 eşek, 1 katır ve 24 adet tavuk vs şeklinde sıralanabilecek liste, tarımla ilgili faaliyetlerin yoğunluğunu göstermek açısından delil olabilecek niteliktedir. Bunların toplam değeri ise yaklaşık 24.000 akçedir.

Dellâk Hızır ev ve giyim eşyasının toplam değeri açısından da 86 tereke arasında ilk sırada gelmektedir. Fakat Hızır'ın terekesinde bu grubun tutarı ancak 1260 akçe civarında kalmaktadır. Hızır'ın dört çocuk, iki eş ve iki köle ile yaşadığı ev, sahip olduğu zenginliğe rağmen, hiç de konforlu gözükmemektedir. Ancak ailenin hayatını geçirdiği mekân, hem bedeli[12] hem de içindeki eşyaların kıymeti açısından, diğer terekelere nisbetle değeri en yüksek olanıdır.

Terekedeki ev eşyası grubu yakından incelendiğinde, en fazla

önemin mutfak eşyasına verildiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. 27 kalemden müteşekkil eşyanın kıymeti 680 akçedir. Dellâk Hızır'ın giyim eşyalarına bakıldığında ise tekrar enteresan bir manzara ile karşılaşılmaktadır. Eski bir kebe, eski bir gömlek, bir adet don gömlek, alaca cins kumaştan bir adet kebe, kuşak ve iki adet hamam gömleği... Bunların toplam kıymeti ise 110 akçedir.[13]

Üsküdar şer'iye sicilleri 3 no'lu defterinden anlaşıldığı kadarıyla, H. 927-930/M. 1520-1524 yılları arasında Üsküdar'ın gündemini önemli ölçüde meşgul eden olaylardan biri de kaçak köle vakalarıdır. Bu kölelerin bir kısmı, sahipleri gelmediği için yerli halka satılabilmekteydi. Araştırma konusu olan defterdeki birçok kayıttan, o tarihlerde kölelerin Üsküdar hayatı içinde yaygın olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu kölelerin ne amaçla kullanıldığına dair önemli bir bulguya tesadüf edilememiştir. Belirtilmesi gereken husus şudur ki, bir dellalın iki kölesi,[14] hatta bir hamalın dahi[15] kölesi olabiliyorken, mevcut terekeler içinde zenginlik bakımından ikinci ve üçüncü sırada gelen şahısların kölesi yoktur.[16] Tahloda görüldüğü üzere Dellâk Hızır, Üsküdar'ın ileri gelen zenginlerinden biri olarak, köle sahibi olanlar arasında yer almaktadır. Ölümünden sonra, bu kölelerden yaşça büyük ve kıymetçe 1900 akçe olanı iki yıllığına oğlu Hasan'a, yaşça küçük ve kıymetçe 1400 akçe olanı ise altı yıllığına kızına miras kalmıştır.[17]

İlgi çeken bir diğer husus ise defterdeki terekelerde kitaplarla ilgili herhangi bir kaydın bulunmayışıdır. Toplam 86 tereke içerisinde -bir suhte (medrese öğrencisi)[18] hariç- terekesinde kitap bulunan bir tek şahıs dahi yoktur. M.1520-1524 yılları arasında Üsküdar'da vefat eden 86 kişiden sadece ikisine dair "Hediyye-i Kelâmullah" adı altında Kur'an-ı Kerim kaydından bahsedilebilir. Bu kişilerden biri, metrukâtını incelediğimiz, Üsküdar'ın habbazlar kethüdası Dellâk Hızır bin Abdullah'dır.

Belgenin orijinal metninde Dellâk Hızır'a ait her bir kalem eşyanın üst veya alt kısmına ge-

DELLÂK HIZIR AĞA'NIN TEREKESİNE YANSIYAN SERVETİ
(Değerler akçe olarak belirtilmiştir)

Gayrimenkuller	
Değirmen, fırın, dükkân ambar vb.	20.000
Kalamış'taki bostanlık	10.000
Ev	4.000
Kadıköy'deki bağ	2.800
Türbe yakınındaki bağ	2.000
Köhne samanlık ve hamam	700
Ev yakınında küçük bir bağ	200
Gerçelik'te bir kıt'a bağ	25
Hayvanlar	
Çift camus [iki manda]	1.000
İki çift kara sığır	900
Merkep	200
Kara sığır öküzü	100
Katır	100
24 tavuk*	96
Köleler	
Kasım	1.900
Küçük Kasım	1.400
Mutfak Eşyası	
Tencere	80
Süt güğümü	40
Dibek	100
Tepsi	10
Güğüm	40
Kulpsuz tava	30
İki çarh tepsi	30
Küçük hereni	9
Hereni	39
Küçük kazan	30
5 tepsi	29
33 kaşık	9
Kazan	30
Sofra tabağı	25
El değirmeni	20
Münakkaş sahan	20
Hereni	20
Kevgir sahan	19
Kebab tavası	20
Havan	15
Maşraba	10
Büyük bakraç	15
Köhne hereni	10
Tepsi	8
Köhne güvüm	10
Küçük bakraç	8
Kefgir kepçe	3
Sergiler vd.	
Yorgan	90
3 denk çuval	30
Kali [halı]	19
Sandık	13
Köhne kilim	4
İki hasır	4
Köhne iki hasır	2
Giyim eşyası	
Alaca kebe	35
Köhne kebe	25
2 hamam gömleği	20
Don gömlek	15
Kuşak	8
Köhne gömlek	5
Dülbend bürgi	2
Kumaşlar vd.	
İki bin bağ ketan	150
Asumani sof	90
Ketan ipliği	70
Bogası	30
Astar paresi	15
Hububat vd.	
Saman	1.400
Nemek [tuz] (4 kile)	35
Alef [yulaf] (17 müd)	1.340
Bulgur (4 kile)	28
Çev (10 müd)	850
Yağ (4 vakiyye)	24
Gendüm (4 müd)	800
Burçak (3 kile)	19
Dakîk [un] (1 müd, 7 kile)	330
Berz (1 müdre)	12
Tohum ketan (1 müd)	140
Sirke	10
Soğan	8
Yağ (8 vakiyye)	48
Nohut	4
İnşaat malzemesi	
3600 aded oluklu kiremit	940
40 aded mertek	90
26 aded köhne direk	90
100 aded tahta	60
28 aded sırık	28
18 aded odun	4
Alet-i hıraset	400
Alet-i haddâd	400
Hediye-i Kelâmullah	40
Alacak	919
Nakit	100

* Bu kısım orijinal metinde tahrip olduğundan, kıymet diğer terekelerde kaydedilen tavuk değerleri dikkate alınarak hesaplanmıştır.

ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 18, h.no: 2)

lecek şekilde, o eşyanın vârislerden kime ait olduğuna dair yazılan notlar dikkati çekmektedir. Bu durum, ölenin eşyasını vasiyet ettiğine dair bir işaret olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, Hızır'ın eşlerinden biri olan Selime'nin isminin sıkça kaydedildiği görülmektedir. İncelenen defterde bu biçimde notlandırılan sadece iki üç tereke sureti tespit edilmiştir.

Dellâk Hızır'a ait metrukâttan sonra yapılan kayıtlardan anlaşıldığına göre[19] Hızır'ın Dilber[20] ve Selime isimdeki hanımları, kocalarının öldüğü ay olan ramazan ayı içerisinde, mehirlerini[21] alamadıkları için aile içinde anlaşmazlığa düşmüşler, bütün vârisleri mahkemeye verip dava etmişler ve ölünün terekesinden karşılanmak üzere mehirlerini istemişlerdi. 1 ve 2 no'lu hüccetlere göre olayın ayrıntıları şu şekilde gelişmiştir:

Ramazan 927'de (M. Ağustos 1521) "menkûha" Dilber yanında başta Hızır'ın oğlu Hasan olmak üzere, diğer vârisleri de alarak mahkemeye başvurmuştu. Zevci Hızır'ın vaktiyle, 1000 akçelik mehrini[22] vermediği sebeple, hakkını terekeden istediğini söylemiş ve bütün vârisleri dava etmiştir. Vârislerin Dilber'i yalanlaması üzerine, mahkeme Dilber ile Hızır'ın nikâh şahitleri olan Süleyman Halile bin Ivaz ve Ahmed bin Muhammed'i dinlemişti. Onlar Dilber'in beyanını tasdik edince mahkeme Dilber lehine karar vermişti.

Dilber'den hemen sonra Dellâk Hızır'ın "zevcesi" Selime binti Atmaca da mahkemeye müracaat etmiştir. Selime, 4.000 akçe olan mehrinin 500 akçesini hibe ettiğini beyanla, geriye kalanını talep ettiğini söyleyerek, diğer vârisleri mahkemeye vermişti. Mahkeme, Dilber'in davasında olduğu gibi, durumu vârislere sormuş, aldığı inkâr cevabı üzerine Selime'yle Hızır'ın nikâh şahitlerini dinlemişti. Şahitler Selime'yi doğrular yönde ifade verdiği için sonuç Selime lehine gelişmişti.

Dellâk Hızır'ın ölümünden yaklaşık bir ay sonra (H. 4 Şevval 927/M. 8 Eylül 1521) kaydedilen bir diğer hüccetten, vârislerin, ekmek fırını, değirmen, dükkân ve diğer mallara ait hisselerinin, mahkeme vasıtasıyla müzayede yoluyla satışa çıkarıldığı anlaşılmaktadır.[23]

3 no'lu defterde Dellâk Hızır'la ilgili son belge H. 927 yılı zilhiccesinin (M. Kasım 1521) ilk günlerine aittir.[24] Belgeye göre habbazlar kethüdalığı görevi Hızır'ın oğlu olan Hasan'a verilmişti. O da kabul ettiğini söyleyerek bütün Üsküdar ekmekçilerine kefil olmuştur. Ancak, Hasan bu görevi yaklaşık dört ay sürdürebilmiştir. Zira bir iki satır sonrasındaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, Hasan 928 yılı rebiü'l-evvelinin (M. Şubat 1522) sonlarına doğru mahkemeye, üstlendiği vazifeden kendi isteğiyle vazgeçtiğini bildirmiştir.

1. Bilgin Aydın, "Osmanlı Dönemi İstanbul Mahkemelerinde Sicillerin Korunması ve Şer'iye Sicilleri Arşivinin Kurulması", *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (Nisan 1999), s. 55-74.
2. 2 Numaralı defter, yıpranmış olduğu için kullanılamamıştır.
3. İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi, Üsküdar Mahkemesi (bundan sonra "ŞSA, Üsküdar Mah." kısaltması ile gösterilecektir), no: 1 vr. 12b, hüküm no: 67 (bundan sonra "h.no:" kısaltması ile gösterilecektir).
4. Aynı dönemde Üsküdar kadı sicillerinde geçen pek çok hüccette, kaçak kölelerin nafakalarının, kaçak olarak bulunan hayvanlara yapılan harcamaların ve kadınların boşanma sonrasında aldığı nafakaların günlük 2 akçe olarak belirlendiği görülmektedir.
5. ŞSA, Üsküdar Mah., no: 1,vr. 12a, h.no: 66.
6. ŞSA, Üsküdar Mah., no: 1, vr. iç kapak, h.no: 4.
7. Devletin bu konuda oldukça hassas davrandığı bilinmektedir. Burada, muhtemelen, büyük İstanbul depremi sonrasındaki sosyal şartların zorluğu nedeniyle, halkın ihtiyaçlarını karşılama konusundaki düzensizlikler karşısında ağır yaptırımlara gidilmiştir. "Nitekim daha sonraki yüzyıllarda sadrazamların zaman zaman kıyafet değiştirerek yaptıkları teftişler esnasında, noksan ekmek imal eden ve ekmeği iyi pişirmeyen esnaftan birisinin asılmasını, diğerinin ise kulağından dükkânın önüne çakılmasını emrettiklerine şahit olunmuştur". Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Aynural, "18. ve 19. Yüzyıllarda İstanbul Değirmenci ve Fırıncı Esnafının Nizamları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 81, Aralık 1992, s. 115.
8. ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 18, h.no: 2.
9. İncelenen dönem içinde bu kayıt dışında, bir yerde daha iki hanımı olan bir kişi tespit edilmiştir. No: 3, s. 36, h.no: 1.
10. Bu kayıt, 86 kişi içinde malvarlığı bakımından ikinci sırada gelenin bir zımmî olmasına ve bir zımmînin aile hukukuyla ilgili durumlarda şer'iye mahkemesine başvurmasına işaret etmesi açısından ilgi çekicidir.
11. 1 müd=7 kile, 1 kile=25 kg, 1 kile=18-20 vakiyye (bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, MEB, 1993.
12. 3 no'lu defterin incelenmesi esnasında ev fiyatlarının 250 akçe ile 5030 akçe arasında kaydedildiği görülmektedir.
13. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, o tarihlerde Üsküdar'ın ikinci zengini konumunda olan Dimitri'nin terekesinde ev ve giyim eşyasına dair bir kayıt yoktur. Üçüncü zengin Ilyas'ın terekesinde ise ev ve giyim eşyası 13 kalemden ve yaklaşık 107 akçelik kıymetten ibaretti.
14. ŞSA,Üsküdar Mah., no: 3, s. 164, h.no: 1.
15. ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 37, h.no: 2.
16. 3 no'lu defterdeki terekelerden anlayabildiğimiz kadarıyla, M. 1520-1524 yılları arasında Üsküdar'da köle sahibi olanların sayısı 3-4 civarındadır.
17. Söz konusu defterde kaydedildiğine göre, o dönemde köle fiyatları 1.000 ile 2.000 akçe arasında seyretmekteydi.
18. ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 66, h.no: 2.
19. ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 21, h.no: 1 ve 2.
20. Dilber, muhtemelen, Dellâk Hızır'ın eskiden cariyesi konumunda olan hanımıdır. Selime'nin 4.000 akçelik mehrine nispetle mehrinin 1.000 akçe olarak belirlenmesi, baba isminin zikredilmemesi; ayrıca "Dilber" isminin yaygın cariye isimleri arasında yer alması, onun vaktiyle cariye olabileceği varsayımını desteklemektedir.
21. İslâm hukukunda mehr, kadının nikâh akdi ile hak sahibi olduğu mal manasında kullanılır bir tabirdir. Bir başka ifadeyle, erkeğin evlenirken kadına verdiği para veya maldır. Mehrin maksimum sınırı için belirli bir miktar yoktur. Mehr-i misil, nikâh kıyılırken mehir miktarı tespit edilmediğinde kadının dengine bakılarak belirlenen mehirdir. Mehr-i müsemmâ ise nikâh kıyılırken veya daha önce ya da daha sonra kararlaştırılan mehirdir. Bu tür mehir peşin olarak verilebileceği gibi belli bir sürenin (boşanma veya kocanın ölümü vb) sonuna da bırakılabilir. Bu açıdan mehrin peşin olarak verilen (muaccel) ve daha sonraya bırakılan (müeccel) tarzında iki türü vardır (bkz. Pakalın, *age*, s. 444-445). İlgili kayıttan anladığımıza göre Dilber ve Selime'nin Dellâk Hızır ile olan evlilik lerindeki mehir, mehr-i müeccel türündeki mehirdir.
22. Söz konusu dönem içinde mehir bedelleri -3 no'lu defterdeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla- 200 akçe ile 5.000 akçe arasında belirlenebilmekteydi.
23. ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 20, h.no: 1.
24. ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 9, h.no: 2.

BELGELER

Sebeb-i tahrîr-i kitâb oldur ki İslambol zelzeleden harab olduktan sonra bazı tereke artub mahruse-i İslambol ve Galata ve Üsküdar itmekçilerinden birer miktar dakik tevzî' olunub Üsküdar'dan dahi bazı itmekçilere un virildikde Dellâk Hızır'a dahi üçyüzseksenyedi akçelik dakik virilmiş imiş eyle olsa mezkûr Dellâk Hızır'dan talep olundukda Musa Derzi zikr olan dakik teslim olunmuş imiş eyle olsa zikr olan akçe mezkûr Dellâk Hızır'dan zikrolan akçaları zabt iden ağa bölükbaşılarından Sinan bî-kusur aldı mezkûr Dellâk Hızır dahi Musa Derzinin metrûkâtından almak üzere deftere ketb olundı ki talep olunıcak süphelü olmaya.

Şuhûdu'l-hâl

Katip Hayreddin ve Ayas bin Abdullah ve İtmekçi Hacı Ali ve diğer Ali ve Bayezid

(ŞSA, Üsküdar Mah., no: 1, vr. 12a, h.no: 66)

Sebeb-i tahrîr-i hurûf budur ki Dergâh-ı mualladan hükm-i padişahî ile merhum Davud Paşa imaretinde yevmî yedi akçe cihetile mütevelli nasb olunan Cafer bin Abdullah sefer-i hümâyûna tevecüh edüp yerine Üsküdar'dan Dellâk Hızır'ı nâyib-i menâb idinüb mezkûr Hızır'a ikihin yediyüz kırk akçe teslim idüp kendi cihetinden iki akçe ulûfe tayin itdi şol şartla ki zikr olunan akçe imaret-i mezbûrun meremmatından me'kûlât-ı fakirâmı sarf idüp ve İslambol'da olan hamam sata ve Mihaliç'den on akçe getirüp iki akçe vazifesine mutasarrıf ola didikde mezkûr Dellâk Hızır dahi vech-i meşrûh ilizâm idüb kabul eylediği sebebden vaki'-i hâl deftere ketb olundı tahrîren fî yevmi's-sabi' ve'l-işrîn şehr-i Saferü'l-Muzaffer sene 920.

Şuhûdu'l-hâl

İbrahim bin Amurcı el-Hatib ve İsa bin Seydi ve İsa bin Gayb ve Kemal bin Mehmed ve Şaban bin Ramazan ve Kasab Mehmed

(ŞSA, Üsküdar Mah., no: 1, vr. 12b, h.no: 67)

Tafsil oldur ki

Nefs-i Üsküdar'da kendü hüsn-i ihtiyarıyla itmekçi nasb olunup harân u kerân daima şehre itmek bulmağa iltizam idüp üzerlerine Dellâk Hızır bin Abdullah kethüda nasb olunup hergün işlemeye mültezim oldı ve sayirleri iki günde bir işlemeyi kabul iden bunlardır ki zikr olunur Evranos ve Ali ve İsa bir gün işleyeler ve irtesi

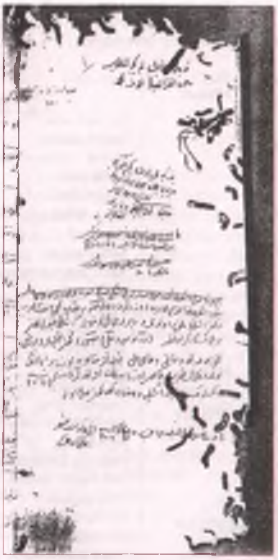

ŞSA, Üsküdar Mah., no: 1, vr. İç kapak, h.no: 4.

el-Hac Abdullah ve Hacı ve Hacı Ali işleyeler münavebe üzere daima itmek bulmadıkları takdirde kanun üzere siyaset olunalar fî 27 Muharrem sene 926 kimesne kimesne üzerine işlemeye ve hafta-da Cuma güni hâli ola.

(ŞSA, Üsküdar Mah., no: 1, vr. İç kapak, h.no: 4)

Sebeb-i tahrîr-i hurûf budur ki Nefs-i Üsküdar'da merhûm Dellâk Hızır yetimlerinin ekmek fırınından ve değirmenden dükkândan ve sayir esbâbdan hissesin beyne'n-nas üç gün mezad olunduktan sonra müteveffânın oğlı Hasan'a yevmî bir akçeye icareye verildi yılda üçyüzaltmış akçe verildi cerâ zalîke ve hurrire fi'l-yevmi'r-râbi' min şehr-i Şevvâli'l-muazzamı sene seb'a ve işrîne ve tis'a mie.

Şuhûdu'l-hâl

Evranoz bin Yahşi ve Hacc Saltuk bin Hamza ve İsa bin ve Kulağuz bin Aslıhan ve Hacı Balaban ve Mehmed bin Süleyman

(ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 20, h.no: 1)

Sebeb-i tahrîr-i hurûf oldur ki Merhûm müteveffâ Dellâ Dellâk Hızır'ın menkûhası Dilber meclis-i şer'a gelüb bilesince mezkûr müteveffânın vasiyy-i muhtar olan oğlu Hasan'ı ve sayir vereseyi ihzâr idüp takrîr-i merâm kılup didiki benüm zevcim Dellâk Hızır'ın üzerinde mehr-i müeccelimden bin akçe lâzımü'l-edâ hakkım vardır talep iderin deyücek mezkûr vasî ve sayir vereseye suâl olundukda bi'l-inkâr cevap viricek udûl-i müsliminden Süleyman Halife bin Ivaz ve Ahmed bin Muhammed mezbûrenin davasına muvafık şehâdet ettiler ba'de't-ta'dîl ve't-tezkîye hayyiz-i kabûlde vâki' oldukdan sonra talebiyle sebt-i sicil olundı cerâ zâlike ve hurrire fî evâhir-i Ramazani'l-mübarek

Şuhûdu'l-hâl

Muhyiddin el-Hatip ve Süleyman Halife el-İmam ve Kulağuz bin Aslıhan ve Yakup bin İsa

(ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 21, h.no: 1)

Sebeb-i tahrîr-i hurûf oldur ki Merhûm Dellâk Hızır'ın zevcesi Selime binti Atmaca meclis-i şer'a hâzır olıp mezkûr müteveffâ Hızır'ın vasıyy-i muhtarın ve sayir vereseyi ihzâr idüp takrîr-i merâm kılup eyitti ki zevcim Hızır'ın üzerinde mehr-i müeccelimden dörtbin akçe hakkım vardı beşyüz hibe ettim hâkisin talep iderin deyücek mezkûr vasiyye ve vereseye suâl olundukda mukabilden bi'l-inkâr cevap vericek sıdk-ı davasına muvafık beyyine talep olundukda udûl-i müsliminden Musa bin İbrahim ve Hüseyin bin Abdullah edâ-yı şehâdet ettiler ba'de't-ta'dîl ve't-tezkîye hayyiz-i kabûlde vâki' olduktan sonra mezkûre Selime talebiyle sebt-i sicil olundı cerâ zâlike ve hurrire fî evâhir-i Ramazani'l-mübarek sene 927

Şuhûdu'l-hâl

Süleyman Halife el-Hatip ve Muhyiddin el-Hatip ve Kulağuz bin Aslıhan ve Kâbil el-Müezzin

(ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 21, h.no: 2)

Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki Hasan bin Dellâk Hızır meclis-i şer'de habbazlar kethüdalığını kabul ettim ve etmek bile virmeye ve bunlara müteallik olanlarun cemi'sine mütekellîlüm dedikde ikrârı sebt-i defter tahrîren fî gurret-i Zi'l-hicce sene 927

Mezkûr Hasan bin Hızır meclis-i şer'de kendi ihtiyariyle ferâgat idüp ihrâcidüp sebt-i defter olundı tahrîren fî evâhir-i Rebiü'l-evvel sene 928

Şuhûdu'l-hâl

Resul bin Ahmed

(ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 9, h.no: 2)

Metrûkât-ı merhûm Dellâk Hızır el-müteveffâ fî Üsküdar fî şehr-i Ramazanı'l-mübârek fî sene 927 ve tereke'l-merhûm selâse ibnun ve bintun vahidun ve zevceteyn

Eşya türü	Kıymet (Akçe)	Ölçü Miktarı
Değirmen ve fırın ve dükkân ve anhar ve sayir tevabi'iyle Nısıf li-Hasan, nısıf li-Cefer ve Ramazan	20.000	
Kalamış'ta vâki' olan bostanlık Cefer'e ve Ramazan'a 4000 hisse, hisse bint 1500, hisse zevceteyn 3500, hisse Hasan 1500.	10.000	
Karye-i Kadı'da Lazi bağına muttasıl bağ li-bint	2.800	
Türbe kurbunda Büyükbağ dimekle maruf bağ li-zevce Dilber	2.000	
Evi kurbunda küçük bağ li-zevce Selime	200	
Gerçelik'de bağ li-zevce Selime	25	Bir kıt'a
Hâne tevâbiği ve levâhıkılla nısfı Cafer'e ve Ramazan'a, nısfı li-zevce Selime	4.000	
Gendüm li-Cafer ve Ramazan	800	Müd 4
Çev li-bint	850	Müd 10
Alef li-Cafer ve Ramazan	1.340	Müd 17
Saman çit li-zevce Selime	1.400	24
Köhne samanlık ve hamam li-zevce Selime	700	
Alet-i hiraset li-zevce Dilber	400	
Çift camus	1.000	
İki çift kara sığır	900	
Ketan li-zevce Selime	150	2000 bağ
Tohum-ı ketan li-zevce Selime	140	Müd 1
Kara sığır öküzü	100	
Merkeb	200	
Tahta	60	Aded 100
.....	112	Aded 1400
Keremid oluklu	940	Aded 3600
Köhne direk	90	Aded 26
..... tahtası li-zevce Selime	20	Aded 40
Odun	4	Aded 18
Dücace li-zevce Selime	...[1]	Aded 24
Bulgur	28	4 kile
Soğan	8	
Dakik	330	Müd 1 kile 7
Nemek	35	Kile 4
Yağ li-zevce Selime	48	Vakiyye 8
Mertek li-bint	90	Aded 40
Alet-i haddâd	400	
Burçak	19	Kile 3
Kasım nam abd iki yılıyla li-Hasan	1.900	
Küçük Kasım nam abd altı yılıyla li-bint	1.400	
Sırık	28	Aded 28
Berz / berze(?)	12	Müdre 1
Sirke destiyle	10	
Bostancı'da alım	699	
Ayas'da alım	140	
Kosta'da alım	80	
Münakkaş sahan	20	
Hereni	39	
Def 'a yağ	24	Vakiyye 4
Güvüm-i köhne	10	
Güvüm li-zevce Selime	40	
Büyük bakraç li-zevce Selime	15	
Kazan	30	
Tencere	80	
Kebab tavası li-bint	20	
Süd güvüm li-zevce Selime	40	
Kulpsuz büyük tava	30	
Küçük kazan li-zevce Selime	30	
Köhne hereni	10	
Def 'a hereni	20	

Eşya türü	Kıymet (Akçe)	Ölçü Miktarı
Üç saplı tava	20	
Küçük bakraç	8	
Havan li-zevce Selime	15	
Sofra tabak	25	
Kefgir sahan	19	
İki çarlı tepsi	30	
Beş tepsi	29	
Kefgir kepçe	3	
Kali li-zevce Selime	19	
Varil	8	
Üç hepke(?)	19	
Üç denk çuval	30	
Alaca kebe	35	
Köhne kebe	25	
Köhne kilim li-zevce Selime	4	
Dülbend börki	2	
Çerak(?) li-zevce Selime	10	
Ketan ipliği [li-zevce] Dilber	70	
Hediye-i Kelâmullah	40	
Def'a iplik Selime	18	
El değirmeni	20	
Dibek	100	
Bostan hasılı	790	
Nakit	1.000	
Maşraba	10	
Tepsi	8	
Hereni-i küçük	9	
Nohut li-zevce Selime	4	
Sandık	15	
Yorgan li-zevce Selime	90	
Astar paresi	13	
Asumâni sof	90	
Don gönlek	15	
Gönlek-i köhne	5	
Kuşak	8	
İki hamam gönleği	20	
Tepsi	10	
İki hasır	4	
Köhne iki hasır	2	
Katır	100	
Kaşık	9	Aded 33
Üç ...[2] li-zevce Selime	12	
Fuçı	4	
Boğası	30	
Yekûn	96.900	
Minhâ e't-techîz ve tekfîn	191	
Minhâ el-mihr li-Selime	3.900	
Minhâ el-mihr li-Dilber	1.000	
Minhâ el-vasiyyeti'l-muayyene	108	
Minhâ e'r-resm li'l-askeri	1.037	
El-bâki li'l-vereseti	90.804	
Minhâ li'z-zevceteyn	6.390	
Li külli vahidin minhâ	3.175	
El-bakî	44.403	
Minhâ hissetü'l-ibn li-külli vahidin	12.702	
Minhâ hissetü'l-bint	6.391	

1. Belgenin bu kısmı çürümüş.
2. Belgede bu kısım tahrip olmuştur.

(ŞSA, Üsküdar Mah., no: 3, s. 18, h.no: 2)

Mor Salkımlı Ev ve Halide Edib'in Benliği

GÜNEŞ ÇELİKKOL

Türk modernleşmesi sürecinin belirgin şahsiyetlerinden Halide Edib Adıvar (1882-1964) Osmanlı İmparatorluğunun başkenti İstanbul'da doğmuş ve ilk gençlik günlerini Yıldız Sarayı'na yakın semtlerden Beşiktaş'ta geçirmiştir. İslam kültür ve edebiyatına vâkıf, Batı kültür ve edebiyatıyla da ilgili bir ailenin çocuğu olan yazar, Üsküdar Amerikan Koleji'nde tahsil görmüş ve bu sayede, ilk gençlik yıllarından itibaren, hem Fars hem de İngiliz kültür ve edebiyatını inceleme olanağı bulmuştur. Halide Edib, edebiyat, tarih ve felsefeden siyasal ve toplumsal kurama uzanan geniş bir yelpazede yazılı eserler vermiştir. Ancak yazar, toplumsal kimliğini yalnızca düşünsel yanlarıyla kazanmamış, aktif siyasi ve hatta askeri görevler de üstlenmiştir. Siyasi nedenlerden dolayı, 1925-1939 yılları arasında Türkiye dışında yaşamak zorunda kalan yazar, bu süre zarfında, diğer çalışmalarının yanı sıra hayatını da kaleme almış ve iki cilt halinde yayımlamıştır. Yazar, kendisine 1942 senesinde CHP Sanat Mükâfatını kazandıran *Sinekli Bakkal (The Clown and His Daughter)* gibi, hatıratını da ilk olarak İngilizce kaleme almış ve Londra'da yayımlatmıştır. Hatıratın ilk cildi *The Memories of Halide Edib* (1926), ikincisi ise *The Turkish Ordeal* (1928) ismiyle yayımlanmıştır. Bu eserlerin her ikisi de sonradan Türkçeye kazandırılmış olmakla beraber, hatıratın İngilizce ve Türkçe versiyonları arasındaki ilişkinin "tercüme" değil de "yeniden yazım" olduğunu, yazarın kendisi de belirtmektedir. Hatıratın ikinci cildi Türkçede *Türk'ün Ateşle İmtihanı* (1956) başlığıyla yayımlanmış, ilk cilt ise daha geç bir tarihte, 1955 senesinde *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilmesinin ardından yazarın ölümünden kısa bir süre önce, 1963 yılında *Mor Salkımlı Ev* ismiyle kitaplaştırılmıştır.

SAYFALAR İLERLEDİKÇE

On iki kısma ayrılan ve iki bölümden oluşan *Mor Salkımlı Ev*, Halide Edib'in hayatının 1918 senesine kadarki dönemini, yazarın içinde yetiştiği aile ve kolej hayatı, yaşadığı ev ve mahalli ortam, kocası ve arkadaşlarından oluşan kişisel bir bağlamda hikâyeleştirir. *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'ndaki anlatının bağlamı ise Anadolu savaşlarıdır. Diğer bir deyişle, sayfalar ilerledikçe, yalnızca aktarılan hadiseler ve meydana geldikleri tarihler değil, hadiselerin hikâye edildiği bağlam da değişmektedir. Bu farklılaşma yalnızca ilk iki cilt arasında değil, ilk ciltin kısımları arasında da görülür. *Mor Salkımlı Ev*'de kronolojik anlatı daha geç tarihlere geldikçe, kitabın kahramanı olan Halide Edib'in ev ve doğal çevre yaşantısını tasvir eden cümleler yerini yazarın toplumsal rolü ve görüşlerini açıklayan cümlelere bırakır. İngilizce baskının sonunda bulunan "epilog" bölümü ise, yazarın sağlığında yayımlanan Türkçe baskılarda yer alınamaktadır. Yazar bu bölümde, ayrı bir ciltin konusu olacağını bildirdiği 1918 sonrası yaşamının, aynı zamanda, doğmakta olan bir ulusun da hikâyesi olduğunu belirtmektedir.

Kitapta kronolojik bir anlatım tekniğinin kullanıldığı da göz önünde bulundurulursa hatıratın, kişi Halide Edib'in toplumsal bir portre olarak bildiğimiz Halide Edib Adıvar'a dönüşüm sürecini metinselleştirdiğini söylemek mümkün olur. *Mor Salkımlı Ev*'in yazarı Halide Edib, kitabın kahramanı olan Halide Edib Adıvar'a ancak bu dönüşüm sürecinde kat ettiği mesafe oranında yakınlık duymaktadır.

Kitabın ilk kısmı "Bu Bir Küçük Kızın Hikâyesidir" başlığını taşımaktadır ve anlatım üçüncü tekil şahısla kurulmuştur. Halide Edib "Hikâye Artık Benim Oluyor" başlıklı ikinci bölümden itibaren birinci tekil şahıs kullanımına geçmekteyse de, kahramanına hâlâ biraz uzak durduğunu belli etmektedir. Yazar ve kahramanının tam anlamıyla bütünleşmesi, ancak, kahramanının kendi ilkel benliğinin dışına çıkarak kamusal alanda tanımlı bir kimlik edinmesiyle mümkün olacaktır. Dolayısıyla, *Mor Salkımlı Ev*'i kaleme alarak, geçmiş benliğini metinsel düzeyde tekrar kurma çabasına girişen Halide Edib, kimi anlatı stratejilerinden yararlanarak bu eski benliğini çözeltecektir.

Bahsi geçen hadiselerin yaşandığı tarihler bugüne yakınlaştıkça, hadiselerin kaydedildiği görüş açısı da değişir. Kitabın ilk sekiz kısmında Halide Edib'i, taşıdığı kimliğin oluşumuna sebep olan hadiselerin, aldığı tahsilin, sohbetine ortak olduğu âlimlerin, etkilendiği düşüncelerin, İkinci Meşrutiyetin ilanı gibi siyasi ve toplumsal süreçlerin etkisinde görürüz. "1909 ve 1912 Yılları Arasında Geçen Hadiseler" başlıklı dokuzuncu bölümden itibaren ise Halide Edib, dışsal süreçlerle ilişkisi kaydedilen bir nesne değil, bu dışsallıkları tasvir eden bir özne halini almaya başlar. Sayfalar ilerledikçe karşılaştığımız bir diğer husus da anlatının tekil olayları tümel bir yapıda sistematize etme kabiliyetinin artmasıdır. Kitabın, Halide Edib'in çocukluğunu anlatan ilk kısımlarında, olaylar birbiriyle ilişkiye sokulmaksızın, yazara etki eden tekil fotoğraf kareleri biçiminde aktarılırken, sayfalar ilerledikçe olaylar süreç içinde birbirlerinin mekanik parçaları haline getirilir. Birbiriyle etkileşimleri kuvvetlendirilir ve hatta nedensellik ilişkisine sokulurlar.

Mor Salkımlı Ev, romancının kendi hikâyesini anlattığı bir belge olmanın ötesinde, yazarın mesleki külliyatının da bir parçasıdır. Ancak Halide Edib külliyatının diğer bileşenleriyle *Mor Salkımlı Ev* arasında, yazarın nesnesi ve gerçeklikle kurduğu ilişki açısından belirgin farklılıkların bulunduğu da göze çarpar. Halide Edib, örneğin *Kalp Ağrısı* (1924) romanında, kişilerini ve sahnelerini diğer roman kişilerinin hayal dünyalarında yaratarak, metin ile üst metinleri iç içe sokar. Hikâyenin geçtiği mekânın bir tiyatro sahnesi olduğunu vurgular; roman kişilerini toplumsal kesimlerin temsilcilerinden değil de yaşamlarını ancak metinlerde sürdüren imgelerden seçer. Yazar, kullandığı bu teknikler aracılığıyla okurun metin ile gerçeklik arasında ilişki kurmasını imkânsız hale getirmektedir. *Mor Salkımlı Ev* romanında ise yazarın tüm bu kişisel ve yazınsal eğilimlerin dışına çıktığı görülür. Halide Edib'in *Hayat Parçaları* romanı, *Mor Salkımlı Ev* ile aynı yıl basılır. Yazar bu romanın girişinde, roman sanatının, metinlerde dondurulan yaşam görüntülerini, zaman ve mekân boyutlarının dışında kalan metinlerde tüm savrukluğuyla sergilediğini belirtir. Ancak Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev* satırlarında, kendini diğer eserlerinde kullandığı bu tekniklerden muaf tutar ve hatıratını gerçekçi bir anlatı olarak kurgular. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta ise *Mor Salkımlı Ev*'in satırlar ilerledikçe daha gerçekçi bir nitelik kazandığıdır. *Mor Salkımlı Ev*'in, yazarın Zola'nın etkisinde kaldığını belirttiği gençlik dönemlerini anlatan ilk kısımlarında, eser natüralizme kayan bir ayrıntı tasvirine sahiptir. Ne var ki, sayfalar ilerledikçe, hayatın savruk ayrıntılarının etraflı tasvirleri, hayatın özünü ve "ana hakikati" arayan ve tüm aktörleri bu "nesnel" hakikatin senaryosunun oyuncuları haline getiren paragraflarla yer değiştirecektir.

Mor Salkımlı Ev, yazarın, edebi tutumuyla olduğu kadar hayata ve tarih felsefesine dönük yaklaşımlarıyla da çelişen bir eser sayılabilir. Üsküdar Amerikan Koleji'nde tahsil ettiği pozitivist ve modernist ilmihalin doğrularına ikna olmayan Halide Edib, insanı, iç zenginliği metinlere aktarılamayacak özgünlükte bir varlık, yaşadığımız her anı tarihin bir parçası, tarihi edebi bir tür, edebiyatı ise bir kurgu olarak görmektedir. Halide Edib'in, hatıratını kaleme alırken, yazmakta olduğu metni gerçekçiliğinden sual olunamaz nesnel bir tablo olarak sunması ise dikkat çekicidir. *Mor Salkımlı Ev*'in yazarı, eski günlerini geçirdiği (ancak İstanbul'a geldiğinde yerinde bulamadığını söylediği) evini yazarken, kendisini var eden bu özel eve, yaşadığı kamusal evin penceresinden bakmaktadır.

YIKILAN VE KURULAN BENLİKLER

Otobiyografik yazım projesi kişisel yaşamın tüm gerçekliğiyle kâğıda geçirilebilmesine izin vermez. Çünkü bu projenin sunulacağı formun (yazı) yazara tanıdığı anlatım olanaklarının ve bu projenin öznesi olan bilinçli edimin yeteneklerinin bir sınırı vardır. Bu olanak ve yetenekler, hayatın, çoğu defa ifade edilemeyen, kimi zaman insanın kendine dahi itiraf edemeyeceği, üstünde çok durulmadan yaşanan ve yaşamın kurguladığımız genel mantığında pek de bir yerlere oturmayan ayrıntılarla yüklü doğasını çözümlemeye ve sergilemeye yeterli değildir. Otobiyografi yazarının, geçmişinde kalmış, ve belki de inkâr ettiği benliğinin zihniyet dünyasıyla kurduğu içeriden çözümleme ilişkisi de sorunlarla yüklüdür. Otobiyografi, bu nedenlerden ötürü "yaşayanın hikâyesi" sayılmamakla birlikte, yazmaya değer bulunan olayların seçimi ve bunlar arasında kurulan felsefi ve yazınsal ilişkiler gibi verileri bünyesinde barındırması bakımından "yazarın hikâyesi" sayılabilir.

Mor Salkımlı Ev ise kendi somut varlığını Türk modernleşme sürecinin imge dünyasında tanımlayan Halide Edib'in hikâyesidir. Diğer eserlerinde gerçeklik ile metinsellik arasındaki bağı parçaladığını gördüğümüz Halide Edib'in, hayatını kaleme alırken öz benliğinin dışına çıkarak kendini metinsel düzeyde kurulu bir senaryonun parçası haline getirmesi, yazara dair ilgiye değer pek çok ipucu sunabilecek niteliktedir.

Düşünsel ilgi alanları arasında insan doğası ve kişiliği meselesine de büyük önem veren Halide Edib, insan kişiliğinin nasıl

şekillendiği ve şekillenmesi gerektiği konusunda bir de yazı dizisi hazırlamıştır. Halide Edib pozitivist felsefeye yönelik eleştirilerini *Mor Salkımlı Ev* satırlarında aktarırken de, daha ziyade insan doğasının ruhani derinliğiyle ilgilendiğini yazmıştır. Ancak, yazarın kendi halindeki insan doğasına yaklaşımıyla, toplumsal kimlik sahibi insana yaklaşımı arasında belirgin farklar vardır. Kendi halindeki bireylerin iç derinliğini ve düşünce silsilelerini sorgulayan Halide Edib, kamusal alana taşıdığı insanlara ise, başarıyla oynayacakları akılcı ve toplumsal roller biçer. İnsan ve kamusal insan, Halide Edib'in yaklaşımıyla, aralarında varlıksal farklılık bulunan kategorilerdir.

Halide Edib'in *Mor Salkımlı Ev*'de de hissedilen bu ikircikli yaklaşımında bireyler, kamusal alana kendi renklerini taşımaz, kendi dünyalarını terk ederek adım attıkları bu sistematik dünyanın rengine bürünürler. Halide Edib'in yalnızca kurgu tipleri değil, kendi yaşamı da bu duruma örnek teşkil eder: Hem gerçek hem de *Mor Salkımlı Ev*'de anlatılan yaşamı.

Kendi edebi süreçleri neticesinde edindiği toplumsal kimlik yazarı ikiye bölmüştür. İnsan Halide Edib, bir yanda davranışı siyasal dinamiklerce belirlenen Halide Edib, diğer yanda ise edebi süreçlerin belirleyiciliğindeki Halide Edib tarafından ikame edilmiştir. *Mor Salkımlı Ev*'in kapsadığı 1918 öncesi dönem -son altı yılı istisna tutulursa- bu dönüşüm veya bölünmenin öncesine denk düşer. Yazın dünyasına 1909 yılında adım atan yazar, 1912 tarihli *Yeni Turan* romanıyla siyasi bir kimlik edinmeye başlamış ve *Tanin* gazetesi yazarları arasına katılmıştır. Ancak bu etkinliklerine karşın, 1918 öncesi Halide Edib'in, fikirlerini kendi yaşam alanını terk etmeksizin ifade eden bir yazar olduğunu söylememiz mümkündür. *Mor Salkımlı Ev*'de anlatılan hikâyenin 1918'de sona ermesi anlamlıdır.1918 sonrasında yaşanan süreçlerde Halide Edib kimliği, insan Halide Edib'i 'evde' bırakarak 'sokağa' adım atacaktır. Yazar Halide Edib *Kalp Ağrısı*, *Hayat Parçaları* gibi, genç

Halide Edib ile felsefi akrabalığını koruyan eserler yazarken, yazar Halide Edib'in itibarından beslenen misyon sahibi Halide Edib Adıvar ise Türk modernleşme sürecinin genel siyasal mantığı içinde kalacak, *Vurun Kahpeye* (1923), *Ateşten Gömlek* (1923) ve *Sinekli Bakkal* (1936) gibi eserlere imza atacaktır. Ancak, her iki Halide Edib bir noktada buluşarak Halide Edib'in hatıratını kaleme alacaktır.

Mor Salkımlı Ev'i okurken, genç Halide Edib'in, ileride siyasetçi Halide Edib tarafından keskin hatlarıyla savunulacak fikirlere, sezgisel dürtülerle ve bazen de koşulların uyarmasıyla ulaştığını görürüz. Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev*'de edebi birikiminin gelişim aşamalarını, okuduğu ve etkisinde kaldığı eserlerin isimleriyle birlikte, okurun bilgisine sunmaktadır. Halide Edib siyasi kimliğinin oluşumuna etki eden eserleri belirtmekten ise sakınmaktadır. Yazarın yalnızca siyasetle ilgilenen bir edebiyatçı olmakla kalmadığı, siyasal teori alanında da eserler verdiği düşünüldüğünde bu durum hayli ilginç görünmektedir. Bu manzaradan çıkarılması mümkün kötümser bir sonuç, yazarın, özel yaşam alanında kaldığını düşündüğü edebi birikimi, kişiden kişiye değişen rastlantısal bir özellik olarak gördüğü, siyasi formasyonu ise nesnel koşulların zorunlu bir sonucu varsaydığıdır. Yazarın kendi siyasal konumuna böylesi bir doğallık ve gerekircilik atfetmesi otoriter eğilimlere kapı aralayabilmektedir. Halide Edib, kuşkusuz, bilinçli siyasal eylemlerinde baskıcılığa karşı çıkmış bir yazardır. Rejimin diktatörlüğü andırır bir nitelik kazandığı yönünde eleştiriye giriştiği için sürgünde yaşamak zorunda kalmış ve Türkiye'nin, 1925 itibarıyla büründüğünü düşündüğü diktatörlük niteliğini Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan makalelerinde ifşa etmiştir. Şapka inkılabı gibi "komikilikleri" teşhir etmiş, anayasacı bir siyasal tavrın ısrarlı bir savunucusu olmuş, din ve devlet ilişkisinin haklar ve karşılıklı bağımsızlık esasına dayalı anayasal bir zeminde tanımlanması gerektiğini dile getirmiştir. Ama tüm bu tavırlarının ardında, var olan iktidara temelden karşı çıkan bir konumdan ziyade,

Halide Edib'in romanlarından Ateşten Gömlek ve The Daughter of Smyrna'nın ilk, Handan'ın 1995, Döner Ayna'nın 1971, Yeni Turan'ın 1967, Sinekli Bakkal'ın 1996, Yolpalas Cinayeti'nin 1964 tarihli baskıları

siyasi iktidarın da özneleri arasında yer aldığı modernleşme sürecinde, bu sürecin evrensel standartlarına uygun, gerçekçi bir yol gösterme niyeti bulunmaktadır. Yazarın, Türk Ocağı çevresindeki aydınlar arasında cereyan eden ve Mehmet Fuad Köprülü'yle yazılı polemiğe girmesine yol açan milliyetçilik tartışmasındaki konumunu da bu "realite" ile açıklamak mümkünür. Türk milliyetçiliğinin etkinlik alanının Anadolu ile sınırlandırılmasını öneren Halide Edib'in, Turan ülküsünü hayata geçirme sevdasındaki Mehmet Fuad Köprülü'nün fikirleri karşısında savunduğu görüşlerin, Turan ülküsünün günün koşullarında somut bir kazanç sağlayamayacağı tezine dayanması dikkat çekicidir. Nitekim Halide Edib de 1912 yılında basılan ve "ey turan, sevgili ülke / söyle sana yol nerede" dizeleriyle başlayan *Yeni Turan* romanı hakkında, bu kitabın çağdaş yaşam tarzını ön plana alan somut taleplere dayandığını, Turan metaforunun ise bir ütopya olduğunu söylemektedir, *Mor Salkımlı Ev* satırlarında.

Yazarın, radikal toplumsal dönüşümlerin toplumsal katılım olmaksızın hayata geçirilmesinin diktatörlük eğilimine yol açtığı görüşünden hareketle dile getirdiği eleştirileri de yine bu "realite" ekseninde ele almak gerekir. Toplumsal süreçleri kapsamayan çağdaşlaşmanın, bu kavramın işaret ettiği hedef ve değerlerle bağdaşmayacağı fikrindeki Halide Edib, bir diktatörlüğün kurulmasıyla sonuçlanmayan süreçlerde anlam bulan kavramların, toplumun alt sınıflarının zihniyet dünyalarında bir karşılık bulup bulmadığını ise kendisine sorun etmez. *Mor Salkımlı Ev* satırlarında tasvir edilen İkinci Meşrutiyetin ilanı sahnesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Halide Edib'in bilinçli siyasal tavırlarında otoritarizme eleştirel yaklaşmasına karşın, siyasal yaklaşımının bilinçaltında otoritarizme müsait eğilimler bulunduğundan yukarıda kısaca söz etmiştik. Halkın bilgisizliğini temel alarak, Kemalistler ile aynı başlangıç noktasından yola çıkan Halide Edib, çözüm aşamasında Kemalistlerden ayrılmakta ve yapılması gerekenin, dönüşümleri halka karşı gerçekleştirmek değil de, önce halkı bilinçlendirip sonra halkla birlikte gerçekleştirmek olduğu fikrini savunmaktadır. Türk Ocakları bünyesinde yer alan bir grup aydının kurduğu ve Halide Edib'in de başkanlığını üstlendiği Köycüler Cemiyeti de bu perspektifin ürünüdür. Ancak, bilgi aktarım sürecinin tek yönlü yapısı iktidar ilişkilerini ve ötekileştirmeyi yeniden üretecektir. *Vurun Kahpeye* romanı da bu yönün görünür hale geldiği durumlara bir örnektir. Romanda çağdaşlaşma gayesini köylere yayma idealine sahip bir kadın öğretmenin yerli ahali tarafından sahiplenilmediğini ve ona ancak bir subayın sahip çıktığını görürüz. Romanda, resmi iktidarın siyasi olu-

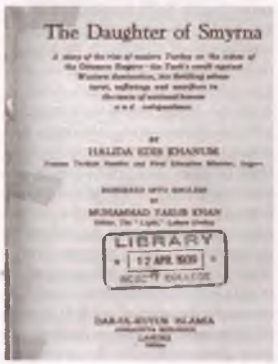

ritesi sivil aydının söylemsel otoritesiyle ikame edilmiş, ancak ilki, ikincisinin savunucusu da kılınmıştır. *Vurun Kahpeye* romanı, yazarın milliyetçilik anlayışına da ışık tutmaktadır. Romanda Yunan komutanı ve onunla samimiyet kuran, dini kesimden insanlar Halide Edib'in milliyetçiliğinin 'öteki'si konumunda bulunur. *Vurun Kahpeye* romanındaki Yunan görüntüsü, hatıratın İngilizce versiyonunda değişim geçirecektir. Edebiyatçı Halide Edib'in, bir atmosfer olarak büyülendiği, siyasetçi Halide Edib'in ise yıkıcı etkisinin altını çizdiği Türk-Yunan savaşı, hatıratın Türkçe versiyonunda yer almaz. Halide Edib'in bu bölümleri kitabın Türkçe yayımında metin dışına çıkarma gerekçesi ise geçmişte kalmış bu anıları diriltmenin yersiz olduğudur. Halide Edib'in 1911 yılında yaşanan Trablusgarb savaşının hemen bir yıl sonrasında yayımlanan *Handan* romanında, pek çok tepkiyi üzerine çekmek pahasına kahramanını İtalya'ya göndermesi de yazarın milliyetçilik anlayışına ışık tutan bir olgudur. Halide Edib'in milliyetçiliği kavrayışı Türk sağının geleneksel içe kapanmacı eğiliminin dışına taşmaktadır. Nitekim Batının bir parçası olan liberal ve demokratik bir Türkiye özlemi taşıyan yazar, yurtdışında hazırladığı yazı ve konuşmalarda Türkiye'nin demokrasi sorununu otosansür uygulamaksızın dile getirebilmiştir. Halide Edib'in milliyetçilik anlayışı konusunda değinilmesi gerekli son bir noktaysa, yazarın Anadolu halklarına yaklaşımıdır. Halide Edib öğrencilik günlerinde dostluğunu paylaştığını anlattığı Ermeniler ile, eşitliğe dayalı bir ilişki kurgulamaktadır. Kendisi üzerinde yarattığı tesiri *Mor Salkımlı Ev* satırlarında da dile getirdiği Ermeni Katliamı'm otosansüre kalkışmaksızın gündeme getirecek, yurtdışı platformlarda dillendirecek ve hatıratında da yazacaktır. Ancak Halide Edib'in Kürt kimliğine dönük yaklaşımının hiç de dostça olmadığını belirtmek gereklidir. *Kalp Ağrısı* romanında "Kürt asıllı Türk" kavramını devreye sokan yazar, bu tutumunu *Mor Salkımlı Ev* satırlarında da sürdürmekte ve Kürtlerin Türk kimliğine uyum sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Halide Edib, en geniş anlamda, resmi tarihçiliğin ve ideolojinin sınırları içinde kalarak yazmıştır. Ancak, hedeflerinde mutabık olduğu resmi söylemin ve üslubun dışında kalmayı başarabilmesi, ona "iktidarın asi kızı" payesini de bahşetmiştir.

Mor Salkımlı Ev, yazarın son eseridir. Ancak bu eser yalnızca Halide Edib külliyatının değil, bir dönemin de kapanış eseri sayılabilir. İktidarın somurtkan yüzü ile edebiyat, gündelik yaşam ve muhalefetin içtenliği, milliyetçi söylemin katılığı ve evrensel değerlerin insancıllığı, iktidar elitlerinin bakışı ile dışlanmışların gerçekliği arasındaki mesafe, *Mor Salkımlı Ev*'in yayımlandığı tarihten bu yana fersah fersah aşılmıştır. Tabii ki Halide Edib'in sorunsalları ve çelişkileri de...

Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri

HASAN YÜKSEL
Prof. Dr., Cumhuriyet Ünv. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Prof. Dr. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Sürnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1999, 10 + 837 + 14 sayfa minyatür

Yakın zamanlara değin daha çok, Osmanlı tarihinin savaşlardan, antlaşmalardan, yenilgilerden ve iç isyanlardan oluşan yanlarını konu edinen kitaplar, kitapçıların raflarını süslerdi. Bunların da önemli bir kısmı, ya Osmanlının kahramanlık ve zaferlerini öne çıkaran hamasi kitaplar ya da Şeyh Bedreddin ve Celali İsyanları gibi halk hareketlerini işleyen Marksist anlayıştaki eserlerdi. Tarih büyük ölçüde siyasal kavga alanımıza göre belirlenmişti. Halbuki bunların yanında, Osmanlının kavgadan uzak, herkesin merakını çekecek bir başka ilginç cephesi daha vardı: Saray ve toplum yaşantısı. Bildiğim kadarıyla, Ahmet Refik Altınay gibi birkaç kişi dışında böylesi konuları işleyen yazarlar da yoktu; bizler rağ-

bet etmeyince var olanlar da kayboldu. Sonuçta tarih, toplumun ilgi alanından uzaklaşıverdi.

Bereket versin, bu toplumsal uzaklaşma ve kopuşu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde, Tarih Vakfı, Yapı Kredi, *Yeni Türkiye Dergisi* ve diğer bazı sivil kurumlar, yaptıkları faaliyet ve yayınlarla telafi etmeye çalışmış ve Osmanlı tarihini tekrar toplumsal ilgi alanına yaklaştırmışlardır. Burada, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi gibi resmi kurumların faaliyetleri de anılabilir.

İşte bu faaliyetler içerisinde, Atatürk Araştırma Merkezi, Cumhuriyet Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mehmet Arslan tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış, fakat bir türlü basılamamış *Türk Edebiyatında Manzum Sürnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, (Ankara, 1999, 10 + 837 + 14 sayfa minyatür) başlıklı hacimli eser nihayet yayımlandı. Adından da anlaşıldığı üzere bu kitap, Osmanlı sarayının ve toplumunun renkli ve eğlenceli bir yönüne ışık tutmaktadır.

Osmanlı şehzadelerinin sünnet düğünlerini, hanım sultanların evlenme şenliklerini ve vilâdet-i humâyûn denen doğum kutlamalarını anlatan bu sûrnâmelerin kimisi manzum, kimisi de mensur olarak kaleme alınmıştır. Mehmet Aslan'ın bu çalışması da manzum sûrnâmeleri konu edinmektedir.

Üç bölümden oluşan eserin Birinci Bölümünde, yazar, Türk edebiyatında sûrnâme türü, sûrnâmelerin konusu ve yazılış sebebi, dil-üslup gibi teknik bilgiler vermekte (s. 5-30), ardından sûrnâme ve bu türe giren diğer yapıtları, Müstakil Manzum Sûrnâmeler (s. 36-46), Müstakil Mensur Sûrnâmeler (s. 47-71), Sûriye Kasideleri (s. 72-96), Sûriye Tarihleri (s. 99-107), İçerisinde Sûrnâme Niteliği Taşıyan Bölümlerin Bulunduğu Eserler (s. 108-115) isimleriyle beş gruba ayırmaktadır.

"Müstakil Manzum Sûrnâmeler" (s. 36-46) tanıtılırken, *Hızır Sûrnâmesi* yazarı Hızır Efendi'nin şahsiyeti ve mesleği hakkında verilen bilgiler, İstanbul'un taşının toprağının altın olduğu düşüncesinin eskiden beri var olduğunu ortaya koymaktadır: "Aslen İstanbullu olmadığı, doğudan geldiği, ayak sahaflığı yaparak, omuzunda zenbille kitap satarak geçimini sağladığı, yazdığı kasidelerden birçok câizeler aldığı, fakat çok cimri olduğu için fakr u zarûret içinde öldüğü..... asıl lisanının Türkçe olmadığı" belirtilmektedir (s. 45). Bununla beraber, yazmış olduğu eserle Türk diline ve kültürüne yaptığı katkıyı da unutmamak gerekir.

Keza, bu bölümün ikinci kısmında "Müstakil Mensur Sûrnâmeler" (s. 47-72) başlığı altında "Müellifi Belli Olmayan Sûrnâme (I)" olarak tanıtılan toplam 6 varaklık eserde, "II. Mustafa'nın kızlarından 12 yaşındaki Emine Sultan ile Çorlulu Ali Paşa'nın ve 13 yaşındaki Ayşe Sultan ile Köprülüzâde Nu'man Paşa'nın III. Ahmed tarafından 1708 tarihinde yaptırılan düğünleri" anlatılmaktadır (s. 68). Bu anlatım (metin), bize, Osmanlı sarayının kardeş katline benzer bir uygulaması diyebileceğimiz, siyasi nitelikli ve hoş olmayan evlilikleri de göz önüne sermektedir. Dönemin genel anlayışını yansıtması bakımından, Mina Urgan'ın *Bir Dinozorun Anıları* kitabında (Yapı Kredi Yayını, 32. baskı, İstanbul, 1998, s. 23-24) söz konusu ettiği bir anekdotun burada zikredilmesi yerinde olacaktır.

> Dadım, doksan yaşında bile güzel kalmış bir Çerkezdi. Daha doğrusu soyunu sopunu bilmediğinden, Çerkez olduğunu sanıyordu. Küçücük bir bebekken, onu satmışlar. Satın alan, dini değiştirip Müslüman olan bir Fransız kontuymuş. Tabak takımlarında ve bazı özel eşyalarında Latince yazılı taçlı, armalar varmış. Çok zenginmiş; kocaman bir konakta otururmuş. Bir Türk kadınıyla nikâhlı ve çoluk çocuklıymış. Ama Müslümanlığından yararlanıp, şuradan buradan güzel bebekler satın alırmış. O bebekler on iki on üç yaşına gelip de âdet görünce, onları koynuna alırmış. Öteki küçük kızların başına gelenleri duyan benim Gülistan Hanım, âdet görmemek için sirkeler içer, üstüne soğuk sular döküp mermerlere yatarmış. Ama tabii hiçbir işe yaramamış bunlar. On iki yaşına gelince, o da âdet görmüş. Fransız soylusu onu da koynuna almış. Gülistan Hanım öyle korkmuş ki, ilk gece adamın yatağına çiş etmiş.
>
> Dadım ben ancak otuz yaşlarındayken öyküsünü bana anlattı. Şok geçirdim. "o herif bir canavarmış" diye bağırdım. Gülistan Hanım, "efendime saygısızlık etmeye hakkın yok! Bunu bana nasıl söylersin, terbiyesiz" diyerek üstüme yürüdü. Koskoca bir kadın olmasam, beni dövecekti mutlaka. "Beni aldı, besledi, büyüttü" dedi. "Öteki erkekler beklemezdi. Ama o âdet görmemi bekledi? O benim efendimdi" dedi. Sustum. Söyleyecek bir şey yoktu. Çünkü dadım ancak orta yaşlıyken Cumhuriyet dönemini yaşamaya başlamıştı.

Türk edebiyatına özgü sûrnâmelerde konu edilen Osmanlı saray düğünleri, kimi Osmanlı tarihçilerince de kaleme alınmıştır, fakat anlatımlarının, sûrnâmelerde olduğu kadar renkli ve canlı olmadığı, Tarihçi Raşid Efendi 1720 tarihinde yapılan şenliği, her ne kadar günü gününe anlatmış ise de, Vehbi ve Hazin'in anlatımını yakalayamadığı belirtilmektedir. Vehbi Sûrnâmesi'nin ağdalı bir ifadeyle yazıldığı da ifade edilmektedir (s. 6-7).

Kuruluştan 1899'a değin tespit edilebilen Osmanlı saray düğün ve şenliklerinin, 55 kadar olduğu ve bu şenliklerden sûrnâmelere konu olmuş olanların sayısının 11 olduğu belirtilmektedir (s.12). Mehmet Arslan, Gelibolulu Âlî'nin 1582 yılındaki muhteşem düğünü anlattığı *Câmi'u'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr*, adlı, mesnevi şeklindeki 2775 beyitlik manzum sûrnâmesini ilk; 1858 yılında Abdülmecid'in kızlarından, Cemile Sultan ile Mahmud Celaleddin Paşa'nın ve Münire Sultan ile İbrahim İlhami Paşa'nın evlenmeleri dolayısıyla yapılan düğünü anlatan, Nâfi'ye ait *Sûrnâme-i Selâtîn* veya *Peyâm-ı Sûr* adıyla anılan 14 varaklık mensur sûrnâmeyi de son müstakil sûrnâme olarak tespit etmiştir (s. 12).

Bugün olduğu gibi, Osmanlı döneminde de pek fazla kimsenin gözlemlediklerini veya gezip gördüklerini kaleme aldığı söylenemez. Evliya Çelebi, dönemi nin bir istisnasıdır. Peki, o halde bu sûrnâmeler nasıl ortaya çıktı ve niçin yazıldı? Osmanlı elitinin, bu eserleri padişahtan, ca-

ize denen nakit para, altın, at, ev veya makam, mansıp, tımar vb bir ihsan almak umuduyla yazdığı, bir yolunu bularak kitabı veya risaleyi devrin padişahına sunduğu ve beklentisinin de genelde karşılandığı anlaşılmaktadır. Sûrnâmelerin çoğunlukla böylesi bir düşünceyle kaleme alındığı belirtilmiş ve buna misal olarak da *Hızır Sûrnâmesi* gösterilmiştir. Hızır, böyle bir eser yazıp padişaha arz ederek, kendisine bir ev verilmesi ve aylık bağlanması isteğini uygun bir lisan ile dile getirmiştir (s. 15).

Padişah çocuklarının doğumu vesilesiyle yapılan vilâdet-i hümâyûn kutlamaları, sûr-ı hitan denen şehzade sünnetleri ve sûr-i arûs adındaki evlenme törenleri vesilesiyle düzenlenen bu Osmanlı saray düğün ve şenliklerinde, yapılış amacına göre, farklı seremoniler icra edilmekteydi. Örneğin, evlenme törenleri, genel programın dışında çeyiz ve gelin (cihaz ve arus) alaylarının geçişi, sergilenen çeyizin görülmesi ile, "velime ziyafeti" denen ve damat tarafından konuklara sunulan düğün ziyafetinden oluşurken, padişah çocuklarının doğumu vesiliyle yapılan şenliklerde çocuğun doğumu tellallar aracılığıyla bütün şehre ve bazen ülkenin tümüne ilan edildikten sonra, şehir baştan aşağı bir şenlik alanı haline gelir, günlerce ve haftalarca devam eden şenlik ve eğlencelerde beşik alayları düzenlenirdi (s. 8).

Surnâme yazarlarının, medeni seviyesi ve algılayış kabiliyetine göre, Osmanlı saray düğünlerinin farklı cepheleri üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Sözgelimi, *Ali Sûrnâmesi*'nde esnaf alaylarının anlatımına daha çok yer verildiği halde, *Rif'at* ve *Es'ad Sûrnâmeleri*'nde bunlardan söz edilmediği, *Tahsin Sûrnâmesi*'nde fişek gösterileri, *Hızır Sûrnâmesi*'nde ziyafetler ve *Abdi Sûrnâmesi*'nde hediyelerin anlatıldığı bölümün dikkat çekici olduğu belirtilmektedir (s. 9-10).

İkinci Bölüm (s. 117-317), eserin, zevkle okunacak, en renkli ve canlı bölümüdür. Düğün ve şenliklerin sebepleri, hazırlıkları, mekânı, programı, süresi, şenliklere davet edilenler ve verilen hediyelerden söz edilen bu kısımda (s. 117-173), *Binbir Gece Masalları*'nı andıran bir görkem içinde geçen Osmanlı saray düğünleri ve şenlikleri, çok renkli ve canlı bir biçimde anlatılmaktadır.

Osmanlı saray düğünlerine ve şenlik hazırlıklarına başlanırken, öncelikle Sûr Emîni denilen bir görevli ve yapılacak harcamaların saptanması için bir katip seçilirdi. Bu hazırlıklar yapılırken, bir yandan da davet edilecek devlet erkânı ile yabancı krallar ve sultanlara altı ay veya bir yıl önceden davetiyeler gönderilir, bu arada konuklar ve izleyiciler için gerekli çadırlar kurulur ve oturacak yerler düzenlenirdi. Edirne ya da İstanbul'da düzenlenen Osmanlı saray düğünleri ve şenlikleri için en vazgeçilmez yer, Topkapı Sarayı merkez olmak üzere At Meydanı ve çevresi iken sonraları Haliç, Kâğıthane, Ok Meydanı ve Boğaziçi olmuştur. Düğün sırasında, padişah ve maiyeti bu eğlence ve gösterileri halktan uzak, yüksek bir köşkten izler, halkla aynı sofra ve mecliste oturamazdı. Daha doğrusu, saray protokolüne uygun olarak, tahsis edilen yerlere otururdu; davetli ve elçiler huzura alınır, sunulan hediyeler kabul edilirdi (s. 117-148).

Birer ihtişam ve güç gösterisi olan, binlerce altın harcanarak yapılan bu şenlik ve düğünler, bazen haftalarca, kimi zaman aylarca devam ederdi. Mesela, II. Mehmed'in oğulları Bayezid ve Mustafa için 1457 yılında Edirne'de yapılan sünnet düğünü bir ay; 1530'da Kanuni'nin şehzadelerinin sünneti vesilesiyle düzenlenen şenlik üç hafta; Mihrimah Sultan'ın Rüstem Paşa ile evlendirilmesinde tertip edilen sûr-i arûs 13 gün sürmüştür (s. 144).

Yapılan düğün ve şenliğe ülke dışından Rusya, Eflak, Venedik, İspanya gibi devletlerin kralları, Tatar hanları ve İran şahları davet edilirken, imparatorluğun eyalet valileri ve diğer devlet erkânının yanı sıra, patrik ve hahambaşları ile tarikat şeyhleri, esnaf temsilcileri, hatta mektep talebeleri ve zimmi çocuklarının dahi unutulmadığı görülmektedir (s. 148-158).

Bu düğün ve şenliklerde Osmanlı sultanına takdim edilen hediyeler arasında kitaplar, kumaşlar, giyecekler, halı ve kilim gibi mefruşâtlar, kürkler, saatler, silahlar, kap kacak, at ve eyer takımlarının yanı sıra köle ve cariyelerin de yer aldığı görülmektedir. Osmanlı sultanına, yabancı devletlerin gönderdiği hediyelerin hayli ilginç listesinde, Doğu sultanlarından hediye olarak, genelde, güzel kokular, ipekli, yünlü, pamuklu ve kadife kumaşlar ile hahların yanı sıra elyazması Kuran-ı Kerimler, Firdevsi'nin *Şehnâme*, Nizâmî'nin *Hamse*'si ve *Mahzenü'l-Esrâr*'ı, Hafız'ın *Divan*'ı, Câmi'nin *Tuhfetü'l-Ahrar*'ı, Hüseyin Baykara'nın *Divan*'ı ve *Mecâlisü'l-Uşşâk*'ı, Sa'di'nin *Bostan ve Gülistan*'ı; Nevaî ve Fuzulî'nin *Divan*'ları, *Haçu-yi Kirmani Külliyatı*, *Çengnâme*, *İskendernâme*, gibi devrin edebi eserleri ve siyasetnâmelerinin de yer aldığı görülmektedir (s. 166-169). 16. yüzyılda Doğu kültüründe kitabın, sultanlara hediye edilecek kadar değerli bir meta olarak kabul görmesi dikkat çekicidir.

Batıdaki krallardan çoğunlukla Frenk işi kadife, yünlü ve ipekli kumaşlar, altın ve mutfak eşyası, Tatar hanlarından ise köle ve cariyeler hediye olarak gönderilmiştir (s. 169-173).

Saray düğün ve şenliklerine toplumdaki bütün grup ve katmanların katıldığı, sûrnâmelerde görülmektedir. Böylece, sûrnâmeler bize Osmanlı toplumundaki esnaf ve diğer meslek gruplarının çeşitliliğini, bu meslek gruplarının beceri ve hünerlerini, sıradan ve seçkin insanların davranış özelliklerini ve yaşayış biçimlerini, kısacası, Osmanlı toplumsal tabakalarının gelenek ve göreneklerini yansıttığı kadar, ekonomik durumlarını da sergilemektedir. Örneğin, bir anda şekerden yapılmış bir hayvanat bahçesine dönen Atmeydanı (s. 184), minare boyu çiçeklerle, ışıklarla donanmış nahillerle bezenir (s. 289-300). Aynacılar aynadan yapılmış kaftanlar giyer, hamamcılar yürüyen bir hamam meydana getirir (s. 285), camcılar yürüyen bir araba üzerinde cam imal eder, üzerinde vahşi hayvanların temsili olarak gezdiği bir dağ ortaya çıkarılır (s. 282), karada gemilerin yürütüldüğü izlenir (s. 281). Yük hamalları dahi, şenliklere katılır ve padişahın lütfuna mazhar olur. Bu arada, yılan oynatanlar, ateşten atlayanlar, köçekler, çengiler, hanendeler, sazendeler, güreşçi-

Üstte: III. Murad Şehinşahnamesi'ndeki bir minyatürde III. Murad'ın oğlu şehzade Mehmed'in 1582 yılında Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'nda yapılan sünnet düğünü şenlikleri.

Altta: Surname-i Vehbi'den Levni'nin bir minyatüründe şehzadelerin sünnet düğünü şenlikleri.
Solda: III. Ahmed yere altın saçıyor.
Sağda: Bağdat Köşkü revakları arasında yatan şehzadeler.

ler, tulumbacılar, ortaoyunu ve karagöz oyuncuları, türlü türlü gösteri ve marifetler sergiler (s. 232-288).

Bu şenlik ve düğünlere katılan, her sınıftan insan için, mertebe ve statüye göre değişen ayrı sofralar kurulur ve şenlik devam ettikçe halk yer, içer ve eğlenir (s. 190-212). Padişahın tebaasına ihsan ve lütuflarını gösterdiği bu saray şenliklerinde, mahkûmlar affedilir ve devletin, yaklaşık iki ay boyunca tebaaya karşı hoşgörülü olduğu bu vakitler, uzun seneler boyunca tebaanın gönlünde hoş bir anı olarak kalırdı.

Ali, Nâbî, Rif'at, Es'ad, Hızır ve *Tahsin Sûrnâmesi* metinlerinin verildiği kısım eserin üçüncü bölümünü oluşturmaktadır (s. 333-815).

Osmanlı tarihinin sadece savaş ve antlaşmalardan ibaret olmadığı, renkli ve heyecanlı başka yönleri de bulunduğu, bu esere bakıldığında anlaşılmaktadır. Bu güzel çalışması dolayısıyla sayın Mehmet Arslan'ı tebrik etmek gerekir.

NOT DEFTERİ

Nemrut Belgeseli

Geçtiğimiz ocak ayı sonlarında, Harbiye Askeri Müzesi'nde 52 dakikalık ilginç bir belgesel film kamuoyuna tanıtıldı: "Tanrıların Tahtı: Nemrut Dağı". Ekip Film tarafından (yönetmen Tolga Ornek), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İş Bankası ve Çalık Holding'in sponsorluğunda gerçekleştirilen bu çalışma, her bakımdan (tarihsel içeriğiyle de, görsel niteliğiyle de) övgüye değer. (Yetkililerin söylediğine göre, 250.000 dolara mal olmuş!) Umarız, yakınlarda televizyonlarımızda da gösterilir.

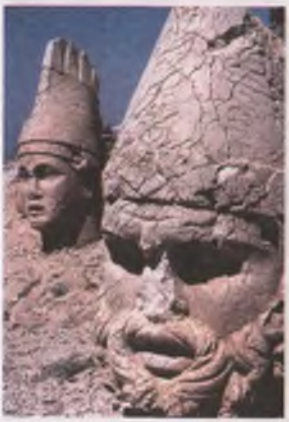

Büyük İskender'in ölümünden sonra, geniş İmparatorluğunun, generalleri arasında paylaşıldığı biliniyor. Seleukos'un payına da Suriye düşmüştü -aslında Mısır hariç, Anadolu dahil bütün Yakındoğu (Bizim "Silifke"nin adı da Seleukos'tan geliyor). Roma tarafından yutuluncaya kadar devam eden ve krallarının çoğu Antiokhos adını taşıyan ("Antakya"nın adı da oradan) bu devletin bir eyaleti de Kommagene idi -başkenti, şimdi baraj gölünün suları altında kalan Samsat (Hellenistik dönem yazarlarından Somsatalı Lukianos'un alaycı öykülerini okumuş muydunuz?) Kommagene İÖ 162 yılında metbuuna başkaldırdı ve bağımsızlığını ilan etti, kral da eski egemenlerine özenerek Antiokhos adını aldı.

Eski Mısır firavunları ve daha sonraki Roma imparatorları gibi, kendisini "yaşayan tanrı" sayan Kommagene'nin ilk kralı I. Antiokhos'un mezarı, Nemrut dağının tepesindeki bir tümülüstedir. Küçük taşların yığılmasıyla yapılan tümülüsün iki yanında kolosal heykeller bulunuyor. Ne yazık ki, bu yüzden iki bin yıllık tümülüsü büsbütün yok etmeksizin mezar odasına erişmek mümkün değil.

Bu filme temel olan tarihsel araştırmayı, Vakfımızın Osmanlıca kursunun da öğrencisi Psikiyatr Dr. Feza Toker yapmış.

Metc Tunçay

Filmden bir animasyon.

> Behtar az sohbat nabâsad hiç ciz
> Sohbat-e ahl-e safâ bâsad aziz[1]
> Nâşirî, *Fütüvvetnâme*, (1300'e doğru)

Safa Ehlinin Sohbeti

Derginizin Ocak 2001 tarihli 85. sayısında Kerem Ünüvar tarafından kaleme alınmış, "Bunalım Dönemleri Dışında Osmanlı Toplumunun 'İşleyiş'i" başlıklı bir Kitabiyat yazısı yer aldı. Sayın Ünüvar yazısında, François Georgeon ve Paul Dumont'un derlediği *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak* (İletişim Yayınları, İstanbul, 2000) adlı kitabı, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal hayatın çeşitli veçhelerini ortaya koyan önemli çalışmalardan biri" olarak nitelendiriyor. Kitabı alıp okuduğumda, bu değerli kitaba dikkat çektiği için derginize ve sayın Ünüvar'a teşekkür etmek, ancak kitaptaki editoryal hatalar konusunda uyarıcı olmadığı için de eleştirmek istedim.

Hataları tek tek sıralamak yerine, en çarpıcı olanlardan birine işaret etmekle yetineceğim:

Albert-Ludwig Üniversitesi'nden Doç. Dr. Johann Strauss tarafından kaleme alınan "Konuşma" başlıklı 11. bölümün başına bir epigraf konmuş (s. 307). "Behtar az sohbat nabâsad hic ciz / Sohbat-e ahl-e safâ bâsad aziz" şeklinde yazılan iki dizenin "Nâşirî" adlı birinin "Fütüvvetnâme" adlı eserinden alındığı görülüyor. Kitabın orijinal baskısında bu şekilde yazılan ve Batı dillerinde böyle aktarılmasında hiçbir sakınca olmayan, "Sohbetten değerli bir şey yok / Safa ehlinin sohbeti en değerlisidir" anlamına gelen bu iki dizenin, Türkçe yayımlanan bir kitapta "Behtar ez sohbet ne başed hiç çiz / Sohbet-i ehl-i safa başed aziz" şeklinde yazılması hem doğru, hem de daha anlaşılır olurdu. Bu arada, Nâşirî'nin de herkesin bildiği Nasirî olduğunu hatırlatmaya gerek var mı?

Akif Ulusayar

Fotoğraf ve Belgelerle Auschwitz Sergisi

İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi toplama ve imha kamplarında yaşananlarla ilgili olarak İstanbul'da bir sergi açılıyor. 19 Nisan 2001 tarihinde Karaköy'deki Schneider Temple Kültür Merkezi'nde açılacak olan sergi, 31 Mayıs'a dek izlenebilecek.

14 Haziran 1940 - 17 Ocak 1945 arasında, Almanya'dan ve Almanya tarafından işgal edilen ya da Alman tarafları hükümetlerce yönetilen Avrupa ülkelerinden yola çıkan sayısız tren konvoyunun son durağı Auschwitz'ti. Dört buçuk yıl boyunca Auschwitz'de, büyük çoğunluğu gaz odalarında zehirlenerek öldürülen, kurşuna dizilen, açlık ve hastalık nedeniyle ölen insan sayısının bir milyonun üzerinde olduğu hesaplanıyor. Ölenlerin çok büyük kısmını, asker ya da direnişçilerin değil, sadece ırkları ve siyasi düşünceleri nedeniyle tutuklanmış sivil insanların oluşturduğu ve bunların çoğunun da Yahudi kökenli kadın, çocuk ve yaşlılar olduğu biliniyor.

İnsanoğlunun yaşadığı bu en büyük soykırımla ilgili olarak Türkiye'de ilk kez açılacak serginin mekânının eski bir sinagog olması sergiye ayrı bir anlam katıyor.

Üstte: Auschwitz II Birkenau kampının ana girişi. Solda: Auschwitz'te bulunmuş iki kişinin kolundaki damgalar.

Tuz Sempozyumu

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 19-20 Nisan 2001 tarihleri arasında "Türk Kültüründe Ayrıntılar: Tuz" konulu uluslararası bir sempozyum düzenleniyor. Sempozyum hakkında ayrıntılı bilgi 0216 347 96 41 no'lu telefondan edinilebilir.

Osmanlıca Seminerleri

Tarih Vakfı'nın, Yücel Demirel'in öğretmenliğinde sürdürdüğü Osmanlıca seminerlerinde yeni bir kur başlatılıyor. Osmanlıcayla yeni tanışanlar için düzenlenen ve üç ay boyunca, toplam 50 saat sürecek olan seminerler 21 Nisan'da başlayacak. Bilgi Belge Merkezi'nde çarşamba günleri 18.30-20.30, cumartesi günleri 17.00-19.00 saatleri arasında yapılacak seminerler hakkında ayrıntılı bilgi için tel: 0212 2332166.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 12.500.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 25.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 15.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: _ _ _ _
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Keşfe Gidiyoruz...

Tarih Dostları Gezi Programı

...isan 2001

...Nisan
...ırbakır-Mardin-Hasankeyf
...ı ve İnancın Şiiri: Mardin"
...e 4 Gün
... Danacıoğlu

...Nisan
... Bilecik-Söğüt-Gâynük-Mudurnu
...ı'nın Doğduğu Topraklar
... sonu, 1 Gece 2 Gün
... Akbayar

Mayıs 2001

12-13 Mayıs
Tekirdağ-Şarköy-Mürefte-Hoşköy
"Şarabın İzinde Trakya"
Hafta sonu, 1 Gece 2 Gün
Cem Çetintaş

17-20 Mayıs
Antep-Zeugma-Nemrut-Urfa
"Krallar, Tanrılar ve Efsaneler"
3 Gece 4 Gün
Nezih Başgelen

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 Nişantaşı İstanbul Tel: 0212 233 21 70 233 21 61
Faks: 0212 233 32 90 E-posta: tarihdostlari@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr/tarihdostlari

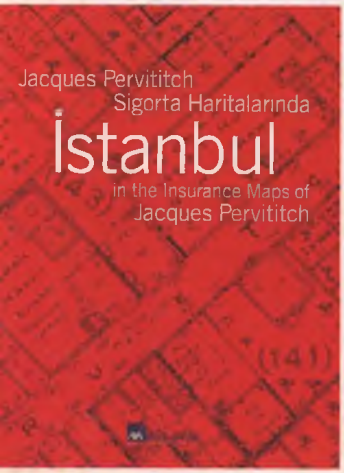

Jacques Pervititch
Sigorta Haritalarında
İstanbul
in the Insurance Maps of Jacques Pervititch

338 sayfa büyük boy (30.5x38 cm), şömizli bez cilt. ISBN 975-7[illegible]

Satış ve Pazarlama: Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No.57 80220 N[illegible]
Tel:(0212) 233 21 61 Faks:(0212) 234 32 90 pazarlama@tarihvakfi.[illegible]
Yayınlar: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 B[illegible]
Tel:(0212) 227 37 33-227 37 34 Faks:(0212) 227 37 32 yayin@[illegible]

TARİH VAKFI

http://www.tarihvakfi.org.tr

MAYIS 2001

TOPLUMSAL TARİH

89
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 2001-05

Fotoğrafın Tarihsel Belge Olarak Anlamı

Turancılık ve Türk-Macar Yakınlaşması

Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanırlardı?

Saki ve Saakilik

Bursa'da Fabrikası İşçilerinin Grevi (1878-79)

Bodrum Tersanesi'nde Bir İş Kazası

Hapishaneler Kongresi (1890)

Kimliklerimiz

- Havada güzel bir koku var!
- Simurg'un "Kitap Kokusu"dur...
Duymak için okumak gerek!

1. sayısı tükendi!

simurg Kitapçılık ve Yayıncılık

Hasnun Galip Sokağı 2 AB
Beyoğlu 80060 İSTANBUL
Tel: 90 (212) 292 27 12
Faks: 90 (212) 292 27 13
Sahaf Tel: 90 (212) 292 47 47
simurgkitabevi@superonline.com
http://www.simurg.com.tr

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Bu ayki sunuş yazımda ikisi sevindirici biri üzücü üç konuya değineceğim. Geçen yıl düzenlediğimiz Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nı 2001 yılında da tekrar etme ve yarışmayı süreç içinde "geleneksel"leştirme isteğimizi her fırsatta dile getirdik. Geçen yıl yola sponsorsuz çıkmış, yarışmayı ilan ettikten sonra ixir'in desteğini alarak daha yaygın duyurma ve daha etkili çalışma olanağını sağlamıştık. Bu yıl, içinde bulunduğumuz kurumu da fazlasıyla etkileyen ekonomik kriz ortamında böyle bir kültürel faaliyetin bütün yükünü üstlenecek bir kuruluş bulamadık. Bütün bu zorluklara rağmen derginin çıkmasına omuz veren kişiler olarak yarışmayı düzenlemeye karar verdik. Daha şimdiden başka destekçiler de çıktı. Yarışmanın tanıtım afişinin ve başvuru formlarının hazırlanması ve dağıtılması işlerini Filmtet, Oğlak Yayınları ve Aktif Dağıtım üstlendi. Teşekkür ediyoruz.

Ruhr Üniversitesi Sosyal Hareketler Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Klaus Tenfelde Tarih Vakfı'nın düzenlediği "Fotoğrafın Tarihsel Belge Olarak Anlamı" başlıklı konferansta fotoğraf-tarih ilişkisi konusunda çok aydınlatıcı bir sunuş yaptı. Tenfelde'nin konuşmasını ve konferansta sunduğu fotoğrafların tamamını Friedrich Ebert Vakfı'nın desteğiyle gelecek sayımızla birlikte ek olarak veriyoruz. Bu, *Toplumsal Tarih*'i 64 sayfayla sınırlı olmayan, düzenli ekler veren bir dergi haline getirme arzumuzun gerçekleşmesinde ilk adım olacak.

Türkolog Robert Anhegger'i geçtiğimiz mart ayında kaybettik. 1911'de Alman bir babanın ve İsviçre'li bir annenin çocuğu olarak Viyana'da dünyaya gelen Anhegger'in çocukluğu Rotterdam, Lindau ve Zürih gibi Avrupa'nın farklı şehirlerinde geçti. Zürih Üniversitesi'nde sosyal tarih okuduktan sonra Balkan tarihi üzerine ihtisas yapmak isteyen Anhegger, 1935'te Türkiye'ye geldi. Türkolog Andreas Tietze ile Anadolu'nun birçok yerini gezdi.

II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Zürih'e dönen Anhegger, kendi deyimiyle, sosyal tarih, İslam bilgisi ve Slav filolojisinin acayip bir kombinasyonuyla doktor oldu. Savunduğu doktora tezi "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletmelerinin Tarihi Üzerine" isimli bir çalışmaydı. Komünist olduğu için Naziler tarafından mimlenince, İstanbul'a döndü ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde ilmi yardımcı olarak çalışmaya başladı. Burada İznik çinileri hakkında Almanca bir etüt hazırladı. 1943'te Nazi iktidarı tarafından görevinden alındı ve vatandaşlıktan atıldı. 1959'a kadar vatansız olarak yaşadı. İşsiz kalan Anhegger, bir süre özel Almanca dersleri verdi, matbaalarda Almanca düzeltiler yaptı. 1949'a kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünde çalıştı.

1950'de restoratör mimar Mualla Eyüboğlu ile evlendi ve İstanbul Kültür Derneği'ni kurdu. 1956'da Alman Başkonsolosluğunun girişimiyle İstanbul Alman Lisesi'nde açılan Almanca kursların başına geçti. 1957'de İstanbul Kültür Derneği'ni, Behçet Necatigil, Adalet Cimcoz vb kişilerin yardımıyla Türk-Alman Kültür Derneği haline getirdi. Bu merkezde Anhegger, resmi ideolojinin ve yönetimin dışladığı avangard ressamları ve şairleri programına aldı. 1969-1973 arasında Amsterdam Alman Kültür Enstitüsü'nün müdürlüğünü yaparken de, birçok Türk yazar ve şairin Amsterdam kültür çevresince tanınmasını sağladı. Türkiye'ye döndükten sonra 1977'de emekli oldu.

Çocukluğunda yabancı olarak görülerek dışlanmanın nasıl bir şey olduğunu yaşayan Anhegger, özellikle kendisiyle benzer durumda olduklarını düşündüğü, Almanya'daki Türk İşçilerinin ve çocuklarının yaşam ve kültür biçimleri, gurbet folkloru üzerine çalışmalar gerçekleştirdi. Ayrıca Osmanlı tarihi, Türk sanat ve mimarlık tarihi, Türkçe konuşan Ortodoksların tarihi, çocuk edebiyatı, divan şiiri gibi konularda da değerli eserler vermiştir. Saygıyla anıyoruz.

OSMAN KÖKER

Alman subayı Adolf Hommel'in Çanakkale Savaşı sırasında çektiği fotoğraflardan biri. *Behiye Kocagöz tarafından Tarih Vakfı'na bağışlanmıştır.*

Aylık Dergi
Mayıs 2001 Sayı: 89 Cilt: 15
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Yönetmeni
Osman Köker
Yayın Yönetmeni Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazılşleri Müdürü
Ayşen Anadol
Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Çağlar Keyder, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Z. Abidin Kızılyaprak
Abone
Meltem Yeğin
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 12.500.000 TL
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 25.000.000 TL
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 15.000.000.-TL
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Abone Servisi tel: (212) 233 21 61/30
faks: (212) 234 32 90.

19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması

Melek Çolak, Turancılık akımının da etkisiyle iki ülke arasında gelişen siyasi ve kültürel ilişkileri anlatıyor.

1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi

Fatmagül Demirel, hapishaneleri ıslah etmek amacıyla Rusya'nın öncülüğünde birçok büyük devletin katılımıyla yapılan kongre hakkında bilgi veriyor.

İttihat ve Terakki'ye Muhalif Serbesti Gazetesinin Penceresinden İstanbul'da 1908 Seçimleri

Y. Doğan Çetinkaya, İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan ilk seçimlerde cemaatler arasındaki gerilimleri aktarıyor.

İki Resim, Üç Belge Bahtsız Bir Yaşam Öyküsü Muharrem Bahri Kaptan

Yücel Demirel, hayatının son yıllarında Sosyalist Fırka'ya da üye olmuş bir "esfar-ı ba'ide" kaptanını geride bıraktığı belgelere dayanarak tanıtıyor.

EPHEMERA

Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda kimlik kartları yer alıyor.

1806 Yılında Bodrum Tersanesi'nde Bir İş Kazası

Aydoğan Demir, Bodrum Tersanesi'nin yapım öyküsünü bir iş kazasıyla birlikte ele alıyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI M. Baha Tanman: Mimarların Ardındaki Hayat

Atilla Lök, Tarih Vakfı'nın düzenlediği, M. Baha Tanman'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE

Yavuz Selim Karakışla, tabanca alınması, satılması ve taşınmasının yasaklanmasına dai Osmanlı Arşivinden 1911 tarihli bir belge aktarıyor.

Akseki ve Aksekililik 38
Osman Nuri Yıldırım, Antalya'nın Akseki ilçesinin tarihini ve Aksekililik kimliğinin oluşumunu inceliyor.

Mersin Soda Fabrikası Grevi (1978-79) 43
Salih Budakoğlu'nun, Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda beşincilik ödülünü alan makalesi.

Şevket Pamuk'un, Tereke Kayıtlarına Dayanan Geniş Kapsamlı Çalışması Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanırlardı? 51
Osman Köker, Şevket Pamuk'un Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Merkezi'nin düzenlediği toplantıda yaptığı sunumu aktarıyor.

Lisansüstü Öğrencileri Sosyal Bilimler Konferansı 54
Bahadır Mahmudoğlu, 6-8 Nisan 2001 tarihlerinde lisansüstü öğrencileri tarafından ulusal düzeyde ilk kez düzenlenen sosyal bilimler konferansını aktarıyor.

Fotoğrafın Tarihsel Belge Olarak Anlamı 57
Halil Volkan Arıkan, Tarih Vakfı'nın 5 Nisan 2001 tarihinde Darphane-i Amire'de düzenlediği fotoğraf-tarih ilişkisini ele alan konferansı aktarıyor.

Kitabiyat: Boşnakların Ulusal Gelişimi 60
Pınar Şenışık, Aydın Babuna'nın Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar *adlı kitabını tanıtıyor.*

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması-2001 Gençler Tarih Yazıyor 62
Toplumsal Tarih *dergisinin üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini geliştirmek amacıyla düzenlediği yarışmanın duyurusu.*

Gazimağusa Sempozyumu 64
NOT DEFTERİ
İş Bankası resim koleksiyonundan oluşan bir serginin açılışı ve Gazimağusa Sempozyumu hakkında duyurular.

Türk-Macar Yakınlaşması

MELEK ÇOLAK
Yard. Doç. Dr., Muğla Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

TURÁN

A TURÁNI TÁRSASÁG (MAGYAR ÁZSIAI TÁRSASAG) FOLYÓIRATA.

Turan *dergisi*, 1913.
Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, İstanbul, 2000.

Batı Sibirya'da yaşayan Ugor ve Türk kavimlerinin karışımıyla ortaya çıktıkları sanılan Macarlar, 5. yy'dan önce güneybatıya doğru göç ederek Hazarların yaşadıkları topraklara gelmişler, 9. yy'ın ilk yarısına doğru, Don Irmağı'nın sağ yakasını yurt edinmişlerdir.[1] Macarlar 896 yılında bugünkü yurtlarına geldikleri zaman savaşçı ve asker bir ulus olarak görünmüşler, uzun süre bu özelliklerini korumuşlardır.[2] Eskiden beri önemli kavşak noktalarından biri olan Macaristan, pek çok kez istilaya uğramıştır. Slavlar, Almanlar ve Romenlerle çevrili olan Macarlar, sürekli ilişkiler sonunda fiziksel ve kültürel bakımdan geniş çaplı bir değişim geçirmişlerdir.[3] 4. ve 9. yy'lar arası Türk İmparatorluğu içinde yer alan ve Türk olarak isimlendirilen Macarların tarihi, Hazar kağanının, Macarlara kral olarak verdiği Arpad soyunun, Atilla soyundan indiğini yazmaktadır.[4] Tanınmış Macar tarihçisi Gyula Nemeth'e göre ilk dönemlerden beri Macarlar arasında, Hunların kendi ataları olduğu düşüncesi yerleşmiş bulunuyordu. 15. yy Macar vakanüvisi Trurâczi, eserinde Hunlarla Macarları aynı gösterdiği gibi, sonraki asırlarda da Macar genel tarihlerinde bu düşünce devam etmektedir.[5] Macarlar 11 yy. başlarında Katolikliğe geçerek, Bulgarlar gibi Hıristiyan Avrupa ile entegre olmak için dinlerini değiştirmişlerdir.[6] Avrupa'da Türklere karşı koyabilen ulusların başında gelen Macarlar,[7] din ayrılıkları nedeniyle 14. ve 17. yy'lar arasında karşılaştıkları Osmanlı Türklerinin Mohaç Zaferi ile Macaristan'a yerleşmesinden sonra yaklaşık 156 yıl ortak bir yaşam sürmüşlerdir.[8] Türk egemenliği Macar halkının kültürüne etki etmiş,[9] fakat Macar milliyetçiliğini öldürmemiştir. Avusturya'ya bağlı olan kısımda Macarlara güçlü bir Almanlaştırma politikası uygulandığı halde, Macaristan'ın Transilvanya tarafında Türk egemenliği altında Macarlar her türlü özgürlüğe sahip oldukları için Macar milliyetçilik akımları bu bölgede başlamıştır.[10] Tanınmış Macar tarihçisi Sándor Takats da, Türkler döneminde sosyokültürel yaşam hakkında bilgi verdiği eserinde, Türklerin Osmanlı egemenliği devrinde yapıcı bir rol oynadıklarını ileri sürmektedir.[11] Macarların Habsburg egemenliğine girmesinden sonra, 17 yy. sonlarında, Macar aydınlarının bağımsızlık için yürüttükleri mücadele sırasında Thököly İmre'nin,[12] Habsburg'lara karşı 1703'te başlattığı özgürlük savaşının 1711'de yenilgiyle sonuçlanmasının ardından Lehistan, İngiltere ve Fransa'da yaşadığı maceralı yıllardan sonra 1717'de kalabalık maiyeti ile[13] Türkiye'ye gelen II. Ferenc Rákóczi'nin[14] ve Macaristan'da milliyetçilik hareketi şeklinde beliren 1848 İhtilali'nin Avusturya tarafından çok kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra 1849'da hareketin önderi olan Lajos Kossuth'un,[15] sığınılacak bir ülke olarak Osmanlı devletini tercih etmelerinde iki ülke arasındaki etnik, kültürel yakınlık olduğu kadar, yaklaşık 200 yıl Macaristan'da yapıcı bir rol oynayan Osmanlılara duyulan güvenin payı olsa gerektir. Bütün bu olaylar Macar kamuoyunda Türklere karşı sempati duyulmasına yol açmıştır.[16] 1848 İhtilali'nden sonra da bağımsızlık isteklerinden vazgeçmeyen Macarlar 1867'de bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Bu tarihte Avusturya'nın adı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmuştur. Macaristan bağımsız olmakla birlikte Avusturya'dan kopmayarak, ikili devlet sistemi kabul edilmiştir.[17]

Öte yandan Avrupalılar baştan beri Macarları kendilerinden saymayarak dışlamışlardır.[18] Bir taraftan Slavlar, bir taraftan Germenler arasında sıkışmış bulunan Macarlar kendi tarihlerini araştırmak ihtiyacı duymuşlar,[19] çalışmalar dil ve tarih üzerinde yoğunlaşmıştır. Macarcanın Av-

rupa dillerine benzemediğini[20] araştırmacılar daha 17 yy'da belirlemişlerdi. Bu tarihten itibaren Macar bilim adamı, ünlü oryantalist Csoma Körösi, Macarcanın sırrını çözmek ve bu iz üzerinden Macar anayurdunu bulabilmek için 1819'da Tibet'e dek gitmiştir.[21] Csoma'nın Macarların anayurtları ile ilgili çalışmaları, Macaristan'da yeni bir akımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uzaktaki yurtlarına "Turan" adını veren Macarlar, ilk yurtlarının tarihine karşı büyük bir ilgi duymaya başlamışlardır.[22] Daha 1839'da Macar bilim adamları İran'ın kuzeydoğusundaki ülkeye verilen eski bir Farsça isim olan Turan sözcüğünü orta ve güneydoğu Asya'daki Türk topluluklarını tanımlamak için kullanmışlar. Türk ve Moğollardan başka Fin, Macar ve diğer ulus ve diller grubuna "Turanlı" adını vermişlerdi.[23] Artık Macaristan yüzünü Asya'ya dönmeli, geleceğini geçmişinin de bulunduğu bu topraklarda aramalıydı.[24] Bu düşünce Macar edebiyatını da etkiledi. Özellikle Şair Zempleni Arpád, "Keletre Magyar" (Doğuya Macar) adlı şiirinde şöyle diyordu:

> Doğuya Macar, doğuya bak,
> Şerefli büyük akrabanı,
> sen orada bulacaksın
> Batıdan kaçınız;
> bizleri orada küçümseyerek
> istismar ediyorlar[25]

Halk ise dini farklılığa rağmen Türklerle akrabalık tezine sempatik bakmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Macaristan'ın bağımsızlığına Mohaç Meydan Savaşı'yla son vermesi de bu sempatiyi değiştirmemiştir.[26]

Bu bağlamda Macarlar kendi kökenlerini araştırırken. Türkolojinin de doğup büyümesini sağlamıştır.

Macaristan'da Türkoloji 1864'le Armin Vambery tarafından başlatılmış; Vambery, halefi Joszef Thury ile beraber Macarcanın Türkçeye yakın olduğunu savunmuştur.[27] Dünyada ilk defa olarak Türkoloji 1870'de Budapeşte Üniversitesi'nde bir disiplin haline getirilerek bu bilim dalına ait bir kürsü kurulmuş, aynı yıl üniversiteye profesör olarak kabul edilen Vambery daha sonra Türkoloji kürsüsünün başına geçerek, bugün de kıymetini koruyan çalışmalar yapmıştır.[28]

Özellikle Vambery'nin çalışmaları, Türk aydınları arasında milliyetçilik ve Türkçülük düşüncesinin uyanmasında önemli yer tutmaktadır.[29] Türk aydınlarının o devirde Macaristan'daki Türkoloji çalışmalarından haberdar olmaları, Vambery'nin İstanbul'da ikameti sırasında aydınlarla yakın ilişki kurması, *Tasvir-i Efkâr*'da yazı yazması, Abdülhamid döneminde de yurtdışına kaçan Jön Türklerle ilişkilerini sürdürmesi sayesinde olmuştur.[30] Türkiye'de ilk Türkolog olan ve Macaristan'da Türkoloji tohumları atılmaya başladığı yıllarda dünyaya gelen Necip Asım (1831-1913), özellikle Macaristan'daki yayınlardan çok etkilenmiştir.[31] Bir bakıma, Osmanlı İmparatorluğunda Türk milliyetçiliğinin doğuşundan ve devletin siyasal politikası haline gelmesinden önce Macaristan "Türkperestti"[32] diyebiliriz.

Vambery (1831-1913) ve Thury'dan (1861-1906) sonra Macar Türkolojisini İgnacz Kunos (1861-1941) ve Gyula Nemeth (d. 1890) geliştirmişlerdir. Pecenekçe, Macar kültürü, Osmanlı filolojisi ile Kafkasya'da konuşulan Türk dilleri konusunda araştırmalar yapan Nemeth'in yanı sıra,[33] Türk halkbilimi alanında bilimsel çalışmaları başlatanların başında Dr. İgnacz Kunos gelmektedir. 1889'da Sultan Abdülhamid'den Mecidiye nişanının üçüncü rütbesini ve gümüş imtiyaz madalyasını alan, 1925'te Türkiye'ye yaptığı hizmet için Encümen-i Tetkik tarafından fahri üyelik unvanı verilen Kunos'un,[34] Türkoloji alanının ünlü adları A. Vambery, J. Budenz, B. Munkácsi ile tanışması ona yeni ufuklar açmış; Anadolu'ya gelerek halk hikâyelerini, masal, fıkra, türkü, karagöz oyunlarını, kısacası halk edebiyatının pek çok ürününü derlemeyi başarmış,[35] gezileri sırasında Türk ve Macarlar arasındaki kültürel köprüleri keşfetmiştir. Örneğin Kütahya'ya da uğrayan Kunos, Kütahya halkının 1848 Macar Bağımsızlık Savaşı'nın yıllarca Kütahya'da yaşayan lideri Kossuth ve askerleri hakkında çeşitli hikâye ve efsaneler bildiğini görmüştür. Kütahya türkülerinde de Macar beylerinden sık sık söz edilmektedir. Efsaneleri derlerken Ankaralı Kel Baba efsanesi dikkatini çekmiştir. Kunos'a göre bu efsane Macaristan'a kadar yayılmış ve Gül Baba, aynı kaynaktan çıkmıştır.[36] Bu çalışmaların sonucu olarak 1910'da Türkiye ve Balkan ülkelerinde yaşayan halkın edebiyatından başka maddi kültürünü de geniş çevrelere tanıtmak amacıyla Kunos'un çabaları sayesinde, Doğu Ticaret Akademisi'nin binasında Şarkiyat Müzesi açılmıştır. Bu müze, Macar Türkperestliğine güzel bir örnek olarak gösterilebilir.

> Müzede mangallar, sandıklar, Osmanlıca yazılar, güzel halılar, deve derisinden Karagöz ve Hacivat figürleri ve çeşitli işlemeler bulunan Türk odası çok dikkat çekiciydi... Akademinin konferans salonunda da Türk, Arap, Karaman, Boşnak perde ve halıları, duvarda Macar ressamı Ebergenyi'nin otuz tane İstanbul'u yansıtan resmi asılıydı. Salonun bir köşesinde gramofon, türkülerin doyumsuz nağmelerini yayıyordu. Müzeye bağlı kütüphanede okuyucuları doğuya ait türlü türlü yayınlardan oluşan zengin bir kitap koleksiyonu bekliyordu. Duvarlarda da Macaristan'daki Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma anıların resimleri ziyaretçilerin dikkatini çekiyordu.[37]

Görüldüğü gibi bu çalışmalar Türk kökenli bir dünyanın dışında, başka bir ülkede yeşermekte idi.

19. yy'ın son çeyreğinde yoğunlaşan Macar anayurdunu bulmaya yönelik araştırmalar, başka halklarla dil ortaklığı üzerine incelemeler, Turan ülküsünün olgunlaştığının da işareti idi. Turancılığın bir ideoloji olarak Macaristan'da doğmasının nedeni, doğal olarak bu ülkenin siyasi, kültürel koşullarıyla ilgilidir. Avusturya-Macaristan monarşisinde ikinci başkent olan Budapeşte, Viyana'ya karşı 16., 17. ve 18. yy'larda bağımsızlık savaşı vermiş, her üç ayaklanma da Macaristan'ın yenilgisi ile sonuçlanmıştır. 19. yy sonları ve 20. yy başları Avrupa'da yeni güç dengelerinin oluştuğu yıllardır. Avusturya-Macaristan monarşisinin güç kaybetmesi ve yükselen panslavizm ve pangerme-

Tuna kıyısındaki Macaristan parlamento binası.

Altta: Kahramanlar Meydanı'ndaki Kral Arpad ve adamlarını gösterir anıt.
Sedat Şenoğlu koleksiyonu.

nizm karşısında Macar milliyetçileri, Macar ulusal bağımsızlığı için yeni yaşam alanları ve yeni müttefikler aramak zorunda kalmışlardır. Macaristan'da siyasetçilerin bir kısmının yüzünü doğuya dönmesinde, Hıristiyan batıya karşı duyulan güvensizlik de rol oynamıştır.[38] Tarih, dil ve kültür yakınlığı da bunda etkendir. Kendi tarihlerini araştıran Macarların Atilla Hunları ile aynı kandan olduklarını anlamaları,[39] Türkoloji çalışmalarına da hız kazandırmıştır. Lewis'e göre Türkoloji, Macaristan'da özellikle işlenmiştir. Orada Türkoloji, Macarların panslavizm tehlikesine karşı Türk desteğini sağlama arzusundan şevk almaktadır. Macar Turancılığına göre, 20. yy başlarında Turan ülkesi olarak tanımlanan ülkeler Macaristan, Finlandiya, bir ölçüde Bulgaristan, Türkiye, Japonya, Çin Tibet, Nepal ve Siyam'dır. Özellikle 1910'ların sonlarında Turan halklarının tanımlanmasında dil ve ırk kriterleri ikinci plana atılmaya; coğrafi, etnik, kültürel özellikler ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Çünkü I. Dünya Savaşı sonunda, yenilgiden çıkış arama çalışmaları Macaristan'da siyasette solun ağırlığını artırırken, sağ ideolojiler merkeze kaymaya başlamıştır. Ayrıca Macaristan'da Turancılığı hem düşünsel hem de siyasal bir hareket olarak geliştiren çekirdek kadro, son derece yetkin, uzmanlık alanlarında dünya literatürüne girecek düzeyde bilim adamlarından oluşmaktadır.[40] Macar Turancılarına göre Turan uluslarının batı temsilcileri olan Macarlara düşen tarihsel görev, 600 milyonluk Turan uluslarının düşünsel ve ekonomik lideri olmaktır. Türk Turancıları ise "Turancılık" adı altında öncelikle, Türklerin birliğini anlamaktadırlar.[41] Türkler Macarları yakın akraba halk olarak görüyor, Türklerle Macarlar arasında Almanlarla Avusturyalılar arasındakine benzeyen bir ilişki olduğunu varsayıyorlar, bu yakınlığa rağmen birleşik Türkiye planlarında onlara yer veremiyorlardı.[42] Türkiye'de Türkçülük hareketinin bir kaynağı da Rusya Türklerinden geldiği için, Türkiye ve Orta Asya'daki Müslüman Türkler din ayrılığı nedeniyle Macaristan'a pek ilgi göstermediler.[43] Türk milliyetçiliğinin romantik yönü, daha çok Osmanlı kökenli Türkler tarafından gündeme getirildi. Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura gibi Rusya'dan göçen Türklerde egemen olan, Türklerin birliği konusunda akılcı bir yaklaşımdı. Örneğin Akçura bu konudan söz edildiği zaman, Macar ve Türklerin ortak panslavizm tehlikesi karşısında ittifak yapması noktasını öne çıkarmaya özel bir önem veriyordu.[44] Macar Turancıları da Türk Turancılarının Türk olmayan halkları dışlayıcı tutumunu kabul etmeseler de anlamaya çalışmışlar, ara formüller üretmek için çaba göstermişlerdir.[45] Macar Turancıları 1910 yılında Turan Derneği'ni kurmuşlardır. Kurucuları arasında Caolnoky Jenö, Kont Pál Teleki, tarihçi Sandor Marki, şair Zempleni Arpad, Sassi Nagy Lajos gibi tanınmış simalar bulunmaktaydı.[46] Turan Derneği öncelikle bir bilim araştırma cemiyetidir. Macar halkı ile akraba halkların tarih, edebiyat ve kültürlerinin araştırılması birinci hedef olarak belirlenmiştir.[47] Dernek 1913'te *Turan* dergisini yayımlamaya başlamıştır. Güçlü bir kadro tarafından birkaç dilde birden araştırma ve bilimsel makaleler içeren dergi, belli dönemlerde ara vermek zorunda kalsa da İkinci Dünya Savaşı'na dek devam etmiştir. 1921'den itibaren *Turan* dergisine paralel bir dergi daha çıkarmaya başlamışlardır. *Körösi Csoma Archium* dergisi, Macar Turancılarının düşüncelerini uluslararası platformlara taşımayı amaçlamaktadır.[48] Bu dergide 1964'te Macar İlimler Akademisi'nin şeref üyeliği verdiği Fuad Köprülü'nün yazıları da yayımlanmaktaydı.[49]

Dünya savaşı yıllarında Turan Derneği Macar, Türk ve Bulgar hükümetlerinin etkin desteği ile yüzlerce Türk ve Bulgar gencinin Macar yüksekokullarında ve meslek okullarında eğitim görmeleri

mi sağlamıştır.[50] İstanbul'daki Turancılar tarafından kurulan Tahsil-i Sanayi Cemiyeti de yetenekli Türk gençlerini Macaristan'a gönderip eğitim almasını ve Turancı kadrolar yetiştirilmesini amaçlamaktaydı.[51] Bu nedenle Turan Derneği, Tahsil-i Sanayi Cemiyeti'nin desteğiyle, Türkiye'de birçok genci Budapeşte'ye öğrenci olarak getirmiştir.[52] Macar hükümeti de gereken kolaylığı göstermiş, gelen öğrenciler için bütçesinden 40.000 korona ayırmış; Turan Derneği de bunlar için 60.000 koronayı aşkın masrafta bulunmuştur.[53]

Savaş yıllarının zor koşulları içinde, zamanla öğrenci sayısında azalmalar olsa da, alınan eğitimin sonuçları kısa zamanda ortaya çıkmaya başlamıştır. Macaristan'da eğitim görüp ülkelerine dönen Türk gençleri, Türkiye ve Macaristan arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmek, Macaristan'a eğitim için gitmek isteyen gençlere yardım yapmak amacıyla İstanbul'da Eğitimini Macaristan'da Gören Öğrenciler Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Öğrencilerin çoğu döner dönmez yüksekokullarda öğretmenliğe başlamıştır. Eğitimini Macaristan'da tamamlamış peyzaj mühendislerinden biri devlet parklar müdür yardımcılığına getirilmiş, Meclis'in bahçe düzenlemesini yapmıştır. Ekonomi Akademisi'ni bitiren gençlerden biri olan bir toprak ağasının oğlu, Budapeşte'ye gelerek 15 milyon koronalık tarım cihazı satın almıştır.[54]

Turan Derneği ayrıca Turan ülkelerine araştırma ekipleri de göndermiştir. Kendi alanının uzmanı olan bilim adamlarının oluşturduğu ekipler, gittikleri ülkelerde coğrafyadan ekonomiye, sağlık sisteminden folklora kadar araştırmalar yapıyor, sonuçları derneğe rapor ediyorlardı. Araştırma yapılan ülkeler arasında Türkiye ilk sırada idi. Gezi ve araştırmalar bazı keşiflere yol açmıştır. Zonguldak bölgesindeki Kestekköy, Çamlı ve Niren Deresi civarında orta ölçekli kömür madeni bulunmuştur.[55] Bu ekiplerden biri Bela Horváth ve Rezsö Milleker ikilisidir. Turan Derneği'nin aktif üyesi olan Horvàth,[56] 1913 yılında Turan Derneği'nden ve Tahsil-i Sanayi Cemiyeti'nden aldığı referanslarla Anadolu'da bir geziye çıkarak İstanbul ve Ankara üzerinden Nevşehir, Niğde, Konya, Karaman'a dek at sırtında 2300 km yol kat etmiş, gözlemlerini 1928'de Macaristan'da yayımlamıştır.[57]

Macaristan'dan gelen ekiplerin yanı sıra, Türkiye'den de inceleme heyetleri gitmiştir.[58] Çünkü Turan Derneği örneğinde olduğu gibi, iki ülke arasındaki devletlerarası ilişkiler dönemin siyasi, ekonomik koşulları gereği iyi bir konumda idi.

20. yy başlarında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu kader birliği ediyordu. Almanya, Avusturya, Macaristan'dan çok sayıda askeri ve teknik kadro Türkiye'ye geliyordu. Bunların görevi ordu,

Eger kentinin kaleden genel görünümü. Türk döneminden kalma minare hâlâ kentin simgesi niteliğinde.
Sedat Şenoğlu.

Eger kalesinin girişinde, kalenin Türklere karşı savunulmasını anlatan bir kabartma.
Melek Çolak.

Dr. Atilla Orbok Budapeşte'de çıkan Genç Avrupa gazetesinde yayımlanmak üzere Talat ve Suphi Beylerden Türk, Macar, Bulgar dostluğunu anlatan birer makale yazmalarını istedi. Mektupların zarfları ve Suphi Beye gönderilen mektup.
BOA, DH.KMS, Dosya : 64, No: 38; Dosya: 64, No: 56

Altta: Bektaşi dervişlerinden Gül Baba'nın türbesi.
***Acta Orientalia*, Budapeşte, 1954.**

devlet yapısı, ekonomik ve mali sektörü modernleştirmeye katkıda bulunmaktı. Amaç bir yandan olası bir savaşa hazır olmak, hâlâ üç kıtaya yayılan müttefiki güçlendirmekti. İnanılmaz zenginliklere sahip topraklara ekonomik anlamda egemen olmak da önemli hedeflerdendi.[59] Bu yüzden üç imparatorluk arasındaki ilişkiler Birinci Dünya Savaşı öncesi yoğunlaşmıştır. Avrupa'da, Avusturya ve Almanya'da "dost Türk" imajının işlendiği sırada,[60] Macaristan'da da Türk, Macar, Bulgar dostluğu işleniyordu. Örneğin Budapeşte'de çıkan *Genç Avrupa* gazetesinde yayımlanmak üzere Dr. Atilla Orbok, Suphi ve Talat Beylerden Türk, Macar, Bulgar dostluğu ve bunun önemini anlatan birer makale istemekte, böyle bir makalenin bütün Macar basınında büyük yankı uyandıracağını söylemektedir.[61]

Bu ortamda Türk ve Macar hükümetleri arasındaki dostluk da giderek güçlenmiştir. Bu dostluğun bir göstergesi olarak Macar hükümetinin Budapeşte'nin en büyük caddelerinden biri olan Museum Körüt Caddesi'ne 1915 yılında V. Mehmed Reşad adını vermesine karşılık,[62] Osmanlı hükümeti de İstanbul'da Çırçır Harik Mahallesi'nde 30 m'lik caddeye 1916 yılında Macar Kardeşler adını vermiş, Macaristan Başbakanı Kont Tizsa da bunun üzerine bir teşekkür mektubu göndermiş,[63] ayrıca Macaristan'ın Sezeged şehrinde Prens II. Fransuva Rakoczi için dikilen abidenin toprağına karıştırılmak üzere, Rakoczi kabrinden istenen toprak gönderilmiştir.[64] Savaş yılları içinde Osmanlı hükümeti, birtakım heyetler göndererek müttefiklerinin idari yapısını inceleme imkânı bulmuştur. 1917'de Bulgaristan ve Macaristan'ın idari yapısını incelemek için Hamid Bey başkanlığında giden heyet Sofya, Tırnova ve Budapeşte'de incelemelerde bulunmuştur.[65] Osmanlı devleti, ülkesine gelen Macarlara her türlü kolaylığı sağladığı gibi,[66] Macar Milli Meclisi de İslam dinini resmen tanımış;[67] Budapeşte'de bulunan tarihi ve dini bir eser olan Gül Baba Türbesi'nin masrafları tamamen Macaristan Eğitim Bakanlığı tarafından ödenmiştir.[68]

Burada Osmanlı devletinin 1912'de Budapeşte başkonsolosluğuna atadığı,[69] Türk Macar dostluğu, Türk kültürü ve Türklerin Avrupa'da tanıtılmaları bakımından son derece başarılı çalışmalar yapan Ahmet Hikmet Müftüoğlu'ndan söz etmek gerekir.

Ahmet Hikmet'in Macaristan'daki çalışmalarının en canlı örneği Gül Baba'ya ait türbeyi Türk tarih ve sanatının Avrupa'da açılan bir müzesi haline getirmesidir.[70] Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra türbenin etrafında Wagner adlı birisi tarafından yaptırılmış binanın Tuna cephesini kaplayan bölümü Ahmet Hikmet'in çabalarıyla Macar hükümeti tarafından yıktırılınca, türbe çok uzaklardan görülebilir hale gelmiştir. Budapeşte İslam Cemaati Reisi Abdüllatif Efendi ve Başkonsolos Yardımcısı Enis Behiç'in[71] Gül Tepesi'nde, Gül Baba Türbesi avlusunda yapılan dostluk mitinglerinde söyledikleri nutuklarla türbe, Budapeşte İslam cemaatinin dini toplanma yeri olduğu kadar, Türk-Macar kardeşlik toplantılarının da düzenlendiği yeni bir sosyal hizmet yeri olmuştur.[72] Ahmet Hikmet, konsolosluğu sırasında ilim, sanat ve diplomasi çevrelerinde çok geniş bir takdir kazanmıştır. Üniversitenin ve gençlik kuruluşlarının Türk-Macar kardeşliğini canlandıran Ahmet Hikmet'in faaliyetlerine çeşitli yollardan katılışları, Macar basınının bu konulara geniş yer vermesi onun başarısını artırmıştır. Budapeşte Maarif Encümeni önce Macaristan'da valilik yapmış Budin beyler-

beyi Türk paşalarının resmi yazılarını toplatıp bastırmış, Budapeşte'de Türkçe öğreten dershaneler açılmıştır. Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Vigszinház adlı komedi tiyatrosunda Türkçe eserler oynanmış, M. Pál Bodo Türklerin kahramanlık şiirlerini Macarcaya çevirerek yayımlamıştır.[73]

Birinci Dünya Savaşı'nın esir kampları bile Macar-Türk kültürüne hizmet etmiştir. Savaşta Macaristan'da tutsaklar çeşitli kamplarda toplanmıştır. Bu tutsakların halk edebiyatını araştırmak Macarlar için çok önemli idi. Macar Bilim Akademisi'nin arzusu üzerine birçok Macar bilginine askeri yetkililerce tutsak kamplarını ziyaret etme izni verilmiştir. Bunlardan biri Budapeşte'ye yakın Ezstergom kenti yakınında Kenyermezo köyündeki kamptır. Rus tutsaklar arasında bulunan Müslüman tutsakların daha büyük bölümü Eger kenti yakınlarında idi. Burada Kırım Tatarları, Nogay, Mişer-Tatarları, Çuvaş, Türkmen, kumuklar olmak üzere otuz bin tutsak arasında sekiz bin Müslüman tutsak vardı. Ignacz Kunoş'un anlattıklarına göre esirler Macarların kendilerine iyi baktıklarını söylüyorlardı. Ayrıca tutsakların dinlerine, geleneklerine uygun yemekler veriliyordu. Kampta altı imam ve güzel bir mescit vardı. Budapeşte'nin imamı Abdüllatif de sık sık onları ziyaret ediyordu. Kunos'un ifadesi ile tutsaklara "düşman değil dost bir cinsin istenmeyerek alınmış zavallı evlatları"[74] gözüyle bakılıyordu. Türk halk edebiyatının ve ağızlarının meşhur araştırmacısı Ignacz Kunos, dünya savaşının dört yılı boyunca her yaz bu kamplara gitmiş ve Türk dilleri konuşan tutsaklardan zengin folklor malzemesi toplamıştır.[75] Türk ve Macar tarihi arşivleri ve arşivcilik konularında yapmış olduğu çalışmalarla büyük ün kazanan bilim adamı Lajos Fekete de Birinci Dünya Savaşı sırasında subay olarak doğu cephesine sevk edilip alayı ile tutsak olduktan sonra Sibirya'daki kampa gönderilince, burada kendisi gibi tutsak Osmanlı subaylarıyla tanışarak Türkçe öğrenmiş, yazarın Türk tarihi ve belgeleri üzerine yaptığı çalışmaların temelleri bu tutsak kampında atılmıştır.[76] Budapeşte Başkonsolosu Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun tarih ve dil ortaklığına değinip, pantürkizm ideali üzerinde durduğu *Gönül Hanım*[77] adlı romanındaki olaylar da böyle bir tutsak kampında başlamaktadır. Edebi açıdan bu tür konuların işlenmesine paralel olarak, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'dan gelen Türkçüler, diplomasi ve propaganda alanında yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Yusuf Akçura başkanlığında bir heyet Budapeşte, Viyana, Berlin ve Sofya'yı ziyaret ederek Türk-Tatar toplulukları için bağımsızlık talebinde bulunmuş, hatta Budapeşte'de bir Macar dergisinde "Türk-Tatar komitesinin hedeflerini gösteren harita" basılmasını sağlamıştır. Macar Türkolog Mezzaros'un onlara büyük yardımı olmuştur.[78] Ayrıca Birinci Dünya Savaşında iki ülke arasında dostluk ilişkilerinin boyutunu gösterebilmek için, İstanbul'da kurulan Macar-Türk Dostluk Cemiyeti'ni[79] ve Şam'da kurulan Osmanlı-Avusturya Macaristan Kulübü'nü[80] örnek olarak gösterebiliriz.

Bu dönemde siyasetten kültüre, sağlıktan ekonomiye kadar bütün alanlarda ilişkiler canlı tutulmuştur. Macaristan'dan önemli ölçüde sağlık malzemesi gelmiştir. Macaristan Kızılhaçı Topkapı ve Maltepe hastanelerinde kullanılmak üzere Türkiye'ye yardım göndermiştir.[81] Hilaliahmer için yardım toplayanlara Osmanlı hükümeti tarafından Hilaliahmer madalyaları verilmiştir.[82] Osmanlı ordusunun ihtiyaçları için Macaristan'dan koşum hayvanları satın alınmış,[83] küçükbaş hayvan, pamuk, bakır ihraç edilmiştir.[84]

SONUÇ

11. yüzyıla dek Türklük özelliklerini koruyan ve Osmanlıların Mohaç Meydan Savaşı'nı kazanmasıyla uzun süre Türk egemenliğinde yaşayan Macarlar, Avrupa tarafından dışlanmaları, Slav ve Germenler arasında sıkışmış bulunmaları nedeniyle kendi kökenlerini araştırma ihtiyacını duymuşlardır. Bu durum özellikle 19. yüzyılda Macar dili ve tarihi konusunda yoğun araştırmaların yapılmasına, yüzyılın sonunda buna bağlı olarak Turancılık akımının ve ortak etnik kültürel özelliklerin keşfedilmesi nedeniyle de Türkolojinin doğmasına yol açmıştır.

İlk kez Macaristan'da ortaya çıkan Turancılık akımı ve Türkolojinin getirdiği bulgular, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yanında yer alması dostluk bağlarını güçlendirmiş; siyasi ve ekonomik ilişkilerin hızla devam etmesi yanında, Macar Turancılarının kurduğu Turan Derneği'nin çalışmaları, iki ülke arasındaki kültürel köprünün güçlenmesine aracılık etmiştir.

1. "Macarlar", *Ana Britannica*, c. 15, s. 79.
2. Hicran Yusufoğlu, *Osmanlı-Macar İlişkileri, Başlangıçtan Ankara Savaşına Kadar*, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları: 1, Sam Yayınları, 1995, s. 7.
3. Agm, *Ana Britannica*, s. 79.
4. Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, İkinci Kitap, Tekin Yayınevi, 1992, s. 935; Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitapevi Yayınları, 1. baskı, 1995, s. 129.
5. Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, Tercüme eden: Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay., Ankara, 1982, s. 3. Nemeth bu konuda şöyle demektedir: "Batılı kavimler başlangıçtan beri Hunları tahripkâr barbar tipi görürler... Bizim için ise Hunların kuvvet ve iktidarı sevimsiz olamaz, zira kısmen biz de onların dünyasından çıkmış bulunuyoruz.".
"...Okula devam eden bir Macar çocuğu eski çağ efsaneleri ile birlikte bugün de Hun efsanelerini öğrenmekte ve bu iklisi hayatının sonuna kadar ruhunda sıkı bir birlik arz ederek yan yana yaşamaktadır."
6. Ahmet Özgiray, "Türkiye Macaristan Siyasi İlişkileri (1923-1938), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İzmir, 1997, s. 80.
7. Hicran Yusufoğlu, *age*, s. 7.
8. A. Engin Oba, *age*, s. 129.
9. *Macaristan ve Bulgaristan'daki Türk Sanat Eserleri*, Çeviren: Yaşar Yücel, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 1-2; Orhan Köprülü, *Fuat Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Türk Büyükleri Dizisi, Ankara, s. 34.
10. Reşit Saffet, *Türkçülük İzleri*, 1. Kitap, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı 1950, Türkiyat Serisi: sayı 2, s. 22-23.
11. Sándor Takáts, Macaristan Türk Aleminden Çizgiler, Çeviren: Sadrettin Karatay, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992.
12. Oba, *age*, s. 129; Takáts, *age*, s. 262.
13. II. Ferenc Rakoczi Erdel'e geldiğinde onun hizmetine giren, ömrünün

sonuna kadar ona bağlı yaşayan, Rakoczi'nin Habsburglara karşı başlattığı savaşta yenilmesi üzerine Rakoczi ile beraber Lehistan, Fransa, İngiltere'de yaşadıktan sonra Türkiye'ye gelip 44 yılını burada geçiren Kelemen Mikes, içinde bulunduğu durumu anlatan mektuplar yazmış; sürgünde yazılan mektuplar Habsburgların katı tutumu nedeniyle ülkeye sokulmuş; Mikes de, kendisine "hayali bir teyze" yaratarak ona mektuplar yazmıştır. Onu ölümsüzlüğe ulaştıran bu "Türkiye Mektupları"dır.
Mikes 16 Ocak 1725'te Tekirdağ'da yazdığı bu mektuplardan birinde Türkler hakkındaki düşüncesini şöyle açıklamaktadır:.
"Başka hiçbir ülkede sürgünde olanlara bu kadar yardım edilmez. Bu millet söylendiği gibi korkunç değil. Bu kadar barışçı bir millet görmedim. Burada olduğu kadar başka bir yerde rahat ve sakin olamayız. Tanrı'ya şükürler olsun ki, aramızda en küçük bir tatsızlık olmadı. Türklere nerede rastlarsak rastlayalım bize yakınlık gösteriyorlar; çünkü Türkler en çok Macarları seviyorlar."
(*Osmanlıda Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları*, Çeviren: Edit Tasnadi, Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Figen Turna, 1. baskı, 1999, s. 106.)

14. *Age*, s. 129; Takáts, s. 262.
15. Fahir Armaoğlu, *19. yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 151-153; Reşit Saffet, *age*, s. 24
16. Oba, *age*, s. 129.
17. Armaoğlu, *age*, s. 318.
18. Özgiray, *agm*, s. 80.
19. Oba, *age*, s. 129.
20. Macarcada birçok Türkçe kökenli kelime vardır. 10. yy'dan önce Macarcaya bini aşkın Türkçe kökenli kelime girdiği belirlenmiştir. Ortak kelimelerin yanı sıra iki dilin yapısı ve grameri de önemli benzerlikler göstermektedir.
Örneğin: Süpürmek - söpörni, öldürmek - ölni, arslan - oroszlan, deve - teve, darı - dara, ata - atya, ana - anya, dede - ded, balta - balta, bilge - bölcs, deniz - tenger, gök - kek gibi... (Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 99, İstanbul, 2000, s. 2-8.).
21. Demirkan, *age*, s. 8-9
22. Oba, *age*, s. 130.
23. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviri: Metin Kıratlı, T.T.K. Basımevi, 7. Baskı, Ankara 1998, s; 344.
24. Demirkan, *age*, s. 25.
25. Oba, *age*, s. 132-135.
26. Demirkan, *age*, s. 10-11.
27. Demirkan, *age*, s. 8-9; Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1995, s. 89.
28. Oba, *age*, s. 133-135.
29. Demirkan, *age*, s. 8-9.
30. Oba, *age*, s. 125.
31. Lewis, *age*, s. 344.
32. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Türk Kültür Yayını: 3, 4. Baskı, İstanbul 1976, s. 5-6.
33. Aydın, *age*, s. 89.
34. Judith Kovacs, Metin Karadağ, *Ünlü Türk Bilimci Dr. Ignacz Kunos'un Özgeçmişi ve Eserleri*, Akademi Aylık Kültür Araştırma Dergisi Yayınları, Balıkesir, 1997, s. 5-45.
35. Wilhelm Radloff-Dr. Ignacz Kúnos, *Proben der Volkslitteratur Der Türkischen Stamme VIII*, Latin harflerine aktaran ve hazırlayanlar: Prof. Dr. Saim Sakaoğlu-Doç. Dr. Metin Ergun, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1998, s. 2.
36. Kovacs, Metin Karadağ, *age*, s. 24-25.
37. Kovacs, *age*, s. 42-43.
38. Demirkan, *age*, s. 25-26.
39. Oba, *age*, s. 129.
40. Demirkan, *age*, s. 22-24.
41. Turan Derneği Başkanı Dr. Pál Teleki'nin 31 Ocak 1914 tarihinde genel kurulda yaptığı konuşma (Demirkan, *age*, s. 85).
42. Peter Moricz'in 1930 yılı *Turan* dergisinde yer alan "Türkiye'de Faşizm ve Turancılık" adlı makalesinden (Demirkan, *age*, s. 61-62).
43. Lewis, *age*, s. 345-346.
44. François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Yusuf Akçura (1876-1935), Çeviren: Alev Er, 3. baskı, 1999, s. 50.
45. Demirkan, *age*, s. 25.
46. Oba, *age*, s. 130.
47. Demirkan, *age*, s.26.
48. Demirkan, *age*, s. 32-33.
49. Orhan Köprülü, *age*, s. 6-9.
50. Oba, *age*, s.131.
51. Demirkan, *age*, s. 31.
52. Demirkan, *age*, s. 2-3.
53. BOA, H.KMS, Dosya: 35, No: 63.
54. Demirkan, *age*, s. 99-104.
55. Demirkan, *age*, s. 38-39.
56. Demirkan, *age*, s. 1.
57. Bela Horvath'ın eseri 70 yıl sonra Türkiye'de yayımlanmıştır: Bela Horvath, *Anadolu 1913*, Çeviren: Tarık Demirkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
58. BOA, DH.KMS, Dosya: 44, No: 2/7.
59. Demirkan, *age*, s. 2.
60. "Yüksel Kocaduru, "Avrupa ve Türk İmajı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Aralık 1993, s. 15-17.
61. BOA, DH.KMS, Dosya : 64, No: 38; Dosya: 64, No: 56 (Almanca aslından tercüme).
62. "Sayın Genel Konsolos,
Çağımızda yaptığımız büyük savaş, moral yönünde gerçekleşmiştir. Ulusumuzun Türklerle dayanışma içindeki müttefiklerimiz yanında savaştığı bilinmektedir. Bu, kardeşlik duygularımızı güçlendirmiş ve asırlardan beri Türkiye ile olan bağlarımızı perçinlemiştir. Bu, iki kardeş ulusun, mutlu geleceğini sağlamlaştırmaktadır. Arslanlar gibi savaşan sadık müttefikimiz Türkler nezdinde, Macarların büyük ilgisini kanıtlama isteği yaratılmıştır. Bu isteğin bir sonucu olarak asil Türk ulusunun şerefli hanedanı, idarecisi, saygı duyduğumuz Osmanlı Sultanı V. Mehmed Hazretlerinin adı, imparatorluk şanı olarak, Budapeşte'nin en büyük caddelerinden biri olan Museum Körüt Caddesi'ne verilmiştir.
Bu hususu dikkate almanız dileğiyle!
Budapeşte 16 Kasım 1915
Dr. Nemeth Karoly"
(BOA, DH.KMS, Dosya: 35, No: 63, Tercüme nüshası; aslı Fransızcadır.)
63. Macar Kardeşler adının verilmesine rağmen caddenin isim plakaları uzun süre takılamamış; bu durum İstanbul'a gidip gelen hazı Macarların dikkatini çektiği için, Osmanlı devletinin Macar başkonsolosluğu durumu İstanbul'a bildirerek bir an önce plakaların takılmasını istemiş, sonunda plakalar takılarak fotoğrafları çekilmiştir.
(BOA, DH.KMS, Dosya: 35, No: 63, Lef: 1).
64. BOA, DH.MTV , Dosya : 51, No : 29.
65. BOA, DH.KMS, Dosya: 44-2, No: 7.
66. BOA. DH.MUİ, Dosya: 16-1, No: 2; DH.KMS, Dosya: 45, No: 34; DH.KMS, Dosya: 30, No: 1; DH.KMS, Dosya: 22, No: 22.
67. BOA, HR.HMŞ - İŞO, Dosya: 111, No: 16, Lef: 1.
68. BOA. DH.KMS, Dosya: 35, No: 63.
69. Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870 - 1927), Servet-i Fünun edebiyatının hikâye tarzında tanınmış bir kişiliğidir. 1908'den sonra Türkçülük hareketine katılan yazar, konularını daha çok milli tarihten aldığı gibi dil ve üslup sadeliğine de büyük önem vermiştir. (Bkz. "Ahmet Hikmet Müftüoğlu", *Türk Ansiklopedisi*, cilt: 1, s. 258 - 259; Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1 (1860 - 1923)*, 6. baskı, s. 111).
70. Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Gönül Hanım*, Hazırlayan: Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1000 Temel Eser Dizisi, 2. baskı, Ankara, 1987, s. XII - XII.
71. 1916 yılında Budapeşte Başkonsolosluğuna tayin olunan Enis Behiç Koryürek (1892-1949), Beş Hececiler grubunun şairlerindendir (Akyüz, *age*, s. 169).
72. "Gül Baba", *Türk Ansiklopedisi*, c. 18, s. 140.
73. A. Hikmet, *age*, s. XII-XIII (Fethi Tevetoğlu'nun sunuş yazısından).
74. Kovacs, *age*, s. 35 -38.
75. Zsuzsa Kakuk, *Kırım Tatar Şarkıları*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksel Kurumu, TDK Yay., Kunos'un Derlemesinden Yayımlayan Zsuzsa Kakuk, Ankara, 1993, s. V.
76. *Macar Asıllı Türk Tarihcisi ve Arşivist Layos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı yay., Ankara, 1994, s. 1-5.
77. 1917'de Kafkasya cephesinde Ruslara esir düşen Türkistan'daki bir esir kampına gönderilen Mehmet Tolun adlı genç bir Türk subayının, orada karşılaştığı Gönül adlı bir Tatar kızı ile olan aşkının konu alındığı romanda Müftüoğlu, Tolun ve onun esaret arkadaşlarından Macar yedek teğmeni Kont Belâ Zichy, Gönül Hanım ve kardeşi Bahadır Bey'den oluşan kahramanlarını Orta Asya'da dolaştırarak Türk tarih ve medeniyetinin eskiliğine dikkat çekmektedir.
78. Georgeon, *age*, s. 119-120.
79. Demirkan, *age*, s. 104.
80. BOA, DH.KMS, Dosya: 47, No: 39.
81. A. Hikmet, *age*, s. XIII.
82. BOA, M.V, Dosya: 244, No: 70; M.V, Dosya: 241, No: 195.
83. BOA, Y.M.T.V Dosya: 281, No: 143; Dosya: 289, No: 173; Dosya: 291, No: 118; Dosya: 293, No: 19; Dosya: 308, No: 178.
84. BOA, M.V, Dosya: 195, No: 110; Dosya: 197, No: 2; Dosya: 201, No: 67.

1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi

FATMAGÜL DEMİREL
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Arşivcilik
Bölümü Araştırma Görevlisi

Değişimin kaçınılmaz olduğu dünyamızda, en ideal kurumlar bile zaman içinde ihtiyaca cevap veremez hale gelebilirler. Değişime olan ihtiyaç, ağırlaşan bürokrasi ve değişen sistemler gibi sebepler, bu kurumların yeniden düzenlenmesini, hatta kaldırılarak yerlerine yeni kurumların getirilmesini zorunlu kılarlar. Bu kurumlardan biri de zaman içinde değişim gösteren hapishanelerdir.

İnsanlığın varoluşuyla eşzamanlı olarak başlayan suç kavramı ceza kavramını da birlikte getirmiştir. Başlangıçta cezalandırma işlevi söz konusu olan hapishanelerin günümüzde ıslah etme işlevi ön plana geçmiştir. Cezadan ıslaha giden süreçte hapishanelerde de kurum olarak oldukça büyük değişimler yaşanmıştır. Bir ülke için iç sorun olarak kabul edilen hapishanelerin ıslahı meselesini ülkeler, zaman zaman kendi aralarında tartışmışlar, bu konuda birbirlerinin deneyimlerinden faydalanmışlardır. Bazen de denenmiş ve başarıya ulaşmış yöntemlere birlikte ulaşmışlardır. Bu tür çalışmalardan biri de 15 Haziran 1890'da Petersburg'da toplanmış olan hapishanelerin ıslahı konulu kongredir.

Kongrenin tarihi ve yeri 1885 Roma Hapishaneler Kongresi'nde belirlenmiştir. Tarih, özellikle hapishaneler üzerinde çalışmalarıyla tanınan John Howard'ın[1] ölümünün 100. yıldönümüne denk getirilmiştir.[2]

Rusya önderliğinde düzenlenen bu kongreye İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Norveç, İsveç, ABD gibi devletler davet edilmiştir.[3] Bu devletlerle birlikte Osmanlı devleti de kongreye davet edilerek katılıp katılmayacağı sorulmuştur.[4] Ayrıca Osmanlı devletine kongrenin ve bu münasebetle açılacak olan serginin programı gönderilmiştir.[5]

Osmanlı devleti, büyük devletlerin de bu kongreye katılması sebebiyle, kendi itibarının artacağını düşünerek kongreye katılacağını bildirmiştir. Yabancı dil bilen Ceza İşleri Müdürü Celal Bey kongrede Osmanlı devletini temsilen görevlendirilmiş,[6] gidiş dönüş ve oradaki masrafları için kendisine 300 lira harcırah verilmiştir.[7]

Rusya'nın ev sahipliğinde kongre, 15 Haziran 1890 tarihinde öğleyin saat 1'de Petersburg'da bulunan zadegân sarayında açılmıştır. Açılış oldukça görkemli bir şekilde başlamıştır.[8] Rusya imparatoru, imparatoriçesi, hanedan mensupları ve çeşitli devlet temsilcileri huzurunda yapılan resmi açılıştan sonra açılış etkinliği olarak düzenlenen sergi gezilmiştir. Daha sonra kongreye geçilmiştir. Osmanlı devleti de kongreye bir rapor sunarak görüşlerini bildirmiştir. Raporda Osmanlı devletindeki mevcut uygulamalar anlatılmış ve II. Abdülhamid döneminde hapishaneler hakkında yapılan iyileştirme ve ıslahatlardan da bahsedilmiştir.[9]

Temel olarak üç oturumda gerçekleşen kongrede çok önemli konular görüşülmüştür. Birinci oturumda ceza kanununa ilişkin sekiz konu, ikinci oturumda hapishanelerin durumu hakkında yaklaşık on bir konu, son oturumda ise suçların engellenmesi hakkında altı konu görüşülmüştür. Birçok konuda kararlar alınırken bazı konular, görüş birliğine varılamadığı için, bir sonraki kongrede tekrar görüşülmek üzere ertelenmiştir. Osmanlı devletini temsilen kongreye katılan Celal Bey dönüşünde, kongrede görüşülen konular hakkında bir rapor hazırlamıştır.[10] Bu rapor doğrultusunda kongrede görü-

Hırsızlık suçundan iki kez mahkûm olan Asitaneli Sezai nam-ı diğeri Recep Sezai bin Yusuf.

Yalancı şahitliği meslek edinmekten yakalanmış bir grup.

Karşı sayfada: Hırsızlık suçundan yakalanmış kişiler. **Fotoğraflar: *Polis Mecmuası*, 1916.**

şülen ve alınan kararlara özet olarak değinelim.

Kongrenin birinci oturumunun ilk konusu, suçluların iadesi meselesidir. Bu meselede, iadeye konu olan suçların bir standarta kavuşturulması amaçlanmıştır.

İkinci konu sarhoşluğun, bir hafifletici sebep mi, yoksa suçu artıran bir unsur mu olduğudur. Bu konu tartışılırken, sarhoş olanlara içki veren meyhane sahiplerinin de bu konuda sorumlu tutulmaları gündeme gelmiştir. Aynı konuda, sarhoşluğun derecesinin tespitinin mümkün olmamasından dolayı, kendi başına suç olmamakla birlikte hafifletici bir sebep olarak da sayılmamasına karar verilmiştir.

Üçüncü olarak ele alınan konu, "usul-i hapsiye"ye (hapsedilme usullerine) ait ilimlerin okutulmasının oldukça faydalı olduğuna dairdir. Hukuk metinlerinde "usul-i hapsiye" konusunu içeren bir ders açılarak hapishane idaresinin de bu konuda yardımcı olması ve hapishane memurları için her hapishanede "usul-i hapsiye" kitaplarının bulunacağı kütüphaneler kurulması görüşülmüştür.

Dördüncü konu, cezaların ertelenmesi meselesidir. Bu konuda hangi cezaların ertelenmesinin söz konusu olacağı belirlenmeye çalışılmıştır. Fakat bu konuda bir görüş birliği sağlanamadığı için, bir sonraki kongrede bu konunun tekrar gündeme getirilerek tartışılmasına karar verilmiştir.

Beşinci konu, çocuklarla ilgili olan suçları kapsamaktadır. Bu konu kongrede ele alınan en önemli konulardan biridir. Bu konu üç kısım olarak ele alınmıştır. İlk olarak, suç işleyen çocuklarla ilgili uygulamanın hangi kurum tarafından yürütüleceği; ikinci olarak, suç işleyen çocukların ıslahanelere gönderilmesi; üçüncü olarak da bu çocukların ıslahanelere tesliminin hangi esaslara göre yapılacağı görüşülmüştür. Fakat bu çok önemli konuda kesin bir karar alınamamış, bu konu da bir sonraki kongreye bırakılmıştır.

Altıncı konu, suça yardım ve yataklık etme meselesidir. Bu konuda önce yataklığa sebep olan unsurların ortadan kaldırılması kararlaştırılmıştır. Sonra yataklığın suçun kendisi olmamakla birlikte, suça katılma anlamına geleceği benimsenmiştir. Ayrıca bunu alışkanlık haline getirenlerin cezasının yavaş yavaş artırılmasına karar verilmiştir. Suça teşvik meselesinde, özellikle geçimlerini meşru bir şekilde temin eden, yabancı ülkelere gönderilen, geceleri çalışan kadınların fuhuşa teşvik edilmesi olaylarında devletlerarası nasıl bir işbirliği yapılabileceği konusunun ise bir sonraki kongrede ele alınmasına karar verilmiştir.

Yedinci konu, bazı çocukların şartlı tahliyeleri esnasında veya cezalarını tamamladıktan sonra, reşit olana kadar vasile-

rinin olumsuz davranışlarından nasıl uzak tutulacağı konusuyla ilgili olup, bu konuda devletlerin ne gibi tedbirler almaları gerektiği görüşülmüştür.

Birinci oturumun son konusu mahkûmların hapiste bulundukları sürede işledikleri suçlarla ilgilidir. Bu konuda hapiste suç işleyenlere verilecek cezanın hangi kanuna göre olması gerektiği görüşülmüştür.

Kongrenin ikinci oturumunda on bir konu görüşülmüştür. Bu konulardan birincisi hapishanedeki mahkûmların çalıştırılmasıyla ilgilidir. Bu konu gerek mahkûm açısından, gerek idarenin ihtiyacını karşılaması ve asayişin daha kolay sağlanması açısından çok önemli görülmüştür. Ülkenin, hapishanenin bulunduğu bölge şartlarının göz önüne alınarak yapılacak bu tür bir çalışmada hem mahkûm zamanını yararlı işlerde geçirecek, hem de kendi ekonomisine katkıda bulunacaktır. Böylece atıl halde olan işgücü kullanılmış olacaktır. Tabii ki bu konuda sınırların iyi belirlenmesi; mahkûmlara yapabilecekleri işlerin dışında iş yüklenmemesi, isteklerinin ön plana alınması gibi konular görüşülmüştür.

İkinci konu kapsamında ise, hapishanede mahpusların çalışmalarından doğacak üretimin çevre esnafa veya çiftçiye zarar verebileceği ve rekabetten doğacak zararları mümkün mertebe ortadan kaldırabilmek için mahpusların çalışmalarının ne şekilde düzenleneceği üzerinde durulmuştur. Mahpusların çalışmalarının hususi işler olmaması, üretimin daha çok devlet işlerine kaydırılması veya o bölgede olmayan üretim çeşitlerinin seçilerek dışarıdaki üretimin bundan etkilenmemesi konuları görüşülmüştür.

Üçüncü konu, hapishanelerdeki asayişle ilgilidir. Bu konuda iyi hal gösterenlerin ödüllendirilmesi, hapishanedeki kazancını harcama imkânı sağlanması gibi olanakların, düzenin sağlanmasına katkıda bulunacağına karar verilmiştir.

Dördüncü konu, müebbet veya uzun süreli ceza alanlarla ilgilidir. Bu tür suçluları ayrı bir yere nakil etmekten başka ne yapılabileceği üzerinde durulmuştur. Bu konuda, uzun süreli ceza alan mahkûmların ıslahının diğerlerine nazaran daha ümit verici olduğu göz önüne alınarak; bu mahkûmların gündüzleri toplu olarak açık yerlerde yararlı hizmetlerde çalıştırılması tahliye olmalarından sonra da, ıslah oluncaya kadar, tesis edilecek yardım cemiyetleri vasıtasıyla onlara nezaret edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca müebbet cezalar konusunun bir sonraki kongrenin maddeleri arasında incelenmesine karar verilmiştir.

Beşinci konu, hapishane personelinin seçilmesiyle ilgilidir. Memurların eğitilmesi, belli eğitimlerden geçmeleri; hapishane müdürü ve müfettişi gibi bazı yüksek dereceli memurların tarih, "usul-i habsiye" konularında eğitim almaları, mümkün mertebe iyi yetişmiş ve belli stajlardan geçmiş kişilerin bu kurumlarda istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca toplumun huzuru için bu memurların maaşlarının, vazifelerinin önemine uygun olmasının göz önüne alınması kararlaştırılmıştır.

Altıncı konu kapsamında, bazı suçluların ıslahının mümkün olmadığı ve toplumu bu tür mahkûmlardan korumak için ne yapılması gerektiği görüşülmüştür. Bu konuda her hükümetin kendi kanunlarına göre hareket etmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Yedinci konu olarak, bir suçlunun hüküm öncesi tutukluluk hali ile hüküm sonrası mahkûmiyeti arasında ne gibi farklar olabileceği üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Bunun sonucunda, tutuklular için ayrıca tevkifhaneler inşası veya hapishane içerisinde ayrı bir yere konulmaları ve hapishane idaresinin izni olmadıkça toplu veya karışık olarak bulunmamaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca, on yedi yaşından küçük çocukların haklarında kesin karar verilinceye kadar tevkif edilmemeleri arzu edilmiştir. Hastalıkları veya yaşları nedeniyle tek kişilik yerlerde kalamayanların toplu veya karışık tevkif olunmaları da kararlaştırılmıştır.

Sekizinci konu cezasını tamamlayan mahkûmlarla ilgili olup, cezasını tamamlamış bir kişinin geçimini nasıl temin edeceğiyle ilgilidir. Bunun için hapishanelerde çeşitli imalathaneler kurularak mahkûmların kendilerine uygun işlerde çalıştırılmaları, bu yolla meslek edinmeleri kararlaştırılmıştır.

Dokuzuncu konu mahkûmların sınıflandırılması, suçlarına göre muamele görmeleriyle ilgilidir. Ayrıca mahkûmiyet süresi konusunda da görüşmeler yapılmış, tutuklu bulunduğu sürenin mahkûmiyet süresine dahil olup olmadığı konusu üzerinde durulmuştur. Bu konuda cezanın türüne uygun olarak, bu sürenin eklenip eklenmeyeceğinin belirlenmesine karar verilmiştir.

Onuncu konu, Japon hükümeti tarafından gündeme getirilen, uzun süreli cezası olan mahkûmların ayrı bir yere nakledilmeleri esnasında nasıl davramlacağı konusudur. Aynı oturumun dördüncü konusunda verilen kararın bu konuyu da kapsadığı sonucuna varılarak, bu konuda ayrı bir karar alınmamıştır.

On birinci ve son konu, devlet hapishaneleri istatistiğinin ne şekilde düzenleneceği konusudur. Bu konuda genel bir hapishane istatistiği düzenlenmesi, katılımcı ülkelerin bütün hapishanelerinde bu ça-

Hapishane-i umumide terzilik yapan mahkûmlar.

lışmanın yapılarak bir sonraki kongrede değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır.

Üçüncü ve son oturumda altı konu görüşülmüştür. Bunlardan birincisi, başka ülkelerde hapis cezası çeken mahkûmların mahkûmiyet sonrası ülkelerine dönüşleriyle ilgilidir. Bu kişilerin ülkelerine dönüşlerinde takip edilmeleri, geldikleri ülkeye bilgi verilerek koordinasyonun sağlanması kararlaştırılmıştır.

İkinci konu, kurumlar arası koordinasyonla ilgilidir. Emniyet ve zabıta hizmetleri, çeşitli yardım kuruluşları, tevkifhaneler, hastaneler ve hapishaneler gibi kurumların birbiriyle işbirliği ve bağlantılı olması gerektiği konuşulmuştur.

Üçüncü konu, çeşitli sebeplerle devletin vesayeti altına alınmış çocukların ailelerine teslimiyle ilgilidir. Bu konuda çocukların ailelerine mi, yoksa terbiyehanelere mi verilmesinin daha uygun olacağı konusu tartışılmıştır. Bu amaçla, eğer ailesine verilecekse, ailede çocuğun takip edilmesine; terbiyehanelere verilecekse, buradaki durumlarının düzeltilmesinin sağlanmasına karar verilmiştir.

Dördüncü konu, hapiste yatan kişilerin aileleriyle ilgilidir. Mahkûm olan kişinin ailesinin dağılmaması, geçimlerinin sağlanması amacıyla yardım cemiyetlerinin devreye sokulması ve kişinin hapisten çıkıp bir iş sahibi olmasına kadar ailesine yardım edilmesi hususu görüşülmüştür.

Beşinci konu, suç işleyen kişilerin mahkûmiyet sonrası tekrar suç işlemelerinin önlenmesiyle ilgilidir. Bu konuda suçlunun geçmişinin saklanması, yardım cemiyetlerinin devreye girmesi, şartlı tahliye olanların devlet tarafından takip edilmesi ve bu konuda emniyetle işbirliği halinde bulunulması gibi tedbirler üzerinde durulmuştur.

Altıncı ve son konu hapishaneler, suç ve ceza konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesi meselesidir. Bu konuda halkın çeşitli kesimlerinin ya da kitle örgütlerinin bilgilendirilmesi amacıyla toplantılar yapılması, basın yoluyla kamuoyunun bilgilendirilmesi, suçun önlenmesi için yapılması gereken çalışmaların ve ilerlemelerin halka bildirilmesi hususları görüşülmüştür. Bu konuda halkın katkısının önemi üzerinde durulmuştur.

Kongre 24 Haziran'da sona ermiş ve bir sonraki kongrenin Paris'te yapılmasına karar verilmiştir.[11] Paris'te yapılması kararlaştırılan kongrenin tarihi ise 1895 olarak belirlenmiştir.[12] Petersburg Hapishaneler Kongresi'nde alınan kararların Osmanlı devletinde uygulanması konusunda ise, Hapishaneler Talimatı çerçevesinde gerekli olan düzenlemeler için Adliye ve Zaptiye Nezaretlerinden birer memur bulundurulmak üzere Dahiliye Nezareti tarafından bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir.[13]

Görüldüğü gibi 1890 yılında gündemde olan hapishanelerle ilgili meselelerin önemli bir kısmı günümüz hapishanelerinin de konusudur. Böyle bir konferansın yapılması, gerek ülkelerarası diyalogun artırılması ve gerekse ülkelerin kendi meselelerine sahip çıkmaları açısından çok önemlidir. Osmanlı devleti de böyle önemli bir konuda düzenlenen konferansa kayıtsız kalmamış, kendi meselesine sahip çıkma adına konferansa katılmıştır. Görüşülen konulara baktığımızda da ülkelerin birikimlerini birbirleriyle paylaşmalarının, ortak sorunlara ortak çözümler üretmeye çalışmalarının ülkeler arasındaki diyalogun gelişmesine çok önemli katkılar yaptığını görmekteyiz. Böylece ülkeler ortak sorunlar sebebiyle birbirlerine karşı daha hoşgörülü olabilmektedirler. Yine bu diyalog sayesinde ülkeler, suçluların iadesi gibi konularda işbirliğini geliştirebilmektedirler. Böyle bir diyalog Osmanlı devleti için de bulunmaz bir fırsattır. Böylece bu ve benzeri uluslararası konferanslar sayesinde Osmanlı devleti hem kendini daha iyi anlatma ve tanıtma imkânı bulmuş, hem de meselelerine sahip çıkarak uluslararası çözümleri benimsediğini göstermiştir.

1. John Howard, cezaevlerindeki kogullar ve toplum sağlığı ile ilgilenen ve bu konuda önemli çalışmaları olan bir İngiliz.
2. BOA, İrade Meclis-i Mahsus, Nr. 3707, Rusya Sefaretinden Hariciye Nezaretine gelen 21 Temmuz 1886 tarihli yazı.
3. BOA, Ş.D Nr. 2559/15.
4. BOA, İrade Meclis-i Mahsus, Nr. 3707, Rusya Sefaretinden Hariciye Nezaretine gelen 21 Temmuz 1886 tarihli yazı.
5. BOA, Ayniyat Adliye Nr.1400 s. 55.
6. B.O.A. İrade Meclis-i Mahsus, Nr. 4616; BOA, MV. Nr. 48/55.
7. BOA, İrade-yi Dahiliye, Nr. 91920.
8. BOA, Y.A.HUS, Nr. 255/113.
9. Mecmua-yı Ma'lumat-ı Adliye, Dersaadet, 1312, s. 46.
10. BOA, Ş.D Nr. 2559/15.
11. *Mecmua-yı Ma'lumat-ı Adliye*, s. 45.
12. BOA, Meclisi Vükela Mazbatası. Nr 62/88.
13. B.O.A.Y.A.HUS, Nr. 243/90.

İTTİHAT VE TERAKKİ'YE MUHALİF *SERBESTİ* GAZETESİNİN PENCERESİNDEN

İstanbul'da 1908 Seçimleri

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908 günü ilan edilmesinden sonra Meclis-i Mebusan'ın yeniden oluşturulması gündeme gelmiştir. 24 Temmuz 1908 gününden itibaren Meclis-i Mebusan'ı oluşturacak mebusların seçimi için çalışmalar başlamış ve seçimler 1908 yılının kasım ve aralık ayları boyunca devam etmiştir. İki ay gibi uzun bir süreye yayılan seçimler imparatorluğun bütününde eşzamanlı olarak da yapılmamıştır.[1] Örneğin, daha İstanbul'da seçimler henüz yapılmamışken, birçok taşra şehrinde seçimler tamamlanmış ve seçilen mebuslar Dersaadet'e gelmişlerdir.[2] Hatta, henüz meclis açılmamışken İstanbul'a gelen Bulgar mebuslar, bir sosyalist fırka bile kurmuşlardır.[3] Seçimler I. Meşrutiyet dönemindeki meclis tarafından çıkarılmış, ancak uygulanmamış olan İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılmıştır. 1908 seçimleri günümüzden farklı olarak iki dereceli olarak gerçekleştirilmiştir. İlk önce müntehib-i evveller (birinci seçmenler) belirlenmiş, daha sonra bu kişiler müntehib-i sanileri (ikinci seçmenleri) seçmişlerdir. Bir sonraki aşamada da müntehib-i saniler mebus adayları arasından mebusları seçmişlerdir. Seçmen olabilmek için, her şeyden önce 25 yaşını doldurmuş olmak, medeni haklardan yoksun olmamak, daha önce yabancı bir tabiyete bağlı olmamak, "iflas edilmişse iade-i itibar olmuş olmak" ve devlete az çok vergi veriyor olmak gerekliydi.[4] Bunların yanı sıra, yalnızca erkekler (nüfus-ı zükûr)[5] seçmen olabiliyordu. Ayrıca müntehib-i sani veya mebus olmak için devlete az çok vergi veriyor olmak da gerekmiyordu. Bundan başka mebus olmanın diğer farklı kıstasları ise şunlardı: "30 yaşını doldurmuş olmak, Türkçe bilmek ve kötü ahlaklı olarak bilinmemek".[6]

1908 seçimleri hakkında bir inceleme yapmak için *Serbesti* gazetesini seçmemizin nedeni, bu gazetenin en önemli muhalefet partisi olan Osmanlı Ahrar Fırkası'na olan yakınlığıdır. Bu sayede, bugüne kadar üzerinde pek durulmamış bir konu olan muhalefetin seçimlere nasıl baktığı, onu nasıl algıladığı ve muhalif söyleminin ne şekilde belirdiği daha rahat algılanabilecektir. *Serbesti* gazetesinin 1908 seçimlerinin en önemli konu ve tartışmalarında, seçimin en örgütlü gücü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısında yer almış olması, birçok olayın farklı taraflarını birlikte görmemizi kolaylaştıracaktır.

SEÇİMİN YAPILIŞI

Müntehib-i evvellerin belirlenmesinden sonra, müntehib-i sanilerin seçimi için yedi sekiz gün öncesinden her mahalle imamı mahalle birinci seçmenlerinin her birinin evine müntehib-i sanilerin adlarını içeren birer cetvel göndermiş ve bundan birkaç gün sonra da "Dersaadet İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi" ibaresiyle mühürlenmiş boş birer kâğıt dağıtmıştır. Birinci seçmenlerden bu boş kâğıtlara, müntehib-i sanilerin adlarını yazarak belediye dairelerine (her belediye bir seçim bölgesine denk düşmekteydi) götürmeleri istenmiştir.[7] Belediye dairesindeki memur, mahalle imamları tarafından hazırlanmış olan "müntehibler defteri"nde (seçmen kütüğü), kâğıdı getirenlerin isimlerini kontrol ederek, müntehib-i sanilerin adlarının yazılı olduğu kâğıdı teslim almıştır. Müntehib-i sanilerin seçimi bu şekilde bittikten sonra mebusların seçimine geçilmiş ve oyların kullanılmasından sonra sandıklar belediye dairelerine teslim edilmiştir.

Bu süreç bir şenlik ve bayram havası içinde cereyan etmiştir. Örneğin Kasımpaşa'da tül ve çiçeklerle bezenmiş bir seçim sandığı süslü bir arabaya konulmuş, karşısına da Enver ve Niyazi Beylerin resimleriyle iki kü-

Galatasaray Sultanisi önünde toplanan halk.
***Resimli Kitap*, no. 4 (Aralık 1908).**

çük kız yerleştirilmiştir. Bunların önlerinde ise mızıka ve mektep çocukları olduğu halde, oy sandığı Tarlabaşı ve Beyoğlu üzerinden Altıncı Belediye Dairesi'ne getirilmiştir.[8] Genelde oy sandıkları, önlerinde mızıka, arabalarla, bazen de davul, zurna, develer ve debdebeli alaylar ile getirilirken, Altıncı Belediye Dairesi'nin bazı mahallelerine ait olan ve Mekteb-i Sultaniye'de bulunan rey sandığının otomobil ile Babıâli'ye getirileceği açıklanmıştır.[9] Oy sandığı belediye dairesine getirildiğinde ise Meşrutiyet ve seçimlerin önemi üzerine nutuklar atılmıştır. Bu nutuklarda "seçimlerin sükûnetle geçmesinin takdire şayan olduğu" belirtilmiş, bazı kötü emel sahiplerinin tahriklerine kimsenin kapılmayacağından da emin olunduğu vurgulanarak "Yaşasın Millet, Yaşasın Ordu" nidalarıyla konuşmalara son verilmiştir.[10]

YOLSUZLUK VE CEMAATLER ARASI GERGİNLİK

Fakat seçimler tartışmasız ve kavgasız da geçiyor değildi. Tartışmalar daha en başta müntehib-i sanilerin seçiminde; birinci seçmenlerin oy kullanması aşamasında ortaya çıkmıştı. Ellerinde müntehib-i sanilerin adlarını yazdıkları "Dersaadet İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi" mühürlü kâğıtlarla belediye dairelerine gidenlerden bazılarının adlarının imamların hazırlamış olduğu defterlerde çıkmaması yolsuzluk söylentilerine yol açmıştır. *Serbesti* gazetesi özellikle kiracıların yılda üç, dört kez ev değiştirdiklerini iddia etmektedir. Gazete kiracıların her ev değiştirdiklerinde mahalle kayıtlarını da doğal olarak değiştiremeyeceklerini söyleyerek, bu kayıtları tutan imamların, mahalle kayıtlarında isimleri olmayan kişilere neden boş kâğıt gönderdiklerini sormuştur. *Serbesti* gazetesinin ve Rum cemaatinin taleplerinden birinin, oy kullanmada "Tezkere-i Osmaniye"ye sahip olunmasının yeterli kabul edilmesi biçiminde oluşmasından, bu tür olayların sıkça meydana geldiğini anlayabiliyoruz. *Serbesti*, bu tür vakaların sükûnetle geçiştirilemeyeceğini belirtmiş ve mebus sayısının azalmasına yol açacak bu hareketlerle neyin amaçlandığını sorarak, şehremanetini göreve davet etmiştir.[11]

RUMLAR

1908 seçimlerinin bir diğer önemli özelliğini ise cemaatler arası gerginlikler ve özellikle Rum cemaatinin gerçekleştirdiği kitlesel gösteriler oluşturmuştur. Örneğin Rumlar seçimlerde haksızlık yapıldığı iddiasıyla, Galata'da bazı dükkânları da kapatarak Panayia Kilisesi'nde toplanmışlar ve bunun üzerine zaptiye nazırı Rumları yatıştırmak için gelip nutuk çekmek zorunda kalmıştır.[12] Bir gün sonra ise *Serbesti* gazetesine göre on bin Rum yine Panayia Kilisesi'nde toplanmış ve daha sonra ellerinde Osmanlı bayrakları olduğu halde Beyoğlu'ndan Babıâli'ye kadar yürüyerek, seçimlerdeki haksızlıkları şikâyet etmek amacıyla Sadrazam Kamil Paşa'yı görmek istemişlerdir. Göstericileri kabul eden sadrazam meselenin akşam toplanacak olan Meclis-i Vükelâ'da tartışılacağını söylemiş ve bu konu Rumlara Rumca olarak iletilmiştir. Rumlar bu sözlerin teminatı olarak yazılı bir senet istemişlerse de bu istekleri reddedilmiştir. Bunun üzerine oradan ayrılmakta olan ve göstericilerle sadrazam arasında tercümanlık yapmış olan Orman ve Maden Nazırı Mario Kordato Efendi'nin arabasının camları Rumlar tarafından kırılmış ve nazır yoluna ancak asker kontrolünde devam edebilmiştir. Rumlar aynı sırada Babıâli'ye gelen İngiltere sefirini görünce "zito" (yaşasın) nidalarını "ayyuka çıkarmışlar"sa da bir bölük asker ve polisin sevk edilmesiyle Beyoğlu'na geri dönmüşlerdir.[13]

Bum cemaatinin bu gösterilerdeki somut talepleri *Serbesti* gazetesinde şu şekilde yer almıştır: Altıncı Belediye Dairesi'ndeki seçimlerin bütünüyle iptal edilmesi, seçmen olmak için gerekli şartlara sahip ve "Tezkere-i Osmaniye" belgesini gösteren herkesin oy kullanabilmesi, seçim süresinin sekiz gün uzatılması, oy kullanılırken Bum cemaatinden bir tefliş heyetinin bulunması ve bu heyetin seçim kanununa aykırı bir durumu tespit etmesi halinde seçimlerin ertelenmesini emredebilmesi, seçimlerin cami ve kiliselerde yapılması, seçim mahallerinde yalnızca polis bulunması ve Rumlara seçim belgelerinin zamanında gönderilmesi.[14]

Serbesti gazetesi hem İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısındaki konumu, hem benzer haksızlıklardan bahsetmesi ve hem de etnik cemaatlere olan olumlu yaklaşımıyla gayrimüslimlerin bu gösterilerine sempatiyle bakmaktadır. Örneğin, gazetenin 19. sayısındaki bir yazıda İstanbul ve İzmir'de gerçekleşen gösterilerin Rumlara olan yararları bir kenara konarak, Türklerin bu gösterilerden büyük istifade etmiş olması ihtimaliyle övünülmektedir. Gazeteye göre Rumlar bu nümayişler aracılığıyla se-

Les électeurs qui ont eu lieu dans la cour de l'Eglise Grecque Ste Trinité.

Farklı cemaatlerin temsilcileri Taksim'deki Aya Triada Kilisesi'nin bahçesinde sandık başında.

çimlere hem neşe katmış hem de seçimlerin nasıl olması gerekliğini göstermişlerdir. Hatta yazı daha ileri giderek şu yargıda bulunmaktadır:

> Başka yerlerde intihâbât zamânı geldi mi ortalıkta bir heyecan ve helecan peyda olur, bütün fırka-i siyasiye taraftarları ayaklanır, iş kalemden lisâna geçer. Oradan kullara iner. Boğaz boğaza, yumruk yumruğa gelirler, arada silâh da patlar. Hatta birkaç kişi yaralanır veya telef olabilir. Biz şimdi (elhamdülillah bizde böyle münasebetsizlikler olmaz işimizi kemâl-i sükûnetle yapar, sessiz sedasız mebûslarımızı seçeriz) diye iftihâr etmemeliyiz. Çünkü bir yerde intihâbâtın sessiz sedasız, patırtısız kütürtüsüz geçmesi o memlekette, o ahâli arasında daha intihâbâtın kıymet ve ehemmiyetinin lâyıkıyla anlaşılmamış olduğunu gösterir. Bu teessüf olunacak bir şeydir.[15]

Osmanlı'daki cemaatlerden bahsederken *Serbesti*'de sık sık karşı karşıya getirilen, Rum ve Türk (daha genel olarak Müslümanlar) "ideal tip"leri oluştuğunu gözlemlemekteyiz. Müslüman unsur seçimlere karşı büyük bir "lakayidlik" içinde olan ve "aksüm keyfinden feragat etmeyen" kişiler olarak sunulurken, bunun karşısında nispeten daha örgütlü, "uzak, yağmur, çamur" demeden çalışan bir gayrimüslim, özellikle de Rum cemaati imajıyla karşılaşmaktayız.[16] Bunun sonucu olarak, Türk toplumunun "neme lazımcılığı" eleştirilirken, Rum cemaati olumlu bir örnek olarak gösterilmektedir. *Serbesti*'de çizilen Rum imajından ve seçimler boyunca yaptıkları gösterilerden Rumların çok örgütlü davrandığını ve bu cemaat içinde siyasal katılımın çok yüksek olduğunu anlamaktayız. Müslüman ve daha özelde Türklerin "bilinçsiz" seçmen davranışı bir hoşnutsuzluk sebebidir.

RUMLARIN TALEPLERİ

1) Altıncı dairedeki intihâbatın ke-en lem yekün hükmünde tutulması.
2) İntihâb hakkına malik olan ve "Tezkere-i Osmaniyesi"ni gösteren her ferdin derhal rey verebilmesi.
3) İntihâb müddetinin sekiz gün temdidi.
4) Umumu intihâb hallerinde Rum cemaatinden bir heyet-i teftişiyenin bulunması.
5) Bu heyetçe nizama muhalif bir hareket görülürse intihâbatın tehirini emr edebilmesi.
6) İntihâblarını münhasıran camilerle, kiliselerde icrası.
7) İntihâb mahallerinde yalnız polis bulunması.
8) Rumlara zamanında intihâb varakaları gönderilmesi.

"Dünkü Nümayiş", *Serbesti*, no. 8 (10 Teşrinisani 1324), s. 4.

Fakat bunun yanı sıra, aslında Fırka-i Ahrar ve özellikle Prens Sebahaddin'in bölücülük ve ayrımcılıkla suçlanmasının[17] ardından, diğer cemaatlerin de belli noktalarda eleştirildiği durumları gözlemleyebiliyoruz. Örneğin bir yazıda, Meşrutiyet'in olmazsa olmazları "hürriyet, adalet uhuvvet ve müsavat"tan sonuncusunun önemli bir sözden öte bir anlamı kalmadığı belirtilirken, erkeklerin inkılabın tüm bahşlerini kendilerine hasrettikleri ve milletin diğer yarısını oluşturan kadınların bundan yararlanamadıkları belirtildikten sonra "uhuvvet" ilkesinde de aynı sorunla karşılaşılacağına dair uyarıları görmekteyiz. Böylece inkılaptan sonra yerleşmesi gerekli "cins ve kavim ihtilafının ortadan kalkmasının gerçekleşmediği" iddiasıyla karşılaşmaktayız. Bunun sebebi ise, *Serbesti*'ye göre, her cemaatin kendisine ait cemiyet, kulüp, dernek ve mektepler kurması ve bunun doğal olarak ayrılıkçılığa yol açacağıdır. Kurulan kulüplerin

isimlerinin genellikle "ittihad" kelimesini içermesinin ise çok büyük tezat olduğu söylenmiştir.[18] Gerçek ittihadın ise ancak Arnavutluk'tan Kürdistan'a; Arnavutça, Kürtçe, Lazca, Çerkesce eğitim yapılarak, oradaki cehaletin kökünün kazınıp, istibdadın dirilme şansı yok edilerek, Osmanlı namı altında, Osmanlıcılığın ihyasına çalışılmasıyla olacağı belirtilmiştir.[19]

BULGARLAR

Yolsuzluk ve haksızlık iddiaları ile bunların sonucu olarak yapılan gösteriler sadece Rum cemaatine has bir özellik değildi. Seçimlerden iki ay kadar önce Bulgarlar Selanik'te bütün vilayet ve kazalardaki Bulgar kulüplerinden kişilerin geldiği büyük bir kongre toplamışlar ve Bulgarların menfaatlerini korumak için bir komisyon kurulmasına karar vermişlerdir. Bu komisyon bir "beyanname" yayınlamış ve mebus seçimlerinde Bulgarlar aleyhine Türkler, Arnavutlar ve Rumlar tarafından birçok haksızlık yapıldığını beyan etmiştir.[20]

Bundan da anlaşılabileceği gibi, seçimlerde yaşanan tartışmalar ve gerginlikler yalnız Müslüman cemaat ile gayrimüslim cemaatler arasında değil, gayrimüslim cemaatlerin kendi aralarında da yaşanmıştır. Örneğin Arnavutköy'de Rumlar ile Ermeniler arasında bir "arbede" yaşanmış ve bu ancak Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndan gönderilen asker sayesinde yatıştırılabilmiştir. Bu olayda Manuk adlı bir Ermeni de tutuklanarak Beyoğlu Mutasarrıflığı'na götürülmüştür.[21]

ARNAVUTLAR

Seçimler sürecinde Arnavutluk'ta da gösteriler ve eylemler yapılmıştır. Firuzbey'de toplanan Arnavutlar çevre kazalara telgraf çekerek eylemleri daha geniş bir alana yaymak istemişlerdir. Fakat *Serbesti*'ye göre bu davete katılan olmamıştır. Priştine'den bölgeye bir top bataryasıyla, Üsküp'ten bir tabur asker sevk edilerek eylem dağıtılmıştır.[22] Arnavutluk'taki olaylar bir süre daha devam etmiş ve bunun etkisi Arnavutluk'tan gelen mebusların karşılanma törenlerinde hissedilmiştir. "Arnavut 'Yaşkim' İttihat Cemiyeti" Arnavut mebusları karşılamak üzere Sirkeci Tren İstasyonu'nda parlak bir tören düzenlemiştir. Bu o kadar parlak bir karşılamadır ki, *Serbesti* gazetesi kendi yazıhanesine kadar gelen sesleri duyarak olaydan haberdar olup, olay mahalline gitmiştir.[23] Fakat tren gelmeden önce kalabalık içinde bir huzursuzluk baş gösterir. Bunun nedenini araştıran *Serbesti*'nin "hızlı (!) muhabiri" Bab-ı Seraskeri'den mebusları karşılamak üzere gönderilen bandonun geri çağrıldığını öğrenir. Bunun yarattığı aksi tesiri *Serbesti* gazetesi muhabirleri teskine çalışmışsa da (bunun nasıl yapıldığına dair bir bilgi yok!) başarılı olamamışlardır. Tren geldiğinde ise "muzıkasız" buruk bir karşılama yaşanmıştır.

Bu haberden, en azından, İstanbul'a dışardan gelen bütün önemli insanları ve mebusları bu bandonun karşıladığını anlamaktayız. *Serbesti* gazetesi haberi verdikten sonra yaşanan olayı değerlendirerek ve bandonun hareketini sorgulayarak yazıya devam etmektedir. Daha önce dışarıdan gelen heyetlerin, cemiyetlerin, Bulgar, Romen, Yunan, Sırp tebrik heyetlerinin, Ermeni patriğinin geliş gidişlerinde bandonun istasyonlara, hatta iskelelere kadar gittiği hatırlatılarak bunların hiçbirinde bandonun bir emir alarak Mebusan Kulübü'ne gönderildiğine şahit olunmadığı vurgulanmıştır. *Serbesti* gazetesi "Arnavutlar vatanın, milletin saadetine ve selâmetine daha önceki heyetler kadar bile mi çalışmadılar" diye sormuştur. Gazete kendi genel perspektifi içinde cemaatlerarası herhangi bir gerginliğin yaşanmasını istemeyerek, şu yorumu yapmıştır:

> Ricâ ederiz, Ermeni, Rum vatandaşlarımızın hissiyât-ı uhuvvetkârânesini okşamakla meşgûl olduğumuz bir sırada Kanûn-i Esâsi'yi istihsâlde en büyük rolü îfâ eden bu kavm-i necib hakkında bu derece bigâne davranmaklığımız münasebetsiz, hem de pek münâsebetsizdir.[24]

ERMENİLER

Ermenilerle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arası ise göreceli olarak iyidir. İlk başta Zohrab Efendi'nin[25] adaylığı konusunda bir pürüz çıkmışsa da bu konuda uzlaşmaya varılmıştır. 1908 seçimleri cemaat kotası esasına göre yapılmamış da olsa, meclise girecek olan mebuslar arasında cemaatlerarası bir dengesizliğin yaşanmaması devamlı gözetilen bir husus olmuştur. Gerginliklerin ve kavgaların altında yatan asıl neden ise cemaatlerin meclise kendi nüfusları oranında mebus sokamama kaygısı olmuştur. Bu konuda cemaatler arasında kurulan dengeleri ve hatta varılan antlaşmaları birçok yazıdan rahatlıkla çıkarabilmekteyiz. Örneğin 26 Teşrinisani 1324 tarihli gazetede yayımlanan Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti'nin "İttihabat Komitesi'nin Beyannamesi"nde üstünde önemle durulan unsur Ermeniler tarafından Dersaadet mebusluğuna namzet olarak seçilen Kirkor Zohrab Efendi ve Bedros Hallaçyan Efendi'nin "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ve "Teshil-i İntihabat Cemiyet-i Milliyesi"ne resmen takdim edildiği ve bunların Dersaadet mebusluğu adaylıklarının kabul ve tasvip edildiğinin belirtilmesidir. Bundan dolayı "beyanname"de iki adayın seçilmesinin temini için İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türklerin çaba sarf edeceğine Ermenilerin emin oldukları belirtilmiştir. Beyannamenin yayınlanma nedeni ise Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti'nin, Ermeni camiasının genelini temsil etmediği ve Zohrab Efendi'nin Osmanlı tabiyetine sahip olmadığı yolundaki iddia ve söylentilerdir. Bu iddia ve söylentilerin Dersaadet Ermenileri tarafından iki mebus intihab edilmesi "esasını" sekteye uğratmak amacıyla çıkarıldığının belirtilmesi ise cemaatlerin temsilcilerinin mebus sayılarında belli bir mutabakata vardıklarının veya en azından belli bir dengenin gözetildiğinin bir göstergesidir. Aynı mantık çerçevesinde, İzmir'de yapılan seçimlerde Ermeni cemaatinden hiçbir mebus seçilememesi dolayısıyla, seçilmiş

MEŞRUTİYET-İ OSMANİYE ERMENİ CEMİYETİ İNTİHABAT KOMİTESİNİN BEYANNAMESİ

Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti evvela Ermeni Milleti Nizamnamesine tevfikan intihâb edilmiş Ermeni millet vekillerinden, sâniyen Ermeni siyasi fırkaları murahhaslarından, salisen Ermeni Katolik ve Ermeni Protestanları mümessilerinden müteşekkil olmak itibariyle Dersaadet'de ve hatta memalik-i Osmaniye'de mukim Ermeni unsuru namına harekete mezun saffet-i camiaya haiz bir fırka-i mühimme-i siyasiyedir.

Bu fırka Dersaadet mebusluğuna Ermeniler tarafından Kirkor Zohrab Efendiyi birinci ve Bedros Hallaçyan Efendiyi ikinci namzed olarak intihâb ve gazeteler vasıtasıyla Türk vatandaşlarımıza ve bilhassa Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti muhteremesi ile Teshil-i İntihâbat Cemiyet-i Milliyesine resmen takdim ederek cemiyeteyn-i mezkureyn olbabdaki protokolleri ahkamına tevfikan efendi-i mümaileyhin Dersaadet mebusluğuna namzedliklerini kabul ve tasvib etmişlerdir. Şu halde bunların temin-i intihâbları hususuna cemiyet-i muhteremece ve bilhassa Türk müntehib-i sâni vatandaşlarımızca sarf-ı himmet olunacağına müteminiz.

Dersaadet Ermenileri tarafından iki mebus intihâb edilmek esasını sekteye uğratmak kasdıyla bazı eshab-ı agrazın kah Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyetinin Ermeniler tarafından saffet-i camiası ve selahiyet-i umumiyesi yoktur. Kah da Zölırab Efendi Osmanlı tabiiyetine haiz değildir yolunda Türk vatandaşlarımızı iğfal için neşr edilen hilaf-ı hakikat-ı beyanat ve havadise Türk müntehib-i sânî vatandaşlarımız tarafından havale-i sem' ve itibar olunmayacağı derkardır. Bu adamların hedef ve maksadları âraları inkısama uğratarak ve her namzedi ekalliyette bırakarak Ermeniler tarafından mebus intihâb edilmek hakkını diğer yerlerde gördüğü vechile -iskat etmeğe matufdur.

Her halde işbu iki namzedin Türk vatandaşlarımız hüsn-i uhuvvetine ve Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyet-i muhteremesinin mümzâ protokolü ile müebbed taahhüd-i namusiyesine mevdû bulunan keyfiyet-i intihâbları fiile çıkmadığı takdirde bu suret Dersaadet Ermenilerini ve bütün Ermeni milletini son derecede dilhun edeceği ve bu ise zaten taşrada icra edilen ve mihver-i Matlubda cereyan etmeyen intihâbatdan mütebassıl tesiri bir kat daha arttıracağından Türk vatandaşlarımızın muhalasat ve samimiyetine müracaat ederiz.

Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti İntihâb Komitesi Reisi ve Sis Osmanlı Mebusu Hemparsom Boyacıyan Murad

Serbesti, no. 24 (26 Teşrinisani 1324), s. 2.

olan üç Türk mebustan Doktor Edhem Bey istifa etmiş ve tekrar belediyeye davet edilen müntehib-i saniler Stephan Efendi'yi mebus seçmişlerdir.[26] Fakat Ermenilerin "İntihab Komitesinin Beyannamesi"ne baktığımızda bir dengenin gözetilmesi esasından daha somut bir durum olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle imzalanmış bir protokolün varlığını öğrenmekteyiz.[27]

Seçimler süresince cemaatlerarası anlaşmazlıkların yanı sıra İstanbul'da "milli nümayişler" olarak adlandırılan resmi gösterilere de şahit olunmuştur. Beyoğlu ve Galata'dan bir insan selinin İstanbul'a doğru harekete geçerek, Babıâli'ye gittiğini öğreniyoruz. Bu esnada binlerce kişi "yaşasın millet, yaşasın hürriyet, yaşasın mebuslar, yaşasın asker" sloganlarını büyük bir coşkunluk ve sevinçle atmışlardır. Bu arada askeri bando milli havalar çalmakta ve mektep talebelerinin okudukları hürriyet şiirleri ise bu "muhteşem heyet içinde milletin istikbal ümidini oluşturan güzellik" olarak nitelendirilmektedir. Rumların süslü otomobili birçok yerde değinilen, tasvir edilen bir sembol olmuştur. Hıristiyan dini reisleri ile Müslüman ileri gelenlerin yan yana oturmaları birlikteliğin temsili olarak algılanmıştır. Sandıkların süslenmesi, seçimlerin böyle bir festival havasında geçmesi, seçimin nasıl bir zihniyet dünyasında gerçekleştiğini ve gündelik yaşamın içinde nasıl birtakım sembollerle anlamlandırıldığını göstermektedir.

"ŞEREF SOKAĞI CEMİYETİ"

İttihat ve Terakki Cemiyeti Şeref Sokağı'nda bulunduğu için, *Serbesti* gazetesinin birçok yerinde, özellikle eleştiri yapılırken İttihat ve Terakki Cemiyeti yerine "Şeref Sokağı Cemiyeti" terimi kullanılmaktadır. Seçimlerdeki haksızlık ve yolsuzluk tartışmaları, cemaatler arası denge bulma mücadelesinin yanı sıra, gündelik olaylarla da ateşleniyordu. Belirli akşamlar müntehib-i saniler, zamanın en önemli kamusal alanlarından birisini oluşturan kıraathanelere, gazinolara davet edilerek, mebus adaylarının konuşmalarını dinlemelerine, programlarını öğrenmelerine imkân sağlanıyordu.[28] Ancak bu toplantılarda münakaşa ve tartışma da eksik olmuyordu. Örneğin, Aksaray sakinlerinden Mehmed Burhaneddin ve Horhor sakinlerinden Mehmed'in bildirdiklerine göre, Şehzadebaşı'nda Fevziye Kıraathanesi'nde Miralay İsmail Hakkı Bey tarafından müntehib-i sanilere verilen konferansta, "Şeref Sokağı Cemiyeti'nden gönderildiklerini" belirten bazı kişiler, ilan ettikleri beş adaydan başka kimseye oy vermemeleri için bazı müntehib-i sanilerden teminat almışlar ve hatta bu teminatları yemin ile kayıt ettirmişlerdir.[29]

Seçim boyunca *Serbesti* gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine yayın yapan birçok gazeteyle tartışmaya girip, "laf yarıştırmış"sa da en fazla uğraştığı gazeteler *Şûrâ-yı Ümmet*, *Tanîn* ve *Servet-i Fünûn* olmuştur. Örneğin *Servet-i Fünûn*'da seçimleri kimlerin kazanıp kimlerin kazanamayacağına dair çıkan haberler üzerine, *Serbesti* kanunun gerektirdiği vasıflara sahip her Osmanlı vatandaşının aday olabileceğini ve dahası seçilebileceği konusunda ümitli olabileceğini belirtmiştir. *Serbesti* gazetesi *Servet-i Fünun*'da çıkan bu haber için, bir gazetenin bu kadar kesin bir şekilde kazanacakları tahmin etmesinin, ya adı geçen gazetenin yüksek tahmin kabiliyetini, ya da seçimlerin nasıl da kanunların hilafına icra edilmekte olduğunu gösterdiğini

yazmıştır. Bu ihtimallerden ilki gülünç, ikincisi ise esef verici olarak tanımlanmıştır.[30] Gazetelerdeki bu tahminlerin ve bu tür tartışmaların önemi, seçimlerden sonra, seçimlerin feshi için maddi delil olarak kullanılmış olmasından ileri gelmektedir. *Serbestî*'nin seçimlerin genel niteliğine dair en net yargısı gazetede şu şekilde yer almıştır:

> Malûmdur ki Türkiye müntehibleri parlamentomuza mebûsânın bir kısmını arzûları hilâfına olarak gönderdiler. Serbestçe rey vererek ahâli (filân)'ı intihâb etmedi. Bir nüfuzun te'sîriyle intihâbât başladı ve öyle hitâm buldu. İstanbul'un 'İttihâd ve Terakki Cemiyeti' birçok mahallelerde ta'yin ettiği namzetlerini intihâb ettirdi. Ahâli buna ses çıkarmadı. Mebûslar İstanbul'a vâsıl olunca Babıâli'den sonra Şeref Sokağı'ndaki cemiyet merkezini ondan dolayı ziyarete şitâbân oluyorlar.[31]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı mebusları belli bir yere toplamak için kurduğu "Mebusan Kulübü"nde mebuslara belirli bir program dahilinde hareket edeceklerini bildirmesi ise Meşrutiyet kanunlarına aykırı bulunmuş ve mebuslar üzerinde baskı kurulması olarak yorumlanmıştır.[32]

"KESTİRME YOL" ÖNERİSİ

Seçim sürecinde gazeteler arasında çok önemli bir başka tartışma daha yaşanmıştır. Bu tartışma en ateşli olarak *İkdâm* ve *Tanîn* gazeteleri arasında geçmiştir. *Tanîn* gazetesi seçimlerde işleri oluruna bırakmanın, yani Türkleri ve daha genel anlamda Müslümanları örgütlememenin, olması gerekenden daha az sayıda mebus çıkarılmasına yol açacağını belirtmiş ve birtakım önlemler alınması gerektiğini söylemiştir. Bu talepte daha önce değinilen gayrimüslim cemaatlerin seçimlere daha "militan" ve örgütlü katılmalarının ve bunun karşısında Müslüman unsurun lakaytlığının çok önemli etkileri olmuştur. İttihatçıların, daha doğrusu *Tanîn*'in içinde bulunduğu zihniyeti Hüseyin Cahid *Meşrutiyet Hatıraları*'ndaki şu paragrafta çok güzel özetlemektedir:

> Adalar Belediye Dairesi'nde yapılan intihâbat neticesinde azaların hepsi Rum çıktı! Kınalı'da birçok Ermeni, Heybeli ve Büyükada'da birçok Türk olduğu halde, içlerinden bir tanesi bile belediye azası olamamıştı. Çünkü Rumlar evvelden namzetlerini tespit etmişler, verilecek rey varakalarını bastırmışlar, talimli bir ordu gibi intihâb muharebesine girmişlerdi. Öteden beri cemaat işlerinde de intihâb manevralarına alışkın idiler. Biz ise gayet acemi bulunuyorduk. Gözümüzü açmazsak İstanbul'dan bile tek bir mebus çıkaramama tehlikesi vardı. Bu tehlikeyi Türk efkâr-ı umûmiyesine haykırmak benim için bir vazife idi.[33]

İkdâm gazetesi ise, bir cemaatin başka bir cemaate karşı oylarını yönlendirmek için örgütlemenin, seçim kanununa, Meşrutiyet ilkelerine ve Kanun-i Esasi'ye aykırı olacağım söyleyerek önlem alınmasına karşı çıkmıştır.[34] *Serbestî* gazetesine göre ise seçimlerde doğruluk gerekli ve önemlidir. Bunu savunan *İkdâm* gazetesinin fikrini de takdire şayan bulmaktadır. Ancak diğer taraftan işi oluruna bırakmanın oyları dağıtacağı ve bunun da üzücü sonuçlara yol açacağı belirtilmiştir. Bu noktada çok önemli bir açıklama ve meşrulaştırmayla karşılaşmaktayız. Buraya kadar olan yazıdan *Serbestî* gazetesinin gayrimüslim cemaatlerin gösteri ve taleplerine sempatiyle baktığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arasında belli bir gerginliğin ve çatışmanın bulunduğu ortaya çok net bir şekilde çıkmaktadır. Ancak *Serbestî* bu tartışmada, gayrimüslimler karşısında, "bizimkiler" dediği Türklerin oylarını çeşitli adaylara saçmalarının da iyi bir sonuca yol açmayacağını belirtmektedir.

Bunun sonucunda, *Serbestî* gazetesi "kestirme", aslına bakılırsa "orta yolcu" bir yöntem teklif etmiştir. Buna göre, müntehib-i saniler gazeteler tarafından duyurulacak belli bir gün ve zamanda toplanacak ve her bir mebus adayı seçileceği takdirde yapacaklarını ve programını onlara anlatacaktır. Bunun akabinde de müntehib-i saniler oylarını kullanacaklardır. Ne kadar mebus seçilecekse, o kadar en fazla oy almış mebus adayına seçimlerde oy vermeyi müntehib-i saniler taahhüt edecekler ve böylece de oylar bölünmemiş olacaktır. Bu sayede hem müdahale, nüfuz ve baskı iddialarına mahal kalmayacak, hem de her yerde uygulanan saygın bir yol bulunarak, *İkdâm* ve *Tanîn*'in istedikleri yerine getirilmiş olacaktı.

Bu usul önerisinde asıl önemli noktalar ise şunlardır: Her şeyden önce, İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında yer alan, Prens Sebahaddin'in fikirlerini savunan, gayrimüslimlerle arası iyi olan, ortak bir kimlik önerileri öne süren *Serbestî* gibi bir gazete Türklerden "bizimkiler" olarak bahsetmektedir.

İkinci olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin halihazırda kendi yöntemleriyle yapmakta olduğunu anladığımız ve *Serbestî*'nin en önemli eleştirilerinden birisi olan bir yöntemi *Serbestî* gazetesi kendisi önermektedir. Örneğin Hüseyin Cahid Bey "İntihâb Entirikaları" başlıklı yazısında, Kâzım Efendi'nin mebus adaylığından çekildiğini ve müntehib-i sanilere oylarını dağıtmamaları için Mustafa Asım Efendi'ye oy vermelerini tavsiye ettiğini yazmıştır. Kâzım Efendi kendisine oy vermek düşüncesinde olanlara doğruluktan ve ittihattan ayrılmamaları için bu tavsiyede bulunmuştur.[35]

Bunlar sonucunda, seçimlerde asıl kaygının cemaatlerin mebus oranlarında dengesizliklerin oluşmaması kaygısı olduğunu görmekteyiz. *Serbestî* gazetesi de Müslüman unsurun, örgütlü gayrimüslimler karşısında oylarını dağıtmalarından korkmaktadır.

FIRKA-İ AHRAR VE PRENS SEBAHADDİN

1908 seçimlerine damgasını vuran bir diğer önemli husus ise Osmanlı Ahrar Fırkası'nın mevcudiyetiydi. Ancak bu parti, seçimlere kadar tüm imparatorlukta örgütlenebilecek fırsatı yakalayamamış ve özellikle İstanbul merkezli kalmıştır.[36] İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Ahrar Fırkası arasında yaşanan

ilk ciddi tartışma Ahrar Fırkası'nın Rum Patrikhanesi'ni ziyaretini müteakip gerçekleşmiştir. *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesi bu partinin teşkilini ilk defa Rumca gazetelerden duyduğunu söyleyerek, "Rumların kuvveti malûm olmayan bir fırka-i mevhûme ile iştirâk gibi bir çürük tahtaya basmayacaklarını" belirtmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Ahrar Fırkası şu cevabı vermiştir:

> Şûrâ-yı Ümmet gazetesine beyân ederiz ki Osmanlı Ahrâr Fırka-i siyasiyesi geçen Ramazân'da kendi mevcûdiyetini evvelâ İstanbul ve Beyoğlu cihetindeki tiyatrolarda vermiş olduğumuz mülteaddid konferanslar ve sâniyen Dersaadet ve taşrada tevzi' ettiği program ve beyânnâmelerle tanıtarak mazhar-ı teveccüh-i umûmî olduğu gibi Osmânlı milletini teşkil eden anâsır-ı muhtelife arasında maalesef cari olan sû-i tefehhüm ve tezâd hissiyatı izâle ile bir ittihâd-ı samimâne husûle mecliis-i mebûsânda tefrike ve nifâkı bir kat daha teşdîd edeceği tabiî olan milli ve mezhebî fırkalarına Osmânlı nâmı altına cidden ve kalben müttehid ve mana-i hakikiyesi ile Kanûn-ı Esasi'yenin bahş etmiş oluğu hürriyet-i efkâr ve hissiyâta malik siyasi fırkalar te'sîsi emeliyle teşekkül etmiş bir fırka olub maksad-ı hayrhahane ve âmâl-i vatânperverânesi bir aydan beri Dersaâdet'de Hukûk-i Umûmiye, Yeni Gazete ve Sabâh cerideleriyle Fransızca İstanbul, Levant Herald ve ekseri Rum ve Ermeni gazetelerinde ve haftalık risâlelere varıncaya kadar bilumum Avrupa matbûatında medâr-ı bahs ve makâl olmuş ve maksadındaki isabetiyle akl-ı selime mutabakati hissiyle Müslim ve gayrı müslim bilcümle Osmanlıların ve bâhusûs hayrhahi ve şayân-ı hürriyet muhibleri bulunan İngiltere matbû'âtının fevke'l-hadd mazhar-ı muhabbet ve takdîri bulunmuş iken bu fırka-i siyasiyenin Şûrâ-yı Ümmet cerîdesi tarafından daha evvelki gün hem de yalnız Rum gazeteleri marifetiyle haber alınmaz? olması mezkûr gazetelerin istihbâr-ı vukû'ât ve husûsundaki lakaydı butlânına delâlet ettikden başka...[37]

Ahrar Fırkası'nın bu şekilde kurulduğunun açıklanmasından sonra fırkanın kuvvetinin, siyasi fırkaların silahları olan "kelâm, nutuklar ve intihâbat varakaları" ile belirleneceği söylenmiştir.

Osmanlı Ahrar Fırkası sadece bu tür iddialarla değil, aynı zamanda kendi adına bazı gazete idarehanelerine gönderilmekte olan tebliğnameler gibi durumlarla da uğraşmış ve bunların kendisine ait olmadığını belirten ilanlar vermek zorunda kalmıştır.[38] Bu örnekten Osmanlı İmparatorluğu'nda bugünkü anlamda bir seçim kanununun bulunduğu, siyasi fırkaların ilk kez yarıştığı bir seçime benzeyen ilk seçimde siyasi partiler arası illegal, gayri meşru, centilmenlik dışı mücadelenin de yaşanmaya başladığını anlamaktayız.

Osmanlı Ahrar Fırkası, kendisi partinin kurucuları arasında yer almasa da Prens Sebahaddin ve onun "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" felsefesine oldukça yakındır. Bundan dolayı *Serbesti* gazetesi Prens Sebahaddin'in konuşma ve konferanslarını yayımlamış, ona karşı yapılan suçlamalara verilen cevaplara sayfalarında sık sık yer vermiştir.[39] Örneğin, Prens Sebahaddin'in Fevziye Gazinosu'nda verdiği konferans *Serbesti*'nin sütunlarında uzun uzadıya aktarılmıştır. Bu konferans ve haberlerden Osmanlı Ahrar Fırkası'nın seçim çalışmalarının merkezini, Prens Sebahaddin'in kendi felsefesini açıklamasının oluşturduğunu anlamaktayız. Buna göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve ona yakın basının iddia ettiği gibi, Prens Sebahaddin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamakta olan unsurlara bağımsızlık verilmesi gerektiği fikrinde değildir. Aynı şekilde ortaya atılmış olan Prens Sebahaddin'in ve Ahrar Fırkası'nın sadece gayrimüslimlerle, özellikle de Rumlar ile ilişkisi olduğu iddia ve söylentileri de cevaplanmaya çalışılmıştır.

Bundan dolayı, Prens Sebahaddin konuşmalarında Yunan'dan Roma'ya, Roma'dan İspanya'ya ve oradan Osmanlı'ya verdiği örneklerle merkeziyetçiliğin toplumları nasıl harap ettiğini ifade ediyor, ardından da kendi felsefesinin Rum, Ermeni ve Sırp gibi unsurlardan ziyade Türklere faydalı olduğunu açıklamaya girişiyordu.[40] Rum, Ermeni ve Sırpların halihazırda adem-i merkeziyetten bile ileri çok çeşitli imtiyazlara sahip olduklarını, patrikhanelerinde türlü türlü davalara bakan mahkemelerin olduğunu, mekteplerinde kendi tedrisatlarına sahip olduklarını, kendi hocalarının bulunduğunu söyleyerek, yalnızca Türklerin bu gibi hukuktan yoksun olduğu belirtiliyordu. Bunun dışında Prens, Avrupa'nın Türkleri medeniyet ve insaniyet düşmanı olarak yanlış tanıdığını ve Avrupa'da kaldığı sürece bu imajı düzeltmek için elinden geleni yaptığını ve bu durumun "dehşetli bir merkeziyet-i idâreden" kaynaklandığını açıkladığını belirtiyordu. Böylece Prens Sebahaddin hem "Türk"lerin aleyhine çalışmadığını, hem de çözümün adem-i merkeziyette olduğunu söylemiş oluyordu.[41]

Bunların yanı sıra, *Serbesti* gazetesinin, açıkça söylemese de satır aralarında devamlı tekrarladığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı bir iddiası daha gözlenmektedir. Bu "1908 İnkılabı"nı yapanların ne dahilideki ne de haricideki (Paris'teki) İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu vurgusudur. Örneğin "hariçteki fikren hizmet etmiş, dâhildeki ise inkılâbın vukû'unu müteakip 'Kanûn-ı Esâsî'nin muhafazasına gayret etmiştir"[42] denmiş ve hatta Selanik, İstanbul ve Paris İttihat ve Terakki Cemiyeti şubeleri arasında fikir birliğinin mevcut olmadığı iddialarında bulunulmuştur. Satır aralarında devamlı tekrar eden düşünce, Meşrutiyet'in kahraman asker tarafından getirilmiş olduğudur. Bundan dolayı *Serbesti*'de devamlı tekrar edilen kuvvetli bir asker övgüsüyle karşılaşmaktayız. Bu ise hiç kuşku yok ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'i kendisinin getirdiği iddiasına karşı geliştirilmiş olan ve alttan alta kamuoyuna sunulan bir cevaptır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tutumu ise *Serbesti*'ye gönderilen hafîf tehditkâr yazılardan anlaşılmaktadır: "...i'tidâl, i'tidâl size i'tidâl tavsiye ederim. Hiddetinize, asabiyetinize mağlub olarak fikrinize geleni yazmayınız. Ve emin olunuz ki Selânik'teki o kahramanlar, Manastır'daki, Üsküp'deki o fedâkârlar ortaya çık-

1908 seçimlerinde İstanbul'dan seçilen mebuslardan (üstte) Kozmidi Efendi, Mustafa Asım Efendi, (karşı sayfada) Kirkor Zohrab Efendi, Feraci Efendi. Osmanlı Mebusları, 1324-1328.

maya idi, bu gün 'Serbestî'nizi, sizi, bastırdığımız matbuayı gaza bulayarak yakacak olan istibdâd eli mâ-şâ-Allah hükümrân olub kalacakdı."[43] Yazının devamında eğer cemiyeti pervasız tenkit etmeye devam edilirse kamuoyunda uyanacak nefreti yatıştırmanın güç olacağı da okurlara hatırlatılmıştır. *Serbestî* gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mebus adaylarını belirlemiş olduğu halde, isimlerin açıklanmasında yavaş davranmasını "münakaşaya yol açmamak için son günü beklemek" olarak yorumlamış ve adayların "Yıldız'a mensûbiyetleriyle tanınmış kişiler" olmamalarını dilemiştir.[44] Âyan Meclisi'ni Sultan II. Abdülhamid'in seçmesi, ataması eleştirilmiş, bunun gelişmiş memleket parlamentolarında görülmeyeceği belirtilerek, Osmanlı'nın da bir gün bu gelişmişlik seviyesine kavuşacağı ümit edilmiştir. "Yıldız", ve II. Abdülhamid eleştirisi de *Serbestî* gazetesinde ara ara vurgu yapılan bir olgu olmuş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden II. Abdülhamid ile olan ilişkilerinde dikkatli olması istenmiştir. *Serbestî*, II. Abdülhamid ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında var olan dengeli ilişkilerden yararlanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in mimarı olduğu imajının altını boşaltmaya çalışmıştır.

İDEAL BİR MEBUS NASIL OLMALIDIR?

Seçim sürecinde *Serbestî*'de seçimlerle ilgili en çok bahsi geçen konulardan bir diğeri ise bir mebusun sahip olması gereken nitelikler ve seçildikten sonra yapması gerekenler üzerinedir. Örneğin, Mizancı Murad'ın "Mebûs Namzetlerine" hitaben yazdığı bir yazısında her işte olduğu gibi mebusların da o işin erbabı olmaları gerektiğini belirtmiş ve arkasından iyi niyetin, güzel söz söylemenin, nutuk çekmenin, "ben seçilirsem böyle edicem, şöyle edicem" şeklindeki sözlerin pek bir anlamı olmadığı eklenmiştir. Bundan dolayı, Mizancı Murad mebusluk konusunda "erbab" olmuş kişilerin seçilmesi gerektiğini ve oyların boşuna bölünmemesi gerektiğini söylemiştir. Ancak ilginçtir ki, Mizancı Murad'ın seçilmesi gereken bir "erbab" olarak örnek verdiği Ali Kemal Bey'in "erbab"lığı Avrupa'da oturmasından ve burada parlamentonun ne demek olduğunu öğrenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.[45]

Ancak, seçilecek mebuslar hakkında yayımlanan yazılarda devamlı tekrarlanan ve üzerinde önemle durulan konular ve tanımlamalar şunlardır: milletin çıkarları hilafına hareket etmek isteyenlerin mebusların mevkiinden istifade etmek istemeleri, hatta bunların mebusları tehdit etmeleri ihtimalleri üzerine mebuslara yapılan uyarılar... Mebuslara "köylerde bir çift öküzle sabahdan akşâma kadar hayât ve memât arasında vücûdunun muhafazasına çalışan köylüleri" unutturacak ihsanlar, nişanlar, rütbeler, yaldızlı saraylar, salonlar, debdebeli ziyafetlere karşı yüce maksatların devamlı hatırlatılması...[46] Mebuslara yapılan en önemli ve en çok önemsenen uyarı ise ilk elde müntehib-i sanilerin, ancak asıl olarak mebusların, hatır ve nüfuz etkilerine kapılmamalarıdır. Seçilecek mebusların bundan dolayı namus ve vicdan, ilmi irfan, basiret ve sebat gibi vasıflara sahip olmalarının istenmesi ise, çok şaşırılacak bir beklenti değildir.[47]

Mebuslar *Serbestî*'ye göre milleti diriltecek ve memleketi imar edecekleri için onlarda aranacak en önemli sıfat ve meziyet "ma'lûmât" ile "vukûf"tur. Bu zatların her biri birer dahi ve bunun yanında bir "şube-i fen" (özellikle maliye, ticaret, askeri, siyaset bilimlerinde) ve bir "marifetde" uzman olmaları gerekmektedir.[48]

Serbestî gazetesi, meclisin fiziksel özellikleriyle de ilgilenmiştir. Örneğin bir gazete olarak kendi sorunlarına değinerek Meclis-i Mebusan'da gazetecilere tahsis edilen mekânın pek dar olduğu ve buranın genişletilmesine fırsat verecek bir yerin de bulunmadığı tespit etmiştir. Ancak daha uygun bir Meclis-i Mebusan binasına geçilinceye kadar "bu zahmete katlanılmalıdır".[49] Daha önce, bu konuyla ilgili olarak beş mebus Dolmabahçe Sarayı'nın Meclis-i Mebusan'a verilmesi için girişimde bulunmuş, *Serbestî* gazetesi de bu teklife, "Mehûsân'a tahsîs olunacak binanın hâkimiyet-i milliyenin şerefiyle münâsip olması gerekliliği"nden dolayı katılmıştır.[50] Bu arada tamir ve ikmali yapılan Adliye Dâiresi'ndeki mebus ve âyan meclislerinde sultana tahsis edilen locaların önüne kafes yerleştirilmesi de gazete yazarlarınca eleştirilerek, "artık padişahlar ile millet arasında bir mâninin kalmadığı" belirtilmiş ve yirminci asırda Avrupa'da yaşandı

ğı hatırlatılarak, "alemi kendimize güldürtmememiz" istenmiştir.[51]

SEÇİM SONUÇLARI

Bütün tartışmalardan ve gösterilerden sonra, Dersaadet seçimleri yapılmış ve şu isimler mebus seçilmişlerdir: Manyasizade Refik Bey (503 oy), Mustafa Asım Efendi (475 oy), Ahmed Rıza Bey (472 oy), Feraci Efendi (461 oy), Hallaçyan Efendi (455 oy), Ahmed Nesimi Bey (425 oy), Zohrab Efendi (393 oy), Konstantinidi Efendi (369 oy), Hüseyin Cahid Bey (354 oy) ve Kozmidi Efendi (340 oy).[52]

Serbestî gazetesi yaptığı bir araştırma sonucu seçilen mebuslar içinde Halep Mebusu Cabrizade Nafi Paşa'nın bundan önceki meclislerde de yer aldığını tespit etmiş ve onun Fransızların "duayen" dediği "şeyhü'l-mebûs" olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, paşanın çok muhterem bir insan olduğunun, İstanbul'a geldiğinde yaptığı nutuk ve konuşmalardan da belli olduğu belirtilmiştir. Paşa İstanbul'a geldiği gün "yaşasın mebusan" haykırmalarına "yaşasın mebusan değil, yaşasın millet, binlerce yaşasın, zira millet daha bizim gibi bir çok mebus yetiştirir" cevabını vermiştir. Daha sonra İran Sefarethanesi'nin balkonunda bulunan erkana karşı "inşallah yakında siz de bu nimete nail olursunuz" demiş ve bu sözleri balkondakiler tarafından sürekli alkışlarla yanıtlanmıştır.[53]

FESH-İ İNTİHAB TALEBİ

Serbestî gazetesi Dersaadet seçimleri tamamlandıktan sonra seçimlerin iptali için bir süre yayın yapmıştır. Seçimlerin iptali için iki neden, daha doğrusu, yolsuzluk yapıldığına dair iki delil gösterilmiştir. Bunlardan birincisi manevi, ikincisi ise maddi ve kati olarak sunulmuştur. Manevi delil gerçekten ilginçtir. Kanun-i Esasi'nin manevi babası olarak kabul edilen Mithat Paşa tarafından, ilk parlamentoya, mebusluk için gerekli vasıflara sahip olduğu için birinci olarak aday gösterilen Ali Haydar Bey ile "Osmanlıların medâr-ı iftihârı" olarak nitelenen Sebahaddin Bey'in oy kazanamamaları belli bir kuvvetin gizlice etkide bulunduğuna ve oyları tabii mecrasından çıkarttığına delil kabul edilmiştir.[54]

Ancak *Serbestî* gazetesi de bunun manevi olarak kıymetli bir delil olmasına rağmen, seçimlerin feshi için delil olamayacağını teslim etmiştir. *Serbestî*'nin maddi delil olarak ileri sürdüğü suçlama ise resmi hükümet kuvvetlerinin alenen ve fiili olarak seçim sürecine müdahale ettikleri ve nüfuzlarını kullandıkları yönündedir. Bu şikâyetten, *Serbestî* gazetesinin neden bir aydan beri müntehib-i sanilerin ve mebus adaylarının hatır ve nüfuz baskıları altında kalmamaları için uyardığını daha iyi anlamaktayız. Bu nüfuz ve hatırın etkisi altında kalmaktan kastedilen, halen gizli ve "yeraltında" olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi etkisidir. Bu nüfuz ve hatırın etkisinde kalmaya karşı yapılan kampanya ve vurgular sayesinde, seçimlerin feshine dair iddiaların kullanımı kolaylaşmıştır. *Serbestî* "katî fesih" nedenlerini şöyle sıralamıştır:

İlk olarak müntehib-i saniler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin matbu listeleri ve hatta tehdidi altında seçilmişlerdir. İkinci olarak, müntehib-i sanilerden cemiyet listesine oy verileceği ve mebus seçileceğine dair teminat ve taahhüt alınmıştır. Bunların dışında İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarı olan *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesi haftalarca kimlere oy verilmesi gerektiğini ve cemiyetin adaylarının kimler olduğunu duyurmuş ve hatta bir gün evvel bunu tehdit derecelerine vardırmıştır. Son olarak da, *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinin 28 Teşrinisani 1324 tarihli nüshasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hitaben Dahiliye Nezareti tarafından yayımlanan "tahrîrât-ı umûmiye"de "resmiyet ve hükümet" sıfatı verilmiştir.[55] *Serbestî*, Meşrutiyet usulünün uygulandığı ülkelerde bu tür hallerde seçimlerin iptal edilip, yenisinin hazırlıklarında hiçbir zaman tereddüt edilmeyeceğini söyleyerek, Meclis-i Mebusan'ın ne yapacağının merakla bekleneceğini belirtmiştir.

Daha sonra *Serbestî*, 200 kişi Prens Sebahaddin Bey'e oy vermeye fikir birliği etmişken sandıktan sadece 18 oy çıktığına dair ve buna benzer haberler üzerine müntehib-i sanilere çağrı yaparak, seçim boyunca uğradıkları baskı ve tecavüzlere dair bilgileri Millet Meclisi'ne bildirmelerini istemiştir. Bunu bilerek yapmamak ise "hem millete hem de Kanûn-ı Esâsî'ye ihanet" olarak nitelenmiştir.[56] Bunların, seçimlerin iptali için önemli vesikalar olacağı da özellikle vurgulanmıştır. Aynı şekilde *The Times* gazetesinden şu tür alıntılar yapılarak, hükümet ve milletin gözünü açmakta Londra halkından geri kaldığı vurgulanmıştır:

> Mebûsân intihâbatında usûlsüzlükler vâki' olmuş..., İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin intihâbâtı taht-ı teftîşde bulundura-cağı belli idi.[57]

Seçimler sonucu oluşan meclise baktığımızda, oluşacak ilk izlenim seçimlerden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zaferle çıktığı olacaktır. Ancak, daha dikkatli bakıldığında ve Meclis'te yaşanacak daha sonraki olaylar göz önüne alındığında, bu yargının o kadar da doğru olmadığı görülecektir. Birçok mebus ve özellikle İttihatçıların kuvvetli oldukları merkezlerin dışından gelenler, İttihat ve Terakki Cemiyeti listelerinden seçilmiş olsalar bile cemiyetin üyesi veya en azından militanı değillerdi. Zaten İttihatçıların adayı olarak geçen isimlerin cemiyetin militanı olmadıkları daha sonraki Meclis oturumlarında gerçekleşecek oylamalardaki oy dalgalanmalarından da açıkça anlaşılacaktı.[58] Bu ise, Meclis'teki potansiyel muhalefetin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde olduğu anlamına geliyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarından seçtirilmiş olan birçok mebus daha sonraları cemiyet karşısına muhalefete geçmişlerdir.[59]

1. Zafer Toprak, *1908 Seçimleri ve Meb'usan Hatıraları*, (*Tarih ve Toplum* dergisinin ücretsiz eki, Ağustos 1988), s. 7; Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi (1839-1999)", *Görüş*, 1999, s. 49; Tevfik Çavdar, *Müntehib-i Sânî'den Seçmene*, Ankara, 1987, s. 5.
2. "Kayseri Mebusları", *Serbesti*, no. 12 (14 Teşrinisani 1324), s. 3.
3. "Sosyalist Fırkası", *İstanbul* gazetesinden aktaran *Serbesti*, no. 25 (22 Teşrinisani 1324), s. 3. *İstanbul* gazetesine göre bu fırka Osmanlı hükümetini özgürlük yolunda ilerlemeye teşvik edecek ve başkanı da mebus Vlahof Efendi olacaktır.
4. "İntihâb-ı Mebûsân Kanunu"nun 11. maddesi, Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, İstanbul, 1982 içinde, s. 140; Zafer Toprak *1908 Seçimleri ve Meb'usan Hatıraları*, s. 6; Hasan Kayalı, "Elections in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, no. 27, 1995, s. 269.
5. "İntihâb-ı Mebûsân Kanunu"nun 16. maddesi.
6. "İntihâb-ı Mebûsân Kanunu"nun 17. maddesi. Bu maddeye göre, ayrıca, dört sene sonra yapılacak seçimlerde mebus seçilebilmek için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak şart olacaktır.
7. "Müntehib-i Sâniler ve Yolsuzluk", *Serbesti*, no. 8 (10 Teşrinisani 1324), s. 3.
8. "Müntehib-i Sâniler İntihâb", *Serbesti*, no. 9 (11 Teşrinisani 1324), s. 2-3.
9. *Serbesti*, no. 12 (14 Teşrinisani 1324), s. 4.
10. "Müntehib-i Sâniler İntihâb", *Serbesti*, no. 9 (11 Teşrinisani 1324), s. 2-3.
11. "Müntehib-i Sâniler ve Yolsuzluk", *Serbesti*, no. 8 (10 Teşrinisani 1324), s. 3.
12. "İntihâbat'da Haksızlık", *Serbesti*, no. 7 (9 Teşrinisani 1324), s. 4.
13. "Dünkü Nümayiş", *Serbesti*, no. 8 (10 Teşrinisani 1324), s. 4.
14. ibid., s. 4.
15. Ş.[erafettin] Mağmûmî, "Düşündüm ki", *Serbesti*, no. 19 (21 Teşrinisani 1324), s. 1.
16. Örneğin "Kesdirme Yol", *Serbesti*, no. 10 (12 Teşrimsani 1324), s. 1; "Düşündüm ki", *Serbesti*, no. 19 (10 Teşrinisani 1324), s. 1.
17. Örneğin "Hüseyin Cahid'in 19 Eylül tarihli *Tanin*'deki başyazısında, özerkliğin, adem-i merkeziyeti takip edebileceği tehlikesini tekrarlaması" üzerine bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 266.
18. "31 Mart olayı"ndan sonra Temmuz 1909'da çıkacak olan Cemiyetler Kanunu ile "cins ve kavim"e dayanan parti ve dernek kurmak yasaklanacaktır.
19. "Düşündüm ki", *Serbesti*, no. 11 (13 Teşrinisani 1324), s. 1.
20. "İntihâbat ve Bulgarlar", *Serbesti*, no. 8 (10 Teşrinisani 1324), s. 4.
21. "Rum ve Ermeni Gavgası", *Serbesti*, no. 10 (12 Teşrinisani 1324), s. 4.
22. "Firuz Bey Hadisesi", *Servet-i Fünun*'dan aktaran *Serbesti*, no. 11 (13 Teşrinisani 1324), s. 2.
23. "İstikbâl", *Serbesti*, no. 14 (16 Teşrinisani 1324), s. 3.
24. "İstikbâl", *Serbesti*, no. 14 (16 Teşrinisani 1324), s. 3.
25. Zohrab Efendi Dersaadet seçimlerinde 393 oyla mebus seçilecektir. "İstanbul Mebûsları", *Serbesti*, no. 28 (30 Teşrinisani 1324), s. 1.
26. Sabahaddin Çağın, "1908 İzmir Seçimlerinde Azınlıkların Tutumu", *Türk Yurdu*, no. 44 (8 Ağustos 1990), s. 44.
27. "İş bu iki namzedin Türk vatandaşlarımızın hüsn-i uhuvvetine ve Osmânlı İttihâd ve Terakki Cemiyet-i muhteremesinin mümzâ protokolü ile müebbed taahhüd-i namûsıyesine mevdu' bulunan keyfiyet-i intihâbları..." "Meşrûtiyet-i Osmâniye Ermeni Cemiyeti'nin İntihâb Komitesi'nin Beyânnâmesidir". *Serbesti*, no. 24 (26 Teşrinisani 1324), s. 2.
28. Örneğin bkz. "Dersaadet Müntehib-i Sânîlerine", *Serbesti*, no. 24 (26 Teşrinisani 1324), s. 2.
29. Mehmed Bahaddin, "Müdür Bey", *Serbesti*, no. 27 (29 Teşrinisani 1324), s. 4.
30. "Dersaâdet Mebûsları", *Serbesti*, no. 23 (25 Teşrinisani 1324), s. 1.
31. "Yemin!", *Serbesti*, no. 19 (21 Teşrinisani 1324), s. 2.
32. aynı yerde.
33. Aktaran, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Ankara, 1998, s. 238.
34. "Kesdirme Yol", *Serbesti*, no. 10 (12 Teşrinisani 1324), s. 1.
35. "İkdâm refikimizde okunmuşdur: aynen varakadır", *Serbesti*, no: 26 (28 Teşrinisani), s. 4.
36. "Osmanlı Ahrar Fırkası" için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 1, İstanbul, 1999, s.175; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908-1914*, İstanbul, 1995, s. 47.
37. "Osmanlı Ahrâr Fırkası Tarafından", *Serbesti*, no. 3 (5 Teşrinisani 1324), s. 3.
38. "Osmanlı Ahrar Fırkası gerek gazetelere ve gerek sair mahallere vaki' olan beyanatını daima mühr-i resmiyesiyle temhîr etmekde olduğundan..." "Osmanlı Ahrâr Fırkası'ndan", *Serbesti*, no. 21 (23 Teşrinisani 1324), s. 4.
39. "Cahid Bey'in Hırçınlığı", *Serbesti*, no. 25 (27 Teşrinisani 1324), s. 1.
40. "Dersaâdet Mebûsları", *Serbesti*, no. 23 (25 Teşrinisani 1324) , s. 1.
41. Ancak, Prens Sebahaddin'in gayrimüslimler ve özellikle de Rumlarla ilişkilendirilmesinin önüne pek geçilememiştir. Bunda Prens Sebahaddin'in fikirlerinin yanı sıra Rumların ve diğer cemaatlerin ona gösterdikleri ilginin de etkisi olmuştur. Örneğin Prens Sebahaddin'in Ayastefanos'u (Yeşilköy) ziyareti sırasında iskelede izdiham yaşanmıştır.
42. "Serbesti", *Serbesti*, no. 12 (14 Teşrinisani 1324), s. 3.
43. "Dün Aldığımız Bir Varakadan", *Serbesti*, no. 13 (15 Teşrinisani 1324), s. 3.
44. "Kesdirme Yol", *Serbesti*, no. 10 (12 Teşrinisani 1324), s. 1.
45. Mizan Muharriri Murad, "Dersaâdet Mebusları", *Serbesti*, no. 22 (24 Teşrinisani 1324), s. 1.
46. Örneğin, "Ey Vekiller", *Serbesti*, no. 11 (13 Teşrinisani 1324), s. 3; "Muhterem Mebûslarımıza İltâb", *Serbesti*, no. 12, (14 Teşrinisani 1324), s. 2; "İstanbul Müntehib-i Sânîlerine Açık Mektûb", *Serbesti*, no. 20 (22 Teşrinisani 1324), s. 4; "Müntehib-i Sânîlere Beyânnâme'den", *Serbesti*, no. 26 (28 Teşrinisani 1324), s. 2.
47. aynı yerde.
48. "Mebuslarımız Nasıl İntihâb Edilmeli?", *Serbesti*, no. 19 (21 Teşrinisani 1324), s. 2.
49. "Meclis-i Mebusan'da Gazetecilere...", *Serbesti*, no. 23 (25 Teşrinisani 1324), s. 3.
50. "Dolmabağçe Sarayı'nın Mebûsân-ı Millete Tahsisi", *Serbesti*, no. 19 (21 Teşrinisani 1324), s. 2.
51. "Mebûsân ve Ayân Dâirelerinde Hünkâra Mahsûs Localardaki Kafesler", *Serbesti*, no. 15 (17 Teşrinisani 1324), s. 1.
52. "İstanbul Mebûsları", *Serbesti*, no. 28 (30 Teşrinisani 1324), s.1.
53. "Şeyhü'l-Mebûs kimdir?", *Serbesti*, no. 29 (1 Kanunievvel 1324), s. 4.
54. "Fesh-i İntihâb", *Serbesti*, no. 28 (30 Teşrinisani 1324), s. 1.
55. Aynı yerde.
56. "Müntehib-i Sânîlerin Vezâifi", *Serbesti*, no. 31 (3 Kanûnievvel 1324), s. 1.
57. *The Times*'tan aktaran *Serbesti*, "İttihâd ve Terakki Cemiyeti", *Serbesti*, no. 31 (3 Kanunievvel 1324), s. 3.
58. Mete Tunçay, "Siyasi Tarih 1908-23", Sina Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi-4*, İstanbul, 1997 içinde, s. 30.
59. Tarık Zafer Tunaya, *age*, c. 1, s. 38; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s. 151; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 142.

İKİ RESİM, ÜÇ BELGE
BAHTSIZ BİR YAŞAM ÖYKÜSÜ

Muharrem Bahri Kaptan

Hazırlayan:
YÜCEL DEMİREL

Resimler ve belgeler Sayın Gönül ve Zeki Konur koleksiyonundandır. Gönül Hanım'ın babası merhum Sedat Aziz Erim, Muharrem Bahri Kaptan'ın kayınbiraderi, yani eşi Nafia Hamm'ın erkek kardeşidir.

Muharrem Bahri Kaptan bir gemideki manyetik pusula dolabının başında.

Muharrem Bahri Kaptan, eşi Nafia Hanım ve kızı Güzin'le.
(Bu çiftin bir de Turgut adlı oğulları vardı.)

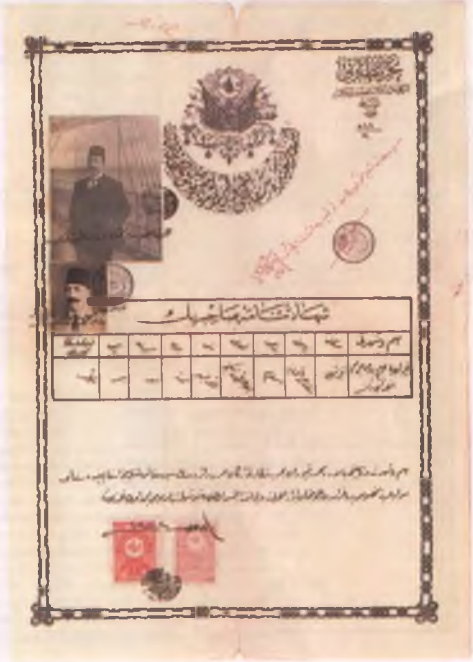

Muharrem Bahri Bey'in kaptanlık şahadetnamesi.

"Esfar-ı ba'ide sefaini (uzak yol gemileri) sürvarisi"

Vesikalık resimden başka bir de boy resmi yapıştırılmış ve üstüne "heyet huzurunda imtihanı icra kılınan kaptanın resmidir" yazılarak mühürlenmiş.

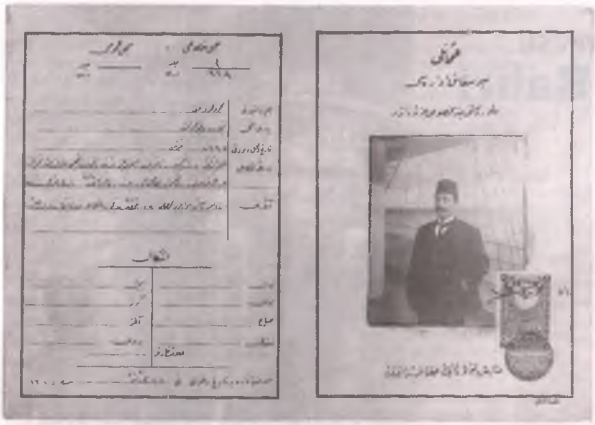

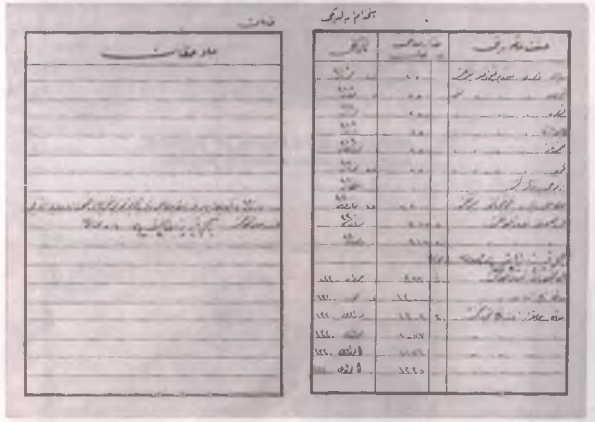

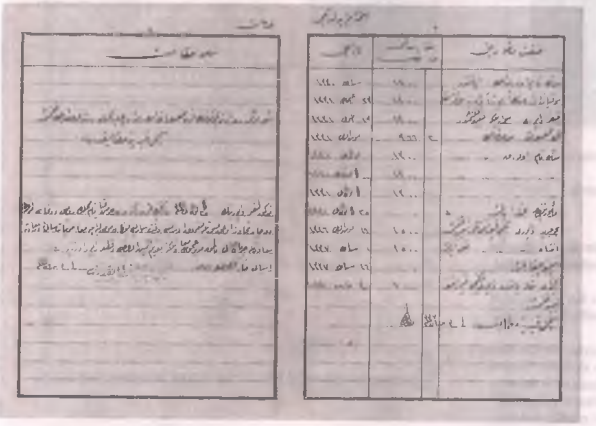

Muharrem Bahri Kaptan'ın mesleki sicilini de içeren denizcilik belgesi.

Osmanlı Seyr-i Sefâin İdaresi Memur ve Müstahdeminine Mahsus Cüzdandır.

Sicill-i hususi
Cild 3 Varak 269
İsim ve Şöhreti: Muharrem Bahri Efendi
Pederinin ismi: Tüccardan Hacı Ahmet Efendi
Tarih ve mahall-i veladeti: Kırşehir 1292
Derece-i tahsili: Mahalli ibtidai ve rüşdi mekteplerinde okuduktan ve Soğukçeşme Rüşdiyesinde de iki sene müddetle tahsilde bulunduktan sonra Mekteb-i Fünün-i Ticariyeye bi'd-dühül müretteb dürüsu tahsil ederek allyülâlâ dereceden 1 Kânunusani 314 ve Erkân-ı Harbiye Bahriye dairesinin esfâr-ı ba'ide sefâini süvârilerine mahsus 29 Eylül 328 tarihli ve 512/2 numaralı şehâdetnameleri hâizdir.

Hidmet-i idareye tarih-i dühûlü 15 Temmuz 315

Çalıştığı Vapurlar
1315-1320
Paris Vapuru
Tarsus
Kayseri
Kamil Paşa
Nimet-i Huda
Girid
1 Şubat 1320'de İzmir Hamidiye Şirketine gitmiştir.
15 Mart 1330'da Büyük Halep Vapuru ikinci kaptanlığına tayin kılınmıştır.
19 Eylül 1331'de Zafer Vapuru süvariliğine tayin kılınmıştır.
Mezkûr Zafer Vapurunun 25 Kânunusani 331 tarihinde Karadeniz'de Harmankaya nam mahalde Rus donanması tarafından duçar-ı tecavüz olmak suretiyle mağruk olduğu vakit süvari bulunan mumaileyh ile maan müretteba salimen Dersaadet'e muavedetle cereyan-ı hali nâtık müdir-i umumi muavinliğine takdim etmiş olduğu bir kıta rapor üzerine memuriyetten azl edilmiştir.
16 Teşrinievvel 1336'da Bahr-i Cedid Vapuru ikinci kaptanlığına tayin edilmiştir.
1 Şubat 1337'de İntibah Vapuruna tayin edilmiştir.
16 Şubat 1337'de vazifesine dikkat ve itina eylememesi ve esasen kendisinin hariçten alınması hasebiyle açığa çıkarılmıştır.
30 Mart 1337'de iki ay müddetle Bandırma Vapuru ikinci kaptanlığına tayin edilmiştir.

Kaptanlık cüzdanındaki bilgilerden anlaşıldığına göre, bundan bir ay evvel, iki ay süreyle "Bandırma" Vapuru (herhalde Mustafa Kemal Paşa'yı iki yıl önce Samsun'a götüren gemi!) ikinci kaptanlığına atanan Muharrem Bahri Bey, 1 Mayıs 1921'de Sosyalist Partiye üye olmuştur.

TSF 1920 ilkbaharında başarılı debbağhane, tersane ve tramvay grevlerinden sonra bir süre parlak günler yaşamış, ama aynı yıl ekim ayının son günü toplanan kongresinde yeni bir tüzük yapılarak parti, Hüseyin Hilmi'nin diktatörlüğü altına sokulmuştur. Yine de, "1921 Bir Mayısında İstanbul'un hemen bütün işçileri, özellikle Şirket-i Hayriye, Seyrisefain, Haliç İdaresi ve Tramvay kumpanyasında çalışanların hepsi tatil yapmışlar ve amele bayramını kutlamışlardır." Bkz. Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925), BDS Yay., 2000, s. 40.

Türkiye Sosyalist Fırkası üyelik belgesi. Fotoğrafının üstünde TSF Merkez-i Umumi damgasından başka, Reis-i Umumi Hüseyin Hilmi'nin de imzası vardır.

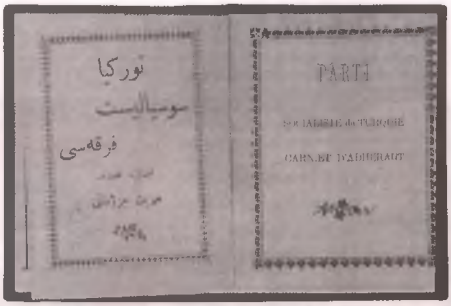

Türkiye Sosyalist Fırkası
Azalarına mahsus hüviyet cüzdanı

Türkiye Sosyalist Fırkası azasından
numara 532
İsim şöhreti: Muharrem Bahri bin Ahmet arkadaş
Sınıfı: İhtiyat kaptan
Tahsili: Âli
Çalıştığı mahal: Seyr-i Sefâin
Vasati yevmiyesi: 4000
Nüfus-ı ailesi: Dörttür
Tarih-i Dühul: 1 Mayıs 337

1- Fırka arkadaşların hukuk ve menâfiini hususi murahhasları, gazeteleri, avukatları, doktorları ve bilcümle vesaitiyle muhafaza ve müdafaa etmeye çalışacaktır.
2- Buna mukabil her sosyalist, bütün arkadaşlarına elinden gelen son muavenet ve teshilatı esirgemeyecektir.
3- Her arkadaş vazife ve taahhüdünü vaktiyle ifa etmeye mecburdur.
4- Her arkadaş esna-yı müracaatında hüviyetini cüzdanıyla ısbat etmelidir.

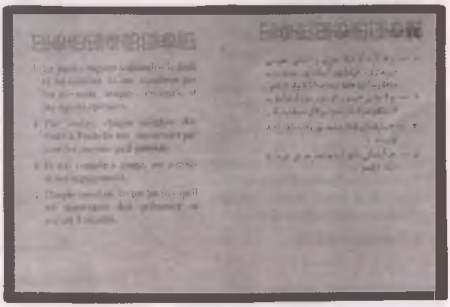

Bundan sonra, ne yaptığını bilmiyoruz. Üç yıl daha yaşamış. Kayınbiraderi Sedat Aziz Erim Bey günlüğüne 1924 yılının 2 Ekim günü şu notu düşmüş:
[İlk paragrafta oğlunun sünnetini anlatıyor.]

Gazanfer'in emr-i mesnûn-ı hitanı saat on birde Doktor Muallim Talha Bey tarafından icra kılındı. Bihamdillah oğlum Gazanfer bu hadise-i diniye ve an'aneviyeyi isimine lâyık ve şayan-ı kayd bir surette karşıladı.
Hayatta insan bazen garip, feci ve tuhaf vakalara tesadüflerle karşılaşır ki bunlar hayat-i tabiide daima rast gelindiği için şekline göre teessür olunur. Bu cümleden olmak üzere iki gün sonra yani Cumartesi günü kemâl-i teessürle istihbar eylediğime, öğrendiğime göre küçük enişte Seyr-i Sefâin kaptanlarından Muharrem Bahri Bey kaptan bugün öğleden sonra saat bir buçukta şeker hastalığından vefat eylemiş. Ne elim ve feci tesadüf. Zavallı adamın esasen hayatta nasibi pek az idi. Böyle dinçliğine rağmen kırk altı yaşında ölümü ömrünün de az olduğunu pek acı bir surette gösterdi. Allahtan temenni ederim ki son lütcağâhında ihzâl-ı lutf u inayet eylesin.

EPHEMERA

"İstanbul Barosu
Baroya mukayyed mehâmilere
mahsûs hüviyyet cüzdanıdır.
İsim ve şöhret: Hasan Mazhar Bey
Pederinin ismi: Mustafa Şahin Efendi
Tarih ve mahall-i veladet:
1283/1282 Dersaadet
Baro sicil numerosu: 331"

Fotoğrafın üstündeki ve açıktaki damgada, "İstanbul Barosu 1340" yazılı.

"Türkiye Cumhuriyeti
Darülfünun'a mahsustur
Fen Fakültesi talebesinden
627 numerolu Aliye Hanım"

Cüzdanın diğer sayfalarındaki nüfus tezkeresi suretinden:

Pederinin ismi: Şakir Efendi
Tarih ve mahall-i veladeti: 1908 Litvanya.
Milleti: Türk, Litvanya tebaasından
Semt-i meşhuru: Kadıköy
Mahallesi Uzun Hafız Sokağı
Mesken numerosu: 92

3 Teşrinisani 928

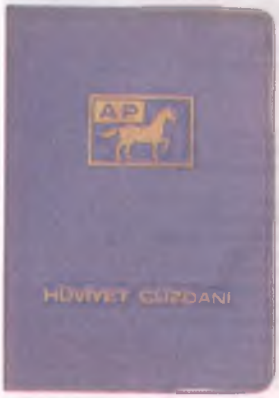

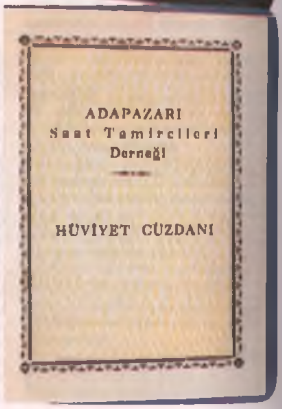

"Hüviyyet Cüzdanı
İşbu hüviyyet cüzdanında isim ü şöhret ve hal ü sınıfı muharrer olan Eleni Türkiye Cumhuriyeti tebaasını haiz olub ol suretle ceride-i nüfusta mukayyed olduğunu şü'yu işbu hüviyyet cüzdanı i'ta kılındı.
25 Kanunisani 928"

Diğer sayfalardaki bilgilerden:

Tarih ve mahall-i veladeti:
1291/1290 Dersaadet
Din ü mezhebi: Rum
Vilayeti: İstanbul
Kazası: Beyoğlu
Mahalle veya karyesi: Hüseyin Ağa
Sokağı: Tarlabaşı
Mesken numerosu: 109
Nev-i meskeni: Hane

Soyadı Erelambios'dur
5/5/936

TC Tarım Bakanlığı
Veteriner İşleri
Genel Müdürlüğü

Türkiye safkan İngiliz atları soy kütüğünde kayıtlı İngiliz atlarına mahsus pedigri

Ongun Kardeşler Matbaası
Ankara, 1960

Hüviyet cüzdanları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

1806 YILINDA

Bodrum Tersanesi'nde Bir İş Kazası

AYDOĞAN DEMİR
Ege Ü. Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
Öğretim Görevlisi

Bodrum Tersanesi ve tersaneyi çeviren küçük bir kale görünümündeki duvar ve kulelerin yapım tarihi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalarla büyük ölçüde aydınlandı. Bu ve bundan sonra yayımlanmaya devam edecek çalışmalarımızı destekleyen, Bodrum Antik Sur ve Tersane kuleleri restorasyonunu gerçekleştiren Ericsson-Turkcell yetkililerine, restorasyon proje başkanı Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'na ve Bodrum Sualtı Arkeolojisi Müzesi Müdürlüğü'ne teşekkür ediyorum.

Bodrum Tersanesi'nin ve tersaneyi çeviren duvar ve kulelerin yapımını araştırırken dikkatimi çeken bir iş kazasıyla ilgili iki belge, Osmanlı idare ve toplumsal tarihine katkı sağlayacak bilgiler içermekteydi. Bu belgelerin içeriğine geçmeden önce olayın geçtiği Bodrum Tersanesi'ni kısaca tanıtmak istiyorum. Bu konuda ayrıntılı bilgiler peyderpey yayımlanacaktır.

Bodrum Tersanesi ile ilgili ilk haberlere 18. yüzyılın birinci yarısında rastlıyoruz. 17. yüzyılda Osmanlı bahriye teşkilatı üzerinde yapılan bir araştırmada Bodrum adı geçmez.[1] Bodrum'da yaptırdığı türbesinde metfun ünlü denizcilerden Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın 8 Ocak 1727 tarihli vakfiyesinde, vakfedilenler arasında, Bodrum'da tersanenin bulunduğu yer tanımlanarak "sefine kalafatçılık dar ağacı"ndan bir "mahzen" ve "kazan"dan söz edilmektedir.[2] Bir arşiv belgesinden Bodos'ta karakol kalyonu inşa ettirdiğini öğrendiğimiz[3] Kızılhisarlı Mustala Paşa, öyle anlaşılıyor ki, imarına çalıştığı Bodrum'da bugün tersane kulesinin bulunduğu yerde en azından kalafat yapılacak bir gemi tezgâhı kurmuştur.

6/7 Temmuz 1770'te Çeşme faciası ile adeta donanmasız kalan Osmanlı devleti, gemi açığını kapatabilmek için Venediklilere başvurur. Venediklilerin özür dileyerek Osmanlıların istediği beş gemiyi veremeyeceklerini ders verir gibi ifadelerle bildirmeleri üzerine,[4] gemi yapımına hız verilmiştir. Çeşme faciasının sorumlularından biri olan ve faciadan kısa bir süre sonra, iki-üç ay kadar kaptanıderyalık yapan, yukarıda adı geçen Mustafa Paşa'nın oğlu Kızılhisarlı Cafer Paşa, ömrünün son yıllarında Rodos mutasarrıfı iken Bodrum'da bir kalyon inşa ettirmiştir.[5]

1770-1772 yılları arasında gerçekleşen bu kalyon yapımından sonra, belgelerde Bodrum sahası, Bodrum tezgâhı ve Bodrum tersanesi olarak anılan mahalde bu tarihten sonra, şimdiki bilgilerimize göre 1834[6] veya 1836/1837[7] yıllarına kadar savaş gemisi yapımına devam edilmiştir. *Ililâl-i Zafer*, *Şehbâz-ı Bahrî*, *Heybet-endaz*,[8] *Ankâ-yı Bahrî*,[9] *Feyz-i Memdûh*[10] gibi adlar taşıyan kalyonların yanında şalope, şahîye, firkate ve işkampavya türünden gemiler de Bodrum Tersanesi'nde inşa edilmiştir. İnşa faaliyetleri Tersane-i Âmire'ye bağlı olarak sürdürülmüştür.

1821 yılında Yunan İhtilali ile Anadolu'nun bütün kıyı şeridi ciddi bir tehlikeyle karşılaştı. Örneğin 1821 yılı Temmuz'unda İstanköy önünde küçüklü büyüklü 105 Yunan gemisi vardı ve Bodrum'u tehdit ediyordu.[11] Bodrum halkı elbirliğiyle balçıkla taş duvarlar örmüş, üç kule ve kapılar inşa etmiştir.[12] Bu duvarların zamanla yıkılması üzerine 1828 yılında kireç ve taş kullanılarak dört kuleli 303,2 metre uzunluğunda, yaklaşık 4,5 metre yüksekliğinde ve 1,5 metre eninde duvarlar inşa edilmeye başlanmıştır. 20.000 kuruş keşif bedelli inşaatın 80.000 kuruş harcandığı halde bitirilmemesi üzerine, İstanköy Muhafızı Hacı Ali Paşa soruşturmacı tayin edilmiştir.[13] Bina emini Adala Voyvodası Mehmed Nazif Bey görevden alınmış ve Tavaslı Osman Ağa kulelerin, duvarların ve tersaneyi tepeden koruyan Kaplan Kayası kalesinin inşasını 1829 yılında tamamlamıştır.[14]

1806 yılında inşası tamamlanan ve Tersane-i Âmire'ye teslim edilen *Ankâ-yı Bahrî* adlı kalyonun denize indirilmesi sırasında İstanköylü Yorgi oğlu İlya bir iş kazasına uğramıştır. Marangoz İlya'nın sol kolu kırılmış (şikest), şikâyetine göre bir daha iş göremez hale gelmiştir. İlya İstanbul'a gelerek Tersane-i Âmire'de sızlanmış ve bir dilekçe ile merhamet dilenmiştir (bkz. 20 Eylül 1806 tarihli ilmühaber). Burada yayımladığımız ilmühabere göre,

20 EYLÜL 1806 TARİHLİ İLMÜHABER

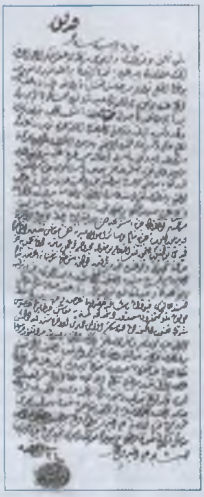

Cizye muhasebesine dahi kayd ola Şıkk-ı Sâlis Defterdârı ve Umûr-ı Bahriye Nazırı 'atûfetlu El-hâc Ahmed Aziz Efendi hazretlerinin Bâb-ı Âlî'ye takdim eylediği bir kıt'a takrîri mefhûmunda bundan akdem Bodrum sahasında inşa ve bu def'a Tersâne-i Âmire'me celb olunan 'Anka'yı Bahrî nam kalyonun hîn-i nüzûlünde İstanköylü İlya veled-i Yorgi nam marangozun sol kolu kazaen şikest olub fîmâ-ba'd bir hizmete ve kâr ü kisbe liyakat ve kabiliyeti kalmadığından el-haletü hazihi Tersâne-i 'Âmire'de tazallüm-i hâl ve istirham etmekde olduğunu ve mersûm emekdâr ve bi'l-vücûh merhamete sezâ-vâr idüğünü beyân birle emsâline müsâ'ade-i 'aliyye buyurulduğu vechile mersûm dahi cizye-i şer'iyyeden mu'âf ve İstanköy cizye mâlinden kadr-ı kifaye ihsân buyurulmasına tahrîr ve istidâ ve şâyeste-i merhamet olmağla bermantûk-ı takrîr müstedasının iktizâ-yı nizamına mübâderet olunmak babında fermân-ı âlî sudûr etmekle bu makûle Tersâne-i Âmire hademesinden şâyeste-i merhamet olanların cizye-i şer'iyyeden muâfiyetleriçün ba-hatt-ı hümayûn evâmir-i şerîfe verilüb-gelüb cizye mâlim ve sair emvâl-i miriyyeden maaş tayin olub kazanın kaydı yoklanub ancak kable'n-nizâm bu makûle mecrûha ve amel-mânde olan ameleye dahi merhameten mahlûl vukuunda kaydı terkîn olunmak şartıyla Tersâne-i Âmire'nin İcare sergisinden şehriyye 600 akçe tayin ve bade'l-vefât kaydı terkîn olunugeldiği ve hîn-i nizâmda fimâ-ba'd Tersâne-i Âmire hademesinin maaş istidâları kapudan paşalar hazerâtı arz ve inha ve mübârek hatt-ı hümâyûn-ı şevketmakrûn sudûr etmedikce kimesneye maaş verilmemek hususu şart kılınub [1]210 hüsn-i senesi evâil-i cemâziye'l-âhiresinde kayd olunmuş olduğu Hazine Muhasebesi ve Baş Muhasebe'den derkenâr olunmağla bu suretde marangoz-ı mersûmun ber-mantûk-ı der-kenar muafiyeti ve icare sergisinden şehriyye 600 akçe tayini hatt-ı hümâyûn-ı inâyetmakrûn sudûruna menût idüğü bâ-takrîr atebe-i ulyâ-yı mülûkâneye arz olundukda takrîr mucibince tanzim oluna deyüb [?] hatt-ı hümâyûn şeref-sudûr olmağla imdi zikr olunan muafiyet ve şehriyyenin tanzimine mübâderet olunmak babında fermân-ı âlî sâdır olmağın Baş muhasebeye kayd olunub maaşı içün sureti ve muafiyet emri tahrîriçün Hazine Muhasebesine ilm ü haberi verilmek ferman buyurulmağın mucibiyle kayd olunub maaş-ı mezkûrun sureti verilmekle mersûmun muafiyet emri tahrîriçün Cizye Muhasebesine işbu ilm ü haber verildi

fi 7 Receb sene 1221
mühür (Dâimü'l-mâl Hak'da ola. Mehmed Emin)

BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no.5852-1.

Şıkk-ı Sâlis Defterdarı ve Umur-ı Bahriye Nazırı El-Hâc Ahmed Aziz Efendi, İlya'nın yakınmalarını ve istirhamını bir takrir ile Babıâli'ye bildirmiştir. Takrirden öğrendiğimize göre, İlya dilekçesinde emekdar ve merhamete layık olduğunu, bu durumda olanlara yapılageldiği üzere (emsâline müsâade-i aliyye buyurulduğu vechile) kendisine yetecek derecede maaş bağlanmasını ve cizye yükümlülüğünden affedilmesini istemiştir.[15] Bu bilgiler iş kazasına uğrayanlara devlet elinin eskiden beri uzandığını göstermektedir.

Osmanlılarda çok eski bir uygulama olan emeklilik (tekaüdiyye, arpalık, oturak) konusunda, zamanla iş kazalarını da kapsayarak II. Meşrutiyet dönemine kadar çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.[16] Bilindiği gibi III. Selim (hd.1789-1807) zamanında bahriye teşkilatında önemli ıslahat teşebbüslerinde bulunulmuş ve yeni nizamnameler hayata geçirilmiştir. Konumuzu ilgilendirmesi bakımından zikre şayan olan 1792 tarihli bir düzenlemede, donanmada çalışan gediklilerin iş kazasına uğradıklarında alacakları emekli maaşı belirlenmiştir.[17]

Burada yayımladığımız 20 Eylül 1806 tarihli ilmühaber, 13-22 Aralık 1795'te Hazine muhasebesi ve baş muhasebeye bir kayıt düşüldüğünü ve bu tarihten önce iş kazası geçiren Tersane-i Âmire hademesinden merhamete layık olanların cizyeden afvı için hatt-ı hümâyûnlu bir emr-i şerif gerektiğini, ilgilinin (hademelikten) kaydının düşürülüp ölünceye kadar tersane icare sergisinden[18] aylık bağlanacağını ortaya koymaktadır.[19] Yine bu nizamnameye göre, bu durumda olanların maaş istidalarının kaptan paşalar (kaptanıderya) tarafından arz ve inha olunacağı ve mübarek hatt-ı hümâyûn yayınlanmadıkça kimseye maaş verilmemesi hususu şart kılınmıştır.[20]

Bu düzen içinde İlya hakkında "takrir mucibince tanzim oluna" ifadesiyle hatt-ı hümâyûn çıkmış, Tersane-i Âmire icare sergisinden 600 akçe aylık alabilmesi için "suret" düzenlenmiş[21] ve Cizye muhasebesinden 26 Eylül 1806'da (13 Receb 1221) İstanköy ve Bodrum naiblerine cizyeden muafiyetine ilişkin hüküm yazılmıştır (bkz. 26 Eylül 1806 tarihli hüküm müsveddesi). İlya'nın eline teslim edilen hükümde, naipler, cizyedarların adı geçeni rencide ve rahatsız etmemeleri konusunda uyarılmışlardır.[22]

Sosyal güvenliğin henüz kurumlaşmadığı bir dünyada iş kazası geçiren bir işçinin yapılan düzenlemelerle maaşa bağlanması önemli bir aşamadır. Bu bağlamda 600 akçenin ne anlam taşıdığı sorusu akla gelebilir. 1792 yılında Bodrum Tersanesi'nde çalışan bir ameleye ayni olarak bakla, mercimek, fasulye, zeytinyağı, peksimet yardımı yanında 8 kuruş (960 akçe) aylık veriliyordu.[23] 600 akçeyle 1799 yılında okkası 18 para (54 akçe) olan koyun etinden[24] 11.1 okka, bir başka deyişle 14,6 kg almak mümkündü. Cizye ödemekten kurtulan İlya, aylık 600 akçenin karşılığı olan 5 kuruş ile enflasyonun yavaş seyrettiği bir dönemde asgari bir yaşam güvencesine kavuşmuş demektir.

19. yüzyıl başında Bodrum kalesi ve limanı.

1. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK yay., Ankara, 1992, s. 14-29.
2. Avram Galanti, *Bodrum Tarihi (Bodrum Tarihine Ek)*, İstanbul, 1945, s. 53.
3. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 3608.
4. *Cevdet Tarihi*, Matbaa-i Osmaniye, 1309, c. I, s. 159.
5. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2807.
6. Devlet, Bodrum sahasında kalyon inşasının affına dair Tavaslı Osman Ağa'ya beyanda bulunuyor. Bkz. BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, no. 26722, no. 26722 A.
7. 1836/1837 yıllarında "Bodrum ve İstanköy'de yapılan kalyonlar için Milâs vergisine eklentiler yapılmıştır". Nuri Adıyeke, *XIX. Yüzyılda Milâs Kazası*, Milâs, 1994, s. 146. Tuncer Baykara, "yapımı bilinen son savaş gemisinin 1831 tarihli olduğunu" yazmıştır. Bkz. "Bodrum", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, s. 248-249.
8. Enver Ziya Karal, "Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi", *Tarih Vesikaları*, c. I, S. 3 (1941), s. 206-207.
9. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 5852-2.
10. BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, no. 26722.
11. *Cevdet Tarihi*, c. XI, s.190.
12. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514-4.
13. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514.
14. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2412.
15. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 5852-1.
16. Fatih Kanunnamesi, üst dereceli devlet görevlilerinin emekli maaşlarını saymıştır. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât-ı Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem için Kardeş Katli Meselesi", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 31 (Mart 1980/1981), İstanbul, 1982, s. 47. Ayrıca bkz. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, yay. Tschudi (R.), Berlin, 1910, s. 38-39; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK yay., Ankara, 1984 (2. baskı), s.118-120; aynı yazar, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları-I*, TTK yay., Ankara, 1984 (2. baskı), s. 378-383; Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1985, s. 40; M. Zeki Pakalın, "Tekaüdiyye", *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, c. III, s. 441-442.
17. 11 Temmuz 1792 (21 Zilkade 1206)'de yayınlanan nizamname için bkz. Ali İhsan Gencer, *age*, aynı yer.
18. İcare Sergisi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK yay., Ankara, 1984 (2. baskı), s. 429-430.
19. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 5852-1.
20. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 5852-1.
21. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 5852-1.
22. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 5852-2.
23. BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 1193-2.
24. Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1985, s. 268.

26 EYLÜL 1806 TARİHLİ HÜKÜM MÜSVEDDESİ

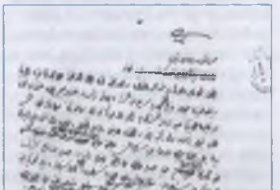

Yazıldı

İstanköy ve Bodrum Nâiblerine hüküm ki İftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Şıkk-ı Sâlis Defterdarı ve Umur-ı Bahriye Nazırı El-hac Ahmed Aziz dâme mecduhunun takdim eylediği bir kıt'a takrîri mefhûmunda bundan akdem Bodrum sahasında inşa ve bu def'a Tersâne-i Âmire'me celb olunan Ankâ-yı Bahrî nam kalyon-ı hümâyûnumun hîn-i nüzûlünde İstankövlü İlya veled-i Yorgi nam zimmî marangozun sol kolu kazaen şikest olub, fî-mâ-ba'd bir hizmete ve kâr[u] kisbe liyâkat ve iktidârı olmadığını ve mersûm emekdâr ve bi'l-vücûh merhamete sezâ-vâr idüğünü beyân-birle emsâli mucibince mersûmun cizye-i şer'iyyeden muafiyeti için bir kıt'a emr-i şerîfim itâsım tahrîr ve istida eylediği ecilden Hazine-i Amirem Defterdârı lede'l-tetebbu' bu makûle Tersâne-i Âmirem hademesinden şayeste-i merhamet olanların cizye-i şer'iyyeden muafiyetleriçün şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnum mûcibince evâmir-i şerifem verilegeldiği Cizye Muhasebesi'nden ba'de'l-ihrâc zimmî-i mesfûrun yalnız cizye-i şer'iyyeden muafiyeti hususu ba-takrîr lede'l-arz mucibince tanzim olunmak babında hatt-ı hümâyûn-ı inâyet-makrûnum şeref-efzâ-yı sudûr olmağla sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnum mucibince yalnız cizye-i şer'iyyeden muâfiyeti havi işbu emr-i celîlü'l-kadrim ısdâr ve mesfûrun yedine ita olunmuşdur. İmdi sizki Nâibler mûmâ-ileyhimâsız zimmî-i mesfûr şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı inâyet-makrûnum mucibince yalnız cizye-i şer'iyye[den] muâf olduğu malûmunuz oldukda Cizyedârlar taraflarından cizye talebiyle mesfûru rencide ve ta'addi etdirmeyüb mugayir-i emr-i âlişân(?) hareketden mücânebet eylemeniz babında fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur.

Fî 13 Receb 1221. Cizye yazılmışdır.

(BOA, Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 5852-2. Üstü çizilli yerler yazılmamıştır)

M. Baha Tanman: Mimarinin Ardındaki Hayat

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin mart ayı konuğu M. Baha Tanman'dı. Toplantı 15 Mart'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

1952'de İstanbul'da doğan Prof. Dr. M. Baha Tanman, 1967'de Saint Michel Fransız Ortaokulu'ndan, 1970'te Saint Joseph Fransız Lisesi'nden, 1975'te Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. Eylül 1975'te doktora yapmaya başladığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü'nde (Anabilim Dalı'nda) 1976'da asistan oldu. Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın danışmanlığında başladığı, Prof. Dr. Semavi Eyice'nin danışmanlığında sürdürdüğü "İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri" başlıklı teziyle 1990'da doktorasını tamamladı; 1991'de doçent, 1997'da profesör oldu. Halen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olan Tanman aynı üniversitenin Türkiyat Enstitüsü'nde Türk Sanatı Anabilim Dalı başkanıdır. Ayrıca Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ile TAÇ Vakfı'nın üyesidir. Birçok uluslararası ve ulusal kongre, sempozyum ve seminere katılmış, mimarlık tarihine ilişkin tebliğ sunmuştur.

"Tarihçi dostlarımızın hışımına uğramamak için öncelikle bir hususu belirtmek istiyorum; ben tarihçi değilim. Sanat tarihçileri, tarihçilerin disiplinlerinin sınırında dolaşan, başlığında tarih kelimesi geçmesine rağmen gerçek anlamda tarihçi sayılmayan insanlardır" diyerek konuşmasına başlayan Baha Tanman, sanat tarihine yönelmesinde ailesinin ve yaşadığı fiziki çevrenin etkili olduğunu belirtiyor:

"Yetiştiğim aile çevresi ve yakın çevremde gördüğüm yapılar, evimizde yapılan sohbetler, annemin ve babamın, özellikle annemin konuya gösterdiği ilgi, benim seçimimde rol oynadı. Evimizde babam da dahil olmak üzere epey tarih sohbeti yapılırdı. Paris Ecole Centrale mezunu gemi makine mühendisi olan babam Osmanlı tarihine çok meraklıydı. Osmanlıcayı çok iyi bilir, hatta konuşamasa bile Arapça, Farsça okuyabilir, ayrıca Fransızca, İngilizce, Almanca bilirdi. Annem Edebiyat Fakültesi ayrıca Fransız Filolojisi'nde okumuştu, dolayısıyla onun, edebiyat ağırlıklı sohbetlerin yapıldığı bir dost çevresi vardı. Babam kendi dostlarıyla bazen politika, bazen tarih konuşurdu. Bunlar herhalde farkında olmadan bilinçaltında bir birikim yaratıyor. Ayrıca yaz aylarını geçirdiğimiz Söke'deki çiftlik evinde de Miletos, Priene, Dydima üçgeni içindeydik. Canınız sıkıldığı zaman orada ne yapabilirsiniz? Büyük Menderes Ovası'nın ortasındaki o tepelerde küçük kazılar bile yaptığımı hatırlıyorum, ortaokul yaşlarında! Bir Bizans başlığı çıkmıştı bir ara, tahribat yapmadım! O başlığın tümünü ortaya çıkartıp Miletos Müzesi'ne teslim ettim."

İLK SEÇİM KLASİK ARKEOLOJİ

Ortaokul ve lise yıllarında klasik arkeoloji okumak istediğini belirten Tanman, babasının "Arkeoloji, hali vakti yerinde olan ailelerin çocukları için güzel bir uğraşıdır. Nasıl olsa sen onu yaparsın" diyerek karşı çıkması üzerine bu hedefinden vazgeçer. Mühendis kökenli olan babası, Tanman'ın da makine mühendisi olmasını istemektedir. Ancak mühendisliğe eğilimi

olmayan Tanman, sonunda babasını da ikna ederek, mimarlık okumaya başlar:

"Mimarlık biraz benim ilgilendiğim konularla akrabaydı, onu hissediyordum. Günümüzdeki adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'ne bağlı Mimarlık Yüksek Okulu'ndan 1975'te mezun olduğumda niyetim, mimarlık tarihi ve restorasyon üzerine İTÜ'de veya YTÜ'de master yapmaktı. Fakat o sırada meydana gelen birtakım aksiliklerden dolayı, sonbahar dönemine kalmış olan şehircilik dersi sınavının hocası olan rahmetli Sezer Bey, bir cinayete kurban gitti. Dolayısıyla o sınavların kâğıtları okunamadı. Neden sonra Kemal Ahmet Aru hoca, rica üzerine o kâğıtları okudu. O sırada ben İTÜ'nün ve YTÜ'nün bütün yüksek lisans giriş sınavlarını kaçırdım. Yedek subay olmanın dışında başka bir seçeneğim yok gibi görünüyordu."

SON KARAR SANAT TARİHİ

O dönemde İstanbul Üniversitesi'nden Oktay Aslanapa'nın mimarlık kökenli bir asistan aradığını tesadüf sonucu öğrenen Tanman, isteksiz bir şekilde Oktay Aslanapa'yla görüşmeye gider:

"İsteksizdim, çünkü İstanbul Üniversitesi'nde bizimle ilgili olan bölümün adı Sanat Tarihi. Sanat tarihi deyince de benim kafamda hep minyatür gibi böyle küçük sanatlar canlanıyor. Oysa ben restorasyon-mimarlık tarihi ağırlıklı bir şey yapmak istiyorum. Yine de Oktay Aslanapa'yla görüştük. Böylece hâlâ görevli olduğum İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi'ne girdim. 1976'nın sonbaharında da asistan oldum; yani önümüzdeki ekim ayında yirmi beş yıl olacak. Hocalarımın gösterdikleri anlayış ve dostluk, ayrıca hepsinin kendi uzmanlık alanlarındaki derin bilgileri beni bu bölüme bağladı."

Resmi olarak 1975'te doktoraya başlayan Tanman, başka bir okuldan geldiği için iki yıl sanat tarihi programına devam eder. Doktora çalışmasına bu iki yıldan sonra ağırlık vermeye başlayan Tanman, yeterince disiplinli çalışmaması ve bittiğinde "İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri" adını alan tezinin çerçevesinin başta oldukça geniş olması nedeniyle, danışmanı Oktay Aslanapa'nın emekli olduğu 1988 yılına kadar tezini bitiremez. Daha sonra tez danışmanı olan Semavi Eyice'nin tavsiyesi üzerine konuyu İstanbul'la sınırlayan Tanman, 1990 yılında tezini bitirir:

"Bu uzun süren çalışma sırasında, tezin dışında birtakım makaleler üretmiştim. O nedenle geç doktor oldum diye hayıflanmıyorum. Çünkü doktora süresince yazmış olduğum makaleler sayesinde bir sene sonra 1991'de doçent oldum. Geçen zamanı biraz kapattım diye düşünüyorum. Ayrıca benim için çokça önemli değildi. İnsan bir şeyi seve seve ve sindirerek yapmalı. Yani asistanlık günleri daha keyifliydi. Profesör olmasaydım, belki hep öğretim görevlisi ve doktor olarak yaşamak da aynı derecede mutlu ederdi beni. Yaptığınız şeyi beğenmeniz ve onda bir şeye yaradığınızı hissetmeniz, o tatmini yaşamanız lazım."

MİMARİ YAPI VE MİMARIN ANLATMAK İSTEDİKLERİ

Mimarlık tarihi alanındaki çalışmalarda sadece mimari yapının kendisiyle ilgilenmenin kuru istatistiksel bilgiler doğuracağını belirten Tanman, araştırmalarında daha çok yapının ardındakileri görmeye çalıştığını belirtiyor:

"Bana salt mimarlık tarihi enteresan gelmiyor. Bana enteresan gelse bile, yapının sadece kendisinden bahsetmenin çok sınırlı sayıda insana ilginç geleceğine inanıyorum. Yapıyı, üretildiği dönemin kültürü içinde bir yere oturtarak anlamlandırmanın ülkenin kültürüne daha fazla hizmet ettiğine inanıyorum. Tekkeleri ele alacak olursak, bunlar zaten Osmanlı mimarisinin 'medarı iftiharları' değildir, birkaç örnek dışında çok mütevazı yapılardır. Bu yapıları temsil ettikleri kültür, içinde bulundukları değerler dünyası ve o dünyayı mimari ile süslemeye ne ölçüde yansıttıkları açısından almak gerekir. Mimarlardan hareketle, o mimarların arkasındaki sosyal değerlere ya da toplumun değerler dünyasına uzanabilmek gerekir. Bizde çok kolay değil tabii bu; bizim kültür tarihimizde bunlarla uğraşmak biraz iğneyle kuyu kazmak gibi oluyor. Son zamanlarda bu konuda birkaç yazım çıktı. Bizde bu konuda çok somut kaynak olmadığı için anlamlandırırken somut delillere dayanmamız zor oluyor. Biraz karanlıkta el yordamıyla gidiyorsunuz ve 'büyük ihtimalle' veya 'çok muhtemelen' diye başlıyor cümleler. Ama o yazılar genellikle beğenildi.

Şimdi bir yazı daha hazırladım. Önümüzdeki ay Yıldız Demiriz için hazırlanan armağan kitabında yer alacak. Edirne Selimiye Camii'nin hünkâr mahfiliyle ilgili. Bir gezimizde II. Selim için tasarlanmış olan hünkâr mahfilinde duvarın içinde bir itikâf hücresi odası keşfettik. O itikâf hücresi odası tarikat yapılarına özgü bir şey; insanların tek başlarına gelip ibadet ettikleri, bir anlamda meditasyon yaptıkları bir mekân. Bu, padişah camiinde, Edirne'de karşımıza çıkıyor. Ve o küçücük birimden, odadan hareketle hünkâr mahfilinin duvarındaki yazı hiyogramının gizli anlamını keşfediyor ve Bektaşi, yeniçeri kökenli olan Mimar Sinan'ı da devreye sokarak çok ilginç birtakım noktalara varabiliyorsunuz."

DERS KİTAPLARINDAKİ SOĞUKLUK

Tanman'ın ve "Tarihçinin Mutfağı" toplantılarına katılan diğer sanat tarihçilerinin anlatımları ile ortaöğretimde okutulan sanat tarihi kitaplarındaki soğuk anlatılar arasında derin bir uçurum olduğu görülüyor. Tanman da ortaöğretim kitaplarındaki soğuk anlatım tarzının terk edilmesi gerektiğini belirtiyor:

"Ben ortaokulda sanat tarihi okumadım, ama çok heyecan verici olmadığını biliyorum. Ortaöğretimde tarih dersleri genellikle insana sempatik gelmiyor. Sempatik gelmesi için sizin özel bir gayretinizin olması, aile çevresinden, dost çevrelerden ya da genetik olarak tarihe düşkün olmanız lazım. Sanat tarihi için de aynı şey geçerli. Eserlerin dizi halinde kuru bir şekilde tanımlandığı kitapların cazip gelmeyeceği çok açık. Daha hareketli ve o dönemin hayatıyla ilişkili, neden öyle olduğunu anlatan bir

sanat tarihi muhakkak ki daha ilginç gelecektir genç kuşaklara."

ESKİ ESERLER VE HUKUK

Kültürel açıdan oldukça zengin bir yapıya sahip olan bir ülkede yaşamamızın bir sonucu olarak sık sık mahkemelere bilirkişi olarak davet edildiğini belirten Tanman, bu görevi sırasında hazırladığı raporları değerlendiren hukukçuların da sanat tarihi açısından belli bir duyarlılık seviyesine ulaşmaları gerektiğini belirtiyor:

"İstisnalar olabilir tabii, inanılmaz kültürlü hâkimlerimiz de var. Ama benim bilirkişi olarak yaşadığım bazı ilginç olaylar var. Üniversitelerin sanat tarihi ya da arkeoloji bölümünden bilirkişi çağırıyorlar, fakat sonunda hüküm yine hâkimde. Siz bilirkişi olarak 'Filan han çok önemli bir eserdir ve şu şahıs tarafından fena halde tahrip edilmiştir' deyip o kişiyi suçlayabilirsiniz. Hâkim bu bilirkişi raporuna rağmen, Babıâli geleneğinden artakalmış nefis cümlelerle çevirir çevirir onu, 'o hanın o kadar da önemli bir şey olmadığını ve içinde yapılan tahribatın da bu kadar büyütülecek bir şey olmadığını' söyler. Adam beraat eder, han da tahrip olmaya devam eder. Bütün bunların örneklerini yaşadık. Kültürsüzlüğün ötesinde başka faktörlerin de devreye girdiği oluyor ama bazen de hakikaten anlamadıkları için yanlış karar alıyorlar. Hukuk fakültelerine ya da özellikle hâkimlik formasyonu gören insanlara mecburen asgari bir eğitim verilmesi gerekiyor. Eski eser davaları Türkiye'de çok önemli. Müzelerden devamlı bir şeyler çalınıyor. En son Ayasofya'dan, 16. yüzyıla ait bir grup çini gitmiş mesela. Sizi fakülteden bu dava için çağıran hâkimin sizin kadar değilse bile, bu olaya sizin yarınız kadar üzülmesi lazım! Siz dünyanın en büyük hocalarından yirmi kişi toplasanız, destan gibi rapor yazsanız, sonunda hâkim sizinle hemfikir olmadığı zaman hiçbir işe yaramıyor. Bu yönde maalesef çok deneyimim var."

USTA ÇIRAK İLİŞKİSİ VE GÜNÜMÜZ MİMARLIK EĞİTİMİ

Konuklardan birinin geçmişten günümüze gelen birçok mimari yapıda sağlamlık, güneş ışığından yararlanma vb özelliklerin, dönem teknolojisine rağmen, oldukça gelişmiş olduğuna dikkat çekmesi üzerine Baha Tanman, bu bilgilerin kuşaktan kuşağa aktarılma biçiminin günümüzden çok farklı olduğunu belirtiyor:

"Ustadan çırağa intikal eden, fakültede öğretilmeyen, o zamanki bilgi ampirik bilgi. O kadar imbikten geçiyor ki, büyük kopukluklar olmadığı durumlarda, yüzyıllar boyu devam ediyor ve sonunda ancak yaparak öğrendiğiniz birtakım ustalıklara sahip oluyorsunuz. Bugünkü gibi teorik bir eğitim, ondan sonra üç ay staj, 'hadi bakalım mimarsınız!' şeklinde olmuyor. Bazıları Sedefkâr Mehmed Ağa gibi sarayın marangozhanesinde çalışıyor ve garip gelebilir, sedefkârlık yaparken geometrik formlar üzerinde ustalık geliştiriyor: beşgenlerin, altıgenlerin, onikigenlerin birbirleriyle olan ilişkisi üzerine. Sedefkârlıktan mimarlığa geçilebilir mi, mesela? Geçiyor, çünkü iki boyutta geometriye hâkim oluyor, mimarlığın çıraklığını yaparken de ona üçüncü boyutu ekliyor. Bu mimarların bir kısmı ince marangoz kökenli, bir kısmı asker kökenli. Asker kökenli olanların da şantiyeyi organize etmekte, en kısa zamanda, en az masrafla, en kaliteli işin nasıl üretileceğini organize etmekte avantajları var. Bunun mesela Sinan döneminde hakikaten doruğa çıktığını görüyoruz ve bu birikim daha sonra da devam etmiş."

Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın 80. yaş gününde çeşitli kuşaklardan sanat tarihçileri bir arada. Önde: Doç. Dr. Zeki Sönmez ve Prof. Dr. Selçuk Mülayim. İkinci sıra: Nazan Atasoy, Prof. Dr. Şerare Yetkin, Emine Naza, Dr. Belgin Demirsar Arlı, Hakan Arlı. Üçüncü sıra: Prof. Dr. Tanju Cantay, Zafer Ertaş, Prof. Dr. Ara Altun, Prof. Dr. Yıldız Demiriz, Prof. Dr. Oktay Aslanapa, Tarkan Okçuoğlu, Prof. Dr. M. Baha Tanman.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI TOPLANTI DİZİSİ - 31

Kitaplarını, makalelerini okuduğumuz tarihçilerin "mutfak"larını kendilerinden dinliyoruz.

Prof. Dr. Zeynep Ahunbay

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ

17 MAYIS 2001 PERŞEMBE
SAAT 18:30

TARİH VAKFI BİLGİ-BELGE MERKEZİ
İstanbul Ticaret Odası yanı
Zindankapı Değirmen Sokak No. 15
Eminönü tel: 212 513 52 55
Bilgi için Nişantaşı tel: 212 233 21 61

ARŞİVDEN BİR BELGE (26)

Tabanca Alınması, Satılması ve Taşınmasının Yasaklanması (1911)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

At, avrat, silah...

Türk'ün Türk'ten başka dostunun olmadığı söylenegelir, Türk'ün Türk'ten başka düşmanının olmadığı da. Ama, Türk asla bunlarsız olamaz: at, avrat, silah... Arşivden Bir Belge dizimizin önümüzdeki aylarda yayımlanacak olan sayılarında, meselenin "at" ve "avrat" kısımlarına ayrıntılarıyla değinmeyi düşünüyoruz. Bu sayıda ele alacağımız konu işin "silah" kısmı.

Osmanlı İmparatorluğu üç kıtaya yayılmış, şanı dünyaya yayılmış bir cihan imparatorluğuydu. Silah zoruyla kurulmuştu. Silah zoruyla hâkimiyetini "üç kıtaya, yedi düvele" kabul ettirmişti. Silah zoruyla kurulmuş olan bütün siyasi kurumlar gibi yine silah zoruyla yıkılıp gitti...

Aradan neredeyse koskoca bir yüzyıl geçti. Ancak, Türk'ün atlı, avratlı ve silahlı imajı hiç değişmedi. Bugün futbolcuları sahada bir İtalyan veya İspanyol takımına karşı oynarken, seyircisi tribünlerde "Avrupa, Avrupa, duy sesimizi; bu gelen Türklerin ayak sesleri..."

diye bağıran, maç bitiminde galibiyeti havaya kurşun sıkarak kutlayan yegâne Avrupa halkı yine bizim milletimiz.

Günümüzde at, avrat, silah üçlemesinin yerini Mercedes, metres, cep telefonu ve silah dörtlemesi aldı. Susurluk'ta "kaza yapan" 34 AC 600 plakalı Mercedes'in içinden de bunlar çıktı; derin devlet, "kayıp silahlar", siyaset-mafya-polis üçgeni ve kazadan sonra arabadan alınarak askeri makamlara teslim edildiği bilinen çantalar gibi kaba ayrıntıları şimdilik bir kenara bırakacak olursak...

Sevincini de üzüntüsünü de silahla kutlayan, adaletini de silahla yerine getiren, nikâhta, maçta, cenazede, doğumda ve ölümde en çok silah sıkan bizleriz. Askeri silahları bir kenara bırakacak olursak, şu anda Türkiye toprakları üzerinde 1,5 milyonun üzerinde "sivil" silah, ruhsatlı veya ruhsatsız olarak elden ele dolaşıyor. Hızla silahlanıyoruz. Pompalı tüfekler her köşe başında satılıyor. Silah taşımak veya bulundurmak güya yasak; ama bırakın sıradan vatandaşı, en azılı katillerin bile silah taşıma ruhsatı var. "Osmanlı yasağı üç gün sürer" derler. Silah taşıma yasağı, bu atasözünü haklı çıkarır şekilde, aslında uygulamada olmayan bir yasak.

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısını Osmanlı hükümetinin silah almak, satmak ve taşımak konusundaki bir yasaklama kararına ayırdık. Bu sayımızda yayımlamakta olduğumuz 25 Nisan 1911 tarihli ve 116 numaralı Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsûs Zabıt Varakası, namlusu fişek yatağı ile birlikte on beş santimetreden daha büyük olan toplu (Revolver) tabancaların alınması, satılması ve taşınmasının yasaklanması ile ilgili Meclis-i Vükelâ kararını içermektedir. Hemen belirtelim, namlusu fişek yatağı ile birlikte on beş santimetreden büyük olsun olmasın, otomatik, yani şarjörlü (Charger) tabancaların tümü bu yasak kapsamına dahil edilmişlerdir. Bunun nedeni olarak, kararın çıkarılmış olduğu 1911 yılında giderek daha fazla yaygınlaşan ve elden ele dolaşmaya başlayan otomatik tabancaların balistik kabiliyetinin toplu tabancalara göre son derece fazla olması gösterilmiştir. Otomatik tabancaların balistik gücü nedeniyle tamamen yasaklanması, Harbiye Nezareti'ne bağlı Esliha-i Memnû'a Divan-ı Harb-i Örfî Riyaseti'nin, yani Yasak Silahlar Divanı Harp Mahkemesi Başkanlığı'nın 6 Ni-

Üstte: Çakmak mekanizmalı, kemik kabzalı ve metal üzeri altın kakmalı bir Osmanlı tabancası.
18. yy sonu-19. yy başı.

Karşı sayfada: İstanbul'da silah çarşısı.
Cengiz Kahraman arşivi.

san 1911 tarihli ve 213 numaralı yazısı üzerine gerçekleşmiştir.

Veclis-i Vükelâ kararına göre, bu konu Osmanlı hükümet toplantısında tartışılırken, bu silahların "adetâ harb eslihasından ma'dûd olması" yani savaş silahı sayılması nedeniyle, "müdâlaa-i nefs gibi ahvâl-ı meşrû'a" yani kendini savunma gibi yasal durumlar için taşınan silahlar gibi olmadıkları kararına varılmıştır. Yani, otomatik tabancalar ve namlusu on beş santimden uzun olan toplu tabancalar, dönemin ceza kanununa ek olarak 24 Ağustos 1910 tarihinde çıkarılmış olan geçici maddede yapılan 25 Nisan 1911 tarihli bu değişiklikle birlikte alınması, satılması, taşınması yasak olan silahlar arasına dahil edilmişlerdir...

Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsûs Zabıt Varakasıdır

Zabıt numerosu: 116
Tarihi: 12 Nisan sene 1327
25 Rebiyyülahir sene 1329
[25 Nisan 1911]

Hülâsa-i Meâli

11 Ağustos sene 326 tarihinde neşr ü i'lân olunan madde-i muvakkata-i kanûniyenin kısm-ı âhirinde namlusu fişenk yatağı dâhil olduğu hâlde on beş santimetreyi tecâvüz eden revolverlerin esliha-i memnûiyeden ma'dûd olduğu muharrer ise de namlusu bu tûlden küçük olan otomatik tabancaların dahi havass-ı balistikeye derece-i tefevvüzleri ziyâde olub bunların da ahâli yedinde bulundurulması mahzûrdan sâlim olamayacağından bahs ile bi'l-cümle otomatik tabancaların taşınmasının ve alınıp satılmasının men'i zımnında bir karâr ittihâzı lüzûmu Esliha-i Memnû'a Divân-ı Harb-i Örfî Riyâseti'nden bâ-takrîr îfâde olunduğunu müteallik Harbiye Nezâreti'nin 24 Mart sene 327 ve 213 numerolu tezkeresi okundu.

Karârı

Tezkere-i mezkûrede beyân olunduğu veche ile mezkûr tabancaların âdetâ harb eslihasından ma'dûd olmasına göre müdâfaa-i nefs gibi ahvâl-ı meşrû'aya karşı ahâlice taşınmasına ve binâenaleyh dâhil-i memleketde alınıb satılmasına cevâz gösterilmek muvâfık-ı maslahat olamayacağına ve bu kabîl tabancaların taşınmasının ve alınıb satılmasının memnû'iyete rabtı hakkında Cezâ Kanûnu'nun

yüz altmış altıncı maddesi zeyli makâmına kâim olmak ve Meclis-i Umûmiye'nin ictimâ'ında kanûniyeti teklîf olunmak üzere bir madde-i muvakkata-i kanûniye bi't-tanzîm 11 Ağustos sene 326 tarihinde mevki'-i icrâya vaz' ve meclis-i mezkûra tevdi' edilmiş ve Cezâ Kanûn-ı muaddeli lâyihası meclis-i mezkûrda derdest-i müzâkere bulunmuş olduğu esnâ-yı müzâkerede zikr olunan tabancaların taşınmasının ve alınıb satılmasının men'i zımnında mezkûr lâhiya-i kanûniyeye bir fıkra ilâvesinin teklîf edilmesi husûsunun aynı nezârete tebliği ve Harbiye Nezâreti'ne cevâben ma'lûmât i'tâsı tezekkür olundu.

(imzalar)

BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Sıra: 1737, Defter: 151, Vesika No: 69, 1329 R 25.

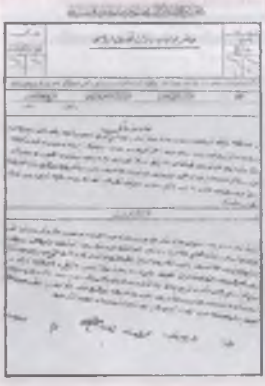

BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Sıra: 1737, Defter: 151, Vesika: 69.

Akseki ve Aksekililik

OSMAN NURİ YILDIRIM

Akseki, insanlarıyla Türkiye'nin her tarafında, özellikle Marmara, Ege ve -doğal olarak da- Akdeniz bölgesinde ün salmış bir ilçedir. Aksekililer zenginlikleri, tutumlulukları, ticaretteki başarıları ve pratik zekâlı olmaları ile tanınmışlardır. Yalnız ticari hayatta değil eğitim alanında da ileri gitmiş, gerek Türkiye, gerek dünya çapında bilim adamları yetiştirmişlerdir. Bu oluşumun tarihsel, sosyolojik, ekonomik, dinsel, hatta etnik nedenleri nelerdir?

AKSEKİLİLİĞİN OLUŞUM SÜRECİ

Tarihi süreç içerisinde Akseki yöresi doğuda İsauria, batıda Pisidya,[1] kuzeyde Lykonia[2] ve güneyde Pamfilya[3] bölgelerinin kesiştiği alan içinde kalır.

Akseki'nin İbradı kaza olmadan önceki toplam köy sayısı 52'dir. Aksekilileri bulundukları yerlere göre üçe ayırabiliriz. Birincisi, Marlalılar (Akseki'nin içinden olanlar); ikincisi, İbradılılar (bugünkü ismi ile Aydınkent'ten gelenler); üçüncüsü de Aksekililerdir ki, bunlar da Akseki'nin köylerinden gelenlerdir.

Tarihi Akseki evlerinden bir görünüm. Akseki ve köyleri UNESCO tarafından Türkiye'de koruma altına alınan yedi yerleşim yerinden birisidir. Koruma projesi ÇEKÜL tarafından yürütülmektedir.

Akseki yöresi değişik etnik ve dini özellikleri olan bir yerdir. Akseki köylerinin neredeyse tamamına yakın bir kısmının ismi Türkçe değildir. Örnek olarak şunlar verilebilir (parantez içindekiler yeni isimleridir): Ivgala (Sinan Hoca), Elvat (İlvat), Götenna (Gödene), Gelves (Dudluca), Marulya (Akseki), İbradı (Aydınkent), Alakilise (Alaçeşme), Menariye (Minareli), Erimna (Ormana), Beldos (Mahmutlu), Gravganda (Sadıklar), Sülles (Güzelsu), Efteşe (Çukurköy), Manavul (Pınarbaşı), Kilisa (Taşlıca), Gağras (Cevizli), Tuzus (Çınardibi), Hotarya (Salihiye), Simyon (Süleymaniye), Bodamya (Bademli), Larma (Kuyucak), Dedere (Dikmen), Unulla (Ürünlü), Gönyat (Güneyyaka), Zilan (Gümüşdamla), Çöndüre (Kepez), Emerye (Gümüşyaka), Yarpuz (Doğrul), Gecereme (Gençler). Bunlara, Türkçe ad verilmeyen Cemerler, Çimi ve Candeve gibi diğerlerini de eklemek mümkündür.[4]

Yukarıdaki isimlere bakınca, bunlar arasında yapı, fonetik ve ses hakımından bir bütünlük olduğu söylenemez. Bu isimler arasında gruplamalar yapmak olasıdır.

Akseki yöresindeki köy isimleri üzerine Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü öğretim üyeleri ve görevlileri ile yaptığımız bir çalışmada şu sonuçları çıkardık (parantez içindekiler anlamlarıdır).

1. Luwice isimler: Elvat (geçit yeri), Gravganda (doruk yeri), Manavul (ana tanrıça), Gağras (güzel doruk), Candeve (Tanrıça Kinda tapınağı), Cemerler (dağ doruğu), Götenna (duvarlı), Larma (ay ışığı), Unulla (baş veren), İbradı (gürsu), Didere (yüce ana tanrıça).

2. Helence isimler: Efteşe (bolluk), Bodamya (nehir yurdu), Bergos (surlu), Alakisia (ala kilise), Kisel (kilise), Zilan (zorbalık).

3. İyon ismi: Simyon

4. Hitit İsmi: Hotarya

5. Lukkuanca : Sülles (güzel diyar?)[5]

6. Bilinmeyen İsimler: Gecereme, Gelves, Tuzus, Ivgala, Erimna, Gönyat vd.

Asırlar boyunca bu isimler

pek çok defa değişikliğe uğramıştır. Bu köy ve kasaba isimlerinin hiçbirisi Türkçe değildir. Bu da bize Akseki yöresinde binlerce yıldan beri değişik halkların yaşadığını gösterir.

Kuşkusuz, bu isimlerin hepsinin doğru olduğu düşünülmez. Çünkü, binlerce yıl içinde yazılışında ve okunuşunda değişiklikler olmuştur. Ayrıca, birçok isim yazılı dili olmayan dillerden gelmiştir.

Şunu açık ve net olarak söylemeliyiz ki, yöredeki bazı isimlerin Helen ismi olması o köylerde yaşayan insanların, Helen olduğu anlamına gelmez. Nasıl bugün Türkiye'de değişik etnik kökenden insanlar Türkçe konuşuyorlarsa, o tarihlerde de değişik etnik kökene sahip insanlar Rumca konuşuyorlardı. Anadolu tarihinde Türk olup da Rumca konuşan, Rum olup da Müslüman olan veya Türk olup da Hıristiyan olan pek çok etnik gruba rastlamak olasıdır. Bugün nasıl İngilizce bir dünya dili ise, geçmişte de Rumca Anadolu'da yaşayan ve alfabesi olan yaygın bir dildi.

Ayrıca, yukarıdaki isim gruplarında geçen bazı kelimelerin tanrıça adları olduğunu görmekteyiz. Bu da bize bu bölgede yaşayan insanların varlıklarının, dişil dinlerin başladığı milattan önce yedi binli yıllara dayandığını gösterir. Milattan önce üç binli yıllarda başlayan eril dinlerden ise herhangi bir sözcüğe rastlanmamaktadır. Bu dönem eril dinler dönemi olduğu halde Akseki yöresinde Latince ve Helence bir tanrı adına rastlanmamaktadır. Bu da bizim tezimizin doğruluğunu desteklemektedir. Helenler ile Romalıların Anadolu'ya gelmelerinin milattan önce bin yıllarında olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Akseki yöresi tarih boyunca değişik kavimlerin etkisi altında kalmıştır. Bunların başlıcaları Hattiler, Hititler, Likyalılar, Psidyalılar, Lykonialılar, Pamfilyalılar, İsaurialılar, Helenler, Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılardır. Helenler ve Romalılar tarih ölçüleri içinde daha dün denecek kadar yenidir. Bu dönem, bin yılı milattan önce, bin yılı da milattan sonra olmak üzere iki bin yıllık bir süreyi kapsar.

Helenlerin ve Romalıların bu bölgeye dışarıdan kendi halklarından insanlar getirip, yerleştirerek ulusallaştırdıkları düşünülemez. Hiçbir kralın amacı bu olmamıştır. Denilebilir ki, Akseki yöresinin insanları yukarıdaki devletlerin baskısından kurtulmak için dağlık olmasından yararlanarak bu bölgeye yerleşmiş, öz Anadolu insanlarıdır.

Bu tezimizi Anadolu kültürleri konusunda derin bilgileri olan Ekrem Akurgal ve Mehmet Özsaid'in yaptığı araştırmalar da doğrulamaktadır. Bu araştırmalara göre, Anadolu'da taş çağı milattan önce altı yüz binli yıllarda başlar.[6] Psidya bölgesinde kalan Burdur Hacılar köyünde[7] ve Lykonia bölgesinde olan Beyşehir höyüğünde yerleşim MÖ 7000'li yıllarda olmuştur.[8] Hattilerin Anadolu'da görünmeleri ise, MÖ 3000'li yıllara rastlar.[9] Oysa, Helenlerin ve Romalıların Anadolu'ya gelmeleri, Büyük İskender'le birlikte MÖ 1000 yıllarında olmuştur.

Bu göçlerin sonucu, Akseki yöresinde yaşayan öz Anadolu insanlarının tamamına yakın bir kısmı Hıristiyan olmuştur. 1800'lü yıllarda Akseki halkının yarıya yakın bir kısmının Hıristiyan olduğu söylenir. Kemal Özkaynak, Akseki üzerine yazdığı *Akseki Kazası* isimli kitabında,[10] Akseki yöresinde Taşçıyan, Okçuyan, Bıçkıcıyan gibi Ermeni cemaat ve meslek sahiplerinin de olduğunu, tapu kadastro kayıtlarına dayanarak belirtmiştir. Gerçekten de Akseki yöresindeki pek çok köprü, cami, suyolu, kale ve han gibi tarihi eserlerde Romalıların ve Ermenilerin izleri görülür.

AKSEKİLİLER VE TİCARET

İncelememizin bu bölümünde Aksekililerin ticarette çok ileri gitmelerinin nedenleri üzerinde durulacaktır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Akseki yöresinde değişik etnik ve dini halklar yaşamışlardır. Türkler Müslüman olmadan önce Zerdüşlük, İbranilik, Buda ve Hıristiyanlık gibi dinlere inanmışlardır.[11] Hıristiyanlık olgusu son yıllara kadar bu bölgeye egemen olmuştur. Öte yandan etnik gruplar içinde Ermeni unsurunun, bu bölgenin Mersin yöresini içine alan Klikya yöresi ile sınırdaş olmasından dolayı, az çok etkili olduğu söylenebilir.

Şunu açık ve net olarak belirtelim ki, Akseki yöresindeki Müslüman olmayan etnik kökenli insanların Helenlerle ve Romalılarla soy ilişkisi yoktur. Adı geçen devletlerin ve milletlerin tarihleri ve Anadolu'ya gelmeleri daha dün denecek yenidir. Bu yörenin insanları on bin yıldan beri Anadolu'da yaşayan Etilerin ve Lykaonialarn bir uzantısı olan öz Anadolu insanlarıdır.

Bilindiği gibi, gayri Müslimler arasında ziraat, sanat ve ticaret olgusu Türkmen (Yörük) ve Müslümanlara göre çok daha önce başlamıştır. Türkmenlerin son elli yıla varıncaya kadar ticaret ve sanat ile ilgilenmedikleri görülür. Türkmenler Fersin, Çaltılıçukur, Karadere ve Kızılbağ köyleri dolaylarında toplanmıştır ve bu yörelerde demircilik, semercilik, saatçilik, marangozculuk, duvarcılık, terzilik, bakkallık, çerçicilik, kiremitçilik, tuğlacılık, kalaycılık, küpçülük gibi uğraşıların pek de olmadığı görülür. Bunun bir sonucu olarak Türkmenlerin tamamen kapalı bir sürücü toplum görünümünde oldukları anlaşılıyor.

Akseki yöresindeki tanınmış din adamlarının tamamının, gayri Müslim olan köylerden çıktığı görülür. Örneğin Ahmet Hamdi Akseki Sülles, Hasan Hüsnü Erdem Gravada, Rasih Kaplan Marılya, Kadı Abdurrahman Paşa İbradı'dandır.

Yukarıdaki gelişimin bir sonucu olarak, ticari yönden gelişen Aksekililer ticarette ileri gitmiş olan Ege ve İstanbul bölgelerine doğru yüz yıldan fazla bir zamandan beri göç etmeye ve bu zengin bölgelerde iş tutmaya başlamışlardır.

Boşalan ve terk edilen işyerleri, toprağa yeni yerleşmekte olan veya daha önce bu işyerleri sahipleri yanında çahşmakta olan Türkmenler tarafından devralınmıştır. Böylelikle Türkmenler de ticaret ve sanat hayatı ile tanışmışlardır. Bu sürecin daha

ileriki aşamalarında, sürücülükten sonra bu yeni mesleklerinde ilerleyen Aksekililer, daha önce büyük şehirlere göç edenlerin izlerini takip ederek gelişmiş bölgelerin yolunu tutmuşlardır.

Aksekililerin ticarette gelişmesinin bir diğer önemli nedeni de, Akseki'nin İç Anadolu bölgesini en kısa yoldan Alanya'ya bağlayan yol üzerinde olmasıdır. Bu yol asırlarca ticarete hizmet etmiş, bunun sonucu olarak Aksekililer mal ve para ile, kısacası ticaret ile çok önceleri tanışmışlardır. Aksekililer sadece ticarette değil, eğitimde de çok ileri gitmişlerdir. Yörenin Selçukluların başşehri olan ve medresesi bulunan Konya'ya yakın olması burada önemli bir etkendir. Bunun sonucu, özellikle İbradı yöresi, tanınmış hâkim, savcı, kadı, din ve bilim adamları yetiştirmiştir.

Ticaret ve sanat, Hıristiyan ve Müslüman halk arasında ilişkilerin artmasına da neden olmuştur. Bu bağlamda evlilik kurumu da kaynaşmanın artmasından önemli bir etken olmuştur. Bilindiği gibi, Müslümanlıkta, Hıristiyan bir kişinin Müslüman edilmesi ile cennete gideceği inancı yaygındır. Bundan dolayı Müslüman erkekler yöredeki Hıristiyan kadınlarla evlenmeye yönelmiştir. Örneğin bu makalenin yazarının üç ninesinden biri Süllesli, birisi Kilisalı, birisi de Manavul'dandır.

Akseki yöresinde, köyler arasındaki evliliklerin yanında, Akseki dışından yöreye yaylalamak amacı ile gelen Alanyalı ve Manavgatlı insanlarla yapılan evlilikler de önemli bir yer tutar.

AKSEKİ YÖRESİNDE YARDIMLAŞMA

Aksekili olma ruhunda en önemli etken, hiç kuşkusuz, yardımlaşma ve dayanışmadır. Eğer bu iki olgu olmasaydı, Aksekililer ticarette o kadar ileri gidemeyeceklerdi. Peki yardımlaşma ve dayanışmanın Aksekililer arasında bu kadar güçlü olmasının nedenleri nelerdir?

Önce yardımlaşmanın tarihçesine sosyolojik yönden kısa bir göz atalım.

Yardımlaşmanın ilk biçimi kuşkusuz, insanların toplu çalışması, birlikte üretmesi ve ortak paylaşımıdır. İnsanlar uygarlaşmadan, yani toprağa yerleşmeden ve onu işlemeden önce çok daha kolektif bir yaşam tarzı vardı.

Auguste Comte 1822 yılında yazdığı *Toplumu Yeniden Canlandırma Bilimsel Tasarımı* başlıklı eserinde, toplumun sosyal statik ve sosyal dinamik kategoriler içinde incelenebileceğini, bunlardan birincisine giren toplumların, kolektif dayanışma içinde varlığını sürdürdüğünü ileri sürer. Aynı şekilde, Emile Durkheim 1893 yılında yazdığı *Toplumsal İşbölümü* isimli doktora tezinde toplumsal dayanışmayı mekanik dayanışma, yani kolektif yaşam tarzı ve organik dayanışma şeklinde ikiye ayırır.

Bu genel çizgiyi göz önünde bulundurarak, başlangıçta evlilik kurumu dahil bütün yaşam şeklinin komünal olduğu söylenebilir. Kardeşlikte bile, biyolojik kardeşliğin yanında, süt kardeşliği, üvey kardeşlik, kan kardeşliği ve klan kardeşliği gibi değişik kardeşlik kavramları vardır. Bunun temel nedeni, o günkü toplumun kolektif temellere dayanmasıdır. Yardımlaşma, dayanışma, hediye alıp verme en üst düzeydedir. Bu temel öğeler sayesinde insanlar arasında savaşlar ve düşmanlıklar azalmıştır. Bazı antrapologlar yabancı düşman kabilelerin birbirlerine hediyeler vererek kendilerini insanlaştırdıklarını ileri sürerler.

İlkel insanlar arasında hediye alıp vermek çok yaygındı. Karşılıklı verilen hediyelerin birbirine eşdeğer olmasına özen gösteriliyordu. Verilen hediyelerin çoğu zaman bir başkasına verilerek, hatta aynı hediyenin dolaşarak, ilk verene döndüğü oluyordu. Böylelikle bireyler arasında dostluk zincirleri kuruluyordu.[12]

Hediye alıp verme bir dostluk aracıydı. Onun bir güzellik ve statü aracı olarak görülmesini ilkel insanlar uygun görmezlerdi. Eğer verilen hediyeler mal birikimine neden olursa, statüye neden olacağından ve dostlukları bozacağı kaygısından, biriken mallar ya imha edilir ya da yakılırdı. Bunun çok genel bir uygulama olmasa bile bazı toplumlarda görüldüğü bilinmektedir.[13]

Levi Strauss, hediye verme ve almanın evrensel psikolojik bir gereksinmeden doğduğunu ileri sürer.[14] İlk insanlar için hediye alıp verme o kadar önemliydi ki, bir Yunan atasözü, hediye ile tanrıların satın alınabileceğini belirtir.

İlk hediye alıp verme, savaş ve kavgalar sırasında ölen kişilerin karşılıklı olarak iadesiyle başlamıştır. Daha sonraları ölü değiş tokuşunu, ölen kişinin yerine canlı bir insan verme almıştır. Kölelik kurumu varolduktan sonra da, ölen kişinin yerine bir köle verme âdeti başlamıştır. Bunun yerini zamanla köle yerine domuz vermek almıştır.

Günümüzde feodal toplumlarda görülen başlık parasının temelinde, evlenecek kız için karşılığında verilen hediyeler yatar. Bu olgu zamanla başlık kurumuna dönüşmüştür. Evlat edinmenin temelinde bile, çocuğu olmayan ailelere en makbul hediye olarak çocuk vermek vardır.

Çaltılıçukur Köyünde Yardımlaşma

Bu genel girişten sonra, bir Türkmen köyü olan Çaltılıçukur köyünde geçmişte var olan yardımlaşma âdetlerine bir göz atalım.

Bu konuya geçmeden önce, köyün tarihçesini sözlü kaynaklara dayanarak kısaca anlatalım.

Köyün kurucusu, mezarı halen Çaltılıçukur mezarlığında bulunan ve yakın geçmişte mezar taşı define avcıları tarafından tahrip edilen Ahmet Paşa'dır. Ahmet Paşa'nın Cem Sultan'ın ordusunda subay olduğu söylenir. Cem Sultan ile kardeşi II. Bayezid saltanat için savaşır. Savaşı kaybeden Cem Sultan Eskere'ye, yani Gündoğmuş'a gelir. Hatta burada Paşa Camii'ni yaptırır. Ahmet Paşa ise bu yöreye çok yakın olan İnnas mevkiine, muhtemelen kuzeyden gelecek tehlikelere karşı yerleştirilir.

Bir süre sonra (1482), Cem Sultan Rodos'a kaçar ve Ahmet Paşa ile İstanbul'a gidip padişahtan biat diler. Âdet olduğundan dolayı, biatın karşılığında, kendisine Gürcü bir cariye verilir. Cariyenin yanında iki de kızı vardır. Bu kızlardan bir tanesi Karadere'ye, diğeri de Senir'e gelin gider. Bu köyler de Türkmendirler. Ahmet Paşa böylelikle diğer köylerle dostluğu artırır.

Daha sonra Ahmet Paşa, şu anki Çaltılıçukur köyünün yakınında bulunan Hanaylı'ya yerleşir. Burası suyun çok olduğu bir yere çok yakındır.

Hanaylı'da bir süre kalan Türkmenler, bir develerinin öldürülmesi yüzünden Asar'daki Hıristiyanlarla kavgalı olurlar. Öldürülen deve karşılığında bu yeri, başka bir su kaynağına yakın olmasından dolayı, yerleşim yeri olarak seçerler. Burası Çaltılıçukur köyü adı ile varlığını sürdürür.

Köyün oluşumunda bir diğer önemli olay Gevedere adlı bir köyde baş gösteren salgın hastalıktır. Bu hastalığın veba olduğu söylenir. Adı geçen köyde çok büyük iki mezarlık vardır. Salgın hastalıktan sonra ölülere yeterli kefen bulunamamasından dolayı, Gevedere köyü Çaltılıçukur köyünden fazla miktarda kefenlik alır. Karşılığında da yaylalık olarak kullandıkları Daracık Yaylası ile Geverede köyünün bulunduğu yer Çaltılıçukur köyüne verilir. O köyde sağ kalanlar ise Çaltılıçukur köyüne taşınırlar. Çaltılıçukur köyündeki Hatıplar denilen sülale mensupları da bu köyden gelmedirler.[15]

Üstte: Çaltılıçukur köyünden eski bir fotoğraf.

Karşı sayfada: Yeni Akseki.

Çaltılıçukur köyünün sınırları çok geniştir. Güneyde Fersin köyü ile Kuzeyde Çimi Yaylası arasında mesafe 25 km'den fazladır. Köy sınırları içindeki yerleşim yerleri arasındaki yükseklik ise 500 m ile 2850 m arasında değişmektedir. Bunun yanında köy halkı Tepe Dağı, İnnas Çiftliği ve Kavzan Dağı denilen yerlerde çiftlik veya hayvancılık yapmaktadır.

Bu çilekeş insanlar, yaz kış demeden çok zor koşullar altında çalışıp durmuşlardır. Arazinin çok engebeli olması dolayısıyla ile kalp hastalığından genç yaşta ölen pek çok insan olmaktadır.

1960'dan sonra halk özellikle Antalya ve Aydın gibi yerlere göç etmiştir. Şimdi kış aylarında köyde yalnız yaşlılar kalmaktadır.

Çaltılıçukur Köyündeki Başlıca Yardımlaşma Âdetleri

A- Doğumla ilgili olanlar
1. Doğum hediyesi
2. Çocuğun kırklanması
3. Diş göllesi (Diş çıktığı zaman)
4. Köstek kesme (Geç yürüyen çocuğa ceza verilmesi, daha sonra ise hediye vererek yürümeye teşvik edilmesi)
5. Sünnet.

B- Evlilikle ilgili olanlar
1. Nişan sonrası hediye dağıtımı (incir, ceviz, lokum vs)
2. Düğün davetiyesi (Hediye şeklinde okuntu gönderme)
3. Düğüne gelenlere hediye verme
4. Düğünde kesilmek üzere küçükbaş hayvan gönderme
5. Saç kavurma
6. Ödül atışı yapma (Kazanana dana, koyun, para verilmesi)
7. Sürücü böreği (Gelinin bindiği atın önünün kesilmesi)
8. Gelinin başından para veya yiyecek maddesi atma
9. Ölen eşin yerine baldızla veya teyze ile evlenme[16]
10. Taygeldi (Dul eşlerin ve çocukların yaptığı evlilikler).[17]

C- Ölüm ile ilgili olanlar
1. Ölen kişinin arkasından yemek vermek
2. Mevlüt okutma
3. 52. gün yemekleri
4. Seneyi devriye yemekleri
5. Kabir üstü ziyareti
6. Ölen kişinin arkasından ilk bayramın arifesinde kurban kesme
7. Ölen kişi için bayramda yemek vermek.

D- Dinsel yardımlaşma türleri
1. Yağmur duası
2. İftar yemekleri
3. Bayram yemekleri
4. Kurban ziyafetleri
5. Aşure dağıtımı
6. Kandil kutlaması
7. Nevruz kutlaması
8. Hıdır İdris buluşması
9. Fes kapma (Namaz surelerini öğrettiği için hocaya hediye verme)
10. Adak göllesi (Namaz kursuna başlayan öğrenci için)
11. Cerre çıkana hediye verme
12. Adak adama
13. Nezir kurbanı

14. Fitre ve zekât dağıtımı
15. Hac hediyesi verme.

E- Üretimde dayanışma türleri
1. Avcı için hak (buğday) toplama
2. Avcıya keşik yemeği verme
3. Çoban hakkı için kuzu veya oğlak verme
4. Sürek avı tertiplemek
5. Üzüm kesme yardımlaşması
6. Harman kaldırma
7. Avukma pişirme (İçine atılan boncuğu veya çekirdeği bulan kişi doğan ilk kuzu veya oğlağa sahip olur)
8. Buğday üğütme (Değirmen dönüşü çörek dağıtımı)
9. Ağızlık verme (Doğuran hayvanın ilk ağzının komşulara verilmesi)
10. Gemişke (Oğlak ve kuzu olunca çobana hediye verme)
11. Sürü sahiplerinin sonbaharda çiftçilere yoğurt vermesi
12. Çiftçilerin sürü sahiplerine sonbaharda pekmez vermezi
13. Ev imecesi
14. Keşiğe gitme
15. Hayvan yarıcılığı (Bir ineğin sütünün bakanına, danasının sahibine verilmesi).

F- Sosyal Yardımlaşma
1) Yılbaşı kutlamaları
2) Yelebsi (Rüzgârlı günlerde rüzgârı durdurmak için yiyecek toplama)
3) Tellal çağırma (Ev inşaatı bitince hediye toplama)
4) Yayla göçü kutlamaları
5) Köy odasına gelen yabancı konuklara yemek verme
6) Uğurluk verme (Gurbete gidene hediye verme)
7) Asker uğurlamaları.

Görüldüğü gibi küçük bir Türkmen köyünde altmışa yakın yardımlaşma âdeti vardır.

Sürücülükle ilgili Türkmen ve Yörük âdetleri de dışında, yılbaşı ve üretim dayanışma âdetleri Hıristiyanlardan alınmıştır. Bunun yanında Türk ve İran âdeti olan Nevruz; Sümer-Hitit âdeti olan Yelebesi'nin yanı sıra, Arap ve Müslüman âdetleri çok yaygındır. Bu âdetlerde içinde Türkmen âdetleri doğal olarak çoğunluktadır.

Çaltılıçukur köyündeki değişik dini ve etnik yardımlaşma türlerini Alevi Türkmenler ile Hanefi Türkmenler arasındaki tarihsel ilişkilere dayandırmak mümkündür. Bilindiği gibi başlangıçta Şamanizme mensup olan Türkmenler, Anadolu'ya gelince Alevi olmuşlardır. Türkmenler toprağa yerleştikten sonra Hanefi mezhebini kabul etmişlerdir. Çaltılıçukur köyü de Hanefi bir köydür. Buna rağmen bu mezhebin en yaygın isimleri olan Osman ve Ömer gibi isimlere çok az rastlanır. Buna karşın Ali, Hüseyin ve Hasan gibi isimler o kadar yaygındır ki, bu isimlerden birisinin bulunmadığı eve rastlamamak mümkün değildir. Bu da köye ilk yerleşenlerin Alevi olduğu tezini kuvvetlendirmektedir.

Kısacası Akseki'nin küçük bir Türkmen köyünde bile pek çok etnik ve dini yardımlaşma türlerini bulmak mümkündür. Bu oluşum Aksekililik kavramının oluşumunda en önemli etken olmuştur.

SONUÇ

Biz bu kısa araştırmamızda, Akseki yöresinin tarihsel ve sosyoekonomik yapısını açıklamaya çalıştık. Bunu yaparken, yöredeki geçmiş kültürleri, sosyolojik ve linguistik yapıları, dinsel oluşumları, Çaltılıçukur köyü örneğini de kullanarak inceledik. Böylece Aksekililik kavramının oluşumunda pek çok etkenin rol oynadığını açıklığa kavuşturduk.

Görüldüğü üzere, Aksekililerin ticarette ileri gitmelerinin gerçek nedeni o yörenin doğal zenginliklerinin az olması değil, Akseki'nin farklı kültürel, dinsel ve etnik yapıların neticesi olarak ticaretle diğer yörelere nazaran çok erken tanışmış olmasıdır. Buna ek olarak yazımızda da belirtildiği gibi Akseki'nin tarihteki önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunması da önemli bir etkendir.

Farklı dinlerin ve kültürlerin getirmiş olduğu zengin gelenek ve görenekler, yardımlaşma âdetlerinin kökleşmesine neden olmuştur. Bu yardımlaşma âdetleri, ticaret hayatında da etkisini sürdürmüş ve Aksekililer arasındaki bu dayanışma ticarette de ileri gitmelerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu da günümüzde dahi devam etmekte olan Aksekililer efsanesinin en büyük özelliğini oluşturmaktadır.

1. W. M. Ramsay, *Anadolu Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1960, s. 366.
2. *age*, s. 367.
3. Mehmet Özsaid, *İlkçağda Pisidya*, İstanbul, 1980, s. 61.
4. Kemal Özkaynak, *Akseki Kazası*, Ankara, 1954; Ali Sümbül, *Akseki Kazası ve Köyleri*, İstanbul, 1989.
5. Güzelsulular, Sülles köyünün kuruluşunu Roma Generali Sulla'ya bağlamaya çalışırlar. Karadeniz'de Pontus Rum devletini kuran, Ege bölgesini de kendisine bağlayan Sulla'nın Antalya, yani Pamfilya yöresine geldiğine dair bir bilgi yoktur. MÖ 82-79 yılları arasında Roma'nın tek hâkimi olan generalin Sülles gibi dağlık, yolu olmayan bir yere yüz binleri bulan ordusu ile gelmesi veya öyle yerleşim yeri kurması düşünülemez.
Recai Tekelioğlu'nun "Eski Pamfilya Halkları ve Dilleri" başlıklı makalesi (*Adalya*, no. IV/1999-2000, s. 49-59) Sülles sözcüğünün nereden geldiği konusunda da bilgi vermektedir. Sillyon kelimesi Yunanca değildir. Seluwius kelimesi Silyolu anlamına gelmektedir. Hitit kaynaklarında Sallusa olarak geçmektedir. Sillyonlular Lukka kökenli bir kabiledir. Bir yerin adının coğrafi şartlarla örtüşme zorunluluğu vardır. Sillyon uzaktan ovanın ortasında tepsi gibi duran ve yüksekliği 500 m'den fazla olan yassı bir tepe görünümündedir. MÖ 5. yy'dan beri yazılı kaynaklarda ismi geçmektedir. Bu harabenin bulunduğu tepenin çok şahane bir manzarası vardır. Bir meslektaşım bana Sülles kelimesinin Lukkuanca "görülmeye değer diyar" anlamına gelebileceğini, sözcüğün kökünün silliyasos olması gerektiğini söylemişti. Silliyon, silliyasos, sallusa, sülles sözcükleri aynı kökten türemiş olabilir. Gerek Sülles, yeni adı ile Güzelsu, gerekse Sillion her iksi de isimlerine uygun, çok güzel yerlerdir. Bu bağlamda Sülles adı, Güzelsu yerine Güzeldiyar olarak değiştirilmiş olsaydı daha yerinde olurdu. Buna göre Sillyon ve Sülles arasında, isim benzerliğinin dışında, bir başka neden vardır. Halen günümüzde bile Serik'in, Manavgat'ın Yörükleri Akseki yöresine yaylamaya gitmektedir. Eskiden bu durum çok yaygındı. Acaba Silliyonlar Sülles köyüne yaylamaya gelmiş olamazlar mı? Veya Silliyon kenti yıkıldıktan sonra savaşlardan, hastalıklardan, krallardan kaçmak için bu köye yerleşmiş olamazlar mı? Halen günümüzde bile aynı adı taşıyan pek çok Antalya köyünün, Korkuteli kazası sınırları içinde aynı adla köyleri ve yaylakları vardır.
6. Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1998, s. 23.
7. Mehmet Özsaid, *age*, s. 6.
8. *age*, s. 8.
9. Ekrem Akurgal, *age*, , s. 11.
10. Kemal Özkaynak, *age*, s. 42.
11. Ali Demirsoy, *Son İmparatora Mektuplar*, Ankara, 1998, s. 225, 233, 235.
12. Evelyn Reed, *Kadının Evrimi*, c. 1, İstanbul, 1983, s. 280-287.
13. Evelyn Reed, *age*, c. 1, s. 336-341.
14. Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İstanbul, 1974, s. 89.
15. Çaltılıçukur köyü eğitmeni Mehmet Ali Aldemir'in anlattıklarından.
16. Sosyolojide buna "levirad" denilir.
17. Daha fazla bilgi için bkz. İbrahim Yasa, *Toplum Bilim Ders Notları*, Ankara, 1967, s. 250-254.

Mersin Soda Fabrikası Grevi (1978-79)

SALİH BUDAKOĞLU

Bu makale Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda beşincilik ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

Türkiye'nin tek soda fabrikası olan Mersin Soda Fabrikasında sendikal faaliyetler 1974'ün son aylarında başladı. 8 Şubat 1976'da ilk defa greve çıkan Mersin Soda işçileri bağlı oldukları Kimya-İş Sendikası'nın işveren ile kapalı kapılar ardında anlaşması yüzünden ihanete uğradılar. Bu yüzden soda işçileri 1978 yılındaki greve Petkim-İş Sendikası etrafında örgütlenerek girdiler. 1978 Ocak ayında Petkim-İş Sendikası ile başlayan toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde işverenin tüm işyerleri[1] için 80 TL/gün zammını hiçbir şekilde aşmak istememesi ve fabrikanın bağlı olduğu Türkiye Şişe-Cam Holding'in tüm kuruluşlarında çalışan teknisyenlerin ve ustabaşıların sendikasız olduklarını savunarak, sendikalı teknisyenlerin sendika dışında kalmasını istemesi yüzünden anlaşma sağlanmadı. Bunun üzerine Petkim-İş Sendikası 12 Temmuz 1978 tarihinde grev kararı aldı.[2]

Grev başladıktan bir hafta sonra hükümet işverene soda ithal izni verdi. Hükümetin bu kararı işçi çevrelerinde tepkiyle karşılandı.[3] Özellikle de yurtdışından soda ithal edilmeye başlanınca sendikanın tepkisi sert oldu. Sendika, işvereni 7.500 liraya ürettiği sodayı Bulgaristan'dan 1.500 TL'ye ithal ederek büyük kârlar elde etmek, işbaşındaki hükümeti "grev kırıcı" duruma düşürmek ve grevin getirdiği maliyeti ithal yoluyla halkın sırtına yüklemekle suçluyordu.[4] Fabrika yönetimi sendikanın suçlamalarını reddediyordu.[5] Sendikanın bu iddiasını greve katılmayan idari personelden Baybars Kocatürk şöyle yanıtladı:

> Soda grevi yüzünden Türkiye'de bir ara sabun, deterjan, serum şişesi vb maddeler bulunamadı. Bu yüzden o dönemde soda grev kırmak için değil, ülkenin ihtiyacı olan maddeleri karşılayabilmek için ithal edildi.[6]

Öyle ki Mersin Soda Fabrikası'nda üç ay devam eden grev Türkiye cam sanayiinde büyük bir krize yol açtı. İzocam gibi yalıtım maddelerini üreten fabrikalardan birçoğu kapandı. Paşabahçe Cam Sanayi Genel Müdürü Ramiz Ormancı ihtiyaçları olan sodayı ithal edebildiklerini, fakat özel sektöre ithal izni verilmediği için bu çeşit fabrika ve işyerlerinin çok zor durumda kaldığını belirterek, özel sektörün kilosu 150-250 kuruş arasında olan sodayı karaborsadan 40 liraya alarak büyük zarar ettiğini belirtiyordu.[7] Bu durum karşısında 26 Aralık 1978 günü toplanan bakanlar kurulu Mersin Soda grevini önce 30 gün[8] daha sonra alınan ek kararla 60 gün daha erteliyordu.[9] Bakanlar kurulu grevi erteler-

SALİH BUDAKOĞLU 1977 Muş doğumlu. Ortaokul ve liseyi Bursa İmam Hatip Lisesi'nde okudu, Mersin Üniversitesi Tarih Bölümü'nden, yarışmaya başvurduktan sonra, 2000 yılı Haziran ayında mezun oldu.

Tarihe ilgisi lise öğretmeni Yakup Markoç'un etkisiyle başlamış. Üniversite giriş sınavlarında bütün tercihlerini tarih bölümlerinden yana kullanmış. Mersin Soda Fabrikası grevini mezuniyet tezi olarak seçmiş. Tezi tamamlamadan önce Doç. Dr. Fevzi Demir'in teşvikiyle araştırmasını bir makale biçiminde değerlendirmeye karar vermiş. Yarışmadan haberdar olunca bu makalesini yarışmaya göndermiş.

Sendikacılık Ansiklopedisi gibi temel bir yayını ve ulusal ve yerel basını tarayıp bir ön bilgi edindikten sonra, grevde etkili olan kurum ve kişilerin arşivlerinden yararlanmış. Dönemin fabrika yöneticileriyle sözlü tarih çalışması yürütmüş. Ulaştığı grevci işçilerin görüşmeyi reddetmesinin ve şu an fabrikada çalışmakta olan işçilerin işlerini kaybetme korkusuyla görüşmekten kaçınmalarının, çalışmasını bazı yönlerden eksik bıraktığını düşünüyor.

DİSK Petkim-İş üyesi grevci işçiler.
Sendikacılık Ansiklopedisi.

Altta: Grevi erteleme kararının 60 gün daha uzatıldığına dair Bakanlar Kurulu kararı.
***Resmî Gazete*, 18 Ocak 1979.**

ken, mide hastalıklarında kullanılan pastillerin yapımında rafine bikarbonata gereksinim olduğundan soda ithaline izin verildiğini belirtiyordu.[10]

Bakanlar kurulunun erteleme kararından sonra fabrikaya giren işçiler fabrika yönetimi tarafından üretime dönük faaliyette bulunmamak ve fabrika içinde huzursuzluk çıkarmakla suçlandı.[11] Adana Bölge Çalışma Müdürlüğü, Mersin Soda yönetiminin talebi üzerine 29 Aralık 1978 tarihinde (yani işçilerin fabrikaya girmesinden 3 gün sonra) işçilerin fabrikaya girerek pasif direnişe geçtiklerini tespit etmiştir.[12]

Bu tespite dayanılarak:

> 24 işçi fabrikadaki revizyonu engelledikleri gerekçesiyle işveren tarafından 12 Ocak tarihinden itibaren zorunlu izinli sayılmış ve işbaşı yapmalarına izin verilmemiştir. İşveren ayrıca 5,5 aylık süre içerisinde üretim yapılmadığı için 600 milyonluk bir değer kaybına uğradıklarını belirterek, fabrikada pasif direnişe devam edenlerin işine son verileceğini belirtiyordu.[13]

Bakanlar Kurulu Kararı

Sendika ise, erteleme tarihine kadar geçen 114 günlük aradan sonra, gerekli bakım ve onarım çalışmaları yapılmadan üretimin başlaması olanaksız iken, işçilerin fabrikaya girmesinden üç gün sonra iş müfettişlerinden alınan "Fabrikada üretim yapılmıyor" raporuna dayanılarak 24 işçinin zorunlu izne çıkarılmalarını "işverenin fabrikada üretim yapılmasını engelleme niteliğindeki girişimleri" olarak niteliyordu.[14]

İşveren ve sendika birbirlerini suçlarken soda grevine katılmayan sendikasız ve yönetici konumunda olan 14 teknik personel, 21 Şubat 1979 tarihinde yayınladıkları bildiri ile olayların sona ermesi için bir an önce sendika ile işvereni toplu iş sözleşmesini imzalamaya çağırdılar.

Yüksek dereceli dört müdür, sekiz şef ve iki mühendis işverene verdikleri "muhtıra"da iş huzurunu sağlayacak toplu sözleşme için, mecburi izinle fabrikadan uzaklaştırılanların izinlerinin kaldırılarak işbaşı yapmalarının sağlanması, iş akitleri feshedilenlerin yeniden işe alınmaları, sözleşmenin ekonomik koşullarla ilgili maddelerinin ülkenin içinde bulunduğu ekonomik gerçekler ışığında bir an önce sonuçlandırılmasını istiyorlardı.[15]

Bu açıklama üzerine ertesi gün aralarında Ticaret Müdürü Feridun Kuran, Esas Üniteler Müdürü Aykut Ergün, Yardımcı Üniteler Müdürü Ruhi Kırlangıç ve Teknik Hizmetler Müdürü İsmet Güven'in de bulunduğu dört müdür, altı bölüm şefi ile iki mühendis işten uzaklaştırıldı.[16] Bu kişiler grevin uzamasına işverenin uzlaşmaz tutumunun sebep olduğunu ileri sürerlerken, işveren 16 Şubat 1979 günü sözleşmenin son durumu hakkında fabrika yönetiminin almış olduğu kararları verdikleri dev ilanlar ve bildirilerle kamuoyuna duyurdu.[17]

Bu ilanlarda işçilere iki buçuk yıllık toplu sözleşme karşılığı yüzde 100 zam, saat başı ücretlerine 15 TL zam, yılda 5 maaş ikramiye ve diğer sosyal haklar vaat ediliyor ve toplu sözleşme görüşmelerinin imzalandığı günden itibaren bu maddelerin yürürlüğe gireceği ve geçmişe ait farkların süratle ödeneceği bildiriliyordu. Ayrıca ilanlarda verilen haklara rağmen sendikanın iyi niyetten uzak bir tavır takınarak toplu sözleşmeyi imzalamak istemediği ve bunun yerine pasif direnişi sürdürmeyi yeğlediği belirtiliyordu.

Soda işvereninin toplu iş sözleşmesi ile ilgili açıklamaları ve Petkim-İş'i hedef alan beyanları üzerine sendika bir açıklama yaparak işvereni kamuoyunu yanıltmakla suçladı:

> Soda işvereninin çok sıfırlı rakamlarla halkı ve basını yanıltmaya çalışmaları ibret verici bir durumdur. Grev öncesinde sendikamızın 100 TL gibi bir ücret zammını kabul ettiği ve diğer maddelerin de bu ölçülerde olduğu herkesçe bilinmekte iken, işverenin ısrarla sendikayı greve zorlaması sonucu bugünlere gelinmiştir.[18]

Karşılıklı suçlamalar devam ederken soda işvereni, hükümetin grevi erteleme kararına rağmen yasadışı eylemlere katılan tüm personelin iş akitlerini feshetti.[19] Bu kararın alınmasında fabrikaya giren işçilerin pasif direnişe geçmesinin ve sendikanın uzlaşmaz tutumunun etkili olduğu ifade edildi.[20] İş akitleri feshedilen bazı soda işçileri kıdem tazminatlarını alabilmek için işyerlerinden istifa ettiler.

İşçilerin istifa dilekçeleri, kıdem tazminatları ödenmek koşuluyla kabul edildi.[21] Petkim-İş Sendikası avukatları ise Soda Fabrikası'nın 15 yöneticisini yasadışı lokavt yapmak ve fabrikayı çalıştırmamakla suçlayarak Mersin Cumhuriyet Savcılığı'na şikâyet ettiyse de savcılık fabrika yöneticileri hakkında takipsizlik kararı verdi.[22]

Öte yandan soda işvereni, fabrikayı onarmak ve işletmek için Tarsus, Adana ve Mersin bölgesinden aralarında "hamili kart"[23] olanların da bulunduğu 250 yeni işçiyi fabrikada istihdam etti. Sendika, fabrikada istihdam edilen bu kişilerin Adana Çukobirlik, İzmir Tariş ve Seydişehir Alüminyum fabrikalarından faşistlik yaptıkları gerekçesiyle atılan kişiler olduklarını ileri sürerek, işverenin fabrikayı faşist militan yatağı haline getirdiğini iddia etti. *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Uğur Mumcu'nun, fabrikaya yeni alınan 250 işçi arasında sıkıyönetim komutanlıkları tarafından aranan katliam sanıklarının da bulunduğunu belirten makalesi,[24] sendikanın işe yeni alınan işçiler için kullandığı "faşist militan" nitelendirmesini destekler nitelikteydi.[25] Soda işvereni ise fabrikanın gerekli olan bakımını[26] yapmak için çeşitli dış baskılara göğüs gererek çalışma cesaretini gösteren 250 işçi için kullanılan, "faşist, komando" terimlerini "aşırı grupların kendilerinden olmayanlara yakıştırmaları" olarak niteledi.[27]

İşveren ve sendika birbirlerini fabrikayı çalıştırmamakla suçlarken 22 Mart 1979 günü Yalova'da toplanan DİSK Yönetim Kurulu, Başbakan Bülent Ecevit'e soda greviyle ilgili bir telgraf çekmeyi kararlaştırdı. Telgrafta, "Fabrikadaki askeri birliğin derhal geri çekilmesi, iş akitleri feshedilen 900 işçinin yeniden işe alınması istenmekte, bu talepler 25 Mart 1979 tarihine kadar yerine getirilmezse DİSK'in alacağı kararların sonuçlarından sorumlu olmayacağı belirtiliyordu."[28]

Bülent Ecevit, DİSK'in telgrafına yanıt vermedi. Bunun üzerine DİSK, bakanlar kurulunun 90 günlük erteleme kararının sona ermesini de fırsat bilerek, yeniden grev kararı aldı. DİSK'e bağlı Petkim-İş Sendikası grev kararının uygulanabilmesi için başbakan ve içişleri bakanından Mersin Soda Fabrikası'ndaki askeri birliğin greve engel olmamasını istedi.[29] Sendika almış olduğu grev kararını uygulamak için ilk etapta Mersin'de 31 Mart günü, DİSK'e bağlı sendikalar ile 27 demokratik kitle örgütünün katıldığı bir miting düzenledi.

Düzenlenen mitingde bir konuşma yapan DİSK Genel Başkanı Rıza Güven, taleplerinin karşılanmaması halinde grevi bölgeye yayacaklarını belirtti.[30] Mersin mitinginin ertesi günü grevci işçiler alınan grev kararını uygulamak için fabrikaya gelmiş, fakat jandarma komando birliği (mavi berililer) tarafından fabrikaya yaklaştırılmamışlardı. Bunun üzerine işçiler fabrikaya 100 metre uzaklıkta grev çadırlarını kurarak büyük bir coşkuyla halay çektiler.[31]

Petkim-İş Sendikası grev eylemi yaparken, aynı günlerde Soda Sanayii AŞ'de iki yıla yakın genel müdürlük görevi yapan ve 13 Mart 1979'da istifa eden Suat Özyerli bir basın toplantısı düzenliyordu. Suat Özyerli, soda grevinde olayların bu boyutlara ulaşmasına sebep olarak hükümetin uzlaşmaz tutumunu gösteriyor ve işverenin grev erteleme döneminde işçilerin işyerindeki makineleri bozduğu yolundaki iddialarını reddediyordu.[32]

"Hamili pusula arkadaşlarımız"ın grevci işçiler yerine işe alınması için gönderilen pusula.

Bakanlar Kurulu'nun erteleme grevi erteleme kararına rağmen işbaşı yapmayan Ahmet Zeytun adlı işçinin iş akdinin feshedildiğine dair tebligat.

Soda işvereni ise grev erteleme döneminde grevci işçilerin fabrikadaki makinelere zarar verdiği konusunda ısrar ediyordu.[33] Soda işvereni bu durumu Mersin 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'nce tespit ettirmek istemiş, ancak daha sonra bu tespitten vazgeçmiştir.[34]

Petkim-İş Sendikası, soda işvereninin, grevci işçilerin iş akitlerini bildirimsiz feshederek "yasadışı lokavt" yaptığı yolundaki iddiasının tespiti için 11 Nisan 1979 günü Mersin İş Mahkemesi'nde dava açmıştır. Davayı inceleyen yerel mahkeme iki tarafın ortaya koyduğu delilleri inceledikten sonra işverenin yasadışı lokavt uyguladığına karar vermiştir.[35] Yerel mahkemenin almış olduğu yasadışı lokavt kararı 14 Mayıs 1979 tarihinde Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nce bozulmuştur.[36] Yargıtay'ın bu kararını Uğur Mumcu "Gözlem" adlı köşesinde şöyle değerlendirmiştir:

> Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin almış olduğu bozma kararı uyuşmazlığın özüne, yani "esasa" ilişkin değildir. Yargıtay'ın bozma kararında, bilirkişi raporlarıyla iş müfettişleri raporlarını incelemeye dayanarak yapmadığı görüşü

Mersin Soda işçileri Ankara yürüyüşünde.

İşçilerin Ankara'ya sokulmadıklarına dair bir haber.

bozma nedeni sayılmıştır. Bu kararı esasa ilişkin bir karar gibi göstermek gerçekleri büyük ölçüde çarpıtmak demektir.[37]

Yargıtay'ın bu kararı üzerine 10 aydır üretime ara verilen fabrikada soda üretimine yeniden başlanmıştır.[38]

Soda Sanayi A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı Şahap Kocatopcu fabrikadaki son durumu şöyle açıklıyordu:

> 250 işçiyle üretime geçtikten sonra tam kapasite ile çalışabilmek için tercihen eski işçilerimizden yararlanmayı düşündük. Yasadışı direnişlere çeşitli militan grupların baskısı ile katılmış olan bir kısım işçimizin mağduriyetlerini göz önüne alarak bu işçileri yeniden işe almaya davet ettik. Fabrikanın kısa zamanda tam kapasite ile çalışma zorunluluğu nedeniyle işe davet ettiğimiz işçilerin kısa zamanda gelmemeleri halinde yerlerine yeni işçiler alınacaktır.[39]

Şahap Kocatopçu'nun çağrısına olumlu yanıt veren 50 işçi grevden vazgeçerek yeniden çalışmaya başladı.[40] Böylece ilk etapta ortalama 50-60 ton soda üreten fabrika, tam kapasite çalışarak günde 150 ton hafif soda üretmeye başlamıştır. Petkim-İş Sendikası konuya ilişkin yapmış olduğu açıklamada, "Bizler evdeyken ve grev devam ederken işveren yasal olarak üretime geçemez" diyordu.[41] Ayrıca Petkim-İş Sendikası, grevdeki işçilerin yerine alınan ve alınacak olan işçilerin grev sonuna kadar çalışmalarını ihtiyati tedbir yoluyla engellemek için Adana İş Mahkemesi Hâkimliği'ne 11 Haziran'da dava açmıştır. Sendikanın ihtiyati tedbir istemi 14 günlük incelemeden sonra reddedilmiştir.[42]

ŞİDDET OLAYLARI

Mersin Soda grevi, soda işçilerinin ekonomik talepleriyle başlatılan çeşitli sendikal faaliyetlerin yanı sıra toplumsal, siyasal ve ideolojik eylemlerin de ön plana çıktığı bir grevdi. Soda işvereni grevi yasadışı sol örgütlerin ideolojik faaliyetleri olarak niteliyordu.[43] Bu örgütlerin etkisine kapılan grevci işçilerin bir kısmı fabrika personeline karşı saldırgan bir tutum içine girdiler. Greve katılmayan idari personelden Mustafa Özel olayları şöyle anlatıyordu:

> Her akşam fabrikadan eve gidebilmek için grevci işçilerin arasından geçmemiz gerekiyordu. Aralarından geçerken sürekli bize hakaret ediyor, bazı arkadaşlarımıza fiili saldırılarda bulunuyorlardı. Olaylar günden güne artıyordu. Öyle ki bizimle görüşen işçileri vatan haini ilan ediyorlardı. Bu yüzden mahallemizin insanları bile bize cephe aldı. Sırf bizi tahrik edebilmek için grevci işçilerin bazıları bizim hakkımızda savcılığa asılsız ihbarlarda bulunuyorlardı.[44]

Yasadışı sol örgütlerin başlatmış olduğu şiddet olayları 24 Haziran gecesi zirveye çıkmıştır. Sol örgütler, o gece, Mersin Soda Sanayi'nin Pozcu Mahallesi'nde bulunan lojmanlarını bombalamışlardır. Bombalama sonucunda Soda Sanayi Üniteler Müdürü Taner Bardakçıoğlu ile aynı yerde çalışanlardan Burhan Çelikbaş, Şükrü Türkeş ve İlhan Savunucu'nun otolarında ağır hasar meydana gelmiş, olayda can kaybı olmamıştır.[45] Aynı gece fabrika teknisyenlerinden Salim Akça'nın evi bombalanmış, olayda can kaybı meydana gelmemiştir.

Tercüman gazetesinin haberine göre "Son bir ay içerisinde [mayıs ayı itibariyle] Soda Sanayi'ne ait işçileri taşıyan servis otobüslerine şehrin merkezi yerlerinde üç defa saldırıda bulunulmuş, işçiler kıyasıya dövülmüştür. Can güvenliği hakkında İçel Valiliği'ne yapılan başvurulara rağmen saldırılar artmaya devam etmiştir".[46]

Greve katılmayan idari personelden Mustafa Özel yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

> Bir gün iş görüşmesinden sonra Mersin'e geldim. O gün işçiler bildiri dağıtıp gösteri yapacaklarmış. Benim bu olaylardan haberim yoktu. Fabrikadan iki arkadaşla Mersin merkezinde yürürken bir anda grevci işçiler tarafından ablukaya alındık. Kendimizi belediye otobüsüne atarak canımızı zor kurtardık. Fakat işçiler tarafından bayağı hırpalandık. Bir hafta on gün rapor aldım. Ayrıca tanıdığım işçilerden aldığım uyarı üzerine eşimi ve çocuklarımı Alanya'ya kayınbiraderimin yanına gönderdim.[47]

Greve katılmayan idari personelden Baybars Kocatürk de o dönemde ülkenin geleceği için yasadışı sol örgütlere karşı mücadele verdiklerini söylüyor.[48]

SODA İŞÇİLERİNİN MERSİN DIŞINDAKİ EYLEMLERİ

Mersin'de şiddet olayları devam ederken, Petkim-İş Sendikası Genel Başkanı Mustafa Karadayı[49] işverenin yasa tanımazlığını, devletin kolluk kuv-

vetlerinin soda işyerinde yeni işçilerin bekçiliğini yapmasını, işçilerin iş akitlerinin feshedilmesini protesto etmek için Mersin'den Ankara'ya (TBMM binasına kadar) yürüyüşe geçeceklerini kamuoyuna duyuruyordu.[50] Sendika yetkilileri Ankara yürüyüşüyle milletvekillerinin, demokratik kuruluşların ve kamuoyunun desteğini sağlamayı umuyorlardı.[51]

Mersin-Ankara yürüyüşüne Mersin Valiliği'nin izin vermemesine[52] rağmen, grevci işçiler, soda olayının kamuoyuna duyurulmasında etkili olacak olan yürüyüşü 22 Haziran 1979 günü başlattılar. Geçtikleri yerlerde halk tarafından sevgi gösterileri ile karşılanan grevci işçiler sıkıyönetim komutanlığı tarafından Kula ve Karaman'a sokulmak istenmeyince, Gıda-İş Sendikası üyesi işçiler ile TÖB-DER'li öğretmenler olayı kınayan bir gösteri yaptılar.[53]

Mersin'den başlattıkları yürüyüşü 6 günlük süreden sonra Ankara'da noktalamak isteyen Mersin Soda işçilerinin, Ankara'ya girmeleri, Gölbaşı Jandarma Komutanlığı tarafından engellendi. Gölbaşı'nda demokratik kitle örgütleri ve sendika temsilcileri tarafından coşkuyla karşılanan grevci işçiler geceyi Gölbaşı Belediyesi'nin gösterdiği konaklama yerinde geçirdi.

Bu arada CHP'li 10 parlamenter (Süleyman Genç, Ertuğrul Günay, Kemal Anadol, Necat Türkkan, Erol Saraçoğlu, Cengiz Şenses, Mehmet Balta, Ferhat Aslantaş, Ahmet Yıldız, Selahattin Öcal) Gölbaşında bekleyen 300 kadar soda işçisinin durumunu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin ve Ticaret Bakanı Teoman Köprülüler'le görüşerek işçilerin otobüsle Ankara'ya gelmelerinin engellenmesinin, anayasanın tanıdığı seyahat özgürlüğünü kısma anlamı taşıdığını söylediler. Onlara göre, TÜSİAD temsilcileri nasıl istedikleri zaman Ankara'ya toplu halde geliyorlarsa, işçiler de toplu halde gelebilmelidir.[54] CHP'li parlamenterler isteklerine olumlu cevap verilene kadar işçilerle Gölbaşı'nda bekleme kararı aldılar. CHP'li parlamenterlerin bu tutumu sayesinde Hikmet Çetin, Petkim-İş Genel Başkanı Mustafa Karadayı ile bir görüşme yaptı. Karadayı soda işçilerinin sorunlarını Çetin kanalıyla Başbakan Bülent Ecevit'e iletti.

SIKIYÖNETİM, SODA İŞÇİLERİNİN ANKARA BELEDİYE HUDUTLARINA GİRMESİNE İZİN VERMEDİ

Petkim -İş Sendikası hükümet üyeleriyle sorunun çözümü yolundaki temaslarını sürdürürken, Gölbaşı'nda kamp kuran soda işçilerini Ankara ve çevresinden gelen ilerici, demokrat kişi ve kuruluşlar ziyaret ediyordu. İşçileri ziyaret edenler arasında Veli Ballı, Mehmet Yurdadön, Artun Talay, Uğur Sel ve Sadık Salman'dan oluşan milli sporcular da vardı. Milli sporcular adına bir açıklama yapan Artun Talay, "Yiğit soda emekçilerinin haklı savaşımlarını desteklediklerini" belirtiyordu.[55]

Soda işçileri Gölbaşı'nda bekleyişlerini sürdürürken, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Genel Müdürü Şahap Kocatopçu *Politika* gazetesine yaptığı açıklamada fabrikaya sağ eğilimli işçilerin alındığını doğrulamış ve şöyle konuşmuştu:

> Mersin'deki işçi, Soda Fabrikası'nda çalışmak istemiyor. Bu nedenle diğer illerden işçi getiriyoruz. Bunlar arasında sağ eğilimliler olabilir. Ancak özel olarak sağ eğilimli işçi üzerinde durmuyoruz. Üretimi artırmak istiyoruz. Bugün günlük üretim 200 tonun üzerindedir. Üretimi 400 tona çıkarmak istiyoruz. Bunu için daha da işçi almak istiyoruz. Eski işçilerin çoğu mağdur olmuştur. Bunların büyük bir bölümünü geri almak istiyoruz.[56]

Kocatopçu'nun bu açıklamasına rağmen, grevci işçilerin Gölbaşı'ndaki bekleyişleri devam ediyordu. Gölbaşı konaklama yerinde sendika başkam Karadayı, 30'a yakın demokratik kitle örgütü ve sendika temsilcilerinin de katıldığı toplantıda, soruna sahip çıkan kuruluşların ve CHP'li parlamenterlerin çalışmaları sonucu durumun başbakana iletildiğini, ancak başbakanın yanlış bilgilendirildiğini söylüyordu.[57] Fabrika yönetimi ise bu konuda farklı düşünüyordu.[58] Öte yandan Petkim-İş Sendikası Başkanı Mustafa Karadayı ve CHP'li yedi parlamenter, 4 Temmuz günü Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin'le ikinci bir görüşme yaparak soda işçilerinin sorunlarının çözümüne ilişkin gelişmeleri değerlendirdiler. Yapılan değerlendirme toplantısına katılan İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanı İsmail Hakkı Birler, CHP Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ, İşletmeler Bakanı Kenan Bulutoğlu ve Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin tekrar bir araya gelerek çözüm için öne sürülen koşullar üzerinde bir değerlendirme daha yapmayı kararlaştırdılar. Petkim-İş Sendikası Başkanı Karadayı, "İlgililerde sorunu dondurma eğiliminin saptandığını" belirterek, "Biz haklı davamızın çözümü için gerekli tüm olanakları kullanmayı ve sorunumuzun önemini anlatmayı sürdüreceğiz" diyordu.[59]

CHP'li parlamenterlere göre Mersin Soda Sanayi'nde işten atılan ve Ankara'ya kadar yürüyen işçilerin sorunları bütün çabalara rağmen çözümlenememiş; işçiler, kendi özledikleri iktidar döneminde çaresizliğe itilmişti. Onlara göre durum şuydu:

> Soda işyerinde üretim durmuştur, ama işverenin kârı durmamıştır. İthal ve kaçakçılık yoluyla getirilen sodayla, işveren daha çok kâr elde etmeyi sürdürmektedir. Ve dövize ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde, yurdumuzda üretebileceğimiz bir maddeye ithal yoluyla 4 milyona yakın döviz ödenmiştir. Bu durum karşısında işveren 857 soda işçisini işten atarak yerine 250 kadar cinayet sanığım ve militan komandoyu fabrikaya almıştır.[60]

CHP'li parlamenterler işvereni eleştirirken, diğer yandan da soda işvereni ve sendika yetkilerinin görüşmeleri bakanların da devreye girmesiyle İstanbul'da devam ediyordu. 8 Temmuz'da iki tarafın yaklaşık üç buçuk saat süren görüşmelerinden de bir sonuç çıkmadı. Soda işvereni çıkarılan işçileri geri almamakta diretirken, Petkim-İş Sendikası yetkilileri işçilerin işe geri alınması üzerinde ısrar ediyordu. Petkim-İş Genel Başkan Vekili Kadir Güler'e göre sorun, hükümetin işverenin yanında yer alması ve sorunu çözmek istememesiydi.[61]

Nihayet 13 Temmuz'da yapılan görüşmeler sonucunda iki taraf arasında kesin anlaşma sağlanmıştır.[62] Sendikaya göre, sözleşme ile işçilere günün hayat şartlarına uygun ücret artışı ve çeşitli sosyal haklar sağlanmıştır. Petkim-İş Genel Başkanı Mustafa Karadayı ise Gölbaşı'nda beklemekte olan soda işçilerine omuzlar üzerinde çok kısa bir konuşma yaparak, mücadeleyi soda işçilerinin kazandığını ve kendisine hiçbir soru sorulmadan geri dönülmesini istemiştir. Bu açıklamanın ardından Gölbaşı'nda bekleyen işçiler Mersin'e geri döndüler.

GREVİN SONA ERMESİ

Petkim-İş Sendikası ile işveren arasında 12 Temmuz 1979 tarihinde imzalanan toplu sözleşmeyle birinci yıl için 130, ikinci yıl için 150 TL ücret zammı, her yıl için 5 maaş tutarında ikramiye kabul ediliyordu. Sözleşmede başka parasal ve sosyal haklar sağlandığı da belirtiliyordu. İşverenin önerdiği 125-125 ücret zammını, 6 maaş ikramiyeyi ve toplu sözleşmenin iki buçuk yıl süreyle yapılmasını kabul etmeyen sendika, 25 liralık bir fazlalık ile 1 maaş tutarındaki ikramiye eksiğine sözleşme imzalamış, üstelik de sözleşmeyi 1 yıl daha uzatmıştı. Yapılan ek protokolle işveren grev döneminde içeri aldığı sağ görüşlü işçileri içerde tutacak, mavi berelilerin karargâhını kaldırmayacak ve 40 mühendisi işten atacaktı.[63] Ayrıca işveren, işçilerin grevde olduğu dönemler için işçilere herhangi bir ücret ödemesi yapmayacaktı.

Toplu iş sözleşmesi imzalandıktan sonra Petkim-İş Genel Başkanı Mustafa Karadayı, kendisini ziyarete gelen, CHP'li milletvekili Mehmet Ali Pestilci, Kemal Anadol ve Faik Öztürk'e sorunun çözümü yönünde gösterdikleri gayretten dolayı teşekkür etti. Karadayı, işçilerine onuz veren demokrasi güçlerinin ve CHP'li parlamenterlerin özverili çalışmalarının soda olayının çözülmesinde önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştir.

Sözleşme imzalandıktan sonra 18 Temmuz günü işverenin saptadığı ilk 150 kişilik grup fabrikaya girdi. Bu işçiler daha ilk günden, içerideki sağ eğilimli işçilerin fiili saldırılarıyla karşılaştılar. Bunun üzerine 150 işçi o gün istifa etti. İşçiler, fabrika içerisinde bulunan silahlı militanların baskısı yüzünden istifa ettiklerini açıkladılar.[64] Daha sonra soda işvereni grev boyunca aktif mücadeleye katılmış 175 işçiyi zorunlu izinli sayarak fabrikaya almamıştır.[65] 23 Temmuz 1979 günü fabrikaya giren 350 kişilik ikinci grup da fabrikadaki sağ eğilimli işçilerin baskısına maruz kaldı. Bunun üzerine işçiler toplu halde istifa etmişlerdir.[66] Bu işçiler sendikada düzenledikleri basın toplantısında fabrikanın sağcı militanların işgali altında olmasına rağmen, sendikanın bu duruma seyirci kaldığını belirterek, sendikayı soruna ilgisiz kalmakla suçlamışlardır.[67] İşçilerin sendika yöneticilerini hedef alan açıklamalarını idari personelden Baybars Kocatürk, işçilerin o dönemde sendikalarına sahip çıkmayarak yasadışı sol örgütlere katılmaları ve bu yüzden de sendikanın işçilere sahip çıkmadığı şeklinde değerlendiriyor.[68] İstifa eden işçiler tazminatlarını alabilmek için mahkemeye başvururlarken, işyerinde kalan 191 işçi de sağ eğilimli işçilerin baskısı sonucunda istifa etmek zorunda kalmıştır.

Böylece, Mersin Soda grevine katılmış sendikalı işçilerin tamamına yakını çeşitli baskı, tehdit ve fiili saldırılar sonucu görevlerinden istifa etmiş oldu. Yaklaşık bir buçuk yıl süren Mersin Soda işçilerinin mücadelesi başarısızlıkla sonuçlandı.

SONUÇ

Mersin Soda grevi, Türkiye'deki işçi sınıfı mücadelesini inceleyen veya incelemek isteyen herkes tarafından mutlaka tartışılarak değerlendirilmesi gereken bir olaydır. Olay sadece soda işçilerinin işverene karşı yürüttükleri bir mücadeleden ibaret değildir. Bu mücadelenin toplumsal, siyasal ve ekonomik sonuçları da vardır.

Öncelikle çok net olarak görünen bir noktayı vurgulamakta yarar var: Sendika yönetimi, grev boyunca "işçi sınıfı mücadelesi", "faşizme karşı ortak hareket" gibi işçi sınıfına yönelik sloganları sık sık kullanmasına karşın grev, basit bir ekonomik hak alma mücadelesini aşamamıştır. Öyle ki, bu ekonomik hakkı elde edebilmek için sendika, hükümet üyeleri ve ilerici parlamenterlerle kapalı kapılar ardında sıkı pazarlıklar yapmıştır. Bu durum Türkiye'de gerçek anlamda bir işçi sınıfı bilincinin gelişmediğini, işçilerin sınıfsal mücadeleden ziyade ekonomik kazanımlar için mücadele verdiklerini gösterir. İşverenin tüm engellemelerine karşın, düz işçilerden başlayarak fabrikadaki müdürlere kadar tüm çalışanların bir bütün halinde soda işverenine karşı ortak eylemde bulunmaları Türkiye'deki işçi kesimine örnek olabilecek bir davranıştır.

Soda grevi, 1980 öncesinde Türkiye'de faal olan yasadışı sol örgütlerin işçi kesimini kendi ideolojilerine nasıl kanalize ettiğinin delilidir. Sendikadan ziyade yasadışı örgütlerden me-

det uman grevci işçiler, grevlerinin siyasal içerik kazanmasına yol açtılar. Bu durum Türkiye işçi kesiminin ders alması gereken bir olaydır.

Ayrıca grev Türkiye ekonomisini de derinden etkilemiştir. Ortadoğu'nun ve Türkiye'nin tek soda fabrikası olan Mersin Soda Fabrikası'nın grev yüzünden bir buçuk yıl kadar çalışmaması Türk ekonomisine büyük zarar vermiştir. Soda üretiminin durmasıyla birlikte, hammaddesi soda olan deterjan, şişe, ilaç, tekstil, kâğıt vb maddelerde kıtlık baş göstermiş ve bu maddeler fahiş fiyattan karaborsaya düşmüştür. Cam ürünlerine yüzde 40 ila 60 oranında zam yapılmıştır. Soda üretemeyen Mersin Soda Fabrikası, haziran itibariyle 66 milyon kârdayken, sene sonunu 132 milyon zararda kapatmıştır. Grev öncesinde 150-250 kuruşa satılan soda, grev döneminde karaborsada 40 liraya satılmaya başlanmıştır.

Mersin Soda Fabrikası'nda grev nedeniyle bir buçuk yıla yakın bir süre maaş alamayan 900 kadar soda işçisi maddi açıdan büyük kayba uğramıştır. İşçilerin maaş alamamaları Mersin esnafını da zarara sokmuştur. Mersin ekonomisi bu dönemde işçi maaşlarından mahrum kalmıştır. Sodanın çevre illere ve ülkelere naklini sağlayan Mersinli nakliyeciler de fabrikadaki grev yüzünden ekonomik anlamda kayba uğramıştır. Bütün bunların bir sonucu olarak, grev süresince Mersin yöresi gizli işsizlikle karşı karşıya kalmış, Mersin ekonomisi bundan da olumsuz etkilenmiştir.

1. Greve daha sonradan katılan 14 idari personelin dışındaki diğer idari personel greve katılmamıştır. Greve katılmayan idari personelden Baybars Kocatürk ile söyleşi (Mersin Soda Tesisleri, 14 Mart 2000).
2. Petkim-İş Sendikası'nın 12 Temmuz 1978 tarihi itibariyle grev kararı aldığına dair Soda Sanayi A.Ş.nin Adana Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne gönderdiği 13.07.1978 ve 6202 sayılı yazı (MSA, no. 1).
3. "Grev çevreleri hükümetin dövize ihtiyaç duyduğu bir dönemde soda grevini ertelemek için hammaddenin dışarıdan ithaline izin verilmesini tepkiyle karşıladılar." "Grev Kırmak İçin Soda İthal Edilecek", *Hâkimiyet*, 8 Eylül 1978.
4. "Mersin Soda Fabrikasındaki Grev 115 Gününü Doldurdu", *Milliyet*, 26 Kasım 1978.
5. Greve katılmayan idari personelden Mustafa Özel, "O dönemde 70 dolara ihraç edilen sodanın dışarıdan daha ucuza ithal edilmesinin mümkün olmadığını" söylüyor. Mustafa Özel ile söyleşi, Mersin Soda Tesisleri, 14 Mart 2000.
6. Greve katılmayan idari personel Baybars Kocatürk'le Söyleşi.
7. "Soda Grevi Yüzünden Cam Sanayii Zor Durumda Kaldı", *Tercüman*, 19 Aralık 1978.
8. *Resmi Gazete*'nin 16501 sayı ve 26 Aralık 1978 tarihli sayısında bakanlar kurulunun Mersin Soda greviyle ilgili şu kararı açıklanmıştır: "İçel Merkez Soda Sanayii Anonim Şirketi işyerlerinde, Petkim-İş sendikasınca uygulanan grevin, yurt sağlığı bakımından, 30 gün süre ile geciktirilmesi, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın 21/12/1978 tarihli ve 7/16945 sayılı ve Sanayii Genel Müdürlüğü 028624 sayılı yazısı üzerine, 15/7/1963 tarihli ve 275 sayılı kanunun 29. maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 22/12/1978 tarihinde kararlaştırılmıştır." (KA. no. 2)
9. 22/12/1978 tarihli ve 7/16945 sayılı kararnameye ek olarak İçel Merkez Soda Sanayii Anonim Şirketi işyerlerinde Petkim-İş Sendikası'nca uygulanan grevin geciktirme süresinin 60 gün daha uzatılması, 18/1/1979 tarihinde kararlaştırılmıştır. (KA. no. 2)
10. "Mersin Soda Olayı-I", *TMMOB*, s. 11.
11. "İşçiler fabrikaya girdikten sonra her gün akşama kadar ellerindeki demir çubuklarla borulara vurarak ve korolar halinde şarkı söyleyerek fabrika idari personeline baskı yaptılar. Üretime dönük hiçbir faaliyette bulunmadılar." Mustafa Özel ile söyleşi.
12. Adana Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün, bakanlar kurulunun erteleme kararına rağmen 29/12/1979 tarihinde işçilerin fabrikaya girerek pasif direnişe geçtiklerine dair, 10 Ocak 1979 tarihli ve 70004/31 sayılı kararı. (MSA, no. 3).
13. "Mersin Soda Fabrikasında Üretimi Aksatılan Gerekçesiyle 24 İşçinin Çıkarılacağı Bildiriliyor", *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1979.
14. "Mersin Soda Olayı-II: Mücadele Sürecek", *TMMOB*, s. 4.
15. "Soda Sanayiinde Greve Katılmayan 4 Müdür, 8 Şef ve 2 Mühendis İşverene Verdikleri Muhtırada, Olayların Sona Ermesi İçin Sendika ile İşverenin Toplu İş Sözleşmesini İmzalamamasını İstedi", *Güney*, 23 Şubat 1979.
16. "Mersin Soda Sanayiindeki 12 Kişinin İşine Son Verildi", *Hürriyet Çukurova*, 26 Şubat 1979.
17. "Soda Sanayi A.Ş.'de Çalışan Tüm Personelin Dikkatine", *Milliyet*, 16 Şubat 1979.
18. "Petkim-İş: Soda İşvereni Hem Kamuoyunu Hem de Basını Yanıltıyor", *Son Haber*, 21 Şubat 1979.
19. 26.12.1978 günü bakanlar kurulunun almış olduğu erteleme kararına rağmen yasadışı eyleme katılan Ahmet Zeytun adlı işçinin iş akdinin 275 sayılı yasanın 29. ve iş yasası 17/11. maddeleri uyarınca 17 Mart 1979 günü itibariyle feshedildiğine dair, Soda Sanayi A.Ş.nin Ahmet Zeytun'a gönderdiği 16 Mart 1979 tarih ve 881 nolu yazı. (MSA. no. 4).
20. Fabrika yönetimi bildiride işçileri ve sendikayı suçluyordu: "80 günlük ücret ödenen işçiler işletmede en ufak bir faaliyet göstermediler. Yöneticilerin teslelere girmeleri bile engellendi. Biz bu durumu idari ve adli mercilere tespit ettirdik. Sendika ise resmi temasları kesti. Bir bakanın başkanlık ettiği 'Yüksek Üzlaşma Kurulu' toplantısına katılmadılar. Ayrıca çalışma bakanının çağrısını duymamazlıktan geldiler. "Mersin Soda Fabrikası yönetiminin son durum hakkındaki bildirisi", 2 Mart 1979. (MSA, no. 5)
21. "İş akdi feshedilen işçilerden Salih Doğru, 21.03.1979 tarihinde çalışmış olduğu tuz işletmesi şefliğine başvurarak istifa ettiğini bildirmiş istifası kıdem tazminatı ödenmek koşuluyla kabul edilmiştir." (MSA, no. 6)
22. Mersin Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Selahattin Karagöz 1416 sayılı ve 1979 tarihli takipsizlik kararında: "fabrikadaki durumun İmalı herelilerin fabrikayı korumasıj lokavt değil, fabrikanın güvenliğinin sağlanması ve fabrikayı koruyan kişilerin TSK'nın bir parçası olduğundan fabrikayı çalıştırmama iddiasının asılsız olduğuna karar verip, 15 yönetici hakkında takipsizlik kararı vermiştir." (MB. no. 7)
23. "Fabrika yönetimi, işyerine işçi alabilmek için hamili kart pusulalarını referans olarak kabul etmiştir." (MSA, no. 8)
24. "Yusuf Alat Adlı Vatandaşı Öldüren Mustafa Şakar ile Soyadı Bilinmeyen Ömer Adlı İşçiler Sıkıyönetim Komutanlığı Tarafından Fabrikada Yakalandılar", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1979.
25. Uğur Mumcu, "Gayri Meşru", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1979.
26. "Mersin Soda Fabrikası çalışsın ya da çalışmasın düzenli olarak üç ayda bir bakımı yapılmak zorundadır." İdari personel Baybars Kocatürk ile söyleşi.
27. "Soda Sanayii A.Ş.'den Duyuru", *Hürriyet Çukurova*, 27 Haziran 1979.
28. "DİSK Hükümetten Mersin Soda'da 900 Üyesine İşbaşı Yaptırılmasını İstedi", *Tercüman*, 25 Mart 1979.
29. Petkim-İş Sendikası Genel Başkanı Mehmet Kılınç başbakan ve işçileri bakanına çektiği telgrafta, "erteleme süresinin sonunda tamamen yasal olan grevin uygulanabilmesi için askeri birliklerin fabrikadan çekilmesini, yapılacak herhangi bir engellemenin anayasanın 47. maddesine aykırı olacağından çıkabilecek olaylardan sendikanın sorumlu olmayacağını" belirtiyordu. "Soda grevinin erteleme süresi bitince yeniden uygulamaya konulacağı bildirildi", *Cumhuriyet*, 28 Mart 1979.
30. "DİSK Genel Başkan Vekili Güven, Soda İşvereni İşçi İsteklerini Kabul Etmezse Grevler Yayılır", *Hürriyet Çukurova*, 1 Nisan 1979.
31. "5 Nisan sabahı Petkim-İş Mersin Şubesi binası önünde toplanan 847 soda işçisi buradan saat 9.30'da otobüslerle Soda Sanayi'ne gelmişlerdir. Ancak fabrika güvenliğinden

sorumlu mavi berelilerin komutanı, işçileri fabrikaya 100 metreden fazla yaklaştırmamıştır." "Mersin Soda Sanayi İşçileri Dün Yeniden Greve Başladılar", *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1979.

32. "Grev Ertelemesi Sırasında İstifa Eden Soda Sanayi Genel Müdürü İşçileri Savundu", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1979.
33. Greve katılmayan idari personelden Baybars Kocatürk "grevci işçilerin fabrika içerisindeki vincin hidrolik borularını birbirine bağladıklarını ve sırf bu yüzden bir ay üretim yapamadıklarını" söylüyor. İdari personel Baybars Kocatürk'le söyleşi.
34. "Soda Sanayi avukatlarından Hülya Koşan, 2. Asliye Hukuk Mahkemesi Hâkimliği'ne gönderdiği 1979 tarihli ve 153 dosya nolu dilekçesinde müvekkili Soda Sanayi AŞ'nin zarar ziyan tespitinden vazgeçtiğini belirtiyordu. Hülya Koşan dilekçesinde; mahkemece seçilen bilirkişi heyetinin yeterli inceleme yapmasının ve fabrikanın faaliyete geçebilmesi için, tesislerin acele bokuma alınmasını gerekçe göstererek delil tespitinden vazgeçtiklerini ifade ediyordu. (MB. no. 9).
35. "Mersin İş Mahkemesi, 979/98 karar nolu ve 20.04.1979 tarihinde almış olduğu kararda, işverenin işyerinde çalışan 607 işçinin iş akdini ihbar şartlarına uymaksızın feshetmesini yasadışı lokavt olduğunun tespitine karar vermiştir." (MB, no. 10)
36. Mersin İş Mahkemesi'nin almış olduğu yasadışı lokavt kararının 14.05.1979 gün ve 79/7258 esas sayı ile Yargıtay 9. Hukuk Dairesince bozulduğuna dair Yargıtay ilamı. (MB, no. 11)
37. Uğur Mumcu, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1979.
38. "Soda Sanayi'nde Üretime Başlandı", *Tercüman*, 21 Haziran 1979.
39. "Şahap Kocatopçu'dan Açıklamalar", *Tercüman*, 22 Haziran 1979.
40. Örnek: Tuz İşletmesi personelinden grevde bulunan Güner Akkaya'nın greveden vazgeçip 16.05.1979 günü saat 8'de işbaşı yaptığına dair tutanak. (MSA, no. 12)
41. "Mersin Soda Fabrikasında Üretim Başladı", *Milliyet*, 29 Mayıs 1979.
42. Petkim-İş Sendikası'nın ihtiyati tedbir istemi 25.6.1979 gün ve 1979/3 esas sayı ile Adana İş Mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Adana İş Mahkemesi'nin aldığı karar metninin sonuç kısmında şu görüşlere yer verilmiştir:
"İddiada ve savunmada sözü edilen ve mahkememiz tarafından verilen 1979/637 sayılı dosya halen Yargıtay incelemesi safhasında olup henüz kesinleşmemiştir. Tedbirin konusu aynı zamanda ileride açılacak davanın konusunu tamamen içermektedir. Davacının şimdilik tedbir isteği koşulları oluşmadığından davacı sendikanın ihtiyati tedbir isteğinin reddine karar verilmiştir." (MSA. no. 13)
43. Greve katılmayan idari personelden Baybars Kocatürk, "Dev-Yol, Dev-Genç, TKP ve Kurtuluş gibi yasadışı sol örgütlerin Mersin Soda Fabrikası'nı kendilerine pilot bölge seçtiklerini" belirterek ve o dönemde Petkim-İş Sendikası'nın pasifize edilerek "bu örgütlerin sendika içinde örgütlenmeye ve işçileri kendi siyasal ideolojilerine yönlendirmeye çalıştıklarını" söylüyor. Baybars Kocatürk ile söyleşi.
İdari personelden Mustafa Özel ise, sendika içinde örgütlenen yasadışı sol örgütlerin amacının siyasi olduğunu ve bu amaçlarını gerçekleştirmek için işçileri kullandıklarını ve işçilerin yüzde 85'inin bilinçsiz bir şekilde bu örgütlerin istekleri doğrultusunda hareket ettiklerini söylüyor. Greve katılmayan idari personelden Mustafa Özel ile söyleşi.
44. Greve katılmayan idari personelden Mustafa Özel ile söyleşi.
45. "Soda Fabrikası Yöneticilerine Ait 7 Vasıta İle Bir Ev Bombalandı", *Son Havadis*, 25 Haziran 1979.
46. "Mersin Soda Sanayii Lojmanları Bombalandı, 6 Otomobil Tahrip Edildi", *Tercüman*, 25 Haziran 1979.
47. Greve katılmayan idari personelden Mustafa Özel ile Söyleşi.
48. Greve katılmayan idari personelden Baybars Kocatürk ile söyleşi.
49. "19 Nisan 1979 tarihinde yapılan seçimler sonucunda Mustafa Karadayı, Petkim-İş Sendikası Genel Başkanı seçilmiştir". "Soda Sorunu Süratle Çözülecek", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1979.
50. "Soda İşçileri Ankara'ya Kadar Yürüyecek", *Politika*, 18 Haziran 1979.
51. *Mersin Soda İşçilerinin Mücadelesi*, DSM yay., s. 23.
52. "Petkim-İş Genel Başkanı Mustafa Karadayı, Mersin Valiliğinin yürüyüşe önce izin verdiğini ancak daha sonra bu kararını değiştirdiğini belirterek yürüyüşün yapılması için İçişleri Bakanlığına yapılacak başvurunun sonuçsuz kalması halinde yeni eylem biçimlerine başvuracaklarını belirtiyordu." "Soda İşçilerinin Ankara Yürüyüşüne İzin Verilmedi", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1979.
53. Petkim-İş Genel Başkanı Mustafa Karadayı, "yürüyüşün tüm engellemelere rağmen sürdürüldüğünü belirterek işveren inancımız karşısında paniğe düştü demiştir." "Soda İşçilerinin Yürüyüşü Engellemelere Rağmen Sürüyor." *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1979.
54. "CHP'li 10 Parlamenter, Soda İşçilerinin Ankara'ya Gelmesinin Engellenmemesini İstedi", *Milliyet*, 27 Haziran 1979.
55. Milli Sporcu Artun Talay şöyle diyordu: "Soda emekçilerinin haklı direnişlerinin yanındayız. Soda ithal ederek ve soda sanayiinde faşistleri işçi kılığında alıp üretim yaptırmaya çalışarak, anti-demokratik bir biçimde soda emekçilerinin haklı direnişlerini kırmaya çalışan soda işverenini lanetliyoruz. Haklı davalarını anlatabilmek amacıyla Ankara'ya girmek isteyen Soda emekçilerinin Ankara'ya girmesine izin vermeyenlerin bu kararını kınıyoruz. Biz ilerici sporcular olarak Soda Sanayiinin devletleştirilmesini hükümetten talep ediyoruz." "Ulusal Sporcular Soda İşçilerinin Ankara'ya Sokulmasını İstediler", *Politika*, 14 Temmuz 1979.
56. "Kocatopçu, Soda Fabrikasında Komandoların Barındığını Kabul Etti", *Politika*, 4 Temmuz 1979.
57. Petkim-İş Sendikası Genel Başkanı Mustafa Karadayı şunları söylüyordu:
"Konuyla ilgilenen Sayın Başbakan, başta Sayın Hikmet Çetin olmak üzere bakanlara sorunu çözmek için talimat verdi. Ne var ki sorunu çözmekle görevlendirilen yetkililer sorunun altında yatanı olguyu görmemekte ya da görememektedir. Bu konuda sayın Ecevit'in işyerinin diretmesi halinde yasal, ekonomik ve mali tüm hükümet yetkilerini kullanmaları yolundaki talimatları yerine işverenin istemleri ön plana alan bir yaklaşım içindedirler." "Soda İşçilerinin Gölbaşında 5. Günleri", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1979.
58. Greve katılmayan idari personelden Baybars Kocatürk'e göre "Bülent Ecevit devlet istihbaratından aldığı bilgiler sayesinde soda olayını provake eden grupların varlığından haberdardı ve bu yüzden sendikaya ve işçilere temkinli yaklaşıyordu."
59. "Mersin Soda Fabrikası Doktoru; 'İşyerinde Karanlık İşler Oluyor' diye İstifa Etti", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1979.
60. "CHP'li 18 Parlamenter: Soda İşçilerinin Sorunu Çözümlenmedi", *Milliyet*, 7 Temmuz 1979.
61. "Soda İşçileri İçin Görüşmeler Sürdürülüyor", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1979.
62. Petkim-İş Sendikası Mersin Şube Başkanı Oktay Erbakan, soda işçilerinin 11 aydır süren mücadelesinin başarıyla noktalandığını, 17 Temmuz salı saat 14.00'te Soda Sanayiine ait tüm işyerlerinde soda işçilerinin işbaşı yapacaklarını söylüyordu. "Soda Sanayii Grevi Anlaşmayla Sonuçlandı", *Milliyet*, 15 Temmuz 1979.
63. *Mersin Soda İşçilerinin Mücadelesi*, DSM yay., S. 28.
64. Petkim-İş Sendikası Mersin Şubesi binasına gelen işçiler, "Biz grevdeyken alınan silahlı 285 kişinin tehdidi altında çalışamazdık. İstifa etmediğimiz takdirde tek tek öldürüleceğimizi söylediler. İstifaya mecbur kaldık dediler." "Ölümle Tehdit Edildiklerini Öne Süren 150 İşçi Dün İstifa Ettiler", *Hürriyet Çukurova*, 27 Temmuz 1979.
65. Greve katılmayan idari personelden Mustafa Özel, bu işçiler için şunları söyledi: "Grev boyunca işçileri örgütleyip olay çıkaran bu işçileri, anlaşma yapılırken sendika yöneticilerine istemediğimizi söyledik. Onlar da kabul ettiler. Hatta sendika bizim istediğimizden daha fazlasını işten çıkarttı." Mustafa Özel ile söyleşi.
66. "Mehmet Debbağ adlı işçi jandarmaya yaptığı başvuruda silahlı kişilerin saldırısına uğradığını ve istifaya zorlandığını söylüyordu". "Ölümle Tehdit Edildiklerini Öne Süren 350 İşçi Dün İstifa Etti", *Hürriyet Çukurova*, 27 Temmuz 1979.
67. "İstifa Eden İşçiler Sendika Yönetimini Suçladılar", *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1979.
68. İdari Personelden Baybars Kocatürk ile söyleşi.

ŞEVKET PAMUK'UN, TEREKE KAYITLARINA DAYANAN GENİŞ KAPSAMLI ÇALIŞMASI

Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanırlardı?

OSMAN KÖKER

Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Merkezi'nin her ay bir iktisat tarihçisinin katılımıyla düzenlediği Voyvoda Caddesi Toplantılarının şubat ayı konuğu Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Şevket Pamuk'tu. 21 Şubat 2001 tarihinde düzenlenen toplantıda Pamuk, "Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanırlardı?" başlıklı bir konuşma yaptı.

Şevket Pamuk'un çalışması, toplantının başlığının ilk çağrıştırdığının aksine, Osmanlı tarihinin en zengin beş-on kişisinin, birkaç vezirin, padişah kızının ya da en zengin sarrafların servetleri hakkında ayrıntılı bilgi veren bir çahşma değil. Daha önce Osmanlı döneminde ücret-fiyat endeksleri konusunda yaptığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 2000 yılının sonunda *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler* başlığıyla yayımlanan çalışmasında olduğu gibi Şevket Pamuk, çok geniş kapsamlı bir proje yürütüyor. Dört yüz yıla yakın bir zaman dilimi içinde çok büyük sayıda kişinin servetine ilişkin verileri, genç arkadaşlarının da katkısıyla topluyor ve bunları analiz ederek genel eğilimlere ulaşmaya çalışıyor.

OSMANLI TEREKE KAYITLARI

Araştırmanın temel kaynağını Osmanlı mahkeme kayıtlarındaki terekeler oluşturuyor. Osmanlı döneminde herhangi bir kişi ölüp de mirasçıları arasında bir anlaşmazlık çıkarsa veya mirasçılar herhangi bir nedenle mahkemeye gidip mahkemeden bir belge alma arayışına girerlerse kadı, ölen kişinin malvarlığının listesini mirasçıların önünde çıkarıyor. Sadece başkent İstanbul'da değil, imparatorluğun çeşitli kentlerindeki mahkemelerde de tutulan tereke kayıtlarına şeriye sicillerinden ulaşmak mümkün.

Şevket Pamuk toplantının başında Ömer Lütfi Barkan'ın bundan otuz yıl kadar önce yeni harflere çevirerek yayımladığı bir tereke kaydını örnek olarak sunuyor. Askeri sınıftan, yani bir devlet memuru olan bu kişinin malvarlığı, mirasçılarının 1641 yılında kadıya başvurması üzerine çıkarılmış. O zamanın standartlarına göre bir hayli varlıklı olan bu kişinin toplam 350 bin akçelik servetinin içinde ev eşyaları, mutfak eşyaları, çiftlik hayvanları, köleler, cariyeler, alacaklar görülüyor. Tipik ya da dramatik bulduğu terekeleri seçerek yayımlayan Barkan'ın aksine Pamuk, ilginç olanları seçmek yerine ortalamayı bulmaya çalıştığını vurguluyor. Bunun için de tesadüfi yöntem kullanılıyor ve bir defter açıldığında 5., 10., 15., 20.; yani beşte bir ya da 7., 14., 21., 28.; yani yedide bir örnek, hatta kayıtlar sınırlı olduğu zaman üçte bir örnek seçiliyor.

Bu konuda çok önemli bir sınırlamaya dikkat çeken Pamuk, bir tereke kaydının o kişinin serveti hakkında çok kesin bir bilgi verdiğinden emin olamayacağımızı belirtiyor: "Bu kişinin servetinin bir kısmı, kadının önüne getirilmemiş olabilir. Bunun garantisini veremiyorum. Bazı dönemlerde kadının önüne gelen servetler gerçeği daha çok yansıtıyor, bazı dönemlerde ise daha az yansıtıyor olabilir. Bu kişinin ölümüyle, mal dökümünün kadının önüne gelmesi arasında tahmin edebileceğiniz gibi çeşitli şeyler olmuş olabilir: Belki mirasçılar kendi aralarında anlaşıp bazı şeyleri aralarında bölüştüler. Kadının

önüne gelen servetler acaba bütün ölenlerin tam demeyeyim de rastgele bir örneklemesi mi, yoksa kadının önüne daha çok belirli türden kişilerin servetleri mi geliyor? Bu konuda da kesin bir şey söylemek çok zor. Yani yüz terekeye bakınca, 'işte bunlar herhangi bir dönemde ölenlerin servetlerini gerçekçi bir şekilde yansıtıyor' diye ben bir iddiada bulunmuyorum. Terekelere bu gözle bakmak bence hatadır."

Mahkemelerin kentlerde olması nedeniyle terekelerin daha çok kentli nüfusun servetlerini yansıttığını belirten Pamuk, Osmanlı döneminde en büyük zenginlerin zaten kentliler olduğunu; kırlarda oturan, tarımda çalışan, ziraatla geçinen insanlar arasında çok büyük zenginlere rastlanmadığını, en zenginlerin Osmanlı nüfusunun yüzde onu veya daha azını oluşturan kentliler arasında bulunduğunu da hatırlatıyor.

Araştırmada altı mahkemenin kayıtlarına bakılıyor: İstanbul'da çoğunlukla askeri nüfusun işlerine bakan Suriçi'ndeki mahkeme, Galata ve Üsküdar mahkemeleri ile Ankara, Kayseri ve Bursa mahkemeleri.

MAKRO HEDEFLİ ÇALIŞMA

Şevket Pamuk araştırmayla ilgili biri makro, diğeri mikro olmak üzere iki amacı olduğunu belirtiyor: "Makro hedefimiz, servetlere bakarak Osmanlı ekonomisinde zaman içinde ne gibi değişiklikler olduğunu ortaya çıkarmaktı. Mesela servetlerin artışına bakarak '16. yy iyi bir dönem', '17. yy kötü' veya '18. yy iyi' türünden bir bilgi edinilebilir mi diye düşündüm. Başka ülkeler için yapılmış araştırmalardan biliyoruz ki, ortalama servetler zaman içerisinde artıyorsa yaşam standardında da büyük ihtimalle bir düzelme var. Ortalama servetler düşüyorsa bir gerileme var. Önce bunu araştırdım. 1520'den itibaren 1560, 1600, 1640 gibi 40 yılda bir yılı seçerek altı mahkemedeki o yıla ait kayıtlara gittik. Bunlarda da beşte birlik örneklemlerle, torbadan numara çeker gibi, her beş terekeden birini alarak inceledik. Bu altı mahkemenin kayıtlarında her dönem için topladığımız servetlerin ortalama değerine baktık. Bini aşkın servetin değerlerini bulup onların her dönem için ortalamasını aldık. Ortalamanın yanıltıcı olabileceği, birkaç çok zenginin o yıl için kırk-elli kişilik bir ortalamayı çok yukarıya çekebileceğini düşünerek ayrıca medyanlarını; yani o dönemde yüz terekeye baktıysak bunları büyüklük sırasına dizerek en ortadakini aldık. Medyanın avantajı daha az dalgalanan bir gösterge olması."

Pamuk, Osmanlı ekonomisinin uzun dönemli eğilimleri konusunda bir şeyler çıkarabilmek amacıyla altı mahkemenin ortalama ve medyanlarına baktığında iyimser tahminlerinin pek tutmadığını belirtiyor. Daha önceki çalışmasında ulaştığı uzun dönemli tüketici fiyat endekslerinden yararlanarak ortalama ve medyanları enflasyonun etkisinden arındırarak hazırladığı tabloyu sunan Pamuk, tabloda dönemler itibariyle düzgün eğilimler yerine çok büyük dalgalanmalar ortaya çıktığına dikkat çekiyor. Bu tabloya bakarak, örneğin Ankara'da servetlerin hızla düştüğünü görüyorsak bunun Ankara'nın imparatorluğun en zengin kentlerinden biri olmaktan büyük bir hızla çıktığı anlamına gelmediğini; bunun belki de, önceleri daha zengin kişilerin servetleri kadının önüne gelirken daha sonraları daha mütevazı servetlerin kadı önüne gelmesinin sonucu olabileceğini belirtiyor. Tablonun bütününde görülen servetlerdeki genel düşüşün de Osmanlı ekonomisindeki genel bir baş aşağı gidişten değil, zamanla kadının önünden daha fazla mal kaçırılmasından kaynaklanabileceğine dikkat çekiyor.

Belli bir dönemde belli bir yerde ölen insan sayısıyla, aynı dönemde aynı yerde kayıtlara geçen tereke sayısı arasındaki oranın yüzde 10 civarında olmasının bu ortalama ve medyanlara bakarak iddialı şeyler söylemeyi mümkün kılmadığını vurgulayan Pamuk, yine de bazı eğilimleri gözlemleyebildiğini belirtiyor. Özellikle kayıtlarına çok daha ayrıntılı olarak bakılan askeri sınıfın servet ortalamasının 16. ve 17. yüzyılda çok yüksek seviyedeyken sonraki yüzyıllarda daha aşağıya inmesinin, sadece bazı servetlerin kaçırılmasından kaynaklanmadığını, bunun askeri sınıfın giderek gücünü yitirdiğini ve en zenginlerin artık başka sosyal gruplardan çıktığını da gösterdiğini hatırlatıyor.

Şevket Pamuk makro plandaki çalışmada ortaya çıkan sonucun ilk başta umduğu kadar açık seçik olmadığını ve terekeleri bu tür yaklaşımla kullanma potansiyelinin sınırlı olduğunu gösterdiğini söylüyor.

MİKRO AMAÇLI ÇALIŞMA

En zenginlerin servetlerinin iç dağılımının ele alındığı mikro amaçlı çalışma için de yine aynı şekilde 40'ar yıl aralıklı olarak tereke kayıtlarına gidiliyor. Makro hedefli çalışmada beşte bir örneklemle bütün servetlere bakarak onların ortalaması alınırken, bu kez bunlar sıraya diziliyor ve en zengin yüzde 5 ile onun bir altındaki yüzde 5 tespit ediliyor. Bu gruplara girmek için gerekli asgari servet miktarı saptanınca da tekrar arşive gidilerek o miktarın üzerindeki bütün servetlerin dökümü yapılıyor.

1600 yılına ait bir tablo sunan Pamuk, burada görülen 15 terekenin İstanbul'da askeri sınıfın işlerine bakan Suriçi mahkemesinden alındığı için toplumun katmanları arasında en zenginleri temsil ettiğinin de söylenebileceğini belirtiyor. Bazıları bir milyon akçenin de üzerine çıkan bu servetlerin 270.000 akçenin üstündekiler ilk yüzde 5'i, 270.000-150.000 akçe arasındakiler ikinci yüzde 5'i oluşturuyor. Servetlerin büyüklüğüne anlam katmak için her dönemin akçesinin bugünün fiyatıyla kaç dolar yaptığına dair daha önce yaptığı fiyat endeksleri çalışmasındaki veri-

leri kullandığında, 1600 yılının en zenginlerinden biri olan Cafer'in bir milyon akçelik servetinin bugünün fiyatlarıyla yaklaşık olarak 300 bin dolar (2001 yılı itibariyle 300 milyar lira) olduğu ortaya çıkıyor. Öte yandan, 1680'li yılların en zengin kişisi olan Yusuf'un serveti ise 9 milyon 800 bin akçe mertebesinde. Bu miktar bugünün fiyatlarıyla 2 milyon dolara (2001 yılı itibariyle 2 trilyon lira) eşit.

Daha sonra bu servetlerin her biri için alt kategorilerin hesaplanmasına geçiliyor. Bir grup kategoriyi ev eşyası, mücevher, köle ve ev oluşturuyor. İkamet edilen mekân çerçevesinde kalan bu malvarlıklarını Pamuk, "ev" ana kategorisi altında topluyor. Diğer evler ve arsalar, dükkân, çiftlik ve hayvan kategorileri ise "yatırım" ana kategorisi altında toplanıyor. Üçüncü grubu ise nakit ve alacaklar oluşturuyor. Bütün bu sonuçlar 1600 yılından başlayarak 40 yılda birlik dönemler itibariyle birleştirildiğinde çok geniş bir tablo ortaya çıkıyor. Bu tabloda şu noktalar dikkati çekiyor:

Bütün zenginler servetlerinin önemli bir kesimini evlerine harcamışlar. Ev eşyası, mücevher, köle ve içinde oturulan konuta yapılan harcamalar, yıldan yıla bazı oynamalar gösterse de, servetlerin genellikle üçte birden daha büyük bir bölümünü kapsıyor. İkinci yüzde 5'lik kesimin bu alandaki harcama oranının birinci yüzde 5'lik kesimden daha yüksek olduğu dikkat çekiyor.

Yatırım başlığı altında toplanan, diğer gayri menkul, dükkân, çiftlik ve hayvana harcanan bölüm ise, yine yıldan yıla değişmekle birlikte, servetlerin yaklaşık onda birlik bir bölümünü kapsıyor. En zengin yüzde 5'lik ve ikinci yüzde 5'lik kesim arasında bu konuda da farklılık görülüyor: Örneğin 1600 yılında ilk yüzde 5'i oluşturan kesim servetlerinin beşte biri kadarını bu yatırımlara harcarken, ikinci yüzde 5'te bu oran neredeyse sıfıra iniyor. Bir diğer değişim de yatırım alanındaki harcamaların yıllar içinde önemli bir düşüş göstermesi. Şevket Pamuk bu düşüşün nedeni olarak sadece askeri sınıfın zamanla gücünü kaybetmesinin gösterilemeyeceğini belirtiyor; belki de bu tür malların kadının önüne gelmeden mirasçılar tarafından paylaşılması eğiliminin zamanla güçlenmiş olabileceğine dikkat çekiyor.

Kalabalık bir izleyici kitlesinin katıldığı toplantı tartışmalı geçti.

Zenginlerin servetlerini içerisinde nakit ve alacakların da çok büyük bir yer tuttuğu, yine yıllar ve birinci ve ikinci yüzde 5'lik kesim itibariyle değişmekle birlikte, servetlerin genellikle yarısı kadar bir kısmının nakit ve alacak olduğu görülüyor.

Zenginlerin servetlerinin önemli bir kısmını borç vermede kullanmış olmasının, İslamiyetin faizi yasaklamasına karşın Osmanlı toplumunda çeşitli adlar altında faizle borç verme işinin çok yaygın olduğunu da gösterdiğini belirten Pamuk, faiz yasağını çok ciddiye alıp da bütün likit pozisyonunu nakitte tutan zenginler var mı diye servetlere tek tek baktığında, bütün varlığını nakitte tutan kimseye rastlamadığını vurguluyor.

Şevket Pamuk tabloyu bir bütün olarak şu şekilde özetliyor: "Herkes servetinin bir kısmını ev, mücevher, köle, ev eşyası şeklinde tutuyor. İkincisi, en zenginler, gayri menkul artı tarım ağırlıklı yatırımlara yöneliyorlar. Sonra da gücü yeten herkes servetinin geri kalan kısmını nakitle ve borç vererek değerlendiriyor." Ulaşılan sonuçların aslında şaşırtıcı olmadığım belirten Pamuk, fabrikaların, büyük miktarda sanayi yatırımlarının olmadığı, tarım ağırlıklı bir ekonomide bundan çok farklı bir sonucun da çıkamayacağını hatırlatıyor.

ELEŞTİRİLER

Daha sonra dinleyicilerin sorularını yanıtlamaya geçen Pamuk'a bazı eleştiriler de yöneltildi.

Avrupa tarihçiliğinde bile çok uzun dönemli, bölmeden yapılan analizlerin çok sağlıklı sonuçlar vermediğine dikkat çeken Prof. Dr. Yavuz Cezar toplumsal, ekonomik, mahalli yapısı, para sistemi, hatta coğrafyası değişime uğrayan Osmanlı toplumunda bu kadar uzun vadeli analizlerde doğru sonuçlara ulaşılamayacağını belirtti. Kentlerin seçimiyle başlayan, zaten kısıtlı olan kayıtlar üzerinden 40 yılda bir ve beş sayfadan biri şeklinde devam eden tesadüfi sondaj usulüyle, temsili kabiliyeti olan hiçbir veri elde edilemeyeceğini savunan Cezar, terekelerde yazan fiyatların gerçek piyasa fiyatları değil satıldığında elde edilebileceği sanılan tahmini fiyatlar olduğuna da dikkat çekti. Zeminin yanlış olmasına rağmen ortaya doğru sonuçların çıktığını belirten Cezar, "harcanan emeğe oranla metodoloji sorgulaması daha az" dedi.

Çalışmaya başlamadan önce Cezar'la tartıştığını, o zaman da şimdiki pozisyonları savunduklarını belirten Pamuk, biri makro diğeri mikro olmak üzere iki çalışma yaptığını, makro sonuçlara güvenmemek gerektiğini kendisinin de söylediğini, mikro sonuçları ise Cezar'ın da doğru bulduğunu hatırlattı. Milli gelir bilgilerini zaman içinde geriye doğru uzatma işinin uluslararası literatürde giderek çeşitlenen, zenginleşen bir alan olduğunu söyleyen Pamuk, "Osmanlı'nın zenginliğine sadece kendi içinde bakmakla yetinmemeliyiz; hem bugünle, hem de aynı dönemdeki diğer toplumlarla karşılaştırmalar yapmaya cesaret etmeliyiz" dedi.

Yavuz Cezar'la aynı doğrultuda eleştiriler yönelten Prof. Dr. Edhem Eldem terekelerin çok istisnai durumlarda yapıldığını, vakıfların ya da politik yatırım olarak nitelenebilecek diğer şeylerin terekelerde görülmediğini, gayri Müslimlerin ve kırsal alanın dışarıda kaldığını, bu nedenle de araştırmanın oturduğu temelin tutarsız olduğunu belirtti. Tabloların birinde üç yüz bin akçelik ev eşyası görülen bazı terekelerde ev bulunmadığını hatırlatan Eldem, belgeden istatistiğe ve tabloya geçildiğinde tutarsızlığın tutarlılık gibi göründüğünü söyledi ve "Hataların büyük rakamlarda gerçekten yok olması söz konusu olmakla beraber, tereke denen şeydeki hatalar kazai hatalar olmadığı için aslında bu hatalar bence yok olmuyor" dedi. Pamuk da çalışmasıyla ilgili olarak Eldem'in işaret ettiği güçlüklere katıldığını, bu güçlüklerin bir bölümünün zaman içinde daha derinlemesine incelemelerle aşılabileceğini umduğunu belirtti.

Prof. Dr. Selçuk Esenbel ise Pamuk'un çok geniş bir tablo ortaya çıkardığını, bu tablonun yeni sorular ortaya attığını, bunun da bu alanlardaki mikro çalışmalara yol açacağını belirtti ve çalışmanın bu yönüyle bile çok değerli olduğuna dikkat çekti.

Lisansüstü Öğrencileri Sosyal Bilimler Konferansı

BAHADIR MAHMUDOĞLU

Ulusal düzeydeki ilk Lisansüstü Öğrencileri Sosyal Bilimler Konferansı, 6-8 Nisan 2001 tarihleri arasında, Boğaziçi Üniversitesi Kriton Curi Salonu'nda, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğrencileri tarafından düzenlendi. Ana teması "Osmanlı ve Türkiye Modernleşme Tarihi" olan konferansın Fransa'dan iki, İngiltere'den bir ve Türkiye'den de on üniversiteden gelen toplam 31 katılımcısı vardı. Açılışı Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Şevket Pamuk tarafından yapılan konferansın dokuzuncu ve son oturumunun ardından, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Aykut Kansu, sunulan tebliğler ve konferansın ana teması üzerine kapsamlı bir değerlendirmede bulundu.

Tebliğlerinin genel izleği kuramsal problemler, ulus/devlet kuruluşu, düşünce hayatı ve aydınlar, toplumsal kimlik inşası, kimlik oluşumu ve iktidar, devlet, ahlaki ekonomi ve iktisadi hayatın dönüşümü, modernite ve temsilleri ve devlet ve iktidarın kurumsallaşması idi.

Osmanlı ve Türkiye modernleşmesine ilişkin kuramsal yaklaşımların sunulduğu ilk oturumda, "modernleşme" kavramının gelişme seyri ve içeriğindeki değişmelerin dilbilimsel bir analizinin yapıldığı tebliğin ardından, uluslararası sistem yaklaşımı ile Osmanlı'nın ulus devlet oluşumlarına giden yolda Avrupa'nın "öteki" olmak gibi bir durumla nasıl uzlaştığı tartışıldı. Ardından, Osmanlı-Türkiye toplumsal formasyonunun tarihsel gelişiminin incelenmesi için alternatif bir paradigma olarak devlet oluşumu perspektifi sunuldu. Oturumun son tebliği, Habermas'ın ideal iletişim ortamında rasyonel toplumun üyelerinin uzlaşımsal bir hukuk zemininde evrensel ilkelerin nasıl yerleştirilip tüm toplumsal ve siyasi dokularda norm haline gelebileceğini ve bu bağlamda düşünüldüğünde de mevcut yapısı ile Türkiye'nin modernleşmesinin henüz Batılı düzeyde tesis edilemediğine ilişkindi.

"Ulus/Devlet Oluşumu: Örnekler ve Karşılaştırmalar" başlıklı ikinci oturumun ilk tebliği, İngiltere'deki modernleşme pratiği ile özellikle 1908 Devrimi ile ortaya çıkan modernleşme sürecinin farklılıkları ve benzerliklerin değerlendirilmesi üzerine idi. Tebliğde, temel bir tez olarak, Batı'daki modernleşmenin motorunun dinsel yapı içindeki dönüşüm olduğu belirtilerek, bu dönüşümün Hristiyanlığm kendi içinde bir değişim potansiyelini barındırması ve aynı zamanda bu potansiyelin toplumsal dönüşüme zemin hazırlayabilmesi ekseninde, İslam dini ile bir karşılaştırması yapılıyordu. İslam dininin ontolojik olarak bu tarz bir değişimin motoru olamayacak bir biçimde, daha başlangıçta kapalı ve bütünlüklü bir sistem olarak kurulduğu için, Batı tarzı bir değişim karşısında sorunların yaşanmasına neden olduğu vurgulandı. İkinci tebliğ ise

Kemalist modernleşmenin, hem Ortadoğu, hem de 1990 sonrası Kafkasya ve Orta Asya Türki cumhuriyetler için bir tür model olarak algılanmasının kuramsal ve pratik sonuçları üzerineydi. İsrail modernleşmesinin 1948 sonrasında ana çerçevesinin doğuşu ve bu çerçevenin sunduğu perspektifin başarısı ve bu sürece direniş gösteren muhalefetin niteliği hakkındaki üçüncü tebliğ, Ortadoğu modernleşmesinin özgün bir örneği olan İsrail'in seçtiği biçimin, kuramsal ve olgusal açılardan ayrıntılı bir betimlemesini sunuyordu. Son konuşmacı ise, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Şerif Hüseyin liderliğindeki Arap mücadelesinin Arap milliyetçiliğinin bir tezahürü olduğunu iddia eden George Antonius'un, döneme ilişkin literatür üzerinden bir eleştirisini yaptı.

Birinci günün son oturumunda ise, düşünce hayatı ve aydınlar konu edildi. Türkiye'de sosyolojinin kuramsal zaafiyetleri ve yerel meselelerin çözülmesinde ithal modellerin toplumsal dokuyla olan uyumsuzluklarının altının çizildiği ilk tebliğde, sosyolojinin günümüzdeki çıkmazının esas nedeni olarak topluma göre kuram yerine, kurama göre toplum arayışının olduğu ileri sürülüyordu. İkinci tebliğ ise, modernleşme sürecinde aykırı aydınlar (Beşir Fuad, Fatma Aliye Hanım, Aziz Nesin, Mina Urgan) hakkındaydı. Üçüncü konuşmacı, muhafazakârlığın ve bu çerçevede Peyami Safa'nın farklı dönemlerde takındığı farklı tavırlara yönelik bir sorgulamada bulundu ve bu anlamda Türk düşünce tarihine yönelik bir dönemlendirme denemesi yaptı. Son tebliğde, Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* adlı kitabı, köycülük ve aydınların rolü bağlamında değerlendirildi.

İkinci günün ilk oturumu, "halk" kavramının Kemalist sözcede nasıl kurgulandığına ilişkin bir tebliğ ile açıldı. Kavramın Foucault'cu bir bakışla, devletin toplumu disipline edici faaliyetlerinde anahtar rolü oynadığının belirtildiği tebliğde, Cumhuriyet döneminde kavramın kurgulanmasına dair belli bir mesafe alındığı, dinsel muhalefetin yükselmesinden sonra ise kavramın yeni bir biçimle tekrar toplumsal alana taşındığı ifade edildi. İkinci tebliğ, Yakup Kadri'nin *Ankara* romanı ile Alman yönetmen Riefenstahl'ın "İradenin Zaferi" ve "Olympia" filmlerini ütopyanın kurgulanması bağlamında karşılaştırmakta, iki sanatçıda da dönemin totaliter eğilimlerinin izlerini sürmekteydi. Sonraki tebliğ, arkeoloji biliminin Türk kimliği ve modernleşmesinde oynadığı role ilişkindi. Dördüncü tebliğde, Tanzimat sonrası eğitim sisteminde meydana gelen değişikliklerin Doğu Akdeniz liman kentlerinden birisi olan Mersin'deki yansımaları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek kentte eğitimin modernizasyonuna ilişkin olarak yapılan çalışmalar anlatıldı. Son tebliğde ise Cumhuriyet'in yurttaş kimliğinin oluşumunda yer alan değerlerin köye aktarılmasında bir eğitim kurumu olarak Köy Enstitülerinin işlevi değerlendirildi.

"Kimlik Oluşumu ve İktidar" başlıklı ikinci oturum, Türk romanında kanon dışı kalan popüler milli romanlardan M. Atilla Aykut'un *Silah Arkadaşları*'nda revizyonizm ve anakronizma meselelerini, metin okuması ve edebiyat kuramları çerçevesinde ayrıntılı bir biçimde ele alınmasıyla başladı. İkinci tebliğin amacı, 1922-1939 yılları arasında yayımlanmış kanon içi ve kanon dışı sekiz Türkçe anlatının analizi üzerinden kadın, toplumsal cinsiyet, aşk ve evlilik ve cinselliğin temsilini araştırmaktı. Üçüncü tebliğ, 1950'li yılların popüler dergilerinde aile, özel hayat ve cinselliğin nasıl kurgulandığı ve bunun devletin dışında sivil hayat ve bilimsel ya da "psuedo-bilimsel" söylemlerle nasıl tahkim edildiğine dairdi. Son tebliğ Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne hapis cezasının gelişimini görsel malzeme eşliğinde sunmaya çalıştı.

Üçüncü oturum ekonomi merkezli idi. Birinci konuşmacı, ciddi bir arşiv çalışmasına dayanan bildirisinde, modern devletin köylü ekonomisinde görmek istediği ile köylülerin kendilerini göstermek (korumak) istekleri arasındaki tansiyonun sonucu ortaya çıkan "Temettü'at Defterleri" adı altındaki sayımları, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli limanlarından biri olan İzmir'in hinterlandındaki Bayındır kazası için inceliyordu. İkinci tebliğde, mafya/örgütlü suçlar/yozlaşma ilişkisinin modernleşmenin "şer çiçeği" olarak okunmasının, bunların günümüzde aldığı epidemik hali anlamakta yetersiz kaldığının altı çizilerek; örgütlü suçlar/mafya/yozlaşmayı bir karşılıklılık ilişkisi olarak vücuda gelen enformal faaliyet olarak kavramsallaştıran formal ve enformal, ahlaki olan ve olmayan arasındaki sınırın nasıl değiştiği, devlet ile piyasa arasındaki ilişkinin nasıl biçimlendiğine vurgu yapan bir çözümleme çerçevesinin ana hatları sunuldu. Üçüncü tebliğde ise, devlet öncesi toplumların ekonomik ve idari örgütlenmesine denk gelen Potlatch kültürünün Batı dışı toplumların zihniyetlerindeki yansımalarının hâlâ gözlenebileceğinin ve bunun da modernleşme süreci üzerinde olumsuz bir etkisinin bulunduğunu öne süren bir yaklaşımı dile getirildi.

Üçüncü ve son günün ilk oturumu, "Modernite ve Temsilleri" başlığını taşıyordu. İlk konuşmada yerel basının İçel özelinde tarihsel gelişimi ve kamuoyu oluşumunda sahip olduğu işlev ve etkiler değerlendirildi. İkinci tebliğ, "özgürlük" kavramının Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 öncesi ve sonrasında mizah gazetelerinde görsel olarak resmedilmesi üzerine idi. Sonraki tebliğ, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde mizahın hangi amaçlar çerçevesinde kullanıldığı ve nasıl algılandığını betimlemek amacıyla, Mustafa Şekip Tunç'un 1921 tarihli *Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?* adlı kitapçı-

ğını temel alarak, dönemin kendi koşulları içerisinde iktidarın mizahı nasıl biçimlediğinin altını çiziyordu. Dördüncü tebliğ, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, seyir sanatlarından günümüze, sinemaya kadar geniş bir yelpaze içerisinde modernleşme süreçleri ile sanatın kendi iç yapısında meydana gelen değişiklikleri inceledi.

Son oturumda, dönemsel olarak birbirini takip eden ve Türkiye tarihinde büyük önem taşıyan üç ayrı olay incelendi. İlk tebliğde Çanakkale muharebelerinin ulusal kimliğin oluşmasındaki rolü, dönemin propaganda belgeleri üzerinden sunuldu. İkinci konuşmacı Milli Mücadele döneminde merkeziyetçilik ve yerelcilik ilişkisini iktidar sorunu çerçevesinde ele alarak, merkeziyetçi, bürokratik bir siyasal kültür ile bu dönemde ortaya çıkan yerelci, anti-bürokratik, katılımcı ve seçim esasına dayalı bir siyasal kültür arasındaki gerilimi ve çatışmayı ve siyasal merkezin kendisini nasıl yeniden kurduğunu sorguluyordu. Son tebliğde ise, erken Cumhuriyet dönemi iktidar söyleminde Dersim meselesi ile 1937 ve 1938 yıllarındaki "Dersim te'dib ve tenkil harekâtı"nın bir çözümlemesi sunuldu; Dersim meselesinin medeniyet-bedeviyet karşıtlığı temelinde temsili dolayımından, merkeziyetçi devlet inşaası ile Türk etnik çekirdeğine dayalı ulus inşaası projesinin çakıştığı tarihsel bağlamı tartışıldı.

Oturumlar sonrası, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Aykut Kansu sunulan tebliğleri değerlendirip, Osmanlı-Türkiye modernleşmesi sürecini yorumladı.

Kansu'ya göre, Tanzimat'tan bu yana devlet projesi olarak tepeden sunulan modernleşme çabaları aslında modernleşme karşıtı, radikal muhafazakâr denebilecek bir ideolojik donanıma sahip kadrolarca yürütüldüğü için Batılı anlamda bir modernleşme süreci gerçekleşmemişti; sürecin modernleşme paradigması dahilinde tanımlanan kavramlar üzerinden geliştirilen anlatıları açıklayıcı olmayacaktı. Değerlendirmesi tarihe yaklaşım açısından da önemli vurgular barındıran Kansu, demokrasi ve modernleşmenin çerçevesini ekonomik/siyasi liberalizm ve hukuk devleti olarak çizdi. Bu yönleri ile Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin siyasi ve düşünsel elitlerinin (aydınlarının), toplumun yönetilme tarzına yönelik düşünce ve eylemlerinin günümüze kadar olan yansımaları ve uygulamalarını örnekleyerek, son ikiyüzyıllık tarihinin neden bir modernleşme-karşıtlığı tarihi olarak okunması gerektiğinin somut zeminini sundu. Baskın modernleşmeci yaklaşımı tersyüz eden bu yorum, konferansın en son bölümünde hararetli tartışmalara yol açtı.

Kendi alanında bir ilk olan bu konferansın, Konferans Organizasyon Komitesi adına yapılan konuşmada da belirtildiği gibi, genç sosyal bilimcilerin çalışmalarını kendi iletişim ağları dışında da paylaşmaları için bir zemin oluşturmaya katkıda bulunmak; modernleşme projesinin yeni kavramsal/kuramsal olanaklarla yeniden sorunsallaştırıldığı ve kökten eleştirildiği bir dönemde, Osmanlı-Türkiye toplumlarının modernleşme deneyimini disiplinlerarası perspektiften irdelenmesine lisansüstü öğrencilerinden de bir katkı sağlamak; farklı kavramsal araçları ve kuramsal çerçeveleri kullanarak bu deneyimi çözümlemeye çalışan öğrenciler arasında bir alışveriş olanağı yaratmak olarak ifade edilen amacına ulaştığına inanıyoruz.

SÖZLÜ TARİH VE YEREL TARİHÇİ

STEPHEN CAUNCE

Sözlü tarih "sıradan insan"ın, yani hepimizin yaşamını konu edinir. Sözlü tarih, gündelik yaşantımızla, yaptığımız işlerle, duygularımız, düşüncelerimiz, geleneklerimiz ve göreneklerimizle hepimizin öyküsünü anlatır. Yaşamın içinden üretilen bir bilgidir. Özellikle yerel tarihle sıkı bağlar taşıyan sözlü tarih hem konu hem de yöntem itibariyle geleneksel tarihten farklıdır. Yazılı belgelerde göremeyeceğimiz ayrıntıları, arşivlere girmeyen yaşam parçalarını bulabileceğimiz eşsiz bir kaynaktır.

Elinizde tuttuğunuz kitap bir sözlü tarih kılavuzu, sözlü tarihi öğrenmek, sözlü tarih yapmak isteyenler için yararlı bir giriş kitabı. Bu alanda araştırma yapacaklar için son derece öğretici, pratik bilgiler veriyor, çalışma yöntemlerini ele alıyor. Sözlü tarih, bu kitapta kadınları, çocukları, çiftçileri, işçileri, göçmenleri... anlatıyor; toplumların "güçsüz"lerine ses veriyor. Geleneksel tarihin ayrıntılarına inmediği yerellikleri bulup çıkarıyor. Bu kitap sözlü tarihin zenginliklerini keşfetmek isteyenleri, yerel tarihe adım atanları eli boş döndürmeyecek bir çalışma.

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi,
80700 Beşiktaş-İstanbul Tel:(0212) 227 37 33–227 37 34
Faks:(0212) 227 37 32

Fotoğrafın Tarihsel Belge Olarak Anlamı

HALİL VOLKAN ARIKAN

Prof. Dr. Klaus Tenfelde'nin "Tarihsel Kaynak Olarak Fotoğraf: 19. Yüzyıl Sanayi Tarihinden Örnekler" başlıklı konuşmasını ve sunduğu fotoğrafların tamamını *Toplumsal Tarih*'in Haziran 2001 sayısıyla birlikte dağıtmak üzere ayrı bir ek olarak yayımlayacağız.

Tarih Vakfı'nın, Friedrich Ebert Vakfı'nın desteğiyle düzenlediği "Fotoğrafın Tarihsel Belge Olarak Anlamı" adlı konferans 7 Nisan 2001 Cumartesi günü Darphane-i Amire'de yapıldı. Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier'in yönettiği toplantının ağırlık noktasını, Bochum Ruhr Üniversitesi Sosyal Hareketler Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Klaus Tenfelde'nin "Tarihsel Kaynak Olarak Fotoğraf: 19. Yüzyıl Sanayi Tarihinden Örnekler" başlıklı konuşması oluşturdu. Konferansa Türkiye'den araştırmacı yazar Gürsel Göncü, fotoğraf sanatçıları Sıtkı Kösemen, Çetin Özer ve Ara Güler de katıldı.

Klaus Tenfelde akademik kariyerini alışılmışın biraz dışında bir çizgi izleyerek yapmış. İkinci eğitim olanaklarından yararlanarak okuyan Tenfelde gençlik yıllarında Ruhr havzasındaki maden ocaklarında işçilik yapmış. Daha sonra polis memuru olarak çalışmış. Münster Üniversitesi'nde tarih sosyoloji, Alman filolojisi, felsefe, pedogoji eğitimi aldıktan sonra akademik hayata geçmiş. Halen Bochum Ruhr Universitesi Sosyal Hareketler Entitüsü ve Sosyal Tarih Kürsüsü başkanlığının yanı sıra Heildelberg Modern Sosyal Tarih İçin Çalışma Grubu, Bonn Siyasi Partiler ve Parlamentarizm Tarihi Komisyonu, Amsterdam Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Bilimsel Danışmanlık Kurulu üyeliği ve Ruhr Bölgesi Kütüphane Vakfı başkanlığı yapıyor.

Prof. Tenfelde, konferansın sabahki iki oturumu boyunca süren konuşmasında Almanya'nın çelik sanayi devi Krupp şirketinin fotoğraf arşivinden örnekler vererek fotoğrafla tarih arasındaki ilişkileri anlattı. 19. yüzyılın ikinci yarısında fotoğrafın henüz yeni yaygınlaştığı bir dönemde bu konuda bir enstitü kuracak kadar fotoğrafa önem veren Krupp ailesi, bu enstitüde iki ya da üç milyon kadar bir fotoğraf stokuna sahip olmuş. Bu fotoğrafların önemli bir kısmı İkinci Dünya Savaşı içinde Essen'in bombalanması sırasında enstitü binasıyla birlikte imha olurken, Birinci Dünya Savaşı öncesi çeşitli amaçlarla enstitü dışına çıkarılan yüz kırk bin fotoğraflık kısmı bugüne ulaşabilmiş. Konuşması sırasında bu arşivden seçtiği kırk kadar fotoğrafı eleştiriye tabi tutarak sunan Tenfelde, fotoğrafın tarihi hiç

7 Nisan'da yapılan konferansın katılımcıları: Prof. Dr. Klaus Tenfelde, Orhan Silier, Sıtkı Kösemen, Çetin Özer.

Ara Güler ve Prof. Klaus Tenfelde konferans sonrası düzenlenen kokteylde sohbet ederken.

de nesnel bir şekilde yansıtmayabileceğini aktardı. Fotoğrafın tarihçinin mutfağını zenginleştiren bir kaynak olmasına rağmen tarihçilerin fotoğrafı kullanırken dikkatli olmaları gerektiğini hatırlatan Tenfelde fotoğrafçının tarihçiyi nasıl yanıltabileceğini Krupp arşivinden fotoğraflarla izah etti.

Tenfelde konuşmasında Krupp arşivinde bulunan fotoğrafların işlevlerini on başlık altında aktardı: Reklam, belgeleme, portreler, şirketin sosyal politikası, güvenlik, mahkemelerde delil, önemli olayları tespit, hatırlama amaçlı olarak, mitler yaratarak tarihi inşa etme ve istem dışı ortaya çıkan sosyal belge. Tenfelde'nin bu çok önemli konuşmasının tamamı ve sunduğu fotoğraflar *Toplumsal Tarih*'in gelecek sayısıyla birlikte ayrı bir ek olarak verileceği için konuşmasını daha uzun olarak aktarmaya gerek duymuyoruz.

Prof. Tenfelde'nin üç bölüm halinde süren konuşması her bölümün sonunda izleyiciler

KLAUS TENFELDE'NİN KRUPP ARŞİVİ HAKKINDAKİ KİTABI

Krupp arşivi konusunda Prof. Klaus Tenfelde'nin hazırladığı bir de kitap var. Bilder von Krupp: Fotografie und Geschichte im Industriezeitalter (Krupp Fotoğrafları: Sanayi Çağında Fotoğraf ve Tarih) başlıklı kitap 1994'te Almanya'da Beck Yayınevi tarafından yayımlanmış. Büyük boy, 384 sayfalık kitap, "Bir Alman Dünya Tekelinin Yükselişi", "Krupp'tan Resimler: İş, İşçiler, İşletme", "Krupp'tan Resimler: Aile", "Kaynak Olarak Krupp'un Müessese ve Aile Fotoğrafları" başlıklı bölümlerden oluşuyor.

Kitapta, aralarında Tenfelde'nin de bulunduğu yazarlar tarafından kaleme alınan Fotoğraf Enstitüsü'nün kuruluşu, çalışma fotoğrafları, fotoğraflaki müessese hayatı, Krupp fotoğraflarında fabrika ve şehir, Krupp'ta sanayi mimarisi ve sosyal anlayış, politikada Krupp, burjuva temsil kültürü ve aile mahremiyeti, 19. ve 20. yüzyılda aile fotoğrafları, toplanmış fotoğraflar ve fotoğraflanmış anılar, tarihsel kaynak olarak fotoğraf, müessese fotoğrafçılığı konulu makaleler 357 fotoğraf eşliğinde sunuluyor.

Krupp arşivinden çok sayıda fotoğrafın yer aldığı kitapta Türkiye'yle ilgili de iki fotoğraf var.

Tanferhütte'deki atış poligonu ziyaretçi albümünden bir fotoğraf. Bay Eckoldt, Yarbay Emin, Albay Mehmed Ali, Binbaşı Faik, Yüzbaşı Grünweller, Bay Tahsai, Bay Kohl (19 Nisan 1906).

Kiel'deki tersanede inşa edilen iki Türk torpido kruvazörünün yapımına ilişkin albüm (1907).

ve diğer katılımcılardan gelen sorular ve katkılarla zenginleşti. Orhan Silier, Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan 20. yüzyıl Avrupa tarihinin öğretilmesinde kılavuz kitaptan, fotoğrafın tarih öğretiminde nasıl kullanılabileceğine dair özet bir aktarım yaptı. Fotoğraf sanatçısı Gültekin Çizgen ise Krupp'la hemen hemen aynı dönemde Osmanlı padişahı II. Abdülhamid'in de ülkenin her tarafının fotoğraflarını çektirerek geniş bir arşiv oluşturduğuna dikkat çekti.

İkinci olarak kürsüye gelen Gürsel Göncü, "Çanakkale Savaşı: Tarihi Fotoğraflar Işığında Bir Yaklaşım" başlıklı bir sunuş yaptı. Çanakkale Savaşı'na dair görsel belgelerin genellikle çıkarmayı yapan kuvvetlerin denizden karayı çeken fotoğraflarından oluştuğunu hatırlatan Göncü, toplantıda sunduğu fotoğrafların bir Alman subayı tarafından Osmanlı birliklerinin bulunduğu cephelerden çekilmiş olmasının önemine değindi. Çanakkale Savaşı'na katılan Alman subayı Adolf Hommell, savaş sırasında çektiği fotoğrafların bir kısmını Almanya'ya dönerken Türk mihmandarına bırakmış, bu fotoğraflar da mihmandarın vârislerinden Behiye Kocagöz tarafından Tarih Vakfı'na bağışlanmıştı.

Daha sonra yapılan iki sunumdan Sıtkı Kösemen'in "Postcards from Pera" adlı çalışması, 2001 yılında Beyoğlu'nda gündelik yaşamı, özellikle sokakları resmeden çok sayıda kartpostaldan oluşuyordu. Çetin Özer'in "Masa Üstünde Foto-Safari" başlıklı çalışması ise sanatçının 3 Nisan günü çalışma masasının üzerindeki objelerin resmedildiği dialarını müzik eşliğinde gösterimi niteliğindeydi. Katılımcılar, her iki çalışmanın da tarihsel belge niteliğinde olmadığını, bugünü belgeleyen sanatsal çalışmalar olduğunu hatırlattılar.

Toplantının son bölümünde Ara Güler'in otuz yıl kadar önce çektiği, efsaneleştirilmesine rağmen ölüme mahkûm edilen *Yavuz* zırhlısının 12 yıl süren sökümünü anlattığı "Yavuz Zırhlısı'nın Ölümü" adlı belgesel film gösterildi.

Üstte: Sıtkı Kösemen'in Pera kartpostallarından ikisi.

Altta: Gürsel Göncü'nün sunduğu Çanakkale Savaşı fotoğraflarından ikisi.

K İ T A B İ Y A T

Boşnakların Ulusal Gelişimi

PINAR ŞENIŞIK

Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2000, ix+235 s.

Aydın Babuna'nın bu eseri daha önce 1996 yılında *Die nationele Entwicklung der Bosnischen Muslime* (Boşnakların Ulusal Gelişimi) adıyla Almanca olarak yayımlanmıştı. Söz konusu eserin Türkçeye çevirisi Hayati Torun tarafından yapılmıştır. Babuna'nın bu önemli eseri 14 bölümden oluşmaktadır. Eserin en önemli özelliği arşiv belgelerine dayanan titiz bir çalışmaya dayanması ve Boşnak milliyetçiliğinin genelde milliyetçilik akımları arasındaki yerinin belirlenmiş olmasıdır. Yazar, çalışması sırasında Bosna-Hersek Arşivi (Saraybosna), İmparatorluk ve Devlet Arşivi (Viyana) ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden yararlanmıştır. Saraybosna'daki arşiv çalışması sırasında yüzyılın başında Müslümanların kendilerini nasıl tanımladıkları ve Müslüman liderlerin Müslüman cemaatin etnik sınırlarını nasıl belirledikleri üzerinde durulmuştur. Osmanlı Arşivi, Bosnalı Müslümanların ulusal gelişimi konusuyla ilgili olarak, ilk kez bu çalışmada kullanılmıştır (s. 4).

Eserin giriş bölümünde teorik esaslar üzerinde durulmuş ve "milliyetçiliğin" pek çok tanımı olduğu belirtilmiştir. Brass'ın Pakistan'ın kuruluşuna yol açan Hint Müslümanlarının hareketini ele alan incelemesi bu çalışma açısından önemli olmakla birlikte, Bosnalı Müslümanların etno-ulusal gelişimi farklı özellikler de taşımaktadır. Zira, her ulusal hareketin kendine özgü bir yapısı vardır (s. 10). Burada önemli olan nokta, "milliyetçiliğin" pek çok tanımının olduğu ve her "ulusal" hareketin kendine özgü dinamikler üzerinde geliştiğidir. Bu bağlamda, eserin en önemli özelliklerinden biri, arşiv belgelerine dayanan çalışmanın belirli teorik bir çerçeveye oturtulmasıdır.

Osmanlı yönetimi altında Bosnalı Müslümanlar farklı dini inançlara dayanan millet sistemi içinde, "Müslüman milleti"nin bir parçasını oluşturmuştur. Din unsuru, Bosnalı Müslümanların ulusal kimliği açısından çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü Sırplar ve Hırvatlar gibi, Güney Slav kökenli Müslümanlar için de din, onları diğer etnik gruplardan ayıran en temel faktördür. Din faktörü, Sırplar, Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlar arasında önemli bir etnik sınır rolü oynamıştır (s. 14-15).

1878 Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi uyarınca, "Osmanlı sultanının hükümranlık hakkı korunmakla birlikte, Avusturya-Macaristan'a Bosna'yı işgal etme yetkisi verildi" (s. 23). Babuna'ya göre, "Boşnak milliyetçiliği" işte bu Avusturya-Macaristan hâkimiyeti döneminde ortaya çıktı. Diğer bir deyişle, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmesi, Bosnalı Müslümanların ulusal gelişimini derinden etkilemiştir (s. 209). Bu görüş, Babuna'nın çalışmasının temel tezidir.

1890'lı yılların başlarında, Sırp ulusal hareketi ve Sırp ve Hırvat milliyetçiliği arasında Müslümanlar konusunda yaşanan rekabet artmış ve bu gelişme eyalet hükümetini daha kararlı bir milliyetler politikası izlemeye zorlamıştır. Eyalet hükümetinin, bu potansiyel tehlike karşısında, farklı etnik gruplara eşit muamele gösterilmesini öngören "Bosna milleti" politikası temelde nüfusun Müslüman unsuruna dayanıyordu. Bu politikanın amacı, ülkedeki halkların ortak Bosnalı kökleri olduğunu vurgulamak ve bir "Bosna milleti" yaratmaktı. Ortak Maliye Bakanı Kàllay da eyalet hükümetinin milliyetler politikasının esas olarak Müslümanlara dayanması gerektiğini söylüyordu. Kàllay ülke halkını "Bosnalı" yahut "Boş-

nak" (Bosanci, Boşnjaci) olarak nitelendiriyordu (s. 138). Kàllay'ın "Boşnjaştvo" ("Bosna milleti") politikası (ülkenin tüm etnik gruplarını bir Bosna milleti potasında birleştirme) Bosnalılar tarafından kabul görmediği halde, Bosnalı Müslümanların benliğini güçlendiren önemli bir etken oldu. Bu politikanın önemli bir aracı da konuşulan ortak dildi. Eyalette kullanılan dil "Bosna dili" olarak tanımlandı (s. 212). Babuna'nın eserinde önemle vurguladığı üzere, Müslümanlar Kàllay'ın milliyetler politikasının taşıyıcı unsurunu oluşturuyorlardı. Ancak, 1909 yılında dini özerkliklerinin tanınmasına kadar Müslümanlar hükümete muhalefet etmeye devam ettiler. Bu muhalefetin önemli nedenlerinden biri, İslamiyetten Hıristiyanlığa geçiş olaylarının Müslümanlar arasında geniş yankı uyandırmasıydı. Yazar, İslamiyetten Hıristiyanlığa geçişin uyandırdığı yankıları bir örnekle sembolize ederek şöyle açıklıyor:

"Mostar yakınlarındaki Kuti köyünden Fata Omanoviç adlı Müslüman kızın din değiştirmesi, Bosnalı Müslümanların örgütlü bir muhalefet hareketi oluşturmaları için vesile oldu" (s. 65). İslamiyetten Hıristiyanlığa geçiş olaylarının yanı sıra panislamist ideoloji ve Bosnalı Müslümanların İstanbul ile kuvvetli tutulan ilişkileri de Müslüman muhalefetin ülke çapında yayılmasında belirleyici faktörlerdendi.

20. yüzyılın başında entelektüeller, toprak sahipleri ve din adamlarından oluşan Müslüman elitlerin birbirleriyle ve diğer etnik grupların elitleriyle ve eyalet yetkilileri ile olan ilişkileri, Bosnalı Müslümanların etno-ulusal dönüşüm sürecine damgasını vurdu (s. 149). Zamanla din adamlarının mütevazı isteklerinin yerini Müslüman toprak sahiplerinin ekonomik ve siyasi talepleri aldı. Bu süreç 1906 yılında ilk Müslüman partisi olan Muslimanska Narodna Organizacija'nın (Müslüman Halk Organizasyonu) kurulmasıyla doruk noktasına ulaştı. Bu parti, hem Müslümanların hem de Bosna-Hersek'in ilk siyasi partisiydi (s. 177).

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Bosna-Hersek, kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın bir parçası oldu ve bu yeni devlet içinde Bosnalı Müslümanlar ulusal kimliklerini serbestçe ifade edemediler. Kàllay döneminin *Boşnjaştvo* kavramı, kurulan bu yeni devlette bir tabu olarak görülüyordu (s. 191).

Sosyalist Yugoslavya'da Bosnalı Müslümanlar, yönetim tarafından ayrı bir ulus olarak tanındı. Bu, Müslümanların ulusal bilincini güçlendirdi. Ancak, yine de Sırplar ve Hırvatlar, sosyalist Yugoslavya döneminde de Müslümanların ayrı bir ulus olduklarını kabul etmek istemediler. Bu dönemde, Müslüman entelektüeller arasında *Muslimanstvo* (Müslümanlık) ve *Boşnjaştvo* kavramları tartışılıyordu (s. 197). Bu ikilem, Yugoslavya'da sosyalist sistemin yıkılmasından sonra da devam etti ve bu dönemin de en önemli siyasi tartışma konuları arasında yer aldı. "Stranka Demokratske Akcije" (Demokratik Eylem Partisi) *Muslimanstvo* düşüncesinin yanında yer alırken, "Muslimanska Boşnjaçka Organizacija" (Müslüman Boşnak Organizasyonu) *Boşnjaştvo* düşüncesini savunuyordu. *Muslimanstvo-Boşnjaştvo* çekişmesi bu iki parti arasında şiddetli tartışmalara neden olmakla kalmayıp, Bosna-Hersek'te komünizm sonrası dönemde entelektüeller arasında da sert tartışmalara neden oldu (s. 202).

Cenevre Planı'yla ilgili olarak Ekim 1993'te "Tüm Boşnaklar Meclisi'nde" yapılan görüşmelerde *Boşnaklık* kavramı, Bosna halkının ulusal kimliği olarak kabul edildi. Böylece, hem milliyet sorununa bir çözüm bulundu ve hem de Müslüman siyasi elitlerin birbirleriyle uzlaşması sağlandı. Bu gelişmenin yanı sıra, 1991 yılında yapılan nüfus sayımında Müslüman nüfusun yüzde 90'ının konuştuğu dili "Bosna dili" olarak tanımlaması, Bosna-Hersek'te 20. yüzyılın başında gerçekleşmiş olan siyasi gelişmelerin Müslüman toplumun ulusal gelişimi ve laikleşme eğilimleri açısından çok önemli olduğunu göstermektedir (s. 213).

Aydın Babuna'nın bu eseri Balkanlar'daki en eski ve en önemli etnik gruplarından biri olan Boşnakların uluslaşma öyküsünü tarihsel bağlamda ele alarak, karanlıkta kalmış birçok etnik konuyu da açıklığa kavuşturmuştur. Boşnaklar tarihin çeşitli dönemlerinde farklı ikilemlerle karşılaştılar. Bunun izleri Boşnakların ulusallaşma sürecinde görülmektedir. Boşnaklar özellikle Avusturya-Macaristan yönetiminde kendilerine has bir uluslaşma hareketi başlatarak, yaratmış oldukları bu "ulusal sentezi" bugüne taşımışlardır. Eserin kapağında görülen Avusturya-Macaristan döneminde Stolac'ta bir kahvehane resmi, tek başına, kitabın okuyucusuna kitap hakkında oldukça ilginç ipuçları vermektedir.

Osmanlı Devletinin Bosna Hersek'i 2,5 milyon Osmanlı Lirası karşılığı Avusturya'ya bırakmasını konu edinen bir karikatür: "Koleksiyonumunda şu iki çiçek eksik idi. Yaşasın talih! İki buçuk milyonla beni onlara da sahip etti."

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI - 2001

gençler tarih yazıyor

Toplumsal Tarih dergisi üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini ve sevgisini, araştırına ve yazma alışkanlığını geliştirmek ve geleceğin tarihçilerine ilk yazılarını yayımlama olanağı sağlamak amacıyla geçen yıl düzenlediği yarışmayı bu yıl da tekrar ediyor.

Yarışmaya, 2000-2001 öğretim yılında herhangi bir üniversitenin ön lisans ve lisans programlarına kayıtlı öğrenciler, kendi seçecekleri bir konuda özgün tarih araştırmalarıyla katılabileceklerdir.

Yarışmaya katılmak isteyen öğrencilerin, bu sayımızla birlikte dağıttığımız başvuru formunu doldurup, öğrenci durum belgeleriyle birlikte 29 Haziran 2001 tarihine kadar dergi merkezine posta yoluyla ya da elden ulaştırmaları gerekmektedir. Başvuru formları Türkiye'deki bütün üniversitelerin rektörlüklerine, fakülte dekanlıklarına ve tarih bölümü başkanlıklarına gönderilmiş olup buralardan temin edemeyenler dergi merkezinden ve Tarih Vakfı'nın diğer binalarından elde edebilirler.

Yaz ayları boyunca da araştırmalarını sürdürme fırsatı bulacak öğrencilerin, çalışmalarını dergi merkezine iletmeleri için en son tarih, 19 Ekim 2001'dir.

Yarışmaya katılacak ürünlerin uzunluğunun 5.000 kelime ya da 40.000 vuruşu geçmemesi istenmektedir. Yarışmaya gönderilen çalışmalar 5 kopya kâğıt çıkış ve bir dijital kayıt (disket) olmak üzere 6 kopya halinde, görsel malzemesiyle birlikte teslim edilmelidir.

Yarışmaya katılan çalışmaları *Toplumsal Tarih* dergisinin Yayın Kurulu üyeleri, Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Prof. Dr. Edhem Eldem, Dr. Yavuz Selim Karakışla, Necdet Sakaoğlu, Prof. Dr. Oğuz Tekin, Prof. Dr. Zafer Toprak ve Prof. Dr. Mete Tunçay'dan oluşan seçici kurul değerlendirecektir.

Seçici kurul, çalışmaları değerlendirirken, araştırmanın ilgili konu hakkında yeni bir değerlendirmeyi içermesine; kaynaklarla desteklenmiş bilgi vermesine (genel bilgileri tekrarlamakla yetinmemesine ve sadece basılı kaynaklardan derlenmiş olmamasına), Türkçenin doğru kullanımına, çalışmayla birlikte iletilen görsel malzemenin niteliğine, açık, düzgün ve yaratıcı ifadelerle yeni bir araştırmanın ve yoğun bir emeğin ürünü olmasına dikkat edecektir.

Jüri, yarışmanın 1., 2., 3., 4., 5.'sini seçecek ve gerek görürse bu dereceleri alanların dışında en fazla beş yarışmacıya da mansiyon veya jüri özel ödülü verebilecektir. Yarışma 2001 yılı içinde sonuçlandırılarak ödüller sahiplerini bulacaktır.

İlk beş dereceye girenlerin çalışmalarının *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanmasının yanı sıra yarışmada derece alanlara maddi ödüller de verilecektir. Yarışmada ilk üç dereceye girenler, sırasıyla 200, 150, 100 milyon TL para ödülü alacak; mansiyon ve jüri özel ödülü alanlar dahil olmak üzere bütün derece alanlar, 50'şer milyon TL'lik kitap armağanı ve bir yıllık *Toplumsal Tarih* dergisi aboneliği kazanacaktır.

Toplumsal Tarih dergisi yarışma sonuçlanana dek yarışma hakkında gelişmeleri aktarma, katılımcıları yönlendirme ve olası soruları yanıtlama amacıyla dergide bir bölüm ayıracaktır. Katılımcılar yarışma hakkında ayrıntılı bilgileri internet üzerinden www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih adresinden de alabileceklerdir. Öğrenciler yarışma hakkındaki sorularını posta (Toplumsal Tarih Dergisi, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, 80700 Beşiktaş-İstanbul), telefon (0212.227 37 33-34), faks (0212.227 37 32) ya da e-posta (toptar@tarihvakfi.org.tr) yoluyla yarışma merkezine iletebilirler.

DESTEKÇİLER

Bu yılki yarışmamızı ana destekçi olmadan yürütüyoruz. Ama çeşitli kuruluşların yarışmanın bazı yüklerini üstlenebileceğine dair umudumuz işin hemen başında gerçek haline geldi. Yarışmanın tanıtım afişi ve başvuru formunun renk ayrımı işlerini Filmtet, basımını Oğlak Yayınları, dağıtımını Aktif Dağıtım üstlendi. Teşekkür ediyoruz.

Geçen yıl düzenlediğimiz yarışmanın sonuçları 1 Aralık'ta açıklanmış ve ödül sahipleri ödüllerini 14 Aralık'ta düzenlenen törenle almışlardı. Dereceye giren öğrenciler, seçici kurul ve yarışma sekreteryasıyla birlikte.
Ön sıra: Servet Yanatma (ikinci), Çağla Cenker (kardeşi Işıl Cerem Cenker adına mansiyon ödülünü teslim aldı), Salih Budakoğlu (beşinci), Murat Koraltürk (geçen yıl yarışma sekreteryasındaydı, bu yıl seçici kurul üyesi), Eray Alaca (mansiyon), Asiye Yılmaz (dördüncü), Melissa Bilal (üçüncü).
Arka sıra: Zafer Toprak (seçici kurul), Müsemma Sabancıoğlu (yarışma sekreteryası), Osman Köker (yayın yönetmeni), Ömer Turan (birinci), Mete Tunçay (seçici kurul), Necdet Sakaoğlu (seçici kurul), Hülya Balcı (geçen yıl yarışma sekreteryasındaydı, bu yıl seçici kurul üyesi), Edhem Eldem (seçici kurul), Yasemin Nazikoğlu (mansiyon), Yavuz Selim Karakışla (geçen yıl yarışma sekreteryasındaydı, bu yıl seçici kurul üyesi).
Fotoğraf: Vural Yazıcıoğlu.

BAŞVURU FORMUNUN TEMİN EDİLEBİLECEĞİ ADRESLER

Yarışma Merkezi:
Toplumsal Tarih Dergisi
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
80700 Beşiktaş İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33
Faks: (0212) 227 37 32

Tarih Vakfı Merkezi
Vali Konağı Cad.
Samsun Apt. No: 57
80200 Nişantaşı İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak
No: 15 34460 Eminönü İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Ankara İrtibat Bürosu
Büyükelçi Sokak No: 14/9
Küçükesat Ankara
Tel: (0312) 426 16 54
Faks: (0312) 468 53 65

NOT DEFTERİ

İş Bankası Resim Koleksiyonu

Türkiye'nin en büyük özel resim koleksiyonuna sahip olan Türkiye İş Bankası, koleksiyonundaki 2800 resimden 70 kadarını İş Sanat Kibele Galerisi'nde sergiliyor. 27 Nisan-31 Mayıs 2001 tarihleri arasında düzenlenecek sergide, Türk resim sanatının Tanzimat öncesi döneminden Meşrutiyet'e, asker ressamlar geleneğinden Çallı kuşağı ve Cumhuriyet dönemine uzanan serüveninden önemli bir kesit sanatseverlerin karşısına çıkıyor.

Resim sanatımızın kronolojik bir tarihçesi niteliğini taşıyan sergi, Türk resminin temel taşlarını oluşturan çeşitli ekollerden sanatçılar ve onların koleksiyonda yer alan en önemli yapıtlarını bir araya getiriyor. Koleksiyon sergisinde, Şeker Ahmet Paşa'dan Osman Hamdi Bey'e, Hikmet Onat'tan Mahmut Cuda'ya, Avni Lifij'den Erol Akyavaş'a pek çok usta ressamın yapıtlarını bir arada izlemek mümkün olacak. Bilgi için tel: (0212) 316 15 60.

İbrahim Çallı'nın "Bebek'ten" adlı tablosu.

gazimağusa sempozyumu'2001

Gazimağusa Sempozyumu

Doğu Akdeniz üniversitesi ve Gazimağusa Belediyesi, Gazimağusa Sempozyumlarının üçüncüsünü "kent dönüşümü" teması altında 23-26 Ekim 2001 tarihleri arasında düzenliyor. Sempozyumda, kentlerin değişimi/dönüşümü bağlamında kimlik, çevre-ekoloji, fiziksel yapı, sosyokültürel ve ekonomik yapı konularının, Gazimağusa kentine yön verecek şekilde ve/veya Gazimağusa kenti özelinde irdelenmesi hedefleniyor.

Konuya ilgili tüm katılımcılara açık olan sempozyuma bildiri sunumu, sergi hazırlama ve atölye düzenleme yoluyla katılım mümkündür. Ayrıntılı bilgi için tel. (392) 630 22 27; e-mail: nil.pasaogullari@emu.edu.tr http://www.emu.edu.tr

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 12.500.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 25.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 15.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabından otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No:
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi:
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Tarih unutmaz, kaydeder.*

M. S. Anderson, artık kendi konusunda klasikleşmiş bir yapıt sayılan bu kitabında, Doğu Sorunu'nu gizli antlaşma belgeleri, elçilik raporları ve diplomatların anılarından yola çıkarak bütün yönleriyle inceliyor. Anderson, yetkin anlatımıyla günümüzün sorunlarına da ışık tutuyor.

Doğu Sorunu
1774-1923
"Uluslararası İlişkiler üzerine
Bir İnceleme"
Matthew Smith Anderson
Türkçesi: İdil Eser
16,5 x 24 cm., 448 s.,
10.000.000 TL

Doğu'da Mizah
Hazırlayanlar: Irène Fenoglio
François Georgeon
Türkçesi: Ali Berktay
16,5 x 24 cm., 252 s.,
6.500.000 TL

Doğu'da Mizah. Magrib'den Mısır'a, Doğu Akdeniz'e ve Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir coğrafi mekânı kapsıyor. Farklı ülkelerden ve çeşitli disiplinlerden araştırmacılar, Müslüman ve Akdenizli toplumlarda mizahın gelişme biçimini çeşitli açılardan ele alarak aydınlatıyorlar.

Sencer Divitçioğlu, *Köktürkler* kitabında "Kök Türk" tarihini bir model çerçevesinde araştırmayı deniyor. Kitap, okur açısından da tarihi olguları bir model bağlamında bakabilmek için ilginç bir deneyim.

Köktürkler
Sencer Divitçioğlu
368 s., 5.000.000 TL

İstanbul'da Gündelik Hayat
Ekrem Işın
21,5 x 27,5 cm., 368 s.,
25.000.000 TL

Ekrem Işın
Translated by
Virginia Taylor Saçlıoğlu
21,5 x 27,5 cm., 368 pp.,
30.000.000 TL

Ekrem Işın, İnsan, Kültür ve Mekân ilişkileri düzleminde bir imparatorluk şehrinin tarihini kuşatan bu çalışmasıyla sosyal disiplinler arasındaki dengeyi başarıyla kuran yeni tarih yazımının da dikkate değer bir örneğini veriyor.

*Yapı Kredi Yayınları, Türk Tarih Kurumu tarafından tarih alanındaki yayınlarından dolayı başarı ödülüne layık görüldü.

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr Web Sitesi: www.ykykultur.com.tr İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24, 252 47 00

gençler tarih yazıyor

TOPLUMSAL TARİH

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ
TARİH YARIŞMASI
2001

V
HAZİRAN 2001
90
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 2001-06

ÖZEL EK
TARİHSEL BELGE
OLARAK FOTOĞRAF

TOPLUMSAL TARİH

Boğazköy'den
Karatepe'ye
Hitit Dünyasının
Keşfi

Tarih-i Osmanî
Encümeni'nin
Kuruluşu

Yılana Erkek
Nesil'nin
Kuruluş ve
Gelişim Yılları

Fotoğraf ve
Belgelerle
Auschwitz
Toplama Kampı

Yeni Bir Tahrip
Girişimesi:
Endüstri Bölgeleri
Yasun Tasarısı

Galatların
Savaş Tekniği
ve Geleneği

Muğla'da
Kadın Giysileri

"Bıyığını Süpürge Eden" Erkekler

Türk Şiirinin yaşayan en önemli eleştirmeninden vazgeçilmez bir başvuru kaynağı:

Yüzyılın Türk Şiiri
(1900-2000)
Hazırlayan: Mehmet H. Doğan
3 cilt (kutulu), 25.000.000 TL

197 Şair, 1143 Şiir

- En yaşlısı 1862 doğumlu, 1900'den sonra kitap yayımlayan şairler...
- En genci 1978 doğumlu, ilk kitabını yayımlamış ya da henüz kitabı olmayan ama 1990'ların sonunda şiir yayımlayan, şiirle belli bir düzeyi tutturmuş şairler...
- Servet-i Fünun, Fecr-i Âti, Hece Şiiri, Serbest Şiir, 1940 Kuşağı, Garip, İkinci Yeni... gibi tüm akımlar
- Hiçbir döneme, hiçbir eğilime girmeyenler...
- 197 şair ve 1143 şiirden oluşan hacmiyle üç ciltlik dev bir antoloji: Türkiye'nin şiir hayatının tüm dönemeç ve dönüşümleriyle son, gözalıcı bir toplam.

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikredisayinlari.com • İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24, 252 47 00

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Tarih Vakfı tarafından 7 Nisan 2001 tarihinde düzenlenen "Fotoğrafın Tarihsel Belge Olarak Anlamı" başlıklı konferansta Prof. Dr. Klaus Tenfelde'nin sunduğu bildiriyi bu sayımızın eki olarak veriyoruz. Yayımladığımız ekin tarihsel fotoğrafların nasıl "okunması" gerektiği konusunda ufkumuzu açacağını, fotoğraf ve tarih üzerine yeni tartışmaların başlamasına hizmet edeceğini ve benzeri çalışmaların ülkemizde de (örneğin II. Abdülhamid'in hazırlattığı Yıldız albümlerinde) yapılmasını teşvik edeceğini umuyorum. Bildirisini, toplantıda sunduğu fotoğraflarla birlikte yayımlamamıza izin veren Prof. Tenfelde'ye, yaptığı katkılarla bu ekin çıkmasını olanaklı kılan Friedrich Ebert Vakfı'na, Prof. Tenfelde ve Friedrich Ebert Vakfı'yla ilişkilerimizi yürüten Bahar Şahin arkadaşımıza ve metni çeviren Tarih Vakfı Yurt Yayınları editörü Ayşe Ozil arkadaşımıza çok teşekkür ediyorum. Verdiğimiz bu ekin, Toplumsal Tarih'in düzenli ekler veren, kendisini 64 sayfayla sınırlamayan bir dergi haline gelmesi yolunda ilk adımlardan biri olması dileğimi yeniliyorum.

Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nın tanıtım malzemelerini geçen ay başında bütün rektörlüklere, dekanlıklara ve tarih bölüm başkanlıklarına gönderdik. Mektupların hazırlanması, afiş ve başvuru formlarının zarflanması, zarf üstlerinin yazılması ve gönderilmesi geçen yıl bir hafta kadar zamanımızı almışken bu kez bir gün içinde tamamladık. Bunda bazı genç arkadaşlarımızın yardımının büyük etkisi oldu. Marmara Üniversitesi Ekonometri Bölümü'nden Elif Yıldız, Elif Ceylaner ve Güray Aygün, yardım isteğimizi okullarının kantinine astığımız bir yazıdan okuyarak geldiler. Geçen yıl yarışmaya başvuran ama düşündüğü çalışmayı tamamlayamayan genç bir arkadaşımız, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Sedat Şenoğlu bu yıl yarışmaya başvurmamaya ama yarışmanın büro işlerine yardımcı olmaya karar verdi. Tarih Vakfı'nın çeşitli alanlardaki çalışmalarına da gönüllü olarak katılan arkadaşımız, zamanının önemli bir kısmını dergimize ayırıyor ve bize yardımcı olurken kendisi de birçok şey öğrendiğini belirtiyor. Bu sayıda okuyacağınız Auschwitz toplama kampına ilişkin sergi hakkındaki yazı da kendisine ait. Tarih Vakfı tarafından 1998'de düzenlenen Liseli Gençlerin Gözüyle Cumhuriyetimiz Yerel Tarih Yarışması'nda, birlikte araştırma yaptığı üç arkadaşıyla beraber jüri özel ödülünü kazanan Halil Volkan Arıkan'la ilişkilerimiz geçen yılki yarışma sayesinde tazelendi. Şimdi Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okuyan arkadaşımız derginin birçok işine yardımcı oluyor.

ODTÜ Tarih Topluluğu'nun ODTÜ Tarih Bölümü ve Tarih Vakfı'nın desteğiyle geçen ay düzenlediği ve 17 üniversiteden öğrencilerin katıldığı Tarih Öğrencileri Kongresi'ne izleyici olarak katıldım. Genç arkadaşların aralarındaki ilişkileri kalıcılaştırmak ve *Toplumsal Tarih* ve Tarih Vakfı'yla daha yakın bir ilişki kurma istediklerini gözlemledim. Bütün bunları düşünürken, geçen yıl düzenlediğimiz yarışmanın tanışma toplantısında bir arkadaşın, Tarih Vakfı'nın gençlik kollarının olup olmadığı, varsa katılıp katılamayacakları, eğer yoksa oluşturulmasında görev alıp alamayacakları sorusu aklıma geldi. Sadece Tarih Vakfı'nın değil, aslında bütün sivil toplum kuruluşlarının gençlerin daha fazla katkısına ve katılımına ihtiyacı var. Dergide biz bunu başlattık.

Son olarak, bir yıl boyunca dergiyi birlikte çıkardığımız Müsemma Sabancıoğlu arkadaşımızın artık İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin yayınevinde çalışmaya başladığını, ama dergiye katkılarının devam ettiğini haber vermek isterim. Kendisine başarılar diler, birlikte geçirdiğimiz güzel günler için teşekkür ederim.

OSMAN KÖKER

Boğazköy kral sarayında bulunmuş boğa biçimli tören kapları.
Boğazköy'den Karatepe'ye: Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi, YKY, İstanbul, 2001.

Aylık Dergi
Haziran 2001 Sayı: 90 Cilt: 15
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Silier
Yayın Yönetmeni
Osman Köker
Sorumlu Yazışileri Müdürü
Ayşen Anadol
Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Çağlar Keyder, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzeltti
Z. Abidin Kızılyaprak
Abone
Meltem Yeğin
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Birsay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 12.500.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 25.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 15.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Abone Servisi tel: (212) 233 21 61/30
faks: (212) 234 32 90.

Yeni Bir Tahrip Çalışması Gündemde: Endüstri Bölgeleri Hakkında Kanun Tasarısı 4
Bütün İzler Yok Oluyor...
Barış Altan ve Dilek Erden, büyük endüstriyel yatırımları çevre ve tarih konusundaki koruma kurallarından muaf tutmak amacıyla hazırlanan tasarıyı eleştiriyor.

Boğazköy'den Karatepe'ye Hitit Dünyasının Keşfi 6
Hititbilimin Sergisi
Metin Alparslan, Yapı Kredi Kültür Merkezi'nde açılan bir sergiden hareketle Hititler ve Hititbilimin gelişimi hakkında bilgi veriyor.

Anadolu'da Terör Estiren Halk 10
Galatların Savaş Tekniği ve Geleneği
Hamdi Şahin, dışarıdan geldikleri Anadolu'da paralı asker olarak da kullanılan Galatların savaşçı yönünü aktarıyor.

Fotoğraf ve Belgelerle Auschwitz 18
Sedat Şenoğlu, Nazi toplama kampları hakkında Schneidertempel Sanat Merkezi'nde açılan sergiyi tanıtıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 22
Yavuz Selim Karakışla, Edirne'de bir Hıristiyan kızın Müslümanlığa geçme girişimine ilişkin Osmanlı Arşivinden 1840 tarihli bir belge aktarıyor.

***Radyo Haftası* Dergisi** 26
1950'lerde Yeniden Keşfedilen Popüler Kültür
Hürriyet Konyar, popüler kültürün yükselişini Radyo Haftası *dergisini örnek alarak sergiliyor.*

EPHEMERA 30
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda "bıyıklarını süpürge eden" erkeklerin resmedildiği kartpostallar yer alıyor.

Tanzimattan Cumhuriyete 32
Muğla'da Kadın Giyiminin Evrimi
Melek Çolak, Osmanlıdan günümüze kadın kıyafetlerindeki değişimi Muğla özelinde sergiliyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 38
Ahmet Kuyaş:
Türk Devrim Tarihi
Atilla Lök, Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Ahmet Kuyaş'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Kuruluşu 41
Mehmet Demiryürek, mükemmel bir Osmanlı tarihi yazması amaçlanan encümenin kuruluş sürecini inceliyor.

Ayaz İshaki'nin Ölümünün 50
Hemşerilerine Duyurulması
Ömer Özcan, İdil-Ural Türklerinin lideri Ayaz İshaki'nin ölümü üzerine kızı Saadet Çağatay'ın yazdığı mektubu aktarıyor.

Adana Erkek Lisesi'nin Kuruluş ve 52
Gelişim Yılları
Eray Alaca'nın, 2000 yılında yapılan Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü alan makalesi.

Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Eğitimi Konulu 58
Kongreye 17 Üniversiteden Öğrenciler Katıldı
Tarih Öğrencileri Kongresi
Osman Köker, ODTÜ Tarih Topluluğu'nun 14-15 Mayıs 2001 tarihlerinde düzenlediği kongre hakkında bilgi veriyor.

Toplumsal Tarih Dergisi 60
Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması - 2001
Gençler Tarih Yazıyor
Toplumsal Tarih dergisinin üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini geliştirmek amacıyla düzenlediği yarışma hakkında bilgi.

KİTABİYAT 62
Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi
Kerem Ünüvar, Andrew Nikiforok'un Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi *adlı kitabını tanıtıyor.*

NOT DEFTERİ 64
*Beyoğlu Belediyesi'nin İstiklal Caddesi'ndeki bina tabelalarını tek tipleştirilme çabası hakkında **Barış Altan**'ın eleştirisi.*

YENİ BİR TAHRİP ÇALIŞMASI GÜNDEMDE: ENDÜSTRİ BÖLGELERİ HAKKINDA KANUN TASARISI

Bütün İzler Yok Oluyor...

BARIŞ ALTAN
DİLEK ERDEN

Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi. Modern olmak, "katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği" bir evrenin parçası olmaktır.
(Marshall Berman)

Son aylarda hazırlanan endüstri bölgeleri hakkındaki kanun tasarısı, Türkiye gündeminin her zaman yoğun olması ve kültürel mirasın korunması konusunun genel olarak gündemin son sıralarında yer almasından ötürü, yeterince dikkat çekemedi. Henüz sınırlı bir çevrede ve ilgili bazı kuruluşlar tarafından tartışılan kanun tasarısı, kamuoyu gündemine de taşınmaya çalışılıyor. Bazı sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerde konu ele alınmış ve kanun tasarısının kültür ve doğal değerleri tehdit edici unsurlara sahip olması nedeniyle yaratacağı tehlikeye dikkat çekilmiştir. Tasarının bütünüyle bir hata olduğu, içeriğine ait bir ya da birkaç maddenin değiştirilmesinin, neden olabileceği büyük tehlikeleri hafifletemeyeceği vurgulanmıştır.

Kanun tasarısı metninde yer aldığı üzere, tasarının amacı "yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmek ve sermaye girişinin artırılması amacıyla endüstri bölgeleri oluşturulmasına ilişkin esasları düzenlemektir". Tasarının tartışma yaratan kısmı; yatırımların yapılacağı alanlarda İmar Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Çevre Kanunu, Köy Hizmetleri Kanunu ve Maden Kanunu'nu yürürlükten kaldırıp, geçersiz hale getirmesidir. Bu kanunların tasarı ile birlikte geçersiz hale getirilmesi ile yabancı sermayenin "endüstri alanı" olarak belirlenecek her türlü korunması gerekli doğal ve kültürel mirasa sahip alanda yatırım yapmasına fırsat sağlanacaktır. Üç bir örnek olmakla birlikte, bu tasarının yasalaşması halinde Ayasofya'nın bahçesine bir fabrika kurulması mümkün hale gelebilmektedir.

Tasarı metninde bu yatırımların nerelere hangi süreç içinde yapılabileceği konusunda şöyle bir açıklama yer alıyor:

> Ülke ekonomisinin gelişmesini ve teknoloji transferini sağlamak, üretim ve istihdamı arttırmak ve yabancı sermayeyi teşvik amacıyla Yatırımları Teşvik, Koordinasyon ve Danışma Kurulunca re'sen belirlenen veya yatırımcılar tarafından önerilen yerlerde, Danışma Kurulu'nun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu'nca endüstri bölgeleri kurulabilir. Endüstri bölgesi olarak belirlenen araziler hiçbir şekilde başka amaçlarla kullanılamaz. Endüstri bölgelerinin kurulmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararları Resmi Gazete'de yayımlanır. Bu bölgelerde yabancı yatırımcılara yatırını yapma izni Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tarafından verilir.

Metinde yukarıda belirtilen temel açıklamalar (tehlikeler) yanında başka ilginç yönlere de rastlanmakta. Yatırım izni bölümünde şu satırlara yer verilmiş:

> Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, yabancı sermayeli kuruluşların endüstri bölgelerinde yatırım izni başvurularını talep tarihinden itibaren 15 iş günü içerisinde cevaplandırır. Bu süre zarfında cevaplandırılmayan talepler kabul edilmiş sayılır.

Yerli yatırımcılara ait bir bölümde ise şöyle bir hüküm yer alıyor:

> Bu kanun hükümleri ülkeye teknoloji transferi sağlayan, katma değeri yüksek, istihdamı artırıcı nitelikte ve sabit yatırım tutarı 10 milyon ABD doları karşılığı Türk lirasının üzerinde olan yerli yatırımlar hakkında da uygulanır.

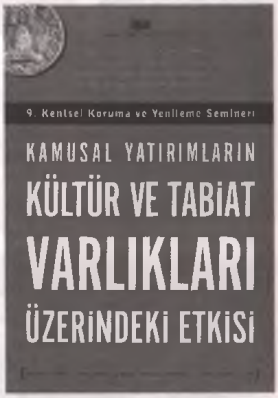

Endüstri Bölgeleri Hakkında Kanun Tasarısı, 9. Kentsel Koruma ve Yenileme Semineri'nde de ele alındı.

Modern insanoğlu kendini büyük bir değer boşluğu ve yokluğunun, öte yandan da göze çarpar bir imkânlar bolluğunun tam ortasında buldu... (Nietzsche)

Bu kanun tasarısının hazırlanmasının altında yatan düşünce sistemi, Türkiye'de kalkınma ve zenginleşme arasındaki farka çoğu zaman dikkat edilmemesi veya kalkınmanın tek boyutlu, yani yalnızca ekonomik boyutunun düşünülmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son yıllarda kalkınma adına yapılan bazı kamu ve özel yatırımlar benzer bir düşünce sisteminin ürünü olarak, kültür mirasının ve doğal alanların ciddi boyutlarda yok olmasına sebep olmuştur. Özellikle Hasankeyf ve Zeugma'nın yok olma tehlikesinin kamuoyunda tartışılır hale gelmesi, esasında benzer birçok örneğin Türkiye'de süregelmekte olduğu gerçeğini su yüzüne çıkardı. Fırtına Vadisi'ne yapılmak istenen hidroelektrik santral, Karadeniz Otoyolu'nun inşaası, Bergama'da siyanür ile altın aranması, Munzur Vadisi'ne sekiz baraj ve hidroelektrik santralının yapılması, 23 üniversite için orman arazilerinde alan tahsisi, Allianio antik kentinin Yortanlı ve Çaltıkoru Barajlarının suları altında kalacak olması ilk etapta akla gelen kıyımlar. Bu örneklerin hepsi "kamu yararı" amacı taşımakla birlikte, aslında Türkiye'de kamu yararının nasıl da her kesim için farklı algılandığının somut örnekleridir. Bu çelişkinin en çarpıcı örneği ise Fırtına Vadisi ile ilgili dava hakkında Trabzon İdare Mahkemesi'nin aldığı karar ve buna Çevre Bakanlığı'nın tepkisidir. Trabzon İdare Mahkemesi kararında "Santralın yapımında üstün kamu yararı yoktur, üstün kamu yararı çevrenin korunmasıdır. Santralın yapımı, telafisi imkânsız zararlar doğuracaktır" derken, Çevre Bakanlığı bu karara "Santralın yapımında üstün kamu yararı vardır ve durdurulmasıyla telafisi imkânsız zararlar doğacaktır" şeklinde cevap vermiştir. Peki kamu yararı nedir ve buna kim karar verir?

Bu soruların cevaplarının kamu yatırımları ve kültür varlıklarının korunması bağlamında tartışıldığı bir toplantı 13 Nisan 2001 tarihinde Mimar Sinan Üniversitesi'nde yapıldı. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü tarafından düzenlenen 9. Kentsel Koruma ve Yenileme Semineri'nin konusu "Kamusal Yatırımların Kültür ve Tabiat Varlıkları Üzerindeki Etkisi" idi.

Kültür mirası konusunun tartışıldığı birçok toplantıda olduğu gibi bu toplantıda da kültür mirasına ait bir envanter yapılmasının öncelikli işlerden biri olduğu vurgulandıysa da, böyle bir çalışmanın kaynağının bulunmasından öte nasıl yapılacağı konusunda bile standartların Türkiye'de henüz oluşmadığı ortaya çıkan ortak kanılardan biriydi. Özellikle Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın "Hepimiz eski eserleri çok severiz; kendimize ait olmadığı sürece" sözleri kültür mirasımıza genel bakış açısını anlatması bakımından çarpıcı bir açıklama idi. Halbuki elimizde ne olduğunun ve bundan ne bilgi alınacağının bilinmesi, geçmişi bir zaman laboratuvarı gibi değerlendirmenin önkoşullarından biri olarak görülmelidir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kültürel mirasın korunması ve belki de daha genel anlamda herhangi bir mirasın korunmasının toplumun öncelikleri arasında yer almadığı bilinmektedir. Bu işi devletin üstlenmesi akla gelen diğer çözüm olmaktadır. Ama Türkiye'de devletin bu konudaki başarısı tartışılır bir düzeydedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet tarafından bu alana biraz daha fazla ilgi gösterilmiş olmakla birlikte son 40-50 yıllık gelişmeler durumun giderek kötüleştiğinin kanıtıdır. Toplantının açılış konuşmasını yapan Prof. Dr. Mehmet Çubuk konuyla ilgili olarak, "Şehircilik konusundaki genel sistem sorunu, arazi kullanım kararlarının ranta yönelik ve şeffaf olmayan süreçler içinde alınmasıdır. Kamu yararının gözetilmemesi de üstyapısal örgütlenmelerin korumaya yaklaşımlarını özetlemektedir... Diğer taraftan gelişmiş ülkelerde, yani kültürel mirasın korunması meselesinin öncelikle bir devlet politikası olduğu, sonra da bireysel inisiyatiflerin dikkate alındığı ülkelerde korumanın temel girdisini kamu yararı oluşturmaktadır" yorumunu getirdi. Oktay Ekinci'nin de vurguladığı gibi aydınlanma ile birlikte gündeme gelen hümanizma ve kamu yararı kavramları artık gelişmiş ülkelerde koruma kavramının en önemli bileşenlerini oluşturmaktadır.

Prof. Dr. Günkut Akın'ın Türkiye'de korumanın karşı karşıya olduğu duruma ilişkin saptamaları bu toplantının önemle üzerinde durulması gerekli bölümünü oluşturdu. Kamu yatırımlarının tahrip edici bir hal almasındaki temel sorunların başında teknoloji fetişizmi, pragmatik bakışın eksikliği ve tüm bunların ötesinde hiçbir şey olmamış gibi davranmanın yarattığı açmazı vurgulayan Akın, "Asya usülü koruma sonucu mimarların ve şehircilerin kendi bindikleri dalı kestiğini" söyledi. "Tüm bunlar düşünüldüğünde, korumacıların ve devletin Türkiye'yi aslında şimdiye kadar koruyamadıklarını ve sistemin böyle işlemesi halinde koruyamayacaklarını anlamaları gerekiyor" diyen Prof. Akın ayrıca "değişim" kavramının kültürün içinde taşınmasının yarattığı sorunları da dile getirdi.

Kültürel mirasın tartışıldığı birçok toplantıda olduğu gibi bu seminerde de aynı anda hem ümitsizlik hem de ümit hâkimdi. Türkiye'de bu alanın sıkıntıları, başarısızlıkları ve kayıpları düşünüldüğünde ümitsiz olmamak için hiçbir neden yok. Ancak bir yandan bu tür seminerlere öncülük eden, katılan ve "koruma" konusunda duyarlı bir kesimin varlığı, bir yandan da Oktay Ekinci'nin söylediği gibi korumayanların insan olmaları, bir nebze de olsa işlerin iyiye gitmesi için ümit veriyor...

Zor olan, zorluğu derinliğinden kavramaktır. Çünkü sığlığından kavranınca, işte, zorluk olarak kalır. Kökleriyle sökülüp çıkarılması gerekir, bu da şu demek: Bu şeyler üzerine yeni bir biçimde düşünmeye başlamak gerek... (Wittgenstein)

BOĞAZKÖY'DEN KARATEPE'YE HİTİT DÜNYASININ KEŞFİ

Hititbilimin Sergisi

METİN ALPARSLAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı araştırma görevlisi

İnsan bugün Çorum'un Sungurlu ilçesinin Boğazkale (eski adı Boğazköy) kasabasını gezince, bu kentin parlak dönemini hayal bile edemez. Okuyucu sayısının azlığı nedeniyle, gazetenin bile girmediği bu modern(!) kasaba, yılda binlerce turist tarafından ziyaret edilmektedir. Buraya gelen turistler, zamanın dünya güçlerinden birinin, Hititlerin, bugüne kadar gelen izlerini görmek için gelmektedirler. Muhtemelen MÖ III. binyılın sonlarına doğru Anadolu'ya yavaş yavaş akın eden ve yaklaşık MÖ 1650 yıllarında Anadolu'nun ilk merkezi otoritesini kuran Hititler, bu şehri kendilerine başkent olarak seçmişlerdi. Bundan yaklaşık bir yüzyıl sonra aynı kent Anitta tarafından tahrip edilmiş ve bir lanet ile bir daha yerleşilmemesi sağlanmaya çalışılmış:

> Hattuşa kenti açıktan kırılınca, Tanrım Şiu, onu Taht Tanrıçası Halmaşuit'e teslim etti; ve ben bir gecede onu güçle aldım ve kentin yerine yabani otlar ektim. Bundan sonra kim kral olur da Hattuşa'yı yeniden iskân ederse, o gökyüzünün Fırtına Tanrısı'nın lanetine uğrasın!

Yukarıda belirtilen tarihte bu lanet unutulmuş olacak ki Hitit Kralı Labarna, Hattuşa'yı Hitit devletinin başkenti yapmış ve takiben de kendi ismini Hattuşili (Hattuşalı) olarak değiştirmiştir. Topraklarını özellikle Suriye'ye doğru genişletmeye çalışan Hattuşili'den sonra evlatlık aldığı torunu Murşili tahta çıkmıştır. Murşili selefi gibi, güneydoğu yönündeki seferleri devam ettirmiş ve Babil'e kadar ilerlemiştir. Babil yaklaşık MÖ 1594 yılında I. Murşili tarafından fethedilmiş ve aşağı yukarı dört yüz yıl varlığını sürdüren eski Babil devleti de yıkılmıştır. Fakat bu büyük başarının sevinci fazla sürmemiş, çünkü I. Murşili Hattuşa'ya döner dönmez eniştesi Hantili ve onun damadı tarafından öldürülmüştür. Bu tarihten sonra ülke bir süre taht kavgaları dolayısıyla, bir kargaşa içine girmiştir. MÖ 16. yüzyılın sonlarında Telipinu adlı Hitit kralı bu taht kavgalarına bir ferman ile mani olmak istediyse de, pek başarılı olduğu söylenemez:

> Birinci prens kral olsun. Birinci dereceden prens yoksa, ikinci dereceden bir oğul kral olsun. Eğer tahta geçecek bir erkek çocuk yoksa, birinci prensese bir içgüveyi koca versinler ve o, kral olsun! Benden sonra kim kral olursa, onun kardeşleri, oğulları, akrabaları, ailesinin bireyleri ve askerleri birlik olsun!

Yukarıda da değinildiği gibi, bu ferman tam anlamı ile yürütülememiş ve Hitit devleti ancak yaklaşık elli yıllık bir za-

Eski Hitit döneminden İnandık vazosu.

Hattuşa'da bulunmuş olan çiviyazılı bir "toprak bağış belgesi"nin ön ve arka yüzü. **Peter Neve, *Hattusa: Stadt der Götter und Tempel*, Mainz, 1993.**

Diğer fotoğraflar sergi kataloğundan alınmıştır: *Boğazköy'den Karatepe'ye: Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, YKY, İst., 2001.

Alacahöyük'te Sfenksli kapı.

Boğazköy kral sarayında bulunmuş boğa biçimli tören kapları.

man sonra tahta çıkan I./II. Tuthaliya ile toparlanmaya başlamıştır. I. Şuppiluliuma döneminde topraklar daha da genişletilmiş ve ünlü Kadeş kentine saldırılmıştır. I. Şuppiluliuma'nın veba hastalığından ölümü üzerine yerine oğlu I. Arnuvanda geçtiyse de, o da aynı şekilde ölmüş ve yerine kardeşi II. Murşili geçmiştir. II. Murşili, hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz Hitit krallarından biridir. Bunun ana nedeni, ona ait olan ve Boğazköy'deki kazılar sırasında nerede ise eksiksiz olarak bulunmuş olan Annal metinleridir. Hititlerde neredeyse tüm Hitit kralları tarafından hazırlanan Annal'larda, kralın yaptığı bütün faaliyetler, yıllara göre kaydedilmiştir. Birçok başarılı sefer düzenleyen II. Murşili'nin ölümünden sonra tahta II. Muvatalli geçmiştir. Başkentini Hattuşa'dan daha güneyde yer alan Tarhuntaşşa'ya taşıyan II. Muvatalli, daha sonra Suriye'deki çıkarları nedeniyle Mısır ile savaşmak zorunda kalmıştır. Kadeş Savaşı olarak tarihe geçen bu savaş aslında zamanın iki süper gücü arasındaki bir savaştır. Kadeş kenti yakınlarında yapılan meydan savaşında, Mısır kaynaklarına göre 20.000 Mısırlı asker II. Ramses tarafında çarpışmıştır. Mısır kaynaklarında ayrıntılı olarak anlatılan bu savaş aynı kaynaklara göre II. Ramses'in zaferi ile sonuçlanmış; fakat daha sonra bölgenin Hitit bölgesi olarak ilan edilmesine bakılırsa, bu daha çok II. Ramses'in kendi taraflı yorumu olarak algılanmalıdır. II. Muvatalli'den sonra ülkenin başına gelen III. Murşili, başkenti tekrar Tarhuntaşşa'dan Hattuşa'ya taşımıştır. Kadeş Savaşından yaklaşık on beş yıl sonra II. Ramses ve III. Hattuşili arasında bir barış antlaşması imzalanmıştı ve bu antlaşmaya göre her iki taraf birbirini koruyacak ve olası bir savaşta birbirlerine yardım gönderecekti. III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya dönemlerinde devlet tekrar parlak bir dönem yaşarken IV. Tuthaliya'dan aşağı yukarı yirmi yıl sonra Hitit devleti son bulmuştur. Hititler bu tarihten sonra yavaş yavaş unutulmuşlardır, ta ki 1748 yılında Jean Otter adlı gezgin yayınında, Konya-Ereğli yakınlarındaki İvriz mevkiinde, daha önce görülmemiş bir kabartmadan bahsedinceye kadar.

Bugün Hitit başkenti Hattuşa'nın kalıntılarını gezen herkes, kentin büyüklüğü ve ihtişamından etkilenmektedir. Ancak burada sadece tarih yapılmamış, aynı zamanda tarih de yazılmıştır.

25 Nisan 2001 tarihinde Yapı Kredi Kültür Merkezi Vedat Nedim Tör Müzesi'nde açılan ve 30 Haziran 2001 tarihine kadar sürecek olan "Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi" adlı sergi buna bağlı olarak Hititleri değil, Hititleri tarihin karanlıklarından gün ışığına çıkaranları da anlatmaktadır. Böylece hem Hititler hakkında bilgi verilmekte, hem de bilimsel literatürde Hititoloji olarak bilinen Hititbilimin öyküsü, zengin görsel malzemeler ile anlatılmaktadır. Hititbilim ya da Hititolojinin ana konusunu, isminden de anlaşıldığı gibi Hititler oluşturmaktadır, ancak Hititleri anlamak için kullanılan esas araç Hititlerin kullanmış oldukları dilleridir. Hititlerin Hint-Avrupa kökenli bir toplum olduğunu ve dillerinin de Hint-Avrupa dil ailesine bağlı olduğunu, dolayısıyla İngilizce, Almanca gibi diller ile akraba olduğunu biliyoruz. Uluslararası yazışmalarda kullanılan Akkadcanın yanında Hititler ülke içi yazışmalarında ve kayıtlarında çiviyazısını ve kaya anıtları ile mühürlerde Anadolu hiyeroglif yazısını kullanmışlardır. Sergi bu nedenle Hitit uygarlığı ile ilk temaslarda bulunan gezginleri anlattıktan sonra, bir yandan çiviyazısı, diğer yandan Anadolu hiyeroglifleri üzerinde çalışan bilim adamlarını, onlara ait portre fotoğrafları, yayınları ve bazı özel eşyaları ile tanıtmaktadır. Bunlar yapılırken Hitito-

ÇİVİYAZISI

MÖ 2700 yıllarında gelişimini tamamlamış ve ilk defa Sümerler tarafından kullanılmıştır. İşaretler genelde üçgen uçlu bir kamış ile yumuşak kil tabletlere bastırılarak yazılırdı ve biçim olarak çiviye benzedikleri için günümüzde bu şekilde adlandırılmıştır. Yazı soldan sağa okunur.

Çiviyazısı ile yazılan dokuz dil bilinmektedir: Sümerce, Akkadca, Eblaca, Elamca, Hurrice, Hititçe, Urartuca, Ugarit dili ve eski Persçe.

Kargamış kazı işçileri, 1913.

Karşı sayfada:
Hrozny'nin Kültepesi kazısı, 1925.

Alacahöyük ortostatlarının bulunuşu.

Th. Bosset, C. W. Ceram'a Karatepe yazıtını açıklarken.

logların yanı sıra, Hitit kazılarında, özellikle Hattuşa'da çalışan arkeologlar da ihmal edilmemektedir. Böylece Hititbilimin dünyadaki nerede ise iki yüz yıl süren serüveni ya da başka bir söyleyişle romanı anlatılmaktadır.

Kuşkusuz Hititbilimin dünyadaki serüveni kadar ülkemizdeki serüveni de önemlidir, hatta bizim için ayrı bir önem taşımaktadır. Sergide bu konunun titizlikle ele alındığı görülmektedir. Cumhuriyetimizin ilk dönemlerinde, ülkenin bulunduğu ağır şartlara rağmen, Atatürk'ün önderliği ile tarih ve eskiçağ kültürlerine büyük önem verilmiş ve 1931 yılında Ankara'da Türk Tarih Kurumu kurulmuştur. 1933 yılında yapılan üniversite reformundan sonra, 1934 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Arkeoloji Enstitüsü kurulmuş, başına da Almanya'dan gelen ve 1942 yılında aynı kurumda Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Kürsüsü'nü kuran Prof. Dr. H. Th. Bossert getirilmiştir. İki yıl sonra Ankara'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuş ve Nazi Almanya'sından kaçan H. G. Güterbock'un ve B. Landsberger'in yönetiminde Hititoloji ve Sümeroloji Bölümleri açılmıştır. 1940 tarihinde ise Türkiye'nin ilk Hititologu olan Sedat Alp, Almanya'da doktorasını bitirdikten sonra Ankara'ya dönmüştür. Böylece hem İstanbul'da, hem de Ankara'da Hititbilimin temelleri atılmış oldu. Burada kısa bir şekilde anlatılan, ancak yıllarca sürmüş olan serüven, sergide çok daha geniş bir biçimde, mektuplar, resimler ve özel eşyalarıyla anlatılmaktadır.

Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden getirilen bazı orijinal eserleri de bulunduran serginin katalogu ise, sadece en yetkin kişiler tarafından hazırlanmıştır. Bu katalogda, sergide yer alan tüm malzeme ve fotoğrafların yanı

HİTİTÇENİN ÇÖZÜLMESİ

Hititçeyi çözen kişi Bedrich Hrozny'dir. 1915 yılında Hititçenin Hint-Avrupa dil ailesine bağlı olduğunu düşünerek, ilk şu cümleyi çevirmiştir:

nu NINDA-an ezzatteni vadar-ma ekutteni

Buradaki NINDA kelimesi Sümerce idi ve "ekmek" anlamına geliyordu. Buradan "yemek" fiilini araması gerektiğini düşünerek "ezzatteni" kelimesini de Almancadaki "essen" ve İngilizcedeki "eat" ile bağdaştırdı. Söz konusu cümlede geçen "vadar" kelimesini Almancadaki "Wasser" ve İngilizcedeki "water" yani "su" ile bağdaştırdıktan sonra, "ekutteni"nin da içmekle ilgili olması gerektiğini düşündü. Bazı gramer özellikleri de çözüldükten sonra, ortaya çevrilen ilk Hititçe cümle çıkmış oldu:

ve ekmek yiyeceksiniz ve su içeceksiniz

sıra, daha ayrıntılı bilgi edinilebilecek araştırma ve röportajlar içeren makaleler yer almaktadır. Burada katalogdaki yazıları, yazarları ile beraber sırayla vermekle yetineceğiz: Katalog, serginin senaryo yazarı olan Eric Jean'ın hazırladığı "Giriş" bölümü ile başlamaktadır. Daha sonra Ayşe Baykal-Seeher'in "Hitit Dünyasına Kısa Bir Bakış"; Ali M. Dinçol-Belkıs Dinçol'un "Eskiçağda Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar"; Muhibbe Darga'nın "İstanbul Üniversitesi'nde Hititolojinin İlk Yılları"; Meltem Doğan Alparslan'ın "İki Başkent, İki Serüven: Ankara ve Hattuşa"; Jürgen Seeher'in "Boğazköy: Pteria? Tavium? Hattuşa!"; Halet Çambel'in "Karatepe-Arslantaş Öyküsü"; Eric Jean'ın "Bir Yeniden Doğuşun Tarihçesi: Hitit Uygarlığı" başlıklı makaleleriyle devam etmektedir.

Serginin hazırlanmasında başta Yapı Kredi Kültür Merkezi ve T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere üç kurumun da büyük katkısı bulunmaktadır. Bunlar İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'dür. Eskiçağ konusunda ülkemizde bulunan en yetkin kurumlardan üçünün de bu sergide yer alması, serginin ne denli titizlikle ve bilimsel gerçeğe bağlı kalarak hazırlandığını bir kez daha göstermektedir.

Bu bilimin doğuşunda emeği geçen herkesin tarih yazarken tarih yaptığını unutmamalıyız. Onların her biri artık sahip olduğumuz toprakların bir parçası olmuştur.

SEÇME BİBLİYOGRAFYA

Alp, S., *Hitit Çağında Anadolu-Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara, 2001.

Bittel, K., *Die Hethiter*, Münih, 1976.

Bryce, T., *The Kindom of the Hittites*, Oxford, 1998

Dinçol, A., "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982.

Gurney, O. R., *Hititler*, Ankara, 2001.

Klengel, H., *Geschichte des hethitischen Reiches*, Leiden, 1999.

Neve, P., *Hattusa- Stadt der Götter und Tempel*, Mainz, 1993.

ANADOLU'DA TERÖR ESTİREN HALK

Galatların Savaş Tekniği ve Geleneği

HAMDİ ŞAHİN
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı
araştırma görevlisi

"Vivere militare est."
("Yaşamak Savaşmak Demektir."
Seneca, *Epistulae*, 96,5)

Res-1. Kalkanı ile betimlenen Gallialı savaşçı. Yükseklik: 1,90 m.
Moreau: Lev. 5.

Binlerce yıldır çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış olan yaşlı Anadolu toprakları, uzun ve maceralı bir yolculuk sonrasında, MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde, bu topraklara ayak basan ve siyasi dengeleri altüst eden Galatları da konuk etmiştir.[1]

Antik yazarlar tarafından Galatai (Γαλαται), Keltoi (Κελτοι), Gallograikoi (Γαλλογραικοι),[2] Gallograeci[3] ve Galatae[4] olarak adlandırılan Galatların kökeni Keltlere dayanmaktadır.[5] Kaynaklarda Galatların gerek siyasi gerekse kültürel tarihleri hakkında oldukça geniş bilgiler bulunmaktadır. Anadolu'ya girişlerinden itibaren birçok siyasi olayda önemli rol oynayan Galatların antik yazarlar tarafından genelde savaşçılıkları, cesaretleri ve talancılıkları ön planda tutulmuştur. Kendi fiziksel özelliklerine özgü savaş teknikleri olan Galatlar, siyasi tarihleri boyunca pek çok kez Hellenistik ve Roma ordularında paralı asker olarak görev almışlardır. Bu kadar tercih edilmelerinin nedeni ise iri, sağlam vücutlara, olağanüstü bilek gücüne sahip olmalarından ve her türlü savaşa korku duymadan gözleri kapalı şekilde atılmalarından kaynaklanmaktadır.

Galatlar uzun boylu, kızıl saçlı, yarı çıplak, sadece kocaman korkunç kalkanları,[6] uzun kılıçlarıyla[7] (Res-2, 3) ve ellerine geçen her taşı düşmana fırlatarak dövüşen, düzensiz ve bireysel savaşçılardı.[8] Bronz ya da demirden yapılmış zincirlerle bellerine astıkları kılıçlarını sağ yanlarında taşıyan[9] Galatların ellerinde ise her an bir insana saplayacakmış gibi tuttukları *madaris* denilen uzun bir mızrak bulunuyordu.[10] Taşıdıkları kalkanlar, neredeyse insan boyunda (Res-1), oval ya da altıgen biçimli ve özel yöntemlerle boyanmıştı. Kalkanların hammaddesi olarak genellikle tahta kullanılmıştır; çerçevesi ise demirden oluşuyordu. Arka yüzde yer alan tutamaklarının yanında, küçük para keseleri bulunuyordu.[11] Bazı kalkanların üzerine ise çok iyi işçilik gösteren bronzdan hayvan figürleri eklenmiştir.[12] Pausanias eserinde, Thermopylai savaşını anlatırken, Galatların kalkanlarını şöyle tasvir etmiştir:

> ...İşte buraya Brennos, yüzebilen ve vücut büyüklüğü bu kütleyi aşan -ki Keltler diğer insanlardan daha büyüktür- on bin Galatalı yolladı. Bunlar, gece yüzerek nehrin oluşturduğu göllerden geçtiler; her biri silahlarını ve ülkelerine has uzun kalkanlarını bot olarak kullandı; en uzunları ise suyu yürüyerek bile geçebiliyordu. Fakat Yunanlılar, barbarların bir kısmının Sperkheios'un bataklık bölgesinden geçtiğini öğrendiler ve hemen ordularının başına geri döndüler.

Pausanias'ın Galatların fiziksel yapıları hakkındaki bu görüşleri, diğer antikçağ yazarlarının verdikleri bilgilerle çelişmemektedir. Pausanias eserinde her ne kadar Yunanlıların bağımsızlıklarını tehlikeye düşüren unsurlar karşısında tarafsız kalamasa da,[13] genel olarak tarihsel olayları aktarırken doğru bilgi verebilmek amacıyla yaptığı titiz araştırmalarıyla bilindiğinden,[14] kalkanlar konusunda aktardığı bilgileri de doğru olarak kabul etmek hatalı bir yaklaşım olmayacaktır.

Pausanias'ın eserinde tasvir ettiği kalkanları, ünlü Bergama Sunağı'nda da görmek mümkündür. Attalos'un Galatlara karşı MÖ 241/40 yılında Pergamon'un doğusundaki Kaikos (=Bakırçay) Irmağı'nın[15]

kaynak bölgesinde kazanmış olduğu zaferin anısına yaptırdığı sunak, ancak II. Eumenes (MÖ 197-159) döneminde tamamlanmıştır. Roma'daki Museo di Capitoline'de sergilenen bu sunağa ait bir parçada, yaralı bir Galat savaşçısı tasvir edilmiştir. Çıplak ve aldığı yaralardan ölmek üzere olan savaşçı, yerde duran büyük ve oval kalkanının üzerine uzanmış olarak betimlenmiştir (Res-4). Sunakta yer alan kalkan, Pausanias'ın eserinde tasvir ettiği kalkan ile ortak özellikler taşımaktadır.

Diodoros eserinde, Galatların vücut güçleri ve vahşilikleri ile ilgili ünlerinin uzaklara kadar yayıldığını ve en eski devirlerden bu yana yabancı ülkeleri istila etmek, buraları soymak ve bütün insanları aşağılamak hırsıyla hareket ettiklerini aktarmaktadır.[16] Nitekim Galatlar, MÖ 280[17] yılında aileleri, eşyaları, köleleri ve esirleri ile birlikte Kerethrios, Bolgios, Brennos ve Akikhorios adlı beylerin komutasında üç koldan Balkan yarımadasına doğru ilerlediler. Bu büyük göçün Kerethrios komutasındaki kolu, Triballerin ülkesine ve Thrakia'ya; Bolgios komutasındaki kolu Makedonia'ya; Brennos ve Akikhorios komutasındaki kolu da Paionia'ya saldırdı.[18] Makedonia Kralı Ptolemaios Keraunos, Bolgios komutasındaki Galatların saldırılarına hazırlıksız yakalandı. Çünkü askerlerini evine göndermiş ve paralı askerlerini de kışlalarına dağıtmıştı. Galatların lideri Bolgios, Makedonia topraklarına girdikten sonra, Ptolemaios Keraunos'a elçiler göndererek, eğer ülkesindeki barışı korumak istiyorsa, Galatlara haraç (=*demarkhe*) ödemesi gerektiğini söylemişti. Bu isteği reddeden Keraunos, bunun bedelini hayatı ile ödemek zorunda kalmıştır. Galatlar savaş sırasında yaralı olarak ele geçirdikleri Makedonia Kralı Ptolemaios Kera-

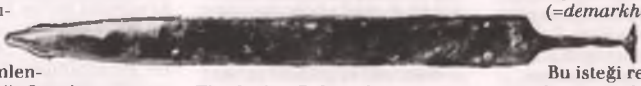

Res-2. Hallsatt kültürüne ait kılıç. Uzunluk: 79,9 cm.
Moreau: Lev. 8.

Res-3. Hallsatt kültürüne ait kılıcın üzerindeki gravür.
Moreau: Lev. 8.

Res-4. Yaralı Galat.
Arslan: Lev. IV.

Altta:
Res-5. Kelt kültürüne ait kılıç, mızrak ucu ve ok ucu.
Moreau: Lev. 27.

Karşı sayfada:
Res-6. Geleneksel çıplaklığı ve silahlarıyla betimlenen Gallialı savaşçı.
Moreau: Lev. 4.

unos'un başını vücudundan ayırdılar ve bunu ünlü mızraklarının (Res-5) ucuna geçirip, bir bayrak gibi havada sallayarak ilerlemeye devam ettiler. Krallarının başını bu şekilde gören Makedonialılar kaçmaya çalıştılar; ancak pek azı kurtulabildi. Geriye kalanlar ya esir alındı ya da öldürüldü. Bolgios, esir aldıkları insanların arasından en genç ve yakışıklısını seçti ve bu genci tören eşliğinde kendilerine zaferi kazandıran tanrıya kurban etti. Bu arada ganimetlerin bir bölümü de sunu olarak yakıldı. Diğer esirleri ise ağaçlara bağladılar ve mızraklarına hedef yaptılar.[19] Galatların Anadolu'ya girişlerinden hemen önce meydana gelen bu olay, bundan sonra gelişecek olayların habercisi gibidir.

Galatların uyguladıkları savaş tekniği, düşmana karşı iki çeşit üstünlük kazanmalarına neden oluyordu. Bunlardan birincisi psikolojikti. Devasa vücutları yani fiziksel üstünlükleri, cesaretleri ve merhametsizce savaşmalarının düşman üzerinde yarattığı korkuya[20] bir de pırıl pırıl parlayan uzun saçları,[21] etkileyici savaş şarkıları, naraları, acayip silahları ve garip görünüşleri de eklenince karşılarındaki düşmanı şaşırtıyor ve paniğe uğratıyorlardı.[22] Savaş başladığı anda ise, Galat piyadeleri yavaş yavaş ilerlerken her iki kanatta yer alan süvariler naralar atıp, kılıçlarını kalkanlarına vurarak, korkunç gürültüler çıkarmaktaydı. Böylece düşmanın heyecanını kamçılıyor ve çarpışmada karşı tarafı şaşkına çeviren, ani ve şiddetli bir şekilde saldırı düzenliyorlardı.[23] İkinci avantajları ise Hellen ve Romalıların alışık olmadığı bir biçimde, hiçbir kurala uymadan gerilla taktiği ile savaşmalarından ileri geliyordu. Hellenistik krallıkların *phalanksları* ve Romalıların *legionları* daha çok ovalık ya da düz alanlarda yapılan savaşlarda başarı gösterebiliyordu. Buna karşılık, dağlık alanlarda ve derin vadilerde kendi savaş taktiklerini uygulamada zorluk çekiyorlardı.[24] Yine de Roma lejyonları birçok savaşta Galatları yenilgiye uğratmıştır. Çünkü Galatların, savaş tekniği olarak uyguladıkları gerilla taktiği, Romalıların düzenli ve disiplinli lejyonlarının karşısında yeteri kadar başarılı olamamıştır. Diğer bir önemli husus ise Galatların, genellikle savaş esnasında eşlerini, çocuklarını ve yaşlıları güvenli bir yere ulaştırmak zorunda olmalarıdır. Bu onların hem zaman kaybetmesine neden oluyordu, hem de ailelerine eşlik eden askerlerin gücünden mahrum bırakıyordu. Nitekim, Ankara yakınındaki Magaba Dağı (Elmadağ) savaşından önce, Galatlar eşlerini ve çocuklarını güvenli bir yere ulaştırmak için zamana ihtiyaç duymuştu. Bu nedenle G. Manlius Vulso'ya elçiler göndererek, barış görüşmelerine hazır olduklarını bildirmişlerdir. Romalı komutan ertesi gün 500 atlı muhafızıyla birlikte kararlaştırılan yere geldiğinde Galatlardan kimsenin olmadığı görür ve ordugâhına geri döner. Galatlar daha sonra bir kez daha elçiler göndererek yeni bir toplantı ayarlarlar. Ancak bu sefer G. M. Vulso görüşmeye gitmeyerek, kendisinin yerine Pergamonlu Attalos'u göndermiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda bir karar alınamamıştır. Galatlar konuyu bir kez de Romalı konsül ile görüşmek istediklerini söyleyerek, toplantıdan ayrılmışlardır. Bu diplomasi trafiğinin iki nedeni vardır. Birincisi, görüşmelerle zaman kazanarak eşlerini ve çocuklarını güvenli bir yere taşımak; ikincisi ise G. M. Vulso'ya tuzak kurarak, kendisini öldürmek. İlk düşünceleri başarı ile sonuçlanmıştır. Eşlerini, çocuklarını ve birçok değerli eşyayı Halys'ün (=Kızılırmak) doğu kıyısına ulaştırdılar. Ancak yanında 400 atlı muhafızı ile birlikte görüşme yerine gelen Romalı konsülü öldürememişlerdir. 1000 atlıdan oluşan Galat birliğinin

saldırısı karşısında zor anlar yaşayan Romalılar, ancak hayvan yemleyicilerin ve ileri karakol görevi yapan 600 atlı askerin kendilerine destek çıkmasıyla, durumu kendi lehlerine döndürmüş ve savaştan galip gelmeyi başarmışlardır.[25]

Yenilginin nedeni ise Galat savaşçılarının, savaş sırasında genellikle, düşman üzerinde korku uyandıran dış görünüşlerine ve vahşice olan ilk saldırılarına çok fazla güvenmelerinden kaynaklanıyordu. Fakat ilk saldırıları başarısız olup da savaş şevkleri kırılınca ve fazlaca kayıp vermeye başladıklarında moralleri bozuluyor, dikkatleri dağılıyor, bunun sonucunda ise direnişleri kolayca kırılıyordu.[26]

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Galat savaşçıları atlı (Res-6) ve yaya olmak üzere iki kısma ayrılıyordu.[27] Bunlardan atlı olanlar Galat ordusunun vurucu gücünü oluşturuyordu ve büyük bir bölümü Galat aristokratlarına bağlıydı. Her Galat aristokratı (τετραχες = *tetrarkhes*) soyluluk ve zenginliklerine göre, çevresinde hem atlı hem de yayalardan oluşan savaşçılar bulunduruyordu.[28] Bu nedenle Galatlar, genel olarak MÖ 2. yüzyılda talan ve yağma için düzenledikleri seferleri, Hellenistik krallıklarda yaptıkları paralı askerlikleri ve MÖ 1. yüzyılda Romalılara yaptıkları yardımları, süvari birliklerine katılarak gerçekleştirmiştirler.[29] Galat soyluları, savaşı ya at üzerinde ya da genelde iki atın çektiği savaş arabaları (Res-7) üzerinde sürdürürlerdi.[30]

Galatların tüm gelenekleri arasında aşırılık göze çarpmaktadır. Gerek yemek gelenekleri arasında ve gerekse savaşta alışılagelmiş belli bir tarzları yoktu. Bunlardan savaşseverlik, Galatların en iyi bilinen özelliklerindendir. Livius'a göre, Galatlar silah bakımından kendilerini Balkanlar'daki tüm ırklardan daha üstün görüyorlardı.[31] Savaşma istekleri ise, onların "savaş delisi" olarak nitelendirilmelerine yol açmıştır.[32] MÖ 189 yılında Romalı konsül ve komutan G. Manlius Vulso'nun Galatlara karşı giriştiği "temizleme harekâtından"[33] önce askerlerini Galatlara karşı cesaretlendirmek ve onlara moral vermek için yapmış olduğu konuşmasında, Galatların korkulacak yiğit savaşçılar değil, yalnızca "deli" olduklarını vurgulamıştır.[34] Bu konuşmanın üzerine moral kazanan askerleri, Galatların üzerine tüm güçleriyle saldırmışlardır.

Ordusunu ilk önce Olympos Dağı'na mevzilenmiş olan Galatların Tolisto

bog kabilesinin üzerine sevk eden G. Manlius Vulso, düşmanlarına mancınık, ok ve mızrak ile saldırarak üstünlüğü ele geçirdi. Mancınık atışlarından paniğe kapılan Galatların bir kısmı hemen orada, kaçabilenler ise atlar ile takip edilerek öldürüldü. Kaynaklarda, bu savaşta ölenlerin sayısı 40.000 olarak verilmektedir. Aynı zamanda bu savaşın sonunda birçok kadın ve çocuk esir alınmış ve köle olarak satılmıştır.[35] Tolistoboglarla yaptığı savaşı kazanan G. M. Vulso, üç günlük yürüyüşün sonunda Ankyra'ya vardı.[36] Burada, Olympos Dağı'nda yapılan savaş sonunda kaçmayı başaran Tolistobogların reisi olan Ortiagon'un eşi Khiomara da esirlerin arasında bulunuyordu. Romalı komutan Centurio, Khiomara'ya tecavüz ederek, onu aşağıladı. Galatlardan da Khiomara'yı serbest bırakma karşılığı olarak yüklü bir miktar fidye istedi. Centurio'nun bu isteği Galatlar tarafından kabul edilmiştir. Centurio esirini alıp, değiş tokuşun yapılacağı yere gelir. Khiomara burada kendi adamlarına, Romalı komutanı öldürmeleri için bir işaret verir. Emri, anında yerine getirilir. Centurio daha ne olduğunu anlamadan, kafası bedeninden ayrılmıştır. Khiomara, elbisesinin altına sakladığı Centurio'nun başı ile eşinin yanına gelir ve onu gayet rahat bir ifadeyle ayaklarının dibine atar.[37] Olay karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Ortiagon eşine seslenerek, "Ey kadın! Sadakat güzel şeydir" der. Bunun üzerine Khiomara'nın eşine verdiği yanıt ise Galatların namus ve sadakat anlayışının adeta bir aynası gibidir: "Evet sadakat güzeldir, ancak bu dünyada bana sahip olmuş yalnızca bir adamın ışığı görmesi (yaşaması) gerekir, bu daha güzeldir."[38] Galatların bu anlayışının yansımalarını, Bergama sunağının Museo Nationale delle Terme'de bulunan parçasında da görmek mümkündür. Düşmanın eline geçmemesi için önce karısını ve sonra da kendisini geniş kenarlı kılıcıyla öldüren Galat savaşçısı adeta bu erdemi yansıtır[39] (Res-8).

G. Iulius Caesar, Gallialılarla yaptığı savaşı anlatan eserinde, çarpışma yöntemleri ve savaş taktikleri hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Buna göre Galatlar, atlarını en dik bayırlardan dörtnala indirebiliyorlar, arabanın falakası üzerinde koşabiliyor, dörtnala giderken aniden durup atlarının yönlerini geriye çevirebiliyor, boyunduruk üzerinde durabiliyorlar ve bir yıldırım hızıyla atlarına binebiliyorlardı.[40] Barış zamanında ise Galat soyluları, azatlıları, köleleri ve

Res-7. Gallialılara ait savaş arabasının rekonstrüksiyonu. **Moreau: Lev. 100.**

toplumun alt tabakasından olan hizmetçilerini savaşa beraberinde götürüp, onlara savaş arabalarını kullandırıyorlar, kalkanlarını ve diğer silahlarını taşıtıyorlardı.[41] Savaş arabalarıyla savaşan Galatlar düşmana ok ve mızrak atabiliyor, gerektiğinde ise arabalarından inip düşmanla göğüs göğüse savaşabiliyorlardı.[42] Savaş sırasında eğer düşmanları kendilerinden üstün duruma gelirse, aniden yeni bir savaş pozisyonuna girerek düşmanlarını gafil avlıyorlardı. Çarpışma sırasında araba tekerleklerinin çıkardığı korkunç gürültü, düşmanların savaş saflarının bozulmasına neden oluyordu. Galatların uyguladığı diğer bir savaş taktiği ise, savaş alanından kaçıyormuş gibi kasten geri çekilmeleriydi. Böylece düşman süvarilerinin arkalarından gelerek, esas gruptan ayrılmalarını sağlıyorlar ve aniden geri dönerek tuzağa düşmüş olan askerleri kolaylıkla katlediyorlardı.[43]

Anadolu'daki Galatların iki tekerlekli arabalarla savaştıklarına ilişkin ilk bilgi MÖ 268 yıllarındaki "Filler Savaşı"dır.[44] Bu savaşta Galatların ordusu sağ ve sol kanatlarda süvariler ile çevrilmiş zırhlı piyadelerden oluşuyordu. I. Antiokhos'un güçleri ise hem hafif hem de ağır silahlı piyadelerden ve savaş için özel eğitilmiş 16 filden oluşuyordu.[45] İnsan gücü bakımından Galatlardan daha az askere sahip olan I. Antiokhos, ancak Rodoslu komutan Theodotas'ın savaş fillerini devreye sokmasıyla üstünlüğe ulaşabildi. Filler kaçmakta olan Galat savaşçılarını ezmeye başlayınca, canını kurtarabilenler dağlara doğru kaçmaya başladı.[46] Kaynakların verdiği bilgilere göre, bu savaşta Galatların 240 savaş arabası vardı ve bunların 80 tanesi tırpanlıydı. Tırpanlı arabalar, önüne gelen her canlıyı kan revan içinde bırakıyordu.[47] İkinci bilgi ise I. Attalos'un Galatlara karşı savaşını yansıtan Pergamon Sunağı'ndaki kabartmaya dayanmaktadır. Burada Galatlardan ganimet olarak alınmış iki ya da dört tekerlekli savaş arabalarının tasviri görülmektedir.[48]

Galatlar Roma ordularına karşı yaptıkları savaşlarda yaya ve vücutlarının üst bölgeleri çıplak olarak savaştılar. Savaş dışında hiçbir zaman soyunmadıklarından tenleri bembeyaz idi.[49] Galatların bu çıplak savaşma gelenekleri Pergamon'daki ünlü Zeus Sunağı'na da dönemin sanatçıları tarafından yansıtılmıştır. Çıplak savaşma gelenekleri Galatlara sarp ve dik arazilerde, ağır zırh giyinmiş Romalı askerler karşısında avantaj sağlıyor gibi gözükse de, Roma askerlerinin savaş eğitimi ve disiplini karşısında galip gelmeleri için yeterli olmuyordu.

Galatlar savaşın başlangıcından itibaren, düşmanlarını korkutmaya ve psikolojilerini bozmaya yönelik her türlü davranışı sergiliyorlardı. Savaş geleneklerinin özelliğinden dolayı Galatlar, çarpışmaya başlamadan önce atalarının ve kendilerinin başarılarını öven şarkılar söylüyorlardı. Aynı zamanda bağırıp çağırmaya,[50] oldukları yerde hoplayıp zıplamaya, düşmanlarının dikkatlerini dağıtmak için silahlarını kalkanlarına vurmaya ve küfür etmeye başlıyorlardı.[51] Daha sonra ise rakiplerinin en yiğitlerini teke tek dövüşe çağırarak onlara meydan okuyorlardı.[52] Düşmanlarına ettikleri hakaret dolu sözler yalnızca birtakım küfürlerden oluşmuyor, aynı zamanda sihirli sözcükleri de içeriyordu. Bu sihirli sözcüklerin, rakiplerinin gücünü ve cesaretini azalttığına, kendilerinkini ise artırdığına inanıyorlardı.[53] Cesaretli olmanın ve teke tek dövüşte başarı kazanmanın Galatlar arasında önemli bir yere sahip olduğunu, Polybios'un şu dizelerinden anlamak mümkündür:

> Asia'da oturan Galatların kralı olan Ortiagon, tüm Galatlar üzerine hükmetmeyi tasarlıyordu ve bunun için doğuştan ve yetiştirilme tarzından dolayı birçok yeteneğe sahipti. Serbestti, alçakgönüllüydü, kişisel ilişkilerinde kazanan ve aynı zamanda zeki birisiydi
> En önemlisi -Galatlar arasında bu çok önemlidir- cesurdu ve adam adama dövüşte herkese üstündü.

Teke tek dövüşte yendikleri düşmanlarının kafalarını kesip evlerinin dış kapısının yanına, yani herkesin görebileceği bir yere asmaları, Galatların en iyi bilinen törenlerindendir. Öldürdükleri düşman ünlü biriyse, başını sedir ağacı yağıyla mumyalar ve bir sandıkta özenle muhafaza ederlerdi. Aynı zamanda bu kafaları önemli misafirlerine göstermekten büyük gurur duyarlardı. Çünkü mumyalanmış bu kesik kafalar atalarının ve kendilerinin yiğitliklerinin kanıtı sayılırdı.[54] Aynı gelenekleri Anadolu Galatlarında da görmek mümkündür. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Olympos Dağı savaşında Romalılara esir düşen Galat beyi Ortiagon'un eşi Khiomara, kendine tecavüz eden Romalı yüzbaşıdan öcünü, onu öldürüp başını kesmekle almıştır. Romalı komutanın kesik başını eteğinin altına saklayarak kocasına götürmüş ve ayaklarının önüne atmıştır.[55] Böylelikle Khioma-

ra, eşine sadakatini, Romalılara ise bir Galat kadınının, en az bir Galat savaşçısı kadar cesaret dolu olabileceğini ispatlamış oluyordu.

Galatların tüm bu savaş gelenekleri büyük bir olasılıkla, dini gelenekleri ile ilişkili görünmektedir. Her ne kadar Anadolu'daki Galatların dini inançları ve gelenekleri hakkında çok fazla bilgiye sahip olmasak da, akrabaları olan Gallialıların dini gelenekleri bize önemli bilgiler vermektedir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre yeryüzünün ve gökyüzünün, savaşın ve kehanetin tanrıları, Gallialıların dini inançlarında önemli bir yere sahipti. Aynı zamanda, tanrılar için düzenlenen kurban törenleri de bu geleneğin vazgeçilmez bir halkasını oluşturuyordu. Gallialılar, savaşta elde ettikleri ganimetleri savaş tanrılarına adarlar ve eğer savaştan galip olarak ayrılırlarsa esir ettikleri tüm canlı yaratıkları yine bu tanrıya kurban ederlerdi. Buna göre, her ne kadar içeriği çok fazla bilinmese de Druidlerin (δρυ–ιδης) Gallialıların inançlarında önemli bir yere sahip olduğu kesindir. Druizmin içeriğinin bilinmemesi ise bu öğretinin hiçbir zaman yazıya geçirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu öğretiye göre ruh ölümsüzdü. Yani ruh, kişinin ölümünden sonra bir başkasının bedenine girerek yaşamaya devam ediyordu (metempsykhosis). Galatların da savaşta sırasında korkmadan ve umarsızca düşmanlarının üzerine atılmaları, bu "ölümsüz ruh" ile ilgili olsa gerekir.[56]

Druizmde törenlere bağlılık ve bu törenlerin geleneklerine boyun eğmek çok önemlidir. Bu törenlerin en dikkat çekici yönü ise tanrılara sunulan kurbanlardır. Bu kurbanlar hayvan olabileceği gibi insanlardan da oluşabiliyordu. Özellikle savaş sırasında bir tehlikeyle karşı karşıya kalındığında veya ağır bir hastalık baş gösterdiğinde insanlar kolaylıkla kurban edilebiliyordu. Tanrılara kurban olarak sunulan insanlar öncelikle hırsızlar, haydutlar, katiller ya da savaşta esir alınanlar arasından seçiliyordu. Ancak bazen, yalnızca bu ritüeli yerine getirmek için masum insanların dahi kurban edildiği olmuştur. Bu durumda kurbanlar köleler ya da alt tabakaya ait olan insanlar arasından seçiliyordu.[57]

Savaş esnasında zor duruma düşen Galatların, hiç çekinmeden kendi eşlerini ve çocuklarını da kurban ettiklerini ise Iustinus'un ürpertici şu dizelerinden öğrenmekteyiz:

> Ve Gallograecialıların ordusu, yeni bir düşman olarak Antigonos'a karşı yürüyünce, o, kamp yerini küçük bir kısım askere ve geridekilere bırakarak bütün savaş güçleriyle Gallialılara karşı yola çıktı. Gallialılar bundan haberdar olunca, aynı şekilde karşılaşma için hazırlandılar; savaşın işareti olarak, kurbanlık hayvanları boğazladılar; barsaklar yüzünden büyük bir kan gölü oluştu ve onlara, önceden hepsinin yok olacağı bildirildiği için, korkuya değil öfkeye kapıldılar ve tanrıların tehdidinin kendi kan gölleri olacağı umuduyla, karılarını kestiler ve çocuklarını öldürdüler; ve böylece bu çılgın katliamla savaşa endişeli bir başlangıç yaptılar. O kadar büyük bir öfkeye düşmüşlerdi ki vahşi ruhsuzlar, düşmanların bile merhamet edeceği bir yaşlıya bile merhamet etmemişlerdi; ve imha savaşı yürütüler aslında uğurlarına savaşlar yapılacak çocuklar ve çocukların analarına karşı. Ve sanki dehşet olaylarıyla yaşam ve zafer elde etmişçesine, biraz önce gerçekleştirdikleri cinayetlerinden oluşan kan lekeleriyle öyle bir savaşa girdiler ki, başarıları önceden alamet edilenden daha iyi değildi; çünkü savaşanların etrafını öç tanrıları çevirmişti ve öldürülenlerin gölgeleri gözlerinin önündeyken, düşmanlardan ziyade onların kan borcu vardı ve hepsi tamamı ile imha edildi. O kadar büyüktü ki yenilgileri, sanki tanrılar, insanlarla birlikte kan borcu olanlara karşı, yok etme yemini etmişlerdi.[58]

Res-8. İntihar eden Galat ailesi.
Arslan: Lev. 7.

Kullandıkları kurban etme yöntemleri ise farklılık göstermektedir. Bunlar arasında kılıçla kesme, mızrak ile deşme, hançeri arkadan karın boşluğuna saplama, bir kazığa bağlayarak sazlardan ya da tahtadan yapılan büyük bir hayvan heykeli içerisine vahşi hayvanlar ve çeşitli meyveler ile birlikte kurbanı da koyup yakma gibi değişik eylemler bulunmaktadır.[59] Bu gelenekler Anadolu'daki Galatlara da yabancı değildi. Nitekim, MÖ 166 yılında Pergamon Kralı II. Eumenes'e karşı kazanmış oldukları zaferin sonunda ele geçirdikleri esirlerin arasından en yakışıklısını seçip başını vücudundan ayırarak tanrılara kurban etmişlerdir.[60] Her ne kadar Galatlar, böyle geleneklerine sıkıca bağlı olsa-

lar da, zamanla Hellen-Roma kültürü içerisinde asimile olmuşlardır. Claudias'ın eserindeki dizeler buna iyi bir örnek oluşturmaktadır:[61]

> ...Daha kısa zaman önce Galliahların çok büyük bir ordusu, en sonunda bu civara yerleşmek için geldi; bunlar mızraklarından oldular ve Yunanlıların uygar elbiselerini giydiler ve Rhenus'un değil fakat Halys'ün suyundan içtiler artık.

Görüldüğü gibi Galatlar, siyasi ve kültürel tarihleri boyunca savaşçılıkları, kahramanlıkları, öfkeleri, şiddetleri ve kendilerine özgü gururları ile haklı bir ün kazanmışlardır. Iunius Istinus'un, eserinde belirttiği gibi "Hellenistik krallar Galat adının yarattığı korku ve yenilmez Galat savaşçılarının amansız silahları olmadan hiçbir şeyin ne krallıklarını garanti altına alabileceğini ne de kaybedilen bir şeyin tekrar kazanabileceğine inanıyorlardı..."[62]

Bu savaşçı kavmin topraklarımızda bıraktıkları kültürel miraslar, tarihin yaşayan tanıkları olarak gelecekteki araştırmalara yol göstermeye devam edecektir.

1. Konumuz Galatların savaş teknikleri olduğundan, Galatların göçleri ve kökenleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır. Bu konudaki bilgi için bkz. Demetrios, *FgrH* II B, 16.2; Polybios, IV, 45.9; Diodoros, V, 32; Livius XXXVI, 16.1; Strabon; XII, 5.1; XII, 8.7; XIII, 1.27; XIV, 5.23; Cassius Dio, XIX, 65; Pausanias, I, 4.5; X, 19.5; XIII, 1.27; XIV, 5.23; Iustinus, 25.2; Claudias, XX, 240; Iulianos, I, 89. Srobel, K., *Die Galater*, Berlin 1996; Staehlin, F., *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, Leipzig 1972; Şahin 1997: 2vdd; 22-30. Arslan, M., *Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi Galatlar*, İstanbul 2000; Kaya, M. A., *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir 2000.
2. Pausanias, I, 4.1.; Şahin 1997: 21.
3. Cicero, *De Har. Resp*, XIII, 28; Livius, XXX, 46.1; Şahin 1997: 21.
4. Cicero, *Att*. VI, 1.14.; Staehelin 1907: 7.; Şahin 1997: 96.
5. Pausanias, I, 4.1.; Diodoros , V. 24.; Strobel 1996 : 123.
6. Livius, XXXVIII, 21.13; Pausanias, X.20.3-8; Kalkan çeşitleri için bkz. Pollit 1986: 86 vd.; Andreae 1991:61 vd; Dobesch 1991: 36 vd. fig.1; Rapin 1991: 225 vd; Szabo 1991 b: 335; Ritchie 1995: 48 vd; Şahin 1997: 114, 132; Arslan 2000: 204.
7. Polybios, II, 35; III, 22.4; 114; Diodoros, V, 30.3; Appinos, *Gal*. 8; Diony. XIV. 10; Şahin 1997: 114; Arslan 2000: 204.
8. Diodoros, V, 30.2; 30. 3; Dionysios, XIV. 9; Polybios., II, 27; 28.8; V, 111; Livius, VII, 9.6; Appianos, *Gall*, 7-8; Peter 1906/14: I.217; Launey 1944: 222; 1949; I. 528 vd; Rankin 1995: 28; 68; Ritchie 1995: 53; Arslan 2000: 204; Şahin 1997:114.
9. Moreau 1958: 69.
10. Bu mızraklar aynı zamanda *Gaison* ya da *Saunion* olarak adlandırılıyordu. Bkz. Moreau 1958 : 67.
11. Moreau 1958: 67.
12. Diodoros, V, 30.3; Moreau 1958: 65.
13. Erten 1999: 65 vd. Meslektaşım araştırma görevlisi Emre Erten'e bu konudaki yardımları için teşekkürü bir borç bilirim
14. Erten 1999: 38 vd; 45-55.
15. I. Attalos'un kazandığı bu zafer hakkındaki yazıtlar için bkz. *OGIS* 269, 271, 276, 273-280; kalkanlar hakkındaki bilgiler için bkz. Strabon, XII, 8.2; Livius. XXXVIII, 17.1; Staehelin 1907: 20; Brandis 1910: 524; Vogelmann 1975: 667; Rankin 1987: 195; Strobel 1994: 87; Şahin 1997: 8, 100, 114, 120; Arslan 2000: 81 vdd.
16. Diodoros, V. 32; Arslan 2000: 204. Ayrıca bkz. Livius, XXXVIII, 16.13; 17. 1; Jullian 1920: 333 vdd.; Şahin 1997: 23; Arslan 2000: 205.
17. Polybios, I.4,5; Mitchell 1993 : 13, dpnt. 1; Şahin 1997: 3
18. Polybios, I.4,5; Pausanias, X.19.4; Iustinus, XXIV.6; Diodoros, XXII.9,1 Staehelin 1907: 3; Moreau 1958:36; Mitchell 1993 I: 13; Strobel 1996: 215; Şahin 1997: 3; Kaya 2000: 6.
19. Iustinus, XXIV, 5.1.7; Polybios, I, 4.5. Lequenne 1979: 12; Nachtergael 1977: 129,137; Tarn 1978: 101 vd; Rankin 1987: 88; Strobel 1991: 115; Strobel 1994: 71 Mitchell 1993: 13; Şahin 1997: 3; Arslan 2000: 7; Kaya 2000: 7;
20. Pausanias., X, 22.2-4; Livius, XXXVIII, 16.13-14; 17.1; Diodoros., V, 32. 2; Iustinus., XXV.2; Plut., *Mor*. IV, 309; Staehelin 1907: 8; Jullian 1920: 333 vd; Rapin 1991: 321; Mitchell 1993: 17, dpnt. 46; Arslan 2000: 205; Şahin 1997: 23.
21. Galat savaşçıları, misket limonu ile yıkayıp şekillendirdikleri saçlarını geriye doğru tarayarak boyundan enseye doğru sarkıtıyorlardı. Saçlarına bir at yelesi gibi kaba ve ağır bir şekil veriyorlardı. Bkz. Diodoros, V, 31. 1-2; Kaya 2000: 222.
22. Polybios., II. 22; 28.8; Caes. *Gall*., V, 37; VII, 80; Diodoros., V, 27; 28. 2-3; 29.2; 30.3; 32.2; Strabon., IV, 4.3 Livius, I, 37; VI, 42.2; VII.9; XXI, 28; XXXVIII, 16. 13; 17. 1-8; 21.9; 26. 7; Dionysios, XIV, 9; Appianos, *Gall*.7-8; Syr. 6; Arslan 2000: 205.
23. Strabon, IV, 4.3; Arslan 2000: 206.
24. Polybios, II, 35; XVIII, 28-32; Arslan 2000: 206.
25. Livius. XXXVIII, 25; Polybios, XXXIX. 1-13; Appianos, *Syr*. 42; Şahin 1997: 31; Arslan 2000: 100 vd; Kaya 2000: 59 vd.
26. Livius, XXXVIII, 17.6; 21.7-8; Konuya ilişkin olarak bkz. Appianos, *Gall*., 7-8; Arslan 2000: 208.
27. Diodoros, V, 29; Caesar, *Alex*. 67-68; Cicero, *Att*, V, 18.2; 20.9; VI, 1.14; XIV; *Ad fam*., X, 1-2; XV. 1.6.; 2. 2; 4. 5; *Deiot*. 8; 14; 24; 27-28; Livius, XXXVIII, 26. 3-5; Pausanias, X, 22. 2-4; Cassius Dio, XII, 65. 1; Arslan 2000: 208; Kaya 2000: 221 vd.
28. Athenaios, IV, 36. 151 e-2d; VI, 49.246 e-d; Caesar, *Gall*. VI, 15; Arslan 2000: 208, dpnt. 820.
29. Pausanias, X, 22.2-4; Livius, XIII, 57.7; XLIV, 26. 3; Plut, *Bioi*., 12, 2; Appianos, *Syr*. 32; Caesar, *Civ*. III, 4-5; Caesar, *Alex*. 34; 67-68; Cicero, *Att*, V, 18. 2; 20. 9; VI, 1. 14; XIV; *Ad fam*., X, 1-2; XV, 1.6; 2.2; 4.5; *Deiot*., 8; 14; 24; 27-28; Velleius, II, 84. 1; Horatius, IX, 17-18; Plut, *Bioi*. 65; Appianos, *Cic*, IV, 88; *Mithr*. 82; Cassius Dio, XLI, 65. 1; XLVII, 48. 2; L, 13. 8; Launey 1949: 520 vd; Mitchell, 1974 : 27, dpnt. 118; 1993: 15, dpnt. 149; 45, dpnt. 36; Arslan 2000: 209, Şahin 1997: 95-139, 140-149.
30. Lukianus, 9, Pausanias, II, 28; Caesar, *Gall*. IV, 33; V, 16; Diodoros, V, 29. 1-2; Livius, X, 28; Florus, I, 37; Mitchell 1993: 45, dpnt. 34; Şahin 1997:123, Arslan 2000: 209.
31. Livius, XXXVIII, 16.1; Kaya 2000: 217.
32. Strabon, IV, 4.2; Kaya 2000: 217.
33. Velleius, II, 39.2; Şahin 1997: 121.
34. Livius, XXXVIII, 17.8-9; Şahin 1997: 121; Kaya 2000: 217.
35. Livius, XXXVIII, 20; Appianos, *Syr*.42; Staehelin 1907: 55; Brandis 1910: 54; Şahin 1997: 11.
36. Livius, XXXVI, 24; Staehelin 1907: 55; Şahin 1997: 11; 31.
37. Polybios, XXI, 38; Livius, XXXVIII, 24; Staehelin 1907: 56; Şahin 1997: 11; 100.
38. Plut, *Mor*., XII. 258; Polybios, XXI, 38.6; Lequenne 1981: 84; Şahin 1997: 125; Kaya 2000: 64.
39. Brandis 1910:541; Tarn 1947: 284; Tierney 1960: 198; Mitchell 1993: 18; Strobel 1994: 75; Şahin 1997: 6; Arslan 2000: 81 vd.
40. Caesar, *Gall*., V, 16; Moreau 1958: 62; Arslan 2000: 36 vd.; Kaya 2000: 218.
41. Diodoros, V, 29.1; Kaya 2000: 218.
42. Caesar, *Gall*., VI, 33; Diodoros, V, 29.2; Kaya 2000: 218 vd.
43. Caesar, *Gall*., VI, 33; Kaya 2000: 218.
44. Filler Savaşı olarak tarihe geçmiş olan savaş, Suriye Kralı I. Antiokhos'un Galat saldırılarından ve yağmalarından büyük sıkıntı ve acı çekmiş olan özgür kent devletlerinin kurtarılmasını kapsıyordu. Galatlarla girdiği mücadele sonucunda kent devletlerini bu büyük sıkıntıdan kurtaran I. Antiokhos Soter (=kurtarıcı) lakabını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lequenne 1991: 40 vd; Wörrle 1975: 66.
45. Appinos, *Syr*.32.
46. Appianos, *Syr*. 62; Staehelin 1907: 12; Strobel 1996: 260; Şahin 1997: 6.
47. Lukianos, 9; Appianos, *Syr*, 65; Mitchell 1993 : 18; Kaya 2000: 46.
48. Mitchell 1993 : 45, dpnt. 34.
49. Livius, XXXVIII, 21.9; Diodoros, V,30.2-4; Şahin 1997: 23; Arslan 2000: 205; Kaya 2000: 218.
50. Moreau 1958: 61.
51. Livius, XXXVIII, 17.4-6; Moreau: 1958: 84; Şahin 1997: 114; Arslan 2000: 205; Kaya 2000: 219.
52. Diodoros, V, 29.1; Şahin 1997: 23-24; Kaya 2000: 219.
53. Moreau 1958: 64 vd.

54. Diodoros, V, 29.1; Strabon, IV, 4.5; Şahin 1997: 23-24; Kaya 2000: 220.
55. Livius, XXXVIII, 24; Polybios, II, 28; XXI, 38; Strabon, IV, 4.5; Diodoros, V, 29.4; Appianos, *Syr.* 42; Florus,.I, 27; Şahin 1997:112-113; Arslan 2000: 106 vd; Kaya 2000: 63.
56. Caesar, *Gall.* IV, 19; V, 14; VI, 14; Diodoros, V, 28.6; Ammianus, XV, 9.8; ayrıntılı bilgi için bkz. Moreau 1959: 63; Tierney 1960: 250; 273; Rankin 1987: 278; Wait 1985: 205 vd; 1995: 489 vd; Ellis 1990: 17; 89; Green 1995 b: 472; Arslan 2000: 212; Kaya 2000: 226 vd; Druizm için bkz. T.D. Kendrick, *The Druids*, Londra 1911; S. Piggott, *The Druids*, Londra 1968; Le Bonniec 1965: 777; Heichelheim 1979: 167 vd.
57. Diodoros, V, 32.6; Strabon, IV, 4.5; Rankin 1987: 270 vd; Arslan 2000: 213; Kaya 2000: 227.
58. Iustinus, XXVI, 2; Şahin 1997: 156 vd.
59. Diodoros, V, 32.6; Strabon III, 3.6; Caesar, *Gall.* VI, 16.
60. Cicero, *Div*, I, 26-27; II, 20; 76-79; Kaya 2000: 228.
61. Claudius, XX, 240.
62. Iustinus, XXV, 2; Şahin 1997: 27.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

A-ANTİK KAYNAKLAR

Ammianus: Ammianus Marcellinus., *Rerum Gestarum Libri*, çev. J.C. Rolfe, Londra 1963-1964 (Loeb).

Apollodoros: Apollodoros, *Bibliotheca*, çev. J.G. Frazer, Milano 1995.

Appianos: Appianos, *Rhomaika*, çev. H. White, Londra 1912 (Loeb).

Athenaios: Athenaios, *Deipnosophistae*, çev. C.B. Gulick, Londra 1961 (Loeb).

Caesar, *Gall.*: Caesar, *De Bello Gallico*, çev. H. J. Edwards, Londra 1930 (Loeb).

Caesar, *Civ.*: Caesar, *De Bello Civili*, çev. G. Peskett, Londra 1921 (Loeb).

Caesar, *Alex.*: Caesar, *De Bello Alexandrino*, çev. A.G. Way, Londra 1964 (Loeb).

Cassius Dio: Cassius Dio Cocceianus, *Römische Geschichte*, G. Wirth-O. Veh, Zürih-Stuttgart 1985-1987.

Cicero, *De Offi.*: Cicero, *De Officis*, çev. W. Miller, Londra 1928. (Loeb).

Cicero, *Ad fam.*: Cicero, *Epistulae ad Familiares*, çev. W.G. Williams, Londra 1927 (Loeb).

Cicero, *Att.*: Cicero, *Epistulae ad Atticum*, çev. E.O. Winstedt, Londra 1960 (Loeb).

Cicero, *Deiot.*: Cicero, *Oratio Pro Rege Deiotaro*, çev. N.H. Watts, Londra 1931 (Loeb).

Cicero, *Div.*: Cicero, *De Divinatione ad M. Brutum*, çev. W.A. Falconer, Londra 1964 (Loeb).

Cicero, *De Har. Resp.*: Cicero, *Oratio de haruspicum responsis*, çev. N.H. Watts, Londra 1923 (Loeb).

Claudius: Claudius, *Carmina*, çev. M. Platnauer, Londra 1930 (Loeb).

Diodoros: Diodoros Siculus, *Bibliotheke Historike*, çev. C.H. Oldfather, Londra 1952-1957. (Loeb).

Dionysios: Dionysius Halikarnasseos , *Antiquitates Romanae*, çev. E. Cary, Londra 1937 (Loeb).

Florus: Florus, *Epitoma*, çev. C. E. Bennett, Londra 1925 (Loeb).

Horatius: Horatius, *Epodes*, çev. D. Mankin, Cambridge 1995.

Iulianos: Iulianos, *Epistulae*, çev. W.C. Wright, Londra 1931 (Loeb).

Iustinus: M. I. Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, çev. J. D. Yardley, Atlanta 1994.

Livius: Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, çev. E. T. Page, Londra 1961 (Loeb).

Lukianos: Lukianos, *Zeuksis*, çev. K. Kilburn, Londra 1978 (Loeb).

Ovidus: Ovidus, *Fasti*, çev. J.G. Frazer, Londra 1931 (Loeb).

Pausanias: Pausanias, *Pausanias Beschreibung Griechenlands*, çev. E. Meyer, Zürih-Münih 1954-1967.

Plinius: Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, çev. H.R. Rackham-W.H.S. Jones, Londra 1947 (Loeb).

Polybios: Polybios, *Geschichte I-II*, çev. H. Drexler, Zürih-Stuttgart 1961-1965.

Plut. *Mor.*: Plutarkhos, *Moralia*, çev. F.C. Babbitt-W.C. Helmbold, Londra 1928-1967 (Loeb).

Plut. *Bioi.*: Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, çev. B. Perrin, Londra 1959 (Loeb).

Strabon.: Strabon, *Geographika*, çev. H.L. Jones, Londra 1917 (Loeb).

Velleius: Velleius Paterculus, *Historia Romana*, çev. F.W. Shipley, Londra 1924 (Loeb).

B- MODERN ESERLER

Andreae 1991: B. Andreae, "The Image of the Celts in Etruscian, Greek and Roman Art", *The Celts*,Ed. S. Agneli, Milano 1991, 61-70.

Arslan 2000: M. Arslan, *Antikçağ Anadolusunun Savaşçı Kavmi Galatlar*, İstanbul 2000.

Brandis 1910: G. Brandis, "Galatia", *RE* VII, 1910, 519-559.

CAH: *The Cambridge Ancient History*.

Calder 1957: W. M. Calder, "Galatia", *OCD*, 376.

Chadwick 1966: N. Chadwick, *The Druids*, Cardiff 1966.

Dobesch 1991: G. Dobesch, "Ancient Literary Sources" *The Celts*, Ed. S. Agnelli, Milano 1991, 35-41.

Ellis 1990: *P. B. Ellis, The Celtic Empire: The First Millenium of Celtic History, C.1000 BC-541 AD*, Londra 1990.

Erten 1999: E. Erten, *Pausanias, Eseri ve Tarihçiliği*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1999.

FGrH: *Die Fragmente der griechischen Historiker*.

Green 1995: "The Nature of Celtic Religion", *The Celts*, Ed. M. Green, Londra-New York 1995, 465-488.

Heichelheim 1979: F. M. Heichelheim, "Druidae", KP 2, 1979, 167-168.

Jullian 1920: C. Jullian, *Histoire de la Gaul* I, Paris 1920.

Kaya 2000: M. A. Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatia Tarihi*, İzmir 2000.

KP: *Der Kleine Pauly*.

Launey 1944: M. Launey, "Un episode oublie de l'invasion galate en Asie Mineure (278/7 av J.C)", *REA* XLVI, 1944, 217-236.

Launey 1949: *Recherches sur les Armees hellenistiques* I-II, Paris 1949-1950.

Le Bonniec 1965: H. Le Bonniec, "Druiden" *Lexicon der Alten Welt*, Zürih-Stutgart 1965, 777.

Lequenne 1991: F. Lequenne, *Galat'lar*, çev. S. Albek, Ankara 1991.

Mitchell 1974: S. Mitchell, *The History and Archaeology of Galatia*, Oxford 1974.

Mitchell 1993: S. Mitchell, *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor* I-II, Oxford 1993.

Moreau 1958: J. Moreau, *Die Welt der Kelten*, Stuttgart.

Nachtergael 1977: G. Nachtergael, *Les Galates en Greece et les soteria de Delphes. Recherches d'histoire et epigraphie hellenistiques*, Brusseles 1977.

OCD: *The Oxford Classical Dictionary*.

OGIS: *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*.

Peter 1906: H. Peter, *Historicorum Romanorum Reliquae* I-II, Leipzig 1906-1914.

Pollitt 1986: J. J. Pollit, *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge 1986.

PRIA: *Proceedings of the Royal Irish Academy*.

Rankin 1987: H. D. Rankin, *Celts and the Classical World*, Londra 1987.

Rankin 1995: H. D. Rankin, "The Celts Through the Classical Eyes", *The Celtic World*, Ed. M. J. Green, Londra 1995, 21-33.

Rapin 1991: A. Papin, "Weaponry", *The Celts*, Ed. S. Agnelli, Milano 1991, 320-351.

RE: *Paulys Real-Encyclopaedie der klassischen Altertumswissenschaft*.

REA: *Revue des etudes anciennes*.

Ritchie 1995: J. N. G.-W. F. Ritchie, "The Army Weapons and Fighting", *The Celts*, Ed. M. Green, Londra-New York 1995, 37-58.

Şahin 1997: H. Şahin, *Galatlar ve Galatia ile İlgili Antik Kaynaklar*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1997.

Staehelin 1907: F. Staehelin, *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, Leipzig 1907.

Strobel 1991: K. Strobel, "Die galater im hellenistischen Kleinasien. Historische Aspekte einer keltischen Staatenbildung", *Hellenischen Studien Gedenkschrift für Hermann Bengston*, Münih 1991, 101-134.

Strobel 1994: K. Strobel, "Keltensieg und Galatersieger", *Asia Minor Studien* XII, 67-96.

Strobel 1996: K. Strobel, *Die Galater*, Berlin 1996.

Szabo 1991: M. Szabo, "Mercenary Activity", *The Celts*, Ed. S. Agnelli Milano 1991, 322-336.

Tarn 1928: W. W. Tarn, "The New Hellenistic Kingdom", *CAH* VIII, 75-108.

Tarn 1947: W. W. Tarn, *Hellenistic Civilization*, Londra 1947.

Tierney 1960: J. J. Tierney, "The Celtic Etnography of Poseidonius", *PRIA* LX, 1960, 189-275.

Vogelmann 1975: H. Vogelmann, "Galatia", *KP* II, 666-669.

Wait 1985: G. A. Wait, *Ritual and Religion in the Iron Age Britain*, Oxford 1985.

Wait 1995: G. A. Wait, "Burial and the Other World", *The Celts*, Ed. M. Green, Londra-New York 1995, 489-511.

Wörrle 1975: M. Wörrle, "Antiochos I., Achaios der Aeltere und die Galater: Eine neue Inschrift in Denizli", *Chiron* 5, 59-87.

Fotoğraf ve Belgelerle Auschwitz

SEDAT ŞENOĞLU

Geçtiğimiz nisan ayında Karaköy Schneidertempel Sanat Merkezi'nde açılan ve mayıs ayı sonuna kadar devam eden "Fotoğraflarla ve Belgelerle Auschwitz" sergisi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Nazi toplama ve imha kamplarında yaşananlar hakkında önemli dokümanları ortaya koydu. İlk olarak 2000 yılının Eylül ayında Paris'te Yahudi tarihi üzerine araştırmalar yapılan Centre de Documentation Juive Contemporaine'de (Çağdaş Yahudi Dokümantasyon Merkezi) açılan sergi, Türkiye Musevi cemaatinin çabalarıyla İstanbul'da da sergilenme olanağı buldu. Sergideki fotoğrafların çoğu Nazilerin propaganda amaçlı çektikleri fotoğraflardan ve Auschwitz'i ele geçiren Sovyet birliklerinin fotoğraf arşivinden seçilmiş.

Buchenwald'da içtima yeri, 10 Kasım 1938. Kristal Gece sırasında tutuklanan on binin üzerinde Alman Yahudisi henüz sivil giyimli, fakat saçları kazınmış.

Fotoğrafların yanı sıra, tutuklulardan bazılarının kamp ortamını ve tutuklulara yapılan katliamları tasvir eden "kara kalem" çalışmaları da sergide yer almakta. Kampta kalem bulamadıkları için kömür parçaları ve kullanılmış kibrit başlarıyla resim yapan tutuklular resimleri saklamak için de ölen arkadaşlarına ait yemek kaplarını kullanıyor, bunları toprak altına yerleştiriyorlardı. Bu resimler kamplar terk edildikten sonra yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır.

"SİYASİ TEMİZLİK"TEN "SOSYAL TEMİZLİK"E

Auschwitz ve diğer kampların kuruluşu ile ilgili dokümanların da yer aldığı sergide, ilk toplama kamplarının Nazilerin iktidara geldikten sonra kurulan, başlangıçta siyasi tutukluların konduğu kamplar olduğu; kampların sayı ve nüfuslarının, Nazilerin 1937'den itibaren "siyasi temizlik"ten ziyade, ırkçılık, antisemitizm ve çalışma şartları ile ilgili kanunların daha sert biçimde uygulanması amacıyla "sosyal temizlik"e yönelmesiyle arttığı görülüyor. Kampa alınacak tutuklular çalışmak istemeyenler, "asosyaller" (göçebeler, sabıkası olan Yahudiler, eşcinseller ve azılı suçlular), Yahova Şahitleri ve Çingeneler arasından seçiliyordu. Kasım 1938'de Kristal Gece olarak anılan gecede, binlerce Yahudi'nin evlerinden alınarak kamplara yerleştirilmesi, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürecek soykırım sürecinin en önemli adımlarındandı. 1940 yılı başlarında Naziler, işgal altındaki Polonya'da direnişçileri hapsetmek ve Yahudileri yok etme projesini hayata geçirmek üzere Auschwitz I kampını kurdu. Bu kampı, ulaşım olanakları dolayısıyla Batı Avrupa Yahudilerinin toplanmasını ve yok edilmesini kolaylaştıracak; içinde "Kanada" adı verilen, Yahudilerin kampa geldiklerinde gasp edilen eşyaları için bir deponun ve "Meksika" adı verilen elemeye tabi tutulmamış, özellikle Macar Yahudisi kadınların kaldığı bir bölümün de yer aldığı Auschwitz II (Birkenau) ve "Alman Teçhizat Atölyeleri" diye

adlandırılan ocakların, dökümhanelerin ve sınai kuruluşların yakınlarında konuşlandırılan uydu kampların en önemlisi olan Auschwitz III kampları izledi.

Auschwitz kampının tutukluları Polonyalı direnişçilerden, esir Sovyet askerlerinden, Yahudi ve Çingenelerden oluşmaktaydı. Kamp nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan çocuklardan 14 yaşından küçük olanların çoğu kampa gelişlerini izleyen günler içerisinde katlediliyordu. Çocukların bir bölümü de Nazi Doktor Mengele'nin deri deneylerinde kullanılmaktaydı. Ayrıca yetişkin tutuklular üzerinde kısırlaştırma deneyleri gerçekleştiriliyor, I-G Boya Endüstrisi ve Bayer Şirketi için birçok yeni ürün tutuklular üzerinde deneniyordu. Kampa gelen hamile kadınlar ise 1943'e dek fenol iğneyle öldürülmekteydi. 1943'ten sonra Naziler ilk önce hamile kadınları öldürmeyi bırakıp sadece doğan çocukları öldürmeye başladı; bir süre sonra da kampta doğan çocukları öldürmekten vazgeçti.

KAMP KOŞULLARI

Kamptaki barakalarda yaşam koşulları oldukça zordu. Tutuklular 200 kişi için tasarlanmış barakalarda 400-500 kişi yaşamak zorunda kalıyor, iki veya üç kişinin bir ranzaya sığması gerekiyordu. Bunların dışında beslenme koşulları da yetersizdi. Aç bırakılarak, soğukta çalıştırılarak üzerlerinde psikolojik bir baskı yaratılan tutuklular, zayıf ve küçük düşürülüyorlardı.

Tüm bu uygulamalardan sonra "çalışmaya elverişli" olanlar ise I-G Boya tesisleri, Holzmann, Siemens, Krupp, Herman Göring tesisleri ile Union, Daw gibi firmalarda çalıştırılıyordu.

Yok etme süreci ise genellikle kampa varışta hastaların, sakatlarm, küçük yaştaki çocukların, çocuklu ve hamile kadınların hemen gaz odalarına yollanmalarıyla gerçekleşiyordu; zamanla "çalışmaya elverişli" olma özelliklerini kaybedenler de yine gaz odalarına yollanıyordu. Tutuklular zorla çıplak bırakıldıktan sonra gaz odalarına sokuluyor; kapı üzerlerine sürgülendikten sonra odanın içine deliklerden öldürücü Zyklon B maddesi püskürtülüyordu. Yarım saat sonra kapılar açıldığında ise Sonderkommandolar (farklı ülkelerin Yahudilerinden oluşan ve yardımcı hizmetlerde çalıştırılan özel birlik) tarafından cesetleri kaldırılıyor, çeneleri ve altın dişleri söküldükten sonra yakılıyorlardı.

Auschwitz I kampının ana girişi. "Arbeit macht frei" (Çalışma hür kılar) ibaresi görülüyor.

Tutsakların Buchenwald kampına gelir gelmez kayıt edilmeleri, 1938.

Belzec kampında tutsak Çingene aileler.

Birkenau kampının tutsakları tarafından yapılan toprak düzleştirme çalışmaları.

Gaz odasında öldürülenler fırında yakılmadan önce bir görevli cesetleri kontrol edip altın dişleri sökerdi. Depoda bulunan dişler.

Tutuklulardan birinin yaptığı "öğle çorbası" resmi.

FİRAR VE DİRENİŞLER

Auschwitz'de zaman içerisinde firarlar ve direniş hareketleri görülmeye başladı. Yaklaşık 800 kişinin kaçma girişiminde bulunduğu kamptan 144 tutuklu kaçmayı başarırken, 327'si yakalanmıştır. Geriye kalanların akıbeti ise bilinmemektedir. Firar edenlerin hazırladıkları raporlar kampta yaşananların dünya kamuoyuna duyurulmasını sağlamıştır.

Kamptaki direniş hareketleri ise Avusturyalı komünistler ve Polonyalı sosyalistler tarafından organize ediliyordu. Kampta işlenen suçlar hakkında dışarıya bilgi vermeyi, sağlık durumu kötü olanlara yardım etmeyi, kampa gizli ilaç sokulmasını, silah ve mühimmat fabrikalarında sabotajların örgütlenmesini amaçlayan direniş zor şartlar nedeniyle çok fazla etkili olamamıştır. Direniş eyleminde bulunup yakalananlar, diğer tutukluların gözleri önünde asılmaktaydı. Çalıştıkları fabrikadan patlayıcı madde çalan dört direnişçi kadın -Regina Sapirsztein, Alla Gartner, Ester Weissblum ve Rosa Robota- da yakalanıp asılanlar arasındaydı.

KAMPIN SONU

1944 yılının sonlarına doğru Naziler kampı boşaltmaya başlamıştır. Tutukluların bir bölümünü diğer kamplara nakletmeye başlayan Naziler, kampta kalanların bazılarını barakalarını ateşe vermek suretiyle yakmıştır. Bir kısım tutuklu ise Nazilerin kampı terk etmelerinden Sovyet askerlerinin kampı ele geçirmesine kadar geçen süre içerisinde açlık ve donma tehlikesi içinde hayatta kalmaya çalışmış, fakat aralarından hazıları bunu başaramamıştır. Sovyet askerleri kampa vardıklarında imha edilmiş binaların yanında bir milyon parçadan fazla erkek, kadın ve çocuk giysisinin, kırk üç binden fazla ayakkabının ve yedi ton insan saçının bulunduğu depolarla karşılaşmışlardır.

Auschwitz kampında hayatını kaybedenlerin sayısının bir milyonun üzerinde olduğu, tüm toplama ve imha kamplarında ölenlerin sayısının ise altı milyonu bulduğu tahmin edilmektedir.

KAMPLARDAKİ TÜRKİYELİ YAHUDİLER

"Fotoğraf ve Belgelerle Auschwitz" sergisinde gösterilen video kayıtlarında Fransa'daki toplama kamplarından Türk vatandaşı oldukları için kurtulmayı başaran Yahudilerden Albert Saul ve Lazar Ruso ile Marsilya ve Rodos'ta yaşayan Türkiye vatandaşı Yahudileri ve onların yakınlarının bir bölümünü toplama kamplarına yollanmaktan kurtaran konsolosluk görevlileri Necdet Kent ve Selahattin Ülkümen ile yapılan söyleşiler yer alıyor. Albert Saul kampa alınışını ve kampta yaşadıklarını şöyle aktarıyor:

İşgaller başladığında annem ve büyükbabamla birlikte Paris'te yaşıyordum. Akrabalarım ise Lyon, Nice gibi şehirlerde direnişe katılmışlardı. Kuzenim de bir baskından kaçarken vurulmuştu. Alman ordusunun Paris'e girdiği günlerde, iki Alman subay bisikletli direnişçiler tarafından öldürüldü. Bu olay duyulduktan sonra şehrin sokakları tehlikeli hale geldi. Bir gün restoranda arkadaşımla otururken SS'ler geldi. Arka kapıdan kaçmak istedik fakat her gün açık olan kapı o gün kapalıydı. Beni ve diğerlerini yakaladıktan sonra otobüslere bindirip Ecole Militaire'e götürüp bir odaya koydular. Ben TC vatandaşı olduğuma dair tasdiknameyi Alman görevliye verdim. Görevli bana, "Türk'sünüz ama aynı zamanda Musevi'siniz" diye cevap verdi. Bir süre sonra bizi trenlere bindirdiler. Kampa vardığımızda gece olmuştu. Yatmamız için gösterdikleri yerler samanla kaplıydı. Hava çok soğuktu ve benim sadece takım elbisem vardı. Sabah olduğunda ise tadı tuhaf sıcak bir su dağıttılar. Günler bu şekilde geçmeye başladı. Kamptaki herkes yaşlıydı, ben ise on sekizimi bitirmemiştim. Hiç kimseyle bir bağlantım yoktu. Şartlar oldukça zordu. İçtima ve sayımlarda soğukta bekliyorduk, aramızda vitamin eksikliğinden ölenler vardı. Ben de bir süre revirde kaldım; orada Amerikalı bir zenciyle karşılaştım. Bu arada başımdan ilginç bir olay geçti. Çöp bidonunu çıkarma sırası bendeydi. Görevli pis bir şekilde baktı, silahı çekti, bunun üzerine çöpü yere bıraktım ve hayatımda hiç koşmadığım bir şekilde yüz metre koştum ve koğuşun kapısından zor bela geçtim. Bir süre sonra TC vatandaşı olduğum için serbest bırakıldım. Büyükbabam ise götürüldüğü kampta hayatını kaybetmişti. Kampa geldiğimde altmış beş kilo olan ben ise, çıktığımda kırk kilo civarındaydım.

Musevi Aşkenaz Cemaati Başkanı Mario Frayman'ın da belirttiği gibi, serginin amacı, insanlığın büyük utancı olan Holokost'un (soykırım) anısını canlı tutmaktır: "Bu vahşet belki affedilecek, fakat unutulmayacaktır. Zira unutulması ile tekrarlanması arasında çok ince bir çizgi vardır."

Üstte: Krupp fabrikasının inşası; burası sonradan Union-Werke (Union tesisleri) olacaktır, 1942-1943.

En altta: Bazı tutsaklar yavaş yavaş iskelete dönüşüyor.

Altta: Gazla ilk öldürme deneyleri. Alman firmaları Diamond, Opel-Blitz ve Saurer tarafından üretilen araçların içine insanlar itilir ve dizel motorunun karbonmonoksiti kamyonun içine verilerek kurbanlar zehirlenir.

ARŞİVDEN BİR BELGE (27)

Edirne'de Müslüman Olan Bir Kızı "Almaya" Kalkışan Zimmi (1840)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında, 1840 yılının yaz aylarında Edirne'de yaşanmış olan ilginç bir din değiştirme hikâyesine yer veriyoruz.

Belgelere göre, Edirne şehrinin Noktacızâde Mahallesi'nde yaşamakta olan Kirya Kince isminde bakire bir Hıristiyan Rum kızı, 28 Haziran 1840 Cumartesi günü Edirne Valisi Osman Nuri Paşa'nın kapısına giderek, kendi rızasıyla din değiştirmek ve Müslüman olmak istediğini yetkililere söylemiştir. Kirya Kince Müslüman olmak talebiyle paşa kapısına başvurduğunda "bi-hidâyetillahi teâlâ kendi hâhiş ve rızâsıyla âkıle ve baliga olduğu", yani tanrının ilahi önderliğinde, kendi arzu ve isteğiyle, aklı başında ve ne yaptığının bilincinde, yetişkin bir kadın olarak gelmiş olduğu da belgelerde tekrar tekrar vurgulanmıştır.[1]

O sırada vilayet meclisi de toplantı halinde bulunduğu için, meclis üyelerinin huzurunda "edyân-ı bâtıladan teberrî olup şeref-i islâm ile müşerref olmaklığa tâlibe olduğunu ikrâr eylediğini", yani batıl dinlerden vazgeçip İslamiyeti kabul etmeye talip olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine, meclis üyeleri kendisine kelime-i şahadet getirmesi telkininde bulunmuşlardır. Kelime-i şahadet getiren Kirya Kince'nin ismi, kendi isteği doğrultusunda, Fatımatü'z-Zehrâ olarak değiştirilmiştir.

Bu sırada, Kirya Kince'nin vilayet meclisi üyelerinin huzurunda kelime-i şahadet getirerek Müslüman olduğunu duyan annesi Mariya'nın, hemen İngiltere'nin Edirne konsolosuna koşarak "kızım[ın] Müslime olduğuna i'timâd etmem, eğerçi yanımda Müslime olduğunu ikrâr eder ise ol vakit bana kanâat gelir" diye sızlandığı haber alınmıştır. Bunun üzerine, durumu kendi gözleriyle görmeleri için Kirya Kince'nin annesi Mariya ve İngiliz konsolosunun bir hizmetkârı beraberce vilayet meclisine çağrılmışlardır. Edirne vilayet meclisini teftiş etmekle görevli olarak Edirne'ye yeni gelmiş olan Arif Hikmet Beyefendi de bu meclis toplantısında hazır bulunmuştur. Kirya Kince meclis üyelerinin, annesinin ve İngiliz konsolosunun hizmetkârının önünde, kendi istek ve arzusuyla Müslüman olduğunu tekrarlamıştır.[2]

Bunun üzerine meclis dağılmış ve durum İngiliz Konsolosluğu'na da ayrıca bildirilmiştir. Ancak, işler bu noktadan sonra karışmaya başlamıştır. İngiltere'nin Edirne konsolosu kendisinin böyle bir din değiştirme olayından haberi olmadığını, bu konuda bir toplantı düzenlendiğini dahi bilmediğini ve kendisinin böyle bir hizmetkârı bulunmadığı gibi toplantıya hiç kimseyi göndermemiş olduğunu da Osmanlı yetkililerine bildirmiştir. Durum artık polisiye bir hal almaya başlayınca, ayrıntılı tahkikat yapılmış ve kendisini "İngiliz konsolosunun hizmetkârı" olarak tanıtan ve Kirya Kince'nin kendisine teslim edilmesini isteyen bu kişinin, aslında Osmanlı tebaasına mensup, Enez doğumlu bir Hıristi-

19. yüzyılın ilk yarısında Edirne'yi gösteren bir gravür.

Osmanlı'nın son döneminde din değiştirme olayları birçok tartışma ve suçlamaya yol açtı. Balkan Savaşı sırasında yayımlanan bir propaganda kitabında bir Bulgar papaz tarafından zorla Hıristiyan yapılan Müslüman kızlar ve Selanik'te Yunanlılar tarafından fesine tebeşirle haç çizilen bir Müslüman.
***Kırmızı Siyah Kitap: 1328 Fecayii*, birinci cild, muharriri: Ahmed Cevad, İstanbul, 1329.**

yan reaya olduğu anlaşılmıştır. Beş on seneden beri Edirne ile Şira Adası arasında ticaretle uğraşmakta olan bu isimsiz şahıs Osmanlı azınlıklarına ait giysilerini çıkarıp atarak bir İngiliz gibi giyinmeye ve kendisini İngiliz gibi tanıtmaya başlamış, hatta bu yolla hiç cizye ödememeyi bile başarmış bir kişidir. İngiliz konsolosunun haberi bile olmadığı halde "beni konsolos gönderdi, onun hizmetkârıyım" diyerek sahtekârlık yapmış olması nedeniyle hemen hapse atılmıştır. Bu durum, 2 Temmuz 1840 günü Edirne vilayet meclisince hazırlanan bir yazıyla İstanbul'da Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye bildirilmiştir.[3]

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, bu kişinin davranışının Osmanlı İmparatorluğu'nda reaya olmak ile ilgili kurallara uymadığını, böylesine hilekâr bir davranışa cüret eden bir kişinin kefil karşılığında serbest bırakılmasının yanlış olacağını ve kendisinin dava sonuçlanıncaya kadar hapiste kalması gerektiğini kararlaştırmıştır. Ayrıca, bunca yıl boyunca ödenmeden birikmiş olan bütün "cizye-i şer'iyye"nin kendisinden zorla tahsil edilmesi de istenmiştir. Bunun üzerine bu şahsın "cezâ ve sâire ibret olmak üzere", yani hem işlemiş olduğu suça karşılık ceza olarak, hem de başkalarını caydıracak bir ibret örneği teşkil etmesi için, bir yıl süreyle "hidemât-ı sefîlede istihdâm olunması", yani kürek cezasına çarptırılması da Meclis-i Vâlâ'nın 21 Eylül 1840 Pazar günkü toplantısında kararlaştırılmıştır.[4]

29 Eylül 1840 günü, dönemin sadrazamı Mehmed Emin Rauf Paşa bir sadaret tezkeresi ile durumu Padişah Sultan Abdülmecid'e bildirmiştir. Mehmed Emin Rauf Paşa geçmiş senelere ait ödenmemiş cizyelerin zorla tahsil edilmesi teklifinin şeriata aykırı olduğunu, bu nedenle yalnızca son bir yılın cizyesinin bu kişiden tahsil edilmesi gerektiğini ve ayrıca hilekârlığından dolayı da bu kişinin bir ay hapis cezasına çarptırılması gerektiğini önermiştir. Zanlının 28 Haziran 1840 tarihinden beri, yani üç aydır hapis yattığı düşünülecek olursa, bu kararın meseleyi örtbas etmeye yönelik bir karar olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Aynı gün Sultan Abdülmecid "husûs-ı mezbûrun meclis-i âlî karârı üzere icrâ-yı iktizâsı", yani Meclis-i Vâlâ'nın bu konuda alınmış olan kararı doğrultusunda gereğinin yapılması için bir irâde-i saniyye vermiştir.[5]

Belgelerden edinebildiğimiz bilgiler şimdilik bu kadar. Ancak, geride belgelerin cevaplayamadığı çok sayıda soru kalıyor: Kirya Kince adlı Rum kızı neden durup dururken Müslüman olmak istemişti? Müslüman olmak için bir cami hocasına gitmektense, neden Edirne vilayet meclisi toplantısı esnasında Müşir Osman Nuri Paşa'nın kapısına dayanmıştı? Hıristiyan dininden mi, yoksa başka bir şeyden mi kurtulmaya çalışıyordu? "Kirya Kince'nin anası Mariya nâm hatun" neden kızının kendi arzu ve isteğiyle Müslüman olmak istediğine inanmamıştı? Neden

"kızım[ın] Müslime olduğuna i'timâd etmem, eğerçi yanımda Müslime olduğunu ikrâr eder ise ol vakit bana kanâat gelir" demişti? Yoksa bir bildiği mi vardı? Kızını kurtarmak için, "İngiliz konsolosluğundan bir hizmetkâr getirmek" oyununa neden başvurmuştu? Osmanlı paşasını İngiliz konsolosundan korkutarak, yalnızca kızını mı kurtarmak istiyordu? Yoksa başka bir bildiği daha mı vardı? İngiliz tebaasından olmadığı halde öyle bir kisveye bürünen ve İngiliz elbiseleri giydiği için yıllardır cizyesini bile ödemeden yaşamış olduğu anlaşılan bu isimsiz sahtekâr reaya da kim oluyordu? Böylesine tehlikeli bir dolandırıcılığa ne cesaretle cüret edebiliyordu? Bu işle ne alakası vardı? Müşir Osman Nuri Paşa'nın önünde Müslüman olduktan sonra onun himayesine altına sığınmış olduğu anlaşılan Kirya Kince'yi, ne halt etmeye "almaya" kalkışmıştı? Kirya Kince'ye mi, yoksa kızın annesi Mariya'ya mı meftundu? Daha sonra ne oldu? Bu din değiştirme vakasından dolayı Edirne'de Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında gerginlikler yaşandı mı? Mariya kızı Kirya Kince'sine, isimsiz sahtekâr reayamız da Mariya'sına ya da Kirya Kince'sine kavuşabildi mi? Kirya Kince Müslümanlığı seçtikten sonra nasıl bir hayat yaşadı? Gerisin geriye Hıristiyanlığa ve dolayısıyla "anası Mariya nâm hatun"a geri döndü mü? Yoksa Müslüman bir hayat sürdükten sonra, kendi seçtiği Müslüman adıyla Fatımatü'z-Zehrâ olarak mı öldü? Müşir Osman Nuri Paşa'nın huzurunda kelime-i şahadet getirirken, bu tuhaf hikâyenin günün birinde bütün detaylarıyla yazıya dökülebileceğini hiç aklından geçirmiş miydi?

Kimbilir...

1. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Meclis-i Vâlâ, Sıra: 147, Adedi: 2, Mülâhazat: Lef 2, 2 Ş 1256, Vesika: 1.
2. *ibid*, Vesika: 1.
3. *ibid*, Vesika: 1.
4. *ibid*, Vesika: 2.
5. *ibid*, Vesika: 3.

Mahrûsa-i Edirne'de Noktacızâde Mahallesi mütemekkinelerinden Kirya Kince nâm bikr-i baliga mâh-ı Rebiyyülâhir'in yirmiyedinci [28 Haziran 1840] cumartesi günü bi-hidâyetillahi teâlâ kendi hâhiş ve rızâsıyla âkıle ve baliga olduğu hâlde Paşa Kapısı'na gelerek atûfetlû Osmân Nuri Paşa hazretleri huzûrunda ve gerek istirâhat odasında bulunan âzâ-yı meclis yanında edyân-ı bâtıladan teberrî olup şeref-i islâm ile müşerref olmaklığa tâlibe olduğunu ikrâr eylediğini der-akab kelimeteyn-i şehâdeteyn telkîn olunarak kendisi ityân-ı kelimeteyn-i şehâdeteyn ile de edyân-ı bâtıladan teberrî olup kendi talebiyle ismi Fatımatü'z-Zehrâ tesmiye olunmuş iken mezbûrenin anası Mariya nâm nasrâniye kızım müslime olduğuna i'timâd etmem eğerçi yanımda müslime olduğunu ikrâr eder ise ol vakit bana kanâat gelir diyerek Edirne'de mukîm İngiliz devleti konsolosuna gidip sızıldı eylediğini konsolos-ı mûmâileyhin bir nefer hizmetkârı gelip müşârünileyh hazretlerine îfâde etmiş olduğundan mersûmeye kanâat gelmek ve ol vechile sızıldı etmemek üzere merkûme ile anası mersûme ve hizmetkâr-ı mesfûr mahrûsa-i mezbûre meclisine celb olunarak teftîş-i mecâlise me'mûr sudûr-ı izâmdan semâhatlû Arif Hikmet Beyefendi hazretleri dahi Edirne'de bulunduklarından dâhil-i meclis oldukları hâlde müşârileyh-i mezbûre bi't-tav' ve'r-rızâ şeref-i islâm ile müşerref olduğunu beyân ve ikrâr eylemiş ve işbu arz-ı acizânemizi mîr-i müşârünileyh hazretleri dahi temhîr buyurulmuş ve ol vechile takdîm olunmuştur.

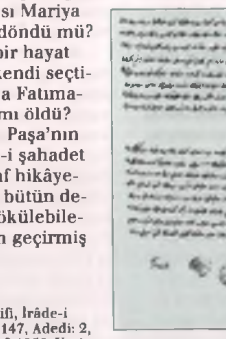

Üstte: BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Meclis-i Vâlâ, Sıra: 147, Adedi: 2, Mülâhazat: Lef 2, Vesika: 1.

Karşı sayfada: Vesika 2 ve 3.

İşbu mazbata-i âcizânemiz tahrîr ve terkîm kılındıkdan sonra konsolos-ı mûmâileyhin irsâl-ı haber etdiğine mebni mütedeyyine-i mezbûre dîn-i islâmı kendi rızâsıyla kabûl eylediğini meclisde takrâr ikrâr eylemiş olduğu ve kendisinin dahi bir nefer hizmetkârı beraber bulunduğu keyfiyâtı konsolos-ı mûmâileyhin mesmû'u olup hâlbuki kendisinin vaz'iyetden kat'iyyen haberi ve bu misillû mersûl hizmetkârı olmadığını mûmâileyh beyân ve îfâde etmiş ve tahkîk-i maddeye neş'et olundukda hizmetkâr-ı mersûm beş on seneden beri Edirne'de ticâret ile meşgûl olup hatta reâyâ-yı devlet-i aliyyeye mahsûs olan libâsını tebdîl ve güyâ düvel-i ecnebiyye teb'asından olduğunu teşhîr ederek şimdiye kadar cizye dahi vermemiş ve mersûm derdest olunarak istintâk olundukda fi'l-asl Enez'li olup reâyâ-yı devlet-i aliyeden olduğunu ve beş on seneden beri Edirne'de ticâret ile iştigâl etmekde ve berâ-yı ticâret aralıkda Şira Adası'na gidip gelmekde idüğini ve mersûm re'âyâ-yı devlet-i aliyyeden iken kendisini düvel-i ecnebiye teb'asından teşhîr eylemiş ve konsolos-ı mûmâileyhin haberi olmaksızın beni konsolos gönderdi onun hizmetkârıyım demesi mûcib-i tahkîk olduğundan li-ecli't-te'dîb mersûm habse ilka olunmuş olduğu ve mersûmun bundan böyle kendi ırz ü edebi ve kâr ü kisbi ile meşgûl olacağına muteber ve kavî kefîl zuhûrunda tahliye-i sebîli irâde-i seniyyeye menût idiği ma'lûm-ı âlî buyurularak emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. fî 2 Cemâziyyelevvel sene 1256 [2 Temmuz 1840].

(mühürler)

(BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Meclis-i Vâlâ, Sıra: 147, Adedi: 2, Mülâhazat: Lef 2, 2 Ş 1256, Vesika: 1.)

Mahrûsa-i Edirne meclisi tarafından vürûd edip Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye i'tâ buyurulan iki bendi şâmil bir kıt'a mazbata meâlinde mahrûsa-i mezbûrede Noktacızâde Mahallesi mütemekkinelerinden Kirya Kince nâm bikr-i baliga geçen mâh-ı Rebiyyülâhir'in yirmibirinci [22 Haziran 1840] cumartesi günü bi-hidâyetillahi teâlâ şeref-i islâm ile müşerref olarak Edirne müşîri atûfetlû Osmân Nuri Paşa hazretleri ve erbâb-ı meclis hazır olduğu hâlde ikrâr kılınmış şehâdet eylemiş ve ismi Fatımatü'z-Zehrâ tesmiye olunmuş ise de mezbûrenin anası kızının islâmı kabûl eylediğine i'timâd etmeyerek Edirne'de mukîm İngiltere Konsolosu tarafından meyânına bir hizmet-

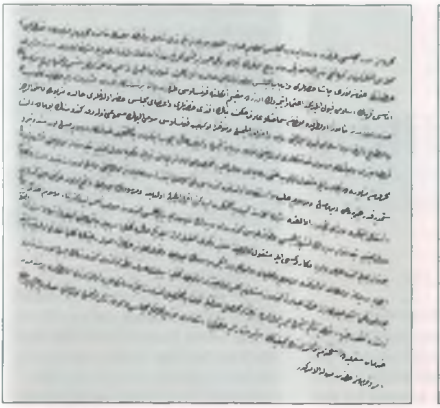

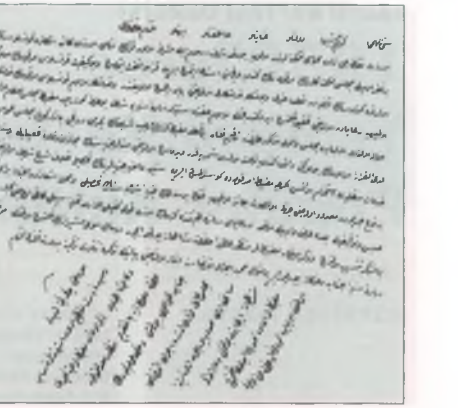

kâr alarak müşîr-i müşârünileyh hazretlerine gelip sudûr-ı izâmdan me'mûren ol tarafda bulunan semâhatlü Arif Hikmet Beyefendi hazretleri ve âzâ-yı meclis hazır oldukları hâlde mezbûre Fatımatü'z-Zehrâ bi't-tav' ve'r-rızâ din-i islâm kabûl eylediğini beyân ve i'tirâf eylemiş ve muahharen bu keyfiyet konsolos-ı mümâileyhin mesmû'u olarak kendisinin bu maddeden kat'â haberi ve bu misillû mersûl hizmetkârı olmadığını ifâde ve beyân etmiş ve keyfiyet-i hâl icâb edenlerden bi't-tahkîk hizmetkâr-ı mersûm beş on seneden beri mahrûsa-i mezbûrede ticâret ile maşgûl olup hatta reâyâ-yı devlet-i aliyyeye mahsûs olan libâsını tebdîl ve güyâ düvel-i ecnebiye teb'asından olduğunu teşhîr ederek şimdiye kadar cizye dahi vermemiş ve mersûm celb ü istizân olundukda kendisi fi'l-asl Enez'li ve reâyâdan olduğunu ve beş on seneden beri Edirne'de ticâret ile iştigâl etmekde ve berâ-yı ticâret aralıkda Şira Adası'na gidip gelmekde idüğini ikrâr eylemiş olduğuna ve mersûmun bu vechile vâki olan hareketi yani kendisini düvel-i ecnebiyye teb'asından diyerek teşhîr eylemesi ve konsolos gönderdi diyerek mersûme ile beraber gelmesi kendisine mûcib-i töhmet idüğine binâen mersûm ahz ve habse ilka ile bundan böyle kendi ırz ü edebi ve kâr ü kisbi ile meşgûl olacağına muteber ve kavî kefîl irâe eylediği hâlde tahliye-i sebiline bakılacağı keyfiyâtı inhâ ve istizân olunmağla icâbı dermeyân ve mütâlaa olundukda mersûm reâyâ-yı devlet-i aliyyeden iken mersûmun bu vechile vukû'a gelen herekâtı usûl-i râiyyetin külliyen hilâfı olduğundan başka bu def'a dahi işbu hilekârâne harekete cür'eti kendisine müstelzem-i töhmet olacağından ol vechile tahliye-i sebilinden sarf-ı nazar olunarak kendisinin beş on seneden beri zimmetinde ne kadar cizye-i şer'iyye terâküm etmiş ise evvel emirde zecren muhassıl ma'rifetiyle tamâmen bi't-tahsîl kendisine cezâ ve sâire ibret olmak üzere ol tarafda bir sene müddet hidemât-ı sefîlede istihdâm olunmak üzere keyfiyetin müşîr-i müşârünileyh hazretlerine iş'âr lâzım geleceği Meclis-i Vâlâ'da tezekkür olunmuş olduğu ma'lûm-ı âlîleri bulunmağla emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

(BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Meclis-i Vâlâ, Sıra: 147, Adedi: 2, Mülâhazat: Lef 2, 2 Ş 1256, Vesika: 2.)

Seniyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ devletlü inâyetlü âtufetlü ûbbehetlü efendim hazretleri

Edirne'de Noktacızâde Mahallesi mütemekkinelerinden olup bu def'a şeref-i İslâm ile müşerref olan kızın anası Edirne'de kâin İngiltere Konsolosluğu'nun bir nefer adamıyla meclis-i memlekete gelerek merkûmenin kendüye verilmesini istid'â etmiş ise de kız muvâfakat etmemiş ve bu keyfiyet konsolos-ı merkûmun ma'lûmu oldukda kendisinin kaziyyeden kat'a haberi ve bu misillü hidmetkârı olmadığını beyân eylemiş olduğundan ve hidmetkâr-ı mersûm konsolos-ı merkûmun hizmetkârı olmayub reâyâdan olduğu tahkîk kılınmış idüğinden bahisle mersûm hakkında istizân-ı irâde-i seniyyeyi şâmil bu tarafa gönderilen mazbata Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye havâle olunarak ol bâbda Meclis-i Vâlâ-yı mezkûr tarafından terkîm kılınan bir kıt'a mazbata güzerân eden Receb-i şerîfin yirmidördüncü [21 Eylül 1840] pazar günü Meclis-i Umûmî'de le-de'l-kırâat mersûmun bu hareketi vâkıâ kendiye töhmet olarak şimdiye kadar vermemiş olduğu seneler cizyesinin mücâzât ve tamâmen tahsîliyle bir sene müddet-i hidemât-ı sefîlede istihdâm olunması eğerçi mazbata-i merkûmede gösterilmiş ise de sinîn-i mâziye cizyelerinin tahsîli hilâf-ı şer'-i şerîf olduğundan bir nev'i cerîmeden ma'dûd olacağı cihetle ol-sûret hâiz olub fakat bir senelik cizye-i şer'iyyesinin tahsîli ve mahalline iş'ârından i'tibâren bir ay daha hapis ve tevkîfiyle ba'dehu ırz ü edebiyle olmak ve reâyâ-yı sâire hey'etinde gezmek üzere kavî kefîli alınarak tahliye-i sebîli kâffî olacağı meclisce bi't-tezekkür tensîb olunmuş ve zikr olunan mazbatalar manzûr-ı âlî-i hazret-i şâhâne buyurulmak için irsâl-i sûy-i müşîrâneleri kılınmış olmağla muvâfık-ı irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne buyurulur ise ber-minvâl-i muharrer icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkere-i senâveri terkîmine mübâderet kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Reside-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkere-i sâmiye-i vekâlet-penâhileriyle zikr olunan mazbatalar atebe-i ulyâ-yı hazret-i mülûkâneye bi't-takdîm manzûr-ı ma'delet-mevfûr-ı cenâb-ı zıllullahî buyurulmuş ve husûs-ı mezbûrun meclis-i âlî karârı üzere icrâ-yı iktizâsı sâniha-ârâ-yı sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i şâhâne icâbından bulunmuş ve marrü'z-zikr mazbatalar iâdeten savb-ı sâmileri kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

[2 Şaban 1256 / 29 Eylül 1840]

(BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Meclis-i Vâlâ, Sıra: 147, Adedi: 2, Mülâhazat: Lef 2, 2 Ş 1256, Vesika: 3.)

***RADYO HAFTASI* DERGİSİ**

1950'lerde Yeniden Keşfedilen Popüler Kültür

HÜRRİYET KONYAR

***Radyo Haftası*, c. 1, no. 1, 27 Mayıs 1950.**

1950'li yıllar hem dünyada hem de Türkiye'de yeni bir siyaset, ekonomi ve toplumsal yapılaşmanın başladığı yıllardır. Soğuk Savaş olarak bilinen bu dönemde Amerika'nın öncülüğünde Batı toplumlarının yeniden biçimlenmesi söz konusudur. Bu dönemin en önemli özelliği ise muhafazakâr, milliyetçi bir yapının egemen olmasıdır (Konyar, 1999). Toplumsal alanda içe dönme politikalarının sonucu olarak medyanın popüler kültürü yeniden keşfetmesi ve siyasetten uzaklaştırılan kitlelerin popüler kültürle sessizleşmesi bu dönemden itibaren belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'deki popüler kültürün gelişimi de bu dönemle birlikte yeniden şekillenmektedir. Yeni Batı sistemine dahil olmak isteyen Türkiye, siyasetini ve ekonomisini değiştirirken kültürel politikalarını da bu yeni yapıya göre daha muhafazakâr ve milliyetçi yapıda biçimlendirmekteydi. Popüler kültürün yükselişi bu yeni yapılanma içinde kendine bir zemin bularak meydana gelmiştir. Burada küçük bir örnekle *Radyo Haftası* dergisi ile bu yükselişin nasıl olduğunu aktarmaya çalışacağız.

14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından DP'nin iktidara geçmesiyle başlayan çok partili hayat, yeni siyasal yapılanmanın bir parçası olarak medyanın, basın dünyasının da yeniden şekillenmesini sağlarken DP'nin sözcülüğünü yapan basın organlarının seslerini daha fazla çıkarmalarına olanak veriyordu. Yeni bir dönemle beraber medya ve iktidar arasındaki ilişkiler de bağımlı biçimde düzenlenirken önceki tek partili siyasal yapının politikaları da basın yoluyla silinmeye çalışılıyor ve yeni siyasal yapının hizmetinde olmak üzere basın yeniden şekilleniyordu (Topuz, 1996: 105-116; Koloğlu, 1992: 68-77).

Bu dönemin medya alanındaki en önemli gelişimi radyoların giderek yaygınlaşması ve bu sayede daha geniş kitlelere seslenmek imkânının doğmuş olmasıdır. 1936'dan sonra hizmete giren Ankara ve İstanbul Radyoları, 1951'den itibaren de İzmir Radyosu'nun yayınları Türkiye'de ulaşabildiği yerlerde ilgiyi çekiyordu. Gelişen radyo yayıncılığı basın alanında olduğu gibi değişen siyasal iktidarların seslerini halka duyurmak ve siyasetlerini verebilmek kaygısıyla hareket etliklerinden farklı sesler, farklı radyo programlarının ortaya çıkması söz konusu olabiliyordu. Çok partili hayat radyo yayınlarını radyonun örgüt ve yönetiminden, genel yayın politikasına kadar farklı düzeylerde etkilemiştir (Kocabaşoğlu, 1980: 255). 1950'den itibaren iktidarda olan DP'nin milliyetçi ve muhafazakâr politikalarının radyo programlarında görülen değişimlere baktığımızda, 1947-60 döneminde Batı eğlence müziğinin arttığı, bunun yerine Batı sanat müziğinin azaldığı, DP iktidarının kırsal kesimlerin istemlerini karşılama iddiasına karşılık bu dönemde halk müziğinin toplam yayın içinde çok küçük bir orana sahip olduğu, buna karşılık divan müziğinde artışın kaydedildiği görülmektedir. DP'nin bu yayın politikasıyla dönemin DP'yi destekleyen burjuva kesimlerinin Batılılaşma politikalarının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Sözlü yayınlarda ise (özellikle haberler ve siyasal yayınlar, eğitici-aydınlatıcı yayınlar ve kültür-sanata ilişkin yayınlar içine girenler) bu dönemde azalma olduğu söylenebilir ve bunun nedeni olarak da haberler ve siyasal niteliği ağır basan programların görece ağırlığının 1950'den sonra azalmış olması gösterilebilir. Haberler dışındaki diğer sözlü yayınlar süre yönünden artmış ve çeşitlenmiştir. Ayrıca DP iktidarı döneminde muhafazakâr kesimlerin istemlerine yönelik olarak dini yayınlara da yer ve-

rilmiştir. Kuran yayınına ilk kez 1950'de başlanırken, mevlit ve özel ramazan programlarına da yer verilmiştir. Bunun ötesinde milliyetçi politikalar gereği olarak da Türklüğü anlatan programlar yapılmıştır. Ayrıca kültür ve sanat programları da yapılmakta, köylü ve işçiye, çocuk ve gençlere ve kadınlara yönelik çeşitli programlara da yer verilmekteydi. Bütün bu programların içinde dikkati çeken bir gelişme kaydeden ise eğlence ve spor programları olmuştur. Gelişen bu programların sonucu olarak da reklam yayınları artmıştır (Kocabaşoğlu, 1980: 300-30)

Radyo Haftası dergisi, böyle bir ortam içinde Ragıp Şevki Yeşim ve Faik Şenol'un sahipliğinde yayın hayatına atılan bir radyo magazin dergisidir. Özellikle İstanbul Radyosu'nun programlarını halka tanıtmayı hedeflemekte, Ankara Radyosu'nun karşısında eleştirel bir tavır almaktadır. Dönemin rengini *Radyo Haftası* dergisinden takip ederken Ankara Radyosu ile İstanbul Radyosu arasındaki farklılığın, izledikleri kültürel politikalara bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ankara Radyosu'nda çeşitliliğin az olduğu, söyleşilerden çok klasik Batı müziğine daha fazla yer verildiği dergideki yazılardan izlenebilmektedir. İstanbul Radyosu'nda ise daha fazla çeşitlilik söz konusudur. Farklı Batı ülkelerinden alınan müzikler çeşitliliği artırmakta, özellikle caz, dans gibi yeni tür müziklere daha fazla yer verilmektedir. Spor, söyleşi ve komik radyo skeçlerine yer verildiğini programlardan okuyoruz. Bununla birlikte izleyicilerden gelen istekler Türk müziğinin Batı müziğine göre fazlalaştırılması yönündedir. Bu dönemde Türk müziği sadece yüzde 40 oranında yer almakta, geri kalan yüzde 60 Batı müziği olmaktadır. Yine İstanbul Radyosu'nda verilen temsillerin halkın hoşuna gitmesi için yerli eserlerden seçilmesine karar veriliyordu. Bu arada Ankara Radyosu'nun da kendi kabuğunu kırmaya çalışan bir tavır içine girmekte olduğunu gözleyebiliyoruz. Ramazan ayında ilk kez Kuranıkerim yayınlamış, ayrıca dinleyici isteklerine de yer vermeye başlamıştır.

Radyo Haftası dergisi, yeni siyasi yapılanmadan yana olan tavrı ile Ankara Radyosu ile İstanbul Radyosu arasındaki farkı vurgulamakta; İstanbul Radyosu'nun daha fazla Türkiye ile ilgili olduğunu, Türklere yönelik yayın yaptığını, Türkçe şarkılar, temsiller oynadığını savunarak Ankara Radyosu'nu tek taraflı, sadece Batı haber ve müziğini yayınlayan istasyon olmakla suçlamaktadır. Bu dönemin en fazla tartışılan konusunun Türk müziği ile Batı müziği arasındaki tercih olduğu anlaşılmaktadır. Dergide bu tercihin Türk müziğinden yana yapılması gerektiği sürekli olarak yazılmakta ve Ankara Radyosu'nun Batı müziği yayınları eleştirilmektedir. "Dinleyici mektupları" bu konuda adeta birer dilekçeye dönüştürülmüş durumdadır.

Radyo Haftası dergisinin, Türkiye'de başlayan yeni bir siyasetin tanıtıcısı işlevini üstlenmiş olarak, CHP'nin seslendiği Batılılaşmış elit kitlelere karşılık, DP'nin hedef kitlesi olan kesimlere seslendiğini söyleyebiliriz. Bu durum bu dönemin siyasetine paralel olarak gelişen medya tavrının da geniş kitleleri hedeflemesinden kaynaklanmaktadır. Bu geniş kitle içinde şehirli yeni elit kesimler olabildiği gibi, "yoksulluk edebiyatı" yapılarak daha alt kesimlere de seslenildiği göze çarpmaktadır. Nitekim dergideki şikâyet konularından birisi de radyoda yapılan piyeslerin zenginlerin hayatını anlattığı, oysa toplumun büyük bir kesiminin yoksulluk içinde yaşadığı, dolayısıyla gerçekleri yansıtmayan radyo oyunları yapıldığı yolundadır.

Derginin seslendiği bu okuyucu kitlesinin özelliği, bürokrat-memur kesiminin özelliğinden farklı olarak, DP'nin tabanını oluşturan okuma oranı yüksek kesim içindeki yeni elittir. Bu kesimin DP ile ortaya çıkan siyasi hedefi Türk burjuvazisi olarak Batılı kapitalist sistem içinde yerini almaktır. Kendisini siyaset ile değil ekonomi içinde tanımladığından, bürokrat-memur aydın kesiminden farklı bir kategori teşkil etmektedir. DP'nin izlediği siyaset ile Amerika'nın öncülüğünde başlayan yeni Batılı sisteme dahil olabilmek, "Türkiye'nin küçük bir

"Meslek ahlâkı hiçe sayılıyor,,

Her şeyde olduğu gibi "Taklidinden sakınınız!„

Amerika olabilmesi" bu kesim için mümkün görünebiliyordu. Bu politikanın sonucu ortaya bir Amerikan hayranlığının çıkması ve yeni bir yaşam tarzının oluşması söz konusu olmuştur. Bu yaşam tarzı Amerikan değerleri ile oluşmaktadır. Bu değerlerin iletilmesi işlevini de medya üstlenmektedir. *Radyo Haftası* dergisi de bu kesime yeni değerlerle seslenmeye çalışmaktadır.

İzleyicilerden gelen mektup köşesi izleyicilerin zevklerinin neler olduğu konusunda bize fikir vermektedir. Bu izleyicilerden kiminin dans müziği istediğini, kiminin Türk müziğine Batı müziğinden daha fazla yer verilmesini istediğini, radyodaki tekrarlardan yakındıklarını okuyoruz. Ayrıca derginin okuyucular üzerinde yaptığı ankette izleyicilerden gelen cevaplar, çoğunlukla müzik ağırlıklı olmak üzere, Türk müziğini dinlemeyi sevdiklerini, günün tanınan sanatkârlarını beğendiklerini, klasik Batı müziğinden pek hoşlanmadıklarını, tango, rumba-samba gibi dans müziklerini, türküleri, dinlemeyi sevdiklerini, ayrıca piyesler, haberler, spor müsabakalarını dinlediklerini de öğreniyoruz. Özetle dönemin radyo dinleyicisi, artık Türk müziğinden hoşlanan, Batı müziği dinlemeyi pek sevmeyen, şarkı dinlemeyi daha çok seven bir kompozisyon sergilemektedir.

Bu dönem aynı zamanda eğlence dünyasının Ankara'dan İstanbul'a doğru kaydığı, Ankara Radyosu'nun yetiştirdiği sanatkârların İstanbul'a daha iyi olanaklarla geldiği dönem olmaktaydı. Daha açık ifadeyle Ankara'nın sanatçı yetiştirme kaygısının giderek İstanbul'a doğru yol aldıkça kaybolup, eğlence dünyasının başladığı ve bu eğlence dünyası ile birlikte de Amerikan-Avrupa karışımı Batılı yaşamların taklit edilmeye başlandığı yeni bir döneme giriliyordu. Bu dönemde İstanbul'da alaturka müzik eşliğinde ilk revü sahneliyordu. Eğlence dünyası hızlı bir akış içindeydi. Bir yandan ses sanatkârları sahneye çıkıyor, diğer yandan radyoda söylüyor ve aynı zamanda film setlerinde film çeviriyorlardı. Bugün de bu durum farklı değil; yalnızca radyonun yerini televizyon almış bulunuyor. Ayrıca caz müziği yapan sanatçılar da ortaya çıkmaya başlamıştı. *Radyo Haftası* dergisi bu hızlı yaşamı yakalamaya ve okurlarına aktarmaya çalışırken, Ankara ile İstanbul arasındaki kültürel açıklığı pek çok sanatçıda görmek mümkündü. Bir yanda Ankara Radyosu'nun sade, mütevazı sanatkârları, diğer yanda ise İstanbul'un debdebesinde yer alan Batılı yaşam tarzı içindeki sanatkârlar ve yine İstanbul'un olanakları karşısında Ankara'yı bırakıp İstanbul'a yerleşenler görülüyordu. Bu nedenle de *Radyo Haftası* dergisi İstanbul'da çıkmakta ve İstanbul ile ilgili haberlere daha fazla yer vermektedir. Bununla beraber Ankara ile İstanbul arasındaki ilişkiler dolayısıyla Ankara haberlerine de yer verilmektedir. Ancak sanatkârların hayatlarından İstanbul'daki sosyal olaylara kadar hep İstanbul öndedir.

Bu siyasi ve kültürel ortamda ortaya çıkan dönemin görüşlerini yansıtan *Radyo Haftası* dergisinin içeriğine baktığımızda esas olarak günün önemli ses sanatçılarının özel hayatlarının ve dedikodularının yapıldığı, bunun yanı sıra okuyucu-dergi arasındaki ilişkileri kurmaya ve yoğunlaştırmaya yönelik bölümün ve radyoculukla ilgili çeşitli görüş, söyleşi, teknik bilgi ve program yapımı vb konuları kapsayan bölümlerin bulunduğu bir dergi olduğunu görüyoruz. Günümüz TV magazin dergilerinden pek farklı olmayan bu dergi dönemin radyo dünyası dedikodusunu verme özelliğini de taşımaktadır.

Radyo Haftası bu dönemin öne çıkan ses sanatçılarının özel hayatlarını izlerken bu yaşantılardan nasıl bir ahlak dünyasının olduğu da ortaya çıkmaktadır. Yapılan röportajlarda mütevazılık, samimilik, kendindenlik en önemli meziyet olarak verilmektedir. Bu yıldızların aile hayatları olduğu yapılan röportajlarda önemle vurgulanmaktadır. Yine bu yıldızların sahne hayatına aile büyüklerinin kendilerini keşfetmesiyle başladıkları yazıların temel konusunu oluşturmaktadır. Dönemin Batı ile bütünleşme çabalarında bir küçük Amerika olma düşü peşinde kurulan yeni yaşamların tanıtıldığını görebiliyoruz. Ses yıldızlarının denizde mayolu resimlerinin gösterilmesi dönemin hızlı yaşamını anlatırken, bu yıldızların amerikan film artistleriyle karşılaştırılması da Amerikan yaşamına yakınlaşıldığının bir göstergesi olarak duruyor. Bu dergi günümüz dedikodu magazin dergilerinin yaptığı gibi yıldızların özellikle ses sanatkârlarının özel hayatlarını anlatmak kaygısındadır. Bu görevi ile bu yıldızların popülerleşmesini sağlarken bir yandan da halkın giderek bu yıldızların hayat hikâyelerine duydukları ilgiyi bu şekilde gidererek, kamuoyunun ilgisinin bu yönde tutulmasını sağlamaktadırlar.

Radyo Haftası, yıldızların hayatlarını okuyuculara sunması, onların hayat anlayışlarını sergilemesi ile okuyucu üzerinde belirleyicilik kazanırken bunu etkili hale getirmek için bilinen yolları kullanmaktadır O zamanın olanakları ile yıldızların imzalı resimlerinin okuyucuya iletilmesi okuyucu ile bağlantı sağlamanın, onu daha fazla etkilemenin bir yolu olmaktaydı. Bu nedenle dergiye gelen dinleyici mektupları ses sanatkârlarının imzalı resimlerini isteyen yazılarla doludur. Ayrıca yapılan yarışmalar da okuyucunun bu dünyaya katılımını sağlamak amacını taşıyordu. Okuyucunun dergiye katkısını sağlamak üzere tasarlanmış okuyucudan yıldızlara sorulan sorular ve onlardan gelen istekler köşesi de okuyucu-dergi bü-

tünleşmesinin örnekleridir. Okuyuculara yöneltilmiş bir de anket vardır. Burada radyolardaki programların seyredilme oranlarının ölçümünün yapılmasıyla bir anlamda kamuoyu yoklamasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında dergiye yönelik eleştiriler de gelmekte, ancak bu az sayıda olmaktadır.

Radyo Haftası dergisi, radyoculuk ile ilgili çeşitli söyleşi, görüş, teknik bilgi vb konularına da yer vermiştir. *Radyo Haftası*'nın yazarları arasında Hikmet Feridun Es, Orhan Boran, Hikmet Münir, Baki Süha Ediboğlu gibi kişiler vardır. Bunlar radyo programlarının nasıl yapıldığını, radyo stüdyolarının işleyişini okuyucuya aktarmaya çalışan ve kimi zaman siyasete kaçan medya politikaları şeklinde, kimi zaman da fıkralarla süslenmiş hafif yazılar niteliğindedir. Ayrıca *Radyo Haftası*'nda radyo ile öğretilen İngilizceye olan ilgiden bahsedilerek bu dile karşı yoğun bir talebin bulunduğu, BBC'nin radyo üzerinden verdiği İngilizce ile artık radyoevindeki odacıların bile yavaş yavaş İngilizce öğrenmeye başladıkları sevinçle ifade edilmektedir. Bu arada *Radyo Haftası* televizyon ile ilgili yurtdışından gelen haberlere de yer vermeye başlamıştır. Yine *Radyo Haftası*'nda radyo teknolojisi üzerine bilgiler, haberler de verilmektedir. Cep radyolarının çıkması, Amerika'dan radyo yayınları haberleri bu bölüm içinde yer almaktadır. Bunlar dışında bir radyo magazin dergisinde olması gereken şey de radyo programlarıdır. Haftalık olarak verilen programlarda Ankara ve İstanbul Radyolarının programlarının yanı sıra dünya radyolarının programları kapsamında da Londra, Roma, İsrail (Filistin), Monte-Karlo, Amerika'nın Sesi Radyolarından seçmeler ve dalga boyları yer almaktadır.

Radyo Haftası dergisinin çok tutulan bir dergi haline gelmesiyle kısa zamanda taklitleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum bu dönemin medya dünyasının giderek halk tarafından önemli hale geldiğini göstermektedir. Medyanın bu dönemde popüler hale gelmesi aynı zamanda popüler kültürün de yaygınlaşmaya başladığının bir göstergesi olmaktadır.

TELEVİZYON

TELEVİZYON BAŞLIYOR

Bir gün bize de gelecek olan

Televizyon Amerikada her evde yer aldı

İMZALI RESİMLERİNİ İSTEYİNİZ

Popüler kültürün bu dönemden itibaren yükselişe geçmesinin nedeni, bu dönemde ortaya çıkan yeni siyasi ve toplumsal yapılanmalardır. Bu dönem bilindiği gibi Soğuk Savaş'ın başladığı yıllardır. Yeni dönemle birlikte Amerika'nın başını çektiği yeni bir ekonomik, siyasi ve toplumsal bütünleşme süreci başlamıştır. Bu süreç içinde Amerikan değerlerinin giderek diğer Batı ülkelerine de yansıması kaçınılmaz hale gelecek, Soğuk Savaş'ın etkisiyle Batılı ülkelerin refah toplumu Amerikan hayatından daha fazla etkileneceklerdir.

Bu etkilenmeden Türkiye de nasibini alacak, girmiş olduğu yeni siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılanma içinde Amerikan modeli arayışlarını sürdürecektir. Yeni dönemin en önemli özelliği Amerikan değerlerinin giderek yükselmesi ve diğer toplumlar tarafından benimsenmesi olmaktadır. Bu değerler aile hayatı, muhafazakârlık, milliyetçi değerler, refah toplumu olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemin toplumsal yapısının en önemli özelliği içe kapanma olarak belirlenmektedir. Soğuk Savaş'ın getirdiği kuşkuculuk içinde toplumda herkesin herkesten kuşkulanır hale getirilmesi, insanların içe kapanmasını ve siyasetle ilgilenmemesini, aile hayatı, dinsel değerler içinde kalmasını zorunlu kılmıştır. İşte bu dönemde başlayan bu koşullar çerçevesinde popüler kültür hem toplumu siyasetten uzaklaştıracak hem de onlara toplum içinde yeni sanal kimlikler verecek şekilde önem kazanmıştır. Bu popüler kültür henüz tüketimle birleşmemiştir; ancak toplumların muhafazakâr yapılarını destekleyici işlev görmek üzere siyasal iktidarlar tarafından desteklenmektedir. Bir anlamıyla popüler kültürü üreten medya siyasal yapının devamını sağlayacak muhafazakârlığı devamlı üreten, kitleleri siyasetten uzak tutan ancak aynı zamanda kitleleri kendi toplumuyla özdeşleştiren bir işlev sağlamaktadır. Bu dönemin popüler kültürü siyasi işlev ağırlıklı olmak durumundadır. Buradan bakıldığında *Radyo Haftası* dergisi de aynı işlevi görmektedir. Yeni siyasi iktidarın kültür politikasını yansıtmakta ve yükselen yeni değerlerin sözcülüğünü yaparak kitlelerin siyasete olan ilgisini azaltmaktadır. Dergi çok fazla önemli olmasa da taşıdığı işlev açısından önem taşımakta ve günümüze kadar gelen takipçileri aynı işlevi sürdürmeye devam etmektedirler.

KAYNAKLAR

Kocabaşoğlu, Uygur (1980): *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, A.Ü.SBF Yay. Ankara.

Koloğlu, Orhan (1992): *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yay., İstanbul.

Konyar, Hürriyet (1999): *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yay., İstanbul.

Radyo Haftası (1950): no. 1-12 (c. 1); no. 13-24 (c. 2), İstanbul.

Topuz, Hıfzı (1996): *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul.

Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

Muğla'da Kadın Giyiminin Evrimi

MELEK ÇOLAK
Yard. Doç. Dr., Muğla Ü.
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü öğretim üyesi

Osmanlı dönemi kıyafetlerinden kırkpısat giyen bir kadın. Başında fes, boynunda sakağı.

TANZİMAT DÖNEMİNDEN ÖNCE GİYİM

Giyim maddi kültürün en dolaysız öğelerinden ve kolayca gözle görülür parçalarından biridir.[1] Her toplumda giyim iklim koşulları, yaşama tarzı, dini inançlar, töreler ve modanın etkisi altında şekillenmiştir.[2] Türk toplumunda da sarık, peçe, fes, çarşaf, şalvar, cübbe, entari, şapka gibi kıyafetler yaşanılan coğrafyanın ve gelinen uygarlığın gerekleri olarak giyilmiştir.[3] Anadolu Selçukluları döneminde kadınların başlarını örttükleri ancak yüzlerine peçe takmadan dolaştıkları, günümüze ulaşan örneklerden anlaşılmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yüzyıllar boyunca kadın giyiminin en önemli özelliği şalvar, gömlek, hırka, kaftan (entari) ve sokak giyimi olan feracelerin erkek giyimi ile aynı adı taşıması ve benzer biçimde olmasıdır. İstanbul'un fethi, yerleşik düzene geçiş, imparatorluğun getirdiği ekonomik koşullar kadın ve erkek dünyasının ayrılmasına damgasını vurmuş ve kadınların sokak giyimlerine birtakım kurallar getirmiştir.[4] Giysi, Osmanlı İmparatorluğu'nda her zaman politik bir önem taşımıştır. Çünkü giysi renkleri ve tarzları, karmaşık bir toplumun bir kesiminin din, ırk, meslek, zenginlik temelinde diğerlerinden ayırt edilmesini sağlamaktadır.[5] Bu yüzden Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan Müslüman, Hıristiyan, Musevi gibi farklı din topluluklarının kendilerine özgü giyimleri bulunmaktadır. Ayrıca saraylıların, esnaf, asker, din adamlarının da özel giyim tarzlarını yaş, cinsiyet, rütbe gibi etkenler belirlediği gibi, bölgesel özellikler, ekonomik koşullar, nerede ve ne zaman giyileceği gibi koşullarla ayrılık gösteren Türk kadınının giyimi de[6] genellikle geleneksel çizgiyi korumuştur.[7] Fakat başkentte olsun, taşrada olsun elbiselerin biçim ve kesimi daima farklı idi. Bu fark, çeşitli durumdaki insanları ayırmak için konan kurallardan ileri geliyordu.[8] Osmanlı döneminde Bizans ve İran etkilerinin daha belirgin hale geldiği söylenebilir. Başta şehirler olmak üzere kadınlarda çarşaf ve peçenin giysi olarak yaygınlaşması, giyim ve sokağa çıkma gibi dışa dönük davranışlar ülkenin her yanında kurallar dahiline sokulmuş, bu konuda fermanlar çıkarılmıştır.[9] 16. yüzyıldan Tanzimat dönemine kadar olan zamana "kapalı dönem" denmektedir. Kadınlar için çıkarılan bütün emirlerde daima kadının kapanması istenmiştir. Şeriat ve ahlak adına, kadın giyimi üzerinde ayrıntıları ile durulmuş; feracelerin yakaları, nakışları, yaşmakların biçimleri, kumaşların kalınlığı, inceliği sürekli olarak devlet tarafından düzenlenmiştir.[10] Peçe her zaman varlığını koruyarak yüzü gizlemiştir.[11] Bu dönemde kadınlar için sokak, haremin pencerelerine yerleştirilmiş kafes arkasından veya kalın bir peçe ardından görülen şeydir.[12] Lale devrinde III. Ahmed, Müslüman kadınların Hıristiyan kadınlara özenerek açık ve süslü elbiselerle dolaşmalarını yasaklamıştır. III. Mustafa da hanımların emirlere uymadığını belirterek koyu renk çarşaflarla gezmeleri gerektiğini emretmiştir.[13] Genel olarak 18. yüzyıl başlarından itibaren kadın ferace ve yaşmaklarında değişim başlamış; bu durum gerek ahlaki gerek ekonomik açıdan toplumu

rahatsız etmiş ve padişahların birbiri ardına fermanlar çıkararak yasalar getirmesine neden olmuştur.[14]

TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE GİYİM

Sokak giysisi olarak ferace ve yaşmaktan, ev giysisi olarak da şalvar, gömlek, entari ve hırkadan oluşan Osmanlı kadın giysisi, 1850 yıllarına değin ayrıntılarda yeniliklere açıktır, genel çizgilerde ise gelenekselliğini sürdürmeye devam etmektedir.[15] Bu gelenekselliğin, Osmanlı toplumunun yüzyıllarca süren durağan yapısıyla özdeşleştirilebilir.

Tanzimat dönemi ile beraber Avrupa ile gelişen ilişkilerin Türk siyasi ve sosyal yaşamında büyük etkileri olmuş, Türk aydını Batıdaki düşünce ve yaşam tarzı ile karşı karşıya gelmiş, bunu kendi toplumunda uygulanması konusunda düşünmeye başlamıştır.[16] Batı etkisi ile kadın giysilerinde de bir geçiş dönemi yaşanmış ve geleneksel giysiler, Avrupalı harçlarla süslenmiştir. Ferace 19. yüzyılın ikinci yarısındaki yenilikler çerçevesinde kısmen şekil ve model değiştirmiş,[17] yaşmak giderek incelmiş, kadınların yüzlerini örtmekten öte güzelliklerini ortaya çıkaran bir zerafete dönüşmüştür.[18] Ahenkli ve zevkli Türk kumaşlarının kalitesi eskiden ve karakterini kaybetmiştir.[19] Giysilerde model açısından Batı etkisi özellikle saray ve konaklarda kendini göstermeye başlamıştır.[20]

Gelenekselliğin korunması ile beraber ayrıntılardaki yenilikler, Türk toplumunda Tanzimatla beraber kadının yeri ve önemi konusundaki bazı kıpırdanışların başlamasıyla paralellik göstermiştir. Çünkü Tanzimat döneminde kısmen Batı etkisiyle kadının toplum içindeki yeri tartışılmaya başlanmış, hukuki açıdan bazı yeni haklar getirilmiş, edebi eserlerde kadının eğitimi, toplum içindeki yeri vb konularla beraber giyimi de ele alınmaya başlanmıştır.[21] İlk kadın yazarlarımızdan Fatma Aliye Hanım'ın, kadınlara "yerine göre alaturka veya alafranga giymeyi bilmeyi öğütlemesi",[22] Doğu ile Batılı düşüncelerin her alanda birbirini inkâr ederek veya uzlaşarak yan yana yaşamaya başladığının göstergesidir.

Meşrutiyet dönemi de basında kadın konusunun işlendiği bir dönem olmuştur. Kadın dergilerinde kadının eğitimi, aile ve ekonomik yaşamı ile beraber giyimi de işlenmiş; dergilerde Batı tarzı giyim model olarak sunulmuşsa da bu konuda dile getirilen istekler peçenin kaldırılması ve örtünmenin çağdaşlaştırılmasından ileri gidememiştir.[23] Özellikle II. Meşrutiyet döneminin yan yana yaşayan İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık akımları, kadına farklı açılardan bakmaya devam etmişlerdir.[24] İslamcılar Meşrutiyetin ilanı (1876) ile birlikte başlayan gelişmelerden rahatsızlık duyup, kadınların şeri hükümlere göre

Çarşaflı kadınlar tören izlerken, 1925.

Üst gelir grubundan iki kadının Cumhuriyet'in ilk yıllarında giydiği giysiler.

örtünmesinden; Batılılaşma taraftarları örtünmenin kadınların sosyal yaşama girmesini engelleyen bir unsur olması nedeniyle kaldırılmasından söz ederken Türkçüler, Türk kadınını Avrupalı kadın kadar üretken görmek isterken, örtünme tartışmasına pek girmeyerek ne Avrupa ne de İslam uygarlığından vazgeçmek istemektedirler.[25] Bu tür tartışmaların özellikle jöntürklerin faaliyetlerinin, kadının statüsü ve giyimin çağdaşlaşması konusunda onu sınırlı da olsa belli bir konuma getirdiği muhakkaktır. Ancak 20. yüzyılın başındaki birtakım ekonomik ve sosyal koşullar da kadın giyimindeki değişmeleri hızlandırmıştır. Batılılaşma yanlısı Celal Nuri 1915 yılında yazdığı *Kadınlarımız* adlı eserinde bunu şöyle dile getirmektedir:[26]

> Yaşam durumları, akçalı nedenler bugün kadınlarımızı erkeklerle ilişkide bulunduruyor. Kadın geziler yapıyor, evinden çıkmak zorunluluğunda kalıyor, bilim öğrenmek için kıpırdanmak zorunluluğunda bulunuyor. Kısacası dünya eskisi gibi geniş olmadığından örtünme ve kaçınma gittikçe ve doğal olarak gevşiyor.

I. Dünya Savaşı yıllarında ise bütün dünyada yaşama katılan kadın, süsten ziyade ihtiyaca uygun giyinmeye zorunlu hale gelmiştir.[27] Kadınların ya-

Cumhuriyet'in ilk yıllarında şapka giyen kadınlar bir törende, 1928.

Yeni tarz giysisini eskiden kalan başlığıyla kullanan bir kadın, 1928.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir gelin.

şantılarına hâkim olan âdetlerde (poligaminin terk edilmeye başlanması gibi)[28] bazı ilerlemeler olduğu gibi, bu yıllarda elbiseden ayrı çarşaf yapmak, hemen hemen unutulmuştur. Bu ihtiyaç, kumaş fabrikaları yalnız askeri ihtiyaca ayrılan Türkiye'de daha büyüktü.[29]

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleriyle gelişen Avrupai anlayışın ve giyim kuşamın İstanbul'un ve diğer kozmopolit şehirlerin dışında ve özellikle Anadolu'da pek rağbet görmediği tahmin edilebilir.[30] Hele uzun yıllar kendi yaşamına terk edilmişçesine duran ve küçük bir kasaba görünümünde olan Muğla gibi bir yerleşim merkezinde bu değişimin büyük ölçüde hissedilmesi mümkün değildi.

Muğla'nın kendi kaderini yaşar halinin en önemli nedeni ulaşımdan yoksun olması idi. Her türlü ulaşımdan uzak kalması, Muğla yöresi halkını tam bir kapalı ekonomi yaşamında bırakmıştır. Ortaçağın esnaf devri ekonomik anlayışı Muğla insanını göreneklerine bağlı olarak yaşamaya tutsak etmiş,[31] halkın yaşamında köklü ve hızlı bir değişme olmamıştır.[32] Ekonomide çağının gerisinde kalan bu yöre insanı, imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, giyim kuşamda da yüzyılların gelenekselliğini sürdürmüş ve korumuştur.

Bu dönemde Muğla ve çevresinde görülen geleneksel giyim tarzı şöyledir:

Başa "şamı" denilen bir örtü sarılır veya fes giyilir, fesin ön kısmına ve şeritlere "sakağı" denilen sık bir şekilde küçük ziynet altınları dizilirdi. Üsküf, tel kırma, oyalı yazma adı verilen örtüler bele kadar inerdi. Bele kuşak şeklinde iyi cins şal sarılırdı. Gömlekler bürümcek denilen ipekten dokunmuş kumaşlardan yapılırdı. Köylü kadınlar genellikle "kırıkpısat" giyerlerdi. Gömleğin üzerine korse gibi sıkı, göğüse kadar gelen bir mintan giyilir, onun üstüne de aynı uzunlukta göğüslük eklenirdi. Göğüslüğün kolları dar ve ince olup elin üzerine bir dil gibi uzanır ve etrafı ince şeritlerle işlenirdi.[33] Osmanlı devletinin Müslüman'ı gayri Müslim'den veya memuru esnaftan ayıran giyim geleneği gibi giyimdeki ayrıntılar ve renkler, Muğla'da da köylüyü şehirliden hatta bir köylüyü bir diğer köylüden ayırmaktadır.[34] Bodrumlu kadınlar sokakta kırmızı "peştemal"a bürünmekte, Fethiyeli kadınlar başlarına "dastar" denilen kenarları işlemeli örtü örtmektedirler.[35] Muğla merkezine bağlı köylerden her birinde bile böyle bir ayrım söz konusudur. Örneğin ayak bileğine kadar ucu lastiksiz beyaz renkte dar şalvar giyip başına siyah nokta desenli beyaz şamı üzerine sarı renkte peştemal örtenlerin Düğerek köyünden olduğu hemen anlaşılırdı. 19. yüzyılın sonunda ve Cumhuriyet'in ilanından önce sayıları sınırlı da olsa zengin, esnaf, tüccar, memur ailelerinin modayı yakından izledikleri; yavaş yavaş Batı tarzı giysilere benzeyen giysiler giymeye başladıkları, peçe takmadıkları görülmektedir. Zengin aileler giysi, mücevher ve feslerini özel günler için ödünç olarak isteyenlere verebilmektedirler. Festeki altın sayısının fazlalığı zenginliğin ifadesi olduğu için özellikle maddi gücü olmayan kadınlar tarafından tercih edilmektedir. Muğla merkezde sadece zengin kadınların elbiselerini diken "sos-

yete terzileri" ünlerini uzun süre devam ettirmişlerdir. Ancak halkın büyük bir çoğunluğu muhafazakârlıkları ve ekonomik koşullar nedeniyle geleneksel giyimi sürdürmüşlerdir.[36] Bu dışa kapalı olan dünyası içinde Muğla halkı için yeni oluşumlar ancak Cumhuriyet yıllarında başlamıştır.[37]

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA GİYİM

Cumhuriyet'in ilanına kadar genellikle Batının etkisi ile oluşan farklılaşma kendisini kültürel yapı ve sosyal yaşantı alanlarında göstermiş, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte etki yaratan faktörler, Cumhuriyet ideolojisi yani siyasal, kültürel, toplumsal eğilimleriyle bu etkilere ulusçu bir içerik vermiştir. Yazının değişmesi, eğitim öğretime yeni bir içerik verilmesi, giyim kuşamda yaşanan reformlar vb olgular bu tür değişmelerin maddi olarak görülebilen yönlerinden yalnızca birkaçıdır.[38] Maddi kültürün manevi kültüre en yakın noktasında bulunan giyim, sosyal değişikliklerin kolayca izlenmesine imkân veren örneklerden biridir.[39] Türkiye'de esen devrim rüzgârlarının Türk toplumunu tepeden tırnağa değiştiren esintileri, kendisini en belirgin biçimde, kadının toplum yaşamı içindeki yerinin belirlenmesinde göstermiştir.[40] Bunun gözle görülebilir yanı ise giyim kuşamdaki değişikliklerdir. Toplumsal değişme yöreden yöreye, kesimden kesime farklılıklar göstermiştir.[41] Örneğin 1918 yılında İstanbul'da "Rus başı" denilen modanın yayılmasıyla kadınların başlarına eşarp sararak sokağa çıkmaları âdet olurken ya da ferace uzunca bir manto biçimine girerken, Cumhuriyet devri yöneticileri İstanbul hanımlarını şapka giymeye çoktan hazır bulmuştu.[42] Kadın giyiminde en fazla değişim gösteren giysi parçası olan başlıklarda her yüzyılda hatta yüzyıl içinde birçok değişik modelin kullanılması; başlığın bütünlüğü oluşturan ama en kolay değiştirilebilen ve kadının şıklığını doğrudan etkileyen giysi parçası olması sürekli yeni modellerin görülmesine neden olmuştu.[43] 1925 yılında gerçekleştirilen Şapka Devrimi Atatürk'e göre sadece bir gardrop konusu değildi. Çağdaş olma, evrensel uygarlığa katılma, kafaların içini hurafelerden kurtarıp bilimsel düşünceye açma yolundaki çabaları destekleyen ve simgeleyen bir adımdı.[44] "Devrimlerin amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tümüyle çağdaş ve tüm anlam ve biçimiyle uygar bir topluluk biçimine dönüştürmek"ti.[45] Atatürk görünüşle dünya görünüşü arasındaki ilişkinin yüzeysel olabileceğini kavramakla birlikte Batılıların Türk kadınlarının aşırı örtünmesini bir cehalet durumuyla özdeşleştirebileceklerine ilişkin kaygılarını şöyle dile getirmiştir:[46]

Üsküf örtünen bir kadın, 1935.

Kırmızı gelinlik, 1943.

Şamı örtünen bir köylü kadın.

Kara bürüntülü bir kadın, 1940.

> Kasabalarda ve şehirlerde yabancıların dikkatini çeken önemli manzara ve ifade olunan önemli durum hepinizce malumdur ki daha çok örtünme şekli üzerinde tespit edilmiştir. Bu örtünme şekline bakanlar hüküm veriyorlar ki kadın, evinden başka bir yer görmez ve göremez. Çünkü sokağa çıktığı zaman gözü ve her tarafı kapalı olmaya mahkûmdur. Efendiler bu örtünme şekli din icabı da değildir. Hatta o kadar değildir ki yasal da değildir. Din gereği örtünmeyi ifade etmek lazım gelirse kısaca diyebiliriz ki, kadınların örtünmesi külfet getirmeyecek ve adaba uymayacak şekilde olmamak şartıyla basit olmalıdır... Yeter ki örtünme şekli

1940'larda modern bir kadın.

1950'lerin başında giysiler.

kadını yaşamdan, faaliyetten ve insanlıktan ayıracak meşru olmayacak derecede getirmemiş olsun.

Atatürk'ün o günkü giyim ve bunların simgelediği şeylerden hoşnut olmadığı açıkça gözlemlenmektedir. Bunu şöyle ifade etmiştir:

> Bazı yerlerde başlarını bir kumaş parçası, eşarp ya da öyle bir şeyle örterek yüzlerini ve gözlerini kapatan kadınlar görüyorum; yanlarından bir erkek geçtiği zaman ona arkalarını dönüyor ya da yere oturup kapanıyorlar. Bu davranışın anlamı ve açıklaması nedir? Beyler! Uygar bir ulusun anaları ve kızları böylesine gülünç ve bayağı bir tutum alırlar mı? Bu ulusumuzu küçük düşüren bir tutumdur. Derhal düzeltilmesi gerekir.[47]
>
> Onlar yüzlerini cihana göstersinler ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilsinler. Bunda korkulacak bir şey yoktur.[48]

Atatürk kadınların görünümüne, özellikle aşırı örtünmeye yönelik eleştirilerine karşın durumu değiştirmek için herhangi bir politika benimsememiş,[49] 1925 tarihli Şapka ve Kıyafet Kanunu ile erkekler için geleneksel giysileri yasaklarken, kadınların giysi ve görünümlerinde değişiklikler için önerilerde bulunmuş, fakat onların ne elbiselerine ne de peçelerine dokunmuştur. CHP'nin 1935 yılındaki kurultayında peçenin yasaklanması için bir öneri gelmekle beraber devlet herhangi bir yasal girişimde bulunmamış ve yasak yalnızca birkaç belediyede uygulanmıştır.[50] Bu uygulama devrimleri henüz algılayamayan yerel yöneticiler ve emirleri uygulayan görevliler tarafından yanlış anlaşılabilmiş, uygulamalar yanlış sonuçlar doğurmuştur. Muğla halkının belleğinde "Şapka Devrimi" denildiği zaman, çarşaf ve peçenin zorla kaldırıldığı düşüncesi yerleşmiştir. Devlet kadının mahremiyeti konusunda duyarlı davranırken, toplum da kendi mahremiyeti konusunda gereken duyarlılığı göstermiştir. Muğla'da bu yıllarda belediye çavuşluğu yapan Genekli ve Hamuryuttu lakapları ile anılan kişiler çarşı pazar dolaşarak kadınların başlarından yasak olduğu gerekçesiyle peştemal, çarşaf ve diğer örtüleri söküp almışlar ve kadınların tepkisi ile karşılaşmışlardır. Genekli ve Hamuryuttu halkın belleğinde bu olayla yer etmiş, onların adına türküler yakılmıştır. Ayrıca Muğla'nın ileri gelen ailelerine haber salınarak Halkevi'nde başları açık olarak fotoğrafları çekilip, "Kıyafet Devrimi'nin" Muğla halkı tarafından olumlu karşılandığının bir göstergesi olarak Ankara'ya gönderilmiştir. Muğla'da peçe ve çarşaf zamanla yerini "kara büründü" denilen siyah örtüye bırakmıştır. Cumhuriyet'ten önce kullanılan başlıklar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel günlerde veya fotoğraf çektirmek için takılan süsler haline gelmiştir. Bu dönemde imparatorluktan cumhuriyete olduğu gibi Muğla'da da kadın giysilerinin bir geçiş dönemi yaşadığı söylenebilir. Bir tarafta Batı tarzına uygun olarak yavaş yavaş kısalan elbiseler, diğer tarafta çarşafın yerini alan, omuzu örten ev başlığı olan "ak üsküfler" genel olarak Muğla kadınının dış görüntüde bir geçiş dönemi yaşadığının göstergesidir.[51]

Bu geçiş merkez ve ilçe merkezlerinde daha etkili olurken dağ ve ova köyleri eski giyinişi sürdürmüştür.[52] Özellikle memur, bürokrat ve subay ailelerinde modernleşmenin her türlü göstergesi yaşama geçirilmeye çalışıldığı için,[53] Muğla'da bu tabakaya mensup kadınlar tarafından şapka kolaylıkla benimsenmiş, İstanbul'dan gelen çeşitli şapkalar kadınların başlarını süslemiştir.[54] Manto veya elbise ile beraber arkaya kadar sarkan, omuza sarılan sansar kürk bu başlığın tamamlayıcısı olmuştur. Giysi parçaları olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında peçe ve çarşaf, kara büründü ve eşarp çizgisinde oluşan değişim, bazı ilginçlikleri de getirmiştir. Örneğin gelir düzeyi iyi olan bazı kişiler yıllarca şapka taktıktan sonra, halkın genelinin kullandığı kara büründüye geri dönmüşlerdir.[55]

Başlıklarda veya giyimin diğer bölümlerinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında yavaş da olsa görülen bu değişmeler, ulaşımın kolaylaşması ve büyük yerleşim merkezleriyle temas sonucu hızlanmıştır. Turistik bir yerleşme alanı olan çevrede başlayan turizm felsefesi Muğla insanının yeni değerlere doğru yönelmesini gerektirmiş ve değişen sosyal, ekonomik koşullar gelenek ve görenekleri değiştirdiği gibi,[56] bunların gözle görülür parçası olan giysileri

de değişime uğratmıştır. Sinema ve gazetenin moda yayıcılığı, modanın büyük şehirlerimize getirdiği değişiklikler[57] özellikle 1950 yıllarından sonra ilin her köşesinde hissedilmeye başlanmıştır. Çağdaş giyim açısından Cumhuriyet'in ellinci yılında ise büyük bir çoğunlukla Muğla kadınını büyük şehir kadınından ayırma imkânı kalmamıştır.[58]

Bu sonuç, 19. yüzyılın sonunda çökmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan ve durağan Osmanlı toplum yapısının yerine ümmet anlayışından ulus anlayışına, teokratik devlet düzeninden laik düzene geçişi sağlamak için gerekli altyapıyı hazırlayacak siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel değişimlerin temelini atan Atatürk'ün kültür devriminin eseridir. Devrimin evrim sürecine girmesiyle maddi kültürün en önemli unsurlarından olan çağdaş giyim tarzı çağdaş dünya ile ilişki kurmanın ve onunla bütünleşmenin görülebilen en önemli sonuçlarından biri olmuştur.

KAYNAKÇA

I- KİTAP VE MAKALELER

1967 İl Yıllığı, Ankara, 1968.

Apak, Melek Sevüktekin-Gündüz, Filiz Onat-Eray, Fatma Öztürk, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, Ağustos 1997.

Arat, Zehra, "Kemalizm ve Türk Kadını", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ekim 1998.

Beltan, Meral- Karaağaç, Günür, *Karya'dan Carretta'ya Ortaca*, Emre Matbaası.

Cebeci, Dilaver, *Tanzimat ve Türk Ailesi: Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbul'unda Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme*, Yayın no: 268, Kültür Serisi: 76, İstanbul, 1993.

Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla: 1973 İl Yıllığı

D'ohsson, M.de M., *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser.

Denk, Cemil, *Atatürk Laiklik ve Cumhuriyet*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2309, I. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

Durakbaşa, Ayşe, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler'", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ekim 1998.

Feyzioğlu, Turhan, "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Laiklik", *Atatürk Yolu*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 2. Baskı, Ankara, 1987.

Goodwin, Godfrey, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, Türkçesi: Sinem Gül, I. Baskı, İstanbul, Eylül 1998.

Gürtuna, Sevgi, *Osmanlı Kadın Giysisi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2261, Osmanlı Eserleri Dizisi/10, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

Karaağaç, Günür, *Köyceğiz*, İstanbul, Haziran, 1997.

Kırkpınar, Leyla, "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ekim 1998.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Araştırma-İnceleme Dizisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992.

Kurnaz, Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1996.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Basımevi, Ankara, 1998.

Nuri, Celal, *Kadınlarımız*, Eski yazı ve Osmanlıcadan aktaran: Özer Ozankaya, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1565, İnsanlık Tarihi Dizisi/3, I. Baskı, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1993.

Öziç, Nevin, *Muğla, Ula-Gökova-Akyaka Folkloru*, Samsun, 2000.

Sevin, Nurettin, *Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1195, Sevinç Matbaası, Ankara, 1990.

Uykucu, Kürşad Ekrem, *Marmaris Tarihi (Coğrafyası ve Sosyal Yapısı)*, As Matbaası, İstanbul, 1970.

Villalta, Jorge Blanco, *Atatürk*, Çev. Fatih Özsü, T.C. Kültür Bakanlığı, 2. Baskı, Neyir Matbaası, Ankara, 2000.

Yılmaz, M. Kazım, *Her Yönüyle Fethiye*, Emek Matbaası, Fethiye, 1969.

II-KAYNAK KİŞİLER

Gülhanım Değer
Makbule Erol
Müşerref Uncuoğlu

III-FOTOĞRAFLAR

Arzu Haliloğlu, Filiz Eskişar, Makbule Erol, Sergüzer Çolak'ın arşivinden alınmıştır.

1. Apak vd., s. 5.
2. Cebeci, s. 124.
3. Denk, s. 230.
4. Apak vd, s. 101.
5. Goodwin, s. 173.
6. Apak vd, s. 97.
7. Gürtuna, s. 125.
8. D'ohsson, s. 79.
9. Kurnaz, *Cumhuriyet...*, s. 12
10. Apak vd, s. 107.
11. Goodwin, s. 174-175.
12. Villalta, s. 436.
13. Kurnaz, *Cumhuriyet...*, s. 56.
14. Apak vd, s. 101-105.
15. Gürtuna, s. 58.
16. Kurnaz, *Cumhuriyet...*, s. 16-17.
17. Apak vd, s. 101.
18. Apak vd, s. 105; Goodwin, s. 174-175.
19. Apak vd, s. 17.
20. Kurnaz, *Cumhuriyet...*, s. 57.

Bir memur eşinin giysisi, 1955.

21. Kurnaz, *Cumhuriyet...*, s. 51-61.
22. Kurnaz, *Cumhuriyet...*, s. 63.
23. Kurnaz, *II. Meşrutiyet...*, s. 191-193.
24. Kurnaz, *II. Meşrutiyet...*, s. 92.
25. Kurnaz, *II. Meşrutiyet...*, s. 48-51.
26. Celal Nuri, s. 151.
27. Sevin, s. 144.
28. Villalta, s. 436.
29. Sevin, s. 144.
30. Cebeci, s. 60.
31. *Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla: 1973 İl Yıllığı*, s. 264.
32. *1967 İl Yıllığı*, s. 197.
33. *1973 İl Yıllığı*, s. 203; Öziç, s. 203-204.; Yılmaz, s. 244-245.
34. Gülhanım Değer (ev hanımı, 1925 doğumlu) ile yapılan görüşme.
35. *1973 İl Yıllığı*, s. 203.
36. Makbule Erol (ev hanımı, 1906 doğumlu) ile yapılan görüşme.
37. *1973 İl Yıllığı*, s. 254.
38. Kırkpınar, s. 14-15.
39. Cebeci, s. 122.
40. Kırkpınar, s. 19.
41. Kırkpınar, s. 17.
42. Apak vd, 101-102; Sevin, s. 145.
43. Gürtuna, s. 58.
44. Feyzioğlu, s. 207.
45. Denk, s. 229.
46. Arat, s. 54-55; Denk, s. 239-240.
47. Arat, s. 54.
48. Kocatürk, s. 110.
49. Arat, s. 55.
50. Lewis, s. 403.
51. Makbule Erol, Gülhanım Değer, Müşerref Uncuoğlu (ev hanımı, 1920 doğumlu) ile yapılan görüşmeler.
52. Yılmaz, s. 243; Karaağaç, s. 90-91; Beltan vd, s. 173; Öziç, s. 206; *1967 İl Yıllığı*, s. 209-212; Uykucu, s. 80.
53. Durakbaşa, s. 44.
54. Makbule Erol ile yapılan görüşme.
55. Gülhanım Değer ile yapılan görüşme.
56. *1973 İl Yıllığı*, s. 264.
57. *1973 İl Yıllığı*, s. 202-204.
58. *1973 İl Yıllığı*, s. 265.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI

Ahmet Kuyaş: Türk Devrim Tarihi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin nisan ayı konuğu Ahmet Kuyaş'tı. Toplantı 19 Nisan'da Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

1952 yılında İstanbul'da doğan Ahmet Kuyaş, ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Fransa'da tarih lisansı ve Kanada'da tarih doktorası yaptı. Doktora tezinin konusu Şevket Süreyya Aydemir'in Türk Devrimi'ni yorumlayışıydı. Princeton Üniversitesi'nde okutmanlık, Mount Holyoke College'da yardımcı doçentlik yaptıktan sonra Türkiye'ye döndü. 1997'den beri Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmaktadır. Ayrıca Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde lisansüstü ve doktora düzeyinde ders vermektedir. Kuyaş'ın ilgi alanı 19-20. yüzyıllar Osmanlı-Türk tarihidir.

HOBİ OLARAK TARİH

Bulunduğumuz coğrafyanın son iki yüz yıllık tarihinde göreceli olarak etkili olan dedelerinin hikâyelerini dinleyerek büyümesi ve ortaokula giderken annesinin bir tarih romanı yazmak için Osmanlıca öğrenmeye başlaması nedeniyle küçük yaşlardan beri tarihe meraklı olduğunu belirten Ahmet Kuyaş, bu ilgisine rağmen ortaöğrenimini tamamladığı sırada tarih eğitimi almayı düşünmediğini belirtiyor:

"Çünkü sizler gibi ben de tarih denen bilimle Türk eğitim sisteminde tanıştığım için pek heyecan uyandırmadı bende. Bir de büyüdüğüm dönemde moda, iktisatçı olmaktı. '60'larda aklı başına gelen ve '70'lerin başında liseyi bitiren birisi olarak Fransa'ya gittiğim zaman yükseköğrenimle ilgili yeni bir kanun çıktı. Bu kanuna göre her öğrencinin kendi fakültesi dışında bir fakülteden iki tane ders almak mecburiyeti vardı. Ben, o zaman iktisatçı olmaya hazırlanan ama tarihe meraklı bir insandım. Bir gün, hiç unutmuyorum, Cezayirli bir sınıf arkadaşım "Edebiyat Fakültesi'nde nefis bir Sanayi Devrimi tarihi dersi var. Bu seçimlik ders için ona yazılalım mı?" dedi. O derse gittik ve ondan sonra ben o sene İktisat Fakültesi'ndeki derslerin hiçbirine girmedim bir daha. Hobi gibi gördüğüm ve çok sevdiğim tarihle ciddi olarak ilgilenmeye başladım, o tesadüf sayesinde. Tesadüf diyorum çünkü, iki sene önce liseyi bitirmiş olsam, belki de o kanunla karşılaşmayacaktım hiçbir zaman. Meşhur Debré Kanunu; şimdi baktığım zaman, bir kariyerin oluşmasında çok önemli bir tesadüf olduğunu görüyorum. Tabii Fransa'da tarih öğretiminin, benim Türk liselisi olarak tanıdığımla hiç alakası olmadığını görmek beni mutlu etti. Ondan sonra da zaten merak olduğundan bu sürdü gitti."

KARŞILAŞTIRMALI TARİHÇİLİK

Kendi "mutfağının" gelişimi açısından yurtdışında tarih eğitimi almasının oldukça etkili olduğunu belirten Kuyaş, özellikle karşılaştırmalı tarihçilik anlayışıyla erken yaşta tanıştığını vurguluyor:

"Ben, bugün en genel anlamıyla 'Türk Devrimi' dediğim bir sürecin araştırmacısıyım.

İlerde de birtakım yayınlarımı o konuda yapmak istiyorum. O zaman da Fransa'da birçok bölümü, hatta alt bölümü olan Fransız Devrimi'yle tanışmak gibi bir şansım oldu. Bu da aynı adlarla gönderme yapılan iki değişik süreci çok genç yaşta karşılaştırabilmek imkânı verdi bana. Birçok konuda olduğu gibi tarihçilik konusunda da Türkiye'de, ortalama tüketici bir yana, üreticilerin de bir sorunu vardır. Bunu biz dilimizde 'dar ufuklu olmak' diye tabir ediyoruz. Bu tabii Türkiye'de ya da bölgede yaşanan birtakım sorunların, Türkiye'ye ya da bölgeye özgüymüşçesine ele alınması gibi bir sorun yaratıyor. Bu açıdan avantajlı hissediyorum kendimi."

NİYAZİ BERKES

Fransa'dayken Niyazi Berkes'in yazılarıyla tanışan ve çok etkilenen Kuyaş, Berkes'in, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı kitabının arka kapağından Kanada'daki McGill Üniversitesi'nde olduğunu görünce eğitimine burada devam etmeye karar verir. Ancak Kanada'ya gittiğinde Berkes'in iki yıl önce emekliye ayrılmış olduğunu öğrenir. Kendisi gibi Niyazi Berkes'i takip eden başka insanlarla tanışan Kuyaş, eğitimine burada devam etme kararını değiştirmez:

"Okyanusu geçtikten sonra, tabii insanlar orada kalıyorlar. Bugün Kuzey Amerika belki de bizim coğrafyamızın tarihçiliği açısından en güçlü bölge, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri. Ortadoğu tarihi dersi olmayan üniversite yok Amerika'da. Dolayısıyla özellikle o dönemde tabii şansımız çoktu ve hepimiz ufak işlerle başladık; genellikle bu Türkçe öğretmenliği oluyordu. Türkçe öğretmenliği de zaten Türk tarihinin, Türk kültürünün ya da Arap-İslam vs kültürünün olduğu bölümlerde oluyordu. Dil dersi verecek olan insanların da insan bilimleri dediğimiz; tarih, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi vs konuların da uzmanı olmasını arzu ederlerdi. Çünkü öğrenciler daha çok edebiyat ya da dil çalışması için değil, bu dilleri tarih, sosyoloji, antropoloji okumak için öğreniyorlardı. Ben de Princeton Üniversitesi'ne tarihçi olarak değil, Ortadoğu Araştırmaları Bölümü'ne Türkçe okutmanı olarak girdim ve ilk işim de az buçuk, çatpat sökmüşlere metin okutmaktı. Ondan sonra da Mount Holyeke College'a Türkiye tarihçisi ya da Osmanlı tarihçisi olarak değil, Ortadoğu tarihçisi olarak alındım; dolayısıyla Mısır, Suriye, Irak hakkında bir yığın kitap ve makale okumam da gerekti o dönemde. Ondan sonra, Türk Devrimi tarihi o tür bir okulda çok büyük lüks olacağından, bunların zaten çok az sayıda okulda okutulabilecek şeyler olmasından, biraz da tabii "iyi bir Amerikalı" olamamdan, sonunda bari Türkiye'ye döneyim dedim.

Ahmet Kuyaş, üniversitedeki bölüm odasında eşi, siyaset bilimi öğretim üyesi Esra Atık'la.

TÜRKİYE'YE DÖNÜŞ

19-20. yüzyıllar Osmanlı-Türk tarihiyle ilgilenen Kuyaş, Türkiye'ye döndükten sonra Osmanlı tarihiyle ilgili olan kapsamlı kitapların çok eskidiğini ve diğer kitapların da, daha çok, Osmanlı tarihini hiç bilmeyen yabancı öğrenciler için yazıldığını ve yetersiz olduğunu görür. Kuyaş, ilgilendiği dönem açısından durumun daha da vahim olduğunu belirtiyor:

"Yayınların kullandığı dilin ya da süsleme babından orasına burasına eklenen birtakım ayrıntıların nitelikleri bir tarafa, sonuç olarak 1931'de yayımlanan, liseler için *Tarih IV* kitabından pek farklı bir şey yayımlanmıyor."

Bugüne kadar kapsamlı bir yayını olmadığını belirten Kuyaş, bu durumu kendini mikro tarihe yakın görmemesine ve daha da önemlisi idealindeki eserin özelliklerine bağlıyor:

"Ben daha çok uzun dönemlerin sentezine meraklı bir insanım. Bu da gençken, bırakın yirmilerinde, belki otuzlarında bile kolaylıkla yapılabilecek bir şey değil. Size açıkça söyleyeyim; benim hayattaki en büyük idealim 'Türk Devrimi' diye bir kitap yazmak. Belki başlığından bir kelime çıkar, yerine üç kelime gelir, onu bilemiyorum; ama bu yüz yirmi-yüz elli sayfada olacak bir şey değil. Sonuç olarak epey uzunca bir zaman ve Türk Devrimi tarihi derken, 19 Mayıs'tan 10 Kasım'a gidecek bir çalışma değil tabii! Böyle bir şey yapmak tabii ister istemez birtakım yayınlar konusunda biraz gecikmeyi, biraz olgunlaşmayı gerektiriyor. Uğraşmaktan pek hoşlanmadığım o ayrıntıları başkalarının yayın-

larından öğrenmek ya da birtakım anı kitaplarından, eski gazetelerden, şuradan buradan toplamak gerekiyor. Dolayısıyla mutfaktaki en önemli tencere bu. Tabii bunu yaparken de arada bir böyle fazla dipnotu olmayan, insanları okurken fazla sıkmayan, araştırma sırasında varılan noktayı iyi bir şekilde özetleyen tarzda birtakım ufak tefek yayınlar ya da bilimsel toplantılara sunduğum tebliğler oldu. Mesela en son, tam bir ay önce İsveç Araştırma Enstitüsü'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kültür Mirası başlıklı bir sempozyumda, 'Devrim Ne zaman Başlamıştır?' şeklinde Türkçeye çevrilebilecek bir tebliğ sundum. İki yıl önce gene devrim tarihi dersleri üzerine, dersler nasıl verilmeli, o dersleri verecek olanların kullanacakları kitaplar nasıl kaleme alınmalı, nasıl ele alınmalı tarzında, YÖK'ün gerçi önayak olduğu ama pek de istemediği yönde gelişen bir konferansa gene bir tebliğle katıldım Boğaziçi Üniversitesi'nde. Bir ay sonra yine ona benzer bir şey yapacağız, ODTÜ'de. Kısacası ben kafayı devrime takmış durumdayım!"

DEVRİM NE ZAMAN BAŞLAR?

Kuyaş, ilgi alanı olarak tanımladığı Türk Devrimi tarihinin, kararların alınması ve uygulanması olarak tabir edilebilecek kısa bir zaman aralığına oturtulamayacağını, bu sürecin oldukça uzun bir dönem olarak algılanması gerektiğini belirtiyor:

"Yaşanan süreç düz bir şekilde 'ihtilal' ya da 'inkılap' sözcüklerinin bugünkü Türkçeye çevrilmesinden öte bir şey! 'Birtakım köklü değişiklikler olmuştur' iddiasında bulunan bir insan değilim. Zaten köklü değişikliklerin kısa zamanda olamayacağını, hatta bugün bile bir ya da birkaç açıdan baktığınız zaman devrimin sona ermemiş olduğunu söyleyebileceğimiz iddiasında olan biriyim. Bu konuda da yalnız değilim. Sadece Türkiye'den bahsetmiyorum tabii. Mesela Fransız Devrimi hakkında yayın yapan ve saygı duyduğum birçok tarihçinin Fransız Devrimi'nin tamamlanması, sona ermesi ya da amacına ulaşması diye bir olguyu ancak on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinin başlarında bir yerlere yerleştirdiklerini biliyorum. Başlangıcında da devrimi bir şekilde Kurtuluş Savaşı'yla özdeşleştirmemek; bir dönemin mücadelelerinin aslında II. Meşrutiyet'te, hatta II. Meşrutiyet'e gidişte verilen birtakım mücadelelerin devamı olduğu iddiasındayım. Herkese şunu söylüyorum; Erzurum Kongresi'nin açılış tarihi bilinçli bir şekilde II. Meşrutiyet'in başladığı günün yıldönümüdür: 23 Temmuz. İşte bunlarla uğraşmayı seviyorum. Tabii burada devrim tarihçisiyim diye ortaya çıkan, öte yandan da uzun dönem tarihçisi olma arzusunda olan bir insanın çelişkisi ya da metodolojik bir sorunu vardır denilebilir. O da şudur; dönem ne kadar uzatılırsa, dönüşümdeki radikallik ya da kopuş o kadar az göze çarpar diye bir şey var. Aslında bence bu bir sorun değil, tarihe yanlış bir bakıştan kaynaklanıyor. Örnek olarak Medeni Kanun'u ele alalım. Kabul ediliş tarihi 1926. Şimdi bu, başlı başına bir olgu olarak, Meclis'te oylanan ve bir günde, hatta bir-iki saat içinde biten bir hadise; ama bugün biz biliyoruz ki Türkiye'de yaşayan binlerce insan hâlâ Medeni Kanun'a göre evli değil. Yani kararlar ne kadar radikal olursa olsun, kararların yaşama geçmesi diye bir şey var. Bu bir. İkincisi, bu nedenlerden ötürü toplumun bir fotoğrafını çektiğiniz zaman onar, yirmişer yıllık aralıklarla, bazen o farklılığı göremiyorsunuz. Mesela şöyle diyeyim size; 1910'larla, 1960'lar Türkiye'sini elli yıllık bir zaman dilimi olarak alıp, ondan sonra 1860'la 1910'u gene elli yıllık bir dönem olarak ele alıp onları karşılaştırdığınız zaman, birdenbire o ilk söylediğim elli yılın değişikliğinin, daha önceki elli yıla oranla korkunç olduğunu da görebiliyorsunuz. İki zaman aralığının başlangıç ve bitiş noktalarına baktığınızda arada hakikaten müthiş bir fark görüyorsunuz. Dolayısıyla, uzun dönemin bence böyle bir yararı var, ama bunun üzerinde o kadar fazla ısrar etmeyeceğim. Bu, dediğim gibi bir tarihçilik biçimidir, belirli birtakım tercihlerin varış noktasıdır. Dolayısıyla benimkisi daha iyidir diye bir iddiam yok."

Ayrıca Kuyaş, tercihlerinin oluşumu konusunda *Annales* ekolünün de etkili olduğunu belirtiyor:

"Ben üniversitede okurken, birçoğunuzun yakından tanıdığına emin olduğum *Annales* okulunun en moda olduğu, en başat olduğu bir dönemdi, Fransa'da 1970'lerin ortaları. Dolayısıyla, 'Canım ne demek iktisadi tarih, sosyal tarih. Tamam doktora tezi düzeyinde bunları yapıyoruz, çünkü her şeyine bakamayız; zaman yok, kâğıt yok, mürekkep yok. Ama sonuç olarak yapılması gereken şey, tümel tarihtir' gibi görüşler vardı. O zaman ona *histoire totale* deniliyordu. Yani siz eğer 1930'dan 1960'a kadar Türkiye diye bir tarih kitabı yazıyorsanız, o kitabın içinde Türkiye'nin görsel sanatları da olacak, siyaseti de olacak vs. Bu da tabii benim üzerimde önemli etkisi olan bir şey ve günün birinde ortaya dişe dokunur bir şey çıkarttığım zaman, 'içinde mimarisinin değişmesi de olsun, tek parti diktatörlüğünün yanı sıra Yakup Kadri'nin kullandığı yeni dilden de söz edilen bir bölümü olsun, vesaire de olsun' diyenlerden biriyim. Zaten başka türlü de sentez yapılamaz. Sırf siyasi tarihe de uygulanabilir tabii ama, o zaman da benim yetişirken görüp beğendiğim, önemli ölçüde özümsediğim tarih olmaz."

Tarihçinin Mutfağı toplantıları yaz mevsimine girmemiz nedeniyle haziran, temmuz, ağustos aylarında yapılmayacaktır.

Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Kuruluşu

MEHMET DEMİRYÜREK
Yard. Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

تاریخ عثمانی انجمنی
مجموعه سی

***Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, iki ayda bir neşredilir, cüz: 1, 1 Nisan 1326 [14 Nisan 1910].**

Tarih-i Osmanî Encümeni konusunu daha önce Mahmut Şakiroğlu "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları"[1] adh makalesinde, Mehmet Halit Bayrı da "Meşrutiyet Devrinin İlk İlmî Müessesi, Türk Tarih Encümeni"[2] adh makalesinde ele almıştı. Biz bu makalemizde, bu çalışmalarda bulunmayan "Tarih-i Osmanî Encümeni neden kuruldu, kurulmasında rol oynayan etkenler nelerdi, ne zaman kuruldu, nasıl kuruldu?" sorularına dönemin basınını kaynak alarak cevap vermeye çalışacağız. "Tarih-i Osmanî Encümeni Hakkında Talimat" 14 Teşrinisani 1325 (27 Kasım 1909) tarihini taşımaktadır. Bu durum, sanki encümen bu tarihte kurulmuş gibi bir sanı uyandırmaktaysa da, aslında bu tarih sadece işin bu ad altında resmileştirilmesinin tarihidir. Biz, böyle bir fikrin ilk kez ne zaman, nasıl ortaya çıktığını, ilk baştaki temel amacın ne olduğunu, yapılan tartışmaları ve hangi aşamalardan geçilerek Tarih-i Osmanî Encümeni'nin vücut bulduğunu göstermeye çalışacağız.

Avrupa ülkelerinde kurumlar kurarak ilgili devletlere ait resmi belgeleri toplamak, devlet arşivi kurmak ve bu resmi belgeleri yayımlamak için ilk çalışmalar 18. ve 19. yy'da başlamıştır. Bu tür çalışmaların başlangıç tarihi Fransa'da 1735, İngiltere'de ise 1858 yılıdır.[3]

Ülkemizde ise Hazine-i Evrak adıyla bir devlet arşivinin kurulması ve resmi evrakın korunmaya başlanması 19. yy'ın ortalarına doğru Mustafa Reşid Paşa'nın gayretleri sonucu başlamıştır. Son vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre "Sefaretle dört beş kere Avrupa'ya giderek orada 'arşiv'lere ne derecelerde ehemmiyet verildiğini gören Mustafa Reşid Paşa ilk sadaretinde 1262 senesi Bâbıâli arsası dahilinde kain hazine-i evrakı inşa ettirdi ve lâzım gelen memurîn ve ketebeyi tayin eyledi ve o tarihten itibaren terakim eden evrak orada hıfz olundu. Lâkin musabıka atf-ı nazar olunmayarak evvelki evrak hali üzere oldukları yerde bırakıldı."[4]

Bununla birlikte bu konuya gereği gibi önem verilmemiş, belgelerin yayımlanması yoluna da gidilmemiştir. Abdurrahman Şeref Efendi 1909 yılında vakanüvis tayin edildikten sonra Topkapı Sarayı'nda bulunan bir arşive/odaya girdiği zaman karşılaştığı manzara şudur:

> Vakta ki geçen haziranda[5] mahzene gittik; otuz seneden beri açılmayan kapısını açtırıp içeri girdik.
> Ağlanacak bir hal-i perişan ve sefalet yüreklerimizi sızlattı. Bodrumlara ve şirvanlara varıncaya kadar sandık ve torba dolusu evrak üst üste yığılmış. Otuz seneden beri sakfın hemen her tarafı çürümüş. Evrak darmadağın, rutubetten tefessüh edip duruyor, öyle bir taaffün ki içeride bir çar-ı yek duramadık.[6]

ENCÜMENİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN GELİŞMELER

Ülkemizde arşiv belgelerinin toplanması ve yayımlanması işi sistemli olarak Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kurulması ile başlamıştır. Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kurulmasında II. Meşrutiyetin ilanının getirdiği özgürlük ortamının ve V. Mehmed Reşad'ın padişah olmasının önemli etkileri vardır.

II. Abdülhamid'in bilhassa son dönemlerinde, her alanda olduğu gibi tarih yazımı ve eğitiminde de bir baskının olduğu bilinmektedir. Yasaklanan tarih kitapları arasında Selim Sabit Efendi'nin ve Ahmed Vefik Paşa'nın tarihleri, Ahmed Midhat Efendi'nin *Üss-ü İnkılâp*

Tarih-i Osmani Encümeni'nin kurulmasında II. Meşrutiyetin ilanının getirdiği özgürlük ortamının ve tarihe önem veren V. Mehmed Reşad'ın padişah olmasının etkileri vardır. Üstte: Padişahın Ayasofya'yı ziyareti.
V. Mehmed Reşad.
Burhan Eroma koleksiyonu.
(Fikret Bozkurt'a teşekkür ederiz.)

adlı eseri, Kâtip Çelebi'nin *Mizan-ül Hak*'ı, Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiya*'sı ve Hammer Tarihi de vardı.[7] Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile bu durum ortadan kalkmıştır.

Mehmed Reşad, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra 27 Nisan 1909 tarihinde padişah olmuştur. Sultan Reşad'ın başkâtibi Halit Ziya Bey'e (Uşaklıgil) göre, padişah "Abdurrahman Şeref Bey'i müverrih diye tanıdığından vak'anüvis tayin etmişti... Vak'anüvisi olmayan bir padişahlığa tam nazarıyla bakamıyordu..."[8]

Abdülhak Şinasi Hisar'a göre "Sultan Reşad'ın ona çok hürmeti vardı... Sultan Reşad'ın küçük oğlu Hilmi Efendi'ye bazı hususî dersler verirmiş."[9]

Sultan Reşad'ın bizzat kendisinin de tarihe ilgisi vardı. Padişah, vakanüvis olarak tayin ettiği Abdurrahman Şeref Efendi'nin uzun yıllar Mekteb-i Sultani'de ve Mekteb-i Mülkiye'de Osmanlı tarihi dersleri vermiş olduğunu muhtemelen biliyordu ve iki ciltlik *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* adlı eserini okumuş olmalıydı.

Sultan Reşad tarihe duyduğu ilgi nedeniyle bir vakanüvis tayin etmekle yetinmemiş, "mükemmel bir Osmanlı tarihi" yazılmasını da istemiştir. Padişahın bu arzusu Tarih-i Osmanî Komisyonu'nun kurulmasına neden olmuştur.

TARİH-İ OSMANİ KOMİSYONU

Tarih-i Osmanî Encümeni'nin temeli Tarih-i Osmani Komisyonu'nun kurulması ile atılmıştır. Tarih-i Osmanî Komisyonu'nun bizzat padişahın girişimi ile kurulduğu görülmektedir:

> Zât-ı âli-i hazret-i padişahî geçen salı günü[10] mecruhin-i guzât-ı Osmaniyeyi taltifen Etfal Hastahanesini teşriflerinde arabada muvacehe-i hümâyûnlarında bulunan Harbiye Nazırı Salih Paşa hazretlerine hitaben: "Şehzadeliğimde günde üç saat tarih okudum. Çünkü medar-ı iştigal olacak başka bir şeyim yok idi. Bu münasebetle Osmanlı tarihlerini kâmilen okudum. Bu tarihlerdeki noksan pek ziyade mütebariz olduğu gibi tekmil vekayii cem' ve edvarı muhtevi bir tarih bulunmadığını da maa-t-teessüf gördüm. Müellifat-ı makbule-i Osmaniye meyanında güzel ve şerait-i lâzune ile müdellel bir Tarih-i Osmani mevcut olduğunu arzu ederim. Böyle bir tarihin ez her cihet mükemmel olması matlub olduğundan Bâb-ı âli'den bulundurulacak vak'anüvis ve memurinden maada zabitandan da sahibi olanlardan birkaç zattan mürekkep bir komisyon teşkilini sadrazam paşaya söyleyeceğim, zabitanımızın vekayi-i askeriyeyi daha iyi yazacakları bedihidir. Böyle bir tarih te'lif edildiği takdirde mesarifini ben kendi kesemden tesviye edeceğim" buyurmuşlardır."[11]

Sultan Reşad 12 Mayıs 1325 (25 Mayıs 1909) tarihinde böyle bir arzusu olduğunu açıkladığına göre, Osmanlı Tarih Komisyonu'nun kuruluş tarihi olarak bu tarihi kabul edebiliriz.

Padişahın bu düşüncesi, dönemin önde gelen gazetelerinden *Sabah* ve *Tanin* gazetelerinde çeşitli yazılarla desteklenmiştir. Sabah gazetesine göre,

> Zât-ı hazret-i padişahînin işbu emel-i şahaneleri min küll-il-vücûh cami-i muhassenat bir teşebbüs-i maarif-perveranedir. Elimizde mevcut matbu ve gayr-ı matbu tarih kitaplarının hemen cümlesi doğru yanlış bir tahkiye-i vukuat veyahut kayd-ı mesmuat kabilinden olup tarihin esas-ül esas teşekkülü olan vesaik namına ise yine kendileri kaim olmaktadır.

Bahusus vukuat-ı maziyemizi istilâ eden zalâm ve mesturiyeti ref edecek ve yakın zamanlar vukuatını bir suret-i muvazzahada tenvir eyleyecek pek çok evrak ve delail-i mektube ile vesaik-i hicâc-ı mutebere-nin asılları hazine-i evrak odalarında çürümekte ve vilâyat merakizinde mevcut kütüphanelerle şehrimiz kütüphanelerinde bulunan yazma tarihlerden istifade etmek kütüphanelerin ahval-i umumiyesine vakıf olanlarca musaddak olduğu üzere adeta müstehil hükmünde bulunmaktadır...

Gazete, böyle bir eserin yazılması sırasında bu tür evrakın değerlendirilmiş olacağını ve Osmanlı devleti ile ilgili İtalya, Macaristan ve Avusturya gibi ülkelerin arşivlerindeki belgelerin de incelenmesi gerektiğini belirttikten sonra şöyle yazmaktadır:

...müstakil bir tarih komisyonu veya encümeni marifetiyle telif ve tanzimi itikadımızca, millete edilecek hidemat-ı ber-güzidenin âzamından ma'duddur.

Gazeteye göre "Hatta bilâifate-i zaman evvel emirde vesaikin cem'ine mübaderet ve böyle bir komisyonun tayinine mübaşeret edilmelidir..."[12]

Sultan Reşad, bu konudaki fikirlerinden sadrazama bahsedeceğini ifade etmişti. Bu arada, 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) tarihinde, *Tanin* gazetesinde, "Sadrazam Paşa Hazretlerine Açık Mektup" adlı bir yazı yayımlanır. Yazıyı yazanlar Mirgûn ve Ali Seydi'dir. Yazıda şöyle denilmektedir:

Sadrazam Paşa Hazretlerine Açık Mektup

"Tarih-i âlem tarih-i eâzımdır" sözünün kaili olan meşhur Carlyl'ı bütün samimiyet-i ruhumuzla bugün bir kere daha selâmlamak icap ediyor.

Müverrih-i kadime; bir milletin cibah-ı muvaffakiyatında parlayan müessir-i muafferiyatı, en şerefli vukuatı hükümdarana atf ve isnad etmek mecburiyetinde idiler.

Halbuki: Bugün tarih herkese fiiline göre bir nasibe-i mübahat tahsis ediyor. Artık tarihte ibka-yı nik nâm için mutlaka bir kal'a, bir kıt'a zabtına ihtiyaç yoktur. Büyük bir söz sahibine de hisse-i tarihte bülent mevkiler bulunuyor.

Şu hakikati padişah-ı nevcahınızın -kelâm ül mülûk mülûk ül kelâm- vasfına bihakkın masadak olan bu sözleri pek beliğâne suretle isbat ediyor ki: O da mükemmel bir Tarih-i Osmanî yazılması hakkındaki ferman-ı şifahi-i hümayunlarıdır.

Fil-hakika: Padişah-ı hayr-hâh efendimizin bu kavl ve niyet-i seniyeleriyle tarihimize balış eyledikleri şeref; âdeten (Sen Gotar) evtanında, (Tebriz) fiyalarında (?)[13] nâmlarına hutbe okutan, (Viyana) surlarının altında hayme-nişîn olan padişahlarımızın kazandıkları şerefe muadildir. Evet; onların muvaffakiyatı tarihimize birer şanlı sahife ilave ediyordu. Şehriyar-ı maâli-n-nişarımız (?) ise yeniden şanlı bir tarih vücuda getirmek arzu buyuruyorlar.

Tarihsiz millet, ilmihâlsiz ümmet olmaz. Devr-i sabıkta tarihlerin, müverrihlerin en büyük düşmanı, hasmı makam-ı saltanat idi.

Evvelce vükelâdan, ulemadan hiçbiri tarihin lüzumundan bahse cesaret edemezler, mekteplerin tarihten tathîri hakkındaki teşebbüsata karşı ses çıkaramazlardı. Bugün ise makam-ı muallâ-yi hilâfet ve saltanata revnak-bahş-ı ikbal olan Padişahımız Efendimiz Hazretleri tarihe herkesten her şeyden ziyade ehemmiyet veriyor, [Şerait-i lâzıme ile müdellil bir Tarih-i Osmanî mevcut olduğunu arzu ederim] diyor, buna ilaveten bu babda [Bir Komisyon teşkilini Sadrazam Paşa'ya söyleyeceğim... Mesarifini kendi kesemden vereceğim] buyuruyorlar.

Ne şahane niyet; ne şehriy'arâne himmet!

Şimdi şu latif âtıfet-i mahsusadan acilen istifade etmek vazifesi, hizmeti doğrudan doğruya Sadrazam Paşa'nın, hissiyat-ı maarif-perverânelerine vâsık-ül i'timat olduğumuz Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerinin dûş-ı hamiyetlerine teveccüh ve teretüp ediyor, bütün müşakat- maarifin enzar-ı terakkubu kendilerine mün'atıf bulunuyor.

İşte tarihte ifa-yı nâm için güzel bir fırsat; işte meydan-ı himet ve hamiyet!

Vak'anüvislik hizmet-i mühimmesine geçenlerde üstad-ı ekremimiz Abdurrahman Şeref Beyefendi tayin olundu. Ehle mahalle. Lâkin vak'anüvis olan zât -her kim olursa olsun- yalnız başına bir şey göremez. Hususa ki onun vazifesi öyle arzu etiğimiz ve muhtaç olduğumuz müselsel, müdellel, mufassal bir tarih yazmağa taalluk etmez. Bunu ancak bir heyet-i resmiye-i muktedire vücuda getirebilir ki: Bu heyet de bittabi vak'anüvisin taht-ı riyaset ve nezaretinde teşekkül edebilir. Milel-i müterakkiyede bu gibi hidemat-ı nafiayı (akademi)ler ifa eder veya ettirirler.

Maarif Nezaretince sekiz on ay içinde türlü türlü teşkilat, tensikat yapıldığı halde -her nedense- bir akademi teşkili hiç kimsenin hatırasını okşamadı. Hatta diyebiliriz ki: Bu fikir henüz kuvvede bile değildir.

Maa-hâza: Bu babdaki irade-i seniye hükm-i münifi infaz edilecek olursa -belki de- Osmanlı Akademisi'nin ilk temel taşı bu sayede ve bu suretle atılmış olacaktır.

Sadrazam Paşa hazretlerinin yed-i kudret-i resmiyeleri bu taşı mevkie koğmağa pek müsaiddir. Ve minel tevfik!

Mirgûn-Ali Seydi[14]

Abdurrahman Şeref Efendi.

Dönemin tarihçilerinin konuya yaklaşımları çok olumludur. Bu dönemdeki tarihçilerden biri yukarıdaki açık mektupta imzası bulunan Ali Seydi'dir.

Dönemin bir diğer tarihçisi ve ilk Türkçülerden sayılan

Necip Âsım da konuya ilgi gösterenler arasındadır. Necip Âsım Bey, *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid Bey'e hitaben bir mektup yazmış ve bu mektup *Tanin* gazetesinde yayımlanmıştır:

> Eğer şu "Osmanî" sıfatını tam şamil olduğu manâsına alırsak arzu buyurulan tarih, tarih-i âlemin zübde ve hülâsasından ibaret olmak icab eder. O halde hilkât-i âlemden zamanımıza kadar Babil, Ninova, Mısır, Yunan, Roma, İran hükûmetleri, Emevî ve Abbasî Halifelikleri gibi medeniyet vaz'larının, cihangir hükûmetlerin bütün tarihleri o mecellede yer bulur; böyle bir Tarih Osmanlı vatanının tarihi olur. O halde mehazlarımız Tevrat'tan başlayarak bütün geçmiş milletlerin, milel-i müterakkiye ve mütemeddinenin asâr ve hükûmatını cami olmak iktiza eder, bu bir emeldir ki, kuvveden fiile ihracı belki bir asır sürer.
>
> Yok eğer sırf Osmanlılık tarihi ise hududu bir cihetten daralır ise de diğer taraftan da yine oldukça genişler. Bu takdirce öyle bir esere mukaddime olarak unsur-ı esasımız olan Türklüğün mufassalca bir tarihi ile, Tarih-i İslâm, Roma ve Bizans tarihleri vesaire dahil olur. Ve zannıma kalırsa matlub-ı âlî de sırf Osmanlı Tarihi olacaktır.

Bu satırlarla adeta yazılacak tarihin kendince sınırını çizen Necip Âsım Bey, mektubunun devamında padişahın haklı olduğunu, çünkü arzu edilen şekilde bir Osmanlı tarihi bulunmadığını, bunun Avrupa açısından da böyle olduğunu, *Hammer Tarihi*'nde de eksikliklerin ve yanlışlıkların bulunduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder:

> Hammer Tarihi'ni tercüme edivermek Tarih-i Osmanî'ye hizmet değil ihanet olacaktır... Osmanlılar... Âl-i Cengiz'i, Tatar tensikatını cüz'i tadil ile kabul etmişlerdir. Müverrihlerimiz ise Cengizîlere husumetten ziyade nefretle baktıkları için teşkilât-ı esasiyemizi bihakkın tenvir edememişlerdir. Bu vesair sebeplerden dolayı ilk önce otuzdan ziyade müstakil hükümdarlıklar teşkil eden Türk Tarihini bihakkın tetkik etmelidir.

Necip Âsım Bey, bu mektubunda yapılması gerekenleri şöyle sıralamaktadır:

1- Karanlıkta bulunan -ki Osmanlıların kuruluş devrini de ilgilendiren- (Tevaif-i mülûk) Anadolu Türk beylikleri dönemi için Mısır ve Bizans tarihleri ile "o zamanın asâr-ı vesika ve muharrerat-ı bakiyesinin tetkikine" ihtiyaç vardır.

2- Osmanlıların ilk dönemlerine ait resmi belgeleri içeren Feridun Bey Münşaatı'nın en eski nüshasını bulmak -zira tab edilmişlerinde hatalar vardır- gerekmektedir.

3- Feridun Bey Münşaatı'nda olmayan ve bir kısmı Viyana, Berlin, İngilere ve Vatikan müzelerinde bulunan ferman, vakıfname gibi resmi belgelerin göz önüne alınması gereklidir.

4- En eski Osmanlı tarihlerinin bulunabilen nüshaları toplanıp karşılaştırılmalıdır.

5- Vakanüvis tarihleri de toplanmalı ve matbu ve gayri matbuları karşılaştırılarak dikkatle tetkik edilmelidir.

6- Osmanlı şehirlerine dair o şehirde yazılan eserler ile gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarının Ermenice ve Rumca yazdıkları Osmanlı tarihi ve özel tarihlere dikkat edilmelidir. "Çünkü onlar da bu vatanın evladıdır."

7- Rumca, Latince, Sırpça, Macarca, Rusça, Fransızca, İngilizce dillerinde yazılmış eserler ile Avrupa müzelerinde bulunan ve Osmanlılara ait olan belgeler de tetkik edilmelidir.

Necip Âsım Bey, yukarıda özetlediğimiz önerileri için Macarları ve Rusları örnek göstermektedir. Ona göre Macarlar bu işe yüz yıl önce başlamışlardır.

> İstanbul'da Karaçon bu işe memur olduğu gibi, Roma'da dört ve Petersurg'da da iki Macar âlimi tetkikat-ı tarihiye ile meşguldür. Rusların İstanbul'daki Asâr-ı Atika Enstitüsü de bu maksada mebnidir.

Necip Âsım Bey, bu mikyastaki bir çalışmanın bir tek kişi tarafından başarılamayacağının farkındadır. Bu nedenle "Maarif-i Umumiyenin son kademesi olan Osmanlı Akademisini tesis etmek, tarihimizin tedvinini, lisanımızın sadeleştirilerek teshil ve ta'mimini ona havale etmek"[15] şarttır.

Necip Âsım Bey'in bu mektubuna verilen cevap, aynı günkü gazetede yayımlanmıştır. Cevabın ilk kısmı *Hammer Tarihi*'nin savunması niteliğindedir. Oysa Necip Âsım Bey, işin kolayına kaçılarak ve Osmanlı tarihi denilerek *Hammer Tarihi*'nin tercüme edilmesine ve işe bu noktada son verilmesine karşıdır. Bu nokta bu şekilde anlaşılmamış olacak ki cevabi yazıda şöyle denmektedir:

> Hammer Osmanlı tarihini yazdığı zaman birçok noktalarında sevk-i taassupla Osmanlılar aleyhinde beyan-ı fikir etmemiş değildir. Lâkin birçok cihetlerinde de Osmanlıların menfiine muvafık pek çok hakikatleri ketm etmeyip dermeyan eylemiştir.
>
> Hammer'in Tarih-i Osmanî'ye en büyük hizmeti tarihinin neşri zamanına kadar hiçbir Osmanlının vücuduna vakıf olamadığı bir takım vesaik-i ecnebiye hakkında malumat vermesidir.
>
> Cevdet Bey merhum ile ezmine-i âhirede yazılmış bazı Osmanlı tarihlerini istisna edecek olursak eski yeni hangi Osmanlı Tarihi gösterilebilir ki Hamer derecesinde Devlet-i Osmaniye'nin edvar-ı tarihiyesindeki vekayi-i siyasiyeyi ve düvel-i mütecavire ile cereyan eden müzakeratı uzun uzadıya yazmış bulunsun...
>
> Venedik hükûmetinin... Venedik mahzenlerinde sakladığı bazı muahedeleri en evvel görüp vücutlarından haber veren Hammer'dir.
>
> Bundan sonra yazılacak mufassal Tarih-i Osmaniye Hammer'in pek çok mütalaat ve malumatı derc olunacaktır.

Necip Âsım Bey Devlet-i Osmaniye'nin civarındaki Avusturya, Macar, Venedik, Papa, Lehistan vesair hükûmetler nezdinde bulunması ve Tarih-i Osmanî'ye taaluku olması melhuz olan vesaikin Tarih-i Osmanî'yi tertip edecek heyet tarafından tetkiki lüzumundan bahsediyor. Bu babdaki lüzumu Hammer bizden önce anla-

mış. Hep o vesaiki tetebbu ile birçok noktaların delailini bulmuştur.

Hammer'in bir kusuru var ise Tarih-i Osmanî'yi Kaynarca Muahedesi'nin zaman-ı akdinde bırakmış olmasıdır.[16]

Bu yazıda, ayrıca, Osmanlı tarihçilerinin genellikle "muhakeme-i tarihiyeye" önem vermedikleri, sadece olayları kaydettikleri ifade edilmektedir. Gazeteye göre, Osmanlı ülkesine gelen ve "Devletin, memleketin, ahalinin efkâr-ı umumiyesine, tarz-ı maişetine ve sairesine dair" Avrupa dillerinde eserler yazan gezginlerin eserleri de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle "Tarih-i Osmanî'nin tahririne başlamak için evvela Tarih-i Osmanî'ye mahsus âsârı ihtiva etmek üzere bir kütüphane hazırlamak lâzımdır. 'Akademi' yahut 'Encümen-i Maarif' teşkiliyle Tarih-i Osmanî yazılamaz" denilerek yapılması gerekenler olarak şunlar ileri sürülmektedir:

> Erbab-ı vukuftan mürekkep bir heyet-i mahsusa senelerce çalışmalı, başka başka tetkikat icra olunmalı. Bu tetkikat heyet-i mahsusanın içtima-ı umumîsinde bir kat daha tahkik olunmalı. Vesaik-i mevcude birer birer gözden geçirilmeli. Tarihimize müteallik siyasî, idarî, askeri, ilmî, edebî her mesele güzelce tenkit olunmalı. Osmanlı kavminin tarih-i medeniyet-i âlemde ihrazına hak kazandığı mevki bihakkın tayin olunmalı. Zannederiz ki, tertip ve tenmik edilecek bir Tarih-i Osmanî ancak o zaman mevcudiyet-i milliyemizin bürhanı olabilir.

AKADEMİ Mİ, TARİH KOMİSYONU MU, TARİH ENCÜMENİ Mİ?

Sultan Reşad'ın düşüncesinin açıklanmasından sonra tarihe ilgi duyanlar düşüncelerini basın aracılığı ile dile getirirken yeni bir tartışma da gündeme gelmiştir. Bu tartışma, yazılacak "mükemmel Osmanlı tarihi"ni meydana getirecek/yazacak kurulun adının ne olacağıyla ilgilidir.

Sultan Reşad konuyu gündeme getirdiğinde bir "Tarih Komisyonu"ndan bahsetmişti. Mirgün ve Ali Seydi sadrazama yazdıkları açık mektupta, bu tür bir eseri bir "Osmanlı Akademisi"nin yazabileceğini savunmuşlardır. Necip Âsım Bey Hüseyin Cahid Bey'e yazdığı mektupta hem tarih hem de dil konularında çalışacak bir "Osmanlı Akademisi"nden bahsetmektedir. *Tanin* gazetesinde Necip Âsım Bey'e yazılan cevabi yazıda ise "Akademi yahut Encümen-i Maarif"e gerek olmadığı, sadece "Erbab-ı vukuftan mürekkep bir heyet-i mahsusa"nın bu işi gerçekleştirebileceği ifade edilmiştir.

Basında bu tartışmalar yapılırken konuya son noktayı koyabilecek bir kişi olan vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi konu ile ilgili bir bildiri yayımladı. *Sabah* gazetesinde yayımlanan ve konuya bir anlamda resmiyet de kazandıran bu bildiri şöyledir:

> Milletler milliyetlerinin teessüs ettiğini görünce bir hiss-i vatanperi ile tarihlerine ircâ-i nazarediyorlar. Vatan abide-i ruhaniyesini tecessüm ettiren eslafın himmetlerini, hizmetlerini öğrenmek iktifa etmek istiyorlar. İade-i meşrutiyetten sonra bu emel bizde dahi zahir olmuştur.
>
> Cümleye malum olduğu üzere yedinci karn-i hicride bed' eden tarihimizin edvar-ı muhtelifesini o devrin müverrihleri zabt ve tedvin etmişlerdir. Bunlar müverrih-i halefe mehaz olmakla beraber gerek üslûb-ı ifadece gerek tarz ve tertipçe ihtiyacat-ı zamaneye muvafık değillerdir. Altı yüz yıllık vekayii cem' etmeğe hâmerân-ı himmet olan ahlâf bir iki eser vücuda getirmişler ise de bu eserler muhtasar olup karilere yalnız bir fikir icmali ita eder. Asâr-ı mezkurenin en iyisi ahiren dördüncü cildi dahi tah' olunan 'Netayic-ül Vukuat'dır. Mufassal ve Etraflı bir tarihî milliye ihtiyacımız derkârdır. Arzu-yı hümayun-ı mülûkâne de bu merkezdedir. Zat-ı hazret-i padişahi böyle bir eserin vücuda gelmesini fevkalâde ilizam buyuruyorlar. Hatta mesarifinin cib-i hümayunlarından tesviye edileceğini dahi va'ad buyurdular. Bu babdaki iradat-ı seniyeyi telâkki eylediğim zaman bütün millet-i Osmaniye namına arz-ı teşekkürat eyledim. Padişahımızın vatanperâne ve şahane olan buemeli cidden mucib-i mübâhâtur.

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ'NİN TARİH-İ OSMANİ KOMİSYONU BAŞKANLIĞINA TAYİNİ

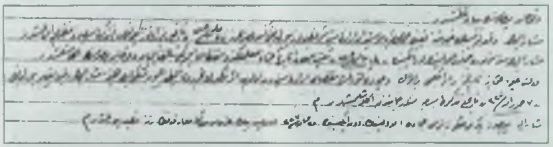

Vukuat pusulasında beyan kılınmıştır.

Müşarunileyhin vak'anüvislik hizmetine tayini hususuna bil-istizan irade-i seniye şerefsüdur buyurulduğu kendisine muharrer "5 Mayıs 325" tarihli yüz otuz iki numerolu tezkere-i samiyeden münfehim olmuştur.

Müşarunileyh sene-i mezbure Cümâd-el-ûlâ'smın on ikisinde "19 Mayıs 325" Mekteb-i Sultanî Tarih-i Osmanî muallimliğinden infikak eylediği salif-ül beyan vukuat pusulasından anlaşılmıştır.

Devlet-i Âliye-i Osmaniye tarihine dair mükemmel bir eserin vücuda getirilmesi mukteza-yı irade-i seniyeden olup eser-i mezkurun tahrir ve te'lifi için teşekkül eden heyete müşarunileyhin reis tayin buyurulduğu "7 Haziran 325" tarihli tezkere-i samiye mündercatından anlaşılmıştır.

Müşarunileyh üç yüz yirmi dokuz senesi Cümâd-el ûlâ'sının on ikisinde "28 Nisan 327" on beş bin kuruş maaşla Maarif Nezaretine nasb buyurulmuştur.

(BOA, Sicil-i Ahval Defterleri, Abdurrahman Şerefeddin Efendi, Defter No. 72, s. 88.)

Arzu olunan işbu eser ancak bir heyet marifetiyle meydana gelebilir. Bu heyet meyanında elsine-i muhtelifeye aşina zevatın bulunması lâ-büddür.
Necip Asım Efendi biraderimiz dünkü Tanin gazetesinde münderic mektubunda Akademiya teşkiline bile lüzum gösteriyor. Zann-ı acizaneme göre seyyar tetebbu memurlarından maada evsaf-ı lâzımeyi haiz on kadar zevattan mürekkep bir heyet taksim-i a'mâl kaidesine tevfikan ve bir program dahilinde ciddiyetle çalışır ise ale-t-tedric maksat hasıl olur.
Bâb-ı âli'de dahiliye mektubî kalemi kurbünde bir oda vak'anüvisliğe tahsis kılınmıştır. Tarih-i Millî-i Osmani'nin tahrir ve terkibi ve hususlu hakkında müzakeratta bulunulmak ve teati-i efkâr ve mütalaât edilmak üzere Cumaertesi ve Salı ve Çarşamba günleri saat üç buçuktan altıya kadar mezkur odada erbab-ı ihtisasın teşriflerine intizar eylerim. Acizlerine tahriren müracaat etmiş olan zevatın dahi lütfen odaya azimet buyurmalarını rica eylerim ve minel tevfik.
Fi 19 Mayıs sene 325
Âyandan vak'anüvis
Abdurrahman Şeref"[17]

Görüldüğü gibi, işin başında bulunması beklenen vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi, "akademi"ye gerek duymuyor, "seyyar tetebbu memurlarından maada evsaf-ı lâzımeyi haiz on kadar zevattan mürekkep bir heyet"i yeterli buluyordu.

Necip Âsım Bey, *Tanin*'de yayımlanan cevap üzerine Hüseyin Cahid Bey'e yeni bir mektup yazmıştır:

Tanin'de neşredilen mektubumu ve cevabınızı okuyanlardan bazıları ikimiz arasında ihtilaf-ı nazar görmüşler ve bunu ikimiz arasındaki yaşça olan farka haml etmişler. Üyeleri bilmelidirler ki fikirce 'gençlik' yaş ile değil baş iledir. Doksan yedi senesinden beri bu aciz birçok mekteplerde, gazete sütunlarında, kıymet bilir bir şakirdimin hususî bir mektubunda dediği gibi 'necibane ve âsımane' akval ile, olamadığı zamanlarda ise evza' ve etvar ile telkin-i hürriyet etmiştir. Binaenaleyh bugün kırk sekiz yaşımda olmakla beraber fikren, hissen, emelen Genç Türklerle daima beraberim.

Hammer Tarihi'nin değerini takdir ettiğini ancak "devletçe yazılacak bir tarih-i millinin Hammer Tarihi'nden ibaret olmasını ne siz arzu edersiniz ne de ben" diyen Necip Âsım Bey ilgili "vesikaları aramak, toplamak, tetkik ve tasnif etmek ve sonra da neşr etmek için Fransa Encümen-i Danişini'nin meskûkat ve sanay-i edebiye şubesine benzer bir encümen teşkilini"[18] arzuladığını ifade etmiştir.

Tanin gazetesi, bu yazı üzerine Necip Asım Bey ile aynı fikirde olduklarını "Teşekkül edecek encümen"in[19] gerekeni yapacağını yazmıştır.

TARİH-İ OSMANÎ HEYETİ

Mükemmel bir Osmanlı tarihi yazılması fikrinden doğan bütün bu tartışmanın sonunda "komisyon" veya "akademi" değil "Tarih-i Osmanî Heyeti" adıyla bir kurul oluşturulmuş ve beklenildiği gibi bu kurulun başkanlığına vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi tayin edilmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi'nin kurulun başkanlığına tayin tarihi 7 Haziran 1325'tir (20 Haziran 1909).[20]

Abdurrahman Şeref Efendi'nin başkanlığına tayin edildiği bu heyetin üyelerinin kimler olacağı da belli olmuştur. *Sabah* gazetesine göre;

Âyandan vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'in riyaseti altında teşekkül eden Tarih-i Osmanî Heyeti âzası intihab edilmiş ve âza-yı mumaileyhimin memur bulundukları devairde vazife-i memurelerince müsaade gösterilmesi zımnında makam-ı sadaretten devair-i nidesine tebliğat-ı lazıme icra edilmiştir. Cemiyet âza-yı daime ve âza-yı muavine namıyla iki kısma tefrik edilmiştir.
Reis: Âyandan vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi
Âza-yı daime: Ahmed Rasim Bey, Ahmed Saib Bey, Ali Reşad Bey, Necip Asım Bey, Ali Nusret Bey, Ahmed Refik Bey, Diran Kelekyan Efendi, meb'us Karolidi Efendi, Mehmed Arif Bey, Efdaleddin Bey, Ahmed Tevhid Bey, Ali Seydi Bey.
Âza-yı muavine: Ahmed Midhat Efendi, Mekâtib-i Askeriye Nazırı Tevfik Paşa, Faik Reşad Bey, Emirî Efendi, Misidakidis (Mistakidis) Efendi, Bahriye miralaylarından Savfet Bey, Bahriye binbaşılarından Şükrü Bey, Kozan mutasarrıf-ı sabıkı Musa Kâzım Efendi, Tophane komisyonu aza-yı sabıkasından Miralay Ali Bey, sadaret şifre kaleminden Osman Bey, Bağdadî Fehmi Efendi ve zevat-ı saire.[21]

Tarih-i Osmanî Heyeti Başkanı Abdurrahman Şeref Bey, heyet üyelerini basın aracılığı ile toplantıya çağırmıştır. İlgili davet şöyledir:

Tarih-i Osmanî Heyetine
Tarih-i Osmanî Heyet-i tahririyesi âza-yı daimesinin bugünkü çarşamba günü saat dörtte Bâb-ı âli'de vak'anüvis odasına teşrifleri rica olunur.
Âyandan vak'anüvis
Abdurrahman[22]

Abdurrahman Şeref Efendi'nin bu daveti üzerine 10 Haziran 1325 (24 Haziran 1909) tarihinde istenilen toplantı yapılmıştır. Toplantıda gündemi, "vücuda getirilecek eserin taksimatıyla suret-i tanzim ve tahriri"[23] işgal etmiştir. Toplantıda alınan kararlar şunlardır:

1- Böyle bir eserin yazılabilmesi için gereken belgelerin toplanması,

2- Bazı vilayetlerde önemli tarihi vesikalar bulunduğu öğrenildiği için bunların İstanbul'a getirilmesi için gereken yazıların yazılması,

3- Tarih-i Osmanî'nin yazılması konusunda üç grup kurulması ve Tarih-i Osmanî'nin medhali ve mukaddimesinin Abdurrahman, Necip Asım, Mehmed Arif, Karolidi Efendi ve Ahmed Tevhid Bey'den oluşan grup tarafından yazılması,

4- Kitabet hizmetini geçici olarak Ali Seydi Bey'in yürütmesi.

Toplantıda ayrıca, vakanüvis odasının bu toplantılar için yetersiz gelmesi nedeniyle oluşturulan üç gruptan birinin vakanüvis odasında, birinin Mekteb-i Mülkiye'de ve diğe-

rinin de Babıâli'nin üst katında kaldırılmış bulunan Kapı Kethüdalığı'na ait odada toplanması kararı da alınmıştır.[24]

Tarih-i Osmanî'yi yazacak heyet yavaş yavaş vücut bulur ve çalışmaya başlarken konuya ilgi duyan bir başka kişi, Ali Suad Bey de "...bendenizin de birkaç sözüm belki işe yarar fikrine binaen bazı müzakeratta bulunmak istedim" diyerek düşüncelerini açıklamıştır.

Abdurrahman Şeref Efendi'nin bildirisini "Tarih-i Osmanî hakkında muhtasar ve yalnız bu babda izhar-ı gayret edecek erbab-i himmete bir davet ve ihtar nev'inden pek halisane bir mütalaâname" olarak algıladığını ifade eden Ali Suad Bey'e göre yapılması gerekenler şunlardır:

1- "Bu iş pek dakik ve büyük bir teşebbüs olduğu cihetle meydana getirilmesi muhtelif ve gayet muntazam bir çalışma"

2- "Dikkatli yapılmış bir nev'i taksim-i a'mal"

3- "Pek dakik muayenat-ı nihaye".

Ali Suad Bey, aynı yazısında bu faaliyetleri geçekleştirebilmek için "birisi asâr-ı tarihiye ve diğeri müellifata müteallik iki nev'i meşguliyet" varsaydığını belirttikten sonra, tarihi eser ve belgelerin toplanması ve incelenmesini, Osmanlıların ilişkide bulunduğu bütün devletlerin elinde bulunan ve Osmanlılarla ilgili bütün eserlerin tetkik edilmesini, yabancı dillerde yazılmış Osmanlılarla ilgili eserlerin incelenmesini istemekte "Asâr cihetiyle (İstanbul şehri) karış karış tetkike şayan ve en mühim bir mevcudiyet-i tarihiyedir" demektedir.

Ali Suad Bey, ayrıca "âdat ve efkâr ve kıyafetler, darbımesel-ler ve hatta şarkılar, eğlencelerin suret-i tanzim ve tarz ve şekli bahislerinde yorulmak bilmez taharriyat"ın gerekliliği üzerinde de duruyor.

Ali Suad Bey, makalesinin sonunda "Bu heyet âzasının herbiri kendi işi ve ihtisası olan taharri veya müracaat veya mütalaâ veya tetkik cihetlerinde ale-d-devam çalışıp parça parça semere-i sa'yını verdikçe bu kısımların cümlesi memleketin â'zam-ı müverrihîn ve mütehassisininden mürekkep üç veya beş kişilik bir meclise takdim olunarak son bir müzakere ve muayeneden geçtikten sonra kabul ve tab' olunmak zannıma göre en emin tariktir. Böyle bir meclis için müze müdir-i âlisi ve vak'anüvis hazretleri ile Bursa vahsi Aziz Beyfendi gibi zevatın vücudu elbette kâfidir...

Encümen azalarından, Divan-ı Muhasebat reis-i sabıkı İsmail Zühdü Bey ve Şura-yı Devlet azası İskender Hoçi Efendi.

Taharri kısmında ulema-yı garbın son zamanlardaki tetkikat-ı tarihiyeleri şayan-ı hayret bir mükemmeliyet ve bu devr-i kemâle mahsus bir dikkat-i nazar ve hikmet-i âmika-i tarihiyeyi muhtevi olduklarından bunların usullerine riayetle en ufak bir teferruatın bile gözden kaçırılmaması..."[25] dileğinde bulunmaktadır.

Konuya ilgi gösteren ve adı Osmanlı Tarih Heyeti'nin daimi üyeleri arasında geçen bir başka kişi de Ahmed Saib Bey'dir. Ahmed Saib Bey, *Sabah* gazetesinde yayımlanan "Topkapı Sarayı" başlıklı yazısında konuya değiniyor ve şöyle yazıyordu:

> Şimdiye kadar kasâid-şan zemininde te'lif ve cem' edilen müdevvenat ve asâr-ı muzamma-ı tarihiye, tarih denilen o meşhur ibret-nümûn-ı beşeriyetin bahş edeceği terakkiyat-ı fikriyenin menabi-i muhakematından kat'iyyen mahrum; binaenaleyh heyet-i hazıra-ı Osmaniye... kendi mazisini ve halini idrakten acizdir... Tarih-i Osmanî Cemiyetinin emr-i tedvînde göstereceği meslek-i bî-tarafiye bütün cihan-ı ilm ü irfan kemâl-i şiddetle muntazırdır...

Ahmed Saib Bey'e göre,

> Cemiyetimiz şimdiye kadar bir eser ibraz edemedi. Fakat ileride temin ve tevsik-i hakikate medar olacak birkaç mühim teşebbüslerde bulundu ki başlıcası şimdiye kadar kimsenin görmesi mümkün olmayan 'Saray Kütüphanesi'ni ve devletin 'Hazine-i Evrakı'nı meydana çıkarıp tasnif ve tanzime çalışmasıdır.Halbuki bu hizmet-i tasnif az zamanda bitecek bir iş değildir.[26]

Komisyon teşekkül ettikten sonra yapılan ilk işlerden biri, "temel hedef olan mükemmel bir Osmanlı tarihi yazılması" için gerekli vesika ve evrakı toplamak ve tasnif etmeye çalışmak oldu. Daha bu ilk çalışma sırasında bu konuda hayal kırıklığına uğranılmış görünmektedir. Çünkü Topkapı Sarayı'ndaki evrakı tasnif için giden komisyon üyelerinin karşılaştıkları manzara içler acısı idi:

> Otuz seneden beri kapıları bile açılmamış olan işbu mahzenlerde dökme suretiyle sakıflarına kadar doldurulmuş olan bir çok evrak ve vesaik ve sandukalara mevzu' bilâ-mübalâğa yüz binlerce defatir rutubetten havasızlıktan fevkalâde müteessir olarak kısmı-ı a'zamı çamur ve toprak külçeler haline münkalip olmuş ve bu tesirden

nasılsa azade kalabilen bir kısm-ı cüz'isi da yine acınacak bir hale gelmiştir...[27]

Ayrıca komisyon Harbiye Nezareti arşivinde de çalışma yapmak için gerekli yazışmaları yapmıştır.

Sabah gazetesine göre,

> Komisyon tarih-i millî-i Osmaniyeyi dört dereceye taksim eylemektedir. Birinci devre, Türklerin Anadolu'yu istilâsından başlayarak Timurlenk'in muzafferiyetiyle hitam bulan Ankara muharebesine kadar devam edecektir.
>
> Osmanlılar için bir devr-i istilâ ihzar eyleyen devre-i sani, Ankara muharebesinden ibtidar eyleyerek Mehmed-i saninin devre-i hükûmetine kadar devam eyleyecektir.
>
> Üçüncü devir, zaman-ı Fatih'ten Selim-i saniye kadar devam eden Osmanlılığın aksa-yı ta'liye vasıl olduğu zamanı şamil olacaktır.
>
> Dördüncü devir, devr-i inhitat olup 10 Temmuz yevm-i mübeccelineye kadar devam edecektir.[28]

Bu ifadeden, 19. yy'ın ikinci yarısında Ahmed Vefik Paşa'nın başlattığı ve Osmanlı tarihini belirli dönemlere ayırarak ele alma yönteminin devam ettirileceği, ancak işe biraz da günün koşulları gereği politika karıştığı sonucuna varılabilir. 10 Temmuz 1324 tarihinde meşrutiyetin yeniden ilanının "yevm-i mübeccel" olarak adlandırılması bunu gösterir.

Gazetedeki haberin sonunda, komisyonun şu anda "Avrupa kütüphanelerinde Tarih-i Osmaniye ait olarak mevcut asârın tedarikiyle uğraşmakta ve aynı zamanda hükûmetin elinde bulunan vesaikin tasnifiyle..." ilgilendiği belirtiliyordu.

TARİH-İ OSMANİ ENCÜMENİ

Sultan Reşad'ın, mükemmel bir Osmanlı tarihi yazılmasını sağlamak amacıyla kurulmasını arzu ettiği komisyondan beklenenler, bir komisyonun yapabileceği faaliyetin sınırını aşmış görünmekteydi. Bunu fark edenler bir komisyon yerine böyle bir faaliyeti gerçekleştirebilecek bir kurumun kurulması gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Başlangıçta kurumsallaşma olayına sıcak bakılmamakla birlikte komisyonun faaliyete başlamasından sonra işin rengi değişti ve bu işin düşünüldüğü kadar kolay olmadığı anlaşıldı. Bu nedenle kurumsallaşmaya doğru bir gidiş başladı ve Tarih-i Osmani Encümeni bu ihtiyaçtan doğdu.

Abdurrahman Şeref Efendi başkanlığındaki komisyonun "Tarih Encümeni" adını almasıyla ilgili ilk haber *Sabah* gazetesinde 20 Teşrinisani 1325 (3 Kânunuevvel 1909) tarihinde yayımlanmıştır.

Bu habere göre "Abdurrahman Şeref Efendi'nin taht-ı riyasetinde müteşekkil komisyonun Tarih Encümeni adıyla resmen tanınması ve bu babda kaleme alınan talimat layihasının mevki-i tatbike vaz'ı hususunda müşarunileyh tarafından vuku'bulan iş'ar üzerine meclis-i mahsus-ı vükela kararıyla bilâ-istizan irade-i seniye-i cenab-ı hilâfetpenahi şeref-müteallik buyurulmuş..." tur.[29]

Bu tarihten sonra basında Osmanlı Tarih Komisyonu'ndan "Tarih-i Osmanî Encümeni" adıyla bahsedilmeye başlanmıştır. *Sabah* gazetesinin 6 Kânunuevvel 1325 (19 Aralık 1909) tarihli nüshasında verdiği habere göre Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kurulması hakkında "...irade-i seniye-i hazret-i padişahî şeref-südûr buyurulmuştur."

Sabah gazetesi, encümen azalarının listesini de yayımlamıştır:

> Reis: Abdurrahman Şeref Bey
>
> Âza: Divan-ı muhasebat reis-i sabıkı Zühdü Bey, Şura-yı Devlet âzasından İskender Hoçi Efendi, Ahmed Midhat Efendi, Darülfünûn muallimlerinden ve Dahiliye tahrirat kalemi şube müdürlerinden Efdaleddin Bey, Kolağası Necip Asım Bey, Darülfünûn muallimlerinden ve gazetemiz ser-muharririn-i siyasisi Diran Kelekyan Efendi, Maliye Nezareti sabık mümeyyizlerinden Mehmet Arif Bey, mebusandan Karolidi Efendi, Mülkiye müfettişlerinden Ali Seydi Bey, Yüzbaşı Ahmed Refik Bey, Hariciye Nezareti memurlarından Ahmed Tevhid Bey.[30]

Bu liste ile daha önce 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909) tarihinde yine *Sabah* gazetesinde yayımlanan liste arasında bazı farklar vardır. Bu farkları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- İlk listede Tarih-i Osmanî Heyeti üyeleri "âza-yı daime" ve "âza-yı muavine" olarak ikiye ayrılmışken bu ayrılık daha sonra ortadan kaldırılmıştır.

2- İlk listede isimleri "âza-yı daime" arasında geçen Ahmed Rasim Bey, Ahmed Saib Bey, Ali Reşad Bey ve Ali Nusret Bey daha sonra yayımlanan Tarih-i Osmanî Encümeni üyeleri arasında yer almamaktadır.

3- İlk listede "âzayı muavine" listesinde adı geçenlerden sadece Ahmed Midhat Efendi Tarih-i Osmanî Encümeni üyeleri arasına yer almıştır.

4- İlk listede hiçbir şekilde adı bulunmayan Divan-ı Muhasebat reis-i sabıkı Zühdü Bey ve Şura-yı Devlet azasından İskender Hoçi Efendi de Tarih-i Osmanî Heyeti üyeleri arasında yer almıştır.

Bu arada Tarih-i Osmanî Encümeni Hakkındaki Talimatname de *Sabah* gazetesinin 19 Kânunuevvel 1325 (1 Ocak 1910) tarihli nüshasında yayımlanmıştır.[31]

Tarih-i Osmanî Encümeni, 9 Şubat 1910 Çarşamba günkü toplantısında bir mecmua yayımlamaya karar vermiştir. Bu mecmuanın ilk sayısında, encümen hakkındaki talimat yayımlanmıştır. Ayrıca bu talimat sonuna encümen üyelerinin listesi de eklenmiştir.

Bu listeye bakıldığında, üyelerin, "âza-yı daime" ve "âza-yı muâvine" olarak iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Bu haliyle denilebilir ki, *Sabah* gazetesinde 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909) tarihinde yayımlanan üye listesindeki ayrım esas kabul edilmiştir. Ancak 9 Haziran 1325 tarihli listede isimleri "âza-yı daime" arasın-

da geçen Ahmed Rasim Bey, Ahmed Saib Bey, Ali Reşad Bey ve Ali Nusret Bey'in isimleri hem yine *Sabah* gazetesinde 6 Kânunuevvel 1909 (19 Aralık 1909) tarihinde yayımlanan listede hem de *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın 1 Nisan 1326 (14 Nisan 1910) tarihinde yayımlanan 1. cüzündeki/sayısındaki listede yer almamaktadırlar.

Sabah gazetesinin 9 Haziran 1325 tarihli nüshasında yayımlanan listede isimleri "âza-yı muavine" olarak geçenlerden Ahmed Midhat Efendi, hem *Sabah* gazetesinde 6 Kânunuevvel 1909=19 Aralık 1909 tarihinde yayımlanan listede hem de *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın 1. sayısında yayımlanan listede "âza-yı daime" üyeleri arasında yer almıştır. Ayrıca "âza-yı muavine" olanların sayıları artmış, sonuçta o dönemde tarih konusunda çalışan birkaç kişi hariç (Örneğin Ali Reşad Bey) pek çok kişi bu encümenin daimi veya yardımcı üyeleri arasına katılmıştır.

Bütün bu gelişme ve değişmelerden sonra Tarih-i Osmanî Encümeni heyeti şu kişilerden oluşmuştur:

Tarih-i Osmanî Encümeni
Âza-yı Daimesi
Abdurrahman Şeref, Ahmed Tevhid Bey, Ahmed Refik Bey, Ahmed Midhat Efendi, İskender Yanko Hoçi Efendi, Edhemeddin Efendi, Diran Kelekyan Efendi, Zühdü Bey, Ali Seydi Bey, Karolidi Efendi, Mehmed Arif Bey, Necip Asım Bey.
Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Âza-yı Muavinesi
Ebu'l Fuad Refik Bey, İsmail Paşa, Efram Rahmanî Efendi, Emirî Efendi, Tevfik Paşa, Halil Bey, Süleymen Bey, Süleymen Nazif Bey, Şükrü Bey, Safvet Bey, Tahir Bey, Ârifî Paşa, Osman Ferid Bey, Ali Bey, Faik Reşad Bey, Fehmi Efendi, Mehmed Galip Bey, Musa Kâzım Efendi, Mistakidis Efendi, Nutku Bey.[32]

SONUÇ

Biz bu makalede, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin ne zaman, nasıl ve hangi amaçla kurulduğu sorularını, ağırlıklı olarak dönemin Osmanlı basınını kaynak edinerek cevaplamaya çalıştık. Ulaştığımız sonuç bu encümenin kurulmasında en büyük pay sahibinin Sultan Reşad olduğu yönündedir. Çünkü fikir ondan çıkmıştır. Bu girişim kamuoyunda da geniş yankı uyandırmıştır. Kuruluşun temeli 12 Mayıs 1325 (25 Mayıs 1909) tarihli padişaha ait sözler olmuştur. Bir komisyon vasıtasıyla, mükemmel bir tarih-i Osmanî yazma fikrinden yola çıkılmış iken şartlar bir kurum kurulmasını gerektirmiş ve Tarih-i Osmanî Encümeni kurulmuştur. Bu kurumun teşkilatı, görevi ve mali durumu Tarih-i Osmanî Encümeni hakkındaki talimatnamede açıkça belirtilmiştir. Encümen talimatnamesinin incelenmesi, encümenin, gerek bu talimatnamede belirlenen hedeflere ne derecede ulaştığı ve gerekse kamuoyundaki beklentilere ne ölçüde cevap verdiği bir başka makalenin konusu olacağı için bu konulara değinilmemiştir.

1. Mahmut Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları I - II - III", *Tarih ve Toplum*, no. 36, 38, 40 (Aralık 1986, Şubat 1987, Nisan 1987).
2. M. İ. Bayrı, "Meşrutiyet Devrinin İlk İlmî Müessesesi, Türk Tarih Encümeni Nasıl Kuruldu? Köprülü'nün Düşünceleri- Neşrettiği Eserler", *Tarih Dünyası*, c. 3, no. 31-32 (29 Şubat 1952), s. 1211-1216.
3. John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 48-49.
4. Abdurrahman Şeref Efendi, "Evrak-ı Atika ve Vesaik-i Tarihiyemiz", *TOEM*, 1. cüz (1 Nisan 1326), s. 9-19
5. 1909 yılı haziran ayı.
6. Abdurrahman Şeref Efendi, *age*, s. 9-19.
7. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, TTK, Ankara, 1983, s. 413-414. II. Abdülhamit döneminde kitaplar toplattırılıp yakılmıştır. "Hatta kitapları ihrâka memur edilen Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi Abdullah Hasip Efendi elleri ve yüzü külhan kurumuyle kararmış olduğu halde daire-i maarifde muharrir-i fakire tesâdüf edip 'bugün bir amel-i mekrûhla bulunduk, kitapları yaktık. Cenab-ı Hakdan afv dilerim' dediği hâtır-nişân-ı âcizanemdir." Bayram Kodaman-M.Ali Ünal, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, TTK, Ankara, 1996, s. 25.
8. Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1981, s. 176-177.
9. Abdülhak Şinasi Hisar, "Abdürrahman Şeref Efendi", *Türk Yurdu*, Nisan 1957.
10. 12 Mayıs 1325 (25 Mayıs 1909).
11. *Sabah*, 14 Mayıs 1325 (27 Mayıs 1909), s. 1; *Ahenk*, 16 Mayıs 1215, s. 1. "Arzu-yı Şahane-Tarih-i Osmanî" başlıklı yazı. Padişah vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'e de "Otuz senedir tarih mütalaasıyla vakit geçiriyorum. Fakat Osmanlıların bidayet-i zuhurından zamanımıza kadar aynı üslûpla, aynı mükemmeliyette yazılmış tam bir Tarih-i Osmanî'ye tesadüf edemedim. Bütün vekayi hep perakende eserlerde mestur. Binaenaleyh bütün vesikalar telkik edilerek mükemmel ve bî-tarafane bir tarih vücuda getirilmesini arzu ederim buyurmuşlardır." *Servet-i Fünun* İlavesi, no. 116, s. 22.
12. Sabah, 14 Mayıs 1325 (27 Mayıs 1909), s. 1.
13. Bu kelime "hıyâbân" (Tahran'da meşhur bir cadde, bulvar) olabilir.
14. *Tanin*, 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909), s. 3.
15. *Tanin*, 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909), s. 32-3.
16. *Tanin*, 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909), s. 33-4.
17. *Sabah*, 20 Mayıs 1235 (2 Haziran 1909), s. 2.
18. *Tanin*, 21 Mayıs 1325 (3 Haziran 1909), s. 4.
19. *Tanin*, 21 Mayıs 1325 (3 Haziran 1909), s. 4.
20. Abdurrahman Şeref Efendi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Demiryürek, "Devlet Adamı ve Tarihçi: Abdurrahman Şeref Efendi 1853-1925", DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi, İzmir, 1999.
21. *Sabah*, 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909), s.2, süt.6
22. *Sabah*, 10 Haziran 1325 (23 Haziran 1909, s.4, süt.4
23. *Sabah*, 11 Haziran 1325, (24 Haziran 19099, s. 2.
24. *Sabah, agy; Tanin*, 11 Haziran 1325 (24 Haziran 1909), s. 2.
25. *Sabah*, 13 Haziran 1325 (36 Haziran 1909), s. 1.
26. *Sabah*, 18 Temmuz 1325 (31 Temmuz 1909), s. 1.
27. *Tanin*, 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909), s. 2.
28. *Sabah*, 27 Temmuz 1325 (10 Temmuz 1909), s. 3.
29. *Sabah*, 20 Teşrinisani 1325 (3 Kânunuevvel 1909), s. 2.
30. *Sabah*, 6 Kânunuevvel 1325 (19 Kânunuevvel 1909), s. 2; *Sabah*, 19 Kânunuevvel 1325 (1 Kânunusani 1910), s. 3. "Tarih-i Osmanî Heyetine Maliye Nezareti sergi kalemi mümeyyizi Arif Bey de âza tayin kılınmıştır." *Tasvir-i Efkâr*, 10 Haziran 1325 (23 Haziran 1909), s. 5.
31. *Sabah*, 19 Kânunuevvel 1325 (1 Kânunuevvel 1910), s. 3. Aynı talimatname *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın 1. cildinde de yer almaktadır.
32. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. *TOEM*, 1 Nisan 1326, 1. cüz, s. 8.

Ayaz İshaki'nin Ölümünün Hemşerilerine Duyurulması

ÖMER ÖZCAN

İdil-Ural Türklerinin önderi Ayaz İshaki hakkında memleketi Tataristan'da önemli araştırmalar yapılmakta, eserleri yeniden yayımlanmaktadır. Yapılan bu çalışmalara rağmen muhaceret hayatının bütün safhaları henüz tam olarak ortaya konulamamıştır. Muhaceret hayatında Türkiye, Almanya, Lehistan ile o sırada henüz komünistlerin kontrolüne geçmemiş bulunan Mançurya, Kore, Japonya arasında, ilerlemiş yaşına rağmen devamlı seyahat edip, siyasi ve kültürel çalışmalarda bulunmuştur.

Sovyetler'den kaçmak zorunda kalan Türk siyasi önderlerin ve ilim adamlarının büyük çoğunluğu Türkiye'ye yerleşmişlerdi. Yeni kurulan Cumhuriyet onlara elverişli çalışma ortamı sağladı. Milletvekili olarak parlamentoda bulunanların yanı sıra üniversitelerde, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nda görev alanlar da oldu. Devlet kendi kontrolünde Sovyet egemenliğindeki her bölge için, tüzel kişiliği olmayan, "Danışma Kurulu" niteliğinde "Milli Merkezler" kurdu.[1] İdil-Ural'da oldukça kısa bir zaman sürecine sığan bağımsızlık hareketi içinde birlikte hareket eden Ayaz İshaki ve Sadri Maksudi Arsal Türkiye'deki hayatlarında siyasi çalışmalarında farklı yollar izlediler. Arsal üniversitede hocalıkla birlikte milletvekilliği yaptı. Arada anlaşamadıkları hususlar bulunsa da Atatürk'ün teveccühünü kazanıp sofrasında yer aldı. İshaki ise bağımsız hareket etmeyi tercih etti. Mücadeleci karekteri sebebiyle Türkiye'deki çalışma ortamını elverişli görmeyerek gittiği Varşova'da 28 Eylül 1928'de 12 maddeden oluşan tüzüğü bulunan "İdil-Ural Bağımsızlık Komitesi"ni kurdu.[2] II. Dünya Savaşı başladığı sırada bulunduğu Lehistan'ı terk edip maceralı bir yolculuktan sonra Türkiye'ye döndü. Siyasi çalışmalarına bundan sonra yaşadığı İstanbul'da devam etti. *Yana Milli Yul* dergisini Berlin'de neşrettiği yıllarda kızı Saadet Şakir (Çağatay) redaktör olarak kendisine yardımcı olmuş, derginin künyesinde ismi yer almıştı. Damadı Tahir Çağatay ve kızı ile arasında, daha o dönemlerde takip ettikleri siyasi çizgi yüzünden anlaşmazlıklar çıkmıştı. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'deki hayatlarında çok canlı ilişkileri olmadı. İshaki'nin ölümüyle sonuçlanan hastalığı, bir yıl kadar devam etti. Hastalığının ilerleyen safhalarında kilo kaybederek güçsüzleşti. Rahatsızlığının ilerlemesi üzerine ölümünden iki ay evvel kızı ve damadının görevli bulundukları Ankara'ya geldi. 16-25 Haziran 1954 tarihleri arasında dokuz gün hastanede yattıktan sonra döndüğü evden bir daha çıkamayarak, 22 Temmuz 1954'te vefat etti.

Kızı Saadet Çağatay, İdil-Ural bağımsızlık hareketinin siyasi önderi olan babasının ölümünü 25 Temmuz 1954 tarihli bir mektupla, Finlandiya'da yaşamakta olan Kazan Türklerinin ileri gelenlerinden, İmad Abzi (ağabey)[3] ve Fatma Apa (abla) diye hitap ettiği dostlarına bildirdi. Çağatay bu mektubun muhteviyatını değiştirmeden Tatarcaya aktarıp, 29 Temmuz 1954 tarihli bir mektupla babasının ölümünü bütün hemşerilerine bildirdi. Saadet Çağatay mektubunda babasının son demleri ile ilgili olarak yazdıklarını daha sonra genişletip bir makale halinde neşretti.[4] Tarihi bir belge olan mektubu Türkçeye aktarma yerine, bizde fazla bilinmeyen kelimelerin yanına karşılıklarını yazarak anlaşılmasını kolaylaştıracak hale getirmeyi tercih ettik.

İdil-Ural Milli Merkezi'nin üyeleri Ayaz İshaki'nin ölümü üzerine yeni liderlerini seçmek üzere 12 Ağustos 1954'te İstanbul Erenköy'de toplandılar. Aralarında Sadri Maksudi'nin de bulunduğu değişik meslek ve yaşlardan merkez mensupları emekli

Ayaz İshaki ve kızı Saadet İshaki (Çağatay), İstanbul, 1926.

SAADET ÇAĞATAY'IN, BABASININ ÖLÜMÜNÜ DUYURAN MEKTUBU

Bik Muhterem İldeşleribiz,
İstanbul, 29.VII. 1954

Bu hat bile sizge kaygılı bir haber biremin. Etiyim [babam] Ayaz İshaki, 22 İyyülde [Temmuz] Pencişembe köni köndöz saat 12.10 (uniki un) da Ankara'da Allahın rahmetine kavuştu. 23 İyyülde Ankara'dan İstanbul'ga hususi vagon bile naklettik. 24 İyyülde öyle vaktı, 13.30 tren İstanbul'ga kildi. İstasiyonda Sadri Maksudi bey ve başka ildeşleribiz, dostlarıbız karşı aldılar. İkindi namazından sonra saat 4.30'da Bayezid cami şerifinde cenaze namazı kıhndı, bik küp kişi kelgen idi. Üinin vasiyeti boyınça [göre] Yusuf Akçora'mın kümilgen yeri - Edirnekapı Şehitliğine kitirdik. Onda kadar ozata kilgen [oraya kadar uğurlamaya gelen] bik küp ildeş ve dostlarımın küz yaşları içinde toprakka virdik. Allah rahmet eylesin, barıbızga [hepinize] da sabri cemil birsin. Milletimin başı sav bolsın. Cenaze merasimi bik matur [güzel] boldı, Sadri Maksudi bey idare itti. İstanbul ve Ankara Türk Ocakları, İstanbul ve Ankara'daki ildeşleribiz, Türkistan, Şimali Kafkasya gibi Türk ülkelerinin oyoşmalarından [teşkilatlarından], bik küp şahsi dostları tarafından ciberilgen [gönderilen] çeçekler kabrin üstini zinnetledi. Kabribaşında dostu Sadri Maksudi bey, ve ayrım ayrım Türk ülkeleri mümessilleri tarafından şahsiyetini canlandırıp bik kuvvetli nutuklar söylendi.

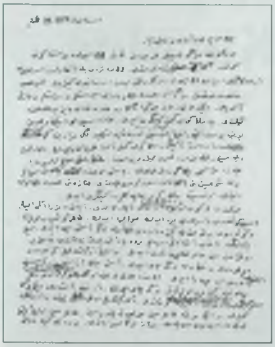

Saadet Çağatay'ın İmam Abzi ve Fatma Apa'ya yazdığı mektup.

Oliminden üç kün evvel, İyyül ayının unsigizinde biraz hali naçarlandı. Ayakta tora almı başlagan idi [ayakta duramaz hale gelmişti], başını küterip darularını bire [ilaçlarını verip] ve su içire idik. Zevcim Tahir bey, küterip utırta ve küterip bir koltuğa kitire salonda biznin bile birge aşıy içe [yemek yiyip içmek] idi. "Sini yatagında aşatayık" [yatağında yemek yedirsem] disem birde yaratmıy: "yuk, yuk, yuk, totop utıramın [tutup oturamam], mini salonga çıgarıgız" diy idi. İn aurlaştıgı künlerde tobılay utırdı, bizinin bile birge çay içü, aşı bik azalgan [az yemek yemeğe başlamıştı] ve kübisinçe aşaganın uzından çigara idi [istifra etmekte idi]. 21 iyyülde adeti boymça öyleden son yukladı [uyudu], saat bişte utırma salonına kitirip utırttık, birge çay içtik, bir az bal kaptı, biraz kümeç ten aşadı [biraz bal ve kümeç yedi]. İstakanın küterü aur kilgenge [bardağı kaldırmak zor geldiğinde], "kızım bülip bir" didi, bir iki mertebe kiçkine kahve çinayagma çeyini kuyıp birdim içti [bir iki defa küçük kahve fincanına çay koyup verdim]. 3 kişi kunak kilgen idi, alar bile söyleşip utırdı. Alar kitkeç utırgan yirinde biraz yoklap kitti [oturduğu yerde uykuya daldı]. Ayaklarını yugarı küterip saatlerçe utıru adeti bar idi. Bögön de şılay [böyle] yatadır diyip uyladık. Bir iki mertebe "Tahir mini sol tarafka [tarafa] eylendirsin [çevirsin], Tahir mini on tarafka eylendirsin" diyip söyledi. Biraz unaysız [rahatsız] yatkan idi. Tabii koltukta mından yahşi yatu mümkin tügil idi. Biz de tilegine karşı kilmiyik dip anı utırgan yirinde kaldırdık. Saat sikizge kadar anda yarım utırgan köyönçe [şekilde] yokladı. Kiçbile saat sigizde iki kişi kildi. "eti, sini yatagına yatırıyık, Bilal[5] beyler kildiler" didim. Hiç karşı kilmedi, tororga tiledi [yatağına yatmak istedi], fakat üzini kütere almadı, Tahir bir kişi bile küterip yatagına yatırdılar. Kunaklar bile saat tugızga kadar söyleşti. Alar kitkeç "sina aşarga mi biriyik" dip soradım, su içirdim "siz aşagız, mina da bir az karbuz birirsin, biraz aşarmın" didi, yene biraz suuk çay içti. Auzı bik koriy [kurumuş] idi. Biz aşap bitirginçege kadar yeme yoklap kitti, 22 sinde saat yidide kulları ve bilekleri suungan idi. Bir iki dosta haber birdik alar da kildiler. Doktor kitirttik, saat unikige kadar gırlavında [horlaması] devam itti. Doktor kuvvetlendirmek üçön ine birirge tiledi, yazgan daruu kitirilginçe can teslim itti. Doktor ülimi tesbit itti.

Bütün gomrini [ömrünü] milletke hizmet bile kiçirdi. Son künine kadar milli meseleler bile meşgul buldı. Bütün dostlarını, yakınlarını, bizleri yobatkan [teselli eden] ve söyöndirgen [sevindiren] tarafı, hiçbir surtkan [ağrıyan] yiri ve izlırabı bulmaw idi. Son kilgen doktor da "indi bir nerse his itmidir, istırabı yuk" didi. Üliminden evvel de şul yirim surta [ağrıyor] dimedi, yalgız halsizmin didi, ayakları ve karnı şişken idi. Allah ana rahmet eylesin, ruhunu şad itsin, halkıbızını anın tilegen aziz milli yulında yörörge [yürümek] nasip eylesin, bu zur kaygıbızım cinleytsin, amin.

Barıgızga da selam ve hürmetlerim bile kızı,
Saadet Çağatay

general Mecit Sakmar'ı başkanlığa, Kemal Lokman'ı başkan yardımcılığına, Ali Akış'ı genel sekreterliğe seçtiler. Seçim sonuçları Ayaz İshaki'nin vasiyetine yakın olarak gerçekleşmişti.[6]

1. Dr. Necip Hablemitoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Dış Türkler Stratejisi - Milli Merkez'ler Olmadan Asla!..", *Y. Müdafaa-i Milliye*, Sayı 33 (1 Mayıs 2001), s. 71-76.
2. Ali Akış, *İsemde Kalganlar*, Kazan 2000, s. 32; "İdil-Ural Milli Kurtuluş Hareketinin Büyük Önderi Ayaz İshaki", *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti (100. Doğum Yılı Dolayısıyla)*, Ankara, 1979, s. 17.
3. İmad Cemaliüddin (1880-14.10.1967), Finlandiya'da yaşayan Türk-Tatarlarından ve Cemaliüddinoğulları firmasının kurucusudur. Cemaatle ilgili kültürel faaliyetleri mali bakımdan desteklemekle tanınmıştır. Bkz. Abdullah Battal Taymas, "İmad Cemaliüddin", *Türk Kültürü*, Sayı 62 (Aralık 1967), s. 55-57.
4. Saadet Çağatay, "Babam Ayaz İshaki'nin Son Günleri", *Azerbaycan*, no. 148-150 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1964), s. 19-24. Bu makale daha sonra *Kazan* dergisinde (no. 12, 1974) ve kendisinin de içinde bulunduğu bir heyet tarafından Ayaz İshaki'nin 100. doğum yıldönümü vesilesiyle neşredilen (bkz. dipnot 2) eserde yer aldı.
5. Ziyarete gelenler Maarif Vekaletinde hars müfettişi olarak görev yapmış olan Bilal Aziz Yanıkoğlu ile DTCF Şark Dilleri öğretim üyelerinden Prof. Dr. Necati Lugal (1878- 23.3.1964) idi. Bilal Aziz Yamkoğlu'nun *Trabzon ve Havalisinde Toplanmış Folklor Malzemesi* (İstanbul, 1943) ve P. Saintyves'ten tercüme ettiği *Folklor Elkitabı* (İstanbul, 1951. Tenkidi hakkında bkz. Abdülkadir İnan, *Türk Dili*, no. 4, Ocak 1952, s. 48-50) adlı eserleri vardır.
6. Akış, *İsemde Kalganlar*, s. 60-61.

Adana Erkek Lisesi'nin Kuruluş ve Gelişim Yılları

ERAY ALACA

Bu makale 2000 yılında yapılan Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve öğretim 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla başlayan Batılılaşma/modernleşme hareketlerine kadar, klasik İslam öğelerini içeren sıbyan mektepleri ile medreselerden oluşmaktaydı. Tanzimat döneminde ise bu kurumlar ortadan kalkmamış, modern anlamda oluşturulmaya çalışılan eğitim ve öğretim kurumları olan iptidai mektepleri, rüştiye mektepleri ve idadi mektepleri ile beraber varlıklarını sürdürmüşlerdir. Böylece bir yanda geleneksselliği, öte yanda modernleşmeyi, yani iki ayrı dünya görüşünü temsil eden okulların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu olay Batılılaşma/modernleşme sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece eğitim ve öğretim alanında değil, imparatorluğun her alanında karşılaştığı ve özellikle son dönemlerinde aşamadığı temel sorunlardan biri olmuştur.

TANZİMAT DÖNEMİNDE ADANA'DA EĞİTİM VE ÖĞRETİM

1872 yılında Adana vilayetinde, Adana Valiliği'ne bağlı, eğitim ve öğretim işlerinden sorumlu bir "Maarif Komisyonu"nun kurulduğunu görmekteyiz.[1]

Maarif Komisyonu "Vilayet Islahhane Komisyonu" adıyla bir komisyon oluşturarak öğrencilerine sanat ve meslek alanında eğitim ve öğretim veren, "Merkez Vilayet Islahhanesi" adıyla bir okulun kurulmasını sağlamıştır.

1878-1880 yılları arasında Adana valisi olan ünlü şair ve yazar Ziya Paşa maarif örgütlenmesi ile ilgili çalışmalarda bulunmuş, valilik dahilinde memurların Fransızca öğrenmeleri amacıyla kurslar açmıştır. Ayrıca bu dönemde Adana'da bir tiyatronun kurulmasını da sağlamıştır.[2]

1880 yılında Adana vilayet merkezinde "Birinci Numune Mektebi" ve "İkinci Numune Mektebi" adlarıyla ilkokul seviyesinde eğitim ve öğretim veren iki okul ve ortaokul seviyesinde dört yıllık eğitim ve öğretim veren bir "Rüşdiye Mektebi"nin de varlığını görmekteyiz.[3]

ADANA MEKTEB-İ RÜŞDİYE-İ ASKERİ'NİN KURULUŞU

Daha önce hariciye nazırı olan Abidin Paşa'nın, II. Abdülhamid ile aralarında ortaya çıkan görüş ayrılıkları neticesinde 1880 yılında Adana vilayetine vali olarak gönderilmesiyle eğitim ve öğretim çalışmaları daha da hızlanır.

Abidin Paşa'nın 1885 yılına kadar süren Adana valiliği döneminde, kurulması amacıyla her türlü katkıda bulunduğu, Taşköprü'nün altından akan Seyhan Nehri'nin güney kısmında, 1883 yılında Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri adıyla eğitim ve öğretim verecek bir bina inşa edilir. Okulun ilk müdür vekili, 80 yaşma kadar Adana'da riyaziye muallimliği

ERAY ALACA 1977'de Almanya Blieskastel'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Adana'da yaptı. Adana Erkek Lisesi'nden mezun olduktan sonra Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdi. Yarışmaya başvurduktan sonra üniversiteden mezun oldu.

Lise yıllarında, okuduğu okulun bir gün tarihini yazacağı hiç aklına gelmemiş. Yeni bilgilere ulaşınca insanın okuduğu okuldan gurur duymaya başladığını belirtiyor.

Ortaokul yıllarından beri tarihe ilgisi varmış; üniversite girişte de bütün tercihleri tarih üzerineymiş. Adana Erkek Lisesi üzerine mezuniyet tezi hazırlarken üniversitedeki hocaları Doç. Dr. Nükhet Adıyeke ve Doç. Dr. Nuri Adıyeke yarışmadan kendisini haberdar etmişler ve katılması için teşvikte bulunmuşlar. Her iki hocasına ve araştırması sırasında elindeki belgeleri tereddüt etmeden veren Cezmi Yurtsever'e teşekkür ediyor.

Araştırması sırasında yerel ve ulusal basını taramış, lisenin eski mezunlarıyla görüşmeler yapmış, Cumhuriyet Kültür Müzesi'ndeki arşiv belgelerinden yararlanmış ama okulun arşivine girmesine izin vermemişler.

görevinde bulunan, Mülkiye mezunlarından Nabi Bey olup, ilk asil müdür olarak atanan kişi de Erip isimli bir şahıstır.[4]

Ancak okulun kuruluş tarihi üzerine değişik görüşler olması nedeniyle, 27 Haziran 1998 yılında meydana gelen Adana depremi öncesinde Adana Kız Lisesi olarak kullanılan binanın giriş kapısının üzerinde bulunan kitabe önem taşır:

> Padişah-ı Osmaniyan, Elgazi Abdülhamid Han-ı Sanînin asr-ı hümayunlarında, Adana vilayeti vali-i âlisi Abidin Paşa hazretlerinin ibka-ı namına, herbiri birer alamet-i bahire olan, asar-ı hayriyeyi vücuda getiren Himemi Aliye-i Terakki Perveranesi ve bulunabilen bazı karşılıklardan maada, vilayet ahalisinin muaveneti Külliye-i nakdiyesiyle işbu bina-i âli Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri namına inşa olunmuştur. Arabi: 1300 Rumi: 1299.

Okulun kuruluş amacı ve tarihi üzerine kitabedeki bilgiler, okulun 1883 yılında askeri rüştiye olarak faaliyete başladığını göstermektedir. Bu konuda en ilginç yorumu Adana da yayımlanan *Türksözü* gazetesinde, "Adana Erkek Lisesi'nin 50. Kuruluş Yıldönümü" başlıklı haberde görmekteyiz. Bu haberde okulun Anadolu'da tam teşkilatlı mektep olmak üzere yaptırılan ilk bina olduğu ve hatta en eski mektep binası olarak gösterilen Bursa eski rüşdiyesinin tesis tarihinin 1300 olmasına karşılık, Adana Erkek Lisesi'nin binasının 1299 tarihinde tesis edildiğinden, Adana Erkek Lisesi'nin Anadolu'da kurulan en eski mektep binası olduğu belirtilmektedir.[5] Ancak asıl karışıklık, okulun bu tarihten sonra hiç mezun veremeden 1885 yılında beş yıllık idadiye ve ardından da yine hiç mezun veremeden, 1889 yılında yedi yıllık leyli idadiye dönüştürülmesinden dolayı ortaya çıkmaktadır.[6] Bu karışıklığı okulun çok uzun bir geçmişe sahip olmasına, arşivinin yeterince korunamamasına ve Adana'nın işgali esnasında arşivinin tahrip edilmiş olmasına bağlayabiliriz.

ADANA MEKTEB-İ İDADİSİ'NİN KURULUŞU

1885 yılında beş yıllık idadiye dönüştürülen okulun müdürlüğüne Hamdi Bey isminde bir şahıs tayin edilmiştir. Ancak okul mezun veremeden 1889 yılında yedi yıllık idadiye dönüştürülmüştür. Okulun müdürlüğüne ise Kıbrıslı Ali Rıza isminde bir şahıs tayin edilmiştir.[7] 1907 yılında on iki sınıflı sultaniye çevrilene kadar da yedi yıllık idadi olarak faaliyette bulunmuştur.

1889 yılında idadi olarak eğitim ve öğretime başlayan okula hem Adana'dan hem de çevre vilayetlerden öğrenciler gelmekteydi. Çünkü o dönemde, bugünkü lise düzeyinde eğitim ve öğretim veren okulların sayıları sınırlı idi. Okula Müslimlerin olduğu gibi gayrimüslimlerin de çocukları alınmaktaydı. Hatta okulun ilk mezunlarından olup okulu birincilikle bitiren öğrenci, Abkaryan isminde bir Ermenidir.[8]

1891 yılında 90 öğrenci ile eğitim ve öğretim veren Adana Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'nin idari kadrosu şu şekilde oluşmaktadır:[9]

Müdür Vekili: Nabi Bey
Müdür-i Evvel: Ali Efendi
Müdür-i Sani: Şevki Efendi
Hademe: Nefer 2 adet

Muallimin:
Arabi: Mustafa Efendi
Farisi: Ahmed Efendi
Lisan-ı Osmani ve Hat: Hacı Nuri Efendi
Fransız ve Hikmet-i Tabiiye: Ali Bey
Tarih-i Umumi ve Fenni Servet: Abdurrahman Efendi

Adana Lisesi hatırası, 15 Nisan 1927. Yusuf Sabri Baykam koleksiyonu.

Muallim Vekili: ...
Coğrafya ve Hesab: Mülazım Mahmud Efendi
Resim: Sami Efendi
Hukuk Muallim Vekili: Müdde-i Umumi Galib Bey
Kimya ve Hıfzıssıhhat: Belediye Tabibi Derviş Efendi
Kavanin-i Hususi Muallim Vekili: Kâzımi Efendi
Heyet: Nabi Bey
Cer ve İskal: Nabi Bey
Müsellesat: Nabi Bey
Hendese: Nabi Bey
Cebr-i Adi: Nabi Bey
Tarih-i Tabii ve Sanayii: Kenan Bey

1891 yılında Adana Mekteb-i İdadisi'nde verilen dersler şu şekildedir:[10]

Birinci Sene Dersi
Arabiden: Sarf Kısmı
Farisiden: Sarf Kısmı ve Kavaidi
Tarih-i Osmaniden: Muallimin Tertib ve Şakirdana Tahrir Ettirilen Kısmı
Hesabdan: Ameli ve Nazari Tenasübe Kadar
Hendeseden: Hendese-i Hattiye
Fransızcadan: Elif-ba
Lisan-ı Osmaniden: İmla
Coğrafyadan: Coğrafya-ı Osmani
Hatdan: Hüsn-ü Hat
Resimden: Hudud-u Eşkal Dersi
İkinci Sene Dersi
Arabiden: Nahvın Bir Kısmı

Farisiden: Gülistan
Tarih-i Umumiden: Kurun-ı Evvel
Hesabdan: Tenasübden Sonra Olan Kavaid-i Hesabiye
Hendeseden: Hendese-i Musattaha
Tarih-i Tabiiden: Mevalid-i Selase
Fransızcadan: Sarf-ı Fransevi
Lisan-ı Osmaniden: Kavaid-i Osmaniye
Coğrafyadan: Coğralya-ı Umumi
Resimden: Karakalem Ebniye Eşgali

Üçüncü Sene Dersi
Arabiden: Ma'ani
Tarih-i Umumiden: Kurun-ı Vusta
Usul-i Defterden: ...
Hendeseden: Hendese-i Mücesseme
Tarih-i Tabiiden: Ziraat, Ticaret, Sanayi, Tatbikat-ı ve Tabakatü'l-arz
Fransızcadan: Nahv-ı Fransevi
Lisan-ı Osmaniden: Belagat-ı Osmaniye
Coğrafyadan: Ziraat ve Ticaret Tatbikatı
Hikmet-i Tabiiyeden: Elektrik
Resimden: Karakalem Her Nev'i Eşkal

Dördüncü Sene Dersi
Arabiden: Mantık
Tarih-i Umumiden: Kurun-ı Ahire
Hendeseden: ...
Kimyadan: Kimya-ı Madeni
Cebirden: İngilizceden Mütercim Cebir
Hukukdan: Kavanin-i Mülkiye ve Mahalliye
Hikmet-i Tabiiyeden: Elektrik Bahsinden Girü (Geri) Tarafı
Lisan-ı Osmaniden: Usul-i Şiir ve İnşa'
Tarih-i Sanayiden: İhtirat-ı Mühimme ve Keşfiyat-ı Cedide
Fransızcadan: Terkib ve Tahlil Kaideleri
Resimden: Suluboya Her Nevi Eşkal

Beşinci Sene Dersi
Arabiden: Usul-i Fıkıhdan Mecami
İlm-i Servetden: İlm-i Servet-i Milel
Müsellesat-ı Müsteviyeden: Müsellesat-ı Fenne Dair Bi'lcümle
Cer-i İskalden: Kavaid-i Esasiye İle Beraber Sanayiie Tatbikatı
Heyetten: Heyet-i Felekiyeye Dair Olan Kavaid-i Riyaziye İle Beraber
Ameliyat-ı Nazariyet
Kavanin-i Hususiyeden: Ziraat, Ticaret, Sanayie Dair Bi'lcümle Kavanin
Kimyadan: Kimya-ı Uzvi
Lisan-ı Osmaniden: Usul-i Kitabet
Fransızcadan: Terkib-i Tahlil Kaideleriyle Beraber Tercüme Ameliyatı
Hıfzıssıhhadan: Muhafaza-ı Bedene Dair Olan Şerait-i Mühimme-i Tıbbiye
Resimden: Yağlıboya Her Nevi Eşkal

1900 yılında Adana Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'nin idari kadrosunda ve okulun ders programlarında bazı değişiklikler görülmektedir.

1900 yılında Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'nin idari örgütlenmesi şu şekilde oluşmaktadır:[11]

Müdür: Ahmed Bey
Muavin-i Evvel: Hasan Efendi
Muavin-i Sani: Şemseddin Efendi
Muavin-i Salis: Ömer Lütfi Efendi
Kâtip: Ali Galib Efendi
Ambar Memuru: Ali Efendi
Tabip: Yusufaki Efendi
İmam: Hafız Muhammed Hilmi Efendi
Hademe: 6 adet
İşçi: 1 adet

1900 yılında Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'nin ders programı ve muallimleri şu şekildedir:[12]

Fransızca Kitab Muallimi: Maarif Müdürü Feyzi Efendi
Kimya, Mevalid-i Servet, Kavanin-i Fransızca Muallimi: Mekteb Müdürü Ahmed Bey
Fizik, Kozmoğrafya, Müsellesat, Cebir, Fransızca Muallimi: Muavin-i Sani Şemseddin Efendi
Arabi, Farisi, Usul-i Defteri Muallimi: Muavin-i Salis Ömer Lütfi Efendi
Ulum-i Diniye ve Ahlakiye Muallimi: Abdulhâkim Efendi
Hesab, Coğrafya Muallimi: Ferid Efendi
Türkçe, Hendese Muallimi: Kenan Efendi
Hüsn-i Hat, Resim Muallimi: Cemil Bey
Ermenice Muallimi: Vilayet Tercümanı Avedis Efendi
Tarih, İlm-i Eşya, Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye, Usul-i Tahrir Muallimi: Muavin-i Evvel Hasan Efendi

1914 yılında, Adana'da eğitim ve öğretim veren iki sultani bulunmaktaydı. Bunlar Birinci Sultani adıyla bilinen ve bizim de üzerinde durduğumuz Adana Sultanisi, diğeri de İkinci Sultani adıyla bilinen bugünkü Bebekli Kilise civarındaki okuldu (1920 yılından sonra İkinci Sultani kapatılarak, öğrencileri Adana Sultanisi'ne devredildiler). Ancak aynı tarihte I. Dünya Savaşı başlayınca, Adana Sultanisi'nin binası (şimdiki eski kız lisesi binası) geçici olarak askeri malzemelerin konulması amacıyla askeriyeye devredilmiş, okulun öğrenci ve öğretmenleri de, o yıllarda iki taş binadan oluşan Dârülmuallimin'e, (günümüzde Adana Erkek Lisesi'nin laboratuvar olarak kullanılan binasında) eğitim ve öğretime devam etmeleri amacıyla gönderilmişlerdir. Bu dönemde okulun müdürü Marko isimli bir gayrimüslim olup işgalcilerle işbirliği halindedir.

1916 yılında 73 öğrenci ile Adana İdadisi'nde verilmekte olan dersler ve derslerin öğretmenleri şu şekildedir:[13]

Müdür: Marko Efendi
Müdür Muavini: Abdüsselam Efendi
Riyaziye Muallimi: Ali Rıza Bey
Biyoloji Muallimi: Halid Bey
Edebiyat Muallimi: Asım Bey
Resim Muallimi: İbrahim Bey
Arapça Muallimi: Salih Efendi
Türkçe Muallimi: Naci Efendi
Fransızca Muallimi: Yahudi Kohen
Müzik Muallimi: Eflatun Bey
Din Dersleri Muallimi: Abdüsselam Efendi
Muhid-i Evvel: İbrahim Bey
Muhid-i Sani: Abdüsselam Efendi

Bu dönemde, Adana Sultanisi'nde yapılan sınavlarda başarılı olanlar bir üst sınıfa geçmeye hak kazanırken, iki sene üst üste başarısız olan öğrenciler Dârülmuallimin'e gönderilmekteydi.

Savaş sırasında, Adana Sultanisi'nin geçici olarak taşındığı Dârülmuallimin binasının Türk bayrağı asmış olan bir İngiliz uçağı tarafından 15 Temmuz 1917 tarihinde bombalanması neticesinde, okulun giriş kapısı tahrip olurken, havuzun kenarında sohbet etmekte olan resim muallimi İbrahim Bey ve iki öğrencisi can verirler.[14]

Ancak 1918 yılında sona eren

I. Dünya savaşı neticesinde, yenilmiş olan Osmanlı İmparatorluğu İtilaf Devletleri tarafından paylaşılmış ve işgal faaliyetleri hızlı bir şekilde başlamıştı. Adana Fransızlar tarafından işgal edilmiş, bu işgal esnasında da özellikle Ermeniler kullanılmıştı. Adana'ya gönderilen Kumandan Bremon ilk iş olarak, her yerde Türk bayrağının asılmasını yasakladı. Gerekçe ise Allenby'nin hiçbir şekilde, hiçbir yere bayrak çekilmemesi şeklindeki emri idi. Bu dönemde, Adana Sultanisi'nde Türk bayrağı dalgalanmaktaydı. Bunun üzerine okul müdürü olan Niyazi (Ramazanoğlu) Bey valiliğe çağırılır. Yapılan görüşme de okulda dalgalanan bayrağın indirilmesi istenirse de, Niyazi Bey şiddetle karşı çıkar. Niyazi Bey görüşme sırasında lisenin resmi bir daire değil, bir kültür yuvası olduğunu, bayrak indirilirse Türklerin milli duygularına büyük bir darbe vurulacağını söyler. Bunun üzerine vilayet milli eğitim müdürü olan Fuad Bey ve lise müdürü Niyazi Bey'e işten el çektirilir. (Niyazi Bey işgalin ilerleyen aşamalarında, Fransız işgaline ve asılsız Ermeni propagandalarına karşı kitapçık yayımladığı için Adana dışına sürülmüş, savaş sonrasında ise Atatürk'ün emri ile Adana'nın kurtuluşu esnasında Fransızlarla görüşmeler yapan heyette bulunmuştur.[15]) Ardından okuldan Türk bayrağı indirilerek yerine Fransız bayrağı çekilir ve Adana'daki tüm okullarda Fransızca ile diğer azınlık dilleri olan Arapça, Rumca, Ermenice ve Süryanice zorunlu kılınır.

Adana'nın Fransızlar tarafından işgali esnasında, özellikle Ermenilerin Fransız işgal kuvvetleri ile beraber hareket etmeleri neticesinde, pek çok resmi kurum arşivi yok edilmiştir. Özellikle 1919-1920 yıllarında Adana Erkek Lisesi, Fransızların gözetiminde, Ermeni çetelerinin işgaline uğramıştır. İşgal sırasında, okulun faaliyetlerinin yazıldığı tarihi belgelerin 1889-1920 yıllarını içeren bölümü ve Milli Mücadele'nin liderleri arasında bulunan Adana Sultanisi Müdürü Niyazi Bey'in Fransızların Adana'nın Ermeni yurdu olduğu yönündeki iddialarını çürüten kitapçığı da, yakılarak yok edilmiştir.[16]

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ADANA SULTANİSİ

Adana Sultanisi, savaşın bitiminde tekrar eski binasına taşınır. 1927 yılından sonra da Adana Lisesi adını alır.

Savaş döneminin yoklukları içerisinde Adana Sultanisi öğretmenlerinin maaşları, Enver Paşa tarafından bastırılan ve üzerinde "Bedeli Dersaadet'te altın olarak tediye olunacaktır" yazısı bulunan, 1 Türk lirası kâğıt para olarak ödenmekteydi.[17] Cumhuriyet döneminde de bu uygulama devam etmiş, Adana Sultanisi öğretmenlerinin maaşları altın lira olarak ödenmiştir. 1923 yılının Ekim ayına ait olan maaş bordrosunda devletin Askerlik, Harp, Tedrisi İptidaiye, Terakki Vergileri adıyla yaptığı kesintilerden sonra öğretmenlerin aldıkları asli maaş miktarı şöyledir:[18]

Okul Müdürü Mahmud Nedim Bey: 2.500 kuruş
Devre-i Saniye Riyaziye Muallimi Sıdkı Bey: 2.000 kuruş
Kimya Muallimi Ahmed Rıza Bey: 1.500 kuruş
Devre-i Evveli Riyaziye Muallimi Nazmi Bey: 2.000 kuruş
Devre-i Evveli Fransızca Muallimi Sedad Hakkı Bey: 1.500 kuruş
Coğrafya Muallimi: Ekrem Bey: 1.500 kuruş
Almanca Muallimi Selahaddin Bey: 1.500 kuruş
Edebiyat ve Felsefe Muallim Vekili Ekrem Bey: 2.000 kuruş
Devre-i Saniye Riyaziye Muallimi Nabi Bey: 2.000 kuruş
Hikmet Muallimi Hüseyin Bey: 2.000 kuruş
Ulum-i Tabiiye Muallimi Rüşdi Bey: 2.000 kuruş
Ulum-i Diniye Muallimi Hazım Bey: 2.000 kuruş
Devre-i Saniye Fransızca Muallimi Feyzi Bey: 2.000 kuruş
Devre-i Saniye Arabi Muallimi İsa Ruhi Bey: 1.800 kuruş
Devre-i Saniye Farisi Muallimi İsa Ruhi Bey: 1.000 kuruş
Hukuk ve İktisad Muallimi Mahmud Nedim Bey: 1.000 kuruş
Türkçe Muallimi Agâh Bey: 1.500 kuruş
Devre-i Evveli Arabi Muallimi Hacı Kâmil Bey: 1.500 kuruş
Resim Muallimi Ferid Celal Bey: 1.000 kuruş
Musiki Muallimi Hasan Bey:

Reşit Efendi'nin Adana Erkek Lisesi diploması.
Oğlu Atilla Binöz'den temin edilmiştir.

1927 Ekim ayına ait maaş bordrosu.
Cumhuriyet Eğitim ve Kültür Müzesi.

Adana Lisesi son sınıf öğrencileri ve öğretmenleri mezuniyet töreninde, 1 Temmuz 1933.

800 kuruş
Terbiye-i Bedeniye Muallimi Nadir Bey: 1.000 kuruş
Kısm-ı İptidai Baş Muallimi Fazıl Bey: 1.500 kuruş
Kısm-ı İptidai Muallimi Hafız Ömer Bey: 1.000 kuruş
Kısm-ı İptidai Muallimi Vedad Kemal Bey: 1.000 kuruş
Kısm-ı İptidai Muallimi Ata Bey: 700 kuruş
Kısm-ı İptidai Muallimi İsmail Hakkı Bey: 700 kuruş
Kısm-ı İptidai Muallim Vekili Reşad Bey: 1.000 kuruş
Muhasebe Memuru Abdülkerim Bey: 1.200 kuruş
Ambar Memur Vekili Habib Bey: 800 kuruş
Ambar Memur Vekili Hacı Ahmed Bey: 800 kuruş

ADANA SULTANİSİ ÖĞRETMENLERİNE VERİLEN ŞAPKA TAHSİSATI

Adana Erkek Lisesi üzerine yaptığımız çalışma çerçevesinde, 1925 yılının Ağustos ayında yürürlüğe konulan Şapka Kanununa istinaden, Adana Lisesi öğretmenlerine ve idari kadroya şapka tahsisatı verildiği görülmektedir. Şapka tahsisatı alan öğretmenler ve aldıkları tahsisat aşağıda belirtilmektedir:[19]

Müdür ve Fransızca Muallimi: Bağıb Nureddin Bey 61,87 Lira
Müdür-i Sani ve Tarih Muallimi: Hüsnü Bey 53,12Lira
Ambar Memuru: Feyzi Bey 20 Lira
Alat-ı Dersiye Muhafızı: Hüseyin Bey 20 Lira
Doktor: Celal Bey 15 Lira
Devre-i Saniye Riyaziye Muallimi: Nabi Bey 35 Lira
Devre-i Saniye Riyaziye Muallimi: Sıdkı Bey 33 Lira
Kimya Muallimi: Ahmed Rıza Bey 33 Lira
Din Dersi ve Fransızca Muallimi: Hazım Bey 41,75 Lira
Arabi, Farisi Muallimi: Hilmi Bey 49,25 Lira
Ulum-i Tabiiye Muallimi: Ziya Bey 53,50 Lira
Devre-i Evveli Riyaziye Muallimi: Rasim Bey 41,75 Lira
Fransızca Muallimi: Hikmet Şevki Bey 22 Lira
Resim Muallimi: Ferid Celal Bey 22 Lira
Musiki Muallimi: Hasan Bey 23 Lira
Terbiye-i Bedeniye Muallimi: Tevfik Coşkun Bey 23 Lira
Kısm-ı İptidai Baş Muallimi: Sırrı Bey 30 Lira
Kısm-ı İptidai Muallimi: Vedad Bey 22,50 Lira
Kısm-ı İptidai Muallimi: Hafız Ömer Bey 27 Lira
Kısm-ı İptidai Muallimi: Cemaleddin Bey 20 Lira
İngilizce Muallimi: ? 22 Lira

1928 yılında, 15'i kız öğrenci olmak üzere toplam 226 öğrenci ile eğitim ve öğretim vermekte olan, idari kadrosu bir müdür iki muavin, bir kâtip, bir muhasebeci, bir ambar, bir debboy ve bir alat-ı muhafaza memurundan oluşan Adana Lisesi'nin bütçesi ise şu şekildedir:

Maarif-i Umumiye: 19.833 Lira
İnşaat ve Tamirat: 510 Lira
Levazım-ı Tesisiye: 2.110 Lira
Bevir: 5.424 Lira
Tahsisat: 9.459 Lira
Makam Tahsisatı: 600 Lira
Ücret: 4.560 Lira
Lisan-ı Ecnebi: 600 Lira

Bununla beraber vekil beyefendinin Adana'ya gelişleri esnasında da 15.000 liralık bir tahsisat verilmiştir.[20]

1928-1931 döneminde Adana Lisesi'nin öğrencilerinden olan Sacit İpekçioğlu o dönemi şu şekilde anlatır:

> ...İlkbaharda Seyhan Irmağı taşar ve okulu sel basardı. Tedbir olarak okulun bahçesinde iki kayık dururdu. Ulaşım bunlarla sağlanırdı. Okul binası o zamanların en güzel yapılarından biriydi. Öğretmenleri de profesör çapındaydı. Bu liseden mezun olmak çok zordu. Mezunları istedikleri yere girerlerdi. Bölgenin (Gaziantep, Mardin, Maraş, Silifke, Mersin vs) tek yatılı lisesiydi. Yüz yirmi lira ücreti vardı, bu ücret üç taksitte alınırdı. Okulun yemekleri çok iyiydi. Aydınlatma da iyi sayılırdı. Akşamları sınıflarda lüks yanardı. Lüks lambaları makarayla tavana çekilirdi. Şehirde köşe başlarında el yakması fenerler bulunurdu.[21]

ADANA LİSESİ'NİN ADANA ERKEK LİSESİ ADINI ALMASI

Bu dönemdeMaarif Bakanlığı'nın kız lisesi bulunmayan yerlerde liselere kız öğrencilerin kabul edilmesi talimatıyla, Adana Lisesi'ne kız öğrencilerin kayıt yaptırdıklarını görmekteyiz. Ancak liseye kayıt yaptıran kız öğrencilerin oranı, yukarıda da belirtildiği üzere, 1928 yılında 211 erkek öğrenciye karşılık 15 kız öğrenci gibi düşük bir düzeydedir. Genelde kız öğrenciler Kız Muallim Mektebi'ni (Dârülmuallimat) tercih etmekteydiler. 1931 yılına gelindiğinde ise Maarif Bakanlığı'nın emri üzerine Adana Lisesi'ne kız öğrencinin alınmamasına karar verilmiş ve kız talebelere de tastiknameleri verilmiştir.[22] 1932 yılında bugünkü Tepebağ Lisesi'nin bulunduğu binada faaliyette bulunan Amerikan Koleji'nin kapatılması üzerine binası, kız öğrencilerin eğitim ve öğretim görmeleri amacıyla, yeni kurulacak olan Kız Lisesi'ne tahsis edilmiştir. 1932 yılında Kız Lisesi'nin kurulması üzerine, Adana Lisesi de Adana Erkek Lisesi adını alır. 1934 yılında binalarının

yetersizliğinden dolayı sorunlar yaşayan Adana Erkek Lisesi ile Adana Kız Lisesi'nin yerlerinin değiştirilmesine valilik ve Milli Eğitim Bakanlığınca karar verilir.[23] Adana Erkek Lisesi, kapatılan Adana Kız Muallim Mektebi'nin binasına (günümüzde Adana Erkek Lisesi'nin hâlâ faaliyette bulunduğu bina) ve Adana Kız Lisesi de Adana Erkek Lisesi'nin eski taş binasına taşınır.[24]

1933-1934 eğitim ve öğretim döneminden sonra okulda kız öğrencinin varlığı ile ilgili olarak herhangi bir kayda rastlamamaktayız.[25] 1972 yılında Türkiye'de başlayan eğitim ve öğretimde modernleşme çalışmaları ve Adana'da meydana gelen hızlı nüfus artışı neticesinde, 1975 yılında Adana Erkek Lisesi'ne, kız öğrencilerin de kabul edildiklerini görmekteyiz.[26]

1937 yılında Adana Erkek Lisesi'nin günümüzde hâlâ mevcut olan giriş kapısının karşısına, mermer sütunlardan yapılmış bir kaide üzerine, Atatürk'ün büstü yerleştirilmiş ve dönemin lise müdürü Halid Sarıkaya başta olmak üzere bütün lise öğretmen ve talebelerinin katılımıyla büst hususi bir törenle açılmıştır.[27]

1955-1957 yılları arasında Adana ilinde yaşanan hızlı nüfus artışı neticesinde Adana Erkek Lisesi'nde çift eğitim ve öğretim uygulamasına geçilmiştir. Ancak bu uygulamanın yetersizliği nedeniyle1958 yılında eski taş binanın karşısına, bugünkü "sarı bina", 1966 yılında "yeni bina" ve 1974 yılında da bugün "Süper Lise" olarak adlandırılan ek bina yapılarak eğitim ve öğretime açılmıştır.[28]

SONUÇ

Adana Erkek Lisesi 1883 yılında, dönemin Adana valisi Abidin Paşa tarafından askeri rüştiye olarak kuruldu. Yaklaşık yüz yirmi yıldır birçok isim değişikliklerine uğramış da olsa, Adana Erkek Lisesi bir eğitim ve öğretim kurumu olarak asırlık bir çınar gibi, kökleriyle beraber, tarih içerisinde hak ettiği yeri almıştır. Yerelliği içermesi bakımından Adana Erkek Lisesi'nin tarihine baktığımızda gördük ki; Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük dönüşümlerin yaşandığı Tanzimat'la başlayan sürecin bir ürünüdür. Aslına bakılırsa kurulduğu dönemde günümüz üniversitelerine eşdeğer bir sistemin uygulanmaya çalışıldığı görülür. Adana Erkek Lisesi'nden mezun olan kişilerin günümüzde gelmiş oldukları konumlara baktığımızda bunun abartma olmadığını görmekteyiz. İşte birkaç örnek: Mustafa İnan, İsmail Sefa Özler, Kasım Gülek, Ferid Celal Gücen, Uğur Aksöz, Bekir Sami Daçe, Esat Kıratlıoğlu, Tuncay Karaytuğ, Şitai Çığ, İ. Agâh Çubukçu, Sefa Giray, Halil Ürün, İlhan Selçuk, Demirtaş Ceyhun, Turhan Selçuk, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Yılmaz Güney, Ali Şen, Aytaç Arman, Ruhi Su, Gazanfer Ündüz, Faruk Tınaz, Mesut Mertcan, Nedim Barlas.

Günümüzde Adana Lisesi'nden bir görünüm.

1. 1289 (Miladi 1872) Tarihli *Adana Vilayet Salnamesi*, s. 39.
2. *Adana'da Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim*, Adana Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü, Adana, 1999, s. 11.
3. 1297 (Miladi 1880) Tarihli *Adana Vilayet Salnamesi*, s. 71.
4. Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1994, s. 515.
5. *Türksözü*, 29 Ağustos 1933.
6. "Memleket Tedkikleri", *Türksözü*, 16 Temmuz 1928.
7. *agm.*
8. *agm.*
9. 1308 (Miladi 1891) Tarihli *Adana Vilayet Salnamesi*, s. 54-55.
10. 1308 Tarihli *Adana Vilayet Salnamesi*, s. 56-59.
11. 1315 (Miladi 1900) Tarihli *Adana Vilayet Salnamesi*, s. 116.
12. 1315 Tarihli *Adana Vilayet Salnamesi*, s. 117.
13. Adana Sultanisi 1927-1928 yılı mezunlarından Vasıf Gücük'ün, 10 Aralık 1989 tarihinde Adana Erkek Lisesi'nin 100. kuruluş yıldönümünde yapmış olduğu konuşmadan.
14. Okulun bombalanışı sırasında Adana Sultanisi'nde öğrenci olarak bulunan Reşit Binöz'ün, 10 Aralık 1989 tarihide Adana Erkek Lisesi'nin 100. kuruluş yıldönümünde yapmış olduğu konuşmadan.
15. Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s. 7-14.
16. Cezmi Yurtsever'in 1989 yılının Aralık ayında *Ekspres* gazetesinde yayımlanan araştırması.
17. *Adana'da Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim*, Adana Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü, Adana, 1999, s. 47.
18. Adana Cumhuriyet Eğitim ve Kültür Müzesi'nde bulunan ve 1923-1927 yıllarını kapsayan, Adana Lisesi öğretmenlerinin aldığı maaşları gösterir maaş bordrosu.
19. Adana Cumhuriyet Eğitim ve Kültür Müzesi'nde bulunan ve 1923-1927 yıllarını kapsayan, Adana Lisesi öğretmenlerinin aldığı maaşları gösterir maaş bordrosu.
20. "Memleket Tedkikleri", *Türksözü*, 22 Temmuz 1928.
21. Oğuz Atay, *Bir Bilim adamının Romanı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 41-42.
22. *Yeni Adana*, 11 Eylül 1931.
23. *Türksözü*, 25 Eylül 1934.
24. *Yeni Adana*, 14 Teşrinievvel 1934.
25. Bu konu ile ilgili olarak, Adana Erkek Lisesi'nin hayatta olan en eski mezunlarından 1932-1933 mezunu avukat Yusuf Sabri Baykanı, kendisiyle yaptığımız görüşmede, okulda kız öğrencilerin olduğunu belirtmiştir. Kız öğrencilerin varlığıyla ilgili başka bir kayda rastlayamadık.
26. 1998-1999 eğitim ve öğretim yılında Adana Erkek Lisesi Müdürlüğü'nce hazırlanan okul tarihçesi.
27. *Türksözü*, 7 Mayıs 1937.
28. 1998-1999 eğitim ve öğretim yılında Adana Erkek Lisesi Müdürlüğü'nce hazırlanan okul tarihçesi.

TÜRKİYE'DE TARİHÇİLİK VE TARİH EĞİTİMİ KONULU KONGREYE 17 ÜNİVERSİTEDEN ÖĞRENCİLER KATILDI

Tarih Öğrencileri Kongresi

OSMAN KÖKER

14-15 Mayıs 2001 tarihlerinde Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kültür ve Kongre Merkezi'nde Tarih Öğrencileri Kongresi yapıldı. ODTÜ Tarih Topluluğu'nun Tarih Vakfı ve ODTÜ Tarih Bölümü'nün desteğiyle düzenlediği kongrenin konusu "Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Eğitimi"ydi.

Tarih öğrencilerinin ülke çapındaki ilk kongresi niteliğindeki toplantıya 17 üniversiteden 40 öğrenci bildirileriyle katıldı. Kongre, Hacettepe ve ODTÜ tarih bölümleri öğrencileri arasında 1992 yılından beri süren "Geleceğin Tarihçileri Tarihi Tartışıyor" başlıklı toplantıların evrimi niteliğinde.

ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet Tomak ve Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin açılış konuşmalarıyla başlayan kongrenin ilk oturumu Prof. Dr. Seçil Karal Akgün, Prof. Dr. Özer Ergenç ve Prof. Dr. Heath Lowry'nin konuşmacı olarak katıldığı bir "Kuşaklar Buluşması"ydı.

İlk günün iki salonda devam eden diğer oturumlarının başlığı "Türkiye'de Tarih Eğitimi" ve "Tarih Siyaset İlişkisi"ydi.

Tarih eğitiminin tartışıldığı oturumlara Fırat Üniversitesi'nden Hatice Bıçak, Ankara Üniversitesi'nden Derya Gündağ, Fuat Hacısalihoğlu ve Özlem Cilam, Mersin Üniversitesi'nden Melike Kara ve Gültekin Genç, Mimar Sinan Üniversitesi'nden Sedat Aşçı, Uludağ Üniversitesi'nden Kemal Haykıran, Dokuz Eylül Üniversitesi'nden Nilay Eğrice ve Ahmet Uzun, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Canan Cemali bildirileriyle katıldılar. Konuşmacılar, "ezberci bir sistem"in ve "hoca merkezli bir eğitim"in sürdürüldüğünden, üst üste yapılan sınavlar yüzünden özel bir araştırma yapma fırsatı kalmadığından ve öğrencilerin araştırmacı yönünün geliştirilmediğinden şikâyetçi oldular ve Türk Tarih Kurumu'nun kütüphanesinin öğrencilere de açılması gibi somut talepler dile getirdiler.

Konuşmacılardan bazıları "Kemalist tarih yazımı"nı eleştirir ve resmi tarih anlayışının dışına çıkma gerektiğini vurgularken, devrim tarihi derslerinde farklı düşünen öğrencilerin notla tehdit edildiğinden bahsetti. Kongreyi izleyen bazı öğretim üyelerinin bu noktada tartışmalara taraf olarak katılmaları dikkati çekti. Devrim tarihi dersleriyle ilgili olarak getiren diğer eleştiriler arasında Atatürk devrinin siyaset üstü bir devir olarak aktarıldığı, o devirdeki farklı siyasi düşüncelere yer verilmediği ve devrim tarihinin 1938'de bitirildiği gibi şikâyetler de vardı.

Ankara Üniversitesi'nden Cevat Aksu, Gaziantep Üniversitesi'nden Ali Yücel, Galatasaray Üniversitesi'nden Halil Volkan Arıkan, Anadolu Üniversitesi'nden Volkan Kaplaner ve Oğuzhan Sakarya, 100. Yıl Üniversitesi'nden Kemal Kurak, Uludağ Üniversitesi'nden Hasan Çetin, Sezen Çoğun ve Umut Karabulut'un katıldığı "Tarih Siyaset İlişkisi" başlıklı oturumlarda özellikle tarihin siyasetten arındırılarak yazılamayacağı; ancak tarih yazımının siyasi kaygılardan uzak durularak ve nesnel olarak yazılması gerektiği vurgulandı. Oturumda ayrıca Atatürk dönemi tarih kitaplarında Osmanlı imgesi, İttihat ve Terakki'nin milli tarih eğitimi anlayışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlıya bakışı gibi konular ele alındı.

İlk günün akşamı TÜBİTAK'ta verilen yemeğe, TÜBA yöneticileri ve bazı kıdemli tarihçiler de katıldı. Prof. Dr. Şe-

rafettin Turan yemekte yaptığı kısa ama esprili konuşmada tarih yazımı ve tarihçilik konusunda çarpıcı eleştirilerde bulundu. Birkaç gün önce Fenerbahçe'nin Galatasaray'ı yendiği maçı hatırlatan Turan, "Dün gece Fenerbahçe tarih yazdı" dedi. "Eğer Galatasaray yenseydi o tarih yazmış olacaktı. Çünkü bizde sadece zaferlerin tarihi yazılır, yenilgilerin tarihi olmaz." Üniversitede okurken hocalarının kendilerine "Siz üçüncü sınıf tarihçi olacaksınız" dediğini belirten Turan sözlerine şöyle devam etti: "Çünkü bizde her emekli, tarihçidir; her subay da. Siz gençlerse ancak dördüncü sınıf tarihçi olabilirsiniz. Çünkü artık her gazeteci de tarihçi oldu."

İkinci gün Sabancı Üniversitesi'nden Esin Düzel, Ankara Üniversitesi'nden Esra Türkoğlu, ODTÜ'den Serpil Atamaz'ın katıldığı "Nasıl Bir Tarih Eğitimi?" başlıklı oturumda mevcut eğitim sistemine alternatifler araştırıldı.

Anadolu Üniversitesi'nden Beyhan Zambak, ODTÜ'den Serap Sarıgül, Koç Üniversitesinden Güldeniz Kıbrıs ve Doğan Gürpınar'ın katıldığı "Tarih Eğitimi: Yaklaşımlar, Tezler" başlıklı oturumlarda tarihi Türk romanları ve oryantalizm, tarih eğitiminde Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine geçiş ve tarihte "öteki" sorunu gibi konular ele alındı.

Ankara Üniversitesi'nden Erkan Kırın, Mersin Üniversitesi'nden İhsan Çelebi ve Gülşah Özaslan, Selçuk Üniversitesi'nden Mehmet Uğurelli, Galatasaray Üniversitesi'nden Onur Sevim'in katıldığı oturumda ise tarihin komşu disiplinlerle ilişkisi ve tarih öğretiminde terminoloji sorunu tartışıldı.

Kongrenin ana teması dışında kalan konuların tartışıldığı bir oturum "Çeşitlemeler" başlığı altında yapıldı. Bu oturumda Anadolu Üniversitesi'nden Zişan Şirin, Rum Abdallarının Osmanlı devletinin kuruluşundaki rolü; 100. Yıl Üniversitesi'nden Osman Kılıç, Osmanlı devletinde Ermenilerin siyasi, dini ve içtimai durumu; Hacettepe Üniversitesi'nden Dilara Dal, Ermeni sorunu ve tehcir olayı; Hacettepe Üniversitesi'nden Murat Ören, Demokrat Parti ve 27 Mayıs İhtilali konularında tebliğ sundular.

Toplantının son, belki de en ilginç oturumunda Türk ve Yunan tarih ders kitapları ele alındı. Yunanistan Ege Üniversitesi, Rodos Akdeniz Araştırmaları Bölümü'nden Elina Stergatou, Panagiotis Kontolaimos ve Mary Soukalopoulou Yunanistan'da ilkokul, ortaokul ve lise tarih ders kitaplarında Türklerin nasıl anlatıldığını aktaran bir bildiri sundular. ODTÜ'den Murat Yaşar, Neslihan Tekelioğlu ve Seçil Yılmaz'ın sunduğu bildirinin konusu da ilk ve ortaöğretim tarih ders kitaplarında Yunanlıların nasıl geçtiğiydi. Ancak bildirilerin İngilizce olarak sunulması ve oturum başkanının özet çevirileriyle yetinilmesi, eğitim dili İngilizce olmayan üniversitelerden gelen öğrencilerin tartışmaya katılımını güçleştirdi.

Kongrenin gelecek yıllarda farklı üniversitelerin ev sahipliğinde düzenlenmesi ve giderek gelenekselleşmesi hedefleniyor.

SÖZLÜ TARİH VE YEREL TARİHÇİ

STEPHEN CAUNCE

Sözlü tarih "sıradan insan"ın, yani hepimizin yaşamını konu edinir. Sözlü tarih, gündelik yaşantımızla, yaptığımız işlerle, duygularımız, düşüncelerimiz, geleneklerimiz ve göreneklerimizle hepimizin öyküsünü anlatır. Yaşamın içinden üretilen bir bilgidir. Özellikle yerel tarihle sıkı bağlar taşıyan sözlü tarih hem konu hem de yöntem itibariyle geleneksel tarihten farklıdır. Yazılı belgelerde göremeyeceğimiz ayrıntıları, arşivlere girmeyen yaşam parçalarını bulabileceğimiz eşsiz bir kaynaktır. Bu kitap bir sözlü tarih kılavuzu, sözlü tarihi öğrenmek, sözlü tarih yapmak isteyenler için yararlı bir giriş kitabı. Bu alanda araştırma yapacaklar için son derece öğretici, pratik bilgiler veriyor, çalışma yöntemlerini ele alıyor. Sözlü tarih, bu kitapta kadınları, çocukları, çiftçileri, işçileri, göçmenleri... anlatıyor; toplumların "güçsüz"lerine ses veriyor. Geleneksel tarihin ayrıntılarına inmediği yerellikleri bulup çıkarıyor. Bu kitap sözlü tarihin zenginliklerini keşfetmek isteyenleri, yerel tarihe adım atanları eli boş döndürmeyecek bir çalışma.

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş-İstanbul Tel:(0212) 227 37 33–227 37 34 Faks:(0212) 227 37 32

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI - 2001

gençler tarih yazıyor

Üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini geliştirmek, araştırma ve yazma alışkanlığını kazandırmak, geleceğin tarihçilerine ilk yazılarını yayımlama olanağı sağlamak amacıyla düzenlediğimiz yarışmayı geçen sayımızda duyurmuştuk. Yarışmanın tanıtım malzemelerinin üniversitelere gönderilmesinin ardından yarışma hakkında daha ayrıntılı bilgi almak isteyen gençlerden telefon ve elektronik postalar gelmeye başladı. En çok sorulan (ve yanıtı öğrenildiğinde hayalkırıklığı ifade edilen) soru, yarışmaya yükseklisans öğrencilerinin katılıp katılamayacağıydı.

Geçen yılki yarışmayı da önlisans ve lisans öğrencileriyle sınırlı tutmuş ama gelecek yıllarda yükseklisans öğrencilerini -bir eşitsizlik yaratmamak için ayrı bir kategori altında- yarışmaya dahil etme arzumuzu her fırsatta dile getirmiştik. Ancak yarışmayı bu yıl daha kısıtlı bir bütçe ve daha dar bir kadroyla gerçekleştirmek zorunda kaldığımız için yükseklisans öğrencilerini dahil etmeyi göze alamadık.

İnternet kullanımının giderek yaygınlaştığını dikkate alarak derginin web sayfalarını (www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih) bu yıl yarışmayla ilgili olarak daha aktif kullanmayı düşünüyoruz. Yarışmayla ilgili bölümde yeni düzenlemelerimizin derginin satışa çıktığı günlerde tamamlanacağını umuyoruz. Bu yenilikler sayesinde geçen yılki yarışmanın öyküsüne, katılan öğrencilerin listesine, dereceye giren çalışmaların tam metnine (hatta zamanla, yarışmaya geçen yıl gönderilen çalışmaların tamamına) ve yarışmayla ilgili soracağınız birçok sorunun yanıtına ulaşmanız mümkün olacak.

Aşağıda yarışma ile ilgili bize ulaşan ve tipik olarak nitelendirilebilecek soruları yanıtlarıyla veriyoruz. Soruların ve yanıtların bir kısmının geçen yıl yayımladıklarımızla aynı olduğunun farkındayız. Ancak dergiyle ve yarışmayla yeni tanışmış arkadaşlarımız için bunları tekrar etmeyi zorunlu görüyoruz.

- Yarışmada bir konu sınırlaması var mı?

Bu soruyu hem var hem de yok diyerek yanıtlamamız mümkün. Yarışma koşullarını duyurduğumuz metinlerde "öğrenciler, kendi seçecekleri bir konuda, özgün tarih araştırmalarıyla yarışmaya katılabilirler" ifadesini kullandık. İstediğiniz her konuda araştırma gönderebilirsiniz, ancak sonuçta "özgün bir tarih araştırması" çıkabiliyorsa.

- Özgün tarih araştırmasıyla ne kastediliyor?

Bir yazının özgün bir tarih araştırması olarak kabul edilebilmesi için ya hiç işlenmemiş bir konuya el atması ya da daha önce işlenmiş olan bir konuyu ele alsa bile, öncekilerden farklı bir şekilde konuyu işlemesi gerekir: Yeni yapılan bir çalışma, konuyu farklı bir bakış açısıyla ele alabilir, daha önce el atılmamış, yeni bir kaynak kullanabilir ya da aynı kaynaklardan yararlansa bile farklı sorular sorarak daha önce işlenmemiş bir yönü açığa çıkarabilir.

YARIŞMA TAKVİMİ

Son başvuru tarihi:
29 Haziran 2001

Araştırmaların son teslim tarihi:
19 Ekim 2001

Değerlendirme:
20 Ekim - 1 Aralık 2001

Sonuçların açıklanması:
3 Aralık 2001

Örneğin "Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin Erdemleri" gibi bir konu çok geneldir. Yarışmaya gönderilen çalışmaların beş bin kelimeyi geçmemesi gerektiğini de hesaba katarsak, böyle bir konudan bundan özgün bir araştırma çıkarmak mümkün değilmiş gibi geliyor bize.

Atatürk'ün Samsun'a çıkışı da çok işlenmiş bir konudur. Böyle bir konuya ancak yeni bir kaynak (örneğin gemidekilerden birinin anı defteri) bulursanız özgünlük kazandırabilirsiniz.

Ayrıca herkesin bildiği konularda üç ansiklopediden, iki kitaptan özet çıkarmanın "özgün bir tarih araştırması" olarak görülemeyeceği çok açıktır.

Yarışmaya katılacak öğrencilerin önünde daha önce araştırılmamış birçok konu bulunduğunu düşünüyoruz. Genellikle daha küçük ve önemsiz gibi görülen şeylerin, kendi kentinizin, sokağınızın, ailenizin, kentin en eski eczanesinin ya da bakkal dükkânının tarihi üzerine yapacağınız araştırmalarla da yarışmaya katılabilirsiniz.

Hayatında önemli olaylar yaşadığını ve çevresini etkilediğini düşündüğünüz kişilerin tarihlerini de araştırıp yazabilirsiniz. Ama yine Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar gibi çok iyi bilinen ve üzerinde çok çalışma yapılmış kişilerin tarihini yazmaya kalkmamanızı tavsiye ederiz.

- Başvuru formuna yazacağım konu hakkında bazı tereddütlerim var. Araştırmaya başladıktan sonra konumu değiştirmem mümkün müdür?

Başvuru formuna yazılan konudan ilerleyen günlerde çeşitli sebeplerle vazgeçmeniz mümkün. Araştırmaya başladığınızda kaynak bulamayabilir, konuyu istediğiniz gibi işleyemeyebilir ya da görsel malzeme bulamayabilirsiniz. Araştırmaya başladığınızda karşılaştığınız bir ayrıntı, ilgi alanınızı başka bir konuya yöneltebilir. Bu durumda yarışma merkezine haber vererek araştırma konunuzu değiştirebilirsiniz. Bu tür değişikliklerde başvurunuz geçersiz sayılmayacaktır. Zaten biz başvuru formuna yazdığınız araştırma konusunun genel çerçeveyi tanımladığını, göndereceğiniz çalışmanın başlığıyla bire bir çakışmayabileceğini hesaba katıyoruz. Önemli olan sizin, kendi seçtiğiniz, araştırırken zevk alabileceğiniz, yeni şeyler öğrenebileceğiniz bir alanda çalışma yapmanızdır. Ancak olası değişiklikleri yarışma merkezine haber vermenizi istiyoruz.

- Yarışmaya birden fazla araştırmayla katılmak mümkün mü?

Yarışmaya birden fazla araştırmayla da katılmak mümkün. Ancak araştırmaların ekim ayında teslim edileceğini dikkate alırsanız, aradaki sürenin birden fazla konuyu tüm yönleriyle araştırma ve yazmaya yetip yetmeyeceğini de hesaba katmalısınız. Geçen yıl çok sayıda konuyla başvuran öğrencilerin çoğu bu konulardan ancak birini gönderebildi. Çok sayıda çalışma yollayanlar arasında da sadece bir kişi mansiyon ödülü alabildi.

- Çalışmaların teslim tarihinde okulumu bitirmiş olabilirim. Bu durumda da yarışmaya katılabilir miyim?

Yarışmaya katılma koşulunu "2000-2001 öğretim yılında herhangi bir üniversitenin ön lisans ya da lisans programlarından birine kayıtlı olmak" şeklinde ifade etmiştik. Yarışmaya başvurduktan sonra okulunuzdan mezun olmanız, çalışmanızın geçersiz sayılması için bir sebep değildir.

- Yarışmaya başka bir yerde yayımlanmış bir makalemle veya geçen yıl gönderdiğim ama dereceye giremediğim araştırmamla katılmam mümkün mü?

Yarışmaya gönderilen çalışmaların özgün olmaları gerektiğine dair diğer bir nokta da bunların daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olmasıdır. Geçen yıl dereceye girememiş çalışmaların yeniden gönderilmesi halinde bunları değerlendirmeye almayacağız. Bu etkinliğin amacı sadece "yarıştırmak" değil, aynı zamanda yeni tarih araştırmalarını ortaya çıkarmak ve araştırma sürecinde gençlerin daha çok şey öğrenmelerini ve yetkinleşmelerini sağlamaktır. Daha önce yayımlanmış ya da yarışmaya yollanmış çalışmaların gönderilmesi bu amaçların hiçbirine hizmet etmeyecektir.

- Bizden istenen öğrenci durum belgesinden kastedilen not durumunu gösteren belge midir?

Başvuru sırasında sizden istediğimiz belge, not durumunuzu gösteren belge değil, okulunuza kayıtlı olduğunuza ilişkin belgedir. Fotoğrafı olması da şart olmayan bu belgenin, sadece 2000-2001 öğretim yılında okula kayıtlı olduğunuzu göstermesi ve onaylı olması yeterlidir. Üniversitenizin öğrenci işleri dairesi başkanlıklarından alacağınız bu belge ve eksiksiz doldurulmuş başvuru formunu göndermekle başvurunuzu tamamlamış olacaksınız.

BAŞVURU FORMUNUN TEMİN EDİLEBİLECEĞİ ADRESLER

Yarışma Merkezi:
Toplumsal Tarih Dergisi
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
80700 Beşiktaş İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33
Faks: (0212) 227 37 32

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak
No: 15 34460 Eminönü İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Tarih Vakfı Merkezi
Vali Konağı Cad.
Samsun Apt. No: 57
80200 Nişantaşı İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Ankara İrtibat Bürosu
Büyükelçi Sokak No: 14/9
Küçükesat Ankara
Tel: (0312) 426 16 54
Faks: (0312) 468 53 65

K İ T A B İ Y A T

Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi

KEREM ÜNÜVAR

Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 286 s.

İnsanoğlunun doğaya hükmetme arzusu ve bunu gerçekleştirebileceğine olan inancı, doğayla insan arasındaki ilişkinin şeklini yüzyıllar önce değiştirdi. İnsanın toprağı sürmeye, ormanları yok etmeye başlaması dünya üzerinde insandan daha uzun zaman önce yerleşmiş bulunan bakterilerin huzurunu kaçırdı. Kendilerini tehdit altında hisseden bakteriler, kısa bir zaman içinde kendileri bir tehdit unsuru haline geldiler. Andrew Nikiforuk, popüler bir tarih kitabında rahatı kaçan bakterilerin, virüslerin, üstorganizmanın hikâyesini anlatıyor. Kitabı ilginç kılan, yazarın mikrop savaşçıları dediği ve kurtulmak için yok etmek gerektiğine inanan tıp bilimi anlayışının aslında ne kadar çaresiz olduğunu gösteren anlatısı ve yazarın bunu anlatırken kullandığı dil.

"Bakteriler, daha fazla üreme çabalarımıza rağmen, bilim adamlarını her zaman rahatsız etmiş, her zaman insan ırkına sayıca üstün gelmişlerdir. Toprağın bir gramında 1 ile 10 milyar arasında, yani dünya üzerindeki insan nüfusunun iki katı kadar bakteri hücresi barınmaktadır... Yeryüzünden otuz iki kilometre yükseklikte ve Pasifik Okyanusu'nun on bir kilometre derinliklerinde bulunmuşlardır... İnsan vücudu 10 katrilyon hayvan hücresi ve 100 katrilyon bakteri hücresinden oluşur. İnsanlar bakterilerden yapılmış, bakterilerle kuşatılmıştır ve bakterilere bağımlıdırlar." Nikiforuk, sözlerine çarpıcı sayısal karşılaştırmalarla başlıyor. Yüzyıllardır varlıklarını sürdüren bakterileri, insanların doğal hayata müdahale ettikleri her anda dengenin yine bakteriler lehine bozulacağı gerçeği ve farklı salgın hastalıkların tarihleri üzerinden inceliyor. Fernand Braudel'in *The Structures of Everyday Life*'ında bir bölüm yazmak gereği duyduğu salgın ve bulaşıcı hastalıkların uzun bir tarihsel dökümünü sunuyor. Nikiforuk, kitabı boyunca ısrarla vurguladığı üstorganizmanın gücünü hafife almamak önerisini Braudel'in satırlarında da gördüğü için mutlu olmalı. Nikiforuk Annales geleneğinin kemiklerini sızlatmayacak şekilde kaleme alınmış kitabında, hastalıkları besleyen çevresel ve toplumsal etkilerin araştırılması gerektiğinin, insanların toprağa, yerleşim yerlerine, kendilerine karşı göstermedikleri özenin bakteriler ve virüsler için hazır beslenme ortamları yarattığının altını defalarca çiziyor.

Burada bakterilerin toplumsal aktörlere dönüştükleri gerçeğini kabul etmek gerekiyor. Anlatılanların tarihle bağı yalnızca Büyük İskender'in sıtmadan, IV. Henry'nin vebadan ölmesi ile ilgili değil kuşkusuz. Salgın hastalıklar da diğer pek çok olumsuzlukta olduğu gibi önce yoksulları vuruyor. Zaman zaman toplumun tamamını etkilediği gibi, kimi zaman da yalnızca yoksulları yok ediyor. "Çiçek hastalığı Yenidünya'yı öylesine büyük bir güçle işgal etmiştir ki, Kızılderili kültüründe açtığı politik yaralar hâlâ iyileşememiştir. Veba feodalizmin sonunu getirmiş, kapitalizmin tohumlarını atmış ve ekonomistlerle doktorları hâlâ motive eden, doğaya karşı bir güvensizlik yaratmıştır. Sıtma köle ticaretinin gelişmesine yol açmış ve Karayipler'in rengini belirlemiştir. Frengi sekse tehdidi, insanlara da peruğu tanıtmıştır." Bunlara ilaveten, vebanın ilk Yahudi katliamlarına da sebep olduğunu, cüzzamlılara uygulanan ayırımcılıkla, HIV virüsü taşıyıcılarına ve AIDS hastalarına uygulanan ayrımcılık arasında fark olmadığını işaret etmekle yetinelim. İnsanoğlu 'mikrop avcıları'nın güçlü tılsımı antibiyotiklerle şimdiye kadar ancak bir arpa boyu yol gidebildi. Ancak bulaşıcı ve salgın hastalıkların mağdurlarına karşı gösterilen toplumsal duyarsızlıkların bir o kadar bile değişmemesi acaba nasıl değerlendirilmeli?

Andrew Nikiforuk, kitabında yalnızca salgın ve bulaşıcı hastalıkların yıkıcı, yok edici etkisinden bahsetmiyor. Hastalıkların tedavisi için seçilen yöntemlerin de dökümünü yapıyor. İnsa-

noğlunun antibiyotiklerin keşfi ile başlayan, kendine aşırı güvenli hallerini anlatıyor. Ancak virüslerin, yani üstorganizmanın genetik olarak en çabuk yenilenebilir, kendi genetik şifresini ilaçlara ve çevreye karşı yeniden dizayn edebilir unsurunun, ilaçlar karşısında ne kadar başarılı olduğunu gösteriyor. Tıp bilimi ve eğitimi açısından, mikropların yok edilerek ıslahı yönteminin toplumsal ve çevresel faktörleri nasıl ikincilleştirdiğinin altını çiziyor. Elbette tıp eğitiminde temel ve klinik bilimler arasında yapılan kesin ayrım (Flexner ilkeleri) ve tıpta insanların hastalıktan korunmasının değil de daha kârlı olan tedavinin öne çıkması gözden kaçırılmaması gereken bir nokta. Dünyanın nüfusu arttıkça, tedavi merkezli bir tıp anlayışının var olan şu anki eşitsizlikleri artıracağı kesin. Salgın ve bulaşıcı hastalıkların nüfusun aşırı kalabalıklaştığı, ekosistemlerin iflas ettiği, açlık ve kıtlığın arttığı ortamlarda yayılmaları bu yüzden rastlantı değil. Mikropların bu tercihleri anlaşılır bir durum. İnsanların bu tercihlerin karşısında olduklarını beyan edip, hastalıklar konusunda üç maymunu oynamaları da aynı derece de anlaşılır mı?

Salgın hastalıklar bir anda varolmuyor. Bataklıklarda, ormanlarda, ağaç kovuklarında kendileri için o mutlu anın gelmesini bekliyorlar. İnsanların arasına yeniden yayılacakları, milyarların ölümüne neden olacakları o anın gelmesini. Nikiforuk'un ısrarla söylediği, salgınların ekolojik denge yeniden kurulana kadar faaliyet gösterip sahneyi boşaltmalarının şansla ya da kaderle açıklanamayacağı. Ekolojik dengenin her gün bozulduğu bir dünyada, bu dünya üzerinde insanoğlundan daha fazla yaşamış, daha eski bir medeniyetin yeniden sahne alacağını düşünmek karamsarlık sayılmamalı. Üstorganizma hayatımızın her anında var. Halen salgınlara neden olduğu bölgelere, coğrafyalara bakmak bunun nedenini bize söyleyebilir. Bugüne kadar uygulanan düşmanı yok etme stratejisi, nedenleri anlamamızı engellemiş olabilir. Kitabın bu yüzden mikroplar, salgın ve bulaşıcı hastalıklar konusunda getirdiği yaklaşım, sayıca insanoğlundan daha kalabalık, genetik olarak insanoğlundan daha hızlı uyum sağlayabilen bu varlıkların çevreci bir bakışla ele alınması. Tarihin bu karanlık (!) sayfalarının da okumaya değer olduğunu ve toplumsal tarihin yazılabilmesi için mutlaka dikkate alınması gerektiğini hatırlatması.

Sıtma, dizanteri, cüzzam, veba, AIDS, tifo insan hayatının geçmişinde ve de bugününde yerlerini koruyan bakteriyel ya da virütik salgın hastalıklar. Genellikle varlıklarını duyduğumuz ama mümkünse duymakla yetinmek istediğimiz hastalıklar. Onlar hakkındaki bütün bilgimizi, onların varlıklarının kötülüğü üzerine kurmuş durumdayız. En basit bir rahatsızlıkta antibiyotiklere sığınmamızın nedeni bu. Gece hakkında edinilen toplumsal bilince benziyor biraz. Tekinsizlikler, tehlikeler, korkular, evlerin güvenli olduğuna duyulan sarsılmaz inançlar üzerine kurulu, gecenin karanlığını hem tarif etmek için hem de ondan korunmak için kullandığımız bilinç biçimimize benzer bir şey var burada. Günün sonunda nasıl gece varsa, hijyenik hayatımızın dört bir tarafı da bakteriler tarafından çevrilmiş durumda. İnsanın varlığı aslında tamamen bakteriyel. Bu yüzden korkacak bir şey yok. Birlikte yaşamayı öğrenmemiz gerekiyor.

Üstte: Yoksulların çocukları, yaşlıları besleyen Aziz Giego. Murillo, 1645.

Altta: Frengi tedavisini gösteren bir gravür.
Fernand Braudel, *The Structures of Everyday Life, Civilization & Capitalism 15th-18th Century.*

KAYNAKÇA

Fernand Braudel, *The Structures of Everyday Life, Civilization & Capitalism 15th-18th Century*, c. I, Harper & Row, 1981.

Cem Terzi, *Tıp Eğitimi*, İletişim Yayınları, 2001.

NOT DEFTERİ

İstiklal Caddesi "Güzelleşiyor"!

Son günlerde İstiklal Caddesi'nin çeşitli yerlerinde asılı olan ve üzerinde "Tarihi mirasımıza sahip çıkalım" türünden sloganların yer aldığı afişler dikkatinizi çekmiştir. Beyoğlu Belediyesi ve belediye başkanının imzasını taşıyan bu afişlerde ayrıca Mimar Sinan Üniversitesi'nin adına da rastlanmaktadır.

Beyoğlu'nu "güzelleştirme" ve "tarihi mirasımıza sahip çıkma" sloganlarıyla duyurulan bu çabanın ne olduğunu ise caddede bir süre yürüdükten sonra anlamaya başlıyorsunuz. Caddeye cephesi olan binalardaki tabelalar sökülüyor ve yerlerine yenilerinin takılması için hazırlıklar yapılıyor. Hatta bazı yeni tabelalar asılmış bile.

İlk bakışta iyi düşünülmüş bir girişim olarak görünen bu "güzelleştirme" çabasının nasıl yapılacağının ayrıntılarını öğrendiğinizde ise dehşete kapılıyorsunuz. Caddenin şu andaki haliyle bir görüntü kirliliği yarattığı düşüncesinden hareketle tüm binaların üzerindeki tabelalar sökülüyor ve yerlerine Mimar Sinan Üniversitesi ve Beyoğlu Belediyesi'nin ortak projesi kapsamında "tasarlanmış" formattaki yeni tabelalar asılıyor. Bu standart tabela tasarımı ise ahşap üzerine sarı renkli bir metal ile kurumun isminin yazılması şeklinde.

Dünyanın önemli birçok tarihi kentinde, tarihi binaların üzerine asılan tabelaların belirli kurallar ve binanın cephe bütünlüğüne zarar vermeyecek şekilde asılıyor olması, İstanbul'da karşılığını tek tip tasarlanmış tabelalar olarak buluyor. İstiklal Caddesi'ni bu tip uygulamaların yapıldığı tarihsel, mimari ve kentsel bütünlüğünü koruyan kentler veya kent parçaları ile karşılaştırmak bu uygulamanın temel hatalarından biridir. Şüphesiz ki İstiklal Caddesi tarihsel önem arz eden bir caddedir, fakat eski binaların yeni binalardan sayıca çok olması buranın tarihsel bütünlüğü olan bir kent parçası olduğu anlamına gelmemektedir.

Gürültüsüyle, kalabalığıyla, hiç bitmeyen yaşamı ve tabelalarıyla İstanbul'un metropol hayatını en iyi yansıtan İstiklal Caddesi'nin tekdüze bir görünüşe büründürülmesi anlaşılır bir uygulama değildir. Bu girişimin mümkün olabiliyorsa çağdaş ülkelerdeki uygulamalar yönünde yeniden şekillendirilmesi, eğer bu mümkün olmuyorsa tamamen durdurulması konusunda her türlü girişimde bulunulmalıdır. Bu noktada, kent sorunları üzerine çalışan sivil toplum kuruluşları tüm kanalları zorlayarak söz konusu gelişmeyi duyurmalı ve bu "güzelleştirme" girişimini engellemek için çaba harcamalıdır.

Barış Altan

Tarih Vakfı

Haziran 2001
Gezi Programı

"Taşın ve İnancın Şiiri: Mardin"

7-10 Haziran 2001
Diyarbakır-Mardin-Nusaybin-Hasankeyf

"Anadolu'nun Kapıları"

21-24 Haziran 2001
Kars-Doğu Beyazıt-
Ahlat-Van

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57
Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0212 233 21 70 - 233 21 61
Faks: 0212 234 32 90
E-mail: tarihdostlari@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 12.500.000.-TL, yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 25.000.000.-TL, yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 15.000.000.-TL, yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: | | | | | | | | | | | | | | | | |
Geçerlilik Tarihi: | | | | |
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Halılar gerçekten uçar mı? Lambadan cin çıkar mı?

Yüzyıllar boyunca anlatılan, düzenlenip Fransızcaya çevrildikten sonra Chaucer'dan Poe'ya, Calvino'dan Eco'ya birçok yazarı etkileyen, resim, müzik, sinema gibi birçok sanat alanında işlenen *Binbir Gece Masalları*, Âlim Şerif Onaran'ın çevirisiyle tam metin olarak YKY kitaplığında. Bu dev yapıt, 8 kitap halinde ve Orhan Pamuk'un önsözüyle yayımlanıyor. Okura da bir tek "Açıl susam, açıl" demek kalıyor...

Binbir Gece Masalları
Fransızcadan çeviren: Âlim Şerif Onaran
8 kitap (kutulu)

YKY YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 84
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

gençler tarih yazıyor

TOPLUMSAL TARİH

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI 2001

ÖDÜLLER

Birinciye:
200.000.000 TL.
İkinciye:
150.000.000 TL.
Üçüncüye:
100.000.000 TL.

İlk beş dereceye giren öğrencilerin araştırmalarının Toplumsal Tarih dergisinde yayımlanmasının yanı sıra dergi aboneliği ve kitap armağanları.

YARIŞMA TAKVİMİ

Son başvuru tarihi:
29 Haziran 2001
Araştırma teslim tarihi:
19 Ekim 2001
Sonuçların açıklanması:
3 Aralık 2001

AYRINTILI BİLGİ, BROŞÜR VE BAŞVURU FORMU İÇİN:

Toplumsal Tarih Dergisi, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, Beşiktaş 80700 İstanbul
Tel: 0212 227 37 33
Faks: 0212 227 37 32
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

Katkıları için Aktif Dağıtım, Filmtet ve Oğlak Yayınları'na teşekkür ederiz.

TOPLUMSAL TARİH

OCAK-HAZİRAN 2001 / SAYI 85-90

15. CİLT DİZİNİ

A

Abalıoğlu, Yunus Nadi 87/14
Abasıyanık, Sait Faik 87/30
Abdî Sûrnâmesi 88/61
Abdullah Biraderler 86/28
Abdullah Cevdet 87/8
Abdullah Niyazi Efendi 86/49
Abdullah, Kevork 86/28
Abdurrahman Şeref Efendi 90/41, 42, 45-48
Abdurrahman Paşa (Kadı) 89/39
Abdurrahmanzade Edhem Efendi 86/47
Abdülaziz 86/27, 29
Abdülhalim Baki 85/52
Abdülhamid II 85/17, 19, 86/27, 38, 39, 87/42-44, 88/25, 89/5, 22, 59, 90/41, 42, 52
"Abdulhamid Dönemi Dış İlişkileri" 87/57
Abdüllatif Efendi 89/8, 9
Abdülmecid 86/27, 87/14, 88/60, 90/23
Abel, Işık Tamdoğan 85/64
Abidin Paşa 90/52, 57
Abydos (Nara) 88/30, 31, 35
Acıpayam 86/53
"Açık Deniz'de Hava" (tablo) 86/26
"Açılırken" (şiir) 85/43
Ada Mektebi 86/7
Adana 85/39, 53, 86/17, 87/61, 88/8, 89/45, 46, 90/52-56
Adana Çukobirlik 89/45
Adana Depremi (1998) 90/53
Adana Erkek Lisesi 90/53, 55, 57
"Adana Erkek Lisesi'nin 50. Kuruluş Yıldönümü" 90/53
Adana Erkek Lisesi'nin Kuruluş ve Gelişim Yılları 90/52
Adana Kız Lisesi 90/53
Adana Mekteb-i İdadi-i Mülkiye 90/53
Adana Sultanisi 90/55
Adem Bey 86/16
Aden 86/18
Adıvar, Halide Edib 87/30, 40, 88/55-59
Adliye Dairesi 89/22
Adliye Nezareti 86/39, 89/14
Adnan Bey 85/10
Adnan Menderes Üniversitesi 86/64
Aelius, Aristides P. 85/26
Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü 86/20
Agache, Donat Alfred 85/53
Ağanoğlu, Halit 88/17
Ağaoğlu, Ahmet 87/14, 89/6
Ağaoğlu, Samet 86/22
Ağaoğlu, Tektaş 86/22
Ahmed III 88/60, 90/32
Ahmed Ali 86/27
Ahmed Aziz Efendi 89/31
Ahmed Bedri (Kafesçi) 86/8, 11
Ahmed Hilmi 87/8
Ahmed Midhat Efendi 90/41, 48, 49
Ahmed Nesimi Bey 89/23
Ahmed Rasim Bey 90/48, 49
Ahmed Rıza Bey 89/23
Ahmed Saib Bey 90/47-49
Ahmed Şuayb 87/8
Ahmed Tevhid Bey 90/46
Ahmed Vefik Paşa 90/41, 48
Ahmet Kuyaş: Türk Devrimi Tarihi 90/38
Ahmet Paşa 89/41
Ahmet Rasim 86/4, 12
AIDS 90/62, 63
Aile Hakları Kararnamesi 87/29
Aineias 88/33-35
Aioller 88/30
Akalın, Bedri 88/17, 18
Akalın, Besim 87/29
Akaretler 88/40, 41
Akbaba Karyesi 88/9
Akbayar, Nuri 85/64
Akça, Salim 89/46
Akçaabad 88/6
Akçalı Mescit 85/51
Akçura, Yusuf 89/6, 9
Akdeniz 85/23, 86/52
Akdeniz Üniversitesi 89/38
Akgün 88/12
Akgün, Seçil Karal 90/58
Akgündüz, Ahmet 87/59
Akhilleus 88/35
Akın, Günkut 90/5
"Akın" piyesi 85/44
Akış, Ali 90/51
Akif Efendi 86/48
Akikhorios 90/11
Akka 88/7
Aksaray 89/19
Aksaray Cellâd Çeşmesi Yangını (1898) 86/6, 8
Akseki 85/18, 89/38-40, 42
Akseki Kazası 89/39
Akseki ve Aksekililik 89/38
Aksöz, Uğur 90/57
Akşam Dershaneleri 87/31
Akşehir 87/61
Akşehirlizade Mehmet Hilmi Efendi 86/45
Akurgal, Ekrem 89/39
Akyavaş, Erol 89/64
Akyıldız, Ali 88/44
Akzade Mehmed Bey 85/46
Alaca, Eray 90/52
Alakilise (Alaçeşme) 89/38
Alakisia 89/38
Alam, Muhittin 88/47
Alanya 89/40
Alaşehir 86/44
Alaşehir Kongresi 86/48
Alaşehirli Mehmet 86/12
Albert-Ludwig Üniversitesi 88/63
Aleksandreia Troas (Eski İstanbul) 88/30-32
d'Alembert 87/8
Alfred Agache 85/54
Alınması Gereken Tedbirler Vesair Teklifler Komisyonu 88/48
Ali Bey (Rize Maarif Müdürü) 85/42
Ali Fuat Paşa 86/47
Ali Haydar Bey 89/23
Ali Hikmet Paşa (Ayerdem) 85/10-18
Ali Hikmet Paşa'nın Günlüklerinden Milli Mücadeleye Bakış 85/6
Ali İhsan Paşa 86/18
Ali Kemal Bey 89/22
Ali Nusret Bey 90/48, 49
Ali Onbaşı Çadır Kenti 86/54
Ali Reşad Bey 90/48, 49
Ali Rıza Bey (Balıkhane Nazırı) 86/11
Ali Rıza Efendi 86/16
Ali Rıza (Kıbrıslı) 90/55
Ali Rıza Bey (Sivash) 17
Ali Seydi Bey 90/43, 45, 46
Ali Suad Bey 90/47
Alî Sûrnâmesi 88/61, 62
Alkıncan, Bedri 88/13
Allahüekber Dağları 86/14
Allenbey 90/55
Allianio 85/26, 27, 29, 90/5
Allighieri, Dante 88/27

Almanya 88/64, 89/7, 8, 90/50
Alp, Sedat 90/8
Alparslan, Meltem Doğan 90/9
Alparslan, Metin 90/6
Alper, İskender 86/42, 45
Alpman, Mehmet 86/54, 46
Alsancak 85/53
Altaban, Özcan 85/54
Altan, Barış 90/4, 64
Altınay, Ahmet Refik 88/59
Altıncı Belediye Dairesi 89/16
Altındal, Meral 87/24
Altıok Mahalesi 85/51
Altun, Ara 88/36-38
Alus, Sermet Muhtar 86/4-6
Amasya 85/40, 86/28, 88/8
Amerika 87/17, 41, 90/26-28
Amerika Birleşik Devletleri 86/30, 88/4, 57, 89/11, 90/39
"Amerika'da İntihar" 87/26
Amerikan Koleji 90/56
Amerikan Kütüphanesi 88/36
Amerika'nın Sesi Radyosu 90/29
Amsterdam 86/26, 87/42-44
Amsterdam'da Oryantalist Bir Harem-i Hümayûn Tiyatrosu (1894) 87/42
Anadol, Ayşen 86/32
Anadol, Kemal 89/47, 48
Anadolu 85/26
Anadolu Hisarı 88/23
Anadolu Selçukluları 90/32
Anadolu Türk Beylikleri 90/44
Anadolu Üniversitesi 86/20, 90/58, 59
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 86/43, 49
Anadolu'da Terör Estiren Halk: Galatların Savaş Tekniği ve Geleneği 90/10
Anastassiadou, Meropi 85/63
Anatolica 85/23
Anderson, John 86/32
Andromakhe 88/33, 34
Anfitrini 88/9
Anıtta 90/6
Ankara 88/10, 89/52, 55
Ankara Elektrik-Havagazı İşletunesi 86/57
Ankara İmar Müdürlüğü 85/53
Ankara İmar Planı ve Raporu (1928-1932) 85/53
Ankara İşçi Sendikaları Birliği 88/48
Ankara Oteli 88/17
Ankara Polis Müdürlüğü 88/8
Ankara Radyosu 90/26-28
Ankara Şehremaneti Kanunu (1924) 85/53
Ankara Şehri İmar Müdürlüğü 85/54, 55
Ankara Üniversitesi 86/20, 87/26, 88/47, 90/8, 58, 59
Ankaralı Kel Baba Efsanesi 89/5
Ankâ-yı Bahri 89/30
Ankyra 90/13
Annales ekolu 87/57-59, 90/7, 40, 62
Ansiklopedistler 87/9
Antalos 88/32
Antalya 85/31, 86/56, 87/16, 88/7
Antandros (Altınoluk) 88/30
Antandros 88/32, 33
Antigonos 88/30
Antikçağ 85/26
Antiokheia 88/32
Antiokhos I 88/63, 90/14
Antonius, George 89/55
Antranik 86/14
Anubis 86/34
Aphrodite 88/34, 35
Apollon 88/31-33, 35
Ara Altun: Sanat Tarihi 88/36
Arafat 88/22
Arapkir 88/9
Arapzade Mehmet Ali Efendi 86/47
Aras, İsmail 88/48
Aras, Rüştü 86/43
Arda, İlhan 87/60
Ardeşen 85/33, 41
Arendt, Hannah 85/48
Arhavi 85/33, 41
Arıkan, Halil Volkan 89/57, 90/58
Arıkan, Mehmet 88/16
Arıkan, Zeki 87/60
Aries, Philippe 85/63
Arif Bey (miralay) 86/14, 19
Arif Bey 85/44
Arif el-Ârif 86/61
Arif Hikmet Bey 90/22
Arif İrfan Bey 86/62
Arkeoloji Müzesi
Arkeoloji ve Sanat 85/23
Arkun, Nezahat 87/26
Arman, Aytaç 90/57
Arnavut "Yaşkim" İttihat Cemiyeti 89/18
Arnavutköy 89/18
Arnavutluk 89/18
Arnuvanda I 90/7
Arpad 89/4
Arsal, Sadri Maksudi 90/50
Arseven, Celâl Esad 85/52
Arslan, Mehmet 88/59, 60, 62
Arşaluys 87/50
Artemis 88/33
Artukoğulları 88/37
Artvin 85/30, 33, 41
Artzakank 87/50
Aru, Kemal Ahmet 89/34
Asadur, Zabel 87/50, 52
Asar 89/41
Askeri Yargıtay 86/16
Asklepieion (sağlık yurdu) 85/27
Asklepios (sağlık tanrısı) 85/27, 88/33
Aslanapa, Oktay 88/36, 37, 89/33, 34
Aslantaş, Ferhat 89/47
Ashabılar Muharebesi 85/12, 13
Associated Press 86/58
Assos (Behramkale) 88/30, 32, 33
Astyanaks 88/33, 34
Asuan 86/35
Aşağı Pınar Kazısı (Kırklareli) 85/23
Aşçı, Sedat 90/58
Âşık Edebiyatı 86/5
Âşık Hacı Hakkı 86/6
Âşık Lütfi 86/6
Âşık Râzi 86/4,11
"Aşk Valsi" (film) 85/45
At Meydanı 88/61
Atagök, Tomur 87/64
Atamaz, Serpil 90/59
Atatürk Araştırma Merkezi 88/60
Atatürk Bulvarı 85/55
Atatürk İlkokulu 86/56
Atatürk Kültür Merkezi 88/60
Atatürk, Mustafa Kemal 85/8, 10, 11, 15, 42, 43, 45, 49, 53, 86/18, 23, 43, 45, 47, 64, 87/11, 40, 88/43, 47, 90/35, 36, 50
Atay, Falih Rıfkı 87/14
Ateşten Gömlek 88/57
Athena 88/34, 35
Athena Ilias 88/30, 33
Atilla 89/4
Atilla Hunları 89/6
Atina 88/30
Attalos 90/10
Attika-Delos 88/30
Augustus 88/31, 32, 34
Auschwitz 88/64, 90/18-20
Avrupa Konseyi 88/37, 89/59
Avustralya 88/4, 8
Avusturya 86/18, 89/4, 8, 11, 90/43
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 88/4, 5, 7, 60, 61
Ayân Meclisi 89/22
Ayasofya 85/25, 86/32, 87/61, 89/35, 90/4
Ayaz İshaki'nin Ölümünün Hemşerilerine Duyurulması 90/50
Aydemir, Şevket Süreyya 85/55, 90/38
Aydın 86/41, 43, 45, 53, 59
Aydın, Akif M. 88/44
Aykut, İmren 85/59
Aykut, M. Atilla 89/55
Ayşe Sultan 88/60
Ayvaz Ali Mevkii 85/27
Ayvazovski, İvan Konstantinoviç 86/26-31
Azerbaycan 85/9
Aziz Beyefendi 90/47
Aziz Vincent de Paul tarikatı 85/58
Aziziye 88/9
Azkanıver Hayuhyatz Ingerutyun 87/50

B

Bab-ı Seraskeri 89/18
Babıâli 85/55, 87/43, 89/16, 19, 31, 90/41, 47
Babil 90/6
Babuna, Aydın 89/60, 61
Bafra Ovası 85/31, 35
Bağdat Demiryolu 86/19, 87/58
Bahr-i Sefid Vilayeti 88/9
Bakanlıklar Sitesi 85/54
Bakırçay 90/10
Bakırçay Vadisi 85/29
Balcıoğlu, Şahap 86/54
Balıkesir 88/10, 30
Balıkesir Cezaevi 86/57
Balkan Savaşları 85/6, 86/43, 87/12
Balkanlar 85/52
Ballı, Veli 89/47
Balta, Mehmet 89/47
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı 87/59
Baluk Denizi 86/26
Balyan, Sarkis 86/27
Bandırma 86/62, 88/10, 43
Bardakçıoğlu, Taner 89/46
Bardız 86/14
Barkan, Lütfi Ömer 89/51
Barlas, Nedim 90/57
Barlo, Hilmi Naili 88/47
Barun 88/7
Basgan, Hakkı 85/40
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 85/17, 42, 88/6
Bateia 88/33, 34
Batılılaşma 85/48, 49, 55, 90/26, 33, 52
Batuk, Blenov 88/41
Batum 86/19
Bayar, Celal 85/8, 86/55, 56

Bayburtlu Ali Bey 86/14
Baydur, Cemil Şerif 86/42
Bayer Şirketi 90/19
Bayezid I 87/27
Bayezid II 88/61, 89/41
Baykal 86/16
Baykal Gölü 86/15
Baykara, Hüseyin 88/61
Bayrı, Mehmet Halit 86/8, 12, 90/41
BBC 90/29
Bebekli Kilise 90/54
Behçet (Mektupçu) 85/42
Behçet Bey (Rize vali vekili) 85/42, 45
Behiç Bey 85/8,11
Behiç, Enis 89/8
Bekir Bey 86/47
Bekir Sami Bey (miralay) 85/8, 9
"Belalar Mubareki" (film) 85/45
Belçika 87/41, 89/11
Beldos (Mahmutlu) 89/38
Belediye Kanunu (1930) 85/50, 51
Belediye Yapı ve Yollar Kanunu (1933) 85/50, 52
Belediyeler Dergisi 85/53
Belen Camii 86/53
Belgelerle Türkiye'de 17 İntihar Olayı 87/26
Belgrad 87/61
Berat 88/5
Bergama 85/26, 27, 29, 88/33, 90/5, 13
Bergama Kızılay Cemiyeti 86/57
Bergama Krallığı 88/30
Bergama Sunağı 90/10
Bergos 89/38
Berkes, Niyazi 87/7, 10, 90/39
Berlin 85/54, 86/18, 19, 89/9, 90/44, 50
Berlin Antlaşması (1878) 89/60
Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati 87/60
Beşiktaş Yangını (1892) 86/6
Beşiktepe 88/30
Beşir Fuad 87/8, 9, 26, 89/55
Beyatlı, Yahya Kemal 85/55
Beyazıt 88/23
Beygirci Tosun 86/12
Beyoğlu 85/55, 86/10, 27, 30, 89/16, 19
Beyoğlu Belediyesi 90/64
Beyoğlu Mutasarrıflığı 89/18
Beyoğlu yangını (1870) 85/58
Beyrut 87/50, 88/9, 10
Bıçak, Hatice 90/58
Bıçgın, Tevfik 85/40
Biga 88/9, 30
Bigat, Piraye 87/40
Bilal, Melissa 87/48
Bilecik 88/9
Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi 85/62
1930'lardaki "Şehircilik Tartışmaları": Cumhuriyetin Kamusal Alanını Oluşturması 85/48
Binal, M. Adil 88/16
Binbaşı Edip Bey 86/48
Binbir Gece Masalları 88/61
1806 Yılında Bodrum Tersanesi'nde Bir İş Kazası 89/30
1848 İhtilali 89/4
Bir Dinazorun Anıları 88/60
"Bir Eğitimcinin Savaşları" 88/13
"Bir Millet Uyanıyor" filmi 85/45
"Bir Nüfuz Mücadelesi Aracı Olarak Suriye Demiryolları (1888-1914)" 87/57
Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar 89/60
"Bir Yeniden Doğuşun Tarihçesi: Hitit Uygarlığı" 90/9
Bir Zambağın Hikâyesi 86/39
Birinci Dünya Savaşı 85/6, 38, 86/13, 14, 88/8, 19, 89/6, 8, 9, 57, 61, 90/33, 54, 55
Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara Esir Düşen Muhittin Dinçsoy'un Başından Geçenler 86/13
Birinci Meşrutiyet 89/15
Birinci Numune Mektebi 90/52
Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu 86/64
Birkenau (Auschwitz II) 90/18
Birler, İsmail Hakkı 89/47
Bitlis 88/8
Bizans 85/27, 87/61, 90/44
Bizim Köy 89/55
Blak Bey 85/58
Blenov, Harun 88/42
Bloch, March 87/59
Bochum Ruhr Üniversitesi 89/57
Bodamya (Bademli) 89/38
Bodrum 86/47, 53, 89/30, 31
Bodrum Tersanesi 89/30
Boğaziçi 85/55, 58, 88/61
Boğaziçi Üniversitesi 89/51, 54, 90/38, 40
Boğazkale 90/6
Boğazköy 90/7
"Boğazköy: Pteria? Tavium? Hattuşa!" 90/9
Boğazköy'den Karatepe'ye: Hitit Dünyasının Keşfi 90/6
Bolgios 90/11, 12
Bolşevik 86/15
Bolşevik Devrimi 86/15, 24, 38
Bolu 88/7, 12
Bolvadin 88/9
Bon, Gustave le 87/8
Bon, Philippe le 87/60
Bonn Siyasi Partiler ve Parlamentarizm Tarihi Komisyonu 89/57
Bora, Necmi 88/47
Boran, Orhan 90/29
Borçka 85/41
Bosna-Hersek 89/61
Bosna-Hersek Arşivi (Saraybosna) 89/60
Bossert, H. Th. 90/8
Bostan ve Gülistan 88/61
Boston 86/28
Boşnakların Ulusal Gelişimi 89/60
Boşnjaştvo 89/61
Bourgogne Dükalığı 87/61
Bozdağ, Sefer 88/39
Bozkurt mahallesi 85/51
Bozkurt, Mahmut Esat 86/25
Bozöyüklü Hacı Süleyman Efendi 86/41, 42, 44
Brasilia 85/53
Brass 89/60
Braudel, Fernand 87/58, 59, 90/62
Bremon 90/55
Brennos 90/11
British Museum 86/32
Briullov 86/26
Brix, M. 85/54
Broquière, Bertran-don de la 87/60-62
Brunsbüttel 86/18
Budakoğlu, Salih 89/43
Budapeşte 89/5, 8, 9
Budapeşte İslam Cemaati 89/8
Budapeşte Üniversitesi 89/5
Budenz, J. 89/5
Budin 87/61, 89/8
Buğra, Emine 87/41
Buldan 86/44
Bulgaristan 89/6, 8, 43
Bulutoğlu, Kenan 89/47
Bunalım Dönemleri Dışında Osmanlı Toplumunun "İşleyiş"i 85/62
"Bunalım Dönemleri Dışında Osmanlı Toplumunun İşleyişi" 88/63
Burdur 86/53, 57
Burku, Kemal 88/15
Bursa 87/61-63, 88/9, 10, 89/52, 90/47
Busbecq, Ogier Ghislain de 87/62
Büchner, L. 87/7,8
Büyük İskender 86/32, 88/30, 63, 89/39, 90/62
Büyük Menderes Ovası 89/33
Büyükçe İbrahim Bey (yüzbaşı) 85/9

C

Cabrizade Nafi Paşa 89/23
Caesar, G. Iulius 90/13
Cafer Paşa (Kızılhisarh) 89/30
Caffero, Gianni 86/30
Câmi 88/61
Câmi'u'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr 88/60
Can, Feza 87/64
Can, Sıtkı 85/44
"Canavar" (piyes) 85/44
Candeve 89/38
Candide 87/7
Caracalla 88/31, 33
Caumont, Nompar de 87/60
Cebeci 85/54
Cebel 88/7
Cebel Topu Sokak 85/57
Cebelitarık 86/18
Cecereme 89/38
Cedidiye sokak 85/57
Celal Bey 85/10, 89/11
Celali İsyanları 88/59
Cem Sultan 89/41
Cemal Bey 85/8
Cemal Bey (Erzurumlu) 86/47
Cemal Paşa 86/38
Cemal Zeki 87/27-29
Cemali, Canan 90/58
Cemerler 89/38
Cemil Koçak: Dönem Tarihi 86/20
Cemil Orhan Bey 85/44, 45
Cemile Sultan 88/60
Cemiyetler Kanûnu 88/39, 40
"Cemiyette Kadın" 87/30
Cenevre Planı 89/61
Cengiz Eruzun Görevden Alındı 87/64
Cenova 86/28
Centre de Documentation Juive Contemporaine 90/18
Centurio 90/13
Cevâd Paşa (Sadrazam) 87/43
Cevâd Sami 87/18
Cevdet Paşa 90/42
Ceyhan 85/53
Ceyhun, Demirtaş 90/57
Cézanne, Paul 86/29
Cezar, Yavuz 89/53, 54
Charger 89/3
Chicago 85/54, 86/28

Cidde 87/63
Cilam, Özlem 90/58
Cilavuz 88/17
Claudias 90/16
CNRS Paleorient 85/23
Coffin, Abel 85/18
Commodus 88/31, 32
Comte, Auguste 87/7, 8, 89/40
Concordia 88/33, 34
Constable, John 86/29
Courbet 86/29
Courouclí, Maria 85/64
Cuda, Mahmut 89/64
"Cuma Dernekleri" 85/44
Cumhurbaşkanlığı Köşkü 86/30
Cumhuriyet 89/45
Cumhuriyet Halk Partisi 85/41-44, 86/47, 49, 59, 87/37, 40, 88/55, 89/47, 48, 90/27, 36
Cumhuriyet Meydanı 85/55
Cumhuriyet Sineması 85/43-45
Cumhuriyet Üniversitesi 88/60
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize 85/41

Ç

Çağatay, Tahir 90/50
Çağlar, Behçet Kemal 85/43, 44
Çakır, Serpil 88/39
Çakmak, Fevzi 85/8
Çalapala, Bakım 87/31
Çalık Holding 88/63
Çallı 89/64
Çaltıkoru Barajı 85/29, 90/5
Çaltılıçukur 89/39, 41, 42
Çam Tepe 85/27
Çambel, Halet 90/9
Çameli 86/53
Çamlı 89/7
Çamlıbel, Faruk Nafiz 85/44
Çamlıhemşin 85/33, 87/64
Çanakkale 88/30, 89/56
Çanakkale Savaşı 89/59
"Çanakkale Savaşı: Tarihi Fotoğraflar Işığında Bir Yaklaşım" 89/59
Çankırı 85/9
Çanlı, Mehmet 86/41
Çapa, Mesut 85/41
Çarşı Caddesi 86/54
Çarşı Camii 85/46
Çatalca 85/6
Çay, Abdülhalük 87/14
Çayeli 85/41, 45, 46
Çayönü kazısı (Diyarbakır) 85/23
Çelebi, İhsan 90/59
Çelebovski 86/27
Çelikbaş, Burhan 89/46
Çelikkol, Güneş 88/55
Çengnâme 88/61
Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti 88/39
Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti (1919) 88/39
Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti 88/39-41, 43
Çerkes Kız Numune Mektebi 88/40, 41
Çerkez köyü 86/15
Çeşme faciası (1770) 89/30
Çetin, Cem 88/46
Çetin, Hasan 90/58
Çetin, Hikmet 89/47
Çetinkaya, Y. Doğan 89/15
Çetinsaya, Gökhan 88/45
Çevre Bakanlığı 90/5
Çevre Kanunu 90/4
Çeyrekbaşı, Latife Bekir 87/40
Çığ, Şitai 90/57
Çırçır Harik Mahallesi 89/8
Çiftçiler Derneği 86/23
Çimi 89/38
Çimi Yaylası 89/41
Çin 89/6
Çine 86/41
Çine Atatürk İlkokulu 86/57
Çizakça, Murat 88/45
Çizgen, Gültekin 89/59
"Çoban" (piyes) 85/44
"Çocuk Düşürmek Hakkında Malthus Nazariyesinin İflası" 87/27
Çoğun, Sezen 90/58
Çolak, Melek 89/4, 90/32
Çorlulu Ali Paşa 88/60
Çoruh 85/41
Çoruh Nehri 85/33, 41
Çorum 90/6
Çöndüre (Kepez) 89/38
Çubuk, Mehmet 90/5
Çubukçu Ahmet Efendi 86/15
Çubukçu, İ. Agâh 90/57
Çuhacıyan, Dikran 86/10

D

Daçe, Bekir Sami 90/57
Dadya 86/44, 48, 49
Dağlarca, Fazıl Hüsnü 85/50
Dahiliye Nezareti 88/6, 7, 9, 39, 40, 89/14, 23
Dahiliye Vekâleti 85/54, 55
Dal, Dilara 90/59
"Dalga" (tablo) 86/30
Damat Ferit Paşa Kabinesi 85/7
Damat Kâzım Beyefendi 87/42, 43
Danger, René 85/53
Danielson, Michael 85/55
Danimarka 86/17, 89/11
Daracık Yaylası 89/41
Dardanos (Maltepe) 88/30, 33-35
Darende 88/5, 10
Darga, Muhibbe 90/9
Darphane-i Amire 89/57
Darülfünun 87/12
Darülfünun Hukuk Mektebi 86/23
Dârülmuallimin 90/54
Darüşşafaka 86/27
Darwin, Charles 87/8
Daskyleion (Ergili) 88/30
Daumier 86/29
Dauriye (askeri kışla) 86/15
Davutpaşa Vakfı 88/49
Daw 90/19
Debbağhane Mahallesi 88/8
Debboy Çadır Kentî 86/54
Debré Kanunu 90/38
Dede Rıfkı Efendi 86/47, 48
Dedere (Dikmen) 89/38
Değirmendere Köprüsü 85/46
Delacroix 86/29
Delî Hakkı 86/12
Dellâk Hızır Ağa 88/49-52
Demeter 88/33, 34
Demir, Aydoğan 89/30
Demirci Mehmed Efe 86/44, 45, 47
Demirel, Fatmagül 89/11
Demirel, Yücel 89/25
Demiriz, Yıldız 89/34
Demiryürek, Mehmet 90/41
Demokrat Parti 86/22, 58, 59, 87/37, 40, 41, 88/48, 90/26, 27
Denizaşırı Ülkelere Yolculuk ve Türkler 87/60
Denizler, Şehirler ve Düşler: İvan Aivazovsky'nin Resimleri 86/31
Denizler, Şehirler, Düşler: Ölümünün Yüzüncü Yılında Aivazovsky Sergisi 86/29
"Denizlerin Ressamı": Ayvazovski'nin Hayatından Sayfalar 86/26
Denizli 86/44, 53, 88/6
Denizyolları İşletmesi 85/46
Depollas, Stefanos 85/20
Deprem İnşaatları Kontrol Amirliği 86/55
Derin, Haldun 86/22
Dersaadet İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi 89/15, 16
Destancı Behçet 86/5
Destan-ı Hareket-i Arz 86/6
"Destanlar" 86/12, 14
"Deutchland" (Almanya milli marşı) 86/18
Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 89/33
Devlet İstatistik Enstitüsü 87/25-27, 89/51
Devlet Su İşleri 85/26
Devrek 88/7
Devrim, Nuri 86/54
Dıblan, Makbule 87/40
Didere 89/38
Diderot 87/8-10
Diez, Ernest 88/36
Dimitri bin Nikola 88/50
Dinçol, Ali M. 90/9
Dinçol, Belkıs 90/9
Dinçsoy, Muhittin 86/13
Diodoros 90/11
Dionysos 88/33, 35
DİSK 89/45
Divan (Hüseyin Baykara'nın) 88/61
Diyâne 88/40
Diyâne 88/41
Diyâne'nin Mesleği Gâyesi 88/41
Diyanet İşleri Başkanlığı 85/46
Diyarbakır 85/23, 87/12, 88/10, 37
Dizdaroğlu, Hikmet 86/5
Djuvara 87/63
Doğa Sistemi 87/8, 9
Doğu Akdeniz Üniversitesi 89/64
"Doğu Mektupları" 88/12
Doğu Ticaret Akademisi 89/5
Doksan Beşe Doğru 87/10
93 Harbi, bkz: Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78)
Doktor Edhem Bey 89/19
Dokuz Eylül Üniversitesi 90/58
"Dokuzuncu Dalga" (tablo) 86/30
Dolmabahçe Sarayı 86/30, 89/22
Don Irmağı 89/4
Dontlu, Hakkı 86/56
Dölen, Emre 88/45
Dömbelik Yaylası 85/9
Döverli, Hilmi 86/56
Dr. Cemal Zeki'nin "Delişmen, Çılgın Kızlar"ı: Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları 87/25
Drama 88/8
Duff-Gordon, Lucie 86/33
Dumont, Paul 85/62, 88/63
Durgunluk Döneminde Ücretkâr Talepler: Kadın Gazetesi 87/36
Durrheim, Emile 87/25, 89/40

Düğerek 90/34
Dündar, Ali 88/16
"Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tesbitler Problemler Teklifler" 88/44
Dünya Doğayı Koruma Vakfı 87/64
Düsap, Sirpuhi 87/50
Düyun-ı Umumiye 86/48, 88/4
Düzce 88/6, 7
Düzdağ 88/9
Düzel, Esin 90/59
Dydima 89/33
Dzağig 87/49-51, 54
Dzulutyan Baheres 87/50

E

Ebniye Kanunu 85/50
Ebüzziya Tevfik 87/16-18
Ecevit, Bülent 89/45
Edfu 86/34
Edhem Efendi (Karamollazade) 86/42
Ediboğlu, Baki Süha 90/29
Edirne 86/32, 87/61, 63, 88/4, 10, 61, 90/22, 23
Edirne'de Müslüman Olan Bir Kızı "Almaya" Kalkışan Zimmi 90/22
Edremit Körfezi 88/30
Edremit Terziler Cemiyeti 125 86/57
Eflak 88/61
Efteşe (Çukurköy) 89/38
Ege 85/23, 27, 86/26, 52, 89/38
Ege adaları 85/20
Ege denizi 88/30
Eğer 89/9
Eğitimde Mizahtan Faydalanmanın Yolları 88/13
Eğitimini Macaristan'da Gören Öğrenciler Cemiyeti 89/7
Eğrice, Nilay 90/58
Ekinci, Oktay 90/5
Ekmekçioğlu, Lerna 87/48
Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı 88/46
Ekrem Bey (Rize Valisi) 85/46
Ekrem Rüşdü Bey 86/62
Elbağ 85/40
Eldem, Edhem 89/54
Elefatin 86/35
Elgoetz, Hermann 85/53-55
Elizabeth II 87/41
Elli Yıl Önceki Bir Arayışın Hikâyesi: 1951 Sanayi Kongresi 88/46
Elvat (İlvat) 89/38
Emecen, Feridun 88/44
Emecik 86/48
Emerye (Gümüşyaka) 89/38
Emin 86/47
Eminönü 85/55
Emiroğlu, Gencer 86/13
Emlâk ve Eytam Bankası 85/54
"Emperyalizm, Doğu Sorunu ve Osmanlı Demiryolları" 87/57
Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi 87/58
Emrullah (Kâmil) Efendi 86/42, 49
Encümen-i Tetkik 89/5
Endüstri Kongresi (1933) 88/46
Enez 90/22
Engür, Ahmet Ekrem 85/41, 43, 44
Enver Bey 85/44
Enver Paşa 86/14, 38, 89/15, 90/55
Ephesos Artemissi 88/32
Er-Avret Destanı 86/6
Ercan, Hüseyin Avni 86/42, 47
Erdek 88/10
Erdem, Hasan Hüsnü 89/39
Erdem, Selçuk 88/24
Erden, Dilek 90/4
Ereğli 87/61
Eren Yayınevi 87/61
Erenköy 90/50
Ergenç, Özer 90/58
Ergin, Osman Nuri 85/51-53
Ergül, Ali 88/15
Ergün, Aykut 89/44
Ergün, Mehmet 86/4
Erikhtonios 88/32
Erim, Sedat Aziz 88/19
Erimna (Ormana) 89/38
Erkilet 88/15
Ermeni Kadınlar Birliği 87/51
Ermeni Patrikhanesi 86/30
Eros 88/35
Ersoy, Mehmet 88/14-16, 87/5
Ertuğrul, Muhsin 85/45
Eruzun, Cengiz 87/64
Erzincan 86/13, 14, 17
Erzurum 85/46, 86/14
Erzurum İmar Planları (1933) 85/53
Erzurum Kongresi 90/40
Es, Hikmet Feridun 87/30, 90/29
Es'ad Sürnâmesi 88/61, 62
Esayan Okulu 87/49
Esenbel, Selçuk 89/54
Eskere (Gündoğmuş) 89/41
Eski Suluhan 85/37
Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü 90/9
Eskiçağda Çanakkale ve Civarı: Sikkelerin Işığında Troas Bölgesinde Din ve Mitoloji 88/30
"Eskiçağda Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar" 90/9
Eskişehir 88/10
Eskişehir Savaşları 85/6
Esrâr-ı Harem 87/44
Esrarkeşlerin Destanı 86/6
Eşen 86/52
Eşençayı Vadisi 86/52
Ete, Muhlis 88/47, 48
Eumenes II. 90/11
Euripides 88/32
"Evde Hizmetçi Dışarıda Hanım" 87/50
Evlendirmeyi Kolaylaştırma Cemiyeti 87/31
Evliya Çelebi 88/60
Evren, Burçak 87/64
Eyice, Semavi 87/61, 88/37, 89/33, 34
Eyidere Nahiyesi 85/46
Eyüp Sabri Bey 85/10
Ezstergom 89/9

F

Faruk (Kral) 86/32, 34
Faterland 86/17
Fatih Mahallesi 85/51
Fatma Aliye Hanım 89/55, 90/33
Fatma Apa (Abla) 90/50
Fatsa 85/40
Faustina II 88/34
Fazlı Bey 87/27
Fazlıoğlu, İhsan 88/45
Febvre, Lucien 87/59
Felsefi Düşünceler 87/8, 10
Feminist Kadınlar Birliği 87/55
feminizm 87/17, 18
"Feminizmi Mes'elesi" 87/18
Fenerbahçe 90/59
Fenik, Adviye 87/40
Feodosiya 86/26, 28, 30
Feraci Efendi 89/23
Ferdinand 87/62
"Feridun Bey Münşaatı" 90/44
Fersin Köyü 89/41
Fethiye 86/47, 52-56, 58, 59
Fethiye Depremi 86/58
Fethiye Depremi 1957 86/52
Fevzi Bey 85/46
Fevziye Gazinosu 89/21
Feyz-i Memdûh 89/30
Feyzullah Sacit Bey 85/43
Fezviye Kıraathanesi 89/19
Fındıklı 85/33, 41
Fırat Üniversitesi 90/58
Fırka-i Ahrar 89/17
Fırtına Deresi 85/33
Fırtına Vadisi 85/30, 34, 35, 87/64, 90/5
Filibe 87/61
Filippuçis, Rodolfos 85/20
Filistin 86/61
Filler Savaşı 90/14
Finike 86/53
Finlandiya 89/6, 90/50
Firdevsi 88/61
Firuzbey 89/18
Florina 85/6
Fotoğraf ve Belgelerle Auschwitz 90/18
Fotoğraf ve Belgelerle Auschwitz Sergisi 88/64
"Fotoğrafın Tarihsel Belge Olarak Anlamı" 89/57
"Fotoğraflarla ve Belgelerle Auschwitz" 90/18, 20
Foucault, Michelle 89/55
Fransa 85/54, 62, 86/18, 87/17, 18, 26, 58, 89/4, 11, 54, 90/20, 38-41
Fransa Darülfünun ve Mekteb-i Aliye Mezunları Cemiyeti ile Macaristan Türk Mezunları Cemiyeti 86/23
Fransa Encümen-i Danişi 90/46
Fransa-Prusya Savaşı (1868) 85/18
Fransız Devrimi (1789) 87/9, 90/39, 40
Fransuva Rakoezi II 89/8
Frayman, Mario 90/21
Frey, Dagobert 88/38
Friedrich Elbert Vakfı 89/57
Fuad Bey 86/18
Fuat Bey (Menteşe Müdafaa-i Vatan Cemiyeti üyesi) 86/47
Fuad Bey (Adana Milli Eğitim Müdürü) 90/55
Fuzuli 88/61
"Fütüvvetnâme" 88/63

G

Gağras (Cevizli) 89/38
"Gahorranı" 87/49
Galata 85/58, 86/10, 88/50, 89/16, 19, 52
Galatai 90/10
Galatasaray 90/59
Galatasaray Üniversitesi 90/38, 58, 59
Galatlar 90/10, 12, 14-16
Galbahar İlkokulu 85/42
Galip Hoca (Celal Bayar) 86/44
Galliahlar 90/15
Gallienus 88/31
Gand 87/61
Ganymedes 88/34
Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye 86/47
Garbikaraağaç 88/6

Gargara (Küçükkuyu) 88/30, 33
Gartner, Alla 90/20
Gaspıralı İsmail 87/16
Gauguin 86/29
Gayret 88/12
Gazetelerde Kuran'dan Ayetler ve Hadis-i Şerifler Yayımlama Yasağı 86/38
Gazi Eğitim Enstitüsü 88/12
Gaziantep 85/7, 88/37
Gaziantep İmar Planları (1930-39) 85/53
Gaziantep Üniversitesi 90/58
Gazimağusa 89/64
Gazimağusa Sempozyumu 89/64
Gazze Cephesi 86/62
Gebelik, Doğum, Loğusalık Devrelerinde Görülen Hastalık ve Ölümlerden Korunma Çareleri ve Çocuk Doğurmak 87/27
Gebze 88/4
Gecereme (Gençler) 89/38
Gedik, Namık 86/55
Gedikli, Fethi 88/44
Gedikoğlu, Şevket 88/18
Gelibolu 88/9
Gelibolulu Ali 88/60
Gelves (Dudluca) 89/38
"Geminin Patlaması" tablosu 86/28
Gencer, İlham 86/56
Genç Avrupa 89/8
Genç Kalemler 87/12
Genç Kız ve Kadınlarda İntihar Sebep, Koruma Çareleri-İçtimai Tıbbi 87/27
"Genç Kız ve Kadınlarda İntihar" 87/27
Genç, Gültekin 90/58
Genç, Mehmet 88/45
Genç, Süleyman 89/47
Gençlik Parkı 85/54
Genel Sahra Posta İdaresi 86/62
Georgeon, François 85/62, 63, 88/63
Gericault 86/29
Gesaratzyan, Elbis 87/51
Gevedere 89/41
Gıda-İş Sendikası 89/47
Giray, Sefa 90/57
Giresun 85/30, 35, 88/12
Gitar 87/51
Glinka 86/26
Gogol 86/26
Goldenberg, Max 87/44
Goya 86/29
Gökalp, Ziya 85/44, 87/12-14
Gökçe, Ramiz 87/30
Gölbaşı 89/48
Gölbaşı Jandarma Komutanlığı 89/47
Gölcüklüzade Şevket Bey 86/42
Gölhisar 86/53
Göncü, Gürsel 89/57, 59
Gönül Hanım 89/9
Gönyat (Güneyyaka) 89/38
Göring, Herman 90/19
Görkey, İlhan 88/13
Götenna (Gödene) 89/38
Gövsa, İbrahim Alâaddin 87/30, 31
Gravganda (Sadıklar) 89/38, 39
Grek 86/32
Griffon 88/31
Guerry 87/25
Guillemet 86/27
Gurbetteki Kafkasyadan Belgeler 88/39
Guyenne 87/61
Gücen, Ferid Celal 90/57
Güçlü, Faruk 87/26, 27
Gül Baba 89/5, 8
Gül Baba Türbesi 89/8
Gülek, Kasım 90/57
Güler, Ara 89/57, 59
Güler, Kadir 89/48
Güleryüz, Halit 88/47
Güllük 86/41
Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz? 89/55
Gümrük ve Tekel Bakanlığı 88/47
Gümüşhane 85/30
Günay, Ertuğrul 89/47
Gündağ, Derya 90/58
Gündoğdu Nahiyesi 85/46
Güney, Yılmaz 90/57
Güntekin, Reşat Nuri 87/30
Gürcü Reşid 86/10
Gürpınar, Doğan 90/59
Gürsel, Nedim 85/64
Güterbock, H. G. 90/8
Güven, İsmet 89/44
Güven, Muhiddin 86/57
Güven, Rıza 89/45
Güzel Sanatlar Akademi 85/52, 53
Gyula, Nemeth 89/4

H

Habermas, Jürgen 85/48, 49, 89/54
Habsburg 89/4
Hacettepe Parkı 85/54
Hacettepe Üniversitesi 90/58, 59
Hacı Ali Paşa 89/30
Hacı İbrahim Mahallesi 85/51
Hacılyas Camii 86/53
Hacılar (Burdur) 89/39
Hacılar 86/42
Hacısalihoğlu, Fuat 90/58
Haçaduryan, Karekin 86/57
Haçlı Seferleri 87/60, 88/37
Haçu-yı Kirmanî Külliyatı 88/61
Hadımköy 85/6
Hadkinsan 86/47
Hadrianotherai (Balıkesir) 85/26
Hadrianus 85/27, 88/33
Haeckel 87/7, 8
Hafız 88/61
Hafız Emin 86/47
Hafız Fatma Hanım 86/4
Hafız Hakkı Efendi 85/46
Hafız Kâmil Efendi 86/48
Hafız Mehmet Efendi 86/48
Hafız Sabri Bey 86/42, 47
Hakkı Bey (Rize Belediye Başkanı) 85/41, 42, 46
Hakkı Bey 85/10
Hakkı Efendi (Karahafızzade) 86/45
Hakkı Tarık Us Kütüphanesi 88/41
Halaçoğlu, Yusuf 88/44
Halbwachs 87/25
Halep 88/10, 11
Haliç 88/61
Halil Bey (Aydınlı) 86/48
Halil Efendi (Nasuhzade Hacı) 86/45
Halil Efendi 86/49
Halil Rıfat Paşa 85/19, 87/44
Halit Bey (erkânıharp binbaşısı) 85/11
Halk Şiirinde Türler 86/5
Halkevleri Köycülük Şubeleri 85/50
Hallaçyan, Bedros 89/18
Haluk'un Amentüsü 87/4, 6, 10
Halys 90/12
Hamaksitos 88/31
Hamburg 86/18, 19
Hamdi Bey 90/53
Hamdi Bey (Komiser) 86/47
Hamdi Bey (Mercanzade) 86/47
Hamdioğlu Akif Efendi 86/48
Hamdiye Hanım 85/7, 8, 11, 13, 15, 16
Hamid Bey 89/8
Hamidiye köyü 85/45
Hamidiye zırhlısı 85/42
Hammer Tarihi 90/42, 44, 46
Hamse 88/61
Hamza Bey 86/44, 47
Hanay 89/41
Handan 88/59
Hans-Lukas Kieser 85/62
Hantili 90/6
Harbiye 85/6
Harbiye Askeri Müzesi 88/63
Harbiye Nezareti 86/13, 19
Harbiye Nezareti 89/3, 90/48
Hareket Ordusu 85/6
Hareket-i Milliye 86/45
Hariciye Nezâreti 86/39, 87/43
Haroeris 86/35
Harput 88/10
Harunzade Hafız Bey 85/45
Hasan Güveli Ahmed Bey 85/46
Hasankale 86/14
Hasankeyf 90/5
Hasanoğlan Köy Enstitüsü 88/14
Hatay Deprem Komitesi 86/57
Hathor 86/35
Hatipoğlu, Şevket Raşit 88/17
Hattuşa 90/6-8
Hattuşili III 90/7
Havza 88/8
Hay Gin 87/48-50, 52, 53
Hayat Parçaları 88/57
Hayfa 88/7
Hayganuş Mark'ın (1885-1966) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri: "Feminizm: Bir Adalet Feryadı" 87/48
Hayganuş Mark'ın Hayatı ve Eserleri 87/49
Haykıran, Kemal 90/58
Hayrunnas Bey 85/45
Hays 86/11, 12
Hazine-i Evrak 90/41
Heildelberg Modern Sosyal Tarih İçin Çalışma Grubu 89/57
Hekatos 88/34
Hektor 88/33, 34
Helenistik çağ 85/26
Hellen 88/30
Hellespontos 88/30
Hemşin 85/41
Hendek 88/6
Hendin, Herbert 87/26
Henry IV 90/62
Herakleides 88/31-33
Hermes 85/62
Hero 88/31
Herodotos 88/32, 88/30
Heybet-endaz 89/30
Hızır Efendi 88/60
Hızır Sûrnâmesi 88/60-62
Hızırşah 86/44, 48, 49
Hicaz 88/9, 10, 23
Hicaz Demiryolu 87/58
Hidmet 86/39
Hieroi Logoi 85/26

Hilafet ve Millî Hâkimiyyet 87/14
"Hilafetin İstikbali" 87/13
Hilâl ve Sâlip 87/44
Hilâl-i Ahmer 85/42, 87/48, 88/8
Hilâl-i Zafer 89/30
Hilmi Bey (Serficeli, Muğla Mutasarrıfı) 86/42, 45
Hilmi Efendi 90/42
Himâye-i Etfal Cemiyeti 85/42, 45
Hindistan 87/51
Hipodrom 85/54, 55
Hisar, Abdülhak Şinasi 90/42
Hisarlık Mevkii 88/30
l'Histoire 87/26
"Hitit Dünyasında Kısa Bir Bakış" 90/9
"Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi" 90/7
Boğazköy'den Karatepe'ye Hitit Dünyasının Keşfi: Hititbiliminin Sergisi 90/6
Hititler 88/27, 90/6
Hoca Ubeydullah 87/14
Holbach 87/7, 9, 10
Hollanda 86/18, 87/42
Hollywood 87/33
Holzmann 90/19
Homeros 88/34
Hommell, Adolf 89/59
Homonoia 88/34
Honç, Hayriye Melek 88/41
Hopa 85/33, 41, 42, 46
Horhor 89/19
Horus 86/34, 35
Horus Tapınağı 86/34
Horváth, Bela 89/7
Hotarya (Salihiye) 89/38
Howard, John 89/11
Hoyarbarak (Hacı Barak) 87/62
Hretani, Mahmut 85/64
Hume, David 87/7
Hunter, Robert 85/18
Hüdavendigâr Vilayeti 88/8-10
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 85/6, 86/41, 47
Hürriyet-i Milliye-i Müdafaa-i Vatan 86/43
Hüseyin Avni Paşa (Sadrazam ve Serasker) 86/10
Hüseyin Bey 85/42
Hüseyin Bey 86/17, 18
Hüseyin Hüsnü Bey 86/45
Hüsnü Çavuş (Erzincanlı) 86/15

I

I-G Boya Endüstrisi 90/19
Ilgaz Şoför Odası 86/57
Ilgaz, Hasene 87/40
Ilgın 87/61
Ilias 88/35
Irak 90/39
Isparta 86/53
Istınus, Iunius 90/16
Işıltan, Fikret 88/37
Iustinus 90/15
Ivgala (Sinan Hoca) 89/38

İ

İbradı (Aydınkent) 89/38, 39
İbrahim Bey 86/42, 47
İbrahim Bey (Karamanoğlu) 87/61
İbrahim Edhem Bey (Pazar Kaymakamı) 85/41
İbrahim Lütfi Efendi 88/22
İbrahim Paşa 88/60
İcadiye 85/57
"İçtimaî Hayatımızda Kadınlığın Mevkii" 88/41
İçel 89/46
İçtimaiyat Enstitüsü 87/26
İdil-Ural Bağımsızlık Komitesi 90/50
İdil-Ural Millî Merkezi 90/50
İhsanoğlu, Ekmeleddin 88/45
"İhtirasat-ı Beşeriyeye Hat ve Payan Bulunamıyor" 86/42
İkdâm 89/20
"İki Başkent, İki Serüven: Ankara ve Hattuşa" 90/9
İki Resim, Üç Belge, Bahtsız Bir Yaşam Öyküsü: Muharrem Bahri Kaptan 89/25
İkinci Dünya Savaşı 85/25, 86/21, 38, 88/13, 64, 89/6, 90/18, 50
İkinci Meşrutiyet 85/6, 86/38, 87/12, 55, 88/39, 56, 58, 89/14-17, 21, 31, 64, 90/33, 40, 41
İkinci Nazilli Kongresi 86/45
İkinci Numune Mektebi 90/52
İkinci Sultanî 90/54
İkizdere 85/33, 41
İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 85/42
İktisat Vekâleti 86/23
İleri, Celal Nuri 87/14, 90/33
İletişim Yayınları 85/62
İlhan, Müfide 87/40
İlion (Hisarlık) 88/30, 32, 34, 35
İlköğretimin Temel Davaları 88/13
İlya 89/31
İlya Çayı 85/27
İmad, Abzi 90/50
İmparatorluk ve Devlet Arşivi (Viyana) 89/60
İnalcık, Halil 87/61
İnan, Mustafa 90/57
İnce Burun 85/30
İnce Dimitri 86/10
İnebolu 85/7, 8
İnegöl 88/9
İngiltere 85/18, 86/18, 33, 87/18, 41, 44, 58, 88/40, 89/4, 11, 54, 90/22, 41, 44
İnhisar Nakliyat Şubesi 86/56
İnhisâr-ı Duhân Kânûn-ı Muvakkatı 88/4
İnnas Çiftliği 89/41
İnönü muharebeleri 85/6, 13-15
İnönü, İsmet 85/8, 11, 12, 14, 50, 55, 86/18, 21, 88/9, 14
İnsel, Ahmet 85/55
İntihar 87/25
İntihar ve Adam Öldürme 87/25
İntihar: Umutsuzluğun Tırmanışı 87/26
İntiharın Nedenleri 87/25
"İntiharın Tarihî-İradî Ölüme Karşı Batı Uygarlığı" 87/26
İpekçioğlu, Sacit 90/56
İpsirli, Mehmet 88/45
İpşiroğlu, Mazhar Şevket 88/37, 38
"İradenin Zaferi" 89/55
İran 88/38, 61
İran Sefarethanesi 89/23
İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi) 88/44, 45
İsavan 86/14
İshaki, Ayaz 90/50
İsis 86/34
İskân Kanunu (1934) 85/52
İskeçe 88/4, 7
İskender Hoçi Efendi 90/48
İskenderiye 86/32
İskenderiyeli Bedi'nin Destanı 86/6
İskendernâme 88/61
İslâm Ansiklopedisi 88/44
İsmail Efendi (Selimzade Molla) 86/42, 45, 47
İsmail Hakkı Baltacıoğlu: Hayatı, Eserleri, Tezleri, Felsefesi 88/13
İspanya 86/18, 61, 89/11, 21
İspir 85/44
İsrail 86/61, 89/55, 90/29
İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü 90/9
İstanbul Ansiklopedisi 88/39
İstanbul Belediye Mecmuâsı 85/51
İstanbul Bilgi Üniversitesi 88/24, 90/58
İstanbul Esnaf Cemiyetleri 86/23
İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü 90/9
İstanbul Hamallar Cemiyeti 86/23
İstanbul İmar Planı (1933) 85/53
İstanbul Latin Cemaati 85/57
İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 88/63
İstanbul Öğretmen Okulu 88/12
İstanbul Polis Müdüriyeti 88/23
İstanbul Radyosu 90/26, 27
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi 86/30
İstanbul Sanayi Birliği 88/47
"İstanbul Sokakları" (film) 85/45
"İstanbul Tekkeleri Mimari ve Süsleme Özellikleri" 89/33
İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlisi 86/23
İstanbul Tüccar Derneği 88/47
İstanbul Tütün Gümrüğü 88/4
İstanbul Üniversitesi 85/23, 87/57, 88/36, 89/33, 34, 90/8, 10
"İstanbul Üniversitesi'nde Hititolojinin İlk Yılları" 90/9
İstanbul Vatikan Temsilciliği 85/57
"İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler" 89/51
İstanbul, 24-25 Şubat 2001: Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu 88/44
İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri 86/4
İstanbul'dan Yürüyerek Hacca Gitmeye Kalkan Mektep Talebeleri 88/22
İstanköy 86/52, 89/30, 31
İstübdâd Dönemi 86/38, 39, 87/42
İstiklal Caddesi "Güzelleşiyor" 90/64
İstiklal Caddesi 88/36, 90/64
İstiklal İlkokulu 85/42
İstiklal Mahkemeleri 85/14
İstiklal Marşı 85/43
İsveç 89/11
İsveç Araştırma Enstitüsü 90/40
İsviçre 87/55
İtalya 86/18, 87/61, 89/11
İtilaf Devletleri 87/12, 90/55
İttihâd ve Terakki 86/38, 41, 87/12, 13, 16, 88/19, 39, 89/15, 16, 18-24, 90/58
İttihat ve Terakki İçinde Dönenler 86/10
İttihat ve Terakki'ye Muhalif Serbestî Gazetesinin Perceresinden: İstanbul'da 1908 Seçimleri 89/15
İTÜ 89/34
İvriz 90/7
İyidere 85/46
İyonya 88/27
"İzdivaçta İnkılap" (piyes) 86/16
İzmir İktisat Kongresi (1923) 88/46
İzmir İktisat Kongresi (1994) 88/46

İzmir İmar Planları (1930-39) 85/53
İzmir Öğretmenler Derneği 86/57
İzmir Radyosu 90/26
İzmir Rehberlik Araştırma ve Uygulama Merkezi 88/12
İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nin Kuruluş Tarihçesi ve Çalışmaları 88/13
İzmir Sanayi Birliği 88/47
İzmir Tariş Kooperatifi 86/56, 89/45
İzmir Valiliği 86/56
"İzmir'de Milli Eğitim Hareketleri" 88/12
İznik 88/36
İzzeddin, M. 87/61

J

Jansen Planı 85/54
Jansen, Hermann 85/53, 54
Japonya 87/51, 89/6, 11, 90/50
Jausseley, Leon 85/54
Jayawardena, K. 87/53
Jean, Eric 90/9
Johannes 23. 85/57, 59
Joseph II. 87/42

K

Kâbe 88/22
Kaçkar Dağları 85/32
Kadeş 90/7
Kadeş Savaşı 90/7
Kadın 87/36
Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Merkezi Vakfı 88/41
Kadın gazetesi 87/36-41
Kadın Yolu 87/27
Kadınlar Birliği 87/27, 37
Kadınları Koruma Cemiyeti 87/37
Kadınlarımız 90/33
Kadızade Hafız Sabri Bey (sandık emini) 86/42, 44
Kadir Gecesi 86/39
Kadri Bey 85/10
Kadro 85/55
Kafesoğlu, İbrahim 88/38
Kafkas Cephesi 85/6
Kafkasya 89/5, 55
Kâğıthane 88/61
Kahire 86/34, 35, 87/63
Kahire Müzesi 86/35
Kaikos 90/10
Kâinatın Muammaları 87/8
Kaiserlian, Simon 86/63
Kalafat, Mustafa 85/37, 40
Kalehan 85/9
Kale-i Balâ 85/35
Kale-i Sultaniyye 88/9
Kaleiçi (Antalya) 85/31
Kalimnos 88/9
Kalkancı, Hakkı Ziya 88/17
Kalkandere 85/41
Kallay 89/60
Kallisiç, Iosif 85/20
Kalp Ağrısı 88/57, 59
Kâmil Paşa (Sadrazam) 89/16
"Kamusal Yatırımların Kültür ve Tabiat Varlıkları Üzerindeki Etkisi" 90/5
Kanada 90/38, 39
Kanal F 86/59
Kandiye 87/61
Kanlı Geçit kazısı 85/23
Kansu, Aykut 89/54, 56
Kansu, Mazhar Müfid 85/10
Kant, Immanuel 87/7
Kanûn-ı Esâsi 89/20, 21, 23
Kaplan Kayası kalesi 89/30
Kaplan, Mehmet 87/10
Kaplan, Rasih 87/14, 89/39
Kaplaner, Volkan 90/58
Kara Hafızzade Hakkı Efendi 86/47
Kara Mollazade Ethem Efendi 86/47
Kara, İsmail 88/45
Kara, Melike 90/58
Kara, Mustafa 88/45
Karaağaç 86/13
Karabulut, Umut 90/58
Karaca Paşa 87/43
Karadayı, Mustafa 89/46-48
Karadeniz 85/7, 86/26, 87/64
Karadeniz Otoyolu 90/5
Karadeniz, Kemal 86/56
Karadere 85/46, 89/39, 41
Karaduman, Sabri 88/17, 18
Karagözler Mahallesi 86/55
Karahisar 87/61, 88/9
Karakarye 86/44
Karakışla, Yavuz Selim 85/17, 86/38, 87/42, 88/22, 39, 89/36, 90/22
Karaköy 86/48, 49, 88/64
Karaman 89/7, 47
Karaman Beyliği 87/61
Karamuğla, Mehmet Cemal 86/42, 45
"Karaoğlan Köy Yollarında" 88/15
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 89/55, 90/40
"Karatepe-Arslantaş Öyküsü" 90/9
Karayipler 90/62
Karaytuğ, Tuncay 90/57
Karı-Koca Destanı 86/6
Karun Beni Aldatırsa (film) 85/45
Karnak 86/32-34
Karolidi Efendi 90/46
Karpuz, Haşim 85/64
Kars 88/12, 13
Kars Cılavuz-Susuz Eğitmen Kursu 88/12
Karşı Yayınları 87/26
Karvikker, Ima 87/41
Kasımpaşa 89/15
Kasımpaşa Bahriye Hastanesi 86/19
Kasımpaşa Haddehanesi 86/10
Kaş 86/53
Kâtip Çelebi 90/42
Katolitik dönem 88/30
Kavala 88/8
Kavzan Dağı 89/41
Kaya, Şükrü 85/46, 49
Kaybolan Bir Meslek: Ünye'de Çapulacılık 85/37
Kaygılı, Osman Cemal 86/4-6, 8, 12
Kaygımaro (gemi) 86/16
Kaymak Tabağı 86/39
Kayseri 88/13, 16, 17, 89/52
Kayseri Pazarören Köy Enstitüsü 88/12
Kayzer Vilhelm Caddesi 86/19
Kazan 87/16, 90/50
Kâzım Efendi 89/20
Kâzım Paşa 86/14
Kebren (Çaldağ) 88/30
Keçecizade Fuad Paşa (Hariciye Nazırı) 86/27
Keleş, Ruşen 85/52, 55
Keletre Magyar 89/5
Kemal Bey 87/27
Kemalpaşa 85/41
Kemer 86/52
Kent, Necdet 90/20
Kepirtepe 88/14
Kerethirios 90/11
Kerme Körfezi 86/52
Kesikkapı 86/56
Kestekköy 89/7
Kharidemos 88/30
Khiomara 90/13, 14
Khrysa 88/31, 33, 34
Kıbrıs 87/41, 61
Kıbrıs Türk Kadınlar Birliği 86/57
Kıbrıs Türk Kurumları 86/57
Kıbrıs Türktür Partisi 86/57
Kıbrıs, Güldeniz 90/59
Kılcımescit 85/51
Kılıç, Osman 90/59
Kıratlıoğlu, Esat 90/57
Kırca, Mehmet 86/49
Kırdar, Lütfi 85/55
Kırıklık Destanı 86/6
Kırıkmusa 88/12
Kırım 86/28, 61, 87/16
Kırım Savaşı (1853-1856) 86/26, 28
Kırım, Erkan 90/59
Kırlangıç, Ruhi 89/44
Kısas-ı Enbiya 90/42
Kız enstitüleri 87/31
Kız Kulesi 85/7
Kızılay 86/54, 55, 57
Kızılbağ 89/39
Kızılçullu 88/14, 15
Kızılçullu Köy Enstitüsü 88/18
Kızılırmak 85/31, 90/12
Kızılırmak Vadisi 85/35
Kızlan 86/44, 48, 49
Kibele Sanat Galerisi 86/30, 89/64
Kiklad Adası 85/20
Kilisa (Taşlıca) 89/38
Kimya-İş Sendikası 89/43
Kirya Kince 90/22, 24
Kisel 89/38
Klikya 89/39
Kocaçayı Vadisi 86/52
Kocagöz, Behiye 89/59
"Kocanıza Yardımınız Dokunuyor mu?" 87/32
Kocatopcu, Şahap 89/46, 47
Kocatürk, Baybars 89/43, 46, 48
Koç Üniversitesi 90/59
Koçak, Cemil 86/20, 22, 87/57
Koçak, Sabri 88/12, 18
Koçhisar 85/9
Kodaman 86/10
Koleksiyonculuk Sertifika Programı 87/64
Koleksiyonculuk ve Koleksiyon Yönetimi Sertifika Programı 87/64
Kolomb, Kristof 86/28
Kom Ombo 86/35
Komiser Hüsamettin'in Destanı 86/4, 6, 7, 12
Kommagene 88/63
Konakönü 85/36
Konstantin Nikolayeviç (Rus Veliahtı Grandük) 86/26
Konstantinidi Efendi 89/23
Kontolaimos, Panagiotis 90/59
Konur, Zeki 88/19
Konya 87/16, 61, 88/8, 10, 89/7, 40
Konya'da İki Başlı, Dört Elli ve Dört Ayaklı Bir "Hilkat Garibesi" 85/17
Konya Ereğli 90/7

Konyar, Hürriyet 90/26
Koraltan, Refik 88/47
Koraltürk, Murat 86/23
Kordato, Mario (Orman ve Maden Nazırı) 89/16
Kordon 86/56
Kore 90/50
Korkmazgil, Hasan Hüseyin 90/57
Kos 86/53
Kossuth, Lajos 89/4, 5
Kozmidi Efendi 89/23
Köksüzade Osman Efendi 86/47
Köker, Osman 85/30, 89/51, 90/58
Köprülü, Cemal 85/50
Köprülü, Mehmed Fuad 87/61, 88/58, 89/6
Köprülüler, Teoman 89/47
Körösi, Csoma 89/5
Köröski, Csoma Archium 89/6
Köse, Mehmet 86/57
Kösemen, Sıtkı 89/57, 59
Köy enstitüleri 89/55
Köy Hizmetleri Kanunu 90/4
Köyceğiz 86/47, 53
Köycüler Cemiyeti 88/58
Köycülük dergisi 88/12
Köylü, Ahmet 85/40
Köylü, Mehmet 85/40
Krallar Vadisi 86/32, 34
Krasnoyarsk 86/61
Krekov 86/18, 19
Kreta (Girit) 88/31
Kriptoportikos 85/27
Kristal Gece 90/18
"Kristof Kolomb'un Kurtarılışı" (tablo) 86/28
"Kristof Kolomb'un Törenle San Salvadar Adasına Ayak Basışı" tablosu 86/28
Krupp 89/59, 90/19
Krupp Arşivi 89/58
Ksanthakis, Leandros 85/20
Ksanthos 88/34
Ksenopulos, İosif 85/20
Kserkses (Pers kralı) 88/30
Kuban, Doğan 85/55
Kudüs 86/61, 87/60, 61, 63
Kula 89/47
Kumtepe 88/30
Kunos, İgnacz 89/5, 9
Kur'an-ı Kerim 86/38, 39, 87/5, 17, 61, 88/51, 61, 90/27
Kurak, Kemal 90/58
Kuran, Feridun 89/44
Kurmuş, Orhan 87/58
Kurnaz, Şefika 88/39
Kurtuluş İlkokulu 85/42
Kurtuluş Savaşı 85/38, 87/11, 90/40
Kuruç, Bilsay 85/49
Kuruçeşme 86/27
Kuruluş ve Teşkilatlanma Çalışmaları: Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 86/41
Kuti 89/61
Kutsal Topraklar 87/60
Kuvva-yı Milliye 86/38, 41, 42, 47
"Kuvvet ve Madde" 87/8
Kuyaş, Ahmet 90/38
Küçük Asya 88/33
Küçük Asya Katolik Rumları İzmir Derneği 85/20
Küçük Mecmua 87/13, 14
Külhanbey-Tulumbacı Destanları 86/4
Külhanbey-Tulumbacı Edebiyatı 86/4, 5, 7, 11
Kültür Bakanlığı 85/25, 30, 31, 32, 35, 57, 87/64, 90, 9
Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 85/26
Kültür ve İlköğretim 88/12
Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 90/4
Küpeli Beyoğlu 86/10
Kürdistan 89/18
Kütahya 87/62, 63, 88/9, 19, 89/5

L

Labarna 90/6
"Lağvedilen ve Birleştirilen Vilayetler Hakkındaki Kanun" 85/41
Lahey 87/43
Lajos, Fekete 89/9
Lale Devri 90/32
Lamberi, H 85/54
Landsberger, B. 90/8
Lange 87/8
Lannoy, Ghilbert de 87/60
Lardone, Francesco 85/58
Larnia (Kuyucak) 89/38
Leandros 88/31
Lee A. Headley 87/26
Lehistan 89/4, 90/50
Leibniz 87/7
Leman 88/24
Levstenbi, Cankat 88/41
Liberte 85/20
Lifij, Avni 89/64
"Lisân-ı Millinin Ehemmiyet-i İlmiye ve Medeniyesi" 88/41
Lisanüstü Öğrencileri Sosyal Bilimler Konferansı 89/54
Livius 90/13
Lokman, Kemal 90/51
Londra 85/9, 86/30, 32, 58, 87/44, 89/23
Londra Radyosu 90/29
Lorga, Nicola 87/60
Lory, Bernard 85/64
Louvre Müzesi 86/32
Lowry, Heath 90/58
Lozan 86/24, 87/11
Lozan Konferansı 86/23, 87/41
Lozan Mübadilleri 85/52
Lök, Atilla 85/23, 86/20, 87/57, 88/36, 89/33, 90/38
Luksor 86/33, 34
Luksor Tapınağı 86/33
Lüleburgaz 88/12
Lykonia 89/38, 39
Lysimakhos 88/30

M

M. Baha Tanman: Mimarinin Ardındaki Hayat 89/33
M. Cemal Bey (İttihat Terakki murahhası) 86/42, 44, 45, 47
M. Pâl Bodo 89/9
Maarif Bakanlığı 90/56
Maarif Komisyonu 90/52
Maarif-i Umumiye 90/44
Mac Farlane 87/9
Macar Bilim Akademisi 89/9
Macar, Elçin 85/20
Macar Kardeşler Caddesi 89/8
Macar Milli Meclisi 89/8
Macar-Türk Dostluk Cemiyeti 89/9
Macaristan 89/4-8, 90/43
Macaristan Eğitim Bakanlığı 89/8
Macaristan Kızılhaçı 89/9
Maçka 85/35, 55
Madaralı, Fikret 88/16, 18
Madaris 90/10
Maden Kanunu 90/4
Madra Dağı 85/27
Magaba Dağı (Elmadağ) 90/12
Mahmud Celaleddin Paşa 88/60
Mahmudoğlu, Bahadır 89/54
Mahmut Şemsi 87/32
Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi 90/62
Mahzenü'l-Esrâr 88/61
Mahzun Bahaeddin 86/8, 10
Mahzun Bahaeddin'in Destanı 86/11
Maitland 87/57
Makal, Mahmut 89/55
Makaleler 87/14
Makedonia 90/11
Malaka Boğazı 86/17, 18
Malatya 88/14
Maliye Nezareti 88/4-6, 9
Malta 86/18, 87/13
Maltepe Hastanesi 89/9
Mamuratü'l-aziz 88/9
Manastır 85/6, 89/21
Manavul (Pınarbaşı) 89/38-40
Mançurya 86/16, 90/50
Manet 86/29
Manuk 89/18
Manyasizade Refik Bey 89/23
Manzume-i Efkâr 87/49
Marangoz İlya 89/30
Marcus Aurelius 88/34
Mardin 88/37
Mariya 90/22
Mark, Hayganuş 87/48-55
Marko 90/54
Marksizm 87/58
Marmara 89/38
Marmara Üniversitesi 88/64
Marmara, Rinaldo 85/57
Marmaris 86/42, 44, 47-49, 53
Marmaris Kuvva-yı Milliyesi 86/49
Marsilya 90/20
Marsyas 88/31, 32
Marulya (Akseki) 89/38, 39
Marx, Karl 87/8
Matbû'ât Kanûnu 86/39
"Mavi Melek" (film) 85/45
Mazhar Osman 87/29
McGill Üniversitesi 90/39
"Mebûs Namzetlerine" 89/22
Mebusan Kulübü 89/18, 20
Mecâlisü'l-Uşşâk 88/61
Mecidi Nişanı 86/28, 89/5
Meclis-i Ahkâm 90/23
Meclis-i Mebusan 86/47, 87/59, 89/15, 22
Meclis-i Vâlâ 90/23
Meclis-i Vükelâ 86/39, 89/26, 37
Mecmua-i Ebüzziya 87/16, 17
Mecmua-i Ebüzziya'da Tesettür Meselesi ve Feminizm Tartışmaları 87/16
Medeni Kanun 87/25, 30, 40
Medine 88/22
Mehdi Efendi 88/6
Mehmed II 88/25, 26, 61
Mehmed V (Reşad) 89/8, 90/41-43, 45, 48, 49
Mehmed VI (Vahideddin) 85/16, 17, 86/39, 87/11, 13, 14

Mehmed Ağa (Sedefkâr) 89/35
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 86/32
Mehmed Arif 90/46
Mehmed Bey (Mataracı) 85/42, 44, 46
Mehmed Burhaneddin 89/19
Mehmed Efendi (Düğerekli Hafız) 86/47
Mehmed Emin Rauf Paşa 90/23
Mehmed Hulusi Efendi 85/42
Mehmed Nazif Bey 89/30
Mehmet Bey 86/42, 49
Mehmed Zeki Efendi (Müftü Hacı Hamzazade) 86/41, 45
Mehmet Hulusi Bey (Rize Nüfus Müdürü) 85/41
Mehmet Hurşit Bey (Rize valisi) 85/41
Mehmet Özdoğan: Arkeoloji Ne Değildir? 85/23
Mehmet Zeki Efendi 86/47
Meir, Golda 87/41
Meis 86/52
Mekke 87/61, 62, 88/22
Mekteb-i Mülkiye 90/42, 46
Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri 90/52
Mekteb-i Sultani 86/27, 89/16, 90/42
Mektepli Atıf'ın Destanı 86/6
Melet Irmağı 85/32, 35
Memduh Hakkı 88/16
Memiş Efendi (Serezlizade) 86/41, 42, 45, 47
"Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları" 90/41
Memluk Camli 86/35
Memlukler 86/32
Menariye (Minareli) 89/38
Menderes, Adnan 86/55, 58
Mengele 90/19
Mengen 88/12
Mengü, Cemil 86/59
Menşevik 86/15
Menteşe 86/42
Menteşe 88/10
Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 86/42-44, 48, 49
Mercedes 89/3
Mersin 85/53, 87/40, 89/39, 45-49, 55
Mersin Soda Fabrikası 89/43, 49
Mersin Soda Fabrikası Grevi (1978-79) 89/43
Mersin Üniversitesi 90/58, 59
Mertcan, Mesut 90/57
Mestan Efendi 86/42
"Meşrutiyet Devrinin İlk İlmî Müessesesi" 90/41
Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını 88/39
Meşrutiyet Hatıraları 89/20
Meşrutiyet-I Osmaniye Ermeni Cemiyeti 89/18
Met, İzzet 88/41
"Mete" (piyes) 85/45
Mettrie, De la 87/7, 8
Meziddere 88/9
Mezopotamya 85/23
Mezzaros 89/9
Mısır 85/23, 86/32-34, 61, 88/6, 8, 33, 90/7, 39, 44
Mısır Müzesi 86/34
Midhat Paşa 89/23
Mihalıççık 88/5
Mihaliç 88/49
Mihrimah Sultan 88/61
Milas 86/41, 47, 53
Miletos 89/33
Miletos Müzesi 89/33
Mill 87/8
Milleker, Rezső 89/7
Millet Dershanesi 85/43
"Millet Mektepleri Talimatnamesi" 85/43
Millett, Kate 86/11, 29
Milli Eğitim Bakanlığı 90/57
Milli Mücadele 86/23, 38, 89/56, 90/55
Milli Müdafa Vekâleti 86/54
Milli Sanayi Bankası 88/48
Milli Şef dönemi 86/21
Milli Türk Ticaret Birliği 86/23
Milliyet Yayınları 87/26
milliyetçilik 85/49
Mimar Sinan 88/13
Mimar Sinan Üniversitesi 89/34, 90/5, 58, 64
Minassian, Anahide Ter 85/64
Minois, Georges 87/26
Miralay Çiğiltepe 87/27
Miralay İsmail Hakkı Bey 89/19
Miralay Şefik Bey 86/47
Mirgün 90/43, 45
Misak-ı İktisadi 86/24
Misak-ı Milli 87/11
Missir, Iakovos 85/20
Mizancı Murad 89/22
Mizan-ül Hak 90/42
Modern Woman 87/41
Mohaç Meydan Savaşı 89/5
Moleschott 87/7
Mondros Mütarekesi 85/6, 13, 86/43, 49
Monet 86/29
Monte-Karlo Radyosu 90/29
Mor Salkımlı Ev 88/55-58
Mor Salkımlı Ev ve Halide Edib'in Benliği 88/55
Mora 85/6
Morselli 87/25
Mostar 89/61
Mount Holyoke College 90/38, 39
Mousaios 88/31
Mozart, Wolfgang Amadeus 87/42
Muallim 87/12
Mudanya Mütarekesi 87/11
Mudurnu 88/7
Muğla 86/41-45, 47-49, 52, 53, 59, 90/34-37
Muğla Kardeş Yurdu 86/41
Muğla Kuvva-yı Milliyesi 86/49
Muğla Makası Çadır Kenti 86/54
Muğla Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 86/45
Muğla Valiliği 86/57
Muhammed (Hz) 87/61, 86/38, 39, 88/22,
Mukaddes Topraklar Filateli Derneği 86/61
"Mukayeseli Bir Sanat İlmini Temellendirme" 88/38
Mumcu, Belinda 87/48
Mumcu, Uğur 89/45
Munkácsi, B. 89/5
Munzur Vadisi 90/5
Murat II 87/61, 63
Murat Özyüksel: Demiryolu Tarihi 87/57
Murat Bey (Süleyman Beyzade) 86/41, 45, 47
Murşili I 90/6
Murşili II-90/6, 7
Museo di Capitoline 90/11
Museo Nationale delle Terme 90/13
Museum Körüt Caddesi 89/8
Musevi Aşkenaz Cemaati 90/21
Muslimanstvo 89/61
Mustafa II 88/60,
Mustafa III 90/32
Mustafa 88/61
Mustafa Asım Efendi 89/20, 23
Mustafa Bey Çadır Kenti 86/54
Mustafa Efendi 86/49
Mustafa Nazım Paşa 85/7
Mustafa Paşa (Kızılhisarlı) 89/30
Mustafa Reşid Paşa 90/41
"Mutlu Eviler" 87/52
Mutlu, Lütfiye 86/57
Muvatalli II 90/7
Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti 87/54
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 86/41, 43, 47
Müdafaa-i Hukuk Grubu 87/11
Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye 86/43
Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 86/41, 43, 49
Müftüoğlu, Ahmet Hikmet 89/8, 9
"Mühim Bir Mes'ele-i Dîniye ve İçtimâiye" 87/16
"Mülâhazamız" 87/18
Mülkiye İçtimaî İlimler Mecmuası 85/51
Münif Fehim 87/30
Münih 87/59
Münir, Hikmet 90/29
Münire Sultan 88/60
Münster Üniversitesi 89/57
Müslimanska Narodna Organizacija 89/61

N

Nabi Bey 90/53
Nâbî Sûrnâmesi 88/62
Naci, K. 85/50
Nafia Dairesi 88/6
Nâfi 88/60
Nahum, Henri 85/63
Naksos adası 85/20
Nakşibendiye 85/63
Naldöken Dağı 86/58
Narodnidom Halk Evi 86/16
Nasır 86/32
Nasıra 88/7
Naşiri 88/63
Nazım Bey 87/50
Nazilli 86/44, 45, 48, 53
Nazilli Basma Fabrikası 86/57
Nazilli Kongresi 86/45
Nazlıpınar 88/17
Nazmi Efendi Dergâhı 88/22
Neandreia 88/32
Necarato 86/42, 47
Necip Asım 89/5, 90/44-46
Necmettin Bey (Kasımpaşalı) 86/16
Nemeth, Gyula 89/5
Nemrut Belgeseli 88/63
Nemrut Dağı 88/63
Neo-Lithichs 85/23
Nepal 89/6
Nesin, Aziz 89/55
Nevaî 88/61
Nevruz 89/42
Nevşehir 89/7
New York 85/54, 86/28
Nezihe Muhittin 87/30, 49, 53-55
Nicod, Louis 85/57
Nider 85/20
Nietzsche, Friedrich 87/8
Nigoğosyan Kız Okulu 87/50

Niğde 89/7
Nike 88/31, 32, 35
Nikiforuk, Andrew 90/62, 63
Nikola (Çar) 86/14
Nikola I (Çar) 86/26
Nikolskusuriski kasabası 86/16, 17
Nil 86/32-34
Niren 89/7
"Nisâ'iyyûn" 87/18
Niş 87/61
Niyazi (Ramazanoğlu) 90/55
Niyazi Bey 89/15
Nizâmî 88/61
Noktacızâde Mahallesi 90/22
Nor Lur 87/50
Norveç 89/11
Notre-Dame de Sion 85/58
Nubya Müzesi 88/35
Nuh Efendi (Rize müftüsü) 85/41, 42
Nu'man Paşa (Köprülüzâde) 88/60
Nureddin Necdet 86/62
Nurettin Paşa 86/41
Nympha Idaia 88/35

O

Ocak, Ahmet Yaşar 88/45
ODTÜ 89/54, 56, 90/40, 58
ODTÜ Tarih Topluluğu 90/58
Oğuz Bey (Rize ortaokul müdürü) 85/42, 44
Ok Meydanı 88/61
Okay, Orhan 88/44
Oktay, Emin 87/57
Okuş, Nezihi 86/57, 58
Old Cataract Oteli 86/35
Olgun, Osman Ş. 86/59
"Olympia" 89/55
Olympos Dağı 90/13
Olympos Dağı Savaşı 90/14
Omanoviç, Fata 89/61
Omay, Hikmet 88/36
16. Yüzyılda Zengin Bir Üsküdarlı: Dellâk Hızır Ağa'nın Terekesi 88/49
Onat, Hikmet 89/64
19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması 89/4
12 Eylül 1980 Darbesi 87/27
"Onuncu Dalga" tablosu 86/26
Onuncu Yıl Marşı 85/49
17 Şubat-4 Mart 1923, İzmir 'Türkiye İktisat Kongresi'nin Belgeleri 86/23
Oral, Cavit 86/45,47
Orbok, Atilla 89/8
Ordu 85/35
Orhan Bey 85/44
Orkun 88/15
Orkun, Yalçın 88/14, 16
Ormancı, Ramiz 89/43
Orontes (Asi Irmağı) 88/32
Orta Asya 89/6, 55
Orta Camii 85/37, 40
Ortaköy 88/4
Ortaylı, İlber 85/55, 88/44
Ortiagon 90/13, 14
Oruçoğlu, Zehra Erkün 87/64
Oruz, İffet Halik 87/36, 37
Osiris 86/34
Osman Ali Ağa (Kaba Osman Oğlu) 86/49
Osman Bey (Lazzade) 85/46
Osman Bey (Rize mebusu) 85/46
Osman Bey 86/42, 47
Osman Hamdi Bey 85/23, 24, 86/27, 29, 89/64
Osman Nuri Paşa (Müşir) 90/22-24
Osman Şevket Bey 85/11
Osman Zâti Bey 85/10
Osmaniye Ermeni Cemiyeti 89/18
Osmanlı Ahrar Fırkası 89/15, 20, 21
Osmanlı Akademisi 90/45
Osmanlı Askerine Teslim Çağrısı 88/19
Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Merkezi 86/64, 89/51
"Osmanlı Demiryollarının Finansmanı" 87/57
"Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu" 87/57
"Osmanlı Demiryolu" 87/57
Osmanlı Devletinin Son Döneminde Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı 88/4
Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. Yüzyıllar) 85/62, 88/63
"Osmanlı İmparatorluğu'nun Kültür Mirası" 90/40
"Osmanlı Kadın Dernekleri" 88/39
Osmanlı Kadın Hareketi 88/39
Osmanlı Nişanı (IV. Dereceden) 86/27
Osmanlı Sahra Postaları 86/63
Osmanlı Sahra Postaları Filistin (1914-1918) Aleksander Koleksiyonu 86/61
Osmanlı Sahra Postaları: Zarf ile Mazruf 86/61
Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 88/59
Osmanlı Tarih Heyeti 90/47
"Osmanlı ve Türkiye Modernleşme Tarihi" 89/54
Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı? 86/64, 89/51
Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları 87/57
Osmanlı-Avusturya Macaristan Kulübü 89/9
Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) 86/6
Otter, Jean 90/7
Ozo Aleksandros 88/6
Ozo Fabrik 88/6

Ö

Öcal, Selahattin 89/47
Ödemiş 86/53
Öğretmen Yayınları 87/26
öjenizm 87/25
Ölçek Sokak 85/57, 58
Ölümünden Yüz Yıl Sonra Ayvazovski Yeniden İstanbul'da 86/29
Ömer Lütfi Efendi (Müftü) 85/41
Ömer Lütfü Bey (Bayındırlık Nazırı) 85/10
Ömer Lütfü Efendi 86/49
Ören, Murat 90/59
Örs, Hayrullah 88/16
Özalp, Kasım 85/8
Özaslan, Gülşah 90/59
Özcan, Ömer 90/50
Özcan, Tahsin 88/44
Özdoğan, Mehmet 85/23, 25, 90/5
Özel Eğitime ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Muhtıra 88/13
Özel, Mustafa 89/46
Özen, Şükrü 88/44
Özer, Çetin 89/57, 59
Özervarlı, M. Sait 88/45
Öziş, Hamdi 88/47
Özkaynak, Kemal 89/39
Özler, İsmail Sefa 90/57
Özsaid, Mehmet 89/39
Öztekin, Mehmet 88/16
Öztürk, Adnan 86/64
Öztürk, Faik 89/48
Özyerli, Suat 89/45
Özyüksel, Murat 87/57, 58

P

Padökale Boğazı 86/18
Paionia 90/11
Pakistan 89/60
Pala, İskender 88/44
Pamfilya 89/38
Pamuk Prenses 88/26
Pamuk, Şevket 86/64, 89/51-54
Pamukçu İhsan Bey'in Destanı 86/6
Pan 88/32, 35
Panayia Kilisesi 89/16
Pancaldi, Giovanni Battista 85/57
Pandit, Vijalaksmi 87/41
Pangaltı 85/58
pangermenizm 89/5
pantürkizm 89/9
Papa Roncalli: Ölçek Sokak'ın Yeni Adı 85/57
Papalık Büyükelçiliği 85/57
papiros 86/16
"Para Delisi" piyesi 85/45
Paris 85/20, 54, 86/26, 27, 29, 88/34, 89/14, 21, 90/18
Paris Ecole Centrale 89/33
Paris İttihat ve Terakki Cemiyeti 89/21
Paris Konferans (1919) 86/41
Paros 88/31
Pasifik Okyanusu 90/62
Pasinler/Hasankale 86/13
Pasteur 87/32
Paşa Hıcası 85/26, 27, 29
Paşabahçe Cam Sanayii 89/43
Paşaköy 85/26
Patlangıç Çadır Kenti 86/54
Patroklos 88/33, 34
Pausanias 85/26, 90/10, 11
Payre (Mrs) 87/41
Pazar (Atina) 85/35, 41, 42, 46
Pazarören 88/14, 18
Pazarören Köy Enstitüsü 88/15, 18
Pedagojik Danışma Kurulları ve Pratik Eğitim Kongresi Projesi 88/13
Peker, Kâmil 86/49
Peker, Recep 85/43, 87/37
Pera 85/57, 58, 87/49, 61-63
Pera Palas 86/34
Pergamon 90/10
Pergamon Sunağı 90/14
Pergamonlu Attalos 90/12
Peron, Eva 87/41
Pestilci, Mehmet Ali 88/48
Petersburg 89/11
Petersburg Hapishaneler Kongresi (1890) 89/11, 14
"Petersburg Yöresinde Deniz Görünümü" (tablo) 86/26
Petkim-İş Sendikası 89/43-48
Peyâm-ı Sûr 88/60

Peyman 87/12
Pfizer İlaç Fabrikası 86/56
Philadelphia 86/28
Phrygg 88/33, 34
Pınarbaşı 88/12, 15
Pınarbaşı Harası 88/17
Pionia 88/30, 33, 35
Pisidya 89/38
Pişkinsüt, Sema 87/59
Plinius 85/26
Pluym (Monsenyör) 85/58
Poh, Sezâ 88/41
Polathane 88/8
Polemon 88/31
Politika 89/47
Polonya 90/18
Poseidon 88/31, 33, 34
"Postcard from Pera" 89/59
Potlatch Kültürü 89/55
Poupard, Paul (Kardinal) 85/59
Pozcu Mahallesi 89/46
Pöti Fuat 86/17
Prehistoire Europeenne 85/23
Prens Sebahaddin 89/17, 20, 21, 23
Priamos 88/33, 34
Prienne 89/33
Princeton Üniversitesi 90/38, 39
Priştine 89/18
Propaganda Birliği 85/58
Propontis 88/30
Prost, Henri 85/53, 55
Psidya 89/39
Ptolemi IX. 86/35
Ptolemnaios Keraunos 90/11
Puşkin 86/26

R

Radyo Haftası 90/26-29
***Radyo Haftası* Dergisi: 1950'lerde Yeniden Keşfedilen Popüler Kültür** 90/26
Ragıb Bey (Muğla Belediye Başkanı) 86/42, 47
Rahmi 86/6
Rákóczi, Ferenc 89/4
Rama II 85/17
Rama III 85/18
Ramazan ayı 88/38, 88/52, 90/27
Ramses II 90/7
Ravli 85/9
Redd-i İlhak Cemiyeti 86/41, 43, 45
Refet Paşa 85/10, 87/11
Rehber-i Saadet Mektebi 88/22
Reji 88/ 4-7, 9-11
Reji Şartnamesi 88/4
Renoir 86/29
Resimli Ay 87/27
Reşit Bey (Serficeli) 86/42
Reşadiye 86/44, 48, 49
Reşadiye Cemiyeti 86/48
Reşadiye Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 86/49
Reşid Bey 87/27
Reşit Galip Bey 85/45
Revolver 89/3
Rhodios 88/33
Rif'at Sürnâmesi 88/61, 62
Riza Bey 88/8
Riza Efendi (müftü) 85/41
Riza Nur 87/11
Riefenstahl 89/55
Rio de Janeiro 85/54
Rize 85/30, 33, 41, 43-46
Rize 85/41
Rize Halkevi 85/43-45
Rize Matbaası 85/41
Rize Ortaokulu 85/43
Roberts, David 86/33
Robota, Rosa 90/20
Rodos 86/42, 52, 53, 87/61, 62, 89/30, 41, 90/20, 59
Roma 86/26, 32, 42, 88/34, 89/21
Roma Hapishaneler Kongresi (1885) 89/11
Roma İmparatorluğu 88/30-32, 35
Roma Köprüsü 85/28
Roma Radyosu 90/29
Romulus 88/34
Roosvelt, Elenor 87/41
Rostof 86/15
Rouillard 87/61
Rozen, Von (Barones) 87/16
Rönesans 85/24
Ruhr Bölgesi Kütüphane Vakfı 89/57
Rum Patrikhanesi 89/21
Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 86/43
Rus Coğrafya Cemiyeti 86/26
Rus Donanması 86/26
Ruso, Lazar 90/20
Rusya 85/18, 86/29, 88/61, 89/11
Rüstem Paşa 88/61
Rüşdiye Mektebi 90/52
Rüştü Bey (Milas müftüsü) 86/48
Rüştü Efendi 86/49

S

Saadet Şakir (Çağatay) 90/50
Sabah 90/42, 45-49
Sabancı Üniversitesi 86/20, 90/59
Sabancıoğlu, Müsemma 86/61, 88/24
Sabri Bey (Hopa kaymakamı) 85/41
Sabri Efendi (Muğlalı Ömer Efendizade Hafız) 86/48
Sabri Kolçak'ın Pazarören Köy Enstitüsü Anıları 88/12
Saçlı Çiftliği 88/16, 17
Sadettin Bey (Müftüzade) 86/41, 42, 44, 45, 47
Sadık, Necmettin 87/14
Sa'di 88/61
Sadi Bey 88/13
Sadrazam Paşa Hazretlerine Açık Mektup 90/43
Safa Ehlinin Sohbeti 88/63
Safa, Peyami 89/55
Safahat 87/5
Sahilioğlu, Halil 87/58
Sahra Postaları 86/62
Saint Joseph Fransız Lisesi 89/33
Saint-Esprit Kilisesi 85/57
Sainte-Trinite Kilisesi 85/57
Saint-Jean Chrysostome Kilisesi 85/58
Saint-Nomde-Jésus Kilisesi 85/58
Sakarya 85/15
Sakarya Savaşları 85/6
Sakarya, Oğuzhan 90/58
Sakız Adası 88/7
Sakmandros 88/34
Sakınar, Mecit 90/51
Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi 90/62
Salisbury (Lord) 87/44
Salman, Sadık 88/47
Salmangil, Etem 88/14
Samarine, Ivan 86/30
Samih Rıfat 85/15
Samsun 85/7, 30, 40, 86/13, 17, 19, 88/7, 8, 10, 16, 43, 63
Samsun Esnaf-Kefalet Kooperatifi 86/57
Sanayi Kongresi (1930) 88/46
Sanayi Kongresi (1951) 88/48
Sanayi Kredi Kooperatifleri 88/48
Sanayi Politikasının Ana Hatları Komisyonu 88/48
Sanayi Teşvik İdaresi 88/48
Sanayi-i Nefise Mektebi 86/27
Sanayinin Murakabesi Komisyonu 88/48
Sanayinin Olağanüstü Zamanlardaki Durumu 88/48
Sanayinin Teşkilatlandırılması Komisyonu 88/48
Sanayinin Teşvik ve Himayesi Komisyonu 88/48
Sándor, Marki 89/6
Sándor, Takats 89/4
Sapirsztein, Regina 90/20
Saraçoğlu, Erol 89/47
Saraybosna 89/60
Sarayburnu 86/19
Saraydan Kız Kaçırma 87/42
Sarhoş İle Tiryakinin Destanı 86/6
Sarı, Nil 87/64
Sarıgül, Mustafa 85/57
Sarıgül, Serap 90/59
Sarıkamış 86/14, 15
Sarıkaya, Halid 90/57
Sarımsaklı 88/14, 16
Sarp 85/30, 46
Sassi, Nagy Lajos 89/6
Sauerweid, A. 86/26
Saul, Albert 90/20
Savunucu, İlhan 89/46
Savvopulos, F. 85/20
Saygılıgil, Feryal 87/30
Schefer, Ch. 87/61
Schneidertemple Kültür Merkezi 88/64, 90/18
Sebahaddin Bey 89/23
Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü 86/20
Seeher, Ayşe Baykal 90/9
Seeher, Jürgen 90/9
Segedin 87/61
Seki bucağı 86/52
Sel, Uğur 89/47
Selahaddin Eyyubi 86/32
Selamoğlu, Esra Üstündağ 86/13
Selanik 85/6, 62, 63, 88/4, 10, 89/18, 21
Selanik Kongresi 87/12
Selçuk Üniversitesi 90/59
Selçuk, İlhan 90/57
Selçuk, Turhan 90/57
Selçuklu 90/32
Selçuklular 89/40
Seleukos 88/63
Seleukos Krallığı 88/30
Selim I 86/32
Selim III 89/31, 34
Selim Sabit Efendi 90/41
Selimiye 86/19, 32
Selimiye Camii 89/34
Senir 89/41
Septimius Severus 88/33, 34
Serbesti 89/15-22
Serçe, Erkan 85/51
Sertel, Sabiha 87/10
Servet Bey 86/47

Servet-i Fünûn 89/19
Sestos (Akbaş Limanı) 88/31
Seth 86/34
Severus 88/33
Sevim, Onur 90/59
Sevinç, Gülsen 88/26
Seyhan 87/40
Seyhan Nehri 90/52
Sezeged 89/8
Sezer Bey 89/34
Sfenks'in Kuyruğu Var 86/32
Shertok, Moshe 86/61
Short 87/25
Sırrı Bey 86/16
Sibirya 86/13, 15, 61, 89/4, 9
Sicilya 86/18
Siemens 90/19
Silah Arkadaşları 89/55
Silier, Orhan 89/57, 59
Silifke 86/57, 88/63
Simavi, Sedat 87/30
Simyon (Süleymaniye) 89/38
Sina Serisi 86/61
Sinekli Bakkal 88/55, 57
Singapur 86/18
Sinop 85/7, 8
Sirkeci Tren İstasyonu 89/18
Siros adası 85/20
Sivas 86/17, 19, 45, 88/8, 14
Sivas Heyet-i Temsiliyesi 86/47, 48
Sivas Kongresi 86/43
Sivastopol Destanı 86/6
Siverek 88/8
Sivrihisar 88/9
Siyam 89/6
Siyam İkizleri 85/17
Skamandros 88/35
Skepsis (Kurşunlu) 88/30, 35
Skopas 88/31
Smintheos 88/31
Smith, Margaret Chase 87/41
Smyrnelis, Marie-Carmen 85/63
Soda Sanayi A.Ş. 89/46
Sofulu 88/4
Sofya 87/61, 89/8, 9
Soğanlı 86/14
Soğuk Savaş 90/26, 29
Sonunda Bunu da Yaptınız! 86/64
Soukalopoulou, Mary 90/59
Soyal, Sencan 88/30
Soykan, T. Tankut 87/11
Söke 86/41, 89/33
Sömbeki 88/9
Sözen, Metin 88/37
Spencer 87/8
SSK 86/20
St. Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi 86/26
Stadyum 85/54
Stephan Efendi 89/19
Stergatou, Elina 90/59
Stettin 86/18, 19
Stolac 89/61
Strabon 85/26, 88/31
Strauss, Johann 85/64, 88/63
Strauss, Levi 89/40
Su İle Gelen Sağlık, Su İçinde Yok Olan Kültür!: Allianoi 85/26
Su, Ruhi 90/57
Sukhos 86/35
Suluhan 85/40
Sungurlu 90/6
Suphi Bey 89/8
Sûr Emîn 88/61
Suriçi 89/52
Suriye 88/9, 10, 32, 38, 63, 90/6, 7, 39
Sûrnâme-i Selâtîn 88/60
Surp Agop Hastanesi 85/57
Surre Alayı 88/23
Susurluk 89/3
Süleyman I 87/62, 88/61
Süleyman Bey (Kabadayı Arap) 86/4
Süleyman Seyyid 86/29
Süleyman Usta 86/15
Süleymaniye Kürsüsü 87/5
Sülles (Güzelsu) 89/38-40
Sümer, Faruk 88/38
Sümer, Hüseyin 85/38, 40
Sümerbank 86/57
Süveyş Kanalı 86/18, 28
Symi 86/53

Ş

Şahbaz, Isdepan 87/50
Şahin, Hamdi 90/10
Şahin, Mustafa 88/12
Şakiroğlu, Mahmut 90/41
Şam 87/61-63, 88/19, 89/9
Şamanizm 89/42
Şapka ve Kıyafet Kanunu 90/35, 36, 56
Şark Ordusu 85/6
Şark Türk Temsil Heyeti 86/16
Şarkiyat Müzesi 89/5
Şavşat 85/41
Şehbâz-i Bahrî 89/30
Şehir İdaresi Örnekleri: Stockholm'un İdarî Teşkilâtı" 85/51
"Şehir" şiiri 85/50
Şehnâme 88/61
Şehzadebaşı 89/19
Şeker Ahmed Paşa 86/29, 89/64
Şekerzade Halil İbrahim Efendi 86/42
Şen, Ali 90/57
Şenışık, Pınar 89/60
Şenoğlu, Sedat 90/18
Şenol, Faik 90/27
Şenses, Cengiz 89/47
Şeref Efendi 90/41
Şeref Sokağı Cemiyeti 89/19
Şerif Efendi 86/47
Şerif Hüseyin 89/55
Şerif Nasuhzade Hacı 86/45
Şevket Bey 85/41
Şevket Çavuş 86/14
Şevket Pamuk'un Tercke Kayıtlarına Dayanan Geniş Kapsamlı Çalışması: Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanırlardı? 89/51
Şevki, M. 85/50
Şeyh Bedreddin 88/59
Şeyhülislam Abdurrahman Nesib Efendi'nin Tesettüre Dair Beyannamesi 87/24
Şıkman, Baha 86/56
Şikago Sergisi (1893) 86/28
Şile 88/4
Şimali Kafkasya Cemiyeti 88/42
Şira Adası 90/23
Şirin, Zişan 90/59
Şişli Belediye Meclisi 85/57
Şoney Çamurluğu 85/9
Şults 86/16, 17, 19
Şuppiluliuma I. 90/7
Şûra-yı Devlet 88/8, 90/48
Şûrâ-yı Ümmet 89/19, 21, 23
Şükrü Bey 86/17
Şükufe Nihal 87/30

T

Tabakhane Deresi 85/39
Tabanca Alınması, Satılması ve Taşınmasının Yasaklanması (1911) 89/3
Taberya 88/7
TAÇ Vakfı 89/33
Tahir Bey (Evkaf Müdürü) 85/42, 46
Tahsil-i Sanayi Cemiyeti 89/7
Tahsin Sûrnâmesi 88/61, 62
Taksim 85/55
Taksim Gezisi 85/55
Taksim Parkı 87/50
Takvimü'n-Nisâ 87/17
Talat Bey 89/8
Talat Paşa 86/19, 38
Talay, Artun 89/47
Talay, İstemihan 85/59
Talu, Ercüment Ekrem 86/10
Tan, Aynur 85/37
Tanca, Şükran 87/40
Taner, Haldun 88/38
Tanilli, Server 85/63
Tanin 88/57, 89/19, 20, 90/42-46
Tanman, Baha 89/33, 35
Tanneur, Philippe 86/26
Tanrı Savunması 87/7
Tanrıların Tahtı: Nemrut Dağı 88/63
Tanzimat 87/14, 88/4, 89/56, 64, 90/32-34, 52
Tanzimattan Cumhuriyete Muğla'da Kadın Giyiminin Evrimi 90/32
Tarassut 88/9
Tarhan, Abdüllak Hamit 85/44
Tarhuntaşşa 90/7
Tarım Bakanlığı 85/25
Tarih Encümeni 90/48
Tarih Gibi Ciddi ve Ağırbaşlı Bir Alana Karikatürle Giren Selçuk Erdem'le Görüştük: "Beni Asıl İlgilendiren Tarihe Geçmemiş Adamlardır" 88/24
Tarih IV 90/39
Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Eğitimi Konulu Kongreye 17 Üniversiteden Öğrenciler Katıldı: Tarih Öğrencileri Kongresi 90/58
Tarih Vakfı 85/64, 86/20, 22, 61, 88/37, 39, 60, 89/33, 57, 59, 90/58
Tarih ve Toplum 86/21
Tarihçi Raşid Efendi 88/60
Tarih-i Devlet-i Osmaniye 90/42
Tarih-i Kadim 87/4-10
Tarih-i Kadime Zeyl 87/4-6, 10
Tarih-i Osmanî Encümeni 90/41, 42, 48
"Tarih-i Osmanî Encümeni Hakkında Talimat" 90/41
Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası 90/49
Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Kuruluşu 90/41
Tarih-i Osmanî Heyeti 90/46, 47
Tarih-i Osmanî Komisyonu 90/42
Tarlabaşı 85/55, 89/16
Tarsus 87/61, 89/45
Tasvir-i Efkâr 89/5
Taşköprü 90/52
Taşlıdere Nahiyesi 85/46
Taştepe 86/14
Taşova Camisi 86/53
Tatar 88/61

Tatar Osman Paşa 86/14
Tataristan 90/50
Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu 88/36
Tavas 86/53
Tavaslı Osman Ağa 89/30
TBMM 85/12, 42, 45, 48, 87/11, 12, 29, 88/46, 47, 89/47
Tefenni 86/53
Tehlik, Misbah 88/9
Tek, Müfide Ferid 87/53
Tekeli, Ilhan 85/49, 90/58
Tekelioğlu, Neslihan 90/59
Tekirdağ 88/9
Tekirdağ Toptepe Kazısı 85/23
Telipinu 90/6
Temel 88/12, 15, 16
Temel, Mehmet 88/4
Temettü'at Defterleri 89/55
Tenfelde, Klaus 89/57, 58
Tepe Dağı 89/41
Tepebağ Lisesi 90/56
Tercüman 87/16, 89/46
Tersane-i Amire 89/30, 31
Terzi Musa 88/50
Teselya 88/9
"Tesettür Mes'elesi" 87/16
"Tesettür Mes'elesini Öğrenmek İsteyen Bir Madam" 87/16
Teşhil-i İntihabat Cemiyet-i Milliyesi 89/18
Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu 85/41
Teşvik-i Sanayi Kanunu 86/25
Teukros 88/35
Tevfik Bey (Rize Sağlık Müdürü) 85/41
Tevfik Fikret 87/4-10
Tevfik Fikret ve Din 87/4
Tevfik Paşa (Sadrazam) 87/11
Tezcan, Hülya 87/64
"Tezkere-i Osmaniye" 89/16
The Memories of Halide Edib 88/55
The New York Times 86/58
The Oriental Philatelic Association Of London 86/61
The Structures of Everday Life 90/62
The Times 89/23
The Turkish Ordeal 88/55
Theodicée 87/7
Theodotas 90/14
Thermopylai 90/10
Thököly İmre 89/4
Thrakia 88/30, 90/11
Thury, Joszef 88/5
"Tıbbi Musahabe: Çarliston ve Kadın" 87/27
"Tıbbi Musahabe: Grip ve Kadınlarımız" 87/27
"Tıbbi Musahabe: Verem ve İzdivaç" 87/27
Tibrotzaser Dignanız Ingerutyun 87/50
Tınaz, Faruk 90/57
Tırnova 89/8
Tibet 89/5, 6
Timur 87/27
Tirilye 86/57
Tizsa (Kont) 89/8
Tlabar, Nazlı 87/40
Tokat 85/40, 88/16
Tokay, Hayri 88/47
Toker, Ahmet Hamdi 86/47
Toker, Feza 88/63
Tolga Örnek 88/63
Tolistobog 90/13
Tomak, Mehmet 90/58
Tonguç, İsmail Hakkı 88/12, 15-18
Tophaneli Fehmi'nin Destanı 86/11
Topkapı Hastanesi 89/9
Topkapı Sarayı 88/61, 90/41, 47
Toplumsal İşbölümü 89/40
Toplumsal Tarih 86/21, 64, 89/58
Toplumu Yeniden Canlandırma Bilimsel Tasarımı 89/40
Toprak Mahsülleri Ofisi 88/17
Toprak, Zafer 87/25
Torun, Hayati 89/60
Torzelo, Johannes 87/63
Toşigyan, Vahan 87/50
Toulouse 87/61
Toygarlı Rıza 86/10
TÖB-DER 89/47
Tömbeki Reji Müdüriyeti 88/10
Trablus Avusturya Konsülatosu 88/9
Trablusgarb 88/59
Trabzon 85/30, 33, 35, 36, 45, 46, 62, 88/6, 8, 10
Trabzon İmar Planı (1933) 85/53
Trabzon Koruma Kurulu 85/35
Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu Başkanlığı 87/64
Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanı Cengiz Eruzun'la Söyleşi: Doğu Karadeniz'de Doğal ve Kültürel Miras 85/30
Transilvanya 89/4
Treitschke 87/58
Troas 88/30-35
Troia 88/30, 35
Troia Savaşı 88/33, 34
Truman (Mrs) 87/41
Trurcâzi 89/4
Tuhfezade Fehmi Bey 86/49
Tuhfetü'l-Ahrar 88/61
Tulumbacı Altınbaş Mustafa 86/4
Tulumbacı Balıkçı Dikran 86/10
Tuna 89/8
Tunç Çağı 88/30
Tunç, Mustafa Şekip 89/55
Tunçay, Mete 86/21
Tunus 86/18
Turan 89/5-7
Turan Derneği 89/6, 9
Turan, Ömer 85/48
Turan, Şerafettin 87/63, 90/58
Turancılık 89/9
Turner 86/29, 31
Turul, Recai 88/47
Tuthaliya I 90/7
Tuthaliya II 90/7
Tuthaliya IV 90/7
Tuz Sempozyumu 88/64
Tuzus (Çınardibi) 89/38
TÜBA 90/58
TÜBİTAK 86/20, 90/58
Tüccar Derneği 88/46
Tüm Boşnaklar Meclisi 89/61
Türesay, Özgür 87/16
Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı? Nüfus Siyasetinde Çocuk, Sağlam Nesil, Öjenizm Sağlam Irk Kısırlaştırma 87/29
Türk Dil Kurumu 90/50
Türk Edebiyatında Manzum Sünnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri) 88/59, 60
Türk Eğitim Düzeni Hakkında Rapor 88/13
Türk Ekonomi Kurumu 88/47
Türk Kadın Yolu 87/27
Türk Kadınlar Birliği 87/36, 48, 49, 54
Türk Kültüründe Ayrıntılar: Tuz 88/64
Türk Mimarisi ve Sanatı 88/37
Türk Ocağı 88/58
Türk Tarih Encümeni 90/41
Türk Tarih Kurumu 88/44, 60, 90/8, 50, 58
Türk Tatar Komitesinin Hedeflerini Gösteren Harita 89/9
Türk Yurdu 87/12
Türk, Hikmet 88/17
Türk-Alman İlişkileri 1923-1939 86/20
Türkçülük 87/12
Türkeş, Şükrü 89/46
Türkeş, Ünal 86/41
Türkiye İktisat Kongresi (1948) 86/23, 88/46
Türkiye İş Bankası 86/25, 30, 88/63, 89/64
Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları 89/47
Türkiye Şişe-Cam Holding 89/43
Türkiye'de Çağdaşlaşma 90/39
Türkiye'de İntihar Olgusu Bibliyografyası 87/26
Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1943 86/20, 21
Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı 85/51
"Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Eğitimi" 90/58
Türkkan, Necat 89/47
"Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" 87/12
"Türklük" şiiri 85/43
Türkoğlu, Sabahattin 87/64
Türkoğlu, Esra 90/59
Türksözü 90/53
Türk'ün Ateşle İmtihanı 88/55
TÜSİAD 89/47
Tütün Amelesi Cemiyeti 88/8
Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti 88/8
Tykhe 88/31-33

U

Uçuk, Cahit 87/30
Uğurelli, Mehmet 90/59
Ulaş, Hüseyin Avni 87/11
Uludağ Üniversitesi 90/58
Ulus 87/37
Uluslararası Tıp Tarihi Derneği 87/64
Ulviye Mevlan 87/54
Umum Terziler Cemiyeti 86/23
Umumî Hıfzıssıhha Kanunu (1933) 85/50
Union 90/19
Unulla (Ürünlü) 89/38
Ural, Nefise 87/40
Urartular 88/27
Urfa 85/62, 88/37
Urgan, Mina 88/60, 89/55
Uşaklıgil, Halit Ziya 90/42
Uyanık, Muvaffak 88/14, 16
Uyanış 88/12
Uzun, Ahmet 90/58
Uzungöl 85/34

Ü

Ülkmen, Selahattin 90/20
Ülkü 85/50, 52
Ülman, Yeşim Işıl 87/64

Ündüz, Gazanfer 90/57
Ünüvar, Kerem 85/62, 88/65, 90/62
Ünye 85/38-40
Ünyon Sigorta 86/65
Ördün 86/61
Ürün, Halil 90/57
Üsküdar 87/9, 40, 88/50, 52, 89/52
Üsküdar Amerikan Koleji 88/55, 56
Üsküdar Kadılığı 88/49
Üsküdar Polis Müdüriyeti 88/23
Üsküdar şer'iye sicilleri 88/51
Üsküdarlı Vâsıf Hoca 86/4-6, 10
Üsküp 89/21
Üss-ü İnkılâp 90/41
Üstünipek, Mehmet 86/29
Üzümlü 86/52

V

Vakıflar Genel Müdürlüğü 88/38
Valery, Paul 87/59
Vambery, Arnin 89/5
Van Gogh, Vincent 86/29
Vardar, Galip 86/10
Varoçis, L. 85/20
Varşova 90/50
"Vatan" piyesi 85/45
Vatikan 85/58, 90/44
"Vazife" piyesi 85/45
Veba 90/62
Vedat Nedim Tör Müzesi 90/7
Vehbi Bey 85/42
Vehbi Sûrnâmesi 88/60
Venedik 86/26, 30, 88/61
Venizelos, Eleftherios 85/20
Vergin, M. Nureddin 85/58
Verhniudinsk kasabası 86/15
Veysi Bey 86/19
Victoria (Kraliçe) 85/18
Vigbert Vapuru 86/13, 19
Vigszinhâz 89/9
Viktorya Tiyatrosu 86/19
Viladivostok 86/16-18
Vitalis, Alfredos 85/20
Viyana 87/42, 61, 89/5, 9, 90/44
Voltaire 87/5, 7-9
Von Mekenzin (General) 86/19
Vorobyov, M. 86/26
Vulso, G. Manlius 90/12, 13
Vurun Kahpeye 88/57-59

W

Wagner 89/8
Wagner, Martin 85/53
Warren, Fletcher 86/57
Washington 86/28
Weber, Max 87/59
Weissblum, Ester 90/20
Western Civilization 88/27
White Plains Baptist Kilisesi 85/18
Willinson, Ellen 87/41

Y

Yahova Şahitleri 90/18
Yalçın, Hüseyin Cahid 87/33, 89/20, 23, 90/44-46
Yalman, Ahmet Emin 87/14
Yalova 89/45
Yalvaç 88/9
Yana Milli Yıl 90/50
Yanatma, Servet 86/52
"Yanık Efe" piyesi 85/45
Yanya 88/5, 6
Yapı Kredi Kültür Merkezi 90/7, 9
Yapı Kredi Yayınları 88/60
Yaraman, Ayşegül 87/36
Yaraş, Ahmet 85/26
Yaratıcı Öğretmen 88/13
Yargıtay 89/46
Yarımburgaz 85/23
Yarpuz (Doğrul) 89/38
Yasan, Ömer Lütfü 85/8
Yaşar, Murat 90/59
Yatağan 86/47, 53
Yavuz 89/59
Yavuz, Hilmi 85/49
Yaylalı Halim Ağa 86/12
Yazgan, Burhan 85/37, 38, 40
Yazmacı Kız Artin 86/10
Yedigün 87/30, 32
Yedigün Dergisinde İdeal Eş ve Anne Olarak Kadın 87/30
Yedikule Ermeni Hastanesi 87/55
Yedikule Ermeni Hastanesi Yetimhanesi 87/49
Yelebesi 89/42
Yemen Destanı 86/6
Yeni Bir Tahrip Çahşması Gündemde: Endüstri Bölgeleri Hakkında Kanun Tasarısı: Bütün İzler Yok Oluyor... 90/4
Yeni Camii 86/53
Yeni Gazete 87/16
Yeni Hayat Kulübü 86/41
Yeni İstanbul 88/55
"Yeni Şehirler Doğarken" 85/52
Yeni Tasvîr-i Efkâr 87/16
Yeni Turan 88/57, 58
Yeni Türkiye 88/60
Yenihan 85/9
Yenikapı Limanı 85/55
Yenlköy 85/7
Yenişehir 85/6, 54
Yeridasart Hayuhi 87/50
"Yerli Değerler" 88/12
Yerolympos, Alexandra 85/62
Yeşilay 88/13
Yeşim, Ragıp Şevki 90/27
Yetkin, Çetin 87/26
Yetkin, Sabri 85/6
75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti 87/26
Yıldırım, Osman Nuri 89/38
Yıldız Sarayı 85/6, 17, 19, 86/28, 87/42, 43, 88/55, 89/22
Yıldız Teknik Üniversitesi 87/64
Yıldız, Ahmet 89/47
Yıldızeli Köy Enstitüsü 88/14, 16
Yıldız Teknik Üniversitesi 89/34
Yılmaz, Asiye 88/49
Yılmaz, Seçil 90/59
Yorgancı Sadık 86/8
Yorgancı Sadık Destanı 86/6, 9
Yortanlı 90/5
Yortanlı Barajı 85/26, 29
YÖK 85/24, 90/40
Yörük Ali Efe 86/44, 45, 47
Yunan İhtilali (1821) 89/30
Yunan İşgali Sırasında İzmir'de Katolik Rumlar 85/20
Yunanistan 85/14, 23, 86/32, 41, 88/9, 89/11
Yunanistan Ege Üniversitesi 90/59
Yurdadön, Mehmet 89/47
Yurdakul, Mehmet Emin 85/15
Yusuf İzzettin Efendi 88/19
Yusuf Kenan (Bahriyeli) 86/12
Yusufeli 85/41
Yücel, Ali 90/58
Yücel, Hasan Âli 87/10, 88/12, 14, 17
Yüksel, Hasan 88/59
Yüzak, Hamdi 86/48
100. Yıl Üniversitesi 90/58

Z

Zamanos 85/20
Zamanlı Mektupları 88/12
Zamantı Suyu 88/16
Zambak, Beyhan 90/59
Zamparu/Baskın Destanı 86/6
Zarcone, Thierry 85/63
Zelyut, Rıza 87/59
Zempleni Arpád 89/5, 6
Zeugma 90/5
Zeus 88/34, 35
Zeus Idaios 88/32, 34
Zeus kültü 88/32
Zil Kale 85/35
Zilan (Gümüşdamla) 89/38
Ziraat Bankası 86/13, 88/7
Ziraat Mektebi 85/10
Ziya Bey 86/62
Ziya Gökalp ve Hilafet 87/11
Ziya Paşa 90/52
Zohrab, Krikor 89/18, 23
Zola, Emile 88/56
Zonguldak 89/7
Zonguldak vapuru 86/19
Zonguldak Yardımseverler Derneği 86/57
"Züğürtler" (piyes) 85/45
Zühdü Bey 90/48